BERKELEY, CALIFORNIA

CHANNING ELLERY VILMOS

VÁLOGATOTT MŰVEI.

ANGOLBÓL FORDITOTTÁK ÉS KIADJÁK

AZ UNITÁRIUS TANÁROK.

I. KÖTET.

TÁRSADALMI TÁRGYUAK.

Property of
CBSÉ
Please return to
Graduate Theological
Union Library

KOLOZSVÁRT A RÓM. KATH. LYC. NYOMDÁJÁBAN.

1870.

B988
362.9359

TARTALOM.

Lap.

1. **Előszó.** Kriza J.-tól . . . . . V—XVI.

2. Az önmivelésről (On self-culture). Forditotta Simén Domokos. . . . . 1.

3. A jelen korszakról (On the present age). Ford. Ferencz József . . . . . 50.

4. A munkás osztályok emeléséről (On elevation of the laboring classes) Ford. Benczédi Gergely . . 77.

5. Észrevételek a nemzeti irodalomról (Remarks on national Literature). Ford. Uzoni Gábor . . . . . 139.

6. A nevelésről (Remarks on Education). Ford. Kovácsi Antal . . . . . 171.

22272

ELŐSZÓ.

E szerény kötettel, úgy hiszszük, üdvös vállalatot inditunk meg, mely magyar keblekben élénk viszhangra fog találni. Átalában mondhatni, hogy az európai emberiség jobbjai úgy tekintik Észak-Amerikát, mint valósulásnak indult eszményképét az egyéni és polgári szabadságnak — s az egyenlőségnek is a nem rég dicsően bevégzett polgár-háboru óta, melynek következtéül rabszolgák milliói nyerék vissza embertelenül elrablott közös, emberi jogaikat. Azonban, hogy a testvériség, az átalános emberszeretet elvének valósitására is sehol annyi komoly és lelkes, egyéni és állami erőfeszités nem történik, mint az északamerikai unióban, az tán kevésbbé ismeretes még nálunk, mint ezen ügynek nagyszerü s mély jelentősége megérdemelné.

Már csaknem negyven éve, hogy egy nagy hazánkfia Bölöni Farkas Sándor „Észak-amerikai utazás“ czimü, azon időben rendkivüli figyelmet keltett s megkoszoruzott, és mind maig el nem évült nagybecsü müvé által az ottani társadalom benső életének, szellemi világának csarnokába is benyitott. Azóta bár óriási előhaladás történt a polgárosult népek eszméinek kicserélését gyorsitó közlekedésben, s bár egyik legnagyobb dicsekvése korunknak, hogy semmi fontosabb dolog nem tünhetik fel, mely mindenütt meg ne látszanék; a jog és igazság mellett semmi oly szózat nem hangozhatik, mely a legtávolibb vidékekre is el ne hallatszanék: mégis sok, igen sok hiányzik még arra nézve, hogy a népek közti szellemi összeköttetés kellőleg hatályos legyen. Mi magyarokul legalább kevéssé látszunk epedni ama szellemi élvezet után, mit minden más népek jeles irói szintúgy mint saját népünkéi, remek elmeműveikben közös kincs gyanánt ajánlanak fel s hagynak az összes emberiségnek. Különben mikép történhetnék, hogy egy oly férfiu, ki Észak-Amerika iróinak disze, népének büszkesége, kegyes és felvilágosult keresztények számos osztályának ünnepelt és szeretett szónoka volt, hazánkban mindez ideig csaknem ismeretlen név,

mindamellett is, hogy egyik legjelesb költőnk és irónk [1]) több éve már egy lelkesen irt „vázlatban“ ismertette életét s műveinek némelyikéből elragadó szépségü szemelvényeket adott? E művek ezernyi ezer lenyomatban terjesztetnek a föld leggazdagabb s polgárosultabb népei között, — egy jó részök orosz nyelvre is le van már forditva, — bámulatot és szeretetet keltve irójuk iránt barátjainál, elismerést s becsülést még elleneinél is: nálunk, legalább tudtunkra, csakis nem nagy elterjedésü „K. Magvetőnk“ egyik kötetében volt egy egész műve közölve. Áldásteljes működése e szerint nem lehetett nálunk sokoldalu hatásaiban érdemlett elismerés tárgya. S ilyen férfiu vala Channing Ellery Vilmos. Érdemes arra, hogy róla az emberek szellemi javát érdeklő minden vállalatban, tanácskozásban, kiváló tisztelettel legyen megemlékezés.

Az amerikai szellemi élet e jeles képviselőjét válogatott műveiben édes hazánkkal megismertetni, már évek óta melegen ápolt kegyes ohajunk vala; a melynek elvégre valósulását az „Amerikai Unitárius társulat“ hatós közreműködése mozditá elő, azzal az önérdeknélküli emberszeretettel s eszélyes tapintattal, mely e társulat missiói eljárását más hasonlóké felett jellemzi: terjeszteni előbb az értelem és sziv képzését, a szellemi világosságot, hová csak ereje kihat, hogy e szilárd alapon aztán önállóan fejlődhessék a tisztultabb kereszténység.

Channing mint ember, lelkész, philosophus — e szónak mindkét értelmében: birva a bölcseség szeretetét s a szeretet bölcseségét, — reformer és államférfiu, epochalis helyet foglalván el kora vezérférfiai közt: a külső életkörülményeit s társadalmi mély hatását tárgyazó könyveknek egész kis irodalma támad, a mint évről évre mind inkább kimagasodik szellemalakja a nagy embernek, a kit hasonló kortársaitól e maradandó hatást biztositó két ritka tulajdon is különböztet meg: az irály klasszikus alakja, s még inkább a hirdetett eszmék prófétai szenvedélye. Mi térünkhöz képest csak rövid életrajzát adhatjuk a nagy amerikai hitrokonnak, azon emlékirat után,[2]) melyet unokaöcscse adott ki, kivonatokkal amannak levelezései és kéziratairól.

[1]) Sárospataki Füzetek, 1863. „Channing E. V.“ Szász Károlytól. — [2]) Memoir of William Ellery Channing, With extracts from his Correspondences and manuscripts. By his nephew W. H. Channing. Three volumes, London, 1848.

Channing (olv. Csenning) Ellery Vilmos 1780-ban született Newportban Rhode-Island államban. Atyai és anyai ágon levő nagyapjai, nem közönséges jellemü s értelmiségü emberek voltak. Anyai nagyapja különösen, Ellery Vilmos, egyik aláirója az északamerikai szabad államok függetlenségi nyilatkozatának, mint Rhode-Island állam képviselője a congressuson 1776—86-ig, — „szilárd, hü barátja a politikai szabadságnak, s ama szabadságnak, a melylyel minket az evangyélium megszabaditott", — kitünő elméjü s erélyü ember volt, a kinek egészséges lelki ereje 93 éves aggkoráig teljes épségében megmaradt. Channing tőle öröklé úgy látszik amerikai szokás szerint nevét, mint szintén elmetehetségét s szilárd és határozott jellemét. Apját, egy jeles jogtudóst és ügyvédet, a kinek házát jeles tudósok, hazafiak járták, s maga az elnök Washington is északi körútjában meg szokta volt látogatni, már tizenhárom éves korában elveszté, mikor anyja 9 gyermekkel maradt özvegy. E sulyos veszteség a korán érő fiu lelkében érlelte a jellem erélyességét, s már ekkor eltökélé magában erős támaszává lenni a csekély vagyonnal maradt háznépnek és minden erejét annak boldogitására szentelni. Azonban rá és jelleme képződésére nem csekély befolyást gyakorolt anyja, Ellery Lucia is, szakasztott mása atyjának, a kitől öröklött nemes tulajdonihoz járult még ama gyöngéd érzelem s mély ihletettség is, mely némi regényes bájjal voná be egész lényét és társalgását. Az elemi oktatást szülővárosa iskoláiban nyeré. Már ekkor jeleskedett nem anynyira szellemi tehetségek minden másokat túlragyogó fényével, mint inkább ama szép erényekkel, miket a zsenge életkor kifejthet, minők: a gyermekded jámbor indulat és engedelmesség, játszó- s tanulótársak iránti nyájasság, tudvágy és kitartó szorgalom Jellemében a szigor, szilárdság és bátorság már gyermekkorában nagy szelidséggel s szivjósággal vegyült. Felháboritá minden bántalom, apró zsarnokoskodás, mit nagyobb s vásott gyermekek, kisebbek és gyengébbek iránt elkövetnek, s védé ez utóbbiakat, megdorgálá amazokat, de oly gyöngéd modorban, mely inkább fájdalmat, mint haragot nyilvánitott, s azért elszivelték tőle. Az erkölcsi szigor és boszankodás vonásai, mik ilyenkor arczán s magatartásán mutatkoztak, még a nálánál korosbakat s erősbeket is viszszariaszták. Átalában a verés, korbácsolás sértette mély becsérzetét, s midőn

egy valaki hathatósan védné a korbács alkalmazását a katonaságnál, oly szivreható hangon tört ki belőle e fölkiáltás: „megverni egy embert!“ hogy a beszélő rögtön meghunnyászkodva elnémult. Egyike volt a vezénylő szellemeknek az iskolában és játékhelyeken. Társai „békebirónak“ s kis „Pipin királynak“ nevezték; mert nagy tekintélylyel és sikerrel tett közöttük igazságot. Egy pajkos pajtása pedig, kit a tanitó néni arra intett, legyen olyan jó, mint Channing Vilmos, egész naivsággal azt felelte: „ah, ugymond, én nem lehetek olyan jó, mint ő, mert neki félanynyi erejébe sem kerül jónak lenni mint nekem.“ — Felfogása nem volt sebes és élénk; nem birta tárgyát azonnal magáévá tenni. De ha azt egyszer alapjában felfogta, rendkivüli haladást tett. Igy későbbi életében is jeles dolgozatai a tudomány és ismeret terén inkább a kitartó, alapos munka, mint eredeti fényes tehetség eredményei voltak. Nagygyá lőn értelmi tekintetben is, mert érzülete és jelleme tiszta s akarata és cselekvése mindig a legmagasabbra volt irányozva. Már gyermekkorában a komolyság s csendes gondolkozás vonása mutatkozott egész lényén, viszfénye ama mélyen vallásos érzésnek s tökélyesülési forró vágynak, mely fiatal lelkét megragadta volt. Már ekkor szeretett ellopózni játszótársai lármás köréből, legkedvesebb időtöltését s gyönyörét találva magános őgyelgésekben a tengerparton, a természet bájainak szemlélésében és csendes, merengő eszmélkedésben. Élemedett korában önmaga tevé e vallomást, hogy „a gyermekkor boldogságát inkább mások észleléséből, mint saját tapasztalásából ismerte, hogy legelső életkora sötét volt, a barátság előtte hidegnek, az élet kietlen pusztának tetszett, s az erény és ismeretbeli hiány érzése kedélyét borussá tette, és hogy minden következő év örömteljesebb volt rá nézve mint az előbbi“. Ám e komolyság ama mélakór árnya, mely gyakran az eszményibb irányu fiatal lelkekre borul, midőn a szellem az „éden álmaiból“ fölébredve, érzi a szép remények és a valóság közti ellentétet. Élete utóbbi felében életnézete is mind derültebbé lön, s állandó birtokául nyerte a lelki békét és keresztényi csendes vidámságot, mely boldogitva őt, azokat is áthatá, kik lelke és jelleme befolyását tapasztalták.

15 éves korában ment a Harward-Collegiumba (gymnasium és egyetem) Boston melletti Cambridgeben, hol 18 évet töltött el. Testi

és szellemi ereje egész hevével feküdt a tudományoknak, melyek magasra vágyó lelkét az eszményi világba vezetnék. A klasszikai tanulmányokban osztálytársai közt a legkitünőbbek közé tartozott, azonban inkább a latinban, mint a görögben. A menynyiségtant s természettudományokat is kedvvel és szorgalommal üzte. Különös előszeretettel fordult utóbb azon tudományokhoz, melyek az ember szellemi természetével foglalkoznak: a történelemhez, az újabb irodalomhoz, s mindenek fölött a bölcsészethez. Locke, Berkeley, Reid, Hume, Priestley és főleg Price müveit tanulmányozta. „Ez utóbbinak köszönöm — mondá később — hogy Locke bölcsészetének befolyásától megmentett és saját bölcsészetemnek jórendin azt az irányt adta, melyet az mindig megtartott. Ő adta nekem az eszmékről való tant, és én e szókat „Szeretet, Igazság," életem egész folyamában nagy kezdőbetükkel irtam". — Meg kell jegyeznünk, mikép Price, ez angol bölcsész, értekezései, megjelenésök idején, Németországban nagyobb benyomást tettek, mint Angliában s az első lökést adták a német szellemnek transcendentalis iránylatu mozgalmára nézve. — Különös szorgalmat forditott Channing az irás- és szóbeli előadásokra is, az evégre különösen alapitott tanulói egyletekben. Szónoklatait mindig osztatlan tetszés kisérte, s művészi csinnal és nagy okoskodási erővel kidolgozott s ünnepélyes alkalmakkor elmondott beszédeivel nem egyszer nyerte el az első pályadijt. Egy iskolatársa ekként jellemzi: „Oly tiszta ész oly nemes jellemmel soha sem volt egyesülve".

S eljött az életpálya-választásnak ideje. Ki hitte volna, hogy az ékesszólása s egyéb tehetségei által már hiressé lett ifju ne a több világi hatalmat, fényt és gazdagságot igérő jogtudósi vagy tán orvosi pályát válaszsza? Ő dicsvágya ilyes sugalmaira viszonzá: „Gondolatom szerint tágasabb tere nyilik a hasznos működésnek és tiszteletnek a lelkészi hivatalban." Ő maga igy nyilatkozott a pálya választását előidézett okokról: „Az ifju koromban Francziaországból hazámba is áthatott hitetlenség arra birt, hogy a keresztény vallás bizonyitékai körül vizsgálódjam, s e z e n v e t t e m é s z r e, m i r e v a g y o k t e r e m t v e. Szivem a kereszténység nagy czéljait oly érdekkel ragadta meg, mely ez óráig mindig növekedőben van! Ettől fogva egész lélekkel a theologiai tudományoknak szentelé magát, de egyszersmind, hogy övéinek terhére ne essék,

házi nevelőséget vállalt Richmondban Virginiában. Az ezen államban töltött két év, bár viszonyai igen kedvezők valának, testi jóllétére nézve a legártalmasabb befolyással volt; részint az égalj, részint túlfeszitett szellemi munkásság, főleg egy veszélyes tengeri út hazatértekor, aláásta egészségét olannyira, hogy azt soha korábbi épségében nem nyerte viszsza.

Ugyanez időkort (1798—1800) szellemi életében is elhatározó harcz jelöli: a merev kálvinizmus hitrendszere s a szabadabb tudományos felfogás, — a komor ascetai életirány s egy egészségesebb vallásos élet között vivott erős harcz. Maga irja egy barátjának e lelki küzdelméről: „Értelmi és erkölcsi harczokon, a sziv és lélek oly elboritó izgalmain mentem át, hogy egész éjeken került az álom, s már-már emésztési erőm is megromlott. De mégis hálaérzettel gondolok viszsza a magány és gyakori elsötétedés ama napjaira és éjszakáira. E fájdalmas próbák közepette ment véghez bensőmben amaz életkérdés eldöntése: hogy lényem magasabb vagy alsóbb elveinek engedjek-e; hogy a szenvedély, a világ áldozatja legyek-e, vagy az Isten szabad gyermeke és szolgája?“ Ez időn túl nyiltan kezdett föllépni unitárius meggyőződésével: egyébiránt gyakran erősité egész őszintén: „hogy soha sem volt bárminő értelemben trinitárius“. Átalában nem is volt még akkor az amérikai unitárizmus az orthodox egyháztól községileg oly szigoruan elkülönözve mint az európai; sőt az unitárius név sem volt közönséges használatban, s unitárius papok szószékeiben soká még orthodox (episcopalis) lelkészek sem átallottak föllépni.

Házi-nevelősége után másfél évet Newportban a családnál töltött. 1801 vége felé a Harward-Collegiumban segéd-tanárnak választatott meg; azonban ez állomáson csak rövid ideig maradt. Első prédikációi a még csak 23 éves ifjunak élet- és erőteljök s megható szépségök által oly feltünést okozták, hogy egyszerre két egyházközségtől kapott prédikátori hivatalra meghivást. A nagyobb gyülekezetét nem fogadá el, szoros lelkiismeretességből s bölcs óvatosságból, érezvén, hogy kényes egészségi állapota miatt nem lehetne testileg elég erős egy igen népes községben a lelkipásztori hü gondozással egybekötött fáradságokat kiállani, a melyek komoly tanulmányokra sem hagynának fenn elegendő üres időt, a miktől pedig egy lelkész hasznos müködése lényegileg függ, a vallásos igazság

hathatós hirdetése által mozditván elő főkép hivei boldogságát. A kisebb egyházközség meghivását fogadta el tehát, annál inkább, mert annak gyengesége is felhiván egész rokonszenvét, remélé, hogy képesebb lesz a mérsékelt kivánalomnak hűségesen megfelelhetni. A federal-streeti (szövetség-utczai) gyülekezet volt ez Bostonban, hol 1803-ban ordináltatván, 1842-ben bekövetkezett haláláig — csaknem 40 évig — lelkészkedett s a legbensőbb és legszebb viszonyban állt hallgatóihoz. Komoly volt egész a komorságig papsága első szakában, mit részint testi gyengélkedésének, részint hivatali szigoru lelkiismeretességének, s úgy a szellemvilág magasztos eszméivel mint a gyakorlati élet legfontosb érdekeivel való mély elfoglaltságának kell tulajdonitnunk. De a korábbi szigoru kötelességérzet s magatartás, mi némileg sötét árnyat vete környezetére is, a melyre pedig minél vidámabb örömfényt árasztani volt folytonos igyekezete, mindinkább növekedő szives nyájasságnak s társalgási melegségnek adott helyet. A kicsiny hitközség nagy lendületet vön, a fényes tehetségü s ékesszólásu fiatal lelkész köré nagy számmal gyülekező hallgatók által, úgy hogy 1819-ben egy nagyobbszerü templom épitése lett szükségessé s a vallás oltárán szunnyadó parázs mind erősebb lángokban tört ki. Az addig közönyös lelkek egy valódilag ihletett, egyeneslelkü prófétai férfiut láttak benne, ki nem üres álmak, koholmányok, hanem bensőleg átérzett s átélt dolgokról beszélt; a komoly lelkűek üdvözölték a biztos kalauzt, a ki közelebb vezeté őket a szentekszentéhez, hová bejutni óhajtoztak. A magasb értelmiséget is vonzá a tudós hitszónok okoskodási erélye s a finom izlésnek is elegettevő szónoklatok remek irálya. De mindenek fölött meghatá hallgatóit a nyilt, őszinte, hathatós modor, melylyel a keresztény igazságokat az életre alkalmazta. Nem a földieket megvető mysticusok üres érzelgése, nem a metaphysicus hittannak az örökkévalóságot pókhálószálra akgató rendszeressége, nem fellengző de hideg erkölcsi essay-k — értekezések — által törekedett hatni, hanem a szentirás és lelkiismeret — e két isteni kútfőből meritett világos érvek s a gyakorlati élet követelte szoros kötelességek egyszerüen szép előadása által. Nevelni, képezni a népet, jó iskolák, müvelődési egyletek felállitása által: ez vala lelkipásztori gondjainak soha szem elől nem tévesztett tárgya. A legforróbb érdekkel viseltetett egyháza növendékei iránt: szerette őket

az isteni tisztelet végeztével maga köré gyüjteni, s nyájas modorban, tiszta értelmes nyelven közölni velök a vallás-erkölcsi elveket s életre ható igazságokat. S mindig édes örömmel emlékezett arra a mint maga megjegyzé, életében legkedvesebb bókra, mit egy kis leánytól nyert, a ki édes anyjához igy szóla: „Én mind egy szóig értettem, a mit tiszteletes úr mondott".

Channing határozott unitárius hite s szabadelvü nézetei daczára, semmi sem volt kevésbbé mint felekezet embere. Örömest prédikállott más gyülekezetek templomaiban. Legfőbb óhajtása volt mindig kerülni szószéken a hittani vitákat, s a vallás tiszta kék egét be nem homályositni theologiai czivódások felhőivel. Mit tartott a felekezetekre szakadásról, megértheljük az „Egyházról" irott beszédéből. Bár az Isten lényege felől az orthodoxoktól különböző értelmet vallott, átalános keresztény hitére nézve maga azt mondja, hogy „K r i s z t u s k ö z ö n s é g e s e g y h á z á h o z" tartozik melytől őt semmi el nem szakaszthatja. Mindeneknek nyitva áll ez egyház, kiknek részök van Jézus szellemében; tág kapuin mindaz beléphet, a ki Jézus szellemével van megkeresztelkedve; s abban mindazok egyesülhetnek, a kiket különböző felekezeti elnevezések elválasztanak; s ez unió nem csak képzelcti, sőt az egyedül valódi, minden más külső uniónak alapja és végczélja. A felekezetesség szellemét kerülni s utálni kell mint a poklot".

A valódi szabadelvüség és függetlenség szellemében irta volt ő egy barátjának kevéssel halála előtt: „K e v é s v a n b e n n e m a z u n i t á r i u s b ó l", mely szavak tiszta értelmét némely roszhiszemüek oda csavarták, mintha vallási nézeteit utóbb megváltoztatta volna. Nem egyebet akart ő mondani, mint hogy kevés van benne átalában a felekezetes és dogma-rágó kereszténybőL. Channing az isten- és emberszeretők egyetemes egyházának volt tagja. Szerinte a vallás élet és szellem, és nem credo vagy forma. A tiszta, szent jóság szellemében áhitozott a mennyei atyával való egyességre, — nemes, önfeláldozó szeretetben kivánt egygyé lenni minden emberekkel mint testvéreivel. Jézus Krisztust határtalan tisztelet és szeretet érzelmeivel üdvözölte mint tökéletes kinyilatkoztatását annak, mivé az ember Istennel való egyességben lehet és lennie kell. A felekezetességre és vallás-vitákra mély utálattal és szánakozással tekintett, s a hivőket és felekezeteket csak is ahoz képest mél-

tányolta, a mint képmásait látta bennök a közös mesternek, a ki azért imádkozott, hogy mindenek „egyek“ legyenek. Az unitárizmust valóságos előlépésnek tartotta a keresztény vallás tisztultabb ismerete felé. De egyetlen perczig sem árnyazta be lelkét az a gondolat, hogy az unitáriusok valamely credojában veszteg maradjon, vagy rokonszenvét csak unitárius felekezetre korlátolja. A kereszténység előtte élő test volt, mindig lelkesitve feljülről, folytonos fejlődésben, a reform szellemétől élesztve, a gondviselés őrködése alatt azzal a rendeltetéssel, hogy igazi közönséges egyházzá — a szentek egyességévé — váljék, a szeretet által megtestesülve szent jellemekben s emberies tettekben. Kezet fogott mindazon előre törekvő s önfeláldozó hivőkkel, a kik együtt működtek vele a mennyek országának e földön leendő valósitásában. A tisztán szemlélődési véleményeket illetőleg, soha sem volt határozottabban unitárius, vagy azon hitben, „hogy a mi Urunk Jézus Krisztusnak Istene és atyja társ nélkül és csak egyedül való Isten“, mint élete utó éveiben és halálos ágyán; de egyik korábbi életszakában sem is várta epedőbben az élet világosságának újabb kiömlését, mely a népeket megújitaná. Semmitől sem félt inkább, mint feláldozni saját függetlenségét a társulatok felettébb szoros kötelékei miatt; saját bölcseletéhez képest mindenek fölött becsülte az egyéni önállóságot jellemben, gondolkozásban, cselekvésben, s a tapasztalás megtanitotta, hogy féljen a pártok bilincseitől.

Nem Channingen mult, hogy az unitárius egyháznak az orthodoxhoz való állása később meg lön zavarva türelmetlen vakbuzgók által, a kik határozott symbolumok felállitásán törekedvén, a különböző hitnézeteket nemcsak megtámadták mint tévelyeket, hanem azok vallóit is mint gonosztevőket büntetésre méltóknak nyilvánitották. Előtte a társadalom egyik legdurvább erkölcstelenségének látszott az, hogy a legtitokteljesebb hitczikkek feletti nézetkülönbségek alapján nemes jellemü férfiakat szidalmaztak. Ez idő óta vettek fel beszédei s hittani irásai határozottabb, olykor polemikus szint. Az erő és méltóság, a melylyel Channing ekkor az ember szellemi jogai, a meggyőződés és szólás szabadsága mellett küzdött, s általában a vallásos és erkölcsi emelkedést előmozditotta, mind kiterjedtebb elismerést szereztek neki. Gyülekezete mind inkább népesedett. A beszédek, miket a nagyszerü politikai válságok, az angol

giai irányt, mely az emberi akaratot szabad helyett szolgaakaratnak állitja. Szabadságszeretetének fénylő bizonysága Milton, a szabadság ezen vértanuja, jellemét s irásait tárgyazó értekezése, kinek emléke ezen feljül mint költőé, s mint unitárius hitelveket vallóé is becses volt előtte; a katholikus Fenelon szintén mint példája az önfeláldozó emberszeretetnek, legnagyobb dicsőitőjére talált az unitárius lelkészben.

S mit végül ki kell emelnünk: Channing az egyén emberi jogainak szentsége és sérthetetlensége mellett küzd minden irásaiban, mig korunk, sajátságos tévedésnél fogva, a szabadságot a tömegek számára igyekszik megszerezni s biztositani. Nem az emberiség, az elvont fogalom, hanem az ember az ő szeretetének tárgya; szerinte nem az ember van a társadalomért, nem a polgár az államért, hanem ellenkezőleg ez amazért s az állam éppen azért áll fenn, hogy az egyén jogait megőrizze s biztositsa. Méltán vallja ő ezt kiválólag keresztény elvnek: mert Krisztus az egyes embert szerette. Ily szellem lengi át főleg „a munkás osztályok emeléséről“ s „az önmüvelésről“ irt értekezéseit. Az egyén eme vallás-erkölcsös élete vala előtte a feladat, mit magában és másokban valósitani, életczéljául tartott. Önképzés vagy önnemesités a legmélyebb jelentőségü szó volt ő nála. Önmagát tökéletes férfiuvá képezni Krisztus szellemében: e czélra igyekezett ő kora ifjuságától élte fogytáig. Embertársainak is e czélra buzditására szentelte szellemi munkásságát; mely hogy a magyar népre is áldásos hatással legyen, teljes szivünkből kivánjuk.

Kriza János.

Az önmüvelésről.

Bévezető beszéd a Franklin-felolvasásokhoz.

Bostonban, 1838 septemberében.

E felolvasás eleinte két előadásra volt szánva; azonban szerző kénytelen volt összevonni s egyszerre adni elő, részint azért, hogy egy népszerü beszédhez képest némely helyek igen elvont eszméket foglalnak magukban; részint azért, hogy az egész tárgyat egyszerre, szoros összefüggésben adja elő; s más okokból is, a miket nem szükség megnevezni. Az akkor kihagyott helyek legnagyobb része itt közölve van. Szerző tisztelettel adja át e beszédet azoknak, a kiknek különösen szánva volt, mint szintén a nyilvánosságnak is, abban a reményben, hogy ez legalább nagy tárgyat tár fel némelyek lelke előtt, a kik még eddig tán nem vették azt oly figyelembe, mint a hogy megérdemli.

Tisztelt barátim!

A Franklin-felolvasásokat rendező bizottmány meghivása következtében jelenek meg most önök előtt, hogy e felolvasási folyam bévezetése gyanánt egynehány megjegyzést tegyek. A fő ok, mely engem erre inditott, az a mély érdekeltség, a melylyel ama polgártársaim iránt viseltetem, kiknek e felolvasások főleg szánva vannak. Ugy vettem észre, hogy ezeket leginkább csak a kézmüvesek fogják hallgatni; s ezt hallva, nem tudtam megválni a szolgálattól, a melyre meghivtak. Egész készséggel kivántam kifejezni rokonszenvemet nemünk e nagy része iránt. Óhajtottam kifejezést adni lekötelező érzelmeimnek azok iránt, a kiknek szorgalmától és ügyességétől nyerem az életnek majdnem minden kényelmét. Még inkább óhajtám kifejezhetni örömemet a törekvések felett, miket ők saját előmenetelök érdekében tesznek és szilárd hitemet sikerök iránt. Ez indokok különös jelleget és fontosságot fognak adni némely észrevételeimnek. Olyanok között fogok alkalom szerint be-

szélni, a kik kezeik munkája után élnek; azonban nem beszélek mint olyan, a ki közülök külön vált. Én jogosan hozzátartozom a munkás emberek nagy rokonságához. Szerencsére, mi mindnyájan munkára vagyunk születve e társaságban; s e reánk szabott tiszteletre méltó jelvény fűzze öszsze e társaság különböző részeit.

Kifejezém a néptömeg iránti erős érdekeltségemet; és ez nem anynyira azon alapul, hogy ők hasznos tagjai a társadalomnak, mint inkább azon, hogy mik ők önmagukban véve. Az ő állapotjok valóban homályos; de fontosságuk azért semmivel sem csekélyebb. A népsokaságot a dolog természete szerint nem lehet megkülönböztetni; mert éppen az a különbség eszméje, hogy az egyes kiválik a sokaságból. Ezek kevés zajt csinálnak, s cselekvési szük köreikben kevés figyelmet vonnak magokra; de mégis meg van az ő személyes értéköknek, sőt nagyságuknak teljes aránya. Bizonyára minden ember n a g y, bármely állapotban legyen is. Csak a mi gyenge látásunk az, a mi őt k i c s i n y n y é teszi. Az ember nagy, mint ember, bárhol és bármi legyen. Az ő természetének nagysága minden külső kitüntetést jelentéktelenné teszen. Az ő dicső kiváltságai: az értelem, a lelkiismeret és az a tehetség, melynélfogva szeret, Istent megismeri, észreveszi a szépet, cselekvőleg hat saját lelkére, a kültermészetre és felebarátaira. Amaz általános hibánál fogva, mely szerint azt, a mi közös, kevésre szoktuk becsülni, mi könnyen mellőzzük ezeket, mint kevés értékü birtokainkat. De valamint a kültermészetben, ugy a lélekben is, az a legbecsesebb, a mi közös. A tudomány és mesterség kitünő módokat találhat fel a gazdag lakházainak világitására; de mindez szegény és értéktelen ahoz a közös világossághoz képest, melyet a nap minden ablakon átbocsát, a melyet bőkezüleg, részrehajlatlanul áraszt szét völgy és halom felett, s a mely naponként meggyujtja a keleti és nyugati eget. Igy az ész, lelkiismeret és szeretet közös világa is becsesebb és méltóságteljesebb ama ritka adományoknál, a melyek csak keveseknek szereznek hirnevet. Ne vessük meg azt a természetet, a mely minden emberrel közös; mert annak nagyságát semmi gondolat sem tudja megmérni. E természet nem csak Istennek, hanem az ő végtelenségének is képe, mert semmi határt nem lehet szabni kiterjedésének. A kiben a lélek isteni tehetségei megvannak, az nagy lény, bárminő helyzete van is. Rongyokba öltöztetheted, bör-

tönbe falazhatod bé, rabszolgai foglalkozáshoz lánczolhatod le; de ő mégis nagy. Kizárhatod házaidból, de Isten égi hajlékokat nyit meg előtte. Nem mutogatja ugyan magát egy fényes város utczáin; de a tiszta gondolatnak, a tiszta érzelemnek, az erényes akarat elszántságának egészen másnemü és sokkal magasabb méltósága van, mint a tégla, gránit és gipsz halmazának, bármily ügyesen legyenek összerakva, vagy bármenynyire tulterjedjenek látásunkon. Ez azonban még nem minden. Ha közös természetünk e nagyságát elhagyva, gondolatinkat amaz aránylagos nagyságra forditjuk, a mely kiváló figyelmet ébreszt, s a mely az egyénnek az erő és jellem közmértékét feljülmuló jelességében áll: oly gyakran s oly szabad kifejlődésben találjuk ezt az alsóbb osztályok homályban élő egyénei közt, mint a fényesebb állásuak soraiban. Igazán nagy embereket mindenütt lehet találni, azt sem könynyü megmondani, hogy minő helyzetben támadnak ezek legnagyobb számmal. A valódi nagyságnak semmi köze az ember hatásköréhez. Az nem az ő külső cselekvése nagyságában, nem a létrehozott eredmények sokaságában áll. A legnagyobb ember tehet aránylag keveset külsőleg. Talán városunk legnagyobb emberét homály boritja e pillanatban. A jellem nagysága egészen a lélek erejében áll; azaz a gondolat, az erkölcsi elv és szeretet erejében, ez pedig a legalantibb életsorsban is feltalálható. Egy ember, a kit valamely alrendü üzletre neveltek, és a ki szaporodó családja szükségei által van környezve, meglehet, hogy kicsiny körében tisztábban látja, élesebben meg tudja különböztetni és jobban meg tudja fontolni az eseményeket, határozottabban megragadja a helyes eszközöket, s a nehézségek között több lélekjelenléte és értelmi ereje van, mint annak, a ki fáradságos tanulmányozással ismeretet ismeretre halmozott. Egynémely, a ki alig távozott hazunnan nehány mértföldnyire, jobban érti az emberi természetet, élesebben fölfedezi az indokokat, s megitéli a jellemeket, mint az, a ki beutazta az ismeretes világot s hirnevet szerzett magának a különböző országokrol irt közleményei által. Az értelmi nagyságnak mértéke a gondolat erejében áll. Éppen igy az elv ereje az, a mi mértékül szolgálhat az erkölcsi nagyságnak, a legnagyobb emberi adománynak, az istenség legdicsőbb nyilatkozatának. Az a legnagyobb ember, a ki meggyőzhetetlen elhatározással mindig az igazat választ-

ja, a ki ellene áll a legerősebb külső és belső kisértéseknek, a ki vidám elmével hordozza a legnehezebb terheket, a ki legnyugodtabb a viharok és legrettenthetlenebb a fenyegetések és balesetek közt, és a ki legszilárdabban ragaszkodik az igazsághoz, az erényhez és az Istenhez. És vajjon oly nagyság-e ez, a mely mutogatja magát, vagy a mely inkább csak előkelő, fényes polczokon lenne található ? Az észnek a szenvedélyekkel való magasztos harcza; az erkölcsi és vallásos elvnek győzelmei az önző vágyakon, melyek az embert majdnem ellentállhatlanul késztik a maga iránti kedvezésre; a kötelesség legnehezebb áldozatai, valamint a mélyen gyökerezett szeretet és a sziv legkedvesebb reményeinek feláldozása; a megcsalt, üldözött, bemocskolt és elhagyott crénynek vigasza, reményei, örömei és békéje; mindezek természetesen láthatatlanok, ugy, hogy az emberi élet valódi nagysága csaknem teljesen láthatatlan. Meglehet, hogy talán valaki jelenlétünkben a leghősiesebb tettet viszi végbe, a mit a földön csak végbe vihet, a legnemesebb czélt táplálja magában és a legnagyobb áldozatot hozza, s mi még csak nem is gyanitjuk. Én azt hiszem, hogy ez a nagyság a legközönségesebb azon emberek sokaságában, a kiknek nevét soha sem hallja az ember. A közönséges emberek közt többen vannak olyanok, a kik férfiasan türik az élet bajait, a kik őszinte igazságérzettel, vallásos bizalommal és oly nemeslelküséggel birnak, mely a szükölködőnek odaadja azt is, a mit az adó szükségel maga részére ; és többen vannak, a kik az élet és halál valódibb felfogásával birnak, mint a vagyonosabbak között. Sőt a más lényekre való befolyást illetőleg, melyet az emberek az előkelő helyzet különös előjogának gondolnak, én azt hiszem, hogy nincs nagy különbség a magas rangu és alsóbb rangu között. A befolyást nem ama felület terjedelméhez kell mérni, melyet az elfoglal, hanem annak minősége szerint. Egy ember nagy térre kiterjesztheti gondolatát, érzelmeit és véleményeit; de ha gondolata aljas, semmi nagyságot sem nyilvánit. A kontár elárasztthat egy várost hitvány festvényeivel, és hamis, tetszetes modorával szerezhet magának hirnevet ; de a valódi művésznek, a ki egyetlen nagyszerü festvényt hagy maga után, a melyben halhatlan szépség van megtestesülve, s a mely csendesen terjeszti a való müizlést, hasonlithatlanul nagyobb befolyása van. Már a legnemesebb befolyás ezen a földön a jellemre gyakorolt

befolyás; és a ki ezt mozditja elő, az nagy müvet végez, bármily keskeny és homályos legyen is a köre. Egy ismeretlen családapa és családanya, a kik csendes magányukban felébresztik a gyermek lelkében a tökéletes jóság eszméjét és szeretetét, az akarat erejét a kisértetekkel való szembeszállásra és jól elkészülten bocsátják ki az életbe, hogy annak küzdelmeit is saját előmentére fordithassa: felülmulnak befolyásuk által egy Napoleont, a ki hatalompálczája alá akarta vetni a világot. S az ő munkájok nem csak minőségre nagyobb; ki tudja, vajjon terjedelemre nézve is nem nagyobb munkát visznek-e végbe, mint a hóditó? Ki tudja, vajjon az a lény, a kit ők szent és önzéstelen elvekkel ihletnek, nem közli-e ezen belkincsét másokkal; és hogy egy terjesztő közeg által, a melynek ők csendes létrehozói valának, vajjon nem terjed-e el tökélyesebb lét egy nemzet között, sőt az egész világon? Ez észrevételekből láthatják önök, hogy miért vagyok én oly érdekeltséggel a homályban élők, a népsokaság iránt. A társadalmi különbségek eloszlanak ezen igazságok világa előtt. Én nem azért ragaszkodom a sokasághoz, mert szavaz és politikai hatalommal bir; hanem azért, mert ők is emberek és az emberiség legdrágább kincseinek birására képesek.

Ez ország népe a tökélyesedés, az önmüvelés oly eszközei által tünik ki, a melyek egyébütt nem találhatók. Ez eszközök használatára vezetni őket anynyi, mint a legjobb szolgálatot nyujtani nekik, a mit csak nyerhetnek. Ennélfogva én e felolvasás tárgyául az Önmüvelést választottam, vagyis azt a gondot, melynélfogva minden embernek kötelessége saját természetét kifejteni és tökélyesitni. A felolvasásoknak megvan a maguk haszna. Sokakat felráznak, a kik ily külső felhivás nélkül egész életökben szunnyadoztak volna. De vegyük eszünkbe, hogy nagyon keveset lehet nyerni az által, ha csak egyszer jövünk ide hetenként és csak egy órán hallgatjuk a tanitót. Nagyon kevés maradandó jót nyerünk, ha nem ébredünk fel arra, hogy magunkra hassunk, ha nem foglaljuk el magunkat saját magunk tökélyesitésével, ha nem határozzuk el szilárdan saját lelkünk képzését és nemesitését, és ha lelkiismeretes meggondolás által nem tesszük saját magunk részévé azt, a mit hallunk.

Jól tudom, hogy az önmüvelés igen széles tárgy arra nézve, hogy egyetlen beszéd keretébe bé lehessen foglalni, ez okból csak egynehány nézetet adok elő, a melyek előttem legfontosab-

baknak látszanak. Célom legelébb is előadni az önmüvelés eszméjét, azután annak eszközeit, s végül az előadandó főbb nézetek elleni némely ellenvetéseket.

Mielőtt ezek tárgyalásába bocsátkoznám, engedjék meg önök hogy egy észrevételt tegyek. Az önmüvelés olyan valami, a mi lehető. Ez nem álom. Megvan alapja saját természetünkben. E meggyőződés nélkül a szónok csak előad valamit, de a hallgatók semmi hasznot sem meritnek belőle. Az emberi léleknek két tehetsége van, melyek az önmüvelést lehetővé teszik: az önmagát vizsgáló és önmagát alakitó tehetség. Bennünk megvan először is az a tehetség, mely a lelket önmagára irányozza; ráemlékezik a multra, s őrködik jelen munkássága felett; felismeri különböző tehetségeit és fogékonyságát arra nézve, hogy mit tehet, mit tud eltürni, élvezni és szenvedni; s megtanulja átalában, hogy mi a mi természetünk és miért van alkotva. Figyelemre méltó, hogy mi nem csak azt tudjuk felismerni, hogy mik vagyunk, hanem azt is, hogy mikké lehetünk; látjuk magunkban oly növekedés magvait és igéretét, a melynek semmi határt nem lehet szabni, s azon túl, a mit tényleg megszerzettünk, a tökély eszméjére vágyódunk, mint létünk végczéljára. Ez az önmagunkat felfogó tehetség az, mi által az oktalan állatoktól különbözünk, a melyek semmi jelét nem adják annak, hogy önmagukba tudnának tekinteni. E nélkül az önmüvelés nem lehetséges, mert nem tudnók, hogy mit kell tennünk; és hogy az önmüvelés oly kevéssé van elterjedve, ennek az egyik oka, hogy kevesen tudnak saját természetökbe behatolni. A legtöbb emberre nézve saját szelleme valami árnyékszerü, valódiság nélküli, külsejével összehasonlitva. Ha ezek történetesen egy pillantást találnak vetni belsejökbe, ott csak sötét, alaktalan zürzavart látnak. Megtudnak talán különböztetni valamely erős szenvedélyt, mely őket kihágásra ösztönözte; de nemesebb tehetségökben alig támad egyetlen gondolat; és igy ezernyi ezeren élnek és halnak, kik éppen oly ismeretlenek voltak saját magukkal, mint ama tartományokkal, a melyeknek nevét bár hallották, de a melyekben ember soha sem járt.

De az önmüvelés nem csak azért lehető, mert önmagunkba tudunk szállani és vizsgálódni. Nekünk ennél még nemesebb tehetségünk is van: a magunkra hatás, elhatározás és saját magunk alakitásának tehetsége. Ez éppen oly félelmes, mint a mily dicső

adomány, mert ez az emberi felelősség alapja. Bennünk nem csak az a tehetség van meg, mely által tehetségeinket nyomozzuk, hanem az is, a melylyel azokat vezéreljük és buzditjuk; mi nem csak őrködni tudunk szenvedélyeink felett, hanem ellensulyozni is tudjuk azokat; nem csak látjuk tehetségeink növekedését, hanem alkalmazni is tudjuk az eszközöket és a befolyásokat növekedésök előmozditására. Mi megtudjuk állitani és változtatni a gondolat folyamát. Értelmünket azon tárgyakra tudjuk öszpontositni, a melyeket fel akarunk fogni. Szemeinket a tökélyre tudjuk szegezni, s majdnem mindent felhasználhatunk arra nézve, hogy ahoz közelithessünk. Ez valóban nemes előjoga a mi természetünknek. Ennek birtokában keveset törődünk azzal, hogy mi most mik és hol vagyunk, mert mi jobb sorsot tudunk szerezni magunknak, s a legalsó pontból kiindulva boldogabbak tudunk lenni. Ama fölfedezések közt, melyeket az embernek tennie kell, e pillanatban az a legfontosabb, hogy gyüjtse öszsze magában az önalakitó tehetséget. Az emberek éppen oly kevéssé gyanitják annak terjedelmét, mint a mily kevéssé tudja felfogni a vad ember azt az erélyt, melyet a léleknek, alkotásánál fogva, gyakorolnia kell az anyagi világra. Ez fontosságra nézve feljülemeli öntermészetünket a kültermészeten. Több isteni rész van ebben, mint amaz erőben, mely a kültermészetet mozgatja; s még is mily kevéssé fogjuk fel azt! Miként szunnyadoz az a legtöbb emberben észrevétlenül és használatlanul! Ez teszi az önmüvelést lehetővé, és ez teszi azt komoly kötelességünkké.

I. Először is ki kell fejtenem az önmüvelés e s z m é j é t; ezt pedig könnyen meg lehet fogni a maga átalános alakjában. Valamit, p. o. egy növényt, állatot vagy lelket müvelni annyi, mint azt növelni. A czél a növekedés, a kiterjedés. Csak azt lehet müvelni, a miben élet-elv van, és a mi képes a kiterjedésre. Tehát az, a ki megteszen mindent, hogy különösen nemesebb erőit és tehetségeit kifejtse arra nézve, hogy öszhangzatosan kiképzett, erőteljes, kitünően jó, boldog lény legyen, az önmüvelést gyakorol.

Ez önmüvelésnek természetesen külön ágai vannak az emberi természet külön tehetségeinek megfelelőleg; de bárha külön ágai vannak is, mindazonáltal szoros kapcsolatban állanak egymással és együtt haladnak. A lélek, melyet a mi bölcsészetünk külön tehetségekre oszt, egy lényeg, egy élet; a mely ugyanazon pillanatban ki-

fejti, és azonegy tényben öszszeköti a gondolat, érzés és akarat külön erőit. E szerént az okos önmüvelésben a mi természetünknek minden elve egyszerre növekedik egyesitett, öszhangzó cselekvés által éppen ugy, mint a növénynek minden része együtt fejlik ki. Midőn tehát önök az önmüvelődés külön ágairól hallanak, ne gondolják, hogy ezek külön folyamok, a melyek egymástól függetlenül folynak le, s mindenikök megkivánja a maga külön eszközeit. Még is ezeknek külön tekintetbe vétele szükséges a tárgy teljes felfogására, és én most ezek kifejtéséhez fogok.

Az önmüvelés először is erkölcsi, — egy oly ág, mely jelentékeny fontosságu. Midőn az ember önmagába tekint, két külön rendü vagy nemü elvet fedez fel, a melyek különösen felfogásra méltók. Fölfedez vágyakat, kivánságokat, szenvedélyeket, a melyek önmagukban végződnek, a melyek saját érdekeik s kedvteléseik után járnak és törnek; és fölfedez egy mást, egy ezekkel ellentétes elvet, a mely részrehajlatlan, önzetlen, egyetemes, a mely meghagyja neki, hogy vegye tekintetbe más lények jogait és boldogságát, s a mely oly kötelességeket szab reá, a melyeket teljesitenie kell, bármibe kerüljenek, vagy bármenynyire ellenkezzenek is saját gyönyörével vagy haszonérdekével. Egy ember sem tagadhatja, bármenynyire elfogult is saját érdekei, vagy elfásult bármenynyire is önzése miatt, hogy benne az önérdekkel ellentétben egy nagy eszme fakad, a kötelesség eszméje, hogy egy benső szózat tisztábban vagy homályosabban arra hivja fel őt, miszerént tisztelje és gyakorolja a részrehajlatlan igazságot és egyetemes jóakaratot. Az emberi természetnek ez önzetlen elvét mi néha észnek, néha lelkiismeretnek, néha erkölcsi érzelemnek vagy tehetségnek nevezzük. De bármi legyen is a neve, ez valódi elv mindenikünkben, és az a legfőbb tehetség bennünk minden egyebek felett müvelendő, mert minden egyebeknek helyes kifejlődése ennek müvelésétől függ. A szenvedélyek erősebbek lehetnek ugyan a lelkiismeretnél, hangosabban kiálthatnak; de lármájok egészen különbözik ama parancsoló hangtól, melyen a lelkiismeret beszél. Azok nincsenek felruházva ennek tekintélyével, megkötő erejével. Diadalaikban gyakran megdorgálja őket az erkölcsi elv, és gyakran meghunnyászkodnak ennek csendes, mély, fenyegető hangja előtt. Az önismeretnek egy része sem oly fontos,

mint tisztán megkülönböztetni e két elvet: az önérdekét keresőt és az önzetlent; az önmüvelésnek pedig az a legfontosabb része, hogy nyomjuk el az előbbit, és emeljük fel az utóbbit, vagy hogy legfőbb polczra helyezzük magunkban a kötelesség érzetét. Az ember erkölcsi ereje növekedésének nincs semmi határa, ha hiven akarja ápolni. Voltak emberek, a kiket a világ semmi hatalma sem tudott elforditni az igaztól, a kik a halál legrémitőbb alakjától is kevésbé féltek, mint az egyetemes igazság és szeretet benső törvényének áthágásától.

Az önmüvelés, másodszor, vallásos. Ha önmagunkba tekintünk, erőket fedezünk fel, a melyek minket e külső, látható, véges, folytonosan változó világgal összszekötnek. Van látásunk és más érzékeink, melyekkel meg tudjuk különböztetni az anyagi teremtést, s vannak tagjaink és különböző tehetségeink annak biztositására és megszerzésére. De van oly erőnk is, a mely nem állhat meg annál, a mit látunk és fogunk, a mely a végetlen, nem teremtett okot keresi, és nem nyugszik, a mig föl nem emelkedik az örökké való, mindent magában foglaló szellemhez. Ezt mi vallásos elvnek nevezzük, melynek magasztos voltát emberi nyelv nem nagyobbithatja; mert ez oly lényt jelöl, a melynek a látható világegyetemmel való érintkezésnél magasabb rendeltetése van. Ezt kifejteni valósággal anynyi, mint önmagunkat nevelni. A legnemesebb tökély az emberi, sőt mondhatnám, az égi szellemekben az Istennek igaz eszméje, tisztán és élénken kifejtve bennünk, minket az ő tiszteletére és iránta való engedelmességre vezetve, s a hozzá való hasonlóságra lelkesitve. A vallásos és erkölcsi elvek szoros kapcsolatban vannak, s együtt növekednek. Az előbbi az utóbbinak tökélye és legmagasabb nyilatkozata. Mindkettő önzetlen. Az igaz vallásnak az a lényege, hogy ismerje meg és tisztelje Istenben a részrehajlatlan igazság és egyetemes szeretet tulajdonait, és hogy hallgasson reá, midőn azt parancsolja nekünk, hogy lelkiismeretünkben olyanok legyünk, mint az, a mit tisztelünk.

Ismét. Az önmüvelés értelmi. Mi nem tekinthetünk önmagunkba a nélkül, hogy föl ne fedezzük az értelmi elvet, az erőt, a mely gondolkozik, észlel és itél, az erőt, a mely keresi és megszerzi az igazságot. Ennél azonban nem félhetni attól, hogy nem veszszük figyelembe. Az értelem ama hatalmas eszköz levén, mely-

lyel az emberek kívánságaikat meghatározzák, ez nagyobb figyelmet ébreszt erőink bármelyikénél is. Midőn mi az embereknek saját tökéletesitésökről beszélünk, az első gondolat, a mely eszökbe ötlik, az, hogy nekik müvelniök kell értelmöket, s ismeretet és ügyességet szerzeniök. Nevelés alatt az emberek majdnem kizárólag az értelem képzését értik. Ezért vannak állitva az iskolák és kollegiumok, s ennek van szentelve az ifjuság erkölcsi és vallásos fegyelmezése. Én az értelmet anynyira tisztelem, mint bárki más; de soha se emeljük azt az erkölcsi elv fölébe. Az ezzel a legbensőbb kapcsolatban van. Ezen alapszik annak müvelődése, és ennek emelésében van annak legmagasabb czélja. A ki azt kivánja, hogy értelme tisztára és egészséges erőre nője ki magát, annak erkölcsi fegyelemmel kell kezdenie. Az olvasás és tanulás nem elég a gondolkozási erőnek tökélyesitésére. Egy dolog mindenek felett szükséges: az önzetlenség, mely az erénynek lelke. Hogy igazságot szerezhessek, a mi az értelemnek fő tárgya, keresnem kell azt önzéstelenül. Itt van az értelmi haladásnak első és nagyszerü feltétele. Nem lehet el nem fogadnom az igazságot, bár miként hasson is reám. Követnem kell azt, bárhová vezet, bárminő érdekeimmel jő ellentétbe, bárminő üldözésnek vagy veszteségnek teszen ki, bármely társaságtól választ el, vagy bármely társasághoz köt. A léleknek ezen tiszta őszintesége nélkül, a mi az önzetlen igazság-szeretetnek csak más kifejezése, a velünk született nagy értelmi erők elromlanak és félrevezetődnek; a genius vadon bolyong; „a bennünk levő világosság sötétséggé lesz.“ Ennek hiányában a legélesebb elméjü okoskodók megcsalják magukat is, másokat is, és álokoskodásuk szövevényébe bonyolodnak. Ismeretes tény a tudomány és bölcsészet történetében, hogy oly emberek, kiket a természet ritka szellemi erőkkel áldott meg, a legvastagabb tévelygéseket terjesztették, s aláásni törekedtek ama nagyszerü eredeti igazságokat, melyeken az emberi erény, méltóság és remény alapulnak. Másfelől pedig tudok példákat oly emberekről, a kiknek természetileg mérsékelt lelki erőik voltak, hogy az igazság és embertársaik önzéstelen szeretete által fokonként nem csekély gondolat-erőre és hatályosságra emelkedtek. A legüdvösebb befolyásu lelkészek és iskolatanitók némelyike nem anynyira természeti fensőbbségének köszönheti azt az erőt, mely által másokat felvilá-

gosit, mint lelke egyszerüségének, részrehajlatlanságának, önzéstelenségének, és ama készségnek, melylyel az igazságért élni és halni eltökélt. Az az ember, a ki önmagán feljülemelkedik, magasabb álláspontról tekint a természetre és gondviselésre, a társadalomra és életre. Midőn az önzés nyomása megszünik, a gondolat mintegy természetes ruganyossággal kiterjed. A léleknek nemesen müvelt erkölcsi és vallásos elvei megtermékenyitik az értelmet. A híven teljesitett kötelesség megnyitja a lelket az igazság előtt, mind a kettő ugyanazon családbeli lévén, egyaránt változhatatlan, egyetemes és örökkévaló.

Bővebben kiterjeszkedtem e tárgy felett, mert az erkölcsi és értelmi müvelődés közti összefüggést az emberek gyakran nem veszik figyelembe, és mert az előbbit gyakran feláldozzák az utóbbinak. A talentumnak, a mint nevezik, az erény és vallás fölé emelése átka a mi korunknak. Most a nevelés főleg sarkantyu a tanulásra, s igy az emberek elsajátitják az erőt elvek nélkül, a melyek egyedül teszik azt életjóvá. Imádják a lelki tehetséget; de ha azt az egyenességtől elválasztják, démonná válik s nem istenné.

Az értelmi müvelődés nem abban áll főleg, a mint némelyek vélik, hogy az ember ismeretet halmozzon összse, ámbár ez is fontos, hanem abban, hogy oly gondolat-erőt szerezzünk, a melyet tetszés szerint bármely tárgyra irányozhassunk, a melyre nézve itéletet kell mondanunk. Ez az erő a figyelem összpontositásában, a pontos, beható észrevételben nyilvánul, midőn az összszetett tárgyakat elemeikre bontjuk, az okozaton túl az okra hatolunk, midőn a dolgok közt levő legkisebb különbséget és hasonlatot fölfedezzük, midőn a jövőt a jelenből kiolvassuk, és különösen midőn egyes tényekről általános törvényekre, vagy egyetemes igazságokra fölemelkedünk. Az értelemnek ez utolsó müködése, midőn széles nézetekre és nagy elvekre emelkedik föl, teszi az ugynevezett bölcsészi lelket, s különösen müvelésre méltó. Hogy ez mit teszen, azt saját észleletök megtanithatta önöknek. Meg kellett ismerniök az emberek két osztályát, a melyek közül egyik mindig részletekkel, egyes tényekkel foglalkozik, a másik pedig e tényeket magasabb, szélesebb igazságok alapjai gyanánt használja. Ez utóbbiak a bölcsészek. Például, az emberek évszázadokon keresztül látták, hogy egy darab fa, kő, ásvány leesik a földre. Newton megragadta

ez egyes tényeket, s arra az eszmére emelkedett fel, hogy minden anyag siet, vagy is vonzódik minden más anyaghoz, és ekkor meghatározta azt a törvényt, mely szerint e vonzás vagy erő különböző távolságokban müködik, és ekként egy nagyszerü elvet adott nekünk, a melyről okunk van hinni, hogy az kiterjed az egész kültermészetre s azt ellenőrzi. Egyik ember történetet olvas, s el tud mondani önöknek abból minden eseményt, és itten megáll. A másik összszeköti ez eseményeket, azokat egy nézet alá hozza, megtanulja ama nagy okokat, melyek e vagy ama nemzetnél müködésben vannak, megtanulja, mik azok főirányai, vajjon szabadságra vagy kényuralomra, a polgárisodásnak e vagy amaz alakjára vezetnek-e. Igy egyik ember szüntelen felebarátja egyes cselekedeteiről beszél; mig a másik a tényeken belől a benső elvre tekint, a melyből azok erednek, s azokból szélesb nézeteket gyüjt az emberi természetre nézve. Szóval, egyik ember minden dolgot külön és töredékesen tekint, mig a másik fölfedezni törekszik mindenben az összhangot, összefüggést és egységet. Az emberi társadalomnak egyik nagy hibája az, hogy az emberek magukat kicsinyszerü részletekkel foglalván el, hiányzanak nálok az átalános igazságok, széles és megállapitott elvek. Innen sokan állhatatlanok, szokásnál fogva következetlenek, mintha inkább megélemedett gyermekek volnának, mintsem emberek. Az a legmagasb értelmi miveltség, hogy oly lelki erőre tegyünk szert, a mely felfogja az egyetemes igazságokat és azokhoz ragaszkodik; és itt figyeltetni kivánom önöket arra, hogy e müveltség menynyire egyezik saját természetünk erkölcsi elveinek müvelődésével, a melyről fennebb szólék. A lélek tökéletesedése ezek mindenikében abban áll, hogy azon, a mi szükkörü, részleges, egyéni és önző, felülemelkedjék az egyetemes és határtalan felé. Egy embert tökéletesiteni anynyi, mint szabadelvüvé, gazdaggá tenni őt gondolatban, érzelemben és czélzatban. Az értelem és szív szükkörüsége az az alacsony helyzet, a melytől minden müvelődésnek czélja megmenteni az embert.

Ismét. Az önmüvelés t á r s a d a l m i, vagy is ennek az nagyszerü hivatása, hogy kifejtse és megtisztitsa az érzelmeket, melyek az emberi kebelben ösztönszerüleg támadnak, a melyek férjet és nőt, szülét és gyermeket, fivért és nővért összekötnek; a melyek az embert barátaihoz, feleihez, hazájához és mind azon

szenvedőkhöz hozzáfűzik, a kik szemébe ötlenek, bárhonnan valók legyenek is. Ezen érzelmek müvelése fontos részét teszi a mi működésünknek, és abban áll, hogy azokat ösztönökből elvekké, érzéki vonzalmakból szellemiekké változtassuk, és hogy azoknak észszerü, erkölcsi és szent jellemet adjunk. Például, a mi szeretetünk gyermekeink iránt először ösztönszerü; s ha ilyennek marad, kevéssé emelkedik feljül az oktalan állatnak kicsinye iránti ragaszkodásán. De midőn a szülő erkölcsi és vallásos elvet önt magzata iránti természetes szeretetébe, midőn gyermekét értelmes, szellemi, halhatatlan lénynek kezdi tekinteni, s mint ilyent tiszteli, s őt legelébb is önzéstelenné, nemessé, Istennek méltó gyermekévé és saját neme barátjává törekszik tenni, ekkor az ösztön nemes, szent érzeménynyé válik. Hasonlit Istennek szellemi családja iránt való atyai szeretetéhez. Arra kell törekednünk, hogy hasonló tisztává és nemessé tegyük minden érzelmeinket.

Ismét. Az önmüvelés gyakorlati, azaz fő czélja, hogy minket cselekvésre képesekké tegyen, hatályosokká mindenben, a mihez fogunk, szilárdakká czéljainkban s a mindennapi életben, különösen a váratlan események között, a nehézségek, a veszedelem és megpróbáltatások idejében termékenyekké tegyen a mentő eszközökre nézve. De mellőzve ezt és más mozzanatokat, a mikre nincs időm, az önmüvelésnek ama két ágára szoritkozom, melyeket a nép nevelésénél majd számba sem vettek, a melyeket pedig nem kell kicsinyleni.

Saját természetünket vizsgálva, fölfedezzük abban, bámulatos tulajdonai közt, a szépnek érzetét vagy is felfogását. Látjuk ennek csiráját minden emberben és nincs tehetség, a melyet ennél inkább lehetne müvelni; és miért ne ápolnók ezt mindenkiben? Figyelemre méltó, hogy a mindenségben végetlen készlet van ez elvre nézve. Csak igen parányi része az a mindenségnek, a mit eledelünkre és ruházatunkra, vagy testünk kielégitésére forditunk; ámde az egész mindenséget felhasználhatjuk a szép érzetének szolgálatára. A szépség egy mindent átható jelenlét. Mutatkozik a tavasz számtalan virágaiban. Ott lebeg a fák galyain és a fű zöld levelein. Ott fészkel a föld és tenger mélységében, s kicsillámlik a kagyló és drágakő szineiből. És nem csak e csekély tárgyak vannak elöntve szépséggel, de el vannak árasztva a tenger, a hegyek, a fellegek, az ég, a csillagok, a kelő és nyugvó nap. A min-

denség annak temploma; és azok az emberek, a kik iránta fogékonyok, nem emelhetik föl szemeiket a nélkül, hogy ne érezzék magukat mindenfelől körülvéve általa. S e szépség oly becses, élvezete oly finom és tiszta, anynyira rokon a mi leggyöngédebb és legnemesebb érzelmeinkkel, anynyira rokon az imádással, hogy az ember fájdalommal gondol a sokaságra, a mely közepette él, és mégis majdnem anynyira vak iránta, mintha e szép föld és dicső ég helyett, a börtön lakosa volna. A világ végtelen örömet veszit el e szellemi adomány nem müvelése által. Tegyük fel, hogy meglátogatnék egy kunyhót, a melynek falai ékesitve volnának Rafael legválogatottabb festvényeivel, s minden üres zug tele a művészet legkitünőbb szobraival, s hallanám, hogy sem férfi, sem nő, sem gyermek soha egy pillantást sem vetnek a müvészet e csodáira: menynyire érezném én az ő sülyedtségöket; menynyire óhajtanám felnyitni szemeiket, és éreztetni velök azt a szeretetteljességet és magasztosságot, a mi hasztalan ingerelte figyelmöket! Ámde minden földmives egy istenibb művész munkái előtt él; s menynyire magasztosodnék az ő létele, ha láthatná azt a dicsőséget, mely azon müvek alakjaiban, szineiben, arányaiban és erkölcsi kifejezéseiben müködik! Én csak a természet szépségéről szólottam, ámde menynyi ilyen titokszerü kecset lehet találni a szépművészetekben, különösen az irodalomban? A legjobb könyveknek legtöbb szépségök van. A legnagyobb igazságok nem eléggé hatósak, ha nem párosultak szépséggel, és sokkal biztosabban s mélyebben megilletik a lelket, ha természetes, illő diszökben állitvák elé. Senki sem éri el a valódi müvelődést, a ki nem ápolja magában a szépség iránti fogékonyságot; és én nem ismerek oly állapotot az életben, a honnan ezt ki kellene zárni. Minden fényüzések közt ez a legolcsóbb; és nekem ugy tetszik, hogy ez a legfontosabb amaz állapotokra nézve, melyekben a lélek a durva munkák által bizonyos durvaságot ölt magára. Abból, hogy a hajdani Göröghonban a szépség érzete el volt, — és a mai Némethonban a zene iránti izlés el van terjedve, azt tanuljuk meg, hogy a népek átalában részesülhetnek ama finom élvezetekből, melyek, a mint eddigelé vélték, szükségképpen csak kevesekre szoritkoznak.

Hogy mi a szépség, ez oly kérdés, melyre a legmélyebben ható elmék sem tudtak kielégitőleg megfelelni; én sem volnék ké-

pes azt vitatni e helyen. Egy dolgot azonban mégis mondhatok: a kültermészet szépsége benső viszonyban van a léleknek szeretetreméltó, magasztos és vonzó tulajdonaival. Az ezeknek jelképe vagyis kifejezése. Az anyag széppé válik előttünk, midőn elveszteni látszik anyagi tekintetét, tétlenségét, végességét, durvaságát s alakjai és mozgásai légies könnyüsége által a szellem felé közeledni látszik; midőn tiszta és gyöngéd érzelmeket tükröz viszsza; midőn oly tömérdekre terjed ki, mi a végetlennek árnyéka; vagy midőn bámulandó alakjaiban és mozgásaiban a Mindenhatóról beszél. Igy a külszépség rokon valami mélyebbel és láthatatlannal, a szellemi tulajdonoknak viszszaverődése; s következőleg ezt jobban meg jobban látni és érezni anynyi, mint amaz erkölcsi, vallásos, értelmi és társadalmi elveket müvelni, a melyekről már szólottam, és a melyek a szellemi természet dicsősége; én nevén nevezem ezt, hogy láthassák önök, a mit megmutatni kivánok, azt az összhangot, mely az emberi müvelődés külön ágai közt van, vagyis, hogy miként segiti elő mindenik a másikat.

Van még egy más tehetség, a melyet minden embernek erejéhez képest kellene müvelni, de a mely a néptömegnél erősen el van hanyagolva, s ez a kifejezés tehetsége. Az ember nem azért van teremtve, hogy értelmét magába zárja; hanem azért, hogy annak hangot adjon, s mások értelmével kicserélje. A beszéd az a nagy kiváltságunk, mely minket az oktalan állatoktól elválaszt. A mi mások feletti erőnk nem anynyira a bennünk levő gondolattömegben áll, mint inkább az azt előhozó tehetségben. A társadalomban egy oly ember, kinek a közönségesnél több értelmi ereje van, a kifejezés hiánya miatt jelentőség nélküli nulla lehet. És ha az ember tiszta, erős kifejezést ad gondolatainak, ez által nem csak befolyást gyakorol másokra, hanem nagyban segiti saját értelmét is. Jobban megértjük minmagunkat, fogalmaink tisztábbakká lesznek az által, ha azokat mások előtt tisztákká igyekezünk tenni. Társadalmi állásunk is nagy részben kifejezési tehetségűnktől függ. Az ugynevezett nemes és közember közti nagy különbség is ebben fekszik, hogy az utóbbinak ügyetlen a modora, hiányzik nála a kifejezés helyessége, tisztasága, méltósága és erőtelje. Egy ember, a ki nem tud szólani a nélkül, hogy a nyelvtan szabályait meg ne rontsa, a nélkül, hogy tájszólása, vagy hangsulyozása, vagy dur-

va, pórias kiejtése által müveltség-hiányt ne mutasson, vagy a nélkül, hogy gondolatát zavart, ügyetlen kifejezés által el ne homályositsa, az nem foglalhatja el azt a helyet, melyre őt vele született jó érzete tán jogositaná. Hogy tisztességes emberekkel érintkezhessünk, azok nyelvén kell beszélnünk. E tekintetben örvendek, hogy e város köziskoláiban a nyelvtant s a helyes kiejtést tanitják. Ezek nem csekélységek; s nem feleslegesek a nép bármely osztályára nézve is. Ezek az embert társadalmi előnyökhöz segitik, a melyektől nagyon sokat függ az ő tökélyesbülése. A kifejezés tehetségét mindenkinek bele kell foglalni önmüvelése tervébe.

Előadék nehány nézetet az önmüvelődésről, a miket minden embernek követnie kellene. Én átalánosan vettem azt az elvet, hogy benn az emberben megvannak a tökélyesedés képességei, a melyek megérdemlik és meg is jutalmazzák az erős, fáradhatlan munkásságot. Én nem tekintem az embert gépnek, mely azért volna készitve, hogy egy idegen erő által müködésbe hozatva, egy változhatatlan egymásutáni mozgást vigyen véghez, egy meghatározott munkát végezzen s ekkor összeomoljék, hanem oly lénynek, a kinek szabad szellemi tehetségei vannak; és én csak azt a müvelődést tartom becsben, a mely ezeket előidézi s azoknak folytonos rugót és kiterjedést ád. Jól tudom, hogy e nézet nem átalános. Az volt a közönséges nézet, hogy a néptömegnek csak anynyi müveltség kell, a menynyi szükséges arra, hogy őt a különféle üzletekre képessé tegye; s bár e tévnézet oszló félben van, de még messze van attól, hogy kiirtódjék. Azonban az ember müvelődésének alapja saját természetében van, nem pedig hivatásában. Tehetségeit saját nemes voltuk, nem pedig külső irányuk tekintetéből kell kifejteni. Azért kell nevelni, mert ember, nem pedig azért, hogy czipőt, szeget, vagy gombostűt kell csinálnia. A csupa üzérkedés nem czélja az ő lételének, mert elméjét nem lehet abba bele zárni; gondolata erejét nem lehet azon kimeriteni. Vannak tehetségei, melyeket az nem hoz tevékenységbe, vannak mély vágyai, melyekre az semmi feleletet nem ád. Költői müvek s theologiai és filosofiai rendszerek, a melyek némi zajt ütöttek a világon, készültek a mühelypadon és a mezei munka közepette is. Mily gyakran száll ki a föld legvégső határaig is a napi álmadozásokba merült elme, mialatt a karok gépileg folytatják az üzletet! Mily gyakran vegyiti

összse a nő kegyes szive a legnagyobb eszmét, Isten gondolatát házi foglalkozásával! Kétségkivül, az embernek tökélyesitnie kell magát az üzletben, mert ez által szerzi meg kenyerét és szolgál a közönségnek. Ámde a kenyér, vagy az önfentartás, nem legfőbb czélja; mert ha az volna, akkor az ő sorsa keményebb lenne az alsóbb rendü állatokénál, melyeknek a természet asztalt terit, ruhát sző, a nélkül, hogy saját maguk arról gondoskodnának. Nem is arra van ő főleg teremtve, hogy a közönség kivánságainak szolgáljon. Egy eszes, erkölcsi lényt nem lehet, végtelen erőszak nélkül, mások kedvtelése puszta eszközévé tenni. Ő szükségképpen czél és nem eszköz. A lélek, melybe a bölcseség, önzetlenség, jellemszilárdság és kegyesség magvai vannak elültetve, többet ér, mint a világnak minden külső anyagi érdeke. Ez saját magáért, saját tökéletesedéseért létezik, s nem szabad saját és mások állati vágyainak rabszolgájává tenni. Önök azt mondják, hogy emelkedettebb miveltség csak azon embereknek szükséges, a kiknek magas állásokat kell elfoglalniok, nem pedig azoknak, a kik köznapi munkákra kárhoztatvák. Én azt felelem, hogy az ember név nagyobb az elnök, vagy király névnél. Az igazság és jóság egyformán becses, bármely körben találjuk is. E mellett minden állapotu ember egyiránt benne él a viszonyokban, melyekből a legmagasztosabb erények származnak, és melyek a legfőbb tehetségeket igénylik. A munkás nem csupa munkás. Ő a legszorosabb, gyöngéd, felelős kapcsolatban van Istennel és felebarátaival. Ő fiu, férj, atya, barát és keresztény. Ő egy otthonhoz, házához, egyházhoz, nemzethez tartozik; és ily embert csak az üzletnek kell-e nevelni? Nem nagy munkára volt-e ő a világra küldve? Egy gyermek tökéletes nevelésére tagadhatlanul mélyebb gondolkozás, nagyobb bölcseség kell, mint egy állam kormányzására, mert az utóbbinak érdekei és szükségei csekélyszerübbek, durvábbak és világosabbak, mint a szellemi tehetségek, a gondolat és érzelem növekedése s a lélek finom törvényei, a melyeket mind meg kell tanulni és felfogni, mielőtt a nevelés munkáját teljesen bé lehetne végezni; és mégis Isten egyformán kezébe adta e legnagyobb munkát a világon minden állapotnak. Kell-e világosabb bizonyiték arra nézve, hogy az eddig álmodottnál magasabb müveltség kell az emberi nemnek?

II. Most tovább megyek, és vizsgálom az eszközöket, melyek által az iménti leirt önmüvelést elő lehet mozditani; itt pedig nem tudom, hol kezdjem. A tárgy éppen oly terjedelmes, mint a milyen fontos, ugy, hogy képtelennek érzem magamat arra, hogy annak igazságot szolgáltassak, különösen az előmbe szabott határok között. Csak olyatén egyes vonásokat adok elé, a melyek nagyon kevés vizsgálódás után felmerültek lelkemben.

Először is, az önmüvelésnek fő eszköze, a mely a többit mind magában foglalja, az, hogy ragaszkodjunk e müvelődéshez, mint fő célunkhoz, és komolyan határozzuk meg, hogy a lehető legtöbbet és legjobbat tegyük ama tehetségekkel, a melyeket Istentől vettünk. E határozott czél nélkül a legjobb eszközök is keveset érnek, ezzel pedig a leggyengébbek is hatalmasokká lesznek. Láthatni ezereket, a kiknek kezében vannak az önmüvelésnek mind amaz alkalmai, miket a vagyon nyujthat, mint tanitók, könyvtárak és tankészletek, s még sem tesznek semmit; láthatni másokat, a kik kevés segélylyel csodákat müvelnek; egyszerüen csak azért, mert az utóbbiak komolyak, az előbbiek nem. A komoly ember megtalálja az eszközöket, vagy ha nem, előteremti azokat. A szilárd akarat a kevésből sokat csinál, erőt lehel a gyenge eszközökbe, a nehézségeket lefegyverzi, sőt saját segélyére forditja azokat. Minden állapotnak meg vannak a maga haladási eszközei, ha elég lelki erélyünk van azokat felhasználni. Közelebbről nehány kötet könyvet adtak ki, melyek „a nehézségek közt szerzett ismeret“ példáit és történeteit adják elé; és a leglélekemelőbb látni ezekben azt, hogy mit tehet egy határozott ember önmagáért. Egy nagy eszme, mint az önmüvelés, ha tisztán és erélyesen felkaroljuk, mint egy eleven szén ég a lélekben, A ki határozottan elfogad egy nagy czélt, már az e ténye által félig teljesitette azt, átlépte a fő sorompót a siker felé.

Az önmüvelésnek ezen szilárdan elhatározott czéljára nézve, lényeges dolog: hogy higyjünk e müvelődés kivihetőségébe. Hogy valamely nagy czél bennünket határozott választásra birjon, látnunk kell, hogy azt elérhetjük. Azt az igazságot, hogy a haladás lételünk czélja, nem ugy kell vennünk, mint régi hagyományt, hanem ugy kell felfognunk és éreznünk, mint valódi tényt. Lelkünk eleped és elsorvad, ha bebörtönözik abba, a mit már elér-

tünk. Az igazi hit, a mely valami jobbra tekint, a távolban álló tökélyből fénysugarakat fog fel, és lelkiismeretes munkáinkkal arányban álló jobb létet jósol nekünk, ez a hit erélyt ad akaratunknak, szárnyat a léleknek; és ez a hit folytonosan nő, ha megismerjük saját természetünket, s az isteni segély és halhatatlan élet igéreteit, a melyek a kijelentést átlengik.

Némelyek gondolni sem mernek önmaguk tökélyesitésére, ama hamis nézetből, hogy a könyvek tanulmányozása, mit tőlök helyzetök megtagad, a legfontosabb és egyedül elégséges eszköz. Az ilyenek vegyék figyelembe, hogy ama nagyszerü kötetek, a melyeknek minden könyveink csak másolatai, értem a természetet, a kijelentést, az emberi lelket és emberi életet, szabadon tárvák minden szemnek. A bölcseségnek fő forrásai a tapasztalat és szemlélődés; ezek pedig senkitől sincsenek megtagadva. Az a legtermékenyebb tanulás, hogy nyissuk meg szemeinket és szegezzük rá mind arra, a mi rajtunk kivül és bennünk történik. A könyvek hasznosak, főleg azért, hogy segitnek nekünk megmagyarázni azt, a mit látunk és tapasztalunk. Ha azok, mint olykor megtörténik, elmeritik az embert, s a természet és élet szemléletétől elforditják, tudós bolondságot szülnek, a melylyel a munkás józan érzetét csak nagy veszteség árán lehetne kicserélni. Figyelemre méltó, hogy a legnagyobb emberek iskolai tanulás nélkül formálódtak, a melyet ma sokan a legszükségesebbnek tartanak az önmüvelésre. Homer, Plato, Demosthenes soha sem hallották a vegytan nevét, s a naprendszerről kevesebbet tudtak, mint közönséges iskoláinkban egy gyermek. Nem az a tanuság ebből, hogy ezek nem fontosak; hanem az, hogy az emberi tökéletesedésnek soha sincs szüksége ott eszközökre, a hol az arra való elhatározás a lélekben mély és komoly.

Az önmüvelésnek czélja teszi életét és erejét mind ama módszereknek, a melyeket mi saját magunk emelésére felhasználunk. Én ismétlem ez elvet annak nagy fontosságáért; s egynehány észrevételt teszek hozzá, azért, hogy annak hibás felfogását megakadályozzam. Midőn én az önmüvelés czéljáról beszélek, ez alatt azt értem, hogy annak őszintének kell lenni. Más szavakkal: nekünk az önmüvelést valóban és igazán saját czélunkká kell tennünk, vagyis azt önmagáért kell választanunk, nem pedig csupán azért,

hogy valami egyébnek eszköze legyen. És én itt egy nagyon közönséges és veszélyes hibát érintek. Nem kevés ember csak azért kívánja mivelni önmagát, hogy vagyont szerezzen és a világban emelkedjék; azonban az ilyenek tulajdonképpen nem jobbá lételt választanak, hanem valami reájok nézve külsőt és idegenszerüt; ily aljas rugó pedig csak korlátolt, félszeg, bizonytalan növekedést eredményezhet. Az embernek, a mint mondám, azért kell müvelnie magát, mert ember. Neki azzal a meggyőződéssel kell kiindulni, hogy valami felségesebb van benne, mint az egész anyagi világban, mint minden világokban, melyek az ő szemére és fülére hatnak; és hogy a benső tulajdonoknak egészen másnemü becsök és méltóságuk van önmagukban, mint annak az erőnek, melyet azok a külső dolgok felett adnak. Kétségen kivül az embernek dolgoznia kell, hogy helyzetét javitsa, ámde elébb önmagát kell javitania. Ha elméjét nem tudja jobban használni, mint hogy testének szolgálatáért törje, kinozza magát, akkor az ő sorsa a müvelődésre nézve kétségbeejtő.

Ez észrevételekben nem akarok közömbösséget ajánlani a munkásnak külső sorsára nézve. Fontosnak tartom, hogy minden osztályban minden ember birja a kényelem, egészség, az étel és öltözetbeli tisztaság, és alkalom szerinti magány és pihenés eszközeit. Ezek önmagukban véve jók, arra nézve, hogy önmagukért keressük, még inkább fontos eszközök az önmüvelődésre, a melynek szószólója vagyok. Tiszta, kényelmes lakás, egészséges táplálékkal, nem kis segély az értelmi és erkölcsi haladásra. Egy ember, a ki nedves szobában, vagy esőnek és hónak kitett padlásszobában lakik, szivja egy piszkos szoba romlott levegőjét, és siker nélkül törekszik enyhiteni éhségét sovány, izetlen eledelével, abban a veszélyben van, hogy magát önző, kétségbeesett gondtalanságba süllyeszsze. Javitsák tehét sorsukat. Szaporitsák a kényelmet, sőt, ha lehet, szerezzenek vagyont becsületes eszközökkel, és ha sokba nem kerül. Az értelem igazi müvelése képes önöket elébb vinni világi dolgaikban, és önöknek fel kell használni azt erre a czélra. Csak vigyázzanak, nehogy ez a czél urrá legyen önök felett; nehogy rugóik sülyedjenek, a mint állapotuk javul; nehogy áldozatul essenek a fitogtatásban, fényüzésben és költekezésben a másokkali versenyzés nyomoru szenvedélyének. Tápláljanak valódi tiszteletet

önmaguk iránt. Érezzék azt, hogy saját természetök becsesebb minden olyannál, a mi önökre nézve idegen. A ki nem fogta fel saját eszes és szellemi lényének egy fénysugarát, a mely benne fensőbb a világnál és rokon az istenséggel, annál hiányzik az önmüvelés ama czéljának igazi rugója, melyet a tökéletesedés legelső eszköze gyanánt adtam elé.

Rátérek az önmüvelésnek egy más fontos eszközére, és ez az állati vágyak ellensulyozása. A végett, hogy az erkölcsi és értelmi természetet emelhessük, el kell nyomnunk az állatit. Az érzékiség az az örvény, a melybe anynyi sok lélek belemerül és elvesz. Mekkora értelmi élet van belesülyedve, a vagyonosabb osztályoknál, az evés-ivási élvhajhászatba. A vagyonnak az a nagy átka, hogy azt az érzékek tele tömésére használják; a szegényebb osztálynál pedig, habár hiányzik is a fényüzés, gyakran oly dobzódó élet foly, mely a szellem sirját ássa meg. Szomoru látvány végig sétálni utczáinkon és látni, hogy hány arcz hordja magán a tespedés és állati vadság bélyegét, melyet a zabolátlan kéjelgés idézett elő. A ki a lelket müvelni akarja, az érzéki vágyakat meg kell fékeznie. Én nem vagyok ama tan ügyvéde, hogy az állati táplálék nem volt az embernek szánva; de azt erősen hajlandó vagyok hinni, hogy ezzel nálunk a dobzódásig élnek, hogy mi, mint nép, kevésbé ingerlő eledelek által többet nyernénk a lélek vidámságában, tevékenysége és élénkségében. Mindenekfelett, engedjék meg, lelkökre kötnöm azoknak, a kik magasabb természetöket kifejteni és emelni akarják, hogy óvakodjanak a szeszes italok használásától. Ez a rosz szokás minden mások felett ama pusztitás által tünik ki, melyet az az ember eszén, értelmén véghez viszen; ez az eredmény akkor is nagy mérvben mutatkozik, midőn a részegség ki van kerülve. Nem kevés, mértékletesnek nevezett ember, a kik maguk is ilyeneknek hiszik magukat, a szeszes italoktól való tartózkodásból megtanulták, hogy elméjök évekig homályos, gyenge volt a mérséklett ivás mellett, a nélkül, hogy a bántalmat gyanitanák. Sokan e városban meg vannak félig fosztva értelmi erélyöktől, az élvezésnek oly foka miatt, a mely egészen ártatlannak látszik. A munkás osztálynak minden ellenségei között ez a leghalálosabb. Semmi sem tett többet arra, hogy lekötve tartsa ezt az osztályt, hogy lerontsa önbecsülését, megfoszsza igazi befolyá-

sától a társadalomban, és hogy eredménytelenné tegye a jobblétnek általa elérhető eszközeit, mint a szeszes italok használata. Saját becsületérzésök hivja fel arra, hogy álljanak ellent e gyakorlatnak s foglalják el igazi helyöket a társadalomban. A legkomolyabb kötelességek követelik tőlök, hogy adják beleegyezésöket minden törekvésbe ennek elnyomása végett. Legroszabb ellenségeiknek, (habár nem szándékosan ilyeneknek), jogaik, méltóságuk és befolyásuk ellenségeinek tekintsék azon embereket, a kik azt kivánják, hogy várost és országot destillált méreg özöne lepjen el. Közelebbről meglátogattam egy virágzó falut, s midőn egyik tiszteletre méltó lakós előtt azon örömemet kifejeztem, melyet a haladás oly sok jeleinek látásán érzek, azt felelte, hogy az általam tapasztalt jólétnek egyik oka az, hogy a nép nem él szeszes itallal. Arról biztosak lehetünk, hogy ez a javulás a külső vagyonosságnál valami fensőbbet is eszközölt. Az ekként megjavult háznépek csaknem mindenikében, kétségen kivül, a szülők fogékonysága az értelmi és erkölcsi tökélyesbülés iránt gyarapodott, s a gyermekekre nézve a nevelés eszközei hatályosbakká lettek. Én felhivom a munkás embereket, hogy ragadják meg a mértékletesség ügyét, különösen mint s a j á t ügyöket. Ez észrevételekre igenis nagy szükség van ama szerteszét mutatkozó törekvés következtében: megsemmisitni amaz új törvényt, mely a szeszes italoknak a mértékletlenségnek kedvező mérvben való árulását eltörli. Tudom, hogy vannak értelmes és jó emberek, a kik azt hiszik, hogy a kormány, midőn e törvényt hozta, túllépte a maga határait, elhagyta igazi ösvényét, és egy előzetes törvényhozói beavatkozást állapitott meg minden ügyeinkbe és kedvteléseinkbe. Senki sem tekinthet nálamnál féltékenyebben a kormány eljárásaira. De én azt tartom, hogy ez oly eset, a mely egymagára áll, a melyet semmással nem kell összetéveszteni, s a melyre nézve a kormánynak már saját természete és czéljánál fogva, különös kötelme cselekedni. Soha sem kell felednünk, hogy a kormánynak fő czélja s teendője nem az, hogy útakat csináljon, alkotmány-leveleket adjon ki javitásokat eszközöljön, hanem az, hogy megakadályozza és elnyomja az egyesek jogai és a társadalmi rend elleni vétkeket. E czélból törvénykönyveket állapit meg, börtönöket épit, és rettentő büntetéseket szab. Már ha igaz az, hogy a vétkeknek nagy rész-

a melynek akadályozására és elfojtására alakult a kormány, a szeszes italok használásából ered; ha a szegény, — a dolgozó-házakat, a börtönöket és fenyitő intézeteket nagy mértékben azok foglalják el, a kiknél az első és fő rugó a vétekre a pálinka-gyárból és korcsomából származott; ha a gyilkosság és lopás, a tulajdon és élet elleni legiszonyubb megtámadások a leggyorsabban a mértéktelenségnek kifolyása, vajjon a kormány nincs-e kötelezve, hogy törvényhozás útján megakadályozza az ily rettenetes társadalmi roszakat szülő, ingerlő szerek árulását? Vajjon a kormánynak soha sem kell-e atyailag járni el, soha sem kell-e elmozditani a rosz tett okait és alkalmait? Vajjon csak egy eszköz van-e a vétek elnyomására, t. i. a nyilvános, lealacsonyitó büntetés, a mely alábbvaló rosz a véteknél? Vajjon a kormány bitorló-e, túlcsap-e a maga körén az által, ha megszorit egy törvényczikket, a mely semmi képzelhető jót sem eszközöl, a mely sem a testre, sem a lélekre semmi jótékonyságot nem áraszthat, a mely képtelenné teszi a polgárt, hogy hazája iránti tartozását lerója, és a mely mindenek felett az embereket a legtöbb vétek elkövetésére inditja, melyektől a kormánynak legfőbb és legszentebb kötelessége megvédeni a társadalmat?

Most az önmüvelésnek egy más fontos eszközére jövök, és ez a kitűnőbb elmékkel való érintkezés. Utaltam már arra, hogy saját tevékenységünk lényeges kellék előmenetelünkre; ámde mi nem *azért* vagyunk alkotva, hogy egyedül éljünk és haladjunk. A társadalom anynyira szükséges nekünk, mint a levegő vagy a táplálék. Egy gyermek, a ki merő egyedülvalóságra van kárhoztatva, s a ki ugy nő fel, hogy sem emberi lényt nem lát, sem emberi hangot nem hall, sok vad állattal nem mutatna egyenlő tehetséget; és egy embernek, a kit soha sem hoztak saját elméjénél kitűnőbb elmékkel érintkezésbe, valószinüleg egy és ugyanazon sötét gondolati és cselekvési köre lenne élete végéig.

Mi főleg könyvek által élvezzük a kitűnőbb elmékkel való érintkezést, s a közlekedés e nagy becsü eszközeit mindenki elérheti. A legjobb könyvekben nagy emberek beszélnek velünk, átadják nekünk legbecsesebb gondolataikat, s lelkeiket a mieinkbe öntik. Hála legyen Istennek a könyvekért. Ezek a távollevők és halottak szavai, és minket az elenyészett korszakok szellemi életének örököseivé tesznek. A könyvek az igazi kiegyenlitők. Azok meg-

ajándékoznak mindenkit, a ki híven tanulmányozza, nemünk legjobbjainak és legnagyobbjainak társaságával és szellemi jelenlétével. Nem baj, bármily szegény vagyok. Nem baj, ha korom leggazdagabbjai nem is térnek be homályos hajlékomba. Ha a szent irók betérnek és helyet foglalnak fedelem alatt, ha Milton átlépi küszöbömet, hogy nekem a paradicsomról zengjen, Shakspeare, hogy megnyissa előttem a képzelet világait és az emberi szív müködéseit, és Franklin, hogy engem az ő gyakorlati bölcseségével gazdagitson, én nem búslakodom az értelmi társaság hiánya miatt, és müvelt emberré lehetek, bárha ki vagyok is zárva az úgynevezett legjobb társaságból azon a helyen, a hol én élek.

Hogy az önmüvelésnek ez az eszköze sikeres legyen, az embernek oly könyveket kell választania, a melyeket helyes gondolkozásu, erős elméjü, valódi gondolkozó emberek irtak, a kiknek, a mások mondásainak ismétlés általi felhígitása helyett, maguknak is van valami mondani valójok, és azért irnak, hogy a megtelt, komoly lelkeknek könnyebbülést nyujtsanak; ezeket pedig nem kell időtöltésből felületesen átlapozni, hanem szoros figyelemmel és az igazság tiszteletteljes szeretetével kell elolvasni. A könyvek megválasztásában sokat segithetnek nekünk azok, a kik nálunknál többet tanultak. De végre is legjobb, hogy e részben legtöbbet saját izlésünk határozzon. Egy emberre nézve nem mindig azok a legjobb könyvek, melyeket a bölcsek ajánlanak, hanem gyakrabban azok, melyek az elme különös szükségeit, természetes szomját kielégitik, s ennélfogva érdeket gerjesztenek és állandósitják a gondolatot. És itt, nem csak a könyvek szempontjából, de más tekintetekből is jó lesz megjegyezni, hogy az önmüvelésnek az egyénnel változnia kell. Minden eszköz nem talál egyformán mindenkire. Az embernek szabadon kell kifejteni önmagát, s tisztelnie kell ama különös adományokat és hajlamokat, a melyekkel a természet őt másoktól megkülönbözteti. Az önmüvelés nem kivánja az egyéniség feláldozását. Az nem alkalmaz rendesen egy felállitott gépezetet arra nézve, hogy minden embert egy tökélynek nevezett rideg mintába erőszakoljon. Miként az emberi arcz, a melynek mindnyájunknál ugyanazon vonásai vannak, végnélkül különbözik az emberi nemnél, ugy hogy két egyénnek nincs ugyanazon arcza: igy az emberi lélek is, a melynek ugyanazon nagyszerü tehetségei és törvényei vannak

végtelenül különböző alakokra terjed ki, és sajnálatra méltólag korlátolva lenne, ha a müvelés módja azt kivánná az embertől, hogy ugyanazon leczkét tanulja és ugyanazon szabályok előtt hajoljon meg.

Tudom, mily nehéz dolog, különösen azokra nézve, a kik sok időt fordítanak kézi munkára, hogy figyelmöket a könyvekre irányozzák. Az ilyenek törekedjenek legyőzni a nehézséget az által, hogy mély érdekü tárgyakat válaszszanak, vagy olvassanak együtt azokkal, a kiket szeretnek. A könyvek helyét semmi sem tudja kipótolni. Azok vidámító és megnyugtató társak a magányban, betegségben, sorscsapásokban. A két continens vagyona sem pótolná ki azt a jót, a mit ezek nyújtanak. Gyüjtsön, ha lehet, minden ember néhány jó könyvet fedele alá, s igyekezzék maga és családja számára hozzájutni valamely társulati könyvtárhoz. Ennek majdnem minden fényüzést fel kellene áldozni.

Napjaink egyik legérdekesebb vonása az, hogy a könyveket szaporítja, s a társadalom minden osztályaiban osztogatja. Az ember kevés öszszegen az angol irodalom legbecsesebb kincseit megszerezheti. A mely könyveket egykor drága voltuk miatt csak kevesen szerezhettek meg, azokhoz most hozzájuthat a sokaság; s ezen az úton a szokás oly változási ponton van a társadalomban, mely a nép müvelődésére nagyon kedvező. Az emberek most tanulnak magukra tanulmányozni és gondolkozni, öszszefüggőleg nyomozni a tárgyakat, meghatározni magukra, mi foglalja el elméjöket, s minden tartományok és idők embereinek ismeretét, eredeti nézeteit és okoskodásait segitségökre hívni, a helyett, hogy legtöbb ismereteikre és gondolataik tárgyaira nézve az esetleges hirtől és szabad társalkodástól függenének, a helyett, hogy itéleteiket a tömeg között alkotnák, és fő ösztöneiket embertársaik szavától nyernék; az eredménynek pedig az itéletbeli meggondoltságnak, függetlenségnek, s a korábbi idők előtt ismeretlen felvilágosodási teljességnek kell lenni. E hallgatag tanitókat, a könyveket, az egész társadalomban terjeszteni anynyi, mint nagyobb eredményeket vivni ki, mint a tüzérség, a gépészet és törvényhozás eszközölnek. Békés működésök feljül kell hogy mulja a vészes forradalmakat. A müvelődés, melyet az irodalom terjeszt, kimondhatatlan jó az egyesekre nézve, s egyszersmind a nemzetek állandó birtokává leendő.

Az önmüvelődésnek egy más fontos eszköze az, hogy magun-

kat tegyük szabaddá az emberi vélemény és példa hatalmától, kivéve, ha már ezeket saját higgadt itéletünk helybenhagyta. Mi mindnyájan hajlandók vagyunk azok szinvonalán maradni, a kikkel együtt élünk, ismételni szavaikat, s lelkünket és testünket azok divata szerént öltöztetni, innen van a mi jellemünknek és életünknek szellem nélküli bénasága. Legnagyobb veszedelmünk nem a körültünk levő gonoszoktól ered, hanem a földies, nem gondolkozó sokaságtól, a melyet egy idegen rugó, mint egy árt, tova hajt, s minket is magával ragad. Még a kitűnő elmék befolyása is árthat nekünk az által, ha minket véleményeik szolgai elfogadására vezet, s szellemi tevékenységünket meggyengiti. A más elmékkel való érintkezés fő haszna abban áll, hogy felébreszszék a miénket, élesitsék az igazság iránti vágyainkat, s gondolatainkat régi nyomaikon túl vezessék. Nekünk szükségünk van a nagy gondolkozókkal való viszonyra azért, hogy az minket is gondolkozókká tegyen. Az önmüvelés egyik fő mestersége abban áll, hogy a gyermekies tanulékonyságot, a mely hálásan üdvözli a világosságot, bármely embertől jöjön is, egyesitse férfias ellentállással a bármenynyire dívatozó véleményekkel, s bármily átalánosan tisztelt befolyásokkal szemben, a melyek nem férnek összse szabad itéletünkkel. Erősitsék önök kitartóan és lelkiismeretesen saját eszöket más emberek értelme által, azonban nem kell azok előtt megalázni. Különösen ha önökben Isten szaváról vagy a világegyetemről valamely nézet, érzemény vagy oly vágy támad, a mely fensőbb rendünek tetszik annál, a mit másoknál találnak, vegyék tiszteletteljes figyelembe, s kutassák azt komolyan és ünnepélyesen. Ne higyjenek annak vakon, mert csalódás is lehet; ámde lehet az önökben élő és mozgó istenség, az igazságnak és kötelességnek bár nem természetfeletti, de mégis legbecsesebb új kijelentése; és ha az vizsgálódás után ilyennek bizonyul, akkor önöket ettől semmi lárma, szidalom, vagy elhagyatottság el ne tántoritsa. Legyenek hivek saját legfőbb meggyőződéseikhez. Ha hiven követjük saját lelkünk sugalmát, a mely valamivel tökéletesebbre tanit mint a mire mások tanitanak, akkor az a szellemi erőnek és előmenetelnek oly tudatát szerzi meg nekünk, a milyent az a felsőbb vagy alsóbb sorsu közember soha sem tapasztalt, a ki ugy jár korának vert útain, a mint forgatják.

Tudom, némelyek csodálkozni fognak azon, hogy én, képesnek

tartom a népet az igazság ily sugallatainak és csillámainak felfogására. Az emberek közönségesen azt gondolják, hogy ezek lángelmék tulajdona, a kik azért születnek, hogy a sokaság elméjének törvényt adjanak. A természetnek kétségen kivül meg van a maga nemesirendje, s egynehányat szétküld, hogy a „világ világossága“ legyenek. De az is igaz, hogy mindenkibe ugyanazon isteni szikrának egy bizonyos része van adva; mert a sokaság nem tudná szerető tisztelettel fogadni a kevesek elevenitő befolyását, ha lényegileg mind a kettőben nem ugyanazon szellemi élet volna. A sokaság lelke nem tétlen anyag-halmaz, azért teremtve, hogy ellentállhatatlanul elfogadja kivülről a benyomásokat. Azt nem csupán a külső nevelés idomitja; hanem van benne egy vele született erő, egy gondolatrugó. Még a gyermek esze is túlmegy leczkéjén, s oly kérdéseket teszen, a melyek a legbölcsebbet is megfogják. A gyermek is vet fel oly feladatokat, melyeket a bölcsészet évszázadokon át törekedett megoldani. De most e tárgyra nem terjedhetek ki. Engedjék meg csak annyit mondanom, hogy az eredeti gondolkozás ereje különösen azoknál nyilvánul, a kik az előmenetelt szomjazzák és készek kifejteni egész természetöket. Az ember, a ki azon öntudatra ébred, hogy ő haladásra és tökéletességre van teremtve, új szemekkel tekint magára és a világra, a melyben él. E nagy igazság mélyen felrázza a lelket, széttépi az eszmék régi kapcsolatát, és újakat állit fel, éppen mint egy vegytani hatalmas erő a természeti állományokkal érintkezésbe hozatva, felbontja a régi rokonságokat, melyek a részecseket összekötötték, s újba rendezi. Ez igazság különösen segit behatolnunk az emberi élet titkaiba. Az által, hogy kijelenti nekünk lételünk czélját, arra segit minket, hogy jobbanjobban felfogjuk azt a csodálatos, végetlen rendszert, a melybe mi tartozunk. Egy közrendü ember, a ki hiszi, hogy Istennek fő czélja a tökéletesedés, az emberi szellem kifejtése, inkább ismeri a mindenség titkát, jobban felfogja a rajta kivül és belől levő világ összhangját, bölcsebb magyarázója a gondviselésnek, s az előtte lefolyó eseményekből a kötelességnek nemesebb leczkéit olvassa ki, mint a legmélyebb bölcsész, a kinél e nagyszerü központi igazság hiányzik. E szerint a világosság, a benső kijelentés nem szoritkozik csak egynehány kedvelt kevésre, hanem mindenkivel közös, a ki magát a nemes önmüvelődésre szenteli.

Az önmüvelésnek egy más eszközét mindenki feltalálhatja saját állapotában és foglalkozásában, bármilyen legyen is az. Ha időm volna, végig mehetnék az élet minden állapotán, a legfényesebbtől a leghomályosabbig, és megmutathatnám, miként nyujt mindenik folytonos segélyt a tökélyesbülésre. De én csak egy példát hozok fel, s ez egy oly ember, a ki kézi munkája után él. Ezt az önmüvelés eszközévé lehet tenni. Tudniillik az ember majdnem minden munkánál kicseréli erejét vele egyenlő dijjal, vételárral, vagy valamely más termékkel. Más szavakkal, a munka szerződések, üzletek és kölcsönös kötelezések rendszere. Az oly ember pedig, a ki bárminő munkájával arra törekszik folytonosan, hogy kötelezettségének teljesen eleget tegyen, hogy munkáját hiven végezze, hogy becsületes legyen, nem azért mert „legtovább tart a mi becsületes" hanem az igazság kedvéért, és hogy minden embernek megadja azt, a mi az övé, az ily munkás folytonosan épiti magában az erkölcs és vallás egyik legnagyobb elvét. Minden csapás, melyet ő teszen az ülőre, vagy a földre, vagy bármely anyagra, a melyből dolgozik, némileg elősegiti az ő természetének javulását.

De ez még nem minden. A munka jótékonyság és igazság iskolája. Hogy az ember magát fentartsa, szolgálnia kell másoknak. Valamit tennie, vagy létesitnie azok kényelmére és kedvtelésére. Az a gondviselésnek egyik legszebb rendelése, hogy az ember hasznos legyen, ha élni akar. E hasznosságnak éppen oly czélnak kell lenni az ő munkájában, mint az életszerzésnek. Neki éppen ugy kell törődni azok javával, a kiknek dolgozik, mint a magáéval; s midőn ezt teszi, midőn izzadtsága és munkája között ugy kiván szolgálni másnak, mint magának, akkor ő éppen oly igazán gyakorlódik és öregbedik a jótékonyságban, mintha nagy kézzel osztaná az ajándékot a szegényeknek. Az ily indok megszenteli és megnemesiti a legközönségesebb foglalkozást. Különös, hogy a munkás emberek nem gondolnak jobban munkáik roppant hasznos voltával, s e miatt nem találnak azokban jótékony gyönyört. E szép város házaival, bútoraival, piaczaival, nyilvános sétatéreivel és számtalan kényelmeivel együtt a mesteremberek és más munkások kezeinek munkája, s vajjon nem kell-e nekik önzetlen örömmel örvendeni munkájoknak? Azt hinné az ember, hogy egy ács vagy kőmüves, midőn egy általa épitett ház mellett elhalad, igy szól magában: „e

munkám mindennap és minden órában kényelmet és élvezetet nyújt egy családnak, s halálom után egy évszázadig, vagy még tovább is, midőn én alszom a porban, jótékony menhely, otthonias gyülhely, a szeretet hajléka lesz"; s vajjon e gondolatra nem támadna-e lelkében nemes megelégedés? E szerént a közönséges munkának a szívjósággal való ily összeszövődése az, a mi annak erőt ad, s a mi azt a lélek szokásává teszi.

Ismét. A munkát ugy lehet végezni, hogy az a léleknek fő rugója legyen. Bármi hivatása legyen egy embernek, az legyen az ő szabálya, hogy töltse be kötelességeit teljesen, tegye a legjobbat, a mit csak lehet, s e szerént folytonosan haladjon a maga hivatásában. Más szavakkal, a tökéletességnek az ember szemei előtt kell lebegnie, és én ezt nem azért sürgetem, mert hasznos a társadalomra nézve, nem is amaz őszinte örömért, a melyet az ember jól végzett munkája látásán érez. Ez az önmüvelésnek fontos eszköze. Ez úton a tökéletesség gyökeret ver a lélekben, s az ember üzleténél sokkal tovább terjed. Ő irányt nyer a tökély felé mindarra nézve, a mihez fog. Az életnek bármely osztályában a hanyag és tisztátalan foglalkozás inkább sérti őt. Cselekvési sinormértéke emelkedik, s közönséges hivatása körében való alaposság által mindent jobban végez.

Van egy körülmény, az élet minden állapotában előforduló, melyet az önmüvelésnek hasznára lehet és kell forditanunk. Minden állapotnak, bármilyen legyen is, megvannak nehézségei, veszélyei és fájdalmai. Mi megkisértjük tőlök menekülni; kedvezőbb sors, sima ösvény, vigasztaló barátok és háboritlan szerencse után esengünk. De a gondviselés vihart, romlást, ellenségeskedést, szenvedést támaszt; és ama nagy kérdés: vajjon bizonyos czélért élünk-e, vagy nem, vajjon szivben, lélekben erősödünk-e, vagy gyengék és szánalomra méltók leszünk, semmi egyébtől nem függ annyira, mint attól, hogy miként használjuk fel e kedvetlen körülményeket. A külső roszaknak az a rendeltetése, hogy szenvedélyeinket iskolázzák, s tehetségeinket és erényeinket áthatóbb tevékenységre serkentsék. Néha ugy látszik, hogy ezek új erőt teremtenek. A nehézség eleme az embernek, az ellentállás pedig igazi munkája. Az önmüvelés soha sem halad oly sebesen, mint midőn a kellemetlen körülmények, az emberek vagy elemek ellentállása, az idők váratlan vál-

tozásai, vagy a szenvedés más alakjai, a helyett, hogy elcsüggesztenének, saját belső segédforrásainkra utalnak, Istenhez forditanak erőért, felvilágositják előttünk életünk nagy czélját, és csendes elhatározással ihletnek. Semmi nagyság, semmi jóság nem ér sokat, ha e tüzekben nincs megpróbálva. A sanyaruságot nem kell azért keresni. Elég gyorsan eljön az magára is, és inkább abban a veszélyben vagyunk, hogy belesülyedünk, mint abban, hogy szükségünk van reá. De midőn Isten bocsátja reánk a próbáltatásokat, akkor az önmüvelődésnek nemes eszközei, s mint ilyeneket vidáman kell fogadnunk és viselnünk. E szerént állapotunk minden részét az önmüvelés szolgálatába állithatjuk.

Az önmüvelésnek még csak egy eszközére van időm tekintetet vetni. Ezt megtaláljuk a mi szabad kormányzatunkban, politikai viszonyainkban és kötelességeinkben. A szabad intézményeknek nagy jótékonysága az, hogy sokat tesznek egy nemzet elméjének felébresztésére és tevékenységben tartására. Azt mondják, hogy a néptömeg nevelése szükséges a köztársaság fentartására; de az is éppen oly igaz, hogy a köztársaság hatalmas eszköz a néptömeg nevelésére. Az a nép egyeteme. Egy szabad államban komoly felelősség van minden polgáron; nagy tárgyak megvitatandók; nagy érdekek meghatározandók. Az egyén hivatva van határozni milliók jólétét és az utókor sorsát érdeklő rendszabályok felett. Neki nem csak szülőföldje benső viszonyait kell tekinteni, hanem más országokkal való kapcsolatát is, és itélnie egy oly igazgatás felett, mely az egész polgáriasult világot illeti. A nemzeti fenségben való részesedésnél fogva hivatva van a közszellemet, a közjó iránti tekintetet ápolni. Valaki e kötelezettségeknek hiven meg akar felelni, az nemes önmüvelést gyakorol. A nagy nyilvános kérdések, a melyek körülötte megosztják a véleményeket, és komoly vitát szülnek, szükségképpen erősitik értelmét, s ahoz szoktatják őt, hogy önmagán túl tekintsen. Ő oly lelki izmosságra, erőre és lelki gyarapodásra teszen szert, mely zsarnok hatalom alatt ismeretlen.

Azt mondhatná valaki, hogy én azt rajzolom, mit a szabad intézményeknek az egyén jellemére nézve tenniök kell, nem pedig azok valódi hatályát; megvallom, hogy ez ellenvetés is igaz. A mi intézményeink nem müvelnek minket ugy, a mint tehetnék és tenniök kellene; és a hiány fő oka világos. Ez a pártszellem ereje;

ennek befolyása oly rontó, s oly végzetszerü az önmüvelésre nézve, hogy kénytelen vagyok ettől óva inteni mindenkit, a ki tökéletességre vágyik. Nem mondom, hogy ez elpusztitja az önök hazáját. Ez gonoszabb haddal támadja meg önököt. Ennek természetes és szüntelen való zsákmányai az igazság, jogosság, egyenesség, helyes bánás, józan itélet, önmérséklet, és a kegyeletes érzelmek.

Nem mondom, hogy ne vegyenek részt a politikában. Az önök körül levő pártok különböznek egymástól jellemre, elvre, szellemre nézve, bárha sokkal kevésbé, mint a szenvedélyek nagyitása erősiti; és a menynyiben a lelkiismeret megengedi, minden embernek védeni kell azt, a mit legjobbnak gondol. Azonban egy tekintetben minden párt megegyezik. Mindnyájan ápolják azt a veszedelmes szellemet, a melyet én most kárhoztatok. Mindenikökben pártszellem dühöng. Társitsátok az embereket valamely jó vagy rosz czélra, s állitsatok velök szembe egy ellenkező érdekü pártot, és bennök rettenetes tevékenységbe jő egy új szenvedély, a mely az őket társitó eredeti érzeménytől teljesen különbözik, egy vad, heves buzgóság, mely főleg az azok iránti utálatból áll, a kik tőlök különböznek. Ugy látszik, hogy az emberi természet képtelen erősebb, kérlelhetlenebb szenvedélyre. Elég nehéz dolog egy egyénre nézve, hogy midőn valamely érdekért vagy véleményért harczol, elnyomja büszkeségét, makacsságát, a győzelem szeretetét, boszuságát és más személyes érzelmeit. De csatlakozzék ő ugyane harczra egy tömeghez, s azonnal minden önmérséklet nélkül az ő egyéni keblét, valamenynyinek indulatossága, makrancossága és boszu vágya foglalja el. Pártjának diadala mérhetetlenül kedvesebb lesz előtte amaz igaz vagy hamis elvnél, mely a szakadás eredeti oka volt. A czivódás tusává válik, nem elvért, hanem hatalomért, győzelemért; s az ilyen harczoknak kétségbeesett és gonosz volta nagy terhe a történetnek. Valójában keveset határoz az, a miért az emberek megoszlanak, legyen az egy talpalatnyi föld, vagy elsőség valamely menetben. Kezdjék csak el a harczot érette, az önakarat, a roszakarat, a győzelemért égő düh, a megaláztatás és legyőzetés félelme a harczot élet és halál kérdésévé teszik. A görög vagy keleti birodalom meg lön renditve alapjában ama pártok által, a melyek csupán az amphitheatrumban vívó szekérharczosok érdeme felett hasonlottak meg. A pártszellem különösen ellensége az erkölcsi

függetlenségnek. A mely arányban ittasul meg az ember attól, abban az arányban lát, hall, és itél az ő pártjának érzékeivel és értelmével. Feláldozza emberi szabadságát, s azt a jogát, melynél fogva saját elméjét használja és a szerént szóljon, és viszhangozza ama tapsokat és szitkokat, a melyektől a hazát csengeni a pártvezérek és szenvedélyes párthiveik jónak látják. A pártokban egy ponton sem lehet bizni, de oly kevéssé egy ponton sem, mint az ellenfelek jellemére nézve. Ezek, ha önök hihetnek annak, a mit hallanak, mindig elvtelen és igazság nélküli emberek, a kik el vannak merülve az önzésbe, és saját maguk fölemelkedését szomjazzák, bárha hazájok romlásán is. Midőn még fiatal voltam, iszonyodással hallottam majdnem szitkok közt emlittetni ama férfiak neveit, a kiket korábbi ellenségeik most nagyszerü elvek harczosai gyanánt üdvözölnek, s a legnagyobb közbizalomra tartanak érdemesnek. Soha sem feledem a kora tapasztalat e leczkéjét, mely a későbbi években még erősödött.

A mi jelenlegi politikai viszongásinkról természetesen nincs mit szólanom. Azonban a divatban levő pártnézetek közt vannak bizonyos vádak és ellenvádak, melyek a társadalmi helyzet különbségein alapulnak, s a melyek oly hátrányosaknak tetszenek nekem az egyének és a közönség müvelődésére, hogy egy pillanatnyi szemügyre vétel nélkül nem hagyhatom azokat. Egy felől azt mondják, hogy a gazdag hajlandó elnyomni a szegényt; másfelől pedig, hogy a szegény rosz szemmel és ellenséges czéllal tekint a gazdag birtokára. E kiábálások éppen oly igaztalanok, mint erkölcstelenitők. A mi a gazdagokat illeti, kik népességünknek csak maroknyi részét teszik, a kiknek egyetlen sajátságos kivánságuk sincs, s a mi még több, a kik aránylag kevés részét birják az országnak, bámulatos, hogy ezek miként lehetnek aggodalom tárgyai. Hol van ez országnak roppant és szüntelen növekedő vagyona? Egynehány kézben van-e? nehány erős szekrénybe van-e halmozva? Majdnem oly változatosan el van szórva, miként a légkör, birtokost változtat az évszakokkal, s a gazdagtól a szegényhez megyen, nem erőszak hanem az utóbbi osztály szorgalma és ügyessége által. A gazdagok vagyona anynyi, mint egy csepp az oceánban; és jól ismert tény az, hogy közöttünk azok, a kik vagyonosságukról hiresek, alig gyakorolnak politikai hatalmat a közönség felett. Nem lehet állitani

hogy a gazdagok teljesitenék egész kötelességeiket; hogy magukévá tennék a társadalmi helyzet nagy czélját, a nép értelmének, jellemének és helyzetének emelését; de hogy ők részvéttel vannak felebarátaik fisikai szenvedései iránt, hogy bőkezüleg adakoznak a szegények felsegitésére, s a közhasznu intézetek fentartására, azt nem lehet tagadni. Közöttük bámulatos példányai vannak az emberszeretetnek. Semmi okunk sincs arra, hogy őket, mint a nép ellenségeit, gyanusitsuk.

Nem kevésbbé kárhozatosnak tartom azt a munkás osztályok elleni zajongást is, mintha czéljok volna a vagyon felforgatása. Ha népesedésünk e részének átalános helyzetére és jellemére gondolunk, ha eszünkbe jut, hogy ők iskolák és templomok közepette születtek és éltek; hogy ők haszonhajtó munkásságra nevelve az élet sok kényelmeit élvezik; hogy legnagyobb részének van valami vagyona, s még többet remél szerezni; hogy nekik rendkivüli eszközeik vannak sorsuk javitására; hogy ők a családi élet erős kötelékeivel kényelmes otthonjaikhoz vannak fűzve; hogy gyermekeiknek oly nevelést tudnak adni, melynélfogva a társadalmi állás előnyeiért versenyezhetnek, s nevelésök által egy fensőbb polgárisodás szokásaival és jelesb tulajdonaival meg vannak barátkozva; ha mindezek eszünkbe jutnak, képzelhetjük-e, hogy ők oly esztelenül vakok lennének érdekeik, süketek az igazság és vallás igényei, gondatlanok családaik békéje és biztonsága iránt, anynyira, hogy készek lennének öszszetörni a társadalmi rendet azért, hogy feloszszák maguk közt a gazdagok vagyonát, mi alig lenne elegendő őket csak egy hónapig is fentartani? Kétségenkivül a társadalom minden lépcsőzetén van bizonytalanság; ennek pedig lenni is kell mindaddig, mig a társadalmakat oly magosabb müvelődés újjá nem teremti, a mely elérje és elevenitse a nép minden osztályát; de én azt hiszem, hogy a földön egyetlen pont sincs, a hol a tulajdon biztosabb volna, mint itt, mert sehol sincs oly egyenlőleg és igazságosan elosztva. Az aristokratikus országokban, hol a vagyon roppant tömegekben van, mely részrehajló törvényhozás által évszázadokon át csak nehány kegyelt családnak van örökül adva, és hol a tömeg, huzamos időkig tartott alvás után, értelemre, önbecsülésre és jogainak ismerésére ébred: ott a tulajdon támadásnak van kitéve, a mitől nálunk nem lehet félni. Igaz hogy itt is, mint mindenütt, vannak a társa-

dalom kevésbbé vagyonos tagjai közt, elégületlen, kétségbeesett emberek, készek a zendülésre és polgári harczra; de az is igaz, hogy e hazának legszembetűnőbb és tiszteletreméltóbb diszét a nagy munkás osztály értelmességében, jellemében és helyzetében lehet találni. Nekem ugy tetszik, hogy itt a nagy veszély a tulajdonra nézve nem a munkástól jön, hanem azoktól, a kik hamar meg akarnak gazdagodni. Például, e köztársaságban, sem a nyugtalankodók, sem a conservativek egy tényt sem tartottak a tulajdonjoggal anynyira ellentétesnek, mint amaz új törvényt, a mely egy társulatot felhatalmaz, hogy szabad hidat épitsen egy másiknak tőszomszédságában, a melyet egy korábbi törvényhozás engedélyezett, és a melyet kizárólagos jog reményében épitettek volt. És kiktől származott a tulajdonnak e vélt megtámadása? A nivellirozoktól-e? azoktól-e a kiknek munka kell? amaz emberektől-e, a kik hajlandók a gazdagok megalázására? Nem; hanem az üzlet embereitől, a kik haszonhajtóbb üzlet folytatására vágynak. Ismét, történt e köztünk esemény oly alkalmas arra, hogy lerontsa a bizalmat, s a népet a pénzes osztály ellen ingerelje, mint némely bank-intézményeinknek büntetésreméltó rosz kezelése az utóbbi időkben? És honnan jött ez? a gazdagoktól-e, vagy a szegényektől? a szántóvetőktől-e, vagy az üzlet embereitől? Ki gyakorolja legszélesebben, kérlek, a társadalomban a fosztogatás müvét? Nem több vagyont csikarnak-e ki a hirtelenvaló, vagy becsületellenes bukások a tulajdonosok kezeiből, mint a rablók és tolvajok? Vajjon egynehány elvtelen nyerész olykor nem több roszat és szenvedést okozott-e, mint egy állambörtön minden lakói? E szerént a tulajdon nagyobb veszélyben van azoktól, a kik vagyonra áhitoznak, mint azoktól, a kik homlokaik verejtéke után élnek. Azonban én nem hiszem, hogy az intézményt ezek bármelyike is komoly veszélylyel fenyegetné. A társadalomnak minden előnyei a szorgalomban, hasznos mesterségekben, kereskedésben, tudományokban, jogismében, testvéries egyességben és gyakorlati kereszténységben, mind meg anynyi keritések a becsületesen szerzett vagyon körül, meg anynyi torlaszok a forradalomszerü erőszak és ragadozás ellenében. Ne kinozzuk magunkat hasztalan aggodalmakkal, s még inkább ne keseritsük magunkat kölcsönös kárhoztatásokkal egymás ellen. Ne legyen ott egyik osztály a másik ellensége, a hol mindeniknek egy közös érdeke van.

Az emberek bünre ingerlésének egyik biztos útja őket bűnös célokkal gyanusitani. Mi nem biztositjuk vagyonunkat a szegények ellenében, ha őket átalános rablás tervével vádoljuk; a gazdagot sem tesszük a társadalom barátjává, ha őt a nép iránti ellenségeskedéssel bélyegezzük. Minden pártok közt azok a legveszedelmesebbek, a melyek különböző társadalmi helyzeteken alapulnak, s az ilyenek a föld egy országában sem oly alapnélküliek, mint a mienkben.

A legjobb emberek, különösen a vallásosabbak, közt vannak olyanok, a kik a pártok erőszakoskodása és csalfasága miatti undorból, minden politikai tevékenységtől visszavonulnak. Az ilyenek, nézetem szerint, hibáznak. Isten őket polgári viszonyok közé helyezte és polgári kötelmeket szabott rájok; s éppen oly kevéssé szabad, hogy ezen kötelmektől visszahuzódjanak, mint a fiui, férji és atyai kötelességektől. Ők sokkal tartoznak hazájoknak és ezt le kell róniok az által, hogy elősegitsék a véleményökhez képest legjobb embereket és rendszabályokat. Azt se mondják, hogy ők semmit sem tehetnek. Minden ember jót teszen hazájával, ha meggyőződéseihez hű. Minden párt korlátozva van a benne levő emberek jobb részének szelleme által. A pártvezérek kénytelenek megkérdezni mindig, hogy pártjok mit türhet el, és e szerént módositaniok rendszabályaikat, nehogy pártjok oly embereivel ütközzenek össze, a kiknek elvök van. Egy jó ember, a ki nem veti magát gyáván alá a testületnek, a melylyel együtt cselekszik, hanem azt részrehajlás nélkül megitéli, szabadon megbirálja, kimutatja hibáit és pártolását a rosztól visszavonja, az ilyen jót tesz környezetével és nemesen müveli saját elméjét.

Én teljes tisztelettel tanácslom minden hallgatóimnak, hogy vegyenek részt hazájok politikai ügyeiben. Ez egy népnek valódi iskolája és sokat tesz annak nevelésére. Tanácslom önöknek, hogy igyekezzenek tiszta világos megértésére azon tárgyaknak, a melyek a társadalmat izgalomban tartják, s a helyett, hogy hiába vesztegetnék el szabad idejöket az azok feletti szenvedélyes beszédek által, tanulmányozzák inkább azokat. Ha a néptömeg jobban használná azt az időt, melyet a napi hirekre veszteget, akkor jobban megismerkednék hazája alkotmányával, törvényeivel, történelme- és érdekeivel, s ily módon otthonossá tenné magát ama nagy elvekben, melyek az egyes rendszabályokat határozzák. A mely arányban a nép ily

szellemben előhalad, azon arányban szünik meg a politikusok játszilabdája lenni. Ekkor a kik az ő szavazatát keresik, nem szenvedélyeihez intézik szavaikat, hanem értelméhez. Ekkor nem csak névleges, hanem valódi befolyást gyakorolnak a kormányra s a haza sorsára, s egyszersmind előmozditják saját maguk gyarapodását is az igazságban és erényben.

Nem szabad félbehagynom e tárgyat, a politikát, tekintve az önmüvelés eszközének szempontjából, mig az ujságokról is nem szólok; mert a néptömeg fő olvasmánya ezekből áll. Ezek a sokaság irodalma. Szerencsétlenségre ennek fontosságát nem értik; a társadalom értelmi és erkölcsi müvelődésére való horderejével keveset gondolnak. Egy ujság vezetőjének a legtehetségesebb embernek kellene lenni, ebből folyó jövedelmének pedig olyannak, a mely képessé tegye őt éppen oly tehetséges dolgozó-társak megnyerésére, mint a milyen ő maga. De vegyük az ujságokat ugy, a mint vannak; és az oly ember, a kinek szivén fekszik önmüvelődése, hasznára fordithatja azokat, ha a legjobbakat választja. Zárja ki házából azokat, a melyek ártalmasok és aljasok, éppen mint a hogy kizárná a ragályt. Választását ne szabja csupán ahoz az ügyességhez, a melylyel egy lap ki van állitva, sőt inkább annak szelleméhez, igazságos, egyenes voltához, és a nagy elvekhez való szilárd ragaszkodásához. Különösen, ha tudni akarja az igazságot, hallgassa meg mind a két részt. Olvassa el a védelmet is, a támadást is. Ne hallgasson kizárólag csak egy pártra. Elitéljük magunkat, hogyha egy egyénre szórt vádakat meghallgatunk, s mentségétől elfordulunk; és vajjon jogos-e az, hogy folytonosan olvassuk az emberek nagy tömege ellen szórt kiméletlen bántalmakat, s megtagadjuk tőlök az alkalmat, hogy magukat igazolhassák?

Hazánkban a napi lapoknak egy új osztálya állott elé, a melyeket néha krajczáros lapoknak neveznek, és rendeltetésök azok között forogni, a kik drágább kiadványokat nem tudnak megszerezni. Az érdek, a melylyel a munkás osztály iránt viseltetem, arra inditott ez előtt kevéssel, hogy vegyek egyet ezekből, és örömömre szolgált láthatni, hogy abból a hasznos dolog nem hiányzik. Két dolog azonban még is fájt nekem. A hirdetési hasábokon igen sok hely volt a szabadalmazott orvosságoknak szánva; és midőn elgondoltam, hogy egy munkás embernek egészsége teszi egész szeren-

cséjét, csak elbúsultam azon, mily sokat tesznek arra, hogy oly szerek használatára csábitsák őt, a melyek, attól tartok, inkább aláássák, mint helyreállitják az ő szervezetét. Megütköztem a rendőrhivatalban történt kihallgatásokról való tudósitásokon is. Ezek a legmüveletlenebb elmékhez alkalmazott modorban irvák és oda czéloznak, hogy az élet fájdalmas és lealacsonyitó eseményeit nevetségesekké tegyék. Ha a gazdagok hirlapjai megkisértenék mulattató kivonatokat közölni a szegények vétkeiből és nyomoraiból: nagy lármát ütnének ellenök, és nagyon helyesen. De vajjon nem roszabb-e az, hogy magok a szegényebb osztályok nevetni és mulatni valót keresnek azon embertársaik lealacsonyodásában, vétkében, nyomorában és büntetéseiben, a kik miként ők, az élet legnehezebb terhei hordozására vannak kárhoztatva, és a kik elsülyedtek a szegénység, kisértetei között? Sokkal jobb, menjenek a kórházba, s nevessenek a betegek sebei és kinjai felett, vagy az eszelősök őrjöngésén, mint hogy gyönyörködjenek ama baromias kihágásokban és pokoli szenvedélyekben, a melyek nem csak az emberi törvények büntető igazságának vetik alá a bünöst, hanem az ég haragját is reá kikívják, és ha meg nem tér, jövendőbeli bünhödését okozzák.

Hátra van még egy fontos tárgy. Az önmüvelésnek fő eszközét, a keresztény vallást még nem érintettem, s annak nagysága nem is engedi meg azt most érintenem. Én csak azt mondom hogy ha önök a keresztény vallást annak eredeti tudósitásaiból, nem pedig az emberi hitformákból tanulmányozzák; ha tekintetbe veszik annak Istenről való tiszta kijelentéseit, annak életadó igéreteit a bocsánat és szent lélek ereje iránt, annak az ember eszével, lelkiismeretével és legjobb érzelmeivel való megegyezését, s hogy mennyire talál az ő szükségeihez, fájdalmaihoz, aggodalmaihoz és félelmeihez; ha tekintetbe veszik bizonyitékai erejét, tanai tisztaságát, szerzője jellemének isteni nagyságát és a halhatatlanságot, a melyet előttünk feltár, akkor öröm- és hálaérzettel fogják önök üdvözölni azt, mint az önmüvelés oly segédszerét és ingerét, a melyet hiába keresni minden egyéb eszközökben.

Előadám ezekben nehányát az önmüvelés eszközeinek. Remélem, hogy az itt megvitatott tárgyak másokat is sugalmaznak azoknak, a kik engem figyelmökkel megtiszteltek, és oly érdeket gerjesztenek, a mely a jelen órán túlterjed. Azonban tartozom

az igazságnak azzal, hogy még egy megjegyzést tegyek. Én nem kivánok észszerütlen reményeket támasztani. Kimondom tehát, hogy ámbar a most ajánlott eszközök gazdagon megjutalmaznak minden embert, minden korban, a ki azokat hiven használja, mindazáltal csak akkor szülnek teljes és boldog eredményt, ha a lélek korai nevelés által későbbi tökélyesbülésére el van készitve. Ámbár azok is tehetnek haladást későbbi életökben, a kiknek gyermekkora el volt hanyagolva ; de alig tudják kipótolni első éveik veszteségét ; és ezt azért mondom, hogy buzduljunk gyermekeinknek e veszteségtől való megmentésére, hogy tehetségeinkhez képest készitsük el őket az önmüvelés mindazon eszközeinek sikeres használására, a miket a későbbi élet magával hozhat. E nézetekkel tekintsetek, kérlek, örömmel törvényhozásunk és egyes polgárok újabb törekvéseire, a miket azok hazánk fő reményének, nyilvános iskoláinknak előnyére tesznek. A törvényhozás utóbbi időkben egy nevelési hivatalt állitott fel, egy titkárral, kinek minden idejét a nyilvános iskolák javitására kell szentelnie. Azt hiszem, hogy városunkban nem lehetne alkalmasabb egyént találni e nagy felelősséggel járó hivatalra annál az uri embernél, a ki azt most betölti [1]) ; és ha siker koronázza az ő munkáit, akkor oly igényt nyerend ez állam jobbjainak hálájára, a melyet egy élő polgáré sem múl felyül. Engedjék meg, hogy eszőkbe juttassak egy bőkezü egyént [2]) is, a ki nemes adományozásával alkalmat adott a törvényhozásnak egy vagy több ugynevezett normalis iskolának felállitására, melynek a czélja alkalmas néptanitókat képezni,— oly vállalat, melytől inkább függ a nevelés előmenetele, mint bármely más rendszabálytól. A nevelés tevékeny barátai igazi jóltevői hazájoknak, s megérdemlik, hogy nevök átadassék az utókornak, a melynek legfőbb szükségeiről ők oly nemeslelküleg gondoskodnak.

Van még egy más módja a nevelés előmozditásának hazánkban, erre hivom fel az önök figyelmét. Önök tudják, hogy az egyesült államoknak mily roppant kiterjedésü és értékü közhelyei vannak. Ezeknek évenkénti eladásával nagy összeg pénz gyül be a

[1]) Mann Horatius.
[2]) Dwight Edmund.

nemzeti kincstárba, melyet a kormány folyó kiadásaira forditanak. Annak e czélra forditására nincs szükség. Valójában, ez ország az ő bevételeinek feleslegét kárrá vallotta. Már most azt kérdem: miért nem lehet a közhelyeket (egészben, vagy részben, a mint a körülmények kivánják), a nép nevelésére forditani? E rendszabály az országnak azonnal képes, jó készületü, lelkes tanitókat biztositana az egész serdülő nemzedék számára, a mire az országnak legnagyobb szüksége van. A tanitóknak jelenlegi csekély fizetése rosz jel, és az egyetlen valódi akadály, melylyel a nevelés ügyének küzdenie kell. Nekünk iskoláink számára tehetséges férfiakra és nőkre van szükségünk, a kik ismereteik és erkölcsi erejöknél fogva érdemesek arra, hogy egy nemzet ifjusága rájok bizassék; s hogy ezeket megnyerjük, bőkezüleg kell őket fizetnünk, egyszersmind elismerésünk, tiszteletünk más bizonyitékaiban is részesitenünk. Az ország jelen állapotában, midőn a gazdagság és előmenetel anynyi útja áll nyitva, a kitünőbb embereket nem lehet oly felelősséggel és fáradsággal járó hivatalra megnyerni, mint a tanitás, a mostaninál erősebb ingerek nélkül, kivéve nagyobb városainkban. A tanitói hivatalt a társadalom legtisztességesebb hivatalaival egy rangba kellene sorozni és ahozképest jutalmazni; és én, legalább napjainkban, nem látom, miként lehetne ezt végbevinni, ha csak e czélra állambirtokot nem áldozunk. Ez a nép tulajdona, és egyetlen oly része az ő tulajdonának, a mit valószinüleg rövid időn magasabb rendü intézetekre, a köznevelésre, fordithatnak. Ennek a társadalom minden osztályát érdeklő czélnak pártolása különösen azok kötelessége, a kiknek müvelődési eszközeik a szük körülmények által korlátozvák. A néptömegnek, mintha egy ember volna, e czélért kellene lelkesülnie, s egy lélekkel dolgozni azon. Gépészek, gazdák, munkások! hadd viszhangozzék a haza az önök egyesitett kiáltásától: „A közhelyek nevelésre forditandók“. Küldjenek oly férfiakat a nemzetgyülésekbe, a kik erőhatálylyal küzdjenek ez ügyért. Semmi pártdiadal, semmi üzleti egyesülés, vagy más társulat nem teszen anynyit az önök emelésére, mint az imént előadott mód. Önöket befolyásban és méltóságban csak magasabb nevelés emelheti. A közbirtokokból bejövő segédeszközök okosan alkalmazva a serdülő nemzedékek érdekében a társadalom és egyesek nevelésére, új népet teremtenének, s e társadalomban akkora értelmi és erkölcsi

erélyt ébresztenénk, a milyent a jelenkor egy országa sem mutat fel, és a mely a polgárisult világot maga iránt tiszteletre és buzgó követésre serkentené. E nagyszerü czél érdekében az ország minden részében és pártjaiban levő munkásoknak ellentállhatlan lelkesültséggel kellene egyesülniök. El kellene ezt választaniok minden kisszerü és helyi villongásoktól. Nem kellene eltürniök, hogy azt a politikusok pártterveivel összeelegyitsék. Abban nekik és gyermekeiknek végtelen nagy érdekök van. Vajha hivek lennének önmagukhoz, az utókorhoz, hazájokhoz, a szabadsághoz és az emberiség ügyéhez.

III. Tudom, hogy e beszéd egész tana ellentállásra talál. Sokan igy fognak szólani hozzám: „A mit ön mond, szépen hangzik, de nem gyakorlatias. Emberek, a kik magányukban álmodoznak, szép elméleteket szőnek; de a gyakorlati élet szétszórja azokat, mint a szél a pókhálót. Önök szeretnék, hogy minden ember müvelt legyen; de a szükség azt kivánja, hogy a legtöbb ember dolgozzék; és a kettő közül melyik fog valószinüleg győzni? Az erőtelen érzékenykedés irtózhatik az igazságtól; mindazáltal mégis igaz, hogy a legtöbb ember nem önmüvelésre, hanem munkára van teremtve".

Én az ellenvetést erős kifejezésekbe burkoltam, azért, hogy mindnyájan tisztán szemébe nézhessünk. Először is tagadom annak nyomósságát. Valamint az ész, ugy az érzelem is ellene támad. Az az elővélemény minden esetre igen erős, hogy a végtelen bölcseségü Atya, a ki minden embernek észt, lelkiismeretet, és érzelmet adott, azt akarta volna, hogy ezek kifejletlenül maradjanak; azt is nehéz elhinni, hogy ő, a ki minden embernek e szellemi természetet adva, ezáltal mindnyájokat gyermekeivé tette, egy nagy többséget arra utalt volna, hogy egy nehéz és jobbra nem változható munkával teljes életet éljen, kevesek javára. Isten nem teremthetett szellemi lényeket azért, hogy eltörpüljenek. A testben nem látunk oly szerveket, melyek azért volnának teremtve, hogy a nemhasználás által elsatnyuljanak; anynyival kevésbbé vannak a lélek tehetségei azért adva, hogy folytonos aléltságban maradjanak.

Erre tán azt felelik, hogy a teremtő czélját nem elméletből, hanem a tényekből lehet megtudni, és hogy világos tény az, miszerint a társadalom rendje és jólléte, a melyet Istennek czéloznia kel-

lett, a sokaságtól kezei tevékenységét, nem pedig szellemi tökélyesitését kivánja meg. Erre azt felelem, hogy nagyon gyanus az a társadalmi rend, mely a szellem feláldozását kivánja, és hogy ezt a teremtő teljességgel nem akarhatja. Ha én, midőn egy idegen tartományt meglátogatnék, azt látnám, hogy ott a nép roppant többsége béna, csonka és vak, s azt mondanák nekem, hogy ezt a csonkitást a társadalmi rend kivánja, én azt mondanám: veszszen az ilyen rend. Ki ne érezné megsértve értelmét és legjobb érzelmeit, midőn ezt Isten czéljának mondanák? Arra a társadalmi rendszerre sem kell kevesebb utálattal tekintenünk, a melyet csak a nép elméjének csonkitásával és elvakitásával lehet fentartani.

De jöjünk közelebb a tárgyhoz. Összeférhetetlen-e egymással a munka és önmüvelés? Legelébb láttuk, hogy az embernek munka közben rá lehet és rá kell adnia magát a legfontosabb önnemesitési munkára, hogy ő müvelheti igazságérzetét, jótékonyságát és a tökély utáni vágyat. E fő elveknek a munka az iskolája; s ebben más erős okunk van azon feltevésre, hogy a munka nem rontja meg szükségképpen a lélek erejét. Azután láttuk, hogy az igazság és bölcseség legtermékenyebb forrásai nem a könyvek, bárha ezek becsesek, hanem a tapasztalat és szemlélődés; és ezek minden állásban alkalmazhatók. Egy más fontos szempont az is, hogy majdnem minden munka értelmi tevékenységet kiván, s legjobban tehető olyanok által, a kik szellemöket erősbitik; ugy, hogy e két érdek: munka és önmüvelés, egymás barátai. Végre is az értelem az, a mely a világ munkáját elvégzi, s mentől több az értelem, annál több munka megyen végbe. Az ember, a mely arányban értelmes, azon arányban alkalmaz egy adott erőt nagyobb feladatra, állitja az ügyességet az izmok helyébe, s kevesebb munkával nagyobb eredményt mutat fel. Tegyék az embereket értelmesekké és ők találékonyokká lesznek. Megtalálják a rövidebb útat. A természetről való ismeretök megtanitja őket hasznukra forditani annak törvényeit, jól megismerni azon állományokat, a melyekből dolgoznak, és megragadn i az útmutatásokat, a melyeket nekik a tapasztalat folyvást szolgáltat. A munkások közül valók, a kik némely leghasznosabb gépeket kigondoltak. Terjeszszék a nevelést, és miként e haza története mutatja, nem lesz határa a hasznos találmányoknak. Önök azt vélik, hogy egy müvelődés nélküli ember annál jobban vég-

zi azt, a mit önök az élet kemény, durva munkájának neveznek. Menjenek csak a déli ültetvényekbe. Ott a rabszolga csupa igahordónak van nevelve. Meg van fosztva az ember jogaitól, egész szellemi természete ki van éheztetve, hogy dolgozhassék és egyebet ne csináljon, csak dolgozzék s a rendetlen, hanyag földmivelésben, a kihasznált földben, a müipar durva állapotában megtalálhatják tanjoknak azt a magyarázatát, hogy lealjasitással az embereket iparkodóbb és termelőbb munkásokká lehet tenni.

De azt mondják, hogy minden bár némileg magasb nevelés feljül emeli az embereket munkakörükön, s olyanokká teszi őket, a kik utálattal tekintenek üzletökre; azt silánynak és a munkát türhetetlennek tartják. Erre azt felelem, hogy az ember abban az arányban érdeklődik munkája iránt, a mely arányban elméje együtt dolgozik kezével. Egy felvilágosodott gazda, a ki érti a földmüvelési vegytant, a növényélet törvényeit, a növények alkatát, a trágya tulajdonait, az égalyak befolyását, a ki értelmesen tekint munkájára, s ismereteit gyakorlatilag alkalmazni tudja, az sokkal vidámabb és becsültebb munkás, mint az a paraszt, kinek elméje rokon aval a göröngygyel, a melyet tapod, s kinek egész élete ugyanazon tunya, gondolat és tökélyesbülés nélküli munka. De ez még nem minden. Miért van az, kérdem, hogy mi a kézi munkát lealázónak tartjuk, hogy azzal a silányság eszméjét kötjük össze, és azt gondoljuk, hogy értelmes embernek meg kell azt vetni? Ennek az az oka, hogy legtöbb országban oly kevés értelmes ember foglalkozott vele. Szántsanak csak és ássanak s foglalkozzanak egyszer müvelt emberek a legközönségesebb munkákkal, s a szántás, ásás és kézmüvesség megszüntek silányok lenni. Az ember határozza meg a foglalkozás méltóságát, Az orvosok és sebészek foglalkozása kevésbbé tiszta, mint igen sok gépészé. Láttam, hogy egy kitünő vegyész éppen oly poros volt, mint valamely munkás. Ezen emberek még sem voltak lealjasodva. Értelmességök méltóságot adott munkájoknak; igy a mi munkásaink is, ha egyszer müveltek lesznek, méltóságot árasztanak nehéz munkájokra. Engedjék hozzá tennem, hogy méltóság tekintetében kevés különbséget látok a különböző hivatások között. Midőn látom, hogy egy irnok egész napját számok összeadásával, vagy másolással tölti, vagy egy banksegéd pénzt számlál, vagy egy kereskedő czipőt és bőrt árul, e foglalkozásokban nem látok nagyobb tiszteletre

méltóságot, mint a bőr, czipő, vagy házibutor készitésében. Nem látok amazokban nagyobb szellemi tevékenységet, mint sok kézműben. Meglehet, hogy egy mezei embernek több alkalma van magát és munkáját mivelhetni, mint annak, a ki a számvető asztal megett áll, vagy csupán irótollat teszi mozgásba. Szűklelküségnek a jele azt képzelni, a mint sokan ezt tenni szokták, hogy ellentét van egy munkás egyszerü, durva külseje és az értelmi müveltség, különösen a finomabb müveltség között. A munkás pora és izzadtsága alatt az emberi miveltség nagyszerü elemeit hordja, és annak legfőbb tehetségeit képes kifejteni. Én nem kétkedem azon, hogy valódi elragadtatás a természet látásán és egy nagy szellem munkáinak olvasásán szintugy található házi szőtt öltöny, mint diszruha alatt. Hallottam egy kitünő iróról, hogy soha sem irt oly jól, mint midőn ékesen fel volt öltözve. De a mély gondolat és költői ihletés átalában csak azon embereknek jutott osztályrészül, a kiket szük körülmények vagy elhanyagolt szokások miatt, elszakadt ruha és foltos arcz képtelenné tettek volna csiszolt termek látogatására. Az ember egy ruhában, vagy házban éppen ugy láthatja az igazságot, éppen ugy át lehet hatva a szépségtől mint másban; és még inkább tisztelheti önmagát a sanyaruságért, a melyben értelmi ereje kifejlődött.

De, fogják kérdeni, miként találnak a munkás osztályok időt önmüvelésre? Erre, a mint már érintettem, azt felelem, hogy egy komoly akarat talál időt, vagy csinál magának. Megragadja a szabad perczeket, s a pihenési időt előnyére forditja. Az oly embernek, a ki serényen és lelkesen követi hivatását, s a mit szerzett, gazdaságosan használja, mindig rendelkezésére áll a napnak valamely része; és bámulatos, mily termékenynyé lesz az előmenetelre nézve egy rövid időszak is, ha komolyan megragadjuk és hiven használjuk. Gyakran lehetett észrevenni, hogy azok, a kiknek legtöbb idö áll rendelkezésökre, legkevesebb hasznot húznak abból. A napnak egyetlen órája, a melyben valamely érdekes tárgyat kitartóan tanulmányoztunk, váratlan ismeretek halmazát nyujtja. Az a haladás, melyet a jó hajlamu tanitványok némely vidéki iskoláinkban, a melyek évenként csak három hónapig nyitvák, vagy vasárnapi iskoláinkban tesznek, a hol hetenként egy, vagy két órát tanitanak, mutatja, mit vihetni végbe jelentéktelen eszközökkel. Azt

mondják, hogy az érzelmek néha perczekké tömöritik az éveket; csaknem ez az ereje van az értelemnek is. Az emberek nem csak köteteket olvastak el sebes útazás közben, hanem irtak is. Ismertem egy erélyes szellemü embert, a ki csak kevés előnyeiben részesült a korai nevelésnek, és elméje egy kiterjedett üzlet részletei miatt majdnem megzavaradott volt; de a ki, távol vásárhelyek látogatása közben, gőzhajókon és lóháton oly könyvet irt, a melyben sok eredeti gondolat van. Sok munkásnak az évszakok egymásutánja kedvező alkalmat nyújt értelmi mivelődésre. A tél üres időt, nyugalmat ad a gazdának, a téli esték pedig a város sok munkásának. Mindenek felett keresztény országokban, a hetedik nap szabad a munkától. Az év heted részét, a mi lételünk nem kevés része, majdnem mindenki értelmi és erkölcsi müvelődésre fordithatja. Miért van, hogy az emberek nem teszik a vasárnapot a tökéletesedésnek sikeresebb eszközévé? Kétségenkivül a hetedik napnak vallásos jellemmel kell birnia; ámde a vallás kapcsolatban áll az emberi gondolat minden nagy tárgyaival, s mindazoknak tanulmányozására vezet és azt elősegiti. Isten jelen van a természetben. Isten jelen van a történelemben. A teremtő munkáiban való oly tanitás, a mely kijelentse az ő tökéletességét azoknak összhangjában, jótékonyságában és nagyszerüségében; az egyház és világ történetének tanitása, a mely megmutassa Isten erkölcsi kormányzatát minden eseményekben, és azokból kihúzza amaz erkölcsi tanuságokat, melyekben az emberi élet bővölködik; az emberbarátok, a szent s a kegyesség és erényeik által kitünő emberek életének tanitása; az oktatás mindezen ágai befolynak a vallásra, s illenek a vasárnaphoz; és ezek által roppant ismeretet lehet nyújtani a népnek. Ne maradjon a vasárnap oly tétlen és terméketlen évszaknak, a milyen az most a sokaságra nézve. Azt új érdekkel és új szentséggel lehet felruházni. Az új rugót adhat egy nemzet lelkének. Ilyformán megmutattam, hogy mindenki találhat időt az önmüvelésre; azonban tény az, hogy legmüveltebb embereink tetemes része olyan, a kik minden napnak legnagyobb részét az iróasztal mellett, az ügyszobában, vagy más körben oly feladatokhoz lánczolva töltik, a miknek kevés hatásuk van az elme müvelésére. De remélhetjük, hogy a társadalom haladásában, a gépek szaporodtával és más segéd-eszközökkel,

miket az értelmesség és emberbaráti szeretet szaporitni fog, többtöbb időt lehet megmenteni a kézi munkától, értelmi és társas foglalkozásokra.

Azonban némelyek azt fogják mondani: „ám legyen, hogy a munkás osztályok kapnak szabad időt; de hát nem kell-e megengedni nekik, hogy azt szórakozásra használják? Nem kegyetlenség-e elvonni őket a kézi munkáktól s a szellem munkáira szoritani? Ők jogot szereznek maguknak napi munkájokkal a felüdülésre, és azt élvezniök is kell.“ Igen, legyen meg nekik gyönyörélvök. Távol legyen tőlem, hogy kiszárasszam a forrásokat és felduljam a zöld virányokat, a hol ők az élet munkája után magukat felüditik. De azt állitom, hogy az önmüvelés szaporitja és növeli örömeiket, új képességet nyújt az élvezetre, megmenti szabad idejöket, a mi gyakran megszokott történni, a tétlenségtől és únalomtól, megmenti őket attól, hogy kedvderités végett rohanjanak testet és lelket megrontó élvekhez. A tökélyesbülés egyik nagy jótékonysága az, hogy az az embert feljülemeli az oktalan állat kedvtelésein, és emberekhez méltó örömeket nyújt. Hazánknak jelenlegi, bár tökéletlen, értelmi müveltsége a könyvek által, roppant élvezetet nyújt minden sorsu férfiaknak, nőknek, és gyermekeknek,— élvezetet, mely durvább korszakok előtt ismeretlen volt. E pillanatban sok tehetséges iró foglalkozik mulattató müvek szaporitásával. Scott Walter, a kinek neve ott áll korának leghiresebbjei közt, kimerithetlen elméjét költeményekben öntötte ki, a melyek oly elmések és vonzók, hogy a polgárisodott nemzetek kedvencz müvei között méltó helyet foglalnak el. Hány millió embert bájoltak el az ő lapjai! Hány bús-komor lélekkel feledtette el gondját és bánatát! Hány napi munkájában kimerült ember köszöni az ő büvös alkotásinak vidám estéli óráit és édes álmait! És nem csak a költött dolgok adnak örömet az elme a mely arányban müvelődik, azon arányban talál örömet, a történelemben, életiratokban, a természet rajzaiban, az utazásokban, költészetben, sőt komolyabb munkákban is. Megvan-e tehát fosztva a munkás az örömtől a tökélyesbülés által? Van a kedvtelésnek egy más osztálya is, melybe az önmüvelés vezeti be a néptömeget. Értem a jótékony és irodalmi czélu felolvasásokat, vitatkozásokat és egyleti gyüléseket, s az esteli időtöltés más módjait, a melyek évenként szaporodnak nálunk. Egy felvilágosodott ember népszerü beszéde, a

ki tapintattal bir az emberek elméjének megnyerésére, éppen oly magas élvezet, mint ismeret-forrás. A mély csend nyilvános termeinkben, hol e felolvasásokat a sokaságnak előadják, azt mutatja, hogy a müveltség nem ellensége az élvezetnek. Erős reményem van, hogy a mint az értelem, az ízlés és erkölcs a társadalom minden részében halad, a nyilvános mulatságoknak oly osztálya áll elő közöttünk, a mely némileg hasonlit a szinházhoz, de a mely meg lesz tisztitva ama roszaktól, a melyek jelenlegi szinpadunkat lealacsonyitják, és a melyek, azt hiszem, annak romlását előidézni fogják. A drámai előadások és felolvasások oly eszközök, melyek a tömeget élénkebb rokonszenvre vezetik az iró szelleme iránt, mélyebb felfogására az ő nagyszerü, szép és megható eszméinek, mint ezt a magányban való olvasás által elérni lehetne. Semmi magyarázat nem vet akkora világot valamely nagy költeményre, vagy az irodalom bármely ihlet-alkotta müvére, mint az az olvasó, vagy szónok, a ki e foglalkozáshoz a szerző mély érzelmét, s a kifejezés gazdag és változatos erőit kölcsönzi. Egy ily beszéd alatt a tömeg, melyet valamely magasztos eszme felvillanyzott, vagy az emberi szenvedések iránt meginditott, rendkivüli és tiszta örömet élvez; és én azt hiszem, hogy ezek és más mulatságok, melyek sem a nők finom érzését, sem a keresztény tisztaságát nem sértik, magasabb társadalmi müveltség mellett létesülendnek. Engedjék meg hozzá tennem, hogy a müveltség a mely arányban terjed valamely nép között, a társalgás is, e minden örömek legolcsóbbik a éslegközönségesebbike, azon arányban növekedik kedvességben. Utoljára is, ez az életnek főmulatsága, a mely felvidit tüzhelyeink körében, megvidámitja olykor munkáinkat, gyöngéden meginditja szivünket, oly csendesen és folytonosan hat reánk, mint az ég balzsamos levegője, vagy tiszta világossága, hogy alig észlelhetjük befolyását. A boldogságnak e forrását igen gyakran elvesztik minden osztály emberei, ismeret, lelki tevékenység és finom érzés hiánya miatt; és vajjon megfosztjuk-e a munkást örömétől, midőn neki oly müvelődést ajánlunk, mely a társalgás naponként, óránként való áldásait előtte elérhetővé teszi.

E szerént megvizsgáltam nehányat ama közönséges ellenvetések közül, a melyek előállanak, mihelyt a tömeg müvelődése a társadalom egyik főczélja gyanánt van előadva. Részemről én ezen ellen-

vetéseket kevés tekintetre méltatom. Ama tan sokkal sértőbb annál, hogysem czáfolatot kivánjon, miszerint okos és halhatatlan tehetségekkel biró emberek csupán azért volnának e földre helyezve, hogy saját állatias fentartásukért dolgozzanak, s kevesek fényűzésének és felsőbb rangjának szolgáljanak. Szörnyü dolog és az istentelenséggel határos azt tenni fel, hogy Isten feljülmulhatlan akadályokat állitott volna a lélek szabad és határtalan kifejlődése elé. Igaz, hogy vannak akadályok a tökély utján. Ámde ez országban a fő akadályok nem a mi külső sorsunkban vannak, hanem mibennünk, nem a külső nehézségekben, hanem világias és érzéki hajlamainkban; és ennek az egyik bizonyitéka, hogy a valódi önmüvelődéssel éppen oly keveset gondoltak a börzén, mint a mühelyben, a vagyonosabbak közt, mint a szegényebbek közt. A tökéletesedés útja minden sorsu embernek nehéz; nincs királyi út sem a gazdag, sem a szegény számára. De a nehézségek arra valók, hogy az embert bátoritsák, nem pedig megfélemlitsék. Az emberi szellem a küzdelemben erősödik. Már is menynyit győzött le! Mekkora nyomás terhei alatt készitett útat magának évszázadokon át! És ilyen tapasztalattal azt mondjuk-e, hogy kételkedni kell az emberi sokaság előhaladásán; hogy a testi szükség láncza oly erős és súlyos, hogy azt a szellem nem törheti szét; és hogy szolgai, nem-tökéletesedő nehéz munka változhatatlan helyzete az emberi nem többségének?

Bezárom beszédemet azzal, hogy viszszaidézem önök emlékébe korunk legmagasztosabb vonását, és ez a néptömeg haladása értelmességben, önbecsülésben és az élet minden kényelmeiben. Mekkora az ellentét a jelen és mult idők között! Ezelőtt nem sok idővel a nemzet egy ember tulajdona volt, minden érdekei folytonos harczi játékra voltak téve, csak azért, hogy az uralkodó családját emelje és új területeket hajtson járma alá. A társadalom két osztályra volt osztva, magas születésüekre és közemberekre, melyeket egy nagy mélység választott el egymástól, szintoly áthathatatlan, mint a mely van az üdvezültek és elkárhozottak közt. Az embereknek, mint egyeseknek, semmi jelentősége nem volt, hanem egy tömeget, egy gépet képeztek, a melyet tetszés szerént kormányozzanak uraik. Háboruban, mely amaz idők legjelesb mulatsága vala, felvértezték magukat és lovaikat ama bátor lovagok, a kiknek vitézségéről hallunk, hogy csaknem sérthetetlenek voltak, a köznépet pedig gyalog, védelem nél-

kül hagyták ugy, hogy ellenfeleik darabokra vághatták vagy letaposhatták. A ki Európának nehány század előtti állapotát jelen helyzetével összehasonlitja, annak áldania kell Istent e változásért. Az újabbi idők az által tünnek ki, hogy a népek emelkednek ki a vadállati lesülyedettségből, fokonként felismerik jogaikat, lassanként terjednek közöttük az előhaladás és jólét eszközei, új hatalom emeli fejét az államban, a nép hatalma. És figyelemre méltó, hogy e javulást nagy mértékben a vallásnak lehet köszönni, mely a ravaszság és nagyravágyás kezében porba térdeltette a tömeget, de mely az idő teljességében be kezdé tölteni szabadságért való küldetését. A vallás volt az, mely az által, hogy az embereknek Istennel való közel rokonságukat megtanitotta, őket egyéni fontosságuk öntudatára ébresztette. A vallásos jogokért való küzdelem volt az, mely az emberek szemeit minden más jogaikra nézve felnyitotta. A vallásos bitorlás elleni szembeszállás volt az, a mi az embereket a politikai elnyomás elleni felkelésre vezette. A vallásos vita volt az, mely minden osztályuak elméjét szabad és erőteljes gondolkozásra ébresztette. A vallás volt az, mely Angliában a vértanut és honfit az önkényü hatalom ellen felfegyverezte, mely atyáink szellemét az oceán és a vadon veszélyei ellen megedzette, s kiküldötte őket, hogy itt oly államot alapitsanak, mely a földön a legszabadabb és hol a legnagyobb egyenlőség van.

Adjunk hálát Istennek azért, a mit nyertünk. De ne gondoljuk, hogy minden meg volna nyerve. Éreztessük az emberekkel, hogy ők a pályát csak megkezdették. Menynyi tenni való marad még! Menynyi tudatlanságot, mértékletlenséget, durvaságot, érzékiséget lehet még találni a mi társadalmunkban! Menynyi elme bénul meg és vész el! Midőn elgondoljuk, hogy minden háztájat értelmesség, önzetlen jóság és miveltség boldogithatna, és ekkor eszünkbe jut, hogy hány házban vannak mintegy sirba temetve az emberi természet főbb tehetségei és érzelmei: mekkora sötétség borong a társadalom felett! És hányan indulnak meg közülünk ezen erkölcsi pusztuláson? Mily kevesen értik azt, hogy a társadalmi állapotnak legfőbb czélja, az elnyomottakat okos müvelés által emberi méltóságuk érzetére emelni. Szégyen reánk, hogy egy emberfelünk becsét még oly kevéssé érezzük.

Szeretném, ha ugy tudnék beszélni, hogy az embereket szük-

ségeik, előjogaik és felelősségeikre birnám ébreszteni. Azt mondanám nekik: ti nem állhattok meg ott, a hol vagytok, vétek és pironság nélkül. A mult és a jelen titeket haladásra hív. A mit nyertek, legyen az ösztönül valami magosabbra. A ti természetetek sokkal nagyobb, mintsem el lehetne nyomni. Nem azért vagytok teremtve, hogy miként az oktalan állatok, csupán dolgozzatok, egyetek, igyatok és alugyatok. Ha akartok, fölemelkedhettek. Nincs oly hatalom a társadalomban, nincs oly nyomor a ti sorsotokban, a mely beleegyezéstök nélkül, el tudna titeket nyomni, alant tartani ismeretben, erőben, erényben és befolyásban. Ne engedjétek magatokat álomba ringattatni ama hizelgések által, miket hallotok, mintha a népfölségben való részvét titeket az emberi nem legnemesebbjeivel egyenlővé tenne. Sokak és nagyok hiányaitok, a miket orvosolni kell; az orvosság pedig nem a szavazati szekrényben van, nem is politikai jogaitok gyakorlatában, hanem tinmagatok és gyermekeitek hüséges nevelésében. Ez igazságokat már sokszor hallottátok és aludtátok át. Ébredjetek az álomból! Tökéljétek el komolyan magatokat az önmüvelésre. Tegyétek méltókká magatokat a ti szabad intézményeitekre, s erősitsétek és állandósitsátok azt értelmességtek és erényeitek által.

A jelen korszakról.

Értekezés a philadelphiai kereskedelmi olvasó egylet előtt

május 11-kén 1841-ben,

Uraim!

Tekintsék ugy e helyen való megjelenésemet, mint kifejezését azon érdekeltségnek, a melylyel hasonló intézmények iránt viseltetem. Én szivemből üdvözlöm ezeket, mint az idők jeleit, mint a nevekedő értelmi tevékenység eszközeit. Örvendeni fogok, ha részemről egy biztató szóval, vagy baráti közremüködéssel hozzá járulhatok azoknak szilárditásához. Tudom, hogy hasonló társulatok előtt tartott felolvasások felületeseknek tartatnak; de ez engem nem hangol le. Az emberi müvek, még a geniusokéi is, nagyon felületesek az igazság megmérhetlen mélységeihez hasonlitva. A kérdés csak ez: képesek-e ezek a felolvasások a lelket ujabb tevékenységre ébreszteni? Adnak-e a gondolkozásra új anyagot és felkeltik-e az ismeret utáni vágyat? Én ebben bizonyos vagyok, és ezért, legyen bár a mező kicsiny, örömmel lépek rá. Legyen szabad megjegyeznem, hogy a felolvasásoknak, ha azt akarjuk, hogy hasznosak legyenek, szükségkép nyiltak-, elfogulatlanok- és szabadoknak kell lenniek. A ki szól, szólja azt, a mit gondol; beszéljen udvariasan, de részrehajlatlanul. Közleményeink eredménytelenek maradnak azért, mert félünk, hogy most a többséget, majd a finomult izlést megsértjük. Hatás nélkül beszélünk, mert nem beszélünk mindig meggyőződésből. A felolvasó nem akarja sérteni senkinek érzelmeit vagy előitéleteit; de legelső kötelessége az igazság, s legfőbb ereje abban áll, ha őszintén és bátran nyilvánitja azt, a mit hiszen, és biznia kell hallgatóiban, hogy férfias nyiltságát jó akarattal fogadják.

A tárgy, a melyre figyelmöket felhivom, a jelenkor. Köteteket igénylő nagy tárgy. Egy korszak kifejtésére egy korszak kivántatik; következőleg egy óra alatt keveset lehet kifejteni. Nem dicsekedem rendkivül nagy tárgyismerettel, jóllehet sokat gondolkodtam felette. Birjon bár valaki a legnagyobb értelemmel, még sem képes arra, hogy azt igazán felfogja. A jelen korszak eredménye és következménye minden előbbi korszakoknak. Mindazok ebbe ömlenek. A mult idők küzdelmei, szenvedései, felfedezései és forradalmai befolyással birnak a jelen pillanatra is. Hogy a jelent teljesen kimagyarázzuk, a multat is érteni és kifejteni kell. E munkát nem vállalom magamra. Én most nem akarok történész lenni. Ne féljenek attól, hogy én az özönvizhez, vagy paradicsomhoz fogom önöket viszszavinni. Én egyedül a jelent veszem vizsgálat alá, sőt még ezt sem ölelem fel egészen. Csupán csak egy, ha nem is a legmélyebb, mindenesetre a legfeltünőbb és egy hasonló értekezésre legalkalmasabb jellemző vonást veszek fel korunkból. Célom az igazságot nyiltan kimondani. Nem azért fogtam a jelenkor tárgyalásához, hogy ügyvéde legyek; mindazáltal reméllem, hogy sikerülni fog fölkelteni önökben korunk iránt a bizalmat és szeretetet s azon elhatározást, hogy a mennyire önöknek tehetségében áll, korunk előhaladásán önök is teljes szivből munkálni törekesznek.

Korunkat tekintve, egyik uralkodó jellemvonásaul tünik fel előttünk az, hogy minden mozgalmaiban a kiterjedésre, szélesbülésre és egyetemességre való irány nyilatkozik. Erre hivom fel az önök figyelmét. Ez az irány homlokegyenest ellenkezik a kirekesztés, megszoritás, szükkeblüség, egyed-árusság szellemével, mely a mult időkben uralkodott. Az emberi cselekvés most szabadabb és korlátlanabb. Minden jó, minden előny, minden segély közönségesebb. A kiváltságolt egyéniség kisebb és az emberi nem nagyobb fontosságu lesz. A sokaság kezd a porból felemelkedni. Ezelőtt egyesekről, most az egészről, ezelőtt egy rész kiváltságairól, most mindenkinek jogairól beszélünk. Ezelőtt soha nem forditottunk annyi figyelmet arra, a mi minden osztálylyal és ranggal közös, az emberiség közös természetére, mint most; és kezdjük megtanulni, hogy minden embernek megvannak a maga nemes tehetségei, a melyeket müvelni, fontos kötelességei, a melyeket végrehajtani, elvitázhatatlan jogai, a melyeket biztositani és dicső rendeltetése, a melynek meg-

felelni tartozik. Az emberiség nagy eszméje, az embernek mint embernek fontossága halkan, de biztosan terjed. Nem hogy az emberi lény méltósága általában elismertetnék, a mint kellene lenni, hanem a sötétségen is áttör az igazság fénye. A közérzületet e tudat kezdi áthatni. A társadalom legalsóbb osztályai is egy jobb állapotról kezdenek álmadozni, a melyre teremtve vannak. Az a nagy fontosságu elv, hogy minden embernek birnia kell azokat az eszközöket, a melyek által magát mivelheti, az ismeretekben és erkölcsben előhaladást tehet, egészségét, kényelmét és boldogságát megszerezheti, emberi tehetségeit és hajlamait gyakorolhatja, ez az elv, mondom, mint legfőbb társadalmi igazság kezd érvényesülni. Hogy a világot Isten nem egy, nehány ember, hanem az egész emberiség számára teremtette, hogy a társadalomnak minden emberről kell gondoskodnia, hogy önhibáján kivül egy emberi lény sem veszhet el, hogy a kormányzás végczélja az egész emberiség jogait megvédeni — ezek a tételek sark-igazságokká kezdenek válni, és szellemök az élet minden rétegeit áthatja.

Ha korunk különböző mozgalmait tekintjük, mindenikben felismerjük ezt az egyetemességre való törekvést. Nézzük legelőször is a tudományt és irodalmat. Hol találjuk most a tudományt? Be van-e az zárva az iskolákba, akademiákba, királyi intézetekbe vagy hozzáférhetetlen könyvekbe? Csak nehány kiváltságolt szem hatolhat be annak titkaiba? Kapui előtt most is homályos phraseologia áll-e őrt, melyet a nagyobb rész nem ismer? Nem. A tudomány most elhagyta a maga rejtekeit, kilépett az avatottak szük köréből és ismert nyelven kezdi oktatni az egész emberi nemet. Fölfedezések és ismeretek, melyekkel egykor csak a philosophusok egyed-áruskodtak, a sajtó által a nagy többség tulajdonaivá lettek. Tanárai, a kik nem sokkal ezelőtt az egyetemeken vagy valamely kicsiny iskolában hallatták szavukat, most a mechanikai intézetekben tanitnak. Az a tan, hogy a munkásnak értenie kell a maga mesterségének elveit, hogy képesnek kell lennie kimagyarázni azokat a törvényeket és változásokat, melyeket a maga hasznára fordit, és a helyett, hogy mint egy gép dolgozzék, munkáját értelemmel kell elvégeznie, nem tekintetik többé ábrándnak. A tudomány, mely egykor leginkább megkülönböztette az embereket egymástól, népszerüvé kezd lenni. Most egy nő képes a vegytanról társalgásba

ereszkedni, a világegyetemnek oly törvényeit ismertetni meg ifjainkkal, a melyekről ötven évvel ezelőtt a legnagyobb elmék is még keveset tudtak mondani. Gyermekeink iskola-könyvei a teremtésről magasztos nézeteket foglalnak magukban. Vannak oly részei országunknak, hol lyceumok teremnek elő csaknem minden faluban a természeti tudományok ismertetésére. Korunk jellemző vonása tehát nem anynyira a tudományok tökéletesitése, a mely szintén gyorsan halad, mint inkább azoknak minden emberekkel való közlése.

Hasonló jellemző vonást találunk a tudományból huzott hasznot illetőleg is. A tudomány többé nem pusztán szemlélődés és vitatkozás tárgya, a mely az értelem gyakorlására szolgál. Ebben az esetben a közönségnek nem nagy kedve telnék benne. Korunkban a tudomány a szemlélődésből átment az életbe. Valóban, a tudományt ma nem mivelik eléggé magáért a tudományért s értelmi hasznáért. A tudomány nagy hatalomnak van elismerve, a mely által nem csak megismerjük a természet törvényeit, hanem azokat egyszersmind a magunk szükségeinek alárendeljük. Ez adja meg nekünk azt az uralkodást a föld, tenger és levegő felett, melyet a teremtő megjövendölt az embernek adott első parancsolatban; és ez az uralkodás most teljesedésbe van véve, nem azért, hogy általa csak némelyeknek, hanem az emberiség nagy többségének kényelme és jólléte gyarapodjék. A tudomány kimerithetlen gépészszé lőn, és a maga számos műhelyei, malmai, gőzkocsiai és sajtói által milliókat részeltet azon kényelemben, sőt fényüzésben, a melylyel eddig kevesek rendelkeztek.

Hogy a tudomány egyetemességre igyekszik, mutatja czéljai és tárgyainak sokfélesége. A tudomány minden korlátokon áttört, a világegyetemet felölelte és igy mindenrendü embernek tért nyit a vizsgálódásra. A természetnek nincs oly része, a melybe a vizsgálódó ész behatolni ne igyekeznék. Nem elégedve meg azzal, hogy a történelem legsötétebb korszakait kifürkészsze, túlnegy az emberi nem származásán is, és azon csodás változásokat tanulmányozza, a melyeken földünk évezrekkel ezelőtt átment, mig az ember rajta megjelent. Nem elégedve meg a látható természet vizsgálatával, minden erejét ráforditja arra, hogy a láthatatlan és megmérhetlen anyag törvényeit is fölfedezze. A nehézségek csak ujabb küzdelemre hivják fel. Szeretné megismerni a földsarki oczeán és a barbarok

járatlan tartományainak titkait. Mindenek felett kutatja a társadalmi fejlődés, az ipar és müvészet, a kormányzat és nemzetgazdászat törvényeit, czélul tüzvén maga elébe minden nyomás alól felszabaditani az emberi nemet, s előmozditani a társadalom minden tagjának jóllétét. Valóban, semmi sem jellemzi korunkat inkább, mint a vizsgálódás roppant nagy száma, mely a közönség előtt megnyilt. A gondolat feloldja a régi kötelékeket, melyek által az emberiség megszokta vala magát nyügözni. Semmit sem tart oly szentnek, hogy vizsgálat alá ne vegye. Számot kér a multtól, és a százados véleményekkel ugy elbánik, mintha tegnapiak volnának. Semmi sem rettenti őt vissza. A nagy nevek sem rémitik meg. A mi a legbizonyosabbnak látszik, azt is vizsgálat alá veszi. Kétségkivül ez veszélyes irány; mert az emberek elfelejtkeznek erőik határáról. A végetlent, a kifürkészhetetlent is vakmerő önbizakodással kérdés alá vonják. Megbotránkoztatják a kegyes lelkeket, s oly kétely tulságába rohannak, a mely észszerütlenebb és nagyobb kábaság, mint a legnyomorultabb hiszékenység. Azonban e vészes kicsapongásokban is felismerhetjük az érintett irányt, mely szerint az emberiség a gondolat világát mindenre kiterjeszteni igyekszik.

Eddig a tudományról szóltam, és a mi áll a tudományról, még inkább áll az irodalomról. Most mindenki szerezhet magának könyveket. A munkák, melyeket hajdan csak a leggazdagabbak vásárolhattak meg, most a kézmüves asztalán is megtalálhatók. A lángelme sugarai behatnak a kunyhókba. Az irodalmi nagy nevek otthonosak lesznek a közönségnél. Mind az egyházi, mind a polgári müvek el vannak terjedve a szélrózsa minden irányában. Méltán aggódhatnánk azon aránylag kevés jó miatt, a mi ez uton még eddigelé származott; de ezért ne essünk kétségbe. Korunkban csekély értékü, izlést és itéletet nélkülöző, szenvedélyeket és előitéleteket legyezgető könyvek is szabadon forognak az emberek kezei között; ezek pedig nem elég bölcsek arra, hogy helyes választást tegyenek közöttük. Hibák és tévedések a mi tanitómestereink. Kétségbe vonhatlan tény, hogy a haszontalan könyvek helyét észrevétlenül a jobbak és becsesebbek foglalják el. Szerencsére az emberi lélek úgy van alkotva, hogy változatosságot szeret, s ez néha a rosz irányból a jó felé hajtja. Végre az élvezetben is kifáradunk.

A képzelődés világa megszünik érdekelni, és a regényektől oly könyvekhez fordulunk, a melyek az emberi természet mély elvein alapulván, minden korszakban örök érvénynyel birnak. Minden esetre az irodalom jelen terjedelme azt az egyetemies irányt mutatja, a melyről szóltam.

Hasonló meggyőződésre jutunk, ha az irodalomnak azt az ágát tekintjük, a mely a legnagyobb kedvességben kezd részesülni. A korunkbeli lángelmék müveiből az egyetemies rokonérzelem sugárzik ki. Nagy költönk, Wordsworth, egyike azon keveseknek, a kik még élnek, a mindennapi életet, legtermészetesebb érzelmeinket, a társadalom elhanyagolt és homályban élő osztályát kereste fel s innen meritett magának a költészethez szép és megható anyagot. S nem kell azt gondolni, mintha ezek magukban nem volnának elég érdekesek, mintha csak a genius lánglelke tenné azokat bájolóvá. A genius nem teremtő abban az értelemben, mintha olyant is előállitana, a mi nem létezik. Ő csak abban különbözik másoktól, hogy az igazságot jobban felismeri, mint a közönséges lelkek. Ő a legcsekélyebb jelenségekben örök szépséget fedez fel. Ez a Wordsworth előnye is, hogy a mindennapi életben, a közönséges emberi szivben is meglátja a szépet és nemest. Ö kimutatta az emberi lélek legelső érzelmeinek, legközönségesebb hajlamainak magasztosságát. Az ő költeményein ama nagy igazság vonul végig, hogy a szép nincs a ritkához, újhoz, távolihoz s az élet azon jeleneteihez kötve, a melylyel kevesek dicsekedhetnek, hanem el van az öntve bőven a földön és égen egyaránt; ez tündöklik a legkisebb virágról, ez világositja meg a legalantibb kört; hogy a legszelidebb érzelmek az egyszerü szivekben honolnak; hogy szentség, méltóság és nemesség van azoknak életében is, a kiket kevesen vesznek szemügyre; hogy még ott is, hol az értelmi miveltség hiányzik, a családi viszonyok ápolhatják azt az önzetlenséget, a mely minden nagyságnak eleme és a mely nélkül az értelmi tehetség nem egyéb egy diszelgő formátlanságnál. Wordsworth az emberiség költője, ő tiszteletre tanit minket emberi természetünk iránt, és letör minden, a szivek közé mesterségesen felállitott korlátot.

Csaknem ezt lehet mondani Scottról is, kinek izlése mindazáltal aristocratikusabb volt. Scott gyermekes szeretettel csüngött a rangon, czimeken, pompán, s látványosságon, s több figyelmet forditott

a külsőre, mint a lélekre. Mindazáltal ő is emberi szivvel birt és rokonszenvezett az emberiséggel. Kevés kivétellel minden ember iránt igazságos volt. Békitő szellem lengte át iratait; kiemelte az érdekest és szépet mindenütt, bármely állapotban és sorsban; a durva természetben is feltalálja a nemes és gyöngéd érzéseket, és folytonosan arra igyekszik, hogy új érintkezési pontokat mutasson fel az olvasó s azon különböző természetü emberek között, a kik irataiban szerepelnek. Ő valóban még a felföldi rabló-főnökökben, a határszéli tolvajokban és gyilkosokban, szilaj s pártütő emberekben is, nem egyszer, gyönyört talál. De különös figyelmet forditott azon szelid érzelmekre, melyek a csekélyebb sorsuak életének sajátai. Mily világot vetett Jeanie Deans az élet homályos utjára! Vallásos érzelme nem volt elég mély arra, hogy képes lett volna a puritanusok zordon nagyságát és komoly törekvését megérteni. De ne vádoljunk szükkeblüséggel egy oly irót, a ki egy zsidó nőben mutatta fel a női nemesség megtestesülését.

Egy más iró, a ki korunk szabadelvü és minden irányra kiterjedő törekvését világositja, Dickens, a kinek lángelméje érdekfeszitő tárgyakat keresett és talált a néptömeg szenvedélyei-, -szenvedései- és erényeiben. Dickens kimutatja, hogy a legdurvább életnek is meglehet a maga tragikai nagysága; hogy a nevetésre vagy megvetésre ingerlő esztelenségek és érzéki kicsapongások között sincs teljesen kihalva az erkölcsi érzet; hogy a legnagyobb bünök rejtekhelyeit néha a legnemesebb lelkek befolyása és jelenléte világitja meg. Abban csakugyan nagyon hibázott, hogy az emberiség romlottságával gyakran játékot üzött; de sötét festéseinek czélja az volt, hogy rokonszenvet ébreszszen bennünk nemünk iránt, hogy azt a közönyt, mely az elnyomottak iránt uralkodott, megszüntesse és a nyomorultak jajjai és méltatlan szenvedései iránt az emberekben részvétet ébreszszen.

Az irodalomra tett észrevételeket kiterjeszthetjük a szépmüvészetekre is. Ebben is az egyetemességre való törekvést látjuk. Azt mondják, hogy a nagy müvészek szelleme kihalt; hanem az ő müveik iránti lelkesedés terjed. A metszés tökéletesitése és az öntés feltalálása következtében a nagy müvészek szelleme mindenhová elhatol. Eszmeszüleményeik nincsenek többé egy kép- vagy szobortár szük falai közé zárva, a hová csak kevesen juthatnak bé,

hanem házainkban is feltalálhatók, s milliókat gyönyörködtetnek. Császárok, pápák és főnemesek szemei és termei számára szánt müvek a szerény lakokban is képviselve vannak és a szegény gyermekében is öntudatra ébresztik a tehetséget. A rajzolás mestersége, mely a legtöbb szépművészet alapjául szolgál, egy ágát teszi a köznevelésnek, és tanittatik iskolákban, a melyek minden osztálybeli gyermekeknek nyitva vannak.

Ez a megjegyzés korunk legjellemzőbb s annak egyetemességre törő irányát leginkább bizonyitó tényre emlékeztet t. i. a nevelés folytonos terjedésére. E még kevéssé ismert, mindazáltal legnagyobb müvészet biztos fejlődésben van, mivel ennek elvei hova tovább mindinkább nyomoztatnak az emberi természetben; és hatalmasan terjed az az igazság, hogy a neveléshez minden embernek joga van. Következőleg a nevelés valamenynyi nemzet müve lön. Európának még kényuralmi kormányai is iskolákat nyitnak különbség nélkül a gyermekeknek; és nemcsak az irás és olvasás elemei, hanem zene és rajz is tanittatnak és a jövő haladás alapja le van téve a történelem, földrajz és természettudományok tanitásában. A nép nevelésével a legnagyobb lelkek foglalkoznak. Az államok jövedelmei nem a keveseknek szükséges egyetemek, hanem a köziskolák számára fordittatnak. Kétségkivül sokat kell még tenni, főleg a tanitókat a társadalomban új rangra kell emelni; de e tekintetben is megindult a forradalom, és az ifjuság vezetőit az emberiség legnagyobb jóltevői gyanánt kezdjük nézni.

Azt hivém, hogy e pontra nézve bevégeztem észrevételeimet; de az egyetemes értelmi tevékenységre mutató irányzatnak egy más jele ötlött eszembe, a mely szintén méltó a megjegyzésre. A nyilvános beszédtartás iránti közönséges hajlamot értem. Ha hitelt adhatunk hirlapjainknak, mi egy szónok nemzet vagyunk. Minden gyülésben ékes beszédek tartatnak. A vitatkozásokban minden állásu ember részt vesz. Kétségkivül több a szó, mint a lényeg azokban a beszédekben, a melyeket különböző gyüléseinkben elhangoztatunk. De azt hiszem, senki sem vehet részt nyilvános gyüléseinkben a nélkül, hogy meg ne lepje a kifejezési erő és helyesség oly egyének részéről, a kik állásuknál fogva nagyon tökélytelen miveltségre tehettek szert. Ezen értelmi gyakorlottságot, a mely már-már nemzeti jelvénynyé lett, nem kell kevésre becsülni. A beszéd nem

mindig csak köntöse a gondolatnak, a mint állitják, hanem maga a gondolat. A beszéd az az értelemnek, a mik az izmok a testnek. A lélek szavak által müködik és erősödik. A mig a nyelv nem rendezi a gondolatokat, nem egyéb az egy chaosnál. A gondolatokat tisztán és szabatosan kifejteni, az értelmi tehetség legnagyobb bizonyitéka. Ennélfogva a növekvő értelmességnek nem csekély jele, ha egy nép anynyira kimivelte kifejezésbeli erejét, hogy beszéd által is képes a tömegre hatást gyakorolni. Ebben a népies intézményeknek megbecsülhetlen tényezőjét birjuk. Beszédek által nagy gondolatokat ismertetünk meg az egész néppel és felébresztjük a tömegben a vágyat ezen gondolatokat vita alá venni. Van ugyan ebben erkölcsi veszély is ; de mégis nagy ösztön az általános értelmi müködésre. Ily iskolákban formálódik leginkább a nép értelme. A közérdekü események inkább hatnak reánk, mint a formaszerinti tanitás, és ezek által lehet a polgárisult világot mind inkább rászoktatni a gondolkozásra.

Eszerint korunk értelmi mozgalmaiban az egyetemességre czélzó irányt ismerjük fel, és ennek megszünés nélkül kell folynia. Ez nem valami véletlen esemény, vagy kimagyarázhatlan tény, vagy a természet megsértése; ennek alapja az örök igazság. A lélek fejlődésre és gyarapodásra van teremtve; természet elleni bün azt tudatlanságra kárhoztatni. Az értelem isteni adománya magasabb czélokért volt adva az embernek, mint csupán a testi munkálkodásra, mint azért, hogy az emberek favágók, vizhordók, szántóvetők vagy szolgák legyenek. Minden igy felruházott teremtménynek meg kell ismerkednie Istennel és ennek müveivel, és az életben reá néző kötelességeknek bölcsen és hiven eleget kell tennie. E szerint midőn látjuk, hogy a sokaság ismeretek, értelmi tevékenység, s több mint pusztán az állati élet szükségei után szomjuhozni kezd, akkor bizonyos, hogy az ember a maga rendeltetését felfogta, s ha ez az ösztön egyszer életre kapott a társadalomban, addig meg nem állapodik, a mig birtokába nem juttatja az emberiségnek azon eszközöket, a melyek által kiki értelmi miveltségét létesitheti. Ez az a forradalom, a melyre törekszünk és a mely nélkül minden külső politikai változások gyermek-játékok, a társadalomra hagyván a még teendő nagy munka bevégzését.

Eddig korunkat értelmi szempontból vettem vizsgálat alá. Ha most a vallási mozgalmakat tekintjük, ezekben is az egyetemes-

ségre törő irányzatot látjuk. Az emberek mindinkább kezdik átlátni, hogy a vallásos igazságok kinek-kinek jogkörébe tartoznak; hogy az sem egyesekre, sem testületekre, sem papra, sem hallgatóra, sem tudósra, vagy tudatlanra nincs reábizva, hogy tetszése szerint osztogassa másoknak, vagy viszszavegye; hanem minden embernek magának kell azt a maga számára kikeresni; hogy minden embernek magának kell valamint szemeivel, ugy lelkével is vizsgálódni, és hogy az Isten világositó szent lelke mindenkinek egyformán van igérve, valaki csak őszintén és bizalommal keresi az igazságot. A szabad vizsgálódás joga kezd mindenik keresztény felekezet tanitásaiban hangot kapni. Mindenikben a tekintély helyébe a józan okosság és meggyőződés elve lép. Minden állásu és rangu emberektől megvárjuk, hogy maguk fontolják meg és állitsák meg magukra nézve a vallás legfőbb igazságait.

Ezen egyetemességi irányt látjuk abban a türelmességben, a mely korunkat a multtal összehasonlitva, jellemzi. Az emberek, általában véve, nem képesek ma ragaszkodni ahoz a gondolathoz, hogy az ő kicsiny egyházukban van a földön minden igazság bezárva. A vallást mind kevésbbé tekintik az emberek névnek, formának, hitczikkelynek, egyháznak, mint inkább a Krisztus szellemének, mely minden felekezeti forma mellett müködhetik. Igaz, hogy sok türelmetlenség van most is; a választófalak még nem döntettek le; de kevés kivétellel, azok most már még sem érnek a felhőkig. Sok eltünt közülök és az emberek, a kiket elválasztottak, kezet szorithatnak, szót válthatnak egymással és mint testvérek tekinthetik egymást.

A vallás nagy igazsága mai napság mindinkább nyilvánvalóvá lesz; értem azt az igazságot, hogy Isten minden emberek atyja, hogy előtte minden lélek drága, hogy ő nem személyválogató, nem részrehajló, hogy ő mindenek jobbulását s örök boldogságát egyaránt kivánja. Penn városában ezt az igazságot ültette be Fox György az ő követőibe, hirdetvén, hogy Isten a maga világositó szent lelkét mindenkire kitölti, nem csak a kereszténység hiveire, hanem a földkerekségén elszórt minden emberre. Az Istennek ezt a közönséges részrehajlatlan szeretetét nyilatkoztatja ki mind inkább-inkább a tudomány is, a mely általános és mindenekre kiható természeti törvényeket ismertet meg velünk, törvényeket, a melyek alól senki sincs kivétetve, és minden embernek javára czéloz-

nak. Tudom, hogy ez az elv nincs közönségesen elismerve. Az emberek minden időben szerették maguknak egy nemzeti vagy felekezeti istent képzelni, szerették a végtelen egy lényt valamely kicsiny hajlékba szoritani; de korunkban az Istenről alkotott tisztább fogalmak mégis anynyira el vannak terjedve, hogy abból korunk szellemére kedvezőbb ítéletet huzhatunk.

Ha elgondoljuk továbbá, hogy kik tanitják most a vallást, ebben is azon egyetemességre szolgáló irányt ismerjük fel. A vallásos tanitás kezd mindenek kezébe átmenni; megszünt egyedárusság lenni. Például, mily végtelen sok vallásbeli ismeretet tanitnak egy vasárnapi iskolában! A vasárnapi iskolák szaporodnak a keresztényvilágban, ezekből pedig az ismeretek kihatnak a tömegekre s igy a ki akar, mindenki részt vehet a vallás oktatásaiban. Hasonlóan városainkban nagy kiterjedésü egyletek alakulnak a szegény nép tanitására. Ez által főleg a nők meganynyi evangelistákká lesznek. A nő nem csak családjában papné, szeretetteljes édes szavakkal csepegtetvén a vallás első igazságait a fejlődő kebelbe, hanem a világba is kimegyen az istenfélelem és erény missióira. A nő, ki egykor a férfi rabszolgája, majd játéktárgya volt, most mindinkább megosztja vele a legterhesebb munkákat. A sajtó által különösen messze elhat az ő hangja is. A sajtó nagyobb hatalom, mint a szószék. A könyvek feljülmulják a beszédet, és a nők ezt az eszközt használván fel, nemzetek tanitói lesznek. A templomban, hol a nő nem beszélhet, az ő hymnuszait, s lánglelke sugalmait mindenek érezhetik. Igy tördeli szét korunk a mult idők egyedáruságait.

De hátra van még egy erősebb vonás. Korunk egyik megkülönböztető vonása: tisztább és elevenebb ismerete azon igazságnak, hogy azon egyetemes, részre nem hajló szeretet, a mely Istennek dicsőségét teszi, a keresztény vallásnak is jellemző szelleme és dicsősége. Ennek köszönhetjük azon philanthropiai és vallásos törekvések kiterjedését, mely feljül áll minden eddigi tapasztalatainkon. Nem tudom megmondani, hogy átalában menynyivel vagyunk most jobbak, mint ezelőtt; de hogy a jótékonyság szelleme nagyobb terjedelmet vett, különböző alakokban és távolabb kihat, ezt tagadni nem lehet. Nevezzétek ezt hiuságnak, rajongásnak, vagy akármi egyébnek, de a tény még is ténynek marad, és korunk egyetemességre törő irányát mutatja. A jótékonyság most szervezi a maga hadi

erőit. Nagyszerü társulatok alakulnak országokon át azon roszak megtörésére, a miket magános ember le nem küzdhet. Alig van oly rosz, a minek ellenszeréről az emberek ne gondolkoznának. A társulatok a vaknak látást, a süketnek hallást adnak és még nagyobb csudákat is tesznek: azaz, ugyanazon ismereteket, a melyeket eddig csak azok szerezhettek meg, a kiknek szemeik és füleik voltak a látásra és hallásra, most a szerencsétlen vakokkal és süketekkel is igyekeznek különböző eszközök által megszereztetni. A jótékonyság egy emberről sem felejtkezik meg, bármily sorsu legyen is az. A börtönbe is reménynyel nyit be, és a büntetést szeliditni igyekszik az által, hogy a börtönt is javitó intézetté teszi. Figyelmet fordit a rabszolgára, ügyét összeköttetésbe hozza Istennel és emberrel, megismeri benne a testvért, tisztelettel viseltetik emberi jogai iránt s nem mint kegyelmet, hanem mint jogot követeli számára azt a szabadságot, mely nélkül az emberiség elveszti méltóságát és Istennek gyermeke hitvány portékává vagy vadállattá válik. A mi több, a jótékonyság minden országon és oczeánon tulterjed. Jótékonyságunk a föld utolsó határáig megy; a pogány népek vadonjait szép virányokká alakitja át, s a mindent felölelő hit és szeretet karjaiba füz minden népeket. Eszerint korunk vallásos mozgalmaiban is azon egyetemes terjeszkedési irányt ismerjük fel, a melyet egyik jellemző vonásnak álliték lenni.

Engedjék meg önök, hogy ezt az irányt röviden felmutassam az államéletben is, a hol ez nyilván kitünik. Mire törekszik most a polgárosodott világ? Népszerü intézményekre, vagy a mi ezzel egyértelmü, arra, hogy a népnek, az emberek nagy tömegének befolyást szerezzen a közdolgokra. Nem sokkal ezelőtt a nép, mint hatalom, még egészen ismeretlen volt az államban. Most minden hatalom ennek kezeibe kezd jutni. Még államokban is, a hol intézmények által nem munkálhat, a nép a kőzvélemény által befolyást gyakorol. Az értelmiség nagy erő, és azon arányban, a mint a nép értelmisége fejlődik, a világ vezetése az ő kezébe jut. A királyok és nemesek hova tovább mind kevesebb helyet foglalnak el a történelemben, s oda azon emberek nevei iratnak be kitörölhetlenül, kik az udvarok és czimek csillámai közt egyszer el valának veszve. A történelem egykor nem tudott semmit a sokaság létéről, kivéve a mikor a csatamezőkön összegyüjtötték őket, hogy

uraik dicsőségére lakaszabolják és lelőjjék. Most előtérbe kezdenek nyomulni. Most tudjuk, hogy a kormány miért van: nem a kormányzó dicsőségeért, nem is azért, hogy egy néhány embernek fényt és élvezetet nyujtson, hanem azért, hogy mindenkinek jogait és jólétét megvédje és biztositsa. Ezelőtt a kormány egyedárusság volt, a melyet az illetők Istentől kizárólag reájok bizott s Isten nevében átvett örökségnek tekintettek. Most a hivatal és méltóság köztulajdonnak nyilvánittatnak, és a népeket lázas izgatottságban tartja a pályázók sokasága, kik a közdolgok vitelére igényt tartanak. Ezelőtt a kormányoknak nem volt magasabb czéljok, mint hogy a vagyont egynehány ember kezében öszpontositsák s a független urak és alárendeltjeik közötti viszonyt megszilárditsák. Most minden törekvésök oda irányul, hogy kinek-kinek módot nyujtsanak vagyonszerzésre és arra, hogy a maga szerencséjét minden ember megalapithassa. Ilyen az állami élet áramlata jelen korunkban. Erre sokan bús előérzettel néznek, mint egy rontó vizárra, mások üdvözlik, mint termékenyitő folyamot. De egy dologban mind a két rész megegyezik, hogy legyen az rontó vagy áldásos ár, de a hatalmas folyam bizonyosan megvan, hullámzik és annak nem lehet gátat vetni, és mint korunk más mozgalmaiban, ugy a politikaiban is az egyetemességi és kiterjedési törekvést mutatja.

Korunk ez egyetemességi irányt mutató mozgalmai között emlitenem kell még egyet: az ipart. Mily számtalan alakban jelenkezik ez! Mily sok csatornán át ömlik az emberi munka! Mily nagy terjedelmet vesz a szenvedély megszerezni nem csak az élet fenntartására szükséges eszközöket, hanem a gazdagságot is! Mily roppant vállalatok izgatják az embereket! Mily sürgés-forgás az üzlet, az ipar minden nemeiben! A nyerészeti szellem mint el van az őrültségig terjedve! Minő új mesterségek s üzletek keletkeznek! Az ipar áttör az ős erdőségeken és fejszéivel felriasztja ott az örök csendet. Önök előtt, uraim, a kereskedés a legfőbb érdek és ennek nincs határa egyebütt, mint ott, a hol a föld megszünik lakható lenni. A kereskedés nincs a megszokott partokhoz kötve s nem is tesped egyes pontokon, hanem utat tör magának minden öbölbe, behat a miveletlen országok szivébe, gőzhajóit küldi fölfelé még ki nem kutatott folyókba, a földet vasútakkal hálózza be és igy eltörli a nemzetek közti távolságokat. A kereskedelemnek

nemes hivatása van. Közvetitőül szolgál a távol nemzetek között, és az emberek szükségeit, nem mint hajdan a háboru ingereivé, hanem a béke kötelékivé teszi. Azt az általános szellemi tevékenységet, a melyről szóltam, nem kis mértékben mozditja elő a kereskedelem, a mely a gondolatokat, a találmányokat és a nagy emberek iratait szétszórja a földön, és a tudományos és irodalmi férfiakat mindenütt egy szellemi köztársasággá egyesiti. Ez viszi magával távol földrészekbe a missionariust, a bibliát, a keresztet és az igaz vallásnak az ő külső egyetemes jellegét megadja. Uraim, legyen szabad kifejeznem azt az óhajtásomat és reményemet, hogy ezen ország kereskedői eme magasztos elvek szerint járnak el a maguk elhivatásában. Ne keressék önök csak a maguk hasznát, hanem igyekezzenek arra, hogy az emberi nem tökéletesitésére szolgáló eszközöket mindenfelé elterjeszszék és az embereket mindinkább egyesitsék egymással a legnemesebb baráti érzelemben. Fogadják el azon elveket, a melyek általános bizalmat szülnek. Főként a kevésbbé mivelt népekkel való közlekedésben érezzék magukat bensőleg kötelezve a polgárisodás előhirnökeivé lenni. Legyen a kereskedők utja a humanitás, a hasznos mesterségek, a tudomány és vallás missiója. Nagyon elszomoritó, ha elgondoljuk, hogy a kereskedelem, a helyett, hogy a kevésbbé felvilágosult népeket felvilágositni és mivelni igyekezett volna, gyakran gyülöletessé tette előttök a keresztény nevezetet s a vadak közé nem a mi hasznos mesterségeinket és szelid hitünket, hanem a háboru fegyvereit és a részegitő italt vitte. Nem kérem az Istent, hogy sujtsa villámaival és boritsa el hullámaival azt az átkozott hajót, mely a tudatlan és vad népek közé méreggel és halállal megterhelve evez, hogy a vadak életét még vadabbá s a baromi érzékiséget még kicsapongóbbá tegye. Én nem tanultam meg azt, hogy az égtől tüzet kérjek. Hanem az emberiség, a vallás, az Isten nevében kérem országunk kereskedőit, ne használják magasabb miveltségöket arra, hogy megrontsák, megmételyezzék miveletlen testvéreinket. Testvéreink ők nekünk az ő nyomoru kunyhóikban és vad öltözeteikben is. Társalogjanak velök az igazság, méltányosság és szeretet parancsa szerint. Mielőtt megismerhetnék azok a Krisztust, lássák az ő szellemét azokban, a kik őt velök megismertetni akarják. Mondják, hogy országunk kereskedelme a miveletlen tar-

tományokat nem csak erkölcsileg megrontja, hanem még gyalázatosabb bélyeget visel magán az által, hogy országunk törvényei és a nemzetek tiltakozása daczára néha a rabszolga-kereskedésre is eszközül szolgál; hogy tőkéi-, gyorshajói-, hamis papirjai-, megbecstelenitett zászlóival résztvesz az áfrikainak hazájából, szülő partjairól való elhurczolásában, most ez elhurczolás iszonyainak, majd az örökös rabság reménytelenségének átkával sujtván ezeket a szerencsétleneket. Még az ily mélyen elvetemült emberekre sem mondok átkot. Bocsássa meg az Isten nekik bünöket az őszinte megbánás fájdalmai által; de ha tovább is folytatják ez életmódot, nem tehetem, hogy meg ne borzadjak tőlök, mint olyanoktól, a kik fajuk leggyalázatosabbjai közé tartoznak.

Engedjék meg önök, hogy mondjak még valamit kereskedőinknek egy más tárgyra nézve. Itt az idő, midőn ezeknek még nemesb fogalommal kell birniok elhivatásukról, s a kereskedelmet oly egyetemességre kell juttatniok, a minő ezelőtt egészen ismeretlen volt. Azon igazságosabb elvekre czélozok, melyek a szabad kereskedést illetőleg érvényre kezdenek jutni, és a melyeket a nemzetek mind inkább hajlandókká lesznek terjeszteni. Szabad kereskedés! ez az emberi nem valódi kötelessége és igaz érdeke. Elhárintani minden korlátait a szabad közlekedésnek, gyökerestől megsemmisitni a megszoritási rendszert; megnyitni a föld minden kikötőjét minden terménynek: ez a felvilágosult emberiség tiszte. Különösen egy szabad nemzetnek erre kell törekednie. Szabad tenger, szabad kikötő, szabad közlekedés a nemzetek között, ez nem a philanthropisták álma. A mi törekvéseink ide irányulnak és siessünk is azt elérni. Egy bölcsebb és kereszténybb civilisatio korában a mostani megszoritásokat ugy fogják nézni, mint azon kötelékeket, a melyekkel régebb időkben az ember testét szokták volt befüzni. A kereskedelem növekedő szabadsága egy más és dicső bizonyitványa korunk egyetemességre törő irányának.

Czélom volt ezekben megmutatni, hogy korunk legkitünőbb mozgalmaiban az egyetemesség és terjeszkedés jelleme nyilatkozik, és ezt ugy adtam elő, hogy abból a mi korszakunk ezen nagyszerü jellemvonásán érzett örömem is kitünik.

Ne gondolják azonban önök, mintha én jelen korunkban csak a jót látnám. Az emberi dolgokban nincs feltétlen jó. Ennek az

iránynak is megvannak a maga veszélyei és rosz oldalai. Csak egy példát hozok fel: a vagyon és gazdagságra való nagyszerü kilátások a néptömegben szenvedélyes versenyt szültek, nyerészkedő durva szellemet, lázas és kielégithetlen kivánságot, mely a csalást, bukást, bizalmatlanságot, inséget rettentőleg megszaporitotta, ugy, hogy az amérikai név példabeszéddé vált tul az oczeánon. Mint bárki más, olyan tisztán látom én is a társadalom jelen állapotának veszélyeit. De mégis örvendek, hogy ezen korszakban születtem. Mert csak igaznak marad, hogy az emberi természet emelkedésre, fejlődésre van teremtve; ez az ő igaz élete, és ezt nem szabad megakadályozni azért, mert veszélyekkel van összekötve. A gyermek, midőn ifjuvá lesz, az ő korábbi nyugalmát és biztonságát új szenvedélyekkel, erős indulatokkal cseréli fel, a melyek veszélyeket rejtenek magukban; de kinek jutna eszébe őt azért örökös gyermekségre kárhoztatni? A veszélyeket nem kerülhetjük ki. Ezek az emberi élethez tartoznak. Szüntelen mélységek mellett járunk. Férfiatlan, oktalan dolog s az Istenben és emberiségben való hitetlenségre mutat, megtagadni magunktól és másoktól a szabad tért, legjobb erőink kifejtését azért, mert abból reánk nézve összeütközések és fájdalmak származhatnak. Igaz ugyan, hogy sokan a biztonságot legfőbb jónak tartják. De az Isten valami jobbat is tüzött elénkbe: az erőfeszitést, a küzdelmet és haladást. S vajjon nem kedves dolog-e egy oly világban élni, mely szüntelen forrongásban van, ha szinte szenvedünk is benne? Ha a külső természetet tekintjük, ebben is a leghatalmasabb és legfélelmesebb elemek, a levegő, a tenger, a tüz vesznek körül, a melyek néha minden korlátok áttörésével s az emberek munkáinak összszerombolásával fenyegetnek. De ki az közülünk, a ki ezeket a félelmet gerjesztő erőket meg akarná semmisitni, a ki az oczeánt egy peshedő tóvá óhajtaná átváltoztatni, s a zugó szélvészt hallgatásra szeretné kényszeriten azért, hogy némely veszélyeket életünkben elkerülhessünk? A természetnek eme titkos, végetlen és ellenállhatlan ereje, számtalan alakot öltve magára, a természetet az ember valódi oskolájává teszi s annak oly vonzó érdeket kölcsönöz. A lélekbe még hatalmasabb erők vannak bezárva és müködésöknek megvan a maguk veszélye. De mindezek Istentől vannak, a ki azokat akadályok-, ellensulyok- és viszszahatásokkal kötötte összse, a melyek általi

együttvéve a jót munkálja. Ne felejtsük el soha, hogy mind e félelmet gerjesztő mozgalmak mögött atyai gondviselés őrködik felettünk, a mely emberi nemünk nevelését elkezdette, s a mely alatt már is az emberiség magasabb álláspontra jutott.

Nem kevesen vannak azonban, a kik roszat sejtő aggálylyal tekinteneke nyugtalan, komoly tevékenységre, mely a mint látszik, a társadalom minden rétegét mind inkább-inkább áthatja. Ezek jelenkorunkat vad, törvényellenes, magavető, tisztelet nélküli korszaknak nevezik. Azt mondják, hogy minden ember tulcsapong a maga körén, elhagyja állását, s önző szivvel sóvárog nyereség és kitüntetés után. A vak tömeg elhagyja a maga természetes vezetőit. A szegények, a kik többségben vannak, a gazdagok ellen törnek. A mi több : egy veszedelmes fanatismus reform név alatt a világot romlással fenyegeti; a társadalom ingadoz; a tulajdon meg van renditve, s a gondolat és cselekvés szabadsága, a melylyel oly sokan dicsekednek, előfutára társadalmi vészeknek, a melyeket csupán a despotismus tartóztathat fel. Igy zajonganak jelen korunk iránya ellen nem kevesen; és a félelemnek épp oly joga van jövendőt mondani, mint a reménynek. De a félelem tiszte nem abban áll, hogy az emberi törekvéseket elnyomja vagy megsemmisitse, hanem hogy azoknak helyes irányt adjon. Kétségbeesni nemünk felett még a legroszabb időkben is, nem férfiuhoz és nem kereszténynyhez illő dolog. Menynyivel kevésbbé van okunk erre a jelenben! A mi leginkább sajnálatos ezen aggódásnál, az az emberi természet iránt való bizalmatlanság. Azt hiszik, hogy az embernek legfőbb tehetségeit békóba kell verni, mert csak igy lehet azokat biztonságban tartani. Részemről csaknem istentelenségnek tartom ily alávaló módon gondolkodni Istennek legnagyobb müve felől. Az emberi természet nem tigris, hogy szüntelen lánczon kelljen tartani. Ebben az esetben a láncz az, mely a tigrist formálja. A zsarnok az, a ki az embert járom-képessé tette.

Ha korunk nevezetesebb mozgalmait tekintem, főként a mint azok itt a mi hazánkban nyilatkoznak, nem látok semmi okot a tulságos aggodalomra. Igaz, hogy ezek a mozgalmak komoly irányuak és meszsze kihatók; de a tárgyak, a melyekre irányulnak, egyszersmind kezességül szolgálnak a rosz következések ellen. Például a tudomány, irodalom és gondolkozás általános elterjedése

támaszthat-e bennünk félelmet? Az olvasás gyakorlása lázadást szül-e? A csillagász azért járja-e be az eget, vagy a geologus azért furja-e át a földet, hogy anyagot gyüjtsön a társadalom megtámadására? A természet tanulása talán pártütésre vezet annak szerzője ellen? A történelem azt tanitja-e, hogy az emberek sorsukon az állam felforgatása által javithatnak? A költemények olvasása lázadásra ingerel-e? A szép érzésének terjesztése a népet zavargásokra teszi-e hajlandóvá? Sőt inkább a lángelmék müvei és a szép művészetek nem gyakorolnak-e szeliditő hatást a lélekre? Egy sor könyv a szegény ember házában nem szolgál-e zálogul az ő békeszeretetére? Nem tagadhatni, hogy a gondolkozás a maga szabadságában kétségbe vonja s megtámadja a legszentebb igazságot is. De hát az igazság oly gyenge, oly nyomorult, hogy szuronyok által szükséges ótalmazni a megtámadás ellen? Nincs-e az igazságnak semmi szépsége, semmi hatalma? s az emberi léleknek nincs-e annyi ereje, hogy megismerje annak bizonyosságát s tisztelje méltóságát? E mellett a legkorlátlanabb gondolatszabadság is magában rejt mindig egy bizonyos conservativ erőt. A tévelygők nem mind ugyanazon egy dologban tévednek. Mig az igazság egy és ugyanaz; a tévely szerfelett különböző alakot ölt magára. Ez egy magamagával meghasonlott ház, mely fenn nem állhat. A tévely előbbutóbb elenyészik, ha csak a szabad gondolkozás megszoritása azt fenn nem tartja. A történelem tanitja, és ez a leczke megbecsülhetetlen, hogy a physicai erő, mely a szabad vizsgálódást elnyomta, a mult idők babonáinak és tévelyeinek legerősebb bástyája volt.

Ha továbbá korunk egyetemes munkásságának főirányát tekintjük, ugy találjuk, hogy az conservativ, annyira, hogy a társadalmi rázkodást, összeütközést csaknem lehetlenné teszi. Ugyanis az emberek eme szakadatlan tevékenysége átalában a vagyonszerzésre, a meggazdagulásra irányul. Nagy és kicsi, gazdag és szegény versenyezve rohannak e czél felé. Vagyonosodás a pályabér, a miért mindenki megfeszíti izmait, és a nagy többségnek egy bizonyos fokig ez rendesen sikerül is. S hát az ilyen társadalomban lehet-e megrázkodástól tartani? Alkalmas-e a lázongás a meggazdagodásra? Olyan emberek, a kiknek van valamijek és még többre is vágynak, felforgatják-e a társadalmat? A polgári törvényeket, a melyek főként a vagyon biztositására szolgálnak, éppen azok az emberek

fogják talán lábbal taposni, a kik a vagyont imádják? Mind azon félelmek között, a melyek keblünkben felmerülhetnek, legkevesebb alapja van az anarchiától való félelemnek, egy olyan nép között, a melyben minden egyént elfogott a nyereségvágy. Különösen gyönyörködöm benne, midőn olykor azt hallom, hogy egy ilyen nép között a vagyont és a társadalmat veszélynek teszik ki azok a rajongó és romanticus reformatorok, a kik egyenlőségről, vagyon közösségről, quäker-egyszerüségü ruházatról, növényekből való táplálkozásról és communisticus rendszerekről beszélnek, hol a munkában és a nyereségben mindenki egyenlően osztozik. Hogyan! Romantikától és rajongástól való félelem egy pénzszerző, önző, telhetetlen országban? Megvallom, jól esik, midőn a lelkesedésnek némely kitörését láthatom, legyen az bölcselmi, philanthrophiai vagy vallásos tárgyu; mert ez egyik bizonyitványa annak, hogy az emberi szellem nincs egészen az anyagiasságba süllyedve, hogy néha-néha feljül tud emelkedni az érzékiségen, a mely anynyira földhöz vonzza. Elég idő lesz az aggodalomra, ha majd látni fogjuk, hogy a fanatizmusnak bármily neme, bármily kis mértékben is a munka és élvezet utáni vágyat gyengiti s a férfiu lelkéből a nyereség gondját, a nőkéből pedig a látszat szeretetét bármily kevéssé is kiveri. Vannak-e önök között, a kik ez ujitásra törő lelkesedéstől félnek? Járják meg csak utczáinkat s meg fognak győződni róla, hogy a birtok és a világ oly kemény alapokon áll szemben a reform szellemével, minél keményebb alapokra azt a legvilágibb ember sem kivánhatja.

Egy más szempont, a mi engem a társadalmi rendre nézve a korszellem átalános mozgalmai mellett is megnyugtató, az a tény, hogy e mozgalom a folytonos munka alakjában jelenik meg. Az ujabb időt a multtól különösen megkülönbözteti az is, hogy mi munkatürőbbek lettünk. A mi veszedelmünk a terhes munka megszokásából származik. A görög és román polgárok munka nélkül éltek. Mi pedig némileg a méh és a hangya ösztönével látszunk dolgozni, és ez nem kis biztositék a törvényszegés és lázadás ellen.

Egy más körülmény, a mi a csendes polgár-életet biztositja, a kényelem szeretete, a mely az ipar és mesterségek fejlődésével nagyban elterjedt. A hűbériség korszakában és a régi időben a néptömegnek nem volt oly kényelmes lakhelye, a hideg és zivatar

ellen nem volt ugy megvédve, nem öltözött oly tisztességesen és nem élt oly jó izü ételekkel, mint most a mi népségünk. S meg kell vallani, a mi egyébaránt nem nagyon hizelgő az emberi természetnek, hogy az emberek legkevésbbé sem hajlandók megtagadni maguktól ezt a kényelmet még valamely üdvös czélért sem, menynyivel kevésbbé lennének hajlandók arra, hogy oda dobják áldozatul a polgári lázadás dühének és iszonyainak.

A biztonságnak egy más eleme jelenben a családi életnek megszilárdulása. A keresztény vallás a tüzhelyt megszentelte, a szeretetet megédesitette és a férj és nő, a szülők és gyermekek közötti kötelékeket megerősitette. A társadalmi rend mindnyájunknak kedves, mivel ez védi és ótalmazza hajlékainkat. Hajdan a családi kötelék aránylag nem volt korlát a társadalom háborgatóival szemben. Ellenben most mindnyájan jól meggondolnók a dolgot, mielőtt veszélynek tennők ki azokat, a kik nekünk kedvesek.

Még egyet. A keresztény vallás a társadalmi rend záloga, a mit közülünk senki sem méltányolhat eléggé. Bármily jelentéktelennek lássék is a keresztény vallás befolyása az emberiségre, nem kis mértékben előmozditja és ápolja az igazság, jóság, Isten iránti félelem, a béke és a társadalmi rend iránti szeretet érzelmeit. Az erőszak és vérontás oly iszonyt ébreszt fel bennünk, a minő egykor ismeretlen volt azon korban, midőn a keresztény vallás szelid és isteni igazsága még semmi befolyást nem gyakorolt a kedélyekre.

A társadalmi rendet biztositó eme körülmények mellett, mi okunk van megrettenni korunk szabad, komoly és egyetemes irányu mozgalmaitól? Én azt hiszem, hogy maguk az emberi tehetségek a mint növekednek, magukkal hozzák egyszersmind a viszszaélés meggátlására szükséges korlátokat is.

A vagyonos osztály van természetesen leginkább kitéve az aggodalmaknak, a mikről szólottam. Ez a veszélyt leginkább abban látja, hogy a szabadság minden neme kezd elterjedni a társadalom munkás néposztályai között is. Féltékeny szemekkel nézi mindazon kisérleteket, a melyek ezen osztály emelésére tétetnek, holott meg kellene gondolnia, hogy egy embernek miveltsége a legbiztosabb eszköz durvasága lefegyverzésére. A vagyonosok birtokfelosztástól, átalános kifosztatástól s attól félnek, hogy a vagyontalanok a gazdagok ellen szövetkeznek. Bizony a kézmüvesnek elég terhe van, a

mit hordozzon, az alaptalan gyanu és szemrehányás terhe nélkül is. Tudni kellene, hogy a társadalom fő ellenségeit nem a szegényebb osztályokban lehet feltalálni. A tömeget fel lehet használni eszközül; de a lázadások inditóit és vezetőit fenn kell keresni. Államok bukását a vagyonos osztály hibái idézik elő. Szeretik az emberek Rómára hivatkozni, a mely szabadságától megfosztatott és a leggyalázatosabb szolgaságba esett a plebejusok törvénytelensége által, a kik eladták magukat a demagogoknak és a köztarsaságot egy dictator kezére bizták. De mi tette a plebejusokat ily henye, kicsapongó és rabló csordává? Az az átalános rablási rendszer, melyet a pátriciusok, a római állam minden hatalmassai, a hóditás neve alatt századokon keresztül űztek; a mely Rómát elhalmozta a kifosztott világ kincseivel; népét a zsákmányból minden munka nélkül táplálta és közmulatságok által erkölcsileg megrontotta. Ez volt az oka, hogy a világ fővárosa a bün és vétek oly fertője lett, minőt a világ még soha nem látott volt. Ideje volt, hogy a nagy rabló-állam lerántassék bünterhelt magasságáról. Durva népe, mely a Caesar szekerét örömujjongva követte, nem volt roszabb, mint a megvásárolható, csuszó-mászó senatus, mely az ő rendeleteit jegyzőkönyvre vette. Ne tegyük a gazdagok terhét a szegényekre. Jelenleg mi is sohajtozunk országunk nyomott és zilált helyzetén; de — kérdem — ki ingatta meg ennek hitelét és ki juttatott intézményei közül oly sokat bukásra? A szegények vagy a gazdagok? Honnan származik, hogy az özvegyek, árvák és elaggottak jövedelme megszükült és a tömeg az oczeán mindkét partján az inség szélére jutott? A nép dühének kitörése? avagy a nép kebeléből alakult rablóbandák okozták ezt? Mi ismerjük az igazságot, és ez megmondja nekünk, hogy hol van a vagyont fenyegető nagy veszély.

A társadalomnak bukását nem a kicsinyek, hanem a nagyok vétke idézi elő. A franczia forradalmat rendesen ugy állitják előnkbe, mint intő jelt a nép rakonczátlanságával szemben. Ugyde miből származott ez a forradalom? Kik voltak a királygyilkosok? Ki fejezte le XVI-dik Lajost? Önök azt mondják, hogy a jakobinusok; de a történelem egyebet mond. Én megmutatom önöknek a XVI-ik Lajos lefejezőit. Ezek XIV-dik Lajos, s az őt követő regens és XV-dik Lajos. Ezek vitték utódjokat nyaktiló alá. A papság, mely a nantcsi edictumot viszszahuzta, és az ipart, ügyességet, erényt

és kegyességet, a melyek erejét képezték, Francziaországból számüzte; — az államférfiak, a kik XIV-ik Lajost egy világbirodalom tervével elvakitották; az elvetemedett, aljas és gyalázatos Orleansok; és a még inkább elfajult XV-dik Lajos, az ő kéjenczek és gyalázatos személyekből álló udvarával; ezek buktatták meg a nemzetet, ezek tépték szét a király iránti hűség kötelékét s döntötték romokba a trónt és oltárt. Halljuk a forradalom iszonyait; de itt is, mint más dolgokban, csak az eredményt nézzük, a nélkül, hogy számot adnánk magunknak a vétkesebb okról. A forradalom valóban iszonyatos volt, de a midőn viszszatekintek azon kormányformákra, a melyek azt megelőzték, és a melyek Párisból csaknem egy bünbarlangot csináltak, és a midőn látom, hogy az oltárt és trónt minden eddigieket feljülmuló kicsapongás menynyire megszentségtelenitette, azt hiszem, a csendes vizsgáló előtt ez események szintoly iszonyatosak, mint az augusztus 10-ki és a septemberi gyilkosság. A vérontás valóban, borzasztó látvány, de vannak vétkek, a melyek nem döbbentenek meg annyira, mint a nyaktiló, ámde következményeikben gonoszabbak ennél. Isten mentsen meg, hogy én csak egy szóval is el akarnám simitni azt az iszonyt, a melylyel a franczia forradalom kicsapongásait szoktuk tekinteni! De midőn a forradalommal akarnak a reformoktól viszszarettenteni, midőn ezt ugy tüntetik fel előttünk, mint az elnyomott és tudatlan tömeg felszabaditásának következését, kénytelen vagyok a forradalom valódi okát kikeresni, és ugy találom, hogy ez a rosz kormányzatnak és zsarnokságnak hordozhatatlanná vált terhe, a néptömeg rendkivüli müveletlensége és a nagyok romlottsága volt, a mely már oly mélyre hatott, hogy más uton teljes lehetetlen volt attól megszabadulni. Kénytelen vagyok megemliteni azt is, hogy a nép ezen rendkivüli őrjöngésében is sokkal kevesebb gonoszságot követett el, mint a menynyit királyok és papok, mint nagyon is közönséges dolgot elkövettek a világon. A franczia forradalom alatt elkövetett összes gyilkosság, azt hiszem, nincs egy ötöde a bertalan-éji gyilkosságnak. A papság és a trón egy rövid éj és nap alatt több vért ontott és pedig a legjobb vért Francziaországban, mint a menynyi a jakobinismus és a hatalom minden más kegyetlen formái által kiontatott az egész forradalom tartama alatt. Maga az atheizmus és hitetlenség is a franczia papság és udvar kicsapongásainak eredménye. Az

ugynevezett vallás ásta meg önsirját. Azonban a tömeget védelmembe fogadván, nem kivánok ennek kezébe ellenőrzetlen politikai hatalmat adni át. A hatalomtól félek, bárki kezében legyen. Sem a gazdagot, sem a szegényt nem óhajtom uramnak. A mit én ohajtok, abból áll, hogy miveljük, neveljük a társadalom minden osztályát, neveljük mindenek felett azt, a melyiknek legnagyobb száma van, azért, mert legynagyobb száma van, azért mert a nagy szám teszi az emberiséget, és azért, mert semminemü társadalmi előhaladást nem lehet másként reménylenünk, mint oly befolyások által, a melyek átjárják és felemelik az emberek tömegét. A tömeget nem kell elzárni vagy lenyomni a forradalomtól való oktalan félelem miatt. Az a társadalmi reform, a mely ily áldozatba kerülne, nagyon is drágán lenne megvásárolva. Minket más rend és reform ki nem elégithet, csak az, a mely az emberiség egyetemes mivelésével és szabadságával öszhangzásban van.

Értekezésem irányát tekintve, ugy tetszhetnék, mintha én feladatul tüztem volna magam elébe a jelen korszak igazolását. Nekem ez nem czélom. Én szeretném azt tökélyesitni, nem pedig dicsérni. Éppen ugy érzem, mint más, sőt talán még jobban, a jelen kor fogyatkozásait és veszélyeit, csakhogy engem, oly dolgok sérthetnek meg inkább, a miken mások kevéssé botránkoznak meg. Előttem legszomoritóbb az, hogy a tömeg egészen elmerült külső anyagias érdekeibe; hogy az emberiség nem látszik más czélt ismerni, mint hogy kincset kincsre halmozzon, a mi az emberből valóságos rabszolgát csinált, a kinek reggeltől-estig folytonosan izzadnia kell a munkában. Egy-egy gyilkossági eset vagy más nagy vétek okot ád a tömegnek, hogy igy kiáltson fel: mily romlott e korszak! De sokkal roszszabb ismertető jele a korszaknak az, hogy a lelkeket csaknem egészen a földi és mulandó érdekek bilincselték le. Leverő gondolat az, hogy a lélek végetlen tehetségeinek ne legyen magasabb czéljok, mint a ruhaszerzés, gyomor-töltés s a ranghoz illő életmód. Egy nehány alig észrevehető ideg a nyelven okozza azt a véghetlen sürgést és forgást körültünk. Kétségen kivül az étel és ital, öltözködés, lakás és a társadalmi rang fentartása oly dolgok, a miket nem lehet figyelmen kivül hagyni, közülök egynémelyik éppen lényeges. De az életnek bizonyára magasabb elhivatása van, mint ennek a testnek ékesgetése, a melynek

előbb-utóbb egy halott-ruhába kell takartatnia, s mint a vér hő keringése, a mely nem sokára eláll és meghül. Én örülök korunk határtalan tevékenységén és remélem, hogy az szükségeink nagy részét ki fogja elégiteni. De mindezen tevékenység fölött legyen uralkodó az a nagy eszme, mely a mienk egyedül: a mi benső szellemi természetünk, a gondolkozó halhatatlan lélek, a mi legfőbb javunk és végczélunk gondolata, mely abban áll, hogy kifejlesszük, müveljük és tökélyesitsük főbb lelki erőinket, hogy legyünk bölcs, szent, nemes, önzetlen lelkü lények, hogy a szeretet és imádás által Istennel egyesüljünk és az ő képét gyermekeiben tiszteljük. Korunk hatalmas tevékenysége, a melyről szóltam, igen az érzéki és anyagi dolgokra, az élvezet, nyereség és külső fény utáni iparkodásra van szoritva. Ha ez a tevékenység egy nemes czél által vezethető és megtisztitható volna, az életnek egyetlenegy kényelme sem fogna az által elvétetni, mig annak szépsége, kellemes és érdekes volta, kimondhatlanul megnevekednék.

Van korunknak még egy más sötét vonása is: a versengés, czivódás, viszálkodás szelleme, a mely kitört vallási, politikai, társadalmi, nyilvános és magányos ügyeinkben egyaránt, — eredménye és szükséges következménye az önzésnek, mely ama végnélküli munkásságot előidézi. Azon hatalmas erők, a melyek jelenleg a társadalomban müködnek, nincsenek és nem is lehetnek egymással öszhangzásban, mivel azokat nem a szeretet kormányozza. Az életben most sok a hangzavar, a zenebona; kevés az öszhang, a zene.— Az emberek nemcsak a csatamezőkön harczolnak egymással. Harczolnak a bőrzén. Az üzlet egy háboru, az okosság, az ügyesség, és néha éppen a csalás harcza; elragadni szomszédunk elől a prédát, ezért van mindaz a sok zaj. A vallás is háboru; a keresztények elfelejtkezvén egyetlenegy urokról, különböző zászlók alatt gyülnek öszsze a végre, hogy saját felekezetöket győzelemre segitsék. A politika szintén háboru, az egész népet szilaj, önző pártokra szaggatván, a melyek a hivatal és hatalomért való küzdelemben megfelejtkeznek a hazáról. Korunkban semmire sincs oly nagy szükség, mint békeszerzőkre, komoly és erényes férfiakra, a kik szóval és tettel hirdessék a testvéri szeretet evangéliomát s oltsák ki a versengés és gyülölködés tüzét.

Megemlitettem korunk elszomoritó vonásait is, hogy megmu-

tassam, miszerint én nem hunytam be szemeimet. Mindazáltal nekem mégis van reményem az emberi nemben; valóban én nem is tudnék remény nélkül élni. Ha én ugy tekinteném a világot, mint némelyek tekintik, ha én azt egy tervnélküli tömkelegnek tartanám, melyben a folytonos változásoknak semmi czélja nincs; a melyben a jó és rosz eredmény nélkül küzd egymással és előhaladást várni sem lehet; ha én azt hinném, hogy a világon a gyözelem a büné és a bálványé, s a zsarnok pálczája soha el nem törhető: akkor a legnagyobb fájdalommal fordulnék el tőle s nem aggódnám miatta, minél hamarább bekövetkeznék végromlása. De a történelem és bölcsészet tisztán kimutatják nekem az emberi természetben azon elemeket, melyek egy jobb jövő alapjául és zálogául szolgálnak, és a keresztény vallás szintén ezzel biztat. A világ dicsőbb állapotának eszméje volt az a titkos tüz, mely vallásunk nagy alapitójának szivét hevitette és az ő első követőiben is égett. Hogy az ő müködése kihat a jövő nemzedékekre is, hogy ő egy oly magot hintett el, a mely nem sokára kihajt s ágai alá befogad minden népeket, ez a nagy eszme sem életében, sem halálában soha sem hagyta el őt. S ki merné tagadni, hogy a keresztény vallás befolyása alatt kifejlődött miveltségben oly nemes elemek vannak, minővel a korábbi társadalmi formák közül egy sem birt? Az ezen forrásból származott nagy eszmék és érzelmek vannak most müködésben. Az önzés és bünök uralkodása közepett is az emberi szivben egy oly érzelem vagy életelv fejlődött ki, a mely régebben ismeretlen volt: az az átalánosabb és bizalomteljes emberszeretet, a mely elismeri minden emberi lény jogait, a mely felháborodik a világ romlottsága és ferdeségei miatt, és a mely nem retten viszsza a gonoszszal való küzdelemtől. Továbbá gyökeret vert közöttünk az a hit is, a melyről a hajdankor semmit sem tudott, hogy a jognak és igazságnak végre is győzni kell, hogy az emberiség hova-tovább, mind tisztább értelmiségre, s tisztább vallásos meggyőződésre jut, hogy a testvériség eszméje megszilárdul. Ez a hit az emberiség legszentebb meggyőződései közt foglalva helyet, a buzgóbb lelkületüeknél valóságos szenvedélylyé kezd válni. Én örömmel üdvözlöm e hitet, mint a jövő profécziáját. Az a természet, a mely ily lelkesülésre képes, nem lehet örökre elsülyedve. Évszázadok tüntek el, mielőtt az emberek tudomására jutottak

annak az igazságnak, hogy ez a föld, melyet taposunk, örökös mozgásban van. Most kezdjük átlátni, hogy az értelmi, erkölcsi és társadalmi világnak is megvan a maga mozgása, nem olyan határozott és változhatatlan, mint az anyagi világé, hanem olyan, a melynek az emberi szabad akarat ád irányt, és a mely a helyett, hogy mint a föld forgása közben ismét ugyanazon helyre tér viszsza, a honnan elindult, folytonosan tovább halad. Ez a remény világot derit az élet rejtélyeire, könnyebbiti terheit. Ez egy csillag, mely a legsötétebb éjben is fényt szór utamra, és én felette örülnék, ha e csillag sugarait embertársaim előtt is láthatóvá tehetném.

Szólottam a jelenkorról. A gondolatok mily nagy világa tárul fel lelkünk elött e pár szóban! mily végtelen mozgás! mily öröm és fájdalom! mily remény és kétségbeesés! mily hit és kétely! mily néma fájdalom és hangos zokogás! mily makacs küzdelmei és finom tervei a politikának! mily forradalmak a magán- és nyilvános életben! Azon idő alatt is, a melyet közülünk sokan átéltek, mily sok trón porba omlott! menynyi sziv vérzett! mily sok milliót mészároltak le saját teremtménytársaik, s az emberi szeretetnek mily sok reménye lőn megsemmisitve! mily nagyszerü vállalatok vitettek végbe, a tudománynak és müvészetnek menynyi uj tartományok nyerettek meg, menynyi jogok és szabadságok biztosittattak a nemzeteknek! Különös kiváltság egy ily mozgalmas, nagy jelentőségü és eseménydus korszakban élni. Ez egy oly korszak, a mely soha sem hal el. Nyomai a történelemben állandók lesznek. Eseményei közül az amérikai forradalom, ez az első ünnepélyes nyilatkozata az emberi jogoknak, és a franczia forradalom, ez a vulkáni erő, mely megrázta a földet középpontjáig, soha sem töröltethetnek ki az emberek elméjéből. A mint az idő tovahalad, e korszakra is kétségenkivül mindinkább reá borul az éj sötéte; de ez éjben is látható lesz két alak: Washington és Napoleon; egyik egy sötét meteor; másik egy áldásteljes, szelid és soha le nem tünő csillag. — Egy más amérikai név szintén fenmarad a történelemben: a mi Franklinunké; és azt a papir sárkányt, mely a villámot az égből lehozta, ott fogja repdesni látni a fellegek között a késő nemzedék akkor is, midőn a városra, melyben Franklin lakott, csak romjairól lehet majd ráismerni. Azonban van e korszakban még valami nagyobb is, mint az ő legnagyobb emberei;

ez egy új hatalom megjelenése a világon: a néptömeg megjelenése a szinpadon, a melyen eddig csak kevésnek jutott szerep. E befolyásnak meg kell maradnia az idők végeig.—Mi van még a mi a jelent tuléli? Meglehet sok van, a miről nekünk most még tudomásunk nincs. Egy korszak dicsősége gyakran el van önmagától rejtve. Meglehet, hogy napjainkban egy szó hangzott el, a melyre mi méltónak sem tartottuk figyelni, de a mely századokon át mind tisztábban és hangosabban hallhatóvá lesz. Lehetnek közöttünk csendben működők, a kiknek neve betölti egykor a földet. Talán a bölcsőkben oly reformátorok szunnyadoznak, kik az egyházat és világot mozgásba hozni, a történelemben egy új korszakot nyitni, az emberi lelket új reményre és új bátorságra gyújtani vannak hivatva. — Mi van még egyéb, a mi tuléli jelen korszakunkat? Az a mivel a világ nem sokat gondol, de a mi mindnyájunkban él; értem a lelket, a halhatatlan szellemet. Minden korszak csak ennek fejleménye, s ez maga mindanynyinál nagyobb. Akár a jelen, akár a hajdankor nagyszerü mozgalmait tekintjük, nem kell azt gondolnunk, mintha mi semmik volnánk. Ismétlem, hogy mi mindazoknál nagyobbak vagyunk. Nekünk tul kell élni korszakunkat, hogy azt megértsük, s megitélhessük. — Eddig még sötétségben vagyunk! mily homály fedi e korszak vivmányait és kimenetelét! ki láthatja közülünk előre a jövőt, melybe a jelenkor szakad! A minden idők Atyjának kezeire bizom én ezt a jövőt, alázatos, de még is bátor és rendithetlen reménynyel. —

A munkás osztályok emeléséről.

Felolvasások Bostonban január 9-én és 16-án 1840-ben.

Bévezető észrevételek.

A következő felolvasásokat az iparosok két gyülésére készitettem, melyek közül az egyik az inasokból, másik a felnőttekből állott. Gyengélkedő egészségem miatt csak az elsőknek adhattam elő, ámbár kidolgozásuk alkalmával az utolsókat is szem előtt tartottam. „Az iparos-inasok olvasó-egylete“, a melynek kivánatára az előadások közöltetnek, sokat igérő intézmény, mert nemcsak a szellemi müveltségre szolgáltat nevezetes eszközöket, hanem neveli az önbecsülést is, és a tagok erkölcsi biztonságára vezet.

Midőn e feladatot elvállaltam, csak egy közönséges hoszszuságu előadás készitéséről gondolkoztam. De nem sokára meggyőződtem, hogy ily szűk téren nem tehetek igazat nézeteimnek. Elhatároztam tehát terjedelmesen irni s munkám eredményeit kinyomatni, ha a közlésre méltóknak találtatnak. E szándékkal oly tárgyakat vettem fel, melyeket előadásaimban nem érintettem, de a melyeket hasznosaknak véltem azokra nézve, a kik talán nem hallgatták előadásomat. E megjegyzést egyenesen azon ellenvetés megakadályozására teszem, miszerint az előadások nem minden részleteikre nézve alkalmasok azoknak, a kik előtt tartottam. Jóllehet főképp egy bizonyos osztály számára irtam azokat, de czélom volt a közönségnek is átadni.

Mivel e felolvasásokban ugyanazon tárgy van fejtegetve, mely a mult télen közölt „önmüvelés“ czimü előadásban, természetesen a gondolatok azon összszetalálkozása fog bennök feltünni, a mely mindig található egy oly ember irásaiban, a kinek némely nagy elvek erősen szivébe vannak nyomódva. Azonban a nézpont, a tár-

gyalás módja s a tárgyak választása nagyon különböznek a két munkában, ugy, hogy az én szellemi álláspontom nagyon tökélytelenül lenne adva, ha ezen előadásokat viszszatartanám.

Ez valószinüleg az utolsó alkalom, hogy a munkás osztályokkal a nyomda utján közlekedem. Azért legyen nekem megengedve, hogy kifejezzem jóllétök iránti őszinte óhajtásaimat és biztos reményemet az iránt, hogy igazolni fogják barátjaik bizalmát és példájokkal meg fogják mutatni, hogy igen is lehetséges a munkával mindazon tulajdonságokat egyesiteni, a melyek emberi természetünknek dicséretére válnak.

Boston, februárius 11. 1840.

Első felolvasás.

Nem közönséges örömmel veszek részt a felolvasások jelenlegi folyamában. Egy ily vállalat az idők jele s igen örvendetes mindazok előtt, a kik érdekkel viseltetnek embertársaik előhaladása iránt. Sokat hallunk korunk előhaladásáról. A gépészet által létrehozott csodák minden körben a közbeszéd tárgyai; de megvallom, hogy az iparos inasok ezen gyülése, a kiknek egyesülési főkapcsa egy könyvtár, és a kik hetenként összegyülnek, hogy felfrissitsék és képezzék magukat a legjobb tanitás által, melyet nekik a társadalom állása nyujthat, előttem sokkal felbátoritóbb, mint a gépész minden csodái. Látom ez egyesületben, a mit leginkább óhajtok látni, hogy a néptömeg magát és saját igazi jólétét felfogni, az emberi lények nagy feladatának és elhivatásának öntudatára emelkedni s a társadalmi életben a maga valódi helyére emelkedni kezd. A jelen gyülés egy sokkal gyökeresebb, sokkal fontosabb változást jelez a világban, mint a gőzmozdony vagy az atlanti tengernek egy pár hét alatti áthajózása. Hogy a munkás osztály tagjai, napi munkájok bevégzése után, összegyülnek egy ily teremben, hogy előadásokat hallgassanak a tudomány, történelem, erkölcstan és a legérdeklőbb napikérdések felett, oly emberektől, a kik képzettségöknél fogva a legfőbb hivatalokra képesültek, ez egy oly társadalmi forradalomnak a bizonyitéka, a melynek nem lehet határt vetni, és a melytől lehetetlen sokat nem remélni. Én ebben viszszahuzását látom ama lealacsonyitó itéletnek, mely az emberek tömegére századok óta ki volt mondva; én ebben egy új korszak hajnalát látom, a melyben meg fogják érteni, hogy a társadalom első feladata: ösztönt és eszközöket szolgáltatni minden tagjának a haladásra; én ebben jelét szemlélem a közelgő diadalnak, melyet az emberek szellemi érdekei a külső és anyagi érdekek felett kivivandók. Az ismeretek és nemesb élvezetek utáni éhezésben

és szomjuhozásban, a melynek létét a munka gyermekeiben az előadások ezen folyama mutatja, látom, hogy az emberi szellemet még sem lehet örökre olyszerü foglalkozások által lebilincselni, melyek csak az érzéki életnek szolgálnak, s a melyek az érzéki élvek utáni vágyak köréhez tartoznak. Én nagy fontosságot csatolok ezen egyesüléshez, nem önmagáért vagy közvetlen hasznáért, hanem azért, mert azt egy új irány jele és záloga gyanánt tekintem, melyet a társadalom minden viszonyaiban nyer. Ez okból nagyobb gyönyört okoz nekem az, hogy ez alkalommal beszélhetek, mint a mit akkor éreznék, ha arra szólitatnám fel, hogy tartsak egy diszbeszédet a föld összes királyai és főrangu emberei előtt. Igazat szólva, ideje volna már minden formasági külszinnek véget vetni. Az idők sokkal sürgetőbbek, sokkal komolyabb érdekek ösztönöznek előre, semhogy megengedhetőnek tekinthetnők beszédeket tartani pusztán fitogtatási vágyból vagy időtöltésből.

Ily érzéssel és meggyőződéssel, természet-, sőt szinte szükség szerint ösztönöztettem egy oly tárgyról értekezni önök előtt, melynek egy ily hallgatóság figyelmét szükségképpen magára kell vonnia, t. i. a társadalom azon részének emeléséről, a mely kezeinek munkájával tartja fenn magát. Ez a törekvés, a mint mondám, már is fel van karolva. Hozzá tehetném, hogy sehol sem halad előre oly gyorsan, mint ezen városban. Nem hiszem, hogy az önjavitás szelleme valahol a földszinén oly erősen megragadta volna azokat, a kik homlokuk verejtékével élnek, mint közöttünk. Itt nem ritkaság a szellemi müveltségnek és önbecsülésnek a kemény munkával való egyesülését találni. Itt a munka iránti előitélet, mintha az lealacsonyitó volna, meglehetősen eltünt. Ez tehát az a hely, a hol a felvett tárgyról értekezni kell. Vizsgálnunk kell, hogy miben áll a munkás osztály igazi emelése, menynyire gyakorlati és mily módon mozditható elő.

Tudom, hogy a tárgyat sok előitélet és tévely környezi. Nagy eszméket kell előhozni és alkalmazásukat tisztán megállitani. Komoly ellenvetéseket kell megczáfolni, félelmeket lefegyverezni és türelmetlen reményeket megsemmisiteni. Én nem igénylem, hogy a tárgynak mestere lettem. De egy érdemet követelhetek, azt t. i., hogy fontosságának érzésével és a nép azon osztálya iránt, a melyet illet, mély érdekeltséggel jöttem az előadásra. Azt hiszem,

hogy az érdekeltség e kifejezését nem fogják csupa üres szónak venni, vagy olyas czélzatunak, mely önérdeknek látszik szolgálni. Államférfiut, a ki ragaszkodást mutat a néphez, gyanusithatni azzal, hogy azt szavazatáért szereti. De oly ember, a ki a népnek adományozásától függő állást se nem keres, sem el nem fogadna, remélheti, hogy ugy hallgatják, mint barátjokat. Mint barát, őszintén beszélhetek. Hizelegni nem tudok. Hiányokat látok a munkás osztályokban; értem azt, hogy nagyobb részök még eddig csekély előhaladást tett; hogy az előitéletek és szenvedélyek, az érzékiség és önzés sokaknál közülök ijesztő akadályai a megjavulásnak; hogy sokan még derengő öntudatára sem jutottak a czélnak, a melyért küzdeniök kell. Reményeim nem vakitanak el azok iránt, a mik léteznek; és az emberi sokaság hiányainak ezen tiszta érzésével vétek nélkül nem hizeleghetek az ő hiuságuknak. Nemcsak őket lehet hiányokkal vádolni. Nézzünk bárhová, minden osztályban találni fogunk okot a kárhoztatásra, és a ki jót akar tenni, mindeneknek ki kell az igazságot mondania, csak azon egyet tartva szem előtt, hogy rokonszenvvel és saját csalódhatásának s gyengeségének öntudatával kell beszélnie.

Midőn a munkás osztály emeléséről előadom nézeteimet, kivánom tudtul adni, hogy én gyakran a jövőt illetőleg fogok beszélni, vagy oly változások és javitásokról, a miket nem kell rögtön vagy egyhamar várni; és ezt azért mondom, nehogy álmadozónak tartsanak, a ki egy nap alatt reméli a világot ujjá alakitani. Félek azonban, hogy e nyilatkozat még sem véd meg ezen és hasonló szemrehányástól. Vannak emberek, a kik, daczára az egész történelemnek, az emberiség állapotjában előidézett nagy változásoknak és a társadalmat jelenleg mozgató új elveknek, állitják, hogy a jövőnek a mult másolatának, s valószinüleg inkább halvány, mint fénylő másolatának kell lenni. Én egyátalában nem érthetek egyet az ilyenekkel; ha egyet értenék, akkor nem állanék itt. Ha semmi jobbat nem várnék az emberi természettől, mint a mit jelenleg látok, nem lenne bátorságom ezen törekvésre, bármily csekély is az. De én látom egy szebb jövendő jeleit és főképpen annak jeleit, hogy a nagy osztály, a melynek munkája után mindnyájan élünk, fel akar emelkedni a porból, s ez a hit az én egyetlen indokom arra, a mit most teszek.

A társadalom munkás osztályának emelése: ez a mi tárgyunk. Először azt fogom vizsgálni, hogy miben áll ez; azután ennek kivihetősége ellen tett némely ellenvetéseket fogok megvilágitni, és ezen pontra nem kis részét szentelem az előadásnak; és végül bezárom a tárgyat hitem és reményem néhány alapokainak előadásával, embertársaink legszámosabb osztályát illetőleg.

I.

Mit kell érteni a munkás osztály emelése alatt? ez az első kérdés. Félreértés kikerülése végett annak felhozásával kezdem, hogy mi nem értendő alatta, és miben nem áll az. Azt mondom tehát: a munkás emelése alatt én nem azt értem, hogy ő a munka szükségén feljül emeltessék. Én nem várom a javitásoknak oly sorát, mely által napi munkája alól felmentessék. Még tovább, nem kivánom műhelyéből és gazdaságából elbocsátani, az ásót és fejszét kezéből kivenni és életét egy hoszszu ünneppé tenni. Nekem hitem van a munkában, és Isten jóságát látom abban, hogy oly világba helyezett, a hol egyedül a munka tarthat minket életben. Ha tudnám, sem változtatnám meg a természet törvényei alá vettetésünket, éhség és hidegtől való szenvedésünket és az anyagi világgal való folytonos küzködésünk szükségét. Ha tudnám, sem szeliditeném meg anynyira az elemeket, hogy azok csak kellemes érzéseket öntsenek belénk, hogy a növényvilág tenyésző erejét oly dússá tegyék, hogy minden szükségeinket megelőzzék; s az ásványokat oly hajlékonyokká, hogy semmi ellenállást ne okozzanak erőnknek vagy ügyességünknek. Ily világ csak egy megvetésre méltó fajt fogna szülni. Az ember a maga előhaladását és erélyét főként az akarat azon törekvésének, a nehézségekkel való azon harcznak köszöni, a mit erőfeszitésnek nevezünk. A könnyü, kellemes munka nem képez erős lelkeket, nem ad az embereknek öntudatot a maguk erejéről, nem neveli kitartásra, türelemre, az akarat azon szilárd erejére, mely nélkül mindaz, valamit birunk, semmit sem érne. A kézi munka egy iskola, a melybe azért helyezvék az emberek, hogy az eltökélés és jellem erélyét megszerezzék, a mely végtelenül fontosabb tulajdonság, mint a többi iskolák minden tanulmánya. Mi emberek valóban kemény mesterek alá vagyunk helyezve, a természeti szenvedések és szükségek, rettentő elemek

hatalma s minden emberi dolgok viszontagságai alá; de ezen szigoru tanitók oly müvet visznek végbe, a melyet egy szánakozó s elnéző barát nem tehetne érettünk; és az igazi bölcseség áldani fogja a gondviselést ama kemény mesterek szolgálatáért.

Nekem nagy hitem van az erős munkában. Az anyagi világ, az ő szépsége és rende által sokat tesz a lélekért; de többet tesz szellemünkért a fáradság törődés által, a melyet okoz, nyakas ellenállása által, melyet csak türelmes munka képes legyőzni, roppant erői által, melyeket csak kitartó ügyesség és igyekezet fordithat hasznunkra, veszélyei által, melyek folytonos éberséget kivánnak, és rontó, emésztő befolyásai által. Én azt hiszem, hogy a nehézségek fontosabbak az emberi lélekre nézve, mint a miket kedvező segédeszközöknek nevezünk. Dolgozni mindnyájunknak kell, ha természetünket kifejteni és tökéletesitni akarjuk. Ha éppen kezünkkel nem dolgozunk is, valamely más irányban egyenértékü fáradságot kell szenvednünk. Semmi foglalkozás vagy tanulmány sem méltó az emberhez, mely akadályokat nem gördit elébe, melyek egész értelmét és akaratját igénybe vegyék. A tudományban soha sem jut értelmi erőre az, a ki nem birkozik meg nehéz kérdésekkel, a ki egész értelmét nem vonja összse erős figyelemben, a ki nem igyekszik behatolni abba, a mi először ellenáll. A munka hasznai túlérnek a jelen világ határain. Az állandó komoly munkára való képesség, ugy vélem, egyike létünk egy más állapotára való nagy előkészületeknek. Midőn látom az emberektől kivánt munka roppant menynyiségét, érzem, hogy annak fontos összeköttetésben kell lenni jövő állapotjokkal; és hogy a ki férfiasan felhasználta ezen nevelő eszközöket, a tökéletesedésnek és boldogságnak egy lényeges alapját tette le a jövendő világban. Önök látni fogják, hogy előttem nagy tekintélye van a munkának. Ez nem csak ama nagyszerü eszköz, mely a földet termékenységgel és szépséggel behinti, az oczeánt megzabolázza s az anyagot, kényelemért és díszért, számtalan alakokba feldolgozza. Ennek sokkal magasabb feladata van, az t. i. hogy adjon erőt az akaratnak, tevékenységet, bátorságot, képességet a kitartásra és szivós küzdelemre, meszsze kiható vállalatok végrehajtására. Jaj az embernek, a ki nem tanult meg dolgozni! Az szegény teremtés. Az nem ismeri magát. Az másoktól függ, és nincs tehetsége hogy a tőlük

nyert segélyt viszonozza; az ilyen nehogy azt képzelje, hogy az élvezetre kiváltsága van. Kényelem és nyugalom, a munkának köszönik kedves voltukat; és egy munka sem oly nyomasztó, mint annak a nyugalma, a ki semmivel sem tudja a maga erőit elfoglalni s élénkségben tartani.

Én nem kivánom tehát a munkást felmenteni a munkától. Ez nem az a felemelés, melyet számára keresni kell. A kézi munka igen nagy jó; de az ily munkát ajánlva, én annak kellő arányát kivánom tekintetbe vétetni. Tulságban sok roszat tesz. Nem jó, midőn az élet egyedüli foglalkozásává tétetik. A müvelődés fensőbb eszközeivel kell egyesiteni, különben a felemelés helyett lealjasit. Az embernek sokféle természete van, mely a foglalkozásnak és képzőeszközöknek sokféleségét követeli a maga kifejtésére. Tanulás, elmélkedés, társalgás és megpihenés vegyitendő a testi munkálkodással. Az embernek éppen ugy van értelme, szive, képzelődése, izlése, mint csontjai és izmai; s érzékeny sértés esik rajta, ha kizárólag csak testi fentartásáért kénytelen törődni. Az életnek a foglalkozások váltakozásának kellene lenni, ugy osztályozva, hogy az egész ember munkálkodjék. Szerencsétlenségre, a mi jelenkori polgárosodásunk meszsze van ezen eszme valósitásától. Ennek iránya, anynyira szaporitani a kézi munka menynyiségét, hogy a szellem kimüvelésére ne maradjon idő. A munkafelosztás, a mely megkülönbözteti a polgárosult életet a vadtól, s a melynek főképp köszönjük a mesterségek tökélyesbülését, oda irányul, hogy elsilányitsa az értelmi tehetségeket, az egyén tevékenységének szük térre, egy kevés apró ágra szoritása által, ugy, hogy mialatt a vad ember különféle foglalkozások és különféle veszélyek elleni küzdések által élesiti a maga tehetségeit, a polgárosult ember a gondolkozás nélküli munka egyhangu, butitó körére van szoritva. Ennek nem lehet, nem szabad mindig igy lenni. A tevékenység különfélesége, mely megfelel az emberi tehetségek sokféleségének és képes is mindazok kifejtésére, a legfontosabb eleme az emberi polgárosodásnak. Ennek kellene a philanthropok czéljának lenni. A mily arányban terjeszteni fogja a kereszténység a testvériség szellemét, a munkáknak és a jobblét eszközeinek is egyenlőbb elosztása fog lenni. A munka azon rendszerének, mely aláássa az egészséget, megröviditi az életet és el-

silányitja az észt, nagy módosulást kell szenvednie. Mindenesetre, a munka illő arányban, egy fontos része jelen életsorsunknak. Ez feltétele minden külső kényelmeinknek és jólétünknek, mig másfelől magasabb eszközökkel és befolyásokkal szolgál szellemünk erejének és előhaladásának nevelésére. Szükségünk van ezen intésre, mert a jelen perczben átalános hajlam mutatkozik a munkától való irtózásra, és ez korunk rosz jelének tekinthető. A város zsúfolva van vidéki kalandorokkal; a szabadabb életmódok túlkeresettek azon reményben, hogy kikerüljék amaz ősrégi itéletet, mely szerint homlokunk verejtékével kell enni kenyerünket; és az emberek ezen kereskedésbe való nyomulásának köszönjük nem csak a földmivelés elhanyagolását, hanem a mi sokkal roszabb, a társadalom erkölcsi megromlását is. Az tulságos versenyzést okoz, a mi szükségképpen csalást szül. A kereskedés szerencsejátékká változik, és az esztelen nyerészkedés szelleme a nyilvános és magán érdekeket veszélyes bizonytalanságnak teszi ki. Az nem lehet tehát a philanthropia feladata, hogy ugy emelje a munkás osztályt, hogy a kézi munka alól felszabaditsa. Igazságot szólva, egy bölcs philanthropia, ha lehetséges volna, arra unszolna minden állásu embereket, hogy egyéb foglalkozással ily nemü munkát is vegyitsenek. A testnek ugy, mint a léleknek, erőteljes gyakorlásra van szüksége, és a tudósok is boldogabbak lennének, ha ugy nevelnék a munkára mint a gondolkozásra. Tanuljuk meg ugy tekinteni a kézi munkát, mint az embernek igazi iskoláját. A legbölcsebb és legnagyobb szellemek közül nem egy dolgozott a munkás asztalnál és az ekén.

Mondottam, hogy a munkás osztály emelése alatt nem azt értem, hogy a munkától fel kell menteni. Még hozzá teszem, hogy ezen emelés azon törekvés által sem érhető el, hogy őket bévezessük a társadalom ngynevezett fensőbb osztályába.

Akarom hogy emelkedjenek, de nem óhajtom hogy urakká és urnőkké váljanak, e szavak közönséges értelmezése szerént. Én nem külső vagy látszólagos, hanem belső és valódi változást kivánok az ő számukra; nem akarok új czimeket és egy mesterséges rangot adni, hanem lényeges javulásokat és valódi igényeket a tiszteletre. Nem kivánom egy párizsi szabó boltjából öltöztetni őket, vagy egy tánczisko lából tanitani nekik illemes magaviseletet. Nem kivánom látni, hogy a nappal végével dolgozó ruhájokat levessék, hogy

gazdagon öltözött körökben szerepet játszszanak. Nem kivánom hogy ünnepélyes vendégségekben részt vegyenek, vagy izlést kapjanak lakházaik pompás bérendezéséhez. Semmi kegyetlenség sincs ama szükségességben, mely arra itéli az emberek sokaságát, hogy egyék, öltözzék és lakjék tisztán és egyszerüen, különösen a hol az itélet oly szeliden hajtatik végre mint ez országban. Ez országban, a hol a munkaszükség ritkán szakittatik félbe és a vállalkozás csatornái szerfelett számosak, a munkás osztály, csekély kivétellel, meg lehet helyzetével elégedve. Soknak közülök nincs egyébre szükségök, csak a szép iránti magasabb izlésre, rendre és csinosságra, hogy lakásaiknak, lehető kényelem mellett, a finomság és kellem kinézését kölcsönözzék.

Ez országban a munkások tömegének megvan a külső javakban osztaléka. Eledelök, mely bő és egészséges, fűszerezve az étvágygyal, melyet a munka ád, egészben véve édesebb és egészségesebb mint a gazdagok mesterkélt fényüzése; álmuk csendesebb és üditőbb mint milyen a kevésbbé elfoglaltak osztályrészeül jut. Még ha lehetséges volna is őket divatos férfiakká s delnökké változtatni, én ezt fájdalommal nézném. A divat nyomorult dolog; hitvallása, hogy a semmit sem tevés kiváltság és a munka lealacsonyitás, legveszélyesebb tévelyek közé tartozik. Nélkülözve a gondolkozás mélységét, az érzés komolyságát s az akarat szilárdságát, valótlan életet élve, lényeget a látszatnak feláldozva, természetest a csinálttal helyettesitve, egy csoportot társaságnak vélve, főgyönyörét a nevetségesben találva, s minden elmésségét az időölés eszközeinek kigondolására forditva, a divat legutolsó azon befolyások közt, melyek alá adhatja magát emberi lény, a ki csak becsüli magát, vagy a ki felfogja az élet nagy célját. Erős nyelvet használok, mert szeretném legyőzni a munkás osztály közt nagyon közönséges hangulatot, mely az ugynevezett felsőbb osztályt irigyléssel és bámulással szemléli. Ez a hangulat különböző alakokban nyilatkozik közöttük. Igy, midőn egynémelyikök szerencsét tesz, hajlandó elfeledni régi ismeretségét, és ha lehetséges, divatosabb körbe csinálni magának útat. Valóban, a menynyiben az értelmes, müvelt, nemesszivü és igazán tiszteletre méltó emberek közé terjeszti ki ismeretségét, anynyiban lényeges javitást tesz helyzetén; de ha, a mi igen gyakori eset, csak kedvezésből bocsátják bé valamely körbe,

melynek kevés igényei vannak a nagyobb fényüzésen és látszaton kivül, és a mely pártfogoló és leereszkedő jelt ruház reá, cserében az ő eredeti társai között élvezett régi és tisztes befolyásért: akkor mindent nyerhet, de nem emelkedik. Ez nem az az emelkedés, melyet én a munkás számára óhajtok. Én nem kivánom, hogy egy más osztályba küzdje fel magát. Ne legyen ő más osztályok szolgalelkü majmolója, de igyekezzék valami magasabbra, mint a mi eddig az emberek bármely testületében valósult. Ne társitsa a méltóság vagy tisztelet eszméjét bizonyos életmódokkal vagy bizonyos külső viszonyokkal. Én azt akarnám, hogy minden ember saját alapján álljon és foglalja el helyét az emberek között személyes tulajdonok s érdemek és nem külső sallangok szerint; és én a társadalom minden tagját az emelkedés oly eszközeivel szeretném felszerelni, hogy ha hű marad önmagához, ne legyen szüksége külső függelékre a körülte levők becsülésének megnyerhetése végett.

Mondottam, hogy a népet nem a munkától való felszabaditás vagy egy más rangba erőszakolás által kell felemelni. Továbbá, hogy a nép emelése alatt azt sem értem, hogy önhitt politikusok legyenek; hogy mint egyének vagy mint osztály, politikai hatalomra jussanak; hogy szavazatjaik egyesitése által a jobb móduak felett diadalmaskodjanak; vagy hogy sikerüljön nekik a kormány intézkedését saját különös érdekeikhez kötni. Egy embert sem emel fel a közügyekben való szereplés vagy éppen hivatal-nyerés. Előbb önmagában kell magosan állnia, ha a nyilvános életben nem akar szégyent vallani. Önmagát és nem másokat kormányozni: az igazi dicsőség. Szeretet által szolgálni, nem uralkodni: a keresztényi nagyság. A hivatal nem méltóság. A legselejtesebb emberek, mivel nincs bennek semmi elvhűség, de nagy mérvben megvan a változó vélemények iránti szolga-lelküség, hivatalban találhatók. Sajnálom, hogy azt kell mondanom, de az igazságot ki kell mondani, hogy a jelen perczben a politikai élet ezen államban keveset tesz a benne érdekeltek emelésére. Ellentétben áll az a valódi erkölcsiséggel. A politika ugyan, ugy tekintve, mint a nép igaz és tartós javának tanulmányozása és kezelése, mint nagy és változhatatlan elvek alkalmazása, magasztos köre a gondolkozásnak és cselekvésnek; de a politika a maga közönséges értelmében, vagy ugy tekintve, mint ideiglenes szükség találmánya, mint finom és ravasz játék,

mint párt-taktika a hatalom és hivatalok kizsákmányásolására és hogy az emberek egy részét a másik fölé emelje: ez sajnálatra méltó és lealacsonyitó dolog. A munkás osztály ösztönt érez magában néha, mint osztály, hatalmat keresni; azt gondolják, hogy ez emelni fogja őket. De egy osztálynak sem kellene, mint olyannak, uralkodni közöttünk. A társadalom minden rendének képviselve kellene lenni a kormányban, és egyenlőleg védetni általa; nem is lehet egyebet várni, csak roszszat az egyénre és az országra abból, ha akármelyik osztálynak sikerül a politikai hatalmat magához ragadni. Én semmiképpen sem akarnám a népnek a politika iránti figyelmét lehangolni. Nekik komolyan kell tanulmányozniok a haza, érdekeit, intézményeink elveit, a kormány rendszabályainak irányait. De az a szerencsétlenség, hogy teljességgel nem tanulmányozzák, és mig ezt nem teszik, politikai cselekvés által nem emelkedhetnek. Egy nagy részét az időnek, a mely jól felhasználva egy felvilágosodott népet teremtene, hirlapokkal és vitázgatásokkal fecsérlik el, melyek feltüzelik a szenvedélyeket, lelkiismeretlenül elcsavarják az igazságot; melyek az erkölcsi függetlenséget a párthűség megszegésének bélyegzik; az országot nem valami magasabb czélból, csupán az ellenpárt feletti diadalért izgatják; és igy a sokaságot ember-imádóvá vagy ember-gyülölővé, a nagyravágyók bolondjává vagy egy párt rabszolgájává aljasitják le. Az emelkedésre szükséges, hogy a nép a szenvedélyt meggondolással helyettesitse; nincs más ut. Ezen megjegyzésekkel nem akarom az országot áthatható szenvedélyes izgatottságért csupán a munkás osztályt vádolni. Minden osztály részt vesz az eszelősségben és mindenik le van az által aljasitva. A heveskedés a közönségnek nemcsak egy részére szoritkozik. Azon emberek, a kiknek dühöngései a congressus termében viszhangzanak és aztán ékes-szólás gyanánt bejárják az országot, nem a dolgozó osztály sorából kerültek ki. A párt-előitéletek éppen oly hevesen kitörnek a bőrzén, sőt a teremben is mint a műhelyben. A ragály mindenüvé elterjedt. Mindazonáltal ez nem hangol le engemet, mert látom, hogy lehet szeliditeni, ha nem orvosolni. Én bizom, hogy ezen előadások és a közönség előtt most megnyilt szellemi élvezet más forrásai a léleknek jobb elfoglaltatást adva, meg fogják semmisiteni a politikai izgatottság lázát. Sokat lehet remélni a nép növekedő önbecsülésétől is, a mely egész

boszankodással viszszariasztja őket azon szégyentől, hogy mint vak pártosokat és nem gondolkozó szerszámokat husználják. Sokat lehet remélni ama földedezéstől is, a minek előbb vagy később be kell következni, hogy a kormány fontosságát erősen tulbecsülik, hogy az nem érdemli meg mindezen zajt, hogy az emberi boldogságnak sokkal hathatósabb eszközei vannak. A politikai intézményeket mind kevésbbé kell isteniteni és szükebb térre szoritani; s a mely arányban a kormány értékéről bölcsebb felfogás válik uralkodóvá, azon arányban fog a politikai izgalom jelenlegi esztelen volta is világosságra jöni és megszégyenülni.

Elmondottam, hogy mit nem értek a munkás osztályok emelésén. Az nem a helyzet külső megváltozása. Nem a munkától való feloldozás. Mem más állásért való küzdés. Nem politikai hatalom. Én valami mélyebbet értek alatta. Én az emberi lénynek csak egy emelését ismerem, és az: a lélek emelése. E nélkül semmit sem határoz, hogy az ember hol áll vagy menynyi birtoka van; ezzel pedig magasra száll, egyike az Isten nemeseinek, akármily helyet foglaljon is el a társadalmi fokozaton. Csak egy emelkedés van a munkásra és minden más emberre nézve. A méltóságnak nincsenek különbözö nemei az emberek különböző osztályai számára, hanem csak egy és ugyanaz mindenkire nézve. Az emberi lény egyetlen emelése: a lélek magasabb elvei- és tehetségeinek gyakorlásában, nevelésében és erőhatályában áll. Egy madár idegen erővel is lökethetik az ég felé; de a szó igaz értelmében csak akkor emelkedik, mikor szárnyait kiterjeszti és saját élő erejével repül. Igy egy ember is feltolathatik valamely kitünő helyre külső történet által, de csak anynyiban emelkedik, a menynyiben törekszik, kifejti legjobb tehetségeit s szabad igyekezet által a gondolkozás és cselekvés dicsőbb magaslatára száll fel. Ilyen az emelkedés, melyet én a munkás számára óhajtok, és nem más. Igaz, hogy ez emelkedést segiteni kell külső helyzetének javitása által, és viszont ez nagyban javitja külső sorsát; és igy összekötve, a külső jó valódi és nagy; de feltéve, hogy az a belső növekedéstől és élettől elválasztva létezik, semmit sem érne, és én egy ujjamat sem emelném fel annak előmozditására.

Tudom, azt fogják mondani, hogy oly emelkedés, a milyenről beszéltem, a munkás sokaság által el nem érhető s következőleg

nem kellene őket ily magas czélhoz jutás álmaival kinozni. Azt fogják mondani, hogy az emberek nagyobb része egyenesen arra van rendeltetve, hogy anyagon dolgozzék, anyagi és testi jók megszerzése végett, és hogy az ilyenekben a szellem szükségképpen sokkal inkább az anyaghoz van tapadva, hogysem azon feljül emelkedhessék. Ez ellenvetést megvizsgáljuk lassanként, most futólag csak annyit jegyzek meg, hogy az ellenvetőnek igen gondatlanul kellett az anyagi világot tanulmányoznia, ha felteszi, hogy annak rendeltetése, sirjává lenni az azon lakók lelkének. Az anyag a szellemért, a test a lélekért teremtetett. A lélek, a szellem, ennek a húsból és csontból, idegekből és izmokból álló élő szervezetnek czélja; s ennek a tengerből és szárazból, levegőből és égből álló nagy rendszernek czélja. Ez a napból és holdból és csillagokból, felhőkből és évszakokból álló határtalan teremtés nem csupán a test táplálására és ruházására rendeltetett, hanem főképpen és mindenekelőtt a végre, hogy fölébreszsze, táplálja és fölemelje a lelket, hogy legyen az értelem iskolája, a gondolkozás és képzelődés dajkája, a cselekvő erők mezeje, a teremtő kijelentése és a társadalmi egyesülés kapcsa. Mi nem azért helyeztettünk az anyagi világba, hogy annak rabszolgái legyünk, hanem hogy hatalmunkba keritsük s legfelsőbb tehetségeink szolgájává tegyük. Érdekes szemlélni, hogy az anyagi világ menynyit tesz a lélekért. A legtöbb tudomány, mesterség, hivatás, és életfoglalatosságok az anyaggal való összeköttetéseinkből nőnek ki. A természetbuvár, az orvos, a törvénytudó, a müvész és törvényhozó, vizsgálódásaik tárgyait vagy alkalmait az anyagban találják. A költő az anyagtól kölcsönzi szép képeit. A szobrász és festő az anyagban fejezik ki nemes eszméiket. Az anyagi szükségek tevékenységre sarkalják a világot. Az érzékek anyagi szervei, főképpen a szem, a lélekben végetlen gondolatokat költenek fel. Azt állitani tehát, hogy az emberek tömege szükségképp el van merülve az anyagban anynyira, hogy lelkök nem emelkedhetik, anynyi, mint ellentmondani az anyaggal való összeköttetésök nagy czéljának. Én azt állitom, hogy az a bölcszet, mely a külső természet törvényeiben és jelenségeiben nem látja az ébredő szellem eszközeit, sajnálatra méltólag rövidlátó; és hogy a társadalom oly állapota, mely megengedi, hogy az emberek tömege az anyagon való tulságos munka miatt eltörődjék s elsor-

vadjon lélekben, harczban áll az Isten czéljaival és szolgaság eszközévé változtatja azt, a mi a szellem szabaddá tételére és kifejtésére volt rendelve.

A lélek emelése kívánatos a munkás, mint minden emberi lény számára; de mit értünk alatta? Jól tudom, hogy ez a kifejezés határozatlan és gyakran csupa lármául szolgál. Engedjék megkisértenem, némi határozott fogalmat adni róla; de midőn ezt teszem, nem használhatok oly nyelvet, mely a hallgatót a gondolkozás szüksége alól felmentse. A tárgy szellemi, saját természetünk mélységébe vezet, és én semmi figyelemre méltót nem tudok róla mondani a nélkül, hogy figyelmök erejét igénybe ne vegyem, hogy önöktől némi szellemi erőfeszitést ne kivánjak. Tudom, hogy ezen előadások inkább mulattatásra, mint szellemi munkára szánvák: de a mint mondám, én felette sokat tartok a munkáról, és érzem, hogy nem tehetek valami hasznosabbat, mintha a hallgatót erőteljes lelki tevékenységre ébresztem.

A lélek emelése — miben áll ez? A nélkül, hogy bölcsészeti szabatosságra törekedném, eléggé tiszta fogalmat adok róla, ha azt mondom, hogy ez áll először: az igazság felfogásában gyakorlott gondolkozási erőben; másodszor: a tiszta és nemes érzés erejében; harmadszor: az erkölcsös elhatározás erejében. E három pont mindenikének kifejtése, külön felolvasást kivánna. Nekem az elsőre kell szoritkoznom, a melyből azonban önök megismerhetik egy bizonyos fokig a más kettőről való nézeteimet.

Mielőtt tárgyamra térnék, engedjék meg, hogy egy előleges észrevételt tegyek. Minden emberre nézve, a ki egy ember méltóságára akar fölemelkedni, legyen gazdag vagy szegény, tudatlan vagy müvelt, van egy lényeges feltétel, egy törekvés, egy elhatározás, mely nélkül egy lépést sem tehetni: egész elszántsággal oda kell törekednie, hogy szabaddá tegye magát mindentől, a mit indokaiban és életében rosznak ismer. A ki szokásilag elnéző maga iránt, valamely általa elismert hibás vagy rosz cselekedetet illetőleg, az valójában elzárja maga előtt az utat egy magasb szellemi és erkölcsi élethez. E pontra nézve minden embernek őszintének kellene maga iránt lenni. Ha nem akar lelkiismeretére hallgatni, midőn ez a világos kötelességek megsértéseért vádolja, ne álmodjék

maga emeléséről. Az alap hiányzik; ha átalában épit is, csak fövényre épit.

Most már sajátképpeni tárgyamra térek. Mondám, hogy az ember emelése áll mindenekelőtt az igazság felfogásában gyakorlott gondolkozási erőben: erre nézve komoly figyelmöket kérem. Gondolkozás, a lélek legfőbb jellemző vonása, és az élet nagy feladata. Mindaz, a mit az ember külsőleg tesz, csak belső gondolkozásának kifejezése és valósitása. Hogy hatályosan tegyen, tisztán kell gondolkoznia; hogy nemesen cselekedjék, nemesen kell gondolkoznia. A gondolkozó erő egy fő alkatrésze a lélek életének, és minden embernek, léte főczéljául kellene tekintenie. Rendesen különbséget tesznek az értelem és lelkiismeret, a gondolat és erény ereje közt, és azt mondják, hogy az erényes cselekvés többet ér mint az erős gondolkozás. De megcsonkitjuk természetünket, ha a lélek müködései és erői között, a melyek belsőleg és feloldhatlanul összekötvék, ily választó vonalat huzunk. Fő és szív nincsenek életerősebben összekötve, mint gondolat és erény. Nem zárja-e a lelkiismeret, mint saját maga részét, magában a gondolkozás vagy az ész legnemesebb müködését? Nem alázzuk-e le, ha csupa érzéssé teszszük? Vajjon nem több-e? Nem az igaznak, a szentnek, a jónak okos megkülönböztetése-e? Vedd el az erénytől a gondolatot, és mi marad fenn emberhez méltó? Nem több-e a magas erény mint a vak ösztön? Nem birja-e alapjául s nem zárja-e magában az, tiszta, világos képzeteit annak, a mi szeretetre méltó és magasztos, jellemben és cselekedetben? Gondolkozás ereje nélkül, az, a mit mi lelkiismeretességnek, vagy igaz tevés vágyának nevezünk, csalódásba, túlhajtásba, veszélyes kicsapongásba megy át. A földön a legkegyetlenebb tettek a lelkiismeret nevében hajtattak végre. Az emberek gyülölték és legyilkolták egymást kötelességérzetből. A leggazabb csalás a kegyes nevét vette fel. Gondolkozás, belátás az ember méltósága, és senki sem emelkedik, csak is azon mértékben, a mint világosan és erőteljesen gondolkozni tanul, vagy lelki erejét az igazság megértésére irányozza. Minden embernek, legyen bármily állásban, tanulónak kell lennie. Legyen bármi más hivatása, fő hivatása az, hogy gondolkozzék.

Azt mondom, hogy minden embernek tanulónak, gondolkozónak kell lenni. Ez nem azt teszi, hogy négy fal közé zárja magát

s testtel és lélekkel a könyveknek feküdjék. Az emberek gondolkoztak, mielőtt könyvek lettek volna, és némelyek a legnagyobb gondolkozók közül soha sem foglalkoztak azzal, a mit mi tanulmányozásnak nevezünk. A természet, a szentirás, a társadalom és élet állandó tárgyakat nyujtanak a gondolkozásra; és az ember, a menynyiben tehetségeit e tárgyak valamelyikére irányozza, gyüjt, összpontosit, azon czéllal hogy az igazságot megtalálja, anynyiban tanuló, gondolkozó, bölcsész, s felemelkedik egy ember méltóságára. Ideje hogy megszünjünk a gondolkozó és bölcsész neveket csak a szaktudósokra ruházni. Akárki keresi az igazságot komoly lélekkel, bárhol és bármiként, az értelmes emberek iskolájához tartozik.

A szó tágasabb értelmében, minden emberről azt lehet mondani, hogy gondolkozik, azaz reggeltől estig egy sora a fogalmaknak és képzeleteknek megyen át lelkén; de a menynyiben ez a sorozat csak szenvedőleges és iránytalan, vagy csak esetleges és külső benyomások által kormányoztatik, kevésbbé van több joga a méltóságra mint az állat tapasztalásának, a mely hasonló szenvedőlegességgel fogad ébren léte alatt külső bényomásokat. Az oly gondolkozás, ha átalában annak nevezhető, melynek nincs czélja, oly hasztalan, mint azon szem látása, a mely semmi tárgyon sem csügg, a mely pihenés nélkül repül égen és földön végig s következőleg semmi határozott képet sem vesz bé. A gondolkozás, igazi értelemben, az ész erélye. A gondolkozásban a lélek nemcsak benyomásokat vagy nézleteket vesz kivülről vagy belőlről, hanem benső viszonhatást is gyakorol azokra; összeszedi figyelmét, s erejét azokon öszpontositja; elválasztja és szétbontja azokat mint egy élő vegymühely, és aztán újból össszeköti, belső öszszefüggéseiket nyomozza és igy adja magának mindazon tárgyakra nézve, melyekkel érintkezik, a határozott fogalmat.

A világegyetem, a melyben élünk, nyilván arra volt irányozva Istentől, hogy oly gondolkozást ébreszszen, a milyet leirtam. Tele van nehézséggel és titokkal, és csak az értelem minden erejének összszeszedésével áthatható és megfejthető. A természetben és társadalomban minden tárgy, még a legegyszerübb is, az élet minden eseménye, különféle finomul összszekötött egyes elemekből áll, ugy, hogy valamely dolog megérthetése végett, kénytelenek vagyunk azt egészletéből részeire és elveire viszszavinni és

egymáshoz való viszonyaikat megvizsgálni. És ez még nem minden. Minden dolog, mely a lélekbe megy, nemcsak a titok mélységét foglalja magában, hanem ezer kötelék által van más dolgokkal egybefűzve. A világegyetem nem egy rendetlen, összse nem függő halmaz, hanem egy szép egész, mindenütt az egység jellegét mutatva, ugy, hogy az egyetlen végnélküli szellem képe legyen. Semmi sem áll egyedül. Minden dolgok összszefüggenek egymással, állván mindenik az egészért, s az egész az egyesért. A legcsekélyebb tárgynak végetlen összszeköttetései vannak. A zöldség, melyet ma asztalodon láttál, az első növénytől jött, melyet Isten a földön termesztett s hat ezer év napfényének és esejének készitménye. Egy ily világegyetem gondolkozást kiván, hogy megérthessük, és mi azért helyeztettünk belé, hogy gondolkozzunk, a belső erőt kifejtsük, a dolgok felszine alá hatoljunk, az egyes tényeken és eseményeken tul, lássuk azoknak okait és következéseit, alapjait és czéljait, kölcsönhatásait, különbségeit és hasonlatait, viszonyait és öszhangzatait és az általános törvényeket, melyek azokat összszetartják. Ez az, mit én a gondolkozás alatt értek; és az ily gondolkozás által emelkedik a lélek oly méltóságra, mely az isteni ész nagyságát szerényen ábrázolja, azaz, mind inkább-inkább emelkedik az ismeretek összszefüggésére, széles, általános elvekre, egyetemes igazságokra, az isteni rendszer végtelenségének, öszhangzásának és rendjének átpillantására és igy a végetlen atya mély és felvilágosodott tiszteletére. Ne rettenjenek meg, mintha a léleknek oly emelkedést tüznék ki, a melynek elérése teljességgel kétséges volna; mert minden gondolkozás, a mely komolyan és őszintén törekszik a dolgokat ugy nézni a mint vannak, azokat összszefüggésökben felfogni, és a lélek laza, összszezilált eszméit következetességbe és öszhangba hozni, minden ily gondolkozás, s akármily téren, közeledés azon méltósághoz, a melyről beszélek. Önök mindnyájan képesek a gondolkozásra, a melyet ajánlok. Egy bizonyos fokig mindnyájan gyakorolták. A gyermek, a ki vizsgáló szemmel nézi új játékszerét, és darabokra töri, hogy mozgásának titkos okát fölfedezze, már elkezdette a munkát, a melyről beszélek; elkezdett bölcselkedni, el kezdett behatni az ismeretlenbe, következetességet és öszhangot keresni a gondolatban; és engedjétek haladni, a mint megkezdette és tegyétek az élet egyik fő feladatává, mindenből, a mit saját

keblében, az emberi társadalomban vagy a külső természetben észrevesz, az egyes alkotó részeket, kapcsolatokat és okokat fölkeresni, és igy lassanként, bármily állást foglaljon el az életben, fel fog emelkedni a gondolkozás oly szabadságára és erejére, a nézletek oly szélességére, a melyek néki belső kijelentéséül és igéretéül szolgálnak azon szellemi nagyságnak, a melyért teremtetett.

Önök észrevehették, hogy a midőn a gondolkozás erejéről ugy szóltam, mint a munkás és minden emberi lény emeléséről, mindig feltettem, hogy ezt az erőt az igazság kikutatására kell fordítani. Kérem önöket, ezen inditó okot soha se téveszszék szem elől, mert ez lényeges a szellemi méltóságra. Más célokért is kifejthetni a gondolkozás erejét: gazdagságot gyüjteni érzéki élvezetekért, hatalmat adni az egyesnek a többiek felett, másokat elvakitani, álbölcsesség hálóját szőni, a vétket csalfa fénynyel behinteni, a rosz ügyet a jó szinében mutatni. De az igy használt gondolkozó erő önmagát gyilkolja meg; az okosság, ha a vétek keritőjévé, a szenvedélyek szolgájává, a hazugság védőjévé válik, nem csak lealjasul, hanem beteg lesz. Elveszti azt a képességet, hogy megkülönböztesse az igazságot a csalfaságtól, a jót a rosztól, az igazat a hamistól; értéktelenné lesz mint a szem, mely nem tud különbséget tenni a szinek vagy alakok között. Jaj annak a léleknek, melynél hiányzik az igazság szeretete! Ennek hiánya miatt lett nem egy lángész a világ ostorává, lehellete mérges kigőzölgéssé, csillogása vezetővé a romlás és halál ösvényeire. Az igazság a végetlen lélek világossága és Isten képe az ő teremtményeiben. Semmi sem állandó, csak az igazság. Az álmok, képzelmek és elméletek, mikkel az emberek az igazságot helyettesitni akarják, nem sokára elhalnak. Ennek vezérlete nélkül, minden fáradság hiábanvaló, minden remény alaptalan.

E szerint, az igazság szeretete, az ez utáni forró vágy, ennek keresése és szilárd megtartása iránti határozott szándék, ugy tekinthető, mint az emberi müveltség és méltóság sajátlagos alapja. Bármily becses is a gondolkozás, az igazság szeretete mégis becsesebb; mert e nélkül rajong és felemészti magát a gondolkozás s vétekbe és nyomorba dönti az embereket. Nincs nagyobb hiány a nevelésben és szószékben, mint az, hogy oly kevéssé teszik kötelességgé az igazság részrehajlatlan, komoly, tiszteletteljes szeretetét, a

készséget azért dolgozni, élni és meghalni. Legyen a munkás ember csak egy bizonyos fokig áthatva ezen szellemtől, tanulja meg ugy tekinteni magát, mint a gondolkozás hatalmával a végre felruházottat, hogy az igazságot keresse; tanulja meg az igazságot becsesebbnek tekinteni, mint mindennapi kenyerét; s az igazi és állandó emelkedés rugója meg van benne érintve; elkezdett ember lenni, s egyike lesz nemc választottjainak. És én nem is kételkedem a munkás ilyszerü emelkedésén. Fájdalom, nagyon kevés, szinte semmi sem történt még eddig a végre, hogy akár a gazdagokat, akár a szegényeket ihlessék az igazság szeretetével, önmagáért, vagy az életért, az ihletésért és méltóságért, melyeket az a léleknek kölcsönöz. A gazdagok épp oly keveset birnak ezen erőből, mint a munkás osztály. Sőt én azt hiszem, hogy a fényüző, divatos világ szelleme még idegenebb ettől, mint a szegénység sanyaru élete. Bölcs ápolás alatt, ezen erő minden osztályban felébreszthető volna, és a hol egyszer felébredt, képezni fog bölcseket, sikerdúsan müködő nemes gondolkozókat. Ez észrevételek igen fontosaknak tetszenek nekem, mivel mutatják, hogy mily tartós kapcsolat létezik az erkölcsi és szellemi természet között, s menynyire szükséges, hogy kezdettől együtt munkáljanak. Minden emberies müveltség erkölcsi alapon, részrehajlatlan, önérdek nélküli szellemen, és az igazságnak áldozatokat hozó készségen nyugszik. Ily erkölcsi erő nélkül, a csupa gondolkozó erő semmit sem használ a lélek emelésére.

Jól tudom, fogják mondani, hogy a gondolkozás munkája, a melyre czélozok, nehéz; hogy gondolatinkat az igazság körül egyesiteni és öszpontositni nehezebb, mint kézzel dolgozni. Ám legyen. De elég gyengék vagyunk-e remélni, hogy fáradság nélkül emelkedhetünk? Várhatja-e valaki a munkás vagy nem munkás osztályban, hogy erős igyekezet nélkül testben vagy lélekben erősbüljön? Nem növekedik-e a gyermek és nem gyarapodik-e erőben az által, hogy játékai közé is némi fáradságot, erőfeszitést és harczot elegyit? Nem lesz-e az élet nehézségek nélkül izetlen és örömtelen? Nem változtathatja-e az élénk érdeklődés magát a nehézséget is élvezetté? Ébreszszük csak fel az igazság szeretetét, a melyről beszéltem, s az akadályok, a melyek utjában állanak, még ingerelni fogják a lelket s nem elcsüggeszteni, s azoknak legyőzésében új gyönyört-élvet szereznek.

Eddig általánosan szólottam a gondolkozás erejéről. Nézeteim teljesebben és világosabban kitünnek, ha már most azon tárgyakat veszszük szemügyre, melyekre az erőt forditani kell. Ezeket két osztályra sorozhatni: anyagra és szellemre: a természeti világra, mely szemeink alá esik, és a szellemi világra. A munkás ember fő hivatása az, hogy az anyagot tegye tanulmányozása tárgyául, mert az ő feladata azon dolgozni, és ő sikerdúsabban, kellemesebben és tisztességesebben dolgozik azon mértékben, a mint érti, hogy min dolgozik, a mint ismeri a törvényeket és erőket, a melyeket szolgálatába vesz, a mint tetténck okát felfogja, és a szemei előtt feltünő változásokat meg tudja magyarázni. A munka egészen új dolog lesz, ha gondolkozás csatlakozik hozzá, ha az ész egyenlő lépést tart a kézzel. Minden földmivesnek tanulni kellene vegytant, hogy ismerje azon elemeket és alkatrészeket, melyek a talajt, a növény-életet és trágyát alkotják, és a törvényeket, melyek szerént azok egymással egyesülnek és ismét elválnak. Éppen igy a kézmüvesnek is ismernie kellene a géptani erőket, a mozgás törvényeit s a különbféle anyagok történetét és összetételét, a melyekből dolgozik. Engedjék hozzá tennem, hogy a földmivesnek és kézmivesnek müvelni kellene a szép érzékét. Minő kellemet és új értéket kölcsönözhetne a földmives szántóföldjeinek és kunyhójának, ha izléssel biró ember volna! A kézmüves készitménye, legyen az nagy vagy kicsiny, egy ház vagy egy czipő, többet, néha sokkal többet ér, ha képes annak kellemes arányt adni. Francziaországban nem rendkivüli eset, hogy a kézmiveseket rajzolni tanitják, hogy gyors szemet és biztos kezet nyerjenek s müveikkel a szépség vonzó erejét közöljék. Minden embernek törekednie kellene, hogy munkáival e tökélyt egyesitse. Mentől több lelket öntünk a munkába, annál jobb. A gondolkozás megszokása nélkül az ember inkább vadállathoz vagy géphez, mint emberhez hasonlólag dolgozik; mig azzal, lelke a foglalkozás alatt is él. Megtanulja vizsgáló szemet függeszteni üzlete folyamára, fogásokat les el, a melyek munkáját megröviditik, fontos fölfedezésekre vezérfényt nyer és képes némelykor tökélyesiteni mesterségét. Még most is, a fölfedezések mindazon csodái után, a melyek korunk dicsőségére válnak, kevéssé gyanitjuk, hogy a gépészetben minő javitások létesithetők az értelmességnek és természeti tudományoknak a munkás osztály közötti terjesztése által.

De itt nem állok meg. A természetnek nem csupán azon segélyért kell gondolkozó erőinket foglalkoztatnia, a mit annak ismerete a munkánál nyujt, hanem magosabb czélért. A természetet önmagáért kellene tanulmányozni, mert oly bámulatos munkája Istennek, kinyomata az ő tökélyeinek, mert szépséggel, nagyszerüséggel, bölcseséggel és jósággal sugárzik. A munkást, mint minden más embert, szabadelvüleg kell nevelni, azaz, nemcsak testi fentartására, hanem szellemi életére, növelésére és fölemelésére szükséges ismereteket is nyernie kellene. Tán kérditek, vajjon azt várom-e, hogy a munkás a természeti tudományok egész körét felölelje? Bizonynyal nem. Azt sem várom, hogy a kereskedő, a törvénytudó, vagy lelkész azt tegye. Egyátalában nem is szükséges ez a lélek emelésére. A természettudomány igazságai, melyek a léleknek a legnagyobb méltóságot kölcsönzik, a teremtés azon átalános törvényei, a melyeknek megértésére évszázadok kellettek, de a melyeket egy tevékeny lélek, önkifejtésének érdekében, annyira kikutathat és felfoghat, hogy képes lesz a természetnek körültünk szakadatlan folyamatban levő változásait megmagyarázni és a világegyetem minden erőiben egy végetlen erő munkáit, s minden intézkedéseiben egy végéremehetlen bölcseség kijelentését szemlélni.

És ez a második nagy tárgyra vezet engemet, melyen a gondolkozás erejét gyakorolni kell, és ez a lélek, a szellem, mely szóba én Istent és minden okos teremtményeit befoglalom. Ez a tárgya az ugynevezett metaphysikai és erkölcsi tudományoknak. Itt van a gondolkozás számára a nagy mező, mert a külső anyagi világ csak a szelleminek árnyéka és ennek szolgálatára alkotva. Ez a tanulmány nagy kiterjedésü, magába foglalja a theologiát, metaphysikát, az erkölcstant, a politikai tudományt, történelmet és irodalmat. Ijesztő nagy száma a tudományoknak, mely az ismeretek oly nagy készletét látszik magában foglalni, hogy egy munkástól szükségképpen el nem érhető. De felbátoritó az a gondolat, hogy ezen különféle tudományokhoz a kulcs minden emberi lénynek természetében adva van, ugy, hogy mindazokat okkal móddal megközelitheti. Miként nyerem hát képzeteimet Istenről, embertársaimról, a tényekről, szenvedésekről és inditó okokról, melyek a világtörténelmet alakitják? Mindezeket annak tudatából fogom fel, a mi

saját lelkemben történik. A bennem levő szellem jelvénye és képviselője minden más szellemeknek, és ezért tudom mindeniket megérteni. Honnan származnak fogalmaim az Isten bölcseségéről, igazságáról, jóságáról és erejéről? Onnan, mert saját lelkem magában hordja mindezen tulajdonságok csiráit. A rólok való képzetek eredetileg saját természetemből származnak, és azért fogom fel más lényekben is. E szerint mindazon tudományok alapja, melyek a lélekkel foglalkoznak, minden ember keblébe le van téve. A jó ember a maga üzletében és családi életében tehetségeket és érzelmeket gyakorol, a melyek hasonlitanak az istenség tulajdonaihoz és azon erőkhez, melyek a legnagyobb embereket kitűnőkké tették, ugy, hogy, midőn az ember önmagát vizsgálja, saját lelkének legfelsőbb elveit és törvényeit tanulmányozza, voltaképpen az Istent nyomozza és az egész emberi történetet és a bölcsészetet, mely az ó és ujkor bölcseit halhatlanokká tette. Minden ember lelkében és életében minden más lélek és élet többé kevésbbé befoglalva és képviselve van. Hogy más dolgokat tanulmányozzak, a külső világba s talán meszsze kell mennem; a lélek tudománya tanulása végett haza kell jönnöm és saját lelkembe térnem. A legtartalmasabb könyvek, a melyek valaha irattak, nem tesznek többet, mint hogy kimondják és tiszta világosságba helyezik azt, a mi egyen-egyen mindnyájotok lelkében történik. Igy közel, igy bennetek van a legfelségesebb igazság.

Én valóban nem várom, hogy a munkás apróra értse a különböző tudományokat, melyek a lélekre vonatkoznak. Akármely elhivatásban is kevés ember érti ezeket igy. Nem is szükséges; ámbár, a hol az idővel rendelkezhetni, valamelyik tudomány-ágnak, mely iránt az egyén különösen érdeklődik, alapos tanulmányozása, igen hasznosnak fog találtatni. A lélek emelésére nem az szükséges, hogy az ember mindazt tudja, mit a szellemi természetről gondoltak és irtak, hogy az ember encyklopoedia legyen, hanem az, hogy a nagy eszméket, a melyekben minden fölfedezések határozódnak, a melyek minden tudományok eredményeit összefoglalják, és a melyeket a bölcsész végetlen részletekből kivon, megfoghassa és érezhesse. Nem a tudás menynyisége, hanem milyensége határozza meg a lélek méltóságát. Egy szerfölött sokat tanult ember, nagy és sokat magukban foglaló eszmék hiányában, értelemre nézve

meszsze alatta állhat egy munkásnak, a ki kevés ismerettel is nagy igazságokat szerzett meg. Például, én nem kivánom a munkástól, hogy a theologiát a régi nyelveken, az atyák irásaiból, a felekezetek történetéből stb. tanulja; s ez nem is szükséges. Minden theologia, szétszórva, a mint van, számtalan kötetekben, az istenség eszméjében központosul; és világoljon csak az eszme fényesen és tisztán a munkás lelkében: ő birja a theologiai könyvtárak lényegét, és sokkal nagyobb fényt, mint a milyen a hires theologusok czerei előtt feltünt. A nagy szellem kevés nagy eszme, nem laza részletek végetlensége által képeztetik. Ismertem igen tudós embereket, a kik értelemben igen szegényeknek látszottak, mert nagy gondolataik nem voltak. Mit ér, ha egy ember oly apróra megtanulta is Görögország és Róma történetét, ha a szabadság, szépség, vitézség és lelki erély nagy eszméit, amaz emlékek nem gyujtották eleven lángra lelkében. Egy korszak felvilágosultsága, nem ismeretei tömegében, hanem azon széles és nemes elvekben áll, melyeknek azon ismeretek alapvetői és ihletői. Az igazság az, hogy a legmunkásabb és sikerdúsabb vizsgáló is Istennek igen kevés művére van szoritva; de a dolgok ezen korlátozott ismerete mégis szolgáltathat egyetemes törvényeket, széles elveket, nagy eszméket, és ezek emelik a lelket. Vannak bizonyos gondolatok, elvek és eszmék, a melyek természetöknél fogva minden ismeret felett uralkodnak és magukban felségesek, életdúsak, mindent magukban foglalók, örökké valók; ezekkel óhajtom én a munkás és minden emberi lény lelkét gazdagitani.

Állitásom felvilágositására engedjék meg a nagy eszmék egy pár példáját felhoznom, melyek a lélektani tanulmányok közé tartoznak. Ezek közt, természetesen az első, a legfelségesebb, a mindent befoglaló és átható, az Istennek, a lelkek atyjának, az örökletü és végetlen értelemnek eszméje. Minden ember emelkedését először és főleg a szerént kell megmérni, a mint e felséges valót felfogja; a kiről méltó világos és életteljes ismeretet nyerni, a gondolkozásnak legfensőbb czélja. Valójában a világegyetem, a kijelentés és élet nagy czélja az, hogy az Istenség eszméjét bennünk kifejtse. Sok komoly, kitartó, szorgalmas gondolkozás szükséges, hogy e végnélküli lényt a maga valójában láthassuk s feljül emelkedjünk az istenségről való törpe és durva fogalmakon, a me-

lyek szenvedélyeinkből, önös elfogultságainkból és a minket környező selejtes érzületü világból származnak. Van az Istenről egy képzet, a mely kiválóan alkalmas minket emelni; értem ama nézetet, mely ugy állitja őt elénkbe, mint „a lelkek atyját", mint a ki nagy tehetségekkel teremtett minket, hogy legyünk tökéletesek, a ki minden külső dolgot a végre rendelt, hogy a lélek előhaladására szolgáljon; a ki mindig jelen van, hogy lélekkel és erővel betöltsön, hogy belső életre ébreszszen, s rosz tetteinket megitélje és elvesse; a ki egy atya öromével nézi, ha a gonosznak ellentállunk; a ki magát lelkünkkel örökre közleni óhajtja. Ez az egyetlen eszme, áthatva a munkás keblét, az emelkedés csirája, termékenyebb mint minden tudomány, ha még oly terjedelmes és mély is, a mely csak külső és véges dolgokkal foglalkozik. Ez az eszme őt az emberi lények első sorába helyezi. Önök hallanak hires hittudósokról. Csak az érdemli meg ezt a nevet, bármi legyen is állása, a ki gondolkozás és engedelmesség által Istenről való fogalmait megtisztitotta és öregbitette.

Az Isten eszméjéről egy másik nagyra, az ember—, az emberi természet eszméjére térek; és ennek komoly, mély gondolkozás tárgyának kellene lenni. Kevés ember tudja még eddig, hogy mi az ember. Ismerik ruházatját, véralkatát, vagyonát, rangját, bolondságait és külső életét; de belső lényének gondolata, sajátlagos emberisége, alig villant fel a sokaság előtt; és még is, ki képes emberileg élni, a ki nem tudja, hogy mi egy emberi lény sajátképpeni értéke? Érdekes megfigyelni, hogy átalában mily hűk az emberek az emberről való saját eszméjökhez, s menynyire ragaszkodnak ehez. Terjeszszétek el azt a nézetet, hogy bátorságban áll az igazi férfiasság, és mily sokan fognak inkább meghalni, mintsem ezen minta-mértéken alul maradjanak! Ezért fogja az ember igaz eszméje, világosságra hozva a munkás lelkében, őt minden más osztály fölé emelni, a mely azt nélkülözné. Ha kérdené valaki, mi az én fogalmam az emberi lény méltóságáról, — azt felelném, hogy az áll először azon, — némelykor észnek, máskor lelkiismeretnek nevezett — szellemi elvben, a mely feljülemelkedve azon, a mi csak hely- és időszerénti, a változhatatlan igazságot és az örök jót megkülönbözteti; a mely a tökélytelen dolgok közepette, a tökély eszméjét felfogja; a mely egyetemes és részrehajlatlan s egyenes el-

lentétben áll az emberi természet részrehajló, önző elveivel; a mely parancsoló tekintélylyel kiáltja nekem, hogy embertársam éppen oly becses mint én, s jogai oly szentek, mint az enyéim; a mely azt parancsolja nekem, hogy minden igazságot fogadjak el, bármenynyire ellenkező is kevélységemmel és minden erényt gyakoroljak, habár öszszeütközik is érdekeimmel, és a mely felhiv, hogy szeretettel örvendjek mindennek, a mi szép, jó, szent és jótékony, bárminő lényben találhatók is ezen tulajdonságok. Ez az elv az Istenségnek egy szikrája az emberben. Mi nem tudjuk, hogy mi az ember, valamig ezen elv menynyei fönségéből a lélekben valamit fel nem fedezünk.—Még van egy más magasztos nézet az emberről, a mi jóllehet az előbbiben benfoglaltatik, mindazáltal különös megemlitést érdemel. Ő szabad lény, a végre teremtve, hogy saját keblében lévő indokokból cselekedjék, képezze magát és önsorsát elhatározza; bensőleg öszsze van kötve a természettel, de nem rabszolgája; még szorosabban az Istennel, de még az Istenségnek sem rabszolgája, hanem van hatalma, teremtője iránti kötelességét teljesiteni vagy megtagadni; környezve ezer ellenséges erőktől, természeti elemektől, melyek örömet és bánatot hoznak; ismert és nem ismert veszélyektől; egy kisértetekkel teljes bünös világ befolyásaitól; és még is felruházva Istentől tehetséggel, mindazokkal harczolni, s ez ötet legyőzéssel fenyegető erőkkel való küzdésben magát tökélyesitni. Ez az ember eszméje. Boldog, a kiben ez komoly gondolkozás által kifejlett.

Ha időm volna, örömmel beszélnék a lélektudományhoz tartozó más nagy eszmékről, a melyek egyetlen világos kifejezésben korszakok nézeteit foglalják öszsze és terjesztik előnkbe. Az emberi élet eszméje, ennek igazi czélja és nagysága; az erény eszméje, mint az átalános és legfőbb jóé; a szabadság eszméje, mely a politikai tudomány legmagasabb gondolata, és a mely, mivel a nép lelkével oly bensőleg öszsze van forrva, hazánk életének és nagyságának fő forrása, — mindezekre kiterjeszkedhetném és megmutathatnám, hogy miként lehet ezeket a munkás lelkében felébreszteni s neki oly emelkedést adni, minő sokaknál hiányzik azok közül, kik a kézi munkán feljül állanak. De mindezeket mellőzve, még csak egyet emlitek meg, egyikét a lélektudomány legfontosabb eredményeinek, a melyet a munkásnak, mint minden más embernek, el lehetne és el kellene fogadni s kitartó gondolkozás által

erősiteni. Ez pedig saját fontosságának, mint egyénnek eszméje. Tudnia kell, hogy neki nemcsak azért van értéke, mert egy község tagja, s közremunkál oly polgárzat javára, a mely különbözik tőle; hanem önmagában és önmagáért. — Ő nem csupán alkrésze egy gépnek. Egy gépben a részeknek nincsen más czéljok, mint hogy szolgáljanak az egésznek czéljára, a miért egyedül alkotvák. Nem igy az ember. Ő nem csupán eszköz, hanem czél, s önmagáért, saját természete kifejtéséért, saját erényeért és boldogságáért létezik. Igaz, hogy dolgoznia kell másokért, de nem rabszolga módra, nem megtört lélekkel s nem ugy, hogy magát lealacsonyitsa; dolgoznia másokért eszélyes önbecsülésből, az igazság és jótékonyság elveiből, s szabad akaratját s belátását használva, miáltal saját egyéni jelleme tökélyesedik. Személyes méltóságát nem a születés, nem a siker, gazdagság vagy külső tekintély adja, hanem lelkének meg nem semmisithető lényege; ennek kell azért öntudatába tartósan benyomódni. Én nem szónokilag beszélek, s nem a rhapsodok szópompáját használom, hanem őszinte és határozott meggyőződésemet fejezem ki, midőn azt mondom, hogy a munkásnak oly önbecsüléssel kellene magát tekinteni, mely ismeretlen a legbüszkébb uralkodó előtt, a ki csak külső rangjára támaszkodik.

Kifejtém már, hogy mit értek a lélekemelő nagy eszmék alatt. Ezek értékét és hatalmát nem lehet tulbecsülni. Ezek a legnagyobb befolyásu hatalmak a földön. Egy nagy gondolat, az emberbe lehelve, ujjáteremtheti őt. — Miként diadalmaskodtak a világi érdekek felett: a szabadság eszméje a régi és ujabb köztársaságokban; az ihletés eszméje a különböző hitfelekezetekben, és a halhatatlanság eszméje? Menynyi hőst és vértanut teremtettek ezek! A nagy eszmék hatalmasabbak, mint a szenvedélyek, és felébresztésök a nevelés legfontosabb feladata. Erről mindeddig keveset gondolkoztak. A néptömeg nevelése abban állott, hogy adtak neki gépies magatartást, a meglevő szokásokhoz és gondolkozási módokhoz idomitották, a vallást és erkölcsiséget, mint hagyományokat tanitották. Ideje, hogy az emberek tanulják meg többet tenni eszmékből és elvekből s kevesebbet vak ösztönből és meggondolás nélküli utánzásból.

Itt talán azon folyvást megujuló ellenvetéssel találkozom, hogy oly nagy eszméket, a minőkről szólottam, nem várhatni az emberek sokaságától, melynél a müvelődés eszközei oly szükön vannak? E

nehézségekre a közelebbi előadásban felelek; de az emberi természetnek egy tényét vagy törvényét kivánom megemliteni, a mely nagyon vigasztaló azokra nézve, a kik kevés segédeszközökkel is, nemesebb müveltség után szomjuhoznak. És ez az, hogy a nagy eszméket nem anynyira külső, egyenes és fáradságos tanitásból, mint inkább közvetett befolyásokból s lelkünk veleszületett munkálkodásából nyerjük; ugy hogy, a kiknél a terjedelmes tanulásra szükséges külső eszközök hiányoznak is, nincsenek attól elzárva. Igy például, szorgalmas tanitók éveken át tanithatnak minket az Istenre, erényre és lélekre, és még is szinte oly keveset tudhatunk rólok, mint kezdetben; a mig egyetlen tekintete, szava, cselekedete valamely embertársunknak, a kit nagy gondolat ihlet, és a ki valamely jó órában életutunkba vetődik, sokat tesz arra, hogy e gondolatot bennünk is felébreszsze és kifejtse. Tapasztalt dolog, hogy gyakran a legnagyobb gondolatok, ha csak eszünkön vagyunk, ugy merülnek fel bennünk, hogy észre sem veszszük. Az az ember, ki lelkének erényben és igazságban való mivelésére szenteli magát, magosabb oktatásban részesül, mint milyen az embereké. Kijelentések saját lelkéről, az Isten benső jelenlétéről, a teremtés nagyszerüségéről, az önzetlenség fenségéről, a rosz tett rutságáról, az egyetemes jogosság méltóságáról, a halhatatlanságról és a boldogság belső forrásairól, ily kijelentések önként jőnek egy alázatos, magasabb önképzésre törekvő embernek, valami fenségesebb utáni vágyat ébresztve fel benne, mint a mi önmaga, vagy mind a mie van. Néha a természet egy közönséges tüneménye, vagy az élet közönséges viszonyainak egyike, oly világos és fontos jelentéssel nyilik fel előttünk, melyet előbb nem ismertünk. Néha egy ilyszerü gondolat új korszakot nyit meg az életben, az egész jövő folyását megváltoztatja, szóval, egy uj teremtés áll be. És ezen nagy eszmék egy osztálynak sem kizárólagos tulajdonai. Ezek a végetlen szellem kijelentései minden lélekhez, a mely kész azok megértésére; és a munka sokkal kedvezőbb helyzet ezek befogadására, mint a fényüző és divatos élet; sőt jobb a tanulmányozó életnél is, midőn ez hiuságot, kevélységet és a féltékeny vetélkedés szellemét táplálja. A gyermekies egyszerüség inkább megnyeri e benső kijelentéseket, mint az értelem önző müveltsége, bármi kiterjedt legyen is az. Talán nem árt némi ovó intést csatolni ez észrevételekhez. Midőn én nagy

eszmékről beszélek, a melyek néha maguktól, mint rögtöni világosság, állanak elő, nem szándékom azt tanitani, hogy tétlenül várjunk reájok, vagy lelkünket gondtalanul adjuk hatalmok alá. El kell készíteni magunkat ez eszmék befogadására erőink hű felhasználása és minden képző eszközök igénybe vétele által, a melyek általunk elérhetők. És a mi több, ezen megvilágositások, ha jönek, nem világos, teljes és tökéletes nézetek, hanem fénysugarak, sejtelmek, villámok, a melyek mint a külvilág minden ismeretei és benyomásai, azért adatnak nekünk, hogy rólok gondolkozzunk, hogy azokat nyugodt elmélkedés tárgyaivá tegyük, s értelmünk és munkásságunk által minden más gondolatainkkal valódi kapcsolatba hozzuk. Egy nagy eszme elmélkedés nélkül elvakithatna és tévutra vezethetne, a lélek egyensulyát és arányát megsemmisithetné s veszélyes tulzásra ragadhatna. A belső megvilágositások s a külvilág tanitásai lelkünkkel csak azon czélból közöltetnek, hogy erőink szabad és komoly gyakorlását ébreszszék hogy minket a tétlenségből tevékenységre s életre buzditsanak.

Terjedelmesen beszélék a gondolkozás erejéről, a melyet a munkásnak ugy kellene keresni, mint az ő igazi emelését, és azon megjegyzéssel zárom bé e tárgyat, hogy bárminő czélból vegyük is gyakorlatba ezen erőt, egyetlen feladatnak kell állandólag szemünk előtt lebegni, tudniillik, hogy az élet minden kötelességeiről teljes és tisztább fogalmat nyerjünk. A gondolkozás soha sem ölelhet fel elég széles mezőt, de főczéljának annak kellene lenni, hogy minden viszonyban és állásban, a melybe csak léphetünk, az igazról és jóról, tisztább és világosabb fogalmat szerezzünk. Ne képzeljétek, hogy én itt hivatalból beszélek, vagy a megszokás hatalmánál fogva, öntudatlanul is, a szószék hangjába esem. A kötelesség tárgya egyaránt tartozik minden hivatalhoz és álláshoz. Éppen oly esztelenség lenne azt gondolni, hogy az ember lélegzés nélkül élni, vagy világosság nélkül látni tud, mint az erkölcsi és vallásos elvet az önemelés munkájából kizárni. Mondom pedig ezt azért, mert félő, hogy önök a csupa ismeretet müveltségnek nézik. Az ismeret elhibázza legfőbb czélját, hanemha a nemes erénynek akar szolgálni. Nem mondom, hogy soha se gondolkozzunk, olvassunk vagy tanuljunk egyéb mint azon világos czélból, hogy kötelességeink ismeretére jussunk. A lelket nem szabad merev szabályokkal lebilincselni.

Tudnivágyás, mulatság és természetes izlés, bizonyos fokig hiba nélkül irányozhatják olvasásunkat és tanulásunkat. De ily esetekben kötelességünk tökélyesitni magunkat ugy erkölcsileg mint szellemileg, az igazság keresése s a hamisság elvetése által és őrizkedve minden szennyfolttól, a mely csaknem minden emberi mütől elválhatatlan. Mit ér a szellemi erő erkölcsi erő nélkül? Mily keveset használ nekünk a külvilág tanulmányozása, ha annak nagyszerüsége nem lelkesit teremtője iránti tiszteletre, ha annak jótékonysága nem ébreszt bennünk rokonszeretetet embertársaink iránt? Mily keveset használ nekünk a történelem tanulmányozása, ha a mult nem segit a jelen veszélyeinek és kötelességeinek megértésére; ha azok szenvedéseiből, a kik előttünk elköltöztek, nem tanuljuk meg, mint kell szenvedni, s nagy és jó tetteikből, nemesen cselekedni; ha az emberi sziv leleplezése, különböző korszakokban és országokban, nem ad nekünk jobb ismeretet önmagunkról? Mily kevés nyereségünk van az irodalomból, ha az élet- és jellemrajzok, a nemes érzések, az önzetlenség és feddhetetlenség bizonyitékai, melyekkel az telve van, nem inditnak és vezetnek minket bölcsebb, tisztább és nemesebb cselekvésve! Mily kevés lényeges jót meritünk a költészetből és szép müvészetekből, ha a szépség, mely a képzelmet gyönyörködteti, nem melegiti és finomitja a szivet, és nem emel annak szeretetére és bámulására, a mi szép, tökéletes és magasztos, jellemben és életben? Legyenek tanulmányaink oly szélesek a mint helyzetünk megengedi: de legyen főczéljuk oktatni kötelességeinket és boldogságunkat, természetünk tökélyesitését, az élet igaz mesterségét, s tehetségeink legjobb irányu alkalmazását illetőleg. A lelki müveltség csak akkor zavartalan jó, ha azon irányban használjuk, hogy a lelkiismeretet megvilágositsa, a nemes érzés lángját táplálja, rendes foglalkozásainkban tökélyesitsen, közönséges cselekedetinknek kelllemet kölcsönözzön, minket emberfeleinkre nézve ártatlan örömök forrásává és nemesebb befolyások központjaivá tegyen, és az élet sebesen folyó változásai, nehéz kisértetei és megpróbáltatásai között lelkünknek bátorságot, erőt és kitartást adjon.

Második felolvasás.

Utóbbi előadásomban egy nagyfontosságu tárgyra hivtam fel az önök figyelmét, t. i. a társadalom munkás osztályának emelésére. A vizsgálat alá vett pontok voltak, először: miben áll ezen emelés; másodszor: az ennek kivihetősége ellen felhozott ellenvetések; harmadszor: azok a körülmények, melyek azt jelenleg megkönnyitik és reményt adnak, hogy az mind inkább inkább elérhető.

Az első pont vizsgálásánál annak kifejezésével kezdettem, hogy miben nem áll a munkás osztály emelése, és aztán annak tényleges megmutatására tértem, hogy miben áll. Nincs időm a gondolatmenetet, a melyen haladtunk, ismételni, azt az önök emlékezetére kell biznom. Az előmbe tüzött szük határok közt kénytelen voltam főképpen azon szellemi emelés vizsgálására szoritkozni, melyre a munkásnak törekedni kell; ámbár ezen tárgy fejtegetésénél megmutattam azon erkölcsi, vallásos és társadalmi javulásokat is, melyek az ő igazi méltóságához tartoznak. Megjegyeztem, hogy a munkásnak éppen ugy észlelőnek, gondolkozónak, értelmes embernek kell lenni, mint munkásnak; és hozzá tettem ez állitás közelebbi meghatározásait, miket az ő különös üzlete, kézi munkával való mindennapi foglalkozása megkiván. Most áttérek azon ellenvetések megvizsgálására, a melyek sokak lelkében támadnak, midőn a munkás rendeltetéséről ily nézetek nyilvánulnak és ez lesz már a mi második pontunk.

II.

Először is azt hozzák fel ellenvetésül, hogy a munkás tömeg nem rendelkezhetik sokféle könyvekkel, sem az olvasással sok időt nem tölthet; miként szerezhetik tehát meg azt a gondolkozási erőt és azon nagy eszméket, a melyeket előbbi előadásomban tárgyal-

tam? Ez ellenvetés azon uralkodó hajlamból származik, mely a szellemi müveltséget a könyvtudóssággal összezavarja. Némelyek azt látszanak hinni, hogy a varázslás bizonyos neme rejlik a nyomtatott papirban, s a betük magasabb rendü ismeretet adnak, mint a minőt más forrásból merithetni. Az olvasást ugy tekintik, mint a szellemi kitünőségre vezető főutat. Ez előitéletet előbbi megjegyzéseimben hathatósan megtámadtam; de ez sokakon oly nagy hatalmat vett, hogy még némi megfontolást érdemel. Én nem fogom az ellenvetés megczáfolását azzal kisérteni meg, hogy a könyveket kisebbitsem. A jó könyvek valóban többet érnek, mint az aranybányák, azok előtt, a kik azokat meg tudják érteni. Ezek az elmult idők nagy embereinek lehelletei. A lángész nincs azokban, mint olykor mondják, bebalzsamozva, hanem örökre él. De nincs szükségünk sok könyvre, hogy az olvasás nagy czéljának megfeleljünk. Egy kevés jobb, mint sok; és egy kis idő, a kevés komoly tanulmányozásának szentelve, elegendő a gondolkozást elevenitni s a szellemet gazdagitani. A legnagyobb emberek nem voltak könyvmolyok. Gyakran ismétlik, hogy Washington nem volt nagy olvasó. A könyvekből szerzett ismeretek rendesen kevesebbet érnek, mint a tapasztalásból és gondolkozásból nyert igazságok. Valóban, napjainkban az olvasásból szerzett legtöbb ismeret, csekély észmegerőltetéssel nyerve, és róla ritkán vagy sohasem elmélkedve, s haszonra nem forditva, nagyobbára csak üres látvány. Események, melyek a lelket komoly gondolkozásra s belső segédforrásainak erélyes alkalmazására inditják, sokkal többet tesznek a lélek emelésére, mint napjaink legtöbb tanulmányai. A köztünk olvasott könyvek közül kevés érdemli meg az olvasást. A legtöbbnek nincs önmagában életereje, a mit bizonyit az, hogy már születésök évében elhalnak. Nem származván gondolkozó főkből, miként ébreszthetnék fel a gondolkozást? Az olvasás egy nagyrésze városunkban haszontalan, szinte azt mondám, veszélyes. Nagyon sajnálnám, ha azt kellene látnom, hogy munkásaink a maguk foglalkozását ifju hölgyeink és uracsaink egy részének olvasmányával cserélik fel, a kik ugy tekintik az észt, mint a mely mulatságra adatott nekik, a kik olvasnak, mint a hogy látogatóba mennek, gyönyörködés végett, a kik sohasem vitatnak nagy igazságokat, s az ész müködését nem irányozzák azon tárgyakra, a melyek elméjökbe ötlenek. Az ész

méltósága iránti ezen érzéketlenséggel, a léleknek ezen felszines olvasásban való elfecsérlésével nem látom át, minő orczával igényelnek maguknak felsőbbséget a munkások felett, a kik egy dolgot legalább alaposan értenek, t. i. mesterségöket és a kik valami hasznost tesznek magukért és embertársaikért. A könyvek nagy haszna az, hogy gondolkozásra emel; hogy oly kérdésekre irányoz, a melyeken nagy emberek századokig dolgoztak; hogy anyagokkal lát el itélő tehetségünk, képzelődésünk és erkölcsi érzésünk gyakorlására; hogy nálunknál magasabb szellemekből lehel belénk erkölcsi életet, és a könyvek e jótéteményét azok is élvezhetik, a kiknek nincs sok idejök elvonult tanulmányozásra.

Azoknak, kik oly igen sajnálkoznak a munkás osztályokon, mivel ezek nem élhetnek könyvtárakban, nem kell elfeledniök, hogy az igazság, világosság és lelki felemelkedés legfőbb forrásai nem a könyvtárak, hanem belső és külső tapasztalásunk. Az emberi élet örömeivel és búgondjaival, terheivel és enyhületével, vétkeivel és erényeivel, mély szükségeivel, komoly változásaival és megtorlásaival, a mint ezekkel minden lépten, nyomon találkozunk: minő könyvgyüjtemény ez! és ki ne kivánná ezt tanulmányozni? Minden emberi lény egy könyv, mely méltó a tanulmányozásra. A világon legszabadabban forgó könyvek azok, a melyek az emberi élet képeit festik előnkbe. Menynyivel képzőbb az eredeti, az élet maga, ha olvasni tudnók? A munkás előtt mindég nyitva áll ez a könyv; és a mi több, a munkás mindennap egy kötetet ir, oktatóbbat, mint minden emberi szerzemény, értem saját életét. A legnagyobb lángész munkája sem tanithat minket anynyira, mint az emberi természet nyilatkozása saját lelkeink rejtekeiben, saját szenvedélyeink tetteiben, saját értelmünk müködéseiben, a jutalmazásokban és büntetésekben, melyek jó és rosz tetteinket követik, a jelennel való elégületlenségben, az önkénytes gondolatokban és törekvésekben, a melyek minden ember élettörténetének egy részét képezik. Tanulmányozása saját történetünknek gyermekségünk óta; kifejlődésünk minden fokainak; a jó és rosz befolyásoknak, a melyek minket környeztek; gondolkozásmódunk és akaratunk változásainak és azon nagy áramlatnak, mely jövő boldogságunk vagy szerencsétlenségünk felé ragad: oly tanulmány, mely minket nemes módon bölcsekké tesz; és kinek nincs közülünk szabadsága az örök igaz-

ság ezen forrásához jutásra? Hát nem tanulmányozhatja és nem értheti-e a munkás is azokat a lapokat, melyeket saját keblébe folytonosan ir?

Ezen megjegyzésekkel ama hamis nézetet igyekeztem eloszlatni, a melybe maguk a munkások is beleesnek, t. i. hogy ők a könyvek hiányában keveset tehetnek a gondolkozási erő s tartalom megszerzésére. Most azon előitéleteknek fordulok, a melyek inkább más osztályoknál divatozók. Ezek közül egyik legközönségesebb az, hogy a sokaságnak nem hivatása gondolkozni, tanulni, lelkét kimüvelni, mivel az Isten rendelete szerént kiváltságolt keveseknek kötelessége érettök gondolkozni. „A gondviselés", mondják ők, „támaszt felsőbb lelkeket, a kiknek kötelessége az igazságot nemünk többi részének számára fölfedezni. Gondolkozás és kézimunka nem férnek meg együtt. A munka-felosztás a természet nagy törvénye. Egyik embernek fejével, másiknak kezével kell a társadalmat szolgálni; hadd tartsa meg mindenik osztály a maga munkakörét." Én tiltakozom ezen elvek ellen! Tagadom, hogy bármely egyénnek vagy osztálynak is kizárólagos joga van a gondolkozásra. Ki tud az emberek közül megbizatást felmutatni Istentől arra, hogy testvérei helyett gondolkozzék, hogy a tömeg eszét szenvedőlegesen alakitsa, és saját képét, mintha azok viaszból volnának, reájok nyomja? Éppen ugy követelhetnék egyes emberek a világosság és levegő, a látás és lélegzés szabadalmát, mint a gondolkozását. Nem oly közös adomány-e az ész, mint a látás és lélegzés szervei? Nem oly szabadon terjed-e szét az igazság, mint a légkör vagy a nap sugarai? Képzelhetjük-e, hogy Isten legfelségesebb adományai: az értelem, képzelem és erkölcsi erő csak állati szükségeink kielégitéseért adattak volna? hogy a haladás természetes eszköze: az öncselekvés valakitől meg volna tagadva? Hogy robotmunka által kellene kimerülnie? A végre volna-e az emberek tömege teremtve, hogy szörnyszülött legyen? hogy egynehány szervben és tehetségben gyarapodjék s a többiben elsatnyuljon, elsenyvedjen? Vagy a végre teremtve, hogy az emberi természet minden erőit, különösen a jobbakat és legjellemzőbbeket kimüvelje? Egy ember sem áll, még a legcsekélyebb sem, csupa kézből, csupa csontokból és izmokból. A lélek fontosabb az emberi természetre és maradandóbb, mint a tagok; és az lenne e lélek végzete, hogy

eltespedjen? A gondolkozás nem joga és kötelessége-e mindeneknek? Az igazság nem egyaránt becses-e mindenekre nézve? Az igazság nem oly nyilván természetes tápláléka-e a léleknek, mint az egészséges gabonaszem a testnek? A szellem nem oly nyilván a gondolkozásért van-e, mint a szem a vilsgosságért, a fül a hangért? Ki merészli ezt meggátolni természetes müködésében, természetes elemében és jóllétében? Némelyek, kétségkivül, inkább meg vannak áldva mint mások, s tudományosabb életre vannak kiválasztva. De az ilyen emberek feladata nem az, hogy mások helyett gondolkozzanak, hanem az, hogy őket erőteljesebben és hatályosabban gondolkozni tanitsák. A nagy szellemek azért vannak, hogy másokat nagyokká tegyenek. Fensöbbségöket nem arra kell használniok, hogy a sokaságot szellemi szolgaságba vessék, hogy felettök szellemi zsarnokságot állitsanak fel, hanem arra, hogy a szunynyadásból felverjék és önitéletre segitsék. A világosságnak és életnek, a mely egy lélekben fakad, meszsze és szélesen ki kell ömleni. Az emberiség ellen elkövetett minden árulások közt egy sincs roszabb, mint azé, a ki arra forditja nagy szellemi erejét, hogy kevésbbé szerencsés testvérei értelmét elnyomja.

Kik a tömeget gondolkozásra hivatottnak nem tartják, azt erősitik némelykor, hogy az a legjobb esetben is csak keveset tanulhat, és hogy ez a kevés valószinüleg több kárt okoz, mint használ. A „kevés tanulás“, mondják „veszedelmes dolog; „apró kortyok“ az ismeret poharából roszszabbak, mint maga a tudatlanság. A néptömeg, mondják, semminek sem képes a mélyére jutni, s ha gondolkozásra szoktatják, az lesz a vége, hogy csakis a félszeg gondolkozóknak egy veszélyes faja képződik.“

Ezen okoskodásnak először is az a gyengéje van, hogy igen sokat bizonyit; mert ha igaz volna, azt bizonyitná, hogy a társaságnak egy osztályából sem kell senkinek gondolkozni. Mert szeretném kérdeni: kicsoda képes valaminek a mélyére jutni? Kinek nem „kevés“ a tanulása? Kinek nem „aprók“ az ismeret poharából huzott „kortyai“? Ki tanulta ki közülünk a természet egyetlen jeleneténck vagy a történelem egyetlen eseményének mélységét? Ki nem áll meg közülünk bámészkodva egy fövényszem rejtelmes volta előtt? Mily korlátolt a legszélesebb belátás köre is? De hát semmi értéke se volna ismeretünknek azért, mert oly csekély? Meg-

vessük-e a tanulságokat, melyeket a teremtés ezen könyvében, az emberi tapasztalat ezen szük keretében szerzünk, mivel egy határtalan világ-egyetem terjed ki körültünk, a melynek kinyomozására nincsenek eszközeink, s a melyben föld, nap és bolygók egy pontba tünnek el? Meg kellene gondolnunk, hogy az ismert, bármily kevés legyen is, öszhangzatban van a határtalan ismeretlennel, és egy lépés arra felé. Azt is meg kellene gondolnunk, hogy a legfontosabb igazságok az ismeret szük korlátai közt is öszszegyüjthetők. Isten éppen oly igazán kijelenti magát a legkisebb müvében, mint a legnagyobbakban. Az emberi természet elvei jobban kitanulhatók egy családban, mint a világtörténelemben. A véges a végtelennek kijelentése. A nagy eszmék, a melyekről korábban szólottam, mindenkitől elérhetők, a ki szomjuhozza és őszinte lélekkel keresi az igazságot. Még csak azt adom hozzá, hogy a munkás osztály most nincs az ismeret oly szük adagaira kárhoztatva, hogy gunyt érdemeljen. Sokan közülök többet tudnak a külső világról, mint az ókor minden bölcsei; és a kereszténység oly mélységeit nyitotta fel előttök a szellemi világnak, a melyeknek megértésére királyok és próféták nem voltak kiváltságolva. Hogy lehetne tehát őket, mint hasznos gondolkozásra képteleneket, szellemi tétlenségre kárhoztatni?

Mondják olykor, hogy a sokaság gondolkozhatik az élet szokásos foglalkozásairól, de nem magasabb tárgyakról, s különösen a vallásról. Ezt, mondják, tekintély után kell elfogadni; erről az emberek rendesen nem tudnak saját itéletet alakitani. De éppen ez az utolsó tárgy, melyben az egyénnek szabad volna magát a mások parancsszavának alárendelni. Semmi más tárgyban nincs oly érdeke; semmi másban sem oly fontos, hogy saját lelke és szive oly bensőleg elfoglalva legyen, semmi más tárgyban sincs oly kézügyben levő segédeszköze az önitéletre; és semmi más mezőn sem valószinübb, mint a történelem mutatja, hogy azoktól, a kik helyette a gondolkozás fáradságát átveszik, tévutra vezettetik. A vallás oly ügy, a mely minden lélek előtt nyitva áll. Nagy igazságainak magában a lélekben van az alapja, s azok bizonyitékai minden oldalról körülvesznek minket. Isten nem rejtette a maga lételének ismeretét egynehány idegen nyelven irt könyvbe, sem az iskolák és bölcsészek könyvtáraiba nem zárta; hanem felirta ne-

vét az égre és földre, sőt a legparányibb állatra és növényre is; és igéje, mint Jézus tanitja, nem adatott át irás- és törvénytudóknak, hanem prédikáltatik a szegényeknek, az emberi sokaságnak, hegyeken, utczákon és tengerpartokon. Ne mondja nekem senki, hogy a sokaság tényleg tekintélyre vagy mások szavára fogadja el a vallást. Én azt felelem, hogy az ekként elfogadott hit csekély becsünek látszik előttem. A szegény ember hitében az a becses, az élő, a hathatós rész, a minek észszerüségét és jeles voltát ő maga is átlátja; az, a mi magát az ő felfogása, lelkiismerete és szive előtt igazolja; az, a mi lelke mély szükségérzetének megfelel és a minek bizonyságát saját belső és külső tapasztalatában birja. Hitének minden más részei, melyeket vak hittel fogad el, és melyekben az igazságnak és istenségnek semmi jeleit nem látja, kevés vagy éppen semmi jót sem tesznek neki. Sőt igen sokszor ártanak neki, mert egyszerü eszét megzavarják, mert a hittudósok költeményeit és mesterkélt rendszereit, a szeretet és igazság, az alázat és Istenben való gyermeki bizalom világos parancsainak helyébe teszik. Valamig az a nézet volt érvényben, hogy a vallás azáltal boldogitja a világot, ha rablánczra fűzi, ha rettegést ébreszt, és rendőrségi eszközül szolgál: mindaddig természetes volt a tekintélyben és hagyományban, mint vallás terjesztés eszközeiben bizni, mindaddig kivánatos volt maga a dolog iránti gondolkozást és vizsgálódást elnyomni. De most, miután megtanultuk, hogy a vallás igazi hivatása tiszta és felemelő érzéseket gerjeszteni és hogy az embert észszerü hódolattal és felvilágosult szeretettel kösse az Istenhez: valami természet-ellenes van abban, hogy a vallás az emberi nem sokaságának gondolkozása és tanulmányozása alól elvonassék.

Áttérek egy más előitéletre. Felhozták, hogy a rangkülönbség lényeges kelléke a társadalmi rendnek, és hogy az elenyészik, ha a gondolkozó erőt minden emberben kifejtik. Ezen ellenvetés ugyan, a melyre Európában oly rendkivüli sulyt fektetnek, itt nálunk szinte kiveszett; mindazáltal még elég maradt fenn belőle közöttünk arra nézve, hogy figyelmet érdemeljen. Azt felelem tehát: káromlás a társadalmi rendről azt tenni fel, hogy az a maga fentartásáért, az emberi lények nagy sokaságának tudatlanságba és szolgaságba való viszszavetését követeli; és káromlás a teremtőről azt tenni fel, hogy ő az álladalmak alapjául okos teremtményei többségének rend-

szeres elnyomását kivánja. Ez a feltevés sokkal kézzelfoghatóbb esztelenség, sokkal természetellenesebb, hogy sem hoszszasabb megczáfolást kivánna. Én a rangfokozatnak semmi szükségét sem látom, akár a társadalmi rend, akár bármi más czél érdekében. A foglalkozások és életmódok sokfélesége igen is kivánatos; az embereknek követniök kell geniusukat s minden hasznos és törvényes módon alkalmazniok erőiket. Én nem ohajtok egyforma világot; mi most is nagyon egyformák vagyunk. A divatkór, mely egyik kisérője a rangvágynak, folyvást gátolja az emberi erők szabad kifejlődését. Hadd legyen közöttünk a foglalkozások legnagyobb változatossága! De ez nem foglalja magában annak szükségét, hogy a társadalom kasztokra vagy rangfokozatokra oszoljék, vagy hogy egy bizonyos szám magának felsőbbséget követeljen, s mint elkülönzött faj, a több emberektől elváljon, Az emberek müködhetnek az élet különböző köreiben és mégis elismerhetik egymáshoz való testvéri viszonyaikat, megbecsülhetik egymást, s barátságos közlekedésben lehetnek egyik a mással. Az emberek, kétségkivül, fölebb fogják becsülni azok barátságát és társaságát, a kikkel leginkább rokonszenveznek; de ez nem anynyit tesz mint rangot vagy kasztot alakitani. Az értelmes ember, például, felkeresi az értelmest, s a kegyes azokat, kik az Istent félik. Tegyük fel már, hogy az értelmes és a vallásos, valamely széles, látható megkülönböztetés által elválnak a társadalom többi részétől, s maguk számára egy elzárt kört alakitanak; hogy a csekélyebb szellemi és erkölcsi miveltséggel biró emberektől megtagadják a házukba menetelt s a menynyire csak lehet megfosztják a velök való közlekedés alkalmától: vajjon nem kelne e fel a társadalom, mint egy ember, e kevély kizárólagosság ellen? S ha már értelmesség és kegyesség nem lehetnek a kasztképzés alapjai, minő alapon huznának válaszfalat maguk körül s alakitanák magukat egy felsőbb osztálylyá azok, a kiknek nincs más megkülönböztető jegyök, csak a gazdagság, fényesebb öltözet, gazdagabb fogatok és diszesebb házak? Hogy némelyek gazdagabbak lesznek mint mások, az természetes és szükséges, és csak durva jogmegsértések által lenne meggátolható. Hagyjátok az emberekre tehetségeik szabad használatát és némelyek többet halmoznak öszsze, mint szomszédjaik. De jómódunak lenni, nem anynyit tesz, mint felsőbb állásunak lenni, és nem kellene az em-

berek közt válaszfalat képezni. A gazdagságnak a legkisebb tekintélyt sem kellene a gazdag számára biztositani. Az egyedüli különbségek, a melyek elismerendők lennének: a lélek, a jellemszilárdság, a megvesztegethetlen becsületesség, a közhasznuság, a müvelt ész és az igazság keresésében való hűség különbségei. Az embert azon mértékben kellene mindenütt tisztelni és becsülni, a mint ehez méltó igényei megvannak. Nem látom át, miért ne lehetne egy ily ember, ha durva szövetben is, de csinosan öltözve, tisztelt vendég a legpompásabb termekben és a legfényesebb társaságokban is. Egy ember végtelenül többet ér, mint a salonok, öltözékek és az egész világ pompája. Ő arra teremtetett, hogy mindezeket lábaival tapodja. Mily bántalom az emberiség ellen, az öltözék és butorzat iránt jelenleg mutatkozó hódolat, mintha bizony a selyemhernyók és szövőszékek, az ollók és tűk valami nemesebbet tudnának létrehozni mint az ember! Minden jó embernek tiltakozni kellene egy oly kaszt ellen, a mely külső gazdagságra van alapitva, mivel ez a külsőt a belső, az anyagit a szellemi fölé emeli; mivel az, felületes és mulandó különbségek iránti gyalázatos kevélységből származik; mivel elidegeniti az embert testvéreitől, szétszaggatja a közös emberiség kötelékét, s féltékenységet, fenhéjázást, és kölcsönös roszakaratot szül. Szükséges lehet-e ez a társadalmi rendre? Igaz, hogy oly országokban, hol a néptömeg tudatlan és szolgalelkü, egy felsőbb és szentelt tekintélylyel köritett rend oda müködik, hogy azt a kihágásoktól viszszatartóztassa. Egy ilyetén rend bizonyos tiszteletérzést áraszt el, a mely többé kevésbbé feleslegessé teszi erőszak és büntetés alkalmazását. De jó lesz megjegyezni, hogy ugyanazon eszközök, melyek a társadalom egyik állapotában a rendet fentartják, egy másikban az elégedetlenség és rendetlenség fő izgatói lehetnek, és ez főképpen az arisztokraczióról vagy előkelők rendéről áll. Nyers időkben ez megfékezi a népet; de ha a nép lassanként saját jogainak s az emberi nem többi részéveli lényeges egyenlőségének öntudatára ébredett, akkor természetesen enyészni kezd a rang iránti jámbor tisztelet s gyanakodásba, féltékenységbe, az elkövetett jogtalanságok érzésébe, s az ellentállás hajlamába megy át. Ugyanazon intézmény, mely egykor korlátolt, most kihivólag hat. Ezen változáson megy most át Europa. Az a különös csalódás, hogy egy ember, mivel csillagot vagy rend-

szalagot hord, vagy czimmel született, egy más fajhoz tartozik, muló félben van; és a társaságnak egy sor forradalmon, csendesen vagy véresen, kell átmenni, mig a különbségek helyét, a melyek eredetileg erőszakkal állottak elő, egy természetesebb rend foglalja el. Igy az arisztokráczia a helyett hogy rendet eszközölne a társadalomban, azt vonaglásba hozza. Ily lehetlenség, hogy önkényes emberi rendezések állandólag lealacsonyitsák az emberi természetet, vagy szétdulják az igazság és szabadság elveit.

Tudom, azt fogják mondani, hogy az erkölcs és izlés finomságának hiánya az alsóbb osztályokban, szükségképpen még akkor is mint alsóbb kasztot fogja őket tartani, ha minden politikai egyenlőtlenség el lesz törölve. Elismerem a finom erkölcsök hiányát a sokaságban, és megengedem, hogy ez akadály a müveltekkel való társalgásra nézve, jóllehet gyakran nagyitás van a dologban. De ez oly válaszfal, a melynek enyészni kell és enyészni fog, a mint a müvelődés eszközei a közönség közt elterjednek. Ez a rosz egy életmóddal sincs szükségképpen összekötve. Egy értelmes utazó *) beszéli, hogy Norvégiában, egy oly országban, mely sokat nélkülöz a mi előnyeinkből, az illemes erkölcs és udvariasság minden osztályok közt el van terjedve, és „ama nyers modor a beszédben és társas életben, a mely oly szembeötlő Angliában a társadalom alsóbb osztályainál, ott nem található.“ Nem sok századdal ezelőtt, a legfelsőbb rendek társalgása Európában gyöngédtelenség- és nyerseséggel volt bészenynyezve; de az idő eltörölte ezen foltokat, és ugyanazon ok távolitja most el azt, a mi viszszataszitólag hat azok közt, a kik kezeikkel dolgoznak. Nem tudom hinni, hogy nyers erkölcsök, durva társalgás, szenynyes elhanyagoltság, undok szokások, nyerseség és illetlenség a társadalom bármely osztályában is nemzedékről nemzedékre szükségképpen kellene hogy alászálljanak. Nem látom át, hogy tisztaság, módosság, gyöngédség, szivélyesség s a mások érzései iránti kimély miért ne válhatnának a munkás emberek szokásaivá. Az erkölcsök tekintetében kétségkivül változás van köztök folyamatban. Engedjétek reméllenünk, hogy ez jobbra való változás lesz; hogy ők a müveltségről nem fognak hamis nézeteket elfogadni; hogy ők ki fogják kerülni szolgai majmolását

*) L. Laing norvegiai utazását.

annak, a mi magában üres és hazug, és az igazi természetes udvariasságnak külső fitogtatással való felcserélését. Szerencsétlenségre csak tökéletlen minták vannak elöttök, a melyek után magukat képezhetnék. Nemcsak egy osztály van, melynek az erkölcsökben reformra van szüksége. Nekünk mindnyájunknak egy új társadalmi érintkezésre van szükségünk, mely valódi nemes finomságot leheljen, mely egyesitse a müveltség két fő elemét, az önbecsülést s a mások jogai és érzelmei iránti gyöngéd tekintetet; mely legyen fesztelen, durvaság nélkül és komoly, merevség nélkül; mely legyen udvarias, mégis hőszivü; s melyben a közlekedés legyen őszinte, mesterkéletlen, önként jövő, minden önhittség és igénykedés távolléte és annak tudata által, hogy a szivtelen kigunyolástól biztosak vagyunk. E nagyszerü reform, a mely, meg vagyok győződve, el fog jőni, oly boldogságot hozand magával, mely eddigelő még kevéssé ismert a társas életben, és honnan jöjön ez? Minden osztályok bölcs és önzéstelen embereinek közre kell müködni erre, és én nem látom át, hogy a munkás osztályok miért ne vehetnének részt e munkában. Valóban, midőn látom életök egyszerübb voltát és a kereszténység szelleme iránti nagyobb fogékonyságukat, nem tudom, vajjon az erkölcsi müveltség „arany korának" nem éppen azok közt kell-e kezdődni, a kiknek finomsághiánya most anynyira kétségbeejtő.

Ezen megjegyzésekben „előitéletek" nevet adtam a rangot és annak szükségét illető régi véleményeknek, hogy a nép a sok gondolkozástól távol tartandó. De megengedve, hogy ezen véleményeknek igazi alapjok van; feltéve, hogy minden korszakok közt a hűbéri volt a legboldogabb, midőn az arisztokráczia virágjában és dicsőségében volt, midőn a nemes, feljül állván a törvényeken, több gyilkolást követett el egyetlen évben, mint a nép huszban; feltéve, hogy legjobb a munkásra nézve, hogy gondnélküli tudatlanságban éljen és meghaljon; mindezt feltéve, és hogy van okunk irigylőleg tekinteni viszsza a multra — egy dolog világos: a mult eltünt, a lovagvár öszszeomlott, az osztályok közötti távolság nagyon elapadt. Szerencsétlenségre bár, ha ugy tetszik, elég hogy a nép elkezdett gondolkozni, cselekvésének, szenvedésének és hitének okai után tudakozódni s a multat kérdőre vonni. A régi varázs eltünt, a régi támaszok öszszetörtek. Az embereket nem lehet többé

pompával, egyenruhával, formaságokkal és látszattal lekötve tartani. Megengedve, hogy az a legjobb, hogy a társadalom a sokaság elnyomásán nyugodjék: a tömeg nem lesz tovább nyugodt, ha lábbal tapodják, hanem türelmetlenül kérdezi az okát, miért nem osztozhatik ő is a társadalom áldásaiban. Ilyen a dolgok tényleges állása, és nekünk abból, a mit meg nem változtathatunk, a legjobbat kell csinálnunk. Jó vagy rosz, a nép gondolkozni akar; és akkor nem fontos dolog-e, hogy helyesen gondolkozzék, hogy az igazság szeretetétől lelkesittessék és oktattassék, hogy miként keresse azt, hogy czélszerü müvelés által ama nagy elvekre vezéreltessék, melyeken vallás és társadalom nyugosznak, és hogy a kétségeskedéstől és féktelen vizsgálódástól, felvilágosodott és erényes emberekkeli társalgás által megóvassék? Anynyi világos, hogy a mint a világ tényleg áll, csak a néptömeg valódi emelése segithet rajtunk. Semmi más állandó alap nem vethető ránk nézve, csak az emberek lelkében. Bármily nyugtalanitó is ez az igazság, ki kell mondani, hogy külső intézmények nem biztositanak többé. Az intézményeknél hatalmasabb erők jöttek közöttünk müködésbe: a nép itélete, véleményei, érzései; és a tartós állapot iránti minden reményeknek, melyek nem a sokaság előhaladásán alapulnak, meg kell semmisülni.

De még hátra van egy ellenvetés a munkás osztály szellemi emelése ellen, a mely komolyabb mint akármelyik a már megvizsgáltak közt. Azt mondják: „a munkás maga és családja számára csak oly nagy mérvü munka által szerezhet megélhetést, mely a müvelődés eszközeinek használatát lehetetlenné teszi. Szükséges munkái sem időt, sem erőt nem hagynak a gondolkozásra. A nemzetgazdászati tudomány megmutatván, hogy a népesedés a müvelődésre szükséges minden eszközökön túl növekedik, a tudatlanság és alárendeltség viszszavonhatlan itéletét mondja ki a munkásra. Ő csak egy czélért élhet, hogy életét tengesse. Ő a szellemi, társadalmi és erkölcsi müvelődésre nem szentelhet időt és erőt a nélkül, hogy háznépének éhszükséget s a közönségnek elszegényedést ne okozzon. A természet tette e sulyos szükségességet a néptömegre és hiábavaló törekvés haladásról való elméleteinket és álmainkat a természet ellen intézni.“

Ez az ellenvetés nagy erővel nehezedik Európára, és itt ná-

lunk sincs nyomaték nélkül, de ez nem hangol le engemet. Legelőször is azt válaszolom ezen ellenvetésre, hogy az rendesen gyanus forrásból származik. Az leggyakrabban oly emberektől jő, a kik bővölködnek s magukat igen jól találják; a kik többet gondolnak a gazdagságra, mint akármely más emberi érdekre; a kik embertársaik tömegével keveset törődnek; a kik azt akarják, hogy mások az élet minden terhét hordozzák, és a kik előtt bármely társadalmi rend fennállása kedves, mely számukra személyes kényelmet és megnyugtatást biztosit. Az önző epikureus és a jómódu üzér könnyen találnak természeti kényszerüséget a dolgok azon állására, mely az élet minden áldásait reájok s minden szenvedéseit embertársaikra halmozza. De senkisem itélheti meg, hogy mi a jó vagy szükséges a népnek, hanem csak az, a ki szives részvéttel van iránta, s a kinek igazságszeretete és jóakarata viszszaretten ama gondolattól, hogy az emberek egyik felének minden előnyre, másiknak minden hátrányra legyen szabadalma. Én mély gondolkozók és őszinte emberbarátok itéletét várom e pontra nézve, — itéletet, mely a nemzetgazdászat, az emberi természet és emberi történelem türelmes tanulmányozása után tehető; sőt még ily tekintélyre sem fogok egykönnyen emberfeleim sokasága iránt kétségbeesni.

Továbbá, a vizsgálat alatti ellenvetés nagy részben ama régi tan ismétlése, hogy „a mi volt, annak ezután is meg kell lenni; hogy a jövőnek mindig csak a multat kell ismételni és a közönségnek mindig a járt ösvényt kell tapodni.“ De lehet-e valami világosabb mint az, hogy a világ jelenlegi helyzete sajátságos, előzet nélküli? hogy új erők és új elvek vannak müködésben? hogy a tudomány alkalmazása a gyakorlatra rendkivüli forradalmat idéz elé? hogy a munkás helyzete sok helyen nagyban megjavult és szellemi segédeszközei gyarapodtak? hogy viszszaélések, a melyeket egykor lényegeseknek gondoltak a társadalomra, s ennek minden rostjaival összenőve látszottak, már is eltöröltettek? Ott áll-e most az emberek tömege, a hol egynehány századdal ezelőtt? és az új körülmények, ha aggodalommal töltenek el, egyszersmind nem óvnak-e meg a kétségbeeséstől? A jövő, bármilyen legyen is, nem fog a multhoz hasonlitani. A jelennek új elemei vannak, a melyeknek új jót vagy új jajt kell napfényre hozni. E szerint tehát

nincs jogunk az emberi dolgok változhatatlansága alapján a társadalmi előhaladás iránti reménynyel, a menynyire rajtunk áll, felhagyni.

Egy másik tekintet, feleletül azon ellenvetésre, miszerint az élet szükséges munkái lehetetlenné teszik az előhaladást, nemcsak az egyetemes történelemből vonható, hanem különösen ezen ország tapasztalásából. A munkás osztályok szellemileg emelkedtek és most is emelkednek hazánkban, és még sem mutatkoznak az éhszükség jelei s azon kilátásunk sincs, hogy a föld legszegényebb népe leszünk. Sőt inkább a legvonzóbb tekintet, mit ez ország nyujt, a munkás tömeg helyzete. Semmi sem érdemli meg anynyira közöttünk az utazó figyelmét, mint a gondolat és jellem ereje és az önbecsülés, a melyeket történelmünk és intézményeink ébresztettek fel a néptömegben. Vagyonos osztályaink átalában hasonlók más országok ugyanazon osztályaihoz, csakhogy, a mint reméljük, tisztább erkölcsüek; de a nagy munkás tömeg meszsze hátrahagyja más országok munkásait. Egy figyelmes és jóakaratu ember sem társaloghat velök a nélkül, hogy meg ne lepjék és gyönyörködtessék erős és egészséges észjárásuk és férfias lelkületök jelei, miket azoknál észlelhet. És ki van feljogositva, hogy korlátot vessen ezen haladásnak? Az önjavitásban az első lépések a legnehezebbek. A nehézség abban áll, hogy felébreszszük az emberek lelkeit, nem abban, hogy müködésökben megtartsuk. A világosság és erő minden növekedése segély új nyereményekre.

Egy másik tekintet, feleletül az ellenvetésre, az, hogy még eddig egy közönség sem fogott komolyan azon munkához, hogy minden tagjait tökélyesbitse, ugy hogy a tapasztalásnak kell még megmutatni, mi legyen az elérhető. Nincs még kisérlet téve annak meghatározására, hogy szabadelvü intézkedések menynyire tehetők egyszerre a munkások testére és lelkére nézve. A legmagasabb társadalmi müvészet még csecsemő korában van. A nagy szellemek még seholsem kisérlették meg komolyan megoldani ama feladatot, hogy az emberek tömege miként emelhető. E kisérletnek még ezután kell történni. Mi több, a tömeg seholsem fogta fel tisztán a haladás igaz eszméjét, és határozta el egész komolysággal azt valósitani. Ez a nagy gondolat azonban lassan-lassan megnyilik előttök, és ennek reudeltetése csudákat müvelni. Váltságuknak főképpen tőlök maguktól kell jőni. Mások keveset tehetnek érttök,

valamig egy rugó saját keblökben nincs megérintve; s ha ez megtörtént, el nem bukhatnak. A nép, a történelem bizonyitása szerint, csudákat hajthat végre egy nagy eszme ereje alatt. Mily sokat tett és szenvedett az gyakran válságos perczekben, hazáért és vallásért. Saját emelkedésének nagy eszméje csak most kezd benne kifejleni, és ennek erélyét nem lehet előre megmondani. Egy ilyszerü magasztos eszme, tisztán, világosan felfogva, új életet fuvallana a lelkekbe. E behatás alatt időt és erőt teremtenének magas elhivatásukra és nemcsak magukat, hanem a közönséget is ujjáalkotnák.

Ismét, amaz ellenvetés, miszerint a munkás, ha arra buzditják, hogy lelke emelésére időt és erőt szenteljen, éhhalálra jut és elszegényiti az országot, engem nem képes elcsüggeszteni, midőn a lélek erejét és hatalmát szemügyre veszem. A világegyetemben a lélek a legnagyobb erő. Ez teremtette a menynyet és földet. Ez változtatta a pusztát termékeny földdé, s a távol fekvő országokat egymás szükségeit fedező viszonyos szolgálatra összekötötte. Nem anynyira a durva vagy természeti erőnek, mint a mesterségnek, az ügyességnek, szellemi és erkölcsi erélynek tulajdonitható embernek a természet feletti hatalma. A lélek az, mi az anyagot meghóditotta. Attól félni tehát, hogy a nép lelkének felébresztése által azt elszegényitjük és éhhalálra juttatjuk, anynyi mint az árnyéktól megrettenni. Én hiszem, hogy a szellemi és erkölcsi erőnek a közönségben való növekedése által, ennek termelő ereje gyarapodni fog, hogy a szorgalom hathatósabb lesz, hogy egy bölcsebb gazdáskodás gazdaságot fog összehalmozni, hogy a mesterségnek és természetnek nem képzelt forrásai fognak fölfedeztetni. Én hiszem, hogy az életmódok könnyebbek lesznek abban az arányban, a mint a nép felvilágosodott, önbecsülő, elhatározott és igazságos lesz. A testi vagy anyagi erőket meg lehet mérni, de a lélek erőit nem; valamint a növekedett szellemi erély következményeit sem lehet előre megmondani. Egy ily közönség győzedelmeskedni fog akadályokon, a melyeket most legyőzhetleneknek tartanak és segédeszközökké változtatja azokat. A belső alakitja a külsőt. Egy nép ereje, lelkében fekszik; és ez a lélek megerősitve és kifejlesztve, öszhangba hozza a külső dolgokat magával. Egy uj világot teremt maga körül, a mely magához illő. Azonban ha tévednék ezen hitemben; ha időt és müvelődési eszközöket biztositva a tömeg számára, a műszorgalom és tőke ke-

vésbbé lennének jövedelmezők, még is azt mondom: áldozd fel egy népnek gazdagságát és nem lelkét. Azt sem hiszem, hogy a közönség phisikai java szenvedne ez által. Egy ország gazdagságának kevesbedése, okozva a szellemi és erkölcsi művelődésre irányzott átalános figyelem által, oly következéseket vonna maga után, mik nagyon különböznének azoktól, a melyek restség, mértékletlenség, és tudatlanság által előidézett hasonló apadást követnének. Kétségkivül kevesebb termelés lenne egy ily országban, de a nép jelleme és szelleme sokkal egyenlőbb elosztását eszközölné a termelésnek; és egy közönség jóléte sokkal inkább függ a vagyon elosztásától, mint menynyiségétől. Midőn a jövőről igy beszélek, különös látnoki kegyadományt sem követelek magamnak. Átalános szabály, hogy egy ember sem képes határozottan előre megmondani egy nagy társadalmi változás végső, állandó eredményeit. De az előttünk lévő esetet illetőleg nem szabad elcsüggednünk. A vallás egyik kiegészitő része annak hivése, hogy semmi által sem nyerhet egy ország oly bizonyosan boldogságot és maradandó jóllétet, mint polgárai minden osztályának emelése által. Ezt kétségbe vonni, majdnem közel jár a vétkezéshez.

„Ha e hitünk nem áll:
Roskadtak akkor a menny oszlopi,
S a föld alapja elfutó homok.“

Tudom, hogy feleletül mindarra, mi az önmüvelésnek a munkával való egyesitése lehetőségéről mondatott, ijesztő tényeket hozhatni fel mindennapi életünkből. Mondhatná valaki, hogy hazánkban, minden más országokban ismeretlen előnyök mellett is, igen jelentékeny száma van olyanoknak, kikre a munka terhe igen sulyosan nehezedik, a kik minden erejök megfeszitésével is alig élhetnek, és a kik nyomoru állapotjuknál fogva a szellemi mivelődés eszközeitől megvannak fosztva; és ha ez már most igy történik, mit várhatunk ezután egy sokkal tömöttebb népességgel? Elismerem, hogy vannak elnyomott munkásaink, a kiknek helyzete nagyon kedvezőtlen a szellem müvelésére; de ez okoskodás sokat veszt erejéből, ha ezen rosz okait keressük. Látni fogjuk akkor, hogy az nem külső kényszerüségből, nem idegen ellentállhatlan akadályokból származik, hanem főképpen maguknak a szenvedőknek hibájából vagy tudatlanságából, ugy hogy a munkás lelkének és jellemének emelése egyenesen arra céloz, hogy kevesbitse, ha el nem hárinthatja,

a roszat. Igy következetesen ez az emelés épp abban talál istápolást, a mit ellene felhoznak. E nézetek megerősitésére engedjék meg csupán érintenem okait sok munkás ama nyomasztó helyzetének, mely állitólag, világosan mutatja, hogy a munka és szellemi önmüvelés nem férhetnek öszsze.

Először, mily sokat kell ebből a nyomott helyzetből a mértéklenségre vezetni vissza! Menynyi időt, erőt és pénzt nyerhetne a tömeg az önképzésre szigoru józan élet által? Már amaz olcsó orvosság, a tiszta viz, meggyógyitaná a fő roszszakat a tudatlanok és szegények sok családjában. Ha az öszszegeket, melyeket még mindig szeszes italokra pazarolnak, bölcs gondoskodással a nép emelésére forditanák, minő új világban fognánk élni? A mértékletlenség nemcsak a keresményt emészti fel, hanem az emberek egészségét és lelkét is. Menynyire elbámulnának sokan, ha az ugynevezett mértékletes ivást vizzel cserélnék fel, midőn tapasztalnák, hogy eddig mintegy felhőben, fél-kábultságban éltek, és oly szellemi erélyt éreznének magukban, a melyről előbb nem is álmodtak! Munkájok kevésbbé meritené ki, és kevesebb munka kivántatnék fentartásukra; ily módon nemesebb természetök müvelésére való tehetlenségök nagy részben elenyésznék. A munkásoknak, minden emberek felett, érdekökben áll a mértékletesség ügye, és nekik nemcsak ugy kellene tekinteni azt az egyént, ki a részegeskedés eszközeinek és csábjainak terjesztésével mesterséget üz, mint saját nemök köz ellenségét, hanem mint saját maguk legroszszabb akaróját.

Továbbá, mily sokat lehet a munkások nyomasztó helyzetéről a szoros takarékosság hiányának felróni. Ez ország vagyonossága oly nagymérvü költekezést hozott létre, mely a munkás osztályra is kiterjedt. Egy honunkbeli ember megvetéssel fordul el oly életmódtól, melyet sok más országban fényüzőnek neveznének. Valóban fontos, hogy az életmód középmértéke minden osztályban magasan álljon; azaz, hogy magában foglalja az élet kényelmeit, a csinosság és rend eszközeit lakházainkban és szükségeink olyatén kielégitését, mely képes erőnk és egészségünk biztositására. Ámde mily sokan fecsérlik keresményeiket oly élvezetekre, miket nélkülözni lehetne és igy nincs semmi takarékpénzök a szerencsétlen napokra, s mindig az elszegényedés szélén ingadoznak? A szükségtelen kiadások tesznek sokakat maguk müvelésére képtelen szegényekké.

És itt legyen szabad kimondanom, hogy a vagyonosabb munkások között szokásos pazar életmód igen gyakran ellentétben áll maguk és családjaik szellemi müvelésével. Mily sokan áldozzák fel közülök a müvelődést az étvágynak! Mily sokan áldozzák azt fel a fitogtatásnak, a másokon tultehetés vágyának, a mértékentuli költekezésnek, mik ezen kielégithetlen szenvedélyből erednek! Egy oly dusgazdag és élvhajhászó országban mint a miénk, a munkás azon veszélyben van, hogy mesterkélt szükségeket és megromlott izlést sajátitson el; és ennek kielégithetése végett, egészen a gyüjtésnek adja magát és lelkét nyereségért eladja. Páratlan gazdagságunk nem volt tökéletes életjó, feltüzelte a kivánságot, határtalan siker álmaival rontotta meg a képzelődést, s teméntelen sokaságot taszitott mértékfeletti munkákba, lázas törekvésekbe s fölemésztő gondokba. Egy munkásnak, ha csinos házat és egészséges asztalt biztositott magának, semmi egyebet sem kellene az érzékekért kivánni; hanem szabad idejét, és a mi keresményéből megtakaritható, a maga és családja müvelésére, a legjobb tanitásra, kellemes és hasznos társalgásra, emberies részvétre és szolgálatokra, s a természetben és müvészetben található szépnek élvezetére, kellene szentelnie. Sajnos azonban, a munkás, ha dolga jól kezd menni, nem ismer szorgosabb dolgot, mint hogy a gazdagabb embert majmolja, a helyett, hogy a mit gyakran megtehetne, nemes szerzemények által azon feljülemelkedni törekednék. A fiatalok, különösen, a merter-inas és szolgáló leány, kedvet kapnak a divathoz, és ezen az oltáron igen gyakran feláldozzák becsületességöket, s csaknem mindég az önképzési szellemet a hiu látszatért, ha nem is vétekre, de tudatlanságra kárhoztatván magukat. Nincs-e orvossága ezen ragálynak? Az emberi természet mindig fel lesz-e áldozva a külső máznak? A külső ember örökké győztes lesz-e a belsőn? Az érzés nemessége soha sem ébred-e fel közöttünk? Nem kezdődhetik-e éppen e különös pontra nézve reform a munkás osztályok közt, miután ez a vagyonosabbak közt oly reménytelennek látszik. A munkás, kit helyzete oly hangosan int az izlés és szokások egyszerüségére, ne lehetne-e képes helyt állani ama piperevágy ellen, mely a gazdagok közt oly sokak lelkét szórja szét és vesztegeti meg? Nem szokhatja-e meg a munkás osztály az embereket nem külső szerencséjök után mérni és teljes megvetéssel viseltetni minden külső csillámra és helyzetre alapitott fenhéjázások el-

len? Bizonyos vagyok arról, hogyha ők saját valódi emelkedésök czéljából az öltözet és életmód egyszerüségét tanulmányoznák, feljülmulnák értelemben, izlésben, tisteletreméltó tulajdonságokban és igazi élvezetben a vagyonosok azon nagy részét, a kik puhaságba merültek, s az üres látszat rabszolgái lettek. Ily önmegtagadás menynyire megkönnyithetné a munka terhét, s az önmüvelésre menynyi időt és erőt kimélne meg?

Egy másik oka nem kevés munkás nyomott helyzetének a mint hiszem, az egészség mivoltának és fontosságának nem ismerése. Az egészség a munkás ember vagyona, és neki sokkal inkább kellene e felett őrködni, mint a tőkepénzesnek legnagyobb beruházásai felett. Az egészség megkönnyiti a test és lélek törekvéseit. Ez képesiti az embert, hogy kevés időben sok munkát hajtson végre. E nélkül keveset lehet keresni s ezt a keveset is lassu, kimeritő munkával. Ez okokból csak jó jelnek tekintem, hogy a nyomda olcsó munkákat terjeszt közöttünk, a melyekben sok hasznos ismeret adatik az emberi test szerkezetéről, müködéseiről és törvényeiről. Nem kis mértékben saját oktalanságunk kifolyása, hogy betegség és erőtelenség meglepnek, minek ellenszere az ismeretben található. Oktattassék csak a néptömeg saját életmüvezetének ismeretére; értse meg csak tisztán, hogy a betegség nem esetlegesség, hanem határozott okai vannak, melyek közül sokat elkerülhetni, és a szenvedés, szükölködés, s az ezeket követő szellemi nyomor nagy része el lesz háritva.

Reméllem, nem fogják igen meszsze kitérésnek tartani, ha hozzá teszem, hogy ha a köztársaság népe felvilágosultabb volna ezen tárgyak felől, ismereteit nem csak magán életmódjára, hanem a város kormányzására is alkalmazná, s a közegészségi ügynek kedvező községi intézkedéseket követelne. Ez saját maguk iránti kötelességök. Nekik törvényeket kellene kivánniok a város hathatós tisztitására, annak, akár közköltségen akár magán testület által tiszta vizzel való ellátására, s megakadályozására oly épületek emelésének vagy bérbeadásának, a melyek okvetetlen betegséget terjesztnek. Mily szomoritó gondolat, hogy e nagy városban azon áldások, melyeket Isten bővön ád a madaraknak és vad állatoknak, a levegő, világosság és viz áldásai, sok családra nézve oly szükön mértek, vagy anynyira telvék tisztátalansággal, hogy a testnek ártanak, a

helyett, hogy erősitenék. Minő orczával dicsekedhetnek Europa és Amerika nagy városai saját polgárosultságukkal, midőn ezernyi-ezerek pusztulnak el határaikon az Isten legszabadabb és legközönségesebb ajándéka hiányában! Remélhetünk-e előhaladást oly nép között, mely a természet közös ajándékitól el van zárva, és nélkülözi az elemek azon felüditő hatását, miket még a vadak is élveznek? Menynyi egészség, menynyi emberélet áldoztatik fel városunkban ama gyakorlat által, miszerint pinczék és lakházak adatnak bérbe, melyeket nem lehet szellőztetni, melyek nélkülözik a világosság, a szabad lég, a tiszta viz áldásait és a rondaságok eltakaritásának eszközeit! Mi törvény által tiltjuk meg a rothadt élelmi szereknek a piaczon való árulását; miért nem tiltjuk meg az oly lakhelyek bérbeadását, melyekben a rohadt, dohos és büszhödt gőzölgések szintoly bizonyos pusztitást okoznak, mint a legroszabb tápszerek? Ha tudnák az emberek, hogy éppen oly bizonyosan megmérgeztetnek ily barlangokban, mint a megromlott hús és rothadó zöldség által, vajjon nem rendelnének-e ki felügyelőket a házakra szintugy mint a piaczokra? Nem kellene-e a lakhatatlan helyiségek kibérlését és egyetlen szobába oly nagy tömegek összezsufolását, a mi okvetetlen betegséget szül és megrontja a szomszédságot, éppen ugy megtiltani, mint a dögvész behozását? Sokáig időztem e pontnál, mert meg vagyok győződve, hogy egy népnek erkölcsisége, csinos, illemes viselete, önbecsülése és szellemi müveltsége, valamint egészségi és phisikai kényelme, semmi külső körülményektől sem függnek inkább, mint a házak minőségétől, a melyekben lakik. Az előszámlált bajok orvossága magában a népben van. A dolgozó népnek követelnie kell, hogy a város egészségi állapota legyen a helyhatósági gondoskodásnak főtárgya, és igy cselekedvén, egyszerre óvjteák a test és lelket.

Megemlitem még egy okát sok munkás nyomott helyzetének, és ez a restség, ama vétek, mely legkönynyebben meglep minket. Mily sokan vannak, kik lassan és kedvetlenül dolgozván, keveset végeznek, egy óra munkáját sok órára kiterjesztik, visszariadnak a nehézségektől, melyeknek ösztönöznie kellene őket, szegénységben tartják magukat, és igy tudatlanságra és nyomorra kárhoztatják családjaikat.

Ezen észrevételekben igyekeztem megmutatni, hogy a munkás

osztályok előhaladásának akadályai ő bennök vannak és ennélfogva elháríthatók. Semmi egyébre sincs szükségök, csak akaratra. A külső nehézség éppen anynyiban hátrál és enyészik el előlök, a menynyiben a valódi haladásra hajlandók, a menynyiben saját emelkedésök nagy eszméje lelkeiket elfoglalja. Tudom, hogy sokan nevetni fognak azon föltevésre, miszerint a munkás, a takarékosság és önmegtagadás gyakorlására birható azon czélból, hogy nemesebb lénynyé váljék. De az ily kételkedők, kik egy nagyszerü gondolat vagy nemes föltétel hatalmát soha tapasztalásból nem ismerték, másoknak nem lehetnek birái. Biztosak lehetnek azonban, hogy a lelkesedés nem egészen álom, éppen nem valami oly természetellenes, hogy egyesek vagy testületek valami fensőbb és ihletőbb eszmét ragadjanak meg, mint eddigi vivmányaik.

III.

Miután a munkás emelését tárgyaltam és az ellene felhozott ellenvetéseket megvizsgáltam, utoljára az idők némely kürülményeit vizsgálom, melyek a néptömeg előhaladásába vetett reményeket élesztik. Az előmbe szabott határok arra kényszeritenek, hogy igen kevésre szoritkozzam. Először is igen felbátoritó körülmény, hogy a munka iránti tisztelet növekvésben van, vagy inkább, hogy a régi előitéletek a kézi munka iránt, mintha az az embert lealjasitaná, vagy alábbvaló spherába helyezné, tünő félben vannak. Ezen lendület oka sokatigérő; mert az az értelmesség, kereszténység és szabadság előhaladásában található, a melyek mind hangosan kiáltanak a különböző osztályok közé vont korlátok ellen, s különös rokonszenvet és tiszteletet követelnek azok iránt, kik a legnehezebb terheket hordozzák, s a társas élet kényelmeinek legnagyobb részét előteremtik. A munka megvetése, melyről szólottam, hagyománya a régi arisztokratikus előitéleteknek, melyek egykor elitélték a kereskedést, mint uriemberhez illetlent, s hasonló galád eredetü előitéletekkel együtt ki kell halniok. És az eredmény boldogitó lesz. Bajos egy oly osztály embereinek tisztelni magukat, kiktől a körültök lévök mind megtagadják a tiszteletet. Az oly elhivatás, melyre mint lealjasitóra tekintenek, oda fog irányulni, hogy az azt követőket is lealjasitsa. El tehát azzal a képzelettel, mintha valami

aljas volna a munkában. Valami borzasztó van egy keresztény ember előtt ama gondolatban, hogy a foglalkozás, melyet Isten az emberi nem tulnyomó számára rendelt, akármely emberhez, még a legnagyobbat sem véve ki, illetlen volna. Valóban, ha volna oly foglalkozás, a melyet nem lehetne nélkülözni, és a mely még is lealjasitaná a rá alkalmaztakat, azt mondanám, hogy az egész emberi nemnek osztozni kell benne, és igy rendkivüli megosztás által semlegesitni, a helyett hogy, mint egyedüli elhivatás, egy emberre vagy egy nehányra tétessék. Egy emberi lény se legyen szellemben megtörve, vagy lábbal tapodva az állam külső javáért! A kézi munka nemhogy megvetést vagy lenézést érdemelne, sőt inkább párositva a szellemi müvelődés igazi eszközeivel, a józanabb itélet, élesebb szemlélődés, teremtő képzelődés és tisztább izlés ápolására hatósabbnak fog mutatkozni, minden más elhivatásnál. Ember a kevésről, Isten a sokról gondoskodik; és a sok végre, ugy fog találtatni, hogy birtokában van az előhaladás leghatályosabb eszközeinek.

Korunk egy másik felbátoritó körülménye egy népszerü irodalom teremtése, mely a munkás osztálynak elérhetővé teszi az ismeret eszközeit, bármely ágban akarja magát mivelni. Az értéktelen kötetek közt is, melyek a nyomdából csupa mulattatásért kikerülnek, minden szakban vannak nagybecsü könyvek, kiadva az olvasó tömeg javára. Megbecsülhetlen igazságok aknái nyilnak igy meg mindazok előtt, kik el vannak határozva gondolkozni és tanulni. Az irodalom most minden szükséglethez alkalmazza magát; és én nem kétlem, hogy nem sokára egy uj alakja jelenik meg a munkás osztályok különös hasznára. Ennek az lesz feladata, hogy megmutassa a különböző hasznos mesterségek előhaladását, fentartsa azok feltalálóinak és azon embereknek emlékét, a kik nagy fölfedezések által a világot lekötelezték. Minden mesterségnek kitünő neve van a maga történelmében. Némely ipar-ág, azok között, a kik üzték, bölcsészeket, költőket, igazi lángelméket számithat. Azon javaslatot kivánnám tenni e társulat tagjainak: ha vajjon egy sor előadás, a végre rendezve, hogy a fontosabb mesterségek történetét előterjeszsze, s azon nagy áldásokat, melyeket azok a társadalomra árasztottak, valamint azon kitünő egyének jellem- és életrajzait, a kik azokst gyakorolták, nem tenne-e sokat a nép oktatásá-

ra, s egyszersmind emelésökre? Egy ily felolvasás a meszsze multba vinné őket, sok érdekes tanulságot tárna fel előttök, s egyszersmind oly emberekkel ismertetné meg, a kiket mintául választhatnának. Még tovább szeretném menni. Nagy örömmel fognám szemlélni, hogy egy fontos mesterség gyakorlói évfordulati ünnepet tüznek ki azoknak emlékezetére, a kik arra erényeik, fölfedezéseik, lángeszök által fényt árasztottak. Ideje hogy a megtisztelések magosabb elvek szerint legyenek odaitélve, mint a melyek a mult idők itéletét vezérelték. A nyomda feltalálója, a delejtü fölfedezője, azok a férfiak, kik a gőzerőt a gépekre alkalmazták, bizonyosan sokkal inkább lekötelezték maguk iránt az emberi nemet, mint a hóditók vérengző faja, sőt mint sok jó fejedelem. Az őskor istenségre emelte a búza és hasznos növények első termesztőit és a fémek első kovácsait; és mi, a világ ezen érettebb korszakaiban, még nagyobb nevekkel dicsekedhetünk a hasznos mesterségek évkönyveiben. Mozditsátok elő emlékök fennmaradását, hogy nemes versenyt gyulaszszon azokban, kik az ő munkáikba léptek.

Egy másik körülmény, mely a munkás osztály előhaladásának reményére felbátorit, azon helyesebb nézetekben található, melyeket a munkások gyermekeik nevelését illetőleg kezdenek elsajátitni. Valóban ezen alapon kell minden osztályok iránti reményünknek főképpen nyugodni. Mindenik főleg az ifju nemzedékre forditott gond által emelkedhetik. Nem azt akarom mondani, a mint néha hirtelenkedve állitják, hogy csak is a fiatalság haladhat elő. Én egy életkor iránt sem esem kétségbe. Azon emberek, kik harmincz vagy ötven esztendőt éltek, ne érezzék magukat ugy, mintha az ajtó előttök be volna zárva. Minden ember, a ki szomjuhozik valamivel jobbá lenni, egy zálogot bir ezen óhajtásban, hogy munkája nem lesz hiában. Senki sem igen vén a tanulásra. A világ, első óránktól az utolsóig, a mi iskolánk, és az egész életnek csak egy feladata van: a nevelés. Csakugyan a gyermek meg nem romolva és meg nem keményedve, a legreményteljesebb tárgy, és én azt hiszem, hogy sokkal többet fognak ezután a gyermekekért tenni mint eddig, hogyha lassanként nagyobb érvényre jut egy egyszerü igazság, melyről azt hinné az ember, hogy sokkal egyszerübb, semhogy magyarázatot kivánna, s mégis mind e mai napig szándékosan el van hanyagolva, t. i. hogy a nevelés üres külszin, csalás, ha

nincs ügyes és tanult nevelők kezébe letéve. Egy tanitó hivatásának méltóságát kezdik megérteni. Az a gondolat, hogy egy hivatal sem versenyezhet komolyságban és fontosságban a gyermeknevelés hivatalával, kezd ránk viradni: hogy az ügyesség, az ifjat erélyre, igazságra és erényre képezni, többet ér, mint a többi mesterségek és tudományok ismerete, és hogy ennélfogva a kitünő tanitók buzditása, az első kötelesség, melylyel egy község maga iránt tartozik. Azt mondom, hogy az igazság kezd derengeni; és ennek a maga utján haladnia kell. Minden osztály, de kivált a munkás osztály, gyermekeinek nevelése mindeddig nagyon is általánosan, készületlen és ügyetlen kezekre volt bizva, s azért természetesen az iskola egészbenvéve nem sokkal volt több egy névnél. Egy iskola egész becse a tanitóban fekszik. Összehalmozhatjátok a legdrágább tanszereket az oktatáshoz; de egy értelmes és tehetséges tanitó nélkül nem igen ér többet egy rakás limlomnál; mig egy ily tanitó külső tanszerek nélkül a legörvendetesebb eredményeket mutathatja fel. A mi egyetemünk dicsekszik, még pedig méltán, az ő könyvtárával, gyüjteményeivel és természettani műszereivel; de ezek élettelenek és haszontalanok, ha az emberek, a kik használják, értékessé nem teszik. Egynehány jeles ember, a ki a tanitványok lelkét megérteni, hozzáférni, buzditani képes, többet ér mind ezen segédszereknél. S ezt azért mondom, mert közönségesen azt gondolják, hogy a munkás osztály gyermekei azért nem haladhatnak elő, mert szülőik képtelenek egy rakás könyvet és más tanszereket megszerezni. De a nevelésben nem a különféle könyvek és műszerek a főkellékek, hanem a kitünő tanitói kar. Igazat szólva, egy kevés könyv jobbat tesz, mint a sok. A nevelés feladata nem anynyira az, hogy bizonyos menynyiségü ismeretet adjon, hanem hogy a tehetségeket felébreszsze s a tanitványt saját szelleme használatára megtanitsa; és egy könyv oly ember által tanitva, ki érzi, miként lehet eme czélt elérni, többet ér egész könyvtáraknál, a mint ezeket rendesen olvassák. Nem szükséges, hogy az ifjuságnak sokat tanitsanak, hanem hogy keveset, de bölcsen, alaposan és életteljesen. Például, nem szükség, hogy a tanitványt a világtörténeten, az özönviztől kezdve a mai napig, átvezessék. Segitsétek csak abban, hogy egyetlen történelmet értelmesen olvasson, a történelmi birálat elveit annak előadására

alkalmazza, az események okait és okozatait nyomozza, a tények inditó okaiba behasson; hogy az emberi természet müködéseit, abban a mit tesz és szenved, vizsgálja, a tényekről és jellemekről részrehajlatlanul itéljen, a mi nemes, azzal rokonszenvezzen; egy korszak szellemét a miénktől különböző alakjaiban fölfedezze, a nagy igazságokat, melyek részletekbe vannak burkolva, meglelje, s egy erkölcsi világrendet, megtorlást, minden romlottságok és változások közt, megismerjen; hadd tanuljon meg egy külön történelmet ekként olvasni, és megtanult *minden* történelmet olvasni; el van készülve, ha jövőben ideje lesz, az emberi események egész folyamát tanulmányozni; ő ezen egyetlen könyv által jobban van nevelve, mint volna minden történelmek által, minden nyelvekben, a mint közönségesen tanitják. A munkás gyermekei nevelésének soha sem kell megszünni a könyvek és tanszerek hiánya miatt. A *több* jót tenne, de az *elég* könnyen megszerezhető. A mire nekünk szükségünk van, az a lélektudománynyal ismeretes tanitók faja, felvilágosodott férfiak és nők, a kik tisztelik az emberi természetet a gyermekben és törekednek megérinteni és gyöngéden kifejteni legjobb tehetségeit és érzelmeit; és a kik egészen erre szentelik magukat, mint az élet nagy czéljára. Én hiszem, hogy ez a jó el fog jöni, de lassan jő. A minta-iskolák felállitása mutatja, hogy ennek szükségét kezdik érezni. Ez a jó azt követeli, hogy a közönség a nevelést olyannak ismerje el, mint a mely legmagasabb érdeke és kötelessége; követeli, hogy az ifjuság nevelői a pénzkereső osztályok előtt elsőséggel birjanak, és hogy a divathölgy a tanitónő után következzék; követeli, hogy a szülők áldozzák fel a fényüzést és mulatságot a lehető legjobb segédszerek és tanitók megszerzésének gyermekeik számára. Nem állitom, hogy a pénzbeli nagy dijazás képes lenne jó tanitókat teremteni, ilyenek egyéni belső ösztön és a nevelés ügye iránti nemes érdeklődés által lesznek; azonban a jó ösztönnek külső körülmények által kell támogattatni; és a nevelés eszközei mindig arányban lesznek azon tisztelettel, melyben a tanitói hivatal a közönség előtt áll.

Szerencsére a mi országunkban a nevelésnek, ennek természetének és legnagyobb fontosságának eszméje, hallgatag müködésben van és tért foglal. A kik közülünk egy félszázadra visszatekinthetnek, az iskolákban s az oktatás-ügyben nagy és valódi

előhaladást látnak. E mozgalmat bátorithatja nálunk az a körülmény, hogy itt semmi sem hiányzik a munkás osztály lelki emelésére, hanem csak az, hogy a gyermeknek ösztönt adjunk, s a gondolkozás mesterségét már zsenge életkorában helyesen és erélyesen vezessük; mert ha ez előkészület meg van téve, a jövő életviszonyok csaknem maguktól tovább fejtik az előhaladás művét. A szabad intézmények egyik megbecsülhetetlen jótéteménye az, hogy a szellemet folyvást ébren tartják; hogy a gondolkozásra és vitatkozásra gyors következéssel szolgáltatnak elevenitő tárgyakat. Egy egész nép ugyanazon perczben indittatik elmélkedésre, okoskodásra, itéletre és cselekvésre mély és egyetemes értékü dolgok felett; és a hol a gondolkozási képesség bölcs mivelést nyert, a szellem öntudatlanul, csaknem ellenállhatlan rokonszenv által tartatik örökös foglalkozásban. A lélek, mint a test, azon éghajlattól függ, a melyben él, a levegőtől, a melyet lélegzel; és a szabadság levegője anynyira rugalmas, felderitő és fejlesztő hatásu, a miről kényuralom alatt nem is álmodhatni. A szabadság ezen ingere azonban keveset ér, hacsak a lélek meg nem tanult az igazság elsajátitásáról gondolkozni. A gondatlanok és szenvedélyesek a szabadság által csak romboló szélsőségre ragadtatnak.

A munkás emelése iránti reménynek utolsó, és a legfőbb és legtartósabb alapja, a kereszténység elveinek tisztább kifejlése. E vallás jövendőbeli befolyásait a multból nem itélhetni meg. Ez ideig politikai emeltyüt csináltak belőle s más módon is meghamisitották. De igazi szellemét, a testvériség és szabadság szellemét kezdik megérteni, és ez meg fogja semmisiteni a munkát, melyet ellenkező elvek századokon át folytattak. A kereszténység az egyedüli hathatós orvossága az ujkori czivilizáczió rettentő bajainak; ama rendszernek, mely azt tanitja követőinek, hogy mindent magukhoz ragadjanak, minden ember fölé emelkedjenek, mert ez az élet nagy czélja. Egy ily czivilizáczió természetes gyümölcsei: megvetése mások jogainak, csalás, elnyomás, czinkosság a kereskedésben, számitás nélküli kalandok és kereskedelmi vonaglások, mind arra irányulván, hogy a munkást elszegényitsék, s minden állást bizonytalanná tegyenek. Szabadulásnak kell jőni, és csak a keresztényi elveknek, az egyetemes igazságnak és egyetemes szeretetnek a társadalmi intézményekre, a kereskedelemre, az üzletre és gya-

korlati életre való új alkalmazásából jöhet. Ez az alkalmazás megkezdődött, és a munkásnak mindenekfelett éreznie kell ennek boldogitó és felemelő befolyását.

Ezek azon körülmények, melyek a munkás osztály emelése iránt reményt keltenek. Ezekhez a felbátoritás más erős okait lehetne adni, melyek az emberi természet elveiben, az Isten tökélyeiben és gondviselésében és az ő igéje profétai jelentéseiben találhatók. De ezeket elmellőzöm. Mindezekből erős reményt meritek az emberi tömeg iránt. Én nem látom és nem láthatom át, hogy a kézi munka és önmüvelés miért ne haladhatna barátságos egyesülésben. Én nem látom át, hogy a munkás miért ne tehetne szert finom szokásokra és modorra éppen ugy mint más emberek. Nem látom át, a társalgást szerény hajlékában miért ne füszerezhetné élczczel és ne emelhetné értelem által. Nem látom át, hogy munkái közt szemeit miért ne függeszthetné maga körül az Isten dicső teremtésére, és miért ne erősödhetnék és ujulhatna meg ezen szemlélés által. Nem látom át, hogy a nagy eszmék, melyek lelkesitik az emberiséget, a végetlen atya, a tökély, Istenhez való közelségünk és lételünk czéljának eszméi, miért ne lehetnének világolók és erőteljesek a munkás lelkében is. A társadalom, a mint hiszem, egy oly állapot felé halad, a melyben bámulattal tekintend viszsza az emberi tehetségek jelenlegi elhanyagolására és elferditésére. Egy szélesebb körü philanthropia kifejlésében, a testvériség keresztény szellemének elterjedésében, minden emberi lény egyenlő jogainak elismerésében, egy jobb kor hajnallatát és igéretét birjuk, a mikor egy ember sem fosztatik meg az emelkedés eszközeitől, hacsak nem saját hibája által; mikor ama gonosz tan, mely méltó nemünk főellenségéhez, hogy a társadalmi rend az emberi tömeg elnyomását kivánja, borzalommal és utálattal utasittatik viszsza; mikor az lesz a közönség nagy feladata, hogy eszközöket és befolyást gyüjtsön összse minden osztályok legjobb erőinek felébresztésére; a mikor sokkal kevesebbet költenek a testre és többet a lélekre; a mikor nemközönséges tehetségü emberek küldetnek ki, hogy világosságot és erőt vigyenek az emberi élet minden köreibe; a mikor terjedelmes könyvtárak, termék- és mütárgyak gyüjteményei, és mindazon intézetek, melyek által a nép finomodhatik és nemesedhetik, lesznek felállitva és megnyitva; és a mikor az élet

terhes munkái, ezen magosabb befolyások bölcs elegyitése által, az emberi emelkedés eszközeivé tétetnek.

Ilyenek az én reményeim a munkásosztály értelmi, erkölcsi, vallásos és társadalmi emelése iránt. Azonban nem lennék hű magamhoz, ha nem adnám hozzá, hogy valamint reményeim, ugy félelmeim is vannak. Nincs időm, hogy e pont körül tovább vizsgálódjam; de ennek megérintése nélkül, nem adnám önöknek az egész igazságot. Nem akarnám eltitkolni magam vagy mások előtt az igazi jellemét azon világnak, a melyben élünk. Az emberi tökélytelenség bizonytalanságot borit a jövőre. A társadalom, mint a természeti világ, rettentő elemeket hord keblében. Ki remélheti, hogy a viharok, melyek átüvöltöttek az elmult századokon, minden erejöket kiöntötték volna? Lehetséges, hogy a munkásosztályok, gondatlanságuk, szenvedélyességök, a vagyonosabbak iránti irigységök, s a pártok és politikai vezérek iránti meghódolásuk által, fényes kilátásainkat sötétséggé változtatják, a reményeket, melyeket a philanthropia jelenleg egy boldogabb és szentebb társadalmi állapot felöl táplál, megsemmisitik. Lehetséges az is, a dolgok ezen rejtélyes állapotában, hogy a rosz oly okokból jő reájok, melyek a jónál egyebet nem igérnek számukra. Jelenleg az a törekvés és általános ohaj, hogy az ország gazdaggá tétessék, és tény gyanánt veszik, hogy növekedő vagyonossága szükségképpen boldogitni fog minden osztályokat. De bizonyos-e az az eredmény? Nem lehet-e egy ország gazdag, és mégis a nép nagy száma fájdalmasan elnyomott? Angliában, a világ leggazdagabb országában, mily szomoru, mily lealázott a földmives és gyárokban dolgozó osztályok állapota? Azt gondolják, hogy hazánk intézményei biztositékot nyujtanak aziránt, hogy a növekedő vagyonosság i t t egyenlőleg boldogitani s előre vinni fogja a közönség minden részét. Reméllem, hogy ugy lesz, de nem vagyok bizonyos. A jelen időben nevezetes fordulat történik a mi helyzetünkben. A gőzhajózás tökélyesitése félig megsemmisitette az Európa és Amerika közti távolságot, és a feltalálások előhaladása a két szárazföldet mind közelebb meg közelebb hozza egymáshoz. Mi ujjongó örömmel üdvözöljük a mesterségek e diadalát. Ugy tekintünk ama közel időre, midőn e város egy sor gőzhajóval lesz összecsatolva Angliával, mint történelmünk egyik büszke korszakára. Hogy a műforgalomnak nagy, ideiglenes lökés

adatik, s hogy vagyonunk és számunk növekedik, a felett nem lehet kétség, de ez csekélyebb dolog. A nagy kérdés az, hogy fog-e a nép állandólag előre haladni az élet kényelmeiben s még inkább értelemben és jellemben, legmagosabb tehetségei és érzelmei müvelésében? Nem elég szaporodni, ha szaporodásunk más népes helyekéhez hasonló lesz. Jobb ugy maradni a mint vagyunk, sőt jobb hanyatlani, mintsem akármely nagy városnak, akár a mult, akár a jelen korbelinek, nyomdokaiba lépni. Nem kétlem, hogy az Isten gondviselése alatt Európa és Ámerika közeledése utoljára áldásthozó lesz mindkettőre nézve; de vigyázásunk nélkül, a közelebbi hatások többé-kevésbbé károsak lehetnek. Nem lehet kételkedni, hogy egy időre, sokan közülünk, főképpen a vagyonosabb osztályból, külföldi befolyás által mindinkább meghódittatnak, az ó világ intézményeivel inkább rokonszenveznek s szellemét és szokásait inkább elsajátitják. Nekünk, mint népnek, erkölcsi függetlenségre van szükségünk. Mi meghajlunk az előtt, a mi „nagy“ más országokban s egy időre mindinkább szolgaiak leszünk utánzásunkban. De ez, jóllehet rosz, még sem lehetne a legroszabb következmény. Azt kérdem, mi lesz annak a hatása, ha Európa munkás osztályait kétszerte közelebb hozzuk magunkhoz, mint a hogy most vannak? Nem vagyunk-e a versenyzés veszélyének kitéve, a mi elnyomja az itteni munkás osztályokat? Megállhat-e az itteni munkás a maga helyén Európa félig kiéhezett, tudatlan munkásaival szemben, a kik bárminő bérért dolgoznak, és a kik önképzésükért soha egy óra feláldozásáról sem gondolkoznak? Nincs-e veszedelem, hogy az Európával való nevekedő közlekedéssel áthozzuk ama szembeötlő, rémletes ellentéteket, melyek ott egy népet elkülönzött nemzetekre osztanak? Mintsem a mi munkás osztályunk európai népséggé váljék, egy jó ember szinte inkább óhajthatná, hogy örökös viharszelek a tengerről minden hajót elseperve, a két félgömböt teljesen elválaszszák egymástól. Az ég óvjon meg minket az Európával való közelebbi összeköttetés kilátásba tett jótéteményeitől, ha ezzel együtt el kell jőni azon lealázásnak is, melyet látunk vagy olvasunk nagy városainak tisztátalan szegényeiről, gyárainak munkával tulterhelt dolgosairól, tudatlan és félig vaddá tett parasztjairól? Akármit — mindent meg kell tenni, hogy megmentsük magunkat ama társadalmi roszaktól, a melyek elektelenitik

az ó világot, és hogy létrehozzunk itt egy értelmes, igazlelkü, öntisztelő népséget. Ha ez a czél azt kivánná, hogy jelenlegi életmódunkat megváltoztassuk, hogy a külfölddeli összeköttetésünket megszoritsuk, az Európával való kereskedelmi és gyári versenytől elálljunk; ha azt kivánná, hogy nagy városaink megszünjenek nevekedni, és hogy kereskedő népségünknek egy nagy része viszszatérjen a munkához, ezen követeléseknek engedelmeskedni kellene. Egy dolog világos, hogy t. i. jelenlegi czivilizácziónk erős hajlamokat rejt magában a közönség egy nagy részének értelmi és erkölcsi elnyomására; és e befolyást fontolóra venni, tanulmányozni, szemmel tartani és leküzdeni kellene azzal a szilárd, ünnepélyes elhatározással, hogy semmi áldozat sem lesz kimélve, a melylyel annak ellentállhatni.

A most emlitett félelmek talán alaptalanok. Nem kivánom, hogy azokban osztozzanak. Czélom el lesz érve, ha rábirhatom önöket, hogy rendesen és buzgón tanulmányozzák a változások és intézkedések befolyását a munkás osztály jellemére és helyzetére. Nincs tárgy, a melyre az önök gondolatának gyakrabban kellene fordulni, mint erre. Sokan önök közül más kérdésekkel bibelődnek, mint pl. a közelebbi elnök-választás valószinü eredményével, vagy e vagy ama párt kilátásaival. De ez jelentéktelen szemben azon nagy kérdéssel, hogy vajjon az itteni munkás osztályok az európai alsóbb osztályok tudatlanságára és elnyomására vannak-e rendeltetve, vagy vajjon biztositathatják-e maguknak az értelmi és erkölcsi előhaladás eszközeit? Önök csalódnak, önök hűtlenek maguk iránt, midőn megengedik, hogy a politikusok önöket saját önző czéljaikra használják fel, és elvonják ezen nagy kérdésektől. Adják ennek az első helyet gondolataikban. Vigyék el magukkal ezen előadásról; hányják meg egymás közt; tanulmányozzák mikor egyedül vannak; s a legjobb fők önök közt dolgozzanak rajta; határozzák el, hogy részökről semmi sem fog hiányozni, hogy a szellemi és erkölcsi jóllét eszközeit maguk és maradékaik részére biztositsák.

Ezen előadásokban kifejeztem a munkás osztály iránti élénk érdekeltségemet; de nem fogom pártjokat, csupán mint munkásoknak. Lelkem vonzódik hozzájok, mert ők képezik az emberi nem nagyobb részét. Az én nagy érdekeltségem az emberi természetben van, és a munkás osztályokban, mint annak legszámosabb képvi-

selőiben. Azok előtt, kik megvetéssel vagy teljes bizalmatlansággal tekintenek az emberi természetre, ily beszéd csupa alakosságnak tetszhetik, vagy ugy tekinthető, mint jele a képzelődés és érzés uralkodásának az itélet felett. Ám legyen! E hitetlenek szánalmát viszonozhatom. Az ő csudálkozásuk az én hiszékenységem felett nem mulhatja feljül a fájdalmas bámulást, melylyel én az ő embertársaik java iránti közönyüket tekintem. Daczára minden kétségeiknek és csufolódásaiknak, az emberi természet rendkivül drága előttem. Midőn látom azt legtökélyesebb arányaiban kinyilatkoztatva a Jézus Krisztusban, csak tisztelni tudom azt, mint az Istenség igazi templomát. Midőn látom kijelentve minden idők nagy és jó embereiben, áldom az Istent annak magas rendeltetése sokszorozott és nevekedő zálogaiért. Midőn látom szétzúzva, leverve, elfojtva tudatlanság és vétek, elnyomás, igazságtalanság és emésztő munka által, sirok érette, és érzem, hogy minden embernek készek kellene lenni megszabaditásáért szenvedni. Reméllem és reméllenem kell előhaladását. De midőn ezt mondom, nem hunyok szemet közvetlen veszélyeire. Nem vagyok biztos, hogy sötét felhők és romboló viharok nem gyülnek-e éppen jelenleg is a világ fölé. Midőn viszszatekintünk az emberi nem rejtélyes történelmére, látjuk, hogy a gondviselés rettenetes forradalmakat használt eszközül a századok viszszaéléseinek elsöprésére, és az emberiségnek jelen álláspontjára emelésére. Vajjon ily forradalmak nincsenek-e készen a mi időnk számára is, nem tudom. A keresztény világ jelenlegi czivilizácziója sok jelt mutat a kétség és gyanu felébresztésére; az egyenes ellenségeskedésben áll a kereszténység nagy eszméivel; az önző, pénzszomjas és érzéki. Egy ily czivilizácziő nem állhat, nem szabad fenállnia örökre. Hogy miként lehet elmozditani, nem tudom. Reméllem azonban, nincs arra kárhoztatva, hogy mint a régi czivilizáczió, vérbe fulasztassék. Én bizom, hogy századok müveit nem kell erőszakkal, ragadozással és mindent emésztő karddal lerombolni. Én bizom, hogy a meglevő társadalmi állapot valami jobbat rejt keblében, mint a mit eddig felmutatott. Én bizom, hogy jőni kell egy fényesebb jövőnek, nem a pusztulásbó', hanem a jelen fokozatos, jobbitó változásaiból. Azon változások közt, melyektől az új világ szabaditását várom, egyike a főbbeknek a munkás osztály értelmi és erkölcsi emelése. A lökéseknek, melyeknek

átalakitni és éleszteni kell a társadalmat, valószinüleg nem felsőbb, hanem inkább lenézett rétegeiből kell jőni, és ezen utóbbiak közt örömmel látom, hogy új szükségek, elvek és törekvések kezdenek kifejleni. Szolgáljon nekünk buzditásunkra, a mi már meg van nyerve; öntsön bizalmat belénk egy atyai gondviselésben való hit; és ha reményeinkben csalatkoznánk a jelenre nézve, soha se kétkedjünk, hogy az emberi természet nagy érdekei mégis biztonságban vannak mindenható barátja szemei és gondjai alatt.

Észrevételek a nemzeti irodalomról.

Kezdetül azt kivánom meghatározni, hogy mit értek a nemzeti irodalom alatt? Egy nemzet szellemi müködésének irott müveiben foglalt kifejezését. Azt értem, ha egy nép jeles munkákat hoz létre a szorosabb értelemben vett tudományban, s az irodalom azon ágaiban, melyek a költészet s az izlés köréhez tartoznak. Ha új igazságokat kapcsol az emberi tudás más meglevő vivmányaihoz. Mély és eredeti elmék gondolatait értem ez alatt, a mint kidolgozás által alakba vannak öntve, könyvekben megállapitva, s halhatatlanná téve. Egy nemzet értelmi képességének azon alakban való nyilvánulását értem, a mely az egyedüli mód arra nézve, hogy az megsokszorozódhassék benn a hazában, vagy azon kivül is elterjedjen. Azt értem, ha egy nemzet, iróinál fogva helyet foglal a világ világosságai között. Látni való, hogy e szó alá irodalom belefoglaljam a felsőbb rangu elméknek mindennemü iratait, minden tekintet nélkül a tárgyra. Tudom ugyan, hogy e kifejezést gyakran csupán oly müvekre alkalmazzák, melyek az emberi természetre, az emberi életre vonatkoznak; hogy nem mindig terjesztik azt ki a természeti tudományokra is; hogy a szellemet és nem az anyagot tekintik tulajdonképpeni tárgyának és körének. De a szellem és az anyag világa sokkal szorosabban összve van kapcsolva, semhogy szigoru pontossággal el lehetne azokat választani egymástól. Az emberi gondolkozásnak minden tárgya egymásba foly. Az erkölcsi és természettani igazságoknak nagyon sok összekötő kapcsa, s hasonlósági pontja van, s habár az előbbiek az irodalomnak legkiválóbb s legnemesebb tárgyait képezik is, még sem kivánom az utóbbiaktól elválasztani vagy külön osztályzatok alá zárni azokat. A nagy elméknek irott müvekbe foglalt kifejezését tekintem tehát valamely nemzet irodalmának. Tehetséges férfiait, foglalkozzanak bár a szorosabb értelemben vett tudományokkal, a böl-

csészetnek észtani vagy erkölcstudományi ágaival, történelemmel, törvénybuvárlattal, vagy szépirodalommal s költészettel, ugy tekintem, mint egy és ugyanazon értelmi nemes testvériség tagjait, s nem is emeltem más okból szót a nemzeti irodalom mellett, mint azért, hogy új ösztönt adjak nekik a közjóért való egyesült munkásságra.

Hogy megmutathassam, mekkora jelentőséget tulajdonitok tárgyunknak, bévezetésül egy pár megjegyzést teszek arra nézve, hogy nézetem szerint a kitünőségnek melyik nemére kell egy nemzetnek leginkább törekednie. Ugy vagyok meggyőződve, hogy e pontot illetőleg határozottabb, tisztább felfogásokra van szükség, s hogy ezek hiányában a haladó javitás munkája kevesebb erélyel, következetességgel s bölcsességgel folytattatik, mint a menynyit arra forditani kellene. Valamely országnak legnagyobb kitünősége az, ha nagy férfiakat állit elő. Természeti előnyeit sem szabad megvetnünk. De jelentőség tekintetében ezek csak másodranguak. Az mindegy, hogy az állatoknak minő fajai tenyésznek valamely országban. A nagy kérdés ez: vajjon nemes emberfajt nővel-e? Az mindegy, hogy milyen a földje. Ez a nagy kérdés: menynyire termékeny erkölcs és értelmi erőben? Az mindegy, bár milyen mostoha is éghajlata, csak táplálja a gondolkozást, erőt s a szándék egyenességét. Ezek azok a termékek, a melyekből egy országot meg kell itélnünk s minden intézmény csak anynyiban bir becscsel, a menynyiben ösztönt ád a léleknek. Sokszor mondták már, hogy a legnagyobb emberek ott teremnek, a hol semmi egyéb nem terem. Ezt nem hiszem, mert a lélek nem a talajnak vagy az éghajlatnak szülöttje. De ha igaz volna, azt mondanám, hogy jobb lenne sziklák között vagy terméketlen homokban élni, mint a föld legmosolygóbb s legtermékenyebb vidékein.

Mindeddig még alig látják át, melyik valamely nemzetnek ama nagy kitünősége, a melyről beszéltem. A kormányok terveibe még csak kevéssé folyt be az az eszme, hogy egy magasabb rendü emberi faj képeztessék. A találékonyságot s fáradságot sokkal bővebben forditották az anyagra, mint a szellemre. Büszkén felmagasuló épitményeket emeltek, a föld görnyedett pyrámisok s paloták alatt. De a legvállalkozóbb államférfiunak is alig fordult meg eszében az a gondolat, hogy alkosson magosabb rendü értelmet és

jellemet. Legyen szabad kérnünk, hogy félre ne értessünk. Ez észrevételek által csupán kellőleg mérsékelni kivánjuk azon aránytalanul nagy gondosságot, mely napjainkban az anyagi érdekekre fordittatik, de korántsem kárhoztatjuk, ha a szellemi képességek és erők a világi jó felé is irányulnak. Nagyobb érdekeink, belső és külső előhaladásunk között bizonyos öszhang van, s ha bölcs rendet hozunk közéjök, mindegyiket biztositjuk. Nem kivánjuk az embert csupán szellemi természetére szoritani. A léleknek az a rendeltetése, hogy hasson az anyagra, s növekszik erőben, ha anyagi alakokban fejezheti ki magát. Azt is hiszszük, hogy a mily arányban gyarapodik értelmi s erkölcsi erőben a lélek, abban az arányban fokozott erélylyel és gyönyörrel hat a külső teremtésre; szabadabban önti ki magát a hasznos mesterségekben, s művészetekben; nagyobbszerü épitészeti müveket állit, s új szépségeket csal ki a természetből. Ha valamely államban értelmes vállalkozó, s határozott szellem uralkodik, ez folytonosan növekvő diadalokat arat az anyag felett. Még a legcsekélyebb reménynyel kecsegtető vidéket is alávetni képes hatalmának. Holland, mely töltései által a tengerből van kivéve,— Velencze, mely a hullámokból emelkedik ki,— s új Anglia, a kopár, sziklás új Anglia, melyet egynehány nemzedék kietlen vadonból mosolygó mezőkké s vagyonos városokká változtatott — mindanynyian az emberi szellemre útalnak, mint az anyagi jóllét forrására, s arra tanitanak minket, hogy az által, ha az ember kifejtését, kimüvelését állitjuk fel legfőbb czél gyanánt, nem hátráltatjuk, hanem előmozditjuk a természet müvelését.

A legaggodalmasabb kiváncsisággal tett kérdésünk e hazát illetőleg ez: vajjon minő ember fajt fog az létre hozni? Szabadságának csak anynyiban tulajdonitunk becset, a menynyiben az emberek kifejlődhetését elősegiti. Mi a szabadság? Azon akadályoknak elháritása, melyek az emberi erőknek útjában állanak. Jótékony hatása az, hogy új müködési tereket nyit meg a munkásság számára, s tágabb kört az elme röptének. Az egyedüli szabadság a mely érdemes a birásra, az, a mely tiszta tért hágy valamely nemzet tett-erejének, értelmének s erényeinek. A vad ember dicsekszik szabadságával. De mit ér az? Ha szabad is, századokon keresztül csak abban a tudatlanságban marad, csak olyan örömtelen életet él, s ugyanazt a müveletlen vadont látja maga körül.

Igaz, szabad attól a mit ő a polgári intézmények jármának nevez. De másnemü és sokkal gonoszabb bilincsek nehezülnek reá. Már maga a polgári kormányzat nélkülözése tulajdonképp egy bilincs; mert a vagyon nem lévén védelem alatt, az iparösztön keze lánczra van verve, s nincsen mi munkásságra serkentsen az életsors jobbá tételében. A haladás, az erők gyarapodása — ez a szabadság czélja és jótéteménye; s e nélkül a szabadságnak neve ugyan meglehet egy népnél, de lényege és szelleme soha sem.

Annál fontosabbnak tartjuk e nézetekkel terjedelmesebben foglalkozni, minthogy látjuk, hogy csak akkor szeretjük igazán hazánkat, ha látjuk, hogy olyan irányu, a mely képes egy derék és lelkes emberfajt nevelni. Nem akarjuk azt mondani, hogy kivetkeztünk minden nemzeti érzületből; de ennél erősebb érzületeink is vannak. Hazánkat erősen szeretjük, de az emberiséget még inkább. Emberekül, s kereszténységül legfőbb vágyunk az, hogy az emberi természet megnemesitését, előbbvitelét lássuk. Azt szeretnök látni, ha az ember lelke bölcsebbé, erősebbé, nemesebbé válnék, ha megromolhatatlan kincseinek inkább öntudatában volna, ha jó hajlamai, s tettereje növekednének, ha élénkebben érezné Istennel való összeköttetését, ha képesebb volna illőleg használni a gyönyörüségeket és szerencsét, ha könnyebben diadalmaskodhatnék a szerencsétlenség, szegénység és fájdalmak felett. Ha szemügyre veszszük saját honunkat más országokkal együtt, főkérdés gyanánt ez tünik fel előttünk: hol és milyen intézmények alatt a legvalószinübb az emberek előhaladása?

Hol képződnek a legépebb elmék, s a legtisztább szivek? Melyik nemzet biztosit minket történelménél, hagyományainál, kormányzatánál, vallásánál, szokásainál; foglalkozásainál, más államokhoz való viszonyainál, s legkivált azon eszközöknél fogva, a melyekkel a magán és köznevelést illetőleg rendelkezik, arról, hogy az erényt erősebbé, az igazságot tiszteltebbé teszi, mint a milyennek most látjuk? Egy ily nemzet, legyen az bárhol, a legforróbb rokonszenvünket vonja magára. Szeretjük hazánkat, de nem vakon. Az összes nemzetekben egyetlen nagy családot látunk, s szülőföldünkre nézve az a leghőbb ohajtásunk, hogy álljon első helyen az emberi nem világosságai, s jóltevői között.

Ezek a nézetek érthetővé teszik, miért tulajdonitunk oly óriási fontosságot a nemzeti irodalomnak. E kifejezés alatt, a mint

már emlitettük, valamely nemzet lelkének irott müvekben való megtestesülését értjük. A legtehetségesebb elméknek a nemzetre való hatása ez. Terjedelmes körben hozza az forgalomba a legelevenitőbb s a legszebb gondolatokat, a melyek gondos tanultságu vagy teremtő szellemü emberektől származtak. Sokkal magasabb rendü munka ez, mint mikor a magas képességekkel megáldott elme beszéd által közli önnön magát másokkal. Mert itt a lélek átadja a nagy sokaságnak, melyhez az élő szó el nem hatolhat. tömöritett és válogatott gondolatait, a lehető legvilágosabb rendben s a legvonzóbb alakban, a melyet csak kitalálhat. Más szavakkal élve, az irodalom az értelmi erőnek oly czélból való öszpontosulása, hogy ez tágabb körben terjedhessen el s hatályosságát megsokszorozhassa.

Minthogy az irodalomnak ilyen természete van, világos, hogy az a leghathatósabb módok közé tartozik valamely nemzet jellemének emelésére s egy nemesebb emberfaj képzésére; sőt ugy véljük, hogy a javitva haladás eszközei között a legelső helyen áll. Nem ismerünk semmit, a mi oly alkalmas volna a társadalom haladására, mint azt, ha a magasabb elmék érvényesitik befolyásukat a tömegek felett; ha a tehetségesek s a kevésbbé tehetségesek között szoros összeköttetés hozatik létre; ha szerteszét terjesztik a világosságot, a mely gondolkozó, alapos s emelkedett elmékben fogamzik. Az Isten rendelete s legjóindulatubb törvényeinek egyike az, hogy az emberiséget oly inditó okok ösztönözzék az előhaladásra, a melyek csak egynehány elmétől származnak, vagy éppen egyetlen embertől; igy alakulnak az életnek legérdekesebb viszonyai és függései. Ha egy nagy igazság kijelentése forog fenn, az nem sül egyszerre ki az egész emberi nem számára, hanem valamely felsőbb elmében dereng s hajnalodik ki s ebből kell aztán kifolynia, hogy a késő századokat megvilágositsa. S az emberek java és boldogsága kiváltképpen attól függ, menynyire hivek a nagy elmék e végtelenül komoly fontosságu feladatokhoz. Nemünk legdicsőbb jóltevői azok a férfiak voltak, a kik nagy igazságok megismerésére jutva, ugy tekintették azokat, mint egy szent bizalmi letéteményt az emberiség javára, s a kik tanuskodtak azok mellett az általános setétség közepette, megvettetésben és üldöztetésben, sőt magában a halálban is. Igaz, hogy ezek az emberek nem min-

dig müködtek irodalmilag, mert állapotjuk nem engedte meg az irodalmárságot; de új és emelkedett gondolataiknak átadását, megörökitését s halhatatlan erejét rokon szellemeknek köszönhetjük, a kik könyvekben tömöritették s állandóvá tették azokat.

Az irodalom elevenitő befolyását nem szükség fejtegetnünk azoknak, kik Európának jelen történetét ismerik, s a kik természetesen tudják, mekkora rugója volt az emberi elmének az őskor tudományosságának felujitása. A régi idők nagy emberei irataik által akkora uralmat gyakoroltak e jelen idők felett, a mekkorát saját koruk felett soha sem. Fontos megjegyeznünk, hogy az irodalom befolyása folytonosan növekszik; mert a sajtó s a nevelés elterjedése által hatásköre csaknem meghatározhatatlan. Az olvasás, mely egykor csak keveseknek volt előjoga, most ezereknek foglalatossága s jövőben minden ember főgyönyörüségei közé fog tartozni. A könyvek mindenüvé behatolnak s a lángész némely müvei a legsetétebb kunyhókba is megtalálják az útat, melyek csak kevéssel ezelőtt minden szellemi világosság számára elzártaknak látszóttak. Most az irás a leghatalmasabb eszköz a földön. Ez által a lélek mintegy mindenütt-jelenvalóságot nyert. Az irodalomtól várjuk tehát mint főeszköztől egy tökélyesebb emberfajnak felnevelését. S az ezt müvelő jeles elméktől várjuk a mozgató erőket, a melyek által hazájoknak előbbre kell vitetni. Tudtokra kivánjuk juttatni, hogy kezeikbe van letéve a legnagyobb hatalom e földön, s hogy rajtok fordul meg a társadalom legszebb reményeinek teljesitése.

Némelyek azt gondolhatják, hogy mi az értelmi befolyást az erkölcsi és vallásos befolyás fölé kivánjuk emelni. Azt mondhatják, hogy az erkölcsi és vallásos igazságoknak nem bölcsészek és okosságukkal kérkedők, hanem gyöngék és aránylag kimüveletlen elméjüek által való tanitása alakitotta át a világot. Az erkölcsi és vallásos igazságról igenis elismerjük, hogy az „Istennek ereje mindenek idvezitésére.“ De ne gondolja senki, hogy annak választott temploma csak a kimüveletlen elme lehet, s hogy legfőbb eszközéül leginkább a tanulatlanok ajkait szemeli ki. Az igaz, hogy az erkölcsi és vallásos igazságnak az a feladata, hogy előbbre vigye az emberiséget; de nem abban az alakban kell ezt tennie, a melyben azt a korlátolt elmék felfogták és kimagyarázták, a mint azt a tudatlanok elsötétitették s a vakhitüek lealacsonyitották, a mint az

ábrándozók elmagyarázták s a türelmetlen fánátikusok elmenydörgik vagy a képmutatók üres szóvá változtatják. Hogy teljesen felfoghassuk s hathatós sikerrel közölhessük másokkal, ez is, mint minden igazság, szabad és erőteljes értelmet tételez fel. Igaz, hogy nagyszerüsége s a végtelenbe menő összeköttetései tehetségeinknek komolyabb és sokoldalubb használatát kivánják, mint más tárgyak. Egyedüli felvilágositásul e pontra nézve csak azt jegyezzük meg, hogy minden erkölcsi és vallásos igazságot egyetlen nagy, központi gondolatra lehet viszszavezetni : a lélek tökéletességére ; egy oly gondolatra, mely magába foglalja mindazt, a mi dicső az Isten természetében, s a mely saját létezésünknek czélját és boldogságát jelenti ki nekünk. E tökéletességet a legnagyobb tehetségekkel megáldott elmék voltak képesek csak megközeliteni, s jelen és jövő életünk nagy czélja az, hogy erről való fogalmunkat a végtelenig növeljük, s hogy életünkben s jellemünkben testesitsük meg és nyilatkoztassuk ki. S kifejlődhetik-e ez a magas gondolat bennünk, megtisztulhat-e a tévedésektől s tisztátalan járulékoktól, nyerhet-e folyton nagyobbuló fényt az Isten, emberek és a külső természet tanulmányozásából, s különösen lehetséges volna-e azt másokkal is hathatós sikerrel közölni értelmi tehetségeink erős gyakorlása nélkül? A vallásnak semmi sem ártott anynyit, mint az, hogy elválasztották az értelemtől ; hogy a józan okosság s a szabad vizsgálódás teréről a titok, a tekintély, az ösztön és érzelem körébe helyezték át. Innen van az, hogy a kereszténységnek jelenleg uralkodó formái s életnyilatkozatai aránylag tétlenek, hatástalanok, s hogy az, a mit e tárgyban irtak, jobbrészint kevés vagy semmi becscsel sem bir. A kereszténység nem azért van, hogy ellenemondjon az értelemnek, vagy hogy megfoszsza azt méltóságától, sőt ellenkezőleg azért, hogy munkásságra ébreszsze azt, hogy kiterjeszsze hatáskörét és nevelje hatalmát. A kereszténység a végtelenig képes a fejlődésre. Minden igazság közt ennek legkevésbbé volna szabad egy helyben megállapodnia. Ugy kellene azt kinyomozni s kifejezni, hogy a legmagasabb helyet foglalhassa el valamely nemzet irodalmában, s hogy az irodalomnak minden más ágát fölemelje és megtisztitsa. Ez észrevételekből kitünik, hogy a hathatóság, melyet az irodalmi s értelmi befolyásnak tulajdonitunk az emberi haladás terén, összefér aval, ha a val-

lásos és erkölcsi igazságnak adjuk jelentőség tekintetében a legelső helyet.

Ha sikerült megértetnünk azt a mit szándékoztunk, olvasóinkat már előkészitettük arra, hogy némi érdekeltséggel vizsgáljuk saját irodalmunk jelen állapotát s jövő kilátásait. Van-e valódi értelemben vett nemzeti irodalmunk? Vannak-e kitünő iróink az értelem munkásságának különböző ágaiban? Saját hazánkban fakadnak-e tudományos kiképződésünk s szellemi élvezetink főbb forrásai? Sajnáljuk, hogy a felelet a kérdésre anynyira szembeötlő. Az a pár iránytadó munka, mely közöttünk jött létre, s melynek fenmaradása bizonyos, a legkedvezőbb esetben is alig nevezhető nemzeti irodalomnak. Ha jelekre s bizonyitékokra volna szükség e pontra nézve, azokban a gyakori védelmi törekvésekben találnám fel azokat, melyekkel némelyek elpalástolni igyekeznek hiányainkat. Iróink védelmünkre rendszerént azt szokták felhozni, hogy még ifjak vagyunk, hogy egy csak nem rég bérendezett államban még sok a pótolni való, s hogy kiválóbb képességü egyéneink a gyakorlati pályákhoz szükségesek. Legyenek bár e mentő érvek kielégitők vagy nem, egy dolgot eléggé bebizonyitanak s ez az, hogy önmagunk is érezzük, mily kevéssé támogatjuk jelentékeny adalékokkal az értelem érdekeit. Csak egy pár nevet állithatunk párhuzamba az oczeánon tul levő irodalmi és tudományos nagy nevekkel. Nálunk nincsenek meg azok a világosságok, melyek egy országot távolról is láthatóvá tesznek. Ne mondjuk azt, hogy csak az európaiak irigysége tagadja meg jogos igényeinket. Oly korban mint ez, melyben az irodalmi világ egy családot képez, s melyben a szellem termékei még az ipar új felfedezésénél is gyorsabban jutnak forgalomba, valamely nemzetnek magának hibája az, ha nevét saját határain kivül is nem emlitik tisztelettel. Magam hallottam s gyönyörködtem rajta, hogy hazánkat az Álpokon túl a Franklin honának nevezték. E név átlépte ama havasok óriási korlátait, s ismertekké tett minket ott is, hol intézvényeinket s szokásainkat alig tudták jobban, mint az erdőinkben lakó vad Indiánokéit.

Már megszoktuk egy parancsoló állást elfoglaló irodalom hiányáért aval vigasztalni magunkat, hogy intézményeinknél fogva s az elemi képzettségnek a nemzet minden rétegei között való

elterjedettségénél fogva feljül állunk más nemzeteken. Erre nézve méltó okunk van a dicsekvésre, de talán kevesebb, mint gondolnók. Államunk kezdi érezni, hogy köziskoláinkban erősen sok a kivánni való, s hogy a tudományos képzettség, melyet nyujtanak, a megszerzésére forditott időhöz mérve, szomoritóan csekély. Kiáltó szükség, hogy társadalmunk munkás osztálya magasabb nemü s gyümölcsözőbb oktatást nyerjen, mint eddig nyert, s örvendünk, hogy e hiány pótolására már megtörténtek a kellő lépések. De legyenek elemi tanintézeteink bármilyen tökéletesek is, megvallom, hogy ez még nem elégit ki engemet. Ennél többre van szükségünk. Hazánk irányában táplált reményeimnek s óhajtásaimnak, az értelmiségnek bizonyos, az egész nemzetre kiterjedő, de megállapodott foka még akkor sem felelne meg, ha ez fennebb állana annál, a hová más nemzetek eljutottak. Nagy elméknek kell képződni közöttünk, olyan elméknek, melyeknek müködése világszerte érezhető legyen, s a melyek által lényeges hatást gyakorolhatunk az emberiségre. Én azt szeretném, ha az emberi ész hazánkban az attól kitelhető legnagyobbat tenné meg. Szeretném, ha ez a nemzet igényt támaszthatna az emberiség hálájára, az által, hogy új erősségeket szolgáltat az erkölcsi és vallásos igazságok alapjának megvetésére, mélységet s tündöklő fényt további fejlesztésökre; ha eredeti önálló gondolkozás, tudományos felfedezések által tüntetné ki magát; ha a jó izlés és költészet lelket nemesitő gyönyörüségeit új müvekkel gazdagitaná.

E szempontokból kiindulva szükségképpen fájlalnom kell azt, hogy ámbár az elemi oktatásról való gondoskodásban s ennek terjesztésében fölülmulunk más nemzeteket, meszsze elmaradunk némelyektől abban, hogy tanintézeteinkben nincs elég alkalma a léleknek szabadon és teljes mérvben kifejlődnie, hogy nem növelünk nagy tudósokat, hogy nem osztunk szét valódi alapos tudományt s a magasabb igazságok iránt való nemes tudvágyat, a mely egyedül képes egy tekintélyesebb állást elfoglaló irodalmat megalapitani. A dolog valóságát ki kell mondanunk. Felületes tudomány sok van közöttünk, de szigoru, kitartó nyomozás kevés; kevés abból az emésztő szenvedélyből, mely új igazságok keresésére ösztönöz, s a mely a világi dolgokat értékteleneknek tekinti; kevés lelkes ragaszkodás a magasabb értelmi képzettséghez. Sehol sincs közöttünk oly irodalmi légkör, vagy az irodalmi befolyásoknak oly halmozata,

a melyek a léleknek egész, teljes erejét arra késztetik, hogy önmagát fejtse, s hogy maradandó müvekben nyilatkoztassa ki magát. Közöttünk csak kevesen mondhatják el magokról, hogy türelmesen s fáradsággal nyomozták ki a gondolkozásnak valamely nagy tárgyát, anynyira, hogy tökéletesen tudják azt, a mit más emberek ezt illetőleg fölfedeztek vagy tanitottak, s hogy igy oly alapon állhassanak, a melyből kiindulva új nézeteket nyerhetnének. Kivételek természetesen vannak. Hazánknak is voltak eredetien és mélyen gondolkozó fejei. Franklint már emlitettük s megemlithetjük még Edwards-et, ki kora legnagyobb embereinek egyike volt, habár lelki tehetségei, fájdalom, csaknem egészen el voltak veszve az irodalomra nézve, sőt félek tőle, hogy a vallásra nézve is téves irányu hitelveinél fogva. Az akaratról irott müve, igaz nem derit semmi világot az emberi természetre s a tárgy nemessége mellett sem tartalmaz nagy vagy emelkedett gondolatokat; de mint a logikai éles eszüségnek s a vitatkozási erőnek példája minden bizonynyal az első rangu bölcsészeti munkák küzé tartozik. Élő irókat is emlithetnénk, kik hazájoknak becsületére válnak. Mégis azt kell mondanom, hogy a mit már megtettünk, azt csak anynyiban becsülöm, a menynyiben magasabb és tovább ható törekvéseknek igéretét zárja magában. Sem a hazafiasság, sem az erény meg nem engedi, hogy tömjént hintsek nemzeti hiuságunknak. Tudnunk és éreznünk kell azt, a mi igaz. Korunkban is, melynek szellemi munkássága oly kiterjedett, leginkább idegen elmék müveiből meritjük lelki táplálékunkat, nemesebb élvezeteinket, mig saját szellemi munkásságunknak idegen országokban semmi nyoma sem található fel. Mig tiltakozunk szükségleteinknek az európai gyáripar készitményeivel való fedezése ellen, teljes nyugodtsággal támaszkodunk Európára az ész nemesebb és fontosabb gyártmányait illetőleg. Dicsekszünk politikai intézményeinkkel, s legfőbb ismereteinket, könyveinket, eszméinket a monárchia oskolájából nyerjük. Igaz, nagy hátrányokkal kell küzdenünk. De ha szabadságunk megérdemli a dicséretet, melylyel emlegetik, tulnyomólag ellensulyozza azokat. Hiszem, hogy ez igy is van. Hiszem, hogy végtelen kilátást nyit számunkra a szellemi haladásra. Ha nem tudnám ezt szabadságunkról, akkor nem sokra becsülném azt. Ha az örökösülő kormányformák legtöbbet tennének a lélek fejlesztésére, akkor sokkal

jobb volna azokat viszszaállitani, mint meddő szabadsághoz ragaszkodni. Ne tegyük ki a szabadságot ennek a szidalomnak. Bizonyitsuk be, hogy a szabadság megtanitott minket az emberi természet értékének és nagyságának becsülésére s arra a kötelezettségre, hogy dicsőségét és erejét fejtenünk kell, az által, ha bőkezübben gondoskodunk az elemi ismeretek elterjesztéséről, nagy elmék képzéséről s a szellemi és erkölcsi erők egyesitett müveléséről.

Irodalmunk jelen állásáról fennebb beszéltem. Most azoknak az okoknak megvizsgálására megyek át, a melyek haladását akadályozzák; s azonnal szemembe ötlik egy, mely anynyira el van terjedve, hogy külön megtekintést érdemel. Azt az átalánosan uralkodó véleményt értem, mely szerént hazánk viszonyaihoz képest inkább gyakorlati hasznos ismeretekre van szükségünk, mint egy alapos, nagy kiterjedésü, mivelt irodalomra, s ezt az utóbbit, ha éppen szükségünk lenne arra, akkora bőségben és változatosságban hozhatjuk be más országokból, hogy nem szükséges önmagunknak fáradnunk annak létrehozásában. Menynyiben helyesek ezek a nézetek? Ezt a kérdést szándékozom megoldani.

Nem akarom kétségbe vonni, hogy első és fő gondunkat a hasznos ismeretekre kell forditanunk. De saját nézeteim a hasznosságról különbözhetnek sokakétól, kik ez állitást elfogadják. Vannak olyanok, kik e kifejezést csupán az élet legszükségesebb kellékeire, kényelmére s ezeknek megszerzési eszközeire szoritják. S igaz-e az, hogy nincsen más ismeretre szükségünk, azon kivül a mi ruház és táplál? Igaz, hogy ellehetünk minden másnemü tanulmány nélkül, csak azt nem nélkülözhetjük, a mi az anyagot hatalmunk alá hajtja, s a melylyel szükségleteink fedezésére kényszeritjük azt. Szerencsére az emberi természet sokkal szivósabb, semhogy e korlátolt hasznossági nézetnek mindenben engedne. Érdekes észlelnünk, hogy éppen azok a mesterségek, a melyek kiválólag arra vannak rendelve, hogy az élet szükségeinek s kényelmének szolgáljanak, hágják át mindegyre ama korlátokat nem állapodva meg a puszta czélszerüségnél. A kézmüi iparmunkának jókora s folyton növekvő része csupán arra forditatik, hogy a finomabb izlés igényei kielégittessenek. Mily egyszerü lenne az épitészet mestersége, ha csupán arra szoritkoznék, hogy kényelmes és czélszerü lakokat állitson. Menynyi hajót kellene leszerelni, s menynyi élénk kereske-

delmi közlekedést megszüntetni, ha öltözékeinket, s bitorainkat a száraz czélszerüség mértékére vinnők viszsa. Ez a „hasznosság“ városon és falun roppant változást csinálna, porba döntené az épitészet csodamüveit, megszámlálhatatlan ékitményeket törölne el, melyekkel a jó izlés elönté a föld szinét. Szerencsére az emberi természet sokkal erősebb, semhogy e tekintetben a czélszerüsködőnek (utilitarian) hódolna. Nem állapodhatik meg a czélszerünél. Egy hajlam sem fejlődik oly gyorsan ki, mint annak szeretete a mi díszit. A vad ember felcziczomázza magát, s a gyermeket sokkal inkább meglepi köntöseinek szépsége, mint az a mire valók. Öltözékeinkben s táplálékainkban anynyira nem szoritkozunk a czélszerüségre, hogy nem is esik jól az olyan lakoma, a mely nincs egy bizonyos izléssel készitve és rendezve. S az az ember, a ki ruhái készittetésében csak a kényelmességre tekintene, nem egy társas körben találna különös fogadtatásra, habár nehezére esnék is abból kimaradni. Elismerem, hogy a hajlandóság, a melyre hivatvatkoztam, gyakran fajul szélsőséggé, romlást hozó pazarlássá. Tudom, hogy a diszes szeretetét a hiábanvalóság gyakran megvesztegeti s hogy ebben a megvesztegetett állapotában megrontja, néha megsemmisiti a lélek épségét s egyszerüségét, s az igazi nagyság iránt való fogékonyságát. Mindazáltal még szélsőségében is azt mutatja, hogy a szép eszméje kitörölhetetlen elv gyanánt van beoltva természetünkbe, s ez igazság egymagára elég arra, hogy óvatosokká tegyen némely köznapias hasznossági felfogások iránt.

Mondám, hogy én a hasznos ismereteket csak úgy becsülöm, mint bárki. De hasznos ismeret alatt azt értem, a mi több elemből öszszetett sokoldalu természetünknek megfelel és szolgál; azt értjük, a mi nem csak az állati embernek, hanem a szellemi, erkölcsi s vallásos embernek is hasznos; hasznos egy oly lénynek, kinek lelki tehetségei vannak, s kinek boldogsága azoknak szabad és öszhangos gyakorlatában áll. Megengedem, hogy legelőbb azt a tudást és ügyességet kell elsajátitanunk, a melylyel eledelünket megszerezhetjük, s életünket fenntarthatjuk, mert világos, hogy csak ugy munkálhatunk, s javithatunk ha élünk. De az élet eszköz; a munkásság, s a haladás a czél; s ki akarná állitani, hogy az a tudás nem a legnemesebb értelemben hasznos, a mely által teremtetésünk főczélja elérhetővé lesz. E nézetek értelmében egy nem-

zetnek tisztelnie, s müvelnie kellene, mint kimondhatatlanul hasznos valamit azt az irodalmat, mely a legmagasabb képességből foly ki, s a mely azokat munkásságra hivja; a mely gondolkozásbeli erőt, feltalálási termékenységet, akarati szilárdságot, tudásszomjat, s a szépbe való gyönyörködést fejez ki és közöl másokkal. E nézetek értelmében különös fontosságot tulajdonitunk az irodalom azon ágainak, a melyek az emberi természetre vonatkoznak, s a melyek azt erejének öntudatára juttatják. A történelemnek nemes tanusága van, mert ez az emberi lényeket sokféle és ellentétes állapotokban mútatja fel, erőben és gyöngeségben, haladásban és viszszaesésben, s igy kijelenti az okokat és eszközöket, a melyek által nemünk boldogsága és tökéletessége előmozditható. A költészet hasznos, mert mélyen elrejtett húrokat pendit meg az emberi lélekben; mert hangot ad finomabb érzelmeinek; mert kifejezi s érthetőbbé teszi azt a rokonszenvet, mely az ember szelleme, s a külvilág között fennáll; mert új és szép alakokban nyilatkoztatja ki a nagy erkölcsi igazságokat. Különösen ama felsőbbnemü bölcszet, mely az ember értelmi és erkölcsi tulajdonságainak magyarázatával foglalkozik; mely a tudás, kötelesség, tökéletesség törvényeit fejti fel; mely az erkölcsi világhoz, s kiválóan Istenhez való viszonyainkat mutatja meg: oly rendkivüli fontosságu, eredményeiben oly hasznos, hogy e mellett a tudomány minden más ágai háttérbe vonulnak; s az oly népnek, a mely ezt nem tiszteli, kevés oka van a czivilizálatlan népek felett való felsőbbségével dicsekedni. Mindebből látható, hogy én a hasznosságot nagyon tág értelemben veszem. Egyátalában nagyon óvatos vagyok abban, hogy valamely nagy és eredeti elmének bárminemü nyomozódásait vagy felfedezéseit haszontalanoknak tekintsem, még akkor sem, ha nem látok azokban közvetlen vonatkozást az emberiség egy vagy más érdekére; mert mindennemü igazság gyümölcsöző természetü, s oly eredményeket szülhet, a melyek egyelőre nem szembeötlők s megtörténhetik, hogy az a mit hiábanvaló spekulácziónak nevezünk, egy kevés idő mulva új tényekkel, s elméletekkel jó kapcsolatba, s valamely éleseszü tudóst a legnagyobb horderejü vivmányokra segit. Az őskor mathematikusa, a mint ott ült elmerülve magános gondolataiban, nem is képzelte, hogy elméleteit, századok hoszszu sorának lefolyása után, egy Newton a világegyetem titkainak megfejté-

sére forditja, s hogy azon nemcsak a csillagászt vezérlendik az ég boltozatán, hanem a hajóst is a tenger járatlan útain. A mi engem illet, én kivált azoktól az igazságoktól várok nagy eredményt, a melyeket leggyakrabban szoktak haszontalanok gyanánt ócsárolni. Mert a legemelkedettebb, s maga után a legtöbb hasznot hagyó igazság elvont és egyetemes természetü; s pedig az a mi elvont, ámbár végtelen sokképpen alkalmazható, a mint tudjuk, rendesen ellentétet képez azzal a mi gyakorlati.

Azt állitom, hogy egy oly nemzetnek, melynek komoly szándéka van helyet foglalni az előhaladott népfajok között, nagy gonddal kell előmozditania saját kebelében a szellemi munkásságnak minden ágát. Erősen el kell határoznia, hogy egyetlen más nemzet által se múlassék fölül. Meg kell győződve lennie a felől, hogy az emberi lélek az a teremtő erő, a melynek hasznositania kell a természet minden adományát; a mely által más országok feletti uralmát a legnemesebb értelemben alapithatja meg. Oly férfiakat kellene nevelnie, a kik képesek legyenek megérteni s használni mindent, a mit bárhol a földszinén kigondoltak vagy felfedeztek. Az emberi tudomány teljes összegének ott kellene lennie egy nemzetben, — nem elhanyagolt könyvtárakban, hanem megtestesülve a nagy elmékben. A legnagyobb gonddal ápolt intézeteknek azoknak kellene lenni, a melyek alapos tudósokat, jeles régiség-buvárokat, mély történészeket s mathemátikusokat adnak a hazának; a melyekből a természeti és erkölcsi tudományok jeles szellemi munkásokat nyernek; a melyek egy jóizlésü s virágzó szépirodalomnak termelő házai.

Nehogy félre értessem! Én nem akarom, hogy hazám pedánsokat, fontoskodó szőrszálhasogatókat neveljen magának, kik roppant kommentárokban tárgyalják egy görög ékezetnek vagy rozsdás éremnek titkait. Én nem kivánom, hogy tudósaink csak azért nyomozzák a hajdankort, hogy porába temetkezzenek, hanem hogy fogják fel szellemét; hogy az őskor nagy elméivel olyan formán társalogjanak, hogy gyümölcsözővé tegyék a jelenre nézve mindazt, a mi szép és nagy volt a multban. Azt akarnám, hogy azok a kiket az Isten a tudomány jelen vivmányainak felfogására, s új igazságok felfedezésére termett lelki tehetségekkel áldott meg, találjanak olyan segédeszközökre s intézetekre, a melyek által magokat

magas hivatásukra kiképezhessék, hogy igy hazájokra nézve egy emelkedettebb szellemi élet forrásaivá válhassanak, s az emberi nem előrevitelében minden kor és nemzet nagyjainak munkatársaivá lehessenek.

Tudom, sokan azt fogják mondani, hogy a külföld tudósai, kik oly jeles tanintézetekben nevekedtek, a milyeneket hazánk nem képes fenntartani, elvégezhetik helyettünk a szellemi munkát, s elég könyvet, tudományt küldhetnek számunkra lelki szükségeink fedezésére. Erre nézve nagyon sok mondani valóm van. Először is azt felelem, hogy az idegen nemzetek tudományos irodalmának csak úgy vehetjük hasznát, ha egy szinvonalon állunk azokkal. A külhoni gépezet készitményeit akkor is használhatjuk, ha annak az ügyességnek, a mely előállitásukra megkivántatott, a legcsekélyebb része sincs meg bennünk. De a szépirodalom jeles termékeit, s a bölcsészet mély buvárlatait csak akkor becsülhetjük meg, s élvezhetjük igazán, ha miveltség s lelki képzettség tekintetében egyenlő fokon állunk azokkal, a kik azokat irták.

Második helyen azt hozom fel, hogy végtelen nyereség egy nemzetre nézve az, ha saját kebelében, saját fiai között jeles lelki képzettségü férfiai vannak. Az ilyen emberek jelenlétök, társalgásuk, hirnevök által tetterőre sarkalják a nemzetet, s mintegy új életet öntenek abba; s a mi különös figyelmet érdemel, az ilyen egyének jótékony hatása sehol sem érezhető anynyira, mint egy köztársaságban, a milyen a miénk; mert itt a társadalom különböző osztályai egymásba vannak olvadva s hathatos befolyást gyakorolnak egymásra, s a mi egyébütt nincs meg, — a tehetségesebb szellemek szabadon közlekedhetnek a tömeggel. Egyike a szabadság sok jó gyümölcsének az is, hogy a szellemi erőknek tágabb körbe való kibatását előmozditja; s következőleg egy szabad állam minden más országoknál hűtlenebb önnönmagához, ha jelesebb tehetségeitől megvonja az alkalmat arra, hogy kiképződhessenek.

Megjegyzem továbbá azt, s úgy hiszem, hogy ez észrevétel nagy horderejü, — miszerént a könnyüség, melylyel idegen országok irodalmát elsajátithatjuk, nemcsak hogy nem szolgáltat elegendő okot saját irodalmunk elhanyagolására, hanem igen erős indok annak müvelésére. Nem akarok paradox állitásokkal élni, de azt hiszem, sokkal jobb volna semmi könyvet be nem bocsátani kül-

földről, mint azokat saját szellemi munkásságunk helyettesitői gyanánt használni. Minél többet nyerünk a külföldtől, annál nagyobb szükség van egy eredeti önálló nemzeti irodalomra. Annak a nemzetnek, a melynek lelkébe folytonosan csak idegen elmék gondolatjai szűrődnek be, erősen nagy belső erővel kell rendelkeznie, hogy képes legyen e hatalmas befolyást mérsékelni, s ennek hiányában menthetetlenül a legveszélyesebb rabságba sülyed, szellemileg erőtelenné és szolgaivá válik. Nem szándékom e szoritó rendszert végkép befejezni egy oly törvény hozatala által, mely megtilt minden irodalmi közlekedést a külfölddel, sőt örvendek, hogy a szellemi közlekedés hazánk s a régi világ között folyton növekszik. De inkább megszakitanám azt, semhogy hazámat tétlenül ülni lássam az idegen tanitók lábainál. Sokkal jobb volna egyátalában nem birni semmi irodalmat, mint szüntelenül a külföldet majmolni. Valamely ország igazi fejedelmei azok, a kik meghatározzák lelkületét, gondolkozásmódját, izlését s elveit; s azt egyátalában nem szivelhetem el, hogy ezt az uralkodást idegenek kezében lássam letéve. Egy ország, szintugy mint az egyén, csak anynyiban bir tekintélylyel s befolyással, a menynyiben kifejlesztését önnön magának köszönheti. Nagy zajt ütünk, nehogy a szövetgyártásban idegenekre kelljen támaszkodnunk. De én azt mondom, ám szőjenek, s fonjanak mások helyettünk, csak ne gondolkozzanak helyettünk. Annak az országnak, a melynek kormánya és törvényei csupán a közvéleményen alapulnak, féltékenyen kellene megóvnia e közvéleményt minden idegen hatalomszótól. Saját irodalmunknak kell lenni, hogy ellensulyozhassa a külföldről átplántáltat, s hogy ez utóbbinak helyes felhasználását biztositsa. A külföldről reánk gyakorolt befolyásnak, egy belső nemzeti egyediségünkből kifolyó ellenhatást kell szembeállitani tudnunk, mert fenmaradásunkat csak igy biztositathatjuk. Különösen egy oly nemzetnél szükséges az, hogy minden a mi külföldről bejön, szabad s szigoru birálatnak vettessék alá, a melynek polgári intézményei fentartásukra bizonyos független s erőteljesen bátor szellemet kivánnak meg. E nézeteket én igen megfontolásra méltóknak tekintem. Hazánkban hova tovább, mind inkább terjed az olvasás szokása. A könyvek már is a közélet leghatalmasabb emeltyüi között foglalnak helyet. S az a kérdés támadhat, elnézzük-e hogy Europa ezek által tetsése szerént idomit-

sa értelmiségünket? Csak viszhangja legyen-e Ámerika annak, a mit az oczeán túlpartján levő árisztokrácziákban kigondolnak s leirnak?

Még egy más oldala is van e tárgynak. Az idegen irodalom úgyszólva mindig csak idegennek marad. Egy más nemzet lelkéből fakadt, mely bár menynyire is hasonlitson ahoz, még sem saját nemzeti lelkületünk. Minden nemzetnek megvannak a maga saját jellemvonásai s érzületei, melyeket csak saját irói képesek kifejezni, s melyek ha az irodalomba átszűrődnek, oly szivhez szólóvá s igazzá teszik azt, a milyen legelső barátunk szava volt.

S most egy oly érvet szándékozom felhozni a nemzeti irodalom mellett, mely ha nem anynyira szembeötlő, mint azok a melyeket már megemlitettem, nézetem szerént nem kevésbbé helyes. A szempont, melyből az irodalmat eddig tárgyaltam, ez volt: ugy tekintettem azt, mint a jelesebb elmék természetszerü kifejezését, gondolataiknak másokkal való közlését. Hozzá teszem most azt, hogy sokkal többet teszen az ilyen elmék *képzésére*, mint egyelőre hinnők, s hogy irodalom nélkül a legfőbb eszköz hiányzik egy népnél a szellem és tehetség kifejlesztésére, tökéletesitésére. Emberi természetünknek egyik főtörvénye, mely társas lényekre nézve kiváló fontosságu, az hogy az, értelem legderekabb gondolatainak méltó alakban való kifejezése által, maga is erősbül, s gyarapodik. E tekintetben, valamint más tekintetekben is, sokkal jobb adni mint venni. A jelesebb elmék nem képződnek csak magános gondolkozás által, hanem az által, ha eszméiket másokkal is közlik. Nagy gondolatokkal soha sem lehetünk teljesen tisztában mindaddig, mig azt a mi bennünk megfogamzott, kellő alakban ki is tudjuk fejezni. A szellem legnemesebb, s önmagára nézve legerősitőbb munkálatai közé tartozik eszméit tiszta és dicső alakba önteni, s a mások lelkeibe is életre ébreszteni. Az irodalom e szerént nemcsak nyilvánulása a szellemi erőknek, hanem meg is teremti egyszersmind azokat, s e nélkül a jeles elméket nem lenne, hogy mi ösztönözze önfejtő munkásságra.

Kétlem, hogy valaki lelki tehetségeit teljes erejökből öszpontositaná valamely tárgyon addig, a mig nem ir valamit arról a mások oktatására vagy mulattatására. Hogy tisztán felfejthesse azt mások előtt, érzi menynyire előbb saját magának alaposabban át-

gondolnia. A mint megprobálja gondolatait összeszedni, s azoknak állandó alakot adni, látja, hogy határozatlanabbak, s zilálabbak, mint egyelőre hitte volna, s ennélfogva szabatos kifejezésökre, nézeteinek öszhangba hozására törekszik, minek szükségét azelőtt soha sem érezte. Tárgyát új szempontokból tekinti meg; fürkésző bonczolás alá helyezi; sokszerü ismeretekkel hasonlitja s köti össze; tisztázására új fölvilágositásokat, s hasonlósági eseteket (analogies) keres; latra veszi az ellenvetéseket; s ilyen utakon gyakran magasabb igazságokra talál, mint a milyeneket földeriteni szándékozott. Határozatlan fogalmak ilyen formán megtisztulnak. Dicső gondolatok, melyek meteorok gyanánt villantak meg az elmében, alakot nyernek, s lassanként ragyogókká válnak, mint a nap, gyümölcsöző viszszahatással a szivre s lélekre nézve. A nagy elme kiválóbb sajátságai közé tartozik, hogy szereti félig ismert, titokszerüen borongó szellemvidékekbe hatolni, s a meszsze távolban rejlő határozatlanul öszszefolyó igazságnak egy-egy csillámlását ellesni; s a ködhomálynak szétoszlatásában, mely azt boritja, tán semmi sem segiti anynyira az ilyen szellemeket, mint a fáradság, a melylyel saját még nem eléggé tisztázott eszméiket mások számára érthetőkké igyekeznek tenni. A fogalmazás még akkor is jelentékeny értelmi segédeszköz, ha nem terem ilyen gyümölcsöket, mert mindig segitségünkre van, hogy sokat átölelő s rendszeresitett nézetekre tehessünk szert. Valamely nagy tárgynak fáradságos felosztása, hogy minden résznek vagy tételnek meg legyen a maga helye, s kellő aránya, kiválóan alkalmas arra, hogy gondolkozásunknak tágas látkört s kitartó erőt adjon.

Ha csupán az irályt veszem tekintetbe, akkor is elég okom van azt mondani, hogy az oly nemzet, mely ezt elhanyagolja, a legfontosabb gondolkozási segédeszközök egyikében szükölködik, mert ez nagy elmefeszitéssel jár, s mint ilyen fejlesztő hatással van az értelemre nézve. Igaz, az emberek nagy többsége a nyelvet oly természetes eszköznek nézi, hogy annak kifejező s világos használatát nem tekinti valami nehéz dolognak. Azt hiszik, hogy az mintegy önként foly az iró tolla alá, s gyakori alkalmazásánál fogva csak kevés gondolkozást vagy ügyességet kiván. De semmi sem tünteti ki anynyira egy tehetséges irónak teremtő erejét, mint irálya. Az igaz, hogy a szavakat, melyekkel él, megtalálhatjuk a

szótárban. Azonban ott szétszórvák, s mintegy élettenek. De mily csodás életet lehel azokba, a midőn mondataiban összszekapcsolja. Talán egyetlen kifejezéssel sem él, melyet köznapi irók silány alkalmazás altal ne használtak volna el; s e közönséges eszközökkel mégis minő csodákat mivel! Egyetlen mondásban egész eszmevilágot karol fel! Jelentéktelen szavaknak új összszetételei által mily finom árnyalatokban jellemzi tárgyát, mily fényes világot vet arra! Az irály ereje csak kevéssé függ a jeles tehetségü szerző által használt nyelvnek szerkezetétől, vagy bőségétől, hanem legkivált s csaknem egészen tulajdon lelkétől. Azok a szavak, a melyeket rendesen használni szokott, egymagukban csak oly kevéssé képesek gondolatait viszszaadni, mint a szobrász mühelyében heverő márványdarab a mily kevéssé képes sejtetni a müvész elméjében fölhajnalló eszmét. Egyik épp oly tétlen anyag, mint a másik; az erő mely áthatja, a lélekből származik; s a szép, nemes irály megalkotásában ugyanazon teremtő erő nyilvánul, a mely az élettelen kőből szép alakokat csal ki. Menynyire hűtelen tehát valamely nemzet saját szellemi érdekeihez, ha nem fordit kellő figyelmet egy kellemes és erőteljes irály képzésére.

Tudom, hogy ezek az észrevételek, a melyekben az irodalmat ugy tekintettem mint eszközt a tálentumnak, nagy lelki tehetségeknek kifejtésére, nem alkalmazhatók egyaránt a tudomány minden tárgyára vagy nemére. A gyakorlati és természettudományokban az ember nagy előhaladást tehet a nélkül, hogy irna valamit, felfedezésekre juthat a nélkül, hogy papirosra tenné azokat. De úgy hiszem ez esetben is nagyban gyarapitja saját képességeit, szintugy mint a másokéit, ha nézeteit tiszta, világos irályban való lejegyzés által rendszeresiti s fejti fel. Kiválólag akkor nyer erőt az elme, ha gondos feldolgozásban küzdik meg az erkölcsiségnek s az emberi természetnek óriási kérdéseivel; s ne feledjük el, hogy ezek képezik az alapot egy teljes fejlettségü irodalom létesitésében. Az erkölcsi igazság, a mely alatt mindent oda értünk, a mi a lélekre s a jellemre vonatkozik, lényegében éppen oly finomul árnyalt s bajosan megfogható természetü, mint a mily emelkedett másfelől, s a ki hatályosan akarja kifejezni azt, annak lelki tehetségeinek egész gépezetét, itéletét, találékonyságát, képzelődését, érzelmeit egyaránt müködésbe kell hoznia. Ha az iró hatásteljesen s világosan kivánja

az ilyenszerü igazságot előadni, a legszorosabb logikát a legelragadóbb ékesenszólással kell egyesitnie; új szempontokból kell a tárgyat földeritenie; érdekes formákba kell öntenie; szépséggel kell párositania; hasonlatok s ellentétek által kell megvilágositania; meg kell hogy mutassa, menynyire függ összse a külvilággal; fölfejtésére s hordozására talán terjedelmesen szétágazó költői alakot kell teremtenie. Menynyire erőtfejtők ezek a törekvések! S pedig csak irói munkásság, gondos irályszerkezet ébreszti tervszerüleg életre s tartja fenn azokat s irodalom nélkül csaknem egészen megszünnének. Sok igazságról elmondhatjuk, hogy nagyobb észbeli erőt kiván sikeresen kifejezni azt, mint rájőni; úgy, hogy az a nemzet, a mely nem segiti elő ezt a kellő kifejezhetést, enyyiben saját szellemi erejét gyöngiti. Tekintsük meg például Shakspeare Hamletjét. Ez az emberi természetet különösen érdekes oldalról ismerteti. Oly lelkületet mutat fel, melynek az élet terü; melyben a magába merült elmélkedés s az érzelemnek ereje nem áll kellő arányban a külső tetterőhez; mely mintegy saját súlya alatt omlik összse, s melyet a tudat ostoroz, hogy hatásképessége nem felel meg a jóról való ábrándképeinek, kinos belső küzdelmeinek, s az elébe szabott feladat nagyságának. Igaz, hogy az emberi természet ezen oldalának elgondolása, felfogása eléggé kitünteti a költő lángeszét. De nagyságuk tekintetében mily meglepően új szellemi képességek kivántatnak meg annak egy olyan drámában való megtestesitésére, a milyen Shakspeareé; minő tehetségeket tételez fel annak életet adni, cselekvénybe önteni; kifejtésére mellékkörülményeket s másodrangu jellemeket találni fel; az igazság s természetesség szinébe öltöztetni s azt az árnyalatot kimutatni, a melyet gondolkozásunk minden tárgyára vet! Az erre megkivántató óriási értelmi erélyességet mindnyájan észreveszszük s ez nemcsak hogy kinyilvánult Shakspeare e munkájában, hanem egy ilyen munka nélkül soha sem is szülemlett volna meg. Feltaláló ereje szúnnyadott volna, ha gondolatait nem kivánta volna látható és állandó alakba önteni. E szerint az irodalom a szellem dajkája. Ennek segedelmével a tehetség öntudatára ébred erejének, s folyton gyarapitja azt. S nagyon természetes, hogy az oly országban, a melynek nincs irodalma, a szellem csak pang, bár mekkora tehetségekkel legyen is megáldva a teremtőtől, s nem fogja teljesi-

teni nagy hivatását, hogy életet leheljen az embertömegekbe, melyek környezik.

Még egy érvet hozok fel nemzeti irodalmunk mellett s ezt különösen fontosnak tekintem. Támogatni, ápolni kívánom azt, mert az igazság s az emberiség érdekében sokat várok attól. Azt hiszem, hogy egy oly irodalom, mely ez új világ földéből sarjazott ki, új gyümölcsöket is teremne, és sok tekintetben becsesebb gyümölcsöket, mint a milyenek egyebütt találhatók. Tudom, hogy e reményemet sokan tulságos nemzeti hiuságunkból származottnak fogják tekinteni, melyet a külföld legszokottabb büneink közé számlál. De határozottan s nyugodtan megfontolt meggyőződésből beszélek. Hajlandó vagyok hinni, hogy mint nemzet az irodalom nagy kérdéseinek helyes megoldására kedvezőbb állást foglalunk el más nemzeteknél. Kétségtelen, hogy nagy hátrányokkal kell küzdenünk. Nélkülözzük Európának irodalmi készletét és segédszereit; nélkülözzük könyvtárait, egyetemeit, tudományos intézeteit; elismert hirü tudósainak hoszszu sorát; bölcs emberek emlékezetétől megszentelt helyeit s ezer lelkesitő vonatkozásait, melyek a tudomány idő-szentesitette nevelő intézetei fölött lebegnek. De a szellem nem olyan hatalom, a mi helyhez legyen kötve. Forrását önmagában hordozza, s szabad és emelkedett eszmék befolyása alatt nagyobb igazságokra akadhat s azokat méltóbban fejezheti ki, mint a milyenek azok a vivmányok, a melyeket külső segédeszközök fölmutatni képesek.

Hazánk nagy előnye abban áll, hogy különös kedvezményeket nyujt emberi természetünk helyes felfogására. Azon tárgyak között, melyekkel az irodalom foglalkozik, az ember a legnagyobb, s az emberre nézve honunkban helyesebb, igazságosabb s alaposabb nézetek uralkodnak, mint máshol. Európában a politikai s mesterkélt megkülönböztetések többé-kevésbbé elnyomták vagy elhomályositották közös természetünket. Európában királyokra, nemesekre, papokra s parasztokra akadunk. De menynyivel ritkábban akadunk emberekre; azaz olyan eszes teremtményekre, kik saját természetöknek önérzetével birnak, a kik tudják mily teljesen értéktelen s hiábanvaló minden külső czim vagy megkülönböztetés, összehasonlitva aval, a mit belső kincs gyanánt saját lelkeikben hordoznak. Az ember ott nem azért becsüli magát, mert ember, hanem

születéséért, rangjáért vagy valamely más külső s nem emberi méltóságából folyó megkülönböztetéséért. A régi világ intézményei mind annak homályba boritására irányulnak, a minek tudására legnagyobb szükségünk van, t. i. hogy miben áll egy emberi lénynek valódi becse, miben állanak jogos igényei. Tudom, hogy e tekintetben már is nagy ujitások történnek külföldön. De a nép többsége most is háttérbe van szoritva a kiváltságolt kevesek mellett. A tömeget úgy tekintik, mint dolgozó eszközt, mint idomitható anyagot, melyet tetszés szerint lehet a magosabban állók használatára forditani. A kar hatalmára alapitott intézmények elnyomták emberi természetünk nagyságának amaz öntudatát, mely mint csira magában foglal minden nemesebb eszmét, a mely magunknak s másoknak becsülésére tanit minket, s a mely a gyermeki érzület s reménység kötelékeivel kapcsol minket Istenhez; s azt hiszem, hogy az irodalom minden ága magán viseli e belső lealacsonyulás nyomait. Nézetem szerint a mi helyzetünk kedvezőbb az emberi természet valódi értékének igazságos és alapos megitélésére. Dicsekedni nem akarok, de amaz erkölcsi önérzetnek, emberi becsünk amaz öntudatának nálunk kevesebb akadálylyal kell küzdenie. Az embert nem takarja el szemeink elől anynyi mesterségesen reárakott álöltözet, mint az ó világrészben. Mi képesebbek vagyunk annak az igazságnak felfogására, mely szerint minden emberi lény lényegileg egyenlő, lelkes, fejlődésképes és halhatatlan, természeténél fogva; s magára ez az egy meggyőződés elég arra, hogy a leghatalmasabb változásokat idézze elé az emberi életnek s az emberi gondolkozásnak minden ágában.

Előadtam, hogy mit tekintek én legjelentékenyebb előnyünknek. De helyzetünknek más elősegitő körülményei is vannak. Már csak az is, hogy új állam vagyunk, okot ad remélnünk, hogy új és fokozott szellemi munkásságra buzdulunk, hogy tudományosságunk mélyebben behatol az élet s a természet titkaiba. Nem nehezülnek ránk elavult intézmények, idő-szentesitette viszszaélések s a középkori barbarizmus maradványai. Független és eredeti gondolkozás tekintetében nagy nyereségnek tekinthető az, hogy nincs előjogokkal felruházott s kötelező államvallásunk *); mert ez, bármily elő-

*) A szerző itt az angol államvallásra céloz, mely ez értekezés megirásakor még teljes merevségében állott fenn s kötelező volt mindenkire nézve, ki államhivatalba kivánt lépni.

nyös legyen is némely tekintetben, már természeténél fogva ellensége a felfedezéseknek s a haladásnak. Czélja és tulajdonképpeni feladata az, hogy szegezze le a szellemet egy bizonyos pontra, s hogy egy kornak nézeteit tegye kötelezőkké minden bekövetkező időkre nézve; s ha történetesen egy szenvedélyektől s pártküzdelmektől zaklatott korban alakul meg, a mint az rendesen lenni szokott, midőn a történelem bizonyságtétele szerint, az egyházba nagy hibák csusztak be, szükségképpen sötétséget és lelki rabszolgaságot kell megörökitenie. Közöttünk a szellem, habár még korántsem teljesen szabad, sokat lerázott azokból a bilincsekből, a melyek arra más országokban nehezülnek; s ettől inkább megvárhatjuk, hogy erőt és buzgalmat fejt ki jogszerü czéljának, az igazság, az örök és általános igazság megszerzésének, elérésében.

Legtávolabbról sem szándékozom az ó világrész irodalmáról kicsinylőleg beszélni. Hisz az mindennapi lelki táplálékom. Érzem, menynyit köszönhetek a tiszta és bölcs elmék ama szellemkoszorujának, kik irataik által idegen országokban reánk hagyták legválogatottabb gondolataikat s legszentebb érzelmeiket. Mégis ki kell fejeznem azon nézetemet, miszerint mindaz, a mit irodalmi tekintetben eddigelé tettek, oly befolyások alatt jött létre, melyekhez szükségképpen sok hibának s téves megvesztegetett felfogásnak kellett járulnia; s hogy az egésznek szigoru birálat alá kellene, és kell vettetnie. Például azt hiszem, hogy az emberi nem történetét alapjaiból ujra kellene megirni. Az árisztokrátikus intézmények s államvallások alatt divatozó előitéletektől áthatott emberek nem képesek azt megérteni, helyes szempontokból leirni. A lefolyt időknek, nagy eseményeikkel s nagy embereikkel együtt, új vizsgálat alá kell vettetniök, hogy új eredményekre juthassunk. Bizonyos, hogy a történelmet már is sokan kezdették új szempontokból tanulmányozni, s ugy vélem, hogy azoknak a helyes vezérelveknek, melyek alatt azt tanulmányozni s megirni kell, kifejlődése, hazánkban legalább is akkora gyorsasággal várható, mint más országokban. Nekem ugy tetszik, hogy az irodalom előtt még végtelen nagy munka áll. Az emberiségre nézve legfontosabb kérdések még maig is vita tárgyai. Az itészetben, az erkölcsi téren s a politikában még sok nagy elvet kell megállapitani; s mindenekfelett a vallás valódi jellemét meg kell menteni az idő által reá rakott eltorzitá-

soktól s megvesztegetésektől. Én egy új átalakulást kivánok. Én egy oly irodalmat kivánok, a melyben a szellem teljes és osztatlan hódolattal adózik az igazságnak és az erénynek; a melyben annak gyermekes bámulása a mit eddig nagyságnak neveztek, higgadt és bölcs erkölcsi itéletnek ad helyet; a mely át meg át lesz hatva az emberi lélek iránt való tisztelettől s az Istenről való magasztos és felemelő hatásu gondolatoktól. Hogy minő szerep jutand hazánknak e nagy szellemi átalakulásban, azt nem akarom jósolgatni. De a mint hiszem, önnön magához hűnek maradva, osztályrésze lesz az a szerencse és dicsőség, hogy új irányösztönöket adjon az emberi léleknek. Ez hőn ápolt óhajtásom. Nem is volna bátorságom nemzeti irodalmunk érdekében szót emelni, ha nem reménlném, hogy egy új szellem fogja átlengeni azt. Nem barátkozhatnám meg aval a gondolattal, hogy hazánk puszta ismétlése legyen az ó világrésznek. Gyönyörködtet hinnem, hogy az Isten az idők teljességében egy új világrészt hozott világosságra a végből, hogy az emberi szellem itt új szabadsággal mozogjon, új társadalmi intézményeket alkosson, új haladási ösvényeket fedezzen fel, s új gyümölcsöket arasson. Én a nemzeteket teremtő képességök szerint becsülöm meg, s pirulnom kellene hazámért, ha ily sajátságos, eredeti s nagy eredményekre feljogositó körülmények között megelégednénk más nemzetbeliek eszméinek szenvedőleges elfogadásával vagy gépies ismétlésével.

S ezzel befejeztem nemzeti irodalmunk fontosságát tárgyazó észrevételeimet. A legközelebbi nagy kérdés ez, minő eszközökkel kell élnünk egy ilyen irodalom létrehozására; e munka szük korlátai nem engedik meg, hogy e tekintetben hoszszasabb fejtegetésekbe bocsátkozzam; de teljes hallgatással nem mellőzhetem azt. Irodalmunk előbbvitelének legelső és leglényegesebb eszköze az, hogy mint nemzet, érezzük becsét, hogy óhajtsuk, kapjunk azon, gyámolitsuk s üdvözöljük teljes szivünkből. Keresnünk kell azt s bizonynyal meg fogjuk találni; s ez a meggyőződés inditott engemet arra, hogy jelen értekezésemmel szükségérzetet ébreszszek az irodalom iránt nemzetünkben. Keresnünk kell azt, még pedig nemcsak kegyes óhajtásokban s szavakban, hanem a lélek kimüvelésének eszközeiről való bőkezü gondoskodás által. Irodalmi intézeteinket számra és hatáskörre nézve emelnünk kell, kiterjedettebb s alapo-

sabb tanitásról kell gondoskodnunk, forrásokat és segédeszközöket kell szolgáltatnunk jelesebb tehetségeinknek hoszszas s fáradalmas kutatásokra. Nálunk még nem is ismeretes a szellemi munkának azon mértéke, melyet valamely nagy tárgynak alapos megvizsgálása s teljes kifejtése megkiván; e nélkül pedig csak kevés állandó eszmeemléket alkothatunk. Alsóbb foku iskoláinkkal dicsekedünk, de nincsenek egyetemeink, melyek e nevet megérdemelnék, a melyekben egy tehetséges s irodalmi izlésü ember magáévá tehetné mindazt, a mit a tudomány egy vagy más ágában napjainkban tudni lehet, s a hol rokon lelkekkel társalogva saját szellemét is erősbitheti. Tudom, némelyek azt hozzák fel, hogy nem vagyunk képesek ilyeneket állitani. De ez nem áll. Pompára, lakomára s fényüzésre elég gazdagok vagyunk; divatra, butorokra, öltönyeinkre, palotáinkra s gyönyöreinkre milliókat tudunk pazarolni; de a lélek szükségeinek fedezésére nincs pénzünk. S hol rejlik szegénységünk? vajjon tárczánkban vagy lelkünkben?

Emlitettem, hogy az irodalom emelkedése csak előhaladott intézmények között várható. Kérnem kell azonban az olvasót, nehogy szavaimat oda magyarázza, mintha én az irodalom megteremtését kizárólag csak ez intézményektől várnám, vagy azt hinném, hogy ez utóbbiaknak szükségképpen az irodalom magasabb lendületét kell eredményezniök. Előhaladásának ezek csak eszközei, nem pedig okai. Az irodalom az egyén szellemi tehetségétől függ, s ezt a külső eszközök ha elősegitik is, de meg nem teremthetik. Eszmék előállitására a külső segédeszközök nem képesek. Mindazon fáradozások után, a melyekkel megkisértették a tehetségek különféleségét a nevelésből kimagyarázni, kénytelen vagyok azt hinni, hogy az elméknek, mint mindennek, a mit a természet előállit, eredeti és kitörölhetlen különbségeik vannak; hogy nincsenek kivéve azon nagy és szép törvény alól, mely nagy hasonlatosságokat épp oly nagy különbségekkel kapcsol összse, s következőleg azt hiszem, hogy azok az emberek, kik hivatva vannak arra, hogy a világ világositó szövétnekei legyenek, erejöket és megbizatásukat magától az Istentől nyerik. Mindazonáltal, habár külső segédeszközök nem is képesek tehetségeket teremteni, azoknak kifejtésére sokat tesznek; s ilyeneknek hiányában a szellem gyakran tétlenül szúnynyad, vagy sikertelen kisérletekben emészti fel magát, mig

az embereknek egy sokkal nagyobb osztálya, mely ha lángészszel nem is, de legalább a középszerün felül emelkedő tehetséggel van megáldva, nem részesülhet abban az oktatásban, mely által megközelitheti a kiválóbb elméket, s azokkal közlekedhetik.

A mint mondám, egy nemzetnek elő kell segitenie az irodalmat bölcs és meszsze kiható intézmények alapitása által. Sőt ennél többet is lehet tenni. Ennél nemesebb gyámkodást is lehet gyakorolni. Az igazságot, szabadságot és erényt saját kebleikben táplálva, sokat tehetnek arra nézve, hogy a tehetséget gyámolitsák s felgyujtsák azokban, a kikben az a legélénkebben nyilvánul. Valamely nemzet, s az abban felmerülő nagy szellemek között folytonos egymásra hatás van s ugyszólva egymást képezik. Igazat szólva, a nagy elmék inkább azon nemzet szelleme és jelleme által fejtetnek ki, a melyhez tartoznak, mint minden más okok által. Igy a szabad szellem, az új és magasabb ismeret utáni vágy valamely nemzetben, hasonlithatlanul többet tesz az irodalomra nézve, mint a legfényesebb bőkezüség a zsarnokság alatt. Egy nemzet minden hatalmas rázkodás alatt gazdag lesz tehetségekben. Egy oly nép közt, mely arra van hivatva, hogy nagy kérdéseket vitasson, nagy érdekekért küzdjön, a közjóért nagy áldozatokat tegyen, mindig új és nem sejtett értelmi erélyt látunk nyilvánulni. A nyerészkedő, önző, fényüző és érzéki nép, mely egyedül azért fárad, hogy a tunya semmittevés élveit maga részére biztositsa, saját elpuhult s aljas jellemét gyakran közli a közte lakó fensőbb elmékkel. E tisztátalan légkörben, az égi szikra halványan ég, és szerencse, ha a lángész isteni nagy adománya kéjelgés és vétek szolgálatára gonoszul nem szegődik.

Az emlitett nézetekkel megegyezőleg azt hiszem, hogy az irodalmat, itt ugy mint másutt, a társadalomra gyakorlott valamely uj és hatalmas lökésnek kell előmozditani. És ezen értekezés által természetesen felmerült kérdés az, hogy vajjon a szellem legfőbb munkássága minő lökéstől, elvtől és ösztöntől várható.

Ha viszszatekintünk a multra, látjuk, hogy az irodalmat igen soknemü elv: hazafiság és nemzeti érzés, a régikor iránti tisztelet, az ujitás szelleme, regényes szerelem, s politikai és vallásos forrongás teremtette és módositotta. Most sem várjuk emez okoktól a léleknek semmi magasabb müködését, mint a milyent már létre-

hoztak. A legtöbb talán ki is meritette erejét. Maga a társadalom javitó haladása látszik megtagadni azoktól előbbi erélyök nyilatkozását. Például, az ókor hazafisága, s a lovagkor nemi szerelme, a melyek oly hatályosan befolytak a régi irodalomra, most a természeti érzelmek lázas és vétkes tulságainak látszanak, és eltüntek, s azt hiszem, soha sem térnek többé viszsza.

Ha tehát azt kérdik tőlem, hogy minő ösztöntől vagy erőtől várom az eddiginél magasabb irodalom alkotását, én azt felelem, hogy a vallásos elv új müködésétől vagy kifejlésétől. Ez az észrevétel valószinüleg sokakat meglep olvasóim közül. Ugy tetszik nekem, hogy azt az erélyt, a melylyel ez elvnek az értelemre hatni kell, alig gyanitják. Az emberek a vallást, babonával, fanatizmussal, a kereszténység szokásos formáival azonositják; és látván, hogy az az értelem ellenébe sorakozik, az elnyomással szövetkezik, a szabad vizsgálódást megnyügözi és képtelen arra, hogy az ész és lelkiismeret szent sugallatait kövesse, annak előhaladásában csak új erőszakosságot látnak a szabad és felvilágosodott gondolkozásra nézve. Mindazonáltal az ember viszonya az Istenhez ama nagyszerü életadó igazság, mely minden más igazságot háttérbe szorit, s mely ámbár elhomályositva és megbénitva azon sok tévedés által, a melyet tudatlanság és csalárdság eddigelé hozzá lánczoltak, az emberi fejlődésnek és nemesbülésnek mindig főforrása volt. Én ugy tekintek erre, mint a szellem valódi életére. Egy ember sem lehet igazságos önmaga iránt, nem foghatja meg saját létét, nem fejtheti ki hősies bizalommal minden tehetségeit s nem érdemli meg, hogy más lelkek vezére és ébresztője legyen, mig a legtökéletesebb lélekkel közösségre nem emelkedett; mig a minden lelkek atyjához való gyermeki viszonyát nem érzi; mig a végetlen szellem templomának és szolgájának nem tekinti magát; mig nem érzi azon czélra való szent avattatását, melyet a vallás kijelent; s az emberi vélemény fölé emelkedve, világi becsületnél és dicsőségnél magosabb ösztön által nem lelkesittetik.

Ezen észrevételekből láthatni, hogy egy jobb irodalom iránti reményeim főleg a megjavitott vallás iránti reményemen alapszanak. Az uralkodó hittantól, mely sötét korszakokból szállott ránk, semmit sem remélek. Ez megtette a magáét. Mindaz, a mi ennek homályos árnyékában kikelhetett, már világosságra jött. Ez az is-

teni és emberi természetet áttörhetetlen ködbe burkolja. Ez a kereszténységet mesterséges, kényuralom-szabta hitczikkekkel terheli. Az igaz hit más eredetü. Ez az észszel, lelkiismerettel s legnemesb hajlamainkkal egyazon forrásból származik és mindezekkel öszhangzásban van. Az igaz hit lényegileg erkölcsi meggyőződés; az erkölcsi jó valódisága- és változhatatlanságáról való teljes bizonyosság; az önzéstelen erényben vagy erkölcsi derékségben, mint legfőbb jóban való szilárd bizalom; bizalom az Istenben, mint ezen erény legfőbb kútforrásában és mindenható barátjában, és a Jézus Krisztusban, mint a ki azért élt és halt, hogy azt a lélekbe lehelje; bizalom annak erejében, diadalában és halhatlanságában; bizalom, mely által a külső változások, akadályok, csapások és szenvedések legyőzetnek vagy is inkább a tökélyesedés eszközeivé tétetnek. Egy ily hitnek, szabadon és erőteljesen kifejlődve, hathatósan kell hatnia ugy az értelemre, mint a gyakorlatra. Kijelentve előttünk a teremtő fő czélját, minket ugyszólva a mindenség közepébe helyez, honnan a dolgok öszhangjai, igazi viszonyai és legtisztább kilátásai előttünk megnyilnak. — Ez a hit egyesiti magában a csendes nyugodtságot és lelkesült törekedést, és a látszólag egymás iránt ellenséges lélekállapotok öszhangja lényeges feltétel a lélek teremtő tehetségei teljes és egészséges müködésére. Ez megnyitja a szemet a szépre és a szivet a szeretetre. Az irodalom ezen befolyás alatt tisztább szivü és őszintébb lesz; mélyebben behat a kedélybe; új magyarázatokat ad a természet és élet felett; az igazság martyrszeretetét lehelli, egybekötve soha nem lankadó jószivüséggel; és a mig minden emberi szenvedésnél rokonszenves, egyszersmind át lesz hatva egészséges vidámsággal, s gyakran az el nem fojtható öröm hangjaiban tör ki, egyezőleg ama gyönyörrel, mely az Isten világát betölti.

Észrevételeimet egy jobb irodalom eszközeiről nem zárhatom be a nélkül, hogy még egy dolgot ne érintsek. Komolyan ajánlom mivelt embereinknek, hogy a szárazföldi Európa szellemi munkáival bővebben ismerkedjenek meg. Olvasásunk tulnyomólag angol könyvekre szoritkozik, s főleg Nagy-Brittania ujabbi kiadványaira. Ebben tévedünk. Ismernünk kellene a nagy tárgyak szemlélésének és tárgyalásának különböző módjait a különböző nemzetek közt. Képe-

seknek kellene lennünk a legnagyobb szellemek irásainak, a legkülönbözőbb viszonyok közti összehasonlitására. Ennél semmi sem lehet kedvezőbb saját szellemi függetlenségünk és tetterőnkre nézve. Legyen az angol irodalom bármily termékeny és mély, mégis szegényitjük magunkat, ha szellemünk egyedüli tápszerévé ezt tesszük. Azonban félek, hogy jelenleg sok hiányzik az angol könyvekből, a mire nekünk éppen szükségünk van. Az angol nép értelme mostan az ugynevezett gyakorlati és hasznos dolgokra van irányozva. A természeti tudományok haladnak, és a mi nagyon örvendetes, példa nélküli buzgósággal terjesztetnek a társadalom minden osztályában. A kormányzat, rendőrség, büntető törvény, szegényeket illető törvény és gabonatörvény hiányait szorgalommal vizsgálják. Az átalános nevelést javitják. A tudományt fényes eredménynyel alkalmazzák a mesterségekre. Szóval, sok jót látunk előhaladásban. De kevés mély és komoly gondolkozást találunk az irodalom magosabb ágaiban kifejezve. Az ismeret legnemesebb tárgyai csekély figyelemben részesülnek. Az értelmi és erkölcsi tudományok iránt szinte általános közönyösséget szemlélünk. Angliában nagy hiány van a bölcsészetben, e szót igaz értelemben véve. Ha tudós folyóiratait vizsgáljuk, melyekben egy nemzet szellemi erejének nagy része nyilatkozik, általában bizonyos itészeti zagyvabeszédre találunk, mely a müvészet munkáinak megitélésében a nagy és egyetemes elvek különös hiányára mutat. Egyetlen élő angol irótól sincs oly erkölcsi munkánk, mely összehasonlitható volna a Degerandó „Du Perfectionnement Moral“ czimü müvével; s habár kevéssé becsüljük a merész és ékesenszóló Cousin gondatlan általánositásait, mindazáltal az az érdekeltség, melyet az ő metaphisikája Párisban ébreszt, véleményünk szerint jobb előjel, mint az a teljes közöny, mely ily tárgyak iránt Angliában uralkodik. Ez észrevételek által nem akarom Anglia irodalmát kisebbiteni, a melyet egészben véve, ugy tekintünk, mint az emberi szellem legdicsőbb emlékoszlopát. Büszkék vagyunk arra, hogy Angliából származtunk, s tudományos és lángeszü müveihez való szabad juthatásunkat, mint drága előjogot becsüljük. Azt sem érezzük, hogy ereje már ki volna merülve. Homlokán nem látunk redőket, s járásában elaggottságot. Jelenleg oly irói vannak, föképp a költészetben és regény-irodalomban, a kiknek nevei mindnyájunk ajkain forognak, és a kik csak nyelvével együtt

enyésznek el. Mindezek daczára azt hiszem, hogy Anglia értelmisége jelenleg inkább önmagáért, mint az emberiségért munkálkodik, és hogy tudósainknak, ha irodalmunkat emelni akarják, behatólag kell tanulmányozniok nemcsak Anglia, hanem az europai szárazföld irodalmát is.

E szerint egy e hazában létesitendő jobb irodalom fontosságát és eszközeit érdeklő észrevételeimet bevégeztem. Ha azt kérdik tőlem, mit remélek e tekintetben, azt felelem, hogy sokat. Okaim vannak hinni, hogy a nagy tehetségek nagyobb mértékben és hatályosabban fognak e tárgyra irányulni. De e kérdésre most nem terjeszkedhetem ki. Van azonban a reményre egy ok, a melyre egy percznyi figyelmet kérek. Én ugy fogom fel a dolgot, hogy az irodalom magosabb tökélyre jutand egy a társadalomban véghezmenő nagy változás által, a melyet a czivilizáczió és jó intézmények mind nyilvánosabbá tesznek. Ugy tetszik nekem, hogy ezen utóbbiak által a politikai élet mind kevésbbé tekintetik a jelesebb elmék egyedüli vagy legfőbb munkássági körének, és hogy a befolyás és tekintély mind inkább központosulnak irodalmi és gondolkozó emberek kezeiben. Természetesen ez által a társadalom értelmiségének mind nagyobb meg nagyobb mérvben kell az irodalomhoz vonatni. A hajdankor és ujabb kor közötti különbség, a politikai élethez kapcsolt fontosságot tekintve, nekem feltünőnek tetszik; és ez nem történetes különbség, hanem állandó alapokon nyugszik, a melyeknek természetöknél fogva fokozott erővel kell müködniök. A régi időkben minden, mi otthon és külföldön történt, az embereket a nyilvános életre utalta és égető vágyat keltett a politikai hatalomra. Ellenben a későbbi idők előhaladottsága arra ösztönzi az embereket, hogy az irodalomnak nagy jelentőséget tulajdonitsanak. Például, a régi köztársaságok ingatagsága, a társadalom különböző osztályainak egymásiránti rendezetlen viszonyai, a demagogok és szónokok hatalma, a pártok hevessége, az erkölcsi és vallásos korlátok hiánya az önkény és szenvedély ellen, a közérzület kifejezésére szolgáló némi szabályszerü organumok hiánya; a törvényszékek számára előre megállapitott, szorosan meghatározott törvények hiánya, ezek és más okok oly érzést adtak a hajdankori polgárnak, mintha a forradalmak és megrázkodások elválaszthatlanok volnának a társadalomtól, elméjét folytonos aggodalommal forditották a közügyekre, és a politikai hatalomban való részvétet, ha

nem is éppen lényeges, de fontos eszközévé tették saját személyes biztonságának. Továbbá a régi polgárnak nem volt otthonja a szó szerintünk való értelmében. Ő a piaczon, a forumon, a köz összejöveteli helyeken élt, s igy természetesen figyelme az állam ügyei által sokkal nagyobb mérvben le volt kötve. Nem különben a vallás, a mely most sokkal inkább, mint minden egyéb, magára utalja az embert, a régi időkben állam ügye volt s az embereket politikai életre szoktatta. A sziv és magános házak vallása ismeretlen volt. Az istenek legkitünőbb tulajdonsága a külön államokhoz való viszonyukban állott, s az isteni tisztelet legfőbb czélja volt tetszésöknek az állami közönség iránti megnyerése. Ehez képest a vallás főképp nyilvános és nemzeti ünnepélyekből állott. Romában az állam legnagyobb férfiai az oltárnál is elsők voltak, s más czimeikhez a főpapét is csatolva, legünnepélyesebb papi kötelmeket teljesitettek. Ily módon a vallásos elv egész ereje politikai csatornákba lőn vezetve. Az istenekről azt hitték, hogy nincs magasabb hivataluk, mint a politikai, és igy ezt természetesen az emberekre nézve a legdicsőbbnek is tartották. Egyszóval, a régi időkben sokkal befolyásosabb volt a magas politikai állás, mind a jóban, mind a roszban, mint jelenleg; s következőleg sokkal telhetlenebb nagyravágyás tárgyát képezte. A sokasághoz való férhetésnek és befolyásnak csaknem ez volt az egyedüli útja. Az államférfiunak oly hatalma volt a véleményen, saját országán, talán idegen államokon is, a mely most ismeretlen. A sajtó és jó állami intézmények befolyása az, mely a közigazgatás embereinek fontosságát alább szállitja. A mily arányban a magánszemélyek a közszellemre hatni képesitvék; a mily arányban a nép olvas, gondolkozik és birja az eszközöket a maga véleményének kifejezésére és érvényessé tételére; a mily arányban a törvények gyökeret vernek, általánosan megismertetnek és a közönség erkölcsi érzése által szentesittetnek; és az állam érdekei, a kormányzás elvei és minden köz intézkedések szabad és bizalmas vitatás alá vethetők: azon arányban lesz a kormány másodrendü befolyásuvá. A hatalom azok kezébe megy át, a kik gondolkoznak, irnak s szellemöket szélesen és meszszire kiterjesztik. Eszerint az irodalomnak mindinkább az emberek kormányzása, a jót tevés, a hirszerzés eszközévé kell lenni. A régi és az új idők közti ellentét a most emlitett pontokra nézve, sokkal tisztább, hogysem bővebb ma-

gyarázatot kivánna, s a mi azokból vont fontos következtetésünk is elég világos. A nagyszerü javitások, a melyek századok folyamán át, a társadalmi rendben, a családi életben, vallásban és tudományban történtek, mind oda irányulnak, hogy a politikai hatalomnál különb és magasb hatály-erőket hozzanak müködésbe, és hogy a szellemi hatás azon alakjának, melyet mi irodalomnak nevezünk, adják az emberi ügyek feletti uralkodást. Ezt az igazságot, a mint hiszem, mindinkább érzik, és ennek befolyásától, kapcsolatban sajátságos helyzetünkkel és szabad intézményeinkkel, egy tiszta, mély, gazdag, szép és nemesitő irodalom boldogságát és dicsőségét remélem hazánk számára.

Észrevételek a nevelésről.

Megjelent az „Amerikai nevelési és tanitási évlapok"-ban, Bostonban.

A munka, melynek czimét e czikk elibe irtuk, oly tárgynak van szentelve, mely átalánosan a család és állam legfőbb érdekének van elismerve. Ennélfogva nem csekély igénye van a pártolásra, különösen, mert hazánkban egyedül áll e nemben. Azonban mégis ugy értesültünk, hogy az iránta mutatott pártolás nemcsak meszszi marad az igazságos igényektől, hanem anynyira csekély, hogy ha a munka forgalma nem gyarapszik, meg kell szünnie. Ez nemcsak fájdalmat, sőt némi meglepetést is okoz nekünk; mert ámbár ismerjük a nagy közönségnek a könnyü és mulattató olvasmányok iránti szenvedélyét, még is azt hittük, hogy a nevelés elismert fontossága és a minden szülőt terhelő azon kötelezettség, hogy a fiatalság nevelésére felvigyázzon s azt kalauzolja, bizonyosan le fogja győzni áz értelmi munkálkodás iránti ellenszenvet, és érdeket kölcsönöz oly részletességnek, mely a főczéltól elválasztva, száraz és unalmas lenne. Nekünk mégis ugy tetszik, hogy a közönség sokkal örömestebb beszél a nevelésről átalánosan, mintsem hogy türelmesen és részletesen elmélkedjék annak elvei és módszerei felett; hajlandóbb magasztalni, mint érette munkálkodni; és éppen ezért köteleseknek érezzük magunkat, hogy bár röviden és futólag szóljunk valamit annak társadalmi fontosságáról, hogy bátoritsuk azokat, kik munkálkodásuk tárgyául választották, s a kik magukat előmozditására szentelték. Jól tudjuk, hogy untig ismert dolgokat ismételünk, s oly elveket ajánlunk figyelembe, melyeket a közönség nagy készséggel elismer, de éppen oly hamar el is felejt. Azonban minden nagy igazságnak az a sorsa, hogy valami szokottá, mindennapivá válik, és ha az erkölcstanitó fel akarná magát menteni ezen igaz-

ságok hathatós tanitása alól csak azért, mivel a gyakori ismétlés által elavulnak, akkor a vallásos és erkölcsi oktatás majdnem egészen megszünnék.

Az előttünk fekvő folyóirat jelessége aban áll, hogy nincs a nevelés valamelyik egyes saját rendszerének szánva, hanem arra törekszik, hogy mindenik rendszer nagy hiányait elismertesse, azon szándékkal, hogy az ügy világosságot nyerjen, bármely felőlről jöjjön is az. Nem pártközlöny, nem felekezeti eszköz. Hivatása az ifjuság nevelésének javitása az által, hogy nemesebb nézeteket idézzen elő a nevelésügy és azon szabályok körül, melyek által azokat valósithatni; hogy emelje a létező intézetek hatását, és újak előállitását eszközölje, még pedig olyakét, melyek inkább megfeleljenek korunk és hazánk igényeinek; hogy fejleszsze és terjeszsze amaz átalános nagy elveket, melyekben remélhetőleg mindenik párt emberei megegyeznek; és hogy felmutassa, miként lehetne azokat családainkban és iskoláinkban alkalmazni. Lapjai nyitva állanak eredeti értekezések és új felfedezéseknek, éppen ugy a buzgó reformátor mint a heves újitó előtt. Közlekedési eszközül kiván szolgálni mindazok számára, kik a nevelésről gondolkoznak; új tényeket nyujtani a bölcsésznek; megismertetni a sikeres kisérletek eredményeit. Szabadelvüségénél fogva méltán igényelheti a pártolást.

Hogyha e folyóirat nézetei korlátoltabbak volnának, hogyha arra szánná el magát, hogy valamely párt vagy hitfelekezet érdekének szolgáljon, tán akkor nagyobb segélyre számithatna. Ha valamely osztályt üldözne, s egy más osztály aljas szenvedélyeinek hizelegne, talán nem volna kénytelen nagyobb pártolásért esdekelni. De hát valójában igaz-e, hogy nevelésről szóló munka nem számithat olvasóra, hacsak valamely párt jelvényét fel nem tűzi? Czélja nagysága nem biztosithat-e figyelmet tanainak? A társadalom melyik osztályában nem lelhetne barátokat? Melyik szülő nincs a legmélyebben érdekelve a köz és magán nevelés javitása által? Mely emberbarát nem látja abban a népnek legjobb előkészitését az ő jótékony és hasznos czéljaira? Melyik hazafi nem látja ebben a mi szabad alkotmányunk leghatósabb biztositékát? A nevelésügy egyaránt illeti magán érzelmeinket és közérdekeinket; és mégis az egyetlen időszaki munkának, mely hazánkban ez ügynek van szentelve, meg kell-e szünni a mellőztetés miatt?

Jól tudjuk, hogy sokan azonnal védelmi állásba teszik magukat, mihelyt a nevelés ügyének gyakorlati alkalmazására szorittatnak. Ugy gondolkoznak, hogy annak fontossága túl van becsülve. Azt mondják, hogy leginkább a körülmények határoznak a fiatal szellem felett; hogy a szülők és tanitók befolyása nagyon korlátolt, s hogy azok néha megzavarják sőt hátráltatják a gyermek gyarapodását, a helyett hogy elősegitsék, kivevén a nevelés munkáját a természet kezéből. Ezek az észrevételek nem egészen alaptalanok. A szülők befolyását és hatalmát sokszor igen is nagyitjuk. Felelősségök nagyitása végett gyakran azt tanitják nekik, hogy ők képesek oly eredmények előhozására, melyek nincsenek hatáskörükben, s gyakran elcsüggednek a feladat nagysága miatt, a melyre szerintök hivatva vannak. Nagyitás által semmit sem nyerünk. Igaz — az igazat pedig nem kell elpalástolnunk — hogy a szülők nem munkálhatnak tetszésök szerint gyermekeik szellemére és jellemére. Befolyásukat gátolja saját tudatlanságuk, a gyermek akaratának ereje és szabadsága, és azok az összeköttetések, melyekben születése óta más tárgyakkal és lényekkel áll. A szülők nem egyedüli nevelői gyermekeiknek; hanem e munkát meg kell osztaniok más — még pedig számtalan tényezőkkel; és ennek mi nagyon örvendünk; mert ha a gyermeki sereg csak a családi befolyásra volna szoritva, mindenik nemzedék csak az előbbinek másolata lenne, s a társadalom előhaladása megszünnék. A gyermek nem csak a szülők kezébe tétetett le. Nem azért született, hogy csak nehány szót halljon. Születésekor egy nagy — mondhatnók — végtelen iskolába lön helyeztetve. Az egész mindenségre van bizva az ő nevelésének tiszte. Számtalan szózat száll feléje mind attól, a mivel találkozik, a mit lát és érez. Nincs szoritva nehány könyvre, miket számára az atyai gondoskodás óvatosan megválogat. A természet, a társadalom és tapasztalás, nyitott kötetek szemei előtt mindig és mindenütt. Minden tárgytól, mely érzékei és munkássága körébe esik, leczkét veszen, a naptól és csillagoktól, a tavasz virágaitól és az ősz gyümölcseitől, mindenik társától, minden mosolygó vagy haragos képtől, azon községnek, melyben mozog, foglalkozásától, keresete- és üzletétől, annak játékitól, barátságától és czivakodásaitól, az emberi jellem sokféleségétől s működése következéseitől. Mindezek, sőt ezeknél több is arra való, hogy a gyermek szellemét ébreszszék, fejlesz

szék és müveljék. Barátságos és ellenséges befolyások közé van helyezve, hogy növekedjék az elsőknek segitsége s az utóbbiak elleni küzdelem által. Azok a körülmények, melyek között élünk, valójában igen fontos iskolát képeznek számunkra, és azok segitségével sokan magasra emelkedtek az ismeretekben és erényben, a szülőknek, tanitóknak és könyveknek csekély istápolása mellett is.

Azonban a szülők és tanitók hatása mégis nagy. Tőlök függ leginkább, hogy azok a körülmények, melyek közt a gyermek van, ennek javára munkáljanak. Nekik kell segiteni, hogy olvassa, értelmezze és okosan használja a természet, a társadalom és tapasztalás nagy könyveit. Nekik kell megalapitani a gyermek ingatag nézeteit, mérsékelni hirteleni itéleteit, vezetni észleleteit, s tanitani, hogy a külvilágban az okokat és következéseket egybekapcsolja, s gondolkodását saját rejtélyes belső világára forditsa. A gyermek, tanitó, kalauz és korlát nélkül, csak a körülmények nevelésére hagyatva, hihetőleg tudatlanul, bután nőne fel, nem ismerné saját tehetségeit, és szenvedélyei rabja lenne. Az a tény, hogy nehány gyermek szülők vagy iskola segitsége nélkül nagyra emelkedett, a világért sem azt mutatja, hogy azok segitsége hasztalan; valamint az a tény is, hogy némelyek oly természeti nélkülözések és veszélyek között is, melyek sok mást elpusztitottak volna, nagyra fejlődtek és jól kinőttek, nem azt mutatja, hogy a rendes intézkedések, melyeket az egészség biztositására tenni szoktak, hasztalanok.

Azt állitók a szülőkről, hogy ők képesek sőt kötelesek is nagy befolyást gyakorolni gyermekeikre. De a nevelés egész munkáját még sem végezhetik el. Napi foglalkozásaik, a családjaik fentartására szükséges munkálkodás, a házi gondok, a gyermekeik egészsége feletti őrködés kötelessége, s más társadalmi viszonyok csaknem lehetetlenné teszik a szülőkre nézve, hogy magokat képesekké tegyék azoknak eltanitására, a miket gyermekeik igényelnek; sőt igen gyakran arra sincs idejök és alkalmuk, hogy bár azokban oktassák, a mikben illetékesek. Innen származik egy oly osztálynak szükségessége, mely magát kizárólag a nevelés munkájának szentelje. A régi és új kor minden államai érezték e szükséget, s a tanitói hivatás ismeretes volt mindig; s ily vezérletet a legjobb tanitók által gyermekeik számára biztositani a szülők legelső kötelessége, mivel nagyobbára azoktól függ gyermekeik kifejlődése és előhaladása.

Korunk társadalmában, ez idő szerint egyike a legaggasztóbb látványoknak az, hogy a mig igen sok beszéd foly a nevelésről, aközben igen keveseknek jut eszökbe, hogy annak számára a legjobb erőket biztositsák; még pedig akármi áron. E foglalkozást igazságosabban kezdik ugyan már megitélni nagy városainkban; de átalánosan véve mégis ugy tetszik, mintha az emberek ugy vélekednének, hogy mindenki lehet tanitó. A legközépszerübb képességet is alkalmasnak tartják a társadalomban a legfontosabb hivatásra. Valójában nagyon különös, hogy e tekintetben a szülők nagyon is hajlandók a gazdálkodásra. A kik ezereket dobnak ki ruházatra, butorokra, mulatságokra, terhes dolognak tartják azt az aránylag csekély összeget, mit a tanitónak fizetnek; és ezen kártékony gazdálkodás és a tanitói hivatás méltóságának fel nem ismerése által oly előnyöket rabolnak el gyermekeiktől, melyekért a világ minden gnzdagsága sem képes kárpótlást nyujtani.

Nincs magasabb foglalkozás, mint a gyermekek tanitása, mert a földön semmi sincs becsesebb, mint a gyermekek értelme, lelke és jelleme. Egy hivatalt sem kellene tiszteletre méltóbbnak tekintenünk. A községben mindig a legkiválóbb képességeket kellene rábirni, hogy elvállalják. A szülőknek mindent meg kellene tenni, vagyonuk röviditésével is, az ilyeneknek megnyerése végett, hogy gyermekeik őrei és vezetőivé legyenek. E czélra kellene szentelni minden fényüzésöket. Ebben pazaroknak kellene lenniök, mig egyebekben takarékosak. A legolcsóbb ruhában kellene járniok, a legegyszerübb eledellel élniök, ha máskülönben nem tudják biztositani családaik számára a legjobb tanitást. Nem szükséges azért aggódniok, hogy vagyont halmozzanak össze gyermekeik számára, ha oly befolyás alá tehetik azokat, mely felébreszthetí tehetségeiket, tiszta és magasztos elveket olthat beléjök, és elkésziti arra, hogy a világban férfiasan, hasznosan és becsülettel meg tudjanak élni. A nyelv nem képes kifejezni kegyetlen sőt esztelen voltát az oly gazdálkodásnak, a mely, hogy vagyont hagyhasson a gyermeknek, elöli ennek szellemét s megszegényiti szivét. A nevelés ügyében nem szabad gazdálkodni. A pénzt soha sem kell mérlegbe vetni a gyermek lelkével. Önteni kell azt, mint a vizet, a gyermek szellemi és erkölcsi életéért.

A szülők oly nevelőt válaszszanak családaik fiatalsága szá-

ra, a ki nekik szives és tevékeny barátjok, tanácsadójok, segitő társok legyen munkájokban. Ha a körülmények megengedik, ugy kell az iskolát rendezni, hogy a tanitó minden gyermeket bensőleg megismerhessen, mindeniknek barátja lehessen, és a szülőkkel mindeniket illetőleg gyakran értekezhessék. A tanitónak méltónak kell lenni a szülők bizalmára, ajtójok mindig nyitva legyen előtte, mint a legszivesebben látott vendégök előtt, s a szülőkkel együtt tanakodjék a tanitás—és bánásmód felett, mint az egyes növendékek sajátságai igényelhetik. Figyelmeztetnie kell a szülőket a legcsekélyebb szellemi ferdeségre, melyet a gyermeknél az iskolában felfedez, s viszont ő is fogadja el azok észrevételeit egyik vagy másik gyermek iránt követett eljárását illetőleg; vitassa meg velök a módokat, melyekkel minden roszat legelső nyilvánulásakor meg lehessen akadályozni. Ilyen tanitóra van szükségünk, az ilyennek értékét nem lehet megfizetni aranynyal. Egy kitünő képességü s fegyhetlen erkölcsü ember, ki szellemi erejét egészen azon munkában öszpontositja, hogy anynyi gyermeket neveljen fel, a menynyit átismerhet és vezethet, fényt árasztana a szülők étetösvényére, a miért azok gyakran epedve óhajtoznak, és a növendék lelkének oly lendületet adna, minőt nevelésünk jelen módja mellett nem is lehet képzelni. Semmi foglalkozást sem kellene ily dúsan jutalmazni. Mondanunk sem kell, mily kevéssé méltatják kellően a községek a tanitói hivatalt. Nagyon kevesen küldik gyermekeiket iskolába, és ritkán vagy soha sem látják a tanitót, a ki mindennap s oly behatólag müködik azok szellemén és jellemén. Vak bizalmukban talán soha sem kérdik meg, hogy miként halad az a munka, melytől családjuk legdrágább érdekei függenek. Talán oly ember folytonos ellenőrzése alá helyezik gyermekeiket, a kivel nem is ohajtanak bővebben megismerkedni. S talán, midőn megmondják nekik, mit kell fizetniök a tanitásért, megrémülnek, mintha éppen megraboltatásuk volna szóban, vagy tán őrültnek tartanák az oly barátot, a ki azt tanácsolná, hogy anynyi pénzt dobjanak ki, a minden czikkek legolcsóbbikáért, azért a minden piaczon található szerért,—gyermekeik tanitásáért.

Nem képzelhetjük, miként lehetne a társadalmon inkább segiteni, mint egy bőlcs és befolyásos nevelői testület alakitása által. Nem ismerünk osztályt, mely nagyobb befolyással birna az állam

szilárditására s az egyes családok boldogságára. Bármenynyire tiszteljük az Isten igéje hirdetésének tisztét, mégis azt hiszszük, hogy engednie kell fontosság tekintetében a gyermekeket tanitó hivatalának. Valójában napjainkban a papság csak kevéssé adhatja meg amaz értelmi és erkölcsi elemi oktatást, mely egyedül képes a közönséget arra elkésziteni, hogy az igazat a hamistól megkülönböztesse, hogy megértse az egyházi tanitást, hogy a kötelességekről magasabb és tágasabb felfogást nyerjen, s hogy az átalános elveket az élet különböző viszonyaira alkalmazza. Mivelt emberekből álló oly testület, mely teljes szivből neki adná magát a nevelés javitásának, s az ifjuság hathatósabb tanitásának, bizonyosan gyökeres javitást idézne elé a társadalomban. A társadalmat józan elvekkel ajándékozná meg. Befolyása áthatná családainkat. Házi nevelésünk nem lenne többé a véletlennek és külhatásoknak kitéve. Melyik szülő nem érezte ily támogatásoknak hiányát, s hányszor nem érezte leverten, szorult kebellel képtelenségét arra, hogy gyermekei szellemének irányt adjon?

Emlitettük, hogy emberi lények nevelése a legnemesebb foglalkozás a földön, s ezt egész meggondolással mondottuk. Sokkal fontosabb foglalkozás, mint az államférfiaké. Az államférfiu megvédheti vagyonunkat és lakásunkat; de menynyivel többet köszönhetünk annak, a ki azoknak szellemi tehetségeit, s erkölcsi érzelmeit költi fel, a kikért vagyonunkat szereztük, s lakásainkat épitettük, és a kik gyermekeinket folyton növekvő szeretet és tekintet tárgyaivá teszik. Tovább megyünk. Azt állitjuk, hogy az ifjuság nevelőiben sokkal magasabb képességek is szükségesek, mint egy államférfiuban. Az a legmagasabb képesség, mely legmélyebben behatol az emberi természetbe, az emberi szellemet minden irányzataiban felöleli; nyomozza a gondolkodás és erkölcsi müködés törvényeit; ismeri az emberi természet tökéletességét, és a módokat, melyekkel azt meglehet közeliteni; ismeri a rugókat, indokokat és eszközöket, melylyekkel a gyermeket összes képességei összhangzatos és erőteljes kifejtésére s használatára lehet serkenteni; átlátja a gyermeket fenyegető veszélyeket, s tudja, miként kell helyesen mérsékelni a külkörülmények által a gyermek szivére gyakorolni szokott befolyásokat. Az államférfiu hivatása ehez képest csekélység. Az államférfiu főbb foglalkozása valamely nép külső

érdekei felett őrködni; a nevelőjé, annak szellemét éleszteni. Az államférfiunak tanulmányozni, vezetni kell a közönség szenvedélyeit és előitéleteit; a nevelőnek az emberi természet leglényegesebb, legmélyebb és legfenségesebb alaperőit kell tanulmányozni. Az államférfiu durva eszközökkel munkál durva czélokra; a nevelő a legfinomabb befolyással munkál ama gyöngéd étheri lényre, az emberi lélekre.

Semmi sem oly gyakori, mint a különbféle hivatások viszonylagos fontossága iránti félreértés. A zajos feltünést okozó müködést, mely nagy felületre terjed, s azért soha sem hatol a felületen b e l ő l, dicsőnek tartják. A sokaságot elbüvöli a hivatalos méltóság látása, s bámulva áll meg a pulya előtt, ki történetesen némi magasságra emelkedett az államban. A szónok, ki egy néptömeget fel tud villanyozni szenvedélyes beszédével vagy tündöklő képekkel, a melyek egyébaránt az értelemnek nem nyujtanak tiszta felfogást, melyek nem világitnak fel semmi átalános igazságot, nem nyilvánitnak semmi szilárd, önzéstelen czélzatot, — nagy ember hirére jut. Mily kevesen fontolják meg, hogy az a nagyobb ember, a ki lárma és tüntetés nélkül bölcsen csak arra szoritkozik, hogy nehány emberben magasztos, nemes és gyümölcsöző elveket szilárditson meg, és oly arányt adjon nekik, mely mindig bizton vezesse. Jézus amaz isteni bölcseségnél fogva, mely őt minden tanitók felett kitünteti, azt mondotta, hogy legelső kellék, mely által valaki „az ő országában nagygyá lehet", az alázatosság; ez alatt pedig ő oly lelkületet értett, mely merőben ellenkezik a fényesb állásra való szenvedélyes vágytól, a melyet tanitványaiban felébredni látott; értette a mély és önzéstelen emberszeretetet, mely a lélek belső szükségei iránti rokonérzetben s minden oly törekvésbeni részvételben nyilvánult, mely által a tudatlanokat és eltévedteket az igazságra és erényre lehet vezérelni. E nézetek szerint azt tartjuk, hogy egy gyermeket a szó valódi és tágas értelmében nevelni, sokkal nagyobb munka, mint egy államot kormányozni.

Meglehet, hogy az az irány, melyet a jótékonyság napjainkban vett, némi befolyással volt arra, hogy a nevelési foglalkozástól elvonja az ezt méltán megillető tiszteletet. A keresztény jótékonyság most igenis k ö z czélok felé irányul, milyenek: a nyomor n a g y m é r v b e n i enyhitése, e g é s z n e m z e t e k megtéritése, n a g y

tömegek tanitása; ily módon leginkább vonja magára a sokaság figyelmét és bámulatát. Korántsem ohajtjuk jelenleg a szives jótékonyságnak e működését korlátolni. Tisztelettel viseltetünk iránta s abban a kereszténység legjelesebb gyümölcsei egyikét látjuk. De nem szabad elfelednünk, hogy az a legtisztább jótékonyság, mely egyesekre hat, s a mely saját társadalmi és házi viszonyaink közt nyilatkozik. Nem nagy mértéke szükséges a keresztény könyörülő jóindulatnak arra, hogy érezzük azt az elaljasodást és nyomort, melybe az indiai népek milliói a különböző babonák által sülyedtek. Az értelemnek és szivnek ennél sokkalta fensőbb munkássága nyilatkozik abban, ha egy hozzánk közel álló egyén jellemét áthatóan tanulmányozzuk és felfogjuk, fogyatkozásai és szenvedései valódi forrását kinyomozzuk, nyugodtan és szeliden tűrjük daczosságát és botlásait, kitartással és biztatólag közöljük vele az értelmi és erkölcsi emelkedés eszközeit. Nem nagy érdem jótékonyságot gyakorolni azokkal, kik ezer mértföldre vannak tőlünk, kiknek nyomora szivreható képeket tüntet fel a képzelet előtt, kikkel soha sem találkozunk utunkban, kikkel érdekeink soha sem ütköznek összze, kik soha sem próbálják meg béketürésünket, s a kik iránti jótékonyságunk abból áll, hogy egy missionariust küldünk hozzájok. Jótékonysági érzelmünk erősitésének nem az a legjobb módja, hogy részvétünket nagy tömegek, vagy szélesen kiterjedett bajok ellen fokozzuk, hanem hogy minél több egyénhez közeledjünk, azokat megértsük, iránt szeretettel és részvéttel viseltessünk, s ily egyeseknek folyton növekedő számára befolyással legyünk. Isten dicsősége abban áll, hogy számlálhatatlan teremtményei mindeniket ismeri, szereti és segiti! Tegyünk jót, ha tehetjük, meszszi földeken. Küldjünk, ha tehetjük, örömet és világosságot a föld végső határaira. Az a keresztényi szeretet, mely jelenleg távol fekvő tárgyakért munkál, nemes. Nem akarjuk kedvét szegni. Csak anynyit akarunk mondani, hogy bizonyosan alantabb áll ama kevésbbé felötlő emberszeretetnél, mely a mellett, hogy rokonszenvvel viseltetik az egész emberiség iránt, a hatáskörébe eső egyének érzéseit, szükségeit s érdekeit iparkodik mélyen felfogni, s türelmesen és bölcsen arra szánja magát, hogy azokat az értelmi és erkölcsi tökély fensőbb lépcsőjére emelje. —

Ama csekély mélánylásnak, melyben a tanitó jelenleg részе-

sül, főbb okát a nevelésről nézetek korlátoltságában lehet feltalálni. A többség ugy vélekedik, hogy egy gyermek felnevelése abból áll, hogy az ismeretek meghatározott menynyiségét tömjük be eszébe, hogy tanitsuk meg gépiesen olvasni és irni, hogy megterheljük emlékező tehetségét szókkal, s a valamely űzletre szükséges készséggel ellássuk. Nem csoda tehát, hogy mindenkit alkalmasnak tartanak a tanitóságra. A nevelés igazi czélja, a mint többször bebizonyitottuk, egész természetünk fejlesztésében és helyes vezetésében áll. Hivatása mindennemü erőt felébreszteni: a gondolkodás, szeretet, akarat és cselekvés tehetséget, az észlelő, okoskodó, itélő és feltaláló képességet; azon képességet, mely a jó czélok szilárd felismerésében s a kivitelökre szolgáló szerény munkálkodásban áll; azon képességet, hogy magunkat kormányozzuk s másokra hassunk; azon képességet, hogy magunknak boldogságot szerezzünk s a körültünk levőkre is terjeszszünk. Az olvasás csak eszköz; a nevelés ezen eszköz legjobb módoni használásának megtanitása. Az értelem nem azért teremtetett, hogy szenvedőlegesen fogadjon el nehány szót, adatot és tényt; hanem hogy az igazság megtalálására tetterős legyen. Ennélfogva a nevelésnek arra kell munkálni, hogy a gyermekben az igazság iránt mély szeretetet gerjeszszen s megtanitsa neki fölkeresésének módjait. A józan logika, mely alatt mi azt a tudományt vagy mesterséget értjük, mely minket a gondolkodás és bizonyitás törvényeire, a vizsgálódás igaz módszerére s a hamis itélet forrásai felfedezésére tanit, — a jó nevelésnek lényeges része. És mégis a gazdagok miként a szegények tanitására nézve közönségesen megállitott módszer szerént mily kevés van téve a gondolkodó tehetség helyes használásának tanitására!

Átalános szabály: hogy a gyermekeket a menynyiben lehet, önmaguk tanitóivá, az igazság felfedezőivé, a természet vizsgálóivá, a tudomány mivelőivé kell tennünk. Segitni kell őket, hogy segithessenek magukon. Meg kell őket tanitani, hogy miként vizsgálják és tanulmányozzák a világot, melyben élnek, hogy felfedezzék az események összeköttetéseit, hogy egyes tényekből átalános elvekre emelkedjenek, és ezeket új jelenségek megfejtésére alkalmazzák. Ez volna rövid körvonala egy oly értelmes nevelésnek, melyben minden emberi teremtménynek részesülni kellene; és ezzel kezenfogva kell haladni az erkölcsi nevelésnek. A mily mértékben

gyarapszik a gyermek ismerete, abban a mértékben kell megtanitani, hogy azt miként használja jól, s miképpen forditsa azt az emberiség javára. Ugy kell ismernie a világot, mint Isten világát és mint egy kört, a melyben ő a legvonzalmasabb viszonyokba lépendő embertársaival. A humanitás lelkét kell hogy szivja minden tanulmányából. A földirat tanitásánál a különböző nemzetek anyagi és erkölcsi viszonyait, szükségeit, előnyeit és jellemző sajátságait, az éghajlatnak, tengereknek, folyóknak és hegyeknek azok jellemére és foglalkozásaikra befolyó hatását kell felmutatni, még pedig ugy, hogy érdeket keltsünk benne az ember iránt, bár hol lakjék is ez. A történelmet mindig arra használjuk, hogy a fiatalság erkölcsi itéletét folytonosan gyakoroljuk, hogy rokonérzetet keltsünk benne az emberiség sorsa iránt, hogy boszankodást és irtózatot ébresszünk benne az önző nagyravágyás és hatalomvágy iránt, mely oly hoszszasan áztatta a földet vérrel és könnyekkel. Az erkölcsi helyes érzésnek nem csak az egyes tantárgyak tanitásánál való ébresztésére kell szoritkoznunk. Az erkölcstannak nevezetes részét kell tenni minden gyermek tanulmányának. A kormánynak kiválóan kell eszközölni az erkölcstan egy külön ágának tanitását. Az állam által állitott minden iskolának különösen kötelesnek kellene lenni, hogy tanitsa a polgár kötelességeit az állam iránt, magyarázza meg a szabad intézmények alapelveit, és az ifjuságot felvilágosodott hazafiságra vezesse. A bölcs nevelés természetéről és czéljáról röviden és töredékesen előadott e nézetekből is megtudhatjuk annak a hivatásnak méltóságát, melyre az bizva van, és annak fontosságát, hogy számára az állam legjobb tehetségeit megnyerjük.

Átnézvén a nevelés terjedelméről szóló ez ujjmutatásainkat, látjuk, hogy egy igen fontos tárgyat elhagytunk. Azt mondók, hogy a tanitó kötelessége a gyermek lelkét erőteljes munkásságra serkenteni. Többet kell tennie. Neki arra kell törekedni, hogy a gyermekben kielégithetlen tudásvágyat teremtsen, hogy felébreszsze a tanulmányozási hajlamot, hogy a tanulást neki örömélvezetté tegye, s ez által oly ösztönt keltsen az ifju szellemében, mely akkor is tartson, midőn az iskolai tanitás megszünik. A jó tanitót nemcsak arról lehet megismerni, hogy növendékeiben felébreszti az önmunkássági ösztönt, hanem arról, hogy azon tudattal távoznak az ő gondozása alól, hogy az ismereteknek csak alapot raktak és

eltökélten vágyakodnak tovább képezni magukat. Hogy nálunk a tanitás nagyon alsó fokon áll, annak legbizonyosabb jele az, hogy az ifjuság az iskolai tanitás végeztével ugy vélekedik, hogy értelmi mivelődése már bevégződött, s felhagy a szélesebb ismeretek és magasabb igazságok utáni folytonos és erélyes törekvéssel. Leányaink tizenhat, fiaink tizennyolcz, vagy husz éves korukban már bevégezték neveltetésöket. Az iskola valódi czélja pedig abban áll, hogy a növendéket képessé tegye s elkészitse arra, hogy egész életén át tanuljon; és ha ez igy van, ki nem látja át, hogy a tanitói hivatal széles és magasb szellemü, megnyerő modoru embereket követel, vagyis más szókkal, oly mivelteket, a milyeneket a társadalomban csak találni lehet. Ha a tanitó főkötelessége a hajhászás és begyakorlás volna; ha az iskolaszoba czélja az volna, hogy a növendékek agyába bizonyos mértékü életnélküli ismeretet erőszakoljon, hogy a gyermeket géppé tegye, hogy ellenszenvet keltsen benne a könyvek, szellemi munkásság és ismeretek szerzése iránt, akkor lehetséges lenne a tanitót azon elvek szerént választani, melyek jelenben hazánk nem kis részében az iskolai hatóságokat vezérlik. Akkor az az ember, a ki tud olvasni, irni, számolni és korbácsolni, számithat azokra az előnyökre, melyeket most nagyon is gyakran élvez. De ha az emberi lény valamivel több mint egy tuskó vagy vadállat, ha vannak neki oly képességei, melyek Isten gyermekének mutatják, és nemes tevékenység s folytonos tökéletesités végett adattak neki, ugy a dolgok jobb rendének kell közöttünk kezdődni, és igazán felvilágosodott emberekre kell biznunk a nevelés munkáját.

De a tanitáson kivül a tanitóknak egy más kötelességök is van, mely hasonlóan azt követeli, hogy a mivelt, bölcs és erényes emberek közül választassanak. Nekiek éppen ugy kell kormányozni tudni, mint tanitani. Fenn kell tartaniok a rendet, s ennélfogva különböző nemü büntetéseket kell szabniok. Tudjuk, hogy némely philanthropok mindenféle büntetést szeretnének számüzni az iskolából. Nem akarjuk lebeszélni iparkodásaikról és reményeikről; de attól tartunk, hogy ennek az átalakulásnak ideje még nem jött el, s a mig a családi bölcs fegyelem hiányában oly sok helytelen gyermek kerül a tanitó keze alá, ez kénytelen lesz a nyájasságon és józan okosságon kivül kényszereszközöket is használni. Attól tar-

tok, hogy a büntetést lehetetlen kikerülni; de mindnyájan érezzük, hogy sokkal megfontoltabban, igazságosabban, értelmesebben és a gyermek jellemhez illőbben kell alkalmazni; ennélfogva reá lehet-e ezt bizni, mint jelenleg van — oly tanitókra, kik lélekben és szivben magok is fegyelmetlenek? A testi büntetés jelenleg csaknem minden fiu-, sőt sok leányiskolánkban is megvan. Meglehet, hogy szükséges. De nem kell-e minden szülőnek biztositva lenni az iránt, hogy gyermeke nem kap oly verést, mely bölcseség, igazság és jóság nélkül szabatott reá? És a tanitó feddhetetlen jellemén kivül mi biztosithatja őt ez ellen? Sok gyászos következéseit láttuk az esztelenül alkalmazott testi büntetésnek. Tudjuk, hogy egyetlen verés elidegenitett gyermeket apától, elkeseredéssel töltött el tanitója,— és elkedvetlenitett a tanulás és ismeretszerzés iránt. Lehetetlen azért tartózkodás nélkül adni gyermekeinket egy szenvedélyes tanitó keze alá, a ki saját indulatával nem birván, természetesen másokat sem képes kormányozni; vagy oly gyenge és ügyetlené alá, a ki nem birván bölcs szilárdsággal, kegyetlenséggel kell azt pótolnia. Bámulatos, mily gondtalanul teszik ki némely szülők gyermekeiket testi büntetéseknek. Törvényeink kizárták a testi büntetést büntető könyvünkből, és a gonosztevő ki van véve e méltatlanság alól. De hány fiu van kitéve korbácsoló hajdunak oly iskolatanitó személyében, a ki a fegyelem egész titkát a korbácsban hiszi. Az iskolai fegyelem minősége nagy befolyással van annak erkölcsi hatására. Oly tanuló, ki naponta hat óráig kénytelen egy érzéketlen, erőszakos, szenvedélyes és igazságtalan tanitó magaviseletét nézni és szavait hallgatni, a bűn iskolájába jár. Folytonosan embertelenséget, szivtelenséget és igazságtalanságot tanul. A többi európaiak az angolokról azt tartják, hogy hajlandók a kegyetlenségre. Köznépéről azt mondják, hogy az állatok iránt kiméletlen, veszekedéseiben kegyetlen, s ültetvényeseik abban a szomoru hirben állnak, hogy a hollandiak kivételével, Nyugot-Indiában a legroszabb uraknak tartják. Méltó megfontolásra, hogy vajjon ezeket a hibákat, ha valósággal léteznek, nem lehet-e legalább részben az iskolákban még most is szokásos féktelen és barbár verésnek tulajdonitani. Anynyi bizonyos, hogy az iskolai fegyelemnek nagy befolyása van a gyermek jellemére, és hogy egy igazságos, szelid és jóindulatu tanitó, a ki a rendet oly módon tartja fenn, melyet tanitványai

erkölcsi érzése helyesel, folytonosan árasztja maga körül saját erényét. Nem a legfelvilágosultabb emberek osztályából kell-e tehát választani tanitóinkat?

Vállalatunk határán engedtessék meg még csak egy észrevételt tennünk a tanitók tulajdonait illetőleg. Nagyon fontos dolog, hogy ők képesek legyenek a szülőkkel közremunkálni a vallásos érzésnek a gyermekben való felébresztésére. Igen természetesen, mi nem akarjuk bevinni az iskolába azokat a felekezeti külön sajátságokat, melyek a keresztény világot megosztják. De a legtágabb értelemben vett vallást tanitani kell. Közvetitve minden tantárggyal összse kell kötni. A természet és emberiség történelme által a fiatal lelket el kell vezérelni a mindenség teremtőjéhez és kormányzójához; sőt a kereszténység gyakorlati elveinek és szellemének tüzetes tanitása elmulaszthatlan. Nem ismerünk hivatást, mely nagyobb bölcseséget igényelne mint e tanitás; csak jó és bölcs emberekre lehet annak teljesitését ruházni.

Tudjuk, hogy az ezekben foglalt nézetek ellen azt fogják felhozni, hogy csak nagyon kevesen képesek oly tanitót fizetni, a milyent mi ajánlottunk. De azt hiszszük, hogy nagyon sokan vannak olyanok, kik ha szilárdul akarnak, s maguktól megvonnak anynyit, a menynyit kell, bizonyosan képesek lesznek jó tanitókat tartani gyermekeik mellett. A többiek is tegyék meg a magukét, vegyék szivökre ez ügyet s bizonyosan oly javulást eszközölnek, a milyent eddigelé nem reméltek s tán nem is gyanitottak. Elismerjük, hogy észrevételeink kiválóan a gazdagabbakra vonatkoztak. Ébreszszünk csak ezen osztályban érdeket a nevelés iránt, és alkalmazzunk jelentékenyebb segédeszközöket annak előmozditására, s meg vagyunk győződve, hogy mindenik osztály neveltetése haladni fog. A hazában levő képességek mind inkább inkább fognak a tanitói hivatal felé fordulni, s ennek jótékonysága az egész társadalomra el fog terjedni.

CHANNING ELLERY VILMOS

VÁLOGATOTT MÜVEI.

ANGOLBÓL FORDITJÁK ÉS KIADJÁK

AZ UNITÁRIUS TANÁROK.

II. KÖTET.

VALLÁSOS TÁRGYU BESZÉDEK.

KOLOZSVÁRT,
Nyomatott K. Papp Miklósnál.
1872.

TARTALOM.

	Lap.
1. Az egyház. (The Church). Forditotta Ferencz József	1
2. Krisztus hirdetése. (Preaching Christ) Ford. Simén Domokos	35.
3. A keresztény vallás észszerü vallás. (Christianity a rational religion). Ford. Simén Domokos	52.
4. Szellemi szabadság (Spiritual Freedom). Ford. Benczédi Gergely	81.
5. Keresztény isteni tisztelet. (Christian Worship). Ford. Ferencz József	112.
6. A halhatatlanság. (Immortality). Ford. Sándor Mózes	152.
7. A vasárnapi iskola (The Sunday-School). Ford. Sándor Mózes	163.

Az Egyház.

A philadelphiai első unitárius egyházban,

vasárnap máj. 30. 1841-ben tartott beszéd.

Máté 7, 21—27. „Nem minden, a ki ezt mondja nékem: Uram, uram! megyen bé mennyországba, hanem aki cselekszi az én mennyei Atyámnak akaratját sat. sat.

Ezek az igék, a melyek Jézus hegyi beszédének zárszavai, egy nagy igazságot foglalnak magokban t. i., hogy a vallásban csak egy lényeges dolog van, cselekedni az Isten akaratját, követni a Krisztus tanitásait és parancsait, a melyek amaz emlékezetes beszéd valódi lényegét képezik. Ezekből megtanuljuk, hogy semmit sem használ az uram, uram kiáltás; semmit sem használ, ha magunkat a Krisztus tanitványinak valljuk, szavait hallgatjuk, nevében tanitunk, egyházában helyünket elfoglaljuk, vagy éppen bámulásra méltó dolgokat és csudákat mivelünk az általa hirdetett igazságok bebizonyitására, de elmulasztjuk a magunkévá tenni az ő vallásának szellemét és az ő erényeit. Isten nem azt veszi számba, hogy mi mit mondunk, hanem hogy mik vagyunk és mit cselekszünk. Akaratunknak az isteni akarat alá rendelése, az érzéki és önző vágyak megöldökölése, az Isten iránti legfőbb szeretet s felebarátaink iránti egyetemes jó indulat és igazságosság, — *ebben áll a vallás igaz lényege*; ez helyez minket kősziklára; ez a czél, a legfőbb és legvégső jó, ezt kell keresnünk és becsülnünk mindenek felett.

Ez éppen oly egyszerü, mint a mily nagy igazság. A gyermek megértheti, és az emberek azt mégis minden korban szem elől tévesztették; az élet és sziv tisztaságát egyebekkel akarták helyettesiteni; azt remélték, hogy más eszközök által könnyebben be-

ajánlhatják magokat az Isten kegyébe, s eljuthatnak a mennyországba. Formaságok, hitvallások, egyházak, papság, szentségek, ilyen s más ezekhez hasonló dolgok jutottak a legfőbb uralomra. A mennyországot illető nagy és egyedüli minősitést, a mi magában már mennyország, a Jézus Krisztus szellemét és erényét elhomályositották, háttérbe szoritották, mig bizonyos mysteriumokhoz való ragaszkodást, bizonyos egyházakkal való egyesülést ama keskeny ösvénynek tartották, mely az életre vezet. Nincs időm egyetlen beszédben kimutatni mindazon tévelyeket, melyek e tárgygyal összeköttetésben létrejöttek. Csak egyre szoritkozom, a mely nincs a multhoz kötve, hanem épp a mi korunkban igenis uralkodó.

Mindig megvolt s most is megvan az emberekben az a hajlam, hogy különös fontosságot helyeznek arra az „egyházra“, a melyhez tartoznak. Az igaz egyház tagjának lenni az idvességre lényeges dolognak tartották. Sokan nyugalmukat keresték s nem egyszer romlásukat találták abban a gondolatban, hogy ők az „igaz egyház“ édesanyai ölében nyugosznak, mert ezzel megelégedtek. Keresztény hitvallók küzdöttek az „egyházért“, mintha élet és halál attól függene. A római-katholikus bezárja a menny ajtaját előtted, mivel nem akarsz az ő „egyházába“ lépni. A protestánsok között is vannak, a kik azt állitják, hogy a kereszténység igéreteiben nem részesülhetsz, bárminő legyen is erkölcsi jellemed, ha csak az ő „egyházokhoz“ tartozó papok keresztény tanitásait el nem fogadod. Az idvesség csatornáivá rád nézve ekként egy bizonyos papság, egy bizonyos rend s e czélra felszentelt hivatalnokok által szolgáltatott különös szertartások tétettek. Még oly felekezetek között is, melyeknél ez a kizárási igény nem szerepel, feltaláljuk azt a véleményt, hogy az ember az idvességhez közelebb érezheti magát saját egyházában, mint egyebütt; ugy hogy az idvesség utjául nem a keresztény élet és szív tisztasága, hanem valami egyéb tartatik.

E tévelyt kivánom én felvilágositani. Meg akarom mutatni, hogy a Krisztus szelleme, a Krisztus erénye, vagy a „Krisztus beszédének megtartása“, a hegyi beszédben, a mi vallásunknak végczélja, az egyetlen lényeges dolog, és hogy minden egyébnek csak annyi fontossága van, a meny-

nyire ennek fejlesztésére hatással bir. Tudom, hogy az általam kimondott imez elvet sokan elismerik; de gyakran nem elég mély és eleven bennök a meggyőződés, és más babonás érzelmekkel van párosulva, melyek szerint az egyházba vagy valamely más idegen tényezőbe helyeztetnek bizonyos titokszerüen munkáló idvezitő hatályt.

E téves irányok leküzdése czéljából, nem akarom most az igazság, a szentség, nem az Isten és emberek iránti szeretet fontosságát, dicső és áldásos voltát rendszeresen, logikai uton bizonyitgatni, s hogy ezeken kivül minden egyéb nélkülözhető. Ez az igazság saját fényével tündöklik. Ez az igazság végig vonul az egész uj testamentumon, s oly evangelium, mely isteni kézzel van beirva a lélekbe. Hogy ennek jogosultságát az „egyház“ igényeivel szemben megvédjem, semmire sincs egyébre szükségem, mint egy nehány megjegyzést tennem azon renddel, amint azok lelkemben magoktól keletkeznek.

Azon megjegyzéssel kezdem, hogy a hegyi beszédben Jézus semmit sem mondott az egyházról; nem is látjuk sehol, hogy akár ő maga, akár tanitványai valahol egy meghatározott tervet adtak volna annak szervezésére, vagy az abban követendő istenitiszteletre nézve. És ezen nincs miért csodálkoznunk. Egy olyan vallástól, mint a kereszténység, egyebet nem is lehet várni. A zsidó vallás czélja az volt. hogy egy különös, félmivelt és a legdurvább bálványimádással körülvett nemzetet miveljen, ehez képest számos és szigoru formaságok közé szoritá. De a keresztény vallásnak magasztos czélja, hogy az Istennek benső, szellemi imádását terjeszszeki minden népekre, a társadalom minden osztályai közé, nem tekintve az égaly, a kormányforma és állapot különféleségét; és egy ilyen vallástól nem lehet azt várni, hogy egy meghatározott külső formához szabja magát. Főként ha meggondoljuk, hogy a keresztény vallásnak rendeltetése örökre fennmaradni, mindenekre befolyást gyakorolni, a társadalom minden uj alakzatával s emberi nemünk legmagasb miveltségi fokaival is összhangzásban lenni, nyilván van, hogy az nem kötheti saját müködését változhatatlan formákhoz, hanem engednie kell, hogy az isteni tisztelet és társulat formái lassanként és fokonként az emberiség haladásaihoz és szükségeihez simuljanak. A rendtartások és intézkedések, a melyek egyik korszakhoz illenek, a követ-

kezőben elvesztik jelentőségöket és hatásukat. A formák, melyek most elősegitik a lelket, később hátráltathatják s helyet kell hogy adjanak a szabad fejlődésnek. Az a rendszer, mely nélkülözi e szabadságot és idomithatást, a legerősebb bizonyságul szolgál arra, hogy nincs az egyetemiességre szánva. Hogy Krisztus minden népek megtartására jött, annak egyik bizonysága az, hogy ő nem szerkesztett minden népekre és minden időkre feltétlenül kötelező formákat és külső szabványokat, hogy egyháza igazgatását és az abban folytatandó istenitiszteletet illetőleg nem ereszkedett aprólékos törvényhozásba, hanem ezeknek elintézését az egymást követő korszakok szellemére és fejlődésére bizta. Következőleg az egyháznak egy különös rendszabálya sem lehet lényeges az idvességre nézve. Egy egyház sem állithatja magáról, hogy szerkezete az irásokban annyira teljesen és kétségbevonhatlanul meg van határozva, hogy a ki ahoz nem szabja magát, nyilván bizonyságát adja az Isten iránti engedetlensége szellemének. Mindenik egyház iránt önnön tagjai egyenlő tisztelettel viseltetnek, és ez biztosithat minket arról, hogy mindenikben egyenlően meg lehet nyerni az Isten kegyelmét.

Méltó megjegyeznünk, hogy az egyház kezdetben a körülmények szükségességénél fogva oly formát vett fel, a melyet hosszason meg nem tarthatott. Az egyházat az apostolok igazgatták, a kik alapitották; ezek Krisztust személyesen ismerték, ajkairól hallották beszédeit, tanui voltak feltámadásának és mások felett képesitve voltak munkáikra, az ő lelkének felvilágositó ereje és segélye által. Ezek az egyházat oly tekintélylyel kormányozták, a mely különösön csak nekik adatott, és a melyet utánok senki joggal magának nem követelhetett. Ők ismerték a „Krisztus lelkét", a melyet senki sem ismerhetett meg ugy mint ők, a kik vele oly hosszas időn át a legbensőbb viszonyban éltek; és ezek nem csak hogy csodaerővel küldettek szét a világba, hanem kezeiknek rávetése által másokat is a lélek hasonló adományával ruháztak fel. Az ihletett apostolok és az ő természetfeletti erőik e jelenléte az ős egyháznak ennélfogva határozott és lényeges jellemet adott, mely azt egészen megkülönbözteti attól a formától, a melyet később felveendő vala. Erre nézve nevezetes bizonyságul szolgál Pál apostolnak egy nyilatkozata, (1. Kor. 12, 28) a melyben előnkbe adja az eredeti egyházban gyakorolt tiszteket

vagy foglalkozásokat. „Némelyeket pedig rendelt Isten az anyaszentegyházban, először apostolokat, azután profétákat, harmadszor doctorokat. Azután rendelt hatalmasságokat, azután gyógyitásnak ajándékit, szegényeknek segéllőit, községnek igazgatóit, nyelveknek különböző nemeit.“ Minden tisztségek vagy ajándékok közül számunkra csak egyetlen egy, a tanitóé maradt meg. Az apostolok, az ősegyház alapitói és bajnokai, az ő különös hatalmukkal eltüntek, képviselőikül hagyván irataikat, a melyeket mindnyájunknak egyformán kell tanulmányozni. A tanitók megmaradtak, nem azért, mivel azok az első korszakban is léteztek, hanem mivel azoknak hivatala a dolog természeténél és az emberi természet mivoltánál fogva, még most is szükséges. Azonban ez a hivatal is lényeges változáson ment keresztül. Kezdetben a keresztény tanitó közvetlen érintkezésben állott az apostolokkal és csodálatos segélyökben részesült és igy az ismeretnek oly eszközei voltak hatalmában, a melyeket követőik közül senki sem birt. A keresztény tanitó most csak azon az uton közelitheti meg az apostolokat, a melyen más emberek t. i. az Evangelium és Levelek utján, a melyeket ők hátrahagytak; és neki sincs felülről más segélye, azoknak magyarázására, mint minden más igaz kereszténynek. A szentlélek iránti igéret, ez az igéretek legnagyobbja, különbség nélkül minden emberre, minden hivatalra vagy méltóságra tartozik, a ki az isteni segélyt igazán kéri; és ez az emberek között teljes egyenlőséget hoz létre. Ha vajjon a tanitók ugyanazok maradnak-e a dicsőbb korszakokban, miket a próféták jósolnak, ez kétségessé van téve e Messiás idejére vonatkozó igen jellemző jövendölés által: „E napok után, azt mondja az Ur, adom az én törvényemet ő beléjek és az ő szivekbe irom bé azt és leszek nekik istenek, és ők nekem lesznek népeim. Többé senki sem tanitja az ő felebarátját és senki nem az ő atyjafiát, mondván: Ismerjétek meg az Urat, mert ők mindnyájan megismernek engem kicsinytől fogva nagyig.“ (Jer. 31, 33, 34.) Lehetséges-e, hogy valaki, a kinek az ősegyház sajátságos helyzetéről tiszta felfogása van, ugy tekintsen arra vissza, mint változhatatlan formára és szabályra; lehetséges-e, hogy bármely *egyházi formát* az idvességre *lényegesnek* tekintsen; lehetséges-e, hogy a *külső rendelkezéseknek*, a melyek szükségképpen változnak és módosulnak, oly fontosságot tulajdonitson, mint a változhatatlan és örökkévaló *szentségnek* és *erénynek*.

Az egyház a maga első szerkezetében érdekes és szép látványt nyujt. Nem volt az kényszerü és erőszakolt, hanem önkéntes és szabad egyesület. Az emberi természet érzelmeiből és elveiből nőtt ki. Természetünk társadalmi. Nem élhetünk elzárkozva. Szivünk nagy érzelmeit nem fojthatjuk magunkba. Másokat keresünk, a kikkel azokat megosszuk. A telt lélek bizalmat és erőt nyer a rokonszenvben. Igaz ez különösen a vallásos érzésre nézve, a mely minden érzelmeink között a legtársaságosabb s az egyetlen átalános kötelék e földön. Természetünk ezen törvényében van letéve a keresztény egyház alapja. Krisztus nem alapitotta meg azt bizonyos uton és módon. Ha az uj szövetséget vizsgáljátok, abban nem találtok semmi mesterséges tervezetet, a melyet Jézus vagy az ő apostolai az első tanitványok egyesülésére nézve kijelöltek volna. Olvassátok el a Cselekedetekről irt könyvben az első megtértek egyesüléséről való egyszerü és megható elbeszélést. „Szivben és lélekben mindnyájan egyek valának.“ Nem lehetett őket egymástól elválasztani. Az uj igazság egy tömeggé olvasztotta, egy testületté forrasztotta őket. Kölcsönös szeretetökben nem tudták megkülönböztetni egymástól még vagyonukat sem: mindenök köz vala. Áldott egyesség! Képe ez annak az egyességnek és öszhangzásnak, a melyet a tisztább kereszténységnek minden népekre ki kell terjesztenie. Az első megtértek közül azok, a kik a legértelmesebbek és legtehetségesebbek voltak, megválasztattak, hogy a gyülekezetekben tanitsanak. Ezekbe a gyülekezetekbe a testvérsereg buzgólkodva megjelent, hogy az uj hitről halljon valamely magyarázatot, hogy egymást a Krisztushoz való ragaszkodásban megerősitsék, és hogy tanubizonyságot tegyenek róla a világban. Gyüléseikben meg volt engedve, hogy azon szokásokat kövessék, melyeket a zsinagogákban követtek, a melyekben felnőttek; annyira nem bajlódott a kereszténység a formákkal. Mily egyszerü, mily természetes egyesülés! Nincs ebben semmi mysterium. Az emberi sziv legtermészetesebb szükségéből fejlődött. A vallásos érzület, az Isten és emberek iránti szeretet szelleme, melyet Krisztus megelevenitett, valamely uj egyesülés után törekedett, a mely által megerősödjék és nyilatkozzék. És ez egyházi egyesület, mely a Krisztus lelkének szüleménye, s igy nyilván annak egészen alá van rendelve, bitorolná-e e léleknek helyét, vagy

bármi uton és módon törekednék azt megfosztani egyedül elégséges voltától, a maga legfőbb és elvitázhatlan dicsőségétől?

Az egyház, a maga eredeti eszméje és végczéljához képest, a Krisztus őszinte és igaz követőinek egyesülete, és ez az eszme kezdetben nagy mértékben valósitva volt. Az első tanitványok meggyőződésből ragaszkodtak Krisztushoz. Ők, ha összegyültek, nem szokásból, divatból vagy nevelésök után vallották őt, hanem egészen ellenkező indokokból. Abban az időben vallástétel és gyakorlat, a külalak és szellem, a valóság és a vallás külső jelei együtt voltak. De az egyház növekedésével hanyatlani kezdett; a nagy eszme elhomályosult; a név megmaradt s néha nem is volt egyéb az egészből, mint maga a név. Különös, hogy éppen az a szellem, a melynek a kereszténység a legnagyobb ellensége, a hatalom, fény, uralkodás és elsőség utáni vágy, legmélyebb gyökeret vert az egyházban. Az egyház valódi bástyája lett azoknak az élveknek és vétkeknek, melyektől a kereszténység a leginkább irtódzik. Következőleg annak története a mult időknek legzavarosabb tényeit foglalja magában. Elég leverő, ha csak a világi birodalmak vértől párolgó évkönyveit olvassuk is; de a midőn látjuk, hogy a Krisztus lelki országa hosszu időkön keresztül bitorló pápák, prélatusok vagy felekezeti fők martaléka lett, a kiket vakság, theologiai gyülölség és uralkodási vágy hevitvén, e pokol tüze által arra hajtatnak, hogy kardot ragadjanak, üldözzék, kinozzák, fogságra vessék vagy mágyára hurczolják testvéreiket, a népeket egymással elkeseredett ellenségeskedésbe hozzák és felforgassák az egész keresztény világot: ekkor bizony még mélyebb fájdalom fogja el lelkünket s több okunk van kétségbeesni fajunk felett. A történelemnek nincsenek sötétebb lapjai, mint a melyekre az albigaiak üldözései, vagy az inquisitió iszonyai vannak feljegyezve. És a midőn a későbbi korszakokat tekintjük, mindent inkább megtalálunk az egyházban, mint a szentséget, a mit homlokára irtak. Mily leverő egy keresztényre nézve, a mit közelebbről Ranke ir a katholicismusnak a protestantismus elleni reactiojáról. Mindenütt azt látjuk, hogy az egyházi hatalmak az erőszakhoz folyamodnak, mint a térités nagy eszközéhez, nem az éggel, hanem a földdel és pokollal szövetkezvén. Ha közelebbi figyelemre méltatjuk valamely idő vagy ország egyházát, mily ritkán látjuk abban előnyben az igaz szent-

séget! Mily sok pap prédikál pusztán önérdekből és hiuságból, s azért hogy mulattasson, prédikál oly dolgokat, a miket ő nem hisz, vagy megtagadja elveit élete által! Mennyi gyülekezet van, a melyben jobbára csak világias férfiak és nők vannak, a kik az Isten házába csak szokásból, vagy illemből, vagy azon homályos érzetből mennek, hogy az által lelki üdvöket biztositva lenni hiszik; nem pedig az Isten igéje utáni szomjtól, nem a sziv buzgóságától inditva, a mely imában és magasztaló dicséretekben ömledezni vágyik! Ilyen az egyház. Valóban mi hajlandók vagyunk egy elvont fogalmat csinálni az egyházból, vagyis gondolatban elválasztjuk azoktól az egyénektől, a kik azt alkotják; ily módon abból előttünk egy szent dolog válik, a melynek mi csodaerőket tulajdonitunk. A hittudósok ugy beszélnek arról, mint valamely egységről, mint egy hatalmas egészről, a mely minden időben egy és ugyanaz, s ekként a képzelődést elámitják, hogy az egyháznak csodaszerü nagyságot és szentséget tulajdonitson. Azonban nekünk meg kell különböztetni az egyház elméletét és rendeltetését annak jelen állapotától. Ha a tényeket vizsgáljuk, ugy találjuk, hogy az egyház nem valamely titokszerü, változhatatlan egység, hanem ingadozó, egymástól elvált, egymás ellen harczoló egyének serege, a kik igen gyakran visznek abba minden egyebet magokkal, csak tiszta kezeket és tiszta sziveket nem. A tényekkel, bármily kedvetlenek is azok reánk nézve, szembe kell néznünk; s ha ezt tesszük, lehetetlen meg nem döbbennünk attól a végtelen ellenmondástól, melyszerint az emberek egy ilyen elemekből összealkotott egyháznak titokszerü erőt tulajdonitanak, feltévén, hogy az képes a maga tagjait megszentelni, vagy hogy az azzal való összeköttetés fontosabb az emberre nézve, mint az élet és sziv tisztasága.

Élet és sziv tisztasága, Isten és emberek szeretetében nyilatkozó krisztusi szellem: mindennek ez a veleje. Ez az egyetlen lényeges dolog. Az egyház csak annyiban fontos, a mennyiben ezt elősegiti; és minden egyház, a mely ezt elősegiti, jó egyház, minden tekintet nélkül arra, mikor és hol alapult, tagjai térdepelve vagy állva imádják az Istent, vagy hogy papjai a pápa, püspök, presbyterium vagy a nép által vannak-e rendelve; mindezek másodrendü dolgok és nincs semmi jelentőségük, mely ama főczéllal a legtávolabbról összehasonlitható volna. Csupán annak az

egyháznak ajtaja nyilik a mennyre, a melyben égi szellem lakik. Csupán abból az egyházból hat az imádás Isten füleibe, melyben a lélek Istenhez emelkedik. Az mit sem tesz, hogy hivei székes-egyházba vagy szinbe gyülnek össze, csendesen ülnek vagy hymnusokat zengenek, a pap gondosan kidolgozott beszédet olvas fel, vagy közvetlen, égő, izgatott, visszatarthatlan ihletből beszél. Ha alatta a lélek Isten iránti szeretetre és a Jézus Krisztus követésére buzdul, ha a tanitást figyelemmel és haszonnal hallgatjuk és azon ünnepélyes önelhatározásra lelkesülünk, hogy minden küzdelem, áldozat és kisértet daczára kötelességeinket hiven teljesitjük, akkor az egyház valódi czéljának megfelel. „Bizony ez egyház nem egyéb, mint az Istennek háza, a mennyeknek kapuja.“

Ezen megjegyzésekkel nem akarom azt állitani, hogy mindenik egyház egyenlő értékü. Kétségen kivül némelyik inkább megfelel a kereszténység szellemének és czéljának, az első tanitványok egyszerü szokásainak és az emberi természet követelményeinek. Mindeniknek megvannak a maga babonái és tévedései; de némelyek mégis tisztábbak czektől mint a többiek: kénytelenek vagyunk tehát azt keresni fel, a melyik a legtisztább és a melyik leginkább megfelel az isteni akaratnak. A mennyire már hatalmunkban áll választani, azon egyházba kellene lépnünk, a melyik leginkább segédkezet nyujt arra, hogy kegyesek, önzéstelenek és erkölcsileg erősek legyünk. Idvességünk azonban nem függ attól, ha megtaláltuk-e a legjobb egyházat e földön; mert lehet hogy ez messze van tőlünk vagy tán ismeretlen is előttünk. Bármily különböző szerkezetüek legyenek is az egyházak, mindenikben jelenkezhetik ugyanaz a keresztény szellem. Azokban a vallásos társulatokban, a melyek Krisztust uroknak vallják, bizonyosan tanittatnak a vallás legnagyobb és legtisztább igazságai, s azok sok lelket illethetnek és felvilágosithatnak. Ez elvitázhatlan, való tény. Minden felekezetben, bármily különbözők is azok, lehet jó és nagy embereket találni s azt, hogy melyikből származtak a legszentebbek, nem mondhatjuk meg. Az egyház tehát átalában a maga czéljának megfelel; mert egyetlen czélja: az erényességet előmozditani. Gyönyörüség olvasni a különböző felekezetek történelméből azon kitünő keresztények életét, a kik vallásukért

mindent feláldoztak, a kik a halálig hivek voltak, a kik a keresztény remény és szeretet jótékony sugarait és illatát terjesztették magok körül. Ha tehát azt az egyházat választjuk, a mely nézetünk szerint legjobban terjeszti elő a Krisztus nagy eszméjét és leginkább megfelel a mi szivünknek és lekiismeretünknek, a választásban jórészt nem tévedhetünk. Ezt az egyházat azonban nem választhatjuk embertársunk számára is. Ő meglehet, különbözik tőlünk vérmérsékletben, értelmi fejlettségben s reá a nevelés és szokás más benyomásokat gyakorolhatott. Talán az az isteni tisztelet, a mely téged és engem leginkább megragad, szomszédunkban nem képes felébreszteni a vallásosságot. Reá a sziv és képzelődés utján kell hatni, reánk az értelem által. A mi reá nézve elragadtatás, reánk nézve zsibaj. A mi reá nézve szent tiszteletet és buzgalmat gerjesztő fény, pompa, reánk nézve üres forma. Ne itéljük el őt azért. Ha az ő melegebb légkörében Isten iránti hite erősebb lesz, ha a tökéletes jó mellett állhatatosabban megmarad, mint mi, akkor reá nézve az ő egyháza jobb, mint a miénk reánk nézve.

Ama balhiedelmet, hogy az egyház lényeges dolog az idvezülésre, felettébb gyámolitja egy nagy tévedés. Mi azt képzeljük, hogy az egyház, a pap, az isteni tisztelet gépiesen tehet értünk valamit; hogy az ugynevezett szent helyen egy titokszerü erő működik, a mely reánk saját közremüködésünk nélkül is hathat. Nem ugy van. Az egyház és a pap keveset tehet érettünk, összehasonlitva azzal, a mit mi tehetünk magunkért, s éppen semmit sem is tehetnek érettünk. Ők saját tevékenységünk által lesznek reánk nézve áldásthozók. Minden ember a maga papja kell hogy legyen. Az ő saját munkássága, nem a papé, az ő saját ajakáról elhangzott ima s nem az, a mely a máséról származott, épiti őt az egyházban. Az egyház csak annyiban teszen jót velünk, a mennyiben a szertartások, könyörgések, énekek és beszédek által minket is gondolkozásra, könyörgésre, érzésre, dicsőitésre és önelhatározásra ébreszt. Az egyház segitő, nem kényszeritő hatalom. Értelmi és erkölcsi eszközök által müködik, s nem titkos mesterségekkel. Befolyása teljesen hasonlit ahoz a befolyáshoz, a mely az egyházon kivül is nyilatkozik. Az eredmény főként attól a tisztaságtól, egyszerüségtől, őszinteségtől, szeretettől és buzgóságtól függ, a melylyel a pap értel-

münket, lelkiismeretünket és szivünket illetőleg beszél; éppen mint a közönséges életben azon világosság és erély által vagyunk boldogitva, a melylyel barátaink a jót és szépet előnkbe adják. Az egyház a mi szabad erkölcsi természetünkhöz van alkalmazva. Mint értelmi és felelős lényekre hat és saját tevékenységünk által segit elő. E szempontból itélve, látjuk, hogy az egyház jóravalósága nem bizonyos szerkezetben vagy külalakban áll, hanem a bölcseségben, mely feltalálja, hogy mi által lehet a lelket munkásságra ébreszteni és megtisztitani.

És ha már kérdezik tőlem, hogy minő befolyás által érheti el az egyház ez üdvös eredményt? Azt felelem, hogy e befolyás olyan, a melylyel minden egyház, minden felekezet bir. Első a pap jelleme. Ennek szembetünő, közvetlen és hatalmas befolyása van az egyház szellemi czélja elérésére. Jelleme, mondom, s nem felszentelése. A felszentelésnek nincs más czélja, mint hogy bevezesse a szent hivatalba azon embereket, a kik minősitve vannak a kivánt szolgálattételre, és hogy annak fontosságát előttök nyilván kifejezze. Az ő személyes képessége, értelmi, erkölcsi és vallásos értéke, lelkiismeretessége és buzgósága, nem pedig valamely titokszerü czeremonia vagy erő az, mi által a pap az egyházat épiti és világositja. Mi köze ahoz az ő kirendeltetése e vagy ama módjának, ha munkájának isteni félelemmel neki adja magát? Mi köze ahoz annak, hogy ki tette kezeit reá, hogy fehér inggel, vagy gyapju felöltönynyel áll fel a szószékbe? Én nem azért megyek templomba, hogy a kéz vagy ruha által épüljek, hanem hogy egy felvilágosult és kegyes tanitónak lélekre ható és szivhez szóló beszédében gyönyörködjem; nem várok ott semmi ellenállhatlan, legyőző hatást, hanem csak olyant, a mely az én tulajdon szabad akaratom és gondolatom által lesz hatályossá. Én azért megyek oda, hogy az igazról meggyőződjem és a jó iránt szeretetre buzduljak; és a ki engem ebben a czélomban megsegit, jó pap az, akármely iskolából, consistoriumból vagy egyházi testületből levő ember. Az ilyen a maga elhivatását lelkében hordozza. Ne mondjátok, hogy papságának nincs érvénye, mivel Róma vagy Genf, vagy Lambeck vagy Andover, vagy Princeton nem illette őt kezével. Hogyan? Nem nyitotta ő fel szemeimet hogy lássak, s nem ébresztette-e fel lelkiismeretemet, hogy bünös voltomat megismerjem? Nem égett szivem, midőn őt hall-

gattam és nem adtam-e alája magamat Istennek uj alázattal és uj szeretettel? Nem voltam-e meghatva az ő intései és megenyhitve az ő szeretettől sugárzó beszédje által? Nem tanitott-e meg arra, hogy tagadjam meg magam, győzzem le a világot és még ellenségemmel is jót tegyek? És ha ezeket tette, még sincs az ő papságának érvénye? Mi egyéb érvénye lehet mint ez? Ha egy jó lelkü ember vizet ad, midőn engem szomjuság epeszt, és én iván a nyujtott vizből, megfrissülök: mondhatom-e azt, hogy mivel a korsót nem vásárolta valamely szabadalmazott boltból és a vizet nem meritette valamely régi forrásból, ennélfogva az ő szivessége nem érvényes, és én éppen olyan szomjas és gyenge vagyok, mint előbb? Mit tehet egyebet a püspöki süveges vagy tiarás pap is, mint hogy az Isten igazságáról tett bölcs és megható nyilatkozatai által engem kegyesebb és nemesb emberré lenni segél? Ha lelkemet felserkenti, mindegy, akárki legyen az; és ha ezt nem teszi, az egyház felavatása, jöjjön az a magas vagy alanti, az orthodox vagy eretnek egyháztól, mind semmit ér. A beteg ember, ha egészségét visszakapta, nem sokat bajlódik azzal, hogy orvosa parókát vagy barátsüveget visel-e, hogy oklevelét Párisból avagy Londonból kapta-e: éppen igy az ujjászületett emberre nézve is nagyon kicsiny jelentősége van annak, hogy hol vagy minő közvetités utján lett a szentlélek temploma.

Ezek szerint az olyan pap, a kinek erőt saját értelmi, erkölcsi és vallásos becse kölcsönöz, egyike az igaz és éltető egyház főelemeinek. Az ilyen ember igazi egyházat teremt maga körül, s itt tanuljuk meg azt, hogy egy keresztény község miért köteles mindent megtenni, a mi papjának derekségét, nemes érzését és lelki erélyességét előmozditja, s eltávolitni mindent, a mi azt gátolhatná. Különösen szabadságot kell hogy hagyjon papjának s ne terhelje egyéb megszoritással, mint a mi rá nézve a kötelességérzetből önként foly. Az ő tiszte saját felfogása szerint előadni az Isten igazságát s bátorsággal kell birnia, hogy azt őszintén és egyszerüen előadja. A maga lelkiismeretét kell követnie, nem a másét. Elfogulatlan, bátor lélek nélkül hogyan ostorozhatja a felmerülő tévedést? Jobb hogy hallgasson, mint hogy meggyőződése ellenére beszéljen. Jobb a szószéket ledönteni, mint azt szabadságától megfosztani. Az „utasitások“ tanának czélszerüsége még a politikában is nagyon kétes;

de hogy a gyülekezet adjon a maga papjának utasitásokat, azt már egyhangulag elitélhetjük. A mely lelkitanitó arra van kényszeritve, hogy saját meggyőződését elnyomja, hasztalanná lesz a népre nézve, meg van fosztva erejétől, elveszti önbecsérzetét, saját lelkiismerete előtt is lesülyed, és kötelezve kell magát éreznie arra, hogy a tanitással felhagyjon. Ha becsületes, igazlelkü és tiszta, méltó a bizalomra, méltó hogy pap legyen: ugy joga van a szabadsághoz, és a midőn ezt lelkiismeretesen használja, bár tégedjen nézetében, s aggodalmat okozzon is igazságot kedvelő hallvatóinak, mégis becsülésre méltó. Valóban kevés vallásos társulat van, a hol a papot szándékosan rabszolgává akarnák tenni. Sokan éppen abban hibáznak, hogy magokat lelkipásztoraiknak egészen alája vetik és tanitásait vakon elfogadják. Mások megint tudván, hogy papjok életmódja az ő kezökben van, meg várják tőle, hogy ismert előitéleteik s nézetmódjaik irányában kiméletes legyen, a mit, ha nem is lehet éppen szolgaiságnak tekinteni, nagyban akadályozza az igazságnak azt a nyilt és szilárd hirdetését, a melytől függ főleg a papi munkásság sikere.

Megemlitém legelső feltételét az egyház lehetőleg áldásos működésének; s ez papjának nemes, emelkedett szelleme. A második feltétel az egyháztagok lelki érzületében keresendő. Ez, valamint az előbbi, az emberi természetnél fogva alkalmas arra, hogy tisztitó és megszentelő befolyást gyakoroljon. Krisztus czélja nem az volt, hogy az egyházra csupán a papok gyakoroljanak éltető befolyást, hanem hogy a tagok is épitsék egymást kölcsönösen. Ezért olvassuk, hogy az ő lelki országában „minden tag, minden rész munkálkodásra van hivatva.“ Az isteni tiszteletre azért gyülünk össze, hogy szív szivre hasson; hogy az áhitatosság közben a kegyesség buzgóbb érzelme hevitse át keblünket; hogy figyelmesebben hallgassuk az Isten igéjét, látván, hogy körülöttünk még sok lélek enyhiti abból szomját; hogy saját jóra való elhatározásunk erőt nyerjen attól a meggyőződéstől, hogy embertársainkban is hasonló kegyes elhatározások támadnak. E rokonérzésre van az egyház rendelve, és gyakran ebben találjuk fel legnemesebb befolyását. Előttem annak az egyháznak van legtöbb sikere, a melyben a keresztény szeretet nyilatkozatait látom a körülöttem levőkben; a melyben mindenfelől meleg szivek dobognak; a melyben a mély csend a lélek elmerüléséről szól; a melyben oly ember-

társakkal találkozom, a kiknek az életben nyilvánuló kegyessége is meghatott. Egy tündöklő arczról sugárzó tekintet, egy mélyen megindult szívből feltörő énekhang, meglehet, hogy jótékonyabban hat reám, mint a beszéd. Én jól érzem magam az áhitat helyén akkor is, midőn egy hang sincs benne; és nem csodálkozom a quakereken, a kik azt állitják, hogy ők néma gyüléseikben a legszorosabban egyesülve vannak, nemcsak az Istennel, hanem egymással is. Az ember nem csak beszéd által közlekedik embertársával. Semmi sem beszél oly ékesen, mint egy gyülekezet mély hallgatása. Egy pillantás és mély sohaj néha inkább megérteti velünk embertársunk lelki állapotát, mint egy kötet szó. Azok között, a kik együttéreznek, van a közösségnek egy finomabb neme, mint a szabadkőmivesség. Mily megható, vonzó a kegyes érzés! Másfelől mily visszataszitó, mily leverő egy oly sokaság, a mely érzés nélkül gyül össze, a melynek tagjai a tisztelet és szeretet érzelmei nélkül mennek az Isten házába, a kik ugy jártatják körül egymáson szemeiket, mintha csuda látni gyültek volna össze; a kiknek izgatottsága könnyen felzavarodható kedélyállapotot árul el; a kiknek arczvonásain nem a megfontoló és komoly, hanem a kicsapongó és tétovázó ész tükrözik! A hely szentsége ezt a közönyt még kirivóbbá teszi. A földön nincs nagyobb guny, mint egy áhitatosság nélküli egyház. Mit ér nekem, hogy valamely pompás templom bár mily magasztos ünnepélyekkel van is az Isten tiszteletére felavatva, s hogy oly papok szentelték fel, a kik származásukat az apostolokra viszik, ha látom, hogy abba áhitatosság nélküli, világias érzelmü emberek gyülnek össze? Ez előttem nem egyház. Én nem azért megyek a templomba, hogy emberi testtel, hanem lelkekkel találkozzam ott; és ha egy felsőházban találom is őket, mint a hol az első tanitványok összegyültek, vagy egy kunyhóban, vagy az utczán, én ott megtaláltam az én egyházamat. Itt van az igaz oltár, a kedves áldozat, a valódi papság. Mindezeket én a megszentelt lelkekben találom fel.

Igaz keresztények megszentelik, megdicsőitik azt a helyet, a hová isteni tiszteletre összegyülnek. Ezekben a Krisztus inkább jelen van és magasabb értelemben nyilatkozik, mint ha a testi szemeknek jelennék meg. Hajlandók vagyunk ugyan arra, hogy másként gondolkozzunk. Ha egy olyan helyet találnánk az isteni tiszteletre, a melyből oly dicsőség sugároz-

nék ki, mint a milyen volt Jézusé a hegyen megdicsőülése alkalmával, mint tódulnánk oda, mint választott helyre a földön! menynyire tisztelnők ezt a helyet, mint kiválóan az ő egyházát! De van Krisztusnak ennél sokkal felségesebb jelenléte. Ez Krisztusnak megtestesülése az ő tanitványai lelkében. A Krisztus testi jelenléte nem alkot egyházat. Jelen volt ő Jeruzsálem népes utcáin, jelen a synagogákban és templomokban; de ezek nem valának egyházak. Az ő szellemének, az ő igazságának, az ő képének, isteni szeretetének az emberek lelkében való jelenléte, az a mi vonzza és egyesiti az embereket egy élő testté. Tegyétek fel, hogy egy olyan helyre gyülnénk össze, a mely minden képzelhető szertartással fel van szentelve, de a Krisztus szelleméből semmi sincs bennünk: ez a hely minden formaságival együtt a sátán synagogája s nem Krisztus egyháza. Ismétlem, hogy az egyedüli egyházi kapocs az emberi szivekben élő Krisztus. A katholikusok, hogy az idvezitő jelenlétét érzékitsék, festményekkel ékesitik fel templomaikat, a melyek Krisztus élete és halála legmeghatóbb jelenlétét tüntetik előnkbe; és ha nem jöttek volna arra, hogy ezeket a képeket is imádni kell, semmi kifogásom sem lenne ellenök. Egyébaránt van a Krisztusnak találóbb képe, mint az, a melyet a művészek festettek vagy rajzoltak. Ez az ő igaz tanitványának szivében van. Az igaz tanitvány feljülmulja Raphaelt és Michael Angelot. Ezek képzelet után rajzolták le Krisztus arczát, melynek a legjobb esetben is kevés hasonlósága lehetett az ő szelid jóságu és fenséges alaku arczulatához, a mely Judeát bejárta. De az a tanitvány, a ki igazán magáévá teszi a Krisztus önzéstelenségét, tisztaságát, Isten iránti engedelmességét és mindent feláldozó szeretetét, nem képzelődésen alapuló képet, hanem lelkének való és isteni kinyomatát, az ő arczán sugárzó, beszédében viszhangzó szellemét állitja előnkbe, a mi neki mint Isten fiának dicsőségét bizonyitja. Az a legigazabb egyház, a melyben legfőbb mértékben megvan a mi Urunknak eme szellemi jelenléte, Jézus maga kinyilatkoztatása az ő követőiben. Ez az egyház, a mely leginkább elősegiti erkölcsi életünket mindazon külső intézmények között, a melyek e tekintetben nekünk szolgálatot tehetnek.

Szólottam e szerint az élő és éltető egyház két fő eleméről: a tiszta és nemes lelkü papról és a Krisztus hü követöiről. Eddigi

megjegyzéseimben különösen oly egyházak lebegtek szemeink előtt, a melyek bizonyos felekezet számára vannak szevezve, és emlitettem, hogy ezek csak annyiban fontosak, a mennyiben a kereszténi szentséget is elősegitik. De van egy nagyobb egyház is, a melyre most figyelmeteket felhivom; és a melynek vizsgálása éppen az én állitásomat fogja megerősiteni, t. i. hogy az egyházban csak az igaz szentség, az Isten és emberek iránti önzetlen szeretet az egyedüli lényeges dolog. Van egy nagyobb egyház a felekezetieknél, bármily szélesen kiterjedett legyen ezek közül egyik vagy másik: az a valóban katholikus vagy egyetemes egyház, a mely az egész széles földön el van terjedve, és a mely egy a mennyei egyházzal. Hogy Krisztus és minden követői egy testet, egy egészet formálnak, ezt az uj testamentom számos helyen tanitja. Emlékeztek az ő utolsó könyörgésére: „hogy egyek legyenek, mint ő és az atya egyek.“ Ebbe az egyházba mindazok bevétetnek, a kiknek részök van a Krisztus szellemében. Ez az egyház nem kérdezi: ki keresztelt meg, kitől kaptunk utlevelet, miféle jelvényt viselünk. Aki a „szent lélekkel meg van keresztelve,“ nyitva találja annak ajtóit. Ezen egyházban egyesülve vannak mindazok, a kiket különböző név választott el vagy választ el még most is egymástól. Itt nem hallunk semmit görög, római s angol, hanem csak Krisztus egyházáról. Barátim, ez nem valamely képzelt egyesülés. Midőn az irások erről szólanak, nem szónokias képzeményt, hanem a legszárazabb igazságot adják előnkbe. A keresztény erénynek minden őszinte bajtársai lényegileg egyek.

Az őket átható szellemben oly egyesitő erő van, a minő semmi más kölelékben nincs. Legyenek bár az oczeán által elválasztva egymástól, mégis erős és felbonthatatlan rokonszenv van közöttük. Egy szellemdus és ihletett keresztény tiszta, erőteljes gondolatja az egész földet bejárja és más égöv alatt is rokon szivekre talál. Egy olyan férfiu szava például, mint Fenelon, annyi milliók lelkében viszhangzik. Nincsen-e ezeknek ugyanazon egyházok? Öröm repes szivemben oly nevek emlitésére, a kik évekkel ezelőtt éltek. Minket az évek sem választanak el egymástól. Még inkább tisztelem őket azért, mert régiek. Nem vagyunk-e mindnyájan egy test? Ez az egyesülés nem valódi-e? Az egyházat nem ugyanazon egy templomba való összejövetel alkotja. Tegyük fel,

hogy valamelyik templomban oly közel ülök egy embertársamhoz, hogy egymással érintkezünk; azonban nincs közöttünk semmi közös érzés, ellenkezőleg ő ábrándnak tartja azt az igazságot, a miért én lelkesülök, s gyengeségnek vagy rajongásnak nevezi azt a buzgóságot, a melyet én tisztelek. Mily távol állunk mi egymástól ekkor, habár látszólag oly közel vagyunk is! Mi különböző világokhoz tartozunk! Mennyivel közelebb vagyok én teszem egy más földrészen levő tiszta és nemes lelkü emberhez, a kinek szavai lelkembe nyomultak, kinek erénye engem is hasonló erényre buzditott, és a kinek tiszta, szent eszméi átjárják keblemet, mialatt a templomban könyörgök. Ezek közül melyikkel van nekem közös egyházam?

Ne mondjátok nekem, hogy én a képzelődésnek adom át magamat, midőn azt állitom, hogy távollevő keresztények, sőt a keresztények mindnyájan egy testet, egy egyházat alkotnak, a mennyiben ugyanazon szeretet és isteni félelem heviti keblöket. Semmi sem lehet valódibb, mint ez a szellemi egyesülés. Van egy nagy, mindenkit magában foglaló egyház; és ha keresztény vagyok, ahoz tartozom, engem abból senki ki nem zárhat. Kizárhattok engem a ti római, püspöki és kálvinista egyházatokból azon hiányoknál fogva, a melyeket az én hitemben vagy felekezetemben gyanittotok, és én nem bánom, zárjatok ki. De a Krisztus nagy egyházából ki nem tilthattok. Ki választ el engem olyan férfiaktól, mint Fenelon, Pascal, Boromeo, Leighton érsek, Jeremy Taylor és John Howard? Ki szakithatja el a szellemi köteléket köztem és köztök? Nem kedvesek-e ők nekem? Az ő szellemök irataikból és életökből nem hat-e át az én lelkemre? Nem részei ők az én lényemnek? Nem vagyok-e én más ember, mint a minő lettem volna, ha ezek és más hasonló szellemek nem lettek volna befolyással reám? Van-e hatalma egy zsinatnak vagy conclavénak vagy valamennyi egyházi testületnek e földön, hogy elválasszon engem tőlök? Én gondolkozásom és szivvonzalmam által vagyok hozzájok kötve, s el lehet-e ezt fojtani egy pápai bulla, vagy egy concilium kirekesztése által? A lélek könnyedén széttöri ezeket a korlátokat, ezeket a pókhálókat, és a jó és nagy emberekkel egyesül; és ha ezek szellemét birja, vajjon eltaszitják-e azt maguktól ezek a nagyok és jók, legyenek élők avagy halottak, csupán csak azért, mert nem soroztatta be magát ebbe vagy abba

az egyházba? Egy tiszta lélek szabad. Az egyházhoz, a tiszták családjához tartozik mindenütt a világon. Az erény nincs helyhez kötve. Nem azért tiszteletre méltó, mivel ebben vagy abban a községben jött világra, hanem saját független, örökös szépségeért. Ez az egyetemes egyház köteléke. Ebből senkit se lehet kizárni, hacsak maga-magát nem zárja ki az ember az által, hogy szivében a jóságot meghalni engedi. A kirekesztésnek minden itéletei hiábavalók, ha mi magunk nem szakitjuk el kebelünkben az erkölcsi tisztaság kötelékét, mely minden kegyes lelkekkel köt össze.

Én a római katholikus egyházat nagyra becsülöm azért, mivel az egyetemes egyház eszméjéhez ragaszkodik, jóllehet ezt az eszmét nagyon elferditette és lealázta. A katholikus név egyetemest, közönségest jelent. Vajha megértette volna e nevet bitorló egyház a valót! Mindazáltal a romanismus tett valamit arra, hogy tagjainak fogalma legyen ama nagy szellemi község vagy egyházzal való egybeköttetésökről, a mely minden időben létezett, és minden országban el volt terjedve. Megőrzi a nagy és kegyes emberek emlékét, a kik készek voltak küzdeni és szenvedni a vallásért, megadja a tiszteletet a hit hőseinek őket az égbe a boldog szentek közé sorozza, legendáikat népszerüsiti és képeikben, a melyek által a genius tetteiket megörökitette, csaknem élve állitja őket szemeink elé. Ezt tévén Róma igenis tévedésbe esett. Hős tetteket kovácsolt e szellemi egyének számára és imádás tárgyaivá tette őket. Hanem tett jót is. Felébresztette tagjaiban a mult idők legnemesebb és legszentebb embereivel való benső viszony érzetét. Szivreható, gyakran megszentelő kötelék füzi össze a mai római katholikusokat a martyrokkal, hitbajnokokkal és egy sereg emberrel, a kiknek kitünő kegyessége, lángesze és tudományossága halhatatlan hirt szerzett számokra. Nem csekély értékü igy kiszélesbitni az emberek eszméit és rokonérzelmeit, igy felébreszteni bennök a letünt nagyságok iránti tiszteletet, s értésökre adni minden kor nagy szellemeivel való összeköttetésöket. A katholicismusnak ez a vonása érdekelt engem leginkább, midőn katholikus országokban jártam. Az oltári szolgálat meg nem inditott, sőt még elszomoritott. De a midőn szemeimet a falon levő festvényekre forditottam, a melyek előmbe állitották a mult idők szent embereit, a kiket áldozatkészségök vesz-

töhelyre vitt, a kik törhetlen bátorsággal és mennyei reménynyel szenvedték el a legkinosabb halál fájdalmait az igazságért, ilyenkor mindig meghatottan állottam és éreztem, hogy jobbá lettem. Az áldozó pap hangját nem hallottam; de ezek a szent halottak beszéltek szivemnek, és éreztem olykor, hogy egy vasárnapi órát éppen oly haszonnal töltenék el ebben a gyülekezetben, mint egy protestans templomban. Ezek a szentek előttem soha sem ugy tüntek fel, mint római katholikusok. Én soha sem kötöttem össze őket valamely felekezeti egyházzal. Előttem ők élő és tiszteletre méltó tanui voltak Krisztusnak, a vallás erejének, az emberi lélek nagyságának. Láttam ebből, hogy mit ki tud állani az ember az igazságért, mennyire feljül emelkedhetik önmagán, mily valódi hatalom az Isten és egy jövő élet eszméje. Az elköltözött jók iránti eme benső tisztelet éreznem engedte, hogy én az egyetemes egyház tagja vagyok. Nem volt szükségem sem pápára, sem papra, hogy velök egyesüljek. Szivem a szellemi rokonság élő bizonysága volt. Nem kivánatos-e, hogy egyházaink megtanitsanak minket, mi módon lehetünk Krisztus testével egyességben? Nem törné-e ez meg a felekezeti láncokat és nem ébresztené-e fel a tiszteletet Krisztus szelleme, a valódi jóság iránt, bármilyen nevü és formáju keresztény társulatokban? Nem elég tudni, hogy mi egyik vagy másik közönség tagjai vagyunk. A kereszténység egyetemes rokonszenv és szeretet. Nem ajánlom, hogy templomainkat megtöltsük a szentek képeivel. Ez a szokás bejön, ha be kell jönie, nem ajánlat, hanem izlésünk és érzelmeink lassankénti megváltozása által. De miért ne lehetne a szószéket alkalomszerint arra használni, hogy korábbi kitünő tanitványok életét és erényeit előadjuk? Szokásban van beszédeket tartani Péter, János, Pál, Ábrahám, Ésaiás és az ó-testamentom más nagyhirü egyéneinek történetéről: és ezt azért tesszük, mivel nevök a bibliában előfordul. De a jóság semmit sem nyer azon körülmény által, hogy a szentkönyv tudósit arról, valamint nem veszti el igényét a hálás és tiszteletteljes emlékezetre azért, ha abban nincs is béjegyezve. Az erkölcsi nagyság nem halt ki az apostolokkal. Az ő életöket feljegyezték egyebek mellett azon okból, hogy erényeik a jövő időre is fennmaradjanak, és hogy támadjanak emberek, a kik éppen oly méltó helyet foglaljanak el a szentté-avatottak között, mint az apostolok. Én azt

óhajtom, hogy a külön felekezeti egyházakba való zárkozás helyett tanuljuk meg ugy tekinteni magunkat, mint egy nagy szellemi község tagjait, mint örököseit és követőit a keresztény bajnokok ama nemes seregének, a mely előttünk élt. De szivünknek, lelkünknek jól esik e nagyszerü egybeköttetés öntudata. Ez a hajlam nyilatkozik a hazaszeretet érzelmében és abban, hogy az emberek szeretik nagy vallási felekezetekhez tartozni. De valódi, legnemesb örömét lelkünknek az egyetemes egyházzal, a földön és égben élő szentek megszámlálhatlan sokaságával való élő és állandó összeköttetés mély érzése teszi. Ezzel az egyházzal soha sem fogjuk az erényt helyettesitni.

Szólottam a róm. katholikus egyházról. Leginkább azért hibáztatom ezt az egyházat, mert azon tévedésbe esett, a mit fejtegetésemben kimutatni igyekeztem t. i., hogy az egyházi intézményeknek babonás fontosságot tulajdonitott, hogy ezeket többre becsüli, mint a Krisztus szellemét és a benső szentséget. Más hibái kevésbbé fontosak. Én nem ütközöm meg azon, hogy a római egy darab kenyeret vagy ostyát, a mely felett a pap egynéhány varázs igét mondott, a Jézus Krisztus testének és vérének tartja. Ez a tévedés az emberi könnyen hivőséget és az emberi okosság gyengeségét mutatja ugyan, de én nem látok benne semmi olyant, a mi a vallás lényegével, elveivel összeütköznék. De a midőn a római katholikus tovább megy és azt mondja, hogy Isten utálattal tekint mindazokra, a kik a megszentelt ostyában nem látják a Krisztus testét és vérét, és a midőn ezen ostyának valamely felszentelt pap kezéből való elfogadását tartja a Krisztus aklába vezető ajtónak: ekkor már megdöbbent az a tiszteletlenség, a melylyel Istent és az erényt illeti az által, hogy az isteni lényről és a mi erkölcsi természetünkről ily lealázó fogalmat ád és ily kegyetlenül szétszakasztja az emberi és keresztényi testvériség kötelékeit. Mily leverő és iszonyitó, hogy egy ember, a ki a kereszténységben nevekedett, a vallást egyházi összeköttetésbe, egyházi szertartásokba helyezi és kizárja Isten családjából a legbölcsebbeket és legjobbakat csudán csak azért, mert lelkiismeretök tiltja bizonyos külső rendeleteknek engedelmeskedni. A sziv és élet szentsége nem kedves-e Isten előtt önmagáért, minden papi közvetités és a megszentelt ostya működése nélkül is?

A római katholikus egyház nagy hibája annak szük egyházi szelleme, vak felekezetessége, melynélfogva kizárja Isten kegyelméből a kegyes és erényes embereket azért, mert nem hajlandók előirt szabályok szerint enni, inni és könyörögni. A római egyháznak meg kell tanulnia, hogy a mindentudó tekintete előtt csak a benső élet nagy és jó, és hogy mindazok, a kik ezzel dicsekedhetnek, Krisztus testének igazi tagjai. A római egyház minden egyéb, csak az nem, a mire igényt tart t. i. közönséges, egyetemes egyház. Én nagyobb katholikus vagyok, mint hogy a katholikus egyház korlátai között maradhassak.

Én az egyetemes egyházhoz tartozom, engem ettől semmi sem választ el. Azonban a felekezeti egyházaknak sem vagyok ellensége. A világ mostani állásában talán jobb, hogy együtt tartsanak isteni tiszteletet azok, a kiket ugyanazon hittani nézetek egyesitnek; és az ellen sem teszek ellenvetést, hogy több ilyen egyházak egy társulatban egyesüljenek, feltéve, hogy minden felekezeti szellemet és szükkeblüséget lelkiismeretesen és óvatosan elkerülnek. A kereszténység különböző egyházaira nem tekintek ellenséges indulattal. Kifejeztem Róma felekezeties szelleme iránti ellenszenvemet; de ebben is, mint minden más egyházban, az egyének jobbak, mint hitvallásuk, és minden tévely és korlátolt szellem mellett is azok kitünő keresztényeket képesek nevelni. Az, hogy az emberből ezer meg ezer rosz befolyás mellett is jó ember válik, egyik jele az emberi természet jóra törekvésének. A római egyházat nagy nevek ékesitik. Sötét zárdáit gyakran ragyogóvá tette az isteni és emberi szeretet heve. Szent Lajossa, Fenelonja, Massillonja és Cheverusa; missionariusai, a kik a kereszténységet a föld minden részeibe elvitték; a kegyes nénék, a kik annyi reménytelen inségnek nyujtottak vigaszt és annyi fájdalmat megenyhitettek, nem azt mutatják-e mindezek, hogy a római egyházban is feltalálható az Isten lelke? Más egyházak is, mennyire dicsekedhetnek ezzel! Az angol egyházban Latimer, Hooker, Barrow, Leighton, Berkely és Heber; a kalvinista dissenter egyházban Baxter, Howe, Watts, Doddridge és Hall; a quakerek egyházában Fox György, Penn Vilmos, Barclay R.; az antitrinitariusok egyházában Milton, Locke, Clarke, Price és Priestley neveivel találkozunk. E neveket ismételve, szivünk önként

nemesül. Ezek jó illattal árasztják el az egész légkört. Magukhoz emelik egész nemünket. A mely egyházaknak ők oszlopai vagy főékei voltak, azokkal én sokban rokonszenvezek; azt sem hibáztatom, ha mi ezekhez vagy más egyházakhoz csatlakozunk, a melyeknek tanait mi elfogadjuk, feltéve, hogy ezáltal nem akarjuk elkülönitni magunkat az egyetemes egyháztól. E ponton nem lehetünk eléggé szigoruak. Kerüljük a felekezetiességet, mint pokoli szellemet. Irtózzunk a gondolattól, hogy Istent egy felekezet korlátai közé lehet zárni. Ne gondoljuk, hogy egy ember jobb azért, mert a mi egyházunkhoz tartozik, a másik pedig roszabb azért, mert máshoz tartozik. Örvendjünk a jónak, habár a legellenségesebb felekezetben találkozunk vele. A Krisztus szelleme egyformán kedves kell hogy legyen előttünk, bárhol nyilatkozzék. Isten szeretetét és az ő szent lelkét egy pártnak vagy felekezetnek tulajdonitani, az Isten országa alaptörvénye elleni bün, megrontása a Krisztus egyetemes egyházával való viszonynak, a mi pedig legfőbb segédeszközünk a tökéletesedésre.

A mi előttem az egyházat illetőleg legfontosabbnak látszik, mind azt már előadtam. A szentirásból nem sokat idéztem, mivel sem ez, sem más hasonló vitás kérdésre egy beszéd szük keretében nem lehet minden oda tartozó helyet idézni. Én nézetemet arra fektettem, a mi legfontosabb, a szentirás általános elveire, a keresztény vallás szellemére, a Krisztus tanitásainak összegére és lényegére, a melyből nyilván van, hogy a benső szentség, vagy jóság, vagy önzetlen szeretet mindenekben minden. Arra sincs időm, hogy terjedelmesen megvizsgáljam azokat az érveket vagy bizonyitékokat, a melyek által ez vagy amaz egyház az egyedüli igaz egyháznak tartja magát, és a melyek által ki akarja mutatni azon egyházba való áttérés szükségességét. Mindazáltal nem kerülhetem el, hogy erre nézve egy pár megjegyzést ne tegyek.

Azon egyházak, a melyek a kizárásra igényt tartanak, a legfőbb erősségeket erre nézve a keresztény történelemből és irodalomból meritik, más szókkal, a keresztény hit első korszakából való hagyományokból és a legrégibb szent atyák irataiból. Ezen erősségeket egy nagyon egyszerü megjegyzéssel meg lehet dönteni, azzal t. i., hogy azokat a keresztények nagy része

nem érti. Mily kevesen vannak a mi gyülekezeteinkben, a kik képesek az egyháztörténelmet birálatilag tanulmányozni, vagy a görög és latin egyházi atyák foliansaival elbánni. És ha már a kereszténység áldásaiban résztvenni nem lehet másként, mint valamely különös egyházhoz való csatlakozás által: ugyan fel lehet-e tenni azt, hogy ennek az egyháznak felfedezésére oly tudományossággal kell birnia az embernek, a mi a nagy tömegtől merőben meg van tagadva? Nem világolna-e egy ilyen egyház a nap tündöklő fényével? A letünt korszakok tökélytelen hagyományai, vagy egy sereg régi iró inkább szónoklat, mint józan itélet tekintetéből érdekes irományai közé kellene-e annak elrejtve lenni? A tanult emberek nem értenek egyet e hagyományok hitelességére nézve: hogyan magyarázza meg azokat a hivők nagy serege? Vajjon a szent irás nem lenne-e képes egyszerü, biztos szabályok által vezérelni minket az egyedül igaz egyházhoz, ha ez utóbbinak eltévesztése halál volna? Az én lelkemre ennek az erősségnek a megmutatáshoz hasonló ereje van.

Tovább megyek s egy más módot emlitek meg, a melylyel egyik vagy másik egyház támogatni szokta az ő Isten előtti kedvessége iránti kizárólagos igényét. Ez a szentirás *képes kifejezéseinek helytelen alkalmazása*. Mivel az egyház mint egy test, szőlőtő, vagy templom emlittetik, ebből a theologusok azon következtetést huzták ki, hogy minden embereknek *egyetlen külső szervezetbe kell egyesülniök*. De a képletekre fektetett tannak kevés becse van. A ferdeség minden nemei szentesitést találhatnak a képleges kifejezésekben, ha azokat korlátolt eszü, prózai, hideg szivü emberek magyarázzák. A beszédnek azon szép formáival, melyekre hivatkoztam, azért él a szentirás, hogy kifejezze azt a benső és gyöngéd egyesületet, a melynek szükségképp állani kell egy oly vallás mivelt és őszinte követői között, mint a minő a Krisztus vallása, a melynek lelke és életlehellete a *szeretet*, a mely Krisztusban felmutatja nekünk az emberszeretet tökéletességét, és a mely felhiv, hogy igyunk szellemileg mi is abból az önfeláldozás véréből, a mely az egész emberi nemért kiontatott. Mennyivel fenségesebb egy ily vallás által képzett szív és lélek-egyesület minden szertartásokhoz és külsőségekhez kötött szövetkezésnél! Mégis a földi gondolkozás ez utolsót vonta ki az

irásokból s annak az első felett előnyt adott. Nem tanitotta-e maga Pál, hogy a tökéletességnek egy kötele van: a szeretet? (Kolos 3, 14.) Nem tanitotta-e Krisztus, hogy a jegy, melyről az ő tanitványait megismerik: a szeretet? (Ján. 13, 35.) Nem ez-e az igaz egyház záloga, a Krisztus igaz testének élete? S nincs-e minden nevü és formáju, ezen szeretet által ihletett tanitvány elválaszthatlanul belefoglalva a keresztény egyesületbe?

Azok, a kik szükségesnek tartják, a mint nevezni szokták, az igaz egyházzal való összeköttetést, felhozzák néha, hogy Istennek joga van a maga áldásait olyan módon és olyan csatornákon át közölni, a mint neki tetszik; hogyha ő czélszerünek tartja a maga szent lelkét egy bizonyos papi rend vagy bizonyos egyházi cselekvények által közölni velünk, mi kénytelenek vagyunk ez adományát a kijelölt uton keresni; és ha Isten a szent lélek kiosztásának ezt a módját választotta, jogosan cselekszik, ha megtagadja azoktól, a kik az ő rendeletével ellenkezni akarnak. Erre azt felelem, hogy nincs oly tiszteletlen ember, a ki tagadni merné a végetlen atya azon jogát, melyszerint a maga áldásait azon az uton oszthatja, a mi neki bölcseségénél és szereteténél fogva leginkább tetszik. De vajjon nem észszerü-e megvárni az Istentől, hogy erre nézve ő oly utakat és módokat választ, a melyek az ő tökéletességével megegyeznek? S nem kell-e tartózkodnunk olyant tenni fel róla, a mi hozzá illetlen lenne? Tegyük fel — például — hogy valaki azt mondaná nekem: a végetlen atya elhatározta olyanokat részeltetni a maga szent lelkéből, a kik a tengerben örömest és gyakran megferednek? Kérdem, nem kell-e megvizsgálnom az isteni felséghez és az ő jóságához oly feltünően illetlen kivánat igaz és kétségbevonhatlan bizonyitékait, mielőtt annak engedelmeskedném? A felhozott eset nagy gyanura ad okot. Hogy a végetlen atya, a ki az emberi lélekben, mely előtte kimondhatatlan drága, mindig jelen van, a ki azért teremtette azt, hogy vele közlekedjék és öröme telik abban, ha azt a maga kegyelmében részeltetheti, hogy ez a lény a tengeri fürdést tegye a vele való szellemi közlekedés feltételévé, oly valószinütlen, hogy igazolására a legerősebb bizonyitékokat kell követelnem. És én éppen e nehézségbe ütközöm ama tanra nézve, hogy Isten azokra önti ki a maga szent lelkét, a kik bizonyos kiváltságolt

papok kezeiből veszik a kenyeret és bort, vagy a testet és vért, azok által kereszteltetnek meg, vagy azoknak ajka által áldatnak meg. Isten hatalmának és szeretetének legdicsőbb nyilatkozata, hogy a halhatatlan lélekre, felvilágositó, megelevenitő és tisztitó befolyással bir. Azt képzelni már, hogy ezek bizonyos szavak, jelek vagy külső czeremoniák segélyével szállnak lelkünkbe, melyeket egy gyarló embertársunk szolgáltat ki nekünk, és ezek nélkül azokat megnyerni sem lehet: az Isten bölcsesége és jósága legnagyobb megsértésének látszik; ugy tetszik, mintha ezáltal az ő tiszta és végetlen trónját lealáznók, az ő munkásságának önkényes korlátokat akarnánk szabni s őt is a hamis istenek formájában kivánnók tisztelni. Az irások azt tanitják, hogy „Isten irgalmas az alázatoshoz és szent lelkét adja mindazoknak, a kik azt kérik.“ Ez az isteni közlekedés nagy törvénye s bölcseségét beláthatjuk abból, hogy az isteni segélyt szomjazó lélek legkészebb azt helyesen használni. Aztán lehet-e azt hinni, hogy a bünbánó, szomjazó lélek könyörgésének és epedésének még a pap külső közbenjárására is szüksége volna? s e nélkül azok nem hatnak a mindenütt jelenvaló és mindeneket szerető atya füleibe? Az én lelkem viszszaretten ettől a tantól, mint a mely Istenhez méltatlan s világos bizonyitékok nélkül nem is fogadhatom el. És e tekintetben többre van szükségem, mint képletek, hasonlatok vagy logikai következtetésekre: nekem határozott isteni bizonyiték kell, s hol találunk ilyent? Nem tudjuk-e, hogy ezer meg millió keresztény, a kiknek élete és halála az ő hitöknek kinyomata volt, ama tant, sem az irásokban, sem egyebütt nem találták meg. És lehet-e azt hinni, hogy ezen embereknek az istenséggel való szellemi közlekedése kárba ment volna, vagy gyengébb lett volna azért, mivel távol tartották magokat oly szertartásoktól, melyeket az ő lelkiismeretökben nem tudtak isteni intézményeknek tartani? Hogy egy ily észellenes és fonák tan gyökeret verjen oly emberek lelkében, a kik az uj testamentum olvasására elégséges készülettel birtak, lehetetlennek látszanék, ha a történelem nem tanitná, hogy ezt a tant nem csak hitték, hanem a legkeserübb türelmetlenség és a legvéresebb üldözések alapjává tették az emberek.

Ama tételnek, hogy az isteni akarat végzésénél fogva az ő kegyelme vagy szent lelke bizonyos szertartások következté-

ben ömlik ki azokra, a kik bizonyos egyházhoz tartoznak, és hogy azon kivül abból senki nem részeltethetik, nincs semmi alapja sem a szentirásban, sem a józan okosságban. Az egyház, a mint előbb is mondám, nem valamely önkényes intézmény; nem alapszik emberi akaraton, hanem rendelve van azért, mert nagyon hasznos szolgálatot tehet a szellemi tökéletesedés érdekében, a mi a kereszténység végczélja. Megfelel természetünknek. Oly egyesülése ez az eszközöknek, befolyásoknak és munkásságoknak, a mely megfelel az okos és erkölcsös lények szükségének. Ennek nincs semmi rokonsága a hamis vallásokban oly közönséges bűbájos cselekvényekkel: ennek munkássága érthető és megfogható a legközönségesebb léleknek. Az ebben levő két nagy szertartás, a keresztség és az uri szent vacsora nem birnak semmi varázserővel. A keresztség és uri szent vacsora, ha eltávolitjuk azon tévedéseket és babonákat, a melyek régidő óta ezekhez tapadtak és a mint kell, mély érzéssel és ünnepélyes hangulattal szolgáltatjuk ki, alkalmas eszközök arra, hogy lelkünkkel nagy igazságokat közöljenek, szivünket megindítsák és éppen e végre vannak azok rendelve. Az egyház főrendeltetése a szentség előmozditása az emberek között, és a midőn ezt megteszi, bevégezte munkáját és nagyobbat sem az égen, sem a földön nem tehet. Azon pillanatban, hogy ezen igazság előtt szemet hunyunk és az egyházról azt képzeljük, hogy annak ereje külső formaságokban áll, a melyek csak egy kiváltságos osztálynak, a papságnak kezében vannak letéve, az árnyék és babona regiójába jutottunk; ekkor nincs alap, a melyre rálépjünk, nincs világosság, a mely vezéreljen. Ez a titokszerü hatalom, egy néhány felebarátunk kezébe letéve, arra való, hogy a kereszténység tömegébe szolgai lelket teremtsen, a férfiasságot és önbecsülést meggyengitse és alávesse az értelmet a legferdébb hitczikkek elfogadására. A vallás elveszti egyszerü fenségét és gépiességgé, formasággá aljasul. A lelkiismeret háborgása lecsillapittatik egy kis bűnbánat által, és az égi boldogság megnyerése a szív és élet tisztaságán kivül valami egyébben kerestetik. A lelket gyáva rabszolgaságba hajtani nincs biztosabb mód, mint egy szélesen kiterjesztett s szorosan összetartott egyház, a melynek hatalma egy „szent rend“ kezeibe van

öszpontositva, a melynek sikerült elhitetni a néppel, hogy az ó szertartásai a jövő életre, a lélek örök üdvére vagy kárhozatára is befolyással vannak. Az ily egyháznak kikerülhetetlen káros befolyása a legerősebb bizonyiték isteni eredete ellen.

Nincs vége-hoszsza azoknak a könyveknek, melyeket ez vagy amaz egyháznak védelmére irtak, a melyek magokat az egyedül igaz egyháznak állitják s kizárólagos igényt tartanak az Isten előtt való kedvességre. De a tudományokban járatlan kereszténynek mindezekre csak egy felelete van. Megtalálja ő azt az uj testamentom világos helyeiben és saját szivében. Azt olvassa és azt érzi, hogy a vallás *benső* élet. Tudja ezt, nem okmányokból, hanem meggyőződésből, lelkének bünérzetéből, akaratjának az isteni akarat alá való rendeléséből, az égi kegyelem bőségéből, a szivét eltöltő bizalomból, és ama szeretetből, melyre felebarátai iránt buzdul. Mondhatja-e aztán az ilyen ember, hogy a kereszténység igéretei nem tartoznak reá, hogy az Istenhez való járulás tőle meg van tagadva, mivel nem csatlakozott e vagy ama kizáró egyházhoz? Nincs-e számára már biztositva ez az Istenhez való járulás? Midőn bánatában könyörgött, nem talált-e vigasztalást, és a kisértetek között nem nyert-e erősitést? Nem volt-e közel Istenéhez a magányban szintugy, mint a nagy gyülekezetekben? Van-e, a mi után lelke inkább szomjuhozzék, mint hogy a lehetőleg magáévá tegye az isteni tisztaságot? S kételkedhetik-e az isteni segélynyujtás felől azért, mivel nem képes a szentirásban egyetlen egy parancsot találni, mely azt követelné, hogy ez vagy amaz önmagát dicsőitő egyházhoz csatlakozzék? Mily könnyen kimenekülhet az igaz keresztény a theologusok pókhálójából! Ő szereti és tiszteli az Istent, és e lelki életben már előizét érzi a mennynek, — s vajjon el lehetne-e hát zárni előle az eget egyházi itéletek által? Ő érezte a Jézus Krisztus keresztjének, feltámadásának és igéreteinek erejét: van-e hát az emberi kirekesztésnek és bigottságnak oly mélysége vagy magassága, a mely az ő urától elválaszthatná? Ő az igazságért és az emberiségért kész meghalni: hol van az az ember, a ki a maga igaz egyházával való egyesülésében felfuvalkodva ezt mondaná: Én szentebb vagyok mint te? Midőn a különböző felekezetü keresztények iratai vagy a velök való társalgás segélyével szivökbe pillantunk és a kegyesség nagy munkáit, küz-

delmeit és törekvéseit látjuk, nem arról győződünk-e meg, hogy az isteni szellem jelenléte és működése bennök meghatóbb és biztosabb jelekkel bir, mint a külső világ minden öszhangzatában és áldásteljes befolyásában? Mi zárhatná ezt a szellemet valamely helyre vagy felekezetre? Kit nem ragadna inkább örömre, ha azt az igazság, jóság, tisztaság és kegyesség gyümölcseiben szemléli, bárhol találkozzék is azokkal? Ki nem üdvözölné ezt, mint az Isten előtt kedves imádók csalhatatlan jelét?

Még egyet azon erősségeket illetőleg, a melyekkel az emberek ez vagy amaz egyház kirekesztési hatalmát támogatják. Ezek folytonosan és szükségkép vesztik erejöket. Az erősségek ereje nagyrészint attól függ, hogy minő értelemmel birnak azok, a kikkel szemben használtatnak. A mi egyik ember előtt bizonyiték, az a másik előtt még nem bizonyiték. Egyik korszak bizonyságai néha a legközelebbi előtt már minden birálaton alul állanak. Az emberek okoskodásai a gyakorlati tárgyak felett nem birnak merev, logikai menettel, hogy elkülönitve álljanak a lélekben, hanem a legbensőbb összeköttetésben vannak az uralkodó érzésekkel és gondolkozásmóddal. Szóval, egy ember előtt egyedül csak az igazság, a mi megegyezik lelkének általános állapotával, benyomásai összeségével, tapasztalata eredményével, értelmi fejlettségével, s főleg azon mély meggyőződésekkel és hajlamokkal, melyek a jellemet és érzületet alkotják. Már pedig a fejlődő miveltség, az értelmi gyarapodás mindinkább ellene van az egyházi szellemnek s tagadja azt, hogy az egyházi formák lényegesek volnának az idvességre. A mint a világ halad, a formákat hátul hagyja. A mily arányban behatolnak az emberek a dolgok belsejébe, abban az arányban kevesebbet bajlódnak a külsőségekkel. A mily arányban a vallás tiszta valósággá lesz, abban az arányban fárasztóvá lesz ránk nézve minden látványosság. A korszellem haladásával mind több több érett elméjü és szellemi szabadsággal biró ember támad, a kik az önbecsülést az Isten iránti tisztelettel kötik öszsze, és a kik szégyen és lealázó érzés nélkül nem rendelhetik alá magokat egy oly egyháznak, a mely a végetlen atya irányában külső, rideg és gépies szertartásokat halmoz öszsze. Egy keblökben elnémithatlan benső szózat tiltakozik ugyanazon jelek, szavak folytonos ismétlése ellen, mint a mi méltatlan az ő saját

szellemi képzettségökhöz, valamint ahoz a lényhez, a ki az értelem és szív legbensőbb tiszteletét érdemli meg. Tiltakozik ez ellen a bennök levő lélek, mely őket Isten fiaivá teszi. A mivelt és emelkedett lélek a közönséges életben egyszerü, természetes és mesterkéletlen módon nyilatkozik; ugyanaz a törekvés, habár gyakran elferdülve, nyilvánul a vallásban is. A kereszténység haladása, a melynek folytonosnak kell lenni, csak egy más elnevezése „az atya lélekben és igazságban való imádásának“, melyet Krisztus az ő küldetése végczéljául jelölt ki; és ez előtt meg nem állhat a hajdankornak egyházi formaságok és szerkezetekhez való babonás ragaszkodása. A vallás e szerint egy folytonosan emelkedő vizárhoz hasonlit, a mely elé a kirekesztést igénylő egyházak ujabb meg ujabb gátokat kell hogy vessenek, és a mely mindamellett előbb vagy utóbb elmossa azoknak fenhéjázó jogbitorlásait. Mit használ az, hogy ez vagy amaz egyház a maga védelmére egyházi atyákat, hagyományokat és tiszteletre méltó szokásokat használ fel? A kereszténység szelleme erősebb mind azoknál. A vallás hatalmas eszméjének szükségkép győzedelmeskednie kell annak korlátolt és elferditett magyarázatján. Ez okból engem nem nyugtalanitnak a katholikus egyház győzelmének hirei. A kereszténység szelleme erősebb mint a pápák és conciliumok. Annak tiszteletreméltósága és isteni szépsége megszégyeniti a hierarchia méltóságait és pompáit, és az embereknek mindinkább el kell ismerniök, hogy egyedül a szellem lényeges az idvességre.

Fejtegetéseimből immár könnyen megérthetitek, hogy én miként fogom fel az egyházat és minő fontosságot tulajdonitok annak. A maga valódi eszméjében, vagy ugy tekintve, mint a Krisztus Jézus szellemével biró egyének egyesületét, ezt az egyházat minden társulatok között a legnemesebbnek tartom. A mi közönséges társadalmi egyesületeink e mellett mind szegények. A világi egyesületek alkotásában minket az önérdek, gyönyör vagy dicsvágy vezetnek. Mint az idő és érzés teremtményei magunk fitogatásaért vagy muló élvezetért jövünk öszsze. A templomban mint Isten gyermekei találkozunk, valami magasabbat és szentebbet ismerünk fel magunkban, mint az állati és testi élet. Ide azért jövünk, hogy szent érzelmekre

gyujtsuk egymás szivét. A templom, a maga valódi eszméjében, a világtól való viszszavonulás helye. Itt a szenttel való egyesülésben megerősitjük magunkat a tisztátalanokkal való bajoskodásra. Ide azért jövünk, hogy Istent imádjuk, lelkünket előtte megnyissuk, s őt mint közös atyánkat megismerve elfelejtsünk minden különbséget egymás között s embertársainkat mint testvéreinket öleljük. Ez a szellemi egyesület a szentekkel, kik e földről már elköltöztek és a kik mégis élnek, — a tökéletes társaságnak kezdete, mely a mennyet alkotja. Ez túlél minden más köteléket. A férj és nő, szülő és gyermek közötti köteléket a halál széttépi: az Isten és emberiség igaz barátainak egyesülete örök mint az erény, és ez az egyesülés az igaz egyház legbensőbb lényege.

Az egyházi egyesületet ily szélesen kiterjedt, szellemi szempontból véve fel, a legnagyobb tekintélyünek és fontosságunak tartom. De a mi egy külön felekezettel vagy keresztény társulattal közös isteni tiszteletre és kölcsönös oktatásra szolgáló egyesületet illeti, jóllehet ennek is meg van a maga fontossága, nem lehet ugy tekinteni, mint az isteni kegyelem legfőbb eszközét. Valóban szükség, hogy vallásos intézmények fentartása s a Krisztus nevében való összejövetelek által kölcsönösen segitsük elő egymást. A kereszténység befolyását nem kis mértékben mozditják elő a kegyességnek nyilvános helyei, „a szentek látható egyessége“. Mindazáltal mégis igaz, hogy nem a vallás nyilvános intézményeiben van a fődolog. A kegyességre a magán segédeszközök a leghatósabbak. A vallás a maga nagy munkáját nem társaságban, hanem titokban, a lélek elmerülésében, a magány csendében végzi el. A vallás főleg az Istennel való érintkezésre szolgál, ez a lélek élete és tápláléka és a magányban inkább érintkezhetünk Istennel, mint bárhol egyebütt. Itt leginkább érezhetjük az ő jelenlétét. A vallásos életben való előhaladást nem a nyilvános gyülekezés által, hanem a szabad lélek munkássága, szivünknek a titkokat is ismerő előtt való feltárása, önmagunk komoly vizsgálása, öngondolkozás és a magunk jóra való ünnepélyes elhatározása által mozdithatjuk elő. Közönséges dolog a nyilvános isteni tisztelet helyét szent helynek tartani; de ennek nincs kiváltságos szentsége. A legszentebb hely ott van, a

hol lelkünk legtisztább érzelmei fakadnak és legnemesebb czélokat tűzünk ki vagy hajtunk végre; és ez okból, ha a legszentebb helyet akarnám e városban megkeresni, nem mennék a legfényesebb templomokba, hanem a magánosan imádkozók rejtekeibe. Talán „a szentek szente“ köztünk oly sötét, nyomorult kunyhóban van, a melyet mi arra sem tartunk alkalmasnak, hogy emberi laknak neveztessék: az Isten mégis ott lakik. Az Isten abban kedvesebb zenét hall, mint minden orgonáink hanghullámzása; szépséget lát ott, minőt a természet az ő tavaszi pompájában nem tud felmutatni, mivel ott a legalázatosabb, leghálásabb áldozókat látja, hallja és találja, olyan embereket, a kik a legnagyobb csapást zugolódás nélkül hordozzák, a legmélyebb sérelmet elfelejtik, a kik örömest küzdenek és áldoznak, s a halált is diadalmas hittel fogadják. Olyan szentséget, a minőt ezek az erények adnak a leghomályosabb helynek, nem adhatnak azok a külső szertartások, a melyek által fényes épületeinket Istennek szenteljük.

Látjátok a magasztos helyet, melyet az egyház elfoglal, legyen az egy helyhez kötve, avagy az egész földön elterjedve. Egy szent és áldott egyesület az; de nem kell a vallás más segédeszközei fölé emelni. A kegyesség nagy segédeszközei titkosak, nem nyilvánosak. Keresztény ember nem élhet magános áhitatosság nélkül; felekezeti egyház nélkül ellehet és haladást tehet. A gondviselés hitfeleinktől távol helyezhet, a hová a vasárnapi harang hangja nem hallik el s a szokott szertartásokban nem vehetünk részt, de azért saját szivünkben ünnepet szentelhetünk. Betegség eltartóztathat a templomtól, és a lélek mégis egészségben maradhat. Kitünő kegyességü emberek voltak, a kik lelkiismeretöknél fogva megkülönöztek minden felekezeti egyháztól és minden külső isteni tisztelettől. Milton, ez a nagy lélek, későbbi éveiben minden kézzel csinált templomot elhanyagolt, s egyedül a maga keble szentélyében imádta Istenét. Hasonlóan cselekedett Law William, „Komoly felhivás a szent életre“ czimü könyv szerzője. A szélsőség, — mert nála a kegyesség is szélsőségbe ment, — arra inditotta őt, hogy a kegyességnek minden alkalomszerü művét megvesse. Magányban élt, hogy élete folytonos könyörgés lehessen. Nem ugy emlitem ezeket a neveket, mint példányképeket. Ők félreismerték a lélek szükségét és félremagyarázták az irásokat. Min-

den spiritualismusok mellett erőt és szent ösztönt nyertek volna ők is a vallásos társulatokban. De hasonló példák arra tanitanak, hogy nem szabad kizárni Isten kegyelméből az oly embereket sem, a kik külsőleg az egyháztól elszakadtak.

A tanulság értekezésemből nyilván van. Benső kegyesség, tiszta szeretet, az Istenhez és emberekhez való önzetlen ragaszkodás, szivbeli alázatosság, jellemnemesség, ez az egy a szükséges és lényeges dolog a vallásban; minden egyéb: papság, templomok, szertartások és intézmények, imahelyek, csak segédeszközök, másodrendü dolgok és amazoktól elkülönitve éppen semmit érők. Azt képzelni, hogy az Isten ezeken kivül egyebekre néz, hogy ő nem a szivet nézi, anynyi mint lealázni őt és az ő tiszta lénye iránt érzéketlennek maradni. Jóság, tisztaság, erény, ez a mi Isten szemei előtt egyedül megkülönböztet. Ez a fő, a lényeges, az örökkétartó és természeténél fogva szép, dicső, isteni. Ez nem függ az időtől, a körülményektől, a külső viszonyoktól. Saját fényével világit; ez a szellemi világ napja; ez az emberi lélekben lakó Isten. Lehet-e valaki oly könnyelmü, hogy ezt el ne ismerje, azért mert az nem egy bizonyos egyházban fejlett ki, vagy feljülemelhet-e azon bármely egyházat? Barátim! egyike a vallás legfőbb igazságainak: hogy a jellem, az erény, a Krisztusból kisugárzott isteni szellem, a legnagyobb fontosságu. Ennek az isteni szellemnek bármit helyébe tenni, legyen az hitvallás, szertartás vagy egyház, a legnagyobb eretnekség, s egyike a Krisztus ellen elkövetett bűnöknek az: ha az ő jellemét és erényét nem ismerjük fel valamely tanitványban azért, mert történetesen más nevet visel, mint mi.

Midőn magam eleibe állitom az igazi erényt és jóságot, nem azt, a mely külső tulajdonokból és okos számitásból származik, hanem a mely a kötelességnek önmagáért tesz eleget; a mely részrehajlatlanul tiszteletben tartja az emberi jogokat; a mely kitartással munkálkodik és szenved az igazságért s a mások jólléteért; a mely egyesiti az erélyt szelidséggel, a mély alázatosságot önbecsüléssel; a mely bizalmat helyez az Isten tökélyeibe, vele bensőleg érintkezik és arra igyekszik, hogy minden gondolatját, érzését és vágyát az isteni akarat alá rendelje; a mely az örökélet igéreteire

támaszkodik és ezen reménytől erősítve nyugodtan hordozza a jelen legnagyobb nyomorait is: midőn magam eleibe állitom ezt az erényt, mindazon különbségek, a melyeket az emberek egymás közt felállitanak, eltünnek. A gazdagság szegénység, világi kitüntetés csekély értékü, külső formák nyomorult elemek. Állapot, ország, egyház mind jelentéktelenek. Ez előtt az egyszerü nagyság előtt meghajlok, ezt tisztelem. A díszbe öltözött pap, a fényes oltár, a nagy gyülekezet, a zengő orgona, minden külsőség a vallásban eltünnek szemeim előtt, midőn a nagy és jó emberre, a szent és nemes lélekre tekintek. Én magam ezzel a sötétséggel, a mely bennem van, ezzel a hideg szivvel látom és érzem a valódi jóság isteniségét és nagyságát: menynyivel inkább látja azt az Isten? Az ő tiszta szemei előtt mily magasztosnak kell annak lenni! Elfordulhat-e valaki közülünk az ilyen embertől azért, mert valamely pap nem csepegtetett bizonyos vizet fejére, és nem tett bizonyos kenyeret szájába, vagy mivel nem tud elmondani néhány titokszerü hitformát, a melyet valamely egyház vagy emberi concilium meghatározott.

Barátim! tiszteljétek az erényt, a szentséget s az őszinte akaratot, mely a kötelességtől és az Isten törvényétől nem tágit. Tiszteljétek ezeket mindenek felett. Ugy tekintsétek ezeket, mint a végczélt, minden külső isteni tiszteletet pedig, mint eszközt ezeknek elérésére. Ezekhez mérve itéljétek meg az embereket. Ne gondoljátok, hogy egyik ember jobb, a másik meg roszabb a szerint a melyik egyházhoz tartozik. Gyümölcseiről ismerjétek meg őket. Üzzétek ki kebletekből a felekezetiesség, a szükkeblü egyháziasság, bigottság és türelmetlenség ördögét. Ne gondoljátok, hogy ez kicsiny bűn. Tagadása ez az erkölcsiség, a jóság fönségének. Ez által a dogmát és formát az erény, az élet szentsége és tisztasága fölé emelitek. A felekezetiesség mint egy fogházba, saját egyházába befalazza magát és elzárja magától a szabad léget, az üditő világosságot, a szép kilátást, az egyetemes egyház égi szépségét.

Barátim, én tudom, hogy oly gyülekezet előtt szólok, a kik között a theologiai vitás pontokat illetőleg különböző nézetüek vannak. Mi különböző befolyások alatt nőttünk fel; különböző nevünk van. De ha czélunk az Isten akaratját cselekedni és a Krisztus

példájának követői és parancsainak megtartói vagyunk, mindnyájan egy egyházat alkotunk, azért semmi se válaszszon el minket egymástól. A nézetkülönbség arra indithat, hogy különböző fedél alatt tartsuk az isteni tiszteletet, vagy az izlés és szokás különbsége arra indithat, hogy különböző formában tartsuk isteni tiszteletünket. De ezek a különféleségek nem szakadások; ezek nem rontják el a Krisztus egyházának egységét. Éppen ugy kell hogy becsüljük, szeressük és örvendjünk egymás szellemi életének és előhaladásának, mintha egy és ugyanazon merev formába volnánk szoritva. Isten szereti a változatosságot mind a természetben, mind az emberi lélekben, ennélfogva az isteni tiszteletben sem kivánja azt eltörölni. A legnagyobb igazságokban, — azokban a melyek leginkább megnyugtatnak, tisztitnak és vigasztalnak, azt hiszem, hogy mindnyájan egyetértünk. Van aztán egy közös keresztényi alap, a gyakorlati életé, a hol mindnyájan találkozhatunk. Mindnyájan egyesithetjük kezeinket és sziveinket a végre, hogy jót cselekedjünk; hogy teljesitsük Isten czélját nemünk iránti szeretet által, szenvedjünk és küzdjünk az emberiség ügyeért, terjeszszük a világosságot, szabadságot és erkölcsiséget; mutassuk meg, hogy ismerjük az Istent az ő teremtményeiből; álljunk ellent a mult idők romlottságának; dugjuk be és száraszszuk ki a nyomor forrásait, segitsük fel az elesettet, védelmezzük az özvegyet és árvát, világositsuk fel és emeljük a társadalom elnyomott osztályát, vegyük le a jármat a szolgaság alatt nyögőknek nyakából, álljunk ellent a háboru iszonyainak, terjeszszük az Isten igéjét a föld egyik részétől a másikig és szabaditsuk meg a világot a büntől és nyomortól. Az angyalok és tisztább lelkek, a kik földünket meglátogatják, nem egy felekezethez, hanem az egész emberiséghez jőnek jót tenni. Ez az egyetemes szeretet szállja meg és foglalja el a mi szivünket; a mi szükkeblüségünk, zárkozottságunk és bigottságunk olvadjon fel e szelid égi tűzben. Igy nem csak a Krisztusnak e földön alapitott egyházával egyesülünk, hanem egyesülünk ama láthatatlan egyházzal is, a tökéletességre jutott lelkek megszámlálhatatlan seregével, az örök tisztaság és béke hajlékaiban.

Krisztus hirdetése.

Beszéd

Tiszt. Abbot Emery János urnak felavatása alkalmával.

Salem, 1815.

Kolossé. 1, 28: „Kit mi prédikálunk, intvén minden embert, és minden embert tanitván minden bölcseséggel, hogy minden embert tegyünk tökéletessé a Krisztus Jézusban“.

Az alapigéket közvetlenül megelőző versekben ugy találjuk, hogy az apostol szokott buzgóságával és komolyságával foglalkozik egy előtte különösen kedves tárgygyal: Isten dicső titkával, vagy más szavakkal, Istennek nagyszerü czéljával, a mely elrejtetett [1]) volt eleitől és minden időktől fogva, hogy a pogány világot, hit által, a régen megigért messiás áldásainak részeseivé tegye. „Krisztus, a dicsőségnek ama reménysége a pogányok közt [2]), volt az az alapeszme, a melylyel Pál, a pogányok apostola, foglalkozni szeretett. Miután Jézusról ily értelemben szólott, azonnal hozzáteszi: „Kit mi prédikálunk, intvén minden embert, és minden embert tanitván minden bölcseséggel, hogy minden embert tegyünk tökéletessé a Krisztus Jézusban“.

A jelen alkalommal, mely minket a keresztény papi szolgálat czélja és kötelességeinek megfontolására hiv fel, azt gondoltam, hogy e szavak minket sok helyes és hasznos elmélkedésre vezethetnek. Ezek megtanitanak minket arra, a mit az apostol hirdetett: „mi Krisztust prédikáljuk“. Megtanitnak minket arra, hogy ő minő okból és czélból prédikálta ezt: „hogy min-

[1]) Koloss. 1, 26. Ez és a kövctkező idézetek nincsenek jelezve az angol eredetiben, hogy a biblia melyik könyvéből vannak véve. Én jónak láttam az olvasó könnyebbségiért jelezni az idézeteket. Simén D.

[2]) Koloss. 1, 27.

den embert tökéletessé tegyünk a Krisztus Jézusban". Ezt a természetes rendet követve megmutatom először azt, hogy mit teszen „Krisztust prédikálni". Azután a czélt és az okot fogom felvilágositani és felmutatni, a miért Krisztust prédikálni kell. Végre egy néhány észrevételt teszek a módokra és eszközökre nézve, a melyekkel ezt a czélt el lehet érni. Mig e tárgyakkal foglalkozom, a melyekre nézve anynyi különböző vélemény létezik, szükségképpen el fogok térni némely oly nézetektől, a melyek a kereszténveknek egy-egy osztálya közt uralkodnak. De a véleménynek őszinte nyilvánitását senki se magyarázza ugy, mintha szeretetlenséggel vagy tiszteletlenséggel viseltetném azok iránt, a kiktől nézeteimben eltérek.

I. Mit értünk a „Krisztus prédikálása alatt?" Ez a tárgy annál érdekesebb és fontosabb, mert attól félek, hogy ezt gyakran félreértették. Sokan azt képzelik, hogy Krisztust csak akkor lehet prédikálni, ha az ő nevét szüntelenül ismételik és jelleme folytonosan szem előtt lebeg. Ez oly hiba, a melyet kerülni kell. Krisztust prédikálni tehát, nem abban áll, hogy őt minden beszéd tárgyává tegyük, hanem abban, hogy az ő tekintélyére támaszkodva, hirdessük azt a vallást, melyet ő tanitott. Jézus azért jött, hogy a világ világossága és tanitója legyen; s e magasztos és jótékony jellemében sok igazságról levonta a fátyolt a minden lelkek atyjára, saját jellemére, az emberi nem helyzetére, kötelességeire és jövőjére, az emberi lélek tökéletesedésére és valódi boldogságára, a jövő életbeni viszszafizetésre, a megbocsátás feltételeire, az erény eszközeire és az örök élet utjára vonatkozólag. És valahányszor Jézus tekintélyére hivatkozva, valamely oly tant vagy szabályt tanitunk, a mely e széles és nagy rendszerben van, mi „Krisztust prédikáljuk". Midőn, például az ő tekintélyére hivatkozva, az ellenségeinknek való megbocsátást, a magunk megtagadását és az igazság utáni éhezést tanitjuk: mi éppen oly híven „prédikáljuk Krisztust", mint a mikor az ő kereszten való szenvedéseit, vagy az ő szenvedéseinek czélját és fontosságát irjuk le.

A „Krisztus" szó alatt valamint alapigénkben, ugy más helyeken is inkább az ő vallását kell értenünk, mint az ő személyét. A zsidók közt semmi sem volt közönségesebb, mint hogy egy vallástanitó nevéről nevezzék el az igazságok egész rendszerét,

a melyet az tanitott. Erre számos példát látunk az uj testamentumban. Igy a zsidókról az van mondva: „Van Mózesök és prófétáik“ [1]). Mit kell ez alatt érteni? Azt-e, hogy Mózes személyesen köztök lakik? Bizonyára nem. Hanem azt, hogy nekik kezökben van az ő törvénye, az ő vallása. Jézus azt mondja: „Nem jöttem a prófétáknak eltörlésére“ [2]). Mit értett ő ez alatt? Azt-e, hogy ő nem azért jött, hogy a prófétákat, a kik az ő születése előtt századokkal meghaltak, megölje vagy megsemmisitse? Bizonyára nem. Ő csak azt értette, hogy az ő tanai nem arra céloznak, hogy ezeknek az embereknek iratait gyengitsék, hanem arra, hogy szilárditsák. Ugyanezen beszédmodor szerint Istvánt azzal vádolták, hogy Mózest káromolta azért, mert némely megjegyzéseit arra magyarázták, mintha a Mózes törvénye ellen vádat foglalnának magokban. Ezek a helyek eléggé mutatják, hogy egy vallást gyakran tanitója nevéről neveztek el; és igy, midőn Pál azt mondja: „Mi Krisztust prédikáljuk“, ugy kell őt értenünk, miszerint ő azt erősiti, hogy a tanok és kötelességek egész rendszerét prédikálta, a melyeket Krisztus tanitott, vonatkoztak legyen bár azok akár magára Jézusra, akár valamely más tárgyra.

Van azonban egy hely, a mely sokkal döntőbb e tekintetben azoknál, a melyeket eddigelé idéztem. Jakab azt mondja az Apostolok Cselekedetében: „Vannak Mózesnek szolgái régi időtől fogva minden városban, a kik őt hirdessék, mivelhogy a sinagogákban minden napon olvassák őtet“ [3]). Itt az apostol azt állitja, hogy minden városban voltak emberek, a kik Mózest prédikálták; azt is megmondja, miben állott ez a prédikálás: „A sinagogákban minden szombaton olvassák Mózest“. A ki a sinagoga régi szertartásait ismeri, az egy pillanatig sem fogja azt gondolni, hogy a zsidó tanitók előadásának minden szombaton Mózes jelleme és hivatala lett volna a tárgya és ennél egyebet semmit sem prédikáltak. Nekik az volt a szokásuk, hogy a törvény könyveit rende-

[1]) Luk. 16, 29. — [2]) Máté 5, 17. — [3]) Csel. 15, 21. Szerző ez idézetet a görög eredetiből vette. Innen van, hogy némileg eltér a Károli fordításától, a ki a τοὺς πηρύσσοντας αὐτὸν-t „a kik az ő tudományát hirdessék“-kel forditotta, szövegellenesen, mert a tudomány név nincs meg az eredetiben. Károli e szövegellenes forditással összszerontotta az eredeti szöveg kifejezésében levő képet, a mit én itt viszszaállitottam.

Simén D.

sen olvasták, s a homályos és fontos helyeket megmagyarázták. Sok olyan hely van e könyvekben, a hol Mózesnek nevéről említés sincs téve. Egész fejezetek vannak a sátorról és a bélpoklosság tisztitása szertartásairól. De Jakab azt mondja, hogy a mikor ama részeket olvasták és magyarázták, Mózest prédikálták. Nem azért, mintha az ő jelleme lett volna a tárgy, hanem mert azok az oktatások, melyek e fejezetekben voltak, egy részét tették annak a vallásnak, a melyet ő az izrael fiaival közleni küldve volt. A tanitó nevét adták az ő tanainak. E beszédmodor nem csak a zsidók sajátja volt; elfogadta azt minden nemzet. Mai napság semmi sincs átalánosabb annál, mint azt hallani, hogy Locket, vagy Newtont, vagy valamely más jeles philosophust kiadtak, vagy tanitnak. Nem azért, mintha az ő személyes jellemét, vagy élettörténetét hoznák nyilvánosságra, hanem az ő tanrendszerét. Ilyen formán Krisztust prédikálják, adják ki és hirdetik mindanynyiszor, valahányszor az ő tanitásait előadják, habár eme tanitások nem az ő hivatalára és jellemére, hanem más tárgyakra vonatkoznak is.

Reménylem, hogy az imént tett észrevételekre nézve nem fogok félreértetni. Ne képzeljétek, hogy én ki akarnám zárni a szószékből az oly beszédeket, melyek Jézus Krisztusnak jelességét és dicsőségét tárgyazzák. Azok az igazságok, a melyek magára a Jézusra vonatkoznak, az evangeliumi kijelentés legfontosabb részei közé tartoznak. Jézusnak a világhoz való viszonya oly fontos és benső; az emberi nem megváltása és megszentelése iránt kifejezett részvéte oly erős és érdek nélküli; a megbocsátásnak és halhatatlan életnek általa ajánlott áldásai oly kiérdemeletlenek és határtalanok; az ő jelleme oly teljes egysége az erkölcsi szépségnek és fönségnek; az ő példája oly tiszta s egyszersmind meggyőző; az ő életének mozzanatai, csodái, szenvedései, feltámadása és mennybemenetele, valamint az ő közbenjárói és birói hivatala, anynyira erősitik a hitet, reményt és a szeretetet, hogy az ő szolgáinak szeretetteljes tisztelettel kellene foglalkozni az ő nevével, s egész örömmel kellene bemutatni őt az emberiség hálájának, szeretetének, követésének és bizalmának.

De mig a keresztény lelkipásztor Jézusnak életén, jellemén, hivatalán és jótéteményein csüng, nehogy azt képzelje, hogy csu-

pán akkor prédikálja Krisztust, a mikor ezek az ő tárgyai. Ha ő ezekre szoritkozik, akkor a szó teljes értelmében nem prédikálja Krisztust. Mert őt prédikálni anynyit tesz, mint Jézusnak egész vallását hirdetni, ez pedig roppant kiterjedésü. Ez magában foglalja az embernek teremtőjéhez, teremtmény-társaihoz, s a jelen és jövő élethez való, különféle és szüntelen növekedő viszonyait. Ennek az a czélja, hogy minket egyetemes erény gyakorlására tanitson és serkentsen, s egész értelmi és erkölcsi természetünket müvelje. Ez indokokat gyüjt összse és nyujt nekünk a kegyességre a mult és jövőből, a mennyből és pokolból, a természetből és tapasztalatból, az emberek példáiból és Istennek követésre méltó dicső tulajdonaiból, a bennünk és kivülöttünk levő világból. Valóban a Krisztus evangeliuma a vallásos és erkölcsi igazságoknak kimerithetetlen kincstára. Jézus, az első és legjobb evangeliumi tanitó, nem szoritkozott csak egy néhány tárgyra, hanem Istennek bölcsesége gyanánt tünt fel az ő tanitásainak gazdagsága és különfélesége által. Krisztust prédikálni anynyit tesz, mint, a menynyire csekély erőnk engedi, kifejteni mind ama tanokat, kötelességeket és érveket, a melyek az evangeliumokban és az ő ihletett apostolainak irataiban elé vannak adva.

Nem akarom ez észrevételekkel azt mondani, hogy Krisztus tanitásai mind egyenlő fontosságuak volnának, és hogy mindeniket szintoly gyakran, egyenlő hathatósággal kell hirdetni. Azok közül némelyek, kétségkivül, nagyobb fontosságuak és egyetemesebbek, mint mások. De egy józan és tiszta lelkü lelkipásztor nagyon óvatos fog lenni, különben oly magas álláspontra helyez néhány tant, hogy a többi elveszti jelentőségét, s hallgatóinak lelkéből majdnem elmosódik. Ő azon fog munkálni, hogy átalános és öszhangzó nézeteket adjon elő a keresztény vallás minden elvéről; nem feledkezik el arról, hogy egyik elv tartja fenn a másikat, és hogy sem egy tan, sem egy szabály nem gyakorol kellő befolyást, ha elveszti fontosságát, vagy azoktól az igazságoktól elszakitják, a melyeknek azokat módositaniok és szabályozniok kell.

Ez észrevételekkel az volt a czélom, hogy megmutassam, miszerint Krisztust prédikálni nem anynyit tesz, hogy a szónoklat tárgya szüntelen Krisztus hivatala és jelleme legyen. A hol ez az eszme uralkodik, ott gyakran megtörténik, hogy Jézus vallását na-

gyon egyoldalulag prédikálják. Vég nélkül ismételnek egy néhány tárgyat. A keresztény vallásnak sok magasztos és felemelő nézeteit vagy ritkán, vagy éppen soha sem adják elő. Az evangeliumban előadott kötelességekre csak futó tekintetet vetnek. Azt gondolják, hogy a vallás a léleknek ama szenvedélyesen felizgatott állapotában áll, melyet egy néhány megragadó eszme feletti folytonos elmélkedés idéz elő; mig az Isten előtt egyedül kedves vallást, a mely abban áll, hogy „józanon, igazán és istenesen éljünk a világon", majdnem semmibe se veszik és kevésre becsülik. A hol ez a tévedés uralkodik, ott igen gyakran, fennyen és elhamarkodva itélő szellemet fedezhetünk fel a hallgatókban, a kik egész elbizakodással mondják rá erre, vagy arra a lelkipásztorra, hogy nem prédikálják Krisztust, mert beszédeik nem forognak untig egynéhány az üdvezitőre vonatkozó tárgy körül, a melyekről ők azt gondolják, hogy az egész keresztény vallást magokban foglalják. Ez az előitélet igen gyakran meghiusitja egy kegyes és egyenes jellemü lelkipásztornak működéseit. Nincs is mit csodálkoznia azon, ha őt a hit ellenének tartják és lekiábálják azok, a kiknek nevelés- vagy képesség hiánya a keresztény vallásrendszernek legszükebb nézeteire szoritkozik. Szabadjon egész tisztelettel arra kérnem a keresztény lelkipásztorokat, hogy ne éleszszék példájokkal a gáncsolódó szellemet az egyes keresztények közt. Semmi sincs, a mit könnyebben meg lehetne tanitani hallgatóinknak, mint az, hogy megvetőleg gondolkozzanak és csipősen beszélgessenek más irányu keresztényekről, különösen pedig tanitóikról. Soha se feledjük el, hogy közülünk egyik se prédikálja Krisztust a szó teljes értelmében. Közülünk egyik se remélheti azt, hogy teljes képet adunk mesterünk vallásáról; hogy minden egyes tant hiány vagy szélsőség nélkül, kellő mértékben és a maga valódi viszonyában adunk elő. Mi saját gyengeségünknek és vakságunknak egy részét szükségképp összevegyitjük azzal a vallással, a melyet hirdetünk. A tökéletlenség fokozata bizonyára különbözik a különböző tanitókban. De senki sem mentt az átalános gyengeségtől, senki sincs arra jogositva, hogy a birói széket elfoglalja, s képzelt hibák alapján megtagadja másoktól, a kiknek élete éppen oly szeplőtelen, mint az övé, hogy nincs öntudatos czéljok, Istennek egész akaratát megérteni és tanitani.

II. Ennyiben látván azt, hogy mit tesz Krisztust prédikálni, rátérek és megvizsgálom a czélt, miért Krisztust prédikálni kell. „Mi Krisztust prédikáljuk“, igy szól az apostol, „intvén minden embert, és minden embert tanitván, hogy minden embert tökéletessé tegyünk a Krisztus Jézusban“, azaz, hogy tökéletessé tegyük a Krisztus vallásában, vagy tökéletes kereszténynyé tegyük. Ez igékben mi a legfontosabb gondolatot látjuk kimondva, a melyet az egész uj testamentum megerősit, azt t. i., miszerint az evangelium minden tanának és szabályának az a nagyszerü czélja van, hogy erkölcsi jellemünket emelje, a sziv és élet legnagyobb tisztaságát előmozditsa, s az embereket tökéletesekké tegye, milyen tökéletes a mi mennyei atyánk. Miért kell tehát a keresztény vallást prédikálni? A felelet nagyon tiszta. Nem azért, hogy dühös párthiveket szerezzünk és egy felekezet számát szaporitsuk; nem azért, hogy a lelket félelemmel töltsük el, vagy lázas izgatottságba hozzuk; nem azért, hogy az embereket a közönséges életben ildomos magaviseletre, vagy felületes erkölcsiségre képezzük, a melyek a világ bámulatát biztositani fogják. Ezek az eredmények mind végtelenül elenyésznek a keresztény lelkipásztorság nagyszerü czélja mellett. Nekünk azért kellene prédikálnunk, hogy az embereket tökéletes keresztényekké tegyük, nem a világ mértéke, hanem a Krisztus törvénye szerint, tökéletesekké szivben és életben, a magányban és társadalomban, valamint az életnek nagyobb és köznapibb teendőiben. Ez a keresztény prédikálás czélja. Ebben, mint átalános központban, az evangeliumnak minden igazsága találkozik; ezzel mindnyájan egyesülnek; és egy tan se gyakorolhat befolyást idvességünkre, ha az saját természetünk tökéletesitésére nem segit és nem serkent minket.

A keresztény lelkipásztornak igenis szüksége van arra, hogy az ő hivatalának e nagy czélja, az emberi jellem tökéletesitése, eszébe hozassék. Ő igen is hajlandó arra, hogy valamint maga a keresztény tökély alsóbb rendü fokozatával beéri, ugy másokban is hasonló csekély mérvü eredményekkel megelégedjék. Neki soha se kellene elfeledni az evangelium nagyszerü jelentőségét és dicsőségét, t. i., hogy az az emberi természet tökéletesitésére van rendelve. Ez isteni rendszernek minden szabályát magasztos jellemvonások különböztetik meg. Ez megkivánja, hogy Isten iránti

szeretetünk buzgó, jóakaratunk határtalan, s az igazság utáni szomjuhozásunk erős és kielégithetetlen legyen. Ez oly erényre kötelez minket, a mely nem állapodik meg annál, a mi határozottan elő van szabva, de a mely pazar bőkezüséggel szenteli Istennek és az embereknek az ő szolgálatát. Az evangelium hajthatatlan igazlelküséget, félelem nélkül való őszinteséget teszen kötelességünkké s oly bátorságot, a mely megveti a fájdalmat és lábbal tapodja a gyönyört az erkölcsi kötelesség teljesitésekor, valamint oly független szellemet, a melyet semmi megvetés el nem ijesztheti, semmi rosz példa félre nem vezethet az igazságtól, hogy ne ragaszkodjék ahoz az ügyhöz, a melyet a lelkiismeret helybenhagy. Az evangelium arra hiv minket, hogy a vértanuk eme szellemével, s a kereszt bajnokainak eme szilárdságával és rettenthetetlenségével egyesitsük a leggyöngédebb és legszeretetreméltóbb erényeket; egyesitsünk rokonszenvet, a mely meglágyul és megilletődik mások jajjai felett; önzetlenséget, a mely örömét a mások javára irányzott munkák és fáradalmakban találja; alázatosságot, a mely látatlanul szeret jól tenni, és elfeledkezik magáról a legnemesebb tettek gyakorlásában. Az evangelium azt parancsolja, hogy embertársaink iránti magaviseletünk e magasztos voltát egyesitsük kegyességgel, a mely minden eseményben Isten gondviselését találja fel, és minden tényt az ő akaratának tulajdonit; szeretettel, a mely semmi szolgálatot nem tart felettébb keménynek; bünbánattal, a mely egy itéletet sem tart felettébb szigorunak; hálával, mely még a balsorsban is dicséretet mond; szent bizalommal, a melyet a még oly hosszas és sujtó szenvedések sem törnek meg, és oly reménynyel, a mely a halál felett diadalmaskodik. Egy szóval, azt parancsolja, hogy szeretve és bizva Jézus Krisztusban, tegyük példányképünkké az ő mocsoktalan jellemét és égies életét. Ily magasztos jellemet kiván az evangelium, és ez az a czél, a melyre prédikálásunknak irányozva kell lenni.

Azért időztem a prédikálásnak eme czéljánál, mert ezt igen gyakran elfeledik, és mert az e felől való meggyőződés uj erőt és emelkedést fog adni tanitásainknak. Szükséges, hogy mélyebben érezzük azt, miszerint oly vallással vagyunk megáldva, a mely emberi természetünk nemesitésére czéloz; a mely elismeri az emberben mindazokat a tehetségeket, a melyek jók, nagyok és kitünők, s a mely a tökély gyakorlásához minden bátoritást és segélyt

nyujt. A keresztény lelkipásztornak gyakran rá kell emlékeznie arra, hogy habár az ember hajlandó is a roszra, mégis megvannak benne azok az erők és tehetségek, a melyeket angyali dicsőségre lehet felemelni és tökéletesiteni; hogy őt az evangelium arra hivja fel, hogy az angyalok társaságára előkészüljön; hogy ő végtelen értelmi és erkölcsi kitünőség s boldogságban való haladásra van teremtve. A ker. lelkipásztornak gyakran eszébe kellene jutni, hogy a mi természetünk Jézusban szorosan egyesült az istenivel, és hogy az Jézusban már a mennyben trónol. E nemes fogalmakkal megbarátkozva, a keresztény lelkipásztor, mig egyfelől hiven felmutatja az embereknek azok hibáit s az őket fenyegető veszélyeket, másfelől szintugy fel kellene mutatnia saját erkölcsi nagyságuk tehetségeit; ki kellene jelentenie ama rendeltetés dicső voltát, a melyre Krisztus őket hivta; azon kellene müködnie, hogy bennök vágyat ébreszszen nemesebb jellem és magasabb rendü létel után, és mindazon kereszténvi erények és jeles tulajdonok szeretetével hassa át őket, a melyekkel Jézus az emberi lelket gazdagitani és felékesiteni jött. Ekkor bebizonyitja, hogy érti az evangelium és a lelkipásztorság valódi és nagyszerü rendeltetését, a mely semmi sem egyéb, mint a maga tökélyére vezetni az emberi jellemet.

Legyen szabad elmondanom, miszerint a mi prédikálásunknak az az egyik legnagyobb hiánya, hogy az nincs eléggé az emberek lelkének nemesitésére és emelésére irányozva. Nem lehel kellő nemes szellemet. Igen is gyakran támaszkodik az emberi természet legalsóbb rendü elvére, értem a félelem elvét, a mely bizonyára nagy és kétségtelen szolgálatot teszen akkor, ha helyesen éleszszük fel; de a mely, a mint minden szülő tudja, mihelyt szokássá válik, azonnal csupán a lélek lealacsonyitására, a szellem megtörésére, a jellem megbénitására és a legjobb indulatok elhallgattatására szolgál. Tán az az egyik oka a keresztény vallás korlátolt befolyásának, hogy, a mint azt igen gyakran előadják, alkalmasabbnak látszik arra, hogy a jellemet szolgaivá, megvetendővé tegye, mint arra, hogy annak tanitványait valódi nagyságra és méltóságra emelje. Ha a keresztény vallást átalánosabban oly rendszernek tekintenék, a melynek czélja nemes érzelmeket, nagylelküséget, erélyes eltökélést, Isten iránti őszinte hű szeretetet, a testiség legyőzését, önfeláldozó szellemet, s az égiekkel rokon

erényt önteni a lélekbe, akkor tán szivesebb fogadtatásra találna, befolyása szélesebb, boldogitóbb lenne, s inkább megegyeznék magasztos czéljával, az emberi természet tökéletesedésével.

III. Ilyenformán megvizsgálván a keresztény prédikálás végczélját, harmadszor egy nehány megjegyzést teszek a legjobb módra uézve, mely szerint azt el lehet érni. És itt kénytelen vagyok egy csomó különbféle kérdést mellőzni, s csupán egy vagy két fő fontosságura szoritkozni. Hogy az evangelium a maga czéljának megfeleljen, s az emberi jellemre a leghatalmasabb és nemesitőbb befolyást gyakorolhassa: azt egyszerre az értelemhez és a szivhez kell intézni. Ugy kell azt prédikálni, hogy mindenki erősen higyje és mélyen érezze. Hogy a keresztény vallás részére ez erős hitet biztositani lehessen, arra nézve most csak annyit jegyzek meg, hogy azt észszerü modorban kell prédikálni. Ez alatt azt értem, hogy a keresztény lelkipásztor óvakodjék oly magyarázatot adni a szentirásnak, a mi az ész tiszta ismereteivel vagy a lelkiismeret szózatával ellenkezik. Ez az intés ama nagyon világos elven alapszik, melyszerint egy Istentől származó kijelentésnek ahoz az értelmi és erkölcsi természethez alkalmazottnak kell lenni, a melyet ő az embernek adott; hogy Isten az ő igéjében soha sem mondhat ellent annak, a mit ő maga irt be az emberi szivbe, vagy a mit műveiben és gondviselése utaiban tanit. A ki csak a bibliát olvassa, az tudja, hogy ebben, éppen mint más könyvekben, igen sok olyan hely van, a melyeket különféleképp lehet magyarázni. Az emberi nyelv nem enged meg tökéletes szabatosságot. A philosophusok gyakran megjegyezték, hogy a legközönségesebb mondatok és kifejezésmódoknak világos voltát nem annyira a nyelv határozottságának, mint inkább a lélek egy majdnem hihetetlen tevékenységének lehet tulajdonitni, mely a szó különféle jelentményei közül azt választja ki, melyet az összefüggés vagy a körülmények kivánnak, s a mely minden kifejezésnek oly határt jelöl ki, a milyent a beszélő czélja, jelleme és helyzete követel. A homályosság eme forrásával kapcsolatban, a melynek minden irat ki van téve, jusson eszünkbe, hogy a bibliát ezelőtt sok száz évvel, idegen nyelven, és oly emberek irták, a kik a mai kor tudományos rendszeréhez nem voltak szokva, és a kik, ámbár ihletve voltak, azért legkevésbbé sem voltak szabadságukban akadályozva, hogy gondolataikat a legtermészetesebb és

legközönségesebb irásmodorban közölhessék. Lehet-e tehát csodálkoznunk azon, hogy a szentirást annyiféleképpen lehet magyarázni? Egy oly könyvnek azért, mely, a mint hisszük, mennyei kijelentést foglal magában, s a mely nyilván az emberi nem tökéletesitésére van irányozva, tartozunk azzal, hogy a homályos helyek oly magyarázatainak adjunk elsőséget, a melyek összszehangozni látszanak Istennek erkölcsi tulajdonaival és a természet s lelkiismeret elismert tanitásaival. A ki a keresztény vallást tiszteli, s annak értelmes hitet akar biztositani, az nem tekintheti eléggé óvatos szemmel az evangeliumnak ama magyarázatait, a melyek első tekintetre összeférhetetleneknek tünnek fel az emberi lélek előtt a világegyetem igazságos kormányzásával, a melyek az embertől olyat kivánnak, a mi az ő természetével ellenkezik, vagy a melyek a tapasztalatunk által szerzett tiszta meggyőződést megbotránkoztatják.

Hiábavaló dolog azt mondani, hogy a szentirásnak legelső és legtisztább értelmét mindig követni kell, akárhova vezet is. Én erre azt felelem, hogy egy idegen nyelven és nagyon régen irt iratnak legelső és legvilágosabbnak tetsző értelme igen gyakran hamis, és olyan, a mit ha mélyebben vizsgálunk, kénytelenek vagyunk elvetni. Azt is mondom, hogy a kereszténynek minden felekezete megegyez, sőt kénytelen megegyezni abban, miszerint gyakran eltérjen a betüszerinti értelemtől, azért, mert az nem egyezik meg elismert igazságokkal. Valójában egyetlen egy könyv sincs a világon, a mely inkább megkivánná, hogy korlátozzuk határozatlan kifejezéseit, módositsuk a betüt a szellemhez képest, s értelmét az irónak és korának viszonyaiban és szokásaiban keressük, mint az uj testamentum. Egy könyv sincs népszerübb, képesebb és életteljesebb irályban irva, s az ilyetén irály éppen az, mely leginkább igénybe veszi az olvasó itélő tehetségének folytonos gyakorlását. A szentirás nem rideg törvénykönyve a keresztény vallásnak, mintha e vallás csupa polgári törvénykönyv lenne. Ez melegen adja át nekünk az evangeliumot annak prédikátorai szivéből. Nyelvezete nem a logikusoké, nem is egy viszszavonult és lelketlen szemlélődés nyelvezete, hanem a szereteté, a buzgóságé, oly embereké, a kik égtek a vágytól, hogy mély és eleven benyomást terjeszszenek az igazságról. Az ily irók megértésénél gyakran jobb vezér az erkölcsi érzet, mint minden szónak s kifejezés-

nek betüszerinti s első tekintetre világosnak tetsző értelméhez való szolgai ragaszkodás. Mind az uj, mind az ó testamentumról elmondhatjuk, hogy néha a betü megöl, mig a lélek életet ad. Majdnem akármelyik rendszert felépitheti az uj testamentumra egy bibliamagyarázó, a ki elfeledkezve a keresztény vallás átalános céljáról, s a természet és tapasztalat tanitásairól, azt a betüszerinti értelmet erőszakolja minden helyre, a mely legelőször elébe ötlik. A keresztény lelkipásztornak, midőn az Isten igéjét magyarázza, éppen ugy segédül kellene venni a tudomány és kritika támogatását, mint az észét és lelkiismeretét. Igy egyfelől jó szemmel kellene néznie a nehéz helyeknek ama magyarázatait, a melyeket az ő tiszta és helyes felfogása, buzgó kegyessége és jó indulata helybenhagynak; másfelől pedig erősen óvakodnia kellene oly magyarázatoktól, a melyek ellenkező jellemüek.

Emlitettem, hogy a keresztény vallásnak ez az észszerü módon való prédikálása fontos, ha a keresztény vallásban való szilárd hitet biztositani akarjuk. Némely emberek kibékülhetnek ugyan egy észszerütlen vallással is; s a félelem, — az a szenvedély, mely minden egyébnél inkább nyugtalanitja s gyengiti az értelmet, képes lehet a legészellenesebb és leglealacsonyitóbb állitmányok ellen tett ellenvetéseket is elhallgattatni. De átalában az értelmet és lelkiismeretet teljesen elnyomni nem lehet. Ezek ellentállanak az ellenök intézett erőszaknak. A hitetlenség mindig ott lappang és csatlakozik minden kisérlethez, valami olyant elhinni, a mi természetünk alapelveivel ellenkezik. Különösen a gyülekezet legértelmesebb része, a mely elvégre uralkodni fog a közvéleményen, kétségbe fogja hozni és nem hiszi azt az észszerütlen rendszert, a mit tán ildomosnak tart elismerni; és vagy rendőri eszközzé alakitja át, vagy pedig megragadja a kedvező alkalmat, hogy annak lánczait elvesse, s intézményeit eltiporja. Ennyire fontos az, hogy a keresztény vallás az emberek *értelméhez* szóljon.

De szintugy főfontosságu az is, hogy az evangelium a *szivhez* szóljon. A keresztény vallást ugy kell prédikálni, hogy az érzelmeket megillesse, ébreszszen töredelmes bünbánatot és félelmet, tiszteletet és szeretetet, hálát és reményt. Némely prédikátorok, látva a veszélyes eredményeket, melyeket az érzelmek és szenvedé-

lyek heves és kizárólagos felizgatása előidézett, egészen ellenkező hibába estek, olyanba, a mely működéseiket s majdnem egész életöket gyümölcstelenné tette. Az embereket csupa értelmi lényeknek tekintették; elfeledték, hogy a mi természetünknek éppen oly lényeges része az érzés is, mint a gondolkozás; hogy a tevékenységre rugó kell; hogy a lélek épsége az ész és érzelem egyesülésében áll, és hogy erkölcsi érzés nélkül az erkölcsi törekvésnek nincs ereje. Kitünőleg prédikáltak, annyira, hogy a hallgató igaznak ismerte tanitásukat. De a hidegen nyujtott és hidegen elfogadott igazságot éppen oly hamar elfeledték, mint a hogy hallották; az akaratban semmi elhatározást nem ébresztett; a szokás és szenvedély ellen semmi ellentállást nem támasztott; tán még csak egyetlen perczig tartó önjavulási szándék sem csillámlott át a lelken. Hogy a prédikálás sikeres legyen, annak éppen oly különfélének kell lenni, mint a mi természetünk. A nap, midőn melegit, ugyanazon időben világit is. És ha a vallásos igazságot nem intézzük egyszerre az észhez és érzelemhez; ha az nem hevit, mialatt vezérel, akkor hiábavaló pompa; meddőn hagyja a szivet és semmi istenes gyümölcsöt nem terem. Prédikálja tehát a keresztény lelkipásztor az evangeliumot egész buzgósággal, érzéssel, tárgyától felmelegedett szivvel, ne gondoljon magára, ne keressen tapsot, hanem törekedjék csak az emberiség boldogságára, szives részvéttel gondoskodjék népéről, ápolja mindig éber lélekkel az örökkévalóság magasztos gondolatát, legyen mélyen áthatva az emberi lélek becse által, ama dicsőség és boldogság által, a hova azt emelni lehet, és ama nyomor és romlás által, melybe azt a vallástalanság és vétek sülyeszti. Ne azért prédikáljon, hogy mulattasson, hanem azért, hogy meggyőzzön és felébreszszen; nem azért, hogy pillanatnyi érdeket gerjeszszen, hanem hogy mély és maradandó csodálkozást támaszszon; nem azért, hogy hallgatói a prédikátorról gondolkozzanak, hanem azért, hogy önmagukat, saját lelki állapotukat és jövő életöket vegyék fontolóra. Munkáljon ő ugy, hogy mesterkéletlen melegséggel rajzolja le előttök az erény boldogságát; adja elő a vallást a legvonzóbb alakokban; hirdesse Istennek atyai jellemét, s Jézusnak a halálnál erősebb szeretetét; mutassa fel a mennyei élet tisztaságát és boldogságát; jelentse ki a léleknek annak nagyságát; működjék meggyőződés, serkentés, az emberi természet legjobb érzelmeihez való beszéd által, s oly szivből beszélve, mely a

halhatatlanságról meg van győződve. Működjék ugy, hogy e módok által ragadja és illesse meg hallgatóit: vonja közelebb őket Istenhez és kötelességeikhez; ébreszszen bennök hálát és szeretetet, magasztos reményt és nemes vágyat a legmagasb erkölcsi jóság iránt. Azonban működjék komoly intés által is, valamint azáltal, hogy tanitsa meg az embereket felelősségeikre; tárja a bünösök elébe vétkeik sulyos voltát; mutassa meg nekik a romlást és közvetlen nyomort, a melyet az erkölcsi rosz a lélekben előidéz; mutasson rá a közelgő halálra, és a jövő életben való visszafizetésre. Működjék ugy, hogy ez eszközökkel érje el azok lelkiismeretét, a kiket magasabb rendü indokok nem ébreszthetnek fel. Riaszsza fel az álomból azokat, a kik a világhoz ragaszkodnak; szakitson szét minden hamis reményt, s üdvös félelem által birja rá a vétkest, hogy térjen Istenhez, s uj komolysággal keresse az erényt, dicsőséget és örök életet.

Jegyzés

az előbbeni beszéd első feléhez.

Azt a hibát, a melylyel a „Krisztus hirdetése“ tárgyu beszédemben szembeszállottam, nagy mértékben arra a nézetem szerint hibás magyarázatra lehet viszszavinni, a hogy a korinthusiakhoz irt első levél két első fejezetét magyarázzák. Pál azt mondja e fejezetekben, hogy ő „nem végzett magában egyebet valamit tudni a korinthusbeliek közt, hanem a Jézus Krisztust; azt pedig, a ki megfeszittetett“, s még egyszer ismét a „megfeszitett Krisztusról való prédikálásról“ beszél. Ennélfogva sokan ugy vélekednek, hogy itt az apostol egy különös pontot választott ki, a melyre a prédikálásnak főleg irányozva kell lenni; s az ő tekintélyénél fogva elitélhetünk minden oly beszédet, a mely nem foglalkozik közvetlen Krisztus személyével, különösen pedig az ő kereszten való szenvedéseivel. De én azt hiszem, hogy ha mi egy kis figyelmet forditunk az apostol és a korinthusbeliek körülményeire, látni fogjuk, miszerint Pál átalában a Jézus vallására céloz, mint a keresztény prédikálás tárgyára, nem pedig annak igen korlátolt részére.

Göröghonnak Korinthus legnagyobb kereskedő városa lévén, abban részint zsidók, részint pedig görögök laktak. Ezek a zsidók, a mint Pál mondja, „jelt kivántak“, éppen ugy, mint a

hogy a Krisztus idejében „égi jelt“ kivántak a farizeusok; az-az, nekik oly Messiás kellett, a kit látható égből való leszállás, vagy valamely tündöklő égi tünemény, vagy valami külső fenség jelöljön ki nekik, a mely záloga legyen annak, hogy ő a római jármat összetöri és Judeát világuralomra emeli. Nekik egy dicső és világi Messiás kellett. Másfelől a görögök, a kik szemlélődő nép voltak, bölcseséget, vagyis philosophiai rendszert kivántak, és semmi egyebet nem hallgattak béketüréssel, azokon a szőrszálhasogató tudós vitatkozásokon és mesterkélt beszédeken kivül, a melyekkel őket azok mulattatták, a kik kérkedtek bölcseségökkel. Ilyen állapotban volt Korinth, midőn Pál oda ment. Ha ő magával egy diadalmas Messiásról, vagy éleselmü philosophusról való tudósitást viszen, akkor a legforróbb érdekkel fogadták volna. De a názáreti Jézus egyszerü vallásáról senki sem kivánt hallani, a ki küldetését nem az ékesenszólás finomságaival bizonyitotta be, hanem az Istennek erejét tanusitó csodákkal, s a ki végre a gyalázatos kereszten halt meg. Azonban Pál a zsidókkal és görögökkel szemben elhatározta magában, hogy semmit se tud egy földi Messiásról, sem a philosophia régibb vagy ujabb rendszeréről; hanem csupán Jézus Krisztust ismeri és prédikálja, s oly világosságban mutatja fel, a melytől mind a judaizmus, mind a philosophia egyformán viszszaborzad, mint olyantól, a kit azért feszitettek keresztre, mert az embereket a tévelygéstől, bűntől és kárhozattól megszabaditotta. Más szavakkal, ő elhatározta Jézusnak vallását hirdetni, a maga egyszerüségében, a nélkül, hogy annak legbotránkoztatóbb vonását, szerzőjének keresztjét, szépitené, és a nélkül, hogy ennek tanai terjesztésére akár Mózestől, akár valamelyik pogány philosophustól valamit kölcsönzött volna. Ez az, a mit Pál e fejezetekben tanit.

Nehogy e fejezetek olvasásánál azt képzeljük, hogy Korinth keresztény város volt; hogy e keresztények közt vélemény-különbség támadt a keresztény prédikálás tulajdonképpi czéljára nézve; és hogy Pálnak az volt a czélja, miszerint kijelölje azt a tárgyat, mely körül a lelkipásztoroknak főleg és kizárólag forogniok kell. Én attól tartok, hogy sokan ily benyomás alatt olvassák a szentirásnak ezt a részét; de ez átalában téves. Ott semmi ilynemü vita nem létezett, és Pálnak esze ágában sem volt, hogy az evangelium egyik részének elsőséget adjon a másik felett, hanem arra törekedett, hogy az egész evangeliumot, Jézus Krisztusnak egész vallását felmutassa, megkülönböztetve

mind a judaizmustól, mind a pogány philosophiától. A korinthusi kereszténveket fenyegető veszély megkivánta, hogy ő minden erejét arra forditsa, miszerint azoknak hűségét a Jézus egyszerü evangeliumához biztositsa. Miután a korinthusi keresztények a zsidó vagy pogány vallásban növekedtek, zsidók és pogányok közt éltek, s folytonosan azt hallották egyfelől, hogy a Messiás diadalmas fejedelem lesz, és hogy a Mózes törvényeinek való engedelmesség nélkül senki sem részesül az ő áldásaiban; másfelől pedig szüntelen e vagy ama philosophusnak dicséretét és az evangelium folytonos gyalázását hallották, azért, mert annak tanai és irálya legkevésbbé sem hasonlitottak azok legünnepeltebb bölcseinek ékesszólásához és finom miveltségéhez: ennélfogva ily körülmények közt erősen ki voltak téve annak a kisértetnek, hogy azonositsák az evangeliumot a köztük uralkodó vallásokkal, hogy azt idegen tanokkal vegyitsék összze, hogy szerzőjének alacsony sorsát mellőzzék, és hogy oly philosophiai rendszer alakjában tanitsák, a mely inkább finom okoskodáson alapul, mint Isten tekintélyén és csodákon. Hogy az apostol őket a veszélytől megmentse, a melyet mi ma alig tudunk elképzelni, azt mondta nekik, hogy midőn ő oda jött, nem jött ékesszólással „emberi bölcseségnek hitető beszédivel“ [1]), hanem a szellemnek és a csodatevő erőknek megmutatásával“; hogy ő sem a görögök, sem a zsidók igényeinek nem engedett; hogy ő a megfeszitett Messiást prédikálta, s nem más tanitót, vagy szabaditót; és hogy ő mindig azon volt, miszerint a Jézus vallása a judaizmus vagy philosophia nélkül is elégséges arra, hogy az embereket az üdvösségre bölcsekké tegye. Azt is eszökbe hozta, hogy ámbár e prédikálás előttök esztelenségnek látszik, mindazáltal isteni erővel birónak bizonyult be, és megszabaditotta őket amaz Istenről való tudatlanságtól, a melytől az emberi bölcseség nem tudta őket megszabaditani. Reménylem, hogy ezek a megegyezések segiteni fogják a közönséges olvasót a kérdes alatti fejezetek megértésében.

Midőn az új testamentumot, különösen pedig a leveleket olvassuk, gyakran hajlandók vagyank elfeledni azt, hogy az evangelium új vallás, és hogy az apostolok arra voltak hivatva, miszerint olyanoknak prédikálják Jézust, a kik ezelőtt soha sem használták az ő nevét, s kiket előitéleteik és szenvedélyeik igen is arra vezettek, hogy az ő igényeit megvessék. Ily körülmények közt az

[1]) 1. Kor. 2, 4.

apostoloknak éppen az alapvetésen kellett kezdeni munkájokat, s bebizonyitani a hitetlen világ előtt, hogy Jézus volt a Messiás, vagyis az, a kit Isten azért küldött, hogy az emberiséget oktassa és megszabaditsa. Ezt gyakran „Krisztus prédikálásának“ nevezik, különösen a Cselekedetek könyvében. Midőn az apostolok valakit áttéritettek, ezzel nem végződött be munkájok. Az áttértek át kivánták hozni magukkal az egyházba régebbi vallásuk egy részét; sőt némely zsidók azon voltak, hogy a Mózes iránti engedelmesség lényeges az üdvösségre. Az apostolok határozottan szembeszállottak e tévelyekkel, s miután elébb Jézusnak messiásságát megállapitották, azután arra törekedtek, hogy megállapitsák az ő vallásának elégséges és tökéletes voltát, és hogy megmutassák, miszerint a benne való hit, vagy az evangeliumnak elfogadása mindaz, a mit az üdvösség kiván. Ezt is — néha a „Krisztus prédikálásának“ nevezik. — Ma már nagyrészint el vannak háritva ezek a nehézségek, melyek az apostoloknak anynyi gondot és fáradságot okoztak. A keresztény lelkipásztorok ma már nem igen vannak arra hivatva, hogy a hitetlenekkel szemben prédikálják Krisztust; arra egyátalában nincsenek, hogy oly erőtelen áttértekkel szálljanak szembe, a kik a judaizmust és pogány philosophiát be akarnák kebelezni a keresztény vallásba. Ma szilárdul meg van vetve az a nagy alap, melyre az apostolok anynyi erőt forditottak. A mi hallgatóink átalában elismerik Jézust messiásnak, kit Isten azért küldött, hogy a világnak világossága legyen, és a ki „képes megszabaditani mindazokat, a kik általa Istenhez jőnek“. Mi tehát ritkán vagyunk arra hivatva, hogy az imént tárgyalt értelemben prédikáljuk Krisztust, és a mi prédikálásunknak természetesen különböznie kell bizonyos mértékben az apostolokétól. Van azonban egy más értelemben való prédikálása Krisztusnak, a mely benne foglaltatik a két előbbiben, a hol a keresztény prédikátorok működése teljesen megegyezik az apostolokéval. Miként ők, ugy nekünk is azok előtt, kik a Jézust uroknak elismerik, — fel kell fejtenünk és előadnunk — mindazokat az igazságokat, indokokat és parancsokat, a melyeket ő azért hagyott hátra, hogy az embereket a tökéletesség fensőbb fokára vezesse és serkentse, s a boldog halhatatlanságra előkészitse.

*

A keresztény vallás észszerű vallás.

Róm. 1, 16: „Én nem szégyellem a Krisztus evangeliumát".

Igy szólott Pál; s ebben mindaz egyetért vele, a ki a keresztény vallásnak jellemét fel tudja fogni, s annak befolyását érezte. Egy korábbi beszédemben [1]) megigértem, hogy előterjesztek önöknek némely okokat arra nézve, hogy miért teszszük magunkévá az apostol szavait, s miért teszszük e nyilt és határozott bizonyságot a Krisztus evangeliumáról. Megjegyzém akkor, hogy először is azért nem szégyellem az evangeliumot, mert az igaz, és beszédem e tárgynak volt szentelve. Most folytatni kivánom a tárgyat, egyszersmind előadni a keresztény valláshoz való őszinte és tántorithatlan ragaszkodásnak egy más alapokát. Azt mondom tehát, hogy én azért nem szégyellem a Krisztus evangeliumát, mert az észszerü vallás. Az megegyezik az észszel; azért tartom azt érdemesnek az elfogadásra, azért nem pirulok magamat annak barátai és szószólói közé számitani. Jelen beszédemnek tárgya lesz a keresztény vallás ez igényének felvilágositása. Meg akarom mutatni önöknek azt az öszhangot, a mely Isten szavának világossága és az észnek amaz ős, eredeti világossága közt van, a melyet ő bennünk meggyujtott, hogy örökös vezetőnk legyen. Ha e tárgy fejtegetésében a keresztények valamelyik osztályával ellentétbe találnék jőni, remélem, nem fognak engem aval vádolni, hogy én öket valamely erkölcsi vagy értelmi hiánynyal vádolom. Én az embereket nem szemlélődéseik vagy sajátszerü véleményeik után itélem meg, hanem inditó okaik, hajlamaik és életeik után; s a kegyességet és erényt egyenlően tisztelem, a barátnál ugy, mint az ellenségnél.

[1]) Szerző itt „Evidences of Christianity" czimü beszédére czéloz, a melynek jelen beszéde mintegy folytatása. Simén D.

A keresztény vallás észszerü vallás. Ha nem volna az, szégyelleném vallani. Tudom, hogy némelyeknek az a szokása, hogy az észt lekiábálják, s ezzel szemben a kijelentést állitják fel tekintélynek. Ámbár némely jó emberek e hibát védelmezik, s egész jóhiszemmel fentartják a keresztény ügy védelme szempontjából, mindazáltal komolyan kell óvakodnunk tőle; mert ez valójában a hitetlenek kezébe szolgáltatja át a mi vallásunkat. Ez aláássa az alapot azért, hogy az épületet szilárditsa. Vallásunkat ellenséges állásba helyezi az emberi természettel, s az ellenfélnek azon tisztes látszatot kölcsönzi, mintha a lélek legnemesebb tehetségeit és jogait védelmezné.

Soha sem kell felednünk, hogy a mi értelmi természetünk Istennek legnagyobb adománya. Ezért neki a legnagyobb hálával tartozunk; ez nagyobb adomány bármely külső segélynél vagy jótéteménynél, és egyetlen oly tan sem származhatik ennek szerzőjétől, a mely ezt lealacsonitja. Ennek fejlesztése a mi létünknek czélja. A kijelentés csupán egy eszköz, a melynek az a rendeltetése, hogy a természettel, a gondviseléssel és Istennek szellemével megegyezőleg előmozditsa az ész tökéletesedését. Én dicsekedem a keresztény vallással azért, mert az szélesbiti, erősiti és felemeli értelmi természetemet. Ha nem lehetnék keresztény a nélkül, hogy megszünjek eszes lény lenni, nem haboznám arra nézve, melyiket válaszszam. Magamat kötelezve érzem arra, hogy a keresztény vallásnak feláldozzak vagyont, jó hir-nevet és életet; de egy vallásnak sem szabad feláldoznom azt az észt, a mely engemet az oktalan állatokon feljülemel s emberré tesz. Én semmit se tartok nagyobb szentségtörésnek, mint megalázni vagy megtagadni azt a legfőbb tehetséget, a melyet Istentől nyertünk. Ha ezt tennők, erőszakot követnénk el a bennünk levő istenségen. A keresztény vallás nem áll harczban az észszel, hanem egy vele, s azért van adva, hogy annak segitője és barátja legyen.

Jelen beszédemben igyekszem felvilágositni és bebizonyitni az imént előadott nézeteket. Észrevételeimet két fejezet alá rendezem. Először is megmutatom, hogy a keresztény vallás az észre van alapitva és előre felteszi az ész tekintélyét, s következőleg nem ellenkezhetik vele a nélkül, hogy magamagát fel ne forgatná. Beszédem e részében oda törekszem, hogy kimutassam azok téve-

déseit, a kik azt vélik, hogy a ker. vallásnak szolgálatot tesznek azzal, ha az észt megvetik. Másodszor, összefogom hasonlitani a keresztény vallást az ész világával azért, hogy az azok közt való megegyezést kimutassam; és részletesen be fogom bizonyitni, hogy a keresztény vallás különösen észszerü vallás. E fejezetben oda törekszem, hogy az evangeliumot a hitetlenek vádjai ellen megoltalmazzam, s annak barátaiban a hitet és ragaszkodást megszilárditsam. Mielőtt hozzá kezdenék, engedjék megjegyeznem, hogy e beszédnek, tárgya természeténél fogva, néha elvont alakot kell magára öltenie, s komoly figyelmet kiván. Én az észről, a lélek főtehetségéről fogok beszélni; és ilyen tárgy kezelésénél még a nyelv egyszerüsége sem menti fel a hallgatót annak szükségessége alól, hogy gondolatát kizárólag ne foglalkoztassa.

Annak megmutatásával kezdem, hogy a keresztény kijelentés az ész tekintélyén alapul s következőleg azzal nem ellenkezhetik. És itt helyén látom megállapitani az ész szó jelentmményét. Az igazság felé tett lépések egyik legfontosabbikának tartom a kifejezések jelentésének meghatározását. Nagyon sok veszedelmes vita támadt már a kifejezésmód homályos volta miatt, s a vitázó felek, midőn magokat kimagyarázták, arra a felfedezésre jöttek, hogy erejöket szóharczban pazarolták el. Mi tehát az ész?

Az ész kifejezést oly széles értelemben használják, miszerint nem könnyü azt szabatosan meghatározni. E tekintetben megegyezik más szavakkal, melyek a lelki tehetségeket kifejezik. Azonban egy képzet mindig hozzá van kapcsolva: ész alatt minden ember a léleknek legfőbb tehetségét vagy erejét érti. Nem akarok oly tudományos meghatározást tenni, a mely annak minden munkásságát magában foglalja; megelégszem azzal, ha két lényeges jellemvonását vagy működését kimutatom.

Először, az észnek az a jellemvonása, hogy az általános igazságokat felfogja. Ez egyike legfontosabb teendőinek. Vannak különös és vannak általános igazságok; az utóbbiak a legnemesebbek, s az ezeket felfogó tehetség az értelmes lényeknek kiváló jellemvonása. Ezek pedig az ész tulajdonai. Engedjék meg, hogy értelmezésemet néhány példával felvilágositsam. Látom, hogy egy kő a földre esik. Ez különös igazság. De én itt nem állapodom meg; nem csak azt hiszem, hogy ez a kő a földre esik, ha-

nem azt is, hogy az anyagnak minden részecskéje, bármely világrészben, siet minden más anyagrészhez, vagy a hogy mondani szokták, vonzatik. Ez általános igazság, oly elv, mely az egész anyagi teremtésre kiterjed, s annak létezésére nézve lényeges. Ez az igazság az ész tulajdona. Ismét, látom, hogy egy ember valami eredményt: egy kézmüvet, egy házat, hoz létre. Ez különös igazság. De én nem csak különös okokat és eredményeket vagyok képes látni; hanem arról is bizonyos vagyok, hogy minden dolognak, a mely létezni kezd — akármikor és akárhol — okának kell lenni, és hogy semmi változás nem fog történni ok nélkül. Ez általános igazság, valami igaz itt és mindenütt, most és örökké, s ez az igazság az ész sajátja. Ismét, szemeimmel látok és kezeimmel átfogok egy határok közé szoritott tért; de ez nem minden. Én bizonyos vagyok arról, hogy ama határokon túl, a melyeket tagjaim elérnek, határtalan tér van; hogy akár merre megyek, végtelenség terül el körültem. Ez egy másik általános igazság, és ez az ész sajátja. A végtelenség eszméje valóban egyike e tehetség legnemesebb fogalmainak. Ismét, látom, hogy egyik ember jót teszen a másikkal. Ez különös igazság vagy észrevétel. De lelkem nem szoritkozik ezekre. Én látom és érzem, hogy bármikor és bárhol létezzenek is az értelmes lények, mindenik helyesen cselekszik, midőn másokkal jót tesz, és helytelenül, ha másoknak sérelmére tör. Itt van egy általános igazság, oly törvény, a mely Istentől a legutolsó emberi lényig kiterjed, és ez az ész sajátja. Azt hiszem, hogy kifejtettem önök előtt nézeteimet a léleknek eme legfőbb tehetségét ismertető első jelvonásra nézve. Ennek hivatása, hogy az általános igazságokat, a nagy és örök elveket megismerje. De itt nem állapodik meg. Az ész arra is való, hogy ez általános igazságokat egyes esetekre, lényekre és tüneményekre alkalmazza. Például, a mint láttuk, az ész arra tanit engem, hogy minden változásnak, kivétel nélkül, okának kell lenni; s ez elvvel megegyezőleg arra késztet engem, hogy a különös okokat keressem azokban a végtelen változásokban és jelenségekben, a melyek felfogásom alá esnek. Ilyen formán az ész folytonosan foglalkozik azokkal a képzetekkel, a melyekkel minket az érzékek, az öntudat, és emlékezet ellátnak, társitván azokkal saját nagy igazságait, vagy felruházván azokat saját általánosságával.

Most rátérek az ész második munkásságára. a mely valóban rokon az elsővel. Az ész ugyanis az a tehetség, a mely folytonosan oda törekszik, hogy különböző képzeteinket egységre és összefüggésre vonja össze. Tán az a legalaposabb meggyőződése az észnek, hogy minden igazság megegyezik egymással; hogy a belső ellentmondás a hiba bélyege. Ennek legbensőbb és legkomolyabb törekvése az, hogy az értelemben egyességet hozzon létre, s az ellentéteseknek látszó nézeteket kiegyeztesse. Midőn az ész uj tényt lát, oda törekszik, hogy azt korábbi ismeretével összekösse; semminek sem engedi meg, hogy a lélekben külön álljon. Azon működik, hogy az elszórt igazságokat összegyüjtse, s azoknak a szerves élet, az élő rend erejét és szépségét adja. Ennek czélja és öröme az öszhang, s éppen ugy megbotránkozik egy ellenmondáson a gondolkozásban, a mint egy viszszás hang sérti a finomabb hallást. Azt az ösztönszerü érzést hordja magában, hogy mindaz, a mi létezik. szoros viszonyban van egymással, s nem nyughatik meg mindaddig, a mig mindazt, valamit tapasztalunk, össze nem kötötte a végtelen egészszel. E nézet szerint az ész a legdicsőbb alakja vagy működése szellemi természetünknek; megfelel az Isten és a világegyetem egységének, s oda törekszik, hogy a lelket eme magasztos egység képévé és tükrévé tegye.

Ezekben adtam az észről való nézeteimet. De hogy minden félreértést kikerüljek, engedjék meg, hogy mielőtt tárgyamhoz kezdenék, egy pár szóban magyarázatot adjak erre nézve. Midőn én e beszédben a kijelentésnek az észszel való megegyezéséről szólok, előre felteszem, hogy a léleknek eme tehetségét mindenki megfontolva, lelkiismeretesen és az igazság szeretetével használja. Az emberek gyakran keresztelik az ész nevével saját előítéleteiket, meg nem vizsgált ismereteiket, vagy önzés, kevélység vagy más világi érdekek által elfogadott véleményeiket. Nem szokatlan dolog hallani, hogy azok, a kik értelmi természetök legtisztább sugallatait feláldozzák az ösztönnek és szenvedélynek, magokat az ész szószólóinak adják ki. Midőn tehát én azt mondom, hogy a kijelentésnek meg kell egyeznie az észszel, e kifejezés alatt nem értem amaz embereknek megromlott és felületes véleményeit. a kik értelmi tehetségeiket elárulták és lealacsonitották. Én oly észt értek, a melyet higgadtan és becsületesen gya-

korolnak az igazság megszerzésére és az erény erősbitésére.

E magyarázatok után rátérek ama két fő elvnek tárgyalására, a melynek e beszéd szánva van.

Először is azt akarom megmutatni, hogy a kijelentés az ész tekintélyére van alapitva, s következőleg nem ellenkezhetik vele, a nélkül, hogy magát fel ne forgassa. Engedjék meg, hogy elősoroljak egy néhány okot azok közül, a melyek engemet ez állitásom igazságáról meggyőznek. Az első az, hogy egyedül az ész teszen minket képesekké arra, miszerint valamely kijelentést felfogjunk. Ennek azelőtt léteznie és működnie kell, különben merőben készületlenek lennénk a Krisztus közléseire nézve. A kijelentés tehát az észen alapul. Önök át fogják látni ez észrevételek igazságát, ha fontolóra veszik azokat, a kikhez e kijelentés intézve volt. Miért van ez az embereknek adva és nem az állatoknak? Miért nem mentek Istennek követei a mezőre, hogy ott az ő örömhirét a madaraknak és vad állatoknak hirdessék? A felelet világos: ezeknek nincs eszök, s éppen azért nincs tehetségök vagy előkészületök a kijelentett igazságra. És nem csak az oktalan állatoknál lenne elveszve a kijelentés. Szóljon csak az egy gyermekhez, mielőtt értelmi tehetségei fel nem ébrednek, s mielőtt nincs kifejlődve némi eszméje a kötelességről és saját természetéről, akár hozzá szóljon, akár egy darab kőhöz, mindegy. Az ész a kijelentésnek alapja és előkészülete.

Ez az igazság még világosabb lesz, ha nem csak azt fontoljuk meg, hogy kiknek, hanem azt is, hogy minő úton közöltetett a keresztény kijelentés. Miként jutott az hozzánk? Szavakban. Vajjon a kijelentés alkotta-e eme szavakat? Nem; ezek már annak keletkezése előtt használatban voltak. Ujra kérdem: vajjon az alkotta-e ama képzeteket vagy gondolatokat, a melyeket eme szavak kifejeznek? Nem. Ha Jézusnak hallgatói már korábban nem csatoltak volna bizonyos fogalmakat azon kifejezésekhez, a melyeket ő használt, nem tudták volna felfogni az ő értelmét; akár idegen nyelven is szólhatott volna hozzájok. E szerint az eszmék, melyek a keresztény vallásba behatnak, már előbb léteztek; ezek az ész eszméi voltak, elannyira, hogy a kijelentés e tehetségnek köszöni az anyagszereket, a melyekből szerkesztve van.

Jusson eszünkbe, hogy nem a kijelentés a mi legelső tanitónk. Az ember nem születik azzal az egyetlen tehetséggel, hogy Istennek szavát olvassa, s azonnal ennek vezérletére legyen bizva. Szemeit legelőbb is egy más könyvre, a teremtés könyvére nyitja; mielőtt a bibliát tudná olvasni, már azelőtt jóval körültekint az égre és földre. Szeretteinek arczáról olvas, s azoknak hangját hallja és érti. Lassankint önmagába is tekint, és némi képzeteket szerez saját lelkéről. Ily módon az ő első vezére a természet és ész iskolája, s ez szükséges a végre, hogy őt az égből való közlésre elkészitse. A kijelentés nem találja a lelket fehér, üres lapnak, a mely készen álljon arra, hogy mindazt ellentállás nélkül elfogadja, a mi nyújtva van; hanem olyannak találja, mely a természet és tapasztalatból meritett különféle ismereteknek birtokában van, sőt, a mi több, birtokában van nagy elveknek, alapigazságoknak, erkölcsi eszméknek, a melyeket önmagából merit, s a melyek összes jövő fejlődésének csirái. Ez az utóbbi nézet különösen fontos. A lélek nem nyer mindent kivülről; nagy eszméi belőle állanak elő, s ama veleszületett világosságnál fogva olvassa és fogja fel a természet és kijelentés könyveit. Mi ugyan ugy szólunk a természetről és kijelentésről, mint a melyek minket egy értelmes főokkal ismertetnek meg; azonban az értelmesség és az okozatosság eszméit eredetileg saját természetünkből meritjük. Az Isten eszméjének elemeit magunkból gyüjtjük össze. Hatalom, bölcseség, szeretet, erény, szépség és boldogság, e szavak, melyek mindazt magokban foglalják, a mi a mindenségben dicső, s lételünkben érdekes, a lélek tulajdonait fejezik ki, s mi ezeket csak öntudatunk által értjük meg. Az igaz, hogy az észnek emez eszméit vagy elveit gyakran vastag fellegek homályositják, s sok és fájdalmas tévedésekkel vannak összeszövődve, azonban még sincsenek elveszve soha; a keresztény vallás megismeri ezeket, ezekre van épitve, s mint magyarázókra, szüksége van reájok. Ha e nézeteket fel kellene világositani, arra a pontra vonnám az önök figyelmét, a mit a vallás legmélyebb alapeszméjének lehet nevezni; értem a jog, a kötelesség eszméjét. Vajjon mi ezeket eredetileg s merőben a szent könyvekből meritjük-e? Nincs-e meg minden emberben, akár a kijelentés határain belől, akár azon kivül született, egy bizonyos értelem, a melynél fogva ő különbséget teszen az igaz és nem igaz között?

Vajjon nincs-e egy korábbi szózat a kijelentésnél, a mely az embereket tetteik szerint dicséri, vagy feddi? Nem hallható-e még a miveletlen korszakokban is a lelkiismeret szava? Nem gyarapodik-e annak világossága fokonként a társadalom fejlődésével? A keresztény vallás nem *teremti*, hanem *előre felteszi* a kötelesség eszméjét. Ugyanazt lehet mondani más nagy meggyőződésekről is. A kijelentés tehát nem áll egyedül; nincs is egy beiratlan és nemleges lélekhez intézve. Ez arra volt szánva, hogy kezet fogjon más tanitókkal: a természettel, a gondviseléssel, a lelkiismerettel, értelmi tehetségeinkkel. S miután mindezeket Isten adta nekünk, ennélfogva nem ellenkezhetnek egymással. Istennek meg kell egyeznie önmagával; neki csak egy szózata van; az ember az, a ki egymással nem egyező nyelvekkel beszél. A teremtőtől nem származhatik egyéb, mint öszhang; s következőleg valamely vallás, mely magát Istentől származottnak mondja, semmi által sem mutathatja ki biztosabban a maga hamis voltát, mintha ellene mond ama korábbi igazságoknak, a melyeket nekünk Isten saját természetünk által tanit. Ennyiben láttuk, hogy az ész minket egy isteni kinyilatkoztatásra készit elő, és hogy az állitja elő az eszméket vagy készleteket, a melyekből a kijelentés áll. Ez az én *első* vizsgálódásom.

Most átmegyek egy másodikra. Azt állitom tehát, hogy a *kijelentés az ész tekintélyén alapul, azért, mert igazságának bizonyitékait e tehetségnek adja át*, s *csupán az ész helybenhagyó itélete kötelez minket, hogy a kijelentésnek higyjünk és engedelmeskedjünk.*

Ez igen fontos észrevétel. Midőn a keresztény vallás magát az ész itélőszéke elé állitja, s igényeit e tehetség szentesitésére fekteti, ekkor az egyike a főtanuknak a mi értelmi természetünk tekintélyére és méltóságára nézve. Hogy én e tehetségnek a maga igazi és saját hivatását tulajdonitottam, azt könnyen ki lehet mutatni. Kezembe veszem az új testamentumot, s kérdem: minő alapon fogadom én el ennek igazságait istenieknek? Csupán azokat a betüket látom ennek lapjain, a melyekkel más könyvek irva vannak. Semmi csodaszózat nem biztosit engem az égből, hogy az Isten szava. Lelkemben sem parancsolja azt egyetlen egy titokszerü szózat is, hogy Krisztusnak természetfeletti munkáit elhigyjem.

Mikép fejtsem meg tehát e vallás eredetének kérdését? Ezt éppen azokkal az értelmi tehetségekkel kell megvizsgálnom, a melyekkel más tárgyakat vizsgálok. Meg kell kérdeznem, melyek annak bizonyitékai? s azokat az ész elé kell állitanom, az egyetlen tehetség elé, a mely a bizonyitékokat meg tudja mérlegelni. Nekem nincs külön tehetség adva arra nézve, hogy egy kijelentést megitéljek; nincs két értelmem, melyek közül egyikkel Isten szavát, másikkal az ő munkáit vizsgáljam. Miként ugyanazon testi szemmel most a földre, majd az égre tekintek, ugyanazon észbeli tehetséggel vizsgálom meg most a természetet, majd a kijelentést. Az észnek kell összegyüjteni és megfontolni a keresztény vallás különféle bizonyitékait; ennek kell különösen összehasonlitania e rendszert ama nagy erkölcsi meggyőződésekkel, a melyeket Isten a maga ujjával irt a szivbe, s a melyek az embert maga magának törvényévé teszik. Ez nem fog késni eldobni azt a vallást, a mely ezeket felforgatja, bárminők legyenek is bizonyitékai. Az észnek azonnal el kell vetni például az oly vallást, a nélkül, hogy annak bizonyitékait vizsgálná, a mely azt parancsolja nekünk, hogy a társadalmat gyülöljük és bántalmazzuk. E nézetekből nem csak azt tanuljuk meg, hogy az ész hatáskörébe tartozik a keresztény vallás igazsága felett itéletet mondani, hanem azt is, a mi még fontosabb, hogy a szabályok vagy bizonyitékok, a melyek szerint itél, saját magának sugallatai. A törvényeknek eredete önmagában van, a melyeket ez esetben alkalmaz. Azt senki sem fogja erősitni, hogy a kijelentés elő tudja szabni amaz elveket, a melyek által a kijelentés igazságának kérdése megfejtendő; mert mindaddig semmi tekintélye nincs, a meddig ez az igazság nem lesz bizonyitva. Az észnek kell megszabni a mérveket vagy bizonyitékokat, a melyekhez utasitani kell minden oly közlést, a melyről azt állitják, hogy Istentől származott. Ezek közt pedig egy sem fontosabb amaz erkölcsi törvénynél, a mely értelmi természetünk lényegéhez tartozik, s annak legmélyebb meggyőződése. A kijelentés tehát az észen alapul, és ha vele ellenkeznék, saját romlására működnék.

Két nézetet adtam elő. Megmutattam, hogy a kijelentés a maga eszméit vagy készleteit az észből meriti, és hogy erre, mint saját igazságának birájára, ugy hivatkozik. Már most, harmadszor, azt állitom, hogy az az ész tekintélyén alapul, mert annak

szüksége van arra, hogy e tehetség legyen az ő tolmácsa és ennek segélye nélkül még a haszontalannál is roszabb lenne. Miként lehet a szentirásnak helyes magyarázatát, valódi jelentését biztosan feltalálni? Én erre azt felelem: az ész által. Értelmi tehetségeim használatán kivül nem ismerek más éljárásmódot, mely által az uj testamentomnak helyes értelme, annak lapjáról, lelkembe hathasson. Azt senki sem fogja állitani, miszerint ez a könyv oly felette világos, szavai oly könynyük, tételei oly rövidek, értelme annyira kézzelfogható, hogy az egész igazságot egy pillanat alatt el lehet fogadni, minden értelmi működés nélkül. Ilyen csodálatos egyszerüség sehol sincs a szentirásban.

Valósággal egy könyv sem lehet akkora egyszerüséggel irva, hogy annak szüksége ne legyen az ész gyakorlatára. Majdnem minden szónak több van egy jelentésénél, s az itéletnek kell kiválasztani azt a különös értelmet, a mire az iró czélzott. Minden den könyvek közt tán a szentirásnak van legtöbb szüksége az észre, annak helyes magyarázatát illetőleg. És ez nem onnan van, mintha az nem volna tökéletes valamely tekintetben, hanem irályának ereje, merész volta, és képes jelleme, valamint amaz idő távolsága miatt, a melyben azt irták. Kinyitom az uj testamentumot, s szemem e helyre esik: „Ha a te kezed megbotránkoztat téged, vágd el azt és vesd el tőled.“ *) Vajjon ezt a kifejezést a maga egyszerü és legközelebbi értelmében kell-e venni? Ha ugy, akkor meg kell csonkitanom testemet, és öngyilkossá lennem. Ismét belepillantok, s azt találom, hogy Jézus eme szavakat használja a zsidókkal szemben: „Töltsétek meg a ti álnokságtoknak mértékét. Betü, vagy amaz első eszmék szerint kell-e ezt magyaráznom, a melyeket ez támaszt? Ha ugy, akkor maga Jézus parancsolta hallgatóinak, hogy vétekbe sülyedjenek, és igy ő maga a bün hirdetője lett. Egyedül az ész szabad használata az, a mely által az uj testamentumnak képes, hyperbolikus és gyakran homályos irályán tulhatolhatunk annak valódi jelentményére. Hadd foglalkozzam csak a bibliával ész nélkül, s vegyem azt az első benyomást tekintetbe, a melyet bennem annak

*) Mát. 5, 30. 18, 8. Márk. 9, 43. 45. S. D.

szavai támasztanak, s nincs oly badarság, a mibe ekkor belé ne essem. Ekkor korlátolt testet tulajdonitok Istennek, s határtalan ismeretet az embernek; mert onnan azt olvasom, hogy Istennek tagjai vannak és az ember mindeneket tud. Semmi sincs világosabb annál, minthogy nekem egyik helyet össze kell hasonlitanom a másikkal, különösen pedig korlátoznom mindeniket az észnek ama világos, egyetemes elvei által, a melyeket józan értelemnek neveznek, különben a kijelentést pártfogójává teszem minden esztelenségnek és véteknek. Ennyire lényeges az ész a keresztény iratok magyarázására nézve. A kijelentés ennek tekintélyén alapul. Ellenkezhetik-e tehát ezzel, vagy tanithat-e minket arra, hogy ezt kevéssé becsüljük?

Előadtam eszerint első állitásom bizonyitékait arra nézve, hogy a kijelentés az észen alapul. S midőn ezt tárgyaltam, nem csak e fő eszmét kivántam támogatni, hanem egyszersmind több tiszteletre kivántam tanitani öuöket értelmi természetök iránt, mint a mennyivel eddig tán voltak iránta. A theologusok mind addig kiábáltak az ész ellen, mig végre az emberek megszüntek érezni ennek szentségét és méltóságát. Ezt pedig Isten legnagyobb adományának kell tekinteni. Ez az ő képe bennünk. Ezt megtagadni nem volna egyéb, mint kegyetlen erőszakot követni el magunkon, s az oktalan állatok közt foglalnunk helyet. Inkább toljuk ki szemeinket, inkább oltsuk ki a test világát, mint a bennünk levő világosságot. Mindnyájan érezzük, hogy az ész elvesztése, midőn azt valamely betegség előidézi, a legiszonyubb csapás az életre nézve, s az őrültek házát ugy tekintjük, mint nemünk sajnálatra méltó tagjainak menedékét. Azonban az őrültség, bizonyos tekintetben, nincs oly nagy rosz, mint ha az észt valamely vallásfelekezet vagy vallásos pártfőnök szolgájává aljasitjuk; mert az előbbi a gondviselés látogatása, az utóbbi pedig önkéntes tett, saját kezünk munkája.

Én jól tudom, hogy azok, a kik az emberi észről megvetőleg szólottak, jó indokból cselekedtek; az volt a czéljok, hogy a kijelentést emeljék. Ők azt gondolták, hogy ha ezt, mint az isteni tanitás egyedüli eszközét magasabbra emelik, ez által gyarapitják annak méltóságát. De az igazság a tulkapás által semmit se nyer, s a mint láttuk, semmi sem ássa annyira alá a kereszt-

tény vallást, mint az álokoskodás, a mely megfosztja hitelétől értelmi tehetségeinket. A kijelentésnek semmi ilyen támaszra nincs szüksége. Részemről én nem találom, hogy arra nézve, miszerint a keresztény vallást becsüljem, az oktatás azon egyedüli forrásának kell azt tartanom, a melyhez fordulnom kell. Nem szükség sükétté tennem a természetet a végett, hogy nyomatékot vagy vonzóerőt adjak Krisztus tanitásának; sőt inkább az utóbbi uj érdeket és megerősitést nyer az előbbivel való öszhangzása által. Ha a keresztény vallás azt igényelné, hogy ő az egyedüli világosság, a melyet Isten az emberekkel közölt, akkor fegyvert készitene önmaga ellen; mert ez esetben ugy mutatná fel az emberi nem roppant nagy többségét, mint a melyet annak teremtője vezető és remény nélkül hagyott. Én hiszem, és nagyon örvendek annak a hitnek, hogy minden felebarátom ösvényére száll le egy sugár az égből. A pogánynak, összehasonlitva a kereszténynyel, a sötétségben is megvan a maga világossága. Ez pedig éppen abból a forrásból származik, a honnan a miénk, éppen ugy, miként ugyanazon nap okozza most a halvány hajnalt, majd a világos nappalt. Ha vesszük még a természet tanitását: ez éppen ugy Istentől van, mint az ő szava, ez éppen oly szent, mint a kijelentés. Mindkettő egy végtelen lélek nyilatkozata. Ez öszhangzás nélkül nem lehetne fenntartani a keresztény vallás igényeit.

Midőn ez észrevételeket teszem, nem feledtem el azt, miszerint ezek engemet annak a vádnak fognak kitenni, hogy én „az ész kevélységét“ előmozditom, s meglehet, azt fogják mondani nekem, hogy ennél nincs roszabb kevélység. Ez oly általános vád, a mely megérdemel egy pillanatnyi figyelmet. Ez azonnal alaptalannak bizonyul, mihelyt önök meggondolják, hogy a kevélység a maga fő táplálékát és gyönyörét saját fensőbbségünk eszméjében találja. Ez valami sajátságos és megkülönböztető dolgon alapul, olyas valamin, a mi minket másoktól elválaszt s föléjök emel, nem pedig azokon a tehetségeken, a melyek közösek bennünk mindazokkal, a kik körülöttünk vannak. Most, midőn az ész becséről és tekintélyéről szólottam, szüntelen ugy tekintettem és ugy tüntettem fel ezt a tehetséget, mint minden emberi lény közös tulajdonát. Ugy szólottam annak legfontosabb igazságairól, mint a melyek egyetemesek és végtelenek, olyanok,

a melyeket senki sem egyedárusithat és senki sem tehet a személyes előkelőség és önfelmagasztalás alapjává. Én tehát semmi alkalmat és semmi tápot nem adtam a kevélységnek. Jól tudom ugyan, hogy észbeli vagy értelmi kevélység létezik, de miben nyilvánul ez leginkább? Nem abban, hogy tiszteljük azt az értelmi természetet, a melyet minden ember Istentől nyert; hanem abban, hogy tulbecsüljük egyes vivmányainkat vagy tehetségeinket, magasztaljuk különös nézeteinket, megvetőleg tekintünk más lelkekre, magunkat felebarátaink mintaképeivé teszszük, visszautasitjuk az ujabb világosságot, s megkisértjük uralkodni azok értelme felett, a kik befolyásunkon belől vannak. Ez az értelem kevélységének legközönségesebb alakja. Ez oly vétek, a mely nem szoritkozik egy felekezetre is, sőt tán ott uralkodik leginkább, a hol leginkább kétségbe vonják.

Nem kételkedem, hogy a kik oly annyira csüggnek azon a kötelességen, hogy a szentirást az ész felibe kell emelni, magokat különösen biztositva hiszik az ész kevélysége ellen. Én még is ugy vélem, hogy senki sem vádolható annyira, mint éppen ők. Az ily emberek különösen hajlandók arra, hogy saját bibliamagyarázatukat másokra erőszakolják, s veszedelmet és vétket látnak abban, ha valaki az övéktől különböző nézeteket fogad el. Már most azt kérdem, minő tehetséggel magyarázzák az ily emberek a kijelentést? Nem eszök által-e? Van-e nekik értelmi tehetségökön kivül más tehetségök is, a mely által egyik iratot a másikkal összehasonlitsák, a képes beszédet megmagyarázzák, és Isten akaratához illő következményt alakitsanak? Avagy nem ugyanazon értelmet használják-e Isten szavánál, a melyet az ő munkáinál? És mindkettőt illető magyarázatuk nem az ész eredménye-e? Ebből az következik, hogy midőn saját bibliamagyarázatukat másokra erőszakolják, éppen ugy követelik magoknak az ész fensőbbségét, mintha a természetről adott magyarázatoknak kivánnák okvetetlen elfogadását. A természet és a szentirás megegyeznek abban, hogy egyiket sem lehet egy áttekintésre megérteni. Mind a két könyv összes gondolkozó tehetségeink kitartó kutatását és foglalkozását igényli. E szerint igen is tudjuk, hogy éppen annyi szellemi munka fordítódott a theologiai rendszerekre, mint a természeti tudományokra; s szerencsétlenségre azt is tudjuk, hogy az előbbiek ala-

kitásánál és védelmezésénél éppen akkora lelki kevélység lőn kifejtve, mint az utóbbiakénál. Valóban félek, hogy ez a vétek különös makacssággal ragadt a kijelentés tanulmányozóihoz. Attól tartok, hogy sehol sem mutattak az emberek oly esztelen bizalmat saját csalhatatlanságukban, oly önhitt szeretetet saját következtetéseik iránt, akkora elbizottságot, akkora türelmetlenséget az ellenmondás ellen, dölyföt a különböző véleményüek iránt, mint éppen a szentirás magyarázatánál. És mégis éppen ezek az emberek, a kik anynyira bálványozzák saját értelmi tehetségeiket, le akarják alacsonyitani az észt, és azt állitják, hogy az ahoz való vétkes ragaszkodással kizárólag csak másokat lehet vádolni. Az ész kevélysége elleni valódi védelem abban áll, hogy ne szóljunk arról megvetőleg, hanem tiszteljük azt, mint Istennek oly megbecsülhetetlen adományát, a melyet ő *minden* embernek adott, azért, hogy szüntelen tökéletesedjék, a minek csupán reggeli szürkületét látjuk abban is, a mit a legnemesebb lelkek a jelen életben kivivhattak.

Befejeztem már nézeteimet az első tételre vonatkozólag, a melyet e beszédben felállitottam; t. i., hogy a *keresztény kijelentés az észnek tekintélyén alapul*. Ez természetesen nem ellenkezhetik az észszel a nélkül, hogy önmagát alá ne ássa és le ne rontsa. Azonban én azt tartom, hogy nemcsak nem ellenkezik, hanem *teljesen meg is egyezik az észszel*. Ez *észszerü vallás*. Ez az én *második* nagy állitásom, és erre kérem önöknek további figyelmét. E tárgyat könnyen hosszura lehetne nyujtani. Előadhatnám egymásután a keresztény vallásnak minden elveit, és kimutathatnám, hogy azok az észszel öszhangzanak. De én azt hiszem, hogy hasznosabbak lesznek az átalánosabb nézetek, és csakis ilyeneket lehet előadni egy beszéd keretében.

Midőn e beszéd elején az észről szóltam, én annak két működésére szoritkoztam, arra t. i., hogy az *általános igazságokat* fog fel, s folytonosan oda törekszik, hogy a *gondolatokat öszhangra vagy belső megegyezésre* vonja össze. Az általánosság és a belső megegyezés az ész kiváló tulajdonai közé tartozik. Vajjon feltaláljuk-e ezt a keresztény vallásban? Ha fel, akkor annak igénye arra nézve, hogy *észszerü* vallás, meg van állapitva. Én ennélfogva a ker. vallásra fogom alkalmazni ezt a két mérvet, kezdvén a *belső megegyezésen*.

Hogy valamely vallás észszerü legyen, erre nézve mindenekelőtt szükség, hogy annak igazságai egyezzenek meg egymással és minden más igazsággal, akár a kültermészetből, akár saját lelkünkből legyenek meritve. És én azt állitom, hogy a keresztény tanokban meg van ez az öszhangzás; s mentől tovább vizsgáljuk, annál inkább kitünik az igazságnak ez a bélyege. Először is az evangeliumhoz fordulok, s annak különböző részeit egymással összehasonlitom. Ezek közt teljes öszhangra találok. S a mi ezt még szembetünőbbé teszi, ez az, hogy a keresztény vallás nincs rendszer vagy tudomány alakjában tanitva: Jézus — ha szabad igy szólanom — alkalmilag hintette el az ő parancsait és tanait, vagyis ugy, a mint az alkalom kivánta, és mégis, ha öszveteszszük, egy öszhangzó egészet képeznek. Nem akarok hosszasan időzni e tárgynál, azért, mert én azt hiszem, hogy ezt a hitetlenség nem hozza kérdésbe. Csupán egy példát nevezek meg a keresztény vallásnak ez öszhangjára nézve. Ennek minden tanaiban és minden parancsaiban megvan az egyességnek az a neme, mely egy vallásban lényeges, az t. i., hogy mindnyájan egy tárgyra vonatkoznak. Egyetlen egy czélra nézve mindnyájan megegyeznek, és ez az, hogy az emberi jellemet az erénynek oly magaslatára emeljék, a mely addig ismeretlen volt. Ám nevezzen a kétkedő, ha tud, egyetlen egy oly keresztény elvet, a mely nincs e czélra irányulva. Az ilynemü öszszehangzás a legerősebb bélyege egy gondolható észszerü vallásnak. Engedjék futólag megjegyeznem, miszerint a mellett, hogy a keresztény tanok igy öszhangzanak egymással, meglepő és szép öszhang van Jézusnak tanitásai és az ő jelleme közt, a mi szilárditja mind a kettőt. Mindazt, a mit Jézus tanitott, önök megtestesülve láthatják benne. Tökéletes egység van a rendszer és annak alapitója közt. Élete viszszatükrözte azt, a mi ajkairól ellebbent. Ajkaival komolyan és folytonosan erős és önzéstelen emberszeretetet ajánlott; s mily egybehangzólag és fenségesen párosult az ő keresztje az ő szavával arra nézve, hogy ezt a fenkölt erényt érvényesitse. Ajkaival Istennek könyörületes voltát tanitotta a bünösöknek, s e tulajdonságról gyönyörü magyarázatot adott a bünösök iránti mély érdekeltségében, a leginkább elesettekkel való szabad érintkezésében, valamint az ő kifáraszthatlan törekvéseiben, me-

lyek által azokat az erényre és a mennyei atya iránti gyermeki odaadásra igyekezett viszszavezetni. Eszerint az ő prédikálása gyakran oda volt irányozva, hogy a lelket felülemelje a világon; élete pedig folytonos megtagadása volt a világi érdekeknek, vidám lélekkel való eltürése a szegénységnek azért, hogy sokakat tehessen valóban gazdagokká. Igy az ő beszédei folytonosan hirdették az emberek előtt a halhatatlanság eszméjét, és az emberek érzékei által is megfoghatóvá tette saját személyében ezt az igazságot az által, hogy a halálból feltámadott s a lételnek egy más állapotába emelkedett fel. Én csupán érintettem azt az egységet, a mely Jézus és az ő vallása közt van. A keresztény vallás minden szempontból véve öszhangzó rendszer. Az átalában egy szellemet és egy czélt lehel. Tanaiban, parancsaiban és példáiban megvan az észbeli öszhangzás.

De ez nem elég. Egy észszerü vallásnak nem csak önmagával kell megegyeznie, hanem meg kell egyeznie minden más igazsággal is, akár a kültermészet, akár saját lelkünk jelentse ki azokat. Én tehát beléveszem a keresztény vallást a teremtésbe, s a természet mellé állitom. Megegyeznek-e ezek? Én azt mondom, hogy tökéletesen meg. Semmi különbséget nem tudok felfedezni a közt, a mi azt igényli, hogy Isten szava és az ő munkái közt. Ez tiszta bizonyitéka a keresztény vallás észszerü voltának. Ha a természetet az ujabbkori tudomány által nyujtott világoknál tekintem, folytonosan szaporodó nyomait látom az egy Isten tanának. Mentől inkább kiterjesztem vizsgálódásaimat a természetre, annál inkább látom, hogy az egy egész, egy bölcseség, erő és jóság mive. Az egy szerzőről tanuskodik, s nem is volt annak tanuskodása eredménytelen; mert bár az emberi lélek gyakran megszaporitotta imádása tárgyait, mégis mindig hajlott az isteni egység tana felé, s szilárdabban meg szilárdabban fogadta el azt az emberi fejlődés folyamán. A pogány, mig sok oltárt emelt, addig rendesen egy legfőbb istenségben hitt, a kinek az alsóbb rendü istenek alája voltak vetve, s a kitől származtak. Szükség-e elmondanom önöknek azt az öszhangot, a mely e tekintetben a természet és a kijelentés közt van? A keresztény vallást illeti az a dicsőség, hogy ezt az alapigazságot uj erővel hirdette ki, s az egész müvelt világban elterjesztette.

Ismét. A természet még egy más igazságot is sejtet, értem

Istennek egyetemes, részrehajlatlan jóságát. Ha a teremtésben körültekintek, semmit sem látok, a mi gyanut ébreszthetne bennem arra nézve, hogy annak szerzőjének szeretete csak néhányra szoritkozik. A nap a legkevélyebb király palotájába sem bocsát fényesebb sugarakat, mint a legszegényebb paraszt kunyhójába. A fellegek egyik ember földjét nem választják el szomszédaié felett, hanem egyformán kiöntik áldásaikat a gazdagra és szegényre, sőt az igazra és hamisra is. Az igaz, hogy az emberek különböző állapotuak. Ez azonban nem Isten közbelépése által történik, hanem a természet kiszabott és átalános törvényeinél fogva. Részrehajlatlan és egyetemes jóság az a jellem, a melyben Isten magát az ő munkái által kijelenti, ha csak ezeket igazán értjük. Kell-e mondanom önöknek, hogy mily szépen világit ez az igazság a keresztény vallás lapjain, s mily fontos eszköz volt e vallás arra nézve, hogy azt az emberek közt felállitsa?

Ismét. Ha a természetet átvizsgálom, semmi sem lep meg engem annyira, mint a belső összefüggés, a mely annak művei közt van. A teremtésben semmi sem áll magára; a legkisebb növénynek is benső viszonyai vannak a levegővel, a fellegekkel, a nappal. Az öszhang a természet nagy törvénye, s mily meglepőleg megegyezik itt a keresztény vallás Isten munkáival. Mert mi e vallás rendeltetése, ha nem az, hogy az emberi nemet, Istennek értelmes teremtményét, öszhangzásba, egységbe és békébe hozza, hasonlóan ahoz, a mi a külső világegyetemet összeköti?

Még egy más felvilágositást is akarok adni. A természet nagy törvényeinek egyike az, hogy az Isten által rendelt közvetitések által valami jó érjen minket: hogy a lények életet, fenmaradást, ismeretet és biztonságot nyerjenek másoknak közbejövetele, munkái és szenvedései által. Néha egész községeket ment meg az elnyomástól és romlástól egy bölcs, önzetlen és határozott egyén főleg az ő fáradalmai és áldozatai által. Mennyire megegyezik a természet eme rendjével a keresztény vallás tana, hogy a mi mennyei atyánk, a bűntől és haláltól való megszabaditásunkat célozván, e végre az ő fiának munkásságát és közbenjárását léptette életbe: hogy a világnak egy felséges szabaditót adott, a kinek munkái és szenvedései által mi tisztaságra és halhatatlan életre támadhatunk. Azt mondom tehát, hogy ha eszünkkel helyesen magyarázzuk a ter-

mészetet. a kijelentés megegyezik a természettel, és déli naphoz hasonló fényben jelenti ki az igazságokat. melyek a természetben derengenek, ugy, hogy azt észnek lehet nevezni az ő legtökéletesebb alakjában.

A keresztény vallást kivezettem ezekben a kültermészetbe. Most bévezetem és összehasonlitom az emberi lélekkel. És vajjon megegyezik-e ama nagy igazságokkal, a melyeket ott felfedezek? Én azt állitom, hogy meg. Ha a lélekbe tekintek, azonnal meggyőződöm ama végtelen felsőbbségről, a melylyel a lélek a test felett bir; meglep az ellentét, a mely természetem külön elemei, e tevékeny, felfelé vágyó lélek, s e tagok és anyagi szervek közt van, a melyek szüntelen a föld felé vonnak, s nem sokára porrá válnak. Mennyire megegyezik a keresztény vallás e benső tanitással! Minő erővel, minő merész biztossággal van kiemelve a keresztény vallásban szellemi természetünk fensőbb volta! Minő kicsinléssel szól Jézus a testről és annak érdekeiről, a lélek megváltásával összehasonlitva!

Midőn magamba tekintek, még egy más nagyobb igazság is dereng előttem. Inkább meg inkább megtanulom, hogy a boldogság és nyomor nagy forrásai a lélekben vannak, és hogy hiu törekvés az emberek igyekezete, melynélfogva más uton akarják a békét magok számára biztositani. mint benső tisztulás által. A keresztény vallás nem csak megegyezik e nagy igazsággal, de éppen azon alapszik; megtanitván minket arra, hogy Isten országa bennünk van, s annak az a nagy czélja, hogy a lelket a gonosztól megszabaditsa, s isteni eredetéhez méltó erővel és méltósággal ruházza fel.

Ismét, midőn a lélekbe tekintek, egy más nagy igazság sejtelmeivel is találkozom. Oly tehetségeket veszek abban észre, a melyek itt tökéletesen nem fejlődnek ki. Oly vágyakat látok, a melyeknek megfelelő jó a földön nem létezik. A reménynek egy oly elvét látom ott, a mely mindig előre tör a jövőbe. Ezek oly természetnek jegyei, a mely nem csupán e világ számára van alkotva. És mennyire megegyezik a keresztény vallás lelkünknek ez öntudatával! Ennek nagy tana egy magasabb életnek tana, a hol a bennünk levő szellemi csira örökké fog virulni, és a hol valóságnak bizonyul az a halhatatlan jó, a mely után a lélek sóvárog.

Ha időm volna, egyenként tárgyalnám a lélek külön főtehet-

ségeit, az értelmi, az erkölcsi, a társadalmi és cselekvő elvet, s megmutatnám, mennyire megegyezik a keresztény vallás mindazokkal, kiterjesztvén azok czélját és erejét, nemesebb tárgyakat tűzvén eléjök, s a határtalan remény rugója által elősegitvén azok fejlődéseit. Azonban e tárgyakat magán elmélkedésetek figyelmébe ajánlom, és csupán még egy szempontból vizsgálom a lelket. Ha magamba tekintek, a bűn foltjait s a vétek félelmét és gyötrelmét látom. És mennyire illik ily természethez a keresztény vallás, egy oly vallás, a mely vérrel pecsételt igéreteket foglal magában a bűnösnek való megbocsátásra nézve, és a mely égi erőt nyujt nekünk arra, hogy minket az erkölcsi roszszal való harczainkban erősitsen. Én azt mondom tehát, hogy a keresztény vallás valamint a bennünk levő természettel, ugy a körülöttünk levő természettel is megegyezik. A keresztény vallás nem csak megfelel a lelket illető legmagasabb igazságoknak, hanem azokat valósitja is, ugyannyira, hogy megérdemli. miszerint az ész tökélyesbülésének nevezzék.

Részletesen kimutattam, hogy a keresztény vallásban megvan a belső megegyezés jelleme, és igy az ész első követelményét kielégiti. Nem hozza meghasonlásba a lelket önmagával, s nem viszen egyenetlenséget az értelembe oly tanok ajánlásával, a melyeket lelkiismeretünk és tapasztalatunk visszautasitnak. Azonban e nézetek nem meritik ki a jelen tárgyat. Nem elég a keresztény vallásról azt mondani, hogy az oly nézeteket ajánl, a melyek valamint egymással, ugy minden ismert igazsággal öszhangzanak. Ez uj és vidámitó következetességet ad ama nézeteknek, a melyeket neküuk a világegyetem nyujt. A természet és a gondviselés, minden szépségök, rendszerességök és jótékonyságuk mellett mutatunk fel még döbbentő és zavaró jeleneteket is. Elemeik gyakran harczban látszanak lenni egymással. Az egyszerü vizsgálóknak ugy tetszik, mintha a napfény és vihar, az öröm és fájdalom, a siker és csapás, a bőség és szükség, az egészség és betegség, az élet és halál zavarosan és minden czél nélkül volnának összevegyitve. Az ész semmire sem vágyik oly komolyan, oly aggodalmasan, mint hogy ez ellentétes jelenségeket megfejtse, s valami nagy, központi, kibékitő igazságot fedezzen fel, a mely körül azokat rendezni lehessen, s a melyből

azok világot és öszhangot kölcsönözzenek. Az értelmi természetnek e mély szükségét a keresztény vallás kielégitette. Kimutatta, hogy czél-egység van a gondviselésnek látszólag ellenséges intézkedéseiben, s a lélek előtt a rendnek, szépségnek és jótékony intézésnek új világát nyitotta fel. Midőn a keresztény vallás Istennek határtalan kegyelmét kijelenti az ő bűnös teremtményeinek; midőn egy végtelen jövőt nyilatkoztat ki, a melyben a jelen állapot egyenlőtlenségeinek ki kell egyenlittetniök, s a mely végtelensége által az életnek legsanyarubb fájdalmait is könnyü és muló roszakká változtatja; midőn oly erkölcsi tökélyesülést jelent ki, a mely érdemes minden fáradságra és küzdelemre, s a melyet legsikeresebben és legdicsőbben szenvedés és kisértet közt lehet elnyerni; midőn Jézus Krisztusban kijelenti a megpróbált és mindentürő erény fenséges voltát és jutalmait; midőn kijelenti benne alapitóját egy uj erkölcsi országnak és hatalomnak, melynek az a czélja, hogy a világot Istennek alája vesse; s midőn kiönti a szent lelket mindazokra, a kik oda törekszenek, hogy magokban és másokban felépitsék az igazság és erény országát, — mondom, a keresztény vallás e kijelentések által világosságot árasztott a természetre és gondviselésre, és öszhangzásba hozta Isten munkáinak és útjainak végtelen bonyolodottságát. Ilyenformán kielégiti az értelmi természetnek első szükségét, a meggyőződések egységes összehangzása után való epedést; ez az észnek legsikeresebb munkása és barátja. És vajjon nem észszerü hit-e ez a szónak kitünő értelmében?

Miután megmutattam, hogy a keresztény vallás a belső öszhangzás jellemével bir, rátérek a vallás észszerüségének második mérvére, vagy beljegyére, az-az, az általánosságra; és ezt én igénylem a keresztény vallás részére. Valóban ez egyike vallásunk legmegkülönböztetőbb vonásainak, s oly tiszta és feltünő, hogy kevés felvilágositásra van szüksége. Ha a keresztény vallás tanait, parancsait és szellemét vizsgálom, mindenikben felfedezem az általánosságnak eme jellemét. Semmi korlátoltat, időszerüt és helyit nem fedezek fel. Az evangelium egy különös kor vagy tartomány bélyegét sem hordja magán. Nem bajlódik az a társadalmak vagy egyének veszendő érdekeivel; hanem az emberi természetben lévő szellemi, halhatatlan, határtalan elvhez szól. Czélja a lelket a vég-

telen lényre és egy végtelen jóra irányozni. Ez nem áll megállapitott alakokban és részletekben, mint más vallások, hanem előadja a kötelességnek változhatatlan és mindent felölelő elveit, rábizván minden emberre, hogy az emberi állapotok végtelen különféleségére maga alkalmazza azokat a maga számára. Ez elkülöniti Istentől a zsidó és pogány vallás egyoldalu, korlátolt képzeteit, s őt az egy közös atya fenséges tulajdonaiban tünteti fel. Hasonlóan parancsolja az emberszeretetet, kivétel és határ nélkül; szeretetet az ember mint ember iránt, szeretetet, mely ama halhatatlan természeten alapul, a melynek minden ember részese, s a mely arra kötelez minket, hogy mindenkiben Isten gyermekére és testvérünkre ismerjünk. A keresztény vallás egyaránt kárhoztatja a bigottság szellemét, a mely annak szeretetét egy felekezetre szoritja, valamint azt az aristokratikus szellemet, mely a sokaságot magánál alacsonabb származásunak tekinti; mindezeket egyaránt kárhoztatja a keresztény vallás, a mely ezelőtt tizennyolcz száz évvel, egy korlátolt és babonás korban azt tanitotta, a mit a jelen kor most kezd megérteni, hogy lényegileg minden ember egyenlő, és hogy minden ember tiszteletreméltó, mert mindenik halhatatlanságra van teremtve, s a szünteleni tökéletesedés tehetségeivel van felruházva. Mentől inkább vizsgálom a keresztény vallást, annál inkább meglep engemet annak egyetemessége. Oly vallást látok abban, a mely minden tájék, minden idő, minden osztály és társadalomnak minden fokozata részére van alkotva. Nem az ázsiaihoz vagy az europaihoz van ez szabva, hanem az emberi természet lényeges elveihez, a forró vagy hideg égőv alatt lakó emberhez, az értelem és állapot minden neméhez. Ez oly nyelven szól, a melyre minden embernek szüksége van, és mindenki megérthet; oly erényt mutat fel, a mely boldogsága és dicsősége minden embernek minden korban és minden égaly alatt; s oly vigaszt és reményt nyujt, a melyek megfelelnek minden ember sorsának, szenvedéseinek, a félelemnek és az önvádnak, a melyek a mi természetünket minden külső változások közt megrohanják. Oly világosságot látok benne, a mely nem egy nemzeté, hanem a világé; oly világosságot, mely a világon, az időn túl ér a létnek magasabb módjaiig, és egy határtalan jövőig. Más vallásoknak az volt a rendeltetése, hogy egyes országok vagy idők kivánalmait elégitsék ki,

s ennélfogva a társadalom túlnőtte azokat a maga haladásában. A keresztény vallás pedig inkább meg inkább megfelel a lélek szükségeinek, abban az arányban, a melyben nemünk halad, s igy örök igazságnak bizonyitja magát.

Ez észrevételek után nem igényelhetem-e a keresztény vallás részére az egyetemesség jellemét, a mely az észnek legfensőbb jellemvonása? Hogy teljesen megérthessétek azt a szilárdságot, a melyet ezek a nézetek az evangeliumnak adnak, hasonlitsátok össze azt a Jézus korában létezett vallásokkal, a melyeken rajta van a korlátolt, helyi, időszerinti intézmények bélyege. Mennyire feltünő az ellentét! És minő különös az a tény, hogy e sötétség közepette oly bensőleg összefüggő és egyetemes vallás keletkezett, a mely megérdemli, hogy az ész tökélyének neveztessék!

Érzem és éreznem kell, barátim, hogy teljesen meg van állapitva a keresztény vallásnak igénye arra a tisztességre nézve, hogy az észszerü vallás. Mint ilyent ajánlom én ezt önöknek. Hova tovább mind inkább ilyennek fog ez bizonyulni, abban az arányban, mint önök ezt tanulmányozzák és gyakorolják. Soha se lesz okuk azon panaszkodni, hogy ennek elfogadásával rabszolgákká tették és lealacsonitották legnemesebb tehetségeiket. Itt tehát megállhatnék, és munkámat befejezettnek tekinthetném. Azonban jól tudom, hogy vallásunk észszerü jelleme ellen ellenvetések tétettek, a melyek még hallgatóim némelyikének lelkében is ott lappanghatnak. Azt hiszem, hogy egy ezekre tett rövid megjegyzés csak elő fogja segiteni a czélt, s helyén álló záradéka lesz e beszédnek.

Én ugy képzelem, hogy ha a jelenlevők közül némelyek felszólalnának, s azt mondanák nekem: ha a keresztény vallást a maga gyümölcseiről kellene megitélni, akkor akármi egyebet megérdemelne, csak az észszerü jellemet nem. Elmondanák nekem, hogy egy vallás sem idézett elé több kicsapongást és vakbuzgóságot. Mutogatnák nekem, hogy az ész egy szelid, higgadt, józan elv, s azt kérdenék, hogy vajjon ilynemü-e a keresztény vallás jelleme, mely a világon el van terjedve? Önök közül valamelyik tán figyelmeztetni fog arra a lázas, vad, szenvedélyes vallásra, a melyet

most rendszeresen terjesztenek szerteszét a mi hazánkban, s azt fogja kérdeni, vajjon lehet-e észszerű az a rendszer, mely alatt annyi csalás uralkodik.

Ez ellenvetésekre azt felelem: ön sok igazat mond. Elismerem, hogy az ész egy higgadt és szelid elv, és én kevés szelidséget és meggondoltságot látok ama sokak közt, a kik kizárólag viselik a Krisztus nevét. De azt mondom, hogy önöknek nincs joguk összezavarni a keresztény vallást annak vallóival. A mint önök tudják, ez a vallás sok sötét évszázadon át hatott le hozzánk, melyek alatt megromlott és elhomályosodott. A közönséges egyenesség azt kivánja, hogy önök ezt ugy itéljék meg, a mint alapitójától származott. Menjenek tehát annak eredeti kútfejéhez. Helyezkedjenek közel Jézushoz, s mondják meg, avagy találták-e valaha magokat oly higgadt tanitó körében. Valóban mi a Jézusban nagy buzgóságot láthatunk önuralkodással párositva. Érzelem leheli át az ő egész tanitását és életét, de mindig mérsékelve a bölcseség által. Legmerészebb gondolatai és kifejezései között se fedezzük fel a zabolátlan érzelem és beteges képzelődés jeleit. Vegyük, például, leghosszabb beszédét, a hegyi prédikációt. Minő fontosak a gondolatok! Minő komoly és méltóságos a kifejezés! Önök emlékeznek rá, hogy a sokaság nem az ő szenvedélyes hevén álmélkodott, hanem ama tekintély felett, a melylyel ő szólott. Olvassuk el azután a szent János evangeliumában Jézusnak tanitványaihoz intézett utolsó beszédét. Minő mély, és mégis szelid és legyőzött gyöngédség van párosulva e bámulatra méltó beszédben az öntudatos nagysággal! Vegyük az ugynevezett uri imát, melyet Jézus Istenhez intézendő minden könyörgés mintájául adott. Tükröz-e ez vissza fanatikus hevet, vagy erőszakos megszólitást Istenhez? Hadd kérdezzem meg még továbbá, hozza-e Jézus valahol zajos és zabolátlan forrongásba a vallást? Vajjon nem azt tanitja-e, hogy az engedelmesség és nem az érzelgés jelöli és teszi az igazi kegyességet, és hogy az a legkedvesebb áldozat Isten előtt, ha felebarátaink iránt könyörületességet gyakorlunk? Ha a keresztény világban nagyon közönségessé vált zajos prédikálást és szenvedélyes szavalást összehasonlitom azzal a komoly méltósággal, előrelátó bölcseséggel, tulzás-nélküliséggel, a mely Jézust jellemezte, akkor nem tudok nagyobb ellentétet találni; és bizonyos vagyok ben-

ne, hogy a tüzes vakbuzgó nem képviselője a keresztény vallásnak.

Az első ellenvetéssel végeztem; de gyakran egy más osztályu ellenvetést is emelnek a mi vallásunk észszerü jelleme ellen. Erősen állitották, hogy a keresztény vallás oly egyes tanokat foglal magában, a melyek észszerütlenek, s a melyekkel együtt szükségképp elitélendő az egész vallás, a melynek lényeges részeit teszik. Az ellenvetéseknek ez osztályára kevés feleletem van. Én azt állitom, hogy e sértő tanok nem tartoznak a keresztény valláshoz, hanem csupa toldományok, s ennélfogva annak észszerü voltából és igazságából nem vonnak le. Ugyanis mi az a tan, a melyet legtöbbnyire azért hoznak fel, hogy az észszerütlenség vádját rásüssék az evangeliumra? Ez a szentháromság. A hitetlen ezt az ész ellen elkövetett legnagyobb sérelemnek tartja. Ez azt tanitja, hogy egy Isten van, s mégis három isteni személy létezik. E tan szerint ez a három személy külön hivatásokat teljesit, és külön viszonyokban áll egymáshoz. Az egyik atya, a másik fiu. Az egyik küld, a másik küldve van. Szeretik egymást, egymással társalognak, és szövetséget kötnek egymással; s mégis mind e különbségek mellett is, a mint e tan mondja, nem külön lények, hanem egy lény, egy és ugyanazon Isten. Avagy észszerü-e ez a tan? kérdezte gyakran a keresztény vallás ellensége. Én azt felelem, nem. Én éppen oly könnyen el tudom hinni, hogy az egész emberi nem egy ember, mint azt, hogy ez az ily külön hivatásokat végző három végtelen személy egy isten. De én azt állitom, hogy abból, miszerint a szent háromság észszerütlen, még nem következik, hogy az a vád a keresztény vallást illetné; mert ez a tan nem része a keresztény vallásnak. Jól tudom, hogy vannak egyes szentirásbeli helyek, a melyeket szüntelen idéznek ennek védelmére. De engedjék meg nekem, hogy én is bizonyitsak be némely tanokat ilyen módon, vagy is az által, hogy egyes helyeket azok összefüggő helyeiből kitépek, s azokat a szentirás átalános szövegére való minden vonatkozás nélkül magyarázom, és én akármit sőt mindent be tudok bizonyitani a bibliából. Be tudom bizonyitani, hogy istennek emberi szenvedélyei vannak. Be tudom bizonyitani az átlényegülést, a mely sokkal világosabban van tanitva a szent háromságnál. Elkülönitett helyek semmit se

bizonyitnak. Krisztus Istennek neveztetik; ugyanaz a czim van adva Mózesnek és a vezéreknek. Krisztus azt mondotta: „*én és az én atyám egyek vagyunk*[1]); s azt kérte, hogy ilyen formán *minden tanitványai egyek legyenek*; de ez alatt nem azt értette, hogy azok *egy és ugyanazon lény* legyenek, hanem azt, hogy szeretetben és czélban legyenek egyek. Mielőtt e tárgyban itéletet hoznának, arra kérem önöket, olvassák el a szentirást, mint egészet, s vizsgálják meg annak Jézusra vonatkozó átalános fonalát és tanitását. Én ugy találom, hogy ő mindenütt egyformán megkülönbözteti magát Istentől, magát nem *Istennek*, hanem *Isten fiának* nevezvén; magáról mindig ugy beszél, mint kit Isten küldött, s ki erőit és a csodákat Istentől nyerte. Hallom, hogy ő azt mondja, miszerint *magától semmit se tud tenni*, s ugy imádkozik az atyához, mint az egyedüli igaz Istenhez. Én azt erősitem, hogy ez az új testamentumnak hangulata, s közönséges és átalános fonala; és azoknak az elszórt helyeknek, a melyeken egy attól különböző tan alapul, semmi fontosságuknak se kellene lenni ily temérdek bizonyitékkal szemben. Ne alapuljon az önök hite csak egy néhány helyen. E kedvencz helyek néha nem is részei a szentirásnak.

Például, az a hires hely, a melyen főleg a szent háromság alapul: „*Mert hárman vannak, a kik bizonyságot tesznek a mennyben: az atya, az ige és a szent lélek, és ezen három egy*“ [2]). Ámbár ez a hely megvan a János levelében, s egyházainkban olvassák, de én azt mondom, hogy ezt a legtehetségesebb birálók csalásnak nyilvánitották, s hazánk müvelt papjainak nagy többsége megelégszik aval, hogy ez nem része a szentirásnak. Ne engedjék tehát, hogy valaki más válaszszon önöknek helyeket, a melyek döntő erővel birjanak a vallásos vitákban. Olvassák el önmagok az egész tudósitást és sajátitsák el annak átalános horderejét. Én nagyon ohajtom a keresztény vallástól a kérdés alatti tant elválasztani, mert ez az egész vallásra rásüti az észszerütlenség vádját. Ez egyike az evangelium terjedése nagy akadályainak. A zsidók hallani sem akarnak szent háromságról. Láttam az arczukon és hallottam hangjaikban azt az iszonyodást, a melylyel e nép ama tantól

[1]) Ján. 10, 30. 17, 20—22. S. D. — [2]) 1. Ján. 5, 7. Károli fordítása. Simén D.

iszonyodik, hogy Isten meghalt a kereszten! S midőn a mahomedánok e véleményt hallják a keresztény hittérítőktől, ők is ismétlik hitök első czikkelyét: „Egy Isten van“, [1]) s szánalommal és gunynyal tekintenek Jézus tanitványaira, mint a legtisztább és legnagyobb igazság iránt hite-hagyottakra. Még a mi vadonunk indiánja is, a ki a „nagy szellemet“ imádja, ostobasággal vádolta azt a tanitót, a ki azért ment volt hozzá, hogy őt a szent háromságra megtanitsa. Mennyin hozták kétségbe az egész vallást, még keresztény országokban is, ezen egy tévely miatt. Miután tehát azt hiszem, hogy ez a keresztény vallásnak nem része, Jézus Krisztus iránti hűségem azt kivánja, hogy én nyilvánosan elleneálljak ennek. Midőn ezt teszem, senki érzelmeit sem akarom megsérteni. Én nem kételkedem, hogy azok, a kik e tant elfogadják, éppen ugy kivánnak hódolni az igazságnak, s szolgálni a keresztény vallásnak, mint azok, a kik ennek ellene vannak. Ők azt gondolják, hogy különös tanjok uj érdeket és uj tekintélyt ad Jézus jellemének és tanitásának. De ők nagyon tévednek. Azok a nézetek, melyeken ék a Krisztus iránti szeretetet reménylik felépiteni, levonnak az atya tökélyéből; és én attól tartok, hogy a kegyesség ama neme, mely a keresztény világban jelenleg el van terjedve, az Isten valódi dicsősége emez elhomályositásának sajnos befolyásáról teszen tanuságot. Nem szükség elpártolnunk az észtől, vagy a keresztény vallást megrontanunk azért, hogy a legtisztább, legmélyebb szeretetet biztositsuk az egy igaz Isten, vagy Jézus Krisztus iránt, kit ő a mi vátlságunkra küldött.

Megneveztem egy tant, a melylyel gyekran azt vetik a keresztény vallás ellen, hogy észszerütlen. Van még egy, a melyre néhány észrevételt kivánok tenni. A keresztény vallást gyakran azzal vádolták, hogy azt tanitja, miszerint Isten teljesen megromolva hozza az embereket a világra, s egy roppant sokaságot örök nyomorra kárhoztat oly bünökért, a melyeknek elkövetésére ellenállhatatlanul kényszeritette őket az ő természetök. Erről azt mondták, hogy észszerütlen, s következőleg annak a vallásnak is ilyennek kell lenni, a mely ezt tanitja. Én bizonyára nem fogom megkisérteni, hogy e theologiai koholmányt védelmezzem. Azt hiszem,

[1]) Alkorán I, II, III. stb. Surák. Simén D.

hogy ennél észszerütlenebb tant nem lehetett volna kitalálni; sőt a mi még annál is roszabb, ennek az iránya éppen oly erkölcstelen, mint a mily észszerütlen. Ez arra szolgál, hogy az embereket Istentől és egymástól elidegenitse. Ha az emberek ezt egész komolysággal hinnék, a mi teljes lehetetlen, akkor borzalommal és utálattal tekintenének lételök szerzőjére, s iszonyodással pillantanának embertársaikra. Ez feloszlatná a társadalmat. Ha az embereknek egymást teljesen megromlott lényeknek, megtestesült ördögöknek kellene tekinteniök, minden természet-adta jóravalóság nélkül, a társadalom éppen oly visszaijesztő lenne, mint az oroszlányok barlangja, vagy a viperák fészke. Kihalna minden bizalom, becsülés, szeretet; s ezek nélkül a lételnek érdeke, gyönyöre, becse elenyésznék. Minő fájdalom nyilallanék keresztül a szülő szivén, ha neki mosolygó csecsemőjében oly erkölcsi lényt kellene látnia, a ki szüntelen és teljesen bűnre hajlik, a kinek lelkében tömötten el van vetve az Isten és jóság iránti gyülölet magva, s a ki lételét teremtője átkai alatt kezdette meg. Melyik jó ember kivánna szülő lenni, ha magzatának e végtelenül boldogtalan örökségbe kellene születni? Én azt állitom, hogy e tan erkölcstelen irányu; azt azonban nem állitom, hogy ennek vallói erkölcstelenek. Annyi igaz, hogy ezt senki sem hiszi, nem hiheti teljesen és ugy, a mint van. Én láttam, hogy ennek hivei éppen oly gyöngéd jósággal mosolyogtak a csecsemőre, a kit az ő hitformájok egy kis demonná tett, mintha angyal lett volna; láttam, hogy oly szivesen és bizalmasan érintkeztek embertársaikkal, mintha a teljes megromlottság tana soha se hatott volna füleikbe. E tannak leggonoszabb eredménye tán az a tiszteletlenség, a melylyel ez a keresztény vallást illette. Én ohajtanám letörölni róla e tiszteletlenséget. A keresztény vallás semmi ilyes tant nem tanit. Hol találják önök fel azt az új testamentumban? Tanitotta-e ezt Jézus, midőn a kis gyermekeket karjaiba vette és megáldotta, ezt mondván: „ilyeneké a mennyeknek országa“? Tanitotta-e ezt Pál, midőn a pogányoknak beszélt, a kiknek nincs törvényök, vagy irott kijelentésök, de a kik a természetnél fogva teszik azt, a mi a törvényben van? A keresztény vallás keményen szól ugyan az emberi vétekről, de mindig ugy bánik az emberekkel, mint oly lényekkel, a kiknek te-hetsége van helyesen cselekedni, és a kik teremtőjök gyönyörködése alatt jöttek létre.

Bevégeztem már az evangelium amaz igényét illető védelmemet, mely szerint az észszerü vallás; és nem az volt czélom, hogy egyes pártnak szolgáljak, hanem közös keresztény vallásunk ügyének. Jelenleg az az egyik legsürgősebb teendője annak barátainak, hogy megmentsék azt ama vádtól, mintha az észszel harczban állana. Ezt megkivánja korunk jelleme. Volt idő, midőn a keresztény vallás, ámbár észszerütlen tanokkal volt terhelve, megtartotta állását az emberek hitében; mert az emberek nem tanultak volt meg gondolkozni. Elfogadták vallásukat, éppen ugy, a hogy a gyermekek a kátékézist tanulják; saját értelmök helyébe a papot tették, s nem gondoltak aval, hogy mit és miért hisznek. De az a nap eltelt, s a szabadság szelleme, mely arra következett, a keresztény vallást mind szigorubb szigorubb vizsgálat alá veti; és ha ez a vallás nem tudja magát észszerünek bizonyitani a gondolkozó, higgadt, bölcs ember előtt, akkor nem állhat meg. A vakbuzgó felekezetek terjeszthetnek egy ideig türelmetlen felindulást valamely közönségben és elhallgattathatják a kétkedő ellenvetéseit. De a vakbuzgóság időszaki járvány; megemészti saját erőszakos heve. Elébb vagy utóbb hallatszani fog a meggondolás szózata. Az emberek kérdeni fogják, mik a keresztény vallás igényei? Magán hordja-e az igazság bélyegét? s ha ugy találják, hogy az a természettel és észszel harczban áll, akkor felhagynak s fel is kell hagyniok vele. Ez okból ohajtom, hogy a keresztény vallás tisztittassék meg minden emberi tudományoktól és romlottságoktól. Ha csakugyan észszerütlen tanok vannak benne, akkor nem kivánom azokat tőle különválasztani. Azért, hogy az evangeliumot fentartsam, semmi kedvem nincs beburkolni és elrejteni, annál kevésbbé tagadni egyet is annak valódi elvei közül. Ha azt gondolnám, hogy ez csak egyetlen észszerütlen tannal is meg van terhelve, kimondanám, s a hogy kaptam, ugy hagynám e malomkővel nyaka körül. De én egyetlen egy ily tant sem ismerek. Találok ugyan nehézségekre az új testamentum elbeszélő részében; és vannak érvek a levelekben, a melyek ha a zsidókra illettek is, a kikhez legelébb intézve voltak, de az emberekre átalában nem alkalmazhatók; azonban egy oly vallásos alapelvet sem látok, a melyet eszemnek, higgadt és elfogulatlan elmélkedés után, bensőleg össze nem függőnek kellene nyilvánitnia bármely nagy igazsággal. A legerősebben meg vagyok győződ-

ve arról, hogy a keresztény vallás ész a maga legtökéletesebb alakjában, s ennélfogva azt követelem, hogy választassék el azoktól az észszerütlen tudományoktól, a melyekkel századokon át meg volt terhelve.

Ezek levén nézeteim a ker. vallásról, erősen kell állanom mellette, és én erősen állok. Nem engedhetem át azt a hitetlenség ál-okoskodásainak és gunyjainak; nem szégyenlem e vallást követni, mert észszerü vallás; ez az értelem kivánalmait éppen ugy kielégiti, mint a szivéit. Tudom, hogy erős szellemü emberek ellene mondottak ennek; de mintha a gondviselésnek az lett volna a czélja, hogy saját álokoskodásuk a maga homlokán hordja a czáfolatot, ők rendesen oly nagy és lealacsonyitó hibákba estek, a melyek minden egyebet bizonyitottak, csak azt nem, hogy ők az ész apostolai. Midőn a keresztény vallás tanulmányozásáról az ő irataikhoz fordulok, ugy érzem, mintha a meleg, világos napról a fagyos félhomályba mennék, a mely igen gyakran a legsűrübb sötétséggé válik. Én tehát nem szégyenlem az evangeliumot. Én megdicsőitve látom ezt amaz ellenséges rendszerek által, a melyek ennek romlására vannak emelve. Én követem Jézust, mert ő kiválólag „a világosság“; és nem kételkedem, hogy ő valódi tanitványainak vezére lesz abba a világba, hol a jelen állapot homálya eloszlik, s a hol valamint az ész, ugy az erény is kifejlik Istennek éltető befolyása alatt és tisztább jelenlétében.

Szellemi szabadság.

Egyházi beszéd

az előljárók évi választása alkalmával május 26. 1830.

> János VIII. 31, 32, 36. Mond vala azért Jézus azoknak a zsidóknak, a kik hittek vala néki: Ha ti megmaradtok az én beszédemben, bizony én tanitványim lésztek. És megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tészen titeket. — Azért ha a fiu megszabadit titeket, bizonynyal szabadok lésztek.

A szentirás folytonosan kölcsönöz a természetből és társadalmi életből a szellemi igazságokra vonatkozó felvilágositásokat és jelképeket. A Jézus Krisztus jellemét, vallását és áldásait gyakran a látható világból vett képek alatt állitja elénk. A lélekre való befolyását jelképezi a nap világa, a főnek a tagokkal való élő egyesülése, az elszéledt nyájat összegyüjtő pásztor, az ágait tápláló és gyümölcsöztető szőlőtő, az épületet fentartó alap, az állati testet erősitő kenyér és bor által. Felvett alapigénkben egy oly képes megvilágositása van a Jézus befolyásának vagy vallásának, mely különösen a mi közönségünkre nézve érthető és becses. Ő ugy beszél magáról, mint a ki szabadságot ád, az egyedek és államok eme nagy kincsét, és e hasonlat által kétségkivül az volt a czélja, hogy erős és vonzó világosságban mutassa fel az embereknek azt a szellemi és belső szabadságot, a melyet az általa tanitott igazság ád az ő hű tanitványinak. Belső szellemi szabadság, ez a Jézus Krisztus nagy adománya. Ez lesz mostani beszédem főtárgya. Azt kivánom megmutatni, hogy ez a szabadság az embernek legfőbb java, és hogy a polgári és politikai szabadságnak igen csekély becse van, ha nem ebből ered és nem ezt élteti és erősiti. A most mondottakból beszédem általános iránya könnyen

gyanitható. Azt fogom megmutatni, hogy ugy a községeknek, mint az egyedeknek, legfőbb érdeke a szellemi érdek; hogy a külső és földi javaknak csak annyiban van értékök, a mennyiben befolyással vannak a lélekre, és annak kielégitésére, erősitésére és dicsőségére czéloznak. És én igen jól tudom, hogy nézetem által ellenvetéseknek teszem ki magamat. Azt fogják mondani, hogy csak az emberi természet iránti tudatlanságomat árulom el, midőn megkisértem az embereket a társaságról való ily magasztosabb nézetek által érdekelni; hogy én igen is eszménykedő vagyok; hogy a szellemi szabadság igen lényegtelen és álomszerü arra nézve, hogy az államférfiaknak a törvényhozás végczélja gyanánt lehetne ajánlani; hogy az irószoba álmait nem kell erőltetni a gyakorlat embereire; hogy egyedül nyers és megfogható valódiságok mozgathatják a sokaságot; és hogy a politikusoknak ugy beszélni a társadalom szellemi érdekeiről, mint a legfőbb fontosságu dolgokról, oly hiábavaló fáradság, mintha a vihar erejét egy lehelettel akarnók megállitani.

Én előre látom emez ellenvetéseket, de ezek engem megindítani nem birnak. Erősen hiszem, hogy az egyetlen igazság, mely képes az emberrel maradandó jót tenni, az, a mely a lélekre tartozik, mely az embereket annak mélységébe vezeti, s kijelenti nékik annak erőit és a czélokat, melyekre az teremtetett. Semmi sem késlelteti inkább a társadalom előhaladását, mint azon alantias nézetek, melyeket vezetői az emberi természet felől táplálni szoktak. Az ember lélekből áll szintugy mint testből, és ezt a lelket neki ismerni kellene, és a mig ezt nem ismeri, nem érzi, és abba mélyen nem hatolt, addig semmit sem tud igazán. Testének bizonyos tekintetben el kellene enyészni lelke előtt, vagy a Jézus szava szerint, gyülölnie kellene testi életét, szemben értelmi és erkölcsi életével, a melynek örökké tartani kell. Ezt a tant azonban igen fellengzőnek és tulfinomnak tartják. A hasznos és gyakorlati igazság, ennek legügyesebb magyarázói szerint, annak tudásában áll, hogy van állati természetünk, és hogy főgondunkat erre kell forditanunk; annak tudásában, hogy van szánk melyet meg kell tömni, tagjaink, melyeket fel kell öltöztetni; hogy a földön élünk, melyet szántani kötelességünk; hogy van gazdagságot gyüjteni tudó tehetségünk, és ez a tehetség a község nagysá

gának mértéke! — Én az ily tudományt nem becsülöm. Én nem ismerek más bölcseséget, mint a mely az embert önmagának kijelenti, és megtanitja arra, hogy minden társadalmi intézményeket és egész életét ugy tekintse, mint a benne lévő szellem kifejtésének és fölemelésének eszközeit. Minden állambölcseség, mely ez igazságot el nem ismeri, selejtesnek látszik előttem. Az államférfiu, a ki figyelmét nem irányozza arra, hogy intézkedéseinek mily hatása van a nemzet lelkére, képtelen egyikével az emberek nagy érdekeinek foglalkozni. Szerencsétlenségre az államférfiak ritkán értették meg az emberi természet és emberi társaság szentségét. Ezért lett az államkormány oly gyakran az emberiség ostora.

Én nem akarom a politikai tudományt kisebbiteni. Egy állam legjobb alkotmánya és legjobb kormányzása méltó tárgyak a legmélyebb gondolkozásra. De vannak a közjóllétnek ezeknél mélyebb alapjai. Az államférfiu, a ki ezekkel akarná az erényt helyettesiteni, a melyet ezek által segiteni és felemelni kellene, csak a nevét csatolná azon reményeikben megcsalódott politikusok hosszu sorához, melyet a történelem számunkra fentartott. Hasztalan dolog azt remélni, hogy rövidlátó tervezgetéseinkkel oly boldogságot biztositunk egy népnek, melyet ennek jelleme nem érdemelt meg. Az Isten erkölcsi világkormányának örök törvényeit mi nem másithatjuk meg; és a pergamenre irt alkotmányok, bármily bölcsek is, nem nyujtanak oltalmat a visszatorlások ellen, melyek egy elaljasult és elfajult községet érnek.

Ezen meggyőződésekkel érzem, hogy semmiféle tanitás sem oly gyakorlati, mint a mely mélyen érezteti egy néppel szellemi érdekeinek fontosságát. Ezen meggyőződéssel érzem, hogy nem használhatom fel jobban a jelen alkalmat, mintha rábirom önöket arra, hogy minden más jogok és szabadságok felett becsüljék azt a belső szabadságot, a melyet nekünk adni volt a Krisztus eljövetelének czélja. E tárgyra hivom fel most figyelmöket.

Elsőbben is azt kérdheti valaki tőlem: mit értek a belső, szellemi vagy erkölcsi-vallásos szabadság alatt? A közönséges és igaz felelet az, hogy az a bűntől való szabadság. Azonban félő, hogy sokak, ha nem a legtöbbek előtt, e sza-

vak határozatlanabbak, hogysem ez áldás nagyságának teljes és mély érzelmét előidézzék. Engedjék meg tehát, hogy rövid magyarázatját adjam. A legfontosabb észrevétel a bűnből való szabadságot illetőleg az, hogy az nem tagadólagos állapot, nem csupa hiánya a bűnnek. Ilyen szabadság az állatoknak vagy a gyermekeknek volna tulajdonitható, mielőtt ezek erkölcsi tényezők lesznek. A szellemi szabadság oly lélek megkülönböztető tulajdonsága, a melyben ész és lelkiismeret működni kezdtek, és a mely saját erélye, az igazság iránti hűsége, a kisértetek legyőzése által szabad. Nem jelelhetem tehát jobban a szellemi szabadságról való nézetemet, mintha azt mondom, hogy az: erkölcsi erély vagyis egy szent eltökélési erő, mely küzd az érzékek, a szenvedélyek, a világ ellen, és igy szabaddá teszi az értelmet, a lelkiismeretet és akaratot, ugy hogy ezek erőteljesen működhessenek és örökre fejleszthessék magokat. A szellemi szabadság valódi lényege az erő. Az érzéki kivánságoktól egy szélhüdés által megszabaditott ember nem lenne tehát belsőleg szabad. Egyedül az szabad, a ki önleküzdés és erkölcsi elhatározás által, támogatva az Istenben való bizalom által, meggyőzi az őtet lealacsonyitó szenvedélyeket, és megmenekedvén az aljas dolgok rabszolgaságától, tiszta és magasztos célokra vágyik. Egyedül az a lélek szabad, a mely ugy tekintvén Istent, mint az erény ihletőjét és megjutalmazóját, az ő törvényét, a mely szivünkbe és igéjébe van irva, legfőbb életszabályául elfogadja, és a mely ennek engedelmeskedvén, kormányozza és becsüli magát, lelkiismeretesen gyakorolja legjobb tehetségeit és jótettek által tökéletesiti azokat bármely helyzetben, a melyet számára a gondviselés kimutatott.

Tetszett a világ legbölcsebb rendezőjének, hogy minket születésünktől kezdve nehézségek és kisértetekkel környezzen; hogy egy oly világba helyezzen, hol a gonosz tett gyakran előnyös s kötelesség utja nehéz és veszélyekkel járó, a hol sok vétkes hajlam áll ellent a belső intő szavainak, a hol a test sulyként nehezedik a lélekre s az anyag, az érzékekre való folytonos hatása által, korláttá lesz köztünk és a szellemi világ közt. Mi oly befolyások közepette vagyunk, melyek fenyegetik az értelmet és szivet. Szabaddá lenni azért annyit tesz, mint ellentállani és győzni.

Én azt a lelket nevezem szabadnak, a mely uralma alá hajtja az érzékeket, a mely védelmezi magát az állati vágyak ellen, a mely kevésbe veszi a gyönyört és fájdalmat saját belső életének erélyéhez mérve, a mely áthatolva a hüvelyen, megismeri a maga igazi fényét és nagyságát, a mely ugy tölti el az életet, hogy nem azt kérdi: mit egyék és igyék, hanem éhezi, szomjuhozza és keresi az igazságot.

Én azt a lelket nevezem szabadnak, a mely megszabaditja magát az anyag rablánczaitól, s a helyett hogy az anyagi világhoz tapadna s azt börtönfalává tenné, rajta túl, annak szerzőjéhez emelkedik fel, és a fényvonásokban, melyeket az mindenütt mutat a végetlen szellemről, segédédeszközeit találja a maga szellemi fejlődésének és haladásának.

Én azt a lelket nevezem szabadnak, a mely féltékenyen őrzi értelmi jogait és tehetségeit, a mely egy embert sem nevez mesterének, a mely nem elégszik meg egy szenvedőleges vagy örökölt hittel, a mely megnyilik a világosság előtt, bár honnan jöjön is az, a mely az új igazságot mint mennyei angyalt fogadja, a mely ha örömmel fogadja is mások tanácsát, de sokkal inkább figyel a magában lévő jós szavára, és a másoktól jövő utasitásokat nem azért használja, hogy saját munkásságát félbehagyja, hanem hogy azt fokozza és kifejtse.

Én azt a lelket nevezem szabadnak, a mely nem szab határt szeretetének, a mely nincs magába vagy egy pártba, felekezetbe bebörtönözve, a mely minden emberi lényben megismeri az Isten képét és ennek gyermekei jogait, a mely örömét találja az erényben és rokonszenvez a szenvedéssel, bárhol látja is azt, a mely legyőzi a kevélységet, haragot és renyheséget s önkéntes áldozatul adja magát oda az emberiség ügyének.

Én azt a lelket nevezem szabadnak, a mely nem hagyja magát oda a külső körülményeknek szenvedőleges játszólabdául, a melyet az események hullámai nem sodornak el, a mely nem esetléges befolyások teremtménye, hanem az eseményeket saját mivelésére, javára forditja, és belső ösztönből cselekszik, változhatatlan elvekből, melyeket jól megfontolva sajátitott el.

Én azt a lelket nevezem szabadnak, mely a társadalom jogbitorlásai ellen védelmezi magát, nem görnyed meg

emberi vélemény előtt, hanem az emberinél magasabb itélőszék előtt érzi magát felelősnek, a mely a világdivatnál és szokásnál magasabb törvényt tisztel, többre becsüli magát, hogysem rabszolgája vagy eszköze legyen akár sokaknak, akár keveseknek.

Én azt a lelket nevezem szabadnak, mely az Istenben és az erény erejében való hit által, elvetett minden félelmet, a rosz cselekedet félelmén kivül, a melyet semmi fenyegetés vagy veszély le nem igáz, a mely nyugodt a zivatarban és birja önmagát, ha minden egyéb elveszett is.

Én azt a lelket nevezem szabadnak, a mely ellentáll a szokás rabkötelékének, a mely nem ismétli magát gépiesen és nem másolja a multat, a mely nem élődik régi erényein, nem köti magát rabként megszabott törvényekhez, hanem elfelejti a mik háta megett vannak, a lelkiismeret új és magasabb intéseire hallgat és örvend, ha belsejét új és magasztosabb életjelenségekben nyilvánithatja.

Én azt a lelket nevezem szabadnak, a mely féltékenyen őrzi saját szabadságát és önállóságát, a mely óvakodik a másokba való beolvadástól, s az önmaga feletti uralmat dicsőbbnek tartja, mintha az egész világot birná.

Végre, én azt a lelket nevezem szabadnak, a mely, tudván az Istennel való rokonságát és bizván a Jézus Krisztus által hirdetett igéretekben, lelkiismeretesen arra szenteli magát, hogy minden tehetségeit kifejtse, a mely átlépve az idő és halál korlátait, örökkétartó haladást remél, kimerithetetlen erőt talál mind a cselekvésre, mind a szenvedésre a halhatatlanságra való kilátásban.

Ilyen az a szellemi szabadság, a melynek közlésére a Jézus megjelent. Ez áll az erkölcsi erőben, az önuralomban, a gondolat és szeretet kiterjesztésében és legjobb tehetségeink határtalan, háboritlan működésében. Ebben áll a kereszténység legnemesebb java, s ennél nagyobbat Isten adományai közt nem képzelhetünk. Tudom, hogy sokak előtt ez finomabb, szellemiesb jónak fog látszani, hogysem a társadalom és állam nagy czélja gyanánt lehetne felállitani. De a mi kétkedésünk nem változtathatja meg a dolgok természetét. Tudom, mily kevéssé értik és élvezik e szabadságot; mennyire rabszolgái az emberek az érzékiségnek, a

szenvedélynek és a világnak; de azt is tudom, hogy az emberek ezen szolgaság miatt oly szánalomra méltók, és hogy a mig ez tart, semmi társadalmi intézmény boldogságot nekik nem adhat.

Most előre feltett czélomhoz képest azt mutatom meg, hogy a polgári vagy politikai szabadság keveset ér, hacsak nem ered eme szellemi szabadságból, ha nem ezt fejezi ki és nem ezt eleveniti. Én ugy tekintem a polgári szabadságot mint az államok legfőbb javát, mivel az megegyezik a szellem erőteljes életmunkásságával és felemelkedettségével s támogatja ezeket. Nem is oly távol fekvő vagy homályos igazság ez, hogy fáradságos bizonyitást vagy megvilágositást kivánna. Ugyanis mit jelent a polgári szabadság? ez minden oly megszoritások elháritásában áll, miket a közjó nem követel, s mi a czélja és haszna a megszoritások elháritásának? Az, hogy az emberek kifejthessék erőiket és tehetségeiket és önmagoktól cselekedhessenek. Erős és erősitő munkásság a legszebb gyümölcse minden külszabadságnak. Miért oldjuk le a fogolyról a vasat, hanemha azért, hogy megszabaditott lábait háboritlan működésbe hozhassa? miért nyitjuk meg börtönét, hanemha azért, hogy abból kijöhessen, szemeit széles látkörre irányozhassa s gyakorolja és élvezze különböző tehetségeit. Az a szabadság, a mely nem támogatja az erők tevékenységét és növekedését, nem egyéb puszta névnél és semmivel sem jobb a rabszolgaságnál.

Ezekből megtetszik a szabad intézmények főjótékonysága: az kimondhatatlan becses. Főhasznuk abban áll, hogy gyámolitják a lélek szabadságát, hogy szabad tért adnak az ember tehetségeinek, hogy önnön segédforrásaira szoritják és felhivják arra, hogy saját boldogságát önmaga vivja ki. Hasznuk az, hogy az értelem minden megszoritásainak elháritása által elősegitik a gondolat erejét, eredetiségét és szélesbitését; az isteni tisztelet megszoritásainak eltávolitása által előmozditják a léleknek Istenhez való emelkedését; az ipar akadályainak elmozditása által felélesztik a találékonyságot és vállalkozási szellemet, hogy kikutassák és meghóditsák az anyagi világot, és igy megszabaditsák az emberi nemet azon nyomasztó szükségektől és fáradságoktól, a melyek megszoritják és lenyomják a lelket; s hogy végre ápolják a nemes érzelmeket, a nyiltszivüséget, bátorságot és önbecsülést.

A szabad intézmények nem kis mértékben támogatják a lélek szabadságát és erélyét az által, hogy az emberek valódi egyenlőségét s önmagok kormányzási jogát és kötelességét tanitják; és én főleg csak abban találhatom az alkotmányos élet előnyösebb voltát, melyszerint előljáróit maga a nép választja; hogy bizonyitékul szolgál ezen megnemesitő igazságok mellett. Gyakran mondották, hogy nem a kormányforma, hanem a jó törvénykönyv határozza meg egy nép boldogságát. De a jó törvények, ha nem a közönségből erednek, ha egy ur által erőszakoltatnak a népre, sokat vesztenek becsökből. A legjobb törvénykönyv az, a melynek eredete azon nép akaratjában van, a mely annak engedelmeskedik: a mely ha parancsoló tekintélylyel beszél is, de elismeri az önkormányzást, mint egy eszes lény legelső jogát és kötelességét, és a mely ekként az egyénben, bármi legyen is ennek helyzete és állása, a valódi önbecsülést táplálja.

Hogy a polgári szabadságnak főjósága és legbecsesebb gyümölcse a szellemi szabadság és erő, megismerhetjük annak vizsgálása által, hogy mi a zsarnokság főrosszasága. Tudom, hogy a zsarnokság roszat tesz, midőn megtámadja az emberek külső érdekeit, a vagyont és életet bizonytalanná teszi, megrabolja a munkást, hogy hizlalja a nemest és királyt. De legroszabb befolyása a belsőt illeti. Főképp abban áll kárhozatos volta, hogy megtöri és elnyomja a szellemet, lealjasitja az embert saját szemeiben, elveszi tőle a gondolat és cselekedet élénkségét, lelkiismeretét külső parancscsal helyettesiti, elvetemültté, gyávává, élődi és hunnyászkodó rabszolgává teszi. Ez a zsarnokság átka. Az harczol a lélekkel és igy harczol az Istennel. A theologusok és költők müveiben a teremtő ellen harczoló angyalokról, az égben folyt csatákról olvasunk. De az Isten trónja az égben sérthetetlen. Az Isten elleni harcz egyedül az ő képe, a lélekben lévő isteni elv ellen van, és ezt ostromolja a zsarnokság minden alakjaiban. Itt látjuk a zsarnokság fővétkét, és ennek meg kellene minket tanitani, hogy a polgári szabadság főleg annyiban áldás, a mennyiben tiszteli és becsüli az emberi lelket és annak kifejlődését s erősbülését előmozditja.

E belső, szellemi szabadság nélkül, a külső szabadságnak csekély értéke van. Mit használ nekem, hogy en-

gem idegen járom nem szorit, ha tudatlanság és vétek, önhaszonlesés és félelem miatt nélkülözöm a saját lelkem feletti uralkodást? Azok a leggonoszabb zsarnokok, a melyek saját keblünkben ütnek tanyát. Az ember, a kinél hiányzik az erkölcsi elv és elhatározások ereje, csak rabszolga, bármily szabad is az általa szitt levegő. Végre is a lélek a mi egyedüli birtokunk, vagy más szókkal, minden dolgot ennek erélye és kiképzettsége által birunk; s a polgári intézményeket egyedül abból kell megitélnünk, mennyire alkalmasok szabad és tiszta lelkeket hozni létre.

Látható ezen észrevételekből, hogy én az egyéni lélek szabadságát vagy erkölcsi erejét ugy tekintem, mint a legfőbb jót és az államkormányzás legmagasabb czélját. Jól tudom, hogy sokan más nézetben vannak. Azt mondják, hogy a kormány a közönségért s nem az egyénért van. A nemzeti érdek eszméje uralkodik az államférfiak lelkében, és ez érdeknek, ugy vélik, az egyén feláldozható. De én azt allitom, hogy az egyén nincs az államért annyira, mint az állam az egyénért. Az ember nincs politikai viszonyokért mint legfőbb czéljaért teremtve, hanem végtelen szellemi előhaladásért, és a politikai viszonyokba azért van helyezve, mert ezek tökéletesedésének eszközei. Az emberi lélek nagyobb, szentebb, mint az állam, és soha sem szabad azt ennek feláldozni. Az emberi léleknek tul kell élni minden földi intézményt. A nemzetek különbségei el fognak tünni; századokig fennállott trónok alávetvék az itéletnek, a mely minden emberi műre ki van mondva. De az egyéni lélek fennmarad, és a legalábbvaló egyén, ha hiv az Istenhez, oly hatalomra emelkedik, a mit soha sem birtak földi hatalmasságok.

Az emberi lény nem olyan tagja az államnak, mint a milyen tagjai a kéz vagy a láb a testnek, vagy mint egy kerék része a gépnek, csupán arra rendeltetve, hogy közreműködjék valamely közös czélra és eredményre. Az ember nem a végett teremtetett, hogy beleolvadjon az egészbe, mint egy csepp az oczeánba, vagy egy fövényszem a tengerpart homokjába, és csak egy tömeg alkotására szolgáljon. Ő egy magában egészet képező lény, teremtve saját tökéletesitéséért mint legfőbb czélért, teremtve azért, hogy egyéni lételét fenntartsa, és csak any-

nyiban szolgáljon másokat, a mennyiben ez megegyezik saját erényével és tökéletességével. Eddig az államkormányok nagy mérvben oda törekedtek, hogy elhomályositsák az egyén eme fontosságát, hogy lealacsonyitsák őt saját szemeiben, hogy arra a képzeletre vigyék, hogy a külső érdek fontosabb, mint a láthatatlan lélek, és hogy a külső tekintély szentebb mint Isten szava az ő saját titkos lelkiismeretében. A kormányzók a magán embert az állam tulajdonának nevezték, az állam alatt rendesen magukat értvén, és igy a sok feláldoztatott a kevésnek, sőt azt hitte, hogy ez az ő legmagasb rendeltetése. E nézeteknek nem lehet elég komolyan ellenállani. Semmi sem látszik előttem oly szükségesnek, mint a léleknek öntudatot adni saját külön becséről, a melynek elnyomására a kormányok oly sokat tettek. Hadd érezze az egyén, hogy halhatatlansága által nagyobb kincset összpontosithat saját lényében, mint a milyen a nemzeteké. Hadd érezze, hogy nem azért van az államba helyezve, hogy egyediségét elveszessze, vagy játékszer legyen, hanem hogy különböző tehetségeinek működési tért és a halhatatlan dicsőségre előkészülést találjon. Előttem a társadalom nemesbülése és előhaladása semmi egyébben nem áll annyira, mint abban, hogy az egyént valódi lételére kifejti, saját lényéről öntudatot ád neki, és saját szellemének erősbitésére s emelésére serkenti.

Azt állitván, hogy a társadalmi intézmények czélja az egyén, azt gondolhatná valaki rólam, hogy én azáltal gyengitem a közjóra irányzó törekvéseket és a magánérdekeknek az állam oltárán való feláldozását. Távol legyen tőlem. Sőt állitom, hogy senki sem fogja szolgálni embertársait oly sikeresen, oly buzgón, mint az, a ki nem rabszolgájok; mint az, a ki lerázván minden jármat, alá veti magát saját lelkében a kötelesség törvényének. Ez a törvény önérdek nélküli és nemes szellemet olt belé, mint az ember dicsőségét és hasonlóságát a teremtőhez. Az egyediség vagy az erkölcsi önállóság a legbiztosabb alapja egy mindent átölelő szeretetnek. Egy ember sem sokszorozza a közönséggel egybefüző kötelékeit annyira, mint az, a ki legféltékenyebben őrködik saját tökéletesedése felett. Szép összhangzat van az állam java s az egyed erkölcsi szabadsága és méltósága közt. Ha ez nem igy volna, ha ez érdekek valami módon

meghasonlásban volnának; ha az egyedtől valaha azt követelnék, hogy hazáját oly tettekkel szolgálja, melyek lealjasitják saját lelkét, egy perczig sem kellene tétováznia a felett, hogy melyik jót kelljen többre becsülnie. Vagyont, életet örömmel fel kell áldoznia az államnak. De lelkét soha sem szabad bészennyeznie vagy leigáznia. A szegénységtől, nyomortól, kinpadtól, vesztőhelytől nem kell visszariadnia; de a világ sürü kincseért sem szabad az önmaga feletti uralomról lemondania vagy a belső törvényt megsértenie. — Mi ugy beszélünk a hazafiról, mint a ki feláldozza magát a közjólétnek. Azt értjük-e ezalatt, hogy azt áldozza fel, a mi leginkább sajátja: a szeretet és erény elvét? Nem érezzük-e, hogy bármily nagy legyen is a jó, a mi az ő szenvedései által az államot éri, nagyobb és tisztább dicsőség ragyog reá vissza, és hogy önzetlen szolgálatainak legdrágább gyümölcse az elhatározás és emberszeretet erejében található, a melylyel saját lelkét gazdagitja.

Ezek szerint igyekeztem fejtegetni és támogatni azt a tételt, hogy a szellemi szabadság vagy a lélek erkölcsi ereje és emelkedettsége a legnagyobb jó, a melynek a polgári szabadság alá van rendelve, és a melyet minden társadalmi intézményeknek legfőbb czélul kellene kitüzniök.

És most megkisértem kimutatni némelyeket azon eszközök közül, melyek által e szellemi szabadság előmozditható, s több mások mellőztével, csak kettőre szoritkozom: s ez a vallás és államkormány.

Kezdem a vallással, a leghatalmasabb tényezővel az emberiség ügyeiben. Ehez tartozik legfőképpen a lélek megszabaditásának és felemelésének feladata. Minden más eszközök jelentéktelenek ehez képest. Isten érzése az egyetlen rugó, a melylyel az érzékiség, a világ és kisértetek elnyomó sulyának ellenállhatni. Istenhez való viszonyunk öntudata nélkül minden más viszonyok ellenségei a szellemi életnek és előhaladásnak. — Emlitém, hogy a vallásos érzés a leghatalmasabb tényező a földön. Az többet tett, az jobban megerősitette az embert a cselekvésre és szenvedésre, mint minden más alaperejei a léleknek. Az fentarthatja a lelket minden más erőkkel szemben. Minden elvek közt az a legmélyebb, a leggyökeresebb. Az igaz, hogy elferditett alakjában teméntelen

vétket és inséget termett, de maga az erély, melyet adott a szenvedélyeknek, mikor ezek vegyültek vele és megrontották, tanusitja a mindenhatóságot, a melylyel fel van szerelve.

A vallás életet, erőt, magasztosságot ád a léleknek az által, hogy összeköti a végetlen lélekkel, megtanitja ugy tekinteni magát, mint a végetlen atya gyermekét és szeretetének tárgyát, azért teremtve, hogy közölje vele saját jellemét és tökélyeit, a ki azt igazságra és erényre alkotta, — saját magáért alkotta, a ki aláveti azt sanyaru kisérteteknek, hogy küzködés és kitartás által erősödjék, és a ki elküldötte fiát, hogy megtisztitsa azt minden vétektől és öltöztesse fel halhatatlansággal. Egyedül a vallás az, a mely türelmes és elhatározott reményeket és törekvéseket táplál saját lelkünkért. Enélkül alig kerülhetjük ki az önmegvetést és nemünk megvetését. Isten nélkül lételünknek nincs támasza, életünknek nincs czélja, javulásunknak nincs állandósága, legjobb tetteinknek nincs biztos és tartós sikere, szellemi gyengeségünknek nincs ereje, a melyre támaszkodjunk s legnemesebb vágyainknak és óhajtásainknak nincs záloga, hogy egy jobb létben valósittatnak. A küzködő erénynek nincs barátja; a szenvedő erénynek nincs a győzelemre kilátása. Vedd el az Istent s az élet semmitérő lesz és az ember nyomorultabb az állatnál. Én megszoktam az emberi természet nagyságáról beszélni; de ez csak származása által nagy; nagy, mivel az Istentől ered, mivel oly jósággal és hatalommal van összekötve, a melyből örökké gazdagodnia kell; és semmi egyéb nem adhatja meg az emelkedés ama reményét, a mely által egyedül képes a lélek igazi erőre és szabadságra eljutni, mint ezen összeköttetésnek érzése.

A vallás minden igazságai egy czélra irányulnak — szellemi szabadságra. Mindazon tárgyak, melyeket ez gondolatainknak ád, fenségesek, buzditók, felemelők. Alap-igazsága az, hogy van egy Isten, egy végetlen és örökkévaló atya; azt tanitja nekünk, hogy ugy nézzük a világegyetemet, mint a mely az ő örökké jelenlévő és mindenható szeretetétől át van hatva, megelevenitve és egy összhangzó és jótékony egészbe életerősen egyesitve. Ez igazság által lerontja az anyag és érzékiség, a jelen gyönyör és fájdalom, az aggódás és félelem hatalmát. A szellemet a láthatóról, a külsőről és veszendőről, a láthatatlanra, szellemire és örökkévalóra for-

ditja, s tiszta és fenséges tárgyakkal összekapcsolván, szabaddá teszi.

Jól tudom, hogy a mit most mondok, némelyek előtt nélkülözni látszik a tapasztalás szentesitését. Sokan talán ugy nézik a vallást, mint utolsó szellemi erőt, a mely belső erélyt és szabadságot adhat. Ellenem vetik annak fenyegetéseit és a szolgaságot, melynek igájával megterhel minket. Elismerem, hogy a vallásnak vannak fenyegetései, és ezeknek lenni is kell; mert az inség és nyomor szükségképpen és változhatlanul össze van kötve a rosz cselekedettel, az erkölcsi erővel való viszszaéléssel. A dolgok természetében alapul az, hogy az Istenhez és kötelességéhez hűtelen léleknek szenvednie kell; és a vallás, midőn ezt kimondja, csak a lelkiismeret egyszerü és világos tanitását viszhangozza. De meg kell gondolni, hogy a vallás fenyegetéseinek egyedüli czélja az, hogy minket szellemileg szabadokká tegyen. Azok mind ama szenvedélyek ellen vannak intézve, a melyek leigáznak és lealjasitanak. Megannyi fegyverek, a végre adva a lelkiismeretnek, hogy velök a jó harczot megharczolja és trónját bennünk felállitsa. Ha nem igy használtatnak, czéljokat eltévesztik, és ha oktalan prédikálás által babonát hoznak létre, a hibát ne keressük a vallásban.

Valóban nem csudálom, hogy oly sokan kétlik a vallásnak azt az erejét, hogy a léleknek erőt, méltóságot és szabadságot adhasson; mert a mit annak neveznek, igen gyakran nem terem ily gyümölcsöket. Itt a vallás csak forma, könyörgések és szertartások lánczolata, kisérlet az Istent hizelgés és hunyászkodás által megengesztelni; amott rettentés és egy papnak való alávetés; és emitt viszont az indulat erőszakos felizgatása, mely szélvészként ragadja el a lelket és megfosztja a higgadt önuraloméntól. De az igazi vallás visszautasit minden összeköttetést nevének ezen bitorlóival. A vallás egy szelid és mély meggyőződés Istennek az ő teremtményei tökéletesedése, boldogsága és méltósága iránt viseltető atyai részvétéről; a belső tapasztalás által megerősitett meggyőződés arról, hogy ő az erényben, nem pedig a formaságokban és hizelgésekben gyönyörködik, és hogy ő különösen gyönyörködik az arra való határozott és kitartó törekvésben, hogy azon önzésnélküli szeretethez és tiszta igazságossághoz alkalmazzuk magunkat, a melyek az ő dicső természetét alkotják. Ez ama

vallás, a melynek részére igénylem azt a tisztességet, hogy a léleknek méltóságot és szabadságot ad.

A vallásnak szükséges voltát e munka végrehajtására semmiképpen sem teszi feleslegessé az, a mit a társadalom előhaladásának szoktak nevezni. Sőt mondhatnám, hogy a civilizáczió, nem hogy képes volna magára erkölcsi erőt és felemelkedést nyujtani, sőt inkább a sülyedés okait rejti magában, a melyeknek a vallásos elven kivül semmi egyéb sem állhat ellent. Az kétségkivül sokasitja az élet kényelmeit és élvezeteit; de én ezekben nehéz kisérteteket és veszélyeket látok a lélekre nézve. Ezek az emberi természet érzéki elemeinek vannak segédül, lényünk azon részének, a mely minket hozzá köt a földhöz és igen gyakran annak rabszolgáivá teszen. A czivilizáczio azért szükségessé teszi, hogy arányos segély és támogatás nyujtassék az ember szellemi és erkölcsi elemének, és én nem tudom, hogy ez hol lenne található, ha nem a vallásban. E nélkül, a czivilizált ember, minden ügyességeivel és finumságaival, az igazi méltóságban kevéssé emelkedik feljül a vad emberen, a kire oly nagy megvetéssel pillant. Ti ugy beszéltek nekem a czivilizáczióról, ennek müvészetéről és tudományáról, mint az emberi emelkedés legbiztosabb eszközeiről. Elmondjátok nekem, hogy az ember ezek által miként keriti hatalmába és forditja a maga hasznára a természet erőit. Tudom hogy hatalmába keriti azokat; de azért urok, hogy viszont azoknak rabszolgájává legyen. Ő kinyomozza és müveli a földet, de csak azért, hogy maga még földiesebb legyen. Ő kikutatja az elrejtett bányákat, de csak azért, hogy lánczokat kovácsoljon magának. Ő minden tartományokat meglátogat, de azért idegenként él saját lelkében. Éppen a társadalmi czivilizáczió előhaladásában látom szükségét az érzékekre nézve egy ellensulyozó elvnek, egy oly erőnek, mely megszabaditsa az embert az anyagtól, viszszavezesse őt a külső világtól a belsőhöz; egyedül a vallás képes ily magas feladat megoldására.

A czivilizáczió előnyeinek megvan a maguk veszélye. A társadalom ily állapotjában a közvélemény és törvény üdvös korlátokat szabnak ki ugyan, s általános rendet és biztosságot hoznak létre. De a közvélemény hatalma zsarnoksággá is válik, mely bármi egyébnél inkább elfojtja az eredeti, szabad gondolatot, el-

nyomja a jellem egyéniségét, a társadalmat lelketlen egyhanguságra szállitja és kihűti az erkölcsi tökéletesedés szeretetét. A vallás, egyedül ugy tekintve mint az a főerő, mely egyensulyba hozza az emberi vélemények hatalmát, a mely kiragadja az embert a szokás és divat karjaiból, és megtanitja, hogy egy magasabb itélőszékre hivatkozzék, — véghetetlen segitségül szolgál az erkölcsi erőnek és emelkedésnek.

A czivilizáczió egy igen fontos előnye, miről a nemzetgazdászoktól sokat hallunk, a munkafelosztás, mely által a mesterségek tökélyesbülése lehetségessé válik. Ámde ez, midőn a lelket csekélyszerű működések folytonos körforgására szoritja, arra szolgál, hogy azt eltörpitse. Nekünk jobbitott gyáraink, de megroszabbitott embereink vannak.

A czivilizáczió egy másik előnye az, hogy az erkölcsök finomodnak és a miveltség emelkedik és elterjed; de ezek, a mint untig láthatni is, aláássák a jellem egyszerüségét, az érzés erejét, a természet szeretetét, s a belső szépség és jóság szeretetét. A külső udvariasság alatt, hideg önszeretetet, számító szellemet s a szeretetnek kevés erélyét látjuk.

Megvallom, én nem csekély aggodalommal tekintek körül a polgárosult társadalomra és azzal a mindinkább epedő ohajtással, vajha az ujjászületés lelke szállana alá a mennyből, a vallásból,, és járná azt által. Különösen félek, hogy különféle körülmények hatalmasan működnek köztünk arra, hogy felgyulaszszák és neki bőszitsék ama leigázó és lealacsonyitó elvet: a vagyon szenvedélyét. Például, az örökölt kiváltságok hiánya a mi államunkban, nagyon kedvez a gazdagság általi kitünőségnek és ezt a nagyravágyásnak legfőbb pályaczéljául állitja fel. Ide járulnak még az epicurusi élvezetre irányzott szokások, a melyeket vagyonosságunk annyira megsokasitott és a melyek telhetlenül kivánják a vagyonnagyobbodást, mint a kielégités egyedüli eszközét. E veszély növekedik még korunk szellemével, mely a kereskedés, az ipar, a hazai ujitások, géptani feltalálások, nemzetgazdászat s béke szelleme. Ne gondoljátok, hogy kisebbitni akarom a kereskedést, gépies ügyességet s főképpen az államok közti békés összeköttetést. De az a veszély van velök összekötve, hogy emez áldások, visszaélés által aljas nyervágygyá fajulhatnak el. Ugy tetszik nekem, hogy némely emberi törekvések czélpontjai, a melyek egykor a leghatalmasabban

mozgatták a szellemeket, lassankén' elvesztik vonzó erejöket és igy a lélek fogékonyabbá lesz a vagyon szerzésére. Például, a katonai kitüntetés mindinkább azon alárendelt helyre száll, a melyet megérdemel; s következése az lesz, hogy az erély és dicsvágy, a melyek eddig a háborukban emésztődtek fel, új irányt keresnek; és szerencsések leszünk, ha nem a nyerészkedés csatornájába folynak. Igy azt vélem, hogy a politikai kitüntetés mind kevésbbé lesz törekvési czél; és félő, hogy az ez által elnyelt erélyek az uralkodás egy másik nemének keresésére fordittatnak: a vagyon uralkodására. És ha ez lesz az eredmény, mit nyerünk a társadalom ugynevezett előhaladása által? Mit nyerünk a nemzetek közti béke által, ha az emberek, a csatamezőkön való találkozás helyett a becstelen és ragadozó üzérkedés annál dicstelenebb csatáját vivják egymás közt!? Mit nyerűnk a politikai nagyravágyás hanyatlásával, ha a kabinetek cselszövéseit a börzékéi váltják fel, s a magán személyek pompája és fényüzése foglalja el a nyilvános élet és államférfiak fényének helyét? Én nem vagyok ellensége a cziviliázációnak. Örvendek annak előhaladásán. De azt akarom mondani, hogy egy tiszta vallás nélkül, mely annak irányzatait szabályozni és azt erkölcsi, tiszta szellemmel áthatni képes, a cziviliázció csak megrontani, de nem képes nemesitni bennünket. A vallásos elv kitünő hatályossága abban áll, hogy támogatja és előreviszi a cziviliázációt, kiterjeszti a tudományt és művészeteket, sokasitja az élet kényelmeit és ékességeit, és egyszersmind elveszi azoknak lealjasitó, leigázó hatalmát, sőt az erkölcsi és szellemi szabadság eszközeivé és szolgáivá változtatja, a melyet magokra hagyva, veszélyeztetnek és megsemmisitnek.

De hogy a vallás a maga teljes és legjobb gyümölcsét teremje, egy dolog szükséges; és az idők követelik, hogy ezt különös határozottsággal kiemeljem: szükséges, hogy a vallást szabadelvü irányban fogjuk fel és valljuk. Mily mértékben türelmetlen, kizáró és felekezeties alakot ölt ez magára, éppen oly mértékben forgatja fel, a helyett hogy erősitné, a lélek szabadságát s a legnehezebb és kinosabb járommá lesz, a mely az észre és lelkiismeretre nehezedhetik. A vallást nem ugy kell tekinteni, mint a papok vagy felekezetek szabadalmát; nem ugy, mintha jogot adna bárkinek arra, hogy embertársainak parancsoljon; nem oly eszköznek, a melylyel a kevés rettentse a sokat; nem is ugy, mintha

oly előjogot adna egynek, a mit mindenek nem élvezhetnének, hanem mint minden emberi lény tulajdonát, és minden emberi lélekre nézve a gondolkozás és akaratnak legfőbb tárgyát. Ezt ugy kell tekinteni, mint egy közös atya kijelentését, a kihez mindenkinek egyenlő mehetése van, a ki mindeneket hiv a vele való közvetlen egyesülésre, a kinek nincsenek kegyenczei, a ki akaratjának egy csalhatlan hirdetőjét sem jelölte ki, a ki a maga müveit és igéjét mindenek szeme előtt feltárja és mindeneket felhiv, hogy azokat maguk számára olvassák és félelem nélkül kövessék saját okosságuk legjobb meggyőződéseit. Csak keritsék hatalmukba egyesek vagy felekezetek a vallást mint kizárólag sajátjokká tett mezőt; hadd ruházzák fel csak magukat az itélet isteni előjogával; hadd sikerüljön csak nekik a törvény vagy közvélemény büntetéseivel erőszakolni a maguk hitvallását; hadd sikerüljön csak nekik megbélyegezni az erényes embereket, a kiknek egyedüli vétke a szabad vizsgálódás: a vallás a legveszélyesebb zsarnokság lesz, a mi csak emberi lélekre nehezedhetik. Ti mindnyájan hallottátok a végtelen inséget, nyomort, a mit az ekként zsarnoksággá fajult vallás okozott az emberiségnek; miképpen ásott borzasztó tömlöczöket, gyujtott máglyákat a mártirok számára, és talált fel műszereket a legkikeresettebb kinzásokra. De előttem mindez kevésbbé rettenetes, mint a lélekre való befolyása. Midőn látom a babonát, mely a lelkiismeretet lebékózta, a szellemi rettegéseket, melyekkel a tudatlanokat és félénkeket leigázta, az iszonyodást keltő sötét nézeteket Istenről, melyeket az széltében és hosszában elterjesztett, a szabad vizsgálódástól való félelmet, melyet az magasabb tehetségü lelkekbe nyomott, és a szellem szolgaiságát, a melyet kegyességnek adott ki — midőn mindezeket látom, a máglya, a bitófa, az inquisitió, bármily rettenetesek is, alsóbb rendü roszaknak tetszenek előttem. Én szent örömérzéssel nézek ama hősies szellemekre, a kik önkényt és félelem nélkül mentek szembe a fájdalommal és halállal az igazság és emberi jogok érdekében. De vannak a türelmetlenségnek más áldozatai, a kikre a legmélyebb fájdalommal tekintek. Ezek azok, a kik lekötve korán beoltott előítéletektől vagy a szószék és sajtó rémitgetéseitől, nem mernek gondolkozni; a kik gondosan elnyomni igyekeznek minden kételyt vagy tünődést saját véleményöket illetőleg, mintha kétkedni vétek volna; a kik ugy őrizkednek az igazságot keresőktől mint a ragálytól; a kik

megtagadnak minden erényt, a mely nem az ő felekezetök szolgaruháját viseli; a kik foglyul adván legjobb tehetségeiket, feltétlenül elfogadják a tanokat, a melyek kigunyolják az észt és lelkiismeretet; és a kik érdemnek tartják ráerőszakolni azokra, a kik befolyásuk körében élnek, a lenyügöző köteléket, a melyet ők magok viselnek. Mennyire lehet sajnálni, hogy a vallás — éppen az a szellemi elv, melynek feladata az embereket az emberek itéletén és hatalmán feljülemelni, legyen a lelkek feletti bitor uralkodás főeszközévé.

Azt mondják, hogy ez államban, hol a magánitélet s a meggyőződésünk szerinti beszéd és irás joga intézményeink és törvényeink által a legünnepélyesebben biztositva van, a vallás soha sem fajulhat zsarnoksággá; hogy itt egész befolyásának a szellem felszabaditására és nemesitésére kell irányulnia. Erre azt felelem, hogy az emberi léleknek csekély ismeretét áruljuk el, ha az államintézményeknek oly varázserőt tulajdonitunk, a mely képes számüzni a türelmetlenség és kizárás szellemét. Szinte minden más rosz szenvedélyt hamarább el lehet hallgattatni; és pedig azon egyszerü okból, hogy a türelmetlenség mindig a vallásos buzgóság nevével és köpenyével takaródzik. Abból, hogy egy oly országban élünk, a hol a vastag, külső, látható láncz meg van törve, nem lehet még azt következtetnünk, hogy mi szükségképpen szabadok vagyunk; vannak nem vasból készitett lánczok, a melyek mégis mélyebben belevágódnak a lélekbe. A bigottság kémkedésének éppen oly hamar sikerül bezárni ajkainkat és kihüteni sziveinket, mint egy fegyveres és száz szemü rendőrségnek. Számtalan utak és módok vannak, a melyeken egy szabad országban az emberek emberfeleik jogaiba vághatnak. A vallásra nézve az eszköz készen és mindig kéznél van: ez a közvélemény, mely a felekezetek keblében már is egyesitve és szervezve van s a papok vezénylik. Azt mondják, hogy nekünk nincs inquisitiónk. Holott egy ügyesen szervezett egyházi párt, ugy nevelve, hogy azonegy jelszót kiábáljon, szövetkezve, hogy szitok átokkal halmozzon el mindent, a ki csak nézeteiben tőlök különbözik, hogy a vélemény szabad kimondását a hitetlenség vádjával elfojtsa, és rettegést oltson a sokaságba egyesitett és folytonos fenyegetéssel — egy ily felekezet éppen oly veszélyes és bénitó a gondolatszabadságra nézve, mint az inquisitió, s éppen oly hatályos szolgálatot tesz a papoknak mint a kard. A jelenkor tud-

valevőleg felekezeties szellemü, és ezért ellensége a szabadságnak. Korunk egyik legfelötlőbb vonása az, hogy az emberek nagyon hajlandók társulatokba egyesülni, a nagy tömegbe beleolvadni, nagy tömegekben gondolkozni és cselekedni, a nagyobb szám izgatása után működni, egyediségöket feláldozni, s magukat a pártokkal és felekezetekkel azonositni. Egy ily korszakban félnünk kell, és nem lehet eléggé rettegnünk, hogy egy ellenséges sereg gyül össze valamely felekezeti zászló alatt, oly számos és erős, hogy képes elfojtani a szabad véleményt, elnyomni a vizsgálódást, a másként gondolkozókat ildomos hallgatásra kényszeriteni, s ily formán elérni czélját a nélkül, hogy a büntetőtörvényeknek segélyül hivása által gyülöletet gerjesztenének. Csakugyan nem csekély védelmünk van ezen rosz ellen a felekezetek sokféleségében; azonban ne feledjük el, hogy a szövetkezések éppen oly gyakorlatiak és veszélyesek az egyházban mint az államban: és hogy csekélyebb különbözések, a mint nevezni szokták, pillanatra félretétethetnek oly czélból, hogy a közönséges ellenség ellen egyesült erővel működhessenek. Szerencsére a mi népünk szelleme, daczára minden korlátozó befolyásoknak, lényegesen szabadelvü. Ebben van a mi biztonságunk. Én bizom, hogy a nép szabadszelleme mindinkább mérsékelni és zabolázni fogja azt a kizáró szellemet, a mely uralkodó hibája az ő vallási vezetőinek.

Ezzel kapcsolatban legyen szabad megemlitenem, — és ezt szivből érzett örömmel mondom, hogy a mi köztársaságunk kormánya mindig kitüntette magát a vallásos szabadság szellemével. A türelmetlenség, a mely oly általános és uralkodó más országokban, nem talált menhelyet a mi törvényhozásunk termeiben. Még eddig nyiltan vagy közvetlenül a vallásos vélemény miatt egy testületre sem mondatott számüzési itélet. Egy bölcs és igazságos féltékenység őrködött vallásos szabadságunk felett és a felekezetes nagyravágyás legelső mozdulatára, leggyengébb jelére felriadt. Köztársaságunk ennél nagyobb dicsőséggel nem dicsekedhetik. Vajha senki se érné meg közülünk e dicsőségnek elhalványodását!

Nagy szabadsággal beszéltem korunk felekezetes és kizáró szelleméről. Én a legkomolyabban ajánlom az *érzület* és *itélet szabadelvüségét* a tőlünk különböző véleményü emberek iránt. Azonban ezt téve, semmiképpen sem akarom azt állitani, hogy a vélemények és nézetek csekély fontosságuak, vagy hogy ne töre-

kedjünk terjeszteni az olyan felfogásokat, melyeket mi az isteni igazság kifejezéseinek tartunk. Úgy vélem azonban, hogy ezeket oly eszközök által kell terjesztenünk, a melyek sem minket nem láncolnak valamely párthoz, sem másokat nem szoritnak rabkötelékbe. Egyiránt tisztelnünk kell mind a magunk, mind a mások szellemét. Nem kell a vallásban egyformaságot követelnünk, a mi sehol sem létezik egyebütt, hanem fel kell tennünk, sőt óhajtanunk is kell, hogy a vallásos elv, mint természetünk más elvei, különböző módokban és fokokban nyilatkozzék. Ne feledjük, hogy a szellemi élet éppen ugy mint az állati, különböző alakokban állhat fenn és tenyészhetik. A midőn egész komolysággal ajánljuk azt, a mit mi tiszta és eredeti hitnek tartunk, nem akarjuk elfelejteni, hogy a kik különböznek tőlünk szóban vagy szemlélődésben, megegyezhetnek szivben; hogy a kereszténység szelleme, habár tévelyekkel vegyülve és terhelve, mégis isteni; és hogy felekezetek, a melyek Krisztus Jézusnak különböző rangot tulajdonitnak a lények sorában, tisztelhetik mégis azt az isteni erényt, a mely őt szent atyja dicső képviselőjévé avatta. A pápista és protestáns hitformák leplei alatt igyekezzünk felismerni a kereszténység szeretetreméltó vonásait és örvendjünk annak hivésében, hogy a legellenkezőbb alakok és hangok közepett a mi közös atyánk ugyanazon mély gyermeki imádást jól látja és gyönyörködéssel fogadja.

Ez a lélek igaz szabadsága és kiszélesitése, oly szabadság, a melyet a ki ismer, nem cserélne el a legnagyobb hatalomért, a melyet papok és felekezetek az emberi lélek felett bitoroltak.

Beszéltem a vallásról; most áttérek az államkormányzásra — a másik nagy eszközre, ama szellemi szabadság, s erkölcsi erő és felemelkedés előmozditására nézve, a miről láttuk, hogy a mi legfőbb javunk. Én nem azért nevezém egy ily eszköznek a kormányt, mintha az mindig előmozditaná e czélt, hanem mivel azt képes és tartoznék is előmozditani. A polgári intézményeknek főképpen a szellemi vagy erkölcsi jóra kellene irányulniok, és a mig ezt az igazságot átéreznék, félek, hogy azok tovább is a vétek és nyomor eszközeinek maradnak. Tudom, hogy más nézetek uralkodnak azok rendeltetési czéljáról. Hallani olykor, hogy a kormánynak nincsen más czélja, csak földi; hogy mialatt a vallás a lélekről gondos-

kodik, a kormány feladata a külső és testi érdekek felett őrködni. Érdekeinknek e földire és szellemire való elválasztása előttem alaptalannak látszik. Egész lényünkben egység van. Egy nagy czél van, a melyért test és lélek teremtettek és az élet minden viszonyai rendeztettek: egy központi czél, a mely felé egész lényünknek igyekezni kell; és ez értelmi és erkölcsi természetünk kifejtése; és egy ember sem érti tökéletesen a kormány czélját, csak az, a ki ugy tiszteli azt, mint az Istentől e magasztos czélra rendelt nagyszerü gépezetnek egyik részét. Nem tagadom, hogy a kormány azért van felállitva, hogy a mi jelen világi életünkhöz tartozó érdekeink felett őrködjék. Mindazáltal van szellemi vagy erkölcsi feladata is, mert a jelenlegi érdekek kiválóan szellem-erkölcsiek; azaz, eszközök és alkalmak az erény gyakorlására, felhivások az erkölcsi törvény iránti engedelmességre, forrásai kötelmeinknek; és csak akkor áldások ránk nézve, ha a lélek egészségét s jóllétét előmozditják. Például a birtok, a törvényhozás főtárgya, az az anyagszer, ha szabad ugy szólanom, a melyre az igazság munkássága irányul, vagy a melynél fogva ez a sarkalatos erény gyakoroltatik és nyilvánul; és a birtoknak nincs magasabb czélja, mint a részrehajlatlan igazság és jóság elvét bennünk nyilvánosságra hozni s ez által elevenitni s erősiteni.

A kormány a polgári társaságnak főszerve, és mi igazságosabban itélnők meg az elsőt, ha az utóbbi természetét és alapját jobban ismernők. Azt mondom tehát, hogy a társadalom egészen erkölcsi intézmény. Valami nagyon különböző az ugyanazon legelőn táplálkozó marhacsordától. Az, eszes lények egyesülése a jog biztonságaért. A jog, egy erkölcsi eszme, teszi sajátlagos alapját a polgári községeknek; és a legfőbb jó, a mit azok létre hoznak, az erkölcsi érzelmek és hajlamok kielégitése. Némelyek azt tanitották nekünk, hogy a társadalom szerződés és önző számitás müve; hogy az emberek azért egyeztek meg az együttlakásban, hogy magán érdekeiket kölcsönösen védelmezzék. Pedig nem. A társadalom korábbi és magasabb eredetü. Az Isten rendelése, és megfelel annak, a mi legistenibb a mi természetünkben. A főkötelékek, a melyek az embereket községekben összetartják, nem önérdekek, vagy szerződések, vagy tényleges intézkedések, vagy erőszak. Sőt inkább láthatatlan, fensőbbszerü, erkölcsi kötelékek, a lélek és sziv kapcsai-

Legjobb tehetségeink és hajlamaink ösztönszerüleg vágynak a társaságra, mint olyan körre, a melyben életöket s boldogságukat feltalálják. Hogy az emberek nagy mértékben erősithetik és javithatják a társadalmat irott alkotmányokkal, készséggel megengedem. Van azonban egy alkotmány, a mely minden emberi készitményt megelőz, és a mely után a többieket mind alakitani kell: alkotmány, a melynek nagy vonalai éppen természetünkbe vannak huzva: az igazságnak, jószivüségnek és emberszeretetnek egy eredeti törvénye, a melynek minden más törvények köteleztetnek érvényt szerezni, és a melytől minden más törvény az ő jogerejét nyeri.

Ha már most azt kérditek tőlem, hogy az állam kormánya miként mozditsa elő az erkölcsi elv erélyét és emelkedését. Azt felelem: nem ugy, hogy a különböző erényeket a törvényhozás tárgyává tegye; nem az erkölcsök prédikálása, nem vallás felállitása által; mert ezek nem az ő tulajdonképpeni feladatai; kötelessége nem tanitás, vagy rábeszélés, hanem tett által szolgálni a szellemi szabadság ügyét, azaz, hogy minden intézkedéseiben szigoruan tartsa magát az erkölcsi vagy keresztényi törvényhez, s ez által a jog, igazság, egyetemes jóllét, és az erény elvei iránti tiszteletének legnyilvánosabb és ünnepélyesebb jeleit adja. A kormány az emberi intézmények közt a legláthatóbban fellépő, és ha erkölcsi méltóság és egyenesleiküség volna homlokára irva, és minden tetteire láthatólag rányomva, megmérhetetlen erőt kölösönözne ez az egyedek keblében az erény elvének.

Részletesebben szólva, a kormány képes és köteles is volna nemesiteni a polgárok lelkét az által, hogy folytonosan elejök tárja az általános jólét elvét. Ez eszmének ragyogó betükkel kellene minden törvényhozásba bevésődni; és a mely kormány határozottan és állhatatosan törekszik e czélra, az erény prédikátora lesz. Ez megtanitja a polgárt, hogy szentséget tulajdonitson a közjónak; feljülemeli őt az önző tekinteteken, táplálja benne a nagylelküséget és az elhatározást, feláldozni magát a közjóért, a mennyire az igazság és erény megengedi. Ellenben az oly kormány, mely a hatalmat önző czélokra használja, mely a sokat feláldozza a kevésnek, vagy az államot egy pártnak, nyilt prédikálója lesz a gonoszságnak, megrontja a polgár lelkét, mindent megtesz, hogy azt aljassá és megvásárolhatóvá tegye, és rávezeti önnön példája

által hogy megcsalja vagy elárulja érdekeit, a melyekért késznek kellene lennie meghalni.

Továbbá a kormánytól függ, sokkal inkább mint bármely intézménytől, ama legfontosabb életelv: az igazság érzete a közönségben. Ennek előmozditása végett minden törvényeiben tiszteletet kellene a jog iránt kifejeznie, és pedig egyenlő tiszteletet a nagyok és kicsinyek, vagy gazdagok és szegények jogai iránt. Inkább fel kellene áldoznia a legfényesebb előnyöket, mintsem a maga hitét és szavát megtörje, mintsem a birtok megállitott törvényeit megrenditse, vagy bármi módon megingassa a közönségben az igazság érzését.

Legyen szabad még hozzáadnom egy más módot is, mely által a kormány képes lesz a polgárok lelkét nevelni és magasztositni. Más kormányokhoz való viszonyaiban sértetlenül ragaszkodnia kellene az igazság és emberszeretet elveihez. Mérsékeltsége, őszintesége, egyeneslelkülsége és külállamok iránti békés szelleme, minden titkos mesterkedések és hamis nyereségektől való megtartóztatás, a szabad és kölcsönösen jótékony közlekedés ápolása által, táplálnia kellene a polgárok közt azt a nemesitő öntudatot, hogy ők az emberi családhoz tartoznak, és az egész emberi nemmel közös érdekök van. A kormány csak akkor teljesiti feladatát, midőn igy egyesül a kereszténységgel ama közös végczélra: az általános szeretet törvényének tiszteletet és érvényt szerezni.

Szerencsétlenségre, a kormányok ritkán ismerték legfőbb feladatuknak azt a kötelezettséget, hogy a közönségben a tiszta és nemes érzületet erősitsék. Sőt inkább attól tartok, hogy azokat éppen a nemzeteket megvesztegető főtényezők közé kell számitani. Mindazon tanok közt, a melyek vétkek terjesztői voltak, egyet sem ismerek veszélyesebbet, mint azt a szabályelvet, hogy az államférfiak ki vannak véve az erkölcsiség közönséges törvényei alól; hogy a nemzetek nem kötelezvék az egyénekkel egyaránt az igazság és emberszeretet örök törvényei által. E tan kedvezésével a vétek a társadalom legmagasabb polczain szégyenpir nélkül emelte fel fejét. A vétek a trónra ült. Emberek, kik kezökben tartották a legfőbb hatalmat, s lekötötték a nemzetek bámulását, nagyságuk szentesitését kölcsönözték a véteknek. A népeknek éppen a szivében, a kormányzók udvari titkosszobáiban, erkölcsi fekély tenyé-

szett, a mely megfertőzött és megrontott minden osztályt az államban. A kormányzók példája által a magánemberek megtanulták ugy tekinteni az örökkétartó törvényt, mint egy ideiglenes szerződésszerü szabályt és megvakittattak az erkölcsiség felsőbbségére nézve.

Hogy egy nép jólléte bensőleg össze van kötve az erény eme tiszteletével, a melyet én a törvényhozóknak ajánlék, a legigazabb és nem lehet elég mélyen érezni. Semmi alapja nincs ama köznapias tannak, hogy egy állam virágzásra juthat politikai mesterségek és vétkek által. Nemzetek és egyesek egy törvénynek vannak alávetve. Az erkölcsiség elve az államok élete. Nem érhet népet nagyobb csapás, mint egy gonosz politika ideiglenes sikere s az ez által táplált remény, hogy bűntetlenül lehet lábbal tapodni az Isten tekintélyét. Előbb vagy később, a megsértett erény rettenetesen megboszulja magát államokon ugy, mint magánembereken. — Mi valóban gazdagságunk biztonságát és nyugodt élvezését reméljük törvényeinktől és intézményeinktől. De a polgári törvények az Isten ujja által szivünkbe irt törvényekben találják főszentesitésöket. A nyilvános igazság forrása abban az arányban lesz zavarttá és tisztátlanná, a milyenben egy nép rabszolgájává teszi magát a vételnek. A legüdvösebb törvények, ha nélkülözik a közvélemény támogatását, tehetetlenekké lesznek. Önző, elvtelen emberek, hizelegvén a rosz szenvedélyeknek, és elhomályositván a közvéleményt, bitorolják a törvényszékeket, a hatalom és bizalom helyeit, s a szabad intézményeket élettelen alakokká vagy az elnyomás eszközeivé változtatják. Én különösen hiszem, hogy az államok erősen sokat szenvedtek az erkölcstelenség azon neme által, a melyet egy sereg államférfi mint nagy haszonhajtó növényt kiváló gonddal melengetett, értem, a más országok iránti ellenséges érzést. A közönséges tan az volt, hogy az idegen államok megkárositása s azok iránti ellenségeskedés, a nemzeti szellem megerősitésének s a belső egység megszilárditásának eszközei. De a népbe egyszer beoltott rosz szenvedélyek soha sem merülnek ki másutt. A vétek soha sem termi az erény gyümölcseit. Az idegenek iránti igazságtalanság nem gyarapitja a barátaink iránti igazságot. A gonoszlelküség minden alakban a pokol tüze, és az azt tápláló politika ördögi szülött. Házi czivódás és pártdüh ennek természetes és szükségképpi következései; és a mások iránt ellenséges nép tanusitni fogja a maga törté-

nelmében, hogy az embertelenségnek és igazságtalanságnak egyetlen alakja sem kerüli ki a maga méltó jutalmát.

Mint népnek abban áll legnagyobb hibánk, hogy bálványozásig bizunk a mi szabad intézményeinkben; mintha ezeknek, valami bűverőnél fogva biztositni kellene jogainkat, bármennyire rabszolgáivá tennők is mi magunkat a rosz szenvedélyeknek. Szükséges megtanulnunk, hogy a szabadság formái, annak nem lényege; hogy mialatt egy szabad alkotmány betüje megtartatik, szelleme elveszthető; hogy még legbölcsebb intézkedései és legnagyobb gonddal védett hatalma is a zsarnokság fegyvereivé alakithatók. Egy szabadnak nevezett országban, a többség factióvá válhatik, s a kihonositott s vádakkal terhelt kisebbséget kirabolhatja, elnyomhatja, eltiporhatja. Alkotmányok alatt, melyek szerint a kormány választás utján jő létre, egy uralkodó párt éppen ugy bitorlóvá lehet és szintoly árulóképp összeeskühetik az állam ellen, mint az egyed, ki fegyverrel vág magának utat a trónhoz.

Tudom, azt hiszik, hogy a politikai bölcseség ugy alakithatja az államintézményeket, hogy azok által, daczára a nép vétkeinek képes lesz fentartani a szabadságot. E czél elérésére az volt a főeljárásmód, hogy egyensulyozzák, a mint nevezték, egymással szemben az emberek szenvedélyeit és érdekeit; egyik ember önzését gátul használják a másiké ellen, hogy az ellenséges erők ellenhatásai s egyensulya által békét eszközöljenek. Én ez egész elméletben nem bizom. A vétek semmi ügyesség vagy okos mérlegelés által sem vitethetik oda, hogy az erény munkáját cselekedje. Saját történelmünk megmutatta már ezt. Kormányunk a kölcsönös ellenőrzés és egyensuly tanára volt alapitva; és mit tanit nekünk a tapasztalás? Azt, a mire természetünk elvei megtanithattak volna, hogy t. i. valahányszor az ország két nagy pártra van oszolva, az uralkodó párt hatalmába keriti a törvényhozás mindkét ágát s a különböző közigazgatási hivatalokat, és éppen oly kevés ellentállással s oly elszánt akarattal halad czéljai felé, mintha minden hatalom egyetlen testületben volna öszpontositva. Az erénynek nincs semmi pótszere. A szabadintézmények egyedül csak akkor biztositják a jogokat, ha magok is biztositatnak s életerőben tartatnak a szellemi szabadság, amaz erkölcsi erő és felemelés által, a melyet, mint természetünk legfőbb javát, előttetek felmutattam.

E nézetek szerint egy államférfiu első kötelessége, kimüvelni egy nép erkölcsi erélyét. Ez az első érdeke a népnek, és a ki gyengiti ezt, oly hibát követ el, melyet semmi más talentoma sem hozhat helyre; nem is kellene semmi szolgálati fénynek, vagy pillanatnyi sikernek, elforditani tőle a gyalázatot, melyet tettével megérdemelt. Tanulják meg a közügy emberei, nagyobb tisztelettel gondolkozni feladatukról. Érezzék, hogy ők a külső birtoknál lényegesebb érdeket érintnek. Semmitől se féljenek annyira, mint a nép erkölcsi meggyőződéseinek aláásásától, igazságtalan törvényhozás vagy önző politika által. Miveljék önmagukban a vallás és erény szellemét, mint a közpálya főkellékét. Sem a közönség, sem saját maguk haszna, érdeke ne tántoritsa az erkölcsi törvény megtörésére. Legyen hitök az erényben, mint a népek erejében. Ne engedjék magokat lehangoltatni a pillanatnyi rosz siker által az egyenes törekvésben. Emlékezzenek meg, hogy a mig ők és kortársaik csak egy napot élnek, az államnak évezredekig kell élni; és hogy az idő, e soha nem tévedő biró, igazolni fogja azon államférfi bölcseségét és nagylelküségét, a ki bizva az igazság, egyenesség és emberszeretet erejében, fentartja ezek követelményeit, s kegyelettel követi intéseiket az általános hűtlenség és romlottság közepette.

Eddig azon általános befolyásról beszéltem, melyet a kormánynak egy nép erkölcsi érdekeire az által kellene gyakorolnia, hogy egész politikájában és törvényhozásában tiszteletet nyilvánit az erkölcsi törvény iránt. De szintoly kötelessége különösebb és egyenesebb befolyást is gyakorolnia. Azon kötelességet értem, mely a bűnök megelőzésére és megbüntetésére vonatkozik. Ez egyik főczélja a kormánynak, de még eddigelé igen kevés mértékben részesült abban a figyelemben, melyet megérdemel. A kormányok csakugyan nem voltak restek a vétkek megbüntetésében; a társadalom sem szenvedett hiányt börtönök és vesztőhelyek dolgában. De a vétek megelőzése s a vétkes javitása sehol sem kaptak helyet a törvényhozás első tárgyai között. Boszut lihegő és gyakran vérrel irott büntetőtörvényeket állitottak csatarendbe az emberi szenvedélyek erőszakoskodása ellen, és a törvényhozó lelkiismerete megnyugvását találta abban, hogy a büntető szabályoknak törvényerőt kölcsönzött. Vajjon az emberiség megsértése

által nem szaporitotta-e a vétkesek számát, oly kérdés, melyet, bölcsen tenne, ha megfontolná.

A vétek megelőzésének eszközeit bővebben tárgyalni nincs időm s még inkább képességem. Csak azt kivánom mondani, hogy ezt a tárgyat az egész törvényhozásban szem előtt kellene tartani. E végre, a törvényeknek a lehető legkevesebbeknek és legegyszerübbeknek kellene lenni; mert egy terjedelmes és nehezen megérthető törvénykönyv csak szaporitja a törvényszegés alkalmait és a polgárt szükségtelenül összeütközésbe hozza az állammal. Mindenek felett hordozzák a törvények erős vonásokban homlokukon az igazság és emberség jellegét, ugy hogy lehessen a közönség erkölcsi érzése azok szentesitése. Az önkényes és elnyomó törvények áthágásukra csábitnak, és az engedetlenségtől elveszik a vétek öntudatosságát. Sőt bölcs dolog tartózkodni oly törvényektől, a melyek, bármily bölcsek és jók is magokban, az igazságtalanság és czélszerütlenség látszatával birnak, a melyek nem találnak viszhangra a honpolgárok szivében s a melyeket csaknem minden lelkiismereti furdalás nélkül megszegnek. A törvényhozás bölcsesége különösen abban mutatkozik, hogy a törvényeket a lelkiismerethez köti. Hozzá teszem, a mi előttem nagy fontosságunak látszik, miszerint a büntető törvénykönyvet ugy kellene szerkeszteni, hogy a legszigorubb részrehajlatlansággal gyakorolja hatását gazdagokra és a föld nagyjaira ugy, mint a szegényekre és elesettekre. A társadalom nem kevésbbé szenved az előbbiek mint az utóbbiak vétkei miatt. Igazán volt mondva, hogy a tolvajlás és csalás által szerzett vagyon menynyisége csekély, összehasonlitva azzal, a mi becstelen vagyonbukás által szereztetett. Mégis a tolvajt börtönbe küldik, és a csalárd bukott talán pazar fényben él. A közönség erkölcsi érzése ily módon megrontatik; ezért s más fontos okokból is a reform nagyon kivánatos a fizetési-képtelenséget illető törvényekben. Én borzadok a becsületes adós bebörtönzése miatt; és az a törvényhozás, a mely megengedi a hitelezőnek, hogy a zsarnok szerepét játszsza egy ártatlan ember felett, ugy gondolom, egy barbár kort is megalázna. Azonban nem kevésbbé borzadok a büntetlenség miatt, a melylyel bűnös fizetni-képtelenek folytonosan megmenekednek, és a szelidség miatt, melylyel az állam a polgárok leglényegesebb érdekeit megvédni kellető törvényeinek emez áthágói iránt viseltetik.

A vétek meggátlásának egy másik módja, a bölcsen büntetés; és a bölcs büntetés alatt én olyant értek, mely a vétkes javitását czélozza. Tudom, hogy a büntetés ezen czélját bölcs és nemeslelkü emberek kérdésbe tették. De micsoda magasb vagy gyakorlatibb czélt lehet ennél kitüzni? Ti azt mondjátok, hogy példaadás végett kell büntetni. De a történelem azt mutatja, hogy az ugynevezett intő s elrettentő büntetések nem nagy eredménynyel dicsekedhetnek. A bün tenyészik szigoru büntetések alatt, tenyészik a vétkesek vérén. Az ily büntetések gyakori végrehajtása megkeményiti a nép szivét, s átalkodottságot és visszahatást szül a vétkesben. Ugy látszik, hogy a kormány a legujabb időkig arra törekedett, hogy megkeményitse a bünöst, egy rakás bünös közé, egy közös börtön megromlott légkörébe dobván őt. Az emberiség örömmel tekint azon reformra, a mely e tekintetben terjedni kezdett a mi országunkban. Eltávolitni az elitéltet a gonosz befolyásoktól, lényeges lépés az ő erkölcsi helyreállitására. Ez azonban csak egy lépés. Jó befolyás védelme alá helyezni őt szintoly fontos, és itt szükség, hogy egyesek közreműködése legyen támogatója a törvényhozási intézkedéseknek. Magán keresztények, a kik ugy okosságuk, mint emberszeretetök tekintetéből e czélra alkalmasok, lépjenek összeköttetésbe az elkülönzött fogolylyal, és őszinte, testvéries részvét mutatás, beszélgetés, könyvek és buzditás által oly hurokat érintsenek meg benne, a melyek régóta megszüntek rezegni; uj reményeket ébresszenek fel benne, biztassák őt, hogy nincs minden elveszve, hogy Isten és Krisztus, az erény és az erényesek barátsága, tisztesség és halhatatlanság, még számára biztosithatók. A magán keresztények e dicső lelkipásztorkodásának sikere felett nem kételkedem. Tudom, hogy a vétkesek megjavitására irányzott minden törekvések sikertelenségéről fognak nekem beszélni. E törekvések nem voltak mindig sikertelenek. S aztán vajjon az emberiség emberszeretete, lángelméje és erélye hatályositva volt-e méltólag s a legbuzgóbb igyekezettel ezen nagyszerü ügyben? Én az uj testamentumban nem találom az emberi lényeknek oly osztályát, a melynek elhagyására utasittatnék a keresztényi szeretet. Ugy találom, hogy nem tesz egyetlen kivételt is Ő, ki jött hogy felkeresse és megmentse azt, a ki elveszett. Hozzá kell tennem, hogy

a legreménytelenebb egyének nem mindig a fogházakban találhatók. Hogy a vétkesek szörnyen romlottak, azt tudom, de nem romlottabbak sok másnál, a kik szabadon járnak-kelnek és nincsenek kizárva szivességünkből. A gazdag ember, a ki csal, bizonyosan van oly bünös, mint a szegény ember, a ki lop. Az iszákos gazdag inkább vádolható, mint a ki szükség nyomása alatt sülyed ezen vétekbe. A fiatal ember, a ki elcsábitja az ártatlanságot, inkább megérdemli a javitó házat, mint a szerencsétlen nőszemély, a kit a romlás ösvényére csalt. Még inkább meg kell emlitenem, hogy a fogoly vétke mennyire ered a társadalom általános romlottságából. Midőn eszembe jut, hogy a vétkek miatti felelősségből mily sok nehezedik az államra; hogy a vétkek közül, melyek legszigorubban büntettetnek, mily sok tulajdonitható az elhanyagolt nevelésnek, a korai tisztátalan szükölködésnek, a kisérteteknek és veszélyeknek, a miket a társadalom nagyrészint meggátolhatna vagy enyhithetne, érzem, hogy a könyörület és szánalom lelkének mérsékelni kellene a törvényhozást, hogy nekünk nem kellene magunkat oly erősen elszigetelni elesett testvéreinktől; sőt inkább megismerni bennök az emberiség arczát és igényeit; törekednünk kellene őket Istenhez visszanyerni.

Eszerint szóltam az államkormány ama kötelezettségéről, mely szerint a nép erkölcsi emelésére különböző eszközökkel hatni tartozik. E fejezetet a feletti fájdalmam kifejezésével zárom be, hogy egy intézmény, mely ily erkölcsileg nemesitő befolyásra képes, oly gyakran helyet foglal egy nép megrontásának főeszközei közt.

Ez előadásban főleg azon igazságot igyekeztem megállapitni s hallgatóimnak szivére kötni, hogy az állampolgárok erényes érzülete, erkölcsi ereje és emelkedése az állam főfontosságu ügye; és erre én nem csak azért ereszkedtem ki igy, hogy hivatalos kötelességemnek tegyek eleget, hanem mély egyéni meggyőződésből. Én érzem, s nem kétlem sokan érzik, hogy egy nemzet legkitünőbb kincse, egyetlen értékes birtoka, és a mely minden egyéb áldást és üdvet magával hordoz, a polgárok közt a tiszta elvek és érzelmek uralkodása. Egy oly állam polgára óhajtok lenni, a melynek jellemében és intézményeiben magam számára az előhaladás forrásait feltalálom, a melyről nemes büszkeséggel beszélhetek, a

melynek évkönyveiben nagy és tisztelt nevekkel találkozom, és a mely adósává tette a világot valamely igazság felfedezése és az erényes szabadság nemes példája által. Isten őrizzen engem oly országtól, mely a gazdagságot bálványozza és nem gondol az igaz dicsőséggel; a melyben ármány, cselszövés viszi a kormányzást, s a hazafiság a hivatalba juthatástól kölcsönzi buzgóságát; a melyben éhező csalárdok és hizelgők könyörgéseikkel ostromolják az állam minden megyéit; a melyben a nyilvános emberek a bün bélyegét hordozzák és a kormány széke a magánéletbeli erkölcstelenség és politikai romlottság undok fertője. Ne beszéljetek nekem egy szabad országhoz-tartozás tisztes voltáról. Én azt kérdem, hogy szabadságunk terem-e nemes gyümölcsöket? Feljűlemel-e az minket férfias szellemben, nyilvános erényben azon országokon, melyeken zsarnokkény uralkodik? Ne beszéljetek nekem honunk kiterjedéséről. Én nem gondolok annak nagyságával, ha elfajult embereket nevel. Ne beszéljetek gazdagságunkról. Jobb egy szegény nép közé tartozni, mely egyszerü erkölcseiben, istenfélő és tiszteli önmagát, mint a gazdag országok közé, melyek a gazdagságnál nem ismernek fensőbb jót. Legbensőbb óhajom a mi hazánkra nézve, hogy Európának esztelen s szolgai másolása helyett legyen saját jelleme, megfelelő a mi intézményeink szabadságának és egyenlőségének. Egy Európa elég. Egy Páris elég. Mily nagyon kivánatos, hogy bármennyire el vagyunk választva egy oczeán által a keleti száraztól, még inkább el lennénk választva az erkölcsök egyszerüsége, házi tisztaság, benső kegyesség, az emberi természet iránti tisztelet, erkölcsi függetlenség s amaz elpuhító érzékiségnek hódoló hajlam legyőzése által, mely az óvilág legmiveltebb részét jellemzi.

Honunkról különös nyomatékkal mondhatom, hogy jóléte és virulása erényében van. Államaink egyesülete csak ezen állhat szilárdul. A mi állami egységünk nem hasonlit más nemzetekéhez, a melyekét a százados megszokás erősitette meg s erőszak tartotta össze. A miénk uj, s még inkább, önkénytes államegyesülés. Hiába való arról beszélni, hogy erőszak minket összetart. Semmi sem tarthatja vissza egyesült államaink egy tagját is, ha elválásra határozza magát. Az egyedüli kötelékek, a melyek állandólag egyesithetnek minket, erkölcsiek. Hogy vannak e szövetkezett államok-

ban visszataszitó erők, meghasonlási elvek, mindnyájan érezzük. A vonzó erő, a melynek amaz erőket ellensulyozni kell, egyesegyedül a szenvedélyeket mérséklő szelid bölcseségben, a részrehajlatlanság és a közjó iránti tisztelet szellemében s az erényes hazafiságban található, mely ragaszkodik az államok egyesületéhez, mint a szabadság és béke egyetlen zálogához. Az egyesületet fenyegeti az egyes államok féltékenysége s a külön helyi érdekek összeütközése, a melyeket csak nagylelkü szabadelvüség egyeztethet ki. Veszélyezteti a végrehajtó hatalom gyalázatos pártfogósága, mely által a közkincstár a megvesztegetés forrásává alakittatik, valamint a hatalom erős vágya, mely szünetnélkül izgatja az országot, hogy a hivatalt uj kezekbe tegye, s az egyetlen orvosság e roszak ellen a közönség erkölcsi boszankodásában, egy tiszta, nemesen büszke szellemben található, a mely megvetéssel nyomja el ez önző nagyravágyást.

E köztársaság legfőbb tisztviselőjének s a végrehajtó és törvényhozó osztályokban hozzá tartozóknak a legnagyobb tisztelettel ajánlom az itt előadott igazságokat; és a Jézus Krisztus szolgájához illő egyszerüséggel emlékeztetem őket szent kötelességeikre, melyekkel Isten és embertársaik s az emberiesség, szabadság, erény és vallás érdekei iránt viseltetni tartoznak. Mi erős bizalommal reméljük, hogy magas polczaikon igyekezni fognak nem a maguk, hanem a köz javát keresni, és pedig keresni a honi alkotmány elveihez s még inkább az Isten örök törvényei elveihez való hajthatatlan ragaszkodással.

Keresztény isteni tisztelet.

Unitárius templomszentelési beszéd.

(Newport, Rhode Island, julius 27-én 1836).

> Ján. 4: 23, 24. Eljő az óra és az most vagyon, mikor az igaz imádók imádják az Atyát lélekben és igazságban; mert az Atya ilyeneket keres, kik őtet imádják. Az Isten lélek; és a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.

Egy épületnek isteni tisztelet helyéül való felavatási ünnepélye a hála és öröm kiváló tárgya. Még ha ezen ünnepélyt tőlünk különböző nézetü keresztények rendezik: akkor is lelki gyönyört kell abban találnunk; mert fel kell tennünk, hogy felebarátaink, a kiket az igazságról és kötelességről való meggyőződésük a vallásos szertartásokat illetőleg tőlünk elkülönözni kényszerit, azokra éppen oly nagy sulyt fektetnek mint mi; és ennek azon gondolatra kell minket vezetnie, hogy a keresztény vallás ugyannyira „Istennek ereje az idvességre“, annak igazságai oly világosak és épületesek, hogy tisztitó befolyásukat a téves nézetek daczára is, a Krisztust elismerő és az ő tanitásait követő minden felekezet kisebb nagyobb mértékben érzi. Örömünkre kell szolgálnia annak a gondolatnak, hogy az Istent egy felekezet sem monopolizálhatja; hogy az ő szelleme mindenütt jelen van; hogy a vallás, gyökérszálai az emberi lélekben levén megfogantozva, annyi téves felfogás között is élhet és virágozhatik; hogy az igazságot és jámborságot épp oly kevéssé lehet egy templomhoz kötni, mint a nap fényét egy szobába zárni; hogy a forma, név- és hitbeli számos különbségek mellett is, Isten kedvesen veszi a mi tiszteletünket és lélekben mindnyájan ő hozzá emelkedhetünk.

Szokásban van korunkban a társadalmi élet különböző czéljaira, a törvénykezés és kormányzás, a tudományok és müvészetek számára pompás épületeket emelni; de bármily fontosak legyenek is mindezek, még sem ezek a legnemesebb érdekük. Az ember legfelségesebb viszonyai nem a politikai, nem a földi és érzéki viszonyok. Minket nem elégit ki a természet tanulmányozása és meghóditása, a polgári rend megállapitása s lelkünk oly ismeretekkel való felruházása, a melyek csak külső életünk széppé és kényelmessé tételének megannyi eszközei. Szükségeink mélyebben, erőink és hajlamaink távolabb gyökereznek, mint a külső világban. Mi Istentől származunk. Legszorosabb viszonyunk az Istenhez való viszony és csak teremtőnk megismerésében találhatunk békét és kielégitést. Az ember dicsőségét vagy valódi rendeltetését nem azok a nagyszerü épületek jelölik, melyeket a müépitészet földi czélokra emelt. Egy kicsiny templom ég felé emelkedő szerény tornya hangosabban beszél az ember természetéről, méltóságáról s rendeltetéséről, mint Göröghonnak és Rómának minden kőoszlopai és boltivei, mint Ázsia mauzoleumai vagy Egyiptom gúlái. Nem illő-e tehát a hála és öröm hozzánk, midőn egy hajlék az Isten tiszteletére rendeltetik?

A hajlék, melybe most összegyültünk, nem egészen uj, sőt falai régebbiek mint a legidősebb közöttünk. De oly nagy változásokon ment keresztül, hogy ha azok, a kik alapját letették, a földre visszatérnének, alig ismernének rá egykori munkájokra. E mellett egy uj vallást követő gyülekezet birtokába jutván, a jelen templom-szentelési ünnepélynek megvan a maga értelme. Czélom beszédemben megmutatni, hogy hálával és örömmel kell e hajlékba lépnünk: először azért, mert ez a szó legátalánosabb értelmében véve, isteni tiszteletre van rendelve; és másodszor azért, mert éppen unitárius isteni tisztelet helyéül szolgáland. Beszédemet nehány személyemet és a helyet illető észrevétellel zárom bé, a mi — hiszem — meg lesz engedve egy olyan egyénnek, a ki e szigeten született és neveltetett fel, a kinek szivét a helyi érdekek igen közelről érintik, és a kinek lelke előtt a mult idők emlékei megujulnak most, midőn hoszszu távollét után ismét azon falak közt áll, a hol gyermekkorában oly édes volt ülnie, és a hol ifju keble némely legelső benyomásait nyerte.

I.

Hálával és örömmel kell ehajlékba lépnünk, mivel Isten tiszteletére van rendelve. E hajlék czélja, hogy falai között az emberek összegyülvén, bémutassák Istennek lelkök vallásos hódolatát; kifejezzék és megszilárditsák kegyérzelmeiket, szeretetöket, hálájokat és bizalmukat; hogy itt égi ihletést keressenek és találjanak; hogy megtanulják az Isten akaratját s magokat az Isten előtt kedves erényeknek szenteljék. Ez a hajlék az Isten dicsőségére van emelve; arra van emelve, hogy a nagy mindenséghez hasonlóan az ő dicséretét szólja, s legyen az Isten lényének, tökélyének és hatalmának emlékoszlopa. Az Isten tisztelete az ember legfelségesebb rendeltetése; mert a legszebb tehetségeknek a legfelségesebb tárgygyal való foglalkozására szolgál. Sokat kell köszönnünk Istennek; de semmit sem inkább, mint azt az erőt, mely az ő megismerésére és imádására vezet. A teremtmények összege dicső látvány; de van a mi lelkünk és szivünk előtt még dicsőbb, és ez a teremtő. Van valami isteni azon tehetségekben, a melyek képesekké tesznek minket arra, hogy a látható világot tanulmányozzuk és azt akaratunk, kényelmünk és élvezetünkre felhasználjuk; de sokkal istenibb az a tehetség, melylyel a láthatatlant kereshetjuk, magunkat a véges és változó dolgoktól függetlenekké tehetjük, és felemelkedhetünk a végetlenhez és örökkévalóhoz. Szép dolog, hogy a földet és tengert, a szeleket és tüzet, a napot és csillagokat szolgáinkká tehetjük; de mennyivel szebb, hogy azokat szellemi szükségeink kielégitésére felhasználhatjuk, hogy égi igazságok tanitóivá, nálunknál dicsőbb lényhez való vezérekké, az ember és teremtője közötti egyesülés kapcsaivá tehetjük.

Voltak, a kik az istentisztelet becsét kisebbiteni akarták, ugy tüntetvén fel azt, mint egy önkényes és természetellenes intézményt, mint önző czélokra szolgáló emberi találmányt. Ha időm volna, örömest megczáfolnám ezt az álbölcselkedést, megismertetvén veletek az emberi természetet, megmutatván, hogy ez a vallással minden elveire és szükségeire nézve elválhatlanul össze van kötve. De csak egynehány, a történetből vett megjegyzéssel felelhetek az ellenvetésre. A történelem tanusága szerint csakugyan voltak korszakok, melyekben a vallási elv befolyása

megszüntnek látszott lenni; de ez megtörtént más nagy elvekkel is, a melyek fajunk bizonyos fokozatán néha szintén eltünnek. Vannak a társadalomnak bizonyos állapotai, a melyekben az ismeretek utáni vágy mintegy kihaltnak látszik az emberek között és ezek századokon át a baromi tudatlanságnak adják át magokat. Vannak államok, a melyeknél a jobb sors keresése vágyának egyetlen jelét sem lehet feltalálni, és a társadalom hoszszu időn át mozdulatlan állapotban marad. Vannak mások, a melyeknél a szülői érzés is annyira el van tompulva, hogy az ujszülött gyermeket vizbe vetik vagy a zivatarnak kiteszik. Hasonlóan a vallási elv is bizonyos korszakokban alig felismerhető; de azért nincs elveszve. Egy elvnek sincs egyetemesebb nyilvánulása. A legsötétebb korszakokban fel lehet találni egy felsőbb erő sejtelmét. Az ember érzi, hogy van egy felette álló lény és ezen lényhez köti mindazt, a mi az ő kezdetleges felfogása szerint nagy és tiszteletreméltó. Azon országokban, hol az épitészet ismeretlen volt, az emberek méltóságteljes fát vagy kősziklaüreget választottak az isteni tisztelet helyéül, és midőn az épitészet feltünt, az Istennek épült templomok voltak emlékjelei. Mielőtt a betüket feltalálták, már hymnusokat szerkesztettek az istenség dicsőitésére és a zenéről okunk van feltenni, hogy az a vallás szülötte. A zene a maga kezdetleges állapotában az embernek egy láthatatlan erő iránti félelmét, vágyát, reményét, hálaját és magasztalását fejezte ki. Azt mondod nekem, kétkedő barátom, hogy a vallás a papság találmánya. Hát a papság hogy származott? Mi adott annak hatalmat? Miért hogy a hajdankori törvényhozó a törvényeket az istenektől vettnek állitotta lenni? Jellemző az a tény, hogy az emberiség legrégibb vezérei az égtől várták a földi intézmények biztositását és megszilárditását, s kénytelenek voltak az emberekhez az embereknél felsőbb rendü valóságok nevében szólani. A vallás ősibb és szilárdabb alapja a társadalomnak, mint a kormányzat. A miveltséget ennek köszönhetjük. A leghatalmasabb birodalmakat ez teremtette; és az emberek mégis kérdésbe teszik, ha vajjon a vallás eleme-e, alapelve-e az emberi természetnek!

A hajdankorban, mielőtt a tudomány hajnala felelevenült volna, az emberek mindenben, a mi *érzékeikre* rendkivülileg hatott, az istenség közvetlen nyilatkozatát látták. A vad népek előtt

a mennydörgés betüszerinti értelemben az Isten szava, a villám az ő nyila és a szélvész az ő lehelete volt. Minden szokatlan eseményt csudának tartottak, s ugy tekintették azokat, mint égből származó igéreteket a jóért vagy mint fenyegetéseket a gonoszért. Ezek a kezdetleges felfogások elenyésztek a tudomány világa előtt, a mely változhatatlan törvényeket és a természetnek állandó rendjét tanitja. De ezekben a törvényekben, ebben a rendben a vallási elv még számosabb és erősebb bizonyitékokat talál az Istent illetőleg, mint a vad népek találtak az ő csudáikban. A mennydörgésnél és szélvésznél korunkban hangosabban hirdetik az istenséget az ő munkái, a melyek utolérhetetlen bölcseséget, zavartalan öszhangot s helyes czélt mutatnak ott is, a hol az emberek egykor csak zürzavart és rendetlenséget láttak. Korunkban méltán elmondhatjuk, hogy az isteni tisztelet alapja saját természetünkben van letéve, mivel természetünknek ezen kimivelése által közelebb jutottunk a külső világ által kijelentett Istenhez. A fellegek, melyek egykor a teremtett világ felett lebegtek, szétoszlottak. Az ég és föld, a fűszál és az ember, mióta a tudomány azokat kifürkészte, hangosabban szólnak Isten mellett, mint valaha. Most az Isten ujjaira ismerünk ott is, a hol egykor a miveletlen emberiség nem volt képes azt felfedezni. S a tudomány haladásának nemcsak azt köszönhetjük, hogy a vallás mélyebb és erősebb alapot vert szivünkben. A művészet és ipar a magok folytonos fejlődésökkel megtanitván minket arra, hogy miként fordithatjuk az Isten müveit saját hasznunkra, miként szerezhetünk magunknak azok által több kényelmet, s miként kevesbithetjük vagy kerülhetjük ki az emberi szenvedéseket, ezáltal egyszersmind uj bizonyitványait szolgáltatták nekünk a teremtő jóságának. Továbbá a társadalom fejlődése is uj erőt és bűbájt kölcsönzött az emberi természetben nyilvánuló szép érzetének s ennek következtében az Isten teremtménye sokkal vonzóbb és felségesebb mű lett, mint a minőnek egykor elődeink tartották. Mindezek felett az emberi nem fejlődésével folyton gyarapuló erkölcsi fogékonyság, a finomult és megtisztult érzések megannyi uj képességei a vallásnak. Természetünk szüntelen uj szerveket fejt ki magában az Isten felfogására és megismerésére nézve. Az emberi nem a maga fensőbb czélokra fejlődtével nem válhatik meg a vallástól, mint a

hogy megválik a kényelmesebb lakásért a fák oduitól s a kőszikla üregeitől; a hitet nem vetkezheti le senki, bármily bölcsesé legyen is; a hit nem szállhat tova az értelem gyarapodásával, mint köd a nap sugarai előtt. Ellenkezőleg, a felvilágosult lélek előtt a vallás uj és magasztosabb alakban tűnik fel. Az Isten, kit a miveletlen ember egy helyhez kötött és gyámság alatt tartott, az ismeretek fejlődésével hovatovább mind magasabb trónra emelkedik és hatalmasabb kormánypálczához jut. A lélek, azon arányban, a mint tehetségei szélesbülnek, hajlamai finomodnak, az istenségnek mind dicsőbb jellegét ismeri fel önmagában, annak szellemiségét saját szellemi és erkölcsi erejéből jobban megismeri és neki bensőbb isteni tisztelettel adózik. Ily erős alapon nyugszik az isteni tisztelet az ember természetében. Megtámadhatjuk s okokkal ostromolhatjuk azt, de könnyebb a világegyetem törvényeit felforgatni, könnyebb a napot pályafutásában megzavarni, mint az Isten eszméjét az emberi lélekből kitörölni, mint tiszteletét a földről számüzni. Minden más szükségeink lényegtelenek. Állati szükségeink időhöz kötöttek és a testtel megszünnek. Az Isten utáni vágy a leghatalmasabb. A lélek, a szellem a maga forrása felé tör. Ez csak a tökéletes lélekben, csak a végtelen szellemben találhat kielégittetést. Az istenitisztelet tulélt minden forradalmat. Megvesztegetve, lealacsonyitva, megtámadva, mégis él, mert halhatatlan mint tárgya; halhatatlan, mint a lélek, a melyből ég felé emelkedik.

Örüljünk annakokáért e hajlékban, mely isteni tiszteletre van szentelve; ennél felségesebb rendeltetése nem lehet. Az egeknek egei nem birnak dicsőbb elhivatással, nem adhatnak magasabb örömöket. A világegyetemnek nincs magasztosabb müve. Ennek főkötelessége az Istenről beszélni. A nap az állati és növényi életnek számtalan nemeit hiván életre, nem gyakorol ahoz hasonlitható befolyást, mint az, a mely az emberi lelket kegyességre ébresztvén, az Isten dicsőségének képmásává, hirdetőjévé teszi.

II.

Szólottam a legártatlanabb értelemben vett isteni tiszteletről. Előadtam, hogy tekintve azt, hogy e hajlék isteni tiszteletre van rendelve, hálával és örömmel kell abba belépnünk; de érintetlen hagytam azon különös forma tárgyalását, a melyben itt Isten imá-

dandó lesz. Most már tovább megyek s megmutatom, hogy az itt gyakorlandó különös isteni tiszteletet tekintve, ez alkalom szintén kegyes örömökre lelkesit. Nem szükség mondanom, hogy jóllehet a vallási elv az ember természetéhez tartozik, mindazáltal nem nyilatkozik mindig ugyanazon formában. Ha az emberiség megegyezett is az Isten ismeretében, az ő előtte kedves tisztelet módjában nem egyezett meg. Valóban, kikerülhetetlennek látszik, hogy az emberek, kik a gondolat minden tárgyaira nézve oly különböző itéleteket formálhatnak magoknak, különböző fogalmakat képezzenek magoknak a láthatlan, végetlen és kifürkészhetlen Istent és az ő tisztelése módját illetőleg is. A nézetegység sehol sem található, legkevésbbé várható pedig a vallásban. Hogyan lehetne gondolni is, hogy az emberek, a kiknek képessége és miveltsége oly különböző, a kik oly különböző iskolákban nevekedtek fel s az életben annyi megpróbáltatáson, külső és belső küzdelmen mennek át, eredetöket és rendeltetésöket, az Istent s jövő életet illetőleg ugyanazon eredményhez jussanak. Következőleg a vallás megszámlálhatlan formákat vett magára, a melyek közül némelyek teljesen méltatlanok a felséges tárgyhoz. Az istenség nagy eszméje gyakran az ember önző vágyai, reményei és félelmeinek esett áldozatul és ezek azt annyira elhomályositották, hogy tisztitó erejéből vajmi kevés maradt meg. Az embert szükségeinek érzetében, bünös voltának öntudatában, kitétetve a szenvedéseknek, és főleg a természet megrázó jelenségeitől megdöbbenve, félelem és rettegés fogta el azon láthatlan és ellenállhatlan hatalom előtt, a melytől magát körülvétetve lenni látta. Innen az istenitisztelet főczélja az volt, hogy az Isten haragját megengesztelje s annak jóindulatát magának biztositsa. Ezért az isteni tisztelet igen sokszor nem volt egyéb, mint üres szertartás, az aljas kegyvadászatnak nyilvánulása, különböző ajándékoknak és áldozatoknak bemutatása. Innen van az is, hogy az isteni tiszteletet egyesek és népek gyakran csak arra használták, hogy általa a mindenhatót saját érdekeiknek és czéljaiknak megnyerjék, s nem arra, hogy a lélekben a végetlen nagyság, jóság, igazság és szentség iránt kegyes, felemelő, örömteljes és gyermeki érzéseket ébreszszenek fel. Magában a kereszténységben is az emberi gyarlóság nem kis mértékben elferditette az Isten eszméjét. A félelem és önzés az isteni tisztelet engesztelő áldozattá

sülyesztette alá, melynek czélja az embernek Istentől való rettegését enyhiteni s számára a jövő életet biztositani. Mindenik felekezet bevitte a maga vallásába a maga tökélytelenségét is. Közülünk senki sem dicsekedhetik avval, hogy e hibáztatás alól kivételt érdemel. Hogy ez a hajlék egy egészen tökéletes, minden hibától és tévedéstől ment isteni tiszteletre lenne rendelve, hasonlóképpen nem állithatjuk. De én azt hiszem, hogy a társadalom és kereszténység fejlődésével az istenségről tisztább fogalmak jöttek létre s nem titkolhatom el abbeli meggyőződésemet, hogy az Istenről és az ő tisztelése módjáról való azon nézetek, a melyeknek hirdetésére e hajlék rendelve van, annyira megtisztultak s annyira felvilágosultak, hogy teljesen igazolják falai között támadó hála- és örömérzéseinket.

Ez a hajlék nem azért épittetett, hogy akár a mult idők, akár a jelen korszak babonáit megörökitse. Ez a hajlék nem azért épittetett, hogy az ide jövő kegyes lelkek folytonosan jajveszékeljenek vagy a magok vagy a mások tévedései felett. Ez a hajlék az igazság terjesztésére épittetett; épittetett abban a hitben, hogy az egyház magába ujabb világosság és ujabb tisztaság felölelésére van rendelve; épittetett abban a reményben, hogy az emberiségre egy boldogabb és szentebb kor várakozik. Ha itt körüljártatom szemeimet, egyet sem látok az istenséget ábrázoló azon alakok közül, a melyek a hajdani templomokat annyira eltorzitották. Nem látok sem fa- sem kőszobrot, sem egyéb mesterséget, mi által a láthatatlan szellemet láthatóvá igyekeznének tenni. Ha itt körüljártatom szemeimet, nem látok egyet sem azon formaságok közül, a melyeket a gondviselés, tekintve a társadalom akkori miveletlen állapotát, a zsidó népnek megengedett. Itt nincs oltár, a melyről az égő áldozat füstje felszálljon. Nincs papság, a mely pompás öltözetben mutassa bé Istennek az emberek anyagi áldozatát. Szemeimet nem kápráztatják azok az unalmas czeremoniák, a melyekkel későbbi időben a kereszténységet annyira elhalmozták, csaknem megfojtották. A keresztény vallás egyszerüségét s magasztos szellemi czélját itt semmi a zsidóktól vagy pogányoktól kölcsönzött gyermekies fény és pompa nem homályositja el. Ez a hajlék nem is azon tanok terjesztésére épittetett, a melyeknek czélja az Isten iránti szolgai érze-

tet fenntartani, az emberből egy az Isten előtt megvetett lényt csinálni, őt félelemmel eltölteni és józan értelmét elfojtani. Ez a hajlék azért épittetett, hogy a hivek itt mindinkább inkább megközelitsék és valósitsák az isteni tiszteletnek alapigénkben körülirt módját: az atyának lélekben és igazságban való imádását. E tekintetben azon isteni tiszteletet illetőleg, a mely e hajlékban gyakoroltatni fog, egynehány megjegyzést kell tennem. Mindezeket pedig a következő pontok alá foglalhatom: először is, ez a hajlék egy végetlen s csakis egyetlenegy személy tiszteletére van épitve, a kit Jézus mindig megkülönböztetett, mint atyát. Másodszor, ez a hajlék Istennek, mint atyának, azaz, egy atyai jellemmel biró Istennek tiszteletére van épitve. Végre harmadszor, e hajlék az Istennek lélekben és igazságban való imádására van rendelve.

Először is, ezt a hajlékot azért épitettétek, hogy ebben egy végetlen lényt imádjatok, azt s csakis egyedül azt, a kit Jézus folytonosan atyának nevez. Az ember azt gondolhatná, hogy e tekintetben nem lehet semmi különbség a keresztények között, hogy Jézus a keresztény isteni tisztelet tárgyát minden kérdésen kivülivé tette. Alig lehet tisztább és határozottabb kifejezést találni, mint a minőt ő használt. „Eljő az óra és az most vagyon, mikor az igaz imádók imádják az atyát lélekben és igazságban; mert az atya ilyeneket keres, kik őtet imádják.“ Mégis, a mint tudva van, a keresztények közül sokan tagadják, mintha csak egy személy, az atya lenne az imádás tulajdonképpeni tárgya. Ezek azt állitják, hogy még két más személy, a Fiu és a Szentlélek is Istennel együtt imádandók, és hogy a keresztény vallás legfőbb ismertető jegye éppen az Istennek három személyben való imádásában áll. A keresztény vallásnak ezen magyarázata ellen mi komolyan tiltakozunk. Mi készek vagyunk elismerni azoknak őszinteségét és kegyességét, a kik ama felfogást elfogadják; de kijelentjük azt is, hogy ez a nagy eltérés a mi hitűnknek egyszerüségétől és tisztaságától mind az egyesekre, mind az egyházra nézve rosz hatásu. Ez a hajlék az Isten szoros értelemben vett egysége jelvényéül van épitve. Mi az atyát imádjuk.

Egy beszédben nem fejthetők ki mindazon okok, a melyek a

mi saját isteni tiszteletünk alapjául szolgálnak; de ezt nem is tartom szükségesnek. Mi avval tartunk, hogy ha szükséges, hogy valamely vallásrendszernek bizonyos pontja tisztán, határozottan, minden kételyt és félremagyarázást kizárólag, egyenes és világos szavakban ki legyen fejezve, ez leginkább szükséges az isteni tisztelet tárgyát illetőleg. E tekintetben teljes határozottságot várunk, ha a kijelentés czélja erre nézve uj irányt adni az ember lelkének. Már pedig a zsidók és pogányok között ismeretlen volt három oly végetlen lény imádása, a kik közül az egyik emberi formával birt; következőleg ha Jézus ezt a teljesen idegen és nagyszerü ujitást czélozta s azt vallásrendszere sajátságos jelvényévé akarta tenni, minden lehető erővel és határozottsággal ki kellett volna jelentenie. Ugyde Jézus az igaz imádást tárgyazó nyilvános tanitásában, a mint tudva van, ezt a sajátságos istentiszteleti formát nem is emliti, illetőleg az igaz imádók ismertető jegyéül azt tartja, hogy azok az atyát lélekben és igazságban imádják. Továbbá Jézus soha sem kötötte össze három személy, az atya, fiu és szentlélek imádását. Sem az evangeliumban, sem az apostolok irásaiban nem lehet még csak ilyenforma intést sem találni. Ez a különös isteni tisztelet csak következtetéseken alapszik. „Az igaz imádók, ugy mond a szent leczke, az atyát imádják.“ Midőn Jézus a tanitványokat imádkozni tanitá, igy szólott nekik: „Ti azért igy imádkozzatok: Mi atyánk.“ Utolsó szeretetteljes beszélgetése alkalmával ujolag arra intette őket, hogy az ő nevében könyörögjenek az atyához. Ezt a parancsot, a melyet ő halála előtt oly gyakran és oly bensőséggel ismételt, minden igaz ok nélkül nem lehet félremagyarázni. Végre Jézus maga halála előtt az ő tanitványai jelenlétében az atyához imádkozott a következő szavakkal: Atyám, ez az örökélet, hogy megismerjenek t. i. az emberek, téged az egyedülvaló igaz Istent és Jézus Krisztust, a kit te elküldöttél.

Ezen észrevételeinkre rendesen azt felelik, hogy az uj testamentomi irások szerint Jézust is gyakorta imádták, s minthogy ő ezt nem ellenezte, következőleg magát imádás tárgyául nyilvánitotta. Különös, hogy ezt a gyakran megczáfolt ferde állitást még most is ismétlik az emberek. Jézus, való, hogy elfogadta az isteni tiszteletet vagy imádást; de ez a tisztelet nem a végetlen Istent illette,

ez a tisztelet hasonló volt ahoz, a melylyel a kor és keletiek szokása szerint minden embert illettek, a ki akár polgári, akár vallási tekintetben nagy tekintélylyel és kitünőséggel birt. A ki az irásokat, habár csekély figyelemmel is tanulmányozta, annak tudnia kell, hogy az imádásnak két különböző értelme van: először jelenti a végetlen teremtő imádását, másodszor jelenti azt a tiszteletet, melylyel a fejedelmeket és prófétákat szokták illetni, és a mely ennélfogva különösen Jézusra, az Isten legkiválóbb képviselőjére és az ő szerelmes fiára vonatkozik. Egy kétértelmü szó miatt ne engedjük az igazságot elhomályositatni. Mi meg vagyunk győződve a felől, hogy az a tisztelet, melyet az emberek Jézus iránt az ő tanitói pályáján tanusitottak, nem mint Istennek, hanem mint isteni küldöttnek tulajdonittatott neki; mert először is ezt a tiszteletet már azelőtt kimutatták Jézus iránt, mielőtt neki alkalma lett volna az ő természetének titkát teljesen és határozottan kijelenteni tanitványai előtt, feltéve, hogy az ő természete csakugyan isteni volt. Nem csak valószinütlennek, de lehetetlennek tartjuk, hogy Jézust, egy szegény férfiut, egy galileabeli ácsmestert, pályája kezdetén, midőn választott tanitványai azt várták, hogy magát földi fejedelemnek nyilvánitsa, mint örökkévaló, láthatatlan Istent imádták volna. Másodszor, azok a czimek, a melyeket éppen azok adtak neki, a kik őt imádták, mint: jó mester, Dávid fia, Isten fia, azt mutatják, hogy még csak gondolatjokban sem volt őt mint magától való, végetlen istenséget imádni. Még van egy körülmény, mi a kérdést teljesen eldönti. Jézust az ő tanitványai nyilvánosan, a zsidó nép láttára tisztelték. Már pedig a zsidók előtt nem volt nagyobb bűn, mint isteni tisztelettel imádni egy embert, mint a mjnek ők Jézust tartották. Következőleg, ha a zsidók azt vették volna észre, hogy a Jézusnak adott tisztelet az istenimádásnak avagy csak szinét viseli is magán, ezen szerintök legnagyobb istenkáromlás ellen azonnal minden erővel kitörtek volna. A tény azonban, hogy ők magok szemtanui voltak annak, mimódon borultak le Jézus előtt az emberek, vagy a mi ezzel egyre megy, miként imádták őt, a nélkül, hogy ezt bűnül tudták volna fel, azt bizonyitja, hogy ezen tisztelet által távolról sem gondolt senki arra, hogy Jézus Istennek tartassék.

Megjegyzést érdemel, hogy a Krisztus imádása mellett felho-

zatni szokott szentirásbeli helyek, ha azokat egymással való összeköttetésben tárgyaljuk, éppen ellenkezőt bizonyitnak. Ilyen hely Jézusnak eme nyilatkozata: „Tisztelni kell a fiut, miként az atyát tisztelj ük“. Az egész szöveg igy hangzik: „Az atya nem itél senkit, hanem a teljes itéletet a fiunak adta, hogy mindenek tiszteljék a fiut, miképpen tisztelik az atyát; a ki nem tiszteli a fiut, nem tiszteli az atyát, a ki elküldötte.“(Ján. V. 22, 27). Imé itt sincs szó a Krisztus istenségéről, hanem csak az ő atyjától neki adatott hatalomról, mely iránta tartozó tiszteletünknek határozottan kifejezett alapja lévén, a Jézust mint Istennek küldöttét kell tisztelnünk. Nagy sulyt fektetnek továbbá Pál apostolnak ama kifejezésére, hogy „a Jézus nevére minden térd meghajlik és őt minden nyelv urnak nevezi.“ Olvassuk el az egész tételt: „Annakokáért az Isten is őtet felmagasztalá és ajándékoza neki oly méltóságot, mely minden méltóság felett való méltóság. Hogy a Jézusnak nevére minden térd meghajoljon, mennyeieknek, földieknek és föld alatt valóknak, és minden nyelv vallja, hogy a Jézus Krisztus ur, az atya Isten dicsőségére.“ (Fil. II. 9. io). Ki lehetne-e ennél tisztábban fejezni a Jézus Krisztus alárendelt és függő természetét , vagy meglehetne-e jobban mutatni, hogy a Krisztusnak tulajdonitott tisztelet alapja az a méltóság lévén, melylyel őt Isten felruházta, az Isten imádása mellett csak másodrendü dolog és az imádás tulajdonképpen az egy Istenben határozódik.

E hajlék tehát az atya imádására épittetett, annak elismerésére, hogy egyedül az atya a magától való végetlen Isten. Tiszteltetni fog itt Jézus Krisztus is, és én hiszem, hogy az ő tisztelete itt sokkal mélyebb és bensőbb lesz annál, a minőben ő e földön részesült, addig, mig szelleme és küldetésének czélja még jóformán ismeretlen volt. De mi Jézust csak mint a fiut, mint Isten legdicsőbb képmását és küldöttét, s nem mint Istent fogjuk itt tisztelni. Tisztelni fogjuk őt mint olyant, a kinek égen és földön a legfőbb méltóság adatott; de ez a méltóság Istentől adatott az ő halálig való engedelmességéért. Tisztelni fogjuk őt mint olyant, a kinek hatalma van életet adni és itélni; de nem felejtkezünk meg arról, hogy ezt a hatalmat és ité-

letet az atya adta a fiunak. Mi tisztelettel és örömmel tekintünk a Krisztus isteni erényeire, égi szeretetére, igazságosságára, szellemére; és bizonyosak vagyunk a felől, hogy minél inkább a magunkéivá tudjuk tenni ezen erényeket az ő élete, halála és gyötrelmeire való megemlékezés által, annál nagyobb tiszteletet tanusitunk az emberiség ezen igaz barátja iránt.

Mondám, hogy e hajlék az atya imádására van rendelve. De ez a szó, nem csak az imádandó személy vagy lény egységét fejezi ki, hanem magában foglalja annak jellemzését is. E szó Istenben különös tulajdonságokat, atyai érzést és indulatot feltételez. Ennélfogva *másodszor* kijelentem, hogy ez a hajlék Istennek, mint *atyai jellemmel biró lénynek* imádására épittetett. Előttem e pont még nagyobb jelentőségü, mint az első vala. Midőn e falak közt körültekintek, semmi sem hat meg annyira, mint a gondolat, hogy Isten itt mint *atya* fog imádtatni. Tudhatjátok, hogy az Istent még a keresztények sem atyaként imádták. Az emberek többnyire nagyobb tiszteletet véltek adni Istennek, ha őt egy távoli királyi székbe ültetik, mintha az atyai jóság szelid fényével övedzik körül, s a szeretet kútfejéből egy kegyetlen hatalmasságot csináltak, a ki sulyos feltételek mellett életet ád, a ki a maga tiszteletét elébe teszi teremtményei boldogságának, a ki oly engedelmességet kiván, a minőnek teljesitésére erőt nem adott, a ki végnélküli kinokat és gyötrelmeket készit teremtményei számára, a kiket teljesen megromlott állapotban hozott létre, és a ki a legkisebb bünt, egy gyermek bünét sem bocsátja meg végnélküli elégtétel nélkül. Bizony a vallás, a helyett hogy az embereket méltóságuk valódi érzetére emelte volna, igen gyakran lealázta, szellemi erejöket megtörte, s férfias jellemökből kivetkeztette. Mily ritkán tükrözte viszsza az isteni tisztelet az emberi természet legnemesebb érzelmeit! Köszönet Jézus Krisztusnak, hogy minket megnemesitő, megszentelő és felemelő isteni tiszteletre tanitott. Ő kijelentette nekünk az atyát. Ő az istenség legszebb és legvonzóbb jellemvonásait visszatükrözte, ugy hogy méltán elmondhatá magáról: „*A ki engem látott, az atyát látta.*“ Istent, mint atyát ismertetvén meg velünk, a vallást ujjá teremtette. Az isteni tiszteletbe uj és égi szellemet lehelt. Az imádkozásból gyermeki társalgást csinált, mely minket Istenhez tesz hasonlókká. Nem illő-e tehát, hogy örüljünk e haj-

léknak, mint a mely az atyának, a mi urunk Jézus Krisztus Istenének és atyjának tiszteletére van rendelve?

Atya! Mily vigasztaló, felemelő és nemesitő gondolatokra ragad ez egyetlen szó! Mennyire béfoly Istenről alkotott ezen egyetlen fogalmunk arra, hogy erős, elválhatlan s mindig növekvő szeretettel csüggjünk rajta s az isteni tiszteletet nem csak főkötelességünknek, hanem egyszersmind legszentebb jogunknak és örömünknek tartsuk. Atya! lehetséges-e, hogy az az egyedülvaló szent és felséges valóság, ki az örökkévalóságban lakozik, ki az ég és föld ura, a világegyetem dicső kormányzója, atyai viszonyban áll velünk, ez alatt a név alatt jelenti ki magát nekünk, és mi gyarló s tévelygő lények gyermeki bizalommal közelithetünk hozzá? Ki tudja igazán felfogni egy ily istenitisztelet méltóságát és áldásteljes voltát? Ki nem látja át, hogy az ember, ki keblében hordozza az Isten atyai jellemének mélyen érzett *valódiságát*, ebben a meggyőződésben az erő, remény és tisztaság oly forrását birja, melynek üditő vize az örökkévalóság partjait mossa?

De hogy ezt az isteni tiszteletet helyesen végezhessük, szükség tudnunk, hogy *mit értünk mi Istennek atyai nevezete alatt*. E szónak mély és felséges jelentése van, a mit ha felfogni képesek nem vagyunk, a vallásból is hiányzik az élet és erő. S vajjon felfogták-e az emberek e szó jelentését? Kénytelen vagyok kijelenteni, hogy nekem ugy tetszik, hogy még azok a keresztények is, a kik isteni tiszteletök tárgyául és alapjául az Isten atyai jellemét tették, azok sem birnak e felséges viszonyról elég világos és helyes fogalommal. Sokan azt hiszik, hogy a midőn Istenről, mint teremtőjökről felteszik, hogy szükségeikről gondoskodik, boldogságukat óhajtja, ez által az ő atyai jellemét már felismerték. Ehez hasonló ferde nézetek alkalmat adnak nekem arra, hogy kissé mélyebben belebocsátkozzam a tárgyalásba s elmondjam, hogy mit tartok én e tekintetben igazságnak. A keresztény isteni tiszteletet illetőleg ennél lényegesebb kérdés nincs. Egy igazság sem derit nagyobb fényt a vallás egész intézményére, mint ez.

Barátim, ti azért fogtok ide jőni, hogy itt az *atyát* imádjátok. Mi jelentése van e szónak? Ez nem csak azt jelenti, hogy Isten a ti *teremtőtök*. Igenis, ő a *teremtő* s mint ilyen imádandó is. A teremtés az istenség előjoga. Egyedül az Istené az a

titokteljes hatalom, mely a megmérhetlen világürt a nagy mindenséggel betöltötte. Övé a mindenható szózat, mely a semmiségből a teremtményeket előhivta és azok előjöttek. A mindenség felelet az Istenség teremtő parancsszavára. Ezért imádjátok az Istent. Buzditson minden dolog az ő tiszteletére. A természet nagysága, szépsége és rendje felett bámuljátok azt a titokteljes erőt, a mely azokat feljülmulja s nagyobbszerü, mint minden eredménye, és tanuljátok meg a természet számtalan tüneményeiből, azoknak most szelid majd tiszteletet parancsoló szózatából az általok hirdetett nagy leczkét: a teremtő fönségét.

Ámde, barátim, Isten több mint teremtő. Teremtőnek lenni nem teszi atyának lenni a szó nemesebb értelmében. Isten teremtette a halmokat, a növényeket és férgeket, de azért nem mondjuk őt ezek atyjának. A müvészt nem nevezzük az általa készitett mű atyjának; a gépészről sem mondjuk, hogy ő bámulásra méltó gépjének atyja. Az atya jellemző vonása abban áll, hogy önmagához hasonló létnek ád eredetet. Az atya lételt ád gyermekének és a gyermek fogalmához nem csak az a gondolat van hozzákötve, hogy atyja képét viseli, hanem az is, hogy atyjának köszöni lételét. Isten atya, mivel életet ád oly lelkeknek, oly szellemeknek, a melyek hozzá hasonló tulajdonságokkal birnak. Ennek megfelelőleg a szentirás is azt tanitja, hogy Isten az embert a maga képére, a maga hasonlatosságára formálta. Itt van alapja az Isten atyai viszonyának az emberiséggel szemben, ezért neveztetik ő különös értelemben azon lények atyjának, a kik életök feladatául tüzték ki mindinkább megközeliteni isteni teremtőjöket. Isten „a lelkek atyja.“

Barátim, mi nem állunk csak anyagokból, nem vagyunk csak hústömegek. Ha ezek volnánk, ugy nem nevezhetnők Istent a mi atyánknak. Az Isten lélek, azt mondja szent leczkénk, tehát mi is lelkek vagyunk. Ezt tanitja nekünk saját öntudatunk. Mi magunkban oly erőt ismerünk fel, a mely felette áll a testnek, sőt ezt vézérli és igazgatja. Nekünk oly tehetségeink vannak, melyek sokkal magasabb rendüek, mint érzékeink. Mi nem csak elfoglaljuk szenvedőlegesen és ellenállhatlanul, mint az állatok, a külső világ benyomásait. Mi részekre bontjuk, összehasonlitjuk s

uj formába öntjük a szemünk előtt lévő dolgokat, a külső világot alávetjük a józan ész vizsgálódásainak, tudományt alkotunk, felemelkedünk a dolgok általános törvényeihez, s ezek által hatalmunkba keritjük a földet és tengert. Béhatolunk a dolgok lényegébe, kifürkészszük az elrejtett okokat, tudakozzuk a czélt, megfejtjük a természeti jelenségek egybeköttetését, öszhangját és egymásból való következését; felfedezzük a végtelen különbségben a meglévő egységet, a látszólagos zürzavarban a rendet, felemelkedünk egy mindent magában foglaló és mindent rendező lélekig, s igy mintegy a gondolatban egy új világot teremtünk, melyet bölcseség, jóság és szépség sugároz bé. Mi nem csak anyagi és érzéki teremtmények vagyunk. Az érzékinél nagyobb jót ismerünk. Mi birunk magunkban egy oly törvényt, mely felette áll az érzéki törvénynek s tartósabb mint minden anyagi törvény; birjuk a kötelességérzet nagy törvényét. Mi tudjuk, mi igaz, mi jó, mi helyes mi szent, s ez által oly kötelezettségek alatt állunk, a melyek alól a külső világnak semminemü hatalma fel nem oldozhat. Birunk akaraterővel, mely hatalmasabb a természet minden erőinél, s képes arra, hogy minket minden ellenséges elemek, a föld és pokol minden cselszövényei dacára is, kötelességünk teljesitésében, Istennek megtartson. Mi tudunk gondolkozni, a végtelenről, az örökkévalóról, a változhatatlanról, a tökéletesről magunknak fogalmat szerezni, a mi pedig nem az anyag müve. Mulandó határok közé szoritott és változó dolgok közt élvén, mégis fel tudunk emelkedni a határtalan örök és mindenható igazsághoz és jósághoz. Többet mondok. Mig az anyag ellenállhatlan törvényeknek engedelmeskedik és megmásithatatlan szükségesség elvénél fogva, ugyanazon meghatározott és változhatlan mozgás alá van vetve: mi szabadoknak érezzük magunkat. Nekünk hatalmunk van minmagunk, gondolataink és vágyaink felett; hatalmunk van a szivünkbe irott törvényeknek engedelmeskedni avagy azoknak ellentállani. Az embert nem kell soha összetéveszteni a körülte levő anyagi, mechanikai világgal. Az ember szellemi lény. Tehetségei, gondolatai, ösztönei vannak, a melyek hasonlóvá teszik Istenhez. Értelme a végetlen értelemnek egy sugara; lelkiismerete, mely az igazság örök törvényeit hirdeti, az istenség nyilatkozata. Ennélfogva Isten a mi atyánk, a kihez mint teremtőhöz minket szellemi kö-

telékek fűznek. Ezt ismernünk kell, különben nincs semmi fogalmunk Istennek az emberi nemhez való atyai viszonyáról.

Isten a mi atyánk, és nekünk mint ilyent kell őt imádnunk. Isten a mi atyánk. Ez alatt én azt értem, hogy ő nem csak anyagi világoknak adott létet, hanem lételt adott egyszersmind egy értelmi, erkölcsi és szellemi világnak is; értem továbbá azt, hogy Isten nemcsak hogy egy szellemi családot teremtett, hanem eziránt egyszersmind atyai indulattal viseltetik, s arra atyai befolyást gyakorol. Ezen atyai indulatot és befolyást illetőleg el kell mondanom némelyeket, hogy annál inkább megértsük és annál mélyebben érezzük azt az atyai jellemet, mely a mi isteni tiszteletünk alapjául szolgál.

Először is, Istent atyának nevezvén, ez alatt azt értjük, hogy Isten értelmi és erkölcsi tehetségekkel megáldott teremtményei iránt határtalan szeretettel viteltetik. Egy atyának legfőbb tulajdonsága a szeretet. Mily mély, erős, gyöngéd és állandó egy földi atya ragaszkodása gyermekeihez. De az Isten atyai indulatának ez csak halovány árnyéka. Isten minket ugyanazon erővel szeret, a melylyel a világegyetemet fenntartja. A földi atya nem ismeri teljesen gyermekét, nem képes behatolni a gyenge gyermeki lélek természetének titkaiba. Egyedül az Istennek áll hatalmában felfogni, megérteni az általa teremtett halhatatlan lelket. A legkorlátoltabb emberi lelket sem képes más a maga teljességében és rendeltetésében felfogni a teremtőn kivül, a ki előtt ez sokkal becsesebb, mint az egész anyagi világ. Nem méltán mondjuk-e azért Istent különös értelemben a mi atyánknak?

Másodszor, az Istent atyának nevezvén, ez alatt azt értem, hogy a világegyetem teremtésében és igazgatásában Istennek legfőbb czélja nevelni, fejleszteni, formálni és nemesitni az általa teremtett értelmi és erkölcsi lényeket. Nevelés a szülők legszentebb kötelessége, és a kik ezt elmulasztják, nem méltók a szülői nevezetre. Isten lételt adott a lelkeknek, hogy azok megszünés nélkül növekedjenek és fejlődjenek s ezeknek tökéletesitésében áll az ő munkáinak végczélja. A külső világegyetem nap- és csillagrendszereivel s ezeknek bámulásra méltó pályafutásával nem egyéb mint iskola, melyben az atya a maga gyermekeit nevelni akarja. Isten mindig jelen van az emberi lé-

leknek, s azt különböző útakon és módokon szüntelen mivelni igyekszik; mivégre feltárja előttünk a külső világot, hogy abból intést és oktatást meritsünk magunknak; tudatára juttat a keblünkben levő igazságoknak; ád örömet és fájdalmat, hogy ezek által tevékenységre buzditson; számtalan teremtményekkel vesz körül, hogy azok szemlélete nemes érzelmekre hevitsen; azon különböző viszonyoknál fogva, a melyek közé ez életben helyezett, kötelességeinkre eszméltet; a nyomor szemlélete által rokonszenvünket, a világ szépsége által képzelő tehetségünket felébreszti, s főleg az által, hogy szenvedéseknek, küzdelmeknek és kisérteteknek tesz ki, azt eszközli, hogy az ellenállásban növekedjék erőnk, s midőn bajaink között az isteni segélyt keressük, érezzük mily szorosan össze vagyunk mi kötve a mi teremtőnkkel. Ezért Isten a mi atyánk. Vannak, kik azt gondolják, hogy Istennek, mint atyánknak nem lehet más czélja, mint hogy minket szünteleni örömekben és élvekben részesitsen. De ennél sokkal nemesebb czél az, hogy minket értelmileg és erkölcsileg neveljen. Még egy jó földi atya is inkább ohajtja gyermekének mivelődését s erkölcsi növekedését, mint azt, hogy érzéki örömekben úszszék. Isten semmi által sem bizonyitja be inkább, hogy ő a mi atyánk, mint az által, hogy minket szenvedéseknek, küzdelmeknek és bajoknak tesz ki, a melyek minket az erény hőseivé avatnak fel s megtanitnak, hogy az igazság és kötelesség érdekeiben készek legyünk mindent tenni, és szenvedni, türni és áldozni.

Harmadszor, midőn Istent atyának nevezem, ez alatt azt értem, hogy ő hatalommal és tekintélylyel bir okossággal biró teremtménye felett. A hatalom és tekintély lényeges tulajdonai az atyának. A ki a szülői nevezetet méltán viseli, az olyan ember parancsai és cselekedeteiben csak a kötelesség örök törvényeinek ad kifejezést. Legfőbb elhivatása abban áll, hogy kifejtse gyermekeiben az igazság eszméjét és megismertesse velök természetök nemességét. Igen közönséges az a megjegyzés, hogy az Istennek, mint atyának, hajlandóbbnak kell lenni az áldásra, mint a parancsolásra. Az ő parancsai az ő legfőbb áldásai. Isten soha sem szól hozzánk gyöngédebb hangon, mint midőn a benső szózat által kötelességeinkre tanit és azoknak betöltésére indit. Semmi sem képes az igazat és jót velünk oly bizonyosan megismertetni és azt kötelességünkké tenni, mint a tökéletes szeretet; mert ez nem tűri el rajtunk még a legkisebb erkölcsi foltot se. Éltünk minden tapasztalatai, helyesen értelmezve azokat, meg-

anynyi kijelentései az Isten atyai hatalmának és igazságos itéletének.

Negyedszer, midőn Istent atyának nevezem, ez alatt azt értem, hogy ő maga magát, az ő szellemét, a mi az isteni természetben a legdicsőbb, okos teremtéseivel is közli; oly tan ez, a melyet saját nagysága és fenséges volta miatt alig foghatunk meg, mindazáltal mégis igaz s főleg a szentirásból leginkább ez az igazság sugárzik felénk. A szülő természetéhez tartozik, hogy a mi saját lelkében a legszebb és legnemesebb, azt gyermekébe is mintegy átlehelje, és e végre a jó atya a lehető legközelebb igyekszik jutni gyermeke szivéhez. Ilyen atya az Isten. Nem csak azért teremtett minket, hogy részt vegyünk az ő munkáiból, hanem azért, hogy „részesei legyünk az ő isteni természetének"; nem azért, hogy csak áldásait, hanem hogy őt magát is elfogadjuk. Minthogy Isten lélek, neki könnyü gyermekei lelkéhez férni, a mit földi atya nem tehet meg. Áthatja, elfoglalja a mi lelkünket. Minden más lény, legközelebbi barátink távol vannak tőlünk s az Istenhez képest idegenek hozzánk. Az anyagi dolgok csak anyagi összeköttetésben állanak velünk. Isten lelkünkkel áll a legszorosabb érintkezésben. Mi nem látjuk őt, mivel igen közel és sokkal bensőbb és mélyebb viszonyban áll hozzánk, mintsem hogy jelen tökélytelen szerveink által őt megismerhessük. És éppen ily közel van ő hozzánk nem csak arra nézve, hogy minket megismerjen, hanem arra nézve is, hogy reánk hasson, reánk befolyást gyakoroljon, nekünk az ő szellemét adja, s velünk istenségét közölje. Ebben áll Istennek legnagyobb atyai áldása. Istennek nagyobb áldásai vannak, mint a világ. Ő többet ád a föld és ég birásánál. Azokat a tulajdonokat, a melyek a földnek és égnek lételt adtak, éppen ezeket közli ő okos teremtményeivel, az ő gyermekeivel. Azt a részrehajlatlan, önérdek nélküli, egyetemes jóságot, a mely szépséget, életet és boldogságot terjeszt maga körül, ezt akarja Isten az emberi lélekbe lehelni s abban ápolni.

Mennyire ohajtanám, hogy méltóan szóljak azon szellemi befolyásról, a mely által Isten a maga lelkét közli az általa teremtett lelkekkel. Ez a befolyás gyöngéd, nehogy általa a mi szabadságunk szenvedjen csorbát. Támogatja, vezérli és mozgatja min-

den mi tehetségeinket. A természet, gondviselés, kijelentés, társadalom és tapasztalat által működik, és a szentirás, a józan ész s legjobb és legbölcsebb emberek tapasztalata által támogatva, azt tanitja, hogy még közvetlenebbül is müködik. Isten közvetlen jelen lévén a mi lelkünkben, közvetlenül érintkezik vele, abban a mértékben, a minő mértékben ez kész elfogadni és helyesen felhasználni annak égi ihletését. Felnyitja lelki szemeinket, a kötelesség titkos rugóit megismerteti velünk, felserkenti és élteti az igazságról való meggyőződésünket, elvezérel a halhatatlanság hitére, felfakasztja a bennünk levő szeretet mély és megmérhetlen forrásait; erőt, békét és nyugalmat csepegtet belénk s a fájdalom, bűn és halál feletti győzelemre segit.

Ez az isteni befolyás, mely az emberi lelket az Isten lelkéhez hasonlóvá és az ő isteni eredetéhez méltóvá teszi, ez adja nekünk igazán értésünkre, hogy mit kell értenünk az alatt, hogy Isten a mi atyánk. Az ő atyai viszonyát irányunkban csak anynyiban érthetjük meg, a menynyiben megértjük az ő szeretetének ilyetén nagy célját és müködését. Szükség, hogy hitünk legyen az emberi lélek azon tehetségében, mely szerint ez képesitve van nagygyá, magához Istenhez hasonlóvá lenni, különben istennek mint atyának jelleme előttünk megfoghatatlan titoknak marad. Ha mi is azt hiszszük, mit sok mások hinni látszanak, hogy mi csak alsóbb rendü örömek élvezetére vagyunk teremtve, hogy természetünk nem képes az isteni erényeket elsajátitani, hogy hiában könyörgünk isteni lélekért, hogy az ember lelkét nem illetheti égi befolyás, hogy Isten nem adja a maga lelkét nekünk a végre, hogy minket gyarlóságainkban felemeljen, tökélyesebb lényekké formáljon s maga magával szorosabban egyesitsen: akkor mi nagyon hiányos fogalommal birunk az égi atyáról, akkor még a kereszténységben is egy új és nagyobb kijelentésre van szükségünk az istenség atyai természetét illetőleg.

És itt meg is állapodhatnám fejtegetéseimben, melyeknek célja az volt, hogy határozott fogalmat adjak az atyáról, a kit mi isteni tisztelettel imádunk; de még van két szempont, a melyek minket mint bűnös és halandó lényeket oly közelről érdekelnek, hogy azokat sem mellőzhetem hallgatással. Engedjétek meg azért hozzá tennem azt is, hogy a midőn én Istenről mint atyáról szólok, ez

alatt azt értem, hogy ő különös szánakozással és irgalommal tekint azon okos teremtményeire, a kik megfelejtkeztek róla és megfelejtkeztek a kötelesség törvényéről. A szülők tulajdonsága, hogy lelki bánattal tekintsenek tévelygő gyermekeikre és e tekintetben ők az Isten képmásai, a ki látja az ő tévelygő gyermekeit „a legnagyobb távolban" is magától; a ki nem kimélte az ő szeretett fiát sem, hogy általa az emberi nemet megváltsa, a ki az elesett lelket a maga lelke által újjászüli, lelkiismereti furdalást, szégyent, félelmet és nyugtalanságot ébreszt fel abban, és a bűn és vétek halottait magasabb életre serkenti, mint a minőt első születésök adott volt.

Istent atyának nevezvén, azt értem továbbá, hogy Isten a maga okos és erkölcsi teremtését halhatatlanságra rendelte. Menynyire óhajtja a szülő meghoszszabbitani gyermeke életét! Menynyivel inkább kell Istennek végetlen létet óhajtania azon teremtményei számára, a kiket végnélkül tökéletesithető tehetségekkel áldott meg. Isten a mi atyánk, mivel ő reánk nyomta más tulajdonságaival együtt az ő örökkévalósága képét is. Egyebek eltünnek, mivel rendeltetésöket betöltik: de a lélek, mely czélját soha sem éri el, a melynek fejlődése soha bé nem végződik, el nem veszhet. Isten azért teremtette a lelket, hogy a maga teljességéből szüntelen táplálja. Az ő atyai szeretetét nem meritik ki földi adományai. Van még egy magasabb lét. Az emberi tökély nem üres álom. A lélek legfényesebb látomásai elhalványulnak azon dicsőség és boldogság előtt, a melyek a jó emberekre várakoznak. Ama magasabb létben elenyésznek azok a fellegek, melyek most Isten atyai jellemét szemeink elől elboritják. Az ő gyermekeiben tündöklő képe hirdetendi az örökkévaló atyát.

Előtökbe adám ezekben, barátim, a keresztény isteni tisztelet méltó tárgyát. Nektek itt az Istent, mint lelki atyátokat, mint a ti lelketek atyját kell imádnatok, a kinek magasztos czélja, hogy titeket szellemi tökélyre segéljen és az isteni természetnek részeseivé tegyen. Az Istenről való ezen nézetet a keresztény isteni tisztelet igazi alapjának tartom. A ti isteni tiszteletetek becse e helyen ezen felfogástól függ. Nem elég arról gondolkozni, hogy az Isten munkál körültetek és nélkületek, hogy ő teremtette az anyagi világot, ő formálta a ti

testeteket, ő rendezte az évszakokat a ti állati szükségeitek kielégitésére. Sőt még veszélyes dolog is Istent kizárólag a külső világegyetem teremtőjeként tekinteni. Veszélyes ez azért, mert könnyen ugy tetszhetik nektek, mintha ti el is volnátok felejtve ebben a megmérhetlen mindenségben, mintha nektek viszsza kellene rettennetek az anyagi dolgok ezen roppant halmaza előtt, mintha a természet változhatlan törvényei egy szigoru rendet alkotnának, melynek az ember áldozatul kell hogy essék, és a mely előtt a közjó előmozditásaért az egyén a maga csekélységével figyelembe sem jő. Csak akkor, ha Istent nem csak teremtőnek, hanem egyszersmind lelki atyátoknak tekintitek, a ki titeket az ő szellemi tulajdonainak részeseivé tett, s oly lelki erővel ajándékozott meg, a mely becsesebb mint a világegyetem, csak akkor, ha figyelemre méltatjátok Istennek a ti lelketekkel való érintkezését, az iránti atyai gondviselését és a lélekre való szünteleni befolyását: csak akkor lesz a ti isteni tiszteletetek igazán gyermeki bizalom, remény, öröm és elragadtatás, csak akkor lesz meg annak valóban nemesitő hatása reátok. Az isteni tisztelet gyakran lealacsoynittatott az által, hogy azt az emberek ugy tekintették, mint a félelem és önzés áldozatát. Az Isten nagysága, jóllehet ez a mi nagyságunk záloga, és az ő mindenhatósága, jóllehet ez biztosit minket a gonoszszal való küzdelmünkre megkivántató isteni segélyről, nem ritkán önmegvetést szült és elvette az emberek bátorságát hozzá közeliteni. Barátim, jöjjetek ide imádni Istent mint a ti lelki atyátokat. Nincs gondolat, a mely melegebben érintse és inkább áthassa sziveteket, mely közelebb vigyen a teremtőhöz, mely oly nagy mezőt nyisson szemeitek előtt, és anynyira alkalmas legyen a hála és magasztalás szent érzelmeit felébreszteni, a mely végre oly mély fájdalommal töltse el a keblet a bűn miatt és anynyi erőt kölcsönözzen a gonoszszal való küzdelemre, mint az, hogy Isten a mi atyánk. Nem méltó-e tehát a mi örömünk a felett, hogy ez a hajlék az atya tiszteletére van rendelve?

Istennek az emberiség iránti atyai viszonyát illető eme nézet, melyet beszédem eddigi folyamában tárgyaltam, reám nézve valóban a legnagyobb jelentőséggel bir. Érzem azonban azt is, hogy igen könnyen támadhatnak ellenvetések is hallgatóim részéről. Vannak sokan, a kik kételkednek az emberi nem magasabb rendeltetésében.

Talán némelyek azt is mondhatnák: „Mi nem látjuk Istennek az emberek iránti atyai vonzalmának azon jeleit, a melyekről te szólottál. Mi nem látjuk az emberen azokat a bélyegvonásokat, a melyek őt oly szeretetre és tökéletesedésre méltóvá tennék, mint a hogy te feltetted. Az ember gyarlósága, szenvedései és bűnei bizonyára nem azt mutatják, hogy az Isten lelkének elsajátitására és az ő istenségében való részesülésre lenne teremtve". Ezen ellenvetésre sokat mondhatnék, de kénytelen vagyok feleletemet rövidre szoritni. Én azt felelem erre, hogy a végetlen atya szeretete oly útakat választhat a maga akaratjának végrehajtására, a melyek kivül esnek a mi korlátolt érzelmünk körén. A halhatatlan lélek a maga csecsemő korában nem láthatja bé az ő nevelésére szolgáló mindazon eszközöket, a melyek közül némelyek a képzelet határain is túl esnek. Azt mondom továbbá, hogy daczára azon homálynak, a mely természetünk nagyságát illetőleg életünk felett lebeg, mégis fényes jeleit láthatjuk Isten atyai szeretetének és pedig láthatjuk ezeket éppen azon körülmények és események között, a melyek egyelőre kételyt támasztanak. Abból, hogy mi szenvedések alá vagyunk vettetve, nem következik, hogy Isten nem a mi atyánk. A szenvedés, küzdés és veszély, ugy látszik, szükséges elemei az erkölcsi lény nevelési rendszerének. Igen czélszerü dolog, hogy egy lény, a kinek boldogsága és méltósága élénk tevékenységben és önképzésben áll, oly tehetségekkel szülessék, a melyek még fejlesztést kivánnak és oly világba lépjen, a hol a küzdelmek és az azokhoz megkivántató segédeszközök együtt találhatók. Tapasztaljuk, hogy a gondolat és akarat, a szeretet és erkölcs azon tevékenységét, azt az erélyességet, mely életünknek valódi becset ád, gyakran a küzdelem fejti ki. Tapasztalhatjuk, mily jó, hogy a társadalom miként az egyed, kezdetben tökélytelen; mert ez úton az emberek egymásnak nevelőivé lesznek; mert a közös szenvedések és a közös törekvés szükségessége felébresztik az egymás iránt való szeretetet és fejlesztik a tehetségeket; mert ez alkalmat és ösztönt ád nagylelkü áldozatokra, hősi küzdelmekre, az emberszeretet, a hazafiság és odaadás szép és meglepő nyilatkozataira. Ha azt kivánná valaki, hogy bizonyitsam bé Istennek irántam való atyai szeretetét, én a küzdelmekre, kisértetekre és az életben feltalálható gonoszokra mutatnék, mert

ezeknek köszönhetjük a krisztusi jellemet. ezeknek köszönhetjük az apostolokat és martyrokat, ezeknek köszönhetjük a magános és családi élet erkölcsi erejét és mély rokonszenvét, ezeknek köszönjük mindannak kifejlődését, a mi az emberi természetet Isteniti. Valóban Isten a mi atyánk s nekünk őt mint ilyent kell imádni.

Ezek szerint hiányosan ugyan, de legjobb meggyőződésemet követve, előadván azon isteni tisztelet becsét, melyet itt istennek atyai jellemeért bemutatandók leszünk: a kitűzött terv szerint, átmegyek annak megmutatására, hogy e hajlékba örömmel kell belépnünk. mivel ez az Istennek lélekben és igazságban, benső és nem külső imádására van rendelve. Ezt tekintetben kiterjeszkedhetném arra a nagy és üdvös forradalomra, a melyet Jézus Krisztus idézett elő a vallásban, azt tanitván, hogy Isten lélek és lélekben imádandó. Megmutathatnám, menynyire előmozditotta ő az emberiség mivelődését és boldogságát az alapigékben kifejezett szellem által, a mely a régi templomokat alapjokban megingatta, kioltotta a pogány és zsidó oltárok áldozati tüzét, kivette a papság kezéből az áldozati kést, megsemmisitette a hely szentségét és a lelket szentelte fel Isten szent házává. De ezen lélekben való isteni tisztelet természete, fönsége és áldásai igen nagy tárgyak jelen vizsgálódásainkra. Ezeknek fejtegetése helyett csak nehány intésre szoritkozom. Csak anynyit mondok, hogy ti, kik e helyen fogtok gyakran összegyülni, ti különösen kötelezve lesztek arra, hogy Istent lélekben imádjátok; mivel főleg előttetek a kereszténység nem külső, hanem benső vallásrendszer. A többi vallásfelekezetek kisebb nagyobb mértékben többnyire mindnyájan attól várják üdvösségöket, a mit Jézus külsőleg cselekedett, nevezetesen az Istennél való közbenjárásától. Ti az idvességet Jézusnak azon munkásságától varjátok, a mit ő saját lelketekben hajt végre. A ti elveitek szerint a Krisztus nagysága és dicsősége azon befolyásban áll, a melyet ő követői lelkére gyakorol, kikkel a maga szellemét közli. Rátok nézve a megváltásnak, a mennynek és pokolnak helye a lélek. Előttetek a kereszténység tisztán szellemi intézmény. Jöjjetek azért e helyre, hogy Istent lélekben imádjátok, hogy ő hozzá emelkedjetek lélekben. Ne engedjétek, hogy e hajlék megszeplősittessék bizonyos látványos vallás által. Ne engedjétek ezt üres

formaságok helyévé sülyedni. Ne engedjétek, hogy székeiteket itt élettelen gépek foglalják el. Ne azért jöjjetek ide, hogy részt vegyetek holmi szent szavak eszméletlen ismétlésében. Ne hideg kötelességérzetből jöjjetek ide, hogy ezzel megnyugtassátok lelketeket abban a gondolatban, hogy lefizettétek Isten iránti tartozástokat. Ne azért jöjjetek ide, hogy itt egy oly munkát végezzetek, a mely nektek a mennyországot biztositja. Jöjjetek azért, hogy itt leljétek fel a mennyországot, hogy ama jobb világ boldogságából már most előlegezzetek valamit, elsajátitván mintegy annak szellemét, hogy itt elválhatlanul egyesüljetek a ti teremtőtökkel. Jöjjetek ide, hogy lélekben és igazságban, az-az józan értelemmel és helyes itélőtehetséggel, a végetlen atyához illő tiszta és felemelő fogalommal imádjátok az Istent; nem megvetve az értelmet, nem lemondva az ész isteni jogáról, hanem imádva az Istent azzal a felvilágosult lélekkel, a mely méltó az értelem és igazság kutfejéhez. Jöjjetek ide imádni az Istent szivvel ugy mint észszel, élettel, buzgósággal és lelkesültséggel. Ha ugy tetszik nektek, ám hanyagoljátok el dolgaitokat, de ne vallástokat. Jöjjetek ide imádni az Istent erős meggyőződéssel, annál a mi szemeitek előtt van egy magasabb jelenvaló iránti élő hittel, azzal az érzéssel, hogy Isten nem csak a titeket körülövedző dolgokban, hanem saját lelketek mélyében is jelen van. Jöjjetek ide imádni az Istent gyermeki odaadással, nnm pedig félelemmel, rettegéssel és aggodalommal; nem siri hangokkal és kétségbeeső tekintettel, hanem alázatos, örömteljes és határtalan bizalommal, teljes hálával s azzal a szeretettel, a mely kész megtenni és elszenvedni mindazt, mi által az ember Isten iránti engedelmességét bébizonyithatja. Jöjjetek ide imádni Istent, a mi előtte legkedvesebb, a lelki világosság és élet utáni vágyódással; jöjjetek ide ápolni és kifejezni az erény és erkölcsi tisztaság utáni törekvésteket s azt, hogy ti inkább óhajtjátok a kisértetek legyőzésére megkivántató erőt megnyerni, mint azt, a melyre mindennapi dolgaitok elvégzésére vagy az örömek élvezésére szükségetek van; és fogadjátok a legnagyobb hálával mindazon szent ihletéseket, az erőnek mindazon növekedését, a mely erényes életre, az Isten és az emberek szeretetére képesit. Egyszóval, jöjjetek ide megtisztult és nemes isteni tisztele-

tet tartani, olyat, a mely méltó a tökéletes igazság, jóság, szépség és áldás kutfejéhez. Imádjátok Istent józan értelemmel és a legtisztább szeretettel és igyekezzetek hasonlókká lenni ahoz, a kit imádtok.

Megismertetém veletek ezekben, barátim, az isteni tiszteletnek azt a módját, melyre e hajlék szentelve van, és a mely tekintve annak észszerü, gyermeki, tiszta és nemesitő jellemét, ez ünnepélyt a hála és öröm ünnepélyévé teszi. Azonban sem a jelen ünnepély, sem a hajlék valódi rendeltetését nem fognám fel helyesen, ha itt megállanék. Eddigi észrevételeim csak azon isteni tiszteletre vonatkoznak, a melyet e falak közt kell gyakorolnotok, s csak azon befolyást emlitettem, a melyet itt összegyülvén, éreznetek kell. De vajjon nincs-e magasabb rendeltetése e háznak, mint azon nehány órai áhitatoskodás, a melyet itt gyakoroltok. Ekkor nincs elégséges okunk az örömre. Az itt gyakorolt isteni tiszteletnek az a nagy czélja van, hogy általa megtanuljátok tisztelni Istent mindenütt. Istennek jelenlétét azért kell itt éreznetek, hogy ugyanazt érezzétek azután mindenütt, a hol jártok, s mindenben a mit cselekesztek. A lélekben való isteni tisztelet eszméje az, hogy lelkünket egészen hatalmába ejti s lényünknek kiegészitő részévé válik. Ezen felszentelési ünnepély magasabb jelentősége az, hogy ti saját házaitokat s dolgozó műhelyeiteket is Istennek szenteljétek. Ezen minden helyeken gyakorlandó isteni tisztelet tárgyalásába most ugyan nem terjeszkedhetem ki; de egyet még sem hagyhatok érintetlenül. Az ezen hajlékban gyakorlandó isteni tisztelet különös jellemét tekintve, az isteni tiszteletnek azt a nemét tanuljátok meg, a melyet bé kell vinnetek magatokkal a gyakorlati életbe is. A keresztény egyházi tanitók nem ritkán intik hallgatóikat, hogy az emberi kezek által épitett templomból távozván, egy még dicsőbb templomba mennek, a természet templomába, a hol szintén imádniok kell Istent az ő műveiben. A helyes isteni tiszteletről ezen beszédemben adott nézeteim engem némileg más figyelmeztetésre inditanak. Én is azt mondom nektek, hogy e falak közül kilépvén, menjetek imádni Istent az ő nagyságát hirdető világegyetemben. Ez is egyik czélja az itt gyakorolni szokott isteni tiszteletnek. De én hozzá teszem, hogy ennél sokkal magasabb czélja van a ti isteni tiszteletetek-

nek: imádni Istent nem anynyira a természet csodáiért, mint inkább az okossággal és erkölcsi érzéssel biró teremtményekben való nyilatkozatáért; imádni Istent az által, hogy a menynyire tehetségtekben áll, teljesitsétek ezen teremtményekhez kötött czéljait. Törekvésem volt megmutatni beszédemben, hogy istent nekünk itt mint az értelemmel és erkölcsi érzéssel biró lények mint a ti és az egész emberiség atyját kell imádnunk, és az ily értelemben vett isteni tisztelet egyenes czélja az, hogy innen távozván, megismerjük Istent saját természetünkben, hogy az embereket ugy tekintsük, mint az ő gyermekeit, ugy bánjunk velök, mint a kik az istenséggel rokonságban vannak, minden fogyatkozásaik mellett is észrevegyük rajtok a nagyság bélyegvonásait és szeressük őket több mint pusztán földi szeretettel. Ne nézzük a világot bámuló tisztelettel s az embereket kicsinylő lenézéssel; mert az ember, a ki a világegyetemet és annak törvényeit felfogja, nagyobb mint a világegyetem, a mely maga magát nem érti. Isten bensőbb viszonyban van minden egyes emberrel, mint a külső természettel. Isten szava hangzik felénk a tengerből, mennydörgésből és szélvészből; de menynyivel erősebb ama benső szózat: az értelem működése, a lelkiismeret nyilatkozata, a szentlélek sugallata. Ohajtom, hogy Istenre ismerjetek a fönséges sziklában és a csendes völgyben, de még inkább a jó ember józan itéletében, erkölcsi erejében, tiszta szándékában, kegyes törekvésében és halhatatlanság iránti reményében. Ha eltávoztok innen, imádjátok Istent az emberi léleknek, mint az ő választott szentélyének tiszteletében. Tiszteljétek az emberi lelket magatokban, tiszteljétek másokban és munkáljatok annak tökéletesitésén. Imádjátok Istent a falak közt mint olyant, a ki egyetemes és részrehajlatlan jósággal viseltetik az emberiség minden gyermekei iránt, s aztán ezt a szellemet tükrözzétek viszsza munkáitok közben is. Menjetek el innen tisztelni a jogot és keresni az igazságot, jóllétet terjesztvén mindazokra, a kik befolyástok körében állanak. Vigyétek magatokkal azt a meggyőződést, hogy egy embert, legyen az bárminő szinü, rangu és sorsu, elnyomni, anynyi mint Isten gyermekét nyomni el; hogy lealacsonyitni vagy romlásra vezetni egy embert anynyi, mint megszent-

ségtelenitni egy templomot, mely szentebb, mint bármely kőből épült szentély. Könyörület és szeretet sokkal kedvesebb Isten előtt, mint bárminő áldozat vagy ajándék. E földön a legmenynyeibb isteni tiszteletet Krisztus hajtotta végre, midőn az emberrel, még a legbűnösebbel is ugy bánt mint Isten gyermekével s azon munkált és azért ontotta vérét, hogy az emberben az isteni lelket felébreszsze és a megromlott világot új életre serkentse. Ilyen legyen az az isteni tisztelet, a melylyel innen eltávoztok. Menjetek el innen jót tenni minden hatalmatokban álló módon és Istentől nyert eszközökkel, boldogabbá tenni jelenlétetek által minden helyet, a hová béléptek, felölelni minden emberi érdeket, minden erőtöket mérlegbe vetni az emberiség szabadságának és tökélyesülésének érdekében, ellentállani minden gonosznak, ápolni minden igazságot és főleg világosságot, fényt, életet és erőt adni a halhatatlan léleknek. A ki egy gyermeket keresztény erényekben felnevel vagy egy tévelygő felebarátját Istenhez viszszatériti: dicsőbb templomot épit, mint a Salamoné vagy a szt. Péteré, tartósabbat mint a föld vagy ég.

Miután előadtam azt, mit a jelen alkalomból kifolyólag előadni szükségesnek láttam, azt hiszem nem élek viszsza türelmetekkel, ha még nehány személyes és helyi jellemmel biró észrevételt teszek. Részt veszek a jelen ünnepélyben. Mint tanitó állok itt, hol gyermek és ifju koromban tanuló valék. A nemzedék, melyet én itt ismertem, csahnem egészen eltünt. Azok a tiszteletre méltó férfiak, a kiknek reszkető hangját egykor itt hallottam, már rég óta pihenni szállottak a sirba. Legrégibb barátim, kik gyermekálmaim felett őrködtek és kézen fogva vezettek e helyre, oda vannak. Mindezek mellett is keblem érzelmei nincsenek elborulva. Engem örömérzésekre hangol ez ünnepély; mert bár elszomoritó változásokat veszek is észre magam körül, a mi több, érzem, hogy az idő, mely másokat meggörnyesztett, felettem sem ment át nyomtalanul, mindazáltal látom, hogy az emberiség tökéletesedik. Látom, hogy a jövő nemzedék tisztább és dicsőbb igazságok birtokába jut mint a minők az én ifju lelkemet érinték. Ez elgondolás örömet ád s én e pillanatban örülni is akarok.

Ha kora éveimre viszszatekintek, igen jól emlékszem azokra a szerencsétlen benyomásokra, melyeket a vallás átalánosan uralkodó eszméi ezen városban ifju lelkemre gyakoroltak. Jól emlék-

szem némely kortársaim romlott erkölcsi magaviseletére is, a mely azon időben a gyermekkort igazán veszélylyel fenyegette. Mindazáltal mégis áldom Istenemet születésem helyeért, mert a mint fejlődtem, mindinkább feltárult lelkem előtt az a szép jelenség, mely most szigetünkre vonzza az idegeneket. Első szabadságomat arra használtam, hogy a szomszédos mezőket és partokat bebarangoljam és mialatt itt a természet dicsőségében gyönyörködtem, felébredt keblemben a szabadságnak az a szeretete, mely azóta a jelen pillanatig mindinkább fokozódott. Korán kezdettem érezni a szépnek és nagyszerűnek benyomásait s hiszem, hogy ez nem csekély befolyással volt gondolkozásomra szintugy mint életmódomra. E városban folytattam egy ideig theologiai tanulmányaimat. Nem volt tanárom vagy tanitóm, a ki tanulmányaimban vezéreljen; de volt két kiváló helyem a tanulásra. Egyik ama szép épület, a közkönyvtár, melyet most anynyian látogatnak és használnak, de akkor anynyira el volt hanyagolva és oly üresen állott, hogy napokat, néha heteket eltöltöttem poros könyvei között, a nélkül, hogy avagy csak egyetlen látogató által meg lettem volna zavarva. Másik hely a tengerpart volt, hol oly gyakran hallgattam, miként olvadnak öszsze a hullámok csapkodásai az isteni tisztelet dallamaival, hol a napfényben tündöklő tenger elbájolt s ha szélvészek korbácsolták fel sima tükrét, még inkább vonzott magához. Ritkán látogathatom meg e helyet most is, a nélkül, hogy meg ne emlékezzem arról a benyomásról, melyet lelkemre egyfelől az ott látott szépség, másfelöl a habok zuhogása gyakoroltak. A földnek egy helye sem segitette elő anynyira az én lelkem kifejlődését, mint a tengerpart. Ott a vihar közepette nyitottam én meg ajkaimat Isten dicséretére. Ott, az engem körülövedző bűbájtól ittason öntém ki hálaérzelmeimet s keblem bús panaszait. Ott, a körültem nyilatkozó hatalmas erővel való tiszteletteljes rokonérzelem következtében jutottam öntudatára a bennem levő erőnek is. Ott törtek ki keblemben az egymással küzdő gondolatok és érzelmek, mintha versenyezni akartak volna a természetnek szél s habokban való ékes beszédével. Ott kezdődött minden világi örömet s a szerencsének minden ajándékait túlhaladó boldogságom, az Isten műveiben való gyönyör boldogsága. Bocsássátok meg nekem ezt a magammal való foglalkozást. Én azt hiszem, hogy az az isteni tisztelet, a mely-

ről ma szólottam, azon jelenetek által formálódott lelkemben, a melyek közt kora éveimet eltöltöttem. A midőn én ezen jelenségeket még egyszer emlékembe viszszaidézem és az isteni tiszteletnek ezen módjáról szólok, legyen szabad megköszönnem Istennek, hogy ez a szép sziget volt születésem helye.

De elhagyván azt, a mi tisztán csak személyemet illeti, legőszintébb örömemet kell kifejeznem e hajlék felszenteltetése alkalmából; mert ugy tekintem azt, mint a keresztény igazságok terjesztésének egy eszközét. Némelyek azt gondolhatják, hogy abbeli örömemet nem csekély mértékben emeli az a körülmény, hogy a felszentelendő templom éppen azon felekezeté, a melyhez én is tartozom. Reménylem azonban, hogy a mondottak után hallgatóimnak legalább nagyobb részét sikerült meggyőznöm arról, hogy tőlem távol van a felekezetiesség szelleme. Nem tagadom, hogy nem csekély örömet találok abban a gondolatban is, hogy a vallás vita alatt álló tantételeiből a magaméinak ismert elvek itt is követőkre találnak; de sokkal nagyobb örömemet találom abban, hogy ez a hajlék tulajdonképpen nincs egy tanrendszer hirdetésére kijelölve s nem azért épittetett, hogy általa akár most, akár a jövőben valakinek saját hitnézete elfojtassék, hanem a vallásos igazságok szabad vizsgálatára, a vallásbani előhaladásra, az egyéni meggyőződés jogosultságának elismerésére, a protestáns és keresztény szabadság előmozditására. Lelkem mélyéből óhajtom, hogy tisztább istenismeret, nagyobb felvilágosodás és helyesebb isteni tisztelet, mint a minőt most akár a magunk, akár más felekezetek egyházában találunk, tegye dicsővé e hajlékot. Mi, kik e hajlékot most Istennek szenteljük, mi hiszünk az emberiség előhaladásában. Mi nem mondjuk az igazság szellemének „eddig és ne tovább". Mi viszszautasitjuk a jelenlegi egyházak kizáró és zsarnoki szellemét, mely a kereszténység ellenségének tartja mindazokat, kik értelmi szabadságokat használva az Isten igéinek magyarázatában különböznek tévelygés alá rekesztett elődeik által megállapitott hagyományokat és hitczikkeket illetőleg. Mi nem a felekezeti szellemnek emeltük e falakat, hanem a vallásos, erkölcsi, értelmi, protestáns, keresztény szabadságnak.

Örülök, hogy a szabadságnak eme temploma ezen a helyen

nyittatott meg. Én azt hiszem, hogy e városnak joga van egy oly egyházi intézményhez, a melyben öntudattal biró kereszténység kereshetik és kimondhatják az igazságot a kirekesztés villámaitól való rettegés nélkül, a melyben a protestantismust nem fogják kigunyolni a római egyház túlkapásai. Ezt a szigetet, hasonlóan ahoz az államhoz, a melyhez tartozik, eredetileg oly emberek telepitették bé, kiket a lelkiismeret szabadságának szeretete s az a meggyőződés hozott ide, hogy nekik joguk van az Isten igéjét saját felfogásuk szerint magyarázni. Vallási szabadság volt a valódi szegeletkő, melyre e város alapittatott, és jól esik tudnom, hogy itt soha sem hiányoztak a szabadság bajnokai. Közelebbről olvastam el egy igen érdekes beszédet, mely e városban körülbelől egy századdal ezelőtt s éppen egy századdal azután, hogy elődeink ezt a szigetet az indiánoktól elfoglalták, mondatott. E beszédet oly nemes és szabadelvü szellem, a józan ész és lelkiismeret jogai iránt oly mély és igaz tisztelet lengi át, minővel akkor egyebütt ritkán s még most sem mindenütt találkozunk. Szerzője T. Callender ur, e városban legrégibb, az első baptista egyház lelkésze volt; a beszéd pedig első kormányzónknak, a tiszteletre méltó Coddington valamelyik utódának volt szentelve. A vallási szabadság szelleme, mely e beszédből kisugárzik, reám nézve igen kedves meglepetés volt s bizonyára érdekelni fogja hallgatóimat is. Legyen szabad abból nehány sort felolvasnom:

„Nagyon korlátolt gondolkozásu embernek kell annak lenni, a ki az isteni kegyelmet és az idvességet egy bizonyos vallási nézethez vagy az isteni tiszteletnek valamely külső formaságához köti. Mily igazságtalanság azt gondolni, hogy rajtunk kivül minden más keresztény képmutató és ki van zárva az Isten kegyelméből, azért mert miveltségök és felfogásuk a miénktől különbözik, vagy azért, mert Isten nekik több vagy kevesebb világosságot adott, mint nekünk; jóllehet tőlök sem tagadhatjuk meg sem az isteni félelmet, melynek igazságosságuk által nyilvánuló jelét adják, sem Isten iránti szeretetöket, megtartván azon parancsokat, melyeket Istentől származottaknak lenni megismernek, sem a Jézus Krisztusban való hitöket, mely szivöket megtisztitja, s a szeretet által munkálkodván, meggyőzni segiti a világot. Bajos volna megmutatni, hogy a lelkiismeret szabadsága, kölcsönös

türelem és jóakarat, a testvéri indulat és szeretet miért nem lehetnek az egyességnek éppen oly erős kötelékei, mint a külső szertartásokban való szoros egyformaság vagy egy nehány önkényü hitczikknek kényszerült elfogadása. A tapasztalat elég drága áron meggyőzte a világot arról, hogy a gondolkozás egyformaságát, a vonzalmat nem lehet büntető törvények által biztositani. Ki mondhatja meg: miért nem elég a lélek egysége azon béke kötelékeül, a mely után a kereszténynek törekedniök kell? Ki adhatja okát annak: miért ne szerethetnék az emberek egymást egymástól különböző gondolkozásmódjok mellett is? S miért ne lehetne velök a szeretet és béke istene, ha ők egymással békében élnek? Nincs más alap, a melyen megállhatnánk, mint meghagyni másoknak is azt a szabadságot, a melyet mi magunknak megkivánunk, azt a szabadságot, a melylyel Krisztus szabaditott meg".

Ily módon nyilatkozott száz év előtt a szabad szellem e városban. Szeretném, ha ez napjainkban még közönségesebb volna.

A vallási szabadságnak egy nemes barátja közvetlen a forradalom előtt szintén kitünt ezen a szigeten. Értem Dr. Hiles urat, a második congregationalis egyház lelkészét, később a Yale College elnökét. E szigetnek talán nem volt tanultabb embere, egyaránt jártas levén a természettudományokban, nyelvészetben, történelemben és régiségben. Fáradhatatlan lelke nem szalasztott el egy alkalmat sem, mi által tudományosságát gyarapithatta. Jól emlékszem, mily tiszteletben tartották nevét polgártársai eltávozása után is, s megjelenése közöttük mindanynyiszor valóságos ünnep volt. Nekem is volt alkalmam serdülő koromban jelen lenni nehány gyülésen, melyeket egykori gyülekezetének buzgóbb tagjaival tartott, s jól emlékszem, menynyire meginditottak azok a könyek s kifejezésteljes tekintetek, melyekkel a gyülés tagjai az ő szives intéseit fogadták. Vallására nézve az ugynevezett mérsékelt kálvinistákhoz tartozott; de szivétől távol volt minden felekezetiesség. A szabad szellemet felekezetébe is bevivén, ez később az egész országot áthatotta. Iszonyodott a türelmetlenségnek és egyházi zsarnokságnak minden nemétől. Tiszteletben tartotta az egyén itélet-jogát, mialatt mások annak elnyomására feljogositva lenni érezték magokat. Egy fiatal ember, kinek mintegy atyja volt, egy

napon azzal a vallomással állott elébe, hogy a szentháromságot nem hiszi. Hiles megütődéssel fogadta az ifju vallomását; de egész gyöngédséggel s a nélkül, hogy iránta való szeretete legkisebbet is csökkent volna, tanácsul adá neki, hogy forduljon a szentiráshoz s egyedül abból szerezzen magának hitet. Barátságával nem szoritkozott csak bizonyos felekezetekhez. Avval tartott, hogy a Krisztus részekre osztott egyházának sebeit nem egy közös hitforma, hanem a szeretet lelke által lehet begyógyitani. Öszszetörni óhajtott minden polgári és egyházi jármat, melyek által az emberiség szabad mozgása akadályozva van. Az emberi jogok minden megcsorbitása ellen viseltető érzületemet részint azon befolyásnak köszönhetem, melyet ezen kitünő ember saját környezetemre gyakorolt. Korábbi éveimben senki iránt sem viseltettem nagyobb tisztelettel. Mintha csak tegnap láttam volna, éppen oly elevenen emlékszem e pillanatban is nemes alakjára, mely a rajta elömlő erkölcsi érzet hű kifejezésével kitörölhetetlen benyomást tett ifju lelkemre.

Legyen szabad a vallási szabadság szellemhőseinek még egy példányképére mutatnom. Talán bámulni fogtok, hogy én az előbbiekkel egyszerre emlitem T. Dr. Hopkins tiszteletre méltó nevét, a ki szintén e helyen lelkészkedett. Való, hogy e férfiu nevéhez egy rideg és viszszataszitó theologiai nézet van kötve; az is igaz, hogy ő nagyon türelmetlen volt nézetellenesei iránt. Mindazáltal megalkotván vallásos meggyőződését, ő is feljülemelkedett az emberi tekintélyen; szakitott a hitczikkekkel; Isten igéjét szabad belátása szerint magyarázta s tiszteletben tartotta a józan észt, mint Istennek nyilatkozatát önmagában. Vallásrendszere, bármily viszszataszitó volt is, de nemes alappal birt. Azt állitotta, hogy minden szentség, minden erkölcsi fönség a jóságban, a legfőbb jó iránti teljes önodaadásban áll; hogy jóság az Isten jellemvonása is s az isteni gondviselés egyetlen elve a szeretet. Azt kivánta, hogy az ember teljesen és örömmel vesse magát alá az Isten igazgatásának, melyben az egyén érdeke az egész jóllétével szemben elenyészik. Más kálvinisták kész örömest elfogadták azt a tant, hogy felebarátaiknak örökös kárhozat alá kell vettetniök csupán az Isten dicsősége kitüntetéséért. Ez a nemes gondolkozásu férfiu ennek a tannak is más magyarázatot adott s azt az erkölcsi élet alapjául igyekezett tenni, azt állitván, hogy nekünk belé kell nyugodni saját

romlásunkba, s el kell fogadnunk kárhoztatásunkat, ha a világ java és az isteni tökély nyilatkozata azt kivánja. A valódi erény, az ő tanitása szerint, az egyéni érdeknek teljesen az isten akaratja alá való rendelésében áll. Az önszeretetet semmiben sem legyezgette. Intett, hogy részrehajlatlan szeretettel keressük mind a magunk, mind a mások boldogságát; igyekezzünk jóllétre, de nem önzésből, nem személyes érdekből, hanem azon fensőbb törvény iránti engedelmességből, a mely azt kivánja, hogy mindenkinek elömozditsuk jóllétét, a menynyiben az a mi hatalmunkban áll. Nem szégyenlem megvallani, hogy ez a hitrendszer az én ifju lelkemre nagyon mély benyomást tett. Hálával viseltetem ezen rideg tanitóm iránt, hogy gondolataimat és érzelmeimet a részrehajlatlan és egyetemes jótékonyság fönségére irányozta. Ilyen embertől nem lehetett azt várni, hogy az uralkodó theologiai elveknek magát vakon alárendelje. Az elörevalórendelés tanát ugyan a maga legszigorubb alakjában elfogadta, de ezt téve, magát egyszersmind a józan ész és kijelentés hivének képzelte. Azt hitte, hogy ezt a tant fenn lehet még tartani mély metaphysikai magyarázatokkal s a józan philosophia alapján. Szabad vizsgálódási szellemétől indittatva, nem egy jelentékeny változtatást tett a kalvinismuson. Azt a tant, hogy összülőink vétkeiért büntetés alá vagyunk vettetve, egészen elvetette, és nem elégedve meg azzal, hogy az Ádám vétkeinek a maradékokra való betudását tagadta, megdöntötte azt is, a mit a régi theologia az istennel való kibékülés egyetlen feltételéül jelölt ki, t. i. a Krisztus igazságosságának vagy érdemeinek a hivők részére való beszámitását. A tan, hogy Krisztus csak a választottakért halt meg, előtte nem birt becscsel, s azt tanitotta, hogy Krisztus egyformán az egész emberiségért szenvedett halált. A Dr. Hopkins rendszere kisérlet volt a kalvinismusnak az abban foglalt lényeges igazságokkal való észszerü kibékitésére. Ennek megfelelőleg tanitványai magokat néha rationalista kalvinistáknak szerették nevezni. Az ő befolyása nagyobb volt, mint most gondolják. Új-Anglia egyházain felismerhetőleg látszik az ő átalakitó nézeteinek nyoma, s jóllehet neve, a melylyel követőit egykor elnevezték, többé nem szerepel, befolyása most is látható. Az a küzdelem, a mely országunkban megindult, s a melynek czélja a kálvinismus zordon tekintetét egy kissé megegyengetni és megszeliditni, azon forradalmi mozgalom

eredménye, a melyre nagyobb lökést adott Dr. Hopkins, mint bárki más. Én magam is bizonyságot tehetek az ő szabad vizsgálódási és előretörő szelleméről. Ifjuságomban egy alkalommal a tiszteletre méltó öreg ember felhivására prédikáltam e hajlékban. A mint a szolgálatnak vége volt, a legnyájasabban mosolygó arczczal fordult hozzám s elismerésteljes nyilatkozat közben, a mit nem szükség ismételnem, kijelenté előttem, hogy a theologia nagyon hiányos és ő lelkéből kivánja, hogy Isten tartson meg engemet annak fejlesztésére. Ritka és becsülésre méltó szabadelvüség egy felekezet vezérében! Ő nem gondolt arra, hogy magának bennem egy követőt szerezzen, hanem hogy egy ifju lelket magasabb igazságok keresésére ösztönözzen. Érzem, hogy nem adatott nekem tehetség ennek a szép reménynek megfelelni, hanem hasonló barátságos nyilatkozat ilyen embertől, ha erőt nem adhat is, lángra gyujthatja a kebelben a vágyat és szilárdithatja az akaratot. Ezek szerint a vallási szabadság szelleme soha se hiányzott e szigetről. Ez a szellem, nem rettenve viszsza az emberek szemrehányásától, nem korlátozva a hitformáktól, sőt élesztve a nemes keblek által, mindenek felett pedig gyámolittatva Istennek világositó szent lelke által, lakozzék azoknak szivében, a kik e gyülekezetben lelkészkedni és e falak között imádkozni fognak. Terjedjen ez a szellem mindenfelé a közelben és a távolban és szabaditsa fel a keresztény világot a katholikus és protestáns csalhatatlanság viszszaéléseitől, szabaditsa fel a szeretetlenség és türelmetlenség üldözéseitől s mindazon igák alól, a melyek alatt az emberi lélek valaha görnyedni volt kénytelen.

Végeztem a személyemet és helyet illető észrevételeimet is. Záradékul engedjétek meg, hogy viszszapillantsak beszédem főtárgyára. Barátim, az a lélekben való isteni tisztelet, a melyről ma szólék, *valóban létezik*, s nagyon különbözik mind a templomban való áhitatoskodástól, mind valamely titkos kamarában való térdepléstől. Ezt nem lehet elvégezni nehány üres imádság elmondásával, sem ilyen vagy amolyan öltözködéssel. Ez az isteni tisztelet az a lelki szomjuság, mely a teremtő után eped, az a benső szózat, melyet legközelebbi szomszédunk sem hallhat s mégis az egeket éri. Ezen lélekben való isteni tisztelet gyakorlására és mivelésére szenteljük mi e hajlékot. Barátim, ne érjétek bé a sohaj-

tással, az ajkak mozgatásával és a térdhajtogatással. Van ennél egy szentebb és boldogitóbb közlekedés az éggel: a szeretetben nyilatkozó isteni tisztelet, mely néha sokkal mélyebb és teljesebb, mint hogy külsőleg ki lehessen fejezni; s minden földi barátságot túlhaladó szoros lelki egyesülés Istennel. Ez az az isteni tisztelet, a melyre Krisztus hivatkozik. Krisztus nem azért jött, hogy templomokat épitsen, s góth-ivü vagy ékes kupoláju basilikákat emeljen, hanem azért, hogy a lelket szentelje Istennek. Isten nem azért hajtja meg az egeket és nem azért látogatja meg e földet, hogy valamely főegyház bolthajtása alatt magának szállást keressen, s nem is a fönséges tornyok vagy áldozati füstfellegek vonzzák őt ide, hanem az alázatos, engedelmes és szeretetteljes lelkeket akarja meglátogatni, ezekben keres magának lakást. Ez a ház ki van tétetve az enyészetnek. Kövekből épült templomok elporlanak, vagy megemészti azokat a kemény tűz; de a benső templom túlél minden változásokat. Midőn a szelek, a tengerek és a napok megszünnek Istent dicsérni, az emberi lélek akkor is magasztalni fogja őt. Lelkünk az, melyet az igazság és szeretet hova-tovább mind több isteni ihletésben részesit; mely a maga nemes szolgálatával mind nagyobb és szélesebb körökre kiterjed s az Isten, mint végtelen, megfoghatatlan és öröklétü valóság felé való törekvésében, betölti a maga rendeltetését.

Jegyzetek a 123 laphoz

a Fil. II. 9—10 verseiből való idézethez.

Pál apostolnak a Filippibeliekhez irt leveléből a megelőzött verseket (5—8) a melyeket a Krisztus istenségének bébizonyitására gyakran fel szoktak használni, nem idéztem; mivel a mint minden felekezet tanultabbjai igen jól tudják, biblia fordításunk a legfontosabb helyek tekintetében még nagyon hiányos és a tárgynak birálati előadása most helyén kivül való dolog volna. Azonban meg vagyok győződve, hogy a ki a közönséges theologiai elméletekből bárminő fordításban olvassa a bibliát, bizonyosan észreveszi, hogy Jézus Krisztus alsóbb rendü valóság s teljesen meg van különböztetve az atyától. Mennyire világos, hogy Pál az idézett helyen„ Isten“ és „atya“ alatt nem a Jézust, hanem egészen más lényt ért! Mennyire világos már, hogy ezen beszéd alapigéiben Jézus nem magára, hanem egy más lényre céloz! Hogyan lehetett volna az ö hallgatóinak más fogalma? Kell-e határozottabb bizonyság a felvett kérdésre nézve, mint az, hogy Jézus az „atyáról“ és az „Istenről“ szüntelen mint tőle teljesen különböző lényről beszélt?

*

Dr. Hopkins urat illető észrevételekhez.

A mint értesültem, e város lakói közül többeket, a kik Dr. Hopkinst csak közleményekből ismerték, vagy csak ifjuságukban látták, meglepte az a meleg érdekeltség, a melylyel én őt jellemeztem. Nem csudálkozom rajta. E férfi mondhatni csaknem egészen tanulmányainak élt s mint félrevonult emberrel szokás, vele sem sokan rokonszenveztek. Külsője elárulta, hogy a világgal nem sokat bajlódik. Jól emlékszem, hogy mily rosz benyomást tett reám gyermekkoromban, midőn egy alkalommal, övvel derekához szoritott nagy kezkenőbe burkoltan, paróka helyett tanuló sipkával a fején lovagolni láttam. Előadása a legroszabb volt a minőt szószékből valaha hallottam. Emberi ajkakról soha olyan hangok nem ütötték meg füleimet. A rosz szónokok valódi példánya volt. Azt is ki kell nyilatkoztatnom, hogy gyakran maga a tárgy sem volt sokkal vonzóbb, mint az előadási modor. Dr. Hopkins-t az a szilárdság tette kitünővé, a melylyel ő a maga elveihez ragaszkodott. Azokat a végletekig vitte. Az emberiség teljes romlottságát vallván, meg lévén győződve a felől, hogy az emberi természetben semmi jó nincs, a mire hivatkozni lehetne, hivén végre, hogy az emberiség javát semmi által sem lehet annyira előmozditani, mintha teljesen megromlott és nyomorult állapotját a maga meztelenségében feltárja előttök, oly hinárba jutott, a melyből kimenekülnie teljes lehetetlen volt s beszédeiben kimélytelen szabadelvüséggel dörögte hallgatói fülébe a legiszonyubb fenyegetéseket. Adjuk hozzá ezekhez azt a nyers modort, mely részint természetének, részint a hosszas félrevonultság következése volt, s nem csodálkozhatunk rajta, hogy őt mint rideg és szigoru embert mindenki elitélte. Pedig igazán jószivü volt és a mi még inkább megemlitésre méltó, a társalgás közben hajlandó volt a tréfára. Két jelenetre emlékszem, a mi előttem folyt le. Egy napon atyámnál ebédelt egy fiatal lelkészszel, a ki szerette volna a divat szerint öltözködni, de szerénységénél fogva ingfodrának csak egy kis részét engedte előtünni mellénye alól. A doctor jó humorral ezt a megjegyzést tevé neki: „Én nem szeretem a menschettliket, de ha viselném, ugy viselném mint a férfiak". Emlékszem, hogy egy alkalommal nyolczvan éves korában meglátogatván, szemeit az olvasás és irás miatt nagyon meggyuladva találtam. Szabadságot vettem magamnak azt ajánlani, hogy hagyjon fel a foglalkozással. Egy mulatságos történetkével felelt és hozzá tevé: „Ha szemeim nem akarnak nekem szolgálni, nincs szükségem rájok". Meglehet, hogy sokan, a kik kevésbbé ismeretesek a világgal, ezt a tréfás modort nem találják összeegyeztethetőnek az ő theologiai szigoru elveivel; de a látszólagos ellenmondás igen közönyös dolog. Papok, a kik sokat bajlódnak mások rémitgetésével, s oly tant prédikálnak, melyből azt lehetne következtetni, hogy még a fejöket sem merik felemelni s örökös sirás és rivás közt élnek, nem birnak mindig ennek megfelelő testalkattal vagy szánalomra méltó tekintettel. A világot ők is oly könnyedén veszik, mint a gyengébb hitü nép, és ebből nem kell azt következtetni, mintha nem lennénk őszinték vagy egyeneslelkűek. Ez csak azt mutatja, hogy az emberek némely tanokat nem hisznek ugyan, de megtagadni sem mernek; hogy ők magok sem vesznek mindent oly komolyan, mint a hogy mondják. Én nem tartom valami kőszivü embernek, a ki a feneketlen pokol iszonyairól prédikálván, megéhezik. Ilyen kifakadások után gyakran legjobban esik az étel. Ez is csak egy példa azon számtalan ellenmondások közül, a melyekkel az életben találkozunk. Az emberek naponta beszélnek és cselekednek pusztán a szokást követve oly dolgo-

kat, melyekről legkisebb meggyőződésök sincs. Dr. Hopkins őszinte s igen jó indulatu ember volt, ha szinte prédikálási és társalgási modora ellenkezőt mutatott. Hallottam felőle, hogy egyszer útközben mindenét oda adta egy szegény aszszonynak. Máskor ismét száz dollárral járult egy vallásos czélhoz, melyet egy könyvkiadással szerzett: a mi részéről annál nagyobb áldozat volt, mert neki nem volt rendes fizetése s jobbára csak barátai önkéntes adakozásából kellett élnie. Mikor Newportban letelepedett, két nagy szerencsétlenséggel találkozott: a rabszolgasággal és rabszolgakereskedéssel, a melyek közül egyikbe vagy másikba a lakosok legnagyobb része bele volt elegyedve. Az ő lelke megbotránkozott ezekben s a helyett hogy a test és vérrel megalkudt volna, a nélkül, hogy számba vette volna azokat az előitéleteket, a melyek e viszszaéléseket mintegy szentesitették, azokat szószékből és a sajtó útján megtámadta. A mi több, hozzá kezdett a négerek neveléséhez, és szerencsés volt fáradozása gyümölcseit is meglátni a befolyása alatt álló egyének értelmesedésében és példás kegyességében. Bár menynyire nem rokonszenvezett is a Dr. Hills mérsékeltebb theologiai nézeteivel, a négerek nevelési kérdésében vele mégis szivesen kezet fogott. Együtt bocsátották ki egy felhivást, hogy alapot gyüjtsenek az áfrikaiak nevelésére, a kik mint missionariusok, hazájokba lennének küldendők. Ez a két kitünő férfi, a kik a hitnézetekre nézve egymással semmiben sem egyeztek meg, minden különbséget elfelejtettek, midőn a szabadság és emberiség érdekeinek előmozditására kezet kellett fogniok.

Midőn Dr. Hopkins velem multjáról beszélgetett, legtöbbször előhozta vallási vitáit s azokat mindig ugy adta elő, mint a ki magát győztesnek érezte s nem kételkedem benne, hogy ő helyesen is itélt magáról. A mint mondám, ő elveihez hiv volt s azokat következetesen vitte keresztül egész theologiáján, mig ellenfelei a fél úton megállottak. Következőleg egy gyakorlott vitatkozónak könnyü volt őket állásaiból kiverni. Igaz, hogy a közérzület mellette volt, de a közérzület keveset segithet oly időben, midőn az a megállapitott hitczikkek mellett alárendelt szerepre van kárhoztatva. Ezek a vitatkozások most már jóformán felejtékenységbe mentek, de abban az időben nem csekély érdeket ébresztettek. Ezen viták közt egyik legfontosabb volt az, mely kizárólag a kálvinistákra tartozott s az ugynevezett kegyelem eszközeit tárgyazta. A kérdés a volt, ha vajjon az ujjá nem születtek, tehetnek-e valamit önmagokért? vajjon az ember, ki még nincs megtérve, könyörgés, a szentirás olvasása s az isteni tiszteletben való részvétel által eszközölheti-e a maga megtérését? vajjon, egyszóval, az ilyenek bármi uton és módon képesek-e megszerezni a szivnek azt a változását, a melytől jövő boldogságuk függ? Dr. Hopkins, ragaszkodva a kalvinismus alapelveihez, ennek lehetőségét megtagadta, s azt állitotta, hogy az ember természeténél fogva teljesen megromolván s képtelen levén minden jóra, mindaddig, a mig Isten őt a maga erejénél fogva újjá nem szüli, semmi egyebet a bünnél nem cselekedhetik, következőleg megtérése előtti könyörgései is bünösök és méltók az Isten haragjára; hogy a bocsánat és idvesség utáni törekvéseiből hiányozván, szerinte, a szent indok s azok a tisztátalan lélek önző természetéből eredvén, csak vétkét s nyomorát képesek nevelni. Ez a tan valóban iszonyu, de egyenes és szükséges következménye az ember teljes megromlottságának és jóravaló tehetetlenségének. Felhoztam ezt a vitát, hogy olvasóim láthassák, hogy minő kérdések foglalkoztatták a mi elődeinket. Ez azt is megmutatja, hogy miként találkoznak a végletek. Dr. Hop-

kins azt vitatta, hogy a vallásnak vagy erénynek semminemü eszközei nem használnak, ha azokhoz nincs hozzákötve a vallásnak és erénynek legbensőbb szeretete. Ebben a tanban minden szabadelvü keresztény egyetért. Mindazáltal az ő kezei között ennek a tannak egészen más jelentősége van az emberiség teljes és eredeti megromlottságában való hit, ezen rettentő nagy tévedés miatt, a mely Dr. Hopkins-t a józanészt, a közérzületet s a sziv legjobb érzelmeit egyaránt megdöbbentő következtetésekre vezette.

Mi módon igyekezett Dr. Hopkins a maga elveit theologiai rendszerén keresztülvinni, ezt legvilágosabban mutatja egy kézirati munkája, a mely nyomtatásban nem jelent meg, talán azért, mert a kiknek kezébe jutottak iratai, nem tartották czélszerünek azt kiadni, mivel a hasznosság (utility) vagy az általános jó (general good) kérdését illetőleg ezen munkájában némely pontokban Dr. Hopkins is kora hitetlen bölcselme szemlélődései felé látszott hajlani. Ez a kézirat Dr. Hopkins halála után az én kezeim között is megfordult s engem anynyira meglepett, hogy talán még most viszsza tudok rá emlékezni. A szerzőnek az erkölcsi jóról való eszméit adta elő. Ő azt állitotta, hogy az „erkölcsi jó" tárgya, a mire az erény irányul s a minek választása teszi az erényt, a „természeti jó", vagyis az élvezetnek, de nem csak a mi magunk, hanem a lények egész rendszere élvezetének lehető legnagyobb foka. Ha nem is határozottan, de a lehetőleg kifejtette azt is, hogy ez a „természeti jó" az-az, a legközönségesebb értelemben vett boldogság, egyszersmind a legfőbb jó és az erkölcsi jó ennek eszköze. Jól emlékszem, hogy ez elvből kiindulva, hogyan igazolta az örökkévaló büntetést. Azt állitotta, hogy a bűn vagy önzés (egyértelmü szavak az ő szótárában) törekszik ellentállni azon isteni akaratnak, melynek czélja végetlen boldogság, s ezzel szemben végetlen nyomort szándékozik létre hozni. Ő tehát azt vitatta, hogy a bűnös végnélküli nyomor alá vettetvén, ez a törekvés nyilvánvalóvá lett; a bűn és büntetés között érintkezés állapittatott meg s a bűn ellenébe egy korlát emeltetett, mit a roszat cselekvő által fenyegetett jó nagysága igényelt.

Összeszedém ezen emberről való emlékeimet, a kit korunk újabb eseményei és érdekei kiszoritottak az emlékezetből, de a ki nevezetes helyet foglal el egyháztörténelmünkben. A türelmetlenséget kivéve, a melylyel nézetellenesei irányában viseltetett, ő kiválóan fegyhetetlen ember volt. A türelmetlenségnek azonban gyakran oly jeleit adta, hogy ezeket legjobb ismerői sem tudták jószivüségnek magyarázni. Különös örömemre van egy tekintetben reá gondolni. Ő a szellemi természet erejének példányképe volt. Szűkös körülmények között nagy elvonultságban élvén, mégis sok örömet talált. A gondolat világában élt teljesen minden földi szenvedélyek felett. A boldogságnak a világegyetemben való végtelen kiterjedését a végtelen gondviselés eredményeinek tekintette s igyekezett ebbe elmeritni az ő theologiai rendszerének iszonyait. Az ő tantételei csakugyan sötét szinekkel boritották el körülte a világot, de ő a jelen világból menedékhelyet keresett magának a millenniumban. A millennium volt az ő hazája. Ha valami, ez mindenek felett kedvencz tárgya volt. A millennium előtte több volt, mint csupa hit. Ebben teljesen otthon volt. Ezen tárgyról irt könyve olyan, mintha saját tapasztalatai után irta volna. Ugy szól a millenniumban levő szokásokról és öltözetekről, mintha mindazt látná. Az egyház ezen jövő dicsősége neki anynyival nagyobb örömet szerzett, mert azt ön maga te-

remtette. Az alapeszmét, a csirát erre a szentirásban találta meg, de azt saját lelke ohajtása szerint szinezte ki. A sokaság előtt ugy tünt fel mint egy száraz theologus, a ki a vitatkozás töviseivel táplálkozik, holott a képzelet világában élt s a szentség és boldogság azon jelenéseivel táplálta lelkét, a melyek a földet éggé varázsolják. Szerencsém volt az életben többször látni hasonló jellemeket, a kik szükséggel s testi gyengeséggel küzködtek s nem birtak semmivel azon anyagi élvek közül, a melyekért a nagy sokaság izzad, de a kik a gondolat világában feltalálták boldogságukat; ismertem embereket, a kiknek semmijök sem volt s mégis mindennel birtak, s ezen embereknek arczáról többet olvastam, mint sok könyvből. Ezektől tanultam meg, hogy a lélek önmagában megelégedést találhat és hogy egészen független a külső dolgoktól.

Sajnálom, hogy nem használtam fel Dr. Hopkins-sel való ismeretségemet arra, hogy tőle némely részleteket tudtam volna meg Edwards és Whitefield urakról, a kikkel ő igen benső viszonyban élt. Sokkal többre becsülöm azon megjegyzéseket, a melyeket kitünő emberekről barátaiktól lehet hallani, mint a mit rólok olvasni lehet. A legtöbb életiratnak igen kevés becse van. Az életiratoknak azon rendeltetése, hogy bepillantani engedjenek az egyén jellemébe, még kevéssé van felfogva. Az életirónak mindenek felett azon beszédekre és cselekedetekre kellene sulyt fektetnie, a melyekből az egyén bensőjét lehet megismerni, már pedig a legtöbb élltiratból ez jóformán, sőt néha teljesen hiányzik. Ezek többnyire dicsbeszédek s nem életiratok. A czél az, hogy a hős nehogy elejtessék, s e miatt aztán ki van zárva élettörténetéből minden a mi legemberibb, eredetibb és jellemzőbb. Néha egy anekdota mélyebben enged bepillantani egy ember belsőjébe, mint életének legkiválóbb eseményei. Nem lehetetlen, hogy olvasóim közül sokan éppen azt fogják nekem hibául feltudni, hogy ezen rideg theologiáról tett jegyzeteim igen is családiasok. Ezt én magamnak érdemül fogom tulajdonitani. Ez azt fogja mutatni, hogy ő nem csak theologus volt, hanem hogy egy emberben rokonszenvet is tudott maga iránt ébreszteni.

A Halhatatlanság.

2. Tim. I, 10. A mi megtartó Jézus Krisztusunk a halált eltörlötte és az életet és halhatatlanságot világosságra hozta az evangelium által.

A halhatatlanság a keresztény vallásnak nagyszerü felfedezése. Felfedezése, mondom: nem azért, mintha a Krisztus születése előtt a jövő élet teljességgel ismeretlen lett volna, hanem azért, mert ő azt anynyira világosságra hozta, hogy az nagyrészint egy egészen új tanná lett. Krisztus előtt a halhatatlanság sejtelem volt vagy határozatlan remény: Jézus, tanitásai és feltámadása által bizonyosságra emelte. Krisztus előtt a jövő élet az erényre kevéssé szolgált ösztönül: sőt a képzelődés és szenvedélyek gyakran a vétek eszközévé aljasitották le. A kereszténységben eme tan egészen erkölcsi czélra van alkalmazva s a jövő csak azért van kijelentve, hogy a magunkkal való küzdésre s a kegyes életre ösztönt, eltökélést és erőt nyujtson.

Czélom e beszéd által a jövő élet felőli meggyőződésteket erősebbé tenni, ha lehet, s azt hiszem, hogy legsikeresebben megközelitem e czélt az által, ha megmutatom, hogy e nagy igazság egyszersmind természetünk törvénye is; hogy az okosság, ha nem is tudja megállapitani, de megegyezik vele, és hogy az be van irva a sz. könyvbe éppen ugy mint a lélekbe. S vajjon nem észszerü dolog-e azt várni, hogy ha az ember halhatatlanságra van alkotva, eme rendeltetésének jegyei saját természetében is feltalálhatók és tehetségeinek kiképeztetése arányában észrevehetőbbek legyenek. Igyekszem megmutatni, hogy ez a várakozás helyes, és hogy a kijelentésnek a jövő életet illető tana erős viszhangra talál saját természetünkben.

E tétel annál fontosabb, mert sokaknak úgy tetszik, mintha a természet jelenetei kevéssé szólnának a halhatatlanság mellett. Némelyekben a hanyatlásnak a teremtés minden műveiben folytonos

működése, s az állati és növényi világ minden alakjainak feloszlása, azt a gondolatot kelti fel, mintha a megsemmisülés egy általános törvény, melynek minden lény alája van vetve.

Azt mondják a kétkedők, hogy a lényeknek csak fajai és osztályai örökkévalók, azonban az egyes lények, melyek azokat alkotják, mind megsemmisülés sorsára vannak kárhoztatva. Én azt mondom, hogy mentől inkább ismerjük a lelket, annál több okunk van megkülönböztetni azt az állati és növényi fajoktól, a melyek körültünk születnek, nőnek és elenyésznek, és hogy saját természetében fekszik az ok, melynél fogva ki kell vennünk a megsemmisülés általános törvénye alól. E pontra kérem ki mostan részemre figyelmeteket.

Ha széttekintünk a földön, látjuk ugyan, hogy minden dolog változik, elenyészik, és így hajlandók vagyunk a hasonlóság elvénél fogva következtetni, hogy nem csoda, ha az anyag minden szerves alakjainak feloszlása saját enyészetünket látszik hirdetni; de ekkor nem veszszük észre az anyag és lélek közti különbségeket, mik oly roppant nagyok, hogy éppen az ellenkező következtetést igazolják.

Említsünk meg néhányat ezen különbségek közül.

1.) Ha a természet szerves terményeire tekintünk, látjuk, hogy csak egy meghatározott időre van szükségök, és a legtöbbnek közülök nagyon rövid időre, hogy elérjék tökélyöket, s megfeleljenek czéljaiknak. Vegyük fel például ama nemes alkotást — a fát. Ha felnő bizonyos magasságra, lombokat hajt, virágzik és gyümölcsöt terem; nincs több tenni valója. Ereje egészen ki van fejtve: nincsenek elrejtett tehetségei, melyeknek a bimbók és gyümölcsök csak mintegy zálogai s fejlődésének első lépcsői legyenek. Czélja elérve s az élet ereje benne többé nem működik. Nem így a lélek. Nem mondhatjuk erről, mint egy egészen kinőtt fáról őszszel: megfelelt czéljának, megtette a magáét, tehetségei ki vannak meritve. Nem: mert a lélek természete, ereje, vágyai, czéljai mind határtalanok. Soha sem gondoljuk, ha egy nagy lélekben eredeti gondolat született, vagy valamely fontos felfedezést tett, hogy elérte végczélját s más, magasztosabb gyümölcsöt nem teremhet. Ellenben, teremtő ereje felőli meggyőződésünknek tágasabb kör nyilt, inkább elismerjük a teremtő kimerithetetlen bölcseségével való rokonságát. Látjuk,

hogy előrehaladásának minden lépésében új ösztönt nyer, s látjuk a nemesebb törekvések zálogát. Igy, ha egy tiszta és független lélek nagy szolgálatot tett a kötelességnek és igazságnak, ha csalhatatlan bizonyitékok által mutatta ki Isten és emberek iránti szeretetét, — nem gondoljuk, hogy erény-tehetségének egész erejét kifejtette, nagyságának mértékét betöltötte s a legéretteb gyümölcsöket termette meg. Ellenben érezzük, hogy az erény kitünő eredmények által virágzóbbá teszi a lélek életét, a helyett hogy letarolná, — hogy a lélek folytonos jó cselekvés által, a helyett, hogy gépiességbe sülyedne le, képessé lesz magasabb kötelességek felfogására, fel lesz fegyverezve nemesb irányu tettekre s növekszik a munkás szeretetben. A lélek előrehaladásában nem talál legyőzhetetlen akadályokra, hanem mindinkább átlátja erejének és azon méltóságnak, melyre teremtve van, határtalanságát.

Nézzük a tárgyat más oldalról, ez még határozottabban kimutatja a lélek és az anyag legnemesebb alkotásai közti különbséget. Tudjuk, hogy a fa megfelelt legfőbb czéljának, ha egy bizonyos nemü gyümölcsöt termett. Tökélyes voltát egy határozott, tényszerü, végleges eredmény után itéljük meg. De a lélek, a mint fejlődik, mindinkább átlátja, hogy tökéletessége nincs kiszabott határok közé szoritva, hanem egy eredeti, teremtő és határtalan erőben áll, mely újabb meg újabb hatálylyal működik, s őt a gondolatok és törekvések új meg új terére viszi a vallás és emberiség érdekében. Ez az igazság valóban oly tiszta, hogy bárki közülünk átláthatja. Érezzük, hogy nem az a legtökéletesebb lélek, mely egy kivülről kiszabott úton működik, mely határozott szabályokkal öszhangzólag gondolkozik és cselekszik, hanem az, mely magában foglalja a cselekedetek forrását, összehasonlitja egymással azon ismereteket, melyeket másoktól kapott, kikémleli azoknak rejtett és sokszoros viszonyait, s tovább adja új és magasabb alakokban. A fa tökéletessége tehát egy meghatározott terményben fekszik; a léleké pedig határtalan és korlátolatlan erőben. Az első saját fogalmában birja a korlátot; de a léleknek emelni korlátokat annyi lenne, mint megsemmisiteni azon eredeti erőt, a melyen tökéletessége alapszik. Itt tehát különbséget észlelünk az anyagi világ tüneményei és a lélek között, és az elsőknek feloszlásából, melyek, a mint látjuk, bizonyos meghatározott időtartam alatt tökéletessé-

gök végpontját elérik és czéljokhoz jutnak, nem következtethetünk az utolsóéra, mely világosan foglalja magában a tehetséget vég nélküli haladásra.

II. Kiemeltünk egy ellentétet a lélek és az anyag alakjai között. Az utóbbiaknak, a mint láttuk, természetöknél fogva meg vannak a maguk határai. A fa rövid idő alatt s szűk térben növe és terjedve, betölti rendeltetését. Tegyük hozzá azt is, hogy a természet rendszere, melyhez a fa tartozik, hozza magával, hogy az kijelölt határai közt megmaradjon. Ha határtalanul nőnie kellene, az végetlen szerencsétlenség lenne. Egy egyszerü növény, a korlátozatlan kiterjedés elvével felruházva, évszázadok folytán, nemzeteket árnyékolna be s kizárna minden más fejlődést s kimeritené a föld összes termékenységét. Az anyag alakjainak tehát szük határok közt kell maradni, és már hasznosságuk megkivánja, hogy életök és fejlődésök a természet által elejökbe szabott határok elérése előtt is gyakran meggátoltassék. De a lélek határtalan kiterjedés-képessége, a helyett, hogy ellenkeznék a teremtés rendszerével, megegyezik azzal és tökéletesebbé teszi azt. Egy fa, ha folytonosan nőne, kizárná a növényi élet más alakzatait. A lélek, kiterjedése arányában, új életre ébreszt s bizonyos értelemben teremt más lelkeket. Ez, a helyett hogy kimeritené, még többszörözi a más lelkekre nézve szükséges táplálékot. A lélek, mennél nagyobb mértékben rendelkezik értelmi és erkölcsi erővel, annál több életet és erőt hint maga körül; a gondolatnak és a szeretetnek mindig növekedő forrása. Tegyük hozzá azt is, hogy a lélek, végetlen fejlődése által nem csak nagyobb menynyiségü jót nyujt más lényeknek, hanem a jónak folytonosan új alakjait hozza létre. És ez fontos különbség. Ha a fa végetlenül terjedne, mind több több gyümölcsöt adna, de csak ugyanazon nemüeket, és kizárván minden más fejlődést, megsemmisitné a termények különbféleségét, a minek most egészségünket és élvezeteinket köszönhetjük. De a lélek, fejlődési folyama alatt, mindig új gyümölcsöket, a gondolatnak, erénynek és szentségnek új alakjait nyujtja. Ez mindig magasabb hatály magvait hordja magában annál, a melylyel azelőtt működött, s bimbóit oly gyümölcsöknek, milyeket még soha sem termett. Tehát ugyanazon ok, mely az anyag alakjának korlátok közé szoritását kivánja meg —

tudniillik az egész rendszer java, a lélek korlátlan fejlődését látszik követelni.

III. Egy másik különbség az anyagi alakok és a lélek között az, hogy az előbbiekre nézve az enyészet nem veszteség. Ezek egészen másokért vannak, legkisebb mértékben sem önmagokért; s csak mások szomorkodhatnak elenyésztökön; a léleknek ellenben mély érdeke van saját lételében. E tekintetben valóban különbözik mind az állati, mind a növényi élettől. Az állatra nézve a mult egy üres lap, úgy a jövő is, s csak a jelen mindene; de a lélekre nézve a jelen aránylag semmi: boldogságának gazdag forrásai az emlékezet és remény. Hatalmat gyakorol a mult felett, nem csak azért, mert emlékezéssel viszszaidézheti azt, hanem azért is, mert hasznára fordithatja tapasztalatait, tévedéseit és szenvedéseit szintugy mint kedvező sikereit. Hatalmat gyakorol a jövő felett, nem csak azért, mert egyes jeleneteit előre kiszámithatja, hanem azért is, mert a jelent ugy alakithatja, hogy ez feltételezi a jövőt s egy arany aratás magvait elveti. Egy oly lélekre nézve, mely képes ily módon összekötni magát az örökkévalósággal, kiterjedni a multra és jövőre, a létel végtelen becsessé válik, sőt a mi figyelemre méltóbb, saját létezése iránti érdekeltsége mind inkább növekedik képzettsége s erénye gyarapodtával. Egy mivelt lélek tisztábban átlátja természetének nagyságát s lételének becsét, mint azt a kevésbbé mivelt teheti. Önnön megsemmisülésének eszméje sok oly romlást von maga után, miket az utóbbi nem képes felfogni. A gondolat, hogy oly tehetségek, mint az okosság, lelkiismeret és erkölcsi akarat, megszünjenek lenni, hogy erők, melyek az istenség erejével rokonok, megsemmisittessenek alkotójuk által, — hogy az igazság és erény, az isteni élet ezen képmásai, kioltva legyenek; hogy a tökély felé haladás útja elvágva legyen csaknem kezdeténél — oly gondolatok ezek, melyek képesek elcsüggeszteni a lelket, melyben szellemi természetének öntudata nagyobb mérvben fel van ébredve. Más szókkal: mentől hívebb a lélek Istenhez és önmagához, annál inkább irtózik a megsemmisüléstől, mint végtelen nagy veszteségtől. Nem lenne-e tehát a lélek enyészete egészen különböző dolog, mint az anyagi dolgoké, s vajjon nyujthat-e az utóbbi hasonlatot vagy csak sejtelmet is az előbbinek bebizonyitására? Legalább nekem az a kétségtelen tény,

miszerint a lélek örökélet utáni szomja oly mértékben növekedik, a melyben teremtője akaratának engedelmeskedik, megczáfolhatatlan bizonyitványa annak, hogy az általa halhatatlan életre van rendelve.

IV. Emlitsünk meg még egy különbséget a lélek és anyag között. Visszatérek a fához. Azt mondjuk a fáról, hogy kihalt, s e kihalást a természet törvényének nevezzük! S azt következtetik ebből némelyek, hogy ez általános törvény alól az ember sincs kivéve. Ámde a szónak ily értelmü használata által magunkat csaljuk meg. Valódi megsemmisülés nincsen az anyagi világban. Igaz, hogy a fa feloszlik elemeire, de ez elemek tovább élnek, még pedig azért, hogy ugyanazon czélnak feleljenek meg, melyre azelőtt működtek. Nincs a természet legkisebb ereje is elveszve. Az elkorhadt fa alkotó részei csak azért szabadultak meg, hogy egy új, talán még szebb és hasznosabb növénytest előállitására szolgáljanak eszközül; hogy dúsabb lombozatot hajtsanak, vagy valamely nemesebb állat alakitásánál nyerjenek alkalmazást. De ha a lélek elveszne, az általános helyrehozhatlan veszteség lenne; mert a lélek már természeténél fogva valami oszthatatlan egyediség, egyszerü lényeg, melyet részekre osztani vagy más lelkekkel egyesiteni lehetetlen. Minden ember egy külön egyéniség, más lénnyé át nem változhatik. Az én tapasztalásom, élettörténetem nem lehet a felebarátomé. Öntudatom, emlékezetem, elmult életem iránti érdekem, érzelmeim másra át nem vitethetnek. Ha bizonyos körülmények között a kisértésnek ellentállottam s ilyetén ellentállásom által magam felett uralmat s embertársaim méltánylására igényt szereztem, ezen ellentállás s ez uralmi képesség, ez igény az enyém, másévá nem tehetem. Másnak adhatom mind a mivel birok, testem tagjait is eldobhatom magamtól; de az, a mi valósággal teszen engemet, szóval: öntudatom, emlékeim, érzelmeim, reményeim, ezek nem lehetnek más lélek alkotó részei. Egy gondolkozó, erkölcsi lénynek tehát, a mely erényt és igazságot szerzett magának, megsemmisülése általános volna. Ezen esemény nem a nap lehanyatlása lenne, mely azért vonja meg tőlünk világosságát minden estve, hogy más tartományokra áraszthassa, hanem maga a világosság kioltása. Ez oly romlás, melyet a természet sehol sem enged meg, romlása oly valaminek, mely végtelenül becsesebb, mint

az egész világegyetem, s éppen azért az anyagi világ változásainak egyikéből sem következtethető.

Igen jól tudom, hogy az ilynemü nézetek, melyek a halhatatlanságot ugy akarják felmutatni, mint a melynek alapja magában a lélek természetében van, nem képesek teljes meggyőződést szerezni különböző okokból. Vannak ugyanis olyanok, és nem kevesen, kik a társadalom hibái és tévelygéseiből azon következtetést vonják, hogy az emberi természet kevéssel emelkedett feljül az állati természeten. Az ilyenek bizonyos eltitkolt hitetlenséggel hallgatják, ha valaki a lélek azon nemesebb tehetségeiről beszél, melyek annak öröklétére mutatnak. Az ilyeneknek szeretném megmondani, hogy ez maga egy vétkes hajlam, mely folytonosan és kizárólag az emberi természet vétkeivel foglalkoztatja őket: valamint kárhoztatandó, ha valaki mindig csak az emberi élet nyomoraira függeszti gondolatait, s az isteni gondviselésben s a teremtés rendszerében nem lát egyebet rosznál. De mellőzve ezt, engedjük meg, hogy az emberi természet vétkekkel teljes. Azonban ez sem dönti meg annak nagysága és halhatatlansága felőli meggyőződésemet; sőt azt mondom, hogy én magában a vétekben is az emberi nagyság és halhatatlan természet bizonyitványait látom. Ez állitás tulzottnak látszhatik, de egész kiterjedésében fentartható.

Vizsgáljuk meg először is, mi a bün és miből származik. Ennek eredete a legnemesebb tehetségben van, mely egy lényben feltalálható: tudniillik: az erkölcsi szabadságban. Erkölcsi erő és cselekvési szabadság nélkül bün nem lehet. Ha az ember egy gép, vagy csupán az érzéki benyomás és ösztön teremtménye volna, mint az oktalan állatok, nem vétkezhetnék. Hogy valaki a vétkezésre határozhatja el magát, onnan van, mert az okosság és lelkiismeret tehetségeivel s önmaga felett hatalommal bir. Igy tehát a vétek is bizonyitványa a lélek magasabb tehetségeinek.

Vizsgáljuk meg továbbá, honnan van, hogy az ember vétkezik. Onnan, mert kisértéseknek van kitéve; tehát a kisértések végczélja az, hogy a lélek azoknak legyőzése által erőt nyerjen, előre haladjon s az isteni megjutalmaztatás tárgya legyen. Vagyis, az ember vétkezik, a menynyiben oly körülmények közé van helyezve, melyeknek czélja az ő tökéletesedését

előmozditni. Ugy hogy az ő vétkezésére alkalmat adó ok is egy tartós, tökéletesebb lételre mutat.

Továbbá azt mondom, hogy a bűnös ember bűnös voltának sajátságos öntudatával bir, mely határozottan bizonyitja a jövő életet. A bűn magával hordja a viszszatizetés sejtelmét, s éppen azért természetes kisérőtársa a félelem. Mielőtt a nyomor a vétekkel szövetkeznék, mindig megelőzi e szövetséget az erkölcsi ösztönnek bizonyos neme; sőt az a körülmény, hogy a gonosz ember kikerüli néha itt alant a büntetést, még erősebben bizonyit a jövő élet felől, hol ezen látszólagos igazságtalanság ki lesz egyenlitve, és hol a jelen boldogság csak fokozni fogja a boldogtalanság erejét. A vétek sokszor még magasabban és meghatóbban beszél a jövő élet felől, mint az erény. Tapasztalások mondják, hogy az a lelket borzasztó rémképekkel boritotta el és saját előérzeteiben találta a poklot, a melytől rettegett. Ily módon a vétek nem czáfolja meg, sőt inkább megerősiti a bizonyitékokat, melyeket a lélek saját jövendő élete felől önmagában hordoz. Adjuk hozzá még azt is, hogy a bűn, mely az emberi természet magasabb tehetségei iránti hitünket igyekszik megdönteni, még nagyobb fényben tünteti fel az erény és kegyesség példáit. Az oly lélek, mely egy ily világban, enynyi kisértő befolyás közepette, mindig az igazságot, kötelességeit és Istent tartja szemei előtt, sokkal nemesebb lélek, mint a mely a kisértések hiányában képződhetnék. Igy a világ bűnei az erényt, mely abban létezik, még dicsőbbé teszik, és éppen azok a harczok, miket az igaz embernek ki kell állani a bűn ingereivel szemben, még annál nagyobb jutalomra készitik őt elő. Rám nézve az ily nézetek rendkivül vonzók és felbátoritók. Benső örömmel szemlélem az erősséget, melyet maga a vétek nyujt az emberi nagyság és halhatatlanság bizonyitására. Ha szétnézek a földön, nagy vétkeket látok, de látom egyúttal azt is, hogy ezek nyujtanak alkalmat a jóknak nagy erkölcsi erő kifejtésére, a kegyességben és erényben való előmenetelre, s ez által oly fényt hintenek az emberi természetre, mely kárpótlást nyujt annak aljasságaért. Én nem hunyok szemet emberi fajom vétkeire. Látom a történelemben az emberi gonoszságot oly fennhéjázva, anynyira garázdálkodva, hogy az emberiség legjobbjait is kínpadra hurczolja s vértanui halállal végzi ki. De ha szemlélem e lénytársaimat a kinzások közt felindulás nélkül; szelid-nyugod-

tan, megbocsátólag. halálküzdelmeikben; feljülemelkedve a halálon és soha oly dicsően, mint utolsó perczeikben — elfelejtem akkor az üldözők istentelenségét, hogy bámuljam az üldözöttek erényeit. Magasztos állhatatosságukban az emberi természet méltósága és halhatatlanságának bizonyitványát látom, mely feljülmulja a gonoszságot, melynek áldozatai gyanánt tünnek fel: s bizonyossággal hiszem, mit semmi sem ragadhat el tőlem, hogy az isteni erény, mely igy üzetett el a földről, egy hazát talál, örökös hazát az égben, mely neki saját hona.

Megkisértém kimutatni, hogy természetünk, mentől mélyebben vizsgáljuk, annál világosabban mutatja a halhatatlanság nyomait. Nem mondom, hogy e bizonyitás minden mást fölöslegessé teszen. Valódi természeténél fogva azt csak is a tisztább és felvilágosultabb lelkek érthetik meg egészen. A halhatatlanság bizonyitéka, mely minden felfogáshoz mért, feltalálható az evangeliumban, Krisztus vérével megpecsételve és feltámadása által megerősitve. De azt hiszem, hogy e bizonyiték meggyőzőbbé válik, ha a természet tanitásaival való összhangzását bebizonyitva látjuk. Előttem a természet és kijelentés egyaránt igent mondanak az ember jövő élete nagy kérdésére. . . . .

Mily teljesek, mily erősek e nagy igazság bizonyitványai! Mily gyengék a közönséges okok, melyeket a kételkedés ellene emel. Előttem csak egy ellenvetés van a halhatatlanság ellen, ha annak lehet nevezni, és ez magából az igazság nagyszerüségéből ered. Lelkem sokszor lesülyed annak sulya alatt, elvész mérhetetlenségében. Alig merem hinni, hogy ily nagyszerü jó juthat részemül. Ha meggondolom, hogy az idők végetlen során át élni fogok, hogy túlélem a földet, eget, hogy ki leszek véve mostani létem minden tökélytelensége, tévelye alól, hogy fel leszek ruházva egy angyal dicsőségével, hogy felfogom elmémmel s átölelem érzéseimmel a teremtésnek oly nagy körét, melylyel összehasonlitva a föld csak egy pont; ha elgondolom, miként fogok széttekinteni a nagy mindenségben oly lát-érzékkel, mely még jelenleg nem is sejdithető szépséget, összhangot és rendet tárand fel előttem, s hogy a legnemesebb erényü lényekkel ismerkedem meg; hogy találkozni fogok a nagyokkal és dicsőkkel, kikről a történelemben olvastam: egyesülve a tökéletes igazakkal, a szeretet ama mindig növekvő munkás-

ságában, hogy idvezitőnkkel vég nélkül örvendezhetek, és mindenekfelett, hogy lelkem Istennel közvetlen érintkezésbe jön, miként azt a földi élet legbensőbb összeköttetései is csak gyengén ábrázolhatják, ha, mondom, jövő életem felől e gondolatok lepnek meg, mig egyfelől remélek, másfelől félnem is kell: a boldogság igen is nagynak látszik; a jelen gyengeség s méltatlanság érzése szinte igen erős, hogy remélhessek. De ha ily lelki állapotban végig tekintek a teremtés müvein és mindenütt látom a mindenható jóság jeleit, ki előtt semmi sem lehetetlen és a kitől mindent remélhetni; ha látom magam körül a határtalan jóságu atya nyilatkozatait, a ki okos teremtményei folytonos haladását kell hogy akarja; s ha aztán legközelebb szemügyre veszem az emberi lelket, és látom, minő erőket fejthetett ki abban egy arasznyi életidő, s örökké tartó tökélyesedés csiráit fedezem fel benne; s mindenek felett, ha látom Jézust, a halál meggyőzőjét, a halhatatlanság örökösét, a ki mint az emberiség zsengéje bément a világosság és dicsőség hajlékaiba, akkor felfoghatom s felfogom az emberi lélek örök élete, növekvése és üdvességének csakuem elnyomó gondolatát.

Mindenikünknek van ajánlva e boldogság, oly boldogság, a melylyel összehasonlitva elhomályosul és megsemmisül a földi sorsok legfényesbikének dicsősége. Ajánlva van, mondom; nem lehet azt reánk erőszakolni; saját természetéhez képest, azt ki kell küzdeni. A halhatatlan boldogság nem egyéb, mint lelki erőink kiképződése; de ezen erők soha sem fejlődhetnek ki sem most, sem a jövőben másképp, csak ha mi magunk szabadon gyakoroljuk azokat. Magasabb lételt remélni, mialatt lelkünket elhanyagoljuk, nem egyéb öncsalásnál, mit okosság és kijelentés egyaránt kárhoztat. Ne álmadozzatok mennyországról, a hová bejuthattok, habár itt kényetek szerint éltetek. Olyanoknak, a kik jelen életöket feldulják, a jövő nem hoz, nem hozhat boldogságot. Nincs semmi közösség köztük s a tisztaság ama világa között. Oly emberi lény, mely Isten nélkül, öntökéletesitès nélkül élt, szintoly kevéssé élvezheti a menny üdvét, mint egy porladó hulla, mely a sirból kivéve, a természet legszebb tájképei közé tétetnék, élvezhetné a fényt kialudt szemeiben, vagy a balzsamos léget, mely az ő porát elfujja. Barátim, a halhatatlanság egy dicső tan, és nem csak szemlélődés és gyönyörködtetés végett adatott nekünk. Gyönyörei csak az által valósithaték, ha küzdünk.

minmagunkkal és törekedünk magasabb erényekre s kegyességre. Hogy Krisztussal ott fenn egyesülhessünk, egyesülnünk kell vele már itt lélekben, a kisértetek legyőzésében, a szeretetben és jócselekvésben. A halhatatlanságnak itt kell kezdődni; a magot már most kell elvetni, mely az örökkévalóságban gyümölcsöt teremjen.

„Ne legyünk azért restek a jócselekvésben; mert alkalmas időben aratni fogunk, ha el nem csüggedünk".

A vasárnapi iskola.

Máté 19: 13. 14. Akkor hozának ő eleibe kis gyermekeket, hogy az ő kezeit vetné azokra és imádkoznék érettök, a tanitványok pedig dorgálják vala azokat. Jézus pedig monda: Hagyjatok békét e kis gyermekeknek és ne tiltsátok meg őket, hogy hozzám ne jöjjenek: mert ilyeneké a mennyeknek országa.

Beszédem tárgyát a társulat neve jelöli ki, a melynek felhivására e helyen állok. A vasárnapi iskola az, a mely figyelmünket ez órában foglalkoztatja. Azt hiszem, legjobban megfelelek a felhivásnak, ha kifejtem azon elveket, a melyeken alapulnia s a melyek által vezéreltetnie kell annak. Nem tétovázom dicsérő beszédet tartani ezen s más hasonló intézmények felett. Ezek sok jót tesznek, de rendeltetésök az, hogy még többet tegyenek. Gyermekkorukban vannak még s csak igéretét birjuk tőlök azon jótékony hatásnak, a melyet kieszközölniök kell. Már most is pártolásnak örvendenek, de ez bizonyosan s szükségképpen növekedni fog oly arányban, a mint azok több-több eredményt s hasznosságot mutathatnak fel. A főelvekről akarok nehány eszmét közölni, a melyeknek ezen iskolák szervezésénél irányadóknak kell lenni, s a működés azon módjáról, a mely által legkönnyebben elérhetik czéljokat. Megjegyzéseim, habár különösen a vasárnapi iskolákra vonatkoznak, éppen oly jól alkalmazhatók a házi nevelésre is. Oly szülők, a kik gyermekeiket a keresztény erény ösvényén akarják nevelni, lépéseikre nézve egy-egy vezetőre találnak mindazon elvekben és szabályokban, a melyeket ki akarok fejteni. Feladatom az, hogy miként lehet felemelni, gazdagitani, megvilágositani az ifju lelkét. S ki az, a kit ez ne érdekelne? ki az, a ki részvétet ne érezne a gyermek sorsa iránt?

Nézeteimet a következő szakaszokban akarom előtökbe terjeszteni: 1.) Kifejtem az elvet, a melyre alapitani kell az ily iskolákat. 2.) Ezeknek czélját és rendeltetését. 3.) Mit és 4.) Ho-

*

gyan kell tanitani. Ezen felosztás kimeritené az egész tárgyat, ha az idő a terjedelmes fejtegetésben nem gátolna; igy meg kell elégednem azzal, ha felmutathatom a nézeteket, a melyeket mindenik pontra nézve legfontosabbnak tartok.

I. Melyik azon elv tehát, a melyre a vasárnapi iskolát alapitani s a melyen kifejteni kell? A hit. Ne utánzásból állitsátok fel; ne azért, mert más felekezetek hasonló intézményt elfogadtak. A vasárnapi iskolát azon erős hitben kell megalapitani s fentartani, hogy hasznos, hogy nagy becsü és fontosságu. A hit minden erélyes tett rugója. Az emberek csak azért iparkodnak egész lélekkel bizonyos czélokra, mert hiszik, hogy elérhetők s hogy méltók arra, hogy erejöket megfeszitsék. Bizalmatoknak kell lenni ez iskolában; s ezért hinnetek kell Istenben, a gyermekben, a kit tanitotok, és Isten igéjében, a melyet tanitani kell.

Hinnetek kell Istenben. Ez alatt nem az ő lételében s tökélyeiben való közönséges hitet értem; hanem a benne mint azon gyermekek atyjában és barátjában való bizalmat, a kiket oktattok; a ki inkább akarja fejlődésöket és előhaladásukat, mint bármely emberbarát s kész sikert nyujtani az ő javukra tett fáradozástoknak. Ne gondoljátok, mintha egyedül lennétek. Ne higyjétek, hogy midőn a tanitó-terembe bémentek, csak ti és tanitványaitok vagytok jelen s hogy csak saját erőtökre s bölcseségtekre lehet támaszkodnotok a siker elérése végett. Egy magasabb lény jelenlétét kell éreznetek: hogy a gyermekek atyja közel van hozzátok, a ki őket határtalan szeretettel öleli körül. Ne gondoljátok, hogy az Istent csak a magasabb lények osztálya vagy csak nagy s kitünő emberek érdeklik. A kis gyermek éppen oly kedves előtte, mint a hős, a bölcsész, az angyal; mert e gyermekben megvan egy angyal erejének a csirája, s az Isten azért hivta életre, hogy angyallá legyen. Erre a hitre kell alapitani minden vasárnapi iskolát, s ily alapon szilárdul s erősen fog állani.

Továbbá, hinnetek kell a gyermekben, a kit oktattok. Higyjetek természetének nagyságában s fejlődési tehetségében. Ne mérjétek lelkét gyenge töredékeny alakjához. Egynehány, talán tiz év alatt, e gyermeknek állása lesz az életben, felnő, egy nehéz hivatás kötelességeit veszi magára, komoly felelősség nehezedik reá, s nem sokára azután családfővé lehet s ha-

zája igazgatásában egy szava lesz. Mind azon erő, melyet az életben kifejt, mindazon tehetség, mely az ő végetlen lételében kifejthető — eltakarva meg van most az ő lelkében. Ezt a lelket sem ti, sem én, sem egy angyal nem képes egészben felfogni. Érezzétek, hogy tanitványotok, bármilyen ifju, méltó legbensőbb érdekeltségtekre. Higyjetek főleg természetében, mint a mely különösen a keresztény vallásra van alkotva. Ne tekintsétek ugy a gyermeket, mint a ki az Isten átka alatt született s természeténél fogva ellensége minden jónak s igazságnak. Hogyan? a gyermek teljesen elromolva! Jöhetett-e valaha ily gondolat egy ember lelkébe, különösen egy szülőébe? Mit?! a gyermek- és ifjukor eme szépségében, a nyilt homlokban, a kedves mosolyban a teljes romlottság jeleit látjátok-e? Egy kis ördög-e az, a ki oly édesdeden alszik anyja kebelén? Egy kis daemon volt-e az, a kit Jézus karjai közé vett s igy szólott: „Ilyeneké a mennyek országa!? Vajjon az a gyermek, ki, midőn egy szenvedés vagy nemeslelküség történetét beszéled el neki, könnyező vagy ragyogó szemmel s dobogó szivvel hallgatja, a mélységes pokol gyermeke-e? Hamarább tekinthetném a tündöklő napot a sötétség forrásának, mint a gyermek vagy ifju ábrázatját a teljes romlottság kifejezésének. Barátim, bármely más tant inkább higyjünk mint ezt: mert ez kisértetbe hozna, hogy megátkozzuk születésünk napját; hogy megutáljuk életünket. Midőn az teremtőnket leggonoszb ellenségünkké s embertársainkat gyülöltekké teszi, szétszaggatással fenyegeti mind azon kötelékeket, a melyek Istenhez és nemünkhez kötnek. Barátim, higyjetek a gyermekben; nem mintha az már születésénél fogva szent és erényes volna: mert a szentség és erény nem születhetik velünk, hanem szabad és önkénytes nyilvánulása egy oly lénynek, a ki a jó és rosz közötti különbséget ismeri s a kisértetek között a jóhoz ragaszkodik; hanem higyjetek a gyermekben mint a ki képes megismerni és szeretni a jót és igazat; a ki bir lelkiismerettel, mely őtet az erkölcsi kötelesség oldalára vonzza; a ki fogékony az erényes tettek indokai iránt, s a ki tudományra, bölcseségre, kegyességre és önzés nélküli szeretetre van teremtve.

Továbbá hinnetek kell a keresztény vallásban is, a mely alkamas a gyermek felfogására; mint azon igazságban, a mely kiválóan képes megvilágositani, érdekre gerjeszteni

s nemesiteni az emberi lelket élete első éveiben. Ezen vallásnak az a sajátsága, hogy még a leghatalmasabb tehetség határait is túlszárnyalja, a legkorlátoltabb elme határai közé is befoglalható, — hogy mig kimerithetetlen szemlélődési anyagot nyujt oly férfiaknak, mint Locke és Newton: a legtudatlanabbhoz is leszáll s a kis gyermekek tanitójává válik. A kereszténység tekintélylyel szól a tudósok iskolájában s egyszersmind bémegy a gyermekszobába, hogy gyöngéd szavával égi bölcseséget csepegtessen a gyermek szivébe. Vallásunknak csodálatra méltó sajátsága onnan magyarázható ki, hogy az emberi természet legeredetibb s mindenekkel közös elveire van alapitva. Ugy tünteti fel Istent, mint atyát; s az első érérzelem, mely a gyermekben keletkezik, a szülők iránti szeretet. Nem osztogat önkényes parancsokat, hanem a kötelesség örök elveit tanitja, s a kötelesség érzete lételünk első perczeiben kezd már fejlődni. Egy jövő életről s annak lakóiról beszél; s a gyermekkor üdvözölve fogadja az angyalok és szellemek eszméjét, a csudálatost, fenségest és láthatatlant. De mindenek felett a kereszténység nyilvánul a Jézus életében, történetében és jellemében. S e jellem, ámbár oly magasztos, mégis oly valódi, igaz, egyszerü, s oly természetesen tűnik fel az élet közönséges jelenetei között, hogy főbb vonásaiban a gyermek is felfoghatja, a hogy semmi más nagyságot felfogni nem képes. A kereszténység kitünő vonásai közé tartozik az is, hogy ez nem valamely homályos, érthetetlen elmélet, nincs beburkolva elvont általános kifejezésekbe, hanem tényekben, elbeszélésekben tanittatik nekünk. Szemeink előtt él, mozog, beszél és cselekszik. A keresztény szeretet nem hideg parancsolatokban van elönkbe tárva. A keresztről beszél. Igy, a halhatatlanság nem üres, határozatlan igéret. Hajnalként tűnik elő mintegy a kálvária melletti koporsóból. Dicsően valósul meg a feltámadott idvezitő személyében; s mennybemenetele kinyitja előttünk a mennyet, a boldogság hazáját. Vallásunk eme történelmi alakja az, mely azt oly különösen alkalmassá teszi a gyermekkorra, a képzelődésre és a szivre, a melyek legelőször nyilnak meg a gyermekkorban. Ily értelemben a gyermekeké a mennyek országa, a Krisztus vallása. Ezt kell éreznetek, hogy vallásunk alkalmas azoknak, a kiket oktattok. Érezzétek, hogy a legjobb eszköz, az életadó ige van kezeitekben, mely által a gyermeki lélekre hathattok.

II. Szemlélvén a hitet, melyre a vasárnapi iskolákat alapitani kell, lássuk a czélt és rendeltetést, a melyet annak barátai kitűzni s szemeik előtt tartani kötelesek. Hogy hatással és hasznosan dolgozhassunk, tisztában kell lennünk azzal, hogy miért dolgozunk. A mily mértékben homályos és határozatlan előttünk a czél, éppen oly mértékben lesz munkásságunk ingadozó, bizonytalan, erélyünk tünedező. Mi tehát a vasárnapi iskola czélja? Főczélja az, hogy felébreszsze a gyermek szellemét, hogy értelmét, öntudatát, szivét komoly, erélyes tevékenységre ösztönözze a vallási és erkölcsi igazságokra nézve, s hogy felébreszsze és ápolja benne a szellemi életet. Benső élet s szellemi erő és tevékenység.... ezt kifejteni és felépiteni legyen czélunk az ifju tanitásában, különösen a vallási tanitásban. Soha se feledjétek el barátim, hogy mily nemü lényekre vagytok befolyással. Ne feledjétek, hogy a gyermek okos, erkölcsi szabad lény, és hogy a nevelés nagy czélja az, hogy felébreszsze benne az okosság és erkölcsi érzés erőteljes tevékenységét, s oda fejtse, hogy szabadon válaszsza a jót s szabadon határozza el magát az igazságra és kötelességre. A gyermek nem egy darab viasz, a melyet bárki tetszése szerint alakithat, nem egy darab kő, a melynek bárki érdeke és szeszélye szerinti alakot adhat, hanem egy élő, gondolkozó lény, a ki a szivében lévő elvek szerint cselekszik, önmaga választ a jó és rosz. az igazság és hamisság között, jellemet alkot magának s életpályát választ. E fontos különbséget soha sem szabad a tanitónak szemei elől eltéveszteni. A gyermek egy szabad, erkölcsi tényező s nekünk kötelességünk őt ez irányban fejteni ki. Nem szabad ugy bánni vele, mintha anyag volna, a mely nem képes gondolkodni. Egy házat, hajót, szobrot, annak beléegyezése nélkül is összze lehet állitani. A gépet, melyet egy müvész készit, saját akaratja szerint rendezheti. De a gyermeknek akaratja van, mint a tanitónak. Lételének czélja az, hogy önmagától és magára működjék. Át birja látni természetének tökéletességét s arra van teremtve, hogy azt szabad választása szerint, az erkölcsi köteleztetés érzetéből, saját eltökélt akaratjából valósitsa.

A vallásos oktatásnak nagy czélja tehát a vasárnapi iskolában, valamint a családban, nem az, hogy saját szellemünk bélyegét ellenállhatatlanul reá nyomjuk az ifju lelkekre, hanem az, hogy az ő

gondolkozásukat ébreszszük fel: nem, hogy a mi szemeinkkel lássanak, hanem, hogy folytonosan és vizsgálódva nézzenek a magukéval; nem, hogy egy határozott mennyiségü ismeretet adjunk nekik, hanem leheljük beléjök az igazság iránti forró szeretetet; nem, hogy a külső szabályosságot képezzük, hanem hogy kedélyök belső rugóit hozzuk mozgásba; nem, hogy terheljük az emlékező tehetséget, hanem hogy elevenitsük és erősitsük a gondolkozó erőt; nem, hogy legyőzhetetlen előitéletekkel saját felekezetünkhöz vagy sajátságos tanfogalmainkhoz kössük, hanem készitsük elő részrehajlatlan, lelkiismeretes itéletre bármely tárgy felett, mely az élet folyamában előttök felmerül; nem, hogy erőszakoljuk rájok a vallást önkényes szabályok alakjában, a melyeknek nincs más alapja, csak saját szavunk és akaratunk, hanem ébreszszük fel bennek a lelkiismeretet, az erkölcsi itélő tehetséget, hogy ők maguk ismerjék meg és fogadják el azt, a mi örök, igaz és jó; nem, hogy mondjuk nekik, az Isten jó, hanem segitsük arra, hogy lássák és érezzék az ő szeretetét mindenben, a mit bennök és körülöttök munkál; nem, hogy beszéljünk nekik a Krisztus méltóságáról, hanem nyissuk fel belső szemeiket az ő jellemének szépsége és nagysága előtt s ébreszszük fel vágyukat hasonló erény iránt. Szóval, az iskolák nagy czélja az, hogy szellemi és erkölcsi életet ébreszszenek a gyermekben. Élet a magasztos jó, mit egy emberi lénynek nyujtani törekednünk kell. Ez ideig a legtöbb vallás és államkormány vetélkedett egymással az életkioltásában az emberi lélekből. Hála Istennek, mi egy szebb nap hajnalát látjuk felettünk derengeni.

Ezen megjegyzések alatt azonban nem azt értem, hogy soha se adjunk gyermekeinknek parancsot vagy tanitást a nélkül, hogy okainkat is egyszersmind ki nem mutatnók. Reánk kell támaszkodniok egyelőre, mert sok van, a mit még nem foghatnak fel, hanem ugy vélem, a mi főczélunkat a gyermekek vezetésénél arra kell irányzani, hogy tanitsuk őket önmagukat vezetni, s midőn oktatjuk is őket, csak segiteni igyekezzünk nekik az igazság feltalálásában. A menyniben lehet, alkalmazzuk a vallást az ő szellemökhöz és szivökhöz. Ugy tanitsuk nekik a vallást, mint a természetet. Nem zárjuk el gyermekeinket az őket környező természettől s nem kivánjuk, hogy csak a mi szavunkra hígyjék

a teremtő törvényeit, a világosság, melegség, gőz és nehézség erejét, hanem a természetbe állitjuk ki őket, s a mit tanitunk nekik az ásvány-, állat- és növény-világból, szemeik előtt felmutatott tények által igyekszünk bebizonyitani. Utasitjuk, hogy magukra vizsgálódjanak s a mit hallanak tőlünk, vegyék kisérlet alá. Igy az erkölcs és vallás nagy elveit is éppen ugy lehet felvilágositani és megerősiteni mint a természet nagy törvényeit, azok által, mik a gyermek öntudata és tapasztalata alá esnek. Sőt közelebb állnak hozzá az erkölcsi és vallási nagy igazságok, mint a természettudomány elvei. Azoknak magvai lelkében vannak. Az Isten és kötelesség, szeretet és boldogság alapeszméi saját szellemi erejéből és érzelmeiből csiráznak ki. Erkölcsi jó és rosz, erény és bün világossá lesznek előtte a maga és a körülötte levők cselekedetei indokaiban. Az Istenben és erényben való hit nem csupán azon alapul, hogy azt tanitják és erősitik. A vallás sokkal inkább önmagában hordja saját bizonyitékát, mint a történelem vagy a természettan. Annak inkább a lélek öntudatán, tapasztalatain s szemlélődésén kell nyugodni. A vallás-tanitás nagy czélja az, hogy a léleknek tiszta, benső fogalmat adjon a vallás valódiságáról, igazságáról és nagyságáról.

A vasárnapi iskolák nagy *vészélye* az, hogy legtöbbször *gépies* tanitási modorba esnek belé s a vallást ugy mutatják fel, mint egy *élettelen hagyományt*, s nem ugy mint *élő* és *elevenitő valóságot*. Nem elég csak *szavakat* használni, a melyek magokban rejtik az igazságot. Sőtinkább ugy kell közölni az igazságot, hogy a *lélek* azt magáévá tenni, *azt igazságnak elismerni* s önmagával mintegy egyesiteni ösztönöztessék. A legnagyobb igazság is holt teherként fekhetik a lélekben, mint a legjobb táplálék az emésztő szervek munkásságának hiányában nyomasztóvá lesz. Nem hiszem, hogy anynyira hátrányára lenne a gyermeknek, ha tévismeretet közlünk vele, mint ha az igazságot élettelen alakban nyujtjuk. Mi a keresztény tartományok néptömegének szerencsétlensége? nem az, hogy a kereszténységben nem hisznek, nem az, hogy nagy tévelygésekben élnek, hanem az, hogy az *igazság halva fekszik bennök*. A legszentebb szavakat is értelem nélkül használják. A szellemi igazságokat, melyek halottakat képesek feltámasztani, a legnagyobb közönyösséggel hallgatják; s ez érzéketlenségnek egyik oka az, hogy a gyermekkori tanitás

oly gépies volt; hogy a vallást csak az emlékező tehetségbe s egy eszméletlen hitbe ültették belé, mialatt az okosságot fejleszteni s a lelkiismeretet és szivet meginditani elmulasztották. A tanitás közönséges módja elfojtja az ifju lélek fogékonyságát a nagy igazságok iránt. Midőn az irást gondolkozás és érzés nélkül olvassák, eltompul lelkök annak legszebb s magasztosabb helyei iránt; és ha már valamely hely egyszer halva fekszik a lélekben, életre ébresztése a legnehezebb dolgok közé tartozik. Ebben áll a vasárnapi iskolák nagy veszélye. Ne feledjük, hogy ezeknek végczélja: életet ébreszteni fel az ifju lelkében és szivében.

III. Áttérek annak megvizsgálására, hogy mit kell tanitani a vasárnapi iskolákban, ha el akarjuk érni a czélt, a melyről beszéltem; s ugy látszhatnék, mintha ezt könnyen meg lehet állapitani. Ha azt kérdezném tőletek, mit kell tanitani a vasárnapi iskolában? kétség kivül e feleletet nyerném: „a keresztény vallást. Az intézet keresztényi czélja a keresztény igazságok közlése. E feleletben megnyugszom; de ez a kérdés merül fel azután: mily alakban kell tanitani a vallást, hogy a gyermekben életet ébreszszen fel? Katechismust kell tanitani? Nem. A katechismus egy csontváz, holt betü, kövület. Nem lévén élet benne, nem is adhat. A hideg elvontság csak meguntatja a gyermekkel a vallást, a kinek kora azt kivánja, hogy az igazságot megtestesitsük előtte, szemei elébe állitsuk s összekössük a valódi élettel. A katechismus rendszeres lévén, némi rendet és módszert kölcsönözhet a tanitásnak; de a rendszeres theologiának nincs helye a vasárnapi iskolában. Ez a vallási oktatásnak végére s nem kezdetére való. E mellett a rendszer inkább az emberi elme müve, mint az isteni bölcseség élő alakja. Oly tanokra fektet nagy sulyt legtöbbször, a melyek csak az által emelkedtek jelentőségre, hogy történetesen a vitatkozás és versengés tárgyaivá tették az emberek. Gyakran feláldozzák a józan értelmet s az okosság és lelkiismeret egyszerü szavait, hogy fentarthassák az ugynevezett hitbeli megegyezést, összhangzást; lánczokat vetnek tanitóra és tanulóra s annyira útját állják a lélek és szív müködésének, hogy legtöbbször csak elhomályositják és félrevezetik a vasárnapi iskolát.

A keresztény vallást nem katechismusból vagy valamely rendszerből, hanem magából a szentirásból kellene tanulni s a

szent irásnak is különösön azon részéből, a melyben az különösön le van téve: a Jézus Krisztus történeteiből, tetteiből, szavaiból, szenvedéseiből és győzelméből. Az Evangeliumok legyenek a vasárnapi iskolák tantárgyának szövege. Ezek alkalmasabbak a gyermek felfogásához, mint a szentirásnak bármely más része. Ezek tele vannak élettel, valósággal, szépséggel, erővel, és ügyes kezekben alkalmasabbak bármely más irásnál arra, hogy lelki életre ébreszszenek öreget és ifjat.

Az Evangeliumok legyenek a vasárnapi iskolatanitók tanulmánya s mind azoké, a kik ifjakat tanitanak; és a tanulmányozás nagy czélja legyen az, hogy behatoljanak ezen isteni iratok szellemébe s mindenek felett, hogy felfogják a Jézus Krisztus szellemét, jellemét, czélját, indokait és szeretetét. Ő legyen a tanulmányozás főtárgya. Benne van az ő vallása legjobban kijelentve mint sehol különben. Nagy figyelmet fordítanak a mai időben és méltán arra, a mit az Evangeliumok betüjének lehetne nevezni — az ország földiratára, melyben Krisztus élt, az erkölcsökre és szokásokra, melyekre ő hivatkozik s a társadalom állapotára, mely őt könyezte. Ezen ismeretnek nagy haszna van. Törekedjünk arra, hogy megismerkedjünk azon körülményekkel, a melyekbe Jézus helyezve volt és élt, éppen ugy, mint a mai időkével. Tanulmányoznunk kell az embereket, a kik között ő élt, azok véleményeit, szenvedélyeit, várakozásait, reményeit; a felekezeteket, a melyek gyülöltek őt és ellenszegültek; a babonákat, melyek a tudósok és tudatlanok között uralkodtak. Törekednünk kell mondom arra, hogy ezen dolgokat oly elevenen lássuk, mintha a Krisztus működése idejében élnénk. Azonban mind e tudományt nem magáért kell megszereznünk, hanem csak eszközül, hogy Jézushoz közelebb vigyen, hogy bévezessen minket az ő lelkének titkaiba, hogy kijelentse nekünk az ő szellemét és jellemét s hogy előnkbe tárja teljes czélját és horderejét mind annak, a mit ő tett és mondott. Csak ugy tudjuk teljesen felfogni az ő jellemének eredetiségét, erejét és méltóságát, az ő kölcsönözetlen önálló jelességét és nagyságát s csudálatra méltó szeretetét, ha ismerjük azon népet, a mely között született, nevekedett, élt és meghalt. Kevesen tudjuk felfogni, menynyire egyedül állott Jézus azon korban, a melyben élt; menynyire magára volt hagyatva az ő nagy

munkájában; menynyire nem talált egyetlen lelket, a ki az övét felfogja; egyetlen barátot, a ki rokonszenvet érezzen az ő nagy czéljai iránt; menynyire ellentállott neki minden külső hatalom és befolyás. És nem tudván felfogni, nem tekintjük azzal az érdekeltséggel, melyet az ő jellemének bennünk ébreszteni kellene.

Az ifjuság tanitóinak arra kellene törekedniök, hogy Jézussal otthonosan legyenek, hogy vele egészen megbarátkozzanak, róla tiszta, világos fogalmat szerezzenek magoknak; hogy lássák őt éppen ugy, mint a földön megjelent; ugyanazon viseletben, a melyben magát a korabelieknek mutatta. Követniök kell őt a templomba, a hegy tetejére, a galileai tenger partjára; ismerniök kell a körébe tolongó tömeg vegyes érzéseit: látni a pharizeus sötét ábrázatát, a ki figyelmezett minden szavára, hogy azok alapján bevádolhassa; a beteg esdő tekintetét, a ki szavaiban enyhületet keresett; a tudatlanok álmélkodó bámulását és az elragadtatást, szeretetet, tiszteletet és ájtatos vágyat, a melylyel az egyenceslelkűek és alázatosok az ő ajkain csüngtek. S mentől közelebb tudunk jutni Krisztushoz, az ő bölcseségéhez, szeretetéhez, nagyságához, annál közelebb fogjuk őt vihetni a gyermek lelkéhez.

Valóban, nagyon kevesen tudjuk tisztán és elevenen felfogni azon körülményeket, a melyek között Jézus élt és tanitott s éppen azért sok elvész reánk nézve az ő jellemének eredetisége- szépsége- és hatalmas erejéből. Például, az ő külső életviszonyairól nincs helyes fogalmunk. Azok a képek, melyeket a nagy müvészek Jézusról reánk hagytak, tévútra vezettek minket. Ugy mutatják fel őt, mint a kinek fejét dicsfény környezi s a kegyelem és fenség ruhájába van öltözve. Holott Jézus szegény ember volt; ugy élt és dolgozott mint egy ácsmester s ruházkodott mint a kikkel együtt felnevekedett. Kiválasztott társai egy jelentéktelen tartomány szülöttjei voltak, a kiket tudatlanságuk és durva modoruk miatt megvetettek, és ezek oly emberek öltözetében követték őtet, a kik nehéz munka között szoktak élni. Ilyen volt Jézusnak külső állapotja. Ilyen volt az ő megjelenése a nép előtt, a mely egy fényes, győzelmes szabaditó után esengett; és ily viszonyok között akkora tekintélylyel és hatalommal beszélt, hogy az tiszteletet öntött iránta nagyokba és kicsinekbe egyaránt. S midőn Jézus külső körülményeit tanulmányozzuk, nem csak természetes tudvágyunkat elégitjük ki,

hanem egyszersmind segédeszközt is nyerünk az ő jellemének s vallása szellemének megértésére. Külső állapotja kijelenti nekünk szelleme erejét és fönségét, mely nélkülözhette a tiszteltetés közönséges eszközeit. Mutatja Krisztus mély rokonszenvét az emberi nem szegényei iránt, mert inkább szerette közöttük élni. Kárhoztatja azokat, a kik ama lényegtelen körülmény tekintetéből, hogy gazdagsággal birnak, elkülönzik magokat az emberek többségétől, s öltözethez és pompázáshoz a felsőbbség eszméit kötik. E fejtegetésből átláthatjátok annak előnyét, ha a Krisztus történetének minden részével ismeretesek vagyunk; közönséges életével éppen ugy, mint innepélyesebb tetteivel és tanitásaival. Minden ő reá vonatkozó dolog gazdag tanulságot nyujt s képesiti a tanitót befolyást nyerni a gyermek lelkére.

A vasárnapi iskola-tanitók főtanulmánya legyen az Evangelium. Sokan, midőn az új testamentum tanulmányozását hallják, azt képzelik, hogy a biblia-magyarázó iratokat át kell lapozniok, hogy jobban megérthessék a nehezebb szövegeket s a homályosabb helyeket. Én egészen mást értek a tanulmányozás alatt. Törekedni kell ugyan, a menynyiben lehet, a Krisztus tanitásai homályosabb részének felvilágositására. Vannak oly szövegek, a melyek az akkori idők elfelejtett körülményeivel való összeköttetéseiknél fogva, most homályosak. De ne gondoljátok, hogy a kereszténységnek legfontosabb igazságai az evangeliumnak ezen helyeire volnának letéve. Semmi sincs a homályosabb helyekben olyan, a mit fel ne lehetne találni a szentirás világosabb helyein is. A nehezebb szövegek magyarázatának legnagyobb haszna talán az, ha felfedezhetjük azoknak a világosabbakkal való összhangzását. Az evangeliumnak azon részei, miket a vasárnapi iskolatanitónak leginkább kell tanulmányozni, épp azok, a melyeknek nincs nagy szükségök az itészet felvilágositásaira t. i. a Jézus hasonlatai, csudái, tettei, szenvedései, imái és könnyei; ezeket kell tanulmányozni, hogy a tanitó behatolhasson a Krisztus szellemébe, lelkébe; közelebb juthasson ezen csudálatra méltó lényhez; megismerje a magasztos czélt, a melynek magát szentelte, az érzelmeket, a melyek szivét eltöltötték, szeretetének kimerithetlenségét és kiterjedését, bölcseségének mélységét és Isten iránti bizalmának legyőzhetetlen erejét. A Krisztus jelleme az ő vallásának összege. Ez

a legtisztább, legszebb kijelentése az Isten szellemi lényének, sokkal tisztább és megragadóbb, mint a természetnek minden arról adott tanitása. S egyszersmind legfényesebb kijelentése amaz erkölcsi tökélynek, a melyet az ő parancsolatai előnkbe szabnak; az ő Isten és emberek iránti önzetlen szeretetének, elvhűségének, kötelességei betöltésében való rettenthetetlenségének, világmeggyőző erejének, a jóban és igazban való örömének. A kereszténység erényeknek az évszázadok minden műveiben foglalt előadása hideg és homályos, összehasonlitva azon megragadó fénynyel és meleg szinezettel, melyben a Krisztus jelleme szemünk elé terjeszti az ő vallásának szellemét, az emberi természet tökélyességét.

A vasárnapi iskola-tanitók főteendője tehát az, hogy tanitsák Krisztust, nem ugy, mint ez hitformákban és rendszerekben elő van adva, hanem a mint él és mozog az evangelisták egyszerü történeti elbeszéléseiben. Krisztust kell tanitani; de ez alatt nem értek valami titokszerü tant az ő személyéről, nem a szentháromságot, hanem a Krisztus szellemét, ugy a mint az kisugárzik mindenből, a mit ő mondott és tett. Arra kell törekednünk, hogy a gyermek az ő égi barátját és megváltóját oly jól, oly határozottan ismerje, mint egy földi barátját; és ezt a tudományt nem az által lehet beléje önteni, ha a Krisztusról homályos ismereteket közlünk vele, a melyek az egyházat évszázadokon át felzavarták és megrenditették. A szentháromság tanát csak arra látom alkalmasnak, hogy a titokszerüség leplét boritsa Krisztusra s kivül helyezze őt szivünk és érzelmünk hatáskörén.

Midőn azt mondják nekem, hogy Krisztus a szentháromság második személye, azon három személy egyike, kik együtt egy Istent, egy végtelen lelket tesznek, akkor a sötétség örvényébe merülök. Jézus előttem a legérthetetlenebb lénynyé lesz az egész mindenségben. Az Istent ismerhetem. Az embert érthetem. Ámde e Krisztus, a mint az emberi hitformákban le van irva t. i. egy összetett lény, egyszerre ember is, Isten is, egyszerre végetlen bölcseség és véges értelmü halandó, és a ki más két személylyel ugy van egyesülve, hogy azokkal együtt egy lelket alkot, — e Krisztus minden tehetségemet megszégyeniti, túlszárnyalja. Igy nincs fogalmam róla. Gyenge értelmem egészen elnémul s nem hiszem, hogy a gyermek

értelme is jobban felfoghassa őt. És ez egy fontos ellenvetés a szentháromság ellen. Lerombolja a Jézus valódiságát, határozottságát s megragadó közelségét. Költött színezetben tünteti fel őt, s ez nagyobb akadály volt, mint bármi egyéb, a vele, szellemével, műveivel, lelkével s erényének magasztosságával való mélyebb ismeretségben. Egy fátyolt boritott reá, mely alatt az ő jellemének nagyszerü, szép vonásai igen el vannak rejtve.

Láthatjátok abból a mit mondottam, hogy mit volna czélszerü a vasárnapi iskolatanitóknak tanulni és tanitani. A keresztény vallást, a mint az ki van fejezve az Evangelium legvilágosabb részeiben. Mielőtt e tárgyat elhagynám, egynehány megjegyzést akarok tenni, hogy a lehető félreértéseket megelőzzem. Azt állitottam, hogy a kereszténységet nem kell a gyermekeknek rendszerben tanitani. A kátéknak az elemi tanitásnál való czélszerütlenségéről is beszéltem. Azonban ezek alatt nem azt értem, hogy a tanitó tudományában semmi se legyen rendszeres. Távol legyen. Ő nem elégedhetik meg azzal, hogy a Jézusnak csupán elkülönzött tetteit, szavait, csudáit tanulmányozza. Sőt inkább ugy tekintsen Krisztus történetére és tanitásaira, mint egy egészre, s vizsgálja az ő igazságának és jóságának nagy vonásait, az ő rendszerének főbb ismertető jegyeit, s ezen az úton tanulja meg, mily fö benyomásokat kell tennie a gyermek lelkére egyes tények és tanok által, melyek az evangelium mindenik szakaszában előfordulnak.

Egységnek kell lenni a tanitó lelkében. Tanitásai ne legyenek összeköttetés nélküli töredékek, hanem átalános nézetek által legyenek összefüggésben. S itt az a kérdés merülhet fel, hogy a kereszténységnek melyek ama nagy általános vonásai, melyek azt egészen átlengik és a melyekhez a tanitónak mindig viszsza kell térnie. Három van, a melyek előttem különösen kitünőknek látszanak: e vallásnak szellemisége, önzéstelen szeretete s végre kilátásainak végtelensége, határtalansága.

A kereszténységnek első főbb vonása tehát, melyet a gyermeknek mindig szeme elébe kell tartani, a szellemiség. Krisztus szellemi szabaditó. Az ő megváltása benső. E nagy igazság figyelemben tartását nem lehet eléggé ajánlani. A Krisztus idvezitése bennünk van. A bünök, a melyektől minket meg-

szabaditani akar, bennünk vannak. A boldogság, a melynek megszerzésére vezérelni jött;, benső s ezért örökké tartó. Vezessétek be azért a gyermekeket saját bensejökbe. Ébreszszétek fel bennök, a menynyire lehet, szellemi természetök. — azon határtalan gazdagság öntudatát, a melyet az okosságban, a lelkiismeretben, az Isten ismeretének erejében, a jóság szeretetében s a kötelesség teljesitésében birnak; s Krisztust az ő egész történetében és tanitásaiban ugy állitsátok elejökbe, mint az élet forrását és lelkeik világosságát. Például, midőn az ő uralkodásáról, királyságáról, hatalmáról, tekintélyéről, trónjáról beszéltek, vigyázzatok, nehogy szavak alatt valami külső méltóságot értsenek; tanitsátok arra őket, hogy ezek nem külső uralmat fejeznek ki, hanem az ő jellemének, igazságának és szellemének tisztitó, megszentelő és fölemelő befolyását az emberi kedélyre. Magyarázzátok minden csudáit ugy mint egy szellemi szbaditás jelképeit, példázatait. Midőn tanitványaitok azt olvassák, hogy ő a vakoknak viszszaadta szemök világát, ismertessétek ebben az ő jellemét ugy, hogy ő a világ világossága, és azon ember örömében, a kinek szemei az örökös éjszakából a természet szépségének szemlélésére megnyiltak, mutassátok fel egy oly igaz tanitvány boldogságának képét, a ki a Krisztus követése által, a napnál dicsőbb fényt, s az anyagi világnál felségesebb és tartósabb világegyetemet pillantott meg. Midőn a Krisztus tanitásait előadjátok, forditsátok a gyermek figyelmét azoknak szellemi oldalára. Mutassátok meg neki, hogy a cselekedet becse, azon elvben, indokban, és czélban fekszik, a melyből származik; hogy az Isten iránti szeretet és nem külső isteni tisztelet, az emberek iránti szeretet és nem külső cselekvény, a keresztény törvénynek valódi lényege, lelke és középpontja. Figyelmeztessétek őt a nyelv sajátságos erejére s a kifejezések merészségére, a melyekben Jézus felhiv minket, hogy emelkedjünk feljül a testen és a világon, az érzékek gyönyörein és szenvedésein, a gazdagságon és külsőségeken, s átalában minden világi jón. Midőn a keresztény vallás igéreteiről s fenyegetéseiről beszéltek, ne mondjátok nekik, hogy a jóságot keresni, a bűnt kerülni azoknak külső következményeiért kell; hanem tanitsátok mély meggyőződéssel, hogy a jóság maga magának jutalma, s ez sokkal becsesebb

minden külső jutalomnál, és hogy a bűn maga magának átka, és sokkal inkább kell félni tőle maga magáért, mint az égő gyehennától.

Midőn az Istenről tanitotok, ne beszéljetek mindig csak arról, a mit ő körültetek teremtett: ne tekintessétek az ifjakkal a külső világot ugy, hogy főképp abban jelentette ki magát. Utasitsátok őket, hogy gondolkozzanak róla ugy, mint a ki az ő lelkökben jelentette ki magát, mint szellemök atyjáról, mint a ki szorosabb összeköttetésben áll lelkökkel mint a fényes nappal, és mondjátok nekik, hogy az Isten legjobb adománya, nem a külső birtok, hanem az ő szellemének csendes befolyása, a kijelentések, melyek lelköknek világosságot, érzéseiknek meleget és emelkedettséget és a jótettekre való elhatározásuknak erőt kölcsönöznek. Tüntessétek ki minden tanitásaitokból a keresztény vallás szellemiségét. Láttassátok az ifjakkal, menynyire feljül állott Jézus a külső dolgokon, menynyire nem méltatta figyelemre a gazdagságot és külfényt, mily kevésbe vette a külső rangkülönbségeket, s hogy az útszélen ülő koldus menynyivel mélyebb érdeket ébresztett benne, mint Pilátus az itélőszéken vagy Herodes a trónon; hogy ő csupán az ember szellemére tekintett s csak annak újjászületését és életét kereste.

A keresztény vallás szellemiségéről beszéltem. A legközelebbi vonása e vallásnak, melyet minduntalan a gyermek szemei elébe kell tartani, annak önzetlensége. A keresztény vallás lényege a nemes érzület. Semmi sem különbözteti meg anynyira a többiektől, mint a nemes érzés és nagylelküség. Önzetlen szeretet a Krisztusnak nem csak egyes tanitásaiból sugárzik ki, hanem mint az ég fényes világossága az egész valláson végig ömlik az. Minden parancsolatja a nemeslelkü szeretetnek egy kifejezése. Ez adott a Jézusnak szájába minden szót, vezette minden lépését. Ez volt az ő tanitói hivatalának élete; ez melegitette szivét a halálban; ez áradott ki az ő szivvérével. A gyermeket folytonosan arra kell vezetni, hogy lássa és érezze ezen isteni szellemet, a mely az egész vallást áthatja. Az evangeliumot arra kell használni, hogy tiszteletet leheljen beléje minden nagylelkü önfeláldozás s megvetést minden szükkeblüség és alávalóság iránt. Tanitsátok meg őt, hogy nem magáért él; hogy szivét Is-

tennek s embertársainak kell szentelnie; hogy Isten akaratját kell tennie, nem valami napszámos szellemben, hanem háladatosságból, fiui szeretetből, őszinte örömmel; hogy készitse el magát nehéz munkára és szenvedésre is embertársaiért. A keresztet, az önfeláldozás emeljelképét, a mindent alárendelő szeretetnek ezen legfőbb formáját, ugy kell elébe állitani, mint vallásának zászlóját, mely alatt kell élnie s ha Isten úgy akarja, meg is halnia.

Van a keresztény vallásnak még egy vonása, és ez: czéljának nagysága, kilátásainak határtalansága. Ez volt kijelentve Jézusnak egész életében. Mindenben a mit csak mondott, lelkét azon gondolattal látjuk elfoglalva, hogy ő végtelen jót eszközöljön. Az a tanitó keveset tud Krisztusról, a ki nem látja őt azon öntudattal eltelve, hogy ő az emberiségre nézve örökké tartó boldogságnak és üdvnek szerzője. „Én vagyok a feltámadás és élet. A ki hiszen én bennem, soha meg nem hal". Ezek voltak szavai, és ily szavak azelőtt soha sem hangzottak vala emberi ajakról. Midőn megkisértem lelkemben felidézni azon végtelen reményeket, a melyek az ő lelkét e szavak kimondásakor eltöltötték s örömét azon halhatatlan gyümölcsök előérzése felett, a melyeket az ő élete és halála az emberi nem számára termett: akkor érzem, hogy mily kevéssé ismerik az ő jellemét azok, a kik ugy gondolkoznak Jézusról, mint a bánat emberéről, a kit a bú terhe rendesen meggörbesztett. Folytonosan figyelmeztessétek tanitványaitokat arra, hogy mily valódi, mély és eleven volt Jézus lelkére azon jövő, örök élet benyomása, a melynek hirdetésére eljött. Beszéljetek nekik azon boldogságról, melylyel az emberi erényre tekintett, mint oly magra, a melynek kifejlődése örök, mint az élő viz oly forrására, mely az örökkévalóságból ered, s oly szeretetre, mely az idők végeig kiterjed s keresztül öleli a világegyetemet. Mert csak a Kisztusnak egy magasabb világban élő lelke által foghatjuk fel legjobban az emberi lélek czéljainak valódiságát és nagyszerüségét.

A vallásnak ezek azon főbb vonásai, melyeket a tanitónak a leggyakrabban kell a gyermek lelke elébe tartani. Ezekből, valamint eddigi meggyőződésemből is észrevehetitek, mily fontosságot tulajdonitok a Krisztus jellemének, mint a melynek felmutatása által legbiztosabban lehet önteni a lélekbe szellemi vi-

lágosságot és életet. Az Evangeliumok, melyekben oly elevenen van ő előnkbe rajzolva, valóban az isteni bölcseségnek főraktárai. Az emberi szellem legnagyobb szüleményei is nagyon kevés elevenitő erővel birnak ezen egyszerü elbeszélésekkel összehasonlitva. Az evangeliumot olvasva, oly lény társaságában érzem magamat, a ki ugy beszélt, mint ember soha sem; a kinek szava nem földi; a ki a tekintély és valóság oly hangján beszél, mely egyedül az ő sajátja; a ki ugy szól Istenről, mint a ki érzi az ő közvetlen jelenlétét s azon bensőséget, a mely az egyetlen Fiu bizalmas viszonyával csatolja hozzá; a ki ugy beszél az égről, mint a ki bensőbb összeköttetésben áll a fensőbb lényekkel. A nagy igazságokról egyszerü természetességgel és könnyüséggel beszél, a mi azt mutatja, hogy azok mélyen áthatották az ő lelkét. Egy könyv se ragad engem annyira bámulatra, mint az Evangelium. A történet hőse, Jézus, rendkivülibb lény, mint a milyent a képzelődés rajzolhat, s jelleme még is a természetességnek, az összhangnak, az igazságnak soha senki által feljül nem mult benyomását gyakorolja reánk. Mindnyájan láttatok arczképeket, a melyeken, mihelyt megláttátok, éreztétek azonnal a tökéletes hasonlatosságot, oly életteljesek, oly természetesek, oly igazak voltak. Ilyen az a benyomás, melyet az én lelkemre az evangeliumok tesznek. Azt hiszem, hogy hamarább emelhetne bárki közülünk hegyeket s teremthetne egy világot, mint a rajongás és csalás egy ily jellemet és történetet, mint a Jézus Krisztusé. Évekig olvastam az Evangeliumokat és ma is ritkán teszem le kezemből ugy, hogy mindig újabb s megragadóbb oldalról ne ismerném meg azon nagy tanitót és szabaditót, a kit az leir. Nincs oly könyv, mely annyira megérdemelné a tanulmányozást ifjak és öregek részéről. Boldog az a vasárnapi iskola, a melyben annak szelleme uralkodik!

De nem emlitettem még mindent róla, mint a tanitás főforrásáról. Azt mondottam, hogy a keresztény vallást az evangeliumokból kell tanitani. S ez annak legfőbb, de nem egyedüli haszna. Sokat lehet abból mellékesen is tanulni. Két szerencsés tárgy van, a miről nagyon óhajtandó, hogy az ifjak felvilágositást nyerjenek: az emberi természet és emberi élet. S mind a két pont hasznos tanulmányozására elég alkalmat nyujtnak az Evangeliumok, nem csak a Krisztus életét és jellemét beszélik el, hanem embe-

rek és emberi dolgok közepette állitják őt elönkbe. Az eleinte tüzes, elbizakodott, később mesterét megtagadó s bánkodó Péter; a ragaszkodó János; az áruló Judás, a ki mesterét pénzért adja el; Mária az anya, a kereszt mellett; Mária Magdaléna a sirnál; amaz aszszony, a ki bűnös levén, a mester lábát könnyeiben fürészti s leomló hajával takarja bé; — mily nyilatkozatai ezek az emberi léleknek! s természetünknek mily mélységeit tárják elönkbe! Említésre méltó tény, hogy a festészet nagy mesterei főbb tárgyaikat az új testamentumból veszik... ugy tele van ezen könyv az emberi jellem legerőteljesebb, megragadóbb nyilatkozataival. És mily sok oktatást nyujt ez az életre valamint a lélekre nézve is! Nem ismerem az emberi tapasztalatnak megragadóbb rajzát, a szent Lukács egyszerü elbeszélésénél: „Mikor Jézus közelitett volna a város kapujához, ime, egy halottat hoznak vala ki, ki az ő anyjának egyetlen egy fia vala, mely aszszony özvegy vala és a városnak sok népe vala ő vele". Az Evangeliumok mindenféle állapotu embert mutatnak fel nekünk: a vakot, bélpoklost, a gazdag ifjut és dühöngő sokaságot. Az életről gyakorlati nézeteket nyujtanak, a melyeket nem lehet elég korán belé csepegtetni az ifjuba. Megmutatják nekünk Jézus és az apostolok történeteiben, hogy igazi nagyságot a legalázatosabb sorsban is lehet találni és hogy a jóság a mily arányban kitünővé lesz, éppen abban az arányban teszi ki magát a gyülölségnek és rágalomnak, ugy hogy ha állhatatosak, hivek akarunk lenni, lelkünket fel kell vérteznünk s szembe mennünk a szégyennel s gyalázattal is Istenért és a kötelességért. Valóban, a bölcseségnek, melyre szükségetek van, minden változatát fel lehet találni ezen irásokban. Az Evangeliumok legyenek tehát a vasárnapi iskolák főtanulmánya.

Nem zárhatom bé e megjegyzéseket a nélkül, hogy ne ismételném a mit fennebb mondottam volt, az ezen tanitással járó legnagyobb veszélyről. Értem a *gépies* tanitás veszélyét, mely által az ifju lélek elviselődik s meghal a nagy igazságokra nézve. Az Evangeliumok legyenek bármily életadók, teljesen hatástalanná válnak, ha nincsen elevenitő élet a tanitóban. Anynyira félek az élettelen, gépies tanitástól, hogy gyakran kisértetbe jövök kérdésbe tenni a vasárnapi iskolák hasznosságát. Mi, protestánsokul, a biblia iránti buzgóságunkban, könnyen feledjük, hogy éppen e könyv-

nek közönségessé létele könnyen gyengiti annak erejét és befolyását; hogy a közeli ismeretség közönbösséget szül s hogy éppen ezért egy könyv se kiván annyi elevenitő erőt a tanitóban. Vigyáznia kell, mert különben valami nagyon mindennapivá teszi az evangeliumot a gyakori ismétlés által. Gyakran legjobban teszi, ha segédkezet nyujt növendékinek kivonni a főgondolatot vagy igazságot, a mely egy parancsolatba, hasonlatba vagy Jézusnak valamely tettébe van befoglalva, s ezt teszi a magyarázat tárgyává, minden további vonatkozás nélkül a szövegre, a mely arra alkalmul szolgált. Ha oda tudja őket vinni ügyes kérdések által, hogy ezt a főgondolatot saját öntudatuk és tapasztalatukban, saját erkölcsi itélőtehetségökben és érzéseikben megtalálják, és felfedezzék, hogy miképp lehessen azt az ő jellemökre alkalmazni s a közéletbe átvinni, nem csak a legfontosabb oktatást adná nekik, hanem a szentirásnak új elevenséget, érdeket kölcsönözne s mélyebb meggyőződést annak igazságáról, megmutatva, hogy mily rokon az az emberi természettel s mily bensőleg összve van kötve az emberi dolgokkal s a valódi élettel. Nem hagyhatok emlitetlen egy más módot, mely által megóvhatjuk a szentirást, hogy a gyakori vele való foglalkozás által köznapivá váljék t. i. ha életiratokból, történelemből, természettudományból vallásos benyomásokra alkalmas kivonatokat viszünk be alkalomszerüleg a vasárnapi iskolába. Ilyennek kell lenni szerintem az oktatásnak, a melyet ezen intézmény czélja megkiván.

IV. Láttuk, hogy *mit* kell tanitani a vasárnapi iskolában; s most az a kérdés merül fel: *hogy kell tanitani?* Ez lesz beszédemnek utolsó, de szintén fontos része. Mily sok függ a tanitás módjától! Tartok tőle, hogy erre nem fektetnek elég sulyt a vasárnapi iskolatanitók. Ők átalában készülnek feladatukra s ennek ugy is kell lenni. De czéljok közönségesen az, hogy megtanulják azt a *mit* tanitaniok kell s ritkábban, hogy azt *miképp* tanitsák; pedig az utóbbi éppen akkora figyelmet igényel mint az első, mondhatnám még nagyobbat. Gyakran látjuk, hogy ennek hijával egy tanitó, a ki tárgyával különben ugy szólva otthon van, kevesebb eredményt tud felmutatni mint egy másik, a ki, vele összehasonlitva, csak felületes ismeretekkel bir; az olyan sokat tud, de nem tudja az útat a gyermek lelkéhez és szivéhez. Ugyanaz az

igazság, a mely vonz és hatással van egyik ember ajkáról, viszszataszitó egy másikéról. A vasárnapi iskolatanitók összejövetele alkalmával nem elég megtanulni a szentirás azon részének értelmét, mely a legközelebbi leczke tárgya; sokkal fontosabb, kiválasztani azon helyeket, a melyek alkalmasok a gyermek felfogására; és még szükségesebb az, hogy mily világitás és szinezés mellett kell elébe adni, hogy figyelmét lekösse és szivéig hasson. Egy főczélnak a tanitók összejövetelében annak kellene lenni, hogy megtanulják a tanitás mesterségét s kitalálják az ifju lélekhez való közelithetés útját.

A tanitónak első czélja természetesen az, hogy lekösse a gyermek figyelmét. Hasztalan dolog, ha csak a teste van az iskola szobájában, de figyelme azon kivül bolyong, vagy vonakodik magát a beszéd tárgyához tartani. A közönséges iskolákban a szigoru fegyelem szegzi le a figyelmet, de ezt nem lehet a vasárnapi iskolák szellemével összeegyeztetni. A tanitónak arra kell törekedni, hogy az ifju lélekre gyakorolt erkölcsi befolyás által biztositsa azt magának.

Az ifjakra gyakorlandó czen befolyás megszerzésének első módja, hogy szeressétek őket. Semmi sem vonz ugy, mint a szeretet. Azt mondják, hogy a gyermekek éleslátásu arczismerők és ösztönszerüleg kiolvassák érzéseinket arczvonásainkból, megismerik barátjaikat és vonzódnak hozzájok. Nem rég kérdeztem egy vallástanitótól, a ki rendkivüli eredményt tudott felmutatni, mi által szerezte meg az ő jelentékeny befolyását az ifjakra. A felelet az volt, hogy a velök való egész társalgása vonzalmat fejezett ki. A titok az őszinte szeretet volt.

A második észrevétel az: hogy az ifjuban érdeket ébresszthessetek az iránt, a mit tanitotok, nektek is érdekelve kell lennetek az által. Ne csak értsétek, hanem érezzétek is az igazságot. Legyen meg modorotokban az a természetes lelkesültség, a mely mindég kisérni szokta az oly munkát, a melyben szivünk is részt veszen. Következőleg a vasárnapi iskolatanitónak egyik főkelléke a vallásos érzelem. A természetes modor egyaránt vonz öreget és ifjat. Csaknem minden tárgyat érdekessé lehet tenni, ha a tanitó lelkesültséggel adja elő.

Egy más fontos szabály az: hogy a tanitás legyen ért-

hető. A gyermekek nem hallgatnak oly szavakra, a melyek eszméket nem költenek fel, vagy csak üres és homályos fogalmakat. Beszéljetek nekik a közéletnek rendes, egyszerü nyelvén, és ha a szentirási szövegben nehezen érthető kifejezések vannak, magyarázzátok meg azokat. A gyermekek a világosságot szeretik, nem a homályt. A társalgásra válaszszatok oly tárgyakat, hogy az ő lelkök felfoghassa, s egyikről a másikra ugy menjetek át, hogy az ifju követhessen. Légy érthető s birni fogsz az érdekes tanitó egyik tulajdonával.

Egy másik kellék az, hogy tanits inkább kérdések által. Ezek ösztönzik, ingerlik az ifju lelkét és önmagának tanitójává teszik. Ébresztik a kutatás szellemét, a gondolkozási készséget. Az ügyesen feltett kérdések a gyermeket saját öntudatára, tapasztalatára utasitják, és gyakran saját lelkéből vonja ki az igazságot, a melylyel meg akarod ismertetni. És egy leczke sem ragad meg annyira az emlékező tehetségben, mint a melyre az ember vagy gyermek önmagát tanitja.

Továbbá, tanits a hol lehet, világos leirás által. Azaz: ha a szentirásnak valamely elbeszéléséről értekezel, törekedjél kijelölni annak főbb pontjait s élénken és szemlélhetőleg terjeszd növendékeid elé. Gyakorold a leirási képességet. Egy jól elbeszélt történet, a melyben a fontosabb pontok erős világitással vannak kiemelve, nem csak leköti a figyelmet, hanem az igazságot is mélyen vési a lélekbe.

Egy más szabály az: fektesd a főnyomatékot arra, a mi legfontosabb a vallásban. Ne vezesd a gyermeket az evangeliumon ugy át, mint egy kopár sikságon. Jelöld ki a főbb pontokat, a főeszméket. Ne zavard össze a lényegest a nem lényegessel, s ne beszélj egyforma buzgósággal a megragadó, életadó igazságokról és a vitatás alatt levő hitczikkekről. Végtelen káros hatásu a kétes vagy másodrendü tanokat ugy mutatni fel, mintha azok a kereszténység legfontosabb igazságai volnának; mert a mint idő teltével, a gyermek értelme fejlődik, felfedezi, hogy egyik vagy másik dogma, melyet alapigazság gyanánt ismertettek meg vele, bizonytalan, ha ugyan nem hamis; és kétkedése könnyen kiterjedhet ezen gyenge pontról az egész keresztény rendszerre. Czélotok legyen az, hogy oltsátok belé a gyermekekbe azon

nagy elveket, a melyekből a kereszténység magva és lényege áll s a melyeket minden további idők és tapasztalások meg nem dönthetnek. Ha igy jártok el, megnyitjátok az ifju lelkét minden igazság befogadására, a mit a gondviselés elébe ád.

Egy másik szabály legyen: hogy a vallás tanitással párositsd a vidámság szellemét. Ne csak beszélj a kereszténységről, mint a boldogság egyedüli forrásáról; sőt inkább hangod és szavaid tanuskodjanak annak jóltevő, boldogitó befolyásáról. Az ifjuság az öröm és reménység kora, semmi sem untatja inkább mint a komorság. Ne öltöztesd a vallást rémalakba. Ne adj az Istenről ijesztő fogalmat, ugy beszélvén róla, mint a ki csak a bün büntetését tartja szemei előtt. Szólj inkább hő szivvel, sugárzó szemekkel az ő atyai szeretetéről az ifjak iránt s bátoritsd fel őket gyermeki közeledésre és imára. Itt azonban őrizkedjél, nehogy feláldozd az igazságot azért, hogy tanitványaidat megnyerd. Az igazságot, s csak az igazságot kell az ifju elébe adni, annak legszelidebb s még legszigorubb alakjában is. Ne rajzold a kötelesség útját simának és virágosnak, csak azért hogy megkedveltesd. Ne mondd nekik, hogy küzdés és szenvedés nélkül is lehetnek jók, kitünők, nemeslelküek, szentek. Tanitsd meg őket, hogy a kegyességnek és jóságnak valódi lényege az, ha fel tudjuk áldozni önakaratunkat, magán érdekeinket és gyönyöreinket a mások jogának, boldogságának, a lelkiismeret parancsainak s az Isten akaratjának. De tanitsd meg egyszersmind arra is, mily csendes, tiszta örömet, benső békét szül az, ha a kötelességnek mindent alája rendelünk s hogy azt az önző törekvések legszerencsésb vivmányaiban sem lehet feltalálni. Ébreszsz bennök rokonszenvet az emberbarátok, a vértanuk, a hazafiak nehéz munkái, szenvedései, áldozatai iránt, s lehelj beléjök a félelem és veszély megvetését, ha Isten és az igazság érdekében küzdeniök kell.

Még csak egy szabályt emlitek. Beszélj a kötelességről, és vallásról ugy mint valóságról, éppen mintha az élet érdekeiről beszélnél. Ne beszélj ugy, mintha hagyományból vett szókat ismételnél, hanem mintha oly dolgokat adnál elő, a melyeket te magad is láttál és ismersz. Semmi sem vonz öreget és ifjat annyira mint a valóság s az erős meggyőződés természetes hangja. Beszélj a gyermekeknek az Istenről ugy, mint való lényről, az ég-

ről, mint valódi állapotról, az erkölcsi kötelességről mint valódi kötelezettségről. Mutasd meg nekik, hogy a kereszténységet ugy tekinted, mint a melynek a mindennapi életre befolyást kell gyakorolnia, s meg vagy győződve, hogy minden elv, a melyet tanitasz, átalán valósul és szabálylyá válik a mindennapi élet viszonyaiban. Alkalmazzad a kereszténységet az élet legközönségesebb czéljaira s jeleneteire, s ugy rajzold elejökbe, mint a legfőbb és egyetlen valódiságot. Igy tanits s nem fogsz hiába tanitani.

Előtökbe terjesztém azon elveket, a melyeken a vasárnapi iskoláknak alapulniok, a melyek által vezéreltetniök kell. Ha ezek szerint rendeződnek, bár megközelitőleg, nem tudom eléggé ajánlani gondoskodástokba. Czéljok, az ifjuságnak erkölcsi és vallásos nevelése, és ez a legfontosabb követelménye korunknak. Nem lehet ugyan tagadni, hogy bármely korban erre nagy szükség van; de soha sem volt oly fontos, s elhanyagolása oly vétkes következményekkel nem fenyegetett, mint ma. Korunk sok veszélylyel fenyegeti a serdülő nemzedéket. Az emberi erő, tevékenység és szabadság rendkivüli fejlődése különbözteti azt meg előbbi koroktól. A tudományok haladása növeli az embereknek a természet felett uralkodó erejét, s ezen az úton a gazdagság új forrásait nyitotta meg és sokszorozta az élvezet eszközeit; de szintoly mértékben a kisérteteket is az élvhajhászatra és bűnökre. Korunkat azonban még inkább jellemzi a szabadság és újitás szelleme. Régi intézmények és szokások, az ifjuság régi korlátai leomlottak. Mindenféle állapotu és koru emberek eddig nem ismert szabadsággal gondolkoznak, beszélnek, irnak és cselekesznek. Korunknak megvannak előnyei; de ne titkoljuk el magunktól valódi helyzetünket. A hatalom és szabadság eme növekedése, a melyről beszéltem, arra törekszik közelebbről, hogy megrenditse az erkölcsi elveket, az emberek lelkét nyugtalanná, ingataggá tegye, tulzó véleményeket, kicsapongó vágyakat, merész és meggondolatlan szellemet öntsön beléjök. Az ilyenek nagy erkölcsi veszély időszakai. A külső korlátok összeomlottak s következőleg belső korlátokra van szükség, egy tiszta vallás ellenőrző erejére, az eddiginél

jóval nagyobb mértékben. Az ifjuság erkölcsi elvei nagy rázkodásoknak vannak kitéve s azért azokat különös gonddal kell erősiteni. A kisértetek új erővel rohanják meg a serdülő nemzedéket, tehát az ellenállási erőt is oly arányban kell nevelni. A társadalomnak soha sem volt szüksége oly buzgó erőfeszitésre, éber vigyázatra önfentartása és jólléte érdekében mint ma. És ha a szülők s jó emberek hiven nem őrködnek felette, fényes kilátásai könnyen borus homályba tünnek el. A társadalmi fejlődés emez időszakához tartoznak a vasárnapi iskolák. Ezek természetesen a tudományos miveltségnek kifolyásai, a minek következtében mind többen képesitik magokat a tanitásra, mint azelőtt. Ezen iskolák képesek arra is, hogy felfegyverezzék az ifjuságot ama szigoru megpróbáltatások ellen, melyek az életben reá várnak. Méltók azért az ily intézetek a hű támogatásra.

A legfőbb kérdés a szülőkre nézve az: hogy erősitsék meg gyermekeiket a kisértetek ellen s hogy plántálhassák beléjök a kötelesség, az erkölcsiség elveit s az erény oly szeretetét, a mely ellentállhasson minden zivatarnak s forrása lehessen mind annak, a mi csak nemes, igaz, szép és szent lehet érzületben és tettekben. Az a kérdés, mely a gyermekeknek világi szerencséjökre vonatkozik, csak másod rendü. Adjatok nekik jellemszilárdságot s többet adtok a szerencse javainál. Adjatok nekik magasztos elveket, s többet adtatok a trónnál. Csepegtessétek beléjök a keresztényi jó indulatot s az Isten iránti szeretetet s gazdagabbá tettétek, mintha világokat tettetek volna lábaik elé. A vasárnapi iskolák arra valók, hogy segitsenek nektek, gyermekeiteket kiképezni valódi nagyságra. Arra valók mondom, hogy segitsenek nektek, nem pedig arra, hogy felmentsenek titeket a munkától; nem hogy helyettesitsék a ti fáradságtokat, hogy kevesbitsék a házi éberséget és tanitást, hanem hogy versenyezzenek veletek, legyenek munkástársaitok s erősbitsék gyermekeitekre való befolyástokat. Segitsétek tehát ezen iskolákat teljes szivetekből és tehetségtek szerint, különben nem állhatnak fenn. Gyermekeitek legyenek gondoskodástok legelső tárgya. Vannak ugyan a társadalom iránt is fontos kötelmeitek; de legfőbb kötelmetek az, mely gyermekeitekhez csatol titeket; s valójában, ti a polgári társaság iránt tartozó kötelmeiteket hatályosb módon nem tölthetitek be, mintha annak számára a csa-

lád és egyház kebelében felvilágosodott és derék polgárokat neveltek.

Mint minden iskola, úgy a vasárnapi iskolák is befolyásukat főleg tanitóiknak köszönhetik. Bezárom azért beszédemet azon megjegyzéssel, hogy közönségünk legtehetségesebb tagjai nem találhatnak munkásságukra méltóbb mezőt, mint a vasárnapi iskolák. A legnemesebb munka a földön az, ha az emberi szellemre felemelő befolyást gyakorlunk. A mult idők legnagyobb férfiai nem az államférfiak vagy hóditók voltak, a kik a birodalmak nagyságára s a külső államviszonyok alakitására gyakoroltak befolyást, hanem azok, a kik mély bölcseségök és nemes érzésök által kortársaik lelkébe és szivébe fényt és életet öntöttek s az utókornak igazságot és erényt hagytak végrendeletül. S bárki legyen, a legalantibb körben is, a ki az Isten igazságában részeltet egyetlen emberi lelket, részt veszen azok dicsőségében; mert egy halhatatlan lelket világosit meg, s örökké tartó dicsőségnek és boldogságnak veti meg az alapját. Műve, ha sikerül, túléli a birodalmakat és a csillagokat. —

CHANNING ELLERY VILMOS

VÁLOGATOTT MŰVEI.

ANGOLBÓL FORDITJÁK ÉS KIADJÁK

AZ UNITÁRIUS TANÁROK.

III. KÖTET.

ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOK.

KOLOZSVÁRT,
Nyomatott K. Papp Miklósnál
1872.

TARTALOM.

Lap.

1. Bonaparte Napoleon életére és jellemére vonatkozó Észrevételek. (Remarks on the character of Napoleon Bonaparte). Forditotta Marosi Gergely . . . . 1.

2. Fenelon jellemére és irataira vonatkozó Észrevételek (Remarks on the character and writings of Fenelon.). Forditotta Ferencz József . . . . . 82.

3. Milton J. jellemére és irataira vonatkozó Észrevételek. (Remarks on the character and writings of John Milton). Forditotta Simén Domokos . . . . . 123.

4. Aphorismák a politika és erkölcsiség, állam és egyén felett. Kivonva ily czimü értekezésből: The Duty of the Free States. Ford. Marosi Gergely . . . 177.

Bonaparte Napoleon életére és jellemére vonatkozó Észrevételek.

ELSŐ RÉSZ.

A Bonaparte Napoleonról Scott Walter által irt életrajznak oly mohó kiváncsisággal nézett elébe a közönség, a mely arányban áll a szerző hasonlithatatlan képességével, s hősének csudálatos tehetségeivel és szerencséjével. Hogy az általános várakozás ki lett legyen elégitve, nem állithatjuk. De kevesen fogják tagadni, hogy az iró nagy talentumainak egy emlékjelét adta át nekünk. A gyorsaság, melylyel egy ilyen munka elkészült, minket bámulatra ragadott. Mind a mellett is ugy vélekedünk, hogy az irónak önmaga és a közönség iránti kötelessége lett volna nagyobb gonddal hajtani végre ezt a nagy mérvü vállalatot.

Vagy el kellett volna hagynia, vagy rászánnia magát arra a hoszszu és béketürő munkára, a melyet ez megkiván.

Az elhanyagolás és elsietés jelei, a melyek az egész művön keresztül elétünedeznek, valóságos hézagok és a követelőbb olvasók szemei előtt menthetetlen hibák. Mindenütt hiányzik művéből a tömöttség és a választékosság. Némely helyek szótöbbséggel vannak túlterhelve. Némely gondolatok el vannak gyengitve haszontalan kiterjeszkedés és a haszontalannál roszabb ismétlés által. Hasonlatosságok a tulságig vannak öszszehalmozva, s mig némelyek jelesek, mások póriasok és méltatlanok az elbeszéléshez. A beszórt észrevételek átalában véve helyesek, de igen közönségesek.

Mi nyiltan felhozzuk ezeket a hibákat, hogy annál szabadabban fejezhessük ki bámulatunkat egy olyan tehetség iránt, a mely oly hirtelen végrehajtott egy ilyen munkát, a mely enynyire terjedelmes és sok oldalu, a mely oly gazdag a tanuságokban, oly eleven a jellemzésben és oly sok jelenségét mutatja fel a szabad, kellemes és erőteljes irálynak.

A munkának meg van az a nagy érdeme, hogy részrehajlatlan. Kétségkivül, némely részleteiben pontatlan, hanem az előitélettől és a szenvedélytől kiválólag ment. Nem kevesen voltak olyanok, a kik meggondolván, hogy a szerző britt s a Pitt elveinek és politikájának barátja vala, szintugy elferditett jellemzését várták az ő tollától annak az embernek, a ki Angliának és ama nagy miniszternek engesztelhetetlen ellensége vala. Hanem jellemének egyenessége és a történelmi igazság iránti mély tisztelete valóban megóvták attól, hogy viszszaéljen azzal a nagy hatalommal, a melyet talentumai neki a közvélemény felett adtak. Sőt ugy vélekedünk, hogy az a dicséretre méltó aggodalom, nehogy országa ellenségével igazságtalanul bánjék, kapcsolatban a Napoleon vakitó tulajdonságai bámulatával, anynyira vitték, hogy hősének bűneit tulságig szeliditve adja elő és azt kedvezőbb szinben mutassa be, mint a hogy az igazság megengedi.

De elég a szerzőről, a ki dicséretünkre nem szorult, és a kinek ócsárlásunk keveset árthat. Nekünk tárgyával van bajunk. A francziák elhalt császárának igazságos becslése előttünk nagy fontosságunak látszik. Miután ez a rendkivüli ember életének folytában páratlan hatalommal hatott a világra, mostan jelleme által gyakorol befolyást arra. Tartunk tőle, hogy ezt a jellemet nem ugy tekintik, a hogy kellene. A bámulásnak az a neme, melyet ő még a szabad országokban is gerjeszt, rosz előjel. A társaság elleni legnagyobb büntény, t. i. annak jogaitól megrablása és lánczokkal megterhelése még mind nem ébreszti fel azt a mély utálatot maga iránt, a mely azt megilleti, és a mely — ha igazán érezné az emberiség — kitörölhetlen gyalázat bélyegét nyomná a bitorlóra. Mivelhogy mi a szabadságot ugy tekintjük, mint az emberi természetnek legfőbb érdekét, mint ennek értelmi, erkölcsi és vallási előhaladására lényeges dolgot: ennélfogva oly erős és egyszersmind fájdalmas boszankodással tekintünk azokra, a kik éppen az iránta való ellenségeskedés által tüntek ki, hogy azt a szerencsés hadjáratoknak semmi fénye és a tömegnek semmiféle bámulata el nem fojthatja mibennünk. Szabadon akarunk Napoleon felől nyilatkozni. Ha azonban magunkat ismerjük, nem hiszszük, hogy igazságtalan ocsárlást követhessünk el rajta. Annál szabadabban beszélünk felőle, mert szabadoknak érezzük és tudjuk magunkat vele szemben minden aljas érzéstől, a mely az ingerlékenységhez és a boszusághoz hasonló volna. Mi nem folytatunk hadat a megholttal.

Csak annak akarnók elejét venni, a mit a halottnak veszedelmes befolyása gyanánt tekintünk. A szabadság és az emberiség ügyének óhajtanánk szolgálni, annak az ügynek, a melyet szüntelen elárul a bámulás, melylyel az emberek a szerencsés bűnténynek és a mindent magához ragadó nagyravágyásnak adóznak. Főtárgyunk a Napoleon jelleme lesz, s ennek előadása közben, a dolog természeténél fogva, elmélkedéseket szövünk be ama nagy érdekek felől, a melyekre ő folytonosan befolyást gyakorolt.

Azon megjegyzésen kezdjük, hogy az igazságosság iránt tartozó figyelem megemliteni Bonapartéval szemben, hogy ő veszélyes behatások alatt nőtt fel, zürzavaros napokban, midőn az emberek lelkülete nagyon meg vala rázkodva, midőn régi intézmények felforgatva, régi meggyőződések megrendülve, régi korlátok lerontva valának; midőn a vallás tekintélye lábbal tapodva és az ifjuság szokatlanul, egész a féktelenségig szabadjára vala hagyva; midőn a képzelődő tehetség lázas felindulásba volt hozva valami határozatlan jó utáni ábrándok által, s a szenvedélyek milliók részvéte által ellenállhatatlan árfolyammá dagadtak vala fel. A jellemre nézve egy veszedelmesebb iskolát alig lehet gondolni. Egyedül csak az a mindeneket látó valóság, a ki teremtményeinek kisértéseit és a sziv rejtekeit ismeri, képes megitélni, hogy mekkora mértékben szeliditik a bűntényeket az ilyen mostoha körülmények. Ezekről meg kell emlékeznünk, ha olyan emberek élettörténetét vizsgáljuk, a kik mielőttünk ismeretlen kisértéseknek voltak kitéve. De azért, hogy valamely gonosztevőnek vétke az ő nevekedésében és külső viszonyaiban előfordult szerencsétlen körülmények szempontjából kisebbedhetik, még sem szabad nekünk az igazság és igazságtalanság közötti változhatatlan különbségeket összezavarnunk. s kárhoztató itéletünket viszszatartanunk az olyan szörnyü dolgoktól, a melyek széltibe és hoszsába nyomoruságot és rabszolgaságot árasztottak el.

Hasonlóképpen tartozunk Napoleonnal szemben megjegyezni azt, hogy a katonai és politikai életre vonatkozó bűntényeket illetőleg, valamely, sajnálatra méltó eltompulása uralkodott és uralkodik maig is az erkölcsi érzésnek. A nyilvános élet férfiai által nagy mértékben elkövetett bűntények soha sem gerjesztették fel ellenök azt az őszinte lélekből származó utálatot, a mely a magánosok bűntényét követi. Ugy látszik, hogy a népek azon együgyü és őrjöngő bámulás által, a melylyel győzedelmes zsarnokoknak adóznak, mintegy udvarolnak az erőszaknak és a szolgaságnak. Azok a bűnté-

nyek, melyektől az emberek testileg és lelkileg legtöbbet szenvedtek, még most is büntetlenül maradnak. Igaz, hogy a keresztény vallás a gyalázás és szidalom büntető szavait adja ajkainkra a fenhéjázók és erőszakoskodók ellen. Hanem ezek a büntető szavak eddigelé még nem sokkal többek, mint csengő hangok és átalánosságok. Inkább csak formaszerüség kedviért ismétlődnek. A mint olvassuk, avagy halljuk őket, szintugy érezzük, hogy hiányzik belőlük a mélység és az erő. Nem benső, nem ünnepélyes és lángoló meggyőződések ezek, a melyek a fellázadt kebelből a valódiságnak oly hangján törjenek elő, hogy előttük a bűn megfélemülve süllyedjen alá. Az igazi erkölcsi érzést a közügyi férfiak bűntényeire vonatkozólag szinte még ezután kell fölkelteni. Ennélfogva azt hiszszük, hogy egy olyan jellem, mint a Bonaparteé, a maga roszaságának csekély öntudatával fejlődött ki, és hogy a társaság, a mely az ő kifejlődéséhez oly nagy mértékben járult, felelős az ő létezéseért, és egy részben érdemes arra a nyomorra, melyet az eláraszt.

A legelső befolyásokról, melyek alatt Napoleon képződött, keveset tudunk. Egy katona-iskolában növekedett, s ez tartunk tőle, nem olyan intézmény, a mely alkalmas legyen az erkölcsi érzésnek nagy gyöngédségét avagy függetlenségét kifejteni; mert az ifju katonát arra tanitják, hogy legelső kötelessége előljáróinak engedelmeskedni a nélkül, hogy e részben lelkiismeretét megkérdezné; továbbá arra, hogy az emberi életet egy másiknak a parancsára oltsa ki, hogy hajtson végre olyan tényt, a mely mindenek felett megkivánja a jogossága felőli tökéletes meggyőződést, hajtson végre a nélkül, hogy csak egy pillanatig is tudakozódjék annak jogos volta után, és adja által magát szenvedő eszköz gyanánt olyan kezekbe, a melyek az egész történelem tanusága szerint igen gyakran ártatlanul kiontott vértől gőzölögnek.

Politikai első egybeköttetése a Jákobinokkal történt, ezzel a legvérszomjasabbal minden pártok között, a melyek Franczia országban dühöngöttek, és a kiknek kormányát kiválólag „a rémuralom"-nak nevezik. A szolgálat, mely számára az olaszhoni főparancsnokságot megszerezte, abból állott, hogy tüzérségét a nép ellen forditotta, a mely bármenynyire vészhozó legyen is, ha mint pórtömeg lép fel, de mégis az éppen fenforgó esetben a maga jogait helyesen fogta fel, és erőszaktételét a nyilvános bitorlás ellen irányozta.

Első hadjárata az olaszhoni volt, s még elevenen emléke-

zünk arra a csaknem elragadtatott bámulatra, a melylyel első diadalait kisértük; mert akkor még elég együgyüek valánk a szabadság választott edénye gyanánt tekinteni őt. Akkor még nem valának ismeretesek az ő sajátságos tervei; sikereinek titka még nem hatott volt el mihozzánk, s győzelmeinek rohanó gyorsasága arra ingerelte a képzelőtehetséget, hogy a regényes kor egy hősének titkos hatalmával ruházza fel őt. Megvalljuk, hogy mi még most sem olvashatjuk olaszhoni harczainak történetét a nélkül, hogy ereinkben sebesebb mozgást ne érezzünk. A villámsebesség, melylyel terveit felfogta; leleményességének kimerithetetlen volta; akaratának erélye; a határozott fellépés, mely a feltett szándék és annak végrehajtása között avagy csak egy perczet is eltelni nem engedett; a lélekéberség, a mely egy hirteleni szerencseváltozás közben, az örvénynek szélén, neki a szabadulásra és a győzedelemre eszközöket mutatott; ezek a kiváló tulajdonságok, kapcsolatban olyan bátorsággal, a mely ha később gyanuba hozódott is, de akkorban soha sem tántorgott, kényszeritenek minket azzal a bámulattal adózni neki, mely a magasabb rendü hatalmat és tehetséget megilleti, és a melyet mi tőle megvonni teljességgel nem is kivánunk.

Nehogy megütközzenek ezen a béke barátai. Megmondottuk és ujból ismételjük, hogy nem kivánjuk viszszatartóztatni bámulatunkat azoktól a szellemi tehetségektől, melyeket a hadjárat néha felkölt. Nagy szellemi képességek még romlott állapotukban is dicső természetre mutatnak, és mi érezhetjük nagyságukat, holott egyszersmind erkölcsi meggyőződésünknek egész erejéből kárhoztathatjuk azokat a rosz szenvedélyeket, melyek által amazok elromlottak. Mi készek vagyunk megvallani, hogy a háboru, bármennyire utálatos legyen is előttünk, az értelemnek és az akaratnak olyan erejét fejti ki és hozza napfényre gyakorta, a mely emeli felfogásainkat az emberi lélekről. Talán egy pillanat sincs az életben, a melyben a lélek oly fokozott tevékenységbe legyen helyezve, az akarat anynyira buzgó és szilárd, s egy viszsza nem fojtandó felindulás az önuralom által anynyira fékezett legyen, mint a csata órájában. Mégis a harczfi nagysága szegény és alávaló, összehasonlitva az erény lelki fönségével. Elenyészik az erkölcsi nagyság előtt. Az emberiség, szabadság és vallás vértanuja; a megvetett és elhagyott igazság rendületlen párthive, a ki egyedül, támogatás nélkül és szidalmazva, sokaság nélkül, a mely beléje bátorságot önt-

hetne, a tárgyaknak változatos különbfélesége nélkül, a melyek őt komor gondolatai közben néha-néha felüdithetnék, az önmegeröltetésre avagy ellenállásra való külső inger nélkül, a mely az ő erélyét felkölteni és elevenségben tartani képes lenne; mégis nyugodtan, eltökélten és meggyőzhetetlen emberi szeretettel tűri azt a hoszszas és kinos nyomoruságot, a melytől őt egy viszszahuzott szó megmenthetné; egy ilyen ember anynyival fennebb áll a harcz fián, mint áll a felettünk való csendes és végtelen ég az alattvaló föld felett, a melyet lábainkkal tapodunk.

Azokról a szellemi erőkről beszélénk, melyeket a háboru hoz mozgásba. Ha szabad egy rövid kitérést tennünk, a mely mindamellett is egyenesen főtárgyunkra, t. i. a Napoleon méltánylására vonatkozik, meg akarjuk jegyezni, hogy a katonai tehetség, habár a legfelsőbb rangban is, meszsze távol áll attól, hogy az értelmi tehetségek között az első szerepet foglalja el. Ez a szellemnek alsóbb rendü alakjaihoz tartozik; mert semmi köze sincs a gondolkodásnak legfőbb és leggazdagabb tárgyaival. Megengedjük, hogy az oly szellem, mely egy terjedelmes országot egy pillanattal felfog, s mintegy ösztönszerüleg kiismeri azon pontokat, melyeket az egy sikeres hadjárat folytatására szolgáltat, átható és erélyes szellem. A hadvezér, ki harczi erőit ugy rendezi, hogy egy az övénél tulnyomóbb hatalomnak erőfeszitéseit meghiusitsa; a ki okosság, mesterség és leleményesség által a számok hiányát kipótolja; a ki ellenségének terveibe behatol, s a hadmiveletek roppant sok-Jéleségeibe egységet, erélyt és eredményt lehel, és pedig oly esetlegességek és akadályok közepette, a melyeket semmiféle emberi bölcseség előre nem láthat, kétségkivül nagy szellemi erőt nyilatkoztat. Mindazonáltal egy tábornoknak főfeladata abból áll, hogy anyagi erőt alkalmazzon, anyagi akadályokat háritson el; anyagi segédeszközök és előnyök által segéljen magán; az anyagra folyjon be müködésével; folyókat, sánczokat, hegyeket és emberi izmokat győzzön le, ezek pedig nem legfőbb tárgyai a szellemnek, sem nem kivánják meg a legfőbb rendü értelmet; a miért is semmi sem közönségesebb, mint e szakmában kitünő férfiakat találni, kik egyébként a lélek legnemesebb tevékenységeiben, a mély és élőitélet nélkül való gondolkozásban, a képzelő tehetségben és izlésben, a lángelme müveiben való gyönyörködni tudásban, vagy pedig az emberi természet és társaság feletti önálló és emelkedett nézetekben nagyon hátraállanak. Egy nagy tábornok tevékenysége nem felette so-

kat különbözik egy nagy gépészétől, a kinek foglalkozása az, hogy az anyagi erőknek uj kapcsolatát állitsa elő, azokat uj viszonyokhoz alkalmazza, s uj akadályokat háritson el. Ezért van, hogy nagy tábornokok a csatamezőn kivül, gyakorta nem nagyobb emberek, mint a gépész, ha műhelyétől elvonult. A társalkodásban gyakorta unalmasok. Mély és finom észlelődések felfogására nem képesek. Tudjuk azonban, hogy fényes kivételek vannak. Ilyen volt Cäsar, a ki korának legnagyobb katonája és egyszersmind legmélyebb belátásu államférfia volt, holott az ékesenszólásban és irodalomban szinte mindazokat felülmulta, a kik magokat e foglalkozásokra szentelték. Hanem az ilyen esetek ritkák. A Napoleon legyőzője, a waterlói hős, kétségkivül nagy hadi tehetségekkel bir; de nem veszszük észre, hogy bár legbuzgóbb bámulói is helyt követelnének számára a szellemek legfelsőbb osztályában. Nézetünk igazolására nem akarunk olyan emberekhez szállani le, mint Nelson, a ki nagy volt a hajófödélzeten, de le volt aljasodva otromba vétkek által, s a ki maga sem tartott soha igényt szellemi müveltségre. A szellemi tehetség és lángész szempontjából az ilyen emberek és Milton, Bacon avagy Shakespeare közt egybehasonlitást állitani fel, csaknem meggyalázása e hires neveknek. Ki gondolhat ezekre az igazán nagy szellemekre; lelkeiknek az égen és földön keresztül barangolására; az emberi lélekbe való mély belátásukra; uj és világotgyujtó eszméik csoportjaira; arra a szellemi erőre, melynélfogva a természet és élet által gondolatviláguk földeritésére nyujtott temérdek anyagot felölelték, s főczéljok szolgálatába bevonták; ki gondolhat a legfőbb szépség és nagyság amaz alakjaira, melyeket teremtettek, vagyis inkább a melyek saját szellemeik kifolyásai valának; a nyugodt bölcseségre és az eleven képzelő erőre, melyet egybekötöttek; a hatalomnak azon hangjára, a melylyel, „ámbár meghaltak, de mégis beszélnek", s mind a két féltekén értelmet, érzelmet és szellemet keltenek; ki gondolhat az ilyen férfiakra ugy, hogy ne érezze nagyon is alárendelt állását velök szembe még a legtehetségesebb hadfinak is, a kinek gondolkozása elemeit anyagi erők és anyagi akadályok teszik, s a kinek foglalkozása abból áll, hogy legalsó osztályát hozza kapcsolatba és vonatkozásba azon tárgyaknak, melyekre egy hatalmas szellem a maga munkásságát fordithatja.

De térjünk viszsza Napoleonhoz. Fényes győzelmei Olaszhonban villámsebességgel terjesztették el nevét az egész mivelt

világon keresztül. Szerencsétlenségre ezek öntötték belé azt a parancsoló és törvénytapodó szellemet is, ezek bátoritották fel azokra a minden igaz ok nélkül való nyilt megtámadásokra is, a melyek az ő jövendő pályájának irányát előre jelezték, s növekedő hatalmával lépést tartottak. Győzedelmi útjában nem sokára olyan államokkal jött érintkezésbe, a melyek közül némelyek, mint Toscana és Velencze, elismerték volt a franczia köztársaságot, mig mások, mint Parma és Modena, szoros semlegességben tartották magukat. A nemzetnek régi szabásu törvényei, melyek alatt az ilyen államok különben menedéket találhattak volna, ugy látszik, hogy soha sem háborgatták az ifju győzőnek lelkét. Nem elégedve meg azzal, hogy mindeniknek a semlegességét megsértette, elfoglalta Livorno kikötőjét, s ez által tönkre tette Toscanának egykoron virágzó kereskedését; s miután Parma és Toscanától terhes harácsokat hajtott be, arra kényszeritette ezeket az államokat, hogy adják ki neki a legbecsesebb festvényeket, székvárosaik fődiszeit, olyan tárgyakat, melyek eddigelé a legdühösebb háboruban is illethetetlen szentségek gyanánt tekintődtek. Beszélnek olykor azon jótéteményekről, melyekkel Napoleon Olaszhon iránt viseltetett. Mi azonban hallottuk, hogy az ő nevét éppen oly boszszankodással emlitik ott, mint itt. Az olasz nem tudja megbocsátani neki, hogy megfosztotta ezt az országot legnemesebb műremekeitől, legdrágább kincseitől és diszeitől, a melyek azt az izlés és lángész embereinek búcsujáró helyévé tették vala, és a melyek annak büszkeségét a hóditás és megalázás közepette is fentartották és számára vigasztalást nyujtottak. Abból, hogy hatalmát szerencséje hajnalán ilyenképpen használta fel, könnyen meg lehetett jövendőlni, minő szerepet fogna ő játszani a közeledő zivataros napokban, midőn Francziaország és Europa kormánypálczája szintugy kinálkozott a legelső erős kéznek, a mely azt megragadni elég merész lenne.

Olaszhon után Egyiptom leve szintere a Napoleon működésének; Egyiptom egy tartománya a nagyurnak, a kivel Francziaország csendes békeségben élt, és a ki az európai államok régtől fogva fennálló politikai viszonyánál fogva annak természetes szövetségese vala. Ugy látszik, hogy ez a hadjárat magának Napoleonnak volt a terve; indokai az életirója által nincsenek világosan kideritve. Azonban mi nem kétkedünk, hogy az ő főczélja az volt, hogy magát ismeretessé és hiressé tegye. Olyan szintért válasz-

tott, a hol mindeneknek szemei reá lehettek függesztve. Látta, hogy az idő a bitorlásra Francziaországban még nem jött el. „A gyümölcs még nem volt megérve“, hogy az ő saját szavaival éljünk. A müködésnek egy mezeje kellett neki, mely a világ bámuló szemeit reá vonja, és a honnan a kedvező pillanatban viszszatérhessen, hogy vállalatait Francziaországban tovább folytassa. Egyszersmind valamely határozatlan és vakmerő reményt engedett támadni a szerencsétől már is elszéditett lelkében, hogy netalán olyan hatást fogna gyakorolni a keletre, a mely kezeibe játszodhatná annak sorsát és irigylendőbb királyi széket adhatna neki, mint a milyent Európa nyujthatna. Az ő eljárásmódja Egyiptomban ugyanazon törvénytelenséget, s mindennek, a mi az ő hatalmát korlátozhatná, ugyanazon megvetését tanusitotta, a melyet már megjegyeztünk. Egy eszközt sem utasitott viszsza, ha csak eredményt igér, bármilyen vétkes lett légyen is az. Nem volt elég neki, hogy a kereszt elleni győzedelmével dicsekedjék, vagy a mahumedán vallást vallja: hanem isteni ihletést és Istentől lett megbizatást igényelt magának, s ugy akart, hogy a próféta hivatali rangját kösse hozzá a hőséhez. Ez vala kezdete azon nagy gyarlóságoknak és hibáknak, melyekbe őt az önnagyzás szelleme ejtette, a mely eddigi szerencséje és határtalan hizelkedés befolyása alatt már-már az őrültségnek egy bizonyos nemévé fajult vala. Ő, maga szerint, teljesen beillett Mahomed méltó párjának. Az a nagyság, melyet maga felől képzelt, anynyira elvakitotta, hogy elég balgatag volt feltolni isteni küldetése felől való igényeit a törökre, a ki még inkább megvetette, mint a hogy utálta a franciát; és a ki készebb lett volna rabszolgának adni el magát a keresztényeknek, hogysem egy keresztény hitehagyottat a Mahomed dicsősége osztályos társának ismerjen el. Nem volt elég Bonaparténak ezen a hadjáraton, hogy az Istent bántalmakkal illesse, s éppen oly dőre mint vakmerő vallástalanságot mutasson ki. Ugyanazon vakmerőséggel tapodta lábbal az emberiség érzelmeit és törvényeit. A jaffai mészárlás közönségesen tudva van. Ezer kétszáz foglyot, vagy talán még többet, a kik magukat Napoleonnak megadták s a mint látszott kegyelmet is kaptak vala, két nap mulva kihoztak az erődből, felosztották apró csapatokra, s azután egész hideg vérrel agyonlövöldözték, vagy ha a fegyver nem eléggé használt, szuronynyal végeztek velök. Ez oly gyalázatos tett volt, hogy még a hadi törvények és szokások előtt sem talál mentséget, bárminő embertele-

nek is azok. Ez egy orgyilkosnak és vadnak volt a ténye, s érdemes minden emberek átkára, a kik becsülik és fentartani szeretnék azon szeliditéseket, melyeket a keresztény vallás a nemzeti háboruk alkalmával követendő magatartásba béhozott.

A Bonaparte történelmében az ezután következő nagy esemény a legfőbb államhatalom bitorlása és a katonai kényuralomnak Francziaországban lett viszszaállitása vala. Nincs kedvünk kiterjeszkedni e bűnös tény részleteire, azt sem akarjuk bizonyitgatni, hogy vajjon hősünk elvesztette-e ez alkalommal a maga bátorságát és önmérsékletét, a hogy ezt beszélik. Inkább szivünkön fekszik kijelenteni meggyőződésünket ennek a szabadság és igazság ellen elkövetett gaztettnek gyalázatos volta felől. E bűnténynek gyöngitésére csak egy mentséget lehet felhozni. Azt mondották, hogy Napoleon a kormány gyeplőjét olyan időben ragadta meg, a midőn az más kezekbe került volna, ha ő elereszté vala. Oly pillanatban igázta le Francziaországot, midőn az más zsarnokra akadott volna, ha ő megkiméli vala. Megengedve ennek a mentségnek igazságát, mi az egyéb, mint az útonállónak okoskodása, a ki az útazót kirabolja és meggyilkolja, mivel az ugy is éppen azon a ponton volt, hogy egy más rablónak a keze közzé essék, vagy hogy egy más gyilok készen volt rá, hogy a véres tettet végrehajtsa. Jól tudjuk, hogy e boszszuság, a melylyel mi Napoleonnak eme bűnös tényét tekintjük, kevés szivekben fog viszhangra találni; mert az emberek tömege előtt egy királyi szék olyan kisértő, a melynek, várni sem lehet, hogy bárminő erény is ellenállhasson. Hanem az erkölcsi igazság rendületlenül megáll az embereknek álbölcselkedése, kaczajja és aljas eszeskedései közepett, és eljön az idő, midőn rá fog az őtet megillető szózatra találni, a melyben hathatósan nyilatkozzék. A társaság elleni minden bűntények között a jogbitorlás a legfeketébb. A ki atyagyilkos kezét országának jogai és szabadsága ellen emeli fel; a ki lábát harmincz millió embertársainak nyakára teszi; a ki egy nagy országnak hatalmát egy maga kezébe huzza összze, és ennek erejével kénye-kedve szerint rendelkezik, annak kincseit elpazarolja, s polgártársainak vérét patakokban ontja és pedig csak azért, hogy más népeket rabszolgákká tehessen, s a világot a maga számára kizsákmányolhassa; egy ilyen embert éppen ugy el kellene hogy különitsen az emberiség a maga társaságától, és pedig mint egyhangu és határtalan utálat tárgyát, mint

a hogy ez a maga véres pályáján minden bűntényeket egyesit, s ennek bűnös fején éppen olyan gyalázatos bélyeget kellene hordoznia, a milyent a legelső gyilkos hordozott. Mi nem gondolhatunk hideg vérrel arra, hogy egy ember egy egész népet lánczra ver, s milliókat vet alá a maga egyedüli akaratjának; arra, hogy egész tartományok legyenek elnyomva egy olyan gyarló lény által, a milyenek mi vagyunk. Lelkünknek fájdalmával és aggodalmával kiáltunk fel: Meddig akarja még az elvetemedett világ csókolni a lábat, a mely őt földre tapodja? Meddig talál védelmet a gonoszság éppen a maga terhes voltában és szélsőségében!

Mondhatnák talán, hogy a mi boszankodásunk nem anynyiban azért látszik sujtani Napoleont, mivel zsarnok volt, hanem inkább azért, hogy bitorlás által lett zsarnokká; hogy mi nem anynyiban a zsarnokságot magát, mint inkább annak egy különös elsajátitási módját gyülöljük. Mi a bitorlást mindenesetre ugy tekintjük, mint különösen fekete büntényt, főképpen ha az, mint itt Napoleonnál is, a szabadság nevében van elkövetve. Azonban mindenféle zarnokság, akár bitorolt, akár örökölt légyen is az, iszonyatos előttünk. Mi ugy tekintjük azt, mint a legnagyobb jogtalanságot és gyalázatot, mi csak érheti az emberi nemet. Hanem az öröklő zsarnokkal szemben több a szánakozás, mint a boszankodás érzete keblünkben. Csalódásban táplálkozva és növekedve, bölcsőjétől kezdve bálványozva, a félelem nélkül való igazság hangján soha meg nem szólitva, s ugy oktatva, hogy embertársai nagy tömegére mint valami alantibb fajra pillantson alá, s a zsarnokságot ugy tekintse, mint a természet törvényét és a társadalmi életnek szükséges elemét; egy ilyen fejedelmet, a kinek növekedése és viszonyai csaknem lehetetlenné teszik, hogy józan erkölcsi érzést és férfias erényt sajátitson el, nem kell felette szigorán itélni meg. Mindazonáltal bárha feloldozzuk is a zsarnokot a bűnnek egy nagy része alól, a mely első pillanatra az ő törvénytelen és roszra használt hatalmára látszik nehezedni, még sem habozunk egy perczig is jogtalanságnak és átoknak tartani és nyilvánitani a zsarnokságot. Bukásának ideje, ugy hiszszük, jövőbe van. Nem bukhatik meg elég hamar. Elég sokáig vette ki a munkás kezéből keservesen szerzett kenyerét; elég sokáig pazarolta az élősdiek és kegyenczekre a nemzet vagyonát; elég sokáig folytatott harczot a szellem szabadsága ellen, s tartóztatta fel az igazság haladását. Elég fogházat töltött meg a jókkal és jelesekkel, s eleget ontotta a hazafiak vérét. Hadd üssön az órája. Nem üthet elég hamar.

Addig a pontig követtük már Napoleont, midőn a legfőbb államhatalom birtokába belyezte be magát. Azok, a kik vele a directoriumi kormány megbuktatására szövetkeztek volt, megkisértették, hogy korlátozzák az első consul hatalmát, a ki most amannak helyét vala elfoglalandó. Hanem ez boszusággal utasitotta őket viszsza. Kardjára mutatott, s ez által nem csak az önzőket félemlitette meg, hanem elrettentette és elnémitotta a hazafiakat is, a kik eléggé világosan átlátták, hogy azt csak is a forradalom iszonyainak megujitásával lehet az ő kezeiből kicsavarni. Most már abba járunk, hogy lássunk meg némelyeket amaz eszközök közül, a melyek által a maga hatalmát megszilárditotta, és azt egész a császári méltóságig fölemelte. Mi ezeket sokkal fontosabb jelenségeknek tartjuk az ő jellemzésire nézve, mint egymásután következő hadjáratait, a melyekre, ennélfogva, kevés figyelmet is forditunk.

Egyik első intézkedése, hogy hatalmának állandóságot szerezzen, kétségkivül bölcs volt, s helyzete és jelleme által önként sugalmazott. Minthogy a legfőbb méltóságot az államban katonai erő által nyerte, s támasza a katonák hűsége volt, nem volt kénytelen lekötni magát egyik vagy másik párthoz, melyek az országot szétdarabolták, s a mely maga-lekötésével az ő uralkodni szerető szelleme nehezen is tudott volna kibékülni. Politika és hatalom-szeretet oda utalták őt, hogy minden pártok vezető személyeit szolgálatába vonja; s ezek közül nem kevesen anynyira önzők és kétségbeesettek lőnek a forradalom szerencsétlen folyama következtében, hogy készek valának szakitani a régi viszonyokkal, hogy a köztársaság zsákmányát a főmesterrel megoszszák. Ehezképest az általános egyesités és szelidség rendszerét fogadta el, a melyből még a menekültek sem valának kizárva, s azt nyerte vele, hogy tervei végrehajtásánál szövetségben látott lenni magával szinte minden tehetséget, melyeket a forradalom kifejtett. Azon alkalmas férfiak közreműködése folytán, a kiket segitségére hivott, a had és pénzügyek, melyek az államot bukással fenyegető zavarba jutottak vala, csak hamar ujból rendbe jöttek, s harczi erők és segédeszközök lőnek összszeszerezve a franczia hadsergek iménti vereségeinek helyrehozására s hirnevének ujabbi viszszaszerzésére.

Ez egy más és pedig felette fontos és hathatós eszköz megemlitésére vezet minket, mely által Napoleon a maga hatalmát biztositotta és szélesbitette. Értjük azt a fényes hadjáratot, mely köz-

vetlenül consulságra emelkedése után következett, s a mely visszaadta Francziaországnak azon felsőbbséget, melyet ez az ő távolléte alatt elvesztett volt. Ennek a háborunak szerencsés kimenetelétől függött egészen az ő jövendő sorsa e válságos időpontban. Ez a háboru vala az, melyben Hannibal méltó vetélytársának mutatá be magát. Az erély, melylyel ő egy hadserget lovasságával, tüzérségével s minden hadikészleteivel egyetemben az Alpeseken keresztülvitt, járatlan útakon, melyeket csak a jéghegyek között született és nevekedett zergevadász tapodott, azt a benyomást szülte, melyet ő mindenek elött elterjeszteni óhajtott, t. i. hogy ő a természet és emberi ellenszegülések felett egyiránt hatalmas ur. Ez a vállalat egy bizonyos tekintetben nyugtalanitó előjel vala Európára nézve. A katonák lelkülete feletti olyan hatalomról tanuskodott, melynek következményei nem valának kiszámithatók. Szent Bernhárd bevétele egy franczia hadsereg által büszkesége vala a nemzetnek; de sokkal csodálatra méltóbb egy dolog volt a tábornok hatalma és belátása, a ki ezen seregbe azt az akaraterőt, bizodalmat, elszántságot és kitartást bele tudta lehelni, a mely által egyedül vala létesithető egy ily vállalat. A marengói győzelem, a háborunak váltakozó esélyei szerint látszólagos vereség és fenyegető megsemmisülés pillanatában nyerve meg, biztositotta Bonaparténak a hatalmat, melyre áhitozott. Francziaország, mely őrültségében és bolondságában csak a hóditásban helyezte szerencséjét, érzette most már, hogy fegyvereinek szerencséje csak is az első consul kezeiben van biztositva: mig a hadsereg, mely a kormánypálczával rendelkezett, még teljesebben meg volt győződve, hogy zászlója alatt győzelem és zsákmány vár reá.

Egy más hathatós és lényeges eszköz, melyet hatalma biztositására és emelésére felhasznált, a policzia névre keresztelt kémrendszer vala, mely a directorium alatt a szabadság eme barátaihoz méltó fejlődést nyert, de a melynek rendeltetése az volt, hogy Napoleon bölcsesége által menjen tökéletességre. Ugy látszik, mintha a zsarnokság évszázak tapasztalásait felhasználva minden mesterségét és minden segédeszközeit összeszedte volna, hogy a franczia policziát előállitsa, s a műszernél, melyet ez a végre kovácsolt, hogy az elégedetlenség leggyengébb lélekzetvételeit is elfojtsa, s minden szabad gondolatot lebilincseljen, soha se lehetne remekebbet előállitani. Ez a kémrendszer (espionage) (büszkék vagunk rá, hogy nincs egy angol szavunk is ennek a pokoli gépnek

kifejezésére) alkalmazásba lön ugyan véve minden zsarnoki hatalmaknál; hanem a Fouché ravaszsága és a Bonaparte erélye kellett hozzá, hogy minden benne lappangó erőket kifejtsen. A mi szerzőnk szavai szerint; „a társaság minden ágazatain által el vala ez terjedve", azaz: hogy az államban minden valamire való emberre egy-egy kém szeme vala függesztve. Benn a házában ugy mint künn, suttomkájában (boudoir) és a játékszinben, a kéjházban és a játszó asztalnál egyiránt szemmel volt kisérve, s főleg az utóbb emlitett helyek nem kevés számu szolgát állitottak ki az Árgus szemü policzia számára. Egy fül lön teremtve, a mely egész Franczia országon keresztül az elégedetlenek susogásait felfogja; a gonosznak egy hatalma, a mely mindenütt jelenvalóságánál és láthatatlan voltánál fogva vetekedni akart az istenség jóltevő hatalmával. A zsarnokság minden eszközei között ez a legutálatosabb. Meghidegiti a társadalmi viszonyt; elzárja a szivet; megmérgesiti és elsötétiti az emberek lelkületét a kölcsönös gyanakodás és félelem által, s bizonyos óvakodó és ravasz tettetést, mely a jellem erejét és férfiasságát öszszetöri, bévett rendtartássá alakit. Azonban némi vigasztalást lelünk abban a tapasztalásban, hogy a zsarnokok maguk éppen ugy zsákmányai a gyanakodásnak, mint a nép, a mely fölé ilyen irtózatos őrséget állitottak, hogy a zsarnokok saját kémjeikben sem bizhatnak, hanem őrködni kénytelenek a leirtuk gépezet felett, nehogy ennek müködése ellenök forduljon.

Bonaparte egy hadseregnek az élén csillogó tünemény; hanem Bonaparte egy csorda kémnek az élén, arra kárhoztatva, hogy hatalmának ez aljas eszközeiben kételkedjék és tőlük féljen, arra kárhoztatva, hogy őket apró bandákra oszsza, s ezeknek mindenikétől naponként jelentéseket fogadjon el, hogy ezeket egymással szembe mérve s bizonyságtételeiket megrostálva, az igazságnak nyomába jöhessen; Bonaparte ilyen foglalkozásba merülve, akármi egyéb, mint tisztelet-parancsoló. Nem nagy emelkedése kell hozzá a léleknek, hogy egy ilyen foglalkozásra megvetéssel tekintsen alá, s mi az aggodalomban és a lealjasodásban, melyet ez magával hord, kezdetét látjuk annak a viszszatorlásnak, melyet a zsarnokság ki nem kerülhet.

Egy másik eszköz, mely által az első consul a maga hatalmát védelmezte, nem gerjeszthet bámulatot. Hogy ő a sajtót lebilincselte, akaratos kiadókat számüzött avagy fogságra vetett, hogy a folyóiratokat s az irodalom jelentékenyebb termékeit bizal-

matlankodó felügyelet alá vetette, mindezek maguktól érthető dolgok valának. Sajtószabadság és zsarnokság oly engesztelhetetlen ellenségek, hogy alig tehetünk szemrehányást egy zsarnoknak azért, hogy a sajtóval meg nem fér. Ő azt nem teheti. Éppen igy választhatna akár egy vulkánt is királyi székének alapjául. A szükség kényszeriti őt, hacsak bukását nem óhajtja, hogy a gondolatnak merész és őszinte kifejezését meggátolja. Hanem ez a szükségesség az ő saját választásából foly; s szégyen és gyalázat a férfira, a ki oly hatalmat választ, melyet csak ugy tarthat fenn, hogy a szellemet egy egész nagy országban rabszolgaságra kárhoztatja, és a sajtót, az igazságnak e nagy közegét, a közönséges ámitás és lealacsonyitás eszközévé törpiti.

Egy másik, az előbbieknél még roszabb eszköz, melyet felhasznált Napoleon a végre, hogy hatalmának és nagyravágyásának akadályait elháritsa, az a rémités vala, melyet kegyetlen szigora által kevéssel a császári hatalom felvétele előtt körösleg elterjesztett. Az Enghieni herczeg meggyilkolása Napoleon által ugy lön igazolva, mint eszköz a Bourbonok megrettentetésére, a kik, miként ő mondá, neki az élete ellen leselkedtek. Ez lehetett egy indok előtte; mert okunk van hinni, hogy abban az időben orgyilkolási tervektől volt fenyegetve. Még inkább hiszszük azonban, hogy azon ellenzéki szellemet akarta elrettenteni és elnémitani, a mely, miként ő jól átlátta, a köztársasági formák eldobása és a császári méltóságnak nyilvános felvétele által sokak lelkében feltámadott volna. Voltak idők, midőn Napoleon az Enghieni herczeg megöletésében való minden bünrészességet kereken tagadott; de senki más nem adhatott volna okot a bünténynre. Szerzőjének megkülönböztető jeleit magán hordozza. A vakmerőség, elszántság s a büntény végrehajtásában a villámsebesség csalhatatlan bizonyossággal rámutatnak a szellemre, melyben annak gondolata megfogamszott. Ugy hiszszük, e gyilkosságnak egyik főindoka az volt, hogy bámulásba és rettegésbe ejtse Erancziaországot és Európát, s mutassa meg nekik, hogy el van tökélve korlátlan hatalomra jutásának utjából mindenféle akadályt eltakaritani, s kész ezért bárkinek a vérét is kiontani. Bizonyos az, hogy az Enghieni herczeg nyilt meggyilkolása s a Pichegru és Wright orozva történt meggyilkolása felőli alapos gyanu olyan rettegést okoztak, a milyen az előtt nem uralkodott, s mig az ez előtti alkalmakkal a törvényhozó testületeknél a szabadságnak némi gyenge nyilatkozatai mégis valának észrevehetők,

csak egyetlen egy hang, a Carnoté, nyilatkozott az ellen, hogy Bonapartét a császári koronával felékesitsék s Francziaország mint védtelen áldozat az ő lábaihoz hulljon.

Még nehány más eszközt kell tekintetbe vennünk, melyeket Bonaparte a maga hatalmának felépitésére és megszilárditására felhasznált, mint a melyek az eddig felhozottaknál egészen különböző természetüek, s a melyeket éppen ezért érintetlenül nem hagyhatunk. Egyike ezeknek a concordatum vala, melyet ő a pápától kicsikart, és a mely a katholikus vallásnak Francziaországban leendő viszszaállitását hirdeté. A mi vallási nézeteinknek semmi befolyásuk sincs ez intézkedés megitélésére. Mi nem ócsároljuk ezt azért, mivel az isteni tiszteletnek egy oly nemét állitja viszsza, melyet mi sok tekintetben elitélünk. Egész egyszerüen a politikának egy eszköze gyanánt tekintjük ez úttal, és e szempontból itélve, ugy tetszik nekünk, hogy a concordatum nem tekinthető a Bonaparte mély belátása bizonyságának. Sőt inkább arra szolgál, hogy felőle való nézetünket, melyet történelmének más részeiből meritettünk, megszilárditsa, hogy t. i. ő korának sajátságos jellemét oly kevéssé értette, mint azt a sajátságos és új politikát, melyet ez kivánt. A hatalomnak mindig a legközönségesebb eszközeit alkalmazta, bárha a példa nélküli idők, a melyekben élt, oly rendszert igényeltek, a mely eddigelé meg nem kisértett segédeszközöket hozzon gyakorlatba, új cselekvési köröket nyisson meg. Minthogy a régi kormányok hasznos támaszt találtak a vallásban, ugy vélte Napoleon, hogy az egy szükséges járuléka és támasza lenne uralkodásának, s elhatározta, hogy azt ujból helyreállitsa. Hanem e pillanatban semmi alapok nem valának Francziaországban egy oly intézetre nézve, mely a legfőbb hatalomnak erőt és a szentségnek egy nemét nyujthatta volna. Aránylag véve, sem hit, sem buzgóság, s a mi még több, vakbuzgóság sem volt ezeknek kipótlására. A vallási elvek viszszahatásának ideje még nem jött vala el, s ez időnek feltartóztatására alig lehetett volna egy hathatósabb eszközt találni, mint az az atyai gond és aggodalom, melyet Bonaparte az egyház iránt szinlett, az a Bonaparte, a ki csak most vala muzulmán és a régi hitnek jól ismert megvetője, a ki nem imádott szivéből senki mást, csak magamagát. Távol attól, hogy egy ilyen ember a vallást az állam támaszává tegye, lehetetlen volt ezt csak érintenie is ugy, hogy el ne fojtsa a vallásos érzelemnek és hatalomnak azt az utolsó szikráját is, a mely élt még a népben. Senki

sem volt olyan együgyü, hogy ebben a részben az első consul bolondja legyen. Minden ember, minden aszszony és gyermek tudta, hogy ez itt a szemfényvesztő szerepét játsza. Egyetlen egy vallásközönség sem alakulhatott és férhetett volna meg az ő jellemével, vagy kormányzási modorával.

A Napoleon maganagyzó hiuságának, s egyszersmind az emberi természet minden magasztosabb elveivel való ismeretlenségének egy kiáltó bizonysága vala, hogy nem csak reméllette, hogy a régi vallást ujra fölelevenitheti és a maga czéljaira fordithatja, hanem ugy képzelődött, hogy szükség esetében újat is tudott volna teremteni. „Ha a pápaság ez előtt soha sem létezett volna, a fenforgó körülmények érdekében teremteni kellene"; ezek valának a politikai nyeglének szavai: mintha bizony a vallási vélemények és érzelmek olyan dolgok volnának, melyeket egy consuli rendelet által kovácsolni lehetne. A régi kor törvényhozói magok is elfogadták a nép hitét és a meggyökerezett balvéleményeket, rokonszenvet muattak iránták, s igy valának képesek törvényhozásaik és intézkedéseik szolgálatába vonni. Elég bölcsek valának az utóbbiakat a már előbb meglevő hitre alapitani s gondosan ahoz alkalmaztatni. Bonaparte ellenben a hitetlenség és istentagadás egy országában, akkor, midőn ő maga sem tudta megállani, hogy ne gunyolódjék az általa pártfogolt vallási rendszerrel, elég gyenge volt hinni, hogy ezt kormányának lényeges támaszává teheti. Kétségkivül örvendezett azokon a föltételeken, melyeket a pápától kinyert, és a melyek soha a leghatalmasabb uralkodóknak sem valának megengedve, s feledé, hogy ez a látszólagos siker terveinek éppen meghiusulása vala; mert a mily mértékben különválasztotta az egyházat legelső főpapjától s magát annak nyilvánosan az élére helyezte, oly mértékben törte szét azt a kapcsolatot, mely ez egyháznak befolyást szerezhetett, s éppen oly mértékben szünt meg ennek hatalma az emberek véleménye és lelkiismerete felett. Egy nyers és a nép által megvetett állameszköz leve ez, a mely csak arra való volt, hogy mesterének nagyra áhitozó czéljait világ eleibe állitsa. Ennélfogva a franczia püspökök általán véve vonakodtak is megtartani méltóságaikat ez új egyházfő alatt, készebbek voltak számkivetésbe menni, hogysem az egyház jogait feláldozzák, s egyházuk buzgóbb tagjai között mély gyülöletet hagytak hátra a concordatum ellen. Szerencse lett volna Napoleonra nézve, ha a pápát és az egyházat magukra hagyta volna. Az által azonban, hogy a római pápát egyszer elismerte s czéljaira

felhasználta, azután ujolag meggyalázta és lealázta, elkeseritette a kereszténységnek egy nagy részét, az istentelenség bélyegét sütötte magára, s oly vallásos gyülölséget keltett fel maga ellen, a mely teljes mértékben megtette a magáét az ő bukására nézve.

Egy más eszköz gyanánt, melyet Bonaparte kormányának erőssé és tekintélyessé tételére felhasznált, nyilvános épitkezéseinek nagyszerü voltát emlithetjük meg, melyeket consulsága alatt kezdett, s trónralépte után is szakadatlanul folytatott. Ezek elvakitották Francziaországot, s most is bámulatra ragadják az útazót. Ha ezeket történelmétől elválaszthatnók, s ha semmi egyéb nem élte volna túl őtet, a mi előttünk jellemzi, ekkor kétségkivül a jóltevő uralkodó czimével tisztelnők meg; hanem minden egyebekkel kapcsolatban kevéssé vagy éppen nem is változtatják azt a felőle való felfogásunkat, hogy ő egy mindeneket magához ragadó és elvtelen bitorló. Páris vala főképpen az a hely, melynek az épitkezések szentelve valának; s teljességgel nem csodálkozhatunk, hogy ő, a ki általános uralomra tört, országa fővárosát emelni és ékesiteni törekedett. Általán véve bevett szokása a zsarnokoknak, hogy pazarul költsenek székvárosukra és kormányuk központi helyére. Francziaországban és a szárazföld más államaiban az útazók meg vannak lepetve és illetődve a kiáltó ellentét felett, mely a pompás főváros és az agyagházakból álló falvak, meg a jelentéktelen tartományok között létezik. Bonapartének különös oka volt Páris szépitésére, mert „Páris Francziaország"; mint ez gyakran mondva volt, s a mint a nagy város hiuságának tömjénezett, az egész ország engedelmességét biztositotta magának. Napoleonnak belső javitásai alig érdemelnek említést, ha ezeknek befolyását egyéb nyilvános intézkedéseinek hatásával egybehasonlitjuk. A katonaszedés, mely a földmiveléstől a legderekabb munkásokat elvonta, a szárazföldi zárrendszer, mely minden kikötőt elzárt s országának kereskedését tönkre tette, anynyira kiüritették és kimeritették Francziaországot, hogy azt az ő iparra vonatkozó mesterséges ösztönzései és fényes tervei éppen nem kárpótolhatták. Talán mindenek között a legbámulatosabb a Simplonon átvezető út, melyet minden útazók egyhangulag bámulatraméltónak mondanak. De nem volna miért bámuljanak azon, hogy az, ki korlátlan hatalomra áhitozott, országa különböző tartományai között a közlekedési útakat jó karba hozta. Nem volna miért csodálkozzunk, hogy az az ember, a ki a sz. Bernád jéghegyeit megmászta, könnyebb átmenet után sovár-

gott, hogy seregeit Olaszhonba szállitsa; s éppen oly kevéssé lehet meglepő reánk nézve, hogy egy uralkodó, a ki Európa jövedelmeiről rendelkezett, olyan időben, midőn a polgári épitészet eddigelé ismeretlen tökélyre jutott volt, merészebb vállalatot hajthatott végre, mint elődei. S tegyük hozzá még, hogy Napoleonnak a simploni út dicsőségében Fabronival kell osztoznia; mert az, a kinek lángesze a müvet tervezte és végrehajtotta, mégis csak inkább szerzője annak, mint az, a ki a parancsolatot rá kiosztotta.

Van azonban egy nagy mű, a mely Bonaparténak jogos igényt ad az utókor hálájára, s számára tiszteletreméltó hirnevet biztosit. Az új törvénykönyvet véljük, mely Franciaország számára az ő felügyelete alatt készült. Igaz, hogy az ő részessége ebben a műben szerfeletti és nevetséges módon van nagyitva. Mivelhogy ama bizottság gyüléseiben, mely ennek szerzésével vala megbizva, jelenvolt s nehány hasznos és éleselmü ujjmutatásokat adott, ugy magasztalták őt, mintha lángelméjének csudatevő ereje által egy új törvénykönyvet hozott volna napfényre. Az igazság az, hogy ő, a dolog természeténél fogva, e munkára az ország legkitünőbb jogtudósait felhasználta; s éppen oly igaz az is, hogy e tudós férfiaknak az eredetiségre kevés igényök van; mert, miként szerzőnk megjegyzi, „a törvénykönyvnek kevés oly saját felfogása van, melyekben elvei a római törvényéitől különböznének.“ Más szavakkal: szerzők a bölcsességet elébb becsülték az ujdonságnál. Mindazonáltal Bonaparte nagy dicséretet érdemel, hogy e munkában nagy részt vett, hogy az ezzel megbizottak buzgóságát élesztette, s egy nagy ország kormányzásának gondjai közepett reá időt és gondot forditott. Hogy őt erre a munkára a nagyravágyás inditotta, azon nem kételkedünk. Justinián babérait a Nagy Sándoréival akarta egybefonni. De mi nem akarunk perelni a nagyravágyással, ha elég bölcs az emberi nemzet jóllétére szentelni magát. A fennforgó esetben megmutatta Napoleon, hogy ért valamit a valódi dicsőséghez; s anynyival többre becsüljük ezt az esetet, mert történelmében csaknem az egyetlen. A hóditóra, bitorlóra, az országok kifosztójára, a telhetetlen zsarnokra utálattal tekintünk, s mindezen jellemvonásokban a léleknek kiváló aljasságát látjuk; hanem ha ugy tekintjük őt, mint az igazság kútfejét egy nagy ország számára: ekkor bizonyos hasonlatosságot látunk benne az igazságos és jóságos istenséghez, s örömest megadjuk neki azt a dicsőséget, hogy a legnagyobb javak egyikét adta meg egy nemzetnek, a mit csak ember

embernek adhat. Azonban szerencsétlensége volt Bonaparténak, átok, a mely bünei miatt reá nehezedett, hogy semmit ugy meg nem érinthetett, hogy azon a zsarnokság foltjait ne hagyja. Bitorló természete meg nem engedte neki, hogy nagylelkü törvényhozó legyen ott, hol az ő maga érdeke volt a játékban. Tudott gondoskodni az igazság kiszolgáltatásáról az ember és ember között, de nem a polgár és az uralkodó között. A politikai vétségek, melyeknek éppen az esküttszék itélete alá kell vala tartozniok, ki voltak véve e törvényes eljárás alól. Az esküdtek határozhattak másféle büntények fölött; de nem vala megengedve nekik, hogy a zsarnok és az olyan szerencsétlen alattvalók közibe vessék magukat, a kik netalán gyanuba jöhettek előtte. Ezek „különösnemü, félig katonai hatalommal felruházott itélőszékek" elcibe lőnek állitva, melyek a gaz és gyalázatos üldözések kész szolgáiból állottak, s csak arra valók voltak, hogy a zsarnok gyilkos szándékait törvényes formákba burkolják.

Megvizsgálánk e szerént nehányat amaz eszközök közül, melyek által Bonaparte megszilárditotta és kiterjesztette a maga hatalmát. Látjuk, hogy már most egész a császári trónusig haladott elé, melyre sovár szemei régóta függesztve valának. Látjuk, hogy Francziaország egymásután lőn elrémitve és elvakitva ama befolyások által, melyeket leirtunk, s hogy elvégre nyilvánosan elhatározott tények és okmányok által, az ellenzéknek legkisebb harcza vagy árnyéka nélkül vetette alá jogait, szabadságát, érdekeit és hatalmát egy korlátlan urnak és maradékainak örökre. Igy veszett el a köztársaság neve és alakja. Igy vesztek el az emberszeretet reményei. A levegő, mely kevés évekkel azelőtt egy, lánczát széttörő s a szabadságra veleszületett jogait viszszakövetelő nagy nép kiáltásaitól hangzik vala viszsza, most már egy vérrel fertőzött zsarnoknak hoszszu életet óhajtó szolgai éljenkiáltásokkal harsogott. Valának ugyan még nemes lelkek, igaz honfiak Francziaországban, mint például a mi La Fayettünk. De kevesen és elszóródva levén, legfennebb csak a fájdalmas és boszszantó kétségbeesés titkos könnyeit hullathaták. Forradalmának ilyen gyalázatos és szerencsétlen kimenetele folytán nem csak saját jogai felől esett kétségbe a franczia nemzet, hanem a szabadság ügyére is olyan gyalázatot hozott, melyet évek hoszszu sora sem moshat le. Ez előttünk fájdalmasabb emlék mindazon pusztulásoknál, melyeket Francziaország Európában végbevitt, s fájdalmasabb mindazon keserü szenvedéseknél, melyeket kiállania kellett akkor, midőn reá nézve a visz-

szatorlás órája megkondult. A mezők, melyeket elpusztitott, ujra kalászoktól hullámzának; s a jajok, melyek városait és falvait betölték, midőn legderekabb fiai ezeren és tizezeren vesztek el Oroszország hófuvatagaiban, elhangzottak, s az elpusztitott népszám újra helyreállott. Hanem a sebek, melyeket Francziaország a szabadságon ejtett ama vétkek által, melyeket e név alatt elkövetett, s azon nemtelen gondolkodás által, melynélfogva ezt a szent ügyet veszni hagyta, még elevenek és vérzők. Francziaország nemcsak magát vetette alá egy zsarnoknak, hanem a mi még roszszabb, minden helységek zsarnokainak új védelmi eszközöket és jogalapokat szolgáltatott, s elég vakmerőkké tette őket arra, hogy szemben az Istennel nyiltan hirdessék a korlátlan hatalom és föltétlen meghódolás istentelen tanát.

Napoleon most *császára vala Francziaországnak*. Ki az emberi természettel kevésbbé ismeretes, azt gondolhatná, hogy olyan ország, melynek határai most a Rajnáig vannak kiterjedve, még egy nagyravágyó embert is kielégithetett volna. Hanem Bonaparte engedelmeskedett az előretörés ama törvényének, melynek a legnagyobb szellemek kiválóan alája vannak vetve; a szerzemény csak lángra lobbantotta benne az uralkodási vágyat a helyett, hogy lecsillapitotta volna. Ő már rég feltette volt magában, hogy Európát, hogy a világot meghóditsa; a császári czim csak új erőt adott erre a szándékára. Ha nem félnénk, hogy az ismétlés által gyengitjük azt a meggyőződést, melyet mi különösen fölkelteni akarunk, bővebben szólanánk ama büntény iszonyatos volta felől, melyet az egyetemes uralomra törekvés magába rejt. Napoleon igen jól tudta, hogy micsoda nagy áron kellene megvásárolni azt a kitünő állást, melyre sovárgott. Tudta, hogy az út ahoz millió meg millió sebesülteken és elhullottakon, embertársainak senyvedő halmazain, elpusztitott mezőkön, füstölő romokon és kirablott városokon vezet keresztül. Tudta, hogy minden lépéseit özvegyen maradott anyák, és szükséggel küzködő árvák jajveszéklései, elszakadt barátság és kétségbeeső szerelem könnyei kisérendik; és hogy a nyomornak e nagy tömegéhez a büntényeknek hasonló nagyságu tömegét fogja előteremteni az által, hogy rablása és csalása eszközeit és részeseit határtalanul szaporitja. Tudta, mily nagy ár és mégis kész volt lefizetésére. De nem maradunk sokáig egy olyan gondolatnál, melyet kevesen, igen kevesen fognak fel és éreznek még eddig. — Elfordulunk tehát ezúttal e vállalatnak erkölcsi oldalától, s más

szempontból szándékozunk azt megtekinteni, mint a mely nagyfontosságu arra nézve, hogy igazságosan mérlegeljük ennek az embernek a maga bámultatására vonatkozó igényeit. Természetét és alkalmas voltát akarjuk megvizsgálni annak a rendszabálynak és politikának, melyet alkalmazott a végre, hogy Európának és a világnak meghóditását végrehajtsa.

Jól tudjuk, hogy ezen fejtegetésért nagy elbizottságot hányhat szemünkre a világ. Mondhatják, hogy az olyan emberek, kik a kabinetek titkaihoz nem férhettek, s az államügyekben részt nem vehettek, nem a legjobb birái oly ember politikájának, mint Napoleon. Nem erőlködünk ezt a szemrehányást megczáfolni. Nem tagadjuk helyzetünk kedvezőtlen voltát, s nem akarunk perelni olvasóinkkal azért, ha nézeteink igazságát kétségbe vonják. Azonban merjük állitani, hogy bárha távol valánk is korunk nagy eseményeinek szinhelyétől, még sem valánk azoknak egykedvü szemlélői, s bárha tudjuk is, hogy egy s más tévedésnek ki vagyunk téve, mindazonáltal felfogásaink lényeges igazságáról mélyen meg vagyunk győződve. Ennélfogva tartózkodás nélkül mondjuk ki azt a véleményünket, hogy a Napoleon politikájában nem volt meg az élesen látó okosság, és hogy ő, miként előbb felhoztuk, képtelennek mutatta magát arra, hogy az idők jeleit felfogja s a kor követeléseinek eleget tegyen. Rendszere régi eszközök felújitása volt olyan időben, midőn a világ állapotja egészen megváltozott volt. A kard és a rendőrség elégséges vala neki arra, hogy Franciaországot rablánczra verje; hanem arra, hogy terveit az egész emberi nemzettel szemben végrehajtsa, még más erők is kellettek. Más segédforrásokat kellett volna fölfedezni vagy előidézni; de ezeknek előidézésére Napoleonnak — véleményünk szerint — nem volt képessége.

A körülmények, melyek között Napoleon egyetemes uralomra áhitozott, sok tekintetben különböztek azoktól, melyek között az előbbeni hóditók éltek. Könnyü volt Rómának, miután a királyságokat meghóditotta, azokat gyarmataivá tenni s erőhatalom által kormányozni, mert a nemzetek ekkor semmiféle kötelékek által sem valának egybekapcsolva. Kevés közlekedésök volt egymással. A származás és a vallás, az erkölcsök, a nyelv és a hadfolytatás különfélesége; a hoszszas és kegyetlen háboruk következtében, s a miveltség általános hiánya miatt feltornyosult viszályok megakadályoztak szinte minden közös működést, és egymás sorsá-

ban való részvétet a nemzetek között. Az ujkori Európa ellenben mivelt államok egyesülete vala, melyek a kereskedés, irodalom és egy közös hit által, eszméik és előhaladásaik közös kicserélése és ama politika által, mely évszázak óta egy olyan hatalmi egyensuly állitását tartotta főczél gyanánt szemei előtt, melynélfogva minden egyes állam nemzeti függetlensége biztositva legyen, szorosan öszsze valának kapcsolódva egymással. E körülmények befolyása alatt nagy előhaladást tett az emberi szellem, s maga a franczia forradalom nem egyéb vala, mint az emberi tehetségeknek az előtt soha nem tapasztalt felbuzdulása és kifejlődése, a szellemi hatalomnak és ismeretnek a társadalom sokkal nagyobb osztályaiban lett elterjedése, mint valának azok, a melyek azelőtti korszakok bármelyikében e hatalomnak és ismeretnek részesei voltak. Sőt az a hatalom is, mely felett Napoleon rendelkezett, egy olyan lelkesedésre vala visszavihető, mely lényegében nemes volt, s a mivelt világnak jobb társadalmi intézmények utáni törekvéseit árulta el. Világos, hogy a társadalomnak ilyen állapotához a régi hóditási tervek, s aránylag miveletlen korszakok elvei nem valának alkalmasak. Egy nagyravágyó embernek ugy kell vala az útakat egyengetni, hogy magát a világ uj mozgalmainak és ösztönzéseinek szövetségeseivé tegye. Egy olyan hatalmas tengeri erő létezése, mint az Angolhoné, mely a Világ-tengeren való uralkodása és meszsze kiterjedett kereskedése által minden országokkal egybeköttetésbe jött vala, s a mely egyszersmind abban az irigylésre méltó előnyben állott, hogy Európában a legszabadabb elvü intézményekkel birt, már magában elégséges indok lehetett volna arra, hogy lényegesen módositson a császár azon a politikán, mely által most egy államnak a nemzetek élére kell vala állitódnia. Valójában ugy látszik, hogy Bonaparte Anglia befolyásának sajátságos természetét soha sem volt képes felfogni, s az erőszakos eljárások, melyek által ő ez országnak a szárazfölddel való régi öszszeköttetéseit szétszaggatni próbálta, csak nagyobb erőt adtak eme befolyásnak, midőn az érdek kötelékeihez még a rokonszenv, a közös szenvedés és közös veszély kapcsait is hozzácsatolták.

Erőszak és megvesztegetés valának a Napoleon nagy eszközei, s felhasználta ezeket minden leplezés vagy tartózkodás nélkül, nem aggódva azon, hogy menynyire bántja meg és fegyverezi fel maga ellen ez által Európának erkölcsi és nemzeti érzelmeit. A franczia nép katonai szellemére és erélyére támaszkodott ő főkép-

pen. Politikája főeszközeinek egyike az volt, hogy Franciaországot katonai néppé tegye, s ez sikerült is neki. Igaz, hogy a forradalom nem csekély mértékben egyengette számára e részben az útakat. Hogy művét végrehajtsa, nemzeti nevelési rendszert hozott be, melynek végczélja az volt, hogy az egész franciaországi ifjuságot katonai életre nevelje, hogy kis korától fogva barátkoztassa meg a szellemet ezzel a rendeltetéssel, s a dicsőség eszméjét csaknem kizárólag a fegyverekkel kösse összse. A conscriptio teljes erőt adott ennek a rendszernek; mivelhogy minden ifju ember számot tarthatott arra, hogy a sereghez beszólitják, a nevelés első feladata természetesen az volt, hogy azt a katonaságra képessé tegye. A köztisztességek, melyekben a katonai képesség részesült, a szoros részrehajlatlanság, melynél fogva csak az érdem léptetődött elé, olynyira, hogy a legalsóbb rendü származás sem vala gát az olyan állásokra való jutásban, melyeket Európában a legfőbbek gyanánt tekintettek, lángra lobbanták az egész nemzet becsvágyát, s kizárólag a harczmezőre irányozák. Igaz ugyan, hogy az összeirás sulyát, mely az ifjuság sorait oly borzasztólag megritkitotta, s a családokban mindenfelé aggodalmat, bánatot és árvaságot terjesztett el, mélyen érezték Franciaországban. Hanem Napoleon ismerte a fajt, melylyel baja volt; s a győzelem fénye és a nagy ország czime által sikerült neki, hogy kibékitse azt egy ideig a legfájdalmasabb családi veszteségekkel s az emberéletnek azelőtt példátlan feláldozásával. Ilyen módon tehát biztositotta uralkodásának azt az eszközét, melyet a legnagyobb fontosságunak tartott, t. i. egy nagy katonai hatalmat. Másfelől azonban azok az ingerlő szerek, melyeket ő erre a czélra mind untalan kénytelen vala nyujtani a franczia hiuságnak, a dicsekedő hang, melyen Franciaország győzhetetlen hatalmát a világnak kürtölték, a fenhéjázó irmodor, mely e dicsőségittas népnek mindinkább jellemző vonása lőn, folytonosan ingerelte Európa nemzeti szellemét és büszkeségét, s mély gyülöletet oltott belé az uj és felfuvalkodott császárság ellen, mely gyülölet csak a kedvező pillanatra várt, hogy a lealázás adósságát kamatostól együtt viszszafizesse.

Európa helyzete, hitünk szerint, egyetemes uralom felállitását csupán anyagi erő által, nem engedte meg. A kardnak, bármenynyire jelentékeny is, csak másodrendü szerepet kelle játszania. Ugy tetszik nekünk, hogy az igazi út, melyet Napoleonnak követnie kellett volna, nem csak Európa állapotja, hanem amaz eszközök által

is ki volt jelölve, melyeket Francziaország forradalma kezdetén a leghatályosabbnak talált. Azonositania kellett volna magát némely fontos érdekekkel, véleményekkel és intézményekkel, melyek által minden nemzetnél egy nagy pártot magához bilincselt volna. Arra kell vala törekednie, hogy legalább látszólag jó ügy mellett kardoskodjék a régi államintézményekkel szemben. Politikájának kulcsa az kell vala hogy legyen, hogy magát a legszembeszökőbb és a leghasznosabb módon ellentétbe tegye a régi kormányokkal. Élére kell vala állania a dolgok amaz uj rendének, mely a társadalmi élet megjavitásának képét viselte volna. Még a köztársasági formák megsemmisitése sem akadályozta abban, hogy ezt az útat vagy bármely más olyast kövessen, mely számára a tömeg rokonszenvét biztositsa. Mindamellett is vonhatott volna a maga államkormányzása és a többi államokéi között oly széles válaszfalakat, melyek oda czélozzanak, hogy a régi uralkodóházakat homályba boritsák. Eldobhatta volna a régi fényt, a régi formákat, fényt szerezhet vala magának intézményeinek egyszerüsége által, kiemelkedhetett volna ama könnyebbitések útján, melyeket az által fogott volna szerezni népének, hogy ezt egy pazarló és fényes udvartartásnak terheitől megkiméltc. Dicséretet vallhatott volna azokkal a nagy jótéteményekkel, melyekben Francziaország az által részesült, hogy egyforma törvényeket hozott be, melyek a lakosságnak minden osztályait egyformán védelmezték, s e tény által mintegy erkölcsi zálogot adhatott volna a világnak mindazon hübéri egyenlőtlen állapotok eltörlésére, melyek mind eddigelé rútitják Európát. Reámutathatott volna azokra a kedvező változásokra, melyek a birtokviszonyokba az ezeket bilincsben tartó örködési törvényeknek, az első szülöttségi jognak, s egy kevély aristocratia kizárólagos előjogainak eltörlése által állottak volna be. Elég viszszaélést találhatott volna, melyek ellen mint előharczos lépjen fel. Ha e szerint uj intézmények élére áll vala, melyek a hatalomnak más kezekbe jutását fogták volna magukkal hozni, és a népnek valódi javitásokat fogtak volna nyujtani, ekkor a bátrakat és vállalkozó szellemüeket mindenütt zászlója körül gyüjthette, és a nemzeti előitéleteket, melyeknek zsákmányául esett, mindenütt lefegyverezhette volna. A forradalom volt még a hatalom igazi eszköze. Szóval, Napoleon olyan korszakban élt, midőn állandó és egyetemes uralkodást csak egy vagy más olynemü elvek és intézmények utján alapithat vala, melyekre látszólag teljesen rászentelte volna magát.

Ámde lehetetlen volt egy olyan embernek mint Napoleon, egy olyan rendszert, a milyent itt körvonalaiban megjelöltünk, elfogadni, avagy talán csak felfogni is; mert ez teljesen ellentétben állott amaz önző, önmagára támaszkodó és nagyravágyó iránynyal, mely az ő lelkületének legszembeszökőbb vonása volt. Ő elég erősnek hitte magát nemcsak a nemzetek legyőzésére, hanem arra is, hogy azokat hatalmában fogja tartani ama szent bizalom és bámulat által, melyet jelleme beléjök fog önteni, s ezt az eszközt mindeniknél feljebb becsülte. Közvetett uralkodás, a népeknek intézmények, alapelvek, vagy ha szintén előítéletek utjáni kormányzása, melyeknek ő csak apostola és védelmezője kell vala hogy legyen, teljesen egybeférhetetlen volt akaratjának amaz erőszakos hatalmával, ama szenvedélylyel, hogy az emberiséget bámulatba ejtse, s ama győzhetetlen volta felőli meggyőződéssel, melyek benne uralkodó érzelmek valának, s az erőszakot uralkodásának kedvencz eszközévé tették. Inkább szerette, hogy ő legyen egyedül országának nagy, kézzelfogható és egyetlenegy kapcsa; hogy lássa képét viszszasugározni intézményeinek mindenikéről; hogy legyen központ, melyben a dicsőségnek minden sugárai egyesülnek, és a melyből minden lendület kiindul. Ezen önzésnél fogva a legtávolabbról sem álmodott arról, hogy magát a világ erkölcsi minőségéhez alkalmazza. A kard volt választott fegyvere, s azt minden titkolódzás nélkül használta. Nemzeteket és uralkodókat egyaránt bántalmazott. Nem kisérté meg, hogy lánczaikat megaranyozza, vagy pedig az igát szeliden a nyakukhoz alkalmazza; zsarolásainak tulságos volta, követeléseinek vakmerősége, s az a szemtelen nyelv Európával szemben, melyről ő ugy beszélt, mint nagy ország vazalljáról, nyilván mutatták, hogy ő uralkodni szándékszik, és pedig nemcsak ugy, hogy az emberek érdekeivel, véleményeivel és nemzeti érzelmeivel öszhangzásba hozza magát, hanem ugy, hogy mindezekkel daczolni fog.

Könnyü lenne egy sereg esetet hozni fel, melyekben ő az egyetlen politikát, mely által győzhetett volna, annak a meggyőződésnek áldozta fel, hogy az ő nagysága minden ellenzéket, melyet erőszakoskodása netalán fölkelthetne, tulsulyozhat. Olyan korszakban, melyben a kereszténység némi hatalmat gyakorolt, bizonyára mégis megérdemelnek vala némi figyelmet a társadalom erkölcsi meggyőződései. Hanem Napoleon a kelletinél erősebbnek tartotta magát arra, hogy a leggyalázatosabb tényeket nevének fényével elfedezze,

sőt hogy hangos tetszésnyilatkozatokat csikarjon ki büntényeiért szerencséjének ragyogványa által. Nem vett magának fáradságot arra, hogy magának belső tiszteletet szerezzen. Saját szemei előtt hatalmasabb volt ő, mint a lelkiismeret, és igy maga ellen fordítá az erkölcsiség és erény hatalmát és haragját minden kebelben, a hol még csak szálást találhatott ez az isteni élet-elv.

Ugyanez a vak önzés ösztönzé, ragadá arra is, hogy Európának minden trónusait az ő nevét viselő emberekkel rakja meg és saját képmásait szaporitsa mindenütt. A helyett, hogy a meghódiltott tartományokban azoknak kebeléből tett volna alkalmas és erélyes embereket, kik jobb intézmények fentartása által a nép nagy tömegeit a magok részire vonták, és mégis a régi uralkodóházak iránti ellenségeskedésöknél fogva sorsukat az övével egybekötötték volna, olyan embereket tett a népek fölibe, mint Jerome és Murat. Ez által irigységet hintett el hatalma ellen, s egyszersmind bizonytalanná tette azt; mert minthogy az ő teremtményei közül, ha szinte jó gondolkozásuak valának is, meg nem vala engedve egynek sem, hogy alattvalóival magát azonositsa s az ország szivében gyökeret verjen, sőt inkább kényszeritve valának ugy járni el, nyiltan és tartózkodás nélkül, mint a franczia császár poroszlói és helytartói; ennélfogva semmi befolyásra és hatalomra sem tehettek szert, és semmi segélyerőt sem nyujthattak azoknak a veszély órájában. Egy intézkedésénél sem gondolt Napoleon arra, hogy ügyének a népek hajlandóságát biztositsa. A bámulatba-ejtés, a megrémités és az erőszak valának az ő fegyverei, és saját nagy neve trónusának választott oszlopa.

Oly kevéssé gondolt Bonaparte arra, hogy a különbséget és ellentétet maga és a régi uralkodóházak között szembetünővé tegye, s az embereket új elvek és intézkedések által magához bilincselje, hogy inkább az a nagy gyöngesége volt — legalább mi annak tartjuk hogy a monarchia régi formáit újra föleleventette, a régi udvar modorait utánmajmolta, és igy magát a törvényes uralkodók osztályába besorozta. Ez nem csak annyi volt, mint megfosztani kormányát attól a tekintélyes állástól, melyet annak szerezni lehet vala, s attól az érdektől, melyet ez a régi intézmények megjavitása által kelthet vala fel maga iránt, hanem ez annyi volt, mint versenytárs gyanánt lépni be olyan pályatérre, a hol ő csak hátul maradhat. Koronákat téphetett le ugyan a monárchák fejeiről; de teljességgel nem állott hatalmában, hogy azoknak vérét ereibe ve-

zesse, sem hogy személyéhez azokat az eszméket és képzeteket társitsa, melyek elődök hoszszu sorához csatlakoznak, s udvarának azt a kecsteljes modort kölcsönözze, mely a régi fejedelmi házaknak sajátsága Az ő valódi politikája az lett volna, hogy vesse meg azokat a kitüntetéseket, melyekkel nem versenyezhetett; s ha egy új korszak alapitójának lángelméjével és szellemével birt volna, a koronának s a hatalom más régóta viselt jelvényeinek helyébe, a nagyságnak valamely új és egyszerü nemét, a méltóságnak új diszjeleit kell vala fölvennie, melyek inkább összehangzók legyenek egy felvilágosult korral, s méltóbbak egy olyan emberhez, a ki teljességgel nem akart csak közönséges király lenni. Azon politika által, melyet elfogadott, ha ez csakugyan megérdemli e nevet, nem lőn egyéb, mint egy közönséges király, s oly szellemet árult el, mely kora szükségeinek és igényeinek megfelelni nem képes. Tudva van, hogy az értelmi előhaladás sokat tőn Európában arra nézve, hogy az emberek tiszteletét a külső fény és szemkápráztató pompa iránt csökkentse. A főnemesség tagjai megtanultak anynyit, hogy hivatalos díszöltönyeiket a közönséges életben félretegyék, s csak ugy jelenjenek meg, mint mivelt emberek. Még a királyság is határt kezdett szabni pompájának, s mindez előhaladásokkal szemben Bonaparte anynyira vetemedett, hogy jelmezeket tanulmányozzon, udvari öltözékek és szokások felől törvényeket hozzon s uralkodó társaira azoknak saját terén homályt vessen A nemzetek meghóditója cziméhez az udvari szertartások mestere czimét is hozzá kivánta csatolni. Abban a nyugtalan és szorongató kivánságában, hogy a királyok kasztjához vagyis osztályához tartozzék, a legszőrszálhasogatóbb módon megkivánta ama külső formaságok és udvariasságok megtartását, melyeknek utján ezekhez közeliteni lehetett. Nem elégedve meg ezzel a régi uralkodókhoz való közeledéssel, a kikkel semmi közös érdeke sem volt, s a kiktől nem lehet vala eléggé távol tartania magát, házassági szövetség utján törekedett Európa királyi családaival egybeköttetésbe jönni, s családját egy régi császári törzsbe beoltani. Ez vala a legjobb út arra, hogy a közvéleményt régi csatornáiba viszszavezesse, Európát régi előitéleteihez viszszatéritse; a törvényességet fölemelje s minden olyas reményt semmivé tegyen, mintha ő, a nemzetek életében valamely jótékony változás előidézője akarna lenni. Különösnek látszhatik, hogy önző természete meg nem óvta őt az őszerü monarchia utánzásától. Hanem az ő önzése, habár határtalan vala is, sem magasztos nem volt, sem nem vala támo-

gatva olyan lángelme által, mely gazdag és leleményes lett volna egyébben, mint a hadviselésben.

Most már hatalmának egész magaslatáig követtük Napoleont s közöltük nézeteinket ama politika felől, mely által ő ezt a hatalmat tartóssá és korlátlanná tenni reméllette. Bukása könnyen kimagyarázható. Az önbizalom és maga-nagyzás ama szelleméből származott ez, a melynek anynyi bizonyságait láttuk. Spanyolországban kezdődött. Ez az ország tényleg az ő birodalmának egy provinciája volt. Napoleon azt akarta, hogy névszerént is azzá tegye, hogy egy Bonapartét tegyen reá, s e szerént hatalmának még inkább szembetünő jelvénye gyanánt állitsa fel. E végre elrabolta az ország királyi családját, felingerelte ez által a nép meggyőzhetetlen szellemét, s miután Spanyolország térein és hegyeiben Francziaország legjobb vérét elfecsérelte, elvesztette ezt az országot örökre. Ezután következett az Oroszország elleni hadjárata, egy olyan hadjárat, mely ellen legjobb tanácsadói kifogásokat tettek, de a mely mégis minden áron ajánlatos kell vala hogy legyen egy olyan ember előtt, a ki magát ugy tekintette, mint kivételt a maga fajából, s képesnek arra, hogy a természet törvényein győzedelmeskedjék. Önbizakodása és minden ellenmondás elleni türelmetlensége anynyira őrült vala, hogy Svédországot, Francziaország régi szövetségesét, bántalmai által abban a pillanatban kergette Oroszország karjaiba, midőn éppen azon volt, hogy ennek a hatalmas országnak szivébe rontson. Oroszhoni hadjáratára nem kivánunk bővebben kiterjeszkedni. A történelemnek minden szomoru lapjai között egy sincs szomoritóbb, mint a mely a franczia hadseregnek Moszkauból való viszszavonulását rajzolja. Emlékezünk, hogy midőn Napoleonnak az Oroszországban szenvedett veresége felőli hir hazánkba eljutott, azok közé tartoztunk, kik a felett újongottak, nem gondolván egyébre, csak annak eredményire. Hanem a midőn későbbi és részletes tudósitások világosan szemünk elébe állitották ezt a hasonlithatatlan franczia hadsereget megtörve, kiéhezve, lemészárolva, a hófuvatagok alatt menedéket keresve s a rettenetes hideg miatt oda veszve, ekkor csaknem a bünösség öntudatával gondoltunk viszsza örömünkre, s valódi bánattal bünhődtük meg azt az érzéketlenséget, melyet embertársaink szenvedései iránt mutattunk. Tudjuk, kogy Napoleonnak ebben a szerencsétlen hadjáratban tanusitott magatartása felől sok érdekes jegyzékek vannak közzétéve a Segur gróf emlékirataiban, egy könyvben, melytől el-

borzadtunk ama szenvedések és inségek miatt, melyeket az részletesen rajzol. Kevés tárgyat képzelünk, a mely Shakespearehez méltóbb lett volna, mint Napoleonnak lelkülete abban a pillanatban, midőn sorsa el volt döntve; midőn győzedelmeinek feldagadó árja rögtön megállott és viszszafelé hömpölygött; midőn győzhetetlensége felöli álmai mint egy menykőcsapásra félbeszakadtak; midőn a szó, mely nemzeteket ejtett rettegésbe, mint tehetetlen hang enyészett el a jégh'deg pusztaságban, s az, a kinek szellemét Európa nem tudá korlátok közé szoritani, a fogságra jutás sorsának félelmétől indittatva futásnak eredett. A csapásnak egy ilyen uralkodni vágyó, daczos és megalázódásokhoz éppen nem szokott lélekre nézve irtozatosnak kellett lenni. A rendkivüli lelkiharcz abban a pillanatban, midőn a szokatlan parancsokat a viszszavonulásra kiosztotta; lelkének nagy fájdalma és szomorusága, midőn derék katonáit és szemen szedett testőrseregeit a hófuvatagokba sülyedezni és maga körül seregenként odaveszni látta; az ő vonakodása veszteségei részleteinek megtudásától, nehogy ezáltal az önmagán való uralkodást elveszitse; a könnyelmüség és a tréfás hang az abbé de Pradt-tal folytatott beszélgetés alkalmával, a melyek olyan lelket árultak el, a mely magáról egy elviselhetetlen terhet legörditeni törekszik, maga magával küzködik, s szerencsétlensége ellen harczol; s végezetre, de a mi azért nem kevesebb, az a megátalkodott és megrögzött szándék, mely a már-már elvesztett hatalomhoz, mint az életnek egyetlen javához, még most is anynyira kapaszkodik; belső küzdelmei egy ilyen léleknek olyan anyagot szolgáltattak volna a nagy szinmüirónak, mely az ő rendkivüli tehetségeihez méltó lesz vala.

Az orosz hadjáratnak helyre nem hozható szerencsétlenségei következtében a világuralom tényleg ki lőn esve a Napoleon kezéből. A győzedelem dagálya apályra fordult, hogy többé soha viszsza ne térjen. A varázs, mely a nemzeteket lekötve tartotta, szétfoszlott. Napoleon nem vala többé a győzhetetlen. A katonai erőszak, mely a népek szellemét elnyomta vala, meg lőn törve, s az általok szenvedett jogtalanságnak és gyalázatnak régóta elfojtva levő érzelme a Vulkán tüzéhez hasonlóan tört elő. Bonaparte talán biztositathatta volna még a maga számára Franczia ország trónusát, de Európa nem tudta, nem akarta elismerni. Sokkal makacsabbul összekapcsolta magával a világ ura szerepét, hogysem azzal felhagyhatott volna. Közepette ama sötét előjeleknek, a melyek körülötte ösz-

szecsoportoztak, mégis csudálatos megmenekülési jeleneteket pillantott meg multjában egy s más veszélyekből, az önmaga által tulon-tulbecsült tetterejében pedig azt az eszközt látta, mely által összeomlott hatalmát újból fölépitheti. Ennélfogva — ugy látszik — soha sem szállotta meg lelkét az a gondolat, hogy fenhéjázó igényeiről önként lemondjon, s kipótolhatatlan veszteségei csak ösztönök valának újabb erőfeszitésekre. Sőt még azon is kételkedünk, ha vajjon Napoleon más utra tért volna-e még akkor is, ha helyzetét teljesen átlátta vala. Bárha kétségbeesve is, hihetőleg mégis új sereget szedett volna össze, s körömszakadtáig harczolt volna. Egy olyan lélekre nézve, mely egész boldogságát abba helyezte, hogy senki hozzá hasonló ne legyen, elszenvedhetetlen az a gondolat, hogy bár a királyokkal is egyenlő lépcsőre szálljon alá. A Napoleon lelke anynyira el volt telve a világuralom felőli képzelődésekkel, hogy Franciaország, bárha a Rajnától a Pyreneusokig terjedett, mégis igen szűknek látszott előtte. Nem tudott megférkezni benne. Ugyanezért még akkor sem veszszük észre az engedékenységnek semmi jeleit ő benne, midőn szerencséje csillaga halványulni kezdett. Ő nem tudott — a mint maga mondá — „egy elhomályosodott koronát“ viselni, azaz: hogy egy olyan koronát, a mely fényesebb nem vala, mint Austria és Oroszország koronái. Mind csak nem szünt meg a szokott parancsoló hangon beszélni. Semmi egyéb változást nem mutatott, csak azt, a mit az ellentállás a makacsoknál előidézni szokott: kikelt a béketürésiből és elkeseredett. Szemrehányásokkal tetézte tábornagyjait és a törvényhozó testületet. Bántalmakkal illette Metternichet, azt az államférfit, a kitől sorsa mindenekfelett függött. Csipős gúnyokkal ingerelte Müratot, a melyek ezt elkeseritették s az urától való elpártolását siettették, ha el nem határozták. Szembeszökő példája a sors viszszatorlásának az, hogy éppen akaratjának erőszakos volta és komor szigora, mely őt hatalomra emelte vala, üzte mostan ama föltételek elhányására, melyek számára még egy réttegett hatalmat hagynak vala meg. És ez az erőszakosság teljesen elő is idézte az ő bukását. Méltóságán alólinak tartotta az eseményektől tanácsot fogadni el, s oly megátalkodottan folytatta tovább a harczot, a mely egy elkényeztetett gyermeket juttat eszünkbe, a ki makacsul szorit magához valami olyast, a miről tudja, hogy elvégre mégis csak el kell vesztenie, s reménység nélkül küzködve mindaddig ellentáll, valameddig kicsin ujjai egyik a másik után le nincsenek bontva arról a tárgyról, mely

anynyira szivéhez tapadott. Igy bukott el Napoleon. Nem kisérjük tovább az ő történetét. Az ő viszszavonulása Elba szigetére, betörése Francziaországba, teljes megbukása és számüzetése sz. Ilonára, habár nevelik is történelmének regényes voltát, még sem vetnek semmi új világot jellemére, s ennélfogva jelen czélunkat legkevésbbé sem mozditják elő. Fordulnak elé ugyan életének ebben a szakaszában olyan jelenetek, a melyek nem éppen egyeztethetők öszsze azzal a szilárdsággal és öntudatos felsőbbséggel, a melyek neki sajátjai valának. Azonban nem lehet várni, hogy egy olyan ember, a kinek jelleme a külső benyomásoknak anynyira ki vala téve, s a ki az erkölcsi elveknek maga felett oly kevés hatalmat engedett, egy császárnak és egy hősnek méltóságát és öntiszteletét, ilyen sulyos csapások között, sértetlenül megőrizze.

Ez észrevételek folytában egyszerüen és nyiltan kimondottuk nézetünket a hóditó, az első consul és a császár felől. A tárgy azonban oly fontos és vonzó, hogy fáradságra méltónak tartjuk, ha szintén némely ismétlések koczkáztatásával is, egy rövidebb átnézetbe foglalni öszsze azon fővonásokat, melyek előttünk a Bonaparte Napoleon erkölcsi és értelmi jellemében feltünni látszanak.

Értelmi ereje különösen kitünő volt a gondolat gyorsasága által. Egy pillanatra átlátta azt, a mit a legtöbb és nálánál még magasztosabb szellemü emberek csak tanulmány utján valának képesek felfogni. Inkább közvetetlen szemlélődés által rohant a következményre, mint megfontolás által. A háboruban, az egyetlen dologban, a melyben mester volt, a maga és ellenfele állásának döntő pontjait egy pillanat alatt felfogta s azonnal kapcsolatba hozta azon mozdulatokat, melyek által egy tulnyomó hadierő váratlan dühvel neki eshetik az ellenséges hadivonal megsebezhető oldalának s egy hadsereg sorsa egy nap alatt eldőlhet. Értett a hadviseléshez, mint tudományhoz; hanem szelleme sokkal merészebb, rohanóbb és ellenállhatatlanabb volt, hogysem mesterségének gépies szabályai által magát korlátoztatni engedje.

Mig a régi hadseregek mesterséges szabályok szerint harczoltak, rajta a lángész valódi ismertető jelét lehetett észrevenni, mely a nélkül, hogy a hadszabályokat megvesse, mégis tudja mikor kell szakitani velök. Teljesen fel tudta fogni horderejét ama rendkivüli erkölcsi erőnek, melyet a hadimüveletek ujdonsága és gyorsasága által lehet nyerni. Bámulatba ejtette és elzsibbasztotta ellenségeit előreláthatatlan és rohamos támadásai által, s azzal a

hirtelenséggel. melylyel a csata vihara reájok rontott; s mig katonáit az újkori fegyelem előnyeiben részesitette, egyszersmind a régi, durva időszakok elragadó lelkesedését, mondhatni vakdühét öntötte beléjök gyors és döntő mozdulatai által. Ez a tehetség, melynél fogva az ellenséget megzavarta és bátorságából kivette, a maga soraiban pedig oly biztonságot és felüditő bátorságot terjesztett el, mely a háborut időtöltéssé és a győzedelmet kétségtelenné tenni látszék, kiváltképpen kitüntette Napoleont egy olyan korszakban, a mely rendkivüli katonai tehetségeket szült, s egyike vala jövendő hatalma legfőbb eszközeinek.

Eme csudálatra méltó hatásai a gondolat gyorsaságának, a mely Bonapartét különösen jellemzi, új hadviselési módjának döntő eredménye, s az a csaknem hihetetlen gyorsaság, melylyel az ő hirneve minden népeknél elterjedett, nem kevéssé folyt be arra, hogy jellemének határozott irányt adjanak s egy ideig az országok sorsát elhatározzák. Ezek az eredmények mind inkább erősiték ő benne hatalmának öntudatát. Nagyravágyásának erejét és vakmerőségét még inkább nevelék: a dicsőség felől való határozatlan álomképeinek alakot és tartalmat kölcsönöztek, s a legfőbb hatalomnak heves reményeit lángra lobbantották ő benne. Az a kitörő bámulás, melyet legelső hadjárata idézett elő, különösen rosz befolyást kellett hogy gyakoroljon ő reá, mivel nagyravágyásának azt a sajátságot adta meg, mely őt anynyira jellemezte, s a mely egyformálag folyt be mind a fölemelkedésére, mind a megbukására. Azzal kezdette, hogy a világot bámulatba ejtse; hogy rögtöni és általános hatást idézzen elé, a milyent az újabb idők nem értettek. A bámulatba ejtés tehát nem kevésbbé lőn életének nagy czélja, mint az akaratjának erélye általi uralkodás. Ezután nem volt elég Bonaparténak, hogy uralkodjék. Szükségévé vált, hogy feltünést okozó, merész, fényes és váratlan eredmények által az emberek lelkeit meglepje, megvakitsa, leverje. Nem volt elég neki, hogy csak kormányozzon, habár annál korlátlanabbul is, ha csendesen és észrevétlenül kellett volna kormányoznia. Szükségévé vált, vagy legalább mindenképpen azon volt, hogy bámulatba és szent borzalomba ejtés által kormányozzon, melyeket nevének nagysága és rettegett volta s hatalmának világ eleibe állitása által keltett fel, a mely hatalom minden szemeket reászegzett, és őt minden nyelvek beszélgetéseinek tárgyává tette. Hatalom volt az ő legfőbb czélja, hanem olyan hatalom, a melyet éppen ugy bámuljanak, a hogy

éreznek; olyan hatalom, mely csodaszerüleg ihlesse az embereket, régi trónusokat rázzon meg egy földrengéshez hasonlóan s új alkotásainak hirtelensége által valami olyanszerü hódoló bámulatot keltsen fel, melyet a csuda szokott előidézni. Ilyen volt — a mint véljük — az ő hirnév szeretetének különös és sajátságos jelleme. Egy beteges szenvedély vala ez a bámultatásnak ama bizonyos neme iránt, mely az emberi természet alapvonásainál fogva nem lehet tartós, és a melynek a maga támogatása végett szüntelen való és mind inkább ingerlő, izgató ujságokra van szüksége. A csupa tiszteletet megvetéssel utasitotta volna vissza. A nyugott bámulás, ha szinte általános és tartós lesz vala is, üres és izetlen lett volna reá nézve. Villanyozni és leverni akart minden áron. Hatásvadászatért élt. A világ volt szinpadja, s keveset gondolt vele, hogy micsoda szerepet játszodjék rajta, csakhogy a deszkákon ugy járhasson körül, mint egyedüli hős, s a tetszésnek oly zajos nyilatkozatait kelthesse föl maga iránt, a melyek minden más hirnevet elnémitsanak. A harczban az általa elérni óhajtott diadalok olyanok valának, a melyekben ellenségeit egy szélvészhez hasonlólag elseperni láttassék; s katonáinak roppant és hallatlan feláldozása a sebes marsokban és vakmerő támadásokban, melyeknek győzedelmeit köszönhette, legkevésbbé sem csökkentette ezeknek becsét a győző szemei előtt Békében szerette tartományaiban keresztül nyargalni; a jobbitásokra alkalmas helyeket egy pillanattal kikémlelni; terveket adni, melyek ujdonságuk és nagyszerüségöknél fogva bámulatra ragadjanak; egy pillanat alatt olyan műveket tervezni, melyeket egy egész emberkor sem képes létrehozni s ember feletti lelkierő benyomását hagyni maga után.

Azonban a mi vázlatunk Bonaparte jelleme felől nagyon hiányos lenne, ha hozzá nem tennők, hogy őt semmi sem jellemzi erősebben, mint a maganagyzás szelleme. Szellemének és akaratjának rendkivüli ereje, melyek által anynyi vetélytársat és ellenséget levert, s anynyi akadályt legyőzött, a melyek legyőzhetleneknek látszottak, azt az öntudatot ébresztették föl benne, hogy ő valami nagyobb az embernél. Kevélységre és maganagyzásra való erős hajlama a csudálatos szerencse és határtalan tetszésnyilatkozatok által csaknem őrjöngő meggyőződéssé fokozódott fel benne a maga emberfeletti nagysága felől. A maga szemei előtt kiválva állott a többi emberek közül. Őt nem lehetett az emberiség mértékével mérni meg. Ő nem vala meggátolható ama nehézségek által,

a melyek elől minden más emberek viszszahátráltak. Nem vala alávethető ama törvényeknek és kötelezteteseknek, a melyektől azt várta az ember, hogy minden egyebek engedelmeskednek azoknak. A természetnek és az emberi akaratnak meg kellett hajolniok az ő hatalma előtt. Gyermeke és kegyencze volt a szerencsének, s ha nem is ura, de legfőbb tárgya a sorsnak. Történelme a maganagyzásnak és tulzásnak olyan szellemét mutatja fel, a mely páratlanul áll a felvilágosult századokban, és a mely minket akaratlanul a kelet királyaira emlékeztet, a kiknek születésöktől fogva, éppen mint az isteneknek, tömjént nyujtanak. Ez a maganagyzás vala főforrása bünténeyeinek. Hiányzott benne az embertársaival való közös természetnek érzete. Neméhez semmi rokonszenve sem volt. A testvéri szeretetnek amaz érzelme, mely az igazán nagy lelkekben különös erélylyel működik, és a melynél fogva azok magukat az emberi nemzet érdekeiért szives készséggel feláldozzák, teljesen ismeretlen volt előtte. Szivének vad verései között soha sem volt egy dobbanás is önzéstelen szeretetből. Szétszaggatta a kötelékeket, melyek az embert emberhez fűzik. Az embernek igazi boldogságát, mely az erkölcsi erőnek és emberszeretetnek az önző szenvedélyek feletti győzedelmében áll, ellökte magától, hogy a zsarnok magános örömét élvezhesse. Felruházva olyan tehetségekkel, melyek őt a jóltevő istenségnek dicső képviselőjévé és szolgájává tehették volna, s a természetnek olyan érzelmeivel, a melyek dicső erényekké magasztosulhatnak vala fel, inkább akart nemétől, embertásaitól különválni, azoknak szeretetéről, becsüléséről és hálájáról lemondani, csakhogy bámulat, rémület és csudálat tárgya lehessen előttök; s ezért az önző, sivár szerencséért odaadta békességét és örök dicsőségét.

Ez a saját neme feletti vakmerő maganagyzása mindjárt pályájának kezdetén elétört. Első szerencsés hadjáratai Olaszhonban a parancsoló hangját adták meg neki, s ez el sem is hagyta egész az utolsó órájáig. Alig teheti az ember, hogy meg ne lepessék ama természetes modor által, a melyen ő beszélgetéseiben és kiáltványaiban a legfőbb méltóságot igénybe veszi. Soha sem érezzük rajtok, mintha csak játszaná az urat. Kegkevélyebb követeléseiben is egész lelkéből, a vele született nyelven beszél. Irálya dagályos; de soha sem erőltetett, mintha netalán érezte volna, hogy olyan szerepet játszik, mely valódi jogigényeit feljülhaladja. Még akkor is, midőn elég balga és istentelen volt magának csudaerőt és isteni küldetést tulajdonitani, beszédje ugy mutatta, hogy valóban ugy

vélekedik, mintha az ő jellemében és hőstetteiben volna valami olyas, a mi az ő istenkáromló önhittségének az igazolás szinezetét adhatná. Ugy látszott előtte, hogy a világ feletti uralkodás bizonyos tekintetben az ő joga; mert semmi egyéb, hanem csak ez felelt meg azoknak a fogalmaknak, melyekkel ő maga felől birt; s ez nem csak szójárás volt, hanem olyan beszéd, a melynek ő némi hitelt tudott szerezni, midőn egymásután következő győzedelmeit „sorsa beteljesedésének“ nevezte.

Hanem a maganagyzásnak ezen szelleme okozta az ő szerencsétlenségét is s ez vonta reá a legirtózatosabb büntetéseket, és pedig az által, hogy magas szellemi tehetségeit megrontotta és elferditette. Legelőbb is az ő éles és tiszta értelmét zavarta meg, a képzelődő erőnek tulsulyt adott az itélet felett, szelleménck leleményességét és termékenységét nyugtalan és hirtelen való tevékenységi kórsággá változtatta, és igy olyan tervekbe buktatta, a melyek, miként ezt tanácsosainak bölcsesége előre megjósolta, az ő veszedelmét idézték elő. Egy olyan emberben, a kit hiu kevélysége az emberi lények sorából kivett, hiányzani kellett a józan megfontolás alapjának. Minden dolgok lehetségeseknek látszottak előtte. Az ő lángelméjét és szerencséjét nem akadályozhatták azok a korlátok, melyeket a tapasztalás az emberi erőknek kiszabott. A rendes törvények nem valának alkalmazhatók reá. Sőt éppen ingert és indokot talált a cselekvésre azon akadályokban, melyek elől mások hátráltak volna; mert emelniök kellett győzedelmének dicsőségét, s a világ bámulatának uj táplálékot kelle hogy adjanak. Ennélfogva ujra meg ujra berohant egy-egy ellenséges tartomány mélységeibe s egész szerencséjét és hatalmát egyetlen csata kimenetelétől tette függővé. Vakmerősége azonban maganagyzó és csak egymagában bizó szellemének szükséges eredménye vala; mert éppen az vala az utja, hogy magát saját és a mások szemei előtt, mint valami felsőbb valóságot tüntesse fel, ha merészeli azt, a mit senki más nem merészelt volna, s végrehajtja azt, a mit senki más meg sem is próbált volna. Nyugtalanság és békételenség valának további kimaradhatlan következései azoknak a jellemvonásoknak, melyeket leirtunk. A bölcseség nyugalma meg volt tagadva tőle. Az, a ki saját szemei előtt szinte mindenható volt, s a ki szerette hirteleni és nagyszerü vállalatok által feltünést és bámulatot ébreszteni, természetes, hogy halogatást nem tudott türni vagyis az időnek lassu müködését nem tudta bevárni. Egy olyan mű, a melynek lassanként

és többféle okok egyesült működése következtében kellett megérlelődni, nem lehetett illő olyan emberhez, a ki azt kivánta, hogy a legnagyobb vagy talán éppen egyedüli oknak láttassék; a ki a mit csak végrehajtott, mindenre a legfényesebb vonásokban kivánta felnyomni saját tényének bélyegét, és a ki azt hitte, hogy egy rögtöni erőfeszités által a természetnek szünteleni és folytonosan előhaladó működésével versenyez. Ezért lőn, hogy tervei közül igen sok soha végre nem hajtódott, vagy még ki sem hirdetődött. Mindazonáltal emelték a hizelkedés hullámait, a mely olyan dolgok végrehajtását tulajdonitotta néki, a mik még el sem kezdődtek, s mialatt az ő nyugtalan szelleme uj vállalatokra rohant, elfeledte igéreteit, s teremtő elméje megigért csudamüveinek semmi nyomait nem hagyta egyebütt, csak a hizelkedés okmányaiban. Ilyen módon a Bonaparte sebes és leleményes elméje megromlott s nem juthatott el igazi és állandó nagyságra. Hatalmas és tiszteletet parancsoló épületet emelt fel ugyan, hanem hiányzott belőle az arány, az egység, az erő és a biztos alap. Egy erős szélroham elég vala rá, hogy összszerázza és romokba döntse, lángelméje nem tudta fentartani. Szerencse lett volna az ő dicsőségére nézve, ha annak romjai alá temetkezett volna.

A Bonaparte jellemének egyik legfeltünőbb tulajdonsága a határozottság vala; s ez is, a mint már láttuk, a maganagyzás és felfúvalkodás szelleme által hajthatatlan nyakassággá fajult el, a mely semmi jótanácsot föl nem vett, és a melyet semmiféle viszonyok meg nem hajthattak. Miután az első lépést megtette, feltarthatatlanul tört előre. Az ő szándékát ugy kellett másoknak tekinteni, mint a természet törvényét, vagy a sors határozatát. Annak teljesedésbe kellett menni. Az ellentállás csak erőt adott neki, s az ellentállást anynyiszor legyőzte, hogy meggyőződve látszott lenni a felől, hogy az ő győzhetetlen akaratja hasonlithatatlan lelki erejével kapcsolatban mindent legyőzhet. Egy ilyen szellemmel szemben hiábavalók valának az emberi bölcseségnek és az isteni gondviselésnek intései, s a sors emberének élni kellett, hogy tanitson meg másokat, ha magát nem is, arra: minő gyenge és balgatag dolog az a mindennel daczolni akaró elszántság, a mely egy halandónak terveit a legfőbb valóság változhatatlan tanácsaival szembeállitja.

A Napoleont jellemző maganagyzás szellemének még egy más és pedig sokkal veszedelmesebb befolyását kell fölemlitenünk. Ez a maganagyzó szellem rendkivüli mértékben megrontotta az ő erkölcsi érzését. Nem oltotta ugyan egészen ki az erkölcsi kötelesség

eszméit ő benne, hanem valami különös elcsavarásnál fogva arra birta, hogy azokat kizárólag másokra alkalmazza. Ugy látszik, soha sem jutott eszébe, hogy ő alája lenne vetve az erkölcsiség ama nagy köteleztetéseinek, a melyeket minden mások tisztelni kötelesek. Ő egészen kivételes lény volt. A mi az ő hatalmának és uralkodásának eleibe állott, mindazt joga volt eltávolitani. A szerződések csak ellenségeit kötelezték. Egy nemzetnek sem voltak jogai, csak az ő Franciaországának. Egyedárusságot igényelt magának a hűségtelenségre és erőszakoskodásra Természeténél fogva nem volt kegyetlen; hanem, ha egy emberi élet elzárta útját, ennek feláldozása törvényes ... volt, s ölés és orgyilkolás éppen oly kevéssé okoztak neki lelkiismeret-mardosásokat, mint a háboru. Az ő erkölcsi törvénykönyvének legvilágosabb előadása azokba a rendszabályokba van befoglalva, melyeket ő a hollandi királynak adott: „Soha se feledje ön, hogy abban az állásban, a melyre őnt az én politikai rendszerem és az én országom érdekei szólitották, önnek a legelső kötelessége az Irántam való, a második Franciaország iránt. Minden egyéb kötelességei, még azon nép iránt valók is, a melynek kormányzására én önt felszólitottam, ezek után valók.“ Ő saját képzelődése szerint a kötelességek forrása és középpontja vala. Ő sokkal magasabban és inkább kiválva állott mások felett, hogysem a közönséges szenyfolttól, a melyet bünnek neveznek, érintethessék. Abünténytek megszüntek büntények lenni, ha ő maga követte el. Ennélfogva mindig ugy beszél a jog és kötelesség ellen elkövetett büntényeiről, mint közönyös cselekedetekről. Soha sem gondolt arra, hogy ezek az ő hirnevét netalán elhomályositathatnák, s az ő igényeit a világ hódolatára csökkenthetnék. Habár Sz.-Ilona szigetén mindig magáról beszél, s bünnel fertőzött pályáját elmélkedéseinek gyakran tárgyává teszi, még sem látjuk, hogy a megbánásnak avagy csak egyetlenegy kifejezése lebbenne el ajkáról. Oly nyugodtan beszél életéről, mintha az csak a kötelességnek és jóllétnek lett volna szentelve, mig másfelől azon egy huzamban elég vakmerő irgalom nélkül a hűségtelenség vádjával terhelni szinte minden egyént és népet, a kikkel összeköttetésbe jött vala. Kételkedünk, ha vajjon a történelem képes-e felmutatni ilyen szembeszökő példáját annak az erkölcsi vakságnak és megkeményedésnek, a melynek a lélek a korlátlan önzés miatt ki van téve és zsákmányul van adva.

A maganagyzásnak ezen szelleme abban is kitünt, hogy szive az aljas hizelgés előtt egészen tárva volt. Igaz, hogy politika vitte

őt reá, hogy dicséretét olcsó rabszolgák szájába adja, a kik zsarnokságának kész szolgái voltak. De a hizelkedésnek még sem lett volna megengedve, hogy olyan tulságokra vetemedjék, a melyek most utálatosak, majd nevetségesek, majd pedig istentelenek valának, ha a parancsolónak kezében oly hizelkedő nem lakott volna a ki az ő dicsőségét még nagyobb hangon énekelte, mint mindazok, a kik körülötte valának. Rendkivül érzékeny volt a közvéleménynyel szemben, s a dicsőség viszszatartóztatását ugy tekintette, mint sérelmet. Minden országok sajtója felügyelet alatt állott, s szabad államok valának általa felhiva, hogy ezt zabolázzák meg, ha valamit vele és az ő nevével szemben irni merészelt Megvárta, hogy még az oly könyvekben is, a melyek általános tárgyak felől jelentek meg, ismerjék el az ő tekintélyét. Nagy tehetségek müveit foglalták le, ha szerzőik az uj szentségnek tömjénnel áldozni vonakodtak. Valójában el volt tökélve arra, hogy nevének bélyegét korszakának irodalmára éppen ugy felüsse, mint törvényhozására, politikájára és haditudományára, és a lángelmét, a kinek lapjai minden szobrokat, emlékoszlopokat és országokat túlélnek, arra kényszeritse, hogy adófizetői között az is egy helyet foglaljon el.

Napoleon jelleme felöli elmélkedésünket azzal a megjegyzéssel zárjuk be, hogy az ő eredeti természetes hajlamai minden korláttól megszabadulva s a kielégitéseknek akkora mértéke által, a mekkorában halandó igen ritkán részesül, tulságig elkényeztetve, a zsarnokságnak olyan sötét és korlátlan szellemévé nőttek fel, a milyen csak valaha emberi szivet elfoglalt. A hatalom és uralkodás szeretete elnyelte és fölemésztette őt. Semmi más szenvedély, sem családi ragaszkodás, sem magán barátság, sem a gyönyörüségek szeretete, sem a tudományok és müvészetek iránti izlés, semmi emberi rokonszenv, semmi emberi gyengeség meg nem osztozhatott azzal a szenvedélylyel, mely az ő keblében az uralkodásért és hatalmának szemkápráztató nyilatkoztatásaiért dulongott. Ez előtt földre hullott az erkölcsi törvény, földre a tisztelet, szeretet és minden, a mi szent és drága az ember előtt.

Josephine, a mint mondják, kedves volt előtte, és mégis ezt a feláldozó szeretettel hódoló nőt, a ki rendületlenül hiven állott mellette sorsának kétes napjaiban, ellökte magától szerencséjének fénypontján, hogy adjon helyet egy idegennek, a ki hatalmának inkább szolgálatjára lehetett. Azt mondják, hogy szeretetteljes és gyöngéd volt fitestvérei és anyja iránt; hanem testvérei abban a

perczben kiestek kegyelméből, a hogy megszüntek az ő eszközei lenni, s anyjának, a mint beszélik, nem vala szabad császári fiának jelenlétében leülni. Mondják, hogy néha megilletődött és ellágyult a sebesültekkel és halottakkal boritott csatatér látására; hanem ha nagyravágyásának Moloch bálványa holnap a leöldököltek uj csoportját kivánta, soha sem tagadta meg tőle. Minden érzékenysége mellett milliókat adott át a kard élének éppen oly kevés lelkiismeret szorongatással, mintha ugyananynyi bogarat pusztitott volna el, a melyek marsát háborgatták. Előtte meg kellett hajolni minden emberi akaratnak, minden kivánságnak és hatalomnak. Megsértette a legyőzötteket, a kik azt a terhes bűnt követték el, hogy átvonulásának ellenszegültek; sőt egy nőnek kellemetessége és egy királynőnek méltósága sem vala elégséges védszer az ő szidalmai ellen. Szövetségesei vazallusai valának, s nem is csinált titkot ebből a vazallusságból. Sokkal büszkébb levén, hogysem az engesztelékenység megnyerő fogásait alkalmazza, a parancsolatot a rábeszélésnél előbb becsülvén, fenhéjázván és mindent magához ragadván, gyanuskodást, elkeseredést, félelmet és boszut árasztott szét egész Európában; s midőn a viszszatorlás napja elkövetkezett, a nemzetek régi ellenszenvei és kölcsönös féltékenysége egyetlenegy égő vággyá, szándékká öszpontosultak, t. i. hogy a közös zsarnokot, az általános ellenséget lesujtsák.

Ilyen volt Bonaparte Napoleon. Azonban mondani fogják némelyek, hogy ő mégis nagy ember vala. Ezt nem is akarjuk elvitatni. Csak azt akarnók megértetni, hogy a nagyságnak különböző nemei vagyis rangfokozatai vannak, és hogy ezek közül a legfelsőbbhöz Bonaparte nem tartozott. A nagyságnak különböző osztályai vannak. Ezek között az első hely kétségen kivül az erkölcsi nagyságot vagyis lelki fenséget illeti; azt a magasztos erélyt, melynélfogva az erény szerelmétől elragadtatott lélek életre, halálra feloldozhatatlan szövetséget köt az igazsággal és a kötelességgel, az emberi természet érdekeit magáévá teszi, minden aljasságot megvet, minden veszélylyel daczol, lelkiismeretében egy szózatot hall, a mely hangosabban szól az erőszak minden fenyegetéseinél és mennyköveinél; a világ mindazon hatalmasságainak ellentáll, a kik őt a szabadság és a vallás ügyétől elvonni akarták; a legsötétebb órában is rendületlen bizodalommal van Isten iránt s minden időben „kész magát feláldozni“ hazájának, avagy az emberiségnek oltárán. Ennek az erkölcsi nagyságnak, mely a

nagyságnak minden más nemeit homályba boritja, még csak egy nyomát sem látjuk Napoleonnál. Bárha csaknem isteni hatalommal lőn felruházva, ugy látszik, meg sem villant az a gondolat lelkében, hogy magát egy uj és magasztosabb korszak előidézésére s neme jellemének és állapotjának megjavitására szentelje és áldozza. Ugy látszik, hogy az önzéstelen szeretet és önfeláldozás lelke csak egy pillanatra sem elegyedett harczba az ő nagyravágyásával és önszeretetével. Uralkodó szenvedélyei valósággal a legnagyobb ellentétben állottak a lelki nemességgel és nagysággal. Az erkölcsi nagyságban sokkal több a nemes egyszerüség, sokkal távolabb áll a dicsekedéstől és magafitogtatástól, sokkal függetlenebb a külső körülményektől, és sokkal nagyobb szivességgel van el a mások érdekei iránt, hogy avagy csak egy óráig is éljen azért, a miért Napoleon egész életében élt, t. i. hogy mindenki vele foglalkozzék, és hogy ő legyen az egész elvakitott világ előtt a bámulat és csudálat tárgya.

Az erkölcsi nagyság után mindjárt következik az értelmi nagyság, avagy a lángelme a szónak legmagasztosabb értelmében. Értjük alatta a gondolkodásnak azt a fenséges erejét, melynélfogva az igaznak és szépnek szerelmétől áthatott és elfoglalt lélek a mindenséget felfogni törekszik, az egekig emelkedik, a földet áthatja, magamagát megismeri, a multat fürkészi, a jövőt előrelátja, a természetnek általános és mindeneket magába foglaló törvényeit kiismeri, az ismeretnek minden tárgyait számtalan vonatkozások és rokonságok utján egymással kapcsolatba hozza; a végesről és mulandóról a végtelenre és örökkévalóra emelkedik fel; saját lelki teljességéből és tökéletességéből kedvesebb és magasztosabb alakokat teremt, mint a milyeneket szemeivel lát, a bennünk és a kivülettünk levő világ öszhangzását fölfedezi, s a mindenségnek minden részeiben jeleit, képeit és magyarázatait találja saját mélységes titkainak és felséges ihletéseinek, sugallatainak. Ez az a nagyság, mely a philosophusokat és azokat a magas szellemeket illeti, kik a költészetben és a szép művészetekben tünnek ki. Ezután következik a cselekvés nagysága. Ez alatt azt a magasabb rendü erőt értjük, a mely képes merész és nagyszerü terveket fogni fel; képes az eszközöknek, erőknek és intézkedéseknek egy összetett gépét gondolni ki, és hozni működésbe valamely nagy czél elérésére; egyszóval azt az erőt, a mely nagyszerü külső eredményeket képes előidézni. Ebbe az osztályba tartozott a

Napoleon nagysága, s hogy ő ezzel birt, nem szükség bizonyitgatnunk, mert azt tagadni, gondolom, hogy senkinek sem leend bátorsága. Egy ember, a ki a homályból a trónusra emelkedett fel; a ki a világ ábrázatját elváltoztatta, s erejének sulyát hatalmas és mivelt népekkel éreztette; a ki nevének rémületét országokon és tengereken átvitte; a kinek akaratját ugy hirdették és ugy rettegték, mint a sors végzését, a kinek tiszteletbeli ajándékai koronák valának, és előtermeibe fejedelmek tolakodtak egész alattvalói hódolattal, a ki az Alpesek hatalmas lánczozatát keresztültörte s belőle országútat csinált, és a kinek hirneve a mivelt világ határain keresztül a kozákok pusztájáig, és az arabok sivatagjáig terjedett; egy olyan ember, a ki a történelemben nevének ilyen emlékét hagyta hátra, kiragadta kezeinkből azt a kérdést, ha vajjon nagynak neveztessék-e. Az egész világ kénytelen megadni neki, hogy ő felsőbb rendü tetterővel, olyan erélylyel birt, a mely nagyszerü eredményeket képes létrehozni.

Azonban mi a nagyságnak ebben a sorában sem vagyunk hajlandók ugy tekinteni őt, mint mindenekfelett kitünőt. A háboru vala cselekvésének főköre. A kard által nyerte főhatalmát Európában; de a háboru nem mezeje a legfőbb cselekvési tehetségnek, s ugy sejtjük, hogy Napoleon érezte is ezt az igazságot. Az a dicsőség, hogy korának legnagyobb hadvezére legyen, nem elégitette volna őt ki. Méltóságán alólinak tartotta volna, hogy Marlborough avagy Turenne mellett foglaljon helyet. Ő ugy akart utólérhetetlen dicsőségben tündökölni, mint egy olyan ország alapitója, mely a világot egy ideig magábafoglalással fenyegette, és a mely más tehetségeket igényelt a hadi tehetségeknél. Hanem ennek az akaratnak, ennek az igénynek jogos voltát kétségbe kell hogy vonjuk. Itt nem ismerhetjük el az ő felsőségét. Az egyetemes uralkodás gondolatja, bárminő nagyszerü legyen is, még sem vala új; Franczia-országnak forradalmi kormányai már azelőtt felfogták volt ezt, s nem tekinthetjük a nagyságnak biztos jele gyanánt, ha ráemlékezünk, hogy a XVI-ik Lajos gyenge és hiu lelke elég nagy volt arra, hogy azt táplálgassa. A kérdés az: ha e szándék mellé volt-e képessége is Napoleonnak, hogy ezt merész és uj, a miveltségnek s rendkivülvaló értelmi és ierkölcsi forrongásnak korszakához mért felfogások által végrehajtsa. Fedezte-e fel a hatalomnak uj alapjait, formált-e leigázott nemzetiségek egyesitésére uj kapcsokat? Fedezett-e fel avagy teremtett-e egy és más közös érdekeket, a melyek

által országa összetartható lehessen? Lehellett-e be a népek lelkébe olyan szellemet, mely a régi nemzetiségi érzelmeket kiszoritani képes legyen, avagy talált-e fel valami uj szert, a mit az erőszaknak és megvesztegetésnek ama közönségesen szokásban levő hatásszerei helyett alkalmazzon, a melyeket minden más bitorló felhasznált volna? Mióta csak a történelem emlékezik, soha sem nyujtott a világ olyan anyagot és olyan eszközöket a népek ujjáalakitására, uj hatalom fölépitésére, uj korszak kezdésére, mint Európa a franczia forradalom idejében. Soha sem volt az emberi szellem olyan kész uj lökések elfogadására. És megmutatta-e Napoleon, hogy a világ ilyetén állásának szinvonalára van emelkedve? Fedezhettünk-e fel csak egyetlenegy uj felfogást is amaz eszközök között, melyeket az egyetemes uralkodás elérésére kiválasztott? Fordult-e ő korának lelkesedéséhez, megragadta-e azt a hatalmas tényezőt, mely hathatósabb volt a fegyvernél és a politikánál, s felhasználta-e czéljára? Mit tett egyebet, mint hogy követte a járt útat, s erőszakot és csalást alkalmazott, és pedig a legdurvább formáikban. Napoleon alávaló érzületet árult el, a midőn a haszonlesést az emberi cselekedetéknek egyetlenegy rugója gyanánt tekintette. Azt vélte, hogy kardjával egyik kezében s ajándékokkal a haszonlesés számára a másikban, korlátlan parancsnoka lehet az emberi sziveknek. Az erkölcsi, nemzeti és családi érzelmek hatalmát felfogni nem vala képes. Az emberi természetnek leggyöngédebb és a végin mégis leghatalmasabb elemeit nehezen tudta képzelni. S ennélfogva hogy állapithatott volna magának állandó hatalmat az emberi nem felett. Hogy benne az eredetiség és mély belátás, a melyekre egy országalapitónak van szüksége, hiányzottak, annak bebizonyitására nem sokat kell mondanunk, csak azt az egyszerü tényt, hogy ő legfőbb tanácsosaivá Talleyrandot és Fouchét szemelte ki, oly neveket, a melyek maguk magukért eléggé beszélnek. A mester szellemének nagyságát megmérhetjük azokról a szellemekről, melyeket a magához leginkább rokonoknak talált. A háboruban nagy volt Napoleon; mert itt merész, eredeti és teremtő volt. A harczmezőn kivül is bizonyára tehetséget tanusitott, de nem felsőbb rendüt, mint más kitünő férfiaké szokott lenni.

Két körülmény folyt be sokat arra, hogy azt a szigoru erkölcsi roszalást, a melynek Bonapartéra nehezülni kellett volna, lefegyverezze avagy gyengitse, a melyeket mi ennélfogva megemlitésre méltónak tartunk. Értjük egyfelöl azt az állitó-

lagos igazságtalanságot, melyet ő Sz. Ilona szigetén szenvedett, másfelől pedig azt a méltatlan eljárást, a hogy a szövetséges hatalmak a Napoleon elleni győzedelmöket felhasználták. A mi elsőben is azt az állitólagos igazságtalanságot illeti, a melynek ő Szent-Ilona szigetén kitéve volt, ez olyan rokonszenvet ébresztett fel az ő részére, a mely büntényeire fátyolt vetett. Nem akarjuk elvitatni, hogy Bonaparte ellen igazolhatatlan szigort követtek el, mivelhogy az szükségtelen volt. Ugy tartjuk, nem volt igen szép az angol kormánytól egy ingerlékeny fogolyt azzal kinozni, hogy megvonja tőle azt a czimet, melyet ez hoszszasan viselt. Ugy vélekedünk, hogy nem csak a vallás és az emberiség, hanem az önmagunk iránti tisztelet is tiltja, hogy egy legyőzött ellenségnek, habár legkisebb, ok nélkül való fájdalmat és szenvedést is okozzunk. Azonban az igazat megvallva, nagy gyengeség volna tőlünk, ha azok az erkölcsi itéletek és érzelmek, melyeket a Napoleon pályafutása lelkünkben elé kellett hogy idézzen, ama szenvedések iránti rokonszenvnek adnának helyet, a melyekkel ez a pályafutás bevégződött. Ama kételkedéseket illetőleg, melyeket az ő Szent-Ilona szigetére lett számüzetésének jogos volta ellen sokan felhozának, csak anynyit mondunk, hogy a mi lelkiismeretünk még nem finomodott és nem gyöngédült el olyan rendkivülileg, hogy ebben a részben a legkevésbbé is érzékeny legyen. Semmin sem csodálkozunk Bonaparténál inkább, mint azon a szemtelenségen, melylyel ő a népjog védelmét magára nézve igényelte. Hogy egy ember, a ki ezt a jogot nyiltan kigunyolta, ennek védelmét kereshette; hogy a világ elnyomója ennek rokonszenvét igénylhette, és hogy ez az igénylés védőkre találhatott: ezek olyan dolgok, a melyeket ennek a rendkivüli időnek rendkivüli eseményei közé kell beszámitani, betudni. Valósággal az emberi nemzet szánakozásra méltó állapotban van. Lábbal lehet tapodni, ki lehet fosztani, túl lehet, mint akármely igavonó állatot, terhelni, a kapzsiságnak, szemtelenségnek és kardnak zsákmányává lehet tenni; aztán neki nem szabad, hogy elnyomóinak avagy csak egy hajok szálát is meggörbitse, nem szabad, hogy álmaikat háborgassa, hacsak nem talál a népjogban egy fejezetet avagy paragrafust, mely ezt a durva bánásmódot a kiváltságos . . . gonosztevőkkel szemben igazolja. A mi bennünket illet, örvendenénk rajta, ha minden zsarnokot, legyen az akár bitorló, akár örökös fejedelem, a világtengernek egy magános sziklájához lekötve látnánk. A ki világos és kétségtelen

bizonyságot ad a felől, hogy kész és komolyan el van tőkélve arra, hogy a világot vágószinné változtassa és minden akaratot, a mely az övének ellene van, lesujtson, az olyan embert kalitkába kellene zárni, mint egy vadállatot; s az emberiségtől azt kivánni, hogy ellene az irott törvények s jogi útak és minták szerént járjon el, mint a hogy eljárna egy magános emberrel szemben a törvényszolgáltatás békés utján, csak olyan eszélyes dolog lenne, mint egy embertől, a ki a meggyilkoltatás fenyegető veszélyében forog, azt kivánni, hogy csendesen várjon, és gyilkosai ellen a törvényszolgáltatásnak lehető legkésedelmesebb formái szerint lépjen fel és járjon el. Vannak a természetnek nagy, mondhatni ünnepélyes jogai, melyek a közönséges törvényeknél elsőbbek, és a melyek minden törvényeknek alapjai Vannak az emberi dolgokban olyan szükségességek, a melyek maguk magukért szólnak. S nincs szükségök mintákra, melyekből jogos voltukat átlássuk. Vannak nemünk történelmében rettenetes időszakok, melyek nem a rendes állapothoz tartoznak, és a melyeket nem a rendes szabályok szerint kell elintézni és megitélni. Ilyen időszak vala az, midőn Napoleon a legünnepélyesebb igéreteket megszegve, Franciaországba berontott és egész Európát rázkodásba hozta. A kik ezt az esetet a történelemnek rendes eseményeivel összezavarják és Bonapartéban a békének és a népek függetlenségének csak közönséges ellenségét látják, azoknak ismerő és itélő tehetsége a miénktől erősen különbözik.

Megvalljuk, hogy mi nemcsak hogy igazságtalanságot nem tudunk látni Napoleonnak sz. Ilona szigetére lett küldetésében, hanem még szánakozást sem sokat tudunk felidézni keblünkben azon alkalmatlanságok és nélkülözésekkel szemben, melyeknek ő ott kitéve vala. Rokonszenveink ebben a részben akaratosak és csökönősek. Midőn őket ama magános szigetre terelni és az angol kegyetlenségnek hirneves áldozatjára szegezni akarjuk, nem akarnak ott megállapodni, hanem átrepülnek a középtengeren Jaffába, s az atlánti oceánon keresztül abba a várságczba, melyben az Enghieni herczeget meglőtték, elrepülnek a Toussaint börtönébe s azokra a csatamezőkre, melyeken az ő parancsszavára ezeren meg ezeren fetrengettek vérökben. Ha gondolatainkat a kinzott hős szenvedéseire akarjuk irányozni, más és rettenetesebb szenvedések emlékei rohannak meg, a melyeknek szerzője ő vala; s az ő panaszait, bármily hangosak és keservesek legyenek is, elnyomják azok a sohaj-

tások és átkok, a melyek mindenfelől, a hol ő csak járt, füleinkbe tódulnak. Nincsenek könyeink a megbukott nagyság számára, ha ez a nagyság bünténeyekre volt alapitva s erőszak és hitszegés által fölépitve. Azok számára tartjuk fel, a kiknek romlásán ez a nagyság felépült. Megtartjuk rokonszenvünket nemünk számára, az emberi természet számára annak szerényebb alakjaiban, a minők az elszegényedett földmives, a gyermekeitől megfosztott anya, a meggyalázott szűz; sőt elég romlottak vagyunk örvendeni azon, hogy van az oceanban egy olyan fogház, a melyben az ilyen nyomoruságok szerzőjét biztosan el lehet helyezni. Bonaparte története előttünk sokkal komolyabb, a gonosztettek, melyekért ellene az emberiség és a szabadság vádat emelnek, sokkal égetőbbek, mintsem megengedjék nekünk, hogy a szent-ilonai sirnál az érzékeny szerepét játzodjuk. Ezt arra a megfinomodott korszakra bizzuk, a melyben élünk; s ezt azzal a reménynyel teszszük, hogy jőni fog, — jövőben van egy kor, a mely nem lesz ilyen tulgyöngéd idegzetü, hanem magasztosabb és komolyabb érzéssel s mélyebb rokonszenvvel leend eltelve az egész emberi nemzet iránt. S ha netalán e szerény lapjaink akkor élni fognak, rendületlen hittel hiszszük, hogy az a leplezetlen és erős neheztelés, melylyel a mi elnyomott és bántalmazott természetünk ügyében védő szót folytatunk, nem a boszu érzetének vagy a sziv keménységének fog tulajdonitatni.

Megjegyeztük, hogy a Bonaparte elleni erkölcsi boszsankodást nemcsak az általa szenvedett állitólagos igazságtalanságok gyengitették avagy éppen el is forditották róla, hanem igen másfelől az a méltatlan eljárás, a hogy az ő legyőzői győzedelmöket felhasználták. Azt hozzák fel nekünk, hogy bármilyen rosz vala is az ő zsarnoksága, a szent szövetség még annál is roszszabb; és hogy Napoleon kisebb ostor volt, mint a szárazföld mostani uralkodóinak a szabadság rendszeres elnyomására kötött szövetsége. Napoleon bünténeyeit az ilyen okoskodások által mintegy eltakarják s bukását sajnálkozás tárgyává teszik. Nem legkisebb hibája és bűne a szövetkezett uralkodóknak az, hogy alávaló politikájok által odajuttatták a dolgot, hogy az emberek haragját és erkölcsi viszatetszését a bitorlóról magukra forditották. Ezeknek az uralkodóknak védelmére semmit sem tudunk felhozni. Senkinél hátrább nem állunk a szentségtelenül ugynevezett szent szövetség elátkozásában. Előttünk éppen oly hamisak és vészthozók annak tanai, mint bámelyik azok közül, a miket a jakobinismus világra

hozott. A szövetkezett fejedelmek a kényurak egyéb igazságtalanságaival még az égrekiáltó háládatlanságét párositják; a háládatlanságét azon nemes és vitéz népek ellen, a kiknek trónusaikat köszönhetik, a kiknek függetlenségi szelleme és hazaszeretete s az elnyomó elleni gyülöletök minden rendes hadsergeknél többet tett arra, hogy Európának összeomlott királyi székeit ujra helyreállitsa és az omló-félben levőket megerősitse. Vajha soha se lenne ez a kényuralom évkönyveiben elfeledve; vajha a történelem a legtartósabb táblájára irná fel, hogy a continensnek legnagyobb uralkodói viszszanyert avagy megerősödött hatalmukat legelsőbben is arra használták fel, hogy összeesküdjenek azon népek reményei és jogai ellen, a kik által megszabadittattak, és hogy Európa katonái hatalmát egyesitsék a szabad intézmények ellen, a sajtó ellen, a szabadság és hazaszeretet azon szelleme ellen, a mely a Napoleon elleni dicső hadjáratban fölébredt vala, a népnek azon joga ellen, hogy befolyást gyakoroljon a kormányzásra, a mi által az ő legdrágább érdekei védve legyenek. Soha se legyen feledve, hogy ez vala a köszönet, ez a jutalom az uralkodóktól azért a vérért, a mely oly pazarul omlott az ő oltalmazásukra. A szabadság és emberiség ünnepélyes és hathatós jajkiáltást emelnek fel ellenök azon itélőszék előtt, a hol a királyok és uralkodók egykor mint egyenlők fognak megállani.

Mindazonáltal csodálatos vakság lenne tőlünk, ha át nem látnók, hogy Napoleon bukása a világra nézve áldás volt. Ki tekinthet például Franciaországra ugy, hogy ott a szabadságnak akkora fokát ne lássa, a mekkora ott soha sem fejlődött volna ki a bitorlónak rémtekintete és uralma alatt? *) Igaz ugyan, hogy a Napoleon életének, bármily varázserejünek látszott légyen is, egyszer mindenesetre vége kellett hogy legyen; s azt mondják nekünk, hogy ekkor az ő országa összeomlott volna, s ezekből a romokból valamely kimagyarázhatatlan műfolyam utján nagyobb mérvü és tartósabb szabadság áll vala elő, mint a milyent most remélhet az ember. De nekünk ugy tetszik, hogy az ilyen reménységek a Napoleon hatalma természetének és kikerülhetetlen következményeinek különös félreismerésén alapulnak. Ez a hatalom egészen katonai volt. Ez Európát betüszerént egy harczmezővé változtatta által, s ennek legnagyobb tehetségeit egyetlenegy foglalkozásra, a harczra vonta összse.

*) Nem kell feledni, hogy ez a Franciaország szabadságára való utalás az értekezés keltének idejére, tehát 1827-re szól. Fordító.

És igy Európa a nyomornak és lelkivakságnak ahoz az idejéhez tért viszsza, a midőn az egyetlen törvény a kard volt. Az évszázak előhaladásának, a mely főképpen abból állott, hogy a nyers erő helyébe az értelem, a közvélemény s más szelid és okszerü befolyások lépjenek, viszsza kellett hátrálni. Bonaparte halálával országának igaz hogy fel kelle oszolnia, hanem katonai hatalmak osztották volna fel ezt is, mint a Nagy Sándorét. Csupán a kard alkotta volna meg azokat az államokat, a melyek belőle később eléállottak volna; s a pusztitásnak és vérontásnak évei után Európa nem nyugalmat, hanem csak időhaladékot, csak fegyverszünetet nyert volna azon hadvezérek között, a kiknek az uralkodásra való egyetlen jogczimök a maguk jó kardja lesz vala, és a kik királyi székeik tekintélyét és befolyását csak katonai hatalom utján tarthatták volna fenn. Tartunk tőle nagyon, hogy ilyen rángatódzások közepett, melyek alatt a sajtó mindenütt bilincsbe lesz vala verve s a katonai szellem a tudományok és szépmüvészetek szelleme és dicsősége felett győzedelmeskedvén, azt fölemészti vala — az emberi értelem a maga mostani erejét és rugékonyságát, előhaladás és tökélyesülés utáni szomját elvesztette volna és a barbarismusba esett volna viszsza. Ne kivánjanak hát a szabadság barátai saját fejökre szégyent vonni és saját ügyöket elárulni az által, hogy Napoleon, meg a törvényes uralkodók között összehasonlitásokat tevén, ezek az elsőnek dicséretére üssenek ki. A mi minket illet, legkisebb rokonszenvünk sincs a zsarnokság iránt, akár a bitorlás, akár a törvényesség nevében lépjen fel. Nem akarunk a szövetkezett hatalmak ügyvédei lenni. Itéletünk szerént, ők éppen abba a bünbe estek, a mely ellen ők — állitólag — szövetkeztek. Felfogásunk szerént az emberi nemzet jogai ellen való összeesküvés éppen olyan gyalázatos büntény, mint az uralkodók jogai ellen való fellázadás s egy cseppel sem kisebb árulás a nép szabadságának lesujtása, mint a királyi hatalom ellen való támadás. Mindazonáltal az igazság kényszerit megvallani, hogy a szövetséges uralkodókat nem lehet egy sorba helyezni Bonapartéval, a kinek a nemzetek függetlensége és a világ szabadsága elleni szándéka, a polgáriasodásnak, szabad gondolkozásnak és keresztény hitvallásnak ezen korszakában, a mi becslésünk szerént, a leggonoszabb vállalat, melyet a történelem valaha följegyzett.

Azon események sorai, melyek felett szemlét tartani feladatunkká tettük vala, az erkölcstanitónak és az államférfinak mély

meggondolásra és komoly tanuságra szolgáltatnak tárgyakat. Mi fájdalmas érzésekkel jutottunk végig e sorokon. Ezek egy nagy népet mutatnak fel nekünk, a mely a szabadságnak s egy nemesebb és szerencsésebb államszerkezetnek némely határozatlanul lebegő csillámait felfogta vala, de a melyet vezetői elárultak és egy katonai zsarnok nehezebb lánczokkal terhelt meg, mint a milyeneket e nép öszszetört vala. Boszszusággal eltelve látjuk itt, hogy egy hozzánk hasonló ember egész nemzeteket vet korlátlan hatalma alá. Ez az emberi nemzet ellen elkövetett jogtalanság és gyalázat az, a mely minket különösen megilletett. Ha Isten akaratjából Európát egy vihar járta volna be, ha fővárosait öszszerontotta, falvait elseperte, s milliókat temetett volna a romok alá, sirtunk és reszkettünk volna, hanem mindezekben csak szerencsétlenséget láttunk volna. De itt egyszersmind erkölcsi sülyedést látunk. Előttünk valami mélyen megrázó és egyszersmind felháboritó van abban a gondolatban, hogy egy embernek akaratja vagy is inkább önkénye az ő egész neménck törvénye legyen; abban a gondolatban, hogy az emberek sokasága, nagy államok népességei lelkiismeretöket, értelmöket, érzéseiket, jogaikat, érdekeiket egy embertársok komor parancsszavának alája vessék. Ha látjuk, hogy egy gyarló embernek egyetlen szava Franczia ország trónusán ennek fiait százezerenként ragadja ki családi köreikből, a házi életnek szent kötelékeit tetszése szerint vagdalja el, teménytelen fiatal embert arra kárhoztat, hogy a gyilkolást hivatásukká és a rablást életmódjokká tegyék, s a nemzetektől kincseiket és vagyonukat kicsikarja, hogy ezt a vészhozó uralkodást mind tovább-tovább kiterjeszsze; kérdeni vagyunk hajlandók, ha vajjon nem álom-e ez? S midőn a szomoru valóságot elismerni vagyunk kénytelenek, pirulunk fajunk miatt, a mely ilyen alávaló sors előtt meg tudott hajolni. Elvégre csakugyan megalázva és hatalmától megfosztva látjuk a zsarnokot; hanem megfosztva olyanok által, a kik voltaképpen nem idegenek attól, hogy a zsarnok szerepét szükebb körökben tovább játszodják és a népek szellemét ugyanazon vasjárom alá hajtsák.

Hogy eshetett meg az, hogy a zsarnokság igy diadalmaskodott? hogy azok a remények, melyekkel mi a franczia forradalmat üdvözöltük, igy szétfoszlottak? Hogy egy bitorló a szabadság fájának utolsó gyökereit is kiszaggatta, s helyébe a zsarnokságot ültette? Ennek főokát nem meszsze kell keresni, s nem lehet a szabadság barátainak eléggé gyakran figyelmökbe ajánlani. Franczia ország török-

vései roszszul ütöttek ki, mert hiányzott benne a szabadságra való erkölcsi előkészület, mely nélkül amannak áldást biztositani nem lehet. Nem volt megérve arra a jóra, melyet keresett. Romlottabb volt, hogy sem szabad lehessen. Franciaországnak mindenesetre nagy politikai tudatlansággal kellett küzdenie, hanem ha ez a tudatlanság mély erkölcsi romlottságokkal nem lesz vala kapcsolatban, mégis szabad intézvényekhez juthatott volna. Erkölcsi állapotja nem engedte meg neki, hogy szabad lehessen, s most kűlönösnek tetszik előttünk, hogy valaha várhattuk Franciaországtól, hogy ő ezt a jót állandólag megnyerhesse. Hogy várhattuk, hogy olyan szabadság, melynek egyik legfőbb apostola a szivtelen, gúnyoló Voltaire vala, győzedelemre juthasson? A franczia szabadság prédikálóinak legnagyobb része ellökte magától azokat a meggyőződéseket, melyek a lelket nemesitik. Az Istennek az emberrel való egybeköttetését elszakitották. Kinyilatkoztatták, hogy nincs Isten, a kibe az ember a szabadságért való nagy küzdelemben bizodalmát helyeztethetné. Az ember halhatatlanságát, ezt az igazságot, mely minden nagyságnak a csirája, ők kinevették. Az ő bölcsészetök szerént az ember a véletlen teremtménye volt, az anyagnak egy vegyüléke, egynapi állat, féreg, mely csakhamar elrothad és örökre elenyészik. Minő balgatagság vala tehát azt várni, hogy ilyen emberek nemöknek szabadságát kivivják, hogy ilyen kezekben az emberiség reményei és legszentebb jogai biztonságban legyenek. A szabadság kezök érintésére be lőn szennyezve, lehelletök által meg lőn fertőztetve, s mégis abban a hiszemben voltunk, hogy felkarolásukra ép erőben és dicsőségben fog fölemelkedni. Olyan férfiaktól, kik az erkölcsiséget nyilvánosan az önérdekre alapitották, azt az elszántságot, azt a hősies erényt, azokat az áldozatokat vártuk, melyeket a szabadság az ő védelmezőitől minden időben megkiván.

Az európai utolsó szabadságháboru rosz kimenetelének főokát egy amerikai, ki saját forradalmának történelmétől kér e részben felvilágositást, könnyen kitalálhatja.

Ennek az utolsónak szerencsés kimenetele volt azért, mert ez a magán- és közerény fővezérsége alatt lőn megkezdve és folytatva. A mi szabadságunk nem egy szerencsés véletlen által jutott a mi birtokunkba, sem nem vala egy nehány vezérférfiunak az ajándéka, hanem ennek a magva nagy bőségesen el van szórva az egész nép szellemében. A nemzetnek lelkiismeretében

és értelmében vert gyökeret. Mély meggyőződéseknek és nemes elveknek volt szüleménye, melyek nagy meszsze el voltak terjedve. Nekünk nem volt Párisunk, nem volt fővárosunk, mely nehány vezető által mozgalomba hozva, befolyásait „egy hatalmas szivhez“ hasonlólag a tőle függésben levő és szolgálatjára álló provinciákon szétáraszsza. A mi hazánk egészen sziv volt. Az éltető elv elárasztotta a polgárok lelkeit, s minden falu meghozta a maga illetékét erősitésére annak az ünnepélyes önelhatározásnak, hogy szabad akar lenni. Ezzel magyarázatát adtuk egy, a mi forradalmunk történelmében feltünő jelenségnek; t. i.. hogy a mi forradalmunkban nem valának vagy legalább nem állának elé olyszerü nagy emberek, a milyenekkel mi más országokban találkozunk; olyan emberek, a kik az ő különösen kitünő személyes müködésök és fényes tetteik által egy nép sorsára döntő hatást gyakoroljanak. Az amerikai népben sokkal több nagyság volt, hogysem némely vezetőknek ezt a többieket elhomályositó nagyságát megengedhesse. Az Egyesült államoknak ennélfogva nem is volt szabaditójok, nem politikai megváltójok.

Való igaz, hogy Washington sok jó szolgálatot tett nekünk; de Washington nem volt hős a szónak közönséges értelmében. Mi soha sem beszéltünk ugy felőle, mint a francziák Bonaparte felől; soha sem beszéltünk az ő éleslátásáról, vagy képletesen szólva: sasszemeiről, az ő ellenállhatatlan lángelméjéről, mintha csak ezek lettek volna a mi boldogságunk eszközlői. Soha sem tévesztettük el szem elől az önbecsülést. Érzettük, hogy mi, Isten segedelmével, saját bátorságunk, saját erőnk és bölcseségünk által fogunk szabadok lenni e nagy és nemes szellemü emberek lelkesitő és vezérlő befolyása alatt. Washington kiváltképpen magasztos erkölcsi tulajdonságai által szolgált nekünk. Őt illeti az a megkülönböztetett tisztelet, hogy vezetője volt egy forradalomnak, ugy, hogy bár a legkisebb kétséget vagy a legparányibb aggodalmat ébreszsze fel szándékainak mocsoktalan tisztaságára nézve. Övé volt a dicsőség, hogy legfényesebb nyilatkozata legyen annak a szellemnek, mely az ő hazájában uralkodott, s ilyen módon lőn ő a tetterőnek forrása, az egyességnek kapcsa, a bizodalomnak központja egy felvilágosult népre nézve. Egy olyan forradalomban, mint a franczia országi vala, Washington semmi sem lett volna; mert a rokonszenv, mely közte és polgártársai között megvolt, és a mely hatalmának titka vala, nem lett volna meg itt. Egy olyan ösztönnél fogva, mely nem csal,

nevezzük mi Washingtont, hálás tisztelettel, hazája atyjának, de nem szabaditójának. Egy olyan nép, melynek szabaditóra van szüksége, mely nem birja saját szivében a szabadságnak kezességét és zálogát, még nincs elkészülve arra, hogy szabad legyen.

Egy nagy kérdés merül itt fel magamagától, melyre azonban mi csak egy pillantást vethetünk. Ha erkölcsi előkészület szükséges a szabadságra, az a kérdés, ha vajjon Európa lehet-e szabad valaha? Hogy érhetnek meg a népek a szabadságra azon kényuralmak alatt, melyek most a szárazföldet lenyomva tartják? Lehet-e remélleni, hogy az emberek a rabszolgaság iskolájában beszivják azt a szellemet, megtanulják azokat az erényeket, melyek, ismételve mondjuk, egyedül képesek az ő szabadságukat eszközölni? Európának korlátlan kormányainál a zsarnokság szolgálatába szegődtek még azok az eszközök is, melyek kiválóan volnának képesek arra, hogy a szabadság iránt nemeslelkü és megtisztult szerelmet keltsenek fel. A sajtó az udvar szolgai tanainak viszhangja. A nevelési intézeteket és seminariumokat arra használják fel, hogy az ifjuság szellemét a kényuralom tanaival, elvmondataival töltsék el. Még a keresztény vallás is a törvényszerüség prédikátorává lett, s templomai a föltétlen meghódolás elvetemült tana által vannak megfertőzve. Hogy támadhat elé tehát, és hogyan terjedhet el ilyen formán egy bölcseséggel és erkölcsiséggel ékeskedő szabadságnak a szelleme? A nehézséget egész nagyságában állitottuk szem elé; mert azzal semmit sem nyer az ember, hogy elleplezze azokat a rettenetes akadályokat, melyekkel a szabad elveknek és intézményeknek küzdeniök kell. Nincs most időnk az itt fölvetett nagy kérdésre megfelelni, megjegyezzük azonban, hogy mi nem esünk kétségbe, s röviden meg is akarjuk jelölni azt, a mi nekünk főeszközöknek látszik arra nézve, hogy a szabadság ügye a mostani nehéz akadályok között is előmozditódjék. A kényuralmi országokban azoknak, kiket Isten magasztos érzelmekkel és a szabadság utáni szomjusággal tölt el, (és pedig az ilyenek egész Európán keresztül el vannak terjedve) hatniok kell személyes befolyásuknál, érzelmeik és tehetségeiknél fogva egyenként mindazokra, kikkel érintkezésbe jönek. A szabadság ügye a szárazföldön jelenleg nem mozditódhatik elé az emberek tömeges müködése utján; hanem minden országban vannak olyan férfiak, a kik lealáztatásukat és a rajtok elkövetett jogtalanságot érezik; kik a zsarnokságot, mint a nemzetek előha-

ladásának főakadályát utálják, s a kik el vannak tökélve és készek arra, hogy a szabadságért szenvedjenek. Oh, hadd terjeszszék ezek szellemöket minden csatornán, melyeket csak el nem zárt a kaján és féltékeny zsarnokság. Hadd adjanak szavakat nagylelkü érzelmeiknek a magán beszélgetés és még inkább a sajtó utján; mert vannak a lelkesitő igazságok felöltöztetésének és kifejezésének olyan módjai, melyeket remélhetőleg egy censor sem fog kihuzni merészelni. Hadd tanitsák meg kiváltképpen azt a nagy igazságot, mely csirája az erkölcsi szabadságnak, s egyszersmind valódi alapja magának az erkölcsnek és vallásnak; azt az igazságot, hogy a lelkiismeretre, Istennek e minden szivbe beirt szavára, inkább kell hallgatni, mint minden vezetőkre és urakra; hogy van bennünk egy uralkodó, a ki nagyobb tiszteletreméltó hatalommal és jogokkal van felruházva, mint bármelyik külső király, és hogy csak az méltó az emberi névre, ki ünnepélyesen és határozottan eltökéli magát arra, hogy ennek a belső vezetőnek életre, halálra engedelmeskedjék. Ez a szabadság szelleme; mert senki sem szabad teljesen és változhatatlanul, csak az, a ki minden külső jármot széttört, hogy egyedül az igazság ismerete által megvilágositott saját lelkiismeretének engedelmeskedjék. Ez az a leczke, az az igazság, melyet a köztársaságokban éppen ugy, mint a kényuralmak alatt tanitani kell. Még eddigelé csak hajnalszürkületje tünt fel ennek a világon, ezután kell hogy kibontakozzék a homályból a teljes alkalmazás által. Mindazok, kik ebben a mindeneknek életet adó és mindeneket felölelő nagy igazságban a valódi tapasztalás utján megkeresztelkedtek, terjesztői kell hogy legyenek ennek mindenfelé, s a ki csak egyetlen egy ilyen téritést teszen is valamely zsarnok trónusának a közelében, az széttört egy szemet ennek a zsarnoknak lánczából. Ennek a magasztos erkölcsi érzelemnek elterjedésében helyezzük mi — kiváltképpen — a szabadság felőli reményünket; és mi remélünk, mert tudjuk, hogy vannak férfiak, kik ittak az igazságnak e kútfejéből, s ennélfogva készek, ha Isten szólitja, vértanui lenni. Mi nem csünk kétségbe, mert van valami ragadó vagy jobban mondva, valami isteni hatalom, a magasztos erkölcsi elvekben. Ezeken nyugszik a mi legfőbb bizodalmunk. Mind kevesebbet, kevesebbet várunk az erőszaktól és vérontástól, mint olyan eszközöktől, melyek az emberiségnek a rabszolgaságból leendő váltságát idézzék elé. A történelem nem kevés uralkodót mutat fel nekünk, kik háboru avagy orgyilkolás által nyerték avagy erősitették meg

trónusaikat Hanem a szabadság, mely nem egyéb, mint csak más neve az igazságosságnak, becsületességnek és jóakaretnak, a gyilok használatától megvetéssel fordul el, s csak reszketve nyul a puszta fegyverhez.

Az igazi összeesküvés, mely előtt a zsarnokságnak el kellend buknia, az erényes és emelkedett szellemek egyessége, kik arra a hivatásra szentelik magukat, hogy az emberekben az emberi természet jogainak, tehetségeinek, rendeltetésének és nagyságának öntudatát ébreszszék fel; kik az erőszakkal az értelem és lelkiismeret hősiességét és az önfeláldozás szellemét állitják szembe. Hiszszük, hogy már e pillanatban elég erényes és bölcs emberrel bir Európa arra nézve, hogy zsarnok trónusokat megrázkodtasson, ha t. i. biznak ezek az emberek, a mint bizniok is kell, Istenben és saját hatalmukban, s ha minden csatornán bejuttatják érzelmeiket és meggyőződéseiket a közszellembe.

Jelen müvünket azzal végezzük be, hogy az emberi szabadság és tökéletesedés ügyét a mindenható Isten oltalmába ajánljuk. Imádjuk az ő gondviselésének bölcseségét és jóságát, mely ugy akarta, hogy a szabadság csak nagylelküség, bátorság és áldozat árán legyen megszerezhető. Áldjuk őt azokért a dicső küzdelmekért és erőfeszitésekért, melyeket ez az ügy már is előidézett; azokért a rendületlen védelmezőkért, a kik elejétől fogva körülötte csoportosultak, és a kiknek hire az elmult idők legbecsesebb hagyománya; azokért a fáradalmakért és szenvedésekért, a melyeknek általa diadalmaskodott; azért az ébresztő és felrázó hangért, a mely hozzánk azokból a börtönökből és vérpadokról hatol, a hol a szabadság vértanui szenvedtek és elvérzettek. Hálát adunk neki, hogy még a zsarnokság is több jót mint roszat eszközölt az által, hogy olyan ellenállást idézett elé, a mely előttünk az emberi lélekben rejlő erénynek hatalmát nyilvánvalóvá tette. — Kérjük a mindenható és legfőbb jóságu atyát, a kitől származik minden a mi tiszta és nemes, hogy elevenitő lelke által gyujtson kiolthatatlan szeretetet az erény és szabadság iránt azokban a kegyelt emberekben, a kiket ő kiváló adományokkal és lelki tehetségekkel ruházott fel és választott ki azon magasztos hivatás betöltésére, hogy embertársaikban a velök született jogoknak és emberi természetök rendeltetésének öntudatát fölébreszszék. Megunva az erőszakoskodást és vérontást, kérjük őt, döntse le az elnyomók uralmát az igazságnak és erénynek szelid és mégis tiszteletet parancsoló hatalma által, a rom-

latlan kereszténység tanai, egy megtisztult közvélemény főhatalma, nemes lelkü érzemények és gondolkozásmódok felülkerekedése által; s befolyásai által annak a jóakaró, értelmes és tisztitó szellemnek a mely képes legyen az elnyomottak lelkét fölemelni és neki bátoritani és a melynek az uralkodók képtelenek leendenek ellen-éállni. Ezért a békés forradalomért imádkozunk mi lelkünk mélységéből.

MÁSODIK RÉSZ.

Ezen folyóiratnak egyik korábbi számában [1]) elmélkedtünk volt Bonaparte Napoleon életéről és jelleméről. Ismét eléveszszük e tárgyat, nem azért, hogy még körülményesebben beszéljünk a Napoleon személyéről, hanem hogy még szorosabban fontolóra vegyük azt a cselekvési elvet, mely őt vezette és benne a legfigyelemreméltóbban nyilatkozott.

A hatalom vala az a bálvány, a melynek magát Bonaparte áldozta. A legfőbb hatalmat és korlátlan uraságot megnyerni, az embereket hatalmának alája vetni, vala az ő legfőbb czélja, az ő szilárd, változhatatlan föltétele. Ez a szenvedély az ő természetének egész erélyét magába vonta és azt maga-magává alakitotta át. A hatalom iránti szeretet, ez a minden emberekkel közös lélekelv fejti meg nagy részben az ő jellemét és életét. Az ő bűntényei nem olyan ösztönből származtak, a mely csak neki lett volna sajátja. Bármenynyire megvetette is az emberi nemet, mégis csak ahoz tartozott ő. A legtündöklőbb erényekről szintugy áll mint a legfeketébb gonoszságokról, hogy bárha azok birtokosaikat az emberi nemzetségnek többi részétől különválasztani látszanak, azoknak magva mégis minden emberi kebelbe el van hintve. Az az ember, a ki minket értelmi és erkölcsi nagysága által vonz és bámulatba ejt csak egy példája és előjelensége a tökéletesség azon magasabb fokának, a melyre minden értelemmel és lelkiismerettel biró szellem képesitve van; és a legroszabb ember azon hajlamok és kivánságok elcsavarása és féktelen kielégitése által lett azzá, a melyek neki egész fajával közösek. Napoleonnak semmi olyan elem nem volt a jellemében, a mi másokban is meg ne volna. Neki az volt szerencsétlensége és hibája, hogy őt egy szenvedély egészen elfoglalta és fölemésztette; hogy egész lelkülete egy irányba nőtt ki; hogy az ő kitünő lélek- és akaratereje, a mely ha az erénynek

[1]) Christian Examiner. IV-ik kötet 5-ik sz. 1827—1828. Ford.

lesz szentelve, őt az emberi nemzet jóltévői közé emelte volna, egy kivánság által rabszolgaságban tartatott. Őt nem kell mint valami csudát bámulni. Ő a mi saját természetünknek egy nyilatkozmánya volt. Csak nagyobb mérvben tanitja nekünk a mit ezerek kisebben tanitanak. Mutatja nekünk azon veszély nagyságát, a mely bekövetkezik, ha a lélek rendje megzavarodik, ha a lelkiismeret fejedelmi székéről letétetik, s egy korlát és fék nélküli szenvedélynek megengedtetik, hogy minden belső és külső segédeszközt felhasználjon valamely önző czél elérésére.

A hatalom iránti szeretetnek befolyása az emberi dolgokra oly változhatatlan, korlátlan és rettenetes, hogy természetünknek ezt az alapelvét kiváló megfontolásra tartjuk méltónak, s ennélfogva néhány lapot akarunk neki szentelni a Bonaparte feletti észrevételeink illő toldaléka gyanánt.

A hatalom iránti szenvedély egy a legátalánosabbak közül, s nem szabad minden alakjaiban bűnnek tekintenünk. Ha az ember valamely természetes érzést megvet, gyalázattal illeti a teremtőt. A hatalomra való vágy már létünk első kezdetén mutatkozik. A gyermek soha sem ujjong és örvendez inkább, mintha öntudatára jut annak az erőnek, hogy ő képes egy és más nehézséget legyőzni s új czélokat elérni. Minden mi kivánságaink és vágyaink támogatják és erősitik ezt a szenvedélyt. minthogy azok mindannyian abban a mértékben nyernek kielégitést, a menynyiben a mi erőnk és befolyásunk növekedik. Hozzá kell tennünk, hogy a hatalom iránti szeretet nemesebb forrásokból táplálkozik. A hatalom alapeleme természetünk minden fensőbb tulajdonságainak, behat minden magasztosabb erényekre, minők a nemeslelküség, vitézség és állhatatosság. Benső összeköttetésben van az értelmi jelességgel. A gondolatnak és a kinyilatkoztatásnak hatalma szerez halhatatlanságot a lángész termékeinek. Lehet-e tehát csudálkozni, hogy egy olyan tulajdonság, a mely által egyedül juthatnak minden mi hajlamaink az ő tárgyaik birtokához, és a mely mindenre, a mi az emberben nagy és csodálatra méltó van, a maga bélyegét rányomja, a legélénkebb óhajtások czélpontja gyanánt tekintetik és utána ugy törekedünk, mint az életnek egyik legfőbb java után.

A hatalom utáni törekvés, a mint mondók, nem minden formáiban bün. Vannak valójában a hatalomnak különböző nemei, a melyeket elnyernünk, gyarapitanunk és szilárdul megtartanunk a kötelesség parancsolja. Legelőbb is van egy belső hata-

lom, a legbecsesebb minden birtokok közül: a hatalom saját magunk felett; a hatalom, a kisértésnek ellenállani, a szenvedéseket kiállani, a veszélylyel szembe nézni; a hatalom az öröm és a fájdalom felett; a hatalom meggyőződéseinket követni, bármennyire álljon is valaki azoknak ellent fenyegetések avagy megvetés által; a nyugodt bizodalom hatalma a sötétség és viharok idején. Van továbbá a külső dolgok felett való hatalom: az a hatalom, mely által a szellem az anyag felett diadalmaskodik', a legfinomabb és erősebb elemeket szolgálatába hajtja; a szeleket, a tüzet és a gőzt szolgáivá teszi, városokat épit fel, ösvényeket húz a tengeren keresztül, és a vadont oly virágzóvá teszi mint egy rózsa. A hatalomnak ezen formái, névszerint az előbbi, nemünknek dicsteljes előnyét képezik s nem becsülhetjük őket eléggé nagyra.

De van még egy más hatalom, a mely mostani elmélkedésünknek tulajdonképpen való tárgyát képezi, a hatalom embertársaink felett. Ez az, a melyre a nagyravágyás leginkább erőlködik és a mely több bűnre ingerelt s több nyomort árasztott szét mint akármely egyéb ok. Azonban még ezt sem szabad általában s minden ő irányzataiban elvetnünk. Van az embernek az ember felett igazán nemes uralma is; uralom, a melyet keresni és gyakorolni becsületünkre válik és az erénynek legfőbb és legjelesebb jutalma. Értjük a jó és nagy léleknek más lelkekre való elevenitő befolyását, mely által az ezeket magával egyforma érzésre és gondolkozásra birja. A helyett, hogy ezt az uralmat elitélnők, hathatósan óhajtjuk ugy mutatni fel, mint a legnemesebb dicsőséget, a mit csak a magasabbra törő erkölcsiség magának czélul kitüzhet A hatalom, embertársainkra ébresztőlgg, felvilágositólag és fölemelőleg folyni bé, legfőbb joggal neveztethetik isteninek: mert az isteni hatalomnak is legjótékonyabb és magasztosabb neme az, melynélfogva ő az értelmes valóságokra béhat és ez által őket a maga fővalóságához hasonlókká teszi. Ez a hatalom más lelkek felett a legbiztosabb tanújele a nagyságnak. Bámuljuk ugyan azt az erélyt, mely az anyagi természetet meghóditja vagy egy államnak természeti segédforrásait felnyitja. De nemesebb erő az, mely egy népnek értelmi és erkölcsi segédforrásait idézi elő, a társadalomnak új ösztönöket ad, új izgató gondolatokat hoz forgásba, a lélekben tehetsége új öntudatát ébreszti fel, és az akaratot arra a hajthatatlan elhatározásra inditja és edzi, hogy jótékonyan és nemesen cselekedjék. Ez a szellemi hatalom feljülmul becsben és

méltóságban minden egyebeket. Az embernek külső helyzetét megjobbitani másodrendü munkásság és legfőképpen anynyiban bir fontossággal, hogy eszközöket biztosit a belső növekedésre. Istennek e földön dicséretre legméltóbb szolgája az, a ki életrekeltő erélylyel beszél más szivekhez, midőn azokba az igazság és erény iránti szeretetet belélehelli, azokat erősekké teszi arra, hogy a jó ügyért szenvedjenek s feljülemeli az érzékiségen és a világon.

Nem ismerünk fölemelőbb gondolatot mint azt, hogy ez a hatalom az embereknek adatott; hogy mi nem csak arra vagyunk képesek, hogy a külső világ ábrázatját megváltoztassuk s erkölcsi gyakorlás és munka által magunkat megnemesitsük, hanem hogy embertársainkra nézve is az életnek és a világosságnak forrásai lehetünk. Mi ilyenképpen munkatársai lehetünk a Jézus Krisztusnak, a kinek legfőbb czélja az volt, hogy az emberi lélekre új menynyei erővel hasson bé. Örvendezünk abban a hitben, hogy ő nem azért jött, hogy ezt az isteni hatalmat a maga kizáró tulajdonává tegye, hogy egyedüli nagyságot élvezzen, hanem hogy másokat, sőt mindeneket, a kik őt követik, ennek a tisztességnek és dicsőségnek részeseivé tegyen. Minden keresztény szerez a maga tökéletesedésének mértéke szerént egy részt ebből az erőhatóságból. Az életnek legszerényebb helyzeteiben egy jámbor és igénytelen szellemtől gyakran oly erő származik, a mely csendesen és észrevétlenül, talán egy gyermekben vagy barátban, erkölcsi és vallási érzelmet kelt fel és szavak segitsége nélkül a hamisitatlan és igazi erénynek szeretetreméltóságát és békeségét tanitja. A miveltebb osztályokban néha-néha oly egyének állanak elé, kik lelköknek sajátságos ereje és emelkedettsége által az emberek lelkei felett oly hatalmat nyernek, a mely feljül áll minden korlátokon. Oly hangon szólnak, a melyet távoli nemzetek meghallanak és a mely jövendő évszázakba behatol. Neveiket milliók emlegetik tisztelettel, s az életökről való tudósitásokból és irataikból milliók meritenek serkentő tanuságot, a lelki nagyságot, erkölcsi erőt és az önzéstelen erény valóságát illetőleg. Ezek az emberek a földnek valóságos uralkodói. Ezek részesei a Jézus Krisztus királyságának. Ezek birnak azzal a nagysággal, a mely iránt mind több-több érzékkel fog viseltetni a világ. Az idő közeledik s jelei már észrevehetők, a midőn át fogják látni, hogy a nagyságnak ez a rég félreismert tulajdonsága ha nem kizárólag, de kiváltképpen azokat fogja megilletni, a kik erkölcsi jellemök, cselekedeteik és irásaik által saját szellemöknek mara-

dandó és nemesitő vonásait hagyják hátra az emberi nemzet szellemében. A világnak ezen jogszerü uralkodói közé fog számittatni a bölcselkedő, a ki a lélek és a mindenség titkaiba béhatol; a ki az értelem előtt új határokat tár fel; azt tehetségeinek, jogainak és isteni eredetének új öntudatára ébreszti; a ki tágult és szabad gondolkodásmódot terjeszt el s az embereket arra az ismeretre juttatja el, hogy a mindig növekedő ismeret az az örökség, mely számukra „a lelkek atyjától“ rendeltetett. Ezek közé fog számittatni az államférfi, a ki a közönséges politikából kibontakozva az állam valódi érdekének kitudásáig emelkedik fel; a ki félelem vagy tetszeni vágyás nélkül a közjót nézi, a népnek vállalkozási szellemét éleszti, a nélkül hogy azt a gazdagság rabszolgájává tegye; a ki legnagyobb gonddal törekszik arra, hogy olyan intézményeknek adjon lételt avagy tartósságot, a melyek alkalmasok legyenek a társadalmat a maga fejlődésében előmozditani; a ki magasztos állhatatossággal h lyhezteti a maga bizodalmát az igazságosságra és az erényre, mint a bölcs országlás-tannak és nyilvános jóllétnek egyedüli alapzataira, és a ki mindenek felett az Istennek és a Krisztusnak szellemébe oly mélyen behatolt, hogy soha sem tudja elfelejteni, hogy az ő saját országa egy tagja a nagy emberi családnak, és a közös természet, közös érdek, s az igazságosság, méltányosság és felebaráti szeretet feloldhatatlan törvényei által összve van kötve minden népekkel. A világnak ezen jogszerü uralkodói között talán a legfelsőbb polczon fog helyet kapni az erkölcsi és vallási reformator, a ki ezt a nevet igazán kiérdemli; a ki kora felett magasan kiemelkedik; a ki szent indokok által ösztönöztetve érzi magát, veszedelmes, vad szenvedélyek és megrögzött előitéletek által támogatott rendeléseknek és szabályoknak megtámadására; a ki a nagy igazságokat megszabaditja az évszázak óta reájok tapadt romlottságoktól; a ki végre nyugodt és alapos gondolkozást mély érzéssel párositván, a vallást felvilágosodott és benső meggyőződéssé emeli fel, az emberek szemei elébe az erénynek magasztosabb alakjait állitja, mint a milyeneket eddig elértek avagy felfogtak, tisztább és megragadóbb képét mutatja fel előttök azon tökéletességnek, a melyre teremtettek s diadalmas hittel tölti be őket szellemi természetöknek folytonos haladása felől. Ennek a valóban nagy lelkek birtokában levő hatalomnak egy jellemző ismertető jele különösen méltónak látszik a figyelembe vételre. A helyett, hogy azokat a kikkel szemben

gyakoroltatik, rabszolgákká tenné, mindinkább szabadokká teszi, s ebben a tekintetben teljesen különbözik a közönséges uralkodástól, a mi után a nagyravágyás szomjazik. Rokon hatalmat ébreszt másokban, tehetségeiket új életre serkenti s különösen erősiti abban, hogy az igazságról és erkölcsi kötelességről szerzett saját jól megfontolt meggyőződéseiket kövessék. Teremt bennök öntudatos tetterőt, önbecsülést, erkölcsi függetlenséget s minden idegen igának megvetését.

Van azonban még egy más hatalom az emberek felett, a mely ettől erősen különbözik: egy hatalom, a mely nem fölemel és lelkesit, hanem lenyom és megaláz; egy hatalom, a mely az embereket a természet által nyujtott tehetségeiknek szabad használatától megfosztja, őket a magok kezére dolgozni nem engedi, hanem kényszeriti a más akaratja előtt való meghajlásra. Ez az a hatalom, a mely után az emberek a legmohóbban kapkodnak, és a melyet mi itt kiválóan szándékozunk ismertetni. Igazgatni, törvényeket szabni, saját akaratját mindenhatóvá tenni, minden másokét megsemmisiteni, az egyént az önkormányzástól, a mi pedig neki a legdrágább joga, megfosztani — ezt tartotta a sokaság minden időben a nagyravágyó világharcz legfőbb jutalmának. A legirigyeltebb emberek azok valának, kiknek azt a törekvését, hogy a sokaságot a porba sujtsák s egész államokat egyesegyedüli akaratjok alá hajtsanak, a szerencse leginkább elősegitette. Az ezen hatalom iránti szeretet — minden formáiban — az, a melyet mi az erkölcsi megvetés tárgyaképpen óhajtunk felmutatni. Ha van bűntény, a melyet a társadalomnak nem szabad megbocsátani, úgy ez az.

Ezt a hatalmat legszembeszökőbben és veszedelmesebben az embereknek két osztálya gyakorolta: a papok és az államok kormányzói. Mind a kettő ebben a részben ugyanazon eszközökbe veti a maga reménységét, tudniillik a fájdalomba és a rémitésbe; az elsők az által, hogy a jövendő élet öröktüzét és kinjait segitségül hivják s a láthatatlan hatalmaktól való természetes félelemre épitnek; az utolsók az által, hogy a lánczokat, fogházakat és vérpadokat már ez életben hasznukra fordítják. Ezek által a rettenetes eszközök által az ember minden időkben és szinte minden országokban nagyobb avagy kisebb mértékben rabszolgává avagy géppé tétetett, minden ő képességeiben bilincsbe lett verve s mások akaratjának és szenvedélyeinek eszközévé aljasitva. Szinte minden

politikai és vallásos intézménynek befolyása arra volt irányozva, hogy az embert érzelmében és gondolkozásmódjában aljassá, félénkké, szolgaivá tegye, s gépies viszhangoztatójává olyan véleményeknek, a melyeket ő megvizsgálni nem mer, s hozzászoktatni ahoz, hogy munkáját, verejtékét és vérét odaadja egy olyan államkormánynak, a melynek soha távulról sem jutott eszébe, hogy a mindenek java az ő egyetlen törvényes czélja. Az ilyen módon bántalmazott és szolgaságba ejtett embereknek tulnyomólag nagy része még nem jutott el természeti mivoltának öntudatára, s az a tan, hogy mindenki olyan lélekkel bir, a mely többet ér az egész anyagi világnál, és arra van teremtetve, hogy a benne lévő erőnél fogva önnönmagát szüntelen formálja és kormányozza, bárha évszázakkal ezelőtt a Jézus Krisztus által világosan kijelentetett, a világ előtt még most is valami elrejtett, valami titokszerü dolog. Nem tudunk nagyobb bizonyságot az ezen hatalom iránti szeretetnek ereje és útálatos volta felől mint azt a tényt, hogy ez a kereszténységet a valóságban eltörölte, nemcsak, hanem azt a kijelentést, a melyet egészen a szabadság szelleme leng át, a mely az emberi nemnek lényegileg való egyenlőségét hirdeti s az uralkodás és hatalom iránti szenvedély ellen a legünnepélyesebb vádakat emeli fel, ennek a hatalomnak eszközévé változtatta.

Hogy ez a hatalom, mely az erőszakban és a kényszeritésben áll s magának azt tüzi ki czélul, hogy egynek avagy kevesebeknek akaratját és itéletét az emberek sokaságára ráerőszakolja, alsóbb rendü, összehasonlitva azzal a másokra való elevenitő befolyással, a miről előbb beszélettünk, azt fölösleges bizonyitgatni. De kevésbbé ismeretes, bárha nem kevésbbé igaz is az, hogy ez nemcsak tulajdonságára nézve van alárendeltetve amannak, hanem értékét és terjedelmét illetőleg is. Ezen állitást talán bajos azonnal helybehagyni. A ki látja, hogy az ő akaratjának valamely nép vakon engedelmeskedik vagy hitvallását egy nagy kiterjedésü egyház föltétlenül elfogadja, nem egy könnyen hiszi, hogy az ő hatalmát nemcsak természetére és minémüségére, hanem kiterjedésére nézve is feljülmulja az, a ki csak erkölcsi és értelmi tehetségeinek csendes, szellemi befolyása által gyakorol hatást. Hanem az erkölcsi uralkodásnak az erőszaké felett való felsőbbsége itt is a maga hatásaiban ismerhető fel. Az erkölcsi hatalom teremtő és szülő; a kényuralom semmivé teszi azoknak szellemét és erejét, a kikre kihat. S hát nem nagyobb dolog-e teremteni mint elrontani?

Nagyobb erély kivántatik arra, hogy elevenitsen mint semmivé tegyen, hogy fölemeljen mint elcsüggeszszen, hogy lelkünket fölmelegitse és kitágitsa, mint meghűtse és összeszoritsa. A leggyengébb kéz is kiolthat egy életet; egészen más dolog azt meggyujtani vagy viszszaadni. Bármelyik közönséges gyujtogató egy óra alatt elpusztithat egy pompás épületet, sok évszázak munkáját. De bir-e olyan erővel, a melyet összse lehetne hasonlitani azzal a teremtő értelemmel, a honnan ez a mű eredetét vette. Egy középszerü tehetséggel biró fanatikus rémülettel tölthet be egy egész népséget, s ravaszság által, a mi a rajongással oly gyakran van kapcsolatban, nagy tömegekre rátukmálhat valamely lealjasitó hitvallást. De micsoda az ő hatalma azéhoz képest, a ki ezen rabbá tett lelkek közül avagy csak egyet is a sötétségből kiszabadit s azt helyes és nemes nézetekre birja az Istent, erkölcsi kötelességet és halhatatlanságot illetőleg? Egyetlen léleknek ereje, a mely ilyen befolyás által tehetségeinek szabad és teljes birtokába jutott, a maga fejlődésében feljülmulhatja a szellemi tevékenységét egy egész olyan tartománynak, a mely fanatismus vagy külső erőszak által lőn lebilincselve és elaljasitva. Ugy látszik, hogy a kényúri hatalom, legyen az polgári avagy vallási, ha az egyedül helyes próbakő, tudniillik hatásai után itéltetik meg, atyafiasabb a gyengeséggel, mint az erővel. Gyengit és összeszorit mindent, a mire csak behat. Hatásai hasonlók a sötétségéhez és hidegéhez a természeti világban. Az igazi hatalom életadó, szülő; épit és erőt ad. Nemes képét és jelét birjuk ennek a napban, a mely mozgást, életet, erélyt és szépséget idéz elé és terjeszt el. A kinek sikerül az emberek értelmét lánczokba verni s akaratjokat megtörni, milliókat számithat igenis alattvalói közé. Hanem gyenge, satnya nemzetség az ő uralkodásának gyümölcse, s csak akkor juthat el az emberek teljes nagyságára és erejére, ha jármát lerázza. — A ki ellenben a maga belsejében levő értelmi és erkölcsi erély által rokon-erélyt kelt fel másokban, az határtalan hatalommal biró hajtó-erőket hoz mozgásba, lökést ád a belső tehetségeknek, olyant, a melynek korlátokat szabni lehetetlen s olyan tevékenységnek ád kezdetet, a mely soha megszűnni nem fog. — Meglehet, hogy egy nagy és gyujtó gondolat, a mely egy viszszavonultságban és rejtekben élő embertől indul ki, él még akkor is, mikor egyik vagy másik királyi szék már rég összeomlott s azoknak még emléke is eltörlődött, a kik azt legelőbb felfogták, s mint egy soha el nem alvó tüz minden jövendő nemzedékeket megvilágosithat és föllelkesithet.

Szólottunk a mások feletti uralkodásnak alárendelt és haszontalan voltáról, a mi után minden időkben oly nagy volt a sovárgás és törekedés. Örvendenénk, ha sikerülne nékünk tiszta és helyes felfogást eszközölnünk annak erkölcsileg megvetendő volta felől. Minden igazságtalanságok és gyalázatok között legutálatosabb azé, a ki arra törekedik, hogy testvérei felett állandó hatalmat gyakoroljon. Az ellen harczol az ilyen, a mi drágább az életnél. Szeretné az embereket legfőbb előjoguktól, legnagyobb tisztességöktől: az önkormányzattól megfosztani, attól az uralkodástól, a mely egy értelmes és erkölcsi valónak saját lelke és élete felett adatott. Egy ilyen valóság arra teremtetett, hogy dicsőségét és boldogságát abban találja, hogy magát képezze és kormányozza, hogy cselekedetének legfőbb mérvadójául az ő igazságról és erkölcsi kötelességről való meggyőződéseit tegye, hogy tehetségeit szabad gyakorlás által kifejtse, és egy belső életelv, a benne mindinkább kimivelödő lelkiismeret szerént cselekedjék. Az ő legsajátabb és nemesebb tulajdonai az önkormányzat, önbecsülés, a gondolkozásnak erélye; erkölcsi nagyság az igaznak és a jónak megválasztására; erkölcsi erő minden egyéb hatalomnak lerázására. Arra teremtetett, hogy a keblében lévő országot kormányozza, s jaj, kétszeresen jaj annak, a ki ezt a kormánypálczát kezéből kicsavarni akarná.

Egy lélek, a kinek Isten értelmet és lelkiismeretet adott és a ki ezen adományok által abba az állapotba lön helyeztetve, hogy szüntelen eléhaladjon az igazság ismeretében, az erkölcsiségben és az erényben, egy fölszentelt valóság, fölszenteltebb, mint a kézzel csinált templomok, sőt fölszenteltebb mint a külső nagy mindenség. Nemesebb származásu ez annál, a mibe az emberi nemesség a maga tisztességét helyezi. Isteni atyának vonásait viseli magán. Nemcsak természeti, hanem erkölcsi összeköttetésben áll a legfőbb valósággal. A benne lévő önelhatározás hatalmánál fogva felelős a maga cselekedeteiért és azért, a mivé magát tette. Ez a felelősség, a mi a lételt minden egyébnél komolyabbá és ünnepélyesebbé teszi, rajta van. Lételének nagy czélja az, hogy magát saját tettereje és azon szellemi segitség által, a melyet néki az imádság és az engedelmességi hűség nyujt, ama tökéletes bölcseség és jóság szerint képezze, a melynek eredeti képe és forrása az Isten, és a mely az egész külső teremtésből kitündöklik ugyan, de az értelmes lélekben valódibb lakásra és fénylőbb képmásra talál, mint akár a napban

minden ő fényességével együtt. Ez a vizsgálódás arra tanit minket, hogy nincs oly nagy gyalázat, nincs oly igazságtalanság, mint a melyet az követ el, a ki az emberi lelket lenyűgözni és leigázni, az embereket az önmagok előtt való tiszteletből kiforgatni és oda juttatni akarná, hogy nagyobb tisztelettel és hódolattal viseltessenek a külső tekintély mint a bensőjükben levő értelem és lelkiismeret iránt, és a ki midőn magát a maga neme számára törvénynek és mérvadónak állitja fel, félelem és rémités által mások szabad lelkeit a maga itélete és akaratja után szeretné idomitani.

Minden jelesség és nagyság, legyen az akár értelmi, akár erkölcsi, magába zárja mint lényeges elemeit a szabadságot, tetterőt és erkölcsi függetlenséget, ugy, hogy a ki ezeket bántja, akár trónusról, akár a prédikáló székből jöjjön ez a bántalom, az emberi nemtnek legszentebb érdekeit támadja meg. Az értelmi jelesség magába zárja ezen elemeket és megkivánja; mert ez nem áll szenvedőleges helybenhagyásában habár a legfőbb igazságoknak is, vagy pedig az ismeretek terjedelmes tömegében, a melyek föltétlen hittel elfogadtatnak és egy lusta emlékezetben megtartatnak. Hanem áll inkább a gondolkozásnak erejében, frisseségében és független voltában, s az olyannál mutatkozik leginkább láthatóképpen, a ki az igazságot mindenek felett szeretvén, csak azt keresi határozottan, ennek világát félelem nélkül követi s mások nézeteit saját gondolkozó-tehetségének kitartó és szilárd felhasználása által módositja. Az olyan ember, a ki értelmileg ilyenképpen szabad, nem úgy tekinti az igazságot, mint a szenvedőleges tömeg, valamely külső, tétlenül nyugvó, élettelen és terméketlen állománynak, hanem olyannak, a mi átalakitólag behat belső világunkba, tele életerővel s a lélek egészségére és tágulására szolgál. S a mit az értelmi nagyságról mondottunk, még inkább áll az erkölcsiről. Ennek alapja és gyökere a szabadságban van s a nélkül egy pillanatig sem állhat fenn. Az erény fogalma már magába zárja, hogy az szabad cselekvés, hogy a lélek maga-magát elhatározó hatalmának eredménye legyen. Az nem valami jófajta érzelem, a mit a természet mintegy magától belénk önt, vagy a mihez a másokkal való rokonszenv utján jutunk; sem nem valami olyas jó magaviselet, a mire mi utánzás által reávezettetünk, vagy idegen akarat által rákényszeritetünk. Mi magunk vagyunk szerzői az erénynek magasabb és sajátlagos értelemben. Mindenesetre, a mi az erény megszerzését illeti, Istentől függünk;

mert az a tehetségünk, hogy erkölcsileg cselekedjünk, az ő adománya és az ő lelkének kifolyása, s az ő szüntelenvaló segitsége nélkül ez a tehetség nekünk semmit sem használna. De az ő segedelme nem kényszer. Ő tiszteletben tartja az erkölcsi szabadságot, a mi az ő legdrágább adománya, s azt nem sértheti meg. Az egyénre van bizva a döntő határozat a maga jelleme felett. Minden királyi hatalomnál nagyobb hatalommal bir a saját keblében. Vajha soha se mondana le erről! Vajha senki se merészelne erre zavarólag kezet tenni!

Az erény önuralkodás, vagy a mi ezzel egyre megy, minmagunknak alájavetése az erkölcsi kötelességnek, a lélekben levő ezen legfőbb törvénynek elve alá. Ha ezen nézetek az értelmi és erkölcsi méltóságról és jelességről helyesek, akkor az emberek szabadságát megtámadni nem egyéb, mint az ő becsületök és boldogságuk ellen a leghalálosabb csapást intézni; s leggonoszabb ellenségök az, a ki értelmöket békóba veri, saját akaratját azoknak törvényévé és őket a maga eszközeivé s a maga személyiségének és akaratjának viszhangjává és kinyomatává teszi.

Az erénynek a fennebbiekben adott leirása ellen, hogy t. i. az az önuralkodásban áll, valaki talán azt hozhatná fel, hogy az a szent irás tanitása szerént az Isten iránti engedelmességben áll. Hanem ezek egymással tökéletesen megférő és megegyező felfogások. Az Isten iránt való igaz engedelmesség abban áll, hogy szabadon választjuk és elfogadjuk azt a törvényt, a melynek nagy elveit saját belsőnk helyesli és saját lelkiismeretünk kötelességünkké teszi; a mely nem önkényes parancsolat, hanem az isteni léleknek kifolyása és kinyomata, és a melynek czélja merőben oda irányul, hogy legnemesebb tehetségeinknek erőt, méltóságot és öregbedést adjon. Az, és csak is egyedül az engedelmeskedik Istennek erényes és nékie tetsző módon, a ki tisztelettel viseltetik az igazság, nem pedig a hatalom iránt; a ki az igazságosságot és feddhetetlenséget legfőbb zsinor-mértékéül választotta, az Istenben az erkölcsi jelességnek teljességét és fényét látja és tiszteli és az iránta való engedelmességben saját természetének előhaladását és tökélyesedését látja. Az a hódolat az Istenség iránt, a mely, tartunk tőle, igen is közönséges, a melyben a lélek magát a csupa hatalomnak és a csupa akaratnak veti alája, teljességgel nem erény. Tartunk tőle, hogy inkább hűtelenség és engedetlenség az erkölcsiség elve ellen, a melyet mint Isten képviselőjét az értelmes lélekben, mindenkoron nagy tiszteletben kellene tartani.

Némelyek talán aggódhatnak, hogy mi az egyének lelke szabadságáért való buzgalmunkban az államkormányt megrázkodtatjuk, és hogy a mi felfogásunk szinte magába zárja azt, hogy az igazságtalanság. Ettől mi nagyon távol állunk. Azzal tartunk, hogy az államkormány lényegesen szükséges a mi értelmi és erkölcsi növekedésünkre nézve, s óhajtanók erősiteni az által, hogy jogszerü teendőit megjelöljük. A kormány, a menynyiben az igazságos és törvényes, védője és barátja a szabadságnak, ugy hogy a midőn mi az egyiket magasztaljuk, egyszersmind a másikat ajánljuk és erősitjük. Minden tekintélynek legfőbb czélja az, hogy szabadságot adjon. Ez áll legközelebbről a házi kormányzásról. A szülői hatalomnak, az okos és erkölcsös nevelésnek nagy, mondhatnók, egyetlen czélja az, hogy a gyermeket saját tehetségeinek legteljesebb használatára juttassa el, hogy neki belső erőhatóságot szerezzen, s arra tanitsa meg, hogy magamagát kormányozza. Ugyanez áll a Jézus Krisztus tekintélyéről. Ő mindenesetre azért jött, hogy az emberi nemet igazgassa; de igazgassa ne önkényes tantételek, ne erőszak és fenyegetések, nem az ő csupa akaratja által, hanem az által, hogy nékiek tanitásaiban és életében elejökbe adta a feddhetetlen igazságosságnak amaz örök törvényeit, a melyek előtt az ég is meghajol és a melyeknek életcsiráit minden lélek magában hordja. Eljött, hogy erkölcsi hatalmat gyakoroljon; hogy uralkodjék égi erények kijelentése és felmutatása által, és hogy a szabad lélekben szent elragadtatások erélyét keltse föl. Eljött, hogy a foglyoknak szabadságot hirdessen, őket a rabságból szabaditsa ki, a szenvedélyek hatalmát törje meg, hogy azon czeremoniás vallásnak járma, a melyet az emberi nemzetre ennek gyermekkorában feltoltak, vegye le és minket a mi teremtőnk iránt való férfiui hódolatra és szabad engedelmességre emeljen fel. Éppen igy az államkormányzásnak is nagy czélja az, hogy a szabadságot biztositsa. Az ő tulajdonképpen való és legfőbb teendője az, hogy mindeneknek és minden egyesnek szabadsága felett őrködjék és az állami községnek minden ő tehetségei kifejtésére a lehető legtágabb tért engedjen. Sőt lánczainak és fogházainak is végczélja az egyetemes szabadság. Csak akkor van ezeknek is helyök, ha arra forditatnak, hogy az elnyomást és igazságtalanságot megtörjék, és lefegyverezzék azt, a ki ha nem is egy zsarnok hatalmával, de annak indulatjával bir, a ki mások jogai ellen hadat folytat, s a midőn azoknak vagyonát és

életét megtámadja, az egyenlő és igazságos törvények uralmát erőszakkal szeretné fölcserélni. Szabadság a végczélja, ismételten mondjuk, a kormányzásnak. Minden egyéb kormánynak végczélja az, hogy az embereket önkormányzásra segélje, s az embereknek leggonoszabb ellensége az, a ki őket hatalmának és önkényének igája alá akarná hajtani.

Megkisértettük a hatalom és uralkodás iránti szeretetnek erkölcstelen voltát előadni, a midőn felmutattuk a veszélyt, a melybe az a lelket beléviszi, s a midőn kiemeltük ama belső szabadságnak nagy becsét, a melyet ez megtámad és feldúl. Szerintünk a dolognak ebből a szempontból való vizsgálása a leginkább megindító. Azonban ennek a szenvedélynek bűnös volta az ő külső hatásaiban is, és némelyek által talán még világosabban fölismerhető abban a pusztulásban, vérontásban és nyomorban, a melyet szünetlenül okoz. Neki köszönjük a háborunak szinte minden szerencsétlenségét. Hogy egynek avagy keveseknek hatalmát neveljék, ezerek és milliók változtak katonák neve alatt gépekké, a rombolásnak eszközeivel ellátva és aztán szétküldve arra, hogy félelem és nyomorgatások, égetés és fegyver, mészárlás és rablás által másokat az ő saját sorsukra juttassanak. S hát csekély bűn az, az embert saját testvérével ellenségesen szembeállitani, a gyilkolást ezerek mesterségévé tenni, a földet embervérrel áztatni, családokat elszakitani és szétszórni, anyákat özvegyekké s gyermekeket árvákká tenni, s mindezt avégre, hogy még gyászosabb pusztulást terjesszünk szét magunk körül; a végre, hogy az emberek lelkeit leigázzuk, őket aljas élődiekké változtassuk, tőlük becstelenitő hódolatot erőszakoljunk ki, őket saját szemeik előtt lealjasitsuk s oda juttassuk, hogy életöknek legfőbb kötelessége gyanánt a szolgai csuszást-mászást és érzületet tartsák. Ha a hatalom iránti szenvedélynek, a mint ez rendesen történni szokott, a zsarnokságot megszilárditani sikerül, ugy tetszik, hogy ez abban az esetben magát a polgáriasodást is nagyon kétséges vagyonná teszi. Mialatt az uralkodó és udvara pazar fényűzésbe merülnek, a köznép, a mely a földhöz van tapadva s a munkatételnek ugyanazon örökös körforgására van kárhoztatva, alig emelkedik feljül az állatokon. Vannak részei Európának, a keresztény Európának, a melyekben a földmives, a kinek verejtéke után a királyok és a nemesség kéjelgő bőségben élnek, általában véve nyomorubb sorsban él, mint a vad indián a mi erdeinkben. (Ez az értekezés 1827-ben iratott. F.) Egy

helyhez lánczolva, a legolcsóbb növényi tápszerekkel élve, néha még anynyira sem levén módja, hogy szegényes eledelének megfüszerezésére bár sót vegyen, ritkán vagy soha sem látva hust, agyagból készült és agyaggal sikárolt vagy kővel kirakott talaju hajlékban, s baromhoz hasonló módon egy felsőbb uraságnak alájavettetve, úgy tetszik nekünk, hogy kevesebb része van a testi, lelki és erkölcsi élvezetekben, mint az erdők ama szabad vándorának, a kinek lépéseit semmiféle ember nem korlátozza, kunyhóját egy zsarnok sem háborgatja, a kinek fődolga a vadászat, a szenvedélyek ezen legnemesbike; a ki vadhússal táplálkozik, a húsételek ezen legdrágábbjával; a kinek a folyók és az erdők adófizetői; a kinek kalandos élete lelkének éleslátást kölcsönöz, mig a veszély bátorságát és önmérséklését öregbiti. Nem vagyunk védelmezői a vadak életének. Tudjuk, hogy az ő hires szabadságuk csalódás. Az az egyetlen tény, hogy az emberi természet ebben a vad állapotban semmi előhaladást nem teszen, elég bizonyság arra, hogy ez az élet a valódi szabadság hijjával van. Csak azt akarjuk mondani, hogy az ember a zsarnokság kezei alatt néha még a vadaknál is alább aljasitatik és hogy jobb lenne reá nézve, törvények nélkül, mint törvénytelen uralkodás alatt élni.

A keresztények dolga a hatalom és uralkodás iránti szenvedélyre, a legnagyobb utálattal nézni le, minthogy ez különösen ellenkezik az ő vallásuk szellemével. A Jézus Krisztus ezt mindég viszszautasitotta, megvetette. Az ő erkölcsi nagyságának és kiváló jellemének legszembeszökőbb bizonysága az, hogy az uralkodás-vágynak és hatalom iránti szeretetnek ezen az ő idejében egészen elterjedve levő szellemével soha semmi köze nem volt és azzal teljességgel ki nem békült, hanem azzal mindenféle alakban, a hogy csak mutatkozott, szembeszállott. Úgy találta a zsidókat, mint világuralomról álmadozókat és attól megrészegülteket. A messiási jövendölések közül azok valának előttök a legkedvesebbek és meghittebbek, a melyek a messiásról mint diadalmas hősről szólottak. S ezeket az ő világias felfogásuk szerént azon nép leendő győzelmére magyarázták, a mely között ő föllépendő vala. Maguk a Jézusnak választott tanitványai is ennek az előnynek biztositását reméllették tőle. „Az ő jobbja és balja felől ülni," vagy más szavakkal, az ő országában a leghatalmasabb állást elfoglalni, nemcsak hogy az ő titkos kivánságuk, hanem éppen nyilt és tolakodó kérésök vala. Hanem egy szenvedélyre sem neheztelt a Jézus inkább, mint

erre. Azt tanitotta, hogy az embereknek, a kik az ő országában nagyok akarnak lenni, a helyett, hogy testvéreiken uralkodjanak, nzoknak szolgálniok kell. Egy gyermeket mutatott fel előttök, mint az ő vallása alázatosságának jelét és példázolóját. Az ő legsujtolóbb ócsárlása a kevély és fenhéjázó farizeusokat érte. Ő maga szelid és alázatos volt, semmi szolgálatot a maga személyére nézve nem kivánt, tanitványaival úgy élt, mint barát, osztozott velök a szegénységben, az ő halász-csónakukban (bárkájokban) alutt, sőt még lábaikat is megmosta; s mindezekben világosan úgy mutatta fel magát előttök, mint példányképet, mert jól tudta, hogy az önhaszonlesés nélkül való szeretetnek legfőbb győzedelme abban áll, hogy a mi saját nagyobb hatalmunkat és fölényünket felejtsük el az azok iránti részvét, aggodalom, gyöngédség, figyelem és önmegtagadó gondoskodés mellett, a kik alattunk állanak. Nem tudunk csodálkozni valósággal, ha a keresztény vallás a hatalom utáni esekedésnek a legkeményebb ócsárlással és a legkomolyabb fenyegetéssel müködik ellene, minthogy ez a kivánság e vallásnak nagy végczéljával, a mi az emberi lélek fölemelésében áll, a legnyiltabb ellentétben van. Nincs kézzelfoghatóbb és rettenetesebb elfajulása e vallásnak mint az, a mely ezt az emberek feletti uralkodás eszközévé változtatja és az ő nevében azt tanitja, hogy az embernek első kötelessége, magát mint szenvedőleges anyagot lelkészének, papjának avagy királyának kezeibe átszolgáltatni.

A tárgy, melyről mi itt elmélkedünk, olyan, a mely minden népet, különösen pedig a miénket érdekli. Főczélunkat hibáznók el tehát, ha olvasóinkat arra nem birnók, hogy azt a saját magunk hasznára forditsuk. Bárha az uralkodás és kormányzás iránti szenvedély legteljesebben a kényuralmakban mutatkozik, még sem szoritkozik egyik avagy másik kormány- avagy alkotmányformára. Főfő veszedelme a szabad államoknak, természetes ellensége a szabad intézményeknek. Hazánkat nyugtalanságba és mozgásba hozza, s még bizonytalanságot kelt azon nagy kisérlet eredménye felől, a melyet mi itt a szabadság kedvére teszünk. Megkisértjük tehát kevés szóban előadni ennek hatásait és veszélyeit, és lehangolni azt a túlbuzgóságat, a melylyel nálunk az igazgató- és kormányzó hatalomban részt venni törekednek.

Jellemző a köztársasági intézményekre nézve, hogy a midőn a hatalom iránti szeretetet arra kényszeritik, hogy igényeit mérsékelje s korlátoltabb hatáskörrel elégedjék meg, ők arra haj-

lanak, hogy azt nagyobb terjedelemben az egész államszövetségre terjeszszék ki és általános szenvedélylyé tegyék. A hivatalokhoz vezető ajtók mindenki előtt nyitva állanak; seregek égnek a vágytól, hogy berohanjanak. Ezer kéz nyulik ki, hogy a kormány gyeplőit megragadja, a melyek előre senkitől sincsenek megtagadva. A szabadságnak ezen magasztalt hazájában talán nem kevesen vannak, a kik ha megkérdeznék tőlük, hogy miben áll egy köztársaságnak a legnagyobb áldása, ezt abba helyeznék, hogy minden ember, minden hivatalra választható és hogy a hatalomnak és bizodalomnak legfőbb helyei meganynyi tisztességdijak a közös pályázók részére. Sokan nem abban látják a mi intézményeinknek előnyét, hogy a legfőbb szabadságot biztositják, hanem hogy minden embernek lehetővé teszik a kormányzáshoz való juthatást; nem abban, hogy a kormány hatalmát a legszükebb korlátok közé szoritják, a miket csak az állam java és fennállása megenged, hanem abban, hogy azt a hatalmat anynyi kézre bizzák a menynyire csak lehet. A zsarnok nagy bűne, úgy vélik, abban áll, hogy ő az uralkodási gyönyört egyedül magának tartja fenn, hogy egyedárúságot csinál belőle, mig a mi nagylelkübb intézményeink ugyanazt darabokra tördelik, a sokaságot meghivják, hogy ezek után tusakodjék s ezáltal ama gyönyörüséget szélesebb körben áraszszák el. A következés az, hogy a politikai nagyravágyás a mi országunkat megmérgezi s olyan lázas nyugtalanságot és elégületlenséget szül, a mely a mi szabadsági formáinkat az egyeduralom tisztelőjének szemei előtt lenyomással fenyegetheti. A cselszövény szelleme, mely a kényuralmaknál az udvarokra szoritkozik, nálunk az országon keresztülhatol; s minthogy az egyesek magukra semmiféle politikai czélokat el nem érhetnek, szövetkeznek pártokká, a melyek állitólag egyetemes állami czélokért alakultak, valósággal pedig csak a hatalom elnyerésére czéloznak. A névszerinti uralkodónak t. i. a népnek, mint minden más uralkodóknak, foly az udvarlás és a hizelgés. Azt mondják neki, hogy nem követhet el igazságtalanságot. Kevélységét legyezik, szenvedélyeit lángra gyujtják, előitéleteiben megerősitik. Ezek azok az ügyfolyamok, a melyek utján más köztársaságok vesztöket lelték, s vaknak kell annak lenni, a ki ezeknek nyomait nálunk is fel nem tudja lelni. Nincs szándékunkban veszedelmeinket túlozni. Jól esik tudnunk, hogy a társadalmi előhaladások a hatalom iránti szeretetnek egy s más akadályokat vetnek ellene. Mindazonáltal minden belátással birónak, a ki ezen szenve-

délynek forrongását és működését észreveszi, úgy kell félni tőle, mint a mi főellenségünktől.

Ez a szenvedély nyer erőben és hevességben a mi hazánkban azon közönséges képzelet által, hogy a politikai hatalom a legfőbb tisztelet, a mit csak a társadalom adhat. Nem ismerünk ennél közönségesebb és egyszersmind veszedelmesebb tévelygést. Ifjuságunkban belénk oltva, a politikai nagyravágyásnak a legerősebb ösztönt adja. Arra inditja az országnak ügyes talentumait, hogy a nyilvános állomásoknak, mint az élet legfőbb boldogságának elnyerésére forditsák gondjokat, nyughatatlanokká és cselszövőkké teszi őket, s megingatja erkölcsi alapelveiket. Önző hivatalkeresők egész seregét idézi elé, aránylag kevés helyek elnyerésére s felbátorit a személyes fölemelkedés után való oly vakmerő és szemtelen iparkodásra, a melyet a társadalom, ha benne az erkölcsiség és önbecsülés iránt helyes érzék volna, boszszusággal utasitana viszsza és gyalázattal tetézné szerzőjét. Ez az előitélet előbbi századokból maradt reánk s azoknak egyik legroszabb hagyatékát képezi. Másokat kormányozni mindég a legfőbb foglalkozásnak tartatott e földön. Ezen véleménynek hatalmas voltára és veszedelmes befolyására nézve figyelemre méltó bizonyság gyanánt szolgál az a mód és rendszer, a hogy a történelmet irták. Micsoda emberek töltik be a történelem lapjait? A politikai és katonai vezetők, a kik azért az egy czélért éltek, hogy embertársaikat hatalmuk alá hajtsák és kormányozzák. Ők foglalják el az előtért és a nép, az emberi nemzet, jelentéktelenné zsugorodik összse s szinte elvész urai háta megett. A történelemnek tulajdonképpen való és legnemesebb czélja az, hogy a társadalomnak változatos alakulásait annak szellemét a különböző korszakokban, az okokat, melyek ennek előhaladására és veszedelmére döntőleg folytak be, különösen pedig legfőbb tehetségeinek és érdekeinek. t. i. az értelemnek, a vallásos ismeretnek, az erkölcsi érzésnek, a szép és hasznos művészeteknek, az ember által a természeten és maga-magán vett győzedelmeknek nyilvánulását és fejlődését az utókornak tanuságúl átszolgáltassa. Ezek helyett olvasunk a történelemben tudósitásokat olyan emberekről, a kik gyakran gyarlók, még gyakrabban roszszak és istentelenek valának, a kik keveset vagy éppen semmit sem tettek koruk előhaladása és fejlődése érdekében, a kik semmi tekintetben nem valának annak képviselői, és a kiket csak a születési esetleg emelt befolyásra. Megörökitve látjuk benne az udvari em-

berek versengéseit, a cabinetek cselszövényeit, ostromlásokat és csatákat, királyi születéseket és haláleseteket s egyik vagy másik palotának, a fajtalanság és romlottság ezen szennybarlangjainak titkait. Ezek a dolgok képezik a történelem kirakatát. A könyvnyomtatás mesterségének, a puskapornak és az iránytűnek feltalálása a történelem feljegyzésére igen közönséges tárgyak voltak. A királyok és hadvezérek előtt hajtott fejet. Köteteket szentelt a Leicesterek és Essexek összeesküvéseire és czivakodásaira az Erzsébeth kormánya alatt, de egy lapot sem Shakespearenek; s ha Verulámi Baco hivatalt nem viselt volna, alig említette volna fel a nevét azon nyughatatlan aggodalom miatt, nehogy kora ama Salamonjának első Jakabnak tényeiből és mondataiból valamit följegyzetlen hagyjon.

Előítéletnek állitók azt a tulságos nagy jelentőséget, mely a kormányzóknak és a kormánynak tulajdonittatik, s ugy véljük, hogy ha e gondolatot tisztább világitásba helyezzük, az valami kevés mértékben járulni fog a hatalom iránt való szenvedélyes szeretet lehütéséhez. Előttünk nem látszik nehéz dolognak kimutatni azt, hogy az emberek kormányzása nem olyan magas hatáskörü dolog, a mint közönségesen hitték, és hogy azok, a kik ezt a méltóságot birták, olyan állást foglaltak el a történelemben és az emberek lelkeiben, a mely őket nem illeti meg. S valósággal már veszszük is észre, hogy e vélemény nem egyedül a miénk, hogy e tárgy felett nézetváltozás kezdett beállani és annak mind továbbtovább kell foganatba jőni, és hogy az emberek kezdik belátni, hogy a jóllétnek főbb forrásai és az emberi dolgoknak fontosabb hatáskörei vannak, mint az államkormányzás. A társadalom haladásának egyik jele, hogy az államigazgatás embereit az ő magasságukból levonja és a hivatal nélkül valót fölemeli. A hatalmat czim nélküli egyének kezeibe teszi le s elterjeszti azt a köztársaságnak minden rendein keresztül. Bőkezüleg szaporitja és osztja szét az eszközöket terjedelmes munkakörre s új csatornákat nyit, a melyek által a képességek minden rangból és rendből széltiben és hoszszában érintkezhetnek egymással. Az oktatás és sajtó kiterjedése folytán lehetővé van, téve most a magánzó embernek az emberek oly nagy sokaságához beszélni, a mely hasonlithatlanul számosabb, mint bármelyik azok közül, a melyek valaha régebb vagy újabb ékesszólási mesterség által egy népgyülésben vagy törvényhozó teremben felvillanyoztattak. Ezen eszközök által megtartja az igazság a maga főhatalmát a népek felett a rang, a hivatal vagy a kard se-

gitsége nélkül; s az ő hiv szolgái mindinkább törvényadói lesznek a világnak.

Teljességgel nem tagadjuk, hanem inkább határozottan állitjuk, hogy az államkormány fő jó és lényegesen megkivántató az emberi jóllétre; hanem a kormány ezt a jót kiváltképpen nemleges ténye által eszközli, az által t. i. hogy az igazságtalanságot és a bűnt viszszaszoritja, a tulajdont a hozzányulástól biztositja, és ilyen módon az emberi tehetségek szabad felhasználása elé eshető akadályokat elháritja. Tényleges jót keveset eszközöl. Nem az a hivatása, hogy az embernek boldogságot adjon, hanem hogy alkalmat nyujtson neki arra, hogy boldogságát maga szerezze meg magának. A kormány hasonlit a kerteléshez, mely a mi birtokainkat bekeriti, a mely bárha szükséges oltalom, mégis csupa magára nem hoz nekünk aratást s nem érleli meg gyümölcseinket. Az egyénnek kell a felett dönteni, ha vajjon a bekeritett hely paradicsom legyen-e avagy pusztaság. Mily kevés tényleges jót biztosithat az államkormány? Nem munkálja meg szántóföldeinket, nem épiti házainkat, nem füzi azt a köteléket, a mely minket családainkkal egybeköt, nem ad önzéstelen szeretetet a szivnek, nem erélyt a gondolkozásnak és az akaratnak. Minden mi fontos érdekeink saját ápolásunkra vannak bizatva, és az államkormányok, ha ezekbe elegyedtek, sokkal inkább hátráltatták mint előmozditották ezeket. A vallást például, hatáskörükbe vonták csak azért, hogy alakjából kivetkeztessék. Éppen igy a nevelés is az ő kezökben általában véve, szolgai alapelvek veteményes kertje és a régiségből ránk maradt tévelygések támogatója lett. Hasonló módon bénitották meg ápoló buzgóságuk folytán a kereskedelmet és az ipart és nevelték a szegénységet éppen azon eszközök által, a melyeket annak könnyebbitésére forditottak. Az államkormány szinte minden időben korlát volt, a mely ellen az értelemnek küzdeni kellett, és a társadalom a maga előhaladását legfőképpen azon magánszemélyek szellemi működése által vivta ki, a kik uralkodóikat meszsze maguk megett hagyva, megszégyenités által lassanként az igazság és a bölcseség elismerésére birták.

Erény és értelem legfőbb érdekei a közügynek, minden egyebeket magukba zárnak és becsesebbek mint minden egyebek; és a legnemesebb hatás az, a mely által ezek előmozdittatnak. Mi azonban tartunk tőle, hogy az államhatalom nem a leghatósabb eszköz ezeknek előmozditására s ennélfogva kételkedünk is rajta, ha vaj-

jon az államkormányzás az egyetlen vagy a legmagasabb köre legyen-e a működésnek a felsőbb szabású szellemek számára. A mi az erkölcsiséget vagy az erényt illeti, ez természeténél fogva nem lehet eredménye annak, a mit az ember az államigazgatás egyenes kifolyásának nevezhetne, t. i. a törvényhozásnak. A törvények a bűnt féken tarthatják. Az ő dolguk az, hogy fogházakat emeljenek az erőszaknak és a csalásnak. Hanem erkölcsi és vallási érdem, a jellem méltósága, az érzelem emelkedettsége, minden a mi az embert magára és a társadalomra nézve áldásossá teszi, kívül áll azoknak hatáskörén. Az erény a lélek dolga, a melybe külső törvények be nem hatolhatnak. A lelki és erkölcsi derékség igen finom, igen szellemi és égi valami arra, hogy a közigazgatás durva gépiessége által előállíttathassanak. Az emberi törvényhozás az önszeretethez fordul és külső hatalom által gyakorol befolyást. Legfőbb eszköze a büntetés. Nem képes arra, hogy az erkölcsi érzelmek s nagy és jó tettek rugóit mozgásba hozza. Ennélfogva a kormányzóknak minden ő képzelt mindenhatóságuk mellett sem jut eszökbe, felebaráti szeretetet, háládatosságot, kegyes érzelmet, nemeslelkűséget s gondolattisztaságot rendeletek által kötelességgé tenni. Az erény igen magasztos ügy az államkormányzásra nézve. Hatása az az Isten lelkének, nem pedig szüleménye a törvénynek és azon eszközök, a kiknek Isten kiváltképpen adja azt a dicsőséget, hogy annak előmozditására közreműködhessenek, az olyan emberek, a kik valamint tapasztalás, szintugy elmélkedés által az erkölcsiségnek magasztos felfogásaira emelkedtek és azt napfényre hozzák nem hiu dicsbeszédekben, hanem a mély meggyőződés hangján és a mocsoktalan tisztaságu életben.

A kormány e szerint keveset tehet arra, hogy az emberi természetnek legfőbb érdekét a maga egyenes befolyása által előmozditsa. S mit mondjunk már a közbevetettről? Nem akarunk senkit e részben megbántani; de legyen szabad nekünk oly nyiltan szólanunk, a mint ez kereszténvekhez és szabad emberekhez illik. Kimondjuk ennélfogva, hogy mi tartunk tőle, hogy az államkormány közbevetett befolyása egészben véve az erénynek és erkölcsiségnek ártalmára van; s a midőn ezt a nyilatkozatot teszszük, nem szólunk idegen országokról, vagy olyan politikai intézményekről, a melyek a miénktől különböznek. Nem mondjuk azt, a mi talán körülöttünk tetszéssel találkoznék, hogy az egyeduralom az államot megrontja, hogy az udvarok levegője rothadással van tele s a felsőbb

osztályok oly féktelenséggel megfertőztetve, a mely ezekről az alsóbb osztályokra is elterjed. Mi a saját országunkban lévő államkormányról beszélünk és nagy belátásu embereket hivunk fel, mondják meg, ha vajjon az leginkább a bűnnek avagy az erénynek szolgál-e? Tartunk tőle, hogy itt mint egyebütt, a politikai hatalom az erkölcsiségre nézve megrontó iránynyal bir és hogy az államférfiak nem a leghathatósabb tanitók arra nézve, hogy a népnek igazságot, önzéstelen jó akaratot s megvesztegethetlen jogosságot és tisztaságot ajánljanak. Egy tévedés uralkodik az állami ügyeket illetőleg, a mely a nyilvános intézményeket szükségesképpen demorálizálókká teszi. Mélyen bé van ez gyökerezve s évszázak szüleménye. Ez abban a vélekedésben áll, hogy az államférfiak egy bizonyos mértékben az erkölcsiség örök és változhatatlan törvényei alól fel vannak oldozva; hogy a politikai hatalom olyan kiváltságos valami, a mely szentesit oly mesterfogásokat és szolgálattételeket, a miket az ember a magánéletben megvetéssel utasitana viszsza; hogy ravaszság és fortély, cselszövény, semmis ürügyek, s aljas szenvedélyek fölkeltése csak csekély megróvást érdemelnek, ha politikai czélok elérésére fordittatnak. Ennélfogva az igazság, méltányosság és emberszeretet törvényei ritkán érvényesittettek ugy a politikai vonatkozásokban, mint a magánviszonyokban. Még olyan férfiak is, a kik eljutottak odáig, hogy boszusággal tekintsenek a fondorkodásokra, a hivatalvadászatra s az erkölcsi elveknek a népszerüség érdekében lett feláldozására, a melyek a mi belső állami életünket megbecstelenitik, hajlandók szemet hunyni a tekervényes és nemtelen politikára az idegen nemzetekkel szembe, ha ebből az ő saját országukra nagy előnyök háramlanak. Már pedig az alapigazság, melyen az erkölcsiség és erény ügye nyugszik, az, hogy a becsületesség örök, változhatatlan és egyetemes törvény, a mely eget és földet, a tökéletességet az isteni valóságban s az értelmes teremtmények belső öszhangját és boldogságát mind együtt magába zárja. Abban a mértékben tehát, a mint a politikai intézmények ezt a nagy meggyőződést megingatják, — abban a mértékben, a mint tanitják, hogy az igazság, jogosság és emberszeretet csak helyi és csak az egyik fél számára érvényes kötelezettségek, a melyek hódolatot kivánnak a gyengétől, de a hatalmastól viszszarettennek, — abban a mértékben a mint igy az örök törvénynek tiszteletet parancsoló és sérthetetlen fölségét megsértik, ássák alá a nép erkölcsiségének éppen az alapját.

A mi az állami szövetségnek másik főérdekét t. i. annak értelmiségét illeti, erre nézve az államkormány egyenes befolyása által is minden esetre sok jót tehet, t. i. oskolák állitása és pénzbeli segély megszavazása által a szegényebb néposztályok oktatása végett. Ha vajjon a kormány okosan cselekszik-e, ha a magasabb tudományos intézetekről való gondoskodást magára veszi és a magánszemélyek kezéből kivonja, oly kérdés, a melyet nem olyan könnyü eldönteni. De affelől nincs kétség, hogy nemes feladat az államszövetség azon osztályainak értelmét ápolni és kifejteni, a kiknek szegény állásuk őket csupán csak állati létezéshez juttathatja. Mindazonáltal a kormány hatásának a nemzet tudományos képzését illetőleg szükségesképpen felületesnek és korlátoltnak kell lennie. Egy nép értelmi kimivelődésének főforrásai az ő erős és eredeti gondolkodói, bármely körben találtassanak is azok. A kormány az ismeret határait nem tágithatja ki, nem is tágitja; nem tehet laboratoriumi kisérleteket, nem nyomozhatja ki az állati és növényi élet törvényeit vagy állapithatja meg az itészet, erkölcs és vallás elveit. Azzal a hatalommal, hogy egy népnek értelmét magasabb fokra emeljék, kiváltképpen azon egyes egyének birnak, a kik életöket a magános gondolkozásnak szentelik, az igazság előtt tiszteletteljesen meghajolnak, azokat az eszméket, melyeket koruk követel, előmozditják, a megrögzött előitéletek igáját lerázni segitik s a nevelésnek régi formáit megjavitják avagy újakat találnak. Igaz, hogy egy és más nagy férfiak, a melyek a közigazgatás élén állanak, sokat folyhatnak bé a nemzet szellemének kifejtésére s gyakran valósággal is befolynak. De igen gyakran megtörténik az is, hogy állásuk az ő hasznos müködésöket inkább akadályozza, mint előmozditja. Az ő összeköttetésök egy párttal, s az a szokás, hogy a dolgokat saját személyes tisztességökre és állásukra vonatkozólag tekintik, beárnyékolják igen gyakran a legnemesebb szellemü erőt, s szükkeblü és korlátolt nézetek s ideiglenes érdekek védőivé változtatják azokat, a kik más viszonyok között koruk világosságai és örök igazságok terjesztői lettek volna. Ezen megfontolásából a korlátolt befolyásnak, melylyel a kormány a társadalom legbecsesebb érdekeire nézve bir, valljuk mi, hogy a politikai hatalom nem a legnemesebb hatalom, és hogy a szellemi fejlődés előhaladása folytán megszünik a világ ugy törekedni arra, mint a földön a legfőbb és legtisztességesebb kitüntetésre.

Menjünk most azon érdek vizsgálására által, a mely felett az államkormánynak kiváltképpen őrködni kell, és a melyre a legerőteljesebben képes befolyni, még itt sem jutunk oly eredményre, mely az éppen tárgyalttól nagyon különböző lenne. Ez az érdek a tulajdon vagyis a jóllét. Hogy a politikai intézmények befolyása ezen fontos érdekre nagy és megbecsülhetetlen, nem kívánjuk tagadni. Hanem, a mint már emlitettük is, főképpen nemleges. A kormány egy népet az által teszen gazdaggá, hogy az akadályokat, melyek tevékenységének útjában állanak, eltávoztatja, azt a jogtalanságtól védi s e szerint lehetőséget nyujt neki arra, hogy magamagát gazdaggá tegye. A kormány nem forrása a nemzetek jóllétének, hanem ez áll azoknak saját éleselméjökben, iparszorgalmukban, vállalkozó szellemökben s jellemök erejében. A népet magamagára hagyni, rendesen a legjobb szolgálat, a melyet neki a kormányzók tehetnek. Volt idő, midőn az uralkodók az árakat és a munkabért meghatározták, az ipart és a kiadásokat szabályozták s ugy vélekedtek, hogy a nemzet szükséget fogna szenvedni s el fogna veszni, ha mint egy gyermeket nem vezetnék és nem ügyelnének reá. De megtanultuk, hogy az emberek legjobb őrizői magunknak; hogy a tulajdon a maga birtokosának felügyelete alatt a legjobb őrség alatt van, és hogy átalában véve még nagy vállalatok is inkább kivihetők az egyének önkéntes egyesülése mint az állam által. Valósággal e vizsgálódásnak minden nyomán azzal az igazsággal találkozunk, hogy az államhatalom gyenge eszköz, az egyénnek értelmével, erkölcsi derékségével és cselekvéseivel összehasonlitva; s annál inkább szivünkön fekszik ezen igazságnak kiemelése, mert az emberek a kormány tehetségeinek és segédeszközeinek túlbecsülése folytán oly könnyen hajlandók tőle várni azt, a mit csak is magokra kell megtenniök, és a kormánynak hibául tulajdonitani azt, a mi az ő gyengeségök és meggondolatlanságuk rovására esik. A társadalomnak reménysége nagy részben az egyének jellemén alapszik. Maga a polgáriasodás és a politikai intézmények nem kevés roszaknak forrásai, a melyeken semmi által sem lehet segiteni avagy könnyiteni, csak az egyes magánszemélyek és állampolgárok értelmi és erkölcsi erélye által. Ilyen baj például a vagyonnak bámulatos egyenlőtlenségei, a szomoru ellentétek a külső helyzetben, a melyek egy nagy várost elektelenitnek; állapotok, a melyeket a törvények szülnek de el

nem távolithatnak, és a melyek csak a szegényebb osztályok erkölcsi önmegszoritásának belső elve és a gazdagabbak bölcs jótékonysága által enyhithetők és kevesbithetők. A nagy tanuság, melyet az emberek magukévá kell hogy tegyenek, az, hogy az ő boldogságuk saját kezökben van; hogy azt csak az ő Isten és saját lelkiismeretök iránti hüségök által lehet elérniök; és hogy semmi külső intézkedések sem pótolhatják a belső életelvnek, az erkölcsi erélynek helyét, a mig ellenben ez talán eljuthat oda, hogy szinte minden külső segitség helyét kipótolja.

Észrevételeink mútatják, hogy a mi becslésünk a politikai intézményekre vonatkozólag mérsékeltebb mint a rendesen uralkodó, és hogy mi azt a hatalmat, a melynek birtoklásáért a nagyravágyás oly sok tervet kovácsolt és oly sok vért kiontott, úgy tekintjük, mint a mely arra van rendeltetve, hogy mind szükebb tért foglaljon el azon eszközök között, a melyek által hasznos működésre és kitünésre lehessen jutni. — Van mégis az államkormányzásnak egy ága, a melyet mi nagy tiszteletben tartunk, a melyet mondhatatlan áldás gyanánt tekintünk és a minek kárára és megröviditésére a világ kincséért sem akarnánk egy szót is szólani. Effelől anynyival inkább hajlandók vagyunk némieket megjegyezni, mert nekünk ugy tetszik, hogy kevésbbé látják át azt a főfontosságot, a melylyel ez rávitelesen bir. Értjük a *birói hatalmat*, egy ágát az államigazgatásnak, a mely előttünk nagyobb horderejének látszik minden egyébnél. Mialatt az államférfiak saját buzgó törekvéseiket olyan mulékony érdekekre forditják, a melyek fontosságukat leginkább azon összeköttetés által nyerik, a melyben egy párttal állanak, a biró tiszte az, hogy az igazságosságnak ama szent, általános törvényeit alkalmazásba vegye, melyeken az egyéneknek és az államnak biztonsága, szerzeménye és jólléte lényegesen nyugszik. Az ő itélőszékéről, mint egy megszentelt orakulumról, kerülnek ki az igazságosság szózatai. Előttünk a polgári intézmények egész gépezetében nincs semmi oly vonzó és tiszteletet parancsoló, mint az erkölcsi törvényhozás elveinek ezen pártatlan, hatalmas tekintélylyel felruházott alkalmazása, kijelentése. Az igazságszolgáltatásnak kezelése hazánkban, a hol a biró egy ör, egy katona vagy bármiféle külső pompa nélkül az állampolgárok legdrágább érdekei felett itél, a midőn határozatainak foganatositását főképpen az államszövetség erkölcsi érzületére bizza, a legszebb és legbiztatóbb oldal, a melyről a mi államigazgatásunk tekinthető. Ismételjük, a köz-

ügyek között semmi sincs oly tiszteletreméltó, mint az igazságosság szózata, mely az ő kirendelt szolgái által nyilatkozik, nagyokat ugy mint kicsinyeket, (elévalókat ugy mint alávalókat) elér és hatalma alá vet, védfalat von a gazdagságnak fényes palotái és a szegénységnek kicsiny kunyhói körül egyaránt, az igazságtalanságot viszszaszoritja, az ártatlanságot védi, az elnyomót megalázza és az emberi természet jogait minden emberi lény számára fennen hirdeti. Megvalljuk, hogy gyakran fájdalommal és megalázódással fordulunk el a nemzetgyülés termétől, a hol látjuk, hogy a törvényhozó a maga tisztének fölséges voltát, s egy nagy és mind nagyobbá leendő államügyhöz való viszonyát elfeledi és a közjóllétet a maga pártjának vagy saját önző érdekének feláldozza; és vigasztalást találunk, ha aztán a törvényszék felé fordulunk, a hol a törvény magyarázója és végrehajtója, fülét a barátság minden kérései és az érdek minden tolakodása elől elzárva, a magánéletnek minden kötelékét hivatalos óráinak tartama alatt feloldva, a közvéleményről elfeledkezve s a mindnyájunkkal közös érzelmeknek elleneállva, csupán csak azt kérdi: mi az igazság? Törvényszékeinkre, a gyengék és ártatlanok menedék- és védhelyeire bizalommal és örömmel tekintünk. Erkölcsi büszkeséggel dicsekszünk azzal, hogy még eddig a romlottságnak egy lehellete sem érintette azoknak tiszta légkörét. Közigazgatásunk ezen ágának nem tulajdonithatunk elég nagy fontosságot. Nem tudunk eléggé féltékeny gonddal őrködni e felett. Minden beavatkozást ennek függetlenségébe ugy kellene megtorolnunk és viszszautasitanunk, mint legnagyobb méltatlanságot, a mit csak országunkon elkövetni lehet. Jaj, kétszeresen jaj annak az istentelen kéznek, a mely társadalmi épületünk ezen legszentebb és legdrágább oszlopait rázkodtatni próbálná.

Azon észrevételekben, a melyeket itt olvasóink itélete alá bocsátottunk, a közjónak nagy tárgyai felett értekeztünk, ha nem is méltólag azokhoz, de mégis, hitünk szerint, tiszta szándékkal. Igyekeztünk kimutatni az erkölcsi hatalom és erkölcsi befolyás előnyeit és fölényét amaz uralkodó hatalom felett, a mely után évszázakon keresztül sovár és véres kezek nyultak ki. Igyekeztünk embertársainak leghatártalanabb roszalása és megvetése zsákmányául tenni ki azt, a ki elég vakmerő volna az állati erőszak hatalmát állitani viszsza az értelmes valóságok felett. Igyekeztünk neménk ellensége gyanánt tüntetni fel azt az embert, a ki az emberi szellemet valami úton-módon bilincsbe verni és mások akaratját a

magáénak alája vetni akarná. Egyszóval, kivántunk másokat és minmagunkat valódi és helyes önbecsülésre, legfőbb erőink és tehetségeink szabad felhasználására és öregbitésére és kiváltképpen a szent és erényes eltökéléseknek amaz erkölcsi erejére és hatályára felbuzditani, a mely nélkül mi rabszolgák vagyunk a legszabadabb intézmények közepette. Valami jobbat ennél az Istentől nem kérhetünk, sem pedig életünket nemesebb célokra nem szentelhetjük.

Fenelon

jellemére és irataira vonatkozó Észrevételek.

Szemelvények a Fenelon irataiból, egy függelékkel, mely magában foglalja az ő életrajzát. Egy nőtől. *)

A legkedvesebb kötelességet teljesitjük, bemutatván és figyelmökbe ajánlván olvasóinknak a könyvet, melynek czime e czikk élén áll. Egy, a gyakorlati vallásra tartozó, eleven tollal irt, vonzó művet irodalmunkra nézve nagy nyereségnek tartunk. Valóban, mindent, mi a keresztény hit- és erkölcstant illetőleg élvezhetőleg van irva, szivünkből üdvözlünk. Szomoru igazság, hogy a vallásos könyvek különösen unalmasok. Ha azt akarnók, hogy valakit elbusitsunk, alig ajánlhatnánk biztosabb szert, mint hogy szüntelen csak ugynevezett theologiai műveket olvasson. Azt a tárgyat, a mely mindenek felett igényli az iró gondolkozó és érző erejének egész teljét, a mely legnemesebb tehetségeinkkel áll összeköttetésben, s a melyhez a józan észnek, képzelődő tehetségnek, izlésnek és szellemnek egyaránt meg kell hozniok a maguk áldozatát: az emberek minden más tárgyak között a leggyarlóbban, a legszánandóbb módon és a legkevesebb izléssel kezelik. Vannak ugyan fényes kivételek; de mi a theologiai művek nagyobb számáról szólunk. Bámulásra méltó dolog, hogy az emberek mimódon gondolkozhatnak és irhatnak oly kevés eredménynyel a vallásról. Hogy egy tárgyat, mely felséges mint a keresztény vallás; magába foglalván az Istent és embert, az eget és földet, az időt és örökkévalóságot; benső összeköttetésben állván az emberiség egész történelmével, világot nyervén minden emberi tapasztalattól, alkalmazható levén az egész em-

*) „Selections from the writings of Fenelon, with an appendix, containing a memoir of his life. By a lady. Boston 1829.“ Czime azon műnek, mely ez értekezésre alkalmul szolgált.

beri életre és végczélul a lélek örökkétartó fejlődését tüzvén maga eleibe, — hogy egy ily tárgyat az emberek oly egyhangulag kezeljenek, hogy az a közmondás szerint unalmas legyen, hogy azok, a kik hivatva vannak e tárgyal foglalkozni, rendesen éppen elődeik nyomába lépnek, és ritkán találkozik egy-egy merészebb szellem, a mely bátorságot vegyen magának a végetlen mezőn a vert útról kitérni: bámulásra méltó dolog és csudának tetszhetik oly ember előtt, a ki nem ismeri azt a szolgaiságot, mely a lelkeket a vallás birodalmában fogva tartja. Igaz, hogy a kik e tárgyról irnak, megszokták azt felségesnek nevezni; de ezt a fönségességet önmagok hideggé és rideggé teszik, hasonlóan a hegycsúcshoz, melyet örökös hó fedez. Nem a keserüség, hanem a fájdalom adja e szavakat tollunkba; mert mi nem hiszszük, hogy akár az egyesek jelleme, akár a társadalom valamely jelentékeny haladást tegyen mindaddig, mig az emberek nem kezdenek az eddiginél nagyobb érdekeltséget tanusitani a lélek legfontosabb tárgyai: az erkölcs és a vallás iránt.

Mint a vallásos irodalom szegénységét s általában az értelemnek e téren való terméketlenségét igazoló megdöbbentő tényre, csak azon kevés számu eredeti műre hivatkozunk, a melylyel Barrow és Taylor óta az angol egyházban találkozunk. Ha szavunk Angliába áthallszanék, szeretnők azt a kérdést intézni részrehajlatlan és tehetségdus férfiakhoz, a kik jobban ismerik saját hazájok történetét, mint mi; hogy fejtsék meg: mi lehet annak oka, hogy egy protestáns testület, a mely oly pazarul meg van ajándékozva a tökélyesbülés eszközeivel, oly hoszszu idő alatt oly keveset tett a keresztény vallás érdekében, s oly kevés művet hozott létre a lélek magasabb természetének érdekében. Nehogy valaki ezen megjegyzésekért félreértsen, mintha mi nem viseltetnénk illő tisztelettel és hálával azon egyház iránt, a mely minden hiánya mellett is a protestantismus védbástyája volt, a melyben oly emberek tündököltek kegyességökkel és erkölcsükkel mint Wilson, Berkeley és Heber, és a melyben a humanitas és a keresztény hit terjesztése érdekében oly számos intézet keletkezett. Nem czélunk megtagadni a tiszteletet egy oly intézménytől, mely minden irányban nagy szellemeket nevelt. Az angol egyházi férfiak között mély értelmü és kitünő tudósokat találunk; itt találjuk Bentley-t és Parr-t, az ókori tudományoknak ezen óriásait; a szép irodalom

*

mezején itt találunk egy sereg zászlóvivőt, kiknek Hurd és Jortin tiszteletre méltó képviselőik. Mi csak az erkölcsi és vallási tudományok érdekében való csekély munkásságról szólunk. Clarke és Butler kivételével, nem könnyen tudnánk valakit a nevezett idő óta megemliteni az angol egyház papságából, a ki határozottan befolyt volna az emberi értelemnek e téren való emelésére. Ezek közül különösen az utóbbinak valóban nagy neve van, daczára irálya állitólagos homályosságának és méltó rá, hogy az emberi nem vezér-szellemei közé sorozzuk. A szentirás magyarázóit illetőleg, a kiknek működése, a mint közönségesen tartják, másodrangu a theologiában, az angol egyház Hammond óta Pearce-n kivül senkit sem tud felmutatni; feltéve, hogy sem az eretnek Locke-t, a ki az irás magyarázatánál ugyanazon erélylyel járt el, mint a bölcsészetnél, sem Whitby-t, a kinek tulzó arminianismusa, a mint az orthodoxia szemrehányólag megjegyezné, a kereszténységnek ama sokkal félelmesebb formájában, az unitarismusban végződött, nem kivánja tagjai közé számlálni. Nem emlitettünk még két egyént ezen egyház tekintélyes tudósai közül: Warburton-t és Horsley-t. Ezeknek nagy szellemét készséggel elismerjük; de Warburton, mint közönségesen tudva van, minden szellemi erejét kimeritette a nélkül, hogy a későbbi korra valami nyomot hagyott volna hátra; és Horsleyről, jóllehet tőle nem közönséges élénkséggel irt, meglepő és jó beszédeket birunk, szintén nem lehet azt mondani, hogy bármi tekintetben új lökést adott volna a gondolat világának, és a biblia-birálatra nézve, a melynek mivelésére nagy buzgalommal szentelte magát, ő az utolsó tekintély, a melyre józan ember támaszkodhatik. Két püspöknek, Lowth és Sherlock-nak szintén örömest adjuk meg a tiszteletet, és kétkedünk benne, hogy ez utóbbi illő elismerésben részesült volna mind e mai napig. Nem felejtkeztünk meg, habár nem is emlitettük, Tillotson-, Secker- és Porteus-ról sem. Ezek mind emlitésre méltó férfiak, főleg Secker, a keresztény ethikának világos és bölcs munkása; de ezek is keveset vagy éppen semmit sem adtak ahoz, a mit kaptak. Azt gondolhatná valaki, hogy mi nem vagyunk igazságosak az angol egyház iránt, mellőzve Paley-t. Paley a mi őszinte bámulásunknak tárgya. Egy nagy mezőre, a mely valóban megérdemli, hogy azt a lelkészek kitünő figyelemben részesitsék, — értjük a keresztény vallás bizonyitékait, — ő új világot deritett. Szerencsés elrendezés és körülirás által a régi erősségeket új köntösbe öltöztette, mialatt állitá-

sait fontos eredeti bizonyitékok által erősitette meg. Az ő „Horae Paulinae“ czimü müve egyike azon kevés könyveknek, a melyek méltók a fenmaradásra. Paley éles látással birt. Tárgyának főbb pontjait éles vizsga-szemmel fogta fel és a maga nyilt, világos és nagy gondolatait oly irályban adta elő, hogy olvasója azokat éppen ugy megértette, mint ő maga. Miben tévedett hát mégis? Emlitők, hogy öt az élesen látás jellemzi leginkább; de a kimeritésben, ugy hiszszük, nem volt oly kitünő. Inkább népszerü, mint bölcselő volt. Hiányzott nála az az értelmi szomj, a mely a bölcselkedő lélek főtulajdonsága. Nem volt ellenállhatlan vágy benne kifürkészni saját természetének mélységeit, vagy hogy meszsze bemélyedjen az Isten müveinek és útainak vizsgálásába. Az erkölcsi philosophiát hátra felé vitte; és a vallási tudományokban s m voltak magasabb igényei, mint az ethikaiban. Beszédei minden dicséretet megérdemelnek, nem ugyan a szivekre gyakorolt erőért, hanem a kötelesség egyenes és szigoru tárgyalásáért és a lelkiismeretre való ébresztő hivatkozásért.

Fennebbi észrevételeinket azon megjegyzéssel zárjuk be, hogy a történelem legnemesebb ágában, értjük a keresztény vagy az egyháztörténelmet, az angol egyház egyetlen kitünő névvel sem ékeskedik. Ezen fogyatkozást egy szomoru és döntő tény igazolja. Az angol olvasók legnagyobb része ellenfelöktől és gunyolójoktól, Gibbon-tól, a hitetlenség apostolától tanulják meg azt, a mit vallásuk fejlődéséről és előmeneteléről tudnak. A keresztény vallás története, az egyházi irodalomnak legfontosabb és legfelségesebb tárgya, még nem talált egyetlen egy iróra is, a kit méltán összse lehetne hasonlitani a polgári történelem nagy nevü iróival. Nemünk leghatalmasabb forradalmát illető tudósitások csak szájról szájra adatnak tovább. Még azon is kétkedünk, ha vajjon van-e, ki fel birja fogni, hogy ily műnek milyennek kell lenni irályára, terjedelmére és jellemére nézve. Hogy ugyanaz a szigoru részrehajlatlanság, az okok és okozatok keresésében ugyanaz a bölcsészeti szellem kell hogy irányadó legyen a vallási történelemben szintugy mint a polgáriban, ezt az emberek jóformán még nem is értik. Az egyes felekezetek és egyházakról való tudósitások, nemcsak hogy ki nem meritik ezt a nagy tárgyat, hanem talán csak alárendelt részek. Szükség ismernünk a kereszténység és pogányság közötti óriási harczot s ezen rendszereknek egymásra való kölcsönös hatását és viszszahatását. Szükség ismernünk a keresztény vallás befolyását a társa-

dalomra, politikára, szokásra, bölcselemre és irodalomra, és viszont azon módositásokat, melyeket az ezen hatalmas tényezőktől szenvedett. Nem tudjuk képzelni sc, hogy a történelem a maga képző erejének gyakorlására jobb mezőt találna, mint a keresztény vallás hősi küzdelmekkel teljes kora; a mult hoszszu során végig tekintve, nincs tárgy, a mely ezen vallás elterjedését és sorsát illetőleg oly alkalmas volna a maga czéljára, a mely abból áll, hogy világot deritsen az ember természetére és erejére és a lélek mélyébe behatolni segitsen. Mikor lesz irodalmunkban ez a nagy és siralmas hézag kitöltve!

A theologiai irodalom ridegségét és a vallásban az értelem terméketlenségét feltüntetendők, az angol egyházra hivatkoztunk. Ha időnk volna, állitásunk támogatására bizonyitékokat találnánk más felekezeteknél is. Tény, hogy az egész keresztény világban hoszszu idő óta egy *bénitó befolyás* müködött teljes erővel, és ennek eredménye felett nem kell csodálkoznunk. A léleknek meg volt tiltva a szabad működés, pedig a *szabadság az erő és gyarapodás nélkülözhetetlen feltétele*. A megkötözött tag lassan mozog és gyengén müködik. A szellem a rabságban elcsenevészik; pedig a lelket rabságba vetni, ez volt a mult idők főfeladata. Az értelmi bebörtönöztetés szomoru következményei eddig még nincsenek is eléggé ismerve; szükség azokat igazi ékesszólással feltüntetni. Ha, a mint mi hiszszük, fejlődés a lélek legfőbb törvénye s teremtésének czélja: ugy nem tehetünk semmit roszabbat vele, mintha meghatározott és változhatatlan hitczikkek által örökre megkötözzük, főképp, ha ezen hitczikkek a sötétség, bűn, politikai és vallási villongás korában készültek. Ez a zsarnokság a legnagyobb szentségtörés az emberi természet ellen. Ha a lélek legfőbb törvénye és czélja a növekedés: akkor ugyanaz az igazság, a mely egy kornak teljesen megfelelt, a jövőre nézve valóságos veszedelemmé lehet; éppen ugy, mint a hogy a ruha, melyet a gyermek jó kedvvel visel, akadályozná és kivenné formájából a megtermett férfiut. Isten a lelket fejlődésre rendelvén, egy határtalan világegyetembe helyezte, a hol végnélküli újabb meg újabb benyomásokkal és ismeretekkel gazdagodjék; és az ember „egy kis rövid szabásu tekintélybe öltözve“ el akarná zárni a lelket ettől a felséges egybeköttetéstől, hogy azt a maga saját tudatlansága vagy korlátolt látköre szerint alakitsa. Az eredmény a mily természetes, épp oly sajnálatra méltó. A lélek, a mint meg van fosztva a ter-

mészettel, a kijelentéssel, az Istennel és az önmagával való szabad érintkezéstől, abban a mértékben veszti el saját életét; éppen ugy, mint a hogy a test is elpusztul, ha nem élvezheti az üde léget s az ég éltető világosságát. Látása megtompul, ereje meglankad, elevensége megzsibbad. A lélek csak a müködésben talál egészséget. Csak anynyira tökélyes, a mennyire önmagát képzi. Nehogy félreértessünk. Nem czélunk tagadni, hogy a léleknek a bölcsőtől a koporsóig szüksége van az emberi oktatás segélyére; de erre mint anyagra van szüksége, hogy azt feldolgozza s nem mint leczkére, hogy azt betanulja. Az oktatás legfőbb czéljának annak kellene lenni, hogy a lelket öntudatra és saját erejének szabad használatára serkentse. Ha a tanitás czélja az, hogy szolgai függést és tétlen hitet csepegtessen a lélekbe: ugy mentől kevesebb, annál jobb. A lélek legjobb szerzeményét gyakran egyedül magamagának köszöni. Ezek saját természetének a mások tanitásából ki nem fürkészhető ismeretéből, az isteni szózat utáni figyelésből, a maga fejlődő és határt nem ismerő erejének felpezsdüléséből és törekvéseiből, új igazságok sejtelemszerü észrevételéből vagy a régieknek hirteleni elsajátitásából származnak, a melyek, ha szabadon működhetnek, a lélek bensejében hatalmas forradalmat idéznek elő. Ezek ellen az ihletések ellen, ha szabad e kifejezéssel élnünk, a melyek az egyént bensőleg érik és a melyek szüntelen átcsapnak az elsajátitott eszmék korlátain, küzd a vallási zsarnokság szelleme kitartó erélylyel; mivelhogy semmitől sem iszonyodik anynyira, mint egy oly lélektől, a melyben ezek az isteni lüktetések teljes erejökben nyilatkoznak. És hogy sikerült a vallási zsarnokságnak ezeket az ihletéseket s ezekből származó munkásságot megbénitani és megakadályozni, egyike azon fájdalmas tanuságoknak, a melyeket az emberi történetek tanulmányozásából kénytelenek vagyunk elfogadni. Ez egyik főoka a theologiai irodalom szárazságának. A vallás, ugy tüntetve fel az emberek előtt mint iga, a helyett, hogy czéljának megfelelőleg a tehetségeket fejlesztette volna, megzsibbasztotta, és a mi különösen méltó a megjegyzésre, hasonlóan más igákhoz, igen gyakran makacs ellentállást szült, a mely a mult megszoritásért a kicsapongásban keresett kárpótlást és bészennyezte a szabadság szent nevét az által, hogy ezt az istentelenség s szégyenteljes féktelenség gyanujába hozta.

Az érintett fontos tárgy miatt meszsze elhagytuk szerzőnket. Örömmel térünk viszsza hozzá. A mint mondók, mi szivből üdvözlünk egy könyvet Fenelontól; teszszük pedig ezt azért, mert habár Fenelon nem is mély, de eredeti gondolkozásu egyéniség volt, s daczára annak, hogy a katholikus egyházhoz tartozott, tökéletesen szabadon gondolkozott. Saját lelkéből irt, és ritkán lakott testben tisztább lélek, mint az övé. Magát egy csalhatatlan egyház hivének tartotta; de azért rendesen a keblében nyilatkozó isteni szózatra figyelt s erről oly hathatósan beszél, hogy a quäkerek nem minden alap nélkül arra a gondolatra jöhetnének, hogy őt magok közé számitsák. Oly kevéssé kötötte magát a megállitott tantételekhez, hogy e miatt magára vonta egyházának vizsgálatát is, s hasonlóan némely más keresztényekhez, a kiket meg is nevezhetnénk, a megtisztult deismus vádja alatt állott. Műveinek az a nagy becse van, hogy azoknak saját lelke a forrása. Tapasztalatból irt s jóllehet gondolatmenete nem egyszer idegenszerünek tűnik fel a világ fiai előtt, mindazáltal valódiságában nem lehet kétkedni. Hogy tulzásokba is megy, nem tagadhatni; de ezek olyan természetüek, hogy az ember nem csak eltüri, hanem szinte megbámulja is. Azt a közönséges fanatismust, mely a nemi szeretetből, leggyakrabban pedig a földi hiuságból származó állati szenvedélyek müködésének eredménye, nem akarjuk legyezgetni. De midőn egy nagy lélek hibázik, oly önzéstelenség és tisztaság után törekedvén, a mely jelen gyarló állapotunkban nem valósitható, még hibáit is tiszteljük, sőt azokban e mellett egy lényeges igazságot ismerünk fel. Ezek csak előlegezik azt a jót, a melyre az ember teremtetett. Az ihletett próféta tévedése ez, a ki életében meglátni reményli azt, a minek ő csak egy későbbi kor számára leendő megigérésével bizatott meg.

Fenelon mélyen bepillantott az emberi szivbe, főképp az önszeretet szövevényeibe. Éles szeme áthatott a bün okoskodásain. De ő a bün ismeretét, nem a maga saját keserü tapasztalata árán szerezte meg, mint a legtöbb ember, kik akkor ismerik meg azt, mikor hatalmába estek; hanem az erény ismerete és abból szerzett tapasztalat által. A gonoszságot neki az ő maga tisztult felfogása és az erkölcsi jóság iránti nagy szeretete jelentette ki. A világosság, a melynek segitségével ő az emberi sziv mélyeibe bepillantott és a mely által annak legtitkosabb büneit is felderitette, az égi jóság volt. Innen van, hogy habár ő a legszigorubb, egyszersmind a legkegyelmesebb vizsgáló biró is. Soha kemény hang nem jön aj-

kára. Az emberi gyarlóságokat angyali szelidséggel nézi, könnyeket hullat azokon, mint egy angyal tenné s ez által ugyan abban a pillanatban, midőn emberi nemünk romlottságával megismertet, egyszersmind igyekszik is azzal kibékiteni.

Hogy Fenelon az emberi természetről nagyon is sötét képet alkotott magának, iratainak csaknem minden lapján látjuk. És ezen nem is csudálkozhatunk. Fenelon korán besodortatott abba az udvarba, a melyben Rochefoucauldnak alkalma nyilt a maga elhiresedett maximáit megalkotni, azon maximákat, a melyeknél gyalázatosabbakat alig lehet e földön találni, az önzés, a kétszinség és az ármány nyomván azokra a magok megkülönböztető bélyegvonásokat. Fenelont a XVI-ik Lajos udvarában olybá képzeljük, mint isteni küldetéssel megjelent szeraphot az elveszettek között; és az a körülmény, hogy ő ebben a légkörben szerkesztette Telemaqussát, előttünk legalább az összes világtörténelem eseményeinél erősebb bizonyságául szolgál annak az igazságnak, hogy az isteni erény elég erővel bir arra, hogy a megkisértetést dicsőséggé változtassa és a koronával tündöklő vétket is a győzelem eszközévé tegye. Másik oka annak, hogy Fenelon oly sötét képet alkotott magának az emberi életről, ugy hiszszük, az ő elhivatásában keresendő. Minden hivatal befoly arra, hogy az értelmet korlátozza és elhomályositsa, de egyik sem inkább mint a papi hivatal. Mi ugyan nem ismerünk nemesebb és több hasznot eredményező elhivatást, mint a minő a keresztény papé; de babonás fogalmak és bizonyos képzelt szentség kisebb nagyobb mértékben a papot elválasztották saját embertársaitól, főleg egy oly egyházban, mely a papot nőtlenségre kárhoztatja s igy rá nezve ezen természetellenes és elszigetelt helyzetben lehetetlen helyes fogalommal birnia az életről. Az is lehetséges, hogy Fenelont a magasb lelkek egy igen közönséges hibája is félrevezette. Igen szigoru és változhatatlan mértéket alkalmazott a sokasággal szemben. Azon hibába esett, hogy a gyermeknél a férfi erejét kereste s a vetés idején már aratást várt. Érezzük, hogy e tárgyat illetőleg mindenek felett óvatosoknak kell lennünk. Tudjuk, hogy az emberi fogyatkozásokkal szemben a kiméletes bánásmód veszélyteljes; de a szigor, mely sokkal közönségesebb, tán még vészesebb. Az emberi természet, közönséges felfogás szerint, kárhoztatásra méltó; de a ki figyelmére méltatja a sulyos küzdelmeket, a vastag sötétséget, a lázas kivánságokat, az erős szenvedélyeket, a melyek között az embernek a maga erkölcsi pályafutását meg kell

kezdenie, a kárhoztatást, könyörülettel és jó reménynyel fogja mérsékelni. Van egy bizonyos bölcseség, talán a legritkább és legfelségesebb szerzeménye a léleknek, a mely egyszerre szabadelvü és szigoru, engedékeny és hajthatatlan; a mely az ártatlan gyarlóságok, természetes fogyatkozások és kisértések iránt könyörületes tud lenni s ugyanakkor egyszersmind az erény fönségességét is kimutatja, a felelősség érzetét megerősiti, önmegtagadásra kötelez és folytonosan arra ösztönöz, hogy igyekezzünk erkölcsi tökélyre jutni: mert a léleknek ez a legfőbb czélja és egyedül ebben van annak boldogsága. Nem mondjuk, hogy Fenelon nem birt ezzel a sokat magába foglaló bölcseséggel; de nem mondhatjuk hogy ez lett volna az ő főismertető jegye.

Azt mondók, hogy szivünkből üdvözöljük a szóban levő könyvet; mivel az egy tiszta keblü és gazdag lelkü férfiu müve. Hozzá teszszük most azt is, hogy nem kevésbbé örülünk e műnek azért, mert egy katholikusé. Sőt ezért talán még inkább méltányoljuk; mert mi azt óhajtjuk, hogy a protestantismus bölcsebbé és türelmesebbé legyen, és erre nézve nem ismerünk jobb tanitót a Fenelon jelleménél. Egy olyan férfiu mint Fenelon elégséges arra, hogy szeretettel öleljük magunkhoz az egész testületet, a melyhez ő tartozott. Az ő erényei védpaizsul szolgálhatnak azon számtalan és minden megválogatás nélküli kárhoztatások ellen, a melyeket a protestáns tulbuzgóság oly gyakran szórt a katholikus egyház ellen. A ki meggondolja, hogy a katholikus egyház több mint száz millió lelket számlál tagjai közé, talán többet, mint a többi keresztény egyházak együtt, kénytelen megdöbbenni azon kárhoztató itélet miatt, a melylyel az emberiségnek ily jelentékeny részét gyakorta illették. Ideje, hogy több méltányossággal viseltessenek az emberek ezen régi és kiterjedt testület iránt. A katholikus egyház számos egyént tud felmutatni, kik a legnagyobb és legjobb emberek közé tartoztak e földön, és ez elég bizonyság arra, hogy az idvesség minden eszközeivel bir. Ki az, a ki hallva azt a megvetést, a melylyel némelyek a katholikus egyházról szólanak, igy ne kiáltson fel: hogyan, hát Nagy Károly, Alfred, Raphael, Michael Angelo, Tasso, Bossuet, Pascal, Des Cartes nem katholikusok voltak-e? A szépmüvészetek mezején és a táborokban, a trónon és szószékben a legnagyobb nevü egyének közül sokan szintén katholikusok voltak. Hogy közelebb jöjjünk a mi korunkhoz, hova kell a keresztény erényességnek felségesebb pél-

dája, mint Új-Anglia fővárosának katholikus püspöke? Ki merné megkisérteni papjaink közül az összehasonlitást a kegyes Cheverus-sal? Ez a becsületes ember, a kit erényei és fényes tehetsége az egyházban és államban most már magas polczra emeltek, és jelenleg egy érsek és egy peer kettős hivatalát viseli hazájában, mig közöttünk volt, egy szegény és miveletlen gyülekezet szolgálatjára szentelte éjeit és nappalait; lemondott a tudósok társaságáról, hogy a tudatlanok és elhagyottak barátja lehessen; megfosztva magát a mivelt élet kényelmeitől, hogy egy atya szeretetével hordozhassa az ő nagy szellemi családjának terheit és fájdalmait, ennek anyagi és szellemi szükségleteivel bajlódván szüntelen, a nélkül, hogy avagy csak egyetlen egyszer is sejtetni engedte volna, hogy mivelt lelke megaláztatva érzi magát látszólagos alanti hivataláért. Láttuk őt a nap égető hevében és a tél fagyos napjaiban a természet elemei ellen, mintegy a szeretet erejével felfegyverzetten, körüljárni utczáinkon a maga papi kötelessége teljesitésében. Most már eltávozott körünkből, de feledve azért nem lesz. A mi a hozzá hasonló embernek becsesebb a hir-névnél, azzal az érzéssel viseltetünk mi iránta. Az ő neve tisztelve van ott, a hol a világ nagyjai ismeretlenek. Utána könnyes szemekkel áldást kérve sohajt nem egy kunyhó szegény és szükséget szenvedő gyermeke: hogyan állithatnók tehát ily fényes példa láttára is, hogy a katholikus vallásnak nincs ereje jó és nagy embereket formálni?

Reméljük, hogy ezen észrevételeinket senki sem fogja félremagyarázni. Senki sem fog részrehajlással vádolni minket, a kik a protestánsok között legkevésbbé rokonszenvezünk a római egyházzal. Mi a róm. kath. egyház mysteriumait, az emberi gyarlóság ezen emlékoszlopait még anynyira sem méltányoljuk, mint keresztény testvéreink; és a mi a csalhatatlansági jogigényt illeti, mi ez iránt oly ellenszenvvel viseltetünk, a miről fogalmok sincs más felekezeteknek, a melyek protestánsoknak nevezvén magokat, szóval megtagadják, de tényleg magok is igényt tartanak egy pápai tévmentességre, azt állitván, hogy nekik is jogukban áll az ő testvéreiknek hite felett őrködni. Mi a pápai szellemi zsarnokságot épp ugy megvetjük és kárhoztatjuk, mint a keleti despotismust. Mi látjuk, hogy Róma történetét a pápák fénykorában martyrok vére, idegen zsákmány, fényüzés és vétek szennyezte be. De végre is, igazságos dolog-e egy egész egyházat elmarasztalni abban a bűnben, a melyet tulajdonképpen egy nehány hatalmas egyéniség kö-

vetett el? Igazságos dolog-e megfelejtkezni arról, hogy az idő, ez a legnagyobb reformator, ugy a katholikusokra mint reánk befolyt a maga tisztitó hatalmával? Megtagadhatjuk-e, többet mondok, nem kell-e örömmel megvallanunk, hogy a kereszténység még a pápai romlottság alatt is isteni hatalommal müködik? hogy az emberek nem tudják azt menynyei erejétől teljesen megfosztani? hogy a legszomorubb sötétség közepette is még mindig felcsillámlanak benne a fénysugarak, melyek a lelkeket ég felé vezérlik? hogy van a lelkiismeretnek engedelmeskedő emberi természetben egy bizonyos erő, mely a hibát semlegesitni s a legveszélyesebb rendszerből is ki tudja választani, s kész elsajátitani azt, a mi abban jó és nemesitő van? Szemet hunyhatnánk-e ama tény előtt, hogy a római papság kebeléből kitünő utánzói támadtak a nagy apostolnak, a ki előtt egykor maga Felix is reszketni volt kénytelen; férfiak, a kik királyok és főnemesek jelenlétében is csak Istennek hajoltak meg, ennek törvényei iránt feltétlen tiszteletet követeltek s a magok erényeire támaszkodva, bátor lélekkel emeltek szót a győzedelmeskedő vétek ellen? Szemet hunyhatnánk-e ama tény előtt, hogy ezen megromlott egyház kebeléből mily számos missionarius támadt, a kik bejárták nyugatot és keletet és a kiknek küzdelme és vértanusága a protestantismus legfényesebb tetteivel bátran kiállja az összehasonlitást? Nem öndicsekvésből, hanem valóságos belső meggyőződésből ismételjük, hogy nálunknál egy felekezet sem óhajtja inkább a katholikus egyház által bitorolt hatalmat, ennek tévtanait, a benső kegyesség pótlására szolgáló gyermekes szertartásait, eltörölni. Mi hiszszük, hogy ezek még maig is sok rosznak a forrásai. Daczára ennek mégis jól esik látnunk, hogy a római egyház tagjai között is vannak a legszebb emberi és keresztényi tulajdonokkal felruházott emberek. Daczára ennek, mi nem vagyunk idegenek katholikusok által irt könyvekből is táplálni kegyességünket; és legnagyobb élvezettel olvassuk azon mesterműveket, a melyekben a katholikus lángész egyesitette mindazt, a mi Jézus életében szép és megható van; örömest adjuk át magunkat ezek mellett az ő csudái és keresztje szemléléséne k, valamint szelid s égi jósággal teljes szent anyja tiszteletteljes bámulásának. Ily érzelmek és gondolkozásmódtól vezéreltetve a türelmetlenség ellen egyformán felemeljük szavunkat, jöjjön az akár a protestánsok, akár a katholikusok részéről. Mi óhajtanók megtisztitani a protestantismust Róma legnagyobb szennyfoltjától s vétkétől, annak kegyetlen vakbuzgalmától és kizárási bűnös szellemétől.

Örömest mulatnánk a Fenelon jellemzésénél, ha nem tüztünk volna magunk eleibe egy más és még fontosabb feladatot jelen értekezésünkben. Különben is a „Szemelvények"-hez csatolt életrajz irója oly lelkiismeretesen jellemezte Fenelont, hogy e tekintetben olvasóink bizonyára hiányt nem szenvednek az én rövidségem miatt. Az emlitett életrajz oly elevenséggel s oly jellemzően van irva, hogy az ember olvasása által önkéntelenül a legmélyebb tiszteletre hevül Fenelon iránt. Midőn az egész életrajz oly érdekes, nehéz abból kivonatot csinálni. Minthogy mégis lehetnek olvasóink között, a kik Fenelont csak névről ismerik, mi pedig azt óhajtanók, hogy mindnyájan ismerjék és szeressék, közlünk abból egy nehány sort.

„Fenelon minden rangu és állapotu emberekkel érintkezvén, szerencsétleneket és bünbánattal küzdőket felkeresvén, elhagyatottakat és erőtleneket gyámolitván és a gyöngédség, erély és jószivüség mindazon tulajdonait egyesitvén magában, a melyek alkalmassá teszik az embert arra, hogy minden jellemü és helyzetü egyének hozzá bizalommal közeledjenek: teljes ismeretet szerzett magának az emberiséget nyomorgató erkölcsi és természeti roszakról. A társadalom minden osztályával való ezen közlekedés eredményezte benne azt a szomoru meggyőződést, hogy az emberiség nagyobb részének szünteleni nyomorral kell küzdenie; ezen igazságnak mély érzete pedig a szerencsétlenek iránti szánakozásra inditotta, a mit iratai, mindenek felett pedig tettei elég meggyőzőleg bizonyitnak. (263 és 264 l.)

„Sétája közben örömest társalgott a földmivesekkel, leült velök a gyepre, és vigasztalta őket. Meglátogatta őket kunyhóikban, asztalhoz ült velök s részt vett az ő szegényes étkezésökben. Ily szivélyes és családias bánásmód által megnyerte azok bizalmát s bepillanthatott lelkökbe. Miután ezek mint atyjokat és barátjokat szerették, örömest hallgattak rá és követték tanácsait. Az öregebbek, a kiknek szerencséjök volt őt ily alkalommal látni, halála után még hoszszasan a legnagyobb tisztelettel beszéltek róla. „Ott van" — szokták mondani — a szék, a melyben a mi jó érsekünk ülni szokott közöttünk; nem fogjuk őt többé látni" és könyeik peregtek le arczukon.

„A cambray-i kerület gyakran volt a harcz szinhelye és ki volt tétetve a hátráló és győző hadsereg prédájának egyaránt. De Fenelon iránt még a hóditó sereg katonái is tisztelettel viseltettek. Angolok, németek és hollandok versenyeztek a lakókkal az érsek

iránti tiszteletben. Minden vallási és felekezeti különbség, minden nemzeti gyülölség és féltékenység elenyészni látszott a Fenelon jelenlétében. Személye biztonságáért katonai fedezetet ajánlottak fel neki, de ő azt viszszautasitotta és egyedül az Istenben való bizalommal járta bé a háboru által elpusztitott vidékeket, hogy nyáját meglátogassa. Ezen látogatásokban útját alamizsna osztogatás és jótétemény jelölte. Midőn hivei között volt, ezek még a háboru zaja közt is békét és nyugalmat látszottak élvezni".

„Azon szerencsétleneket, a kik a háboru miatt oda hagyták hajlékukat, házába fogadta, gondjokat viselte és asztalához ültette. Látván egy alkalommal, hogy egy földész nem akar enni, ennek oka után tudakozódott: Jaj, uram, monda a szegény ember, a mint az ellenség elől elszaladtam, nem volt időm, hogy magammal hozzam tehenemet, a mely családomat táplálta. Az ellenség bizonyosan elhajtja és én többé nem találok magamnak ahoz hasonló állatot. Fenelon igénybe vevén a személyét illető szabad járást-kelést, egy szolga kiséretében azonnal útra kelt és a tehenet a paraszt nagy örömére elhozatta. Ez, mondja Maury cardinal, talán a legszebb vonás a Fenelon életében. S hozzá teszi: szerencsétlen ember az, a ki ezt megilletődés nélkül olvassa. Egy más adomát is beszélnek róla, a mely szintén a szegények iránti jószivüségét bizonyitja. Egy tudományos emberről, kinek könyvtára elégett, mondják, hogy kára felett többen részvétöket nyilvánitván, igy szólott: Nagyon kevés hasznát vettem volna könyveimnek, ha nem tanultam volna meg belőlök a veszteséget békén elhordozni. A Fenelon megjegyzése, kit hasonló sors ért, még egyszerübb és meghatóbb. „Inkább sajnálom egy szegény ember kunyhóját, mint könyveimet". A Fenelon erényei az ő élettörténetének regényes szint kölcsönöznek; de neve el nem enyészik. Midőn porait, melyekről azt hitték, hogy a forradalom viharai azokat is megsemmisitették, feltalálták, a cambray-iak örömkiáltásban törtek ki és a flandriaiak mind e mai napig a „jó érseknek" hivják. (274 és 275 l.)

Az emlékirat igy végződik:

„Midőn a Fenelon haláláról szólunk, annak az igazságnak adunk kifejezést, a melyet mindenki tud, habár kevesen fognak is fel a maga nagy jelentőségében t. i. hogy a jó ember soha sem hal meg; hogy — egy ékesszóló pap szavaival élvén — a halál csak egy esemény volt az ő életében. Midőn iratait olvassuk, bizonyosokká kell lennünk az ő halhatatlansága felől; az ő szelleme köz-

tünk van, behat s elfoglalja lelkünket. Ő most is, mint a hogy életében benső barátja volt a szegényeknek és elhagyottaknak, ugy int a vétektől s vezérfényül szolgál a föld vándorának; az úr szavait intézi mindnyájunkhoz: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, a kik meg vagytok terheltetve, és én megnyugasztallak titeket“.

„Azon hajlékokba, a hová a XIV-ik Lajos és Bossuet neve soha se jutottak el, kivéve ha a Fenelonéval voltak összeköttetésben, s hol az ő anyai nyelvét nem értették, az ő szelleme mint a szeretet és bölcseség mesteréé oda is elhatott, és egy meglehetősen elkopott példány az ő „Reflexions“ czimü munkájából, ahoz mellékelt rövid életiratával az evangelium mellett foglal helyet sok kunyhóban. És vajjon mi teszi Fenelont halhatatlanná? Miért oly kedves ő nekünk? Tudományáért? hirnevéért? ékesszólásáért? Nem. A keresztény szeretet szelleme, az emberiség üdvezitőjének szelleme, mely Fenelon iratain elömlik, az a szeretet, mely önmagunk megtagadására, felebarátaink iránti rokonszenvre, az Isten iránti rokonszenvre serkent: ebben van Fenelonnak az a nagy ereje, melylyel ő lelkünkre hat. Érezzük, hogy ő teljesen felfogta, sőt életének jelszavául tüzte János evangelistának ama fenséges szavait: „Szerelmesim, szeressük egymást, mert a szeretet Istentől van; valaki szereti atyjafiát, Istentől született és ismeri az Istent; a ki pedig nem szereti, nem ismeri az Istent; mert az Isten szeretet“. (282—283 l)

A forditónőnek bizonyára sokan megköszönték és még sokan meg fogják köszönni, hogy alkalmat adott nekik e mű által megismerkedni a Fenelon emelkedett lelkével. A kiválasztás igen helyes és a forditásnak is nagy előnyére van az az egyszerüség, a mi a Fenelon irályának egyik bája. Itt-ott lehetetlen észre nem venni a gondolatok szakadozottságát, a mi, nézetünk szerint, részben a szerzőnek tulajdonitandó, a kinek irományai a lélek természetes virágai inkább, mint mesterségesen kidolgozott művek, de nagyobb részben a forditónő hibája, ha csakugyan hibának lehetne nevezni azt, hogy finom izlésénél fogva csak azokat választotta ki szemelvényül, a mik a protestáns léleknek leginkább épületére szolgálnak, s ezen eljárást követve, kényszeritve volt oly ugrásokat tenni, a melyek a rendet és az összefüggést illetőleg a szemelvényekre nézve nem voltak a legkedvezőbbek.

Elérkeztünk főtárgyunkhoz. Czélunk megvizsgálni Fenelonnak legsajátosabb nézeteit vagy rendszerét. Rendsze-

rét — mondjuk — mert jóllehet Fenelon minden munkái az ő közvetlen ihletettségének bélyegét viselik magukon, mindazáltal meg van bennök az az egység, mely minden nagyobb léleknek sajátja.

Fenelon jóllehet nem tart bizonyos rendszert gondolatai kifejezésében, mindazáltal egy szellem hatja át azokat. Mindenütt ugyanazt a szelid és átható hangot halljuk és mindig érezzük az őt élesen megkülönböztető lélek jelenlétét. Melyek tehát a Fenelon legjellemzőbb nézetei? Előre bocsátjuk, hogy ezen vizsgálódásban semmi olyannal nem kívánjuk olvasóink figyelmét fárasztani, a mi a Fenelon rendszerében itéletünk szerint csak kivételes. A mint már megjegyeztük, mi őtet sem tartjuk mentnek a tévedésektől. Olykor nem eléggé vigyázó, máskor túlcsapongó. Mint minden olyan irónak műnét, a kit lelkének felhevültsége magával szokott ragadni, az ő iratait is vigyázva kell olvasnunk. Gondolatait fejtegetés és bonczolgatás után kell elfogadnunk, és mi éppen erre akarunk jelen értekezésünkkel segédkezet nyujtani. Attól tartunk, hogy Fenelonnak ragyogó fényoldala elfedezheti még hibáit is. A bámulás útat tör a hitnek; és az olvasó erkölcsi és vallási fogékonysága oly benyomásoknak adhat helyet, a melyek mig lelke tisztaságát szeplőtlenül hagyják, oknélküli fájdalmakat okozhatnak és megbénithatják az élet közönséges örömei és munkái iránti édes érdekeltséget.

Lássuk tehát a Fenelon jellemző nézeteit, mindenek előtt az Istenről, minthogy egy vallásos rendszert leginkább ezekből lehet megitélni. Fenelonnak Istenről való nézetei igen egyszerüek és meghatók. Ugy látszik, hogy ő Istenről csak egy fogalmat alkot magának, s róla mindig ugyanazon fogalom szerint gondolkozik. E fogalom nem más, mint az, hogy az Isten atya, a mi lelkünk kegyelmes és nemesitő barátja. A legfőbb lénynek ez a mi lelkünkkel való szellemi rokonsága az, a mi az előttünk levő könyvben kifejezést nyer, a mi annak egyedül jellemző oldala. E könyv szerzőjének egyedüli czélja ugy ismertetni meg velünk Istent, mint egy lelkünkben lakó lényt, a ki azért lakik ott, hogy hibáinkra figyelmeztessen, velünk szelid hangon beszéljen, reánk égi fényt áraszszon, kegyelmében részesitsen, bennünk az iránta való szeretetet fölébreszsze s megtanitson a leggyöngédebb s leghelyesebb módon arra, hogy az ő igazságos és szent akaratának magunkat örömmel s minden ellenmondás nélkül alávessük. Fenelon tel-

jesen elfogadta az Istenről való keresztény tant. Hiszen benne mint közös édes atyában, a ki mindenki iránt, még a legbűnösebb lélek iránt is szeretettel viseltetik és legfőbb gondja az eltévedteket magához hivni. A teremtőnek az elveszettek és tévelygők iránti meleg érdeklődése az a gondolat, a mely ezen kitünő férfi irataiban általánosan uralkodik. Istennek a külső világot, az ember világi érdekeit, a népek történetét illető gondviselésével Fenelon nem sokat bajlódik. Ő Istenről, mint a lélekben jelenlevő, azt hibáira figyelmeztető, világositó, megszentelő, tökélyre vezérlő valóságról szeret beszélni, és erről oly meggyőződéssel, anynyi melegséggel ir, hogy lehetetlen még csak gondolni is valakit, a ki Fenelon iratait olvasva, nézeteit el ne fogadja.

Megismertük a legfőbb lényről való jellemző nézetét Fenelonnak a tárgyalás alatt levő iratokból, mely nem más, mint hogy Isten a mi lelki atyánk, a ki az általa teremtett lelkek tökélyesitésén munkál. A másik nagy kérdés, a mely még mélyebbre enged bepillantanunk a Fenelon lelkébe, a következő: miben helyezte ő az emberi léleknek ezen tökélyét? E kérdést illetőleg a Fenelon nézetét e két szóban lehet kifejezni: önmagunk megfeszitése vagy önmegtagadás és Isten iránti szeretet. Ezek által kell az embernek a maga tökélyesbitését eszközölni. Ezekben s főképp az utolsóban áll a tökéletesség. Fenelon szerint mi két hatalmas mozgató erő közé vagyunk állitva, egyik az Ön, másik az Isten; s minden egyes emberre nézve az a legfontosabb kérdés, hogy ezen ellenséges hatalmak közül melyiknek adja alá magát. Kifejezései e tárgyban különbözők; átaláhan minden munkája jobbára e nézetek bővebb fejtegetéséből áll. Nyiltan szemünk elé állitja az önzés és vallásos szeretet elvei közötti szakadatlan összeütközést és lelke egész erejével azon munkál, hogy meggyőzzön minket arról, hogy az elsőt fel kell áldozni és az utóbbit uralkodóvá kell tenni szivünkben. Ez az ő főczélja. Ezt különböző formákban sürgeti, a melyek közül némelyek ismétlések és csak arra szolgálnak, hogy felállitott tantételét jobban megértsük. Igy például felhiv, „hogy magunkra nézve haljunk meg és éljünk egyedül Istennek“, — „mondjunk le saját akaratunkról és az Isten akarata legyen egyedüli irányadónk“ — ne a magunk, hanem az Isten dicsőségét keressük“, — „önmagunkban ne bizzunk, hanem minden bizodalmunkat az Istenben helyeztessük“, — „magunkat felejtsük el és minden gondolatunk

Istenen függjön", — ne kiméljünk munkát és fáradságot Istenért" a gyönyört vessük meg és az Istenért készek legyünk szenvedni" — némitsuk el szenvedélyeink hangját s hallgassunk egyedül Istennek szent szavára", — az önszeretetet irtsuk ki magunkból és helyébe ültessük bé az Istennek szeretetét" — terveinkről mondjunk le és hagyjunk minden dolgokat az Isten bölcs igazgatására". Ezekben áll Fenelon szerint a tökély elmélete. Az önzés, mint ő tanitja, a lélek és teremtője közötti nagy akadály; minélfogva az önzést kell mindinkább és inkább kiirtani gondolatainkból, vágyainkból, reménveinkből, bizalmunkból, hogy Isten legyen mindenekben minden. Érdekeink, örömeink, terveink, törekvésünk, minden de minden feláldozandó az Isten akaratján való teljes és minden tartalék nélküli önodaadásnak.

Ez a Fenelon tantétele és ez lényegileg helyes; mert az önmegtagadás vagy önfeláldozás és az Isten iránti szeretet, a mely magába zárja az ő teremtményei iránt való szeretetét is, az erkölcsi tökély főelemei. A tiszta és nemes keblü Fenelon mintegy ösztönszerüleg felismerte és minden más alsóbb rendü járulékoktól elkülönitette a keresztény erény ezen lényeges alkatrészeit vagy tulajdonságait; és vannak helyek, a melyekben oly szépen, anynyi erővel és igazsággal adja előnkbe ezeknek szivünkben való mély és csendes működését és az életben való nyilvánulásait, hogy alig lehetne őt feljülmulni.

Azonban nekünk mégis vannak határozott ellenvetéseink Fenelonnak ezen nézetei kifejtése ellen. Az ő kifejezésmódja, daczára látszólagos egyszerüségének, gyakran homályos; tantételeinek nem jelöli ki az illető határt, és a mi legfőbb, a tökélyt szomjuhozó, finomult lelkek könnyen félrevezettethetnek az ő sajátságos modoru előadása által. Ellenvetéseinket teljesebben is be fogjuk bizonyitni.

Előadtuk, hogy a Fenelon rendszerében a magunk megfeszitése vagy önmegtagadás és az Isten iránti szeretet az erény vagy tökély két főalkatrésze vagy eleme. Mi a kettőt különveszszük vizsgálat alá, habár tényleg gyakran összevannak forrva egymással és egyik a másikat mindig maga után vonja. Az önmegtagadással vagy önfeláldozással kezdjük, a melynek fejtegetését illetőleg mi nagyon különbözünk szerzőnktől. Tán egy szó sem fordul elő többször Fenelonnál mint az Ön szó és különösen hajlandó azt ellentétbe helyezni Istennel. Szerinte Isten és az Ön vagy Én ellenséges elemek, a melyeknek egymással sem-

mi közös érintkező pontjok nincs; egyik minden rosznak, a másik minden jónak öszpontositása. Az Ön vagy Én minden véteknek és nyomornak elve és fészke; ezért kárhoztatásában soha ki nem fárad, s átalában el lehet mondani, hogy azon kötelességekre nézve, a melyek ennek megöldöklésére ösztönöznek, nem ismer határt. Ámde hasonló kifejezések már igen gyakran félrevezették az embereket önmagoknak és saját természetöknek megitélésében és felejtették velök azt, a mit tulajdonképpen önmagoknak köszönhetnek. Ez a felfogás sötét felhőt boritott az emberek állapotára és kinézésére. Önmagokkal való elégedetlenséget szült, a mi épp oly veszélyes vétek, mint az elbizakodás. Ha valakinek szüntelen azt kiáltják a fülébe, hogy önmagát feszitse meg, ezt könnyen ugy értheti, hogy egész természete megvetésre méltó, és ekkor attól lehet tartani, hogy természetünk csakugyan alásülyed, növekedése megáll, szabad mozgása megszűnik, s következőleg elveszti minden szépségét, kellemét és erejét. Mi nem állitjuk azt, hogy Fenelon ezt a hibát, a miről szólunk, elkövette volna, vagy hogy felelős lenne az ő tanaiból vont következtetésekért. De annyi bizonyos, hogy az ő kifejezésmódja alá ez a hiba is befészkelheti magát; mi pedig ezt oly nagynak és veszélyesnek tartjuk, hogy éppen azért szükségesnek látjuk bővebben kifejteni. Az emberek semmiben sem hibáznak inkább, mint midőn saját természetöket csekélylik és azt rosznak itélik. Senki sem méltányos magamagához. Ezen nagy tárgyat illető igazság valóban annyira homályos, hogy mint paradoxon tünhetik fel. Az ember, helyesen fogva fel helyzetét, a helyett hogy önmagának teljes megfeszitésére lenne kényszeritve, ellenkezőleg, nem is tudja eléggé méltányolni és becsülni önmagát. Tudjuk, hogy ez az állitás merész. De kemény kifejezéssel kell élnünk, ha nagy tévedést akarunk ellensulyozni. Mi óhajtjuk észrevétetni azt, hogy az önmagunk megvetését és megtagadását illető kötelességekre nézve illő határok közt kell maradni és hogy csak az az önmegtagadás igazán erényes, a mely elősegiti az önbecsülést. Véleményünket kifejtjük, még pedig ezt oly állitásokkal kezdjük meg, a melyeket, felteszszük, senki sem fog ellenezni.

Ha az ember magasabb természetét nézzük, azonnal belátjuk, hogy ezt megfesziteni vagy megtagadni nemhogy kötelesség volna, sőt éppen vétek. A lélekről, mely az ember leg-

főbb megkülönböztető jegye, soha sem beszélhetünk, nem gondolkozhatunk elég nagy tisztelettel. Istennek, legfőbb műve, tükköre és személyesitője az e földön. Annak a külső világ feletti fönsége — fájdalom — nincs eléggé tekintetbe véve, de azért igaz. A léleknek ezt a kitünőségét nemcsak azért tulajdonitjuk, mivel felfogni képes a világegyetemet, a mely magáról nem bir fogalommal, hanem még magasabb okokból is. Mi azt hiszszük, hogy a lélek rokon azzal az értelmi erővel, mely a természetnek lételt adott s következőleg magában rejti azokat a csiraképes és termelésre hivott elemeket, a melyekből a természet származott. Hiszszük azt is, hogy a mindenség legfőbb czélja anyagot, tért és ösztönt szolgáltatni a léleknek a végre, hogy magát a végetlen szellemmel azonositsa; azaz, hogy bennünk egy oly fejlődést segitsen elő, a mivel a világon senki sem versenyezhet. Ily transcendentalis a lélek. Nincs dicséret, mely méltó volna Isten azon jóságához, hogy minket az ő saját szelleméhez való hasonlatosságra teremtett. Nincs oly képzelőtehetség, a mely felbirja fogni azon adomány nagyságát, mely egy értelmi és erkölcsi létben áll. Távol attól, hogy ezt keresztre feszitsük, legfőbb kötelességünk és a teremtő iránti legnemesebb tartozásunk annak kifejtésére igyekeznünk.

Szólottunk a lélekről, ezen legfőbb részünkről és a bűnről, melyet ennek megfeszitése vagy lealacsonyitása által elkövetünk. De az önsanyargatás még szorosabb korlátok közé vonandó. Tekintettel levén arra, hogy mi nem csak lélekből, hanem egyszersmind testből is állunk; állati vágyakkal birunk, szemeink, füleink s minden érzéki szervünk által örömek elfogadására vagyunk hivatva, tulajdonképpen ezeket sem áldozhatjuk fel teljesen, a mint sokan kivánni látszanak. Az ember ezen vegyes összszealkotásában mi egy szép egészet látunk. A legalsóbb tehetségekben, valamint a legnagyobbakban mi fontos hasznot, és minden érzékben oly öröm forrását látjuk, a melyet nem szabad megvetnünk. Sőt azt hiszszük, hogy a kiben a külső testszerkezet a legteljesebben és öszhangzóbban ki van fejlődve, a kiben a tagok ereje az érzékek finomságával egyesülve van, az ezen szerencsés testszerkezetnek, ha akarja, nagy hasznát veheti értelmi és erkölcsi állapotára nézve is. Hiszszük azt is, hogy a lélek a maga miveltsége és erkölcsi nemessége arányában igen szép viszszahatást gyakorol a testre és annak müködési és élvezeti körét szélesbiti. Az emberi természetet ilyenformán mint egy egészet, mint az anyag és szellem összze-

köttetését tekintve, oly műnek ismerjük, a mely méltó isteni teremtőjéhez, és annak nem megöldöklése és teljes megfeszitése, hanem egyetemes fejlesztése az a leczke, melyre minket a bölcseség és erény tanit.

Tovább megyünk. Személyes érdekünknek, gyönyörüségünknek és jóllétünknek óhajtása, — az az elv, melyet közönségesen önszeretetnek nevezünk, nem olyan, hogy az ellen élet-halál harczot vívnunk vagy azt éppen megsemmisitenünk kellene. Tagadhatatlan, hogy ennek az illő korláton való tulcsapása legfőbb erkölcsi veszedelmünk. Minden bűnnek forrása főképp e vagy ama formában nyilatkozó önzés. De a korlátlanságot nem szabad felcserélni az önbecsüléssel, a mit természetünknek minden tulajdonságai között legutóljára nélkülözhetünk. Semmi sem bizonyosabb, mint az, hogy minden lényre nézve elsőbb sorban áll az önmaga jóllétéről való gondoskodás, mint a másokéról, és hogy ez iránt különös tekintettel lenni, már maga jelen helyzetünk parancsolólag követeli. Kiki maga ismeri saját szükségeit, veszélyeit és azokat a szüntelen szaporodó igényeket, melyek helyzetével együtt járnak, és ha csak egy napra is megfelejtkeznénk az önmagunkra való gondoskodásról, feltartóztathatlanul elvesznénk. Nagy fontosságu az a megjegyzés, hogy az erkölcsi veszély, melynek az önszeretet miatt ki vagyunk téve, éppen abból származik, hogy az önszeretet kiirthatatlan keblünkből és szükségünk van annak folytonos gyakorlására; mert a léleknek ismert törvénye szerint minden szenvedély, ha azt illő korlátok között nem tartjuk, a gyakorlás által folytonosan erősbül. Az önszeretetnek ezen elfajulását éppen annak különös fontossága eredményezi, mely szerint működésére szakadatlan szükségünk van; következőleg nem volna helyes az önszeretetet kiirtanunk s nem is kell azt ugy tekinteni, mint szennyfoltot az emberi természeten. Azonban azt sem lehet tagadni, hogy az önszeretet csakugyan könnyen elfajul. És ez az elfajulás aggasztó. Ez a mi legfőbb veszedelmünk. Ez az ösvény, a melynek szüntelen a szélén járunk. Ez a mi természetünknek próbaköve. S ha nem vagyunk képesek annak ellentállani és elfojtani, ennek tulajdonithatjuk a jelen kor minden bűnét és nyomorát, a szeretet lángjának kialvását, az erkölcsi halált, mely iszonyubb az élet minden más szenvedésénél. Ezt az igazságot Fenelon mélyen érezte és oly erélylyel tanitotta, a minővel rajta kivül kevesen, s munkáinak főbecse ezen erkölcsi veszély ellen irányzott erőteljes intésekben áll. Az önszeretet ta-

lálékonyságát bámulatra méltó éleselmüséggel tárgyalja, kimutatja, miként öltözteti fel magát a legszentebb indokokba és miként táplálja magát éppen erényeinkből, mig végre aztán felemészti azokat. Mind ez igaz. És mégis az önszeretet természetünknek oly lényeges része, hogy azt nem szabad és nem is lehet kiirtanunk.

Az önszeretetnek ezen könnyen bekövetkezhető elfajulásából lehet kimagyarázni azt, hogy miért használ Fenelon és mások is oly erős kifejezéseket azon veszélyeket illetőleg, a melyek minket ezen oldalról érhetnek. De ezek a kemény kifejezések talán szintén befolytak anynyira, mint más okok, arra, hogy az emberiség a helyes önbecsülés szükségét érezni kezdje. Mivel az önszeretet elfajulásra való hajlandóságánál és folytonos szereplésénél fogva természetesen sokkal inkább a figyelem tárgya lett, mint bármely más működési elv, és mivel az emberek azt nem anynyira a maga rendes működésében, mint inkább más érzelmeinkre való hatásában és azok feletti győzedelmében tették vizsgálódásaik tárgyává, innen ugy tekintették azt, mint az emberi természet legfőbb alkotó elemét. Bölcsészek, már t. i. olyanok, a kiket helytelenül tiszteltek meg e névvel, feladatul tűzték ki magoknak minden más érzést az önszeretetbe olvasztani bé, azt életünk egyedüli rugójává tenni, úgy, hogy szerintök a lélek csupán csak az önszeretet által vezéreltetik minden működésében. Vegyük hozzá ehez még azt, hogy lelkünk ezen elve, a mint neve is mutatja, az Önnel vagyis az egyénnel bajlódik: akkor megtaláljuk egy a jelen vizsgálódásra igen fontos tény magyarázatát. Ebből ugyanis megértjük, mimódon lehetett az önszeretetnek az Önmaga elnevezést adni, mintha az egész egyént az önszeretet alkotná, és hogyan lehetett arra a gondolatra jőni, hogy az önszeretet a lélek minden más erejénél és tehetségénél inkább befoly az emberi természet alakitására. Azt gondolták ugyanis, hogy az önszeretet, különösen ha az illő határain tulcsapott, maga az ember és ugy is beszéltek róla, mintha magáról az emberről beszélnének, kiben az önszeretet működött. Ezért kivánta Fenelon s vele sok más iró, a legélesebb és legkiméletlenebb kifejezéseket használva, az önmagunk megfeszitését az ember kötelességévé tenni.

Ámde az nem áll, hogy az önszeretet egyedüli elvünk, vagyis, hogy annak nagyobb része van lényünkben, mint más elveknek; ennélfogva szükség ellentállanunk azon rosz befolyásnak, mely ilyen

beszédmód miatt természetünket éri. Természetünknek vannak más alkotó elemei, még pedig jóval hatalmasabbak az önszeretetnél, melyeknek az önszeretet csak segédül és szolgálatjokra rendeltetett és a melyek folytonos küzdelemben állanak ennek kicsapongásaival. Például, van józan eszünk, értelmi tehetségünk az igazság keresésére és megszerzésére; és ez lényegileg oly elv, mely önhasznát nem tekinti; mert az igazság, mely az értelem vizsgálódási tárgyául szolgál, egyetemes és minden részrehajlás nélküli természetü. Az értelmi tehetség nagy feladata megismertetni az egyént a világegyetemben nyilatkozó isteni rendszer törvényeivel, — oly rendszer törvényével, mely végtelenül tulszárnyalja az egyént, a ki annak csak egy igen kis részét teszi; a mely számtalan, az Isten előtt egyformán kedves lényt foglal magában, és a melynek felséges és áldásteljes végczélja az egésznek folyton gyarapodó jólléténck előmozditása. Továbbá, emberi természetünk gazdag a legváltozatosabb indulatokban és hajlamokban, a melyek családi és más közönséges viszonyainknak felelnek meg; hajlamok, melyek számuknál fogva erőt vesznek az önszereteten; a melyek másokat a mi gondoskodásunk főtárgyaivá tesznek; karjainkat a mindennapi munkára megedzik, és megerősitik az elfáradt testet, hogy el tudja hordozni az éjjeli álmatlanságot. E mellett minden emberben megvan az emberszeretet általános érzése, melynélfogva készek vagyunk minden embernek, még az idegeneknek is segélyt nyujtani, könnyeiket letörölni, nyomorukat még nagy áldozatok árán is a lehetőleg enyhiteni. Mindenekfelett ott van az erkölcsi elv, a melyet különösen az ember énjének lehet nevezni; mivel királyi hatalommal van felruházva az ember egész természete felett, és éppen azért volt az ember keblébe oltva, hogy minden vágy felett uralkodjék. Ez különösen önhaszonlesés nélküli elv. Ennek lényege a részrehajlatlanság. Ez nincs tekintettel a személyre. Ez az igazság elve, mely mindenkinek jogát védelmébe veszi és a legkisebb igazságtalanság miatt haragra lobban, haszinte az tulajdon hasznára lenne is. Ez az erkölcsi természet különösen az, a mely az egyetemes szeretet gyakorlásában találja örömét, és a mely a szivet édes hullámzásba hozza valamely nemes tett végrehajtásának vagy hősiesen kiállott veszélynek és az emberiség érdekében szenvedett halálnak látásán vagy hallásán. Ezek a különböző elvek, főleg az utóbb emlitett, éppen oly iga-

zán a mieink, mint az önszeretet. Midőn az ember önmagáról gondolkozik, ezek mind eszébe kell hogy jussanak, mint az ő saját főtulajdonai. Alig követhet el maga ellen nagyobb hibát, mintha ezeket kifelejti vagy kizárja azon fogalomból, melyet magáról alkot, és az önszeretetet teszi lénye egyedüli elemévé.

Kissé bővebben tárgyaltuk azt a korlátolt értelmezést, melylyel az Ön vagy Én szónál gyakran találkozunk; mivel mi meg vagyunk győződve a felől, hogy az emberi természetet lealázó eszmékre és azon veszélyes gondolatra vezet, hogy valamely erényes cselekedetet gyakorlunk akkor, midőn természetünket megvetjük. Óhajtjuk megértetni, hogy ez a megvetésre kárhoztatott Én nemcsak érzéki vágyakat, hanem magas tehetségeket is rejt magában, és ha ezen tehetségek lelkiismeretesen kifejtetnek, az Én a világegyetem legnemesebb lényei között foglal helyet. Hogy ezt a gondolatot megvilágositsuk, felhivjuk olvasóink figyelmét az erkölcs és vallás egy igen fontos, de nagyon is elhanyagolt szempontból való megvizsgálására. Ezekről rendesen elvontan szoktak az emberek beszélni, mintha lényükhöz se tartoznának; mintha azok holmi idegen lények volnának s csak ugy kivülről lépnek bé lelkünkbe, de ott is tőlünk különválva maradnak. Holott a vallás és erény, valahol azok feltalálhatók, semmi egyebek, mint maga a lélek Azok képezik az emberi természetet. Egy jó ember erkölcse és kegyessége nem valamely tőle elkülönitett birtokok; ezek és önmaga egy és ugyanazon lény, s minden dicséret, a mi ezeket illeti, az övé. Mi a vallás? Nem valamely idegen lakós, nem természetünktől idegenszerü valami, a mely kivülről száll belénk s lakást vesz keblünkben. A vallás maga a lélek, mely teremtőjéhez emelkedik. Mi az erkölcs? Ez is maga a lélek, mely saját lényéhez tartozó törvényre, a kötelesség törvényére figyelmez, az iránt tisztelettel viseltetik és annak engedelmeskedik. Mosolyognunk kell gyakran, midőn az emberi természetet lealacsonyittatni s ugyanazon lélegzetvétellel a vallást az egekig magasztaltatni halljuk; mintha a vallás valami becsesebb volna mint az emberi természet, mely a magában levő főtörvény iránt engedelmeskedik. Vallás és erkölcs, a menynyiben azokat birjuk, nem egyebek minmagunknál, és az a tisztelet, a melyben az em-

berek ezeket részesitik, tulajdonképpen az emberi lélek iránt kifejezett tartozás. Az önmagunk megfeszitése tehát, a menynyiben az az önbecsülést kizárná, minden egyéb lehet, csak erény nem.

Még egy más gondolatmenetet is megkisértünk röviden felállitani, a mely hasonló eredményre vezet. Az önmagunk megfeszitése vagyis az önmegtagadás bizonyos munka, és minden munkához szükség van munkásra is. Az emlitett munkát tehát ki hajtja végre? Felelet: maga az ember, a ki egyszermind munka tárgya is. Ő maga van e munkára felhiva. Egy benső szózat és az Isten törvénye őtet hivja fel arra, hogy önmagán erőt vegyen, saját lelkén uralkodjék és minden szenvedélyét megzabolázza. Ámde ez a benső erő, a melyet az önmagunk megtagadása feltételez és megkiván, a legragyogóbb bizonyság arra nézve, a mit természetünk felséges voltáról adni lehet. A legnemesebb erő ez, melylyel Isten az embert felruházta. Oly hatalom ez, a mely sokkal becsesebb, mint az, a mely a külső természetet maga alá veti. Az erkölcs világának fő alkateleme ez, nagysága az emberi lélek nagyságát bizonyitja, a mely kötelezve van azt az erőt folytonosan gyakorolni. És ez még nem minden. Az önmegtagadásnak van bizonyos czélja is, vajjon ez mi? Az, hogy természetünket szabaddá tegye és tevékenységre ösztönözze. Az önmegtagadásnak bizonyára nem az a czélja, hogy a lelket a földre sujtsa, hanem hogy megzabolázza azokat az indulatokat és szenvedélyeket, a melyek a lélek ellen küzdenek, hogy az erkölcsi és értelmi tehetségek új életre serkenjenek és isteni eredetöket kinyilvánitsák. Az önmagunk megfeszitése, helyesen értelmezve a dolgot, abban áll, hogy szenvedélyeinket elfojtsuk s ez által gondolkozó tehetségünk, lelkiismeretünk és őszinte szeretetünk akadály nélkül kifejthessék a magok erejöket. Az állat megsemmisitése ez a végre, hogy az angyal mibennünk kifejlődhessék. Azon tehetségeken alapszik ez, a melyek minket Istenhez hasonlóvá tesznek, s czélja ezeknek kifejlesztése és megdicsőülése. E szerint ugyanaz a kötelesség, melyet némelyek az önmegvetéssel azonositnak, éppen az önbecsülést foglalja magában s azt teszi kötelességünkké. Ez a tökélyben, mint a mi örökségünkben és végczélunkban való hit és azután való törekvés.

Ezekben megmutattuk, hogy minő szoros meghatározást igényel az önmagunk megfeszitése vagy az önmagunkról való lemon-

dás, és hogy mily távol áll az az önmagunk megvetésétől. Célunk volt e fejtegetés végén észszerü magyarázatát adni azoknak a frazisoknak, a melyekben Fenelon ezt a kötelességet szivünkre köti. De tér szüke miatt azok közül csak egyre vagy kettőre vetünk egy rövid pillantást. Talán semmit sem kiván tőlünk oly gyakran, mint hogy „saját akaratunkról lemondjunk“. Ez Fenelonnak kedvencz frazisa. S vajjon mi értelme van ennek? Talán az, hogy megszünjünk valamit akarni? Minden inkább mint ez. Bizonyára az akarat soha sem oly erős, mint midőn az ember lemond valamiről, és semmi által sem lehet azt inkább fejleszteni, mint éppen ennek gyakorlásában. A kifejezés tehát nem egyebet jelent, mint hogy a kötelesség leggyöngédebb szavára is készek legyünk feláldozni hajlamainkat. Ugyde ki nem tudja, hogy a lélek semmi által sem tünteti anynyira az akarat erejét, mint valamely vágy leküzdése által? És mi czélja és haszna van a vágygyal való ezen küzdelemnek? Az, hogy a lélek erkölcsi ereje gyarapszik, hogy az akarat mind rendithetlenebb és megingathatlanabb lesz az Isten által előnkbe tüzött legnehezebb kötelességek és legfelségesebb erények teljesitésében.

Továbbá Fenelon ismételten arra int, hogy „felejtkezzünk el magunkról“. De vajjon ez mit jelent? A magunkról való megfelejtkezés betü szerinti értelemben lehetetlen. Lényünköt éppen oly könnyen megsemmisithetjük, mint öntudatunkat. Hiszen önmagunkról megemlékezni tulajdonképpen még kötelesség; erre saját jóllétünk érdekében minden szempillanatban szükségünk van; és szükségünk van különösen azért, hogy e megemlékezés által magunkat az Isten akaratja szerint igyekezzünk formálni. Abban nincs semmi veszedelem, ha magunkkal sokat foglalkozunk, csakhogy gondolkozzunk magunkról helyesen, azaz, tekintsük magunkat ugy mint erkölcsi lényeket, a kik tetteinkért egy isteni törvényadónak felelősséggel tartozunk és arra vagyunk teremtve, hogy az erényben gyönyörködjünk, azt szüntelen keressük, igyekezzünk mind nagyobb és nagyobb emberszeretetre, másokkal rokonszenvezzünk, azokért szenvedni is készek legyünk, és ezen az úton haladva, emelkedjünk fel a mi eredeti példányképünkhöz. Vannak azonban érzések, a melyekre nézve nem tudunk magunk iránt eléggé felejdékenyek lenni. Bármi névvel nevezhető előnyeinket, jótetteinket, erényeinket, ha ezeket az önszeretet a maga dicsekedésére fel akarja használni, ha ezekről azért emlékszünk meg, hogy magunkat általok

mások fölé emeljük és elfojtsuk magunkban a tökélyesülés utáni vágyat, a mi haladásunkban rendesen akadályoz, — ezeket az érzéseket és gondolatokat bizonyára nem tudjuk eléggé távol tartani magunktól. Ha akár lelki, akár testi előnyeink hiuságunk és kevélységünk táplálására szolgálnak, ha ezek meggyengitik bennünk azt a tudatot, hogy mi is ugyanazon természettel birunk, a melylyel embertársaink, ha rokonszenvünket mások iránt elfojtják vagy itélő tehetségünket megrontják: akkor nem lehetünk elég vigyázók magunkra, hogy azokról meg ne emlékezzünk. Ha a képzelő tehetség által örömeink anynyira tulfeszittetnek, hogy e miatt a kötelesség iránt érzéketlenek leszünk: akkor a legnagyobb erőt ki kell fejtenünk, hogy az ily örömek kedves érzetét teljesen elfelejtsük s azoknak még csiráit is kiirtsuk lelkünkből. Ily részeit, ily elemeit kell lényünknek feledékenységbe menni hagyni. Erkölcsi, értelmi, halhatatlan természetünkről nem tudunk elég sokat gondolkozni; ellenkezőleg, ezekről teljes világéletünkben mindig a legtisztább öntudattal kell birnunk.

A most előadott nézetek szerint az önmegfeszités vagy önmegtagadás természetünk alsóbb rendü erőinek a felsőbbek alá való rendelésében áll. Gyakorlati elismerése ez értelmi és erkölcsi tehetségeink fölényének és méltóságának. Egy kötelesség sincs, mely önmagunk iránt nagyobb tiszteletet s egyszersmind nagyobb tartozást foglalna magában. Az önmegtagadást illető ezen nézetünket szükségesnek láttuk bővebben kifejteni azért, mert ez a legnagyobb félreértésre szokott alkalmat adni s gyakran ugy van tárgyalva, hogy nem a lélek fölemelésére, hanem még lealacsonyitására szolgál. Valójában mi semmit sem óhajtunk inkább és semmit sem tartunk oly fontosnak, mint helyesebb nézetekhez segitni az embereket azon benső lelki kincseket illetőleg, a melyekkel Isten minket megajándékozott. Semmit sem óhajtunk inkább, mint felnyitni szemeiket, hogy lássák saját szellemi birtokukat. Mélyen érezzük azokat a nehézségeket, melyek e tárgygyal összeköttetésben vannak. Tudjuk, hogy meg kell küzdenünk nem egy lélekbe befészkelődött titkos hitetlenséggel. Tudjuk, hogy a legtisztább kifejezéseket is félremagyarázzák olyan emberek, a kiknek nincs saját tapasztalatuk arról, a mit mi fejtegetünk. A lélek — bizonyosak vagyunk felőle — csak saját munkássága által ismeri meg önmagát világosan. Az embernek gondolkozásra, működésre, ki-

tartásra adott tehetségeit, a léleknek azon erőit, melynélfogva ez örömet és fájdalmat elhordozni, magát más lényekkel azonositni, az igazságot elfogultság és félelem nélkül keresni, az Istennel egyesülni, a kötelesség teljesitésének életét feláldozni képes, — igazán felfogni és illően méltányolni csak azok tudják, a kikben ezek a lelki erők és tehetségek fokonként már kifejlődtek és folytonos működésben vannak. Mindazáltal nem kétkedünk, hogy szavaink sokaknál, habár gyenge viszhangra fognak találni. Olyan lélek, a minőt Isten lehelt az emberbe, nem könnyen élhet a nélkül, hogy isteni eredetéről némi jelt ne adjon. Az emberi természetet illető tisztább vagy homályosabb kijelentés, egy bizonyos világosság sugarai, melyek nem e földből valók; bizonyos rokonszenv mindaz iránt, a mi jó és nemes az emberi jellemben van; némi fogékonyság a szép iránt; a lélek mélyén fakadó szeretet forrásának nehány üditő cseppje; valamely tisztább boldogság után való vágyódás, az önhaszonlesés nélküli tettet követő kedves érzés benyomásai, végre Istenbeni benső viszonyának homályos sejtelme; mindezek a legtöbb emberben megvannak, s a legtöbb kebelben feltalálhatók. Igen sokan vannak az emberek között, a kik saját tapasztalatból ismerik a lélek ezen elrejtett kincseit és annak örök rendeltetését igazoló bizonyitékokat, mig másoknál ismét a szellemi és erkölcsi erő már oly mértékben nyilatkozik, hogy csak gondolataikat kell helyes irányban önmagokra forditani és azonnal felismerik szellemi erejöket, valamint azt a megbecsülhetetlen áldást, mely azoknak kifejtéséből származik. Mi ezek számára irtuk e sorokat. Mi semmit sem tartunk oly nagy fontosságunak az emberre nézve, mint saját lelkének ismeretét s annak a végetlen szellemmel való benső, szoros viszonyát. Hinni abban, a mit az ember mint fejlődésképes csirát keblében hordoz; hinni abban, a mivé az ember lehet, a mire rendeltetve van, hinni azon lelki erőben, szellemi világosságban, erkölcsi tisztaságban és nemes élvezetben, a melyhez mindenkit elvezérleni volt czélja Jézus Krisztusnak, — ugy látszik nekünk, hogy ez a hit az az elevenitő, idvezitő és újjászülő elv, a melynek a lelkekben leendő felébresztésére Isten a maga fiát elküldötte, s boldogok azok, a kik e hitet terjeszteni s azt e földön uralkodóvá tenni tudják.

Az önmegfeszitésre, Fenelon szerint a tökély ezen első alkotó elemére vonatkozó észrevételeinket ezennel bevégeztük; és most átmegyünk a másodikra: az Isten iránti szeretetre.

Szándékunk volt e tekintetben a lehető legterjedelmesebben nyilatkozni; de e végre már kevés tér maradt fenn számunkra. Örömmel valljuk meg, hogy erre nézve kevesebb ellenvetésünk van a Fenelon fejtegetései ellen, mint volt az elsőre nézve. Ezen szeretet fenséges és boldogitó voltáról Fenelon igazán, méltóan, a valódi és mély meggyőződés átható hangján ir. Egy pontra nézve azonban mégis hiányosnak tartjuk fejtegetését. A vallás erkölcsi alapját és természetét nem állitotta meg elég szilárdsággal és határozottsággal, a mit valóban mások is igen kevesen tesznek meg. Nem tanitotta elég világosan azt a nagy igazságot, hogy az Isten iránti szeretet kezdettől végig az erény szeretete. Nem érezte eléggé, hogy a vallás az ember erkölcsi tehetségének gyümölcse és legtökéletesebb formája. Néha azt tanitja, hogy ha mi az Isten akaratját teljesiteni óhajtjuk, le kell mondanunk és el kell hallgattatnunk józan értelmünket, mintha az isteni akarat nem volna öszhangzásban saját tehetségeinkkel; mintha az bizonyos homályos és titokszerü valami volna; mintha követéseért ki kellene oltanunk saját lelkünk világát. Már pedig az isteni akarat öszhangban áll saját természetünkkel. Nem egyéb az, mint amaz erkölcsi jóságnak Isten általi helybenhagyása és ajánlása, a melynek parancsai az ember lelkébe vannak beirva, és a mely iránt az ész és lelkiismeret még akkor is, mikor az engedelmességet hajlandók megtagadni, titokban nem csekély tisztelettel viseltetnek. Az emberi lélek és az isteni törvény nem két különböző, egymással semminemü öszszeköttetésben álló dolog. Ha az ember magamagának nem volna törvénye: ugy az égi törvény kijelentését sem érthetné meg. Ha a kötelesség elve nem volna lelkének lényeges része: ugy nem lehetne semminemü engedelmességre kényszeriteni. A vallás erkölcsi természetünkön alapszik s voltaképpen ennek legkifejlettebb és legdicsőbb alakja, és mi nagyon sajnáljuk, hogy ez a felséges igazság nem tündöklik nagyobb fénynyel a Fenelon iratain. Célunk volt e gondolatokat körülményesen tárgyalni; de mivel jelen értekezésünkben ezt már nem tehetjük meg, jobbnak tartjuk azt itt mellőzni s e helyett egy nehány töredékes észrevételt teszünk az Isten iránti szeretet érzésére vonatkozólag, a melyet szerzőnk oly melegen tárgyal és megszünés nélkül ajánl.

Mi abban a véleményben vagyunk, hogy Fenelon igen sok

ember előtt rajongónak tűnik fel. Sokan kétségbe vonhatják, sőt talán kereken meg is tagadhatják a legfőbb lény iránti amaz erős, mély s mindenek felett való vonzalom lehetőségét, a melylyel a Fenelon könyve tele van. Mi csudálkozunk e kételkedésen. Mi nem ismerjük az emberi természetnek egy sajátságát sem, a melyet kevésbbé lehetne kétségbe vonni, mint azt, a melyet a szeretet mutat a maga nagyságában és végetlenségében. A szeretet hullámaival begyűrüzi az ember családi életét, fentartja a barátságot s érdekkel viseltetik még oly lények iránt is, a kik tengerek vagy távol korszakok által vannak a szerető szivtől elválasztva. Ne mondjátok, hogy a szeretetnek, melyről itt szólunk, tárgyai hozzánk hasonló lények s emiélfogva nem bizonyitnak semmit a vallásos szeretet lehetősége mellett. Tényleg ugyanaz a szellem hatja át szivünknek minden érzelmeit, a menynyiben azok tiszták; és az emberek iránti szeretet, ha annak helyes iránya van, az Isteni szeretetnek eleme és gyökere. A mi az emberben nemes és tiszteletre méltó, minden Istentől van, és midőn ahoz ragaszkodunk, Istenhez készitjük magunkat. A ki embertársaiban az erkölcsi méltóságot és az önhaszonkeresés nélküli léleknemességet felismeri, ez által az Isten tulajdonságai iránt tartozó tiszteletét kezdi nyilvánitani. A lelkünkben fölébredő legelső érzés, értjük a szülők iránti szeretetet, lépcső a mennyei atya iránti szeretetre. Az a meleg érdeklődés, a melylyel a nagy és nemes emberek története iránt viseltetünk, az a tisztelet, melyet felvilágosult törvényhozók iránt érzünk, az a rokonszenv, mely az emberbarátok iránt keblünkben él, az az öröm, mely a jó ügy érdekében folytatott lelki küzdelem látásán szivünket elönti, mindezek az érzések az Isten tisztelete iránti képességünket bizonyitják: mert ő az, a ki ezen értelmi és erkölcsi érzést teremtményeiben életre hivja s egyszermind ő maga annak legtökélyesebb mintaképe. Sőt mi abban a hitben vagyunk, hogy a természet iránti szeretetünk is rokonságban van az Isten iránti szeretettel, s ennek ugyszólva előkészitőül szolgál; mert a természetben nyilatkozó öszhang csak az Isten bölcseségét teszi láthatóvá; a kiterjesztett égboltozatja az ő végetlenségét hirdeti, és a világ szépsége az ő kimerithetlen szeretetét és áldását jelképezi. Előttünk alig van valami világosabb, mint hogy a lélek az Istenért teremtetett. Nemcsak érzéseink, nemcsak szükségeink, veszélyeink

és gyámoltalanságunk vezetnek Istenhez, hanem vannak ezeknél e végre jóval fönségesebb okok is, melyek a lélek kiváló tulajdonai. Az emberek iránti szeretet a lelket nem elégiti ki; a tiszteletnek és imádatnak oly nemére van ez képesitve, a mi nem szoritkozhatik csak pusztán véges lényekre, hanem felemeli gondolatainkat a látható világ fölé, és a mint igy Istenhez közeledünk, az a szent elragadtatás, a félelemnek és örömnek az a vegyes érzése, mely ilyenkor keblünket elönti, egy magasabb rendü életre utalnak; és ennél rendeltetésünknek és boldogságunknak fényesebb ismertető jegyét még csak nem is godolhatjuk.

Erre azonban azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy hiszen azok a nagy és számos akadályok is, a melyek az Isten iránti szeretet gyakorlása utjában állanak, szintén a mi saját természetünkhöz és helyzetünkhöz tartoznak, s ezek nem kis mértékben meggyengitik azt az állitásunkat, hogy mi a vallásra, mint legfőbb jóra vagyunk teremtve. De ez az ellenvetés minket nem ingat meg. Minket az ember természetének és történetének minden tüneménye arra tanit, hogy csak nagy és számos akadályokkal megbirkozva közelithetjük meg azt a czélt, a melyre teremtve vagyunk; hogy a küzdelem lételünknek változhatatlan törvénye, és mentől nagyobb valamely jó, a melyet elérni óhajtunk, annál több fáradsággal juthatunk hozzá. A vallás utjában álló akadályok nem nagyobbak azoknál, a melyek a tudomány utjában állanak, s éppen ezért a történelem a tudatlanságnak szintoly sötét képeit tünteti fel előttünk, mint a bűnéit. Mégis, ki merné tagadni ezért, hogy az ember ismeretek szerzésére van teremtve, hogy az igazságban való előhaladás a természet törvénye, és hogy az emberbe a természet oly ösztönt oltott bé, a melynél fogva értelmi tehetségeit végnélkül fejleszteni igyekszik? Isten lelkünket, valamint testünket illető gondoskodásában ugy akarta, hogy a jó' anyagát durva állapotban bocsássa rendelkezésünk alá, s mi ebből sok küzdés között formáljuk ki magunkat erkölcsi és vallási tekintetben egyaránt kitünő jellemekké; és ezen intézkedésében mi az Isten bölcs szeretetére ismerünk; mert ez által emelkedhetünk arra a kimondhatatlan boldogságra, mely a mi teremtőnkkel való szabad és erkölcsi egyesülésből származik. Hozzá tehetnők még azt is, hogy az Isten iránti szeretetet meggátló akadályok nincsenek egészen bennünk. A legnagyobb talán a rosz theologia. Ez sötét felhőt von a lélek és annak

teremtője közé; elhomályositja és lealázza Istent és az ő műveit és nem hagy fenn semmit számunkra, a miből bizalmunkat és szeretetünket tápláljuk.

Az indokok, melyeket legközönségesebben felhasználnak arra, hogy az emberekben az Isten iránti szeretet érzését fentartsák, többnyire a mi gyarlóságunkból és gyengeségünkből vannak kivonva, mely szerint az élet küzdelmei és a halál félelmei között az emberek segitsége ránk nézve nem elégséges. Ámde a vallásnak ennél magasabb czélja van. Ez az emberi természet legmélyebb szükségeinek kielégitésére szolgál. Szükségünk van egy vagy több lényre, a kiknek szivünket egészen odaadjuk, a kiket inkább szeressünk, mint minmagunkat, a kikért élni és halni készek legyünk, és a kiknek jelleme megfelel a tökély azon eszméjének, a mely bármily gyenge és határozatlan legyen is, minden lélekben feltalálható. Csak a szeretet által lehetünk boldogok. Azonban a szeretet egyszersmind a legnagyobb szenvedések forrása is lehet, ha azt oktalanul és méltatlan tárgyakra pazaroljuk, ha tökélytelen lényekre irányozzuk, a kikkel mi nem tudunk igazán rokonszenvezni, a kiknek érdekeit nem tudjuk jó lélekkel előmozditni, a kik csupán magokra kivánnak minket szoritni, a helyett hogy egyetemes szeretetre inditsanak; a kik gyarlók, változók, és a kik szenvedésnek és halálnak ki vannak tétetve. Hogy magunknak folyton növekvő boldogságot és szeplőtlen erényt biztositsunk, szükségünk van oly lényre, a ki méltó legyen szeretetünk egész teljére, a kinek egész létünket feláldozhatjuk, a kihez közeledve a szentség és fény légkörébe jutunk, a kivel rokonszenvezve csak nemes érzésekre hevülünk, a kinek magunkat odaadva, nagy és tartós érdekeket mozditunk elő, a kinek jelleme minket folyton nagyobbodó emberszeretetre indit, és a kihez ragaszkodva, egyszersmind minden más vonzalmaink megszentelődnek, gyámolittatnak, és még akkor is, midőn veszteség ér és reményeinkben megcsalatkozunk, édes vigaszt és enyhet találunk. Ilyen felséges lény az Isten.

A szó, melyet Fenelon leggyakrabban használ azon boldogság kifejezésére, mely az Isten iránti szeretetből származik, „béke“, talán a legtöbbet jelentő szó, melyet nyelvünkben ismerünk. Tartunk tőle azonban, hogy annak értelmével nincs mindenki elég tisztában. A béke kétféle. Az egyik tagadós természetü, s a nyughatatlanságtól s emésztő gondoktól való megszabadulást jelenti. Ez

a küzdelem és viszontagságok után bekövetkezett nyugalomból áll. De van egy más és sokkal magasztosabb béke, a melyhez az előbb említett csak nyitányul szolgál, ez az „Istennel való béke, mely minden bölcseségnél többet ér“, és méltán neveztetik „az Isten országának mibennünk.“ Ez az állapot semmi esetre sem tagadós. Ebben a lélek legszentebb és leghatalmasabb munkássága nyilatkozik, oly öszhangzatos munkásság, a melyben minden erőink és hajlamaink a leggyönyörüségesebb viszonyban állanak egymással, s egymást kölcsönösen támogatják és tökélyesbitik. Ez a béke több, mint a zivatar utáni csendesség. Hasonló ez a dallamos hangok egybeolvadásához. Nem volt-e az olvasó soha abban az állapotban, midőn a gondolatok és érzelmek dús áradozása közben, a lélek teljes elfoglaltatása és müködése mellett is, benső nyugalom, mély, mint az éjféli csendesség és mégis tündöklő, mint a nyári dél, tele örömmel és ment a zajos szenvedélyeknek legkisebb lármájától, — honolt keblében és egy boldogabb világ léleknyugalmának előérzetével töltötte el lelkét? Ily természetü a vallás által nyujtott béke. Nem egyéb ez, mint az Istennel és a világgal való öntudatos öszhang, szeretet frigye minden lényekkel, rokonérzelem minden iránt, a mi nemes és boldogitó, minden különleges akaratnak és érdeknek alárendelése, a világegyetem szelleméből és életéből való részesedés, akaratunknak, a végetlen lénynek, mint akaratunk szerzőjének, akaratjával való teljes egybehangzása. Ez a valódi béke és az ember igazi boldogsága; és mi hiszszük, hogy az emberi természet soha sem tévesztette el szem elől teljesen ezt a nagy czélt. Természetünk minden időben sóvárogta azt a nyugalmat, a melyben a gondolat és akarat erejét egy mindent átható csend mérsékelte és vezérelte. Nincs egyetlen korszak is az emberiség történetében, a melyben ezen jó utáni vágy ne nyilatkoznék, s az iránt az emberek, habár csak gyenge sejtelemmel is, ne birnának. A keleti és görög bölcsek ama rendszerében, a melyben ezek a lelki nyughatatlanságoktól való teljes megszabadulást és az isteni szellemmel való benső egyesülést és öszszhangzást ugy állitják elönkbe, mint e földön elérhető erény megvalósitását, erre a vágyra ismerünk. Mi hisszük, hogy ezt az öntudatot, ezt a sóvár epekedést a léleknyugalom után képesek lennénk kimutatni az ókor azon műremekeiben is, a melyeket az

idő számunkra még megkimélt, a melyekben az alkotó müvész, hogy az emberi tökély iránti legmélyebb gondolatait megtestesitse, az élet és erő teljével oly nyugalmat kötött össze, a mely a szemlélőt bámulattal tölti el, s épp oly megnyugtató, mint a mily magasztos. Mi azt hiszszük, hogy az ember soha sem vesztheti el teljesen érzékét az iránt, a mi legfőbb javát képezi. Vannak a szivnek feljajdulásai, vannak fájdalmai, a melyeket az ember nem képes kimagyarázni, a melyek ugy a szerencse, mint a szerencsétlenség közepette feltörnek és elárulják, hogy keblében mély és rendithetetlen a hit azon jó után, a melyet még meg nem talált; a szivnek ezen feljajdulásai azok, a melyek azon mértékben, a mint határozottabb alakot nyernek, az embert Istenhez emelik s a lelket benne mintegy összpontositván, valódi élethez és nyugalomhoz, a müködés és béke forrásához vezetnek.

Azon észrevételekben, a melyekre nekünk Fenelon iratai alkalmat szolgáltattak, célunk volt megtisztitani a vallást azoktól a tulhajtásoktól, a melyek, a mint mi hisszük, meggyengitik annak befolyását az értelmes emberekre, s egyszersmind igyekeztünk a vallás méltóságát és dicsőségét feltüntetni. Ha időnk volna, bővebben kifejtenők a vallás fontosságát minden emberre nézve. De nem hagyhatjuk el ugy e tárgyat, hogy komolyan fel ne hivjuk arra a magasabb miveltséggel biró egyének figyelmét. Az a közöny és hanyagság, a melyben a vallás átalában a mivelt embereknél részesül, korunknak leginkább lehangoló jele. Hogy a vallás minő joggal igényli a gondolkozó emberek figyelmét, ezt napjainkban ugy látszik, nem igen értik, s egykor, mint korunk szennyfoltjára, pirulással fognak gondolni arra a lealázó helyre, melyet a vallás most a nemesebb kutatásra érdemesitett tárgyak közt elfoglal. E tekintetben egy nehány megjegyzés igen alkalmas lesz záradékul jelen czikkünkhöz.

Fájdalom, kétségbevonhatlan tény, hogy a vallás tudományos fejtegetése és tárgyalása jobbára az emberiség egy bizonyos osztályához, mint e végre hivatott testülethez, van utalva és ez a tény a mily bámulásra méltó, épp oly sajnos. Bámulni lehet azon, hogy bárki, s főleg a ki magasabb miveltséggel bir, nem találja a vallást olyannak, a mely a gondolkozásra a legméltóbb tárgyat szolgáltatja. Bámulni lehet azon, hogy a végetlen Istennel, a világegyetem legfelségesebb kérdésével való foglalkozást az emberek ugy

tekintik, mintha az tisztán csak a theologusok dolga volna, mint ha az a hittudósok monopoliumát képezné. Bámulni lehet azon, hogy egy oly nagy, felemelő és tiszteletet ébresztő tárgy, mint az istenséghez való viszonyunk, egyedül a szakemberekre bizatik, hogy azok azt, a mint már gyakran megtörtént, felekezeti czéljaikra használják fel. A vallás az emberinem tulajdona, s ahoz az összes emberiség legdrágább érdekei füződnek. Egyenlő része van abban mindenkinek. Minden emberi tekintélytől függetlenül kell ahoz közelednünk. Ideje volna azt végre kiszabaditani azoknak kezei közül, a kik mint különös tulajdonukat, lefoglalták és hatalmukba keritették. A legmagasabb értelmi tehetséggel megáldott embereknek érezniök kell, hogy ha van egy Isten, akkor ez Isten jelleme és a mi hozzá való viszonyunk a vizsgálódás minden más tárgyát homályba boritja, és hogy az értelem csak ugy felel meg a maga valódi rendeltetésének, csak ugy fejtheti ki erejét és csak ugy szerezheti meg boldogságát, ha azt e tárgyra forditják s munkásságát arra szentelik. A vallás, ha való, az a középpont, a mely körül minden más ismeret forog, s ezek csak anynyiban méltók a vizsgálódásra, a menynyiben a vallástól nyerik a fényt és életet. Ezen nagy tárgygyal való foglalkozásra mí a társadalom minden osztályát, a tudósokat, az államférfiakat, a természetvizsgálókat és az élet szemlélőit minden különbség nélkül felhivnók. Oly tárgy ez, a melyet minden tudományszak és minden tehetség felkarolhat és annak szolgálatot tehet, a mely segélyt és világosságot nyerhet a logikus pontosságától, a bölcsész kutató szellemétől, a lángész szemlélődéseitől, a történet myomozásaitól, a lélektantól, a természettudománytól, a kritika minden ágától, és nem kevésbbé még a miveletlen de tiszta lelkü emberek önkénytelen sugalmaitól s erkölcsi törekvéseitől is.

Tény, a mi minket megdöbbent és nyilván mutatja a vallás alárendelt helyzetét, hogy nem kevesen a magasabb miveltséggel biró emberek közül ugy tekintik a vallást, mint a mi az ők vizsgálódási körükön alól áll. Jóllehet a vallás minden más, főleg az emberi természetről és az emberi kötelességekről való ismerettel szoros összeköttetésben áll, mégis ugy tekintik azt, mint egy különálló s alsóbb rendü tudományt, a mely leginkább a zárda homályához és a társadalomtól elkülönitett pap munkaköréhez alkalmas. A vallást még most is nem egy mivelt lelkü ember összetéveszti a szerzetesek badar beszédeivel

és a hittudósok szőrszálhasogatásaival és vitáival. Mysteriumnak gondolják azt, a mely távol attól, hogy más ismereteinkkel összeférjen és egy egészet alkosson, azokkal örökös ellentétben és harczban áll. Soha sem sorozzák azon tudományok közé, a melyek a lelket gyarapitják és ékesitik. Csak eszköznek tekintik, a mely által a jövő veszedelmet az ember kikerülheti, s nem életadó igazságnak, a mely által eszünk és szivünk egyformán megelevenül és gyarapodást vesz. A szemlélődés körébe eső nagy tárgyakhoz és az élet nagy érdekeihez való viszonyát és azokat illető horderejét sokan még csak nem is sejtik. A vallásnak ezen gépies tudománynyá való lealacsonyitása, ez az elkülönitése az erkölcstantól, a bölcsészettől, s a tudományos és szabadelvü vizsgálódás alatt álló különböző tárgyaktól, végtelen szerencsétlenség és méltánytalanság volt a vallásra nézve; mert megakadályozta fejlődésében, megörökitette azokat a tévedéseket, a melyek a barbarismus és tudatlanság korszakából hozzá tapadtak, azt az álbölcselkedés czéltáblájává s a guny nevetségtárgyává tette, és nem egy, különben hatalmas és tehetséggel biró emberben bizonyos titkos kételyt ébresztett fel. S nem is csak egyedül a vallás szenvedett ez által. Ezen központi világosságot elhomályositván, általa az egész lelket sötétség boritja el. Okoskodó és itélő tehetségünk ingadozóvá lett, elvesztvén az alapot, a melyen szilárdan állhatunk. A vallás az igazság egész körére nézve az, a mi Isten a világegyetemre nézve; és ha azt trónjától megfosztjuk vagy szükebb korlátok közé szoritjuk, éppen oly szomoru sorsra juttatjuk a lelket, mint a mily szomoru sorsa lenne a világegyetemnek, ha azt ama végetlen lény, az Isten magára hagyná, avagy teremtményeinek csak is egy keskeny körére terjesztené ki munkásságát.

A seb, melyet az irodalmon ejtünk, az által, hogy azt a vallástól teljesen elkülönitjük, méltó arra, hogy azt külön tárgyaljuk. Az irodalom e miatt elvesztette erejét és állandó érdekét. Igen nagy mértékben felületessé lett, s a mit termel, csak muló gondolatoknak s az élet önkényes formáinak viszszatükrözése, s nem a változhatatlan igazság és a lélek mélyebb müködésének szerve és kifejezése. Kérem, ne értsenek félre. Nem óhajtjuk, hogy az irodalom egészen vagy leginkább csak vallásos tárgyakra szoritkozzék, s alig képzelünk nagyobb szerencsétlenséget, mintha az irodalom pusztán csak vallásos elmélkedésekből állana. Az istentelenség mellett semmitől sem irtózunk inkább, mint a

kegyeskedő képmutatástól és a szent szólamformák gépies ismétlésétől. Csak azt sajnáljuk, hogy az irodalom csaknem átalánosan oly egyének kezébe esett, a kik nem éltek, nem gondolkoztak és nem irtak egy észszerü és magasztos hit világánál és befolyása alatt. Pedig ettől elkülönitve, hiányzik az irodalomból az, a mi annak halhatatlanságot biztosit. Nem szólunk meggondolatlanul, ha azt mondjuk, hogy az elmének mindazon művei, a melyeket bizonyos mértékben nem hat át a vallás szelleme, hatás nélküliek és arra vannak kárhoztatva, hogy nyomtalanul elveszszenek, és a lángész önsirját ássa meg akkor, midőn az egyetemes szellemet megveti vagy attól magát teljesen elzárja. A vallás nem fog örökre abban az alárendelt helyzetben és sötétségben maradni, a melybe korunkban jutott. Már is tündökölnek egy fényesebb jövő sugarai. Az emberek kezdik a vallást többre becsülni, s a kitünőbb elmék is lassanként figyelmökre méltatják. Kezd kiemelkedni a keresetszerü, gépies tudományok megvetett sorából, hogy elfoglalja az őt megillető főhelyet a lélek tárgyai között. Mi hiszszük, hogy egy új korszak nyilik meg az emberek előtt s ennek befolyását az egész irodalom jótékonyan fogja megérezni. Azon mértékben, a mint az Istenről való igaz és fönséges fogalom hatalmába keriti a lelkeket s abban mintegy központi nappá lesz, a mely onnan fénysugarait a gondolatok minden nemére kiterjeszti, hiányozni fog a rokonszenv minden olyan műtől, a mely nem ezen mennyei befolyás alatt származott. Érezni fogják az emberek, hogy a költő nem igen ismerte a természetet s csak felhőkkel boritva látta azt, ha nem ezen égi világosság alatt szemlélte. Érezni fogják, hogy az embert, az irodalomnak ezt a nagyszerü tárgyát, teremtőjétől és végczéljától elkülönitve vevén vizsgálat alá, épp oly kevéssé lehet megérteni és leirni, mint a növényt, ha azt kitépjük a földből, a melyből táplálékát szivja és elzárjuk a nappal és a felhőkkel való érintkezéstől.

Jól tudjuk, hogy számos ellenvetéssel találkozik azon nézetünk, hogy az egész irodalomnak a vallás befolyása alatt kellene állani. Azt mondhatják erre, hogy ez uton az irodalom elveszti változatosságát és elevenségét, hogy az irodalmi művek felett bizonyos egyhangu és komoly szinezet terjed el, és hogy a könyvtáraknak ez által olyan kinézése lesz, mint a sirboltoknak. Mi nem csudálkozunk azon, hogy az emberek ettől félnek; mert kétséget nem szenved, hogy a vallásról meg-

szokták az emberek siri hangon nyilatkozni s annak arczulata rendesen nem igen mosolygó és örömet sugárzó. Igen, mert a vallás elvesztette szabad mozgását. De mi a szerencsétlen körülményekből származott, azt nem kell a vallás természetének tulajdonitani; mert való igaz, hogy semmi sem biztosit a léleknek oly szabad és soknemü működést, mint a helyesen értelmezett vallás. Ez minden tehetségünkben és minden érzelmünkben az Isten mesterművére ismer és mindeniknek kijelöli azt a tért, a melyen haszonnal működhetik. Egész természetünket oltalma alá veszi és szülői szeretettel gondoskodik arról, hogy alsóbb rendü érzéseink szintugy mint a legfelsőbbek kielégitést nyerjenek. A hamis vallás megbénitja a lelket, az által, hogy ártatlan örömeinkben vétket lát és a zsarnok szemöldökével és botjával kiván felettünk uralkodni. Az igaz vallás ellenben egy nyájas és alkotmányos uralkodó, a ki azért uralkodik, hogy minket gyámolitson, erősitsen, és kifejtse bennünk mindazon segélyforrásokat, a melyek bensőkben találhatók. Mi hiszszük, hogy ennek befolyása alatt az irodalom túlemelkedik jelen korlátain és az alkotott művek új eredeti formát nyernek. A vallás a legtermékenyebb, a legtöbb oldalu és határtalan. Nem egyéb ez, mint rokonszenv azon lénynyel, a ki abban leli legfőbb örömét, ha teremtményei az ő munkásságának módjait és az ő bölcseségének és hatalmának következményeit a legkülönbözőbb alakokban viszszatükrözik. Az igaz vallás nem lánczol minket egy nehány lényeges kötelességhez s nem is szoritkozik egy nehány változatlan irásmódhoz. Az igaz vallásban éppen az a nagylelkü jótékonyság és bőkezüség van meg, a mi a természetben, a mely nemcsak az életre szükséges gyökeret és magot termeli, hanem a fát nagy mértékben felékesiti virágokkal és gyümölcsökkel is. Meg van benne az a változatosság és merész ellentét, a mi a természetben, mely a leghatalmasabb bérczek lábainál vidám és gyönyörü völgyeket nyit és a vad, hullámzó tengerbe szigeteket rejt el, a melyeknek tavaszi kelleme és buja növényzete csaknem a paradicsom gyönyöreit lehellik. A vallás megadja az irodalomnak azt, a mi abból hiányzik; azaz, megadja annak a mélységet s egyszersmind kellemét és szépségét is emelni fogja. Eme tulajdonok egyesitése a legkivánatosabb. Irodalmunk a szánalomig felületes, és sok iróra nézve a szép a felületessel természetes összeköttetésben állónak látszik. Ne hagyjuk a szépet igy bántalmaztatni. A szép,

főként a mély gondolatokban és érzelmekben áll. Különösen azon költők műveit jellemzi ez, a kik magasztos átható szemlélődéssel vannak megáldva. Hogy az irodalom szép legyen, ennek, a mint mi hiszszük, egyedüli forrása a szellemi és erkölcsi élet teljes és mélysége, a gondolat és érzés erélye, a melyet szerintünk semmi sem gyámolit inkább, mint egy tiszta, felvilágosult vallás.

Távol attól, hogy a vallás mindent átható szellemének befolyása következtében az irodalmon bizonyos egyhangu komoly ünnepélyesség terjedjen el; mi azt hiszzzük, hogy ez által a műalkotás tréfás és komikus formái is csak finomabb és tökélyesebb alakot nyernek, és teljességgel ki nem maradnak. Mi tudjuk, hogy sokan abban a véleményben vannak, hogy a kegyesség csak összeránczolt szemöldökkel tekinthet az e fajtáju művekre; pedig ezeknek gyökérszálait is Isten ültette keblünkbe, következőleg nem szabad azokat meggondolatlanul kiirtanunk. Az élczeskedés és nevetésre való hajlam, ha mértéken túl csap, minden esetre könnyen szivtelen könnyelmüséggé, alávaló majmolássá és érzéketlen gunyolódássá fajul. Ekkor aztán igen gyakran tisztátalan útakon keresi a maga kielégittetését, s mig a vétket vidámságnak nevezi, az erényt, megforditva, megveti. Mindamellett azonban, hogy az emberek e hajlammal igen gyakran viszszaéltek, az mégis az Istennek drága adománya, és nemcsak ártatlan örömek forrásául, hanem a lélek és sziv elevenitésére is szolgál. Isten az embert nem csak munkára, hanem egyszersmind élvezetre is teremtette; és természetének egy különös törvénye következtében, a melyre az emberek nem forditottak elég figyelmet, talán semmiben sem talál oly jótékony s üditő élvezetet, mint abban, midőn magát a gyermekkorba viszszahelyezve, elfelejteni látszik azt, hogy ő okos ember, s képzelő tehetségét tréfás ötletek által megeleveniti; midőn örömét leli a mulattató események előadásán; midőn nevet oly embereknek ártatlan különczségén, a kiket leginkább becsül; midőn pajkos megjegyzéseket vagy a legnemesebb érzelemtől kisért satyrát megenged magának és átalában egy tréfás világba teszi át magát. Mondtuk, hogy hasonló alkalmakkal az ember elfelejtkezni látszik a maga bölcseségéről; de a dolog ugy áll, hogy egy tiszta lélekben a bölcseség ilyenkor, ha szabad igy szólanunk, behuzódik a lélek bensejébe, és ott elrejtve magát, szemmel kiséri a rövid ideig tartó bolondoskodást, kijelöli

a határvonalokat, a melyeket a legnagyobb kicsapongás pillanatában sem szabad áthágni, és hasonlóan egy értelmes anyához, a ki gyermekeinek játéka felett is gondos szemekkel őrködik, a kedv áradozása közben is megőrzi a lélek szeplőtlen ártatlanságát. Az erkölcsi erőnek élczczel és humorral, tréfás ötletekkel és elfojthatatlan nevetéssel való ilyetén összeköttetése, a vidámságnak és erénynek ilyetén egyesitése a jellem magasabb kiképzését bizonyitja, és mi hiszszük, hogy a minő mértékben egy tisztultabb vallás kezd az emberek közt elterjedni, a léleknek eme tevékenysége gyarapodni fog és oly jelenségekben fog nyilatkozni, a melyek mig egyfelől az ártatlanságot kedélyességgel kötik összse, másfelől a legtisztább örömökben részesitnek. A vallás nem áll útjába a maga idejében való jó kedvnek. A komoly gondolatok és a bölcs kereszténységhez illő emelkedett érzelmek szépen összeférnek az ifju évek gondtalan szárnyalásával, vidámságával és derült kedélyhangulatával.

Még csak egy megjegyzést teszünk állitásunk világositására. Mi abban a meggyőződésben vagyunk, hogy a vallás egyesülése a lángészszel igen kedvező lesz a műalkotás éppen azon faját illetőleg is, a melyre az első tekintetre a legkevésbbé látszik alkalmasnak. Értjük az irodalomnak azt az ágát, mely az iszonyubb és vétkesebb szenvedélyek leirásával foglalkozik. Bármily különösnek látszik is, de mégis igaz, hogy természetünknek e sötét és iszonyt keltő vonásait legjobban ismerik és a legjobban is tudják festeni a legtisztább és legnemesebb lelkü irók. Közönségesen azt tartják, hogy a hatalmas szenvedélyeket annál jobban lehet festeni, minél inkább ki volt valaki azoknak téve, minél inkább tapasztalta azoknak hatalmát. Nekünk ezen elv ellen egy igen fontos érvünk van. Ugyanis a hagyomány szerint hinnünk kell, hogy Shakespeare, jóllehet a szenvedélyek viharát oly hiven és megdöbbentőleg festette, ő maga mégis nyugodt és vidám ember volt. A szenvedélytelt keblü ember szenvedélyei által anynyira igénybe van véve, hogy önmaga alig képes azokról nyugodtan elmélkedni, és senki sem ismeri kevésbbé a szenvedélyek hatalmát s azoknak a lélekre ható finom müködését, mint éppen az, a ki a szenvedélyek rabja lett s azoknak áldozatul esett. Saját lelkünk titkaival semmi sem ismertet meg minket alaposabban, mint a vallás, s mig egyfelől tudtunkra adja azt, hogy a szenvedély czélja a lélek minden erélyét megtörni és felemész-

teni és a maga árnyékát minden gondolatra kiterjeszteni, másfelől kezünkbe adja a kulcsot minden ember lelkéhez; mivel az emberi természet lényegileg mindenkiben ugyanaz, mindenki ugyanazon szellemi elemekkel, ugyanazon alapvonásokkal birván. Szerintünk senki sem ismeri jobban a lélek vad és rendetlen indulatait, mint az, a kiben az isteni rendhez való ragaszkodás már állandó békét kezdett alapitani. Senki sem ismeri anynyira ama vastag sötétség iszonyait, melyek a szenvedélyek rabjait fenyegetik, mint a ki az erény világánál jár s az azzal járó szabadságot élvezi. Van ugyan egy bizonyos önző ravaszság, a melyről azt állitják, hogy igen alkalmas az emberi természet mélyére pillantani. De az ismeret, a melylyel ez dicsekszik, egyoldalu, ferde és pórias, következőleg irodalmi czélra teljesen alkalmatlan. Mi ezt kevésre becsüljük. Mi azzal tartunk, hogy semmi sem segit elő minket inkább arra, hogy az emberi természetet minden alakjaiban, jó és rosz nyilatkozataiban megismerjük, mint az a megtisztult és égi szeretet, melyet a vallás lehel keblünkbe; mivel ez alapitja meg a rokonszenvet köztünk és más emberek között és ez úton jutunk csak valódi emberismeretre. Az az ember, a ki ily szellemtől van áthatva, a vétket ugy tekinti, mint az az életben valósággal létezik és a mint azt állandóan festeni kellene. A legelvetemültebb emberben saját természetének egy osztályosát tekinti, s a szenvedélyek legrettenetesebb dühöngései közepett sem tagadja meg valakitől a lelkiismeretet, mely jóllehet a bűnös emberben le van sujtva, de megsemmisitve, s minden erejétől megfosztva még benne sincs. Az ilyen ember egy még ki nem aludt erkölcsi élet nyilvánulásait látja a benső küzdelmekben, a szenvedélyek alkalomszerü megzabolázásában, az elvesztett ártatlanság utáni epedésben, a korábbi érzelmek meg-megujuló lüktetéseiben, azokban az okoskodásokban, melyek által a bűnös lélek magamagával kibékülni vágyik, a lelkiismeret furdalásaiban, az aggasztó sejtelmekben, a kétségbeesésben, talán a magára erőszakolt gondtalanságban és szándékosan ápolt önmagáról való megfeledkezésben is. A szenvedélyek és az emberi természet közötti ezen küzdelmek, a legérdekesebb tárgyat szolgáltatják az irodalom azon fajának, a melyről mi itten szólunk, és mi azt hiszszük, hogy a ki ezeket híven és erőteljesen akarja festeni, a genialis ember e végre semmiben sem talál oly jó segitséget, mintha az erkölcsi és vallási eszméket saját kebelében kifejti.

Nagy volt a tárgy, melyet felöleltünk s arra csak nehány felületes észrevételt tehettünk. A vallásnak az értelemmel és az irodalommal való benső egybeköttetését még bővebben kellene tárgyalnunk. Azonban most bezárjuk észrevételeinket, azon erős meggyőződésünk kifejezésével, hogy az emberi lélek annál változatosabb, áthatóbb és mindenre kiterjedőbb lesz és annál képesebb lesz a komolyt és a tréfást, az iszonyatost és a szépet, a mélyt és szelidet megérteni és kifejezni, minél inkább meg lesz világositva és áthatva az Isten igaz ismeretétől. A szellemet, a gondolkozó erőt, a képzelő tehetséget, az izlést, az érzelmet, mindmind meg kell keresztelni a vallás által, különben valamint ökmaguk soha sem jutnak valódi dicsőségök és halhatatlan erejök ismeretére, ugy nem is lesznek képesek azt másokkal megismertetni.

Milton J. jellemére és irataira vonatkozó Észrevételek.

Értekezés a keresztény tanról. Kizárólag a szentirás alapján. Irta Milton J. A latin eredetiből forditotta Sumner Ch. R. Boston 1825. *)

Milton egy oly művének fölfedezése, mely az ő korában még ismeretlen volt, nem jelentéktelen esemény az irodalomtörténetre nézve. Az a gondolat, hogy ezt az értekezést mi olvashatjuk először, annak előttünk természetesen különös érdeket kölcsönöz; mintha ez által közelebb jutnánk a szerzőhöz s oly viszonyba lépnénk vele, a minőben kortársai állottak irataihoz. A mű üdvözlettel kezdődik, a mely másnál mindenkinél a kérkedés színében tünik fel; de Miltonnal szemben érezzük, hogy az ő szellemének természetes és hozzá illő nyilatkozata. Felruházva a lélek oly adományaival, miket közöttünk csak kevesen birhatnak, e mellett nyugodt levén az iránt, hogy ő egész életét Istennek és az emberiségnek szentelte, minden kérkedés és magahányás nélkül emelkedhetett egy apostol álláspontjára, igy szólván: „Milton J. békét és az igazságnak ismeretét és örök üdvöt Istenben, az atyában és a mi urunk Jézus Krisztusban minden keresztény egyháznak és mindazoknak, kik az egész világon a keresztény hitet valljá k.“ Mi halljuk először ezt az üdvözletet, és nekünk ugytetszik, mintha az nem is valamely messze korból jutna fülünkbe, hanem inkább közvetlen a szentlélek sugallatából származnék.

A nélkül, hogy ez által a „keresztény tan“-ról szóló értekezés becsét kicsinyelni akarnók, kimondhatjuk, hogy azt a figyelmet,

*) A Treatise on Christian Doctrine, compiled from the Holy Scriptures alone. By John Milton. Translated from the original by Charles R. Sumner. From. the London edition. Boston 1825. 2 vol. 8.

melyet e munka magára vont, leginkább szerzője hirnevének lehet tulajdonitani. Mi e művet főleg azért becsüljük nagyra, mert abból Miltonnak egy oly tárgy feletti gondolkozásmódját ismerjük meg, a mely a komolyan gondolkozó és mély érzelmü egyéneket minden más tárgyak felett foglalkoztatja. Óhajtjuk megtudni, hogy minő végkövetkeztetéseken nyugodott meg egy oly férfiu mint Milton, a ki egy egész életet a legmélyebb buvárlatoknak szentelt, a szabadságért és hazájáért mindvégig nemesen küzdött, és kora, valamint az azt megelőzött idők legnemesebb szellemeivel állott folytonos érintkezésben. A szóban levő könyvnek tehát főérdeket szerzője ad, ennélfogva alkalomszerünek tetszik előttünk a feletti észrevételeinket a Milton jellemére vonatkozó nehány megjegyzéssel kezdeni meg. Egyébaránt arról sem kezeskedünk, hogy érintetlen hagytuk volna-e ezt a tárgyat még akkor is, ha e kisérletre ily jó mentséget nem találtnnk volna is. Egy nagy ember értelmi és erkölcsi tulajdonai oly vonzerővel birnak, hogy annak az ember nem könnyen állhat ellent, és nehezen tudnánk jobb szolgálatot tenni ugy másoknak mint magunknak, mint midőn reá irányozzuk figyelmünket, melyet oly gyakran alárendelt s csekély jelentőségü tárgyakra vesztegetünk.

Milton értelmi tulajdonairól akarván szólani, azzal a megjegyzéssel kezdjük, hogy költői hirnevének fénye maga nem kis mértékben befolyt arra, hogy lelkének nagyságát, tehetségeinek sokféleségét és az ezekből származó eredményt elhomályositsa és elrejtse. Sokak előtt ő csak költőnek látszik lenni, holott valóban nagy tudós, erős fejü, az ó és újkor minden ismereteivel alaposan fölfegyverzett férfiu volt, a ki széles és soknemü ismereteit gondolkozó ereje által rendezni, idomitani és gyümölcsöztetni tudta. Milton nem sajátitotta el a közelebbi kornak ama felületes tanát, hogy a költészet jobbára miveletlen földben virágzik, és hogy a képzelődő tehetség a maga legfényesebb alakjait egy babonás korszak homályából nyeri; attól sem félt, hogy ismeretek gyüjtése által szellemét megterhelni és meggyengiteni fogja. Ő érezte magában azt az erőt, mely a megszerzett ismereteknek életet adhat, s azokat tapintattal és sikerrel felhasználhatja; mely a régi igazságokat új köntösbe öltözteti és az egymással ellenkező gondolatok között összhangzást hozhat létre, s a mely végre a legtávolabbi kor felfedezései között életteljes egybeköttetést és benső titokteljes rokonságot talál, és a más lelkek által összegyüjtött durva anyagokból

szép és kitünő művet állit öszsze. Milton birt azzal az egyetemiességgel, a mely a legelső rendü szellemek ismertető jegye. Jóllehet gyermekkorától fogva ahoz volt szokva, hogy a klassikai irodalom forrásaiból táplálja lelkét, mindazáltal nem volt oly tudákos és különcz, hogy minden más forrást megvessen. Az ő egészséges lelke örömet lelt a szellemnek bárhol és bármikor történt megvillanásában s annak gazdag kiömlésében. Jobban ismerte a képzelő tehetség teremtő erejének jogait, méltóságát és büszkeségét, mint hogy azokat a görög és római iskola törvényei alá igyekezett volna vonni. Előtte nem a Parnassus volt a szellem egyedüli szent földje. Ő érezte, hogy a költészet olyan, mint az egyetemes jelenlét. A nagy lelkekkel mindenütt rokonságban állott. Érezte a keleti mesék bűbáját, örömest mulatta magát „áldott Arabia“ csudálatos terményeivel s még inkább gyönyörködött a lovagkor romantikus szellemében és azokban a csudaelbeszélésekben, a melyekben az meg van testesitve. Az ő költészete e szerint a tengerre emlékeztet, a mely bár maga is kimerithetetlen, mégis magába veszi az ég alatt minden tájék folyamait. S nem is csak a képzelődés világában volt az ő lelke oly gazdag; hanem bejárta a tudományok minden mezejét, a menynyiben azok korában ismertek voltak. Soknemü nyelvészeti tanulmányai által a bölcseség mindazon kincseit megszerezte magának, a melyeket különböző országok mivelt szellemei öszszegyüjtöttek. Természettudomány, metaphysika, ethika, történelem, theologia, az újkori és régebbi államtudományok egyaránt ismerve voltak előtte s azokban alapos készültséggel birt. Soha sem volt a maga széles munkásságában kevésbbé korlátolt lélek, mint a Miltoné, a ki gyakorlati például szolgálhat azon egyetemes mivéltség jótékony befolyását illetőleg, a mely korunk egyik jellemző vonása, és a melytől mégis sokan félnek, mint olyantól, a mi az eredeti gondolaterőre nézve hátrányos. Ezeknek azonban jusson eszébe, hogy a lélek természetszerüen gyarapodásra, terjedésre törekszik. Tárgya a világegyetem, a mely szorosan véve egy, vagy megszámlálhatatlan kötelékek által egygyé olvad öszsze, s ehez képest a lélek a maga természetes fejlődésében a gondolatok egyik mezejéről a másikra megy, és mindenütt, a hol teremtő szellemet, valódi erőt talál, távol attól, hogy igy szerzett ismereteinek különfélesége miatt elcsenevészne vagy leroskadna, még jobban átlátja azokat a közös vonásokat, azokat az elrejtett, meglepő hasonlatosságokat, melyek az ismeret tárgyai között vannak; meggyőződésére jut annak, hogy

egyik igazság a másikra kölcsönösen fényt vet, és mintegy királyi hatalommal fog rendelkezni minden kifejtendő tárgy megállitására, kimagyarázására és felvilágositására az ehez megkivántató segéd-eszközökkel.

Milton főleg a költészet mezején szerzett magának hirnevet; ugyanazért először is ez oldalról veszszük őt vizsgálat alá. A kik a költői műveket a könnyü olvasmányok közé szokták sorolni, azok meglehet ugy vélekednek, hogy Milton e tekintetben csak kitünő helyet érdemel azok között, a kik a közönség gyönyörködtetésére befolytak. Milton nem ugy gondolkozott. Isten minden adományai között legtöbbre becsülte és legfelségesebbnek tartotta a költői tehetséget. Önmagában is ugy tekintette azt, mint az ihletés egy nemét, és nagy művcit egy próféta méltóságának öntudatával irta. Mi tökéletesen egyetértünk Miltonnak a költészetről való nézetével. Minden művészetek között mi is ezt tartjuk a legistenibbnek; mivel ez azon erőnek vagy érzésnek a kifejezése vagy kisugárzása, a mely a legfelségesebb és legmélyebb az emberben; értjük a léleknek azt a szomját, azt a vágyát, a mely egészen senki előtt sem ismeretlen, midőn t. i. valami tisztább és nemesebb, valami nagyobb, felségesebb és lényünket áthatóbb után törekedünk, mint a mit a közönséges életben találunk. A kereszténycek között nincs közönségesebb tan a halhatatlanságnál; de azt még kevesen tudják és fogják fel, hogy az ember jövő létének elveit már most magával hordja: éppen ugy mint a hogy a buzaszemben már benne van a buzaszál csirája. Lelkünk ilyetén alkotásának szükséges következése már, hogy az, ezen hatalmas, habár még csak gyermekállapotban levő erőktől elevenitve és inditva, szüntelen azon igyekszik, hogy a jelenvalón és láthatón feljülemelkedjék, s lerázva magáról a földi lét nyűgeit, egy láthatatlan és eszményi lét önalkotta világában szabadságot és örömet keressen. Természetünknek ilyetén szemlélése, a mely még soha sem volt teljesen kifejtve, pedig a legalkalmasabb az emberi életben található ellenmondások megfejtésére, a költészet valódi alapjához és forrásaihoz vezet. A ki saját erejénél fogva nem tudja kimagyarázni azt, a mit most mondottunk, az nem birja a szellem műveihez megkivántató kulcsot. Az ilyen ember nem hatott bé a lélek azon mélyeibe, a hol a költészet születik és táplálékát találja, a hol a halhatatlan életerőt magába szivja és szárnyakat ölt, melyekkel ég felé emelkedik. Egy értelmes lényben, a ki fejlődésre és egy ma-

gasabb rendü létre van hivatva, szükség, hogy teremtő szellem, eredeti s folyton növekvő gondolkozási erő legyen, s a költészet az, a hol ezek a tehetségek leginkább nyilatkoznak. Ezen mesterség fönséges előjoga, hogy az isteni hajlam kielégitésére mindeneket megujit. A maga anyagát ugyan a költészet is abban találja fel, a mit lát és tapasztal, az anyag és szellem világában; de a feltalált anyagnak új formát ád, az alkotó elemeket új rokonsági törvények szerint állitja összse; a költészet, ha szabad igy szólanunk, félrelöki útjából a természet korlátait és akadályait; az anyagba életet, érzést és tevékenységet lehel és a lelket a külső világ erejével és fényével ruházza fel; a költészet a minket körülölelő mindenséget azon szinnel festi, a milyent arra a szenvedélyek vetnek, és a lelket a nyugalom vagy felindulás, a gyöngéd érzelmek vagy nemes szenvedélyek azon állapotában mutatja, a mely egy tökélyesebb és örömteljesebb lét utáni szomjat árul el. A prózai lelkületü és betühöz ragaszkodó ember előtt a szellemnek ezen müködése tán törvénytelennek tünhetik fel; pedig csak magasabb törvényeknek engedelmeskedik, mint a minőket áthág, t. i. a halhatatlan értelem törvényeinek; és a midőn ezt teszi, legszebb tehetségeit gyakorolja és fejti, és azon tárgyakban, a melyeket leir, és azon érzelmekben, a melyeket fölébreszt, a gyarapuló erőnek, szépségnek és boldogságnak azon állapotát előlegezi, a melyre teremtve van.

Ezek szerint mi azt hiszszük, hogy a költészet, távol attól, hogy a társadalomra nézve veszélyes lenne, egyike azon fontos eszközöknek, a melyek befolynak annak finomitására és nemesbitésére. A költészet feljülemeli a lelket a közönséges életen, habár pillanatokra is megszabadit a földhöz nyomó gondoktól és fölébreszti az emberben a rokonságérzetet minden iránt, a mi szép és nemes. A maga valódi és magasabb alakjában a költészetnek is ugyanazoniránya és czélja van, a mi a kereszténységnek; azaz, hogy természetünket szellemitse. Igaz, hogy az emberek a költészetet is felhasználták a vétek eszközéül és a rosz szenvedélyek keritőjéül; de a midőn a szellem igy alásülyed, akkor elhomályosul rajta az égi szikra és ereje lehanyatlik; sőt a költészet még akkor se felejtkezhetik meg egészen valódi rendeltetéséről, a midőn az erkölcstelenség és gyülölködés szolgálatába lép. Még egy erkölcstelen műben is gyakran találkozunk a nemes érzésnek egy-egy vonásával, a gyöngéd szeretetnek egy-egy szavával, találkozunk képek-

kel, melyek a boldog ártatlanságot festik, a szenvedő erény iránrokonszenvet mutatnak; találkozunk a világ igazságtalansága feletti kifakadásokkal és erkölcsi természetünk hű leirásával, a melyek mindazt bizonyitják, hogy az isteni ajándékokkal gazdag szellemnek nagyon nehéz teljesen elszakitani magát attól, a mi jó. A költészet természetes szövetségben áll legnemesebb hajlamainkkal. Örömét leli a külső világ és lélek szépségében és fönségében. Jóllehet a költészet iszonyu szinekkel festi a szenvedélyek tulzásait; de vannak szenvedélyek, a melyek egy hatalmasabb természetre mutatnak, a melyek a magok erejében tiszteletet parancsolnak s mély, habár megdöbbentő rokonszenvet támasztanak. A költészet eredeti czélja feljülemelni a lelket a mindennapi élet eltaposott, poros és fárasztó utján egy tisztább légkörbe és abban mélyebb és erősebb érzelmeket ébreszteni. A költészet feltárja előttünk a természet szépségét, viszszavarázsolja keblünkbe az ifjukori érzelmek üdeségét, ujra fogékonyokká tesz a legegyszerübb örömek iránt, elevenségben tartja azt a lelkesedést, a mely éltünk tavaszkorán hevitett, megnemesiti az ifjui szerelmet, megerősiti az emberek iránti érdeklődést az által, hogy a legnemesebb és legtisztább érzelmeket eleven szinekkel rajzolja elénkbe, kiterjeszti rokonérzelmünket a társadalom minden osztályára, új kötelékekkel fűz a világegyetemhez, és látnoki képei fényénél megszilárditja egy jövő élet iránti hitünket.

Tudjuk, hogy a költészetet azzal szokták vádolni, hogy az életről hamis nézeteket terjeszt és hiu várakozásokat támaszt, hogy a lelket álomképekkel és árnyalakokkal népesiti be és légvárait a bölcseség romjain épiti fel. Nem tagadjuk, hogy van a bölcseségnek egy neme, a mely ellen a költészet kemény harczot vív: az érzékiség bölcsesége, mely az anyagi jóllétet és élvezetet a legfőbb jónak, a gazdagságot az élet legfőbb érdekének tartja; s hogy a költészet az emberi nemet e földhöz ragadt okosság rabigája alól felszabaditja, ezt a szolgálatát még nem is tartjuk a legkisebbnek. De mellőzve ezt, meg kell jegyeznünk, hogy a költészet ellen felhozott amaz ellenvetés, mintha az teljes volna ámitással és csalással, már magában alaptalan. Sok költeményben több igazság van, mint számos történelmi műben és bölcsészeti elmélkedésben. A költői elmék termékei gyakran a legmagasztosabb igazságokat foglalják magokban, gyakran a gondolatok új tájait világitják meg és létünk titkaira új fényt derítnek. A költészetben midőn a betü

csak költemény, a szellem gyakran a legmélyebb igazság. És ha a költő legmerészebb festéseiben is fel lehet az igazságot találni, menynyivel inkább lehet erre számitani a költői életrajzoknál; mert a jelenvaló élet, mely a halhatatlan léleknek első lépcsője, bővi-ben van a költői anyagoknak, és a költő elhivatása abban áll, hogy földi létünk fáradalmai és érzéki örömei között is rámutasson ezen isteni elemekre. A jelen élet nem egészen prózai, szigoruan határozott, nyomasztó és korlátolt. Az avatott szem abban sok költészetet lát. A szeretet érzései, a melyek saját magunkon messze tulcsaponganak és a távoli jövőbe elérnek; a hatalmas szenvedélyek lüktetései, melyek a lelket csaknem az emberi erőt tulhaladó tevékenységgel látszanak felruházni; a gyermekkor ártatlan és el nem fojtható örömei, az ifjuság virágai, örök jó kedve és fényes reményei; a sziv dobbanása, midőn először szeret és boldogságról álmodozik, a mely nem földi; a nő a maga bájaival, kedélyével és angyali szelidségével, érzelmeinek teljével, szeretetének mélységével, szűzies elpirulásával, azokkal a pillantásokkal és mosolygásokkal, a melyek csak egy anyai szivből származhatnak, — mindez költői. Nem igaz, hogy a költő oly életet fest, a mely nem létezik. A költő csak kivonja s bizonyos mértékben összszesiti azt, a mit a földi életben mennyeinək, ätherszerünek ismer fel, leköti és megsüriti annak oly hirtelen elrepülő illatát, összszegyüjti elszórt szépségeit és nemes de eltünő örömeinek tartósságot kölcsönöz. És ezt igen helyesen cselekszi; mert jó érezni, hogy az élet nem csupán az önfentartás gondjáért és anyagi kielégittetésért van adva, hanem megenged oly érzelmeket és örömeket, a melyek egy magasabb rendü életre hivott lényhez méltók s végtelenül kiterjeszthetők. A költészetnek ezen hatalma, melylyel az az életről és boldogságról való nézeteinket megnemesiti, annál szükségesebb, minél inkább halad a társadalom. Szükség van erre, hogy ellensulyozva legyenek azok a hideg és mesterségesen teremtett szokások, a melyeknek uralma a civilisatiot már is oly bágyadttá és érdektelenné tették. Szükség van rá, hogy a természettudományokkal szemben, a melyeknek iránya most nem mint hajdan a szellem kielégitésében, hanem a testi életre megkivántató kényelem eszközeinek szaporitásában határozódik meg, a képzelet, az izlés és a költészet új lendületet nyerjen, hogy az emberek meg legyenek óva a földi, anyagi, epikureusi életben való elsülyedéstől. A költészet igazolására szánt észrevételeink tulmentek számitásunkon. Ennek egyéba-

ránt magasabb czélja volt, mint Miltonnak költői méltóságát megállapitani, czélunk volt t. i. ennek az isteni müvészetnek becsét feltüntetni s azt mindenkinek ajánlani, a ki saját természetét tiszteli és azt mivelni és nemesiteni óhajtja.

Milton költői jellemét akarván körvonalozni, nem kell messze keresnünk az őt kitüntető tulajdonságokat. Az ő neve majdnem azonositva van — a fönséggessel. Valóban ő a legfönségesebb az emberek között. Milton nem magamegerőltetés vagy tanulmány, hanem veleszületett hajlam és benső isteni ösztönnél fogva emelkedik fel nagy és tiszteletet parancsoló tárgyak fejtegetésére. Folytonosan öntudatos erélylyel dolgozik. Nincs oly nagy s félelmet gerjesztő tárgy, a melytől ő viszszaborzadjon vagy a mely őt megrémitse. Ellenkezőleg valamely tárgy rendkivüli nagysága még tüzeli és vonzza őt magához. A pokol leirásához is minden félelem nélkül kezd, mintha érezné, hogy neki magának elég ereje van arra, hogy az elesett lelkek számára egy fogházat teremtsen, őket, a mint bűneik miatt megérdemlik, tűzlánggal és kinokkal környezze; belőlök jajkiáltásokat csaljon ki, a melyek a pokol üregeit is képesek lennének szétrepeszteni, és fejedelmökben az árkangyal tevékenységét és az ördög büszkeségét és gyülölségét megtestesitse. Magának a Sátánnak bámulásra méltó alakitása is ugy látszik soha sem hozza zavarba. Az erőnek ezen vonása Miltonnak minden művén elhuzódik. Természeti leirásai szabad és merész kézre mutatnak. Neki nincs szüksége azon aprólékos gondosságra és részletes festésre, a mit Cowpernél és Crabbenél magasztalunk. Egy nehány erős vagy szelid vonással mintegy rálehelli lelkét azon eseményre, a melyet leirni szándékszik és olvasójának képzelődő tehetségét oda emeli, hogy azt ugyanazon fénylő szinbe öltöztesse, a melyben az ő lelke előtt feltünt.

Hogy Miltont az erőnek eme tulajdonsága jellemzi, azt közönségesen érezzük. Az ő fönségességéről beszél mindenki. De vajjon azt érzi-e mindenki, hogy az ő költészetéből oly finomság és gyöngédség sugárzik, a melyet fönségessége is aligha feljülmul? Mi tartunk tőle, hogy Milton szellemének nagysága az ő gyöngédebb szépségeire homályt vetett; és ez megtörtént, nemcsak azért mert amaz jóval megkapóbb és parancsolóbb, hanem azért is, mert a lélek, ha az igen nagy szellemi erővel rendelkezik, a szelidebb érzelmek festését hajlandó mellőzni. A nagy szellem mindig uralkodik saját lelkesültségén és nem gyakran tör ki

a szenvedélyek ama hangján, a melyet sokan mély megindulás jelének tartanak. Érzelmessége, jóllehet bensőleg erősebb és tartósabb, mindazáltal az önuralom által inkább korlátozva van és kevésbé jő lázas forrongásba, mint más embereknél, s éppen ezért azt kevesebben is veszik észre, kevesebben ismerik fel, kivéve, ha saját tapasztalatukból ismerik az igazi érzelem hatását és nyilatkozatát. Hozhatnánk fel helyeket, a melyek feltüntetik előttünk azon tulajdonságokat, a melyeket mi most Miltonban meglenni állitottunk. Vegyük például Comust, egyikét az ő legkorábbi termékeinek. Mily finom érzelmesség ömlik el a leiráson, a melyet Comus és a Szellem nyujtanak az éjtől meglepett szűz énekéről!

„Comus. Hogyan lehelhet földi por szülötte
Ily égi kéjjel áradó gyönyört?
Bizonynyal Isten trónol e kebelben,
S a dallamos lég elbüvölve kél
Hirt adni a titkos szentély felől.
Az édes hangok a csend szárnyain
Repesnek szét a hallgató nagy éjben,
A vak sötét komor hollóarczát is
Vidám mosoly fényével öntve bé!
Circe anyámat gyakran hallgatám
Versenyt dalolni a három Szirénnel,
Virágövezte Najadok sergében
Gyógyerejü füvek szedése közben;
S a mint daloltak, a foglyul esett
Lelket ragadták égbe; Scylla sirt
S a habokat halk figyelemre inté,
Tetszést mormol a vad Charybdis is.
Mi lőn azonban énekök hatása?
Kéjes álomba ringaták az érzést,
S a kábultat megfoszták önmagától;
De ily magasztos isteni gyönyört,
Ily bizonyos voltát a percz üdvének
Nem éldelém én mostanig soha".

„Szellem. S végül szelid és ünnepélyes dallam
Emelkedék mint édes illat füstje
Ömölve szét oly halkkal, észrevétlen,
Hogy a merengő Hallgatás maga,
Alig eszmélve még, el volt ragadva,

*

S ohajtá, vajha megmásitni tudná
Saját valóját, s ne léteznék többé,
Örökre igy leendvén kipótolva.
Egészen fül valék s benső gyönyörrel
Szivám magamba a bájéneket,
Mely a fagyos halál szivébe is
Élet tüzét birná varázslani".

555—563 sor.

Milton gyöngéd érzelmének bizonyságául kiválasztjuk csak úgy találomra e helyet:

„Immár a Hajnal rózsaujjival
Gyöngéden nyitja kelet ajtaját,
Hintvén a földre drága gyöngyeit.
Ádám is ébred. Ez szokott órája:
Mert álma mindig légi könnyedségü,
Mint folytonos jó egészség gyümölcse,
S csendes szelid az ép erő lehétől;
Mit már a lombzörej s patak csörgése
S madarkák hajnali üdvözlete
Oly könnyüden elrezzenthet szeméből.
Annál nagyobb megütközése, hogy
Évát még mindig mélyen alva látja,
Hajfürteit kuszálva, arczát égve,
Mintegy jeléül a zavart álomnak.
Ő félig ülve, oldalvást pillant rá
Belémerülten gyönyörérzetébe,
S szemléli ott soká, hevülvén lelke
A legtisztább szerelmi lángolástól,
A szépséget, mely émetten vagy alva
Sajátos kellemet sugárza szét.
Aztán kezét gyöngéden megérintve,
Susogá halkan oly édes szózattal,
Mikéntha Zephir sugdos Flórájának:
Kelj fel én szépem, lelkem egy szerelme,
Az ifju földön egy legdrágább kincsem,
Utolsó, legjobb áldása az égnek!
Ébredj, én mátkám, én szép üdvességem!

Pirul a hajnal, a mező mosolyg,
Legszebb időnket hagyjuk élvezetlen?
Jer nézzük meg kertünk virágait,
Miként hasad ki a czitromvirág,
Mint illatoznak myrrha s balzsamos nád
S a természet mint festi szineit;
Csókdossa már virágát a méhecske,
Sziván kebléből a folyékony édet".

Elveszt. Parad. V. 1—25.

„Ekként vidítá kedves életpárját,
S ez ujra vidámult; de szép szeméből
Titkon nehány szelid köny hullt alá
S hajfürtivel letörlé. Két más ilyen
Tündöklő cseppet, mely már készen állt
A kristály vizrekeszben, Ádám ajka
Kicsókola, még mielőtt szeméből
Legörgenének, mint bájos jelvényét
Édes bánat s szemérem érzetének,
Mely félve gondolt rá, hogy vétkezett".

*) Elveszt. Parad. V. 129—135.

A Milton költészete jellemének e kevéssé kimerítő vizsgálatáról az ő nagy művére sietünk átmenni „Az Elvesztett Paradicsomra", mely tán egyike az emberi lángész legnemesebb emlékeinek. Átalános vélemény szerint a két első könyv magasztossága által tűnik ki. A pokol és a pokol királya közt rettentő öszhang van, s mentől tovább vizsgáljuk őket, mind újabb nagyszerüséget és iszonyitóbb hatalmat öltenek magokra. A költő egyik elemből, a „szilárd és folyékony tűzből", a rémület és szenvedésnek oly világát alkotta meg, a milyenen át a képzelem még soha sem járt. De iszonyatosabb láng ég az ő lelkében annál, a milyen a Sátánt környezi. A boszu, az elkeseredett kevélység, a nagyravágyás, a mely bár lebukott, de még a Mindenható mennydörgései által nincs meghóditva, sőt még most is a mindenség feletti uralkodásra törekszik, ezek magasztosabb és rettenetesebb képet nyujtanak a pokolnál. A pokol háttérbe lép a szellem előtt, a

*) A verses-helyeket forditotta Kriza J.

melyet börtönében tart. Tüzének nagysága a Sátánnak még hatalmasabb akaratát és égőbb szenvedélyeit jelenti ki; s a bukott árkangyal magába gyüjti az őt környékező jelenetnek fönségét. Ez alkotja ama könyvek borzasztó érdekességét. Látjuk, hogy a lélek diadalmaskodik a természet legnettenetesebb erőin. Látjuk, hogy a lélek erélye elnyomja a leirhatatlan halál küzdelmét. Nincsenek meg ugyan a Sátánban a szenvedélynek ama kitörései, a melyek Learnek valamint lelkét tépdesik, úgy külső alakját szétszaggatják: de oly mély a szenvedély, a minőt csak egy árk-angyal tanusithatott. A Sátánnak mindent eltürő, mindent kihivó kevélysége, a mely oly fönségesen veszi igénybe a pokol égő trónját, s ugy cseng ama diadem után, a mely mennykő-dulta homlokát égeti, ez oly alkotás, a mely szerzőjétől majdnem azt az erélyt kivánja meg, a melylyel ő a bukott szeráfot felruházza. Sokan kétségbe hozták, ha vajjon a lélek rettentő működései és viharai ilyen rajzainak erkölcsi hatása jó-e; vajjon egy oly, általában véve rosz szellem iránt érzett érdekeltség, a milyen a Sátán, kedvez-e az erény iránti rokonszenvünknek? Azonban mi ez és hasonló esetekben az iránt érdeklődünk, a mi nem rosz. Mi a Sátánra azzal az iszonyattal tekintünk, a mely nincs némi titokszerü gyönyör nélkül, mint a szellem erejének csodálatos nyilvánulására. A mi minket mintegy ellenállhatatlan varázszsal bilincsel le egy ily jellemben, az a szellemi erély, mely a kínszenvedésekben nyilvánul, a melyeket legyőz. Van valami bátoritó és nemesitő a bármint fölébredt erély tudatában, a mely a lélekben fészkel; és sok erényes ember nyert új erőt a gonoszok erélyéből, szilárdságából és rettenthetetlen bátorságából.

Miltonnak a Sátánról adott leirása sokféleképp bizonyitja az ő lángelméjének erejét. A birálók gyakran megjegyezték, miszerint az ő munkájának főnehézsége abban állott, hogy természetfeletti lényeinek szellemi tulajdonait megegyeztesse azon emberi létezésmódokkal, a melyekkel őket felruházni kényszeritve volt. Ez a nehézség sokkal nagyobb, hogysem a legkitünőbb lángelme is egészen legyőzhetné, s el kell ismernünk, hogy a költemény némely részében a mi lelkesedésünket bizonyos érzete zavarja meg az összeférhetlenségnek, mely a cselekvő szellem és annak működési köre és módja közt van. Azonban mi nem találunk ily lehangoló kétséget és aggodalmat a Sátánnak a pokolban való leirásában. A képzelet itt a maga legnagyobb diadalát érte el az által, hogy legme-

részebb alkotásait a valódiság és igazság jellemébe öltöztette. A borzalmak ama világa, ámbár anyagi, mégis oly távol áll a mi rendes természetünktől, hogy a szellemországnak egy lényе, az égből származva, hozzá illő hazát találhat ott. A Sátán személye leírásában van bizonyos határozatlanság is, mely a képzelődést izgatja, a nélkül, hogy azt sértené, s arra segit, hogy róla való képzetünkben az emberi alakot az ő természetfeletti tulajdonaival megegyeztessük. E tekintetben sok függ az első benyomástól, a mit a költő reánk tesz; mert ez minket az egész munkán végig kisér; és az, ugy hiszszük, Miltonnak kitünőleg sikerült. Az első képzetet, melyet a Sátánról veszünk, a következő versek mutatják nekünk, a melyek mig sokkal határozatlanabbak annál, hogy az ész vizsgálódását kihivnák, és sokkal fenségesebbek, hogysem azt megengednék, az olvasó képzeletét oly alakkal töltik be, a melyet alig lehet abból kiirtani.

„Igy szóla Sátán kedves párthivéhez,
Fejét fenhordva hullámtornyokon,
S tűzzel szikrázó szemeit forgatva;
Mig többi része teste nagy zömének
Sok holdnyi tengeren elterjeszkedvén
A lánghullámok öbliben fetrengett".

Elveszt. Parad. I. k. 192—196.

„Egyszerre felnyomul az égő tóból,
Tömérdek teste mindkét oldalán
A viszszavert lángok lövellik szerte
Tüznyilaik' s hömpölygve hullámokban
Iszonytató völgyet hagynak középben".

Ugyanott. I. k. 221—224 sor.

Többet is szivesen mondanánk a Sátán leirásáról, különösen azokról a pillantásokról, a melyek itt ott az ő mély bánatát és kétségbeesését rajzolják, s a jobb érzelmek amaz illetéseiről, a melyek ügyesen vannak a sötét képbe odavetve, s alkalmasok arra' hogy bámulatunkkal, ijedelmünkkel és rémületünkkel összszekössék a részvét és érdekeltség ama mertékét, a melylyel minden élő, gondolkozó lényt tekinteni kell, s a mely nélkül minden más érzelem bűnre és gyötrelemre fogna vezetni. De egy más dolog is van, a mit érintetlen nem hagyhatunk. A pokolból megyünk a paradicsomba, ama tartományba, a mely éppen oly gyönyörteljes, mint a

mily rettenetes a pokol, s a mely azoknak, a kik a valódi lángész egyetemességét nem ismerik, kétszeresen bámulatosnak fog feltünni, meggondolván, hogy az ugyanazon szellemnek a teremtése, mely az alvilágot alkotta.

A paradicsom és lakói a legnyájasabb egyetértésben vannak, s együtt oly csendes boldogság jelenetét mutatják, a mely valamint megnyugtatja és enyhiti, ugy gyönyörködteti a képzeletet. Ádám és Éva, kiket Isten keze csak most alkota s lehellete most elevenitett fel, valamint arczok és alakjokon, ugy lelköken is az ő alkotójok értelmét, jóságát és boldogságát tükröztetik viszsza. Új lételökben megvan a harmatos reggel üdesége és békéje. Kielégitetlen és mocsoktalan lelkeik ártatlan örömet találnak az ifju teremtésben, a mely körültök áradoz és mosolyog. Egymás iránti szerelmök mély, mert az ifju, ki nem fáradt, ki nem merült szivek szeretete az, a kik egymásban egyedül találják fel azon emberi tárgyakat, a melyekre vonzalmuk teljességét kiönthetik; és e szerelem mégis tiszta és vidám, mert ez a boldog lények szeretete, a kik a szenvedést még nevéről sem ismerik, a kiknek ártatlansága a féltékenység és szégyennek nem csak zaját, de még gondolatát is kizárja, a kik paradicsomukat egymás karjaiban lelvén fel, alig álmodnak a jövőről, oly boldog jelenlételök! Nem akarjuk azt mondani, hogy első szüleinket irigyeljük; mert mi ugy érezzük, hogy az övéknél magasabb rendü boldogság is van, — boldogság, a melyet kül és bel ellenségekkel való harcz által nyerünk, az erő és erkölcsi győzelem boldogsága, az önzetlen áldozatok és meszsze kiterjedő szeretet boldogsága, a határtalan remény és „az örökkévalóságot bejáró gondolatok“ boldogsága. Mindazáltal van idő, midőn a fájdalomtól elnyomott, a munkában kimerült, a világ zaja miatt kifáradt, a vétek és gonoszság látásában megbetegült, szeretetében megsebzett, reményében megszégyenült és hitében megrendült lélek csaknem galamb-szárnyak után eseng, hogy elrepülhessen“, s „az árnyas lombok“ közé“ „a tavaszi légbe“, a „tövistelen rózsák közé“, és az Éden örömébe, szépségébe és csendjébe menekül. A paradicsom mély békéje s az élet viharai között való ellentét az, a mely oly ellentállhatatlan bájt ad e költemény negyedik és ötödik könyvének, hogy sokan inkább lemondanának a két első könyvről minden magasztosságával együtt, hogysem ezektől megváljanak. Többször mondották, hogy angol nyelven nincs jó pásztori költemény. Szeretnők megkérdezni, melyik korszakban vagy országban

fújt a pásztorsíp oly édes hangokat, a milyenek Milton paradicsomából „a gyönge szellők illatos szárnyain“ felénk szállanak?

Nem tennénk eleget kötelességünknek, ha egy pár szót nem szólanánk arról, a mit méltán magasztaltunk, t. i. Milton verselésének öszhangjáról. Verseiben megvan a kifejezési teljességnek eredeti bája. Bennök a mélység, gyöngédség és fenség váltakoznak, de egyszersmind meg is felelnek az ő felfogása mélységének, gyöngédségének, vagy fenségének, és szoros viszonyban állanak a lélekkel. Miként Angelo Mihály, kiről azt mondják, hogy kezeiben a márvány hajlékonnyá lett, ugy ő is, nyelvünket, a melyet az idegenek durvasággal vádolnak, arra az alakra hajlitja, a melyet tárgya kiván. Az édes és ünnepélyes hang minden kincse rendelkezésére áll. Azok a szavak, a melyek kisebb tehetségü emberek irataiban keményeknek és rosz hangzásuaknak tünnek fel, az ő költészetén át az öszhang teljével folynak. Nem kell a nyelv feletti eme hatalmat a Milton zeneértő fülének tulajdonitani. Ez az ő lelkének sajátja. Ez a lángelme adománya vagy gyakorlata, a mely mindarra rá tudja magát nyomni, a mit megérint, és saját forró érzelmeinek és gondolatainak megfelelő öszhangot talál vagy alkot a hangokban, mozgásokban és anyagi alakokban.

Milton költészetére tett észrevételeinket azzal a megjegyzéssel zárjuk bé, hogy azt a komolyság jellemzi. Bár nagyszerü és többféle jeles tulajdonai vannak, még sem tárja fel a lángelménck mindazon soknemüségét, a mit Shakspeareben feltalálunk, kinek képzelődése most rémeket idézve elé, majd tündérekkel játszva, majd meg „a feltalálás legfelső egébe emelkedve“, egyformán bébarangolta az öröm, szépség és bőrzalom regióit. Milton sokkal komolyabb és eseménydúsabb időben született, sokkal veszélyesebb vitákban kellett részt vennie, és sokkal huzamosabban volt szüksége magasztos eszmékre és rugókra, mint hogy könnyü- és vidámszerü művek irására adhatta volna magát, még akkor is, ha elméje fürgébb és játszibb lett volna. Azonban a Milton költészete, habár természeténél fogva komoly, mindazáltal mindig egészséges, világos és erőteljes. Nincs benne semmi sötétes. Ő nem gyönyörködött abban, hogy az életet fekete szinekkel fesse; mert ő tapasztalásból tudta, hogy a léleknek tehetségében áll a szerencsétlenséget az erkölcsi erő és diadalmaskodó erény forrásává, táplálékává változtatni. Irataiban sehol sem találjuk fel azt a nyögdécselő érzelgést s a beteges érzelemnek azon tulzásait, melyek az

újabb költészetnek tetemes részét oly elpuhitóvá teszik. Ő ha nem vidám is, de nem törött lelkü. „L' Allegroja“ azt bizonyitja, hogy ő teljesen ismerte a természet kies és derüs kilátásait; s „Penserosojából“, a melyben kedve és módja lehetett volna homályos képek összehalmozására, azt látjuk, hogy legszomorubb képei, miket ő a teremtésről vett, olyanok, a melyek csak mély érzelemnek vagy emelkedett szemlélődésnek lehetnek ihletései.

Milton költészetéről az ő prózájára térünk. Örvendünk azon, hogy a por kezd eltakarodni az ő prózai iratairól, és hogy a közönség kezdi átlátni azt, a mit az avatottak rég tudtak, hogy oly helyek vannak ezekben, a melyek alig állanak alább az ő legjobb költői müveinél, s hogy ezeket általában ugyanaz az életerős szellem jellemzi, mely „az Elvesztett Paradicsomot“ alkotta. E munkáktól az emberek figyelmét némely ellenvetések vonták el, a melyekre némi észrevételt fogunk tenni.

Először is azt hozták fel az ő prózai iratai ellen, hogy irályuk nehéz és homályos, teli levén közbe szúrt mondatokkal, áttételekkel és latinismussal; hogy hoszszadalmas körmondatai kimeritik és kifárasztják a lelket, s igen gyakran csak zavaros és tisztátalan fogalmakat nyujtanak. Nem akarjuk tagadni, hogy e vádaknak némi alapja van; de nekünk ugy tetszik, hogy ezek nagyon tulzottak; s ha tekintetbe veszszük, hogy Milton irályának nehézségei majdnem bépecsételt könyvvé tették az ő prózai iratait, akkor csak fájlalhatjuk az újabbkori olvasók úrias fitymálkodását és elpuhultságát. Tudjuk, hogy az irálynak fényes tulajdonai az egyszerüség és tisztaság; de ezeknél sokkal nemesebb és fontosabb tulajdonai is vannak, melyek: az erőteljesség és gazdagság, ezekben pedig senki sem multa feljül Miltont. Nem az a legjobb irály, mely az olvasót legkönynyebben és leghamarább birtokába helyezi az iró meztelen gondolatainak, hanem az, a mely egy nagy elme legigazabb képe, s egy mély és emelkedett szellem érzelmeit és eszméit egész teljökben közli, s legmeszszébb juttatja a mások lelkeibe. Hogy valakinek irálya általánosan érthető legyen, még nem a legnagyobb érdem. A nagy szellem önmagát sértő erőszak nélkül nem szabhatja magát a közönséges, szenvedőleges olvasók felfogásához. Annak természetes mozgása szabad, merész és méltóságteljes, s nem volna szabad azt kivánni, hogy e tulajdonokról lemondjon azért, hogy a tömeg lépést tarthasson vele. A gazdag lélek igen természetesen hoszszu mondatokban fog ára-

dozni, és midőn az ihletés pillanatában eszmék és képek nagy bősége halmozódik összze bensejében, gyakran ragyogó zavarosságban önti ki azokat, a mely elkábitja a közönséges olvasókat, a rokon szellemeket pedig lángra gyujtja. Vannak iratok, a melyek felületességöknél fogva tiszták. Nem kell azt várnunk a tengertől, hogy oly átlátszó legyen, mint a csendes szárazföldi patak. A mi minket illet, mi tán felette igenis szeretjük a könnyü olvasmányt, főleg pihenési óráinkban; azonban azt is szeretjük, ha tehetségeinket mester-szellemek foglalkoztatják. Mi gyönyörködünk a hoszszu mondatokban, a melyekben valamely nagy igazság, több mondatra tagolás nélkül, a maga teljes mértékviszonyaiban előterjesztve, különböző képek gazdagságával világositva, ragyogó nyelven van előadva, s ugy foly mint egy áradt folyó, fület és lelket egyiránt megtöltyén fenséges öszhangjával. Az ily mondatok becses és nemes nyilatkozatai a nagy és meszsze látó szellemnek, a mely egy pillantással végtelen gondolat-mezőt fog fel, miként a természetes szem egy pillanatra meszszire belátja a nagyszerüséget és szépséget. Nem szeretnők azonban, ha minden mű ily jellemü volna. Legyen bő készlete a közönséges értelemnek is. Hadd „szállitsák le" oly tisztelt nevü irók, mint Addison, „a bölcsészetet az égből a földre". De teljesitse magasabb rendü feladatát a lángelme is, az által, hogy az arra előképzett szellemet a földről az égbe emeli. Azt semmi törvénynyel nem kell megszoritani, mert ő maga magának legjobb törvénye. Engedjétek őt saját nyelvén beszélni, a maga füléhez való hangokkal. Ne tegye félre saját természetes tartását, vagy ne törpitse el magát azért, hogy a körülálló tömeg felfoghassa. Ha most nem értik is meg és a kor izlésének nem tetszik, helyezzen nemes bizalmat más korszakokba, s szóljon jós igéket, a melyeket a jövő fejtend meg. Mi rem csupán Milton igazolásáért tettük ez észrevételeket, hanem azért, mert ugy látszik, hogy korunk ezt megkivánja. Félünk, hogy az irodalom igenis népszerü kezd lenni. Az egész társadalom olvasóvá kezdett válni, s mi ezen szivünkből örvendünk; azon is örvendünk, hogy oly sok jeles tehetség foglalkozik azzal, hogy a tudományt és ismeretet mindenki előtt hozzáférhetővé tegye. Mi az értelmesség átalános kiterjedését a jelenkor legszebb vonása gyanánt üdvözöljük. Azonban a jó és rosz soha sincsenek elkülönitve; s az olvasók tömegének az az egyik rosz eredménye, hogy a tehetséges emberek igen is nagyon törekednek azon, hogy a tömegnek tessenek, s a népszerüség jelen örömkiáltá-

sát elébb becsülik a dicsőség istennőjének ama kevésbbé zajos, de mélyebb, áthatóbb szavánál, a mely minden jövő korszakban viszhangzik, s tisztábbá és hangosabbá lesz.

Most a Milton prózai iratai ellen felhozni szokott ellenvetések sokkal fontosabbikára térünk, arra tudniillik, hogy azokat pártszellem, goromba megtámadások és vitázó élesség jellemzik; és itt készek vagyunk kimondani, hogy vannak e munkákban oly helyek, a melyeknek kitörlését az ő jelleme minden bámulója a legörömestebb óhajthatná. Miltonnak felhozott élessége a személyes és közös ellenségek irányában nyilvánult. Az előbbiek, mint Salmasius és Morus, nem is érdemeltek szánalmat. Ezek rágalom-árt szórtak az ő mocsoktalan jellemére, s őt a legfeketébb vétkekkel s a legaljasabb érzülettel vádolták. Ehez még azt is hozzá tehetjük, hogy Milton korának szelleme és modora igazolta az ily megtámadók ellenében a viszszatorlást, melyet a mai kor udvariasabb, s szeretjük remélni, kereszténybb szelleme el nem tür. Azonban nem akarunk e részben neki szószólóivá lenni. Milton korának fölibe emelkedvén, s nagyszerü erények öntudatával birván, neki valamint saját korára, ugy a jövő időkre nézve is a keresztény egykedvüség mintaképeül kellett volna szolgálnia. A mi nyilvános ellenségeit illeti, a kiket ő megtámadott, — ezek alatt értvén az egyházban és államban levő kényurakat s megromlott intézményeket, melyek a polgárháborut előidézék: az ő iratainak átalános hangulata, ámbár erős és durva, mindazáltal olykori hevessége daczára is, nem lehet hogy őt a polgári és vallásos szabadság barátai előtt nagyrabecsültté ne tegye. Ez a szabadság veszélyben forgott. A nagy roszak fenmaradásukért vivtak, s ezeket csak nagy hatalommal lehetett megtörni. Milton érezte, hogy végtelen fontosságu érdekek voltak veszélynek kitéve; s ki vádolná őt azért, hogy nagy lelkének egész erélyével csatlakozott hozzájok, s azokat tüzzel és hévvel védelmezte? Nem szabad félreértenünk a kereszténvi jótékonyságot, mintha ennek csak egy szava volna, t. i. a gyöngéd kérés. Az áthatá és rémületet okozó hangon is szólhat. — A mi világunkban szüntelenül foly a harcz a jó és rosz közt. Az emberi természet ügyének mindig harczolni kell ellenségekkel. Minden előhaladás egy-egy oly győzelem, a mely küzdelmek árán van megnyerve. Az az igazság különösen áll azokról a nagy korszakokról, melyek az államban és vallásban támadt forradalmak által tünnek ki, s a melyektől fogva a szellem leggyorsabb mozgalmait számitjuk, hogy

azokat küzdelem tüntette ki. Ilyen formán a keresztény vallás megrázta a világot, s viharok közt nőtt nagyra. A Luther reformatioja jel volt egy egyetemes harczra. S a szabadság mind két világban oly ellenszegülésre talált, a melyen csak halhatatlan erélye által győzedelmeskedett. A gondolat nagy erejével és az érzelem fenköltségével megáldott emberek különösen fel vannak hiva ily korszakokban, a roszszal való harczra. Ők mintegy saját lelkök fönségében és nemes vágyódásaikban hallják az istenség szózatát; s igy megbizva, s az igazság és szabadságért való szenvedélyes buzgalom tüzétől égve, az erkölcsi boszankodás erélyével fognak szólani, és őket nem kell a közönséges idők köznapias szellemeinek mértékével mérni. A természetöknél fogva gyöngéd és félénk, az őszinte de aszszonyos erényü emberek hajlandók merészebb és keményebb szellemeket erőszakosoknak, zavargóknak és szeretetleneknek tekinteni; és vádjok nem is lesz egészen alaptalan. De a fogyatkozások és igazságtalanságok mély érzete, mely az ellenök való folytonos harczra szükséges, s a mely Istennek az emberekhez küldött leghatalmasabb követeit jellemzi, nem szólhat gyöngéd és szelid hangokon. A mélyen megindult lélek erélyesen szól, s úgy kell szólania, hogy nemzeteket mozditson meg és rázzon fel.

Előadtuk e megjegyzéseinket, mert azok kiválólag alkalmazhatók Miltonra. Ő az emberi természetet tisztelte és szerette, s annak nagy érdekeihez akkora hévvel ragaszkodott, a milyenre csak ily lélek alkalmas. Ő ama korszakok egyikében élt, a melyek a jövő évszázak jellemét meghatározzák. Kedélyét a veszély jelenléte a legbensejéig felrázta. Ő a harcz tüzében élt. Hogy lelkének heve néha túllépett a bölcseség és szeretet határain, s igaztalan megtámadásokat követett el, azt látjuk és sajnáljuk. De lelki fönsége és tisztasága az ő legkeserübb megtámadásai közül is előtör. Mi mégis látjuk a nemes természetet. Látjuk, hogy nála igazság és szabadság iránti szinlelt szeretet nem szolgált az önzés és gonoszság takarójául. Ő valóban tisztelte és szerette a meg nem romlott vallást és szellemi szabadságot, s legyen azért az ő neve beirva ezek leghivebb harczosai közé. Milton elbeszélte nekünk az ő saját nemes irályában, hogy ő akaratlanul, s csak kötelességéről való mély meggyőződéssel bocsátkozott a püspökség feletti nagy vitájába. Az „Egyházi kormányzat alapja“ czimü műve második könyvének bevezetése mutatja az ő lelkének e tárgygyal való komoly foglalkozását, egyszersmind legjobban igazolja őt ama vád ellenében, a melyet mi most viszsza akarunk útasitani. Ő igy szól:

„Valóban minden jó és békeszerető emberre nézve, a dolog természeténél fogva, valami igen kellemetlen dolognak kell lenni, hogy ezerek nyugalmának háborgatója legyen; kétségkivül sokkal örömestebb lenne ő öröm és béke hirnöke, mi czéljához képest sajátképpi hivatása is az egész emberiség közt, nem pedig az, hogy az emberiség valódi boldogságának ellene álljon. De midőn Isten azt parancsolja, hogy vegye kezébe a trombitát, s fujjon egy bús vagy harsogó nótát, akkor az embernek nem áll hatalmában az, hogy mit mondjon, vagy mit hallgasson el. . . . Én előre látom azt, hogy ha az egyház nehéz elnymatásnak lenne kitéve, s Isten teketséget adott volna nekem arra, hogy én az alatt amaz ember ellen lépjek sorompóba, a ki ily gonosz tények oka; vagy ha az egyház onnan feljülről a hü emberek szorgalmára és bátorságára nyert áldás által szomoru helyzetét jobbra változtatná, a nélkül, hogy én legkevésbbé is támogatnám és előre segitném azzal a kevés tehetséggel, a melyet Isten ez idő szerint nekem adott; — előre látom, milyen leverő, dorgáló szavakat hallanék én magamban egész későbbi életem alatt: „Te félénk és hálátlan, az Isten egyháza most ismét ujjongó ellenségei lábai előtt fekszik, és te jajgatsz? mi köze annak veled és a te jajgatásoddal? Midőn ideje lett volna, egy szótagot sem tudtál kimondani az ő felsegéllésére mindabból, a mit olvastál és tanultál. És pedig más emberek veritéke elég nyugalmat és üres időt szerzett neked a te magános elmélkedéseidre. Ha egy csekélyszerü tárgyat fel kellett ékesiteni és szépiteni, akkor te birtál egy férfiu szorgalmával, képességeivel és nyelvével; de midőn Istennek és az ő egyházának ügyét kell vala védelmezned, mely czélra nyerted azt a nyelvet, a melylyel birsz, Isten figyelemmel várta, ha vajjon meghallhatja-e a te szavaidat az ő buzgó szolgái közt; de te néma voltál, mint egy állat; légy azzá ezután, a mivé állati hallgatásod tett. . . . Most azonban láthatják, minő előjogot nyertem e kis igyekezet által a jó emberekkel és szentekkel együtt, t. i. ha az egyház szenvedne, szabad nekem az ő szomoru helyzete felett sajnálkoznom, mig azok, a kik az ő érdekében semmit sem tettek, nem részesülnek abban a szerencsében, hogy a kesergők között lehessenek. De ha az egyház hanyatló fejét felemeli és virágzani fog, akkor birtokomban lesz az öröm kiváltságlevele és élvezésjoga a magam és örököseim részére, azok közt, a kik annak érdekében valamivel többet tettek a jóllét kivánásnál".

„A mi tehát ezt a főpapsággal való ügybajt illeti, a melynek érintése annyira nincs inyére és oly nyugtalanitónak tünik fel némelyeknek, én, azok után, a miket mondottam, tán megérdemlem, hogy a kegyes olvasók higyjék el nekem, miszerint nem irigységből, nem is haragból kezdettem e vitához, hanem csupán lelkiismeretem sugallatából, és azon óvakodó féle-

lemből, nehogy kötelességem mulasztása ellenem szólaljon akkor, a midőn békés óráim gyümölcseit óhajtanám elrakni". — I. köt. 139—121. l. *)

Ezután beszél azon nagy költői tehetségről, a melynek birásáról teljes öntudata volt s a melyet ő minden áron művelni törekedett. Erről ily fellengző szavakban fejezi ki magát:

„E tehetség, bárhol legyen is található, Istennek fensőbbszerü adománya, a melylyel ő ritkán ugyan, de mégis keveseket minden nemzetben megajándékoz, habár legtöbben viszszaélnek vele; ennek megvan az az ereje: hogy egy nagy népben az erény és közműveltség magvait elhintse és fejleszsze, a lélek izgalmait és háborgásait eloszlassa és az érzelmeket helyesen hangelja; hogy Isten mindenhatóságának trónját és rendeleteit magasztos énekekkel dicsőitse, valamint azt, a mit ő munkál és megfoghatatlan bölcsesége által megenged történni az ő egyházában; hogy megénekelje a vértanuk és szentek diadalmas harczát, igaz és kegyes nemzetek dicső tetteit és győzedelmeit; a kik hitöktől ihletve, bátran küzdenek Krisztus ellenségei ellen; hogy sirjon a birodalmaknak és államoknak Isten igazságától és helyes imádásától való általános elszakadása felett; végre, hogy mindazt alaposan, értelmesen és szivrehatólag előterjeszsze és leirja, a mi a vallásban szent és magasztos, az erényben szeretetre és tiszteletre méltó, a mi részvétünket és bámulatunkat felkölti a külszerencse minden változásaiban, vagy az emberi lélek és gondolatok benső világának hullámzásában". — I. köt. 145—146 lapok.

Ezután érintvén, hogy ő egy nagy kölői művet tüzött maga elébe, „egy művet", mely, ugymond:

„nem lehet az ifjukor hevének, vagy a bor gőzének szüleménye, mint az, a mely valamely köznapias műkedvelőnek tollából, vagy rimfaragó élősdinek mohó éhségéből halomra folyt, és a mely nem is Mnemosyne asszonyság és az ő Syren leányainak segitségül hivásával kivihető, hanem amaz örök szellemhez emelt buzgó ima segélyével, a ki a szólás és ismeret gazdagságát osztogathatja, s oltárának megszentelt tüzével küldi el szeráfjait, hogy megillesse és tisztitsa azoknak ajkait a kikét neki tetszik". — I. köt. 148. lap.

Ezután bezárja egy helylyel, a melyben kimutatja, hogy minő okokból hagyott fel ez előtte kedves tanulmányaival, hogy az akkori vitákban részt vehessen.

---

*) „The Reason of Church Governement" 2-ik könyvébe való bévezetés, az „A Selection from the Englisch Prose Works of John Milton, Boston. 1826", I. köt. 137 stb. lapjairól, a honnan minden idézet véve van.

„Remélem, hogy ezzel egyszersmind kimutathattam, mily akaratlanul tudom elviselni a fennebb előadottaknál nem kisebb reményeim utáni törekvésem félbeszakitását, s hagyom el a vidám és meghitt gondolatokkal táplálkozó nyugalmas és kellemes magányt, hogy a zajos és éles viták tengerére szálljak, a midőn én az igazság fényes arczát csak az imént szemléltem vala gyönyörködtető tanulmányok csendes és nyugodt légkörében. De volna bár az a legalsóbb rendü szolgálat, ha Isten az ő titoknoka — a lelkiismeret által teszi azt feladatommá, szomoru dolog volna reám nézve, ha viszszahuzódnám, különösen most, midőn minden ember felajánlja szolgálatát, hogy támogassa és könnyebbitse az egyházat nehéz munkáiban, a melynek szolgálatára szüleim és barátaim akaratából, gyermek koromban, én is szánva voltam, mig saját határozatomból, érett korra jutva és észrevéve azt, hogy minő zsarnokság hatott bé az egyházba, ugy, hogy a ki pap akar lenni, annak alája kell irnia saját rabszolgaságát, s esküt tenni reá, a melyet, ha csak igen tág lelkiismerettel nem birt, nem lehetett volna, a nélkül, hogy vagy éppeen hamis esküt tegyen le, vagy önnön hitét megsemmisitse; minélfogva én feljebb becsültem a feddhetetlen hallgatást a szónoki szent hivatalnál, a melyet szolgasággal és hamis esküvel kell megvásárolni és elkezdeni". I. köt. 149. l.

Ezek a helyek, a melyek Milton lángelméjével és lelki nagyságával tele vannak, megmutatják nekünk azt, hogy ő minő befolyások alatt és indokokból irta prózai műveit, egyszersmind könnyebbitik némely helyek megmagyarázását, a melyek, külön véve, igazolhatnák, hogy neki zabolátlan, mérges és haragos természetet tulajdonitsunk.

Miltonnak leghiresebb prózai műve az ő „Areopagitica-ja", vagy a korlátlan sajtószabadság érdekében irt beszéde, valóban nemes mű, a szabadságnak becses kézikönyve, és fegyvertára az ember legfensőbb rendü előjoga — szellemi szabadsága — halhatatlan fegyvereinek. Az ő „Anglia reformatiójáról", és az „Egyházi kormányzat alapjáról" irt művei a legfontosabb theologiai értekezések, a melyeket az ő életében kiadtak. Ezek voltak az ő legelső prózai szerzeményei, a melyeket ő nagygyorsan vetett papirra, minélfogva ezeket az irály szempontjából hiányosbaknak lehet tekinteni, bármely más iratainál. Azonban ezek, minden hiányaik mellett is, gazdagok erős és emelkedett gondolatokban, s erőteljes és sikerült kifejezésekben. Főhibájok abban áll, hogy az irályuk nem egyenlő, gyakran egy hangból az ellenkezőre átszökellő a behatások harcza és ellentéte miatt, a melyek alatt irt. Gyakori dolog, hogy gazdag

lángelméje ugyanazon mondatban, pompás képeket és kifejezéseket adván elé, hirtelen mély megvetéssel fordul ellenei ellen, irályának szépségét gúnynyal és oly lealacsonyitó hasonlatokkal vegyitvén, a melyek egyátalában nem illenek összse annak átalános hangjával. Ez okból s részint gondatlansága miatt, prózai iratainak némely hatályos helyei éktelenitve vannak méltatlan czélzások és kifejezések egybe nem illő vegyüléke által. Az „Anglia reformatiojáról" czimü munkája végén a fő lény segitségül hivásában és imádásában tör ki. Ebből közlünk egy helyet, a mely figyelemre méltó ujjmutatást ad arról, hogy ő kora ifjuságától fogva valami nagy költői művön gondolkozott, s a melyben a gondolat és nyelvezet azon nagyszerüségének teljes reményével biztat, a mely az „Elvesztett Paradicsomot" jellemzi. „Kezeit a kegyelemnek és örökkévalóságnak ama királyi székéhez felemelvén, a hol kegyelemnél és menedéknél semmi sem áll készebben a segitségért esdő halandók inségének enyhitésére", s kérvén Istent, hogy vigye tökéletességre az Angliában megkezdett polgári és vallásos megszabaditás munkáját, igy folytatja:

„Akkor, a szentek magasztaló dicséretei és hallelujái közt, tán meghallgatásra talál valaki, a ki új és fenséges mértékben magasztos hangokkal áldozik, hogy megénekelje és dicsőitse a te isteni kegyelmedet, és ez országban minden időben tasusitott csodálatra méltó itéletidet, a melyek által e nagy és harczias nemzet az igazság buzgó és állhatatos gyakorlatára megtanittatván, s elhányva magától régi vétkeinek rongyait, teljes lelkéből ráadja magát arra a felemelő és boldog pályafutásra, melynélfogva a legjózanabb, legbölcsebb és legkeresztényebb népnek találtassék ama napon, midőn Te, örökkévaló és rövid időn várt király, kinyitod a fellegeket, hogy a világ különböző birodalmait megitéld, s a kegyes és igaz köztársaságoknak nemzeti tisztességeket és jutalmakat osztogatván, véget vetsz minden földi zsarnokságnak, kihirdetvén az égben és földön a te egyetemes és szelid uralmadat; a hol azok, a kik tetteik, tanácsaik és imáik által komolyan munkálták a vallás és hazájok közjavát, kétségkivül meg fogják nyerni a boldogok alsóbb osztálya felett, az ő dicsőséges czimeik mellé még a birodalmak, uraságok és trónok királyi adományát, s boldogitó látomásaikon túl a végetlen örökkévalóság körébe jutván, örökre elválaszthatatlanul kezet fognak az örömmel és boldogsággal". — I. köt. 69—70 l.

Nincs időnk arra, hogy Milton politikai értekezéséről szóljunk. Bezárjuk tehát az ő prózai irataira tett megjegyzésünket aval, hogy mi ezeket mindazoknak ajánljuk, a kik a nagy szépségekben, a nagy hibák mellett is, gyönyörködni tudnak, s a kik az angol

nyelvnek terjedelmével, erejével és gazdagságával meg akarnak ismerkedni; még inkább ajánljuk azoknak, a kik keblökben az érzelemnek fenségét és a szabadság kiolthatatlan szeretetét táplálni óhajtják. Ez iratokon rajta van ama pecsét, mely által a lángelme a maga termékeit a tudósság és izlés munkáitól megkülönbözteti. A geniusnak vagy lángelménck nagy és elhatározó bizonyitéka, hogy ő mások lelkeiben erőt támaszt. Nem csak ismeretet nyujt, hanem erélyt is ébreszt. Vannak szerzők, — s ezek közt Milton a legelső helyen áll, — a kikhez midőn közeledünk, érezzük, hogy szellemileg erősödünk. Ezektől „erény árad szét". Nem azért látunk tisztábban, mert a tárgyak új világitásban tünnek fel; hanem azért, mert látásunk erősödött. Néha a genius által kimondott egyetlen szó mélyen béhat a szivbe. Egy jel, egy gondolat, a kifejezésnek bizonyos kimagyarázhatlan finomsága többre tanit minket annál, a mit kevésbbé tehetséges emberek munkáiból meritünk. Nem azokat a könyveket kellene nekünk főképpen tanulmányoznunk, a melyek az ismeretek legnagyobb gazdagságát foglalják magukban, hanem azokat, a melyek bennünk a szerző értelmi ereje iránt rokonszenvet ébresztenek, s a melyek által egy nagy lélek mintegy sokszorozza magát az olvasókban. Miltonnak prózai munkáit, ha nem hasonló mértékben is, ugyanazon felemelő erő hatja át, a mi költői műveit, s gazdagon megjutalmazzák azokat, a kik fogékonyak az ő befolyása iránt.

Félben hagyjuk már Milton iratait azért, hogy néhány észrevételt tehessünk az ő erkölcsi tulajdonaira. Erkölcsi jelleme szintoly erősen kitűnik, mint értelmi természete, s egy szóval lélekfönségnek nevezhető. Ez összhangban állott az ő költészetével. Ő szenvedélyesen szerette a nagyobb szabásu, fensőbb tekintélyü és méltóságu erényeket, s ifjukori lelke az ember tökéletesitése feletti elmélkedésekkel táplálkozott. Az erényre való törekvésének ez eleven képét látjuk egy levélben, melyet harmincz éves kora előtt egy olasz barátjához irt, s melyet Hayley leforditott.:

„Egyéb dolgokra nézve mit rendelhetett Isten számomra, azt én nem tudom; azt azonban tudom, hogy ha ő valakinek keblébe erős szeretetet oltott az erkölcsi szépség iránt, azt az enyémbe belé oltotta. Ceres nem kereste, a mesében, nagyobb buzgalommal leányát, mint én éjjel és nappal a tökéletesség eszméjét. Innen a hol csak oly embert találok, a ki a köznapiság hamis tiszteletét megveti, s elég bátor érzelmeivel, szavaival és magaviseletével arra törekedni, a mit nekünk a legfőbb bölcseség minden idő-

ben legjelesebbnek tanitott, én bizonyos szükségszerü ragaszkodásnál fogva egyesülök vele; s ha a természet vagy sorsom akkora befolyással lesznek is reám, hogy minden törekvésem és munkálkodásaim daczára sem tudok az érdem és tisztesség eme magaslatára felemelkedni, mindazáltal az ég és a föld minden hatalma sem fog engemet megakadályozni abban, hogy tisztelettel és szeretettel ne tekintsek azokra, a kik e dicsőséges czélhoz eljutottak, vagy eljutások sikerültnek látszott".

„Comusát" huszonhat éves korában irta, s midőn e jeles munkát olvassnk, nem anynyira azon bámulunk, miként szállott le reá oly ifju korában a költészet egész lelke, mint inkábbb azon, mily nagyon áthatotta, megragadta és felemelte ifjui lelkét az isteni erénynek komoly szépsége, „sugárzó világa", legyőzhetetlen ereje és égi békéje. Ő az erkölcsi tisztaságot és fönséget nem csak saját magáért tisztelte, hanem ugy is, mint a mely az értelmet, s különösen a költészet fönségesebb törekvéseit megihleti. „Én meggyőződtem", igy szól szokott nemes irályában, —

„Én meggyőződtem, hogy annak, a ki nem akarja magát azon reménytől megfosztani, hogy később helyesen irjon a dicséretre méltó dolgokban, magának valódi költeménynek kell lennie; azaz, a legjobb és legtiszteletreméltóbb dolgok összetételének és mintaképének, nem merészkedvén hős szivü férfiak és hires városok dicsőségét megénekelni, ha csak magában nem tapasztalta és gyakorolta mindazt, a mi magasztalásra méltó". — I. köt. 237, 283 l.

Munkáiból látjuk, miként ő sokoldalu olvasottságát arra használta, hogy önmagában ezt az erény iránti tiszteletet kiképezze. Az ó kor története, Plátó fenséges szemlélődései, s a lovagkor hősi önodaadása, mind egyesitették befolyásukat a próféták és apostolokéval, hogy őt kész hódolattal örökre hozzá bilincseljék ahoz, a mi az ember jellemében nagyszerü, nemes, és szeretetreméltó. E tekintetben egy nevezetes helyet idézünk az ő ifju koráról értesitő elbeszéléséből:

„Átadtam magamat aztán ama fellengző regéknek és románczoknak, a melyek ünnepélyes dalokban a lovagrend tetteit sorolják elé, mely a mi győzelmes királyainktól alapitva, azóta az egész kereszténységben elhiresedett. Én minden lovag esküjéből azt olvastam, hogy ő legjobb vérének, vagy szükség esetében életének feláldozásával is védelmezni fogja a szüzek vagy hölgyek becsületét és tisztaságát; a honnan azt is megtanultam, mily nemes erénynek kell lenni a tisztaságnak, a melynek védelmére oly

*

sok derék, élete feláldozása árán is, esküvel szentelte magát. . . . Ugy, hogy ezek a könyvek is, a melyek sok más emberre nézve a könnyelmüség és feslett élet rugói gyanánt szolgáltak, — én nem tudom elgondolni, hogy miként, hacsak nem isteni kegyelemből, — a mint ön hallotta, reám nézve az erény szeretetére és állandó követésére meganynyi ingerlő eszközöknek bizonyultak be", — I. köt. 238, 239 l.

Miltonnak minden szokása finom és önmegtagadó jellemről tanuskodott. Midőn elvtelen rágalmazói őt kicsapongó szokásokkal vádolták, ömaga ekként ad számot reggeli óráiról:

„Azok a szokott reggeli mulatóhelyek ott vannak, a hol lenniök kell, otthon; nem aluva, vagy valamely rendetlen lakoma túlterheltségeit emésztve töltöm én időmet, hanem felkelve és tevékenységben — télben, gyakran még mielőtt a harang az embereket munkára vagy imára szólitaná; nyárban, a hányszor csak lehet, az első éneklő madárral, vagy nem sokkal később, hogy jó irókat olvassak, vagy olvastassak mindaddig, mig figyelmem kifárad, vagy emlékező tehetségem egészen meg van terhelve; ekkor aztán hasznos és nemes munkákkal szilárditom a test egésségét és erejét, hogy az vidáman, tisztán, minden nehézség nélkül viseltessék engedelmességgel a lélek, a vallás ügye és hazánk szabadsága iránt, midőn ép testben erős lélekre van szükség azért, hogy szilárdan megállja helyét és inkább elessék a maga őrállásán, mint lássa a mi protestáns szabadságunk romlását és egy rabszolga élet rendszerét". I. köt. 233. l.

Hosszasan időztünk Milton erényeinek szigoru és emelkedett voltánál, nem azért, mert e tárgy minket érdekel, hanem azért, hogy megszégyenitsük és elhallgattassuk azokat, a kik a geniust a vétek szószólójává teszik, s azt a szent tüzet, a melyet Isten bennök táplál, arra használják, hogy az emberek szenvedélyeit feltüzeljék s egy alávaló érzékiségnek szolgáljanak.

Mi Milton lelkének nagyságát abban látjuk, hogy ő a szabadsághoz hőn és rettenthetetlenül ragaszkodott A szabadság minden alakjában és ágaiban kedves volt előtte; de különösen drága volt előtte a gondolat, a beszéd, a lelkiismeret és isteni tisztelet szabadsága, az igazság keresésének, vallásának és terjesztésének szabadsága. A közönséges politikusok szabadsága, mely az emberek külső jogait védelmezi, s a birtok és külső javak szerzésének akadályait elháritja, elenyészik ama szabadság előtt, a melyért Milton élt és kész volt meghalni. Ő azt a zsarnokságot gyülölte leginkább, mely a társadalom szellemét és erkölcsi erejét összetörte. Az intézményeknek, a melyeket ő megtámadott, az volt a

leggonoszabb alakja, mely a lelket elbékózta. Ő érezte magában, hogy az emberi lélekben benne van a folytonos fejlődés elve, hogy az természeténél fogva kiterjedésre törekszik és haladásra van teremtve, s ő minden lánczot szét kivánt törni, hogy az növekedő buzgalommal és sikerrel futhassa meg az igazság és erény pályáját. A szellemi és tisztább szabadsághoz való eme ragaszkodás, a mely őt a leghevesebb harczokban sem hagyta el soha, sokat tett arra, hogy az ő lángelméjét, képzelőtehetségét, izlését és értelmességét védje a nyilvános állásnak és a pártok dühének senyvesztő és rontó befolyása ellen. Ez költői szinezetet adott a politikának, s magasabb tekintetet a köztársaság érdekében tett szolgálatának. Az a tény, hogy Milton ama viharos napokon és a hivatalos pálya kisértetei közt is romlatlanul megtartotta kitünő tehetségeit, nem közönséges nagyság bizonysága. A politika, habár bizonyos hatáskörben tevékenynyé, élessé és találékonynyá teszi is az értelmet, mindazáltal kioltja belőle az egyetemes igazság szomját, megbénitja az értelmet és képzelődést, megrontja a lélek őszinteségét és egyszerüségét, megrenditi azt az erény iránti bizalmat, mely az emberszeretetnek és nemes áldozatoknak alapjául szolgál, s a hideg okosság önzésében végződik. Milton oly forradalmat élt át, a mely legvégső fokozatain és kimenetelében különösen alkalmas volt arra, hogy a lelkesedést elfojtsa, a remény álomképeit eloszlassa s az erény erejének valódisága iránt kétséget támaszszon; és mégis, mindezek daczára, ifju korának buzgalma, erkölcsi érzelme és lelkesedése sértetlenül, sőt emelkedetten bontakozott ki a megpróbáltatások közül.

Mielőtt Milton szabadság iránti szeretetének szemlélését félbehagynók, meg kell még emlitenünk, hogy ő „Az angol nép Védelme“ czimü művét akkor irta, miután orvosai előre határozottan tudatták vele, hogy megerőltetése teljesen meg fogja fosztani szeme világától. Élettörténetének e mozzanatáról való emlékezése egy rövid költői ömlengésben sokkal jellemzőbb, hogysem el lehessen hallgatni. Ez barátjához Skinner Cyriac-hoz van intézve, a kire, a mint látszik, az újabbi időben felfedezett „A keresztény tan feletti értekezés“ czimü művét bizta volt“.

„Több éve már Czirjék, hogy e szemek,
Bár mindenik ép, világosnak tetszik,
A fény mivoltát is majd elfelejtik;
S a látérzék kihalt tekéinek

Nap, hold és csillagok nem fénylenek.
De nem panaszlok. Bár felhők elrejtik
A szép eget, de szivem meg nem ejtik,
Hitem kőszirtjén meg nem rettenek
A vészdagálytól. Hát mi támogat
S emel fel engem a bús éjszakában,
Kérded barátom? a jó öntudat,
Hogy a szabadság legnemesb harczában
Vesztém a drága fényt; e gondolat
Enyhitne mindig, jobb vigasz híjában".

XXII. Sonnet

Miltonnak léleknagyságát látjuk azokban a körülményekben is, melyek közt az „Elvesztett Paradicsomot" irta. Ő ezen művét nem kedvező anyagi helyzetben, nem tisztesség és diadalok közepette irta, hanem mostoha sorsban, elhagyatottság, s a világ szerint, gyalázat állapotában. Az ügy, a melylyel magát azonositotta, megbukott. Barátai szétszórva, a szabadság lábbal tiporva, s legbuzgóbb hive, gúny tárgya a diadalmaskodó királypártiak között. Azonban a valódi nagyságnak előjoga, hogy magát a szerencsétlenségben megdicsőiti, s nagy vállalatokat gondol ki és létesit a veszteség alatt. Milton, külhelyzetében megbukva, vaksággal sujtolva, legszebb reményeiben csalódva, jellemző erélylyel adta rá magát a szellem legmagasztosabb munkájára, vigaszt keresve önmagának nagy gondolatokban, fényes alkotásokban, s ama prófétai bizalomban, hogy babár kora mellőzi is, mindazáltal műveiben egy jobb kor nemes szellemeivel való egyesség és közösség kapcsán munkált. Nekünk örömünk telik őt magányában és utolsó éveiben szemlélni. Ő a mellette elhaladó szemlélő előtt elesettnek és elfeledettnek látszott, s vakságát isten itélete gyanánt vetették szemére. De ha meg volt is fosztva szeme világától, ő mégis világosságban élt. Benső szeme áthatolt az egyetemes természeten, s képzelődése arra a napnál fényesebb sugarakat deritett. Előtte nyitva állottak az ég, a pokol és a paradicsom. Meglátogatta az elmult időket, s maga körül hajdankori bölcseket és hőseket, prófétákat és apostolokat, bátor lovagokat és szellemdús dalnokokat gyüjtött. A mint előre nézett, tekintete előtt a szabadság korszakának napja derült és kelt fel, s ugy érezte, hogy ő annak oly szellemi örökséget hagyományoz, „a mely el nem hervad", sőt élni fog a legkésőbbi nemzedék emlékében, tiszteletében és szeretetében.

Hoszszasabban időztünk Milton jelleménél, nemcsak azért, mert örömünkre szolgál a szent tartozást lerónunk, a melylyel a lélek annak tartozik, a ki őt éltette és gyönyörködtette, hanem azért is, mert félő, hogy Milton nem nyerte el még a becsülés és tisztelet méltó aratását. Az a homály, a melyet Johnson előitélete és vakbuzgósága az ő tiszta nevére boritott, bár sietve tűnik tova, de még nem oszlott el egészen. Mi nem akarjuk Johnsont kisebbiteni. Semmi örömet nem találunk abban, hogy egy nagy embert egy másik árnyainak feláldozzunk. De mind Milton, mind más jeles emberek iránt tartozunk annyival, hogy kimondjuk, miszerint Johnson eltévesztette az életirat nemes czélját, a mely abban áll, hogy az iró halhatatlanitsa az erényt, s ébreszszen élénk csodálatot azok iránt, a kik a multra fényt árasztottak. Azonban mi nem vádoljuk Johnsont szándékos ferditéssel. Ő Miltonnak becsét sem fel nem fogta, sem felfogni nem tudta. Kételkedünk azon, hogy a magasabb irodalom terén oly két más szellemet lehetne találni, a kiknek oly kevés közös érintkezési pontja legyen, mint az imént emlitetteknek. Johnson nagy volt a maga körében, de ez a kör, az előbbiével összszehasonlitva „földies“ volt, mig a Miltoné csak kevéssel volt alsóbb az angyalokénál. A Johnson dicsőségének napjaiban szokott dolog volt, hogy őt óriásnak nevezzék, s őt egy hatalmas, de mégis földi fajhoz sorozzák. Nekünk Miltont a szeráfok közé kellene soroznunk. Johnsonnak lelke főleg az ember jelenlegi állapotával, az élet valódiságaival, az emberi cselekvés rugóival és azon szenvedélyekkel foglalkozott, a melyek most a társadalmat mozgásban tartják, s ugy látszott, hogy neki távolról sem volt sejtelme az emberi szellemnek magasabb rendü állapotáról annál, a milyen akkor mutatkozott. Másfelől Miltont az erkölcsi nagyság és égi tisztaság mély, de higgadt szeretete hevitette. Ő nem anynyira arra gondolt, hogy mi az ember, hanem arra, hogy mivé lehetne. Előtte saját lelke az emberi lény magasabb rendü fejlődésének kijelentése volt, s hogy ezt előmozditsa, szabadságért szomjazott és munkált, mint saját természete növekedésének és tökéletesedésének feltételéért. Johnson a vallásra nézve homályban volt és babonaságra hajlott, a kormányformát illetőleg pedig a korlátlan hatalomhoz ragaszkodott; s ezek bármelyikének reformálása soha sem jutott eszébe másként, mint hogy nyugtalanitsa és ellentállásra felhivja őt. Előtte az egyház és a polgári kormányzás, a mely alatt ő élt, tökéletesnek látszott, ha netalán nem

volt még abban a hitben, hogy az elébbit a római egyház szertartásainak és tanainak nagyobb mérvü adalékával, az utóbbit pedig a királyi előjogok kiszélesbitésével tökéletesiteni lehetne. Innen az ő munkáit a vallás és kormányzás jelen alakjaiban való hunyászkodó megnyugvás bélyegzi. Innen van az is, hogy az ő munkáiban keveset találunk olyant, a mi a lelket felvillanyozza és lángra gyulasztja, s a mi azzal a tudattal tölti el az olvasót, hogy a jelennél emelkedettebb gondolatok és érzelmek állapota számára volt irva. Ellenben Miltonnak egész lelke fellázadt az örökölt hatalom, örökölt hit és a létező uralkodás iránti szolgai tisztelet szabályelvei ellen. Ő nem tudta eltürni azt a szolgaságot, a mely előtt az emberek századokon át meghajoltak. A „reformatio“ volt az első szó, a mely az ő ifju ajkairól a közönség intésére ellebbent, s az ebben vetett reménye volt hajlott korának vigasza. A Milton és Johnson között levő különbséget nemcsak a szellemnek eme nagyszerü vonásaiban lehet nyomozni, hanem nyomozni lehet egész jellemökben is. Milton mivelt és szellemi volt az ő szokásaiban, mértékletes egész az önmegtartóztatásig, s magát a szellemi munkálkodás után zenével üditette fel. Johnson inkább az érzéki gyönyörökre hajlott. Miltonnak rendkivül élénk fogékonysága volt a külső természet, a hangok, a változások, az alakok, a természeti szépség és fönséges iránt. Johnsonnak hiányos természeti szervezeténél, hacsak nem mélyebb hiányosságnál fogva, kevés fogékonysága volt e tiszta és szelid örömek iránt, s a Strand-et*) el nem cserélte volna a Tempe völgyével, vagy a Hesperidák kertjével. Miként lehetett Johnson igazságos Milton iránt! Az itt végbevitt összehasonlitás arra vezetett minket, hogy Johnsonnak hiányait előadjuk. De azért nem vagyunk vakok az ő érdemei iránt. Az ő diszes magatartása, nyelvezetének pompája és hatalma, gondolkozásának ereje, az erény és vallás iránti tisztelete, erős logikája, gyakorlati bölcsesége, az emberi cselekvések rugóiba való belátása, s az az ünnepélyes hangulat, a mely olykor életiratait és saját történetére vonatkozó adatait átlengi, önként bámulatra inditnak. Hogy nála a lelkesedés, a teremtő képzelet és az emelkedett érzelem hiányzott, az nem az ő hibája. Nem hibáztatjuk azért, hogy ő nem volt Milton. Mi a szellemi erőt minden nyilvánulásában szeretjük, s gyönyörködünk a

*) Egy tágas utcza Londonban, a Thames balpartjához közel, a Charing Cross és Temple Bar közt, a Waterloo és Hungerford hidak átellenében. S. D.

szellem különböző alakjában. Mi csak azért hibáztatjuk őt, hogy szenvedélyei, előitéletei és vakbuzgósága arra a nem illő tettre vezették, hogy a legtehetségesebb és legerényesebb emberek egyikének tisztább dicsőségére homályt boritson. Mi arra is hajlandók vagyunk, hogy tisztelettel határos gyöngédséggel bánjunk azokkal, a miket a Johnson hibáinak tartunk; mert azok egy bizonyos, meg nem határozható fokig, a beteges, ingerlékeny, ideges, szerencsétlen véralkat kifolyásai voltak, s inkább a test, mint a lélek sajátai valának. Mi csak arra kérjük a genius barátait, ne helyezzenek bizalmat Johnsonnak arról készitett rajzaiba. Az ő életirati munkái sajáttudvalevőleg erős előitéleteivel vannak beszinezve, s minden „életiratai" közt a Miltonét tartjuk legapokrifebbnek.

Bezárjuk már itt a Milton értelmi és erkölcsi tulajdonaira tett átalános észrevételeinket. Mi őt, mint lángelméjü férfiut tiszteljük; de sokkal inkább tiszteljük őt, mint oly embert, a ki nagy lélekkel és keresztényi erényekkel birt, a ki a lángelmét és költészetet isteni adományoknak tekintette, olyanoknak, a melyek nem azért adattak neki, hogy azok által az embereket mulattassa, vagy magának hirnevet szerezzen, hanem hogy felébreszsze és létre hivja embertársaiban azt, a mi azokban nagy és isteni, maga részére biztositsa az egyedüli igaz hirnevet, a szellemek bámulatát, a melyet irataival táplálni és emelni fogna.

Most az ő nem rég felfedezett „Keresztény tan feletti értekezés" czimü munkájának vizsgálására térünk. Mondottuk, hogy ennek legnagyobb érdeket szerzőjének jelleme kölcsönöz Ez a maga sajátságos természeténél fogva nem alkalmas arra, hogy az átalános figyelmet foglalkoztassa és lekösse. Ez inkább összeszedett szentirásbeli helyekből áll, a miket, bármily lélekemelők legyenek is azok a magok helyén, az emberek csekély figyelemmel és megindulással olvasnak, ha szokott kapcsolataikból ki vannak szakitva és rendes fejezetek alá vannak sorozva. Miltonnak az a czélja, hogy nekünk a kijelentés tanait annak saját szavaival adja. Mi azokat itt egy már rég megszokott szólásformában olvassuk, és várakozásunkban csalódva érezzük magunkat; mert mi azokat nem a biblia nyelvén szerettük volna látni, hanem úgy, a mint azok a Milton lelkében éltek, az ő sajátságos értelme és érzelme által módositva, gazdag ismereteivel kapcsolatba hozva és felruházva, hasonlatokkal felvilágositva, amaz új világosság által felderitve és amaz eszmecsoportokkal környezve, a melyekkel e nagyszerü em-

ber azokat körülrakta. Mi e tanokat úgy reméltük látni, a mint azokat Milton egész lelkét átható és mozgató szent érzelmei és mély elmélkedése pillanataiban tekintette. Mindazáltal vannak helyek, a melyekben Milton lelke nyitva áll előttünk. Értjük munkájának azt a részét, a hol nézeteinek sajátságos volta kényszeriti őt, azon okainak eléadására, melynélfogva azokat elfogadta, és mi ezeket nagyra becsüljük amaz értelmi függetlenségért és elevenségért, a mely azokban nyilatkozik. E műnek irálya tiszta és keresetlen; jellemző vonásai nyugodt komolyság és ama mély tisztelet a szentirás iránt, a melyet bizonyos keresztény felekezetek saját egyedüli birtokuk gyanánt látszanak igénybe venni, a melyeknek különben kevés rokonságuk van Miltonnal.

Bévezetése, mint az emberi természet legdrágább jogának, a szabad vizsgálódásnak, megfontolt, gyöngéd védelme, minden ember figyelmére méltó:

„Ha én átalában a világgal közlöm vizsgálódásaim eredményét; ha, Isten a tanum, az emberiség iránti barátságos és jó indulatból a legnagyobb készséggel mentől szélesebb körben terjesztem el azt, a mit én legjobb és legdrágább tulajdonomnak tekintek, akkor remélem, hogy könyvem minden párt részéről szives fogadtatásra fog találni, s legalább senki sem fogja igaztalan megtámadásnak venni, ha szintén sok oly dolog jöne is az által világosságra, a minek bizonyos, általánosan elfogadott véleményektől való különbözése azonnal észrevehető. Én az igazság minden barátját komolyan felkérem, ne kiáltsák ki azonnal, hogy az egyház zavarba van sodorva ama szabad vizsgálódás és vitatás által, a mely az iskoláknak meg van engedve, s a melyet valóban egy hivőnek sem volna szabad megtiltani, anynyival inkább, mert az a parancsolatunk van, kogy *mindeneket megpróbáljunk*, s mert az igazság világának naponként való haladása tenyésztő erővel bir, nem arra nézve, hogy az egyházat felzavarja, hanem hogy felvilágositsa és felépitse". — I. köt. 5, 6. l.

„Czélom volt az is, hogy azon véleményekből, a hova én eljutottam legyenek bár újak vagy régiek, kimutassam, mily fontos következményü a szabadság a keresztény vallásra nézve, nemcsak azért, hogy minden tant megszórnánk és kiválogatnánk, hanem azért is, hogy egyéni hitünk és meggyőződésünk szerint irnánk és gondolkoznánk felőlök; ez oly eredmény, a mely annál erősebb lesz, minél nagyobb e vélemények fontossága és jelentősége, vagy a szentirás tekintélyén, a melynek számtalan bizonyitékain azok alapulnak. E szabadság nélkül sem vallás, sem evangelium nincs; — egyedül erőszak létezik; holott szégyen a keresztény vallásra nézve, hogy

ez által kelljen fentartatnia. E szabadság nélkül valóban újra rabszolgák vagyunk, nem ugyan miként korábban, az isteni törvény alatt, hanem a mi sokkal roszabb, az ember törvénye alatt, vagy hogy igazabban szóljunk, egy barbar zsarnokság alatt". — I. köt. 7, 8. l.

Milton ama nagy tárgyra, az Isten természetére s lényegére nézve, semmi különös figyelemre méltó megjegyzést nem tett, kivéve, hogy ő a kereszténveknél általában véve hajlandóbb arra, hogy a fő lénynek emberi alakot és emberi indulatot tulajdonitson: —

„Ha Isten magának szüntelen emberi tagokat és emberi alakokat tulajdonit, miért félnénk mi azt tulajdonitani neki, a mit ő magának tulajdonit, akkor, a mikor azt, a mi bennünk tökéletlenség és gyarlóság, a legtökéletesebbnek és legjelesebbnek tekintjük, midőn Istennek tulajdonitjuk." I. köt. 23 l.

Milton nem az első keresztény, a ki abban a gondolatban volt, hogy a ió lényt akkor teszi érdekesebbé, midőn őt emberi alakkal ruházza fel. Mi ez eszköz bölcs voltán kételkedünk. Előttünk Istennel való benső viszonyunk szilárditására, az látszik helyes módnak, hogy róla való fogalmainkat szellemitsuk; mert csak ez úton gondolhatjuk azt, hogy ő lelkünkben közvetlenül jelen van. Mihelyt emberi alakkal ruházzuk fel, egyszersmind egy helyet is ki kell neki jelölnünk, s annak a helynek majdnem szükségesképpen távolinak kell lenni, és igy mi eltávolitjuk őt a lélektől, a mely az ő valódi temploma. E mellett egy meghatározott alak ellenkezik Isten végtelenségével, a mi az ő legfőbb jellemvonása, s a mit semmi szin alatt nem kell elhomályositani; mert, bár különösnek látszik ez azok előtt, a kik saját természetöket nem ismerik, e felfoghatatlan tulajdon, a végtelenség, az, a mi mindenek felett Istennek az emberi lélekkel való közlekedését, vagy ha szabad úgy szólanom, öszszeillését alkotja.

Midőn Milton Istennek munkásságát tárgyalja, szilárdan ragaszkodik az emberi szabadsághoz, az eleve-elrendelési tan ellenében. Ő azt állitja, hogy Istennek végzései nem sértik az erkölcsi szabadságot; mert a mi szabad tevékenységünk éppen az a czél, a mit a teremtő eleve elhatározott és elrendelt. Ő azt vitatja, hogy a szentirás némely helyei alatt, a melyek az elválasztásról szólanak, nem az örök életre, hanem külső előjogokra való elválasztást kell érteni; és hogy az emlitett elválasztás más szentirásbeli helyekben, a melyek a

jövő életre vonatkoznak, nem az egyének önkényes kiválasztását, hanem ama személyek osztályának választását jelenti, a kik az üdvösség kiszabott feltételeinek megfelelnek; más szavakkal, az elválasztás feltételes, nem általános, még pedig olyan, a melyben minden ember benne foglaltathatik, ha akar. Enynyiben Milton igazat mondott nekünk. Óhajtanók, ha azt is hozzátehetnők, hogy ő új világot derített az emberek szabad munkásságára. Valóban eme nagy kérdés eddigelé a legmélyebb gondolkozásuak fáradságát is meghiusitotta, s ugy látszik, hogy most, a „metaphysika“ fellengző neve alatt, más magasztos tárgyakkal együtt, általános mellőzésre van kárhoztatva. Azonban nem kell azért e kérdés megoldása iránt kétségbeesni. Eljőn az idő, midőn az emberi értelem új mezőre fog lépni, s magát, a teremtőt és a világegyetemet új álláspontról szemlélni; s mi hiszszük, hogy lassanként eloszlik az a sötétség, mely oly sokáig lebegett erkölcsi természetünk felett. A szabad cselekvési erőnek eme tulajdona, a mely által egy gondolkozó lény a szónak szoros és sajátképpi értelmében az erkölcsi jónak vagy erkölcsi rosznak oka, tényezője és szerzője, nem pedig csupa gép, a melyet külső befolyások, vagy Istennek titkos, de ellentállhatatlan munkássága szabályoznak, a mely őt és csupán őt teszi az emberi cselekedetek egyedüli szerzőjévé — az erkölcsi szabadság, a mely az istenség teremtői működésének legtisztább képmása, előttünk a bölcsészeti nyomozás legnemesebb tárgyának tetszik. Ezen erkölcsi szabadság, bármenynyiszer kétségbe vonva, elhomályositva egy sereg metaphysikus által, mégis minden emberi lény közös tudatában el van ismerve. Ez a felelősség alapja és az erkölcsi meggyőződés kútfeje. Ez minden erkölcsi itélettel, érzelemmel és hajlammal össze van vegyülve, s igy a társas életnek minden érdeket ez kölcsönöz; másfelől pedig ez a fő kapocs a lélek és teremtője közt. Az a tény, melyszerint philosophusok oda törekedtek, hogy az erkölcsi jelenségekről tett magyarázataikból az emberi működés szabadságát kizárják, s minden emberi cselekedetet a szükségességnek, gépies okoknak, vagy más külső befolyásoknak vessenek alája, elég bizonyitéka annak, hogy a lélek tudománya mostanig még kevéssel hatott alább a felszinnél, és hogy a lélek mélységei nincsenek még kikutatva.

Milton a fő lényt tárgyazó fejezetről természetesen megy át

ama tárgyak vizsgálására, a melyek a theologiának e részével mindig kapcsolatban állottak; értjük Jézus Krisztus jellemét és a szentlélek természetét Valószinüleg minden olvasónk tudja, hogy Milton magát itt háromságellenesnek nyilvánitotta, s szilárdan ragaszkodott az Isten szoros és tulajdonképpi egységéhez. Művében az „Isten fia“ fejezete a leggondosabban kidolgozottak egyike. „Bévezető megjegyzései“ kiváló érdekkel birnak, a menynyiben saját jogának férfias védelmével ama forró óhaját párositják, hogy azon kereszténynyeket kibékitse, a kiktől ő nézeteire nézve különbözött.

„Nem bocsátkozhatom oly sok nehézséggel járó tárgyak vizsgálásába, milyenek az Isten fia és a Szentlélek, a nélkül, hogy bévezetésül egy pár szót ismét előre ne bocsássak. Ha én valóban a római egyház tagja volnék, a mely a hit minden pontjára vonatkozólag, saját hitformája iránt feltétlen engedelmességet kiván, akkor nevelés vagy szokásnál fogva megnyugodtam volna annak egyszerü rendeletén és tekintélyén, még akkor is, ha tagadja, hogy a háromság tanát úgy, a mint most el van fogadva, a szentirás egy helyéből sem lehet bébizonyitani. De miután én magamat azok közé sorozom, a kik csak Isten szavát ismerik el a hit sinormértékének, s szabad lélekkel elfogadom azt, a mi előttem sokkal tisztábban kihúzhatónak látszik a szentirásból a közönségesen elfogadott tannál, nem látok semmi okot arra nézve, hogy bárki is, a ki ugyanazon protestáns, vagy reformált egyházhoz tartozik, a melynek én tagja vagyok, s ugyanazon kitszabályokat ismeri el, a melyeket én, sértve érezhetné magát szabadságom miatt, különösen miután én tekintélyemet senkire sem erőszakolom, hanem csupán előadom azt, a mit én hitelre méltóbbnak vélek a közönségesen elfogadott hitformánál. Csak arra kérem olvasóimat, hogy előitélettől ment lélekkel és oly szellemben vegyék fontolóra s vizsgálják meg állitásaimat, a mely csupán az igazságot kivánja felfedezni. Mert, a nélkül, hogy elvitatni szándékoznám a szentirás tekintélyét, a melyet sérthetetlenül szentnek tartok, én csak az emberi magyarázatok czáfolására szoritkozom, és ezt jogomból, vagyis inkább, mint embernek, kötelességemből kifolyólag mindannyiszor megteszem, valahányszor az alkalom megkivánja. Valóban ha azok, a kikkel küzdenem kell, az égből egyenes bizonyitványt tudnának előmutatni az általok védett tan igazsága mellett, akkor nem kevesebb, mint istentelenség volna, nem mondom lármát ütnöm, de a leggyöngébb hangot hallatnom ellene. De miután ők semmi egyébre nem tudnak támaszkodni azoknál az emberi tehetségeknél, a melyeket a mindnyájunkkal közös szellemi felvilágositás támogat, nem oktalanság azt kivánni, hogy a magok részéről ők is engedjék meg a szorgalmas kutatás és szabad vitatás előjogát

egy másik vizsgálónak, a ki éppen azon eszközökkel s azon az úton keresi az igazságot, a melyen ők, s a kinek az emberiség boldogitására czélzó óhajtása egyenlő az övékkel". — I. köt. 103—105. lapok.

Milton azt tanitja, hogy az Isten fia Istentől külön álló és nálánál alsóbb rangu lény, hogy ő a világ teremtése előtt létezett, hogy Isten legelőször őt teremtette, és hogy azután minden egyéb dolgot ő teremtett, mint az ő atyjának eszköze vagy szolgája. Ő, Dr. Clarke-al megegyezőleg, azt vitatja, hogy a szentlélek személy, értelmes lény ugyan, de teremtetett és Istennél alsóbb rendü. Miltonnak eme véleménye anynyival figyelemre méltóbb, mert ő elismeri, hogy bár a zsidók Krisztus ideje előtt hozzá voltak szokva a szentlélek kifejezéshez, mindazáltal soha sem kötötték összse ezzel a személyiség eszméjét, és hogy mind az ó, mind az új testamentum gyakran használja ezt magának az Istennek, vagy az ő erejének és müködésének kifejezésére. Különös, hogy ez engedmények után nehézséget találhatott abban, hogy néhány új testamentumi helyet képesen magyarázzon, a melyek a szentlélekről, mint személyről szólanak.

Ez értekezésünk korlátain belől nem tudjuk vázolni Miltonnak a Jézus Krisztus istensége elleni erős okoskodását. Azonban pillanatra meg kell állapodnunk, hogy Istennek hálát adjunk azért, hogy e jeles szószólót a hoszszas ideig homályba boritott Istenegység tanának védelmére feltámasztotta. Mi itt az újabb kornak, sőt azt is hozzátehetjük, hogy a keresztény korszaknak három legnagyobb és legnemesebb szellemét hozhatjuk fel ama nagy igazság tanui gyanánt, a melynek mi, habár szerényebb és kisebb körben védői kivánunk lenni. Trinitarius ellenfeleink szüntelen hangoztatják az atyák és reformatorok neveit. Mi Miltont, Locket és Newtont emlitjük meg, s helyezzük a mi élünkre, és többre nincs szükségünk arra nézve, hogy az ellenpárt nagy neveinek egész sergével szembeszálljunk. Az önmagát orthodoxiának nevező egyház csillagai „elrejtik" az értelem eme napjai előtt „kisebbedett fejeiket". Isten oly szokatlan mértékben közölte e kitünő férfiakkal a világosságot és szellemi erőt, hogy ezeknek nevei önkénytelenül eszünkbe jutnak, valahányszor természetünk nagyságáról akarunk gondolkozni vagy beszélni. Theologiai meggyőződéseik a szentirás kitartó, mély és tiszteletteljes tanulmányozásának gyümölcsei voltak. Ők oly szellemmel fogtak e munkához, a mely bizonyos hivatalra irányzott nevelés által nem volt korlátolva, hanem szabadel-

vü nézetekhez és a legszélesebb gondolat-körhöz szokva. Őket semmi pártviszony nem tartotta lekötve, semmi papi nagyravágyás meg nem ingatta, és semmi papi félénkség le nem igázta. Ők a vizsgálódás eme tárgyához szellemi erejök teljességével, az igazság előtt nyitva álló szabad lélekkel és mocsoktalan tiszta élettel fogtak; még pedig abban az időben fogtak ehez, midőn a szentháromságot nevelés által csepegtették belé a lelkekbe, s az egyház tekintélye és büntető törvények által tartották fenn És mit fedeztek fel e nagy és jó férfiak, kiknek értelmi ereje és igazság iránti szeretete őket az emberiség legnagyobb jóltevőivé tette, — kérdjük, mit fedeztek fel ezek a szentirásban? egy hármas istenséget? három végtelen lényt? az imádás három végtelen tárgyát? három oly személyt, a kik közül mindeniknek megvan a maga külön hivatala, s mégis a többivel egyenlő része van az istenségben? Nem! A szentirás a természethez és a szivnek ama titkos szózatához csatlakozott, a melyet még a bálványimádás sem tudott mindig elfojtani, és arra tanitotta őket, hogy tisztelettel hajoljanak meg az Egy végetlen Atya előtt, s csak neki egyedül tulajdonitsanak legfőbb, önmagától létező istenséget. Ez észrevételeknél főczélunk volt kimutatni, hogy a menynyiben a nagy nevek érvek gyanánt szolgálnak, az antitrinitarismus ügye, vagyis Isten tulajdonképpi Egységének tanai mellett a legerősebb érvek állanak. Azonban az igazság iránt tartozunk azzal, hogy kimondjuk, miszerint mi kevés bizalmat helyeztetünk az érvelés eme felszines modorába. A nagy neveknek a vallásos vitákban való legjobb szolgálata abban áll, hogy egymást ellensulyozzák és semlegesitsék azért, hogy a meg nem félemlitett és le nem lánczolt lélek önmaga iránti kellő tisztelettel, s az Isten iránt egyedül tartozó felelősség komoly érzetével gondolkozhassék és itélhessen.

Mi Miltont antitrinitariusnak neveztük. Azonban mi őt egyik felekezettel sem akarjuk azonositani. Lelke sokkal függetlenebb és egyetemesebb volt annál, hogysem magát emberi hitformák és pártok korlátai közé szorithatta volna. Közhiedelem, hogy ő utóbbi éveiben minden körülötte levő felekezettől különvált; s ha most élne, nem volnánk bizonyosak abban, hogy vajjon találna-e olyant, a melyhez szorosan csatlakozzék. Ő valószinüleg első helyen állana a kereszténységnek amaz osztályában, a mely számosabb, mint az emberek vélik, s reméljük, szaporodik, a kik sokkal féltékenyebbek a lélek jogaira és sokkal elégedetlenebbek a kor egymás-

sal harczoló rendszereivel, mint hogy bármely párthoz is szorosan csatlakozzanak; a kikben a theologiának jelen előhaladott álláspontja inkább a hiány tudatát, mint a nyeremény diadalát ébresztette fel; a kik bár saját hitformáik iránt előszeretettel viseltetnek, mindazáltal nem tudják elhitetni magokkal, hogy ez az utolsó vivmánya az emberi lélcknek, és hogy a távoli századok oly tisztelettel fogják után-mondani ennek hitformáit, mint a katholikusok a tridenti zsinat határozatait; a kik nem azért küzdenek a szabad vizsgálódásért, mert azok, a kik vizsgálódnak, mind ugy fognak gondolkozni, a hogy ők, hanem azért, mert végre talán valaki megelőzi őket és magasabb rendü igazsághoz vezető lesz. Mi e névtelen és terjedő osztály iránt erős rokonszenvvel viseltetünk. Nekünk új világosságra van szükségünk, s nem bánjuk akárhonnan jöjjön is az. Nekünk oly reformatorok kellenek, a kik méltók e névre s örömmel üdvözölnők a keresztény vallásnak oly nyilvánulását, a mely minden jelenleg létező rendszert elhomályositna.

Mi most oly tárgyra térünk, a melynél Milton valószinüleg megbotránkoztatja az olvasók többségét. Miként a hajdankori philosophusok, úgy ő is teljesen ellene mond ama tannak, mely szerint Isten a világegyetemet semmiből teremtette. Ő abban a nézetben van, hogy tevékenység nem létezhetik egy szenvedőleges anyag nélkül, a melyen a tevékenység végrehajtatik, és hogy ennélfogva a világ egy eleve létező anyagból alkottatott. Arra a kérdésre: mi és honnan létezik ez az ősanyag? azt feleli: ez Istentől van, „az istenség kifolyása". „Ez Istentől jött létre", s következőleg a teremtés semmmi új lételt nem hozott elő, s az anyagot nem is lehet megsemmisiteni. A következő idézet mutatványt ad e tárgy feletti szemlélődéséről:

„Világos tehát, hogy a világ egy vagy más nemü anyagból teremtetett. Mert miután cselekvés és szenvedés viszonyos fogalmak, és következőleg semmi erő sem működhetik külsőleg, ha csak nincs valami szenvedő, mint p. o. az anyag, lehetetlennek látszik, hogy Isten ezt a világot semmiből teremthette volna; nem azért, mintha neki arra az erő hiányzanék, hanem azért, mert szükség, hogy létezett legyen valami korábban, a mi alkalmas volt arra, hogy az isteni munkásság hatását szenvedőleg befogadja. A midőn tehát mind a szentirás, mind az ész azt tanitja, hogy minden dolgok nem semmiből, hanem anyagból teremtettek, ebből szükségesképpen következik az, hogy az anyagnak vagy Istentől függetlenül kellett mindig léteznie, vagy egy bizonyos időben Istentől kellett származnia Hogy az

anyag Istentől függetlenül mindig létezett volna (látva, hogy ez csupán csak egy szenvedő elem, mely az istenségtől függ, s neki alatta áll; s megfontolva ezenkivül, hogy elvontan tekintve, valamint a számban, ugy az időben vagy örökkévalóságban sincs önnön lényében fennálló vagy benmaradó erő vagy tevékenység), — hogy, mondom, az anyag önmagától öröktől fogva létezhetett volna, azt felfogni nem lehet. Ellenben, ha öröktől fogva nem létezett, akkor nehéz megérteni, honnan származik. A nehézségnek ennélfogva csupán egyetlen egy megoldása marad fenn, a melyre nézve egyébiránt kezünkben van a szentirás tekintélye, t. i. hogy minden dolog Istentől van". — I. 236, 237. l.

E nézet Miltont természetesen egy másikra vezette, t. i. hogy a test és lélek közt levő vélt különbségnek semmi alapja nincs; mert ha az anyag az „istenség kifolyása", akkor nyilván fogékony az értelmi működések iránt. Szerzőnk e szerint állitja, —

„Hogy az ember élő lény, bensőleg és sajátképpen egy és oszthatatlan; nem összetett vagy elválasztható; nem — miként a közvélemény tartja — két különböző és külön álló természetből összeállitott és alkotott, milyenek a lélek és test, — hanem az egész ember lélek és a lélek ember, azaz, egy test vagy állag, mely egyéni, lelkes, érző és okosan gondolkodó". — I. köt. 250, 251 lapok.

Ebből azt látjuk, hogy Milton „Elvesztett Paradicsomának" egyik helyét, a melyet mint költeményt bámultunk, józan philosophiának tartotta: —

Óh Ádám, a Mindenható csak Egy,
Kitől jő minden s ismét viszszatér,
Ha nem fajul el ősi jellemétől,
Mert minden a tökélyre van teremtve:
A mindenség azonegy ősanyag,
Alak s erő nagy különségivel
A lét ezernyi lépcsőit mutatván;
De finomabb, tisztább és szellemibb,
A mint közelb áll a Magasságoshoz,
S szorosbban óhajt egyesülni Véle,
Saját kitűzött helyén mindenik,
Miglen a test szellemmé nemesül,
Különnemü határain belül.
Igy a sötét gyökből világos-zölden
Hajtnak ki a sarjak, még légiebben
Könnyük a galyak s levelek, mig végül

Teljes diszében mosolygó virág
Lehelli lélek-illatát fény-árban;
Virág s gyümölcs, az ember tápszere,
Fokonként finomabb alakot öltve
Lesz élet lelkivé, és finomul
Érző s gondolkozó lény szellemévé.

Elveszt. Par. V. k. 469—485. sorok.

Az emberek a mai korban több kedvezéssel vagy kevesebb idegenkedéssel fogadják Miltonnak eme szemlélődéseit, mint az ő idejében; mert Locke korától fogva a bölcsészek vizsgálódásai oda voltak irányozva, hogy az anyagról való képzeteinket megingassák, és senki sem elég merész jelenleg erősiteni, hogy mi az anyag, vagy mi nem lehet az. A Berkeley idealismusa, habár soha sem alapitott iskolát, mégis érezhető befolyást gyakorolt a metaphysikusok gondolkozásmódjára, s e rendszernek némely ind philosophusok elméletével való öszhangzása arra a gyanura vezethet minket, hogy az valami nagy, elrejtett igazságot foglal magában, a melynek, az egymástól rendesen oly nagyon különböző európai és ind értelem, némely sugarait felfogta. Valóban az anyag egy Proteus *), a mely abban a pillanatban tűnik el előlünk, midőn azt véljük, hogy megfogtuk. Priestley oda törekedett, hogy a lelket valami anyagszerüvé tegye; de e czélból kénytelen volt az anyagot az állagból erővé változtatni, azaz olyasmivé, mi átalában nem anyag többé, ugy, hogy midőn azt ki akarta terjeszteni, öszszerontotta. Ez észrevételeket azért tettük, hogy megmentsük Milton emlékét az Isten iránti tiszteletlenség vádjától, a melyre nézve ő a legeslegutolsó férfi, a ki azt megérdemelte; mert némelyek vétkesnek tartják őt a miatt, hogy az anyagot az istenségig, mint annak forrásáig, nyomozta. Még most is titokteli homályba van burkolva az anyag, a mi az emberek előtt közönségesen oly érthetőnek látszik. Mi azt csak a lélekhez való viszonyából ismerjük, mint az erőknek oly egyesülését, mely bizonyos érzéseket felébreszt. Kimondhatjuk, hogy annak Istenhez való viszonyáról semmit sem tudunk. A mint a tudomány előhalad, tán fel fogjuk fedezni, hogy a te-

*) Az olvasó közönség ama része kedveért, a kik tán nem tudnák, megjegyzem, hogy Proteus egy tengeristen volt Pharos szigetén, a ki jósolni és minden alakot felölteni tudott. S. D.

remtő erősebb és bensőbb kapcsok által van munkáihoz fűzve, mint a hogy most képzeljük. Mi tehát nem vetekedünk oly tanokkal, mint a Miltoné, ámbár csak bámulhatunk azon a komolyságon, a melylyel ő ily kétes szemlélődéseit keresztül viszi.

Milton ezután az embernek paradicsomi állapota megvizsgálására tér, s mivel akkor a házasság volt az egyedüli társadalmi élet, ő itt amaz intézményről, a soknejüségről és az elválásról való nézeteit adja elé. E nézetek lelkének, ha nem is helyes itéletét, de mindenesetre jellemző függetlenségét mutatják. Könyvének egy része sem okozott anynyi botránkozást, mint a soknejüség törvényességéről szóló tana, s mégis sehol sem lehet oly kevéssé kárhoztatni, mint itt. Világos, hogy e hibája a szentirás iránti tiszteletén alapul. Ő látta, hogy az ó tesamentumban a soknejüség meg volt engedve a legkitünőbb férfiaknak, a törvény előtt a pátriárkáknak, a kik a mint ő megjegyzi, Isten különös gondviselésének tárgyai voltak, továbbá más jeles egyéneknek a következő századokban; és miután e tekintetben semmi tilalmat nem talált az új testamentumban, azt hitte, hogy ennek erkölcsi roszszá nyilvánitása nemcsak a szent férfiakat gyalázná meg, hanem a szentirást is bemocskolná. Tudjuk, hogy némelyek azt fogják mondani, miszerint ennek gyakorlata kárhoztatva van az új testamentumban; és megengedjük, hogy az el van itélve Krisztusnak eme szavaiban rejlő czélzása által: „A ki nejét paráználkodásnál egyéb okból elbocsátja és mást veszen nőül, házasságtörést követ el“*). De mi azt hiszszük, miszerint elvitázhatatlan tény, hogy jóllehet a keresztény vallást először Ázsiában hirdették, a mely a legrégibb időtől fogva a soknejüség fészke volt, mindazáltal az apostolok soha sem kárhoztatták azt, mint vétket, s az áttértektől soha sem kivánták, hogy nejeiket, egyen kivül, elbocsássák. Hát mit? mondhatják némelyek. „Önök is a soknejüség törvényességének szószólói?“ Mi azt feleljük: Nem. Mi azt tartjuk, hogy a mi vallásunk szelleme e gyakorlatot határozottan ellenzi; sőt azt is hozzáteszszük, a mi előttünk nagy fontosságunak látszik, hogy ez ellenséges szellem nem kevésbbé határozott azért, mert az új testamentumban nem lehet egyenes tilalmat találni a soknejüséget illetőleg; mert a keresztény vallás nem szabatos törvényrendszer, a mely betüszerinti pontossággal kijelöl mindent, a mit

*) Mát. 19, 9. Eredeti szöveg. — S. D.

tenni vagy kerülni kell; hanem nagyszerü elvek kimondása, melyeket az egyénekre és a társadalomra biz, hogy saját legjobb belátásaik szerint alkalmazzák. E nemes sajátság az, mely a keresztény vallást alkalmassá teszi arra, hogy egyetemes vallássá legyen. E sajátság az, melynélfogva a keresztény vallás fenmaradhat, a társadalom minden fejlődési fokozatával egyesülhet, s megélhet a viszszaélések közepette is, a melyeket csendesen és diadalmas erővel győz le, de a melyek ellen keveset tehetne, ha azok ellen egyenesen kellene kárhoztató szózatát felemelnie. Mindnyájan tudjuk, hogy a társadalom felbomlása nélkül nem lehet azonnal kiirtani azokat a sokáig gédelgetett romlottságokat, a melyek az államnak egész épületén szétterjesztették gyökereiket. A keresztény vallásra van bizva az a magasztos hivatás, hogy a világból minden hibát és roszat kiirtson; de ezen feladatát az emberi természettel megegyező uton teljesiti, az által, hogy a lélekben lassanként változást viszen véghez, a mely viszont biztos és sikeres átalakulást idéz elé a szokásokban és az életben. Abból a tényből tehát, hogy az új testamentum nem veti el határozottan, nem hozhatni fel érvet e szokás támogatására. Például, a keresztény vallás oly községekbe hatott ki, a hol a tömeget rabszolgaságban tartották, minden osztály a kényuralom nyomása és kinzása alatt nyögött; ezek oly viszszaélések, a melyektől vallásunk szelleme annyira irtózik, mint bármely mástól, a melyet néven lehet nevezni. Mindazáltal a keresztény vallás nem parancsolta az urnak, hogy rabszolgáját szabaditsa fel, vagy a kényurnak, hogy kényuralmi trónjáról szálljon le; hanem megelégedett azzal, hogy dicső igazságokat hirdessen az Isten atyai jellemére és kormányzására, s a cselekedet nagy és nemes elveire vonatkozólag, ezekre bizván, hogy fokozatos, benső, ellentállhatatlan befolyás által, s az egész emberi nem elidegenithetetlen jogaihoz és lényeges egyenlőségéhez való ragaszkodás által minden lánczot széttörjenek. Nem hagyhatjuk félbe e tárgyat a nélkül, hogy hozzá ne tegyük, miszerint nemcsak Miltonnak a soknejüség felőli tévedése, hanem igen sok más ártalmas tévedés is onnan származott, hogy a keresztény vallást az ős keresztény egyház helyzete után itélték meg, mintha az volna a hit és erkölcs mintaképe, mintha mindaz, a mi ott meg volt engedve, bölcs és jó dolog volna, mintha a vallás akkor a maga egész erejében és teljességében ki lett

volna fejtve. Anynyi igaz, hogy a keresztény vallás akkor a maga csecsemő korát élte. Az apostolok közölték annak nagy igazságait a zsidók és pogányok miveletlen lelkeivel; de az ős egyház mindazt nem értette és nem érthette, a mi amaz elvekben rejlett, nem értette mindazt az alkalmazást, a melyre azok képesek, azt az egész befolyást, a melyet az emberi lélekre gyakorolniok kellett, azon összeköttetéseket, a melyeket az idő által kifejtendő új igazságokkal alkotniok kellett, azon új világosságot, a melynek közepette nekik helyet kellett foglalniok, s azt a hajlékonyságot, a melylyel magukat alkalmazniok kellett az emberi természethez és a társadalom előhaladottabb álláspontjához, a melyet nekik fokozatosan kelle előidézni. Az első korban a keresztény vallást az azt elfogadók tehetségeihez való okos és szelid alkalmazással közölték. Az értelem haladásával és az erkölcsi erők fejlődésével megszabadul a ker. vallás, és meg kell szabadulnia, gyermekkora helyi, időszerü és esetleges járulékaitól. Nagy elvei tisztábban és világosabban előtünnek, s elitélik a viszszaéléseket és hibákat, a melyek századokon át érvényben voltak. Milton nem fogta fel kellőleg ezt a nagy igazságot, — mert mi ilyennek tartjuk — azt, hogy a keresztényvallás növekedő világosság, s hogy azt kisebb nagyobb mértékben minden korszak önmaga számára köteles kifejteni; s ma sem értik úgy ez igazságot, mint egykor érteni fogják, s e felfogási hiánya miatt, a keresztény vallást még most is inkább ama századok nyomán hirdetik, a melyekben semmi sem létezett a mi irodalmunkból, philosophiánkból és korunk haladási szellemeből; s félő, hogy éppen ez okból nem gyakorolja erős és müvelt lelkekre azt a teljes és kiváló hatalmat, a mely őt megilleti, s a melyet egykor el kell érnie.

Milton a soknejüséggel kapcsolatba hozta az elválás feletti vizsgálódást is, a melyre nézve az ő nézetei, mint tudjuk, sok keresztényekétől eltér. Ő, az ismertetés alatti munkában, különösen pedig más értekezéseiben, erősen állitja, hogy a házassági ágy megsértése nem egyedüli oka az elválásnak, hanem hogy „a házi békének és vonzalomnak kölcsönös komorkedvüség s czivódások általi folytonos háboritása elégséges ok“ a házassági frigy felbontására. E tárgyra bővebben nem terjeszkedhetünk ki.

Most Milton müvének azon részéhez jutunk, a melyben az ember azt várta volna, hogy az ő hatalmas lelke korának divatos

véleményein túl tekintsen, de a melyben ő majdnem minden eltérés nélkül a vert útat követi, s ritkán veszi észre az azon előforduló nehézségeket, sőt alig látszik, hogy azok létéről valamit tudott volna. Értjük az emberiség erkölcsi állapotának, s Jézus Krisztus által való megváltásának nagy tárgyait. Az eredendő bűn tanát ő igaznak ismerte el, s a léleknek a testtel való azonosságáról szóló tanja kétségkivül erősitette őt e hitében, a minek következtében azt tanitja, hogy a lelkek nem közetlen Istentől származnak, hanem a szülék adják át a gyermekeknek, és hogy azok e szerint örökölt bűnnel születnek, éppen ugy, miként a test örökölt betegséget kap. Lealázó dolog ehez még azt is hozzátenni, miszerint ő a bűnnek physikai ragályosság általi terjedéséről szóló tanát azzal támogatja, hogy ez felmenti Istent ama vád alól, mely szerint tőle származott volna az a romlottság, a melylyel — a mint mondják — a világra jöttünk; mintha a végtelenül tiszta és jó Isten, titkos működés útján, a csecsemő szenvedőleges és tehetetlen lelkét erkölcsi roszszal megfertőztethetné, és aztán az által, hogy azt saját rendelte eszközeinek számitja bé, felmenthetné magát a rettentő mivelet alól. Milton azonban nem hiszen a teljes megromlottságban, érezvén, hogy ez az embert, minden ereje elvételével, egyszersmind minden vétektől is felmentené; és ő ennélfogva meghagyja az isteni kép egy részét, a mely nem elégséges arra, hogy nekünk az erényre juthatás reményét nyujtsa, de elég arra, hogy a bűntől a mentséget elvegye. Ez a theologia „szelid kegyelme és nagy irgalmassága!“ A mi Krisztus közbenjárását illeti, ő ugy vélekedik, miszerint Krisztus az által szabadit meg minket, hogy büntetésünket magára veszi, s ez által Isten igazságának eleget teszen. Valóban ő nézeteit nem fejezte ki elég szabatossággal, sőt ugy látszik, hogy azokat kellő vizsgálódás nélkül állapitotta meg. Megvalljuk, hogy a csalódás érzetével látjuk, mikép Milton szelleme, az emberi természet és megváltés eme nagy tárgyait illetőleg, megelégedett a körülte uralkodó lealázó nézetekkel. De eszünkbe jut, hogy a gondviselés iutézkedése az, miszerint a legnagyobb szellemek sok tekintetben rokonszenveznek korukkal érzésben és gondolkozásban, és hogy annál inkább elősegitik az emberiség haladását, ha nem haladnak nagyon sebesen, s nem szárnyalják rendkivül túl a velök egykoruakat. Milton munkájának e részében azt állitja, hogy a vétek miatt fenyegető halál egyformán kiterjed a testre és lélekre, a mit ő valóban kénytelen volt állitani,

minthogy szerinte a lélek és test egy; s ezután szokott erélyével ama szükségképpi következmény védelmére kel, hogy a halál és feltámadás közt az öntudat szünetel. Mi e tant nem hiszszük, de tiszteljük azt a bátorságot, a melylyel ő mindazt megengedi és állitja, a mi nézeteiből okszerüen kihúzható.

Milton a megváltásról szóló fejezetet befejezvén, arra tér, a mit ő „az ember *újjászületésének*, vagy ama változásnak nevez, mely által a bünös kegyelmi állapotba jut;“ s bár őt e ponton nem lehet mindig megérteni, mindazáltal ritkán tér el attól, a mi akkor vert út volt. Azzal azonban tartozunk Miltonnak, hogy kimondjuk, miszerint ha olykor közeledett is a kálvinizmushoz, de azt soha sem fogadta el. Ő ama hitforma kiváló czikkeit, milyenek: a teljes megromlottság, elválasztás és elvetés, hogy Krisztus csupán a választottakért halt meg, az ellentállhatatlan kegyelem, a szenteknek a kegyelemben való megmaradása, és a puszta hit általi megigazulás, — mind tagadta, sőt némelyik ellen keményen kikelt. Bár Miltonra is befolyást gyakorolt az a kor, a melyben élt, mindazáltal a genfi iskola szivet hervasztó hite nem tudta elnyomni az ő szellemét.

Most oly tárgyhoz érünk, a mely iránt Milton mély érdekkel viseltetett; értjük a *keresztény szabadságot*, mely általános nevezet alá sorozni lehet az egyház fegyelmét, a papok hatalmát és az egyháztagok jogait. Hogy a keresztények szabadságát oltalmazza, s őket minden külső erőszak és rendszabályok ellen biztositsa, azt állitja, hogy az egész *mózesi törvény el van törölve*, anynyira, hogy ennek egy része sem kötelezi a keresztényeket; ez oly tan, mely sok embert bámulatba ejt, a kik azt hiszik, hogy ama törvény erkölcsi parancsai ma is oly kötelezők, mint valaha. De ezek valósággal keveset különböznek Miltontól, a kinek valódi véleménye oda megy ki, hogy e parancsok kötelezik a kereszténveket, nem a Mózes tekintélyéért, a mi teljesen oda van, hanem azért, mert ezek be vannak véve és kebelezve a keresztény vallásba, mint a mi egyedüli törvényünkbe, a mely tökéletesebb alakban és hatalmasabb szantesitéssel mindazt előadta, a mi a zsidó vallásban maradandólag becses volt.

A keresztény szabadságnak egy másik ága gyanánt tartja ő, miként ezt mi is gondolhatjuk, minden hivőnek azt a *jogát*, melynélfogva a *szentirást megvizsgálni*, s *azt a maga részére megitélni* szabadsága van. Ezzel nem elégedvén

meg, a quackerismus álláspontját veszi elé, s azt állitja, hogy a kereszténynek a szentiráson kivül még egy benső bb vezetője van, a melybe semmi emberi tekintély belé nem szólhat: —

„Az evangelium neve alatt kétféle szentirás van a mi birtokunkban, az egyik külső, az irott szó, a másik pedig belső, a szentlélek, a mely a hivők szivébe van irva, Istennek igérete és amaz akarata szerint, hogy azt semmi szin alatt sem kell elhanyagolni.“ — II. köt. 172. lap. „A külső szentirás .... gyakori megrontatásnak volt kitéve, s némely esetekben meg is rontotta azon emberek nagy száma és olykor hütelensége is, a kik ezt hátrahagyták, továbbá az eredeti kéziratok közt levő különbség és eltérés, s a későbbi másolatok és nyomtatott kiadások által előidézett eltérések. De az igazsághoz vezérlő szellemet megrontani nem lehet, azt az embert sem lehet megcsalni, a ki valósággal ihletve van szentlélektől.“ — 173. lap. „Nehéz kitalálni, hogy a gondviselés minő czélból bizta ily bizonytalan és változékony felügyeletre az új testamentumi iratokat, ha csak éppen e körülmény által nem arra akart minket megtanitani, hogy a nekünk adott szellem biztosabb vezető a szentirásnál, a kit ennélfogva követni kötelességünk.“ — 174. lap. „Ebből az következik, hogy midőn azoktól, a kiket egyénileg az Isten lelke vezérel, akár az egyház, akár a keresztény hatóság nevében, a vallás dolgában, emberi véleményekbe való belényugvást vagy emberi tekintély iránti engedelmességet követelnek, ez voltaképpen oly járom, a mi nem az emberre, hanem magára a szentlélekre van téve.“ — 176. lap.

Ez más szavakkal valódi quackerismus; azon csakugyan kételkedünk, hogy Milton a szentlélek alatt azt a közetlen kijelentést értette, a mely ama hitvallásnak alaptanát képezi. E tan ellenében azt lehet felhozni, s hiszszük, miszerint ezt az ellenvetést Miltonnak is éreznie kellett, hogy ez szellemi tehetségeinket meggyengiti és zsibbasztja, a lelket tétlenségre kárhoztatja, s az embereket arra vezeti, hogy az égből egy hirtelen való villámlástól várják azt az igazságot, a melyet saját tehetségeink helyes használata által kell keresnünk. Mi ugy képzeljük, miszerint Milton hitte, hogy a szentlélek értelmünkkel és értelmünk által működik, s a helyett, hogy az észt elnyomná, éppen élénkiti, erősiti és kiterjeszti. Azonban ez nem az egyetlen hely, a melyben szabatos nézeteit általános kifejezésekkel vagy a tárgyak hirteleni és felületes vizsgálatával homályba boritja.

Miltonnak az egyházra és a papságra vonatkozó nézeteit illetőleg más bizonyitékaink is vannak arra nézve, hogy ő a szent-

irást oly módon értelmezte, mi a keresztény szabadság irányában a legkedvezőbb. Ő azt tanitja, hogy az egyetemes egyháznak Krisztusnál nincs más feje, és hogy otromba jogbitorlás az a hatalom, a mit a pápák, zsinatok és püspökök követelnek. Az egyes egyházakat illetőleg ő szorosan függetlenségpárti (congregationalista). Azt mondja, hogy minden egyház jogosult arra, hogy magát kormányozza, s ezeket csupán a szeretet kapcsa fűzi egymáshoz. Egy más egyház sincs feljogositva arra, hogy annak ügyeibe más módon beléavatkozzék, mint csupán a testvéries tanács útján:

„Minden egyházat, mely a fennebbi alkatrészekből, (azaz, kellőleg oktatott hivőkből") áll, ha kevés számból áll is, annak vallásos jogait illetőleg, magában egész és tökéletes egyháznak kell tekinteni; és e földön magánál fennebbvalót sem egyénben, sem gyülekezetben, sem egyetemes gyülésben nem ismer el, a melynek magát törvényesen alája kellene rendelnie, miután annak keretén kivül sem egyik másik hivőnek, sem rendnek, sem tanácsnak nincs nálánál nagyobb joga arra nézve, hogy az irott szóban és az igéretekben, Krisztus jelenlétében, a szentlélek vezető befolyásában, és ama kegyajándékokban részesülhessen, a melyek az egyesitett ima jutalmai". — II. köt. 194. lap.

A papválasztás, igy szól, a nép hatáskörébe tartozik. A pap, ha lehet, szolgálja ingyen az egyházat, s éljen saját keze munkája után. Milton ezt a meg nem fizetett szolgálatot nemesebbnek, s Urunk és az apostolok példáival megegyezőbbnek nyilvánitja. E nézetekkel összhangzólag ő inkább szereti egy oly egyház eszméjét, a mely kevés tagból áll: —

„Mindazt, a mi az istenitiszteletre és a hivők üdvösségére tartozik, szóval mindazt, a mi egy egyház alkotására szükséges, kellőleg és rendszeresen egyes egyházban, egy magános ház falain belől, és a hol az egybegyültek száma nem tetemes, lehet létesiteni. Sőt midőn egy ily egyház papja magán-érdek sugalta kivánatának engedve a kellőnél nagyobb számu szaporodást enged meg, ez által nagy mértékben megfosztja magát azon előnyöktől, melyek a közös összegyülésekből származnak". — II. köt. 194. lap.

Milton továbbá azzal tart, hogy a papoknak nem kell kizárólag a magok részére tartani fenn a közoktatást és a szertartások kiszolgáltatását; hanem minden kereszténynek részt kell vennie e szolgálatokban, a kinek kellő tehetsége van: —

„Az istenitiszteleti gyüléstartás szokását illetőleg nem a jelenleg lé-

tező móddal kell tartàni, hanem az apostoli intézménynyel, a mely nem rendelte, hogy egy egyénnek, s éppen egy fizetéses egyénnek kezében legyen a kiválóbb helyről beszélés egyedüli joga, hanem hogy viszont minden hivő legyen feljogositva arra, hogy tehetsége szerint beszélhessen, prófétálhasson, tanithasson, vagy inthessen; elanynyira, hogy még a leggyendébb atyafinak is legyen meg az a kiváltsága, hogy kérdéseket tehessen, s a gyülekezet idősebb és tapasztaltabb tagjaitól tanácsot kérhessen" — II. köt. 203. l. „Bármelyik hivő is illetékes arra, hogy midőn az alkalom úgy kivánja, r e n d e s p a p k é n t müködjék, feltéve, hogy a kellő adományokkal bir; ez adományok az ő küldetését képezik". — 153. l. „Ha tehát bármely hivő illetékes az evangelium hirdetésére, feltéve ha kellő adományokkal fel van ruházva, akkor arra is illetékes, hogy a keresztelési szertartást végbevigye; mert ez utóbbi teendő alsóbb rendü az előbbinél". — 157. l. „A mi az uri vacsorát illeti, erre nézve az eléhbi fejezetben ki volt mutatva, miszerint ama szertartásban mindenki részt vehet, és hogy a szent jegyek kiszolgáltatásának előjoga nem lehet egyes ember, vagy rend tulajdona". — 158. lap.

Mi teljesen egyetértünk a szabad szellemmel, mely e helyeket átlengi; azonban némely egyes nézetektől eltérünk. Miltonnak nagy tévedése abban áll, miszerint ő azt hiszi, hogy az ősegyház minden korszakra nézve külső mintakép gyanánt létezett. De feltehetjük-e, hogy az egyház születése alkalmával, midőn szegény volt, üldöztetett, zsidóságtól és pogányságtól volt körülvéve, irott szabályokkal és történeti feljegyzésekkel nagyon szüken volt ellátva, a tanitást illetőleg főleg ihletett tanitóktól függött, s oly áttértekből állott, a kik a zsidó és pogány tévelygések közepette növekedtek és azokba belé voltak merülve, — képzelhetjük-e, hogy az egyház ily körülmények közt oly alakot vehetett fel, a melyet mint szentet és másithatatlant diadalaiban, szerencséjében, s a magasabb felvilágosodás és müvelődés korszakában is fenn kelljen tartania? Tudjuk, hogy az első évszázadokban sem fizetéses papok, sem köz imahelyek nem voltak. A keresztények magán-házakban gyültek összze, s néha a legszegényebb, a legelrejtettebb helyeken, a melyekre csak szert tehettek. Ily alkalmakkor a szolgálatot nem egy egyén gyakorolta kizárólag, hanem osztoztak benne az atyafiak; egy szó sincs is az új testamentumban arról, hogy az uri vacsorát és a keresztséget csak a pap szolgáltatta volna ki. De mindezekben semmi szabályt nem találunk a mai idő számára. Valóban előttunk merőben ellenkezni látszik egy egyetemes vallás eszméjével, a mely a világ

végéig minden kor és nemzet, s a társadalom minden fejlettségi fokozata számára volt szánva, az, miszerint az csecsemő korában oly imádkozási, tanitási és fegyelmi rendszabályokat állapitott meg, a mely minden jövő korban sértetlenül maradjon. Előttünk egy változhatatlan alakról szóló tan szolgainak, babonásnak és a keresztény vallásra nézve lealázónak látszik. A mi vallásunk sokkal szellemibb és bensőbb, és sokkal kevesebbet törődik a külsőséggel, hogysem magát ez örökös lánczra verje. Az új testamentumnak e tárgyra vonatkozó elismert határozatlansága eléggé bizonyitja a keresztény vallás alapitójának széles és előrelátó bölcseségét. Mi azt hiszszük, hogy a szabad irányu nézetek terjedésével ama kérdés is felmerül, vajjon vallásunkat nem lehetne-e szellemének és nagy czéljának, az emberi természet elveinek, s a társadalom kivánalmainak és helyzetének megfelelőbb módon tanitani és gyakorlani annál, a hogy jelenleg történik. Azonban mi azon változások közt, a melyek e vita nyomán támadhatnak, nem teszszük fel előre Milton ama tervének elfogadását, melynélfogva ő a papokat arra itélte, hogy arczájok veritékével szerezzék meg kenyeröket; sőt inkább azt hiszszük, hogy a tudomány és ismeretek terjedésében elégséges okok vannak, a melyek azt tanácsolják az egyháznak, hogy lelkészeik részére a tanulmányaik és értelmi mivelődésökre kellő módokat és eszközöket még dúsabb mértékben szolgáltassák ki a végett, hogy a kereszténység igazságoknak miveltebb és felvilágosultabb szellemben terjesztése iránt növekedő kivánalmaknak megfelelhessenek. Egyúttal azt sem látjuk valószinütlennek, hogy Milton nézeteivel öszhangzólag, a közoktatást, a helyett, hogy az továbbra is a papok egyedáruja legyen, egykor ki fogják terjeszteni magasabb értelmiséggel és kegyességgel biró emberekre is, s ez intézkedés eredménye az lesz, hogy a vallásos tanitás új életet, erőt és gyakorlati bölcseséget nyer, s némely tárgyak gépies és egyhangu kezelése helyét, mely most gyakran és oly makacson öszszefügg a kathedrai működéssel, természetesebb, szabadabb és változatosabb ékesszólás foglalja el. — Ismét, mi az alakok és külső isteni tisztelet változásai közt nem várjuk azt, hogy a keresztények csak azért, hogy szerzőnk nézeteivel öszhangzólag cselekedjenek, bezárják templomaikat és magános házakban gyüljenek öszsze; mert előttünk a nagy vallásos épületek és nagy gyülekezetek fontos eszközöknek látszanak a végre, hogy a társadalom zömét öszszeszedjük és a keresztény vallás iránt

érdekeltté tegyük. De talán kisebb körü társulatokat is lehet alkotni a vallásos fejlődés eszközlésére, a melyekben a nyilvános isteni tisztelet formaságaiból valamit el lehet hagyni, s a keresztények inkább élvezhetik az őskori hivők családiasabb és bizalmasabb egybegyülésének előnyeit. Valóban fontos kérdés, hogy miként lehessen a keresztény vallás nyilvános gyakorlását, beleértve a fegyelem, tanitás és isteni tisztelet módjait, hatásosabbá és gyümöcsözőbbé tenni. Ez a tér majdnem egészen müveletlen; azonban ha az idők jeleit helyesen olvassuk, közeledik a nap, midőn e kérdést meg kell oldani.

Fennebb azt mondók, hogy mig a kérdés alatti tárgyat illetőleg Miltonnak némely nézeteivel nem értünk egyet, addig azok szellemére nézve megegyezünk. Neki minden gondolatainak tisztán az volt a czélja, hogy az ugynevezett papságot megfoszsza attól a különös, mesterséges szentségtől, a melylyel azt a babonaság régen felruházta, s mely annak egyszerü jótékony hivatalát a nagyravágyás és kényuralom leggonoszb eszközévé tette. Mi azt hiszszük, hogy ez intézmény soha sem fogja az egyházra és a világra a maga valódi és teljes hatalmát gyakorolni mindaddig, mig az a gyermeki tisztelet, a melylyel ezt eddig tekintették, felvilágosult becsüléssé nem válik, s mig az emberek, a helyett, hogy attól bizonyos titokszerü, határozatlan befolyásokat várnának, azt oly észszerü intézvénynek tekintik, melynek rendeltetése az erényt és boldogságot terjeszteni, nem magikai müveletek, hanem oly eszközök által, melyek az emberi természet változhatatlan törvényeivel megegyeznek.

A „Keresztény tanról való értekezés“ többi része még néhány oly tárgygyal foglalkozik, a mikre szivesen megtennők a magunk észrevételeit; de csupán anynyi időnk van, hogy futólag érintsük meg a véleményeket, a melyekre néve Milton az emberek nagyobb részétől eltér. Ő a kisdedek keresztelését elveti, s az ellen érvei szokott komolyságával és erejével harczol. Nemcsak azt erősiti több keresztényekkel együtt, hogy a szombatra vonatkozó negyedik parancsolat a mózesi rendszer többi részével együtt el van törölve, hanem, a mit kevesen tettek, azt is állitja, hogy az evangelium alatt semmi idő sincs kitüzve a nyilvános isteni tisztelet számára, s a hét első napjának megünneplése csupán annak czélirányosságán és a keresztények közmegegyezésén alapul. — Azt hiszi, hogy Krisztus látható alakban jő el a világ megitélésére, és

ő ezer évig fog e földön uralkodni, mely időnek végével a Sátán számtalan szövetséges sereggel támadja meg az egyházat és örök veszedelem fogja őt érni. Ez az itélet, ugymond, Krisztus második eljövetelével kezdődik, s valamint az ő ezer éven át tartó uralkodását, ugy azt a bezáró jelenetet is magában foglalja, a melyben az itélet a gonosz angyalok és az egész emberi nem felett kihirdettetik. — Azt hiszszük, hogy most már Milton hitének minden sajátságát előadtuk. A mi munkájának nagy részét illeti, a melyben szentirásbeli bizonyitó helyeket halmozott összse ama tanokat és parancsolatokat illetőleg, aémelyekre nézve minden keresztény megegyezik, e résznek átalános tartalmát minden további észrevétel nélkül meg lehet érteni.

Most már azt lehetne kérdeni: Minő becse van e könyvnek átalában? Mi ezt főleg azért becsüljük, mert Miltonnak a keresztény vallás iránti mély tiszteletét bizonyitja, s a szellem jogait és szabadságát védelmezi. Kénytelenek vagyunk kimondani, hogy a munka kevés új világot derit azon nagy tárgyakra, a melyekkel foglalkozik. Némelyek azt fogják mondani erre, hogy ezen nem kell megütköznünk, mert a theologia terén nem kell új világosságot várni. De ha ez áll, akkor vallásunkat azzal a hiánynyal lehet vádolni, hogy egy lényeges pontban nem illik összse saját természetünkkel; mert az emberi lélek legkiválóbb jellemvonásainak egyike az, hogy az ismeretek folytonos öregbitésére szomjazik, s nem hajlandó elveszteni az érdekeltséget oly tárgyak iránt, a melyeket kimeritett. Milton ebbeli tévedésének fő oka az volt, hogy ő az igazságot igenis kizárólag a multban, a halottak közt kereste. Ő egy embert sem nevezett ugyan mesterének és az egyházi atyák tekintélyét megtagadta, s egyátalában kevéssé volt megelégedve mindazon felekezetekkel, a melyek előtte léteztek vagy körülte el voltak terjedve. Azonban hitte mégis az őskori egyháznak tökéletes voltát, s ehezképest azt tartotta, hogy a keresztény vallást, a helyett, hogy előrevinnők, viszsza kell vinni eredeti tisztaságára. Hogy az ő elmés kifejezését használjuk, „az emberek a keresztények által először elfogadott igazságnak szeretetreméltó alakját, Osiris *) szétszakgatott testének módjára, ezer meg ezer darabra vágták és a világ négy tája felé szélnek eresz-

*) A hajdankori egyptomiaknál a legfőbb isten, a nap jótékony hatalmának személyesitése. S. D.

tették"; s következőleg azt hitte, miszerint az igazság barátainak az a kötelessége, „hogy annak tagjait összeszedjék, s minden ízét és tagot összerakjanak". Ő e tan értelmében inkább egy ekkletikus theologus*) módszerét követte, valamit minden felekezetből kiválasztván, s oda törekedvén, hogy „a világ négy tájáról" gyüjtött anyagot egy öszhangzó rendszerré alkossa. Sokkal jobban tette volna, ha az igazságot nem anynyira a mások lelkeiben kereste volna, mint inkább saját lelkének a szentirással, a természettel, Istennel és önmagával való közösségében. Tény, hogy az egyház kezdettől fogva tökélytelen volt a tudományban és életben, s a mi teendőnk nem az, hogy a multnál megállapodjunk, hanem az, hogy azt egy tisztább és jobb jövő eszközéül felhasználjuk. A keresztény vallás már keletkeztekor megkezdett romlani, s földies elemekkel való vegyülés által elfajulni, mihelyt a földet érinté. A mint az apostolok leveleiből olvassuk, ama romlottság magvai, melyek a pápai Róma észhomályositó kényuralmává fejlődtek ki és növekedtek fel, már az apostolok korában lőnek elhintve; s az akkori világ állapotából azt húzzuk ki, hogy eme csirák fejlődését semmi sem tudta volna megakadályozni, mint csupán egy, az emberi lélek minden törvényeit felforgató bámulatraméltó erkölcsi csoda. Azok közül, a kik az emberi természetet ismerik, ki nem tudja, hogy a régi társulatok nem bomlottak fel egy pillanatra; hogy a tévelyek éjjelébe merült lélek előtt az igazságnak, a viradó naphoz hasonlóan, fokozatosan kell megnyilni; hogy a régi nézetek az újakkal összevegyülnek; hogy régi eszmék, a melyeket száműzni akarunk, ragaszkodnak ama régi szavakhoz, a melyekhez korábban csatolva voltak; és hogy a régi megrögzött tévelyeknek hirtelen való és teljes kiirtása egyenlő volna egy új értelmi erő teremtésével? Mily hoszszas ideig állottak ellent az apostolok, Krisztus közvetlen vezetése alatt, az ő tanitásainak! Sőt még Péter is tudatlannak maradt, a pünkösti csodaszerü felvilágositás után is, egészen a Corneliustól küldött követ megérkeztéig, a keresztény vallásnak ama legdicsőbb jellemvonását illetőleg, mely szerint a zsidó különlegesség lerontatván, a pogány a zsidóval egyenlően részesülhetett a messiás áldásaiban. Mihelyt a keresztény vallást hirdetni

*) Ekklektikus theologus az, a ki minden theol. rendszerből kiválasztja magának azt, a mit jónak vél. S. D.

kezdették, azonnal egyesült az a zsidó vallással, a mely elég erős volt arra, hogy Pálnak tekintélyét némely egyházakban semlegesitse. Hasonló módon a philosophia és hamisan ugynevezett tudomány csakhamar meg kezdette fosztani Krisztus vallását egyszerüségétől, s a pogány szertartások túl kezdették terhelni. Az első keresztények valóban „bámulatos világosságra“ jutottak akkor, ha a keresztény állapotot azzal a sötétséggel hasonlitjuk összse, a melyből kiszabadultak; de korántsem akkor, ha az ismeretnek ama tökélyével hasonlitjuk összse, a melyre Krisztus az emberi nemet felemelni jött. A legkorábbi atyák, mint munkáikból tudjuk, nem voltak fogékonyak az igazság nagy mérvü közlése iránt. Irataik gyermekes felfogásokkal és gyermeki hiszékenység nyomaival vannak teli, s látásaiknak ama tisztátalanságát árulják el, a melyet azok az emberek tapasztalnak, a kik sürü sötétségből hirtelen világos napra mennek. A keresztény vallás, a barbarismusnak a római birodalom hanyatlását követő korszakaiban, bár megfelelt a gondviselés bölcs céljainak, mindazáltal inkább meg inkább el volt ferditve és homályositva. A reformatio valóban dicső korszak volt, azonban inkább azért volt dicső, hogy a pápai és papi hatalmat alább szállitotta, s a lelket némi részben felszabaditotta, mint azért, hogy az embereknek a keresztény vállásról való felfogásait közetlen javitotta volna. Némely reformátorok éppen oly ártalmas tévelyeket találtak fel és állitottak viszsza, mint a milyeneket eldobtak. A Luther consubstantiatiója *) csak egy szótaggal különbözött a pápa transsubstantiátiójától, **) ez volt minden nyeremény; és mi biztosan kimondhatjuk, hogy a transsubstantiatio nem volt oly szörnyü tan, mint Kalvin öt pontja. Mily hasztalan fáradott tehát Milton „a szétdarabolt Osiris,“ és „az igazság halhatatlan vonásai és szeretetreméltó alakja“ után, az egyház történetében!

Ne értsenek minket félre, mintha mi a jelent a multtól el akarnók vágni. Mi nem akarjuk azt mondani, hogy Miltonnak mellőzni kellett volna elődeinek működéseit. Neki igaza volt, midőn azt hitte, hogy minden korszak és az emberinem családjának minden nemzedéke egy benső kötelék által van egymással összekötve, és hogy minden kornak bölcsesége főleg az azt megelőzött korszakok

*) Consubstantiatio = Krisztus testének a kenyérrel való egyesülése az uri vacsorában. S. D. — **) Transsubstantiatio = átlényegülés, vagy az urvacsorai kenyérnek és bornak, a papi megszentelés által, Krisztus valóságos testévé és vérévé való csodálatos átváltozása. S. D.

származéka, éppen úgy, miként egy nemes folyó egész terjedelmében, sőt legszélesebb folyásánál is fenntartja az érintkezést kisdedkori forrásaival, a melyek tán valamely erdő mélyéből, vagy magánosan álló hegyek tetejéből buzognak ki. Csak azt akarjuk mondani, hogy a vallásos ismeret folyójának egész pályafutása alatt növekedni és dagadni kell, s új adalékokat kell magába fogadni tehetséges lelkektől az egymást követő nemzedékeknél. Csak azt sajnáljuk, hogy Milton nem hozott létre többet az ő lelkének mély és teljes kútfejéből, s csak azt kivánjuk megmutatni, hogy a hajdankor fajunknak csecsemőkora volt, és hogy annak vivmányai, a helyett, hogy azoknál megállapodnánk, oda irányulnak, hogy minket az igazság és erény új magaslatára emeljenek. Nem akarunk Milton ellen panaszkodni azért, hogy ő többet nem tett. Ő sokkal nagyobb szolgálatot tett az emberiségnek annál, a mit egy javitott theologia tanitója tehet. Ő az értelmi szabadság ama szellemét tanitotta és példázta, a mely által egyedül az igazság minden nagy vivmányai megszerezhetők, a mely által egyedül juthat az emberi lélek saját fenséges tehetségeinek új öntudatára s magát új erővel éleszteti, s örökre gyarapithatja.

Itt bezárjuk Milton feletti észrevételeinket. E tartozásunk lerovásánál magasabb czél lebegett előttünk annál, hogy egy kitünő ember iránti bámulatunknak kifejezést adjunk. Mi azt hiszszük, hogy egy felvilágosodott és emelkedett lélek szebb nyilvánulása Istennek, mint a kültermészet; és mi cléadtuk, a menynyire tőlünk lehetett, a magasságos Isten egyik jeles szolgájának érdemeit, hogy általa tisztesség, dicsőség szálljon a minden lelkek atyjára, a minden bölcseség és magasztos erény kútfejére. Sőt, mi azt hiszszük, hogy Miltonnak kitünő lélekereje nem csupán saját magáért volt adva, hanem azért is, hogy más lelkekben rokon erényt és nagyságot ébreszszen. Távol legyen tőlünk, hogy mi őt egyedülinek és megközelithetetlennek tekintsük, sőt azt hiszszük, hogy ő világos példája annak, a mivé azok, a kik természetökhez hivek, lényök fejlődésével lenni fognak; s mi nem azért mutattuk fel őt, hogy hatálytalan bámulatot ébreszszünk, hanem hogy az értelem és erény magasztos és folytonosan növekedő vivmányai után vidor törekvést támaszszunk a magunk és mások kebelében.

Aphorismák

a politika és erkölcsiség, állam és egyén felett.

Főczélom, a melyből én közügyek felől irtam és most irok, az, hogy a politikát és erkölcsiséget ujra egyesitsem; hogy az ország törvényét és az Isten törvényét összhangba hozzam. A nemzetek nyomorának főokai közé tartozik az az elválás, mely a politika és erkölcsiség között történt s nem remélhetünk jobb napokat a mig ez a szakadás be nem gyógyul. Az olyan férfiak, a kik a kormányzással bizattak meg, mindig hajlandók voltak feloldozottaknak tekinteni magukat az igazságosság és emberség törvényei alól. Országuk és pártjok érdekében szabad nekik a csalfaság és a hamisság. Hogy ellenfeleikkel szemben megállhassanak, még népeket is szabad háboruba keverniök, s azokat az öldökléseket és rablásokat, a melyek ezt a bünt követik, nem tőlök kéri számon az emberi igazságosság. Minden időben az állam volt a nagy rabló, a nagy gyilkos, és mégis kikerülte azt a gyalázatot, mely a magán bünt utóléri. Olyan elvetemedettség huzódik keresztül a politikai hatáskörön, hogy a nép bizalma szinte elfordult a közügy férfiaitól; s az erényes államférfi is szintén belé kevertetik abba a gyanuba, a melybe lelkiismeretlen társai keritették azt a hivatalt, a melynek ő is egyik viselője. A közügyi élet, ugy vélekednek, nemcsak az igazságosság kötelességei alól szabaditja fel az embert, hanem a jó erkölcsök sorompói alól is. Ezért szennyeződnek bé a nemzetgyülés vitái közönséges szitkozódások, fenyegetések és kiábálások által. Ugy alásülyedt a politikai élet erkölcsi mértéke, hogy mosolyg az ember egy olyannak együgyüsége felett, a ki a közügyek vezetésénél az erkölcs és vallás szabályainak alkalmazásáról beszél. A vallás, ugy vélekednek, az innepnapokra és a templomba való s a kabinetekben és a törvényhozás termeiben éppen oly kevéssé volna helyén, mint egy

*) Kivonatok Channingnek ily czimü munkájából: „É. Amerika szabad-államainak kötelességeiről". (The Duty of the Free States).

gyöngéd nő a csatamezőn. Egy idegen arra a gondolatra vetemedhetnék, hogy az őrszemek a törvényhozó csarnokok ajtóiban azért vannak felállítva, hogy az Isten örök törvénye elől a bémenetelt elzárják, és csak az emberi gyarlóságon mulik, hogy ki ne zárathassék onnan az, a kinek szent jelenvalósága a mindenséget betölti.

Semmi sem oly szükséges, mmint a polgárokban és a kormányzókban újból fölébreszteni a keresztény erkölcsi törvény legfőbb hatalmáról való meggyőződést. Ha ez megeshetnék, a föld nem lenne, mint a hogy most bizonyos mértékben van, a pokol képe, hanem ujra paradicsomi ékességet kezdene felölteni. A vallásnak, az élet egyetlen igaz vezetőjének, minden erények védőjének és adójának kellene átlengeni a kormányoknak különösen azon végzéseit, melyek által nemzetek java és jajja, a háboru és béke, az élet és halál komoly kérdései döntetnek el. Ebben a tekintetben minden embernek, a ki emberi kötelességről, emberi tökéletességről, emberi jóllétről mélyebben gondolkodott, joga van, szintugy mint kötelessége a közügyek felől beszélni, habár az ő itéletét a közönséges fajtáju politikusok megvetik is. Némelyek abban a véleményben látszanak lenni ugyan, hogy a politika titok, a melylyel csak a beavatottaknak kellene bibelődniök. De a mi országunkban a politika a nép dolga. A közügyi kérdések alája vannak vetve és kell is lenniök a köztársaság erkölcsi itéletének. Viszonyba kell hozatniok azzal a vallással, a melyet követünk. A kereszténységnek az vala czélja, hogy a valódi, a tevékeny életet hassa át. Az emberi tevékenységnek bármelyik körét ennek itélete alól kivonni anynyi, mint tényleg az ő isteni voltát tagadni és minden embereket az ő hatalma alól feloldozni.

Ezen ország kötelességeiről fogok beszélni. Hanem ez alatt nem anynyiban a köztársaságot értem, a mint az a törvényhozó testületekben képviselve van, mint inkább az egyéneket, az embereket, a kik azt teszik. Nem arról fogok beszélni, a mit tennünk kell, mint független államoknak, hanem mint embereknek, mint keresztényeknek. Nemcsak a kormány dolgáról fogok beszélni, hanem a befolyásról, a melyet gyakorolni mindenki köteles abban a körben, a hová őt a gondviselés állitotta; az egyénnek azon kötelezettségeiről, hogy a közvéleményt és a közügyeket, a menynyire csak teheti, az igazság és becületesség mértékével mérje meg.

Azért sürgetem ezt, mert az egyéni felelősség érzete a magán embernek a felette álló kormány iránt való tulságos engedékenysége folytán, igen is veszendőbe indult. A magán lelkiismeret a közlelkiismeretbe beléveszett. A mit a kormány határoz, az emberek sokasága hajlandó annálfogva helyesnek is tartani. Nem vetjük latba erkölcsi életünket, mert az az alkotmány és törvények által előre le lőn foglalva. Tagjai vagyunk egy köztársaságnak, s ez a tekintet minden egyebek felett diadalmaskodik.

Már pedig az igazság az, hogy az államnak semmiféle döntvénye fel nem oldoz minket az erkölcsi törvény, a lelkiismeret tekintélye alól. Az nem mentség a mi igazságtalan cselekedetünkre nézve, hogy a társadalomnak nevezett mesterséges szervezet igazságtalanságot cselekedett. Legfőbb fontosságu dolog, hogy egy embernek az államhoz való viszonyai felett uralkodó fogalmak helyreigazitassanak. Ennek a viszonynak eszméje annyira tulhajtott és viszszás, hogy minden egyéb viszony erejét gyengiti. Inkább gondolnak egy embernek hazájára, mint természetére. Az ő összeköttetése egy külön társadalommal inkább vevődik tekintetbe. Az ő összeköttetése saját nemével elenyészik az állammal való összeköttetése folytán. Készen kell lennie saját nemét megtagadni, annak minden jogait és érdekeit feláldozni, hogy az a kis földrész, a hol ő született, diadalmaskodjék és virágozzék. A népek történelme nagy részben annak a történelme, hogy az egyén az országnak áldozatul hozatott. Az egyénnek nemzetisége minden ő egyéb tulajdonságait túlszárnyalja. A nemzet, egy vagy kevés egyénekben képviselve, azt a méltóságot bitorolta magának, hogy az egyesek minden jogainak forrása legyen. Vallását az ő számára csinálta. Akaratja, törvény név alatt, minden egyéb törvények helyét elfoglalta. Az egyes embert mint eszközt hatalmába keritette és arra kárhoztatta, hogy az ő önző céljaiért éljen és haljon. Az egyén szentsége még most (1827. F.) oly kevéssé van elismerve, hogy a föld legszabadabb országa ebben a pillantatban háboruról beszél, mivel egy helyi törvényt, mely az egyént rabszolgává teszi, az egész föld nem ismer el. De a nép nem minden. A nemzet nem forrása a jognak. Első kötelezettségünk nem az országunk iránti. Legelőbbis nem az ő törvényeinek tartozunk engedelmességgel. Legelőbb Istenéi vagyunk s azután fajunkéi. Mindenesetre különös, házi és nemzeti viszonyokra és hajlandóságokra vagyunk teremtve, és ezek lényeges eszközök a mi nevé-

lésünkre és boldogságunkra lételünk első fokozatján. De mindezen összeköttetések alárendelve kell hogy legyenek az általános igazságosság és emberség törvényeinek. Rendeltetésök, hogy minket ezekre emeljenek fel. Ezekben áll a mi hasonlatosságunk Istennel.

* * *

Az ember nem csupán az állam teremtménye. Az ember régibb mint a nemzetek, s túl fogja élni a nemzeteket. Van egy törvénye a humanitásnak, a mely ősrégibb és istenibb mint az ország törvénye. Az embernek magasabb igényei vannak mint egy polgáréi. Vannak jogai, melyek minden alkotmányleveleknél régibb keletüek; jogok, a melyek nem megegyezés folytán adattak, nem viszszavonhatók, hanem éppen oly örökkévalók mint lényének tehetségei és törvényei. — Az egyén megsemmisitése, a midőn azt az államba belévesztik, szolgál alapul a kényuralomnak. A nemzet igen gyakran sirja az embernek. Ez annyival természet-ellenesebb, hogy az államnak, a népszervezetnek czélja éppen az, hogy az egyént minden ő jogaiban biztositsa s különösen a gyengének jogait biztonságba helyezze. — Itt van a politikai egyesülésnek alapgondolata. Egy szervezetlen társadalomban törvényhozás nélkül, igazságszolgáltatás nélkül a jogoknak semmi biztonságuk nincs. Erőszak uralkodik a jog felett. Ez a főrosz abban, a mit természeti állapotnak neveztek. Ezt eltávolitani, a jognak a főhatalmat az erőszak felett megadni, ez a nagy gondolata és végczélja a kormánynak, az államnak és a politikai alkotmánynak. Az egyén jogai szolgálnak alapul a polgári társadalomnak, s a társadalom ha jó móddal van bérendezve, biztositja azokat a helyett, hogy elvenné.

* * *

Az első és leglényegesebb nyilatkozata a szeretetnek egy emberi lény iránt az, hogy az ő jogait tiszteletben tartsuk. Hiábavaló dolog az emberi nemzet iránti jóakaratról beszélni, ha jogait szüntelen lábbal tapodjuk. Egy emberi lényt nem szabad úgy szeretnünk, mint a hogy egy lovat avagy kutyát szeretünk, hanem mint egy oly valóságot, a kinek jogai vannak, s az ő legelső nagy joga a szabad cselekvés joga; a jog hogy erejét használja és nevelje; magasabb tehetségeit kifejtse és alkalmazza

a saját maga és mások javára törekedjék; sorsát jobbitsa; azoknak a viszonyoknak, melyekbe mint férj és atya lép, örvendezzen; úgy éljen mint emberhez illik.

* * *

Az embernek, mint embernek jogai és igényei vannak nemléhez. Már természeténél fogva, mint Istennek értelmes, erpölcsi teremtménye igényelheti a segitséget és a barátságos tekintetbe vételt minden más emberek részéről. Van a humanitásnak egy nagy törvénye, a mely meszszibbre terjedő, mint minden többiek, és a mely alatt minden embernek védelmet kellene találnia. Itt mindnyájunknak közös érdekünk van. E részben mindnyájunknak igényeink vannak nemünkhez, a jóakaratnak és igazságosságnak igényei, igények, a melyek a mi közös atyánkhoz való viszonyunkon s közös természetünk örökségén alapulnak.

* * *

Az a nagy eszme, a mely kezdettől fogva a mi népünk lelkében munkás volt s forradalmunk alkalmával különös erélylyel tört elé, az emberi jogok eszméje. Forradalmunkban a szabadság volt jelszavunk; de nem törvénytelen szabadság, nem minden korlátok nélküli szabadság, hanem erkölcsi szabadság. A szabadságot mindig ugy tekintettük, mint minden embernek olyan jogát, mely minden más emberre azt az erkölcsi kötelezettséget rójja, hogy tartózkodjék mind attól, a mi ezen a jogon erőszakot tenne. Szabadság és törvény mindig egyesitve voltak lelkeinkben. A kormány alatt az egész köztársaság hatalmának egyesitését értettük a végre, hogy mindenkinek és minden ő tagjainak jogait védje. — Ez vala az a nagy eszme, a melyre minden mi intézményeink alapitva valának. Azt hittük, hogy a nép jogai leginkább és csak is úgy volnának jól fenntarthatók, ha azokat maga a nép tartja meg a kezén s azért fogadtunk el népies kormányformákat. Vártuk mindenesetre a kormánytól is a közjóllét előmozditását éppen úgy, mint a jogok védelmét. De éreztük, hogy az első az utolsóba belé van foglalva; éreztük, hogy a midőn minden embernek a legkiterjedtebb szabadságot biztositottuk, azt a jogot t. i. hogy minden ő tehetségeit gyakorolja és kifejtse, magát és helyzetét javitsa és maga-magát kormányozza, a menynyiben csak annak a megszori-

tásnak volna alája vetve, a melyet mások hasonló szabadsága tőle megkiván — leghathatósabban gondoskodtunk a közjóról. Éreztük, hogy ez alatt az erkölcsi szabadság alatt az emberek tehetségei öregbülnek és számukra mérhetetlenül nagyobb jót eszközölnek, mint a mekkorát nyujthatna nekik oly kormány, a mely folytonosan az alattvaló dolgába elegyednék és ellenébe kicsinyes megszoritásokat alkalmazgatna.

Az emberi jogoknak ez a felfogása, a mely történelmünket áthatja és megvilágitja, kifejezhető egy szóban. Az egyes, az egyén iránti tiszteletben áll ez. Minden más országokban az ember háttérbe van szoritva, a kormányzók által elnyomva, az államba belésülyesztve s eszközzé avagy géppé téve. Itt minden ember ugy van elismerve, mint a kinek jogai vannak, a melyeket senki a nélkül, hogy bünt követne el, meg nem rövidithet. A nemzet valami olyat ismert el, a mi nagyobb mint a nemzet jólléte, mint a külső anyagi érdekek; és ez az egyén joga. Forradalmunkban az emberi természet méltósága tünt elé: nemes bizalom lőn helyeztetve az emberekbe. Ugy hitték, hogy nemesebbek lesznek, ha reájok bizzák saját maguknak kormányzását; — kegyesebbek, ha megengedik, hogy Istent saját meggyőződéseik szerént tiszteljék; s ha gondolkodás és szólás-szabadságot adnak nekik, a gondolkozási tehetségnek nagyobb erélyéhez és magasztosabb igazságokhoz jutnak, mint valami egyedül parancsoló kormánynak legbölcsebb formulái által. Azt hitték, hogy a felsőbb tehetségek általános fejlődésének az által kellene előmozditatnia, ha az emberek felelőssége fokozódnék, ha reájok magasabb érdekeket biznának, hogy azok felett őrködjenek, és ha őket a legtöbb dolgokban önnön magukra utasitanák. Ez az a nagy eszme, mely a mi intézményeink alapjául szolgál; ezek az alaptanai annak a politikai hitvallásnak, a melyben mi mindnyájan megkeresztelkedtünk.

Észak-Amerika szabad államainak védelme alá bizatott ez a valódi politikai hit legfőképpen. Intézményei leginkább megegyeznek ezzel; szükség ezt a kötelességet nékik eszökbe juttatni, mert szerencsés külső körülmények között az emberi jogok eszméje könnyen elhomályosúl; mert mindég előtérben áll az az irány, hogy világi, anyagi érdekek kerüljenek ezen eszme fölébe. Az országnak ujabb történelme bizonyitja, menyyire elfoglalja a szabadság és egyetemes igazságosság iránti tisztelet helyét a gazdagság bál-

ványozása. Észak-Amerika szabad államainak ezzel a veszélylyel szembe kötelességök vigyázóknak lenni: a kormányt nem úgy kell tekinteniök, mint valami olyan gépezetet, a mely arra való, hogy gazdagságot szerezzen, az egyén kívánságának szolgáljon, alkalmat nyujtson korlátlan nyerészkedésekre, hanem *mint erkölcsi intézményt*, mely arra van hivatva, hogy az *egyetemes jogot* biztositsa, mindenkit azokban a szabadságokban és törvényes jogokban védelmezzen, melyek által a maga legfőbb jóllétét eszközölje.

Azonban nem szabad úgy vélekednünk, mintha országunknak nagy eszméje csupán a *kormány* által megvalósitható lenne. A kormány mindenesetre fontos eszköz erre, de az ő működése nem foglalja bé az emberi jogok egész mezejét. Ezen jogoknak legbecsesebbjét alig is érintheti. A kormány elvégre mégis csak egy durva gépezet, nagyon korlátolt működéseiben és kevés hatással az emberi előhaladásra nézve más befolyásokhoz hasonlitva. Az embernek még egyéb jogai vannak mint a *személy- és tulajdonjog*, melyeket a kormány védelme alá veszen. Joga van úgy tekintetni és olyan bánásmódban részesülni mint *embernek*, mint egy olyan valóságnak, a melynek *kitünő tehetségei* és *magasztos rendeltetése* van. Joga van rokonérzésre és jóakaratra; joga arra, hogy tehetsége kifejtésében elősegittessék; joga arra, hogy részt kapjon a köztársaság értelmiségéből, joga nemcsak testi, hanem *lelki* boldogságra is. Jogok védelmében avagy ápolásában egy kormány csak keveset tehet. Holott mégis ezeken alapszik főképp az emberi előhaladás. Ezeket tiszta világitásba helyezni, ezek javára nemcsak a kormánynál, hanem az *erkölcsökben* és a *polgári életben* is tiszteletérzést honositani meg, ez ama nagy feladat, a mely országunk megoldására vár.

Ebben az országban a gazdagság iránti szeretet nagyon erős, mely a mi intézményeinket átható nagy eszmével ellenségesen áll szembe. A birtok folytonosan arra törekszik, hogy az emberek lelkületében erősebb elvvé nőjjc ki és érvényesitse magát mint a jog. A magánbirtok felhalmozása utáni tusakodás közben könnyen eltévesztik szem elől a minden emberi lényt megillető becsértéket. Feledésbe megy a minden ember előhaladásának fontossága. Pedig ez a minden egyén becse az a nagy eszme, a melyért küzdenünk kell. Azoknak, a kik ezt felfogták, mind tovább-tovább kell magok körül terjeszteni. Hangos szavakkal kell az embereknek fülcibe kiálta-

ni azt az igazságot, hogy a társadalomnak nagy czélja az, hogy az emberi tökéletesedés, fölemelkedés és valódi boldogság eszközeit minden tagjai számára hozzáférhetőkké tegye. Van egy magasztosabb kötelesség, mint szegények házát épiteni, és ez nem egyéb, mint megóvni az embereket attól, hogy a szegények házának elzsibbasztó befolyása alá kerüljenek. Az embernek többre van joga, mint az éhenhalástól megmentő kenyérre. Joga van segitségre, bátoritás és gyámolitásra, melyek által emberi rendeltetését betölthesse, s a mig a társadalom anynyira nem menyen, hogy ezt elismerje és számba vegye, mindaddig nem szűnik meg mostani nyomoruságos helyzetében sohajtozni.

Engedjétek ismételnem, kogy a kormány egymagára ennek az országnak nagy eszméjét meg nem valósithatja, azaz, hogy nem biztosithatja minden embernek minden ő jogait. A törvényhozásnak megvannak a maga határai. Olyan hatalom ez, a melyet csak kevés roszak ellen léptethetni hatályba. Ez csak külső erővel hat s az emberi lényeknek minden felsőbb tökéletessége az igazságból és a szeretetből származik. A kormány kevéssel teszen többet, mint hogy a társadalmat olyan helyzetbe hozza, a mely kedvezőleg segiti elé az olyan tehetségek működését, a melyek az övéinél felsőbbek. A kormány lehet egy nagy eszmének képviselője, s mégis a mindennapi élet ezzel az eszmével ellentétben állhat. Népies kormányformák között szintén megeshetik, hogy a kizárólagosságnak és a sokaság iránti megvetésnek szelleme, hogy által nem hágható társadalmi korlátok és a nagy tömegek lealacsonyitása legyenek napirenden éppen úgy, mint aristokratiai formák között. A társadalom szelleme, nem pedig valamely külső intézmény az a hatalmas erő, a melytől az ember sanyaru sorsának jobbulását várhatja. Ama nagy eszmének, hogy minden emberi lénynek joga van azokhoz az eszközökhöz, melyeknélfogva legfőbb tehetségeit gyakorolhatja és kifejtheti, a hideg szemlélődésből eleven meggyőződéssé kell átalakulnia. Akkor fog aztán a társadalom végczélja betöltéséhez valósággal hozzákezdeni. Ez a nagy eszme most még a leginkább előhaladott államokban is csak csirájában van s müködése még gyenge. De meg nem halhat. Hallunk ugyan sok leverő beszédet a társadalom felől. A napi beszéd vagy a közöny, vagy

kétségbeesés beszéde. De nem engedjük magunkat ez által lesujtatni. Mindenesetre lehetséges, hogy ez az ország nem fogja megoldani azt a feladatot, melyet a gondviselés reá bizott, és a helyett, hogy a világot maga iránt lekötelezné, új sötétséget borit az emberi reménységre. De a nagy eszmék, ha egyszer napfényre jöttek, nem halnak meg. Az emberek sokasága az egész polgáriasult világban kezdi felfogni most nehány, habár határozatlan sugarát is magasabb rendeltetésének, s kezd valami magasabbra ébredezni mint a csupa állati jóllétel. Fölébred bennök egy törekvési vágy, a melytől habár félnek is némelyek mint valami nyugtalanságtól, mégis természetes mükdése az emberi léleknek, ha a durva tudatlanságból kibontakozik s jogainak határozatlan eszméjére vergődik. Istennek hála, természetes dolog az emberre nézve valami felsőbbre törekedni; s ez a törekvés éppen abban a mértékben válik mind veszélytelenebbé, a mely mértékben a társadalomnak nagyobb belátásu tagjai helyesen fogják fel és felelnek meg neki, s önnönmagukat arra a munkára szentelik, hogy testvéreiket fölemeljék. Ha ők önzésből avagy kevélységből ezen munka alól magukat kivonják, azért a törekvés nem fog megszünni; hanem növekedve ellenállás vagy számba sem vétel mellett válhatik, ellenségeskedés, viaskodás és boszu szellemévé.

Ennek az országnak sorsa semmitől sem függ anynyira, mint nevekedésétől vagy hanyatlásától annak a nagy eszmének, a mely minden mi intézményeinknek alapjául szolgál, annak az eszmének, hogy *minden ember joga szent*, és *minden emberi lényt tisztelni kell*. Ez meg van köztünk. Kormányrendszerünk ennek az eszmének kinyomata. Bé kell ennek most az *erkölcsökbe* és a *közönséges életbe* is nyomódnia; a mi sokkal nehezebb munka. Olyan társadalmat fog ez aztán teremteni, a milyenről az embereknek még eddig fogalmuk nem volt, de a mi felől nem szabad kétségbe esni, ha a kereszténység isteni eredetü, vagy ha a léleknek legmagasztosabb óhajtása és kivánsága nem költemény. Csak Észak-Amerika szabad-államaiban lehet megvalósitani azt az eszmét, a melyről beszéltem. Azonban nyilván és határozottan tagadják ezt ott, a hol rabszolgaság áll fenn. Ehez hűnek lenni, legelső politikai és társadalmi kötelességünk.

* * *

Az államszövetség egy megbecsülhetetlen jó. Ezt *magamagáért* kell becsülni, nem csupán vagy kiváltképpen ke-

reskedelmi avagy pénzügyi előnyeiért, hanem csupán mint egyesülést, (union), csupán mint békeszerető viszonyt olyan államok között, a melyek e szövetség nélkül vészthozó összeütközéseknek lennének kitéve. Hogy ezt a jót biztositsuk, azért még nagy áldozatokra is örömest készek lehetnénk. Oly sok bűn és nyomor okozói az egymással szomszédos és versengő államok közti ellenséges viszonyok, hogy még egy bizonyos fokig rosz kormányzat is feljebb becsülendő lenne az összeütközés veszélyénél. A szövetség szétbomlása minket nemcsak egymással, hanem még idegen nemzetekkel is versengésbe elegyitene; mert ha egyszer elváltak, idegen hatalmasságokkal szövetkeznének a mi államaink, a mely hatalmasságok aztán a mi egymás iránti irigy vetélkedésünkből hasznot húznának s a mi egész politikánkat megoldhatatlan bonyodalomba hoznák.

* * *

Az emberek lelkülete ez idő szerint mindenütt nagyobb nyugtalanságban van mint rendesen. A multat és a fennállót sokféleképpen vizsgálat alá vonják, s az ember hajlandó az *elveket a legvégsőig* vinni, a nélkül hogy tekintettel lenne azokra a módosulásokra, a miket más elvek és a sokszoros tapasztalás igényelnek. Vak hit uralkodik az ember akaratjának és bölcseségének a társadalom feletti hatalmában, elbizakodott hit a törvényhozásban, nagy hajlandóság arra, hogy *külső* rendelkezésektől várjuk az emberi dolgoknak *azt* a megjobbulását, a mely csupán csak a *szellemnek és a kedélynek miveltségétől és előhaladásától* származhatik; és az a reménység, hogy *gépezet* által lehessen eszközölni azt, a mi lassu, csendes növekedés és annak kell lennie.

A politikai szemlélődés- avagy vélekedésnek jelenleg oly stadiumában vagyunk, a mely szükséges ugyan s előreláthatólag felsőbb belátásnak fog tért engedni, a mi azonban nem a legkedvezőbb politikai intézmények alakulására. Értem azokat a *téves fogalmakat*, a melyek a *demokratiát* és annak legfőbb előnyeit illetőleg napirenden vannak; a melyeken azonban nem kell csodálkoznunk, mert a nép intézményeinek valódi jellemét és szellemét lassanként fogja fel s általában véve valamint miden egyéb ismeretet, úgy ezt is csak fájdalmas tapasztalás utján szerzi meg. Itt mint egyébütt közönségesen úgy vélekednek, hogy valami nagy *előjog* igazgatni, politikai hatalmat gyakorolni, és hogy a népies

intézményeknek az a különös előnyük van, hogy az uralkodásnak tisztességét és gyönyörét a lehető legnagyobb számnak nyujtják. Az embereknek jól esik az a gondolat, hogy ők igazgatók, ennélfogva minden olyas akadályt, mely az ő közvetetlen, kézzelfogható igazgatásuknak ellenébe tétetik, irigy szemmel tekintenek. Valami nagy dolog, gondolják ők, részesei lenni a királyságnak. Ámde ez egy hitvány, egy veszedelmes tévelygés. Teljességgel nem előjog az igazgatás, hanem rettenetes felelősség, a melyet ritkán vállal valaki magára a nélkül, hogy a hibáztatást kikerülje. A legfőbb jó, melyet a népies intézmények után elérni és remélni lehet, az, hogy az ember az *oknélkül való kormányzástól megszabaduljon*, hogy kormányoztassék minden tekintet nélkül az uralkodó hatalom részességéből háramló dicsőségre és önelégültségre. A népies államintézkedéseknek nagy kincse a *szabadság* vagy a legteljesebb védelme minden egyes ember jogainak a lehető legkevesebb korlátozással. A főhatalom, bárhol legyen az, teljességgel nem oly valami, a mire az ember kevély lehessen, vagy a mit csak egy tenyérnyire is a szükségen túl terjeszteni szabad legyen. Ha nekem minden oldalról bekeritve, egy uralkodhatnám-féle akaratnak folytonos jelenléte által nyugtalanitva s tehetségeim gyakorlatától megfosztva kell lennem, mindegy nekem, ha vajjon a láncot egy avagy sokak, egy király avagy a nép teszik-e reám. Egy zsarnok nem kevésbbé kiállhatatlan azért, mert sok feje van.

A demokratia, magában véve, a legnemesebb kormányforma s az egyetlen egy, a mely kielégithet olyan embert, a ki magamagát és embertársait becsüli. De ha valódi müködését fontolóra veszszük, kénytelenek vagyunk kimondani, hogy nagyon sok kivánni valót hagy fenn. Éppen úgy áll a népről, mint a királyról és a nemességről, hogy nem nagy képessége van a kormányzásra. A népnek nem kellene ujjongani arra a gondolatra, hogy kormányoz, hanem megelégedni azzal, hogy a kormánypálczát oly szük határokon belől forgassa, a mint azt a közjóllét szüksége parancsolja. Mindig rettegéssel kellene rászánnia magát erre a kormányzási tisztre, önmaga iránti bizalmatlansággal kellene azt végbevinni, s megaláztatva érezni magát végrehajtásának hiányai által.

Nincs semmi ellenszenvem vagy idegenkedésem a törvények iránt. Tisztelettel hajlok meg a törvény előtt, amaz örök törvény előtt, a mely bé van irva az értelmes lélekbe, és mennyei világos-

sággal van kinyilatkoztatva a Jézus szavaiban és életében. De az emberi kormányzók, legyenek azok sokan vagy kevesen, hajlandók csak kevés tisztelettel adózni ennek a törvénynek. Nem könnyen vetik ennek alája érdekeiket és nagyravágyásukat.. Meg van fosztva trónusától a cabinetekben s hallgatásra kényszeritve a törvényhozás termeiben. A politikai hatáskörben még különben erkölcsös és becsületes emberek is feloldozzák magukat a tiszta morál alól a nélkül, hogy nagy lelkiismeretet csinálnának belőle, s ennélfogva mindnyájunknak nagy érdekünkben áll, hogy a politikai hatalom korlátoltassék. Az éppen most tartott elmélkedések mutatják nekünk, hogy a legelső tanok egyike, melyeket egy népnek a demokratiában megtanulnia kell, az, hogy önnön magának se higyjen eleget. Meg kellene tanulnia, hogy az igazgatás a földön legnehezebb dolog, hogy minden időkben és minden országokban az emberek ennek a feladatnak kisértései és nehézségei által legyőzettek; hogy egy hatalom sem anynyira megrontó erkölcsileg mint a politikai, és hogy egyet sem kell nagyobb tartózkodással felhasználni és gyakorolni.

A demokratia alatt azt értjük, hogy egy nép magamagát igazgatja; s az első és sarkalatos tény, a mit egy néptől kivánni lehet, az, hogy az ő saját hatalmának oly korlátokat szabjon, a melyek annak viszszaélései ellen a legnagyobb biztonságot nyujtják. Ez a legfőbb czélja egy népies alkotmánynak. Az alkotmány nem csak egy gépezet, a mely arra szolgál, hogy a népnek akaratját megismertesse és mintegy kifejezze; hanem még sokkal inkább arra való intézmény, hogy ezt az akaratot az illő határokon belül tartsa. Olyan ünnepélyes tényc ez a népnek, mely által magamagának korlátokat szab, a saját maga szenvedélyeinek pásztort állit s akadályokat rak a törvényhozás utjába, a melyek magának a népnek alkalmat szolgáltassanak arra, hogy megállapodjék, fontolgasson, minden ellenvetést meghalljon, és minden jogot és érdeket megfontoljon, mielőtt cselekszik. Olyan alkotmány, a mely nem ezen elvek alapján épül fel, szükségesképpen el kell hogy czélját hibázza. Már pedig a jelen pillanatban ezek az egészséges irányelvek sokat vesztettek tekintélyökből. A nép, hizelkedések által elvakitva, elfeledte hogy mekkora hajlandósággal és szenvedélylyel bir a hatalmával való viszszaélésre. Azok az üdvös megszoritások, melyek a mostani alkotmányban a népszenvedély fékezésére benfoglaltatnak, már-

már vesztik erőhatóságukat, s okunk van félni, hogy azon új alkotmányokban, a melyek mostanában jönek létre, inkább fognak hiányzani, mint a mostani állam-alaptörvényünkben az egyensuly helyreállitására szolgáló azon korlátok és eszközök, a melyektől a nép boldogsága függ.

A bölcs ember tudja hogy gyarló, s életszabályokat állit fel magának, a melyek az ő egyszeri vagy másszori kisértetbe jutásának ellentálljanak. Ugyanazt kellene tenni egy népnek. Ennek nagy oka van tartani a maga állhatatlanságától és szenvedélyességétől. A főfő rosz, a mitől a nép-kormánynak félnie kell, a változékonyság, vagy a nagy elvek feláldozása pillanatnyi ösztönök sugallatára. Oly alkotmánynak, mely eme veszélyekkel szembe semmi védgátat vagy korlátot nem emel, nem lehet állandósága. A mi jelenlegi alkotmányunk sok ilyenszerü bölcs intézkedést foglal magában. A törvényhozó hatalomnak két testületre osztása és azok a formák, melyek a törvényhozás elsietését akadályozzák, nagy fontosságuak. Hanem a két törvényhozó testület elválasztásának sajátlagos hasznát az teszi, hogy a senatus oly különböző jellegü a képviselő háztól, hogy államok, nem pedig egyének képét viseli; hogy a törvényhozó testületek, nem pedig az ősgyülések választják, és hogy szolgálati idejének tartama háromszor nagyobb mint az országgyülésé. A senatus egyike a legfőbb conservativ hatalmaknak az államkormányzásban. Két nagy teendője van: egyik az, hogy az egyes államok jogai felett őrködjék, a másik nem kevésbbé fontos az, hogy a képviselőház hullámzó mozgásainak ellenálljon. A senatus az a hatalom, melyet a nép egy bizonyos időre a maga saját szenvedélyei fölébe helyez, hogy a közügyek igazgatásának állandóságot biztositson. Azonban a senatusnak e hatásköre komolyan megbénitva lön az „utasitásokról" való tan által, mely tan az erkölcsi függetlenséget megsemmisiti, a senatust pillanatnyi ösztönök szenvedőleges elfogadójává teszi, a melyeknek ellentállani tán éppen az ő legszentebb kötelme volna. Ez a tan minden tekintetben káros. A nyilvánosság emberének, a menynyire csak lehet, olyan állásba kellene helyeztetődni, a mely neki lelki méltóságot, önbecsülést s felelősségének mély érzetét adja. A tanácsgyülésbe olyan elmével kellene lépnie, a mely tárva áll minden világosság előtt, a mi ott öszpontosul, s hajlandó a nemzetnek nagy érdekeit tanulmányozni és előmozditani. Ne legyen ott csak mint puszta eszköz és a távolból jövő változékony szózatok viszhangja,

hanem hogy tegye a mi neki helyesnek látszik, és az ő felhatalmazóinak adjon számot a maga eljárásáról akkor, a midőn bizománylevelét azoknak kezeibe viszsza kell adnia. De ha jelenleg új alkotmányok hozatnának létre, vajjon nem feledkeznék-e el a nép arról a korlátról, a melyet maga-magának szabnia kellene, és arról a tiszteletről, a melylyel képviselőinek tartozik, és nem fogná-e, midőn a maga kormányzási szerepére oktalan sulyt helyez, a közügyek vezetését pillanatnyi érzéseinek mindinkább átengedni?

Az alkotmány magába foglalja még egy *más* intézkedését a maga iránti bölcs bizalmatlanságnak a nép részéről abban a „*Veto*"i hatalomban, mely az elnök kezébe van letéve. Az elnök a nép egységének egyetlen képviselője. Ő a nemzet feje. Semmi köze sincs a kerületekkel vagy egyes államokkal, hanem egyformán kell néznie az egész országra. Reá a két törvényhozó testületet illetőleg korlátolt tagadólagosság (negativa) van bizva, olyan tagadó hatalom, a mely nem csupán arra való, hogy saját hatalmát a megtámadások ellen védje, hanem arra, hogy a netalán részrehajló törvényhozást rendbe igazitsa, és hogy védfal legyen azon támadások ellen, a melyeket az önérdek vagy nagyravágyás meszszekiágazó cselfogásai intézhetnének az alkotmányra. Minden államhatalomnak törvényes korlátnak kellene lennie a törvényhozásnál; de tulnyomó az a hajlam, hogy a végrehajtó közeget ettől az üdvös hatalmától megfoszszák, és ez nehezen fogna egy új államszövetségben helyet találni.

Még azt a hatalmat kell az államban megemlitenem, a mely kiváltképp korlátozó és megóvó; ez a *bíró*i hatalom. Ez a népre nézve többet ér minden más hatalomnál. Egy jeles törvénykönyvnek pártatlan alkalmazása főeredménye a jó államintézkedésnek, az összehasonlithatatlan jó, a melynek minden politikai intézkedések alárendelve kell hogy legyenek. Az igazságszolgáltatás uralma, mely a jognak és szabadságnak uralkodása, a legfőbb jó, a melyet az államtól kivánnunk kell. A birói hivatal a legfőbb. A legfelső birónak rangban a király vagy az elnök előtt kellene állania. Egy királyi palota pompája alól ám legyen feloldozva; de minden hatályos ünnepélyességnek, a mi csak a mi erkölcseink egyszerüségével összeférhető, helyének kellene lenni abban a teremben, a hol azokat a törvényeket szolgáltatják ki, a melyek minden ember jogait biztositják. Hogy a kormánynak e nagy czélja eléressék, arra nézve semmi sem oly szükséges mint a bíráknak részrehajlatlanságát és

erkölcsi függetlenségét biztositani. E végre élethosszziglan kellene őket hivatalba tenni és csak kötelességsértés miatt mozdithatni el hivatalukból. Ez lényegesen szükséges. Egy birónak nem lenne szabad a király vagy a nép tetszésmosolyától függeni. Benne a népnek egy hatalmat kellene felállitnia a maga saját időnkénti akaratja fölé. Lenni kellene az államban valaminek, a mi képét viselné ama változhatatlan és örök törvény felséges méltóságának, a mely előtt mindeneknek egyformán meg kell hajolniok; lenni kellene egy oly hatalomnak, a mely magasan kiemelkedik a szenynyes érdekek felett, és meszsze felette áll a közönséges élett czivakodásainak és cselszövényeinek. A birónak függése a párt-lehellettől vagy a nép hullámzó szenvedélyeitől oly szennyfolt az államtesten, a melyért a népies intézményeknek semmi egyéb jelessége nem képes kárpótlást nyujtani. A legnagyobbszerü látmány ez országban a birói hatalom, mely a pártok és időnkénti többségek feletti függetlenségre emelkedve föl, a maga első és fővezetőjéül a nemzeti chartát veszi, az alaptörvényt, a melyet egy párt sem illethet, a mely a vélemények hullámzása közben szikla-szilárdan áll, meghatározva ezáltal ama törvények érvényét is, a melyek mulandó törvényhozások utján keletkeznek. Itt rejlik az országnak conservativ (fentartó) eleme. Mégis komolyan javaslatba hozták, hogy a birói hatalom függetlenségét meg kell semmisiteni, a birót egy pártnak nyugdijasává tenni, a menynyiben az ő hivatalát egy bizonyos meghatározott időre szóló választható hivatallá tennék; s nem lehetetlen, hogy ez a veszélyes jelleg rányomathatnék új intézményekre, melyek a jelen időben keletkezhetnének.

E beszéd nem fogja nekem a demokrata nevet megszerezni. De én nem is vágyakodom semmi olyan név után, melyben az államigazgatás alakja mint főgondolat foglal helyet. Oly kevés kormányzást kivánok, a menynyi mindenek jogainak fenntartásával összefér. Azt kivánom, hogy a népet kelletén túl ne kormányozzák. Kivánom, hogy a nép a törvényhozó hatalomnak mindazon korlátokat megszabja, a melyek csak összeegyeztethetők annak működésével. Én szintoly kevéssé becsülöm a hatalom és uralkodás iránti szenvedélyt a népben, mint a királyban. Ez gonosz lélekirány, bárhol is jelentkezzék. Ha a demokratia alatt értjük a főhatalomnak a nép által mindazon intézkedések és önszabta megszoritások között való gyakorlását, a melyek oda czéloznak, hogy egyenlő törvényeket s mindeneknek és mindenkinek jogait biztositsák, büszke

leszek rá, hogy nevét viseljem. De a korlátlan néptömeg előttem semmivel sem kedvesebb, mint a korlátlan király. S mégis a jelen pilanatban túlnyomó a czélzat ama korlátok eltávolitására, a melyektől a néphatalomnak bölcs és igazságos gyakorlása függ.

CHANNING ELLERY VILMOS

VÁLOGATOTT MŰVEI.

ANGOLBÓL FORDITJÁK ÉS KIADJÁK

AZ UNITÁRIUS TANÁROK.

IV. KÖTET.

VALLÁSOS TÁRGYUAK. II.

KOLOZSVÁRT,
NYOMATOTT K. PAPP MIKLÓSNÁL
1878.

TARTALOM.

Lap

1. Krisztus jelleme (Character of Christ.) Forditotta Ferencz József . . . . . 1.
2. Krisztus követésének lehetősége (The Imitableness of Christ's character). Ford. Ferencz József . . . 19.
3. A keresztény vallás végczélja (The purpose of Christianity). Ford. Kovácsi Antal . . . . . 32.
4. A keresztény vallás előmozditásának eszközei (Means of promoting Christianity.) Ford. Kovácsi Antal. . . 49.
5.) A ker. vallás Bizonyitékai. (The Evidences of Christianity). Ford. Simén Domokos . . . . . 57.
6.) A kijelentett vallás Bizonyitékai (The Evidences of revealed Religion.) Ford. Kovácsi Antal . . . . 122.
7.) Az unitárius ker. vallás ellen tett Ellenvetések megvizsgálása. Ford. Simén D. . . . . 148.
8.) A theologiai nevelésről. (On theological Education.) Ford. Simén D. . . . . 163.
9.) A hitformákról. (On Creeds.) Ford. Simén D. . . . . 170.

A Krisztus jelleme.

Máté XVII, 5: Ez az én szerelmes Fiam, kiben én megnyugodtam.

A Krisztus jellemét különböző czélokból lehet tanulmányozni. Mindenek felett alkalmas ez arra, hogy a szivet meginditsa, abban a szeretet, a tisztelet és a legtisztább öröm érzetét fölébreszsze. Mint példányképnek nincs hasonmása. Mint az általa tanitott vallás bizonyitéka talán felette áll minden más bizonyitéknak, talán egy sincs, a mely oly gyakran győzedelmeskedett volna a hitetlenségen. Főleg ez utolsó szempontra hivom én fel most figyelmeteket. A Krisztus jelleme az ő vallása igazságának erős bizonyitéka. Mint ilyent kivánnám én most előttetek feltüntetni. Előadásommal azonban nem csak a hitet reménylem bennetek megszilárditani; mert azok a fejtegetések, melyeket e végre teszek, egyszersmind arról is meggyőznek titeket, hogy Jézus méltó a mi tiszteletünkre, méltó arra, hogy neki engedelmeskedjünk, őt kövessük és igazán szeressük.

Minél inkább tanulmányozzuk a Krisztus jellemét, a mint az evangeliumban előttünk áll, annál mélyebb benyomást gyakorol reánk annak eredetisége és valódisága. Teljesen az életből van az meritve. Az evangelisták leirásai talán minden más történetnél inkább magokon viselik az igazság bélyegét. A legrendkivülibb lényt állitják elönkbe, ki a földön valaha megjelent, s mégis ezek a leirások oly mesterkéletlenek, mint a gyermekek számára készült elbeszélések. A szerzők nem gondolnak magokra. Nekik csak egy czéljok van, megismertetni velünk mesteröket s azon mély tiszteletet indokolására, melyet Jézus maga iránt bennök felébresztett, elégnek tartják, ha őt magát hagyják beszélni, ha cselekedeteit és szavait minden megjegyzés, magyarázat vagy dicséret nélkül adják elönkbe. Ezekben az elbeszélésekben nem találtok sallangokat, ki-

rivó szinezést vagy kisérletet arra, hogy az irók mesterök tetteit feltünővé tegyék s az ő jellemének szép vonásait mesterségesen állitsák összse. Soha sem mutatnak rá egy körülményre is, mint olyanra, a mely minket ugyszólva, kényszeritene a Jézus nagyságának elismerésére. Az evangelisták az ő jellemében való teljes bizalommal irnak róla; érzik, hogy e jellemnek nincs szüksége művészi kezekre, s az iránt oly nagy tisztelettel viseltetnek, hogy saját megjegyzéseiket vagy dicséreteiket nem tartják helyesnek összeelegyiteni egy oly fönséges élet leirásával.

Az a körülmény, hogy a Jézus történetét nagyon is jól ismerjük, okozza, hogy nem bir reánk oly hatással, a milyennel birnia kellene. Előbb olvassuk azt, mint hogy annak belső értéke megértésére alkalmasok lennénk. Bámulásra méltó tettei oly közönségesek lesznek előttünk, mint a mindennapi élet eseményei, és az ő magasztos elhivatása szintoly természetes dolognak látszik előttünk, mint az embereknek egymáshoz való rendes viszonya. Éppen ezért szükség, hogy a vallás szolgái megtegyék azt, a mit az evangelisták nem kisérlettek meg, hogy a Krisztus jellemét feltüntetni igyekezzenek, hogy annak alkotó elemeit kifejtsék, az emberiséget magasabb szükségeire figyelmeztessék, s ez által bennök a Krisztus iránti tiszteletet fölébreszszék. Valóban, nekünk tanitóknak nincs fontosabb kötelességünk, mint fogékonyokká tenni az embereket oly igazságok iránt, a melyek a hoszszas és közönségessé lett kezelés által, hogy ne mondjam, elkoptak, elvesztették gyujtó hatásukat. Küzdenünk kell a megszokás hatalmával. A megszokásnál fogva az emberek kevesebb érdeket tanusitanak a dicső természet iránt és kevésbbé vannak meghatva a mindent megvilágositó naptól, mint egy tűzi játék látványosságától. A vallás és erkölcs tanitójának kötelessége csaknem új érzést teremteni az emberekben, hogy tanulják meg mily szép és fönséges világban élnek. Éppen igy áll a dolog a Krisztus jellemével is; az emberek lassanként ugy hozzá szoknak, hogy végre még azt hiszik, hogy több bámulásra méltót lehet találni koruk valamelyik nagy emberében, egy államférfiban vagy egy hóditóban, mint benne, a kinek saruját államférfiak és hóditók nem méltók megoldani.

Ebben a beszédben szándékozom megmutatni, hogy a Krisztus jelleme egészben véve olyan, hogy azt nem lehetett más embernek ugyszólván kigondolni, azt nem lehet csak a képzelet szüleményének tartani; mert az az eredetiség és igazság

minden bélyegét magán viseli s ennélfogva kénytelenek vagyunk azt valódinak s isteni eredetünek ismerni el.

Hogy ezen állitás igazságáról meggyőződjünk, szükség mindenek felett azon időbe tenni át magunkat, a melyben Jézus élt. Nagyon hajlandók vagyunk azt gondolni, hogy ő is a miénkhez hasonló városban, gondolkozásmódját, valamint szokásait illetőleg szintén a miénkhez hasonló nép között élt és munkált. Ámde ő egy a miénktől nagyon távol eső társadalomnak volt tagja. A zsidó nép minden más nemzetek között a legkülönösebb jellemvonásokkal bírt. A zsidó alig tartotta magát az emberiség nagy családjához tartozónak. Hozzá volt szokva, hogy magáról, mint Isten kiválasztott, szent és tiszta népéről beszéljen; kikkel szemben a pogányok bűnös, tisztátalan, förtelmes és elvetemedett nemzetség. Ruházata, a homlokán vagy karján viselt emléklemez, köntös szegélye, eledele, szokásai, valamint temploma, áldozatai, mosakodásai, — mindezekkel a zsidó ugy tekintette magát, mintha Isten különös kegyében állana, s mindezek más népektől őket teljesen elválasztották. A zsidó más nemzetbelivel egy asztalhoz nem ülhetett, öszsze nem házasodhatott. Az ő társaságára azok méltatlanok voltak. S daczára mindezen felsőbbségi igényeknek, legyőzetve látta magát azoktól, a kiket megvetett. Kénytelen volt meghajolni Róma hatalma előtt, viselni annak jármát, eltürni saját földjén a római legiókat, nézni miként hajtja fel a római adószedő egy bálványimádó állam és egy bálványimádó cultus fentartására azt, a mivel ő csak Istennek vélte tartozni. A gyülölet, melylyel az emberek idegen elnyomóik iránt viseltetnek, talán egy nemzet kebelében sem volt soha nagyobb, mint a zsidóéban. Mindazáltal a zsidónak meg volt a maga titkos vigasztalása. Közel volt az idő, az a megjövendölt korszak, midőn Judea lerázza magáról békóit s megalázott állapotából ismét felemelkedik. A régen megigért király és szabaditó már nem sokára eljövend s fejére teszi azt a koronát, melynek az egész világ meghódol. Jeruzsálem fog törvényt szabni minden népnek s ezek szolgálni fognak Isten választott népének. Igaz, hogy a zsidók ezen hóditónak tisztében hitték állani a vallásterjesztést is; de szerintök a Mózes vallása volt az emberi természettel tökéletesen megegyező vallás még akkor is, midőn ez üres szertartásokká fajult. Ennek formáin lelkök teljes odaadásával csüngtek; a Mózes intézményeinek tulajdonitották más népektől való különbségöket.

Ez volt alapja az ő jövő uralmuk iránt táplált reményöknek. Nem hiszem, hogy valaha valaki makacsabbul ragaszkodott volna a maga előítéleteihez, mint a zsidó a maga különleges nemzeti vallásához. Ennek erejét megitélhetitek abból a tényből, hogy azt oly sok századon át anynyi üldözés és szenvedés között is megőrizni a zsidó népen kivül más népnek aligha sikerült volna. Mindezt számba kell vennetek; szükség, hogy magatokat e sajátságos nép közé helyezzétek.

S im e sajátságos, a maga reményeinek teljesülését türelmetlenséggel váró nép között jelent meg a Názárethi Jézus. Az ő első szava volt: „Térjetek meg; mert elközelgetett a mennyeknek országa“. Reánk e szavak nem tesznek valami különös hatást; de a zsidókra nézve, a kik századok óta esengtek ez ország után s most már annak megérkeztét remélték, e szavaknak, mint a földrengésnek, megrázónak kellett lenniek. Akkora sokaság gyült Jézus körül, hogy befogadására nem találtak elég nagy épületet. Künn a szabadban egy hegyre menekszik s onnan intézi beszédét a néphez. A tömeg kiváncsi tekintettel csüng rajta s a szót ajkairól szeretné elnyelni. S mit hallunk? Egy szót sem szól Judeáról, Rómáról, a szabadságról, a diadalról, az Istentől kiválasztott nép dicsőségéről, a föld minden nemzetségeinek a Sion hegyén épült templomhoz való tolongásáról. Csaknem minden szava egy-egy halálos csapás volt azon reményekre és érzelmekre, a melyek az egész nemzetet lelkesitették és a vallás nevezete alatt meg voltak szentelve. Beszél a rég várt Isten országáról; de kimondja, hogy az a boldogság, mely ahoz van kötve, csak az alázatosoknak és tiszta szivüeknek van igérve, csak ezek lehetnek annak részesei. A farizeusok igazságát, melyet ugy tekintettek, mint a vallásbeli tökély tetőpontját s a melynek világszerte való elterjesztését várták az új szabaditótól, Jézus hiábanvalónak hirdeti s kijelenti, hogy a mennyeknek vagy a messiásnak országa be van zárva mindazok előtt, a kik nem törekesznek új, szellemi s minden önzéstől ment erényekre. A harcz és háboru helyett ellenségeik szeretetére, bocsánat-adásra s áldásra inti hallgatóit, s a jóság, könyörület és béke ezen szellemét ugy mutatja fel előttök, mint különös jelvényét az igaz Messiás népének. A nemzeti érdekek és dicsőség helyett azon részrehajlatlan szeretet és jóság szellemének keresésére ösztönzi őket, a mely nem tesz különbséget a népek és nemzetek között s azt mondja, hogy

ebben áll azon ország üdve és boldogsága, a melyet ők reméltek. Földi kincsek helyett, melyeket minden országból az övékbe folyni vártak, mennyei kincsek szerzését ajánlja nekik s figyelmöket a halhatatlanságra irányozza, mint életök valódi czéljára. És ez nem minden. Jézus nemcsak szellemi szabaditónak s egy új, a benső kegyességen és egyetemes szereteten alapuló ország urának mutatja be magát beszédeiben a zsidó nép előtt, hanem e mellett még valami más, amazoknál titokszerübb hivatalt is tulajdonit magának. „Sokan mondják nekem ama napon: Uram! uram! nemde nem a te nevedben tanitottunk-e és nem a te nevedben űztünk-e ördögöket és a te nevedben sok hatalmas dolgokat nem cselekedtünk-e? Akkor pedig vallást teszek nekik: Soha nem ismertelek titeket, távozzatok el én tőlem álnokságnak cselekedői". Ebben a nyilatkozatban én egy oly jellemre ismerek, a mely a mily fönséges egyfelől, másfelől szintoly megdöbbentő. Egy uralkodásra vonatkozik ez, melyet Jézus a jövő életben fog gyakorolni. Kijelenti ezzel, a mi tanitásainak különben is egyik főjellemvonását képezi, hogy az ő hatalma nem szoritkozik pusztán erre a földre. S erről még inkább meggyőződöm, midőn tovább ismét azt hallom tőle, hogy ő azon kinos halál után, melyet szenvedni fog, feltámad, felmegy a mennybe, hogy ott kiváló hatalom és dicsőség állapotában szószólója és itélőbirája legyen az emberi nemnek.

Ime egynehány vonás Jézus jelleméről és uralkodásáról, a mint azokat ő maga adja előnkbe. Mindjárt ezután még egyebet is mond, mi által még erőteljesebben fejteget némelyeket emez igazságok közül. Egy római százados hozzá folyamodván, hogy egyik nagyon kedves szolgáját meggyógyitsa, midőn Jézusban való bizodalmának azzal is jelét adta, hogy nem is kivánta a betegnél való megjelenését, hanem csak arra kérte, hogy parancsoljon és a szolgája meggyógyul, Jézus e történet irója szerint „elcsodálkozék és monda az őtet követőknek: „Bizony mondom nektek, még az Izrael népe között nem találtam ilyen nagy hitet. De mondom nektek, hogy sokan eljőnek napkeletről és napnyugotról és letelepednek Ábrahámmal, Izsákkal és Jákobbal a mennyországban. Ez országnak fiai pedig (az az: a zsidók) kivettetnek." Ezzel mindazok a remények, melyeket a zsidók a Messiás országának kizárólagos birtoklása iránt keblökben tápláltak, meg voltak semmisitve és a

megvetett pogányoknak ez ország minden áldásaiban való részesülése, más szókkal, a Messiás által hirdetett tiszta vallásnak a föld legszélső határáig való elterjedése ünnepélyes kifejezést nyert.

És most azt kérdem tőletek, ha vajjon Jézus jelleme nem áll-e egyedül a történelemben, ugy anynyira, hogy azt pusztán csak emberi szabályok szerint kimagyarázni sem tudjuk? Tekintsetek viszsza azokra, a miket elmondék Jusson eszetekbe, hogy Jézus zsidónak született, mint zsidó nőtt fel, egy nép közepette, a mely lelke egész hevével élt s teljesen el volt merülve egy nemzeti és földi szabaditó eszméjében. Ily nép között nőtt fel Jézus szegénységben, viszszavonultságban és kézi munkával való foglalatosságban, a mi nem kis mértékben akadályozhatta őt gondolataiban, terveiben és reményeiben, és mégis a nevelés és társadalom minden befolyásának ellen tud állani. Mintha egy egészen más világban nőtt volna fel, őt nem érdeklik azok az érzelmek, a melyek körülötte uralkodók voltak, a melyeket vallás és hazafiuság egyaránt megszentelni igyekeztek, a melyeket a gyermek már az édes anyai tejjel bészivott s a felserdült ifjunak a zsinagogában fejébe öntöttek. Ő egy magasztos czélt tüz maga eleibe, a minő a bölcsek és hősök elméjében még soha meg nem fordult, és az az öntudat, a melylyel ő ezen czél létesitésére munkál, a melylyel ő magát az Isten és emberek közötti gyermeki viszony fenntartására hivatottnak érezte, az az öntudat, hogy ő Istentől a jelen és jövő életre egyaránt rendkivüli tehetségekkel van megáldva, emberben még soha sem nyilatkozott. Azt kérdem tehát, mi úton formálódhatott ki egy ily jellem?

Ha valaki erre azzal felelne, hogy Krisztus ámitó volt, következőleg az ő jellemének kimagyarázásában is a kulcsot az ámitás természetében találjuk meg: én azt mondom, hogy ennek a feltevésnek éppen az elfogadható alapja hiányzik. Azok a jellemvonások, a melyek Krisztusban nyilatkoznak, anynyira ellentétben állanak kora minden eszméivel és törekvéseivel, anynyira nem alkalmasok arra, hogy rokonszenvet ébreszszenek sem a pogányok, sem a zsidók részéről, hogy azok éppen egy ámitónak soha se fordultak volna meg az eszében. Egy ámitó, ha szinte a legszükebb látkörrel birt volna is, mégis előre meg kellett volna hogy lássa, hogy az ő jelleme a legelkeseredettebb ellenszenvvel, megvetéssel és üldözéssel fug találkozni és egymagára marad czélja kivitelében, mint a hogy Jézus is egyedül maradt és nem tudott

egyetlen egy egyént is találni, a ki bé tudott volna hatni az ő szellemébe s fel tudta volna fogni nagyszerü czélját. Minő indok vezethetett volna egy elvtelen, önhasznát kereső embert egy ily vállalatra, azt felfedezni a miénkhez hasonló közönséges észszel nem lehet.

Én ennélfogva kereken tagadom, hogy a Krisztus felséges jellemét ki lehessen magyarázni abból a feltevésből, hogy ő ámitó volt; már csak azért is: mert hogy egy önző, álnok és elvetemült lélek oly hasonlithatlanul nemes, nagy és erkölcsileg fönséges eszmét alkothasson magának s azon oly kitartással munkáljon, mint a Krisztus, bizonyára homlokegyenest ellenkezik az emberi lélek ismert törvényeivel. Ehhez még hozzáteszem azt is, hogy ha egy ámitónak valahogy mégis megfordulhatott volna az eszében egy oly fönséges és bámulásra méltó mű, mint a minőt Jézus tervezett, a kivitelnél nem tudta volna — mondom, nem tudta volna ugy viselni magát, hogy törekvése igazsága és valódisága iránt kételyt ne támaszszon. Ez egy ámitóra nézve igen nagy feladat lett volna, s vagy tulzásba vagy erélytelenségbe esett volna; mig az igazi jellem végre is pártot ütött volna az áljellem ellen; a mikor aztán szükségképpen kitünt volna, hogy a mit tesz, csak erőszakolt, idegenszerü mesterséges valami és semmi esetre sincs öszhangzásban saját lényével. Hogy valaki oly sajátságos és nagy jellemet mutasson, a minőt azelőtt hiába keresünk, előttem legalább teljesen lehetetlennek látszik oly emberre nézve, a ki maga ily jellemmel nem bir, vagy azt csak mint álarczot öltötte fel magára.

Lássuk most, hogy áll e tekintetben a dolog Jézussal? Fölnevekedve mint egy zsidó iparos vagy ács, kiemelkedik a homályból s magának minden képzetet meghaladó isteni küldetést, emberfeletti méltóságot tulajdonit és e jellemét egy pillanatra sem veszti el szemei elől. Benne az iparos s még inkább a zsidó merőben eltünik. Érezzük, hogy egy új szellemmel biró lény kezd résztvenni az emberiség ügyében. Az ő tanitásán elömlő fönség és tekintély nem mesterséges, hanem a legtermészetesebb. Ugy beszél, mintha rokonságban állana az egész emberi nemmel. Soha sem engedi magát az emberi munkásság közönséges határai közé szorittatni. A világnál szükebb térről soha sem gondolkozik. Természetes és mesterkéletlen modorban beszél a legnagyobbszerü és legfontosabb változásokról, melyeket ő létrehozandó. A nagy eszméknek ilyen egyszerü módon való kifejezése különösen figyelmet érdemel.

Jézus szájából soha sem hallhatni azt a dagályos, föllengős, czifra beszédet, a mely csaknem mindig arra van számitva, hogy többnek láttassunk, mint a mik valósággal vagyunk. Midőn a maga dicsőségéről beszél, látszik, hogy ő azt bensejében hordja, s midőn az Istennel való benső viszonyára és egységére hivatkozik, ezt oly egyszerü szavakban fejezi ki, mint a gyermek szülőihez való viszonyát. A világ megváltásáról és az emberek megitéléséről, a lelkek magához való vonzásáról és az örökélet megszerzéséről, oly erős önbizalommal beszél, mint mi beszélünk azokról a közönséges erőkről és tehetségekről. a melyeket naponta gyakorlunk. Az ő hivatalának és jellemének nagyságát nem igyekszik ékes szólamokba öltöztetni. Az öntudat az, a mi szint és elevenséget kölcsönöz beszédének, s azok a keresetlen, egyszerü kifejezések, a melyekkel él, mutatják, hogy belőle a legmélyebb s a legbensőbb meggyőződés szól. Ezt az erősséget azonban csak ugy érti meg az ember, ha az evangeliumot éber lélekkel és szivvel olvassa Nem elég azt csak felületesen vizsgálni s még roszszabb, ha valaki a felszinen is alul marad. Midőn én gondosan olvasom ezeket az irásokat, midőn figyelemmel kisérem ama dicső vonásokat, melyek a Jézus életén áthuzódnak s látom, hogy soha, sem a syegénység, sem az üldöztetés között, sem utolsó halálos küzdelmében ő nem esik ki szerepéből, nem vet legkisebb homályt dicső jellemére; ekkor az ő jellemének valódisága felől engem oly érzés fog el, a melyet kifejezni nem tudok. Érzem, hogy ámitással ily jellemet ölteni magára és azt mindvégig mocsoktalanul megtartani a zsidó ácsmesternek épp oly kevéssé lehetett volna, mint a mily lehetetlen dolog volna egy gyenge gyermekre nézve a Herkules tetteit ismételni, vagy a lángelmék műveit felfogni s azokkal versenyre kelni.

Lehet ismét valaki, a ki a Jézus jellemének megértéséhez a kulcsot nem az ámitni akarásban, hanem a rajongásban keresi s ugy vélekedik, hogy az erős szenvedélylyel párosult képzelődés vett rajta erőt anynyira, hogy ő magát valamely rendkivüli s másokkal összehasonlithatatlan munka végrehajtására hivatottnak érezte. Jól tudom, hogy a lelkesülésnek, a felhevült kgpzelődésnek nagy ereje van és ezt soha sem szabad számitáson kivül hagyni, mikor vallási tanitók jelleme felett akarunk itéletet mondani. Hanem én erre mégis megjegyzem, először, hogy kivéve azon eseteket, a melyekben az illetőt a józan ész már elhagyja, a lelkesülésnek kisebb-nagyobb mértékben mindig az uralkodó gondolatok és kép-

zetek adnak táplálékot, annak irányát az emberiség közgondolkozása jelöli ki. Judeában, a hol a lelkek telve voltak egy Messiás eljövetele iránti várakozással, elhiszem, hogy egy zsidó könnyen rájöhetett volna arra a képzelődésre, hogy ő e remény, e dicső eszmény megvalósitására van hivatva. A lelkesülés aztán az ilyent igen természetes uton ragadhatta volna odáig, hogy képzeletben a Dávid királyi székébe üljön s titokban azon eszközökről gondolkozzék, a melyeknek segedelmével az óhajtott győzelmet kivivja. De hogy egy zsidó Messiásnak képzelje magát s ugyanakkor levetkezze magáról mindazon érzelmeket, a melyek az ő ifjui képzelődését és szivét lángra gyulasztották, hogy meghiusitsa kortársainak minden reményét s arra a meggyőződésre jusson, hogy neki egy egészen uj, amattól egészen különböző rendeltetése van: ez teljes lehetetlen; s bizonyos, hogy egy ily téves, irány nélküli képzelődés, a mely egyszersmind arra is alkalmas, hogy valaki erejét feljülmuló mű végrehajtására hivatottnak érezze, az esztelenséggel határos. Lehet-e tehát csak gondolni is, hogy egy egyén, a kin ily szerencsétlen és alap nélküli képzelődés vett erőt, az ebből származó lelkesülést, mint Krisztus, mind végig meg tudta volna őrizni s a maga eleibe vett feladat nagyobb részét, mint ő, oly méltóan meg tudta volna oldani a földön? Azon sajátságos körülmények között, a minők között Jézus élete lefolyt: nem aludt volna-e ki ez a lelkesülés s nem hagyta volna-e hátra maga után tanitásain és magaviseletén az eszelősség nyomait? Lehet-e egy ilyen embert ugy tekintenünk, mint az erény példányképét, mint az emberiség eszméjének a maga legszebb alakjában való megvalósitóját?

Jézust épp oly kevéssé lehet rajongónak, mint ámitónak tartani. Avagy hol vannak nyomai az ő történetében a rajongásnak? Talán méltóságteljes parancsolataiban, vagy vallásának szelid, gyakorlati és nemes szellemében; talán abban az egyszerü, keresetlen beszédmódban, a melylyel saját rendeltetésére hivatkozik és a vallás fönséges igazságait kifejti, vagy abban a ritka tapintatosságban s az emberi természet teljes ismeretében, a mely minden tettéből kisugárzik s a társadalom különböző osztályaival való bánásmódban nyilvánul? Lehet-e rajongónak nevezni azt, a ki még a jövő életben gyakorlandó hatalmára is igényt tartva s csaknem szüntelen a menynyre irányozva az emberek figyelmét, sem maga nem adta jelét ábrándosságnak, sem tanitványai képzelődését nem igyekezett felcsigázni az által, hogy ama szemeink elől elrejtett állapotról

holmi aprólékos leirásokat, egyes kiszinezett képeket adjon? Valóban, semmi sem oly jellemző a Krisztusban, mint a nyugalom és önmérséklet, a melyet ő lépten-nyomon tanusit. Ez a jellemvonás áthatja minden más fényes tulajdonait. Mily meghatóan nyugodt és méltóságteljes volt az ő kegyessége! Mutassatok csak egyetlen egy helyet is az ő beszédeiben, a hol szenvedély, rajongás nyilvánulna az ő vallásos érzelmeiben. Látszik-e az uri imádságon ilyen szenvedélyteljes rajongás? Azt a szónokot, a ki korunkban a vallás tárgyairól a Jézuséhoz hasonló modorral beszélne a templomban, nem egy helyütt hidegséggel vádolnák. Az ő kegyességének higgadt és észszerü voltát semmi sem bizonyitja inkább, mint az a tantétel, a melyet oly igen bé akar nyomni hallgatói szivébe, hogy a legszebb s Isten előtt is legkedvesebb isteni tisztelet az önzetlen szeretet és felebarátaink iránti szolgálatkészség. Neki még jó tettein is, a melyek különben komolysággal és mély érzéssel voltak öszszekötve, a kedély és vidámság egy neme ragyogott. Ő soha sem vesztette el az önmagán való uralkodást a mások iránti rokonszenv következtében; nem rohant egy rajongó philanthopus módjára sikertelen vállalatokba, hanem a jót is azzal a nyugodtsággal és állhatatossággal tette, mely az Isten gondviselését jellemzi. Az ő csendes lelkülete mélységét leginkább meg lehet itélni, ha figyelembe veszszük az ő ellenfelei magatartását. Az ő tetteit gyanakodó szemmel nézték mindenütt, útjába folytonosan akadályt görditettek boszszuvágyó ellenei, a kik öszszeesküdtek volt, hogy halála által buktassák meg az általa kezdeményezett szent ügyet. A heves rajongó már, a ki azt hiszi magáról, hogy őt az Isten valamely nagy munka végrehajtásával bizta meg, a rosz akaratu és dühös megtámadtatások között rendesen elveszti önmérsékletét. Az akadályok csak nevelik szenvedélyességét; terveinek végrehajtásában annál türelmetlenebb lesz, minél hevesebb megtámadásoknak van kitéve. Ugyde Krisztust az ő ellenségeinek gonoszsága, melyet ő nem tudott legyőzni, sőt egy időre éppen az győzedelmeskedett felette, soha sem fosztotta meg az önuralomtól, nem inditotta szenvedélyeskedésre és nem vakitotta el, nem ragadta meggondolatlan tettekre. Sem maga, sem követői előtt nem rejtette el azt a benyomást, melyet ellenségei gyakoroltak a sokaságra. Előre látta az erőszakos halált, a mely felé gyorsan közelgett. Mégis bizva az Istenben és az ő igazsága csendes terjedésében, béketürő volt. Ő nemcsak hogy nyugodt volt, hanem e

nyugodtság fönségessé lesz, ha a körülte dühöngő viharokat s ama kilátások nagyszerüségét tekintjük, a melyekben lelke nyugalmat talált. Én tehát azt mondom, hogy a lelki vidámság és az önuralom Jézusnak különös tulajdonságai voltak. Én azt állitom, hogy Jézus fönséges jellemét sem az ámitani akarásból, sem az irány nélküli esztelen képzelődésből megfejteni nem lehet. Annak magyarázata csak saját igazságában, valódiságában van.

Előadásomat azzal a megjegyzéssel kezdettem, hogy a hosszas megszokás miatt nem tudjuk illően méltányolni a Jézus nagyszerü jellemét. Olvassuk azt anélkül, hogy rendkivüli természetére gondolnánk. Pedig én nem ismerek semmit fönségesebbet. Az államférfiak tervei és müvei a gyermekjátékok sorába esnek, ha a Jézus által kezdeményezett művel összehasonlitjuk, a melyért ő kész volt életét is feláldozni, még pedig annak valódiságában való teljes öntudattal. Az eszme, hogy az egész földnek erkölcsi ábrázatát megváltoztassa, hogy az Istennek lélekben és igazságban való imádására, isteni és felebaráti szeretetre vezessen különbség nélkül minden népet, sem a bölcsészek, sem a törvényhozók agyában előtte nem fordult meg. Ezen nagy terjedelmü eszme valósitásának gondolatára az emberi elme még nem jutott volt el. Eme vállalat tervezése s az a nyugodt, rendületlen bizalom, a melylyel annak teljesülését várta egy olyan egyén, a kinek sem magas állása, sem vagyona nem volt, a ki a fegyvert iszonnyal utasitotta viszsza magától és a ki tanitványainak is megtiltotta, hogy a szeretteten kivül valaha más fegyverhez nyuljanak, az Isten hatalmában és a szeretet erejében való oly hitet mutat, a mely bámulásra ragad, s ha ehhez hozzá teszszük azt is, hogy Jézus az ő tiszta vallásának nemcsak e földön leendő diadala, hanem a jövő életben gyakorlandó hatalma iránt is teljesen meg volt győződve, el kell ismernünk, hogy ebben a meggyőződésben oly nagyszerü czél, oly eredeti és sajátságos gondolkozásmód és érzés nyilatkozik, hogy csak a megszokás lehet az oka, ha nem tudunk azon eléggé bámulni, ha nem tudjuk azt illően méltányolni. Én megvallom, hogy a midőn a megszokás zsibbasztó hatalmát lerázhatom magamról s teljes jelentőségökben fel tudom fogni az ilyszerü nyilatkozatokat: „Jöjjetek én hozzám mindnyájan a kik megfáradtatok és meg vagytok terheltetve, és én megnyugosztallak titeket". — „Azért jöttem, hogy megtartsam azt, a mi elveszett". — „A ki rólam vallást tesz az emberek előtt, arról én is vallást teszek az én meny-

nyei atyám előtt". — „Az én atyám házában sok hajlékok vannak, elmegyek, hogy nektek abban helyet készitsek", — midőn, mondom, e szavak jelentőségét megfontolom s azoknak mélyére hatok, ugy érzem, hogy egy olyan lényt hallok beszélni, a kihez hasonlóan még ember nem szólott soha. Ez egyszerü s mégis oly nagy jelentésü szavak lelkem mélyéig behatnak, s ha ezek mellé gondolom a Krisztus csodatételeit, a melyekről egy más beszédemben már szólottam, kénytelen vagyok igy kiáltani fel a századossal: „Bizony ez ember Isten fia vala".

Ezekben már bemutattam előttetek Jézus Krisztust egy olyan szempontból, a melyből nyilván van, hogy ő a legrendkivülibb lény volt, a ki valaha e földön élt. Most egy más szempontra kivánom figyelmeteket forditni, a mely szerintem legalább még amannál is nagyobbszerü. Láttátok, hogy Jézus teljes tudatával birt a maga nagyságának és elhivatásának; nézzétek meg most azt is, hogy ez öntudattal, minő életet folytatott az emberek között. Hogy jobban megértethessem azt, a mit mondó vagyok, engedjetek nekem egy feltevést. Tegyük fel, hogy ti soha semmit se hallottatok volna egyes részletekben a Krisztus történeteiből, hanem valaki csak ugy általánosságban beszélné el, hogy évszázadokkal ezelőtt egy rendkivüli ember jelent meg e földön, a kinek lelkében az az erős hit élt, hogy ő az Istentől küldetett, isteni erővel bir s a legfelségesebb munka végrehajtásával bizatott meg, a ki magának nemcsak egy nemzet és egy korszak, hanem minden népek és minden idők felett tekintélyt tulajdonitott, és a ki a siron túlra is kiterjedő szellemi uralkodást s örökkévaló hatalmat reménylett. Tegyük fel, hogy erről a lényről azt mondanák nektek, hogy midőn e világra jött, nem volt senki, a ki őt megértse, hogy ő magát hasonlithatatlanul feljülérezte észjárásban és törekvésben mindazokon, a kiknek körében élt, és ekkor azt kérdeznék tőletek, hogy egy ily jellemhez, minő életmódot, minő magatartást, minő beszédet, minő járást, a sokasággal minő társalgást véltek illőnek lenni, a melyet valószinüleg az a lény is gyakorolt; más szókkal: minő alakban állitanátok képzeletben magatok elébe ezt a lényt? Nem azt gondolnátok-e, hogy ezen sajátságos jellemmel szükségképpen egy sajátságos életmód volt összekötve, megfelelő az ő fensőségének és más emberektől való különbségének? Nem azt várnátok-e, hogy megjelenésében is valami feltünőt mutasson, hogy személye iránt bizonyos tiszteletet és hódolatot köve-

teljen? Nem azt gondolnátok-e, hogy egy ily gondolatokban gazdag, a földön féljül magasra emelkedett lelkü lény hidegen tekintene az emberek mindennapi foglalkozásaira? s elmerülve a maga világában kevés érdekkel viseltetnék mások iránt? hogy a maga tanaiban és jellemében a legfőbb erény álláspontjára jutván, nagyon is kevés fontosságot tulajdonitana a körülötte levő tudatlan és babonával telt nép csekély tehetségeinek? Nem csinálnátok-e belőle egy hatalomra vágyó lényt, a kinek törekvése arra irányul, hogy mások fölé emelkedjék? Nem azt gondolnátok-e, hogy az ő természetes érzelme teljesen elveszne abban az általános emberszeretetben, a melynek ő képviselője? nem tartanátok-e az emlitett fensőséggel s nagyszerü törekvéssel összeférhetetlennek az egyéni érzelmeket? Nem azt várnátok-e tőle, hogy helyzetének minden előnyeit felhasználja? Nem azt várnátok-e, hogy a nagy mester a legszentebb helyet válaszsza ki magának, a honnan tanitson, és a ki magát mindenek felett urnak tartja, állitson magának egy látható trónt, s onnan osztogassa parancsait, a melyek a föld véghatáraira is el kell hogy terjedjenek? Egy szóval: nem azt várnátok-e mindnyájan, hogy ez a rendkivüli egyéniség egyszersmind a legrendkivülibb körülmények között éljen s magát teljesen elkülönözze a körülte levő, de hozzá képest nagyon is alant álló sokaságtól?

Bizonyára, mindnyájan igy gondolkoznánk a felhozott esetben, s vajjon hogy áll a dolog e tekintetben Jézussal szemben? Olvassátok az ő történetét. Ő azon öntudatot táplálja lelkében, hogy emberi erőt feljülhaladó erővel rendelkezik, hogy egy végtelen munkát kell végrehajtani, s mégis hol találjátok meg, midő tekintete, minő modora van, hogy társaleg, hogy él az emberekkel? Az ő megjelenése, életmódja, társalgása egészen ellenkező azzal, a mit róla az előbbiek szerint feltettünk volna. A társadalom azon osztályának közönséges ruháját viseli, a melyhez ő is tartozik, a melynek kebelében felnőtt. Nem huzódik magányba, mint János, hogy szentnek tünjék fel s nem is keres magának egy oly helyet, melyet a zsidó történelem megszentelt. Meg akarjátok őt találni? Menjetek Péternek, a halásznak, házához. Menjetek a samariai forráshoz, hol utazási fáradalmait piheni. Az ő tanitásait akarjátok hallani? Néha ugyan a templomban is megtalálhatjátok; mert az a közönséges összegyülés helye volt; de ő rendesen a szabad ég alatt tanitott, most egy csolnakon a galileai tón, majd egy hegyen,

majd ismét a népsokaságtól hullámzó utczákon. Nem volt holott fejét lehajtsa s nem is járt utána, hogy szerezzen magának. Egy gazdag ember jő hozzá s lábaihoz borul. Ő igy szól: „Menj, add el minden marhádat s oszd el a szegényeknek, aztán jöjj és kövess engemet.“ De ez még nem minden. Ennél még sokkal jellemzőbbet kell mondanom. Ő nemcsak hogy az utczákon és a halászok házában járt. Ha tetszett volna, itt is tisztithat vala ki egy tért a maga számára és állithat vala fel korlátot maga és mások között. De ezen helyeken és mindenütt ő ugy élt az emberekkel mint ember, mint testvérök és barátjok, néha mint szolgájok, és kimagyarázhatatlan rokonszenvet érzett minden embernek, még a leginkább elhagyatottnak, megvetettnek is érzelmei, érdekei, szükségei, óhajai és gondjai iránt. E szempontból tekintve Jézust találjuk a legfeltünőbbnek. Az ember szellemének, az ő legleereszkedőbb, leggyöngédebb alakjában, páratlan isteni dicsőség öntudatával való ilyen öszhangzatos egyesülése a legcsodálandóbb ezen csodálatra méltó jellemben. Ebből tanuljuk meg, hogy Jézus miért választotta magának a szegénységet és miért utasitotta viszsza magától a feltünésnek minden különös módját. Tette ezt azért, mert közel akart férkezni az emberiség szivéhez, mindenkivel társalogni kivánt, a maga rokonszenvét mindenkivel éreztetni óhajtotta, megismerni és megsiratni akarta azoknak fájdalmait és bűneit s részvétet kivánt mutatni örömeik és szerencséjök iránt.

Csak egy nehány példát mutathatok fel abból a rokonérzelemből, a melyet Krisztus minden sorsu és állapotu emberek iránt tanusitott. De mily megragadóan szépek ezek! Pályája kezdetén ott látjuk őt egy menyegzőn, melyre tanitványaival együtt hivatalos volt. A menyegzői ünnepély a zsidóknál különös vigalommal és zajjal volt öszszekötve; de Jézus azért nem tagadja meg jelenlétét. Ő jól ismerte a házas-életben keletkező érzelmeket, örömeket és fájdalmakat, jól ismerte, hogy annak mily jelentékeny befolyása van az erkölcsiségre s részt vesz az ünnepélyben, nem mint egy rideg asketa, hogy a vendégsereget öszszeránczolt szemöldökeivel lehangolja, hanem hogy jelenlétével az ünnepélyt megszentelje s a társaság örömét nevelje. Mily kevéssé lehet ezt öszszeegyeztetnünk azzal a méltóságteljes magatartással, a mely szerintünk az előbbiek után egyezőbb lett volna az ő jellemével, pedig mily nemes érzés sugárzik abból viszsza. De ez az eset csaknem egyedül áll az ő történetében; mert Jézus rendesen nem a boldogokkal

társalgott, hanem a szerencsétlenekkel, a tudatlanokkal és bűnösökkel, ezekkel állott ő a legbensőbb érintkezésben. Ő, a ki oly magasan állott gondolataival és oly nagyszerü terveket alkotott, tudatlan, egyszerü embereket választott tanitványoknak, ezekkel élt, nem mint felettök álló, a ki csak tanitásokra van rendelve, hanem mint barátjok, velök utazván gyalog, házaikban aludt, asztaluknál ült, részt vett ételökben és italukban, közölte velök a maga tanait a lehető legegyszerübb formában; s jóllehet tanitványai szüntelen félreértették és soha sem fogták fel teljesen gondolatait: még se fáradott ki soha azoknak tanitásában. Oly családias volt az ő társalgása tanitványaival, hogy Péter egész hévvel megtámadja midőn közelgő halálát nekik megjelenti, és Jánost ott találjuk, keblére borulva. Ezen tanitványaihoz intézett utolsó beszédéről nem szükség szólanom. A gyöngédség és méltóság egyesitése tekintetéből ez egyedül áll minden iratok között. Saját szenvedéseiről merőben elfelejtkezék azon gond miatt, hogy megszomorodott hiveinek békét öntsön lelkökbe s vigaszt csepegtessen szivökbe.

Az ő rokonszenvének mélységét látni lehet különösen akkor, mikor gyermekeket visznek hozzá. Tanitványai, a kik ugy gondolkoztak, a mint mindnyájan gondolkoznánk, hogy a kit Isten azért küldött e világra, hogy egy egyetemes ország koronáját hordozza, annak sokkal több dolga és gondja van, mint hogy gyermekekkel bajlódjék: nem egyszer megtiltották a szülőknek, hogy gyermekeiket Jézushoz vigyék; de Jézus, megdorgálván tanitványait, magához hivta a gyermekeket. És a gyermekek soha sem részesültek nagyobb szeretetben, mint Jézusnál. Karjaiba vette és megáldotta őket és nem csak azt mondotta: „hogy ilyeneké a mennyeknek országa“, hanem hozzátette azt is, hogy „a ki egy kis gyermeknek a gondját felveszi, az nekem veszi fel gondomat“. Ily szorosan azonositotta ő magát az emberi természet ezen eredeti, ártatlan és szép alakjával.

A társadalomban nem volt oly alant álló osztály, a mely az ő rokonszenvének tárgya ne lett volna. Ő nem csak tanitotta a publikánust és a bűnöst, hanem az ő lelki tisztasága teljes öntudatával ült le és evett velök, és a midőn az ellenséges indulatu farizeusok ezen társalgást szemére hányták, ő az elveszett juhról és a tékozló fiuról szóló gyönyörü beszédekkel felelt meg nekik és igy szólott: „Én azért jöttem, hogy felkeressem és megtartsam azt, a mi elveszett volt“.

Saját bajai és fájdalmai soha se akasztották meg az ő keblében a szeretetnek ezt a forrását. Midőn a keresztfához vezető úton meghallotta, hogy egy nehány jeruzsálemi aszszony őt siratja, saját fájdalmát elfeledve, hozzájok fordult és igy szólott nekik: „Jeruzsálemnek leányai, ne sirassatok engemet, hanem ti magatokat és a ti magzatitokat". A keresztfán, midőn lelke az előtte álló kinos szenvedés s ezen szenvedésből származó meszsze kiható áldás elgondolása között hányódott, szemei anyjára és Jánosra estek és a fiu és barát érző szive az ur és világüdvözitő felemelő öntudatával olvadtak össze. Az érző sziv soha sem nyilatkozott oly szépen és meghatóan. Tekintetét Jánosra irányozva igy szólott anyjához: „Imhol a te fiad; az én kedves tanitványom foglalja el az én helyemet, ő teljesitse irányodban a gyermeki kötelességeket s ő élvezze azt az anyai szeretetet, a melylyel te engem az életen átkisértél". Jánosnak pedig igy szólott: Imhol a te anyád; reád hagyom azt a boldogságot, hogy szolgálhass az én legkedvesebb barátomnak e földön". És ez még nem minden. Az ő emberszeretetének még fényesebb bizonysága is van ennél. Midőn ellenségei gunyját még utolsó küzdelmei sem tudták elfojtani, sőt hogy a legérzékenyebb oldalról sértegessék, egészen gunyosan emlékeztették az ő magas hivatalára és jellemére, ő azzal viszonozta, hogy imádkozott érettök, ezt mondván: „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit tesznek".

Igy élt Jézus az emberek között. Az isteni küldetés fönségének öntudatával oly alázatos, nemes, emberies gondolkozásmódot és rokonszenves szivet egyesitett, a minőnek párját a történelemben nem találjuk. Kérlek, fontoljátok meg ezt a bámulásra méltó egyesülést. Az ő felebaráti szeretete, jó indulata az emberek iránt arányban állott azzal a fönséggel, a melylyel őket feljülmulta. Egy ily jellem egészen kivül áll a mi fogalomkörünkön. Azt képzelni, hogy ezt ki lehet magyarázni az ámitni akarásból vagy a rajongásból, nem mutat józan értelemre. Én a Jézus jellemére azzal a mély tisztelettel gondolok, a melynél nagyobb tisztelettel csak az Isten iránt viseltetem. Ez a jellem nem lehet művészi kezek alkotása. Az valódi volt. E jellemmel birt az Isten fia s e jellemben nyilatkozott az Istennek egy szerelmes fia.

De még nem oldottam meg feladatomat. Számithatok-e még egy nehány perczig figyelmetekre? Még nem hatoltunk le a Krisztus jellemének mélyére. Még nem érintettük azt a nagy elvet, me-

lyen az ő rendkivüli emberszeretete nyugodt s a mely becsessé tette előtte vilgmegváltói hivatalát. Kérditek talán, mi volt ez a nagy elv? Felelet: Az emberi lélek nagyságáról való meggyőződése. Jézus az emberen az istenség bélyegét és képmását látta, ezért óhajtotta annak megváltását; ezért viseltetett az emberek iránt anynyi rokonszenvvel, bárminő sorsban, állapotban vagy foglalkozásban találta is őket. Az embernek szellemi oldaláról való vizsgálása jellemzi főleg a Jézus tanitásait. Jézus a földi hüvelyen át meszsze bétekintett szemeivel az emberbe. A test előtte elenyészett. A gazdagok bibor palástja s a szegények rongyfoszlányai előtte semmik voltak. Ő ezeken keresztül tekintett, mintha ott se lettek volna, egyenesen a lélekbe, és ott a tudatlanság felhői és a bűn mocsárai között is felismerte az emberben levő szellemi és halhatatlan részt, felismerte az erő és tökély azon csiráit, a melyek a végtelenig fejleszthetők. Az elesettben és legelvetemültebb emberben is ő egy oly lényt látott, a ki még a világosság angyalává lehet. A mi több, érezte hogy benne nincs semmi, a mit az emberek magokévá ne tehetnének. Őt az ő szellemi nagysága nem tette lenézővé a sokaság iránt; mert a maga nagyságában csak egy példányképet látott, a melyet az emberek magokban megvalósitni vannak hivatva. Ez a gondolat oly mélyen be volt vésve lelkébe, hogy valahányszor jövő dicsőségéről beszélt, mindanynyiszor oda tette azt is, hogy ezen dicsőségben osztozni fognak vele az ő igaz követői. Ezek is az ő trónján fognak ülni s részt vesznek az ő áldásteljes hatalmában.

Itt már véget vetek beszédemnek; mert valóban nem tudom, mit lehetne még mondanom, hogy fokozzam azt a bámulatot, tiszteletet és szeretetet, a melylyel Jézus iránt viseltetni tartozunk. Midőn meggyőződtem a felől, hogy Jézus nemcsak a maga rendkivüli elhivatásának és határtalan fönségének teljes öntudatával birt, hanem az emberekben is elismerte a vele rokon természetet s azért élt és halt, hogy ezeket is az ő isteni dicsősége részeseivé tegye, és a midőn látom, hogy ezen gondolattól vezettetve, az emberek iránt a legmélyebb felebaráti szeretettel viseltetik, a melyet sem méltatlanság, sem igazságtalanség vagy szenvedés avagy csak egy pillanatra sem bir elfojtani és megsemmisiteni: bámulat fog el szintngy mint tisztelet és szeretet tölti el lelkemet. Érzem, hogy egy ily fönséges jellem nem lehet emberi találmány, hogy azt sem az ámitás útján vagy a rajongás természetéből kimagyarázni nem

lehet. Midőn Jézusnak im e jellemét az ő vallása más bizonyitékaihoz hozzá kapcsolom, érzem, hogy annak ereje jóval nagyobb lesz, s hitelességéhez többé kétség nem férhet. Az evangeliumnak igaznak kell lenni; az abban foglalt tudósitások egy élő személyről vannak véve s tényekre vannak alapitva. A Jézus jelleme nem költemény; ő az volt, a minek magát állitotta és a minek tanitványai tartották. És ez még nem minden. Jézus nemcsak volt, hanem most is az, a mi volt: Istennek fia, a világ idvezitője. Ő most is él a mennyben, hová már a földről oly gyakran feltekintett. Ott él ő és uralkodik. Hitem szemeivel ott látom én őt dicsőült állapotban, s teljes bizalommal várom, hogy rövid időn szinről szinre is meg fogom látni. Valójában egy sincs barátaink között, a kivel bizonyosabb lenne találkozásunk. Ugyanazért készüljünk, kedves hallgatóim, az ő erényeinek követése és az ő parancsai iránt való engedelmesség által egyesülni vele ama szentebb hajlékokban, a hol őt emberi nemünk jobbjai és nemesebb lelkei környezik, s ő szellemét, erejét és boldogságát közli velök örökön örökké!

A Krisztus követésének lehetősége.

1. Pét. II, 21. A Krisztus is szenvedett tiérettetek, nektek példát hagyván, hogy az ő nyomdokit követnétek.

Jézus a mi példányképünk. Példája követésére buzditani titeket: beszédem czélja. Krisztus nemcsak azért jött a világra, hogy minket a vallás ismeretére vezéreljen; az isteni bölcs gondviselés őt azért küldötte, hogy a vallást az ő saját személyében ismertesse meg velünk. Krisztus nem azért jött, hogy beüljön egy törvényterembe s onnan csak kihirdesse a törvényeket és igéreteket. Ő nem pusztán csatorna, melyen az Istennek némely közleményei átszivárognak; nem is pusztán követ, hogy csak elmondja nekünk, a miket hallott, aztán eltünjék s küldetése ezzel teljesen bé legyen végezve. Ő nemcsak tanitni jött minket beszéd által, hanem hogy legyen az ő vallásának élő nyilatkozata, — legyen, ugy szólván, maga a vallás.

És ez különösen méltó a figyelemre. A keresztény vallás nem csupán törvénykönyv, nem is egy elvont rendszer, a minőt ebből theologusok csináltak, hanem élő és megtestesült vallás. Emberi alakban jő hozzánk, szemeinket és füleinket egyaránt foglalkoztatja, előttünk él és mozog. A keresztény vallás több mint parancsolat: példa és cselekedet.

Ki ne ismerné a példa jelentőségét? Mily nagy romlására van igen sokaknak közülünk is az, hogy oly emberektől vagyunk körülvéve, a kiknek társasága, társalgása és szelleme aljas. A kisértet igen nagy arra, hogy a társadalomnak, a melyben élünk, csak középszerü jellemei után induljunk s megelégedjünk azokkal a tulajdonságokkal, melyek a sokaság részéről a becsületes ember nevet biztositják számunkra. Másfelől, ki nem tapasztalta közületek is, mily nagy ereje van a nagy jellemü, határozott elvü emberek társaságának, társalgásának és pél-

dájának arra, hogy habár pillanatra is kiragadjon köznapi hangulatunkból, megszokott gondolkozásmódunkból s vágyat öntsön belénk valami nemesebb után törekedni, a mit elérni hatalmunkban áll? És e tekintetben talán nem is szükség mondanom, hogy lehetetlen magunkat üdvösebb befolyás alá engedni, mint Jézus példája. Az ő példája a legmagasabb rendü erényekre vezet s igen alkalmas arra, hogy egész lelkünket felrázza, megelevenitse. Nincs semmi, a mi biztosabban megsemmisithetné azokat a közönséges, önző és érzéki befolyásokat, a melyek erős hullámaikkal körültünk csapkodnak, a mi alkalmasabb lenne arra, hogy a kötelességről való fogalmunkat tisztázza s előnkbe állitsa ama tökélyt, a melynek megvalósitása vágyaink és reményeink állandó czélja kell hogy legyen.

Azonban van egy körülmény, a mi nem kis mértékben gyengiti a Krisztus jelleme és példája hasznos befolyását, és ezt meg kell veletek ismertetnem. Ez pedig ebből áll. A sokaság — s fájdalom ez a sokaság igen is nagy — olyan lénynek tartja Jézust, a kit inkább bámulni, mint megközeliteni lehet. Ezeknek holmi ferde fogalmaik vannak az ő természete és jelleme dicsőségéről s ennélfogva nem is mernek arra gondolni, hogy őt mint példányképet magok elébe állithassák. Krisztus olyan távol áll tőlök, hogy reájok nézve nem sok jót tehet. Sokan ugy vélelkednek, hogy a Jézus Krisztus követése szoros értelemben véve teljes lehetetlen, hogy őt mint példányképet állitani az emberek elé, szónoki beszédnek megjár, de a gyakorlati életben alkalmazásba venni képtelenség. Azt hiszem, hogy ezzel a megjegyzéssel egy oly tévedésre mutattam, a mely sokak lelkére káros befolyással van. A mig az emberek nem olyannak tekintik a Krisztus vallását és jellemét, mint a mely rájok nézve is teljesen alkalmazásba vehető, a melynek czélja folytonosan hatni, a melyet az emberiségnek mintegy vérévé kell változtatnia, addig Krisztustól kevés jó származik. Az emberek azt hiszik, hogy tiszteletet mutatnak Jézus iránt azzal, ha őt oly magasra helyezik magok fölé, hogy még csak megkisérteni sem merészlik hozzá közeliteni. Pedig ezek éppen lealázzák Krisztust. Ezek nem fogták fel az ő jellemét, s oly fényt boritottak rá, a mely valódi képét egészen eltakarja. Ez az üres bámulás a leggyarlóbb tisztelet, a melylyel Krisztusnak adózhatnak.

Az a mód, a hogy sokan Jézust felfogják, a hogy sokan róla beszélnek, rá emlékeztet engem arra, a mit gyakran lehet látni ka-

tholikus helyeken, a hol a babonás papság és nép azt hiszi, hogy Szűz Máriának tisiszteletet tesznek akkor, a mikor képét ragyogó drága gyöngyökkel s pompás köntösökkel felékesitik. Ez eljárás az ép izlésü protestánst az első látásra megdöbbenti, s mintegy profanationak tekinti a Jézus szelid, szerény, nemes, tiszta és gyöngéd szivü anyjának ezt a szinészies felcziczomázását. S nekem ugy tetszik, hogy valami hasonló vakhit nyilatkozik a bámulás ama határozatlan, fellengő jelzőiben is, a melyekkel Jézust sokan elhalmozzák, a minek természetes eredménye aztán, hogy az ő jellemének szelid és egyszerüen megható szépségét nem lehet látni. Az ő fönségét, a melyben nincs semmi cziczoma vagy vakitó fény, a mely tiszta és minden követelés nélkül való, nem érzik és nem hiszik, vagy kereken tagadják, hogy Jézus az emberiség példányképe lehessen.

Czélom azért jelen értekezésemben *megakadályozni a Jézus Krisztus nagysága leverő hatását*, megmutatván, hogy bármily magasan áll is ő felettünk, mindazáltal nem lehetetlen őt követnünk és utánoznunk.

Fejtegetésemet azzal az általános megjegyzéssel teszem, hogy *a valódi jellemnagyság*, ez a legmagasabb rendü nagyság, nemhogy visszataszitó vagy elcsüggesztő volna, sőt inkább *különösen vonzó és követésre inditó*, s a helyett hogy elidegenitene magától másokat, nagyon is alkalmas arra, hogy másoknak barátjává, példányképévé legyen. Az az ember, a ki kivül áll saját faján, a kinek más emberekkel nincsenek érintkezési pontjai, a kinek beszéde, modora megdöbbent és másokat viszszataszit magától, bár minő állást foglaljon is az a maga és mások szemei előtt, teljesen nélkülözi a lélek valódi nagyságát, és én azt hiszem, hogy ezen megjegyzést az emberiségen kivül álló, magasabb rendü lényekre, az angyalokra és a Jézus Krisztusra is ki lehet terjeszteni. A nagy lelket éppen széles kiterjedésü, erős és meleg rokonszenvéről lehet megismerni. A valódi lelki nagyság soha sem foszt meg azoknak társaságától, a kik alattunk állanak, sőt szorosabban összeköt velök és barátságot önt azoknak keblébe is, hogy inkább ragaszkodjanak hozzánk, inkább egyesüljenek velünk.

A jellemnagyság különös tulajdonsága, hogy *közlékeny*, igen mondom, *nagyon is közlékeny*. A jellemnagyság természetében nincs semmi kizáró. Azt egy egyén nem monopolizálhatja, mert az azon erők és tehetségek nagyobb

szabású és általánosabb tevékenysége, a mely minden lélekben honos, értem a józan értelmet, lelkiismeretet és szeretetet, melyeknek elemei minden lélekben megvannak. Ez nem valamely sajátságos és kizáró ismeret, a melyet bé lehet tölteni egynek vagy keveseknek a fejébe, hanem azon nagy és egyetemes igazságok foglalatja, a melyek minden értelmes lényt kiválóan foglalkoztatnak. Jellemnagyságra nem az az ember tesz szert, a ki magát egy különös, egyebeket kizáró tárgynak szenteli, hanem a ki a közérdekeket szolgálja, s lelke egész odaadásával szenteli magát az erény és boldogság szent ügyének, azon ügynek, melyet minden értelmes lénynek a szivén kell hordoznia. A nagyság nem valamely titkos, magánjellemü elv, a melynek hatása magába lenne zárva s másokra is ki ne terjedne, ellenkezőleg szabad és nyilt, nézeteiben széles látkörü, érzelmeiben szabadelvü, céljaiban messze kiható, munkálkodásában üdvárasztó anynyira, hogy természetesen és szükségképpen rokonszenvet ébreszt maga iránt és közreműködésre hiv fel. Az önzés taszit viszsza magától és a valódi nagyságot semmi sem jellemzi inkább, mint az, hogy teljesen ment mindennemü önző czéloktól. Annyira távol áll mindennemü önérdektől, hogy semmit sem kiván magának, a mit egyszersmind másokkal is meg nem oszthat. Oly távol van attól, hogy saját tehetségeibe elmerüljön, hogy semmit sem néz nagyobb örömmel és gyönyörüséggel, mint a nagyság nyilatkozatait és jeleit másokban, és semmit sem tart nemesebb munkának, mint nemes érzéseket ébreszteni a kevésbbé tökélyes lelkekben s ezeket arra az öntudatra vezetni, hogy bennök is isteni erő van.

Tudom, hogy a kik magokat nagyoknak nevezik e földön, hajlandók különválni az alantabb állóktól és a sokaság viszszarettenve az ő magas szemöldökeiktől, nem is gondolnak rá, hogy őket példányképül állitsák. De ez azért van, mert a kiket mi nagyoknak nevezünk, nem birnak helyes fogalommal a nagyságról s lelkök fensőbb rendü tehetségei közé sok salak van vegyülve. A valódi nagyságot éppen az egyszerüség, a szerénység, igénytelenség, mások iránti meleg érdeklődés, az emberiséghez való testvéri ragaszkodás jellemzi, s a ki igazán nagy, az olyan ember tisztelettel viseltetik minden értelemmel biró és halhatatlan lény iránt éppen azért, mert ezek is keblökben hordják a nagygyá lehetés csiráit. Egy felvilágosult, az Isten és világ helyes szemlélete által vezérelt lélek a maga fensőbb erőit és tehetségeit meganynyi ka-

pocsnak tekinti, melyek őt más lényekkel összekötik, a melyeket nem azért nyert, hogy azokkal önbüszkeségét táplálja, hanem hogy másoknak hasznára legyen, különösen pedig azokat másokkal is közölje. Az ilyen nagyság nem bir semmi utógondolattal s magatartásában sem mutat valami mesterkélt méltóságot. Sokkal inkább ismeri saját fensőbbségét, mint hogy szüksége volna magát formaságok és külsőségek alá rejteni, és sokkal nemesebb is annál, mint hogy ezt még kivánná is, és a midőn alkalma van az ily jellemnek alsóbbak előtt nyilatkozni, az a legmegnyerőbb, a legközlékenyebb és a legalkalmasabb arra, hogy másokban is nemes érzéseket ébreszszen. Nem ismerek a történelemben oly könnyen felfogható egyéniséget, mint a Jézus Krisztus, mert semmi sem oly könnyen érthető, mint a tiszta és minden önérdek nélküli szeretet. Nem ismerek lényt, a ki oly hatalmat tudna gyakorolni minden rendü lelkekre, mint ő, ki a világtalant, a publikánust és a bűnöst maga után vonzotta. Ennél fogva nagy tévedés azt gondolni, hogy Jézus Krisztus sokkal nagyobb annál, mintsem hogy mi vele benső viszonyban állhassunk és őt magunk eleibe példányképül állithassuk.

Legyen szabad nekem ezt az igazságot még egy másnemü megjegyzés által is megerősiteni. Ti azt mondjátok, kedves hallgatóim, hogy Jézus Krisztus igen nagy arra, hogy nektek példányképül szolgálhasson. Én elismerem a Jézus jellem-fönségét. Én többnek hiszem őt, mint pusztán emberi lénynek. Valóban, minden keresztény igy gondolkozik Jézusról. Azok is, a kik azt állitják, hogy Jézus az ő születése előtt nem létezett, nem tekintik őt csak embernek, habár ezzel vádolják őket. Nem, mert ezek is élesen megkülönböztetik Jézust más emberektől. Ugy tekintik őt, mint a ki Istennel a legszorosabb érintkezésben áll s tőle oly adományokat, tehetségeket, segélyt, világosságot nyert, mint senki más, végre pedig büntelen maradt, ugy hogy szeplő az ő erkölcsi tisztaságán egész életében nem esett, a mi a menynyeinek legfensőbb megkülönböztető jegye. Mindenki elfogadja s örömmel vallja a magáénak azt a hitet, hogy Jézus Krisztus az ő nagysága és jósága által minden más emberi tökélyt homályba boritott. Mindezek daczára azonban ő azért nem kevésbbé a mi példányképünk, s nem hogy elcsüggeszszen, hanem inkább felemelő reményt lehel belénk; mert haszinte messze felettünk áll is, mindazáltal ő is közülünk való s ő csak azon tehetségek viszszasugárzása, a melyekkel mi is mindnyájan birunk.

Ez nagy igazság, megkisértem kifejteni. Talán semmi által sem tudom jobban kifejezni gondolatimat, mintha azt mondom, hogy én ugy tekintem az okos lényeket, mint a melyek mindnyájan egy családhoz tartoznak. Midőn mi magosabb rendü lényekről, angyalokról és árkangyalokról beszélünk, hajlandók vagyunk ugy tekinteni ezeket, mint egy egészen más fajhoz tartozó lényeket, a kik tőlünk és egymástól is áttörhetlen korlátok által vannak elválasztva. Pedig a dolog nem ugy áll. A lelkek mind egy családhoz tartoznak. A szellemi világban nincsenek oly válfalak, mint az anyagi világban. Az anyagi világban a lényeknek egészen különböző osztályaival találkozunk. Az ásvány nem növény s nem is hasonlit hozzá: a természet ezen két nagy országa megmérhetlen távolság által van egymástól elválasztva. Hasonlóképpen, ha az állatok különböző fajait tekintjük, jóllehet mindnyájan birnak azzal a titokszerü tulajdonnal, az élettel; de mily nagy és áthidalhatlan különbség van egy féreg és egy oroszlány között. Nincs közöttük semmi egyesitő kötelék, lehetetlen, hogy egymással bárminő viszonyban legyenek. Azok a kis állatocskák, a melyek a nap sugáraiban egy nyári nap játszodoznak s aztán elvesznek, az évezrek folytán még egy hajszállal sem közeledtek az erdők királyához. Ámde az értelmi világban nincsenek ily korlátok. Lényegben minden léleknek ugyanaz az eredete, természete, ugyanaz az isteni láng heviti mindeniket, s mindnyájan ugyanazon egy czélra és boldogságra törekesznek. Ez a nagy igazság rárk nézve minden igazságok között a legnagyobb, a mely minden vallás és minden remény alapját teszi, nemcsak a józan észben nyer kielégitő bizonyitékokat, hanem e mellett egyike saját természetünkben gyökerező legmélyebb ösztönöknek. Észrevétlenül áthat ez mindennemü isteni tiszteletet, melyek különbség nélkül azon a meggyőződésen alapulnak, hogy az Isten lélek, még pedig a miénkhez hasonló gondolkozó, értő és akaró lélek. Áthuzódik még a hamis vallásokon is, s midőn egyfelől félrevezettetvén, éppen ez az ösztön tette a vallásokat tévesekké, másfelől ugyancsak ez adta meg azoknak a megtisztitásra szükséges erőt. De eltekintve ettől az ösztöntől, a mely annál kevésbbé van kitéve a tévedésnek, minél felvilágosultabb az értelem, a lelkek egységének vagy egymáshoz való hasonlatosságának nagy igazságát bé lehet bizonyitani abból is, hogy az Igazság, a lélek tárgya és tápláléka, egy és változhatatlan, ugy anynyira,

hogy az értelmes lények egész családjának ugyanazon nézetekkel, ugyanazon indokokkal és ugyanazon egyetemes törekvésekkel kell birnia. Például, egy menynyiségtani igazság, nemcsak ezen a földön és nemcsak előttünk igazság, hanem igazság mindenütt, igazság az égen', igazság az Isten előtt, ki a maga világát ezen egyetemes tudomány törvényei szerint teremtette. Nem különben a boldogság és nyomor, melyeken az erkölcs alapszik, minden értelmes lényre nézve éppen azok, a mik reánk nézve, egyiket mindnyájan óhajtjuk s elérni reméljük, a másikat mindnyájan kerüljük s attól félünk; és ki kételkedhetik azon, hogy erény és vétek az egész földön ugyanazok, hogy bárminő társaságban az a lény, a ki magát a közjó előmozditására szenteli, nagyobb tiszteletben részesül, mint a ki a közjót saját érdekének alárendeli. E szerint minden lélek egy természettel bir, egyik a másikkal rokonságban áll. Én nemcsak az emberi nemhez, hanem az Isten fönséges családjához is tartozom. Nincs oly fenkölt szellem, a melylyel közös gondolataim és közös érzéseim ne lennének. Az a fogalom, melyet én Istenről, mint az emberiség közös atyjáról magamnak alkottam, kinek szeretete minden dolognak forrása és központja, a legnagyobb és legfelségesebb nézetekre vezérel engem, és ha gyermeki szeretettel tekintek ezen lényre, keblemben a legnemesebb érzések és örömök fakadnak fel mindazok közül, a melyek e világon léteznek. Ennélfogva valamely lény nagysága engem nem választ el tőle és nem teszi őt rám nézve megközelithetetlennek. A Jézus Krisztus lelke és a ti lelketek, kedves hallgatóim, ugyanazon családhoz tartoznak, s nem is volt a Jézus lelkében semmi, a minek csiráit ti is ne birnátok. Ezt a meggyőződést szándékszik ő az emberekben felébreszteni. Jézus soha sem tartotta magát oly lénynek, a kit követni és megközeliteni ne lehetne; éppen ellenkezőleg, ő szüntelen azt mondotta, hogy magát másokkal közölni jött. Főtörekvése volt az emberekben maga iránt hitet és bizalmat ébreszteni, hogy úgy ők is részesei legyenek annak a fönséges, menynyei szellemnek, a mely őt elevenitette. „Kövessetek engem," ez az ő tanitása. Az a viszony, a melyet Jézus önmaga és az emberiség között megalapitani törekedett, nem az ur és szolga, hanem a barátok közötti viszony. Ő magát amaz isteni jóság szellemében, mely neki sajátja volt, a szőllőtőhöz hasonlitja, a mely, a mint tudjátok, saját nedvét, a melylyel ő maga táplálkozik, ágaiban is

elterjeszti. Abban az imában, melyet tanitványaiért intézett mennyei atyjához, eme nevezetes szavakat is olvassuk: „Én a dicsőséget, melyet adtál nekem, nekik adtam“ — és én meg vagyok győződve, hogy Jézus nem birt oly dicsőséggel, oly erénynyel, oly hatalommal és oly nemes érzéssel, a melyet lassanként az ő tanitványai is el ne sajátithassanak. Ezért mondja az apostol is: „Az a lélek lakozzék bennetek is, a mely a Krisztusban is volt“.

Azt mondám, hogy miután a lelkek kivétel nélkül mind egy családhoz tartoznak, a Krisztus lelki nagysága nem rettenthet viszsza minket attól, hogy őt példányképül állitsuk magunk eleibe. Hozzáteszem most azt is, hogy van a léleknek egy tulajdonsága, a melyre hivatkoztam, a mely különösen alkalmas minket arra lelkesiteni, hogy magunk eleibe éppen oly fönséges példányképet állitsunk, mint a minő Jézus Krisztus. Értem az emberi természetben rejlő tökélesedési elvet Mi fejlődésre, növekedésre vagyunk teremtve. Tehetségeink oly csirák, a melyek végnélküli fejlődésre vannak hivatva. Lelkünknek az igazság, az ismeret és boldogság iránt érzett szomja, a melyet soha sem elégithetünk ki teljesen és a mely minket szüntelen a jövőre utal, kétségbevonhatlan bélyege a lélek határtalan fejlődhetésének. A test csakhamar eléri a maga határait. De az értelem, érzés, erkölcsi erély, a mint nevekednek, abban az arányban mind nagyobb fejlődésre igyekeznek és a már megszerzett ismeretek csak ösztönül szolgálnak valami magasabb után törekedni. Midőn az emberi léleknek ezt a tehetségét szemlélem, nem tudom elfojtani keblemben az abból önként fakadó reményt. Ekkor mind elenyésznek azok a választó falak, melyeket a képzelet emelt az emberek s magasabb rendü lények közé. Nem látok többé semmit, a mi minket megakadályozhatna a magunkévá tenni mindazt, a mi Jézusban nagy és jó volt e földön. Valóban, én nem birom felfogni azt, a mit örök fejlődésre hivatott lelkünk elérni képesitve van. Hiszen adjátok hozzá az ember tökéletesbüléséhez az örökkévalóság eszméjét és ekkor léte eredménye nemcsak az emberi, hanem az angyali fogalmat is tulhaladja. Adjátok nekem ezt s előttem az emberi lélek jövő dicsősége épp oly megfoghatatlan lesz, mint maga Isten. Hogy mi ezen gondolatok és remények iránt bátoritást nyerjünk, a teremtő a fejlődés elvének mind a külső természetben, mind az emberi lélekben most is megható példáit állitja elénkbe. A természetben is találkozunk ilyenekkel. Tegyük fel, hogy egy embert, a ki teljesen is-

meretlen a növényzettel, kivinnétek magatokkal erdeinkbe s ott vele a legmagasabb fa előtt megállnátok s mialatt ő azon fának nagy kiterjedését s dús lombozatát bámulná, ti felvennétek a földről a fa tövéről egy gyenge kis portékát, mit a lehellet is kifujna kezeitekből és azt mondanátok embereteknek: ime ez a fa egykor egy ilyen kis mag volt, mint ez itt, ebből nevekedett s egykor csak ezen finom sejtekben, ezen szük korlátok között élt: minő kételyteljes bámulással tekintene reátok! És ha a képzelet erejével, a mihez minden esetre amolyan keleti képzelődő tehetségre volna szükség, feltennők, hogy ez a kis mag egyszerre csak gondolkozni tudna s azt mondaná, hogy ő idő folytán szintén olyan hatalmas fa lesz, ágakat nevel, a melyek éppen olyan nagy árnyékot vetnek, éppen oly méltóságteljesen fognak inogni s éppen ugy kiállják a téli zivatarok fuvalmát, mint a melynek bámulására mi megállottunk: nemde megdöbbennénk azon, hogy mimódon képes az a kis mag jövő sorsát igy előre elgondolni! A természetben mi ezt a fejlődést szemmel látjuk. Mi keresztények még nemesebb reménnyekkel táplálkozhatunk és a lélek növekedésének még meglepőbb példáival találkozunk az emberiség történetében. Igaz, hogy mi bámulunk azon, ha azt mondják nekünk, hogy egy napon hasonlók leszünk az Isten angyalaihoz; de én azt hiszem, hogy ilyen csuda már a földön is történt. Én azt hiszem, hogy a Newton és egy hottentot lelke között van oly nagy távolság, mint Newton és egy angyal között. De van még egy más oldala is a dolognak, a mely még bámulásra méltóbb. Ez a Newton, a ki éles és átható szemeit égre függesztette s annak csillagairól, plánétáiról leolvasta az anyagi világ nagy törvényét, 40—50 évvel azelőtt egy tehetetlen csecsemő volt, ki csak egyetlen egy tiszta fogalommal sem birt s nem tudta megkülönböztetni dajkája karjait a párnától, melyen aludt. Howard is, a ki a szeretet minden áldozatra kész erejével vízsgálta az emberi szenvedések mélyeit, 40—50 évvel előbb csak csecsemő volt, a ki legfennebb csak magával foglalkozott, utánna kapott mindennek, a mit látott s kicsiny szivében nem tudta elfojtani a szenvedély kitöréseit, midőn kezeiből a legkisebb bábot kiragadták. Avagy az ember nem futott-e meg már az életben oly nagy tért, mint a minő őt az angyaloktól elválasztja? Miért kellene hát megállapodnia? E tekintetben a legmerészebb gondolatok sem alaptalanok. Bizonyára mi egyek lehetünk Krisztussal, az ő égi szellemét mi is elsajátithatjuk. Ő a mi testvérünk, egy a mi családunkból. Hadd logyen hát ő a mi állandó példányképünk.

A most fejtegetett tannak van azonban egy rosz oldala, és ez mondhatnám az egyetlen, a mit ellenvetésül fel lehet hozni. Ez a tan t. i. tulontul felcsigázhatja a fogékony lelkeket s azokban oly nagyszerü vágyakat és reményeket ébreszthet fel, a melyek végeredményökben éppen annak a fejlődésnek állják útját, a melyre munkálni hivatva vannak. Az ilyen lelkeknek azt mondanám: igyekezzetek Krisztushoz hasonlitani, de igyekezzetek saját természetetek törvényeinek megfelelőleg. Valamint a test, ha mindjárt minden eréjét összeszedi is, nem képes egy hegyet egyszerre elhordani: ugy a lélek sem szabadulhat meg minden akadálytól és nem juthat tökélyre egyszerre, bármenynyire akarja is. Erre mindenesetre nagy és hoszszas küzdelem kivántatik, még pedig olyan, a melyet tényleg megbirunk, a mely fokonként nagyobbakra tesz alkalmasabbá, és a mely szellemi erőnket nem meriti ki, hanem gyarapitja. A lelket is tul lehet terhelni, éppen ugy, mint a testet, és ez gyakran megtörténik, főleg a rendkivüli vallásos mozgalmak idején, a minek aztán szomoru és az egész életen át helyre nem hozható káros következménye van mind az ész, mind a sziv szerkezetére nézve. Én az emberi természetet illető reményeket, a melyeket most kifejeztem, a nevekedés elvére fektetem, és a nevekedés, a mint jól tudjátok, fokonkénti fejlődés, nem rohamos kitörés, a mely évek művét egy pillanat alatt elvégezze. Nagy eredményekhez csak lassanként jutunk el. Szintoly könnyen lehetne valamely tudományt a gondolatnak egy erőfeszitése által meghóditani, mint a bünt a töredelemnek egyetlen harcza által meggyőzni. Folytonos kitartó küzdelem, bölcs határozat által vezéreltetve, legjobb eszköze a szellemi előhaladásnak. A vallásban, valamint a küzönséges életben, a puszta erőszak vagy indulatosság soha sem helyettesiti a józan bölcseséget.

Ugy tetszik nekem, hogy azt a tant, melyet különösen hangsulyozni igyekeztem ebben a beszédben, hogy a lelkek mind egy családhoz tartoznak, hogy mindnyájan testvérek vagyunk s hova-tovább mind közelebbi összeköttetésbe jövünk Istennel, Jézus Krisztus leginkább érezte, és ha az ő nagyságának ismertető jegyét akarnám meghatározni, azt mondanám, hogy az éppen ebben a meggyőződésben állott. Ő érezte az ő fönségét, de soha sem mutatta, hogy ez a fönség őt embertársaitól elkülöniti. Jézus nem azzal az érzéssel jött közinkbe, mint a minővel némely nagy ember egy szénbányát vagy a tudatlanok és megromlottak

tanyáját meglátogatni szokta; ő nem követelt maga számára nagyságot, nem nézett le másokat és nem tekintette önmegalázásnak azt, midőn másokkal jól tett. Ugy élt és járt közöttünk, mint barátunk és testvérünk. Minden embert alkalmasnak tartott arra, hogy az ő saját dicsőségének részese legyen. Az embereknek csak egy osztálya iránt volt szigoru, a kik megvetéssel tekintettek a népsokaságra. Jézus tiszteletben tartotta az emberi természetet; mert érezte, hogy az közös az övével. Ebben állott a Jézus Krisztus nagysága. Érezte, mint senki más, hogy az egész emberi nem lelkileg egy nagy családot képez, érezte, hogy az értelemnek és halhatatlan szellemnek ugyanazon szikrája tündöklik minden ember keblében, a mi az ő keblét is hevitette.

Jézusnak eme jellemnagyságára különös sulyt fektetek, nem csak azért, mivel ez bátorságot önt szivünkbe arra törekedni, hogy igyekezzünk hozzá hasonlók lenni, hanem azért is, mert ez igen alkalmas bennünk iránta szeretetet ébreszteni. Ha én Jézust mint valamely méltóságos idegent tekintem, a ki a lényeknek az enyimtől egészen különböző osztályához tartozik, nem levén velem egyetlen közös gondolata vagy érzése, nem levén több rokonszenve irántam, mint nekem egy nálamnál alsóbb rendü állás iránt: akkor szeretet és bizalom helyett félelemmel tekintenék reá; mert az a nagy távolság, mely köztem és közte tátongana, elfojtaná keblemben a barátság és bizalom érzését. De a midőn meg vagyok győződve a felől, hogy a lelkek mind egy családot képeznek, hogy én ugyanazzal a természettel birok, a melylyel Jézus birt, a ki azért jött, hogy tanitása, példája és közbenjárása által velem saját lelkét közölje és mindazt keblembe lehelje, a mi benne szép, boldogitó és fönséges volt: akkor azzal a szeretettel tudok rajta csüngeni, a minővel más lényen nem, kivéve azt az egyetlen egyet, a ki Jézus Krisztusnak is és a kereszténynek is közös atyja. Igy gondolkozván, érzem, hogy bár Jézus a menynybe ment, szivünkkel őt mégis megtalálhatjuk, hogy ő most is ugyanazzal az érdekeltséggel viseltetik a mi sorsunk iránt, mint a midőn meglátogatta a szegények kunyhóit, a bünösökkel asztalhoz ült és megmosta tanitványainak lábait; hogy végre nincs egyetlen lény is, a mely megközelitható volna anynyira, mint ő, nincs egy is, a kivel a jövő életben oly bizalmas társalgást élvezhetnénk, mint vele.

Abban a meggyőződésben, hogy beszédemben nem használtam sallangos kifejezéseket, hanem szólottam, a mint az igazság és nyu-

godt megfontolás szólanom parancsolta, barátságosan, de komolyan intelek: legyetek teljes erővel azon, hogy Jézus Krisztust példányképül válaszszátok és fogadjátok el. Intelek, hogy határozzátok el magatokat a Jézus követésére, de nem ugy, a mint talán már többször megtettétek, minden komolyabb és erősebb szándék nélkül, hanem azzal az erős meggyőződéssel, hogy egész boldogságtok attól az állhatatosságtól és buzgalomtól függ, a melylyel Jézus mennyei útmutatásaihoz ragaszkodtok. Barátim, ezen kivül nincs boldogság. Ne engedjétek elszédittetni magatokat azon hamis nézet által, mely a keresztény világban uralkodó, hogy Krisztus titeket idvezithet másként is, mint csak az által, hogy ha az ő erényeit elsajátitjátok és belétek az ő lelkét lehelli. Ne gondoljátok, hogy a Jézus iránti hit és szeretet megtarthat titeket másként, mintha ezzel a szeretettel az ő szeplőtlen tisztaságát és tántorithatatlan igazságát magatokban kifejtitek. Fogadjátok el mint változhatlan igazságot azt, hogy mind ebben, mind a jövő életben csak abban az arányban lehettek boldogok, a mily arányban jellemetek tisztaságát és szentségét munkálni képesek vagytok. Senki se higyje, hogy Jézusnak, vagy bárkinek másnak támogatása vagy pártfogása által békét vagy egyéb jót megnyerhet', ha ő maga nem igyekszik lelkét nevelni a világosságban, szeretetben és szentségben. Ne várjatok Jézustól semmi jót másképpen, mintha az ő jellemét felöltözitek. Jézus semmit sem adhat nektek oly drágát, mint önmagát, mint az ő lelkét, és higyjétek el nekem, kedves hallgatóim, hogy az ő lelke lakozhatik bennetek. Az ő dicső erényei a tiétek lehetnek. Fogadjátok el és üdvözöljétek ezt a nagy igazságot. Tekintsetek az Isten dicső fiára azzal a meggyőződéssel, hogy ti gondolatban, érzésben, erőben és szentségben vele egyek lehettek. Az ő jelleme áldás lesz reátok nézve, a menynyiben bennetek ezt az öntudatot, ezt a reményt felébreszti. A földön nincs siralmasabb, és — fájdalom — anynyira közönséges kételkedés, mint az emberi természet nagyságában, erejében és magas rendeltetésében való kételkedés. Az emberi természet ezen nagyságában, óhajtom, hogy legyen szilárd hitetek. Ne beszéljetek nekem az emberi nem általános megromlottságáról. Az emberiség már nem egyszer látható jelét adta a Krisztushoz és Istenhez való hasonlatosságának. A nap fénye elhalványul, a külső természet nagysága elenyészik, összehasonlitva azon emberek szellemi erélyével, a kik az igazság, az Isten, a szeretet ügyében lemondottak a nyugalom, a kényelem, a hirnév min-

den örömeiről, és szégyent, szükséget, üldözést, kinzást és a halál legiszonyubb nemeit kiállották. Ebből megtanulom, hogy ezeknek az embereknek lelke az Isten képére volt formálva s alkalmas arra, hogy az ő fia fönségét és nagyságát a magáévá tegye.

Barátim, mi mindnyájan megközelithetjük Jézus Krisztust. Mert ő mindnyájunkért meghalt, példát adván nekünk, hogy az ő nyomdokiba lépjünk. Komoly szándék, küzdelem, vigyázás és imádkozás, a keresztény igéretekben való hit, azon égi segély és támogatás által, a melyet mindenki megtalál, a ki keres, mindnyájan egyesülhetünk a szeretet kötelékében Jézussal, szerethetünk ugy mint ő szeretett, az ő elvei szerint munkálkodhatunk, az ő türelmével szenvedhetünk, beavathatjuk magunkat az ő czéljaiba, rokonszenvezhetünk vele az Isten és emberek ügye iránti önfeláldozásban, és szellemi hasonlatosságunknál fogva készithetjük magunkat arra az időre, melyben vele, mint állandó barátunkkal találkozunk.

A keresztény vallás végczélja.

Tisztelendő Motte M. J. ur beigtatásakor Bostonban 1828-ban tartott beszéd.

2. Tim. 1, 7. Mert nem adott nekünk az Isten félelemnek lelkét, hanem erőnek, szeretetnek és józan elménck lelkét.

Miért adatott a keresztény vallás? Miért pecsételte meg Krisztus a maga vérével? Miért kell azt prédikálni? Mi az a nagy boldogság, a melyet nyujt? Mi az a legfőbb áldás, a melyért magasztalnunk kell? Miben áll kiváló dicsősége, mi okon követeli az emberiség hálaját? — Nagy fontosságu kérdések. Felelni kivánok azokra egyszerüen azon világossághoz és képességhez mérten, melyet Isten nekem adott. A feleletet e kérdésekre a szent leczkében olvasom. Abból megismerem azt a nagy jótéteményt, a melyet Isten a Jézus Krisztus által nekünk nyujt! Mert nem adott nekünk az Isten félelemnek lelkét, hanem erőnek, szeretetnek és józan elménck lelkét.

A keresztény vallás dicsősége abban a tiszta és emelkedett tevékenységben áll, melyet az emberi léleknek kölcsönöz. Nem lehell az emberbe félénk és aljas szellemet; ha azt tenné, nem érdemelne semmi magasztalást. Erélyt, bátorságot, szilárdságot ád az akaratnak; szeretetet, önzéstelenséget, kiható rokonszenvet a szivnek; józanságot, tisztaságot és erőt az értelemnek. Megszabaditja azt, a ki felveszi, a bűntől, a szenvedélyek hatalmától; legjobb tehetségeinek teljes és szabad használatára juttatja; feltünteti és tündökölteti benne az isteni képet, a melyre teremtetett, és ez által a menny üdvét nemcsak megigéri, hanem meg is kezdi. Ebben áll a keresztény vallás dicső volta.

E tárgyat szándékszom most bővebben megvilágositani. — Engedjétek meg egy megjegyzéssel kezdenem, melyet örömest mellőztem volna, de a melyet — a mint nekem tetszik — megköve-

tel az a körülmény, a melybe jutottam. Arra kérlek titeket, gondoljátok meg, hogy én beszédemben csak a saját magam nevében szólok és senki máséban. Nem nyujtom én bármely felekezet, testület vagy ember vélekedését, hanem a saját magamét. Egyedül magamat tartom felelősnek azért, a mit nyilvánitok. Senki se hallgasson engem oly czélból, hogy megtudja, hogy mások miként gondolkoznak. Én a kereszténveknek ahoz az osztályához tartozom ugyan, a kik azon hit által különböznek a többiektől, hogy csak egy Isten van, maga az Atya, és hogy a Jézus Krisztus nem ez az Egy Isten, hanem az ő alárendelt és engedelmes fia. De a kereszténvekkel való ezen egyetértésem korántsem általános, s nem is vágyom azt kiterjeszteni. Hogy mások mit hisznek, az reám nézve csekélység. Érveléseiket örömest meghallgatom. Szabadságomban áll következtetéseiket elfogadnom vagy mellőznöm. Nem aggódom azon, hogy valamely párt egyenruháját hordjam. Én mégis örömest felveszem az unitárius nevet, mivel nagyon sokan lankadatlanul erőlködnek azon, hogy a nép lármáját az ellen felkeltsék; és én nem ugy ismertem meg Krisztust, hogy elrémithessenek azok a rágalmak, melyeket az ellen szórnak, a mit én az ő igazságának ismerek. Ha nagyobb tiszteletben részesülne ez a név, örömest eldobnám; mert félek azoktól a nyügöktől, melyeket valamely párttal való összeköttetés az emberre rak. Azt óhajtom, hogy engem úgy nézzenek, mint a ki nem valamely felekezethez, hanem a szabad gondolkozásuak, az igazságszeretők, a Krisztust itt a földön és az égben követők községéhez tartozom. Menekülni óhajtok a részletes egyház szűk korlátai közül, és szabad ég alatt élni, teljes világosságban, mindenfelé szabadon tekintve, saját szemeimmel látván és saját füleimmel hallván, szerényen, de határozottan követvén az igazságot, bármily nehéz és elhagyott legyen is az ösvény a melyen vezet. E szerint tehát nem vagyok valamely felekezet eszköze; hanem csak magamra beszélek; s hálát adok Istennek, hogy oly időben s oly körülmények között élek, a melyek kötelességemmé teszik, hogy egész lelkemet szabadon és egyszerüen feltárjam.

Azzal a kérdéssel kezdettem előadásomat, hogy *mi a keresztény vallásnak kiváló czélja*, és miben áll *dicső volta*? s ismétlem a feleletet: „Mert nem adott az Isten nekünk félelemnek lelkét, hanem erőnek és szeretetnek és józan elménck lelkét". Ebben áll kiválóan annak dicső volta. Más szavakkal: annak dicső és boldogitó volta azon *befolyásban* áll,

melyet rendeltetésénél fogva az emberi lélekre gyakorol. Krisztus egy nagy Megváltó, mivel a lelket váltja meg és teszi szabaddá, az által, hogy megtisztitja a gonosztól, beléje leheli az erénynek szeretetét, feléleszti annak nemes tulajdonságait és indulatait, felfegyverzi erkölcsi erővel, és viszszahelyezi a rend, épség és szabadság állapotába. Ez volt az ő nagy czélja. Ezen nézetek megvilágitása lesz jelen beszédemnek tárgya.

Ha az új testamentumot olvasom, mindenütt találkozom a Jézus Krisztusnak tulajdonitott eme czéllal. Ő nem azért jött — miként az irás nekem tanitja — hogy külső-, hanem hogy belső szabaditó legyen, nem azért, hogy egy külső trónt emeljen magának, hanem hogy megalapitsa a maga királyságát mibennünk. A szentirásnak világos beszéde és tiszta értelme szerint azért jött „hogy megszabaditson minket a bűntől," hogy megáldjon minket az által, hogy eltérit a gonoszságtól, hogy megmentsen a hagyományok által reánk szállott romlottságtól, hogy egy dicső és szeplőtelen egyházat vagy községet alkosson, hogy ujra teremtsen az Isten képére, hogy igéretei által részeseivé tegyen az Isten természetének, hogy bűneink bocsánatát és a mennyet adja nekünk az által, hogy bűneink megbánására és az erényben való gyarapodásra serkent. Ha az új testamentumot olvasom, mindenütt azt tanulom, hogy Krisztus azért élt, tanitott, halt meg és támadott fel, hogy megtisztitó és nemesitő befolyást gyakoroljon az emberi jellemre; hogy győztesekké tegyen minket a bűn, önmagunk, a veszély és szenvedés felett; hogy összekössön az Istennel a fiui szeretet, és mindenek felett saját természetünknek áthasonitása által, részeseivé tévén az ő szellemének. Ez tisztán elő van adva az uj testamentumban mint Krisztus legfőbb czélja.

Engedjétek meg kérdeznem, hogy ennél nemesebb czélt tulajdonithatunk-e Jézusnak? Én azt állitom, hogy nincsen s nem is lehet e földön nagyobb munka, mint a léleknek a gonosztól való megtisztitása, és annak uj felvilágosodásra, életre, tevékenységre és szeretetre való lobbantása. Én azt állitom, hogy valamely vallás dicső voltának mértékét abban a szellemben és erőben lehet megtalálni, a melyet tanitványainak kölcsönöz. Ez a józanokosság egyszerü tanitása. A legfőbb jó értelmi képességgel biró lényre nézve: lelkének kifejlődése és tökéletesedése, mely mellett minden egyéb jó szegényesnek

tetszik. Az ember nem az által dicső és boldog, a mivel bir, hanem a mi. Semmit sem nyerhet jobbat és nemesebbet, mint saját természetének kifejtése. Az egész nagy mindenségben a legfensőbb valami a lélek; és ezen alap-tehetség fejlesztésének, a mely minket Istenhez hasonlókká tesz, reánk nézve a legfőbb jónak kell lenni. A mindenható Teremtő, a miként hinni okunk van, az értelemnél, a szeretetnél, jóságnál, az akaratban és jótékonyságban való állhatatosságnál nagyobbat semmit sem adhat nekünk; mert éppen ezek teszik az ő saját lényének dicsőségét. Ezekért imádjuk őt. És a midőn ezeket közli velünk, mintegy saját magát közli. Mi nagyon hajlandók vagyunk a jót magunkon kivül keresni. Pedig az egyedül igazi jó mibennünk van. A külső mindenségben, bármily nagyszerü is az a nappal derüs fényében, s a csillagos éjszakában, a földön és az égboltozaton, nem fedezhetünk fel semmi nagyobbszerüt a gondolatnál, erősebbet a legyőzhetlen kötelességérzetnél, és felségesebbet az önzéstelenség és önfeldozás lelkénél. Az a lélek, mely ellentáll a külvilág összes hatalmának, mely inkább eltüri a tűz, fegyver és vihar okozta szenvedéseket, hogysem az igazság utjáról eltérjen, nemesebb, mint maga a világegyetem. Miért nem kivánjuk hát megismerni a szellem dicső voltát? Mi idegen jót keresünk. Holott mindnyájan birjuk magunkban azt, a mi sokkal becsesebb, mint a külső természet. Mert ez az egész külső világalkotmány, a szellem munkája. E bámulatos öszhangzat és szépség, ez áldások és örömek mind csak a gondolat és szeretet gyümölcsei és nyilatkozatai; és nem sokkal nemesebb és boldogitóbb-é oly erőkkel gazdagodni, melyek által a mindenség létre jött, a melyektől az a maga ékes pompáját nyerte, mintsem magát a mindenséget birni? Nem az teszi a mi dicsőségünket és boldogságunkat, a mivel birunk, hanem a mik vagyunk.

Egyetlen valódi és maradandó gazdagság, a lélek gazdagsága. Egy selejtes aljas lélek kiterjeszthetí a maga hatalmát a világ végéig, de mégis szegény és boldogtalan. Csak ugy találhatjuk örömünket a küldolgokban, ha belvilágunk ép. A bölcsészek azt állitják, hogy a szellem teremti azt a szépséget, a melyet ő a természetben bámul; és mi mindnyájan tudjuk, hogy a lélek rosz szenvedélyek uralma alatt egészen eltörölheti ezt a szépséget s a legfelségesebb természeti jelenésekre is börtöni zord sötétséget

képes boritani. Mindnyájan jól tudjuk, hogy a bün a társas élet boldogságának kelyhét méreggé, és éltünk legboldogabb állapotát kárhozattá képes változtatni. Ezeknek szemléléséből megtanuljuk, hogy nem az a mi igaz barátunk és megváltónk, a ki kivülről hat reánk, hanem a ki bennünk munkál, a ki lelkünket szabaddá teszi, gondolatainknak és érzelmeinknek rugóit érinti, Istenhez köt minket és az által hogy hasonlókká tesz minket a Teremtőhöz, összhangzásba hoz a teremtéssel. E szerint a végczél, melyet Krisztusnak tulajdonitánk, a legdicsőbb és legüdvösb mind azok közül, melyeket valamely hatalom a földön vagy a menynyben valósithat.

Hogy a keresztény vallásnak végczélja ily természetü, azt minden tanitásai és parancsolatainak figyelmesebb megvizsgálásából könnyen meg lehetne mutatni. Meg lehetne mutatni, hogy mindenik tiszt, a melylyel Jézus Krisztus fel volt ruházva, arra czélzott, hogy hatalmat és befolyást adjon neki az ember szellemi életének idomitására, és hogy az őtet másoktól megkülönböztető nagyság annak a befolyásnak, melyet az emberi lélekre gyakorol, a nagyságában és jótékonyságában áll. Azonban egy ily terjedelmes elmélkedést nem lehet bészoritani egyetlen beszédbe. A tárgynak ily teljes megvizsgálása helyett csak egy vonását, még pedig a legkiválóbbat és legfontosabbat fogom elmélkedésül felvenni, és megkisértem bébizonyitani, hogy a keresztény vallás magasztos czélja az, hogy a lelket egy magasabb életre — erejének és szeretetének nemesebb gyakorlására emelje fel.

A keresztény vallásnak e vezérvonása az az ismeret, melyet az Isten lényegéről ad nekünk.

A Jézus Krisztus azért jött, hogy kijelentse az Atyát. A jövendölésekben, melyek az ó testamentumban ő reá vonatkoznak, egy jellemzés sem fordul elé oly gyakran, mint az, hogy ő az igaz Isten ismeretét el fogja terjeszteni. Most azt kérdem: ugyan miben áll egy ilyen isteni kijelentésnek fontossága? Miért küldötte el a Teremtő az ő fiát, hoey magát megismertesse? Én azt felelem: Isten megismerése minden más ismeretek felett becses mert az emberi lélekre nézve Isten a legéltetőbb, a legtisztitóbb és a legnemesitőbb tárgy; és az ő nagy czéja a maga kijelentésében az, hogy az emberi természetet emelje és tökéletesitse. Isten, a mint őt Krisztus kijelentette, csak egy

másik elnevezése az értelmi és erkölcsi fönségnek; és az ő megismerésében találják fel a mi értelmi és erkölcsi tehetségeinek elemöket, táplálékukat, erejöket, terjedésöket és boldogságukat. Istent megismerni, anynyit tesz, mint a mindenség legmagasztosabb eszméjéhez felemelkedni. Istent szeretni anynyi, mint magunkat oly lénynyel kötni öszsze, a ki minden lények felett leginkább tudja a mi szivünket egészen áthatni és meginditani; a kit szeretve, a nagyot, a jót, a szépet és végtelent szeretjük, és a kinek befolyása alatt a lélek kinyilik, miként az évelő növény az éltető nap hatása alatt. Ebben áll a vallásnak legfőbb dicsősége. Megnemesiti a lelket. Ebben áll annak páratlan becse és áldásos volta.

Attól félek, hogy a világ átalában a vallást egészen másnak tartja, mint a milyennek előadám. Valójában sokan azt tartják, hogy az inkább lealázó mint felemelő szolgálat, hogy inkább megtöri mint megnemesiti a szellemet, azt tanitván, hogy egy mindenható és ellentállhatatlan valóság előtt rémülve meghajoljunk; s meg kell vallanom, hogy a vallás, a mint azt átalánosan tanitották, minden egyéb, mint oly elv, mely a szellemet felmagasztalja. Sokszor használták már arra, hogy a gyermeket ijesztgessék s a felserdültet rémitsék vele. Az embereket valósággal arra tanitották, hogy inkább hizelgéssel dicsőitsék az Istent, hogysem ők maguk jók és dicsők legyenek s az által dicsőitsék teremtőjöket. Istentől való függésünket ugy tanitották, hogy az a mi szabad természetünk és erkölcsi erőnk öntudatát egészen kioltja belőlünk. A vallás egy vagy más alakban mindig eszközül szolgált az emberi lélek elnyomására. De ez nem a Krisztus vallása. Ha ilyen volna, nem lenne méltó a tiszteletre. Mi nem vagyunk, nem lehetünk kötelesek leborulni oly istenség előtt, a mely minket alávalókká és elvetemedettekké tesz A bensőnkben levő erkölcsi elv, mely arra szólit minket, hogy őrködjünk magunk felett és tökéletesitsük lelkünket, olyan isteni sugallat, melyet semmi külső tanitás sem képes elfojtani vagy megsemmisiteni De én nem tehetem, hogy, még bizonyitás végett is, ugy beszéljek a keresztény vallásról, mintha az olyan felfogást nyujtana nekünk Istenről, mely az emberi lélekre nézve megalázó és nyomasztó. Krisztus ugy jelentette ki nekünk Istent, mint atyát, mint a szó legnemesebb értelmében való atyát. Ugy jelentette ki, mint a ki minden lelket teremtett és szeret, a ki mindeneket meg kiván váltani a gonosztól, és mindenkire mind

tündöklőbben kivánja reányomni a maga képét és hasonlatát, olyannak jelentette ki, mint a ki mindeneknek nyujtja a világon a legbecsesebb ajándékot, „a maga szent lelkét“; mint a ki elküldötte az ő szerelmes fiát, hogy neveljen minket és bévezessen „a mi örökségünkbe, mely el nem veszhet, meg nem mocskoltathatik, el sem hervadhat a menynyekben.“Ilyen a Jézus Krisztus Istene; oly lény, a mely nem nyomja el a lelket, hanem vigasztalást, bátorságot, kitartást, lelki erőt lehel mibelénk, szóval, mindazon érzelmeket, melyek az emelkedett lelket alkotják.

Azt a felfogást, hogy Istennek a Krisztus tanitása szerinti megismerése, éppen azért fontos és üdvös, mert az az ember lelkére elevenitő és felemelő hatást gyakorol, tisztán és hathatósan hirdetnünk kell. Attól tartok, hogy a keresztények nagy része még nem ismeri azt a kiváló okot, a melyért vallásosoknak kell lennünk. Kérdezzétek meg tőlök, miért kell ismernünk és tisztelnünk az Istent? félő, hogy — ha szivök szólana — a felelet az lenne: azért, mert ő azt teheti velünk, a mi neki tetszik s következésképpen annak kell lenni legelső dolgunknak, hogy az ő kegyét megnyerjük. A vallás e szerint az önérdek számitása, nem egyéb biztositási eszköznél. Az Istent igen gyakran tisztelik azon az okon, a miért világi hatalmasságokat hizelgésekkel és személyes hódolatokkal szoktak elhalmozni; s a tisztelgő nem gondolja meg, menynyire megalázza magát, csakhogy maga részére megnyerje a hatalmat, a melynek nem tud ellentállani. Mély fájdalommal szemlélem a lélek legfelségesebb alaperejének ilyetén gyakori meghamisitását. Az Istent nem azért kell imádnunk, barátim, mert ő sok jótéteményt adhat; mivel ez okon az olyan zsarnok is, a ki rabszolgái iránt bőkezü lenne, tiszteletet érdemelne. Istent nem csak azért kell imádnunk, mert hatalmas; hisz a hatalomnak, ha önzéssel és vétekkel párosul, ellene is kell állanunk; és minél nagyobb valamely gonosz erőnek a hatalma, annál dicsőbb és magasztosabb az a lélek, a mely nem akar előtte meghajolni. Az igazi vallásosság inkább egy tökéletes lény imádásában áll, a ki az őtet imádó lelkek tökéletesedését eszközli. Ezen az alapon és semmi máson sem nyugszik a vallás.

Miért nyilvánitott az Isten, hallgatóim, anynyi gondot, törődést azon, ha e szót szabad használnom, hogy magát megismertesse és tőlünk tiszteltessék? Azt vélitek talán, hogy azért hiv minket

a maga imádására, mert szereti a hódolatot és szolgálatot? Vágyakodik-e Isten uralkodásra, miként az ember, szomjuhozza-e a dicséretet, miként az ember, eseng-e arra, miként az emberek, hogy nevét a sokaság hangoztassa? Vajjon az egész mindenség ujjongó magasztalása, lenne bár a dicsőités egyetlen nyilatkozatában öszpontositva, képes lenne-e a mi Teremtőnkben, az ő méltóságáról és jóságáról uj, tisztább fogalmat szerezni? Nem! nem! Ő azért nyilatkoztatta ki magát nekünk, mert az ő tökélyeinek megismerése és imádása a mi értelmi és erkölcsi tökéletesedésünknek alapja. Ő nem megaláztatásunkat, hanem szellemi felemelkedésünket kivánja. Ő nem szereti a dicsőitést és magasztalást. Megkivánja tőlünk, hogy a jóságot éppen oly hűségesen tiszteljük bárkiben, mint ő benne; és a legfőbb tiszteletet csak azért kivánja meg, mert ő mindenek felett tökéletes, s mert azt a lelket, a mely őt befogadja, oly világosságban, erőben és tisztaságban részelteti, a milyet semmi más lény nem adhat. Istenben nincsen uralgási vágy. Ő nem gyönyörködik abban, hogy lábainak zsámolyát a hódolók végetlen sokasága hordozza térdepelve. Ő azért küldötte el szent fiát, és azért ismertette meg magát velünk általa, hogy önnön gyermekeivé tegyen a szó legfenségesebb értelmében, hogy mindinkább inkább részeseivé tegyen saját természetének; nem pedig, hogy szaporitsa a rabszolgák számát. A szentirás igenis mondja: hogy Isten keresi a maga dicsőségét; de a Teremtő dicsőségének az ő munkái dicsőségében kell állani; s meg lehetünk arról győződve, hogy ő maga iránt csak olyan tiszteletet kivánhat, mely az ő legnemesebb, legfelségesebb művének, a halhatatlan léleknek, tökéletesitésére szolgál.

Ne feledkezzetek el, barátim, arról a nagy czélról, a melyért Krisztus kötelességünkké teszi az Isten tiszteletét. Nem azért, hogy az által egy mindenható urnak, a kinek haragja emésztő tüz, a kegyét megnyerjük; sőt inkább azért, hogy az által közösségre lépjünk egy olyan értelemmel és jósággal, a mely a miénket véghetetlenül feljülmulja; hogy feljülemelkedhessünk a gyarló és véges természeten; hogy a szeretet és tisztelet által magunkat az egész mindenségben a legjobb lényhez csatolhassuk; és hogy a szeretet és tisztelet utján saját lelkeinkbe fogadhassuk azt a fenséget, önzetlenséget, bölcseséget, tisz-

taságot és hatalmat, a melyet dicsőitünk. Az isteni tulajdonságok ezen elsajátitását akarom én főleg kiemelni, mint a legdicsőbb végczélt, a miért Isten önmagát kinyilatkoztatja. Őt csak dicsőiteni nem elég. Annak a tiszteletnek, a mely minket nem hozzá hasonlókká tenne, nagyon csekély vagy éppen semmi becse sincsen. A legigazabb bámulat az, a melynek nyomán mások szellemét magunkba veszszük. A valódi tisztelet, a fenséges lénynyel való rokonság, mely a nyilvátás által erőben még gyarapszik. Ilyen tiszteletet kiván Isten mitőlünk. Csak akkor teljesedik be Krisztusnak az Isten megismertetésében való egyedüli czélja, ha az atya-istenség tudományának elfogadása mellett arra buzdulunk, hogy „őt kövessük, mint szeretö gyer„mekei“ ha bételünk az ő teljességével“ és „az ő templomai“ leszünk, „és Istenben lakunk és Isten lakozik mi bennünk.“

Igyekeztem kitüntetni az Istenről való ker. tanitásnak nagyszerü végczélját, vagy hogy miben áll annak fontossága és dicső volta. Ha időm volna, megmutatnám, hogy a mi vallásunk minden más tanának is azon czélja van. Különösen megmutathatnám, hogy Krisztusnak jelleme, példája, élete, halála, feltámadása és minden munkái, mily bámulandólag alkalmasak arra, hogy a lelket az erkölcsi rosztól megtisztitsák, ihlessék, enyhitsék, emeljék és az Isten képére átalakitsák; és megmutathatnám, hogy ezek ama hatások, melyeket az igaz hit ő tőle nyer, és a melyek által ő a mi megváltásunkat eszközli. De nem terjeszkedhetem ki e gazdag tárgyra. Szabad legyen anynyit mondanom, hogy én mindenütt látom a keresztény vallásban az emberi lélek megszabaditásának és megdicsőitésének azt a nagy czélját, melyről beszélék. A keresztény vallásban nem látok semmi korlátolót vagy lenyomót; semmit sem ama rendszerek kicsinyességeiből, melyeket az emberi félénkség, mesterkéltség és hiuság épitettek. Nem látok ott semmi aprólékos törvényhozást, sem meghatározott részletezésig való kiterjeszkedést, semmi önkényes rendszabályokat, szertartások jármát, semmi külsőleges vallást. Minden szabadságot, nagylelküséget, független mozgást lehel. Nem találok én Krisztus vallásában formaságokhoz kötött merev hitczikkelyeket, melyek ugyanazon szavaknak, ugyanazon eszméknek gépies, szenvedőleges ismétlését rójják az észre örökre; de találok egy nehány nagy, mindent magába foglaló igazságot, melyek azért adattak a léleknek, hogy azok által fejlődjék és mivelődjék, melyek akkép

adattak a léleknek, mint a magvak a magvetőnek, hogy ápolná és fejlesztené azokat önnön gondolkozása, szeretete és engedelmessége által a bölcseségnek és erénynek szebbnél szebb gyümölcseivé. Látom, hogy a keresztény vallás mindenütt a legkomolyabban ajánlja a kegyességnek és emberszeretetnek mindent felölelő szellemét, szabadságot engedvén mindnyájunknak, hogy e szellemet saját lelkiismeretünk sugalmaihoz képest nyilvánitsuk. Mindenütt hallom, hogy a lelket szabadságra és erélyre szólitja, figyelmeztetvén azt, hogy óvakodjék azon érzésektől, szenvedélyektől és vágyaktól, a melyek leláncolják, elgyengitik és megrontják. Látom, hogy az mindenütt arra céloz, hogy az emberbe lélekerőt öntsön a külvilággal szemben, hogy az által feljülemelkedhessék az élet eseményein, a szenvedéseken, az anyagi természeten, az üldöztetéseken és a halálon. Látom, hogy mindenütt arra céloz, hogy az embernek erőt adjon önmaga felett uralkodni, hogy felruházza őt benső méltósággal s hatalmas lelkierőt ébreszszen bennünk önnön emelkedésünk munkálására. Én a keresztény vallásban egy nagyszerü, merész és korlátolhatatlan jellemü kijelentést találok, melynek hivatása az, hogy a léleknek erélyt és kifejlődést adjon. Az egy közönséges Atyáról való tanitása által leront minden felekezeti, párt-, rang- és nemzetiségi sorompókat, melyek közé az emberek szeretetöket bezárni iparkodtak; egy határtalan család tagjaivá tesz, és rokonszenvet kelt az emberben az egész okos teremtés iránt. Krisztus jellemében az erkölcsi tökélyt állitja elönkbe; a legnagyobb és legmeginditóbb csodát az emberi nem történelmében; oly tisztaságot, a melyen mocsok és a földi érintkezésnek semmi nyoma sem látszik; oly fenséget, mely saját eredeti, határtalan mivoltában nem viselvén magán semmi kor, semmi nemzet jellegét, valódi képe a mindenek atyjának; s Isten kegyelmes segélyének biztositása által bátorit minket, hogy e fenséges, szeplőtelen erényt erkölcsi természetünk mintaképe és boldogsága gyanánt tűzzük ki magunk elé. Krisztus keresztjében elönkbe állitja az önfeláldozás lelkét azelőtt soha sem ismert erőteljességgel; és igy az önzés megfeszitése által, megszabaditja a lelket leggonoszabb láncától; Krisztus feltámadása által összeköti ezt a rövid életet az örökkévalósággal; a mulékony jelenben egy végtelen jövő csiráját fedezi fel előttünk, megmutatja nekünk, hogy az emberi lélek miként emelkedik más világokba, miként lélekzel szabadabb

levegőben, fensőbb lelkekkel lép összeköttetésbe, és egy ily rendeltetéshez méltó erős szent elhatározásra ösztönöz. Szóval, a keresztény vallás mindenütt ugy állitja elénkbe Istent, mint egy véghetetlenül szabad, gazdag, határtalan kegyelmü, jóságos, szelid atyát, a ki nem győzetik meg a gonosztól, hanem ő győzi meg a gonoszt jóval"; és ennél lelkesitőbb, nemesitőbb igazságot ki képzelhet közülünk? Alig tettem egy pillantást arra, a mit a keresztény vallás magában foglal. Azonban ki nem látja át, hogy az az égből küldetett, hogy az embernek valódi természetét világosságra hozza s megnemesitse, és hogy ebben áll annak legnagyobb dicsősége.

Jelen beszédemben az volt czélom, hogy megismertessem a keresztény vallásnak egy nagy igazságát, egy alap- és mindent magába foglaló igazságát. A ki ez igazságot eszével és szivével felfogja, oly mértéket talál abban, melylyel minden más tanokat megpróbálhat, s minden más igazságok fontosságát megmérlegelheti. Ily módon fogják-e fel? Félek, hogy nem. Attól tartok, hogy azok közül, a kik felfogják, sokan csak homályosan értik, s még többen csak alig sejditik. Látom, hogy egészen más felfogások vannak elterjedve, és uralkodnak kisebb vagy nagyobb mértékben mindenik keresztény hitközségben. Nekem ugy tetszik, hogy korunk tévedései közül ezek a leggonoszabb fajtájuak közé tartoznak. Nehányat azon téves felfogások közül röviden megismertetek.

1. Vannak olyanok, a kik, a helyett hogy a keresztény vallás dicső voltát abba a tiszta és erőteljes munkásságba helyeznék, melyet az az ember lelkének kölcsönöz, ugy látszik, azt gondolják, hogy inkább az a czélja, hogy más valakinek munkásságával helyettesitse a miénket. Az ilyenek azt képzelik, hogy a vallás jótékonysága abban áll, hogy egy mindenható lényt állit mellénk segitségül, a ki mindent megteszen helyettünk. Az emberi tevékenység kisebbitése nekik a kegyesség lényegének látszik. Azt gondolják, hogy Krisztus dicsősége nem abban áll, hogy szabad lényeket lelkesitsen az önkéntes, erőteljes munkálkodásra, hanem hogy ellentállhatatlan erővel ő változtassa el őket. Az ilyenek a keresztény ember boldogságát nem anynyira azon erőbe és érzelmekbe helyezik, melyek az ő saját keblében kifejlődtek, mint inkább valamely idegen gondoskodásba, mely reá kiterjed; egy rajta kivül álló bölcseségbe, mely az ő saját értelmét helyettesiti. Pedig a

keresztény vallásnak nagy czélja nem az, hogy a léleknek olyan barátot szerezzen vagy adjon, a melyre tétlenül támaszkodhassék, hanem hogy magát a lelket bölcscsé, erőssé és tevékenynyé tegye. Czélja nem az, hogy valakinek másnak a bölcsesége és ereje tegyen mindent helyettünk, hanem hogy ezek a tulajdonságok folytonosan gyarapodjanak a mi lelkünkben. A keresztény vallás tanitása szerint mi nem ugy haladunk előre, mint valamely teher külhatás által; hanem az Isten a mi erkölcsi természetünkhöz illő módok és eszközök által bátorságot és erőt ád nekünk, hogy a magunk lábán járhassunk. A keresztény vallásnak az a nagy czélja, hogy a mi saját lelkünkben erőt fejtsen és miveljen ki az ellentállásra, kitartásra és győzelemre. A belső erélyesség az ő czélja. Hogy minél többet tehessünk magunkért, minél többet tehessünk másokért, ez ama dicsőség, melyet nyujt, és ez által tesz minket boldogokká.

2. Áttérünk egy más tárgyra, mely nyilván mutatja, mily kevéssé érzik és értik az emberek ama nagy igazságot, mely szerint a keresztény vallásnak dicső és áldásos volta abban az ép és magasztos kedélyállapotban áll, melyre a lelket emeli. Értem a sokaságnak azt a hajlandóságát, mely szerint a vallást vagyis a keresztény erényt felettébb elválasztja annak jutalmától. Az ilyenek nem is képzelik, hogy a legnagyobb jutalom magában a vallásos érzületben rejlik. Azt hiszik, hogy ők valami sokkal fenségesebb, sokkal becsesebb dologért keresztények, mint a keresztény érzület. Ugy gondolkoznak, hogy Krisztus valami nagyobbszerü jót adandó nekünk, mint az Isten és emberek iránti erős és nemeslelkü szeretet; kétségkivül megvetéssel fordulnának el tőle, hacsak a lelkek jótevőjének tartanák. Ez a törpe nézet alacsonyitja le sok ezernek kegyességét. A sokaság az isteni tisztelettől egészen külön álló jutalomért szolgálja az Istent; s ebből következik, hogy a benső erélyesség és Istennek lélekben és igazságban való tisztelete helyét babona, szolgalelküség és külszerüsködés foglalták el.

3. Hogy az emberek menynyire ismeretlenek a jelen beszédemben felállitott nagy igazsággal, nyilván mutatja az a gyarló értelem, melyet a sokaság ehez a szóhoz: *megváltás*, köt. Kérdezzétek meg a sokaságtól: melyik az a nagy gonosz, a melytől való megváltásunkért jött el Krisztus, bizonyosan azt felelik: „a pokoltól, az örök tűztől, a jövendő büntetéstől“. Ehez képest azt

hiszik, hogy a megváltás olyas valami, a mit mások teljesithetnek helyettük, éppen ugy, miként szomszédjok elolthatja azt az égést, mely lakhelyöket és életöket fenyegeti. Ez a szó, pokol, mely a szentirásban oly ritkán fordul elő, mely szabatos forditás szerint egyszer sem jön elő Pál, Péter és János irataiban, a melyet mi Jézusnak csak négy vagy öt beszédében találunk, és a melyről a héber beszédmóddal ismeretesek mind tudják, hogy csak metaphora, képes beszéd, s nem betü szerinti kifejezés, — ez a szó az ő viszszás és tulzott használata által kimondhatatlan sok roszat okozott a kereszténységnek. Elfoglalta és megrontotta az emberek képzelődését külső gyötrelmekkel, jajveszéklésekkel és lánggal; a külső veszély rémképét rajzolta eléjök, mint a melytől mindenek felett kell rettegniök; az emberek gondolatát ugy forditotta Jézusra, mint külső szabaditóra; s ez által vakokká tette őket az ő valódi dicsősége iránt, a mi abban áll, hogy a lelket szabaddá és emelkedetté teszi. Az emberek futnak egy külső pokol elől, valójában pedig magokban hordják azt a poklot, melytől leginkább kellene félniök. Az a megváltás, melyre az embernek legnagyobb szüksége van, és a melylyel minden más szabadulás együtt jár, a saját lelkünk roszszaságától való megváltás. A külső büntetésnél van valami nagyobb rosz. Ez a bűn; oly létel állapota, a mely elszakadott az Istentől és a lelkiismeret s Isten szava követése iránti kötelezettséget eldobta magától; a a mely megtagadja atyját és megkeményiti szivét a véghetetlen szeretet iránt; a mely, bár isteni erővel van felruházva, állatias gyönyöröknek hódol; a mely a nyereséget nézi istenének; a melynek tehetsége van ugyan határtalan és mindig növekedő szeretetre, mégis a magánérdek börtönébe zárja magát; a mely, habár önkormányzati hatalommal van megáldva, beléegyezik abba, hogy rabszolga legyen, és akaratlanul idomittatik szokások, vélemények és a változó események szerint; a mely habár Isten szeme előtt él, ember haragjától vagy megvetésétől fél, és az emberek dicséretét többre becsüli saját erényes voltának nyugodt öntudatánál; a mely tétlenül enged a kisértésnek, mint elvetemedett gyáva viszszaretten a kötelesség veszélyeitől, és feláldozza önbecsületét és nyugodalmát, felhagyván az önmaga feletti uralkodással. Semmi romlottságot sem lehet ezzel összehasonlitani. Ezt a bünét meg nem bánó ember magával viszi a siron túl és ottan megtalálja annak természetes következését és kikerülhetetlen büntetését a lelkiismeret

furdalásában, az önkinzásban, a földön nem ismert fájdalom érzetében. Ettől nem félhetünk eléggé. Megváltani, a szónak legmagasb értelmében anynyit tesz, mint az elesettet ebből a mélységből felemelni, a beteg lelket meggyógyitani, és abban a gondolkodásnak, a lelkiismeretnek és szeretetnek teljes munkásságát és szabadságát visszaállitani. Ilyetén megváltásért ontotta föképp Jézus a maga vérét. Ezért adatott a Szent lélek, és erre czéloz a keresztény vallás mindenik igazsága.

4. Ama tévedés, melyet felmutatni törekedtem, és a mely a keresztény vallás fontos és dicső voltát annak a lélekre gyakorlott, lelkesitő befolyásán kivül valami másba helyezi, azon felfogásban is nyilatkozik, melylyel az emberek nagy része a mennyről és azon módokról bir, melyek által abba eljuthatni. Gyanákszom, hogy nem kevesen vannak olyanok, a kik a mennyet valami idegen birtoknak tartják — egy távoli tartománynak, a hová valami külső erő által kell elszállittatnunk. Mily későre tanulják meg az emberek, hogy a mennyország a lélek tökéletessége, és hogy Krisztus éppen most adja azt nekünk, a menynyiben a lelket az igazságra és erényre emeli. Igaz, hogy ezt a szót gyakran használják a jövő boldogság kifejezésére; de a jövő életnek boldogsága csak a jelenben kezdődőnek a folytatása. Csak egy valódi boldogság van, tudniillik az oly léleké, mely a maga legjobb erőit kifejleszti s azokat nagy czélokkal köti összze; és Krisztus csak anynyiban adja a mennyet, a mennyiben szellemi lényünk ezen emelkedését eszközli. Az önzéstelen szeretet, erkölcsi erély és gyermeki kegyesség nemcsak eszközök a mennybe juthatásra, hanem maga a menny, még pedig a menny jelenleg.

A legmagasztosabb képzet, melyet a jövendő állapotról birhatunk, az, hogy Istenhez viszen és vele összeköt minket. De ezen nagy lényhez való közeledésünket nem kezdettük-e meg már itt a földön? — A másik kedves felfogás az égről az, hogy nemünk jobbjaival és nagyobbjaival, sőt felsőbb rendü lényekkel is egyesit. Azonban ez az egyesülés szellemünket, nem csupán a helyet illeti; a gondolkodás és érzés összhangzása, nem valami külső viszonylat. És ez az egyesülés nem kezdődik-e már most meg? az erkölcsös barátság nem nyujtja-e nekünk itt a földön valósággal éppen azt a boldogságot, melyet a

jövő életben remélünk? Minő hely lehetne szomorubb a Krisztus által számunkra készitett hajléknál olyanra nézve, a ki annak lakóival nem érezne rokonszenvet, a ki nem értené azoknak nyelvét, a ki idegennek érezné magát ott, s a ki ennélfogva azon gyönyörök által, melyekben nem tudna részt venni, saját elhagyatottságának és boldogtalanságának tudatára jőne? Jól tudom, hogy e nézetek több vagy kevesebb világossággal már gyakran elé voltak adva; de nekem ugy tetszik, hogy az emberek még nincsenek teljesen meggyőződve arról az igazságról, hogy a mi boldogságunknak saját lelkünkben kell alapulni. Még igenis durva képzetek vannak a jövő életről. Nem volna csoda, ha sokan közülünk azt gondolnák, hogy e menny valami fényes nap tündöklése, hasonló ahoz, a minő Jézust körülragyogá a megdicsőülés hegyén. Gondoljuk meg mindnyájan, és ez egy nagy igazság, hogy a mennynek nincsen oly tündöklése, mely az értelmi és erkölcsi méltóságot feljülmulja; és ha a napnak és csillagoknak minden ragyogása egyesitve volna egy keresztény emberben: ez a világosság mégis setétség volna az ő szellemében tisztán kisugárzó bölcseség, szeretet és erő mellett. Ne gondoljátok tehát, hogy Krisztus azért jött, hogy a mennyet mint az erénytől különböző valamit adja nekünk. A menny a megszabaditott és megszentelt lélek, a mely Istenben örvendez, egyesülvén annak tulajdonságaival, mely sokasitja a maga kötelékeit és rokonérzelmeit a jobb lényekkel; nemes tehetségeket hoz munkásságba, és egyesülten a felvilágosodottakkal és szentekkel a világ boldogitására és erkölcsi nemesitésére magát eszközül adja.

Attól tartok, barátim, hogy gyakran estem előadásom folytán az ismétlés hibájába. De én érzem a nagyságát annak az igazságnak, melyet feltüntettem, s nagyon a lelkemen fekszik, hogy azt minél érthetőbbé tegyem. Az embereknek szükségök van, hogy azt folytonosan magyarázzák nekik. Az emberek mindig hajlandók voltak, hogy a mint képzeletök eléjök varázsolta, a Krisztustól valami jobbat várjanak, mint önnön lelköknek felmagasztalása és megtisztulása. A keresztény vallásnak magasztos czélját, mely a lélek fejlesztésében, erősitésében és felemelésében áll, mindig eltévesztették szemök elől. Igazán szólva, ezt a nagy czélt nemcsak észre nem vették, hanem el is ferditették. Éppen azt a vallást, mely az emberi természet

nemesitésére volt adva, annak lealacsonyitására használták fel. Azt a vallást, mely azért volt adva, hogy boldogitó reményt keltsen bennünk, szolgaias, gyötrő félelem eszközévé változtatták. Ugyanazon vallás, melyet Isten a maga jóvoltából azért adott, hogy az emberi lelket hasonló jóságra képesitse, arra lőn használva, hogy a lelket valamely felekezet szük korlátai közé szoritsa, hogy az inquisitót beállitsa, és martyrok számára máglyát gyujtson. Ugyanazon vallást, mely azért volt adva, hogy az értelmet és lelkiismeretet felszabaditsa, bűnös ferdités által arra használták, hogy azokat papok, tanitók és hitczikkelyek járma alá vesse. A hiuság és ravaszság megrágadta a mindenható Istenről és a jövő büntetésről való szent tanokat, s kényszeritő eszközül használta gyermekek, félénk nők, s tudatlan felnőttek lenyügözésére, mignem a kétkedőket arra bátoritotta, hogy az élet legfőbb nyomoruságait és az emberi természet megromlását a vallásnak rójják fel hibául. Azt a nagy igazságot, melyet jelen beszédemben jelzettem, azért kivántam ismételni, mert mély fájdalommal érzem azt a méltatlanságot, a melylyel a keresztény vallást ezek a ferditések és tévedések illetik. Szeretném megmenteni a mi szent vallásunkat ettől a megaláztatástól. A keresztény vallásnak nem az a hivatása, hogy megtörje az emberi szellemet, vagy hogy az embert rabszolgává tegye. Egészen más czélja van, és a menynyiben az emberek megértik, egészen más erőt és hatalmat kelt fel. Isten küldötte az égből, a Krisztus megpecsételte a maga vérével, hogy az emberi lélekbe a gondolkozás és akarat erejét öntse, hogy a rosz cselekedetektől való félelmen kivül, minden más félelemtől megszabaditsa, hogy szabaddá tegye a vele rokon teremtményektől, s hogy letépjen róla minden külső és belső lánczokat.

Beszédemet azzal a figyelmeztetéssel akarom bevégezni, kedves hallgatóim, hogy emlékezzetek meg a mi vallásunknak eme nagy czéljáról. Ugy értsétek és fogjátok fel a keresztény vallást, mint a mely azért adatott, hogy általa a szellemi lények fokozatán feljebb-feljebb emelkedjünk. Ne várjatok tőle semmi más jótéteményt azon az erőn és értéken kivül, melyet lelketeknek ád. Ne gondoljátok, mint sokan gondolni látszanak, hogy Krisztus valamely nagyobb ajándékot ád, még a bűnösnek való megbocsátást sem véve ki, mint a lélek tisztasága. Megbocsátásban részeltet ugyan ő. De ha elválasztjuk a megbocsátás eszméjét a lelki tisztaságtól; ha azt képzeljük, hogy a megbocsátás lehetséges olyanra nézve, a ki bű-

neiből nem akar megtérni; ha külső büntetéstőli felmentetésnek tartjuk, nem pedig annak, hogy a megigazult lélek Isten kegyelméhez és a vele való egyesüléshez juthasson: ugy a megbocsátás eszméje veszedelmessé lesz, és a rendszer, mely igy tanitja, boldogtalan. Ne várjatok Krisztustól egyéb jótéteményt azon kivül, hogy az ő jelleme és tanitása által szellemi emelkedést nyerjetek. Ne várjatok semmit az ő keresztjétől azon hatalmon kivül, mely erőt ád nektek, hogy „az ő keresztjét hordozzátok“, „hogy kiüritsétek az ő poharát“ az ő legyőzhetetlen szeretetével. Ebben áll a legnemesebb és legfőbb befolyása, a melylyel reátok hathat. Ne keressétek meszsze kifelé, hogy Krisztus áldásaiban résztvehessetek. Az ő országa és legnagyobb áldása t i b e n n e t e k van. Az emberi lélek az ő királysága. Ott győzedelmeskedik ő, ott épiti fel a maga templomait, erre forditja a maga kincseit. Az ő legdicsőbb emléke egy olyan lélek, mely a gonoszságtól meg van váltva, mely az Istenhez viszszatért és iránta el van kötelezve, mely magát a Megváltó tökéletességei szerint képezvén, erőssé lesz arra, hogy az igazságért szenvedjen, és kedvessé a maga szelid és gyöngéd erényei által. Krisztus nem kiván semmi más diszemléket; mert ez állandó és fényessége mindig növekszik, ha a földi trónusok összszeomlanak is, és a külső világegyetem jelen rendje betöltvén a maga hivatását, el fogna is enyészni.

A Kereszténység előmozditásának eszközei.

Oly időben élünk, midőn a keresztény vallás terjesztése kötelességének érzete élénkebb, mint bármikor a multban. Magunk körül sok sürgést mozgást és buzgóságot láthatunk e jó ügyben. Még olyanok is, a kikről éppen nem lehet elmondani, hogy a kegyességben szerfelett bővölködnének, szorgalmasan kivánnak gondoskodni, hogy mások bővölködjenek abban. A sokaság tevékenysége szembeötlőleg ez irány felé fordul. És mivel az emberek természetöknél fogva nyughatatlanok, és tevékenységök számára térre van szükségök, és inkább hiábavaló dolgokkal foglalkoznak, mint hogy semmit se tegyenek: az emberbarát csak örvendhet, hogy a tömeg tulságos tettvágya számára egy új csatorna nyilt, habár egyéb jó nem következnék is belőle.

Mi több más jót is remélünk. Azonban meg vagyunk győződve, hogy a mig nagyon is alárendelt indokok és fanatikus ösztönök hoznak létre és munkásságba a kereszténység kebelében sok nagyszerü egyletet, s a mig némelyekben a vezérkedési, másokban az egyesülési előszeretet, s mindenikben az a szenvedély, hogy nagyszerü s meszsze kiható dolgokat tegyenek, teremtik közöttünk a hatalmas társulatokat: addig igen sok őszinte keresztény ember is vezéreltetik e térre ama magasztos vágytól, hogy a kereszténységet terjeszsze. Az ilyenek az evangeliumban megbecsülhetlen drága kincset találnak s szeretnék embertársaikat is részeltetni abban. Az ilyenek ittak az élet vizéből, és szeretnék annak folyamát tovább is elvezetni, hogy minden pusztát és vadont virulóvá tegyen, s minden epedő és csüggedező léleknek szomját megenyhitse. Az ilyenek mindig megújuló örömmel fordulnak a szentirás prófétai helyeihez és azokat saját vágyaik szerint értelmezvén, erősen remélik a világ erkölcsi állapotának rövid idő alatti átváltozását, és esengve vágyakodnak magok is részt venni e csodaszerü megujulásban. Hogy jót tesznek, abban nem kételkedünk, ha tán e jót nem is oly módon esz-

közlik, mint a hogy ők képzelik és óhajtják. Fáradozásoknak közvetlen és átalános sikere utóvégre talán még ártalmára is lehetne a keresztény vallásnak. Ők ugyanis az Isten igéjével egyszersmind annak sok részben hamis értelmezését is terjesztik, a mi nemcsak lényegesen gyengiti annak üdvezitő erejét, hanem néha még valósággal ártalmassá is teszi. A jót talán nem anynyiban fáradozások sikerülése, mint meghiusulása által eszközlik. Majdnem minden vállalat csak lépcsőnként érte el végczélját és oly módszerek által, melyeket számtalan meghiusult kisérletből és sok összegyüjtött egyes tapasztalatból lehetett eltanulni. Az első munkások gyakran nem tesznek egyebet, mint hogy megtanitják az utánok következőket, hogy mitől őrizkedjenek, s miképpen munkálkodhatnak jobb sikerrel, mint ők. Azonban legyen bármilyen a kimenetel; de őszinte keresztények, a kik e jó munkában nem pártszellemből s azon elfogultsággal vesznek részt, mintha csak ők és az ő felekezetök volna a letéteményese minden igazságnak és erénynek, hanem fitogtatás nélküli emberszeretetből és a Jézus Krisztushoz való ragaszkodásból, bizonyosan megtalálják a magok jutalmát; sőt ez ügyben egy bizonyos határig még a tulzást is meg lehet bocsátani. Hisz az emberek más tárgyaknál szeretik, hogy a képzelődés lángoljon; hogy a józan itélet egy időre szunnyadozzon és az érzelmek a valónál fényesebb reményeken legeljenek; hogy a hazafiság, az emberszeretet és családi érzelem néha regényes vállalatokban törjön ki, s czélját oly eszközökkel törekedjék elérni, melyekre a józan okosság hidegen tekint. Miért botránkoznánk meg tehát a szoros józan itélettől való minden eltérésen, egy olyan ügyben, mely anynyira szivünkhöz szól, mint a keresztény vallás terjesztése? Az emberek éppen oly könnyen lehetnek szerfelett józanok, mint igen hevesek; és egy oly ember, a ki a világ gyors megtérésének kegyes óhajtásában már annak megtörténtét is előlegezi magának és a ki a maga kötelességét az első tanitványokéhoz mérvén arra vágyik, hogy magát egy ily jó ügynek áldozza, hasonlithatlanul nemesebb szellem mint az, a ki azt hiszi, hogy a világ erkölcsi állapota éppen oly változhatatlan, mint az anyagi természet törvényei, s a maga tétlenségét szivhidegitő bölcselkedés által kivánván igazolni, nem gyulad rokonérzetre azon számtalan embertársai iránt, a kik sötétségben ülnek, és semmit sem teszen a vallásnak terjesztésére, a melyről pedig azt hiszi, hogy az égből jött alá.

Azonban oly időben, mint korunk, midőn a keresztény vallást meszszi helyekre terjeszteni iparkodunk, van egy veszély is, mely figyelmünket igényli. E veszély az, hogy a kereszténység terjesztésének legjobb módját elhanyagoljuk; nem veszszük tekintetbe, hogy nekünk közelebbi kötelezettségeink vannak, mint a pogányok téritgetése, és megfeledkezünk azokról a követelésekről, melyeket a vallás a mi házunkban, a mi tűzhelyünknél támaszt irántunk. Ebben, valamint más ügyben is, a mi legfontosabb teendőink csendesek, tartózkodók és zajtalanok szoktak lenni; kevéssé vonják magokra a közfigyelmet, és a képzelődést nem igen szokták ingerelni. A kereszténység terjesztésében azok a legsikeresebb fáradozások, melyeket legkevesebben vesznek észre, melyeket semmi folyóiratban sem emlitnek, semmi évi gyüléseken sem kürtölnek ki és a melyeket ékesszólás nem örökit meg. Mivel pedig ilyszerü törekvést csak lelkiismeretünk és az Isten szab előnkbe, és mivel az folytonos, kitartó és lankadatlan munkásságot követel, nagyon hajlandók vagyunk mellőzni; kivált midőn a korszellem valamely általánosan kedvelt helyettest áliit elő, és mi lelkiismeretünket megnyugtathatjuk oly munkák által, a melyek kevés önmegtagadást követelnek; mégis azt mondják rólok, hogy a kereszténvi szeretet legnagyobb művei. Innen van, hogy a midőn legtöbbet beszélnek a kereszténység terjesztésére irányzott munkálatokról, megeshetik, hogy tényleg és valósággal akkor tesznek azért legkevesebbet. Halljuk a megáradott hegyi folyam zúgását, s azt gondoljuk, hogy a mezők teljesen meg lesznek öntözve; holott a folyam a maga hatalmát csak ama patakok és csermelyek vészteljes egyesülésének köszöni, melyek azelőtt nyugodtan folydogáltak ezer kis csatornában, az elfedett gyökereket öntözték és folyásokat nem füleinknek, hanem szemeinknek adták hirül az üde zöldségben, mely körülettök mindenütt virult. Illő tehát, hogy midőn a keresztény vallás távol tartományokban való terjesztésének új-új módjait találják fel, az embereket a hitterjesztés régi jó módjaira gyakran emlékeztessük, és kiemeljük azon módoknak előnyeit, a melyek csaknem minden embernek hatalmában állanak, a melyek nem kivánnak nagy terjedelmü társulatokat és nem tesznek ki minket a tulságos dicsőités kisértéseinek. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy bármely szolgálat, ha az a mi vallásunknak csak némi tisztasággal leendő terjesztésére is alkalmas, mellőzendő. De az

elsőséget mégis azoknak a törekvéseknek kell adnunk, melyeket Isten az embereknek az élet minden állapotában és körülményei közt egyenes kötelességökké tett. E módok közül kettőt röviden meg kivánok emliteni.

Először is minden embernek éreznie kell, hogy mig más emberek szivére és jellemére való befolyása nagyon korlátolt, addig saját szive és lelke feletti hatalma nagy és folytonos; és hogy a kereszténység terjesztésében való buzgalmának kiválóan abban kell mutatkozni, hogy azt a saját maga szellemével és életével terjeszti. Jusson eszébe, hogy ő éppen oly hivségesen terjeszti Isten országát az által, ha saját értelmi és erkölcsi életét gyarapitja, mint az által, ha azt másokkal megismerteti. A mi legelső teendőnk saját házunkban, legfőbb munkánk saját lelkünkben van. Esztelenség mások lelki idvességéért szorongató gondokról beszélni, ha saját lelkünket elhanyagoljuk. Személyes erényesség és vallásosság nélkül, ha akarunk sem sokat tehetünk Krisztus ügyében.. Csak ugy adhatunk másoknak tiszta és üdvös nézeteket Istenről, ha róla és kötelességeinkről saját felfogásunk tiszta. Előbb mi magunknak kell éreznünk a vallás hatalmát, különben nem tudjuk másoknak őszinte és hathatós buzgalommal ajánlani. Akarunk-e tiszta kereszténységet terjeszteni? Ha azt akarunk, gondoskodjunk, hogy az a mi lelkünkbe plántáltassék és ottan gyökeret verjen, s a mások idvessége iránt töprenkedő foglalkozás soha se vonjon el minket a saját magunk feletti őrködéstől s a kégyesség csendes és zajtalan kötelességeitől.

A második mód szoros kapcsolatban van az elsővel. Ez a példaadás. Ez olyan mód, mely minden embertől kitelik. Bárminő legyen is a mi helyzetünk az életben, vannak kötelességei, melyeket ha hűségesen teljesitünk, lényeges szolgálatot teszünk az erkölcsiségnek és kegyességnek. A kereszténység terjesztése ezen módjának hatásos voltát alig lehet kiszámitani. A példának mélyen beható ereje van, s a szemlélőt zaj nélkül alakitja át, s az erőszak látszata nélkül vonzza. A valódi keresztény élet többet tesz a kereszténység terjesztésére, mint gazdag pénzadományok. Jézusnak e tekintetben legkiválóbb tanitása az, hogy „láttassuk az emberekkel a mi jó cselekedeteinket“, ha arra akarjuk őket vezérelni, hogy „dicsőitsék a mi aytánkat a mennyben“. Hadd lássák az emberek mi bennünk, hogy a vallás valami valóság, hogy több mint fennen hangzó üres szó, hogy korlát a bűn, erős vár a kisértetek ellen,

forrása az igazságos és hasznos munkásságnak. Ne tekintsék az emberek üres formának, mulékony érzelemnek, hanem hivséges társnak az életen át, mely a maga tisztaságát árasztja a mi mindennapi foglalkozásainkba, hajlékainkba kisér, megőrzi a mi becsületességünket ügyesbajos dolgainkban, méltatlanságok s háborgattatások idején kedélyünket szeliden lecsillapitja, alkalmatosokká tesz minket, hogy mások iránt rokonérzéssel viseltessünk, béketűrők és vidámok legyünk a nyomoruságokban, igazságosak itéleteinkben s mások javáért áldozatra hajlandók; s ekként remélhetjük, „hogy a mi világosságunk nem fog hasztalan fényleni", hogy némely szunnyadozó lelkiismeret a vallás dicső és hathatós volta mellett felmutatott eme bizonyságtételünk által fel fog ébresztetni; és hogy a kereszténységnek sok világias vallója megismeri ebből a maga kötelességeit, és megpirul azon a bűnös ellentéten, melyben önmagával van, és hogy sokan, a kikben a mi vallásunk igazságának ismeretes bizonyitványai nem birtak teljes hitet kelteni, a keresztény vallás égi természetének ezen gyakorlati és egyszerü bizonyitékai által az igazság megismerésére vezéreltetnek. Minden ember oly lényektől van körülvéve, a kik többé vagy kevésbbé a rokonérzet és utánzás szerint változnak, és azért kötelessége, hogy természetünknek ezen közlékeny elemét a kereszténység szolgálatára forditsa.

Azt hiszem, azon megjegyzésemből, hogy a kereszténységet jó példaadásunkkal kötelességünk terjeszteni, nem fogják azt a következtetést vonni, hogy a vallásosságot fitogtatnunk kell, s a keresztény embernek folyton arra kell törekednie, hogy belsejét és jócselekedeteit a világ elébe vigye *utánzás* végett. Az a könyv, mely azt rendeli nekünk, hogy példányképek legyünk, azt is mondja, hogy kerüljük a fitogtatást, sőt hogy jótétemények gyakorlásánál és könyörgéseinkben keressük a teljes magánosságot. Semmi sem rontja meg anynyira a példa hatását, mintha azt feltünővé iparkodunk tenni. A jóság csak ugy lehet vonzó, ha alázatos, szerény, igénytelen; nem kivánja magát láttatni, nem keresi a nagy és feltünő alkalmakat, hanem minden erőlködés és mellékczél nélkül kegyes és szives szolgálatokban nyilatkozik, a melyek oly egyszerüek, oly részletesek, oly állandók és megszokottak, hogy önkéntesen meggyőződünk a szivnek, melyből származtak, őszinte jó indulatáról és tisztaságáról. Az ilyen jóság nem vész el nyomtalanul. Megdicsőíti magát épp azon alázatosság által, mely körülve-

szi, miként a nap fénye gyakran sajátságos ragyogással tör át azon a fellegen mely elhomályositással fenyegeté.

A tiszta és nemes érzületben való példaadás, mit az emberek annál igazibbnak találnak, minél inkább megismerik, a kereszténység terjesztésének és prédikálásának a legjobb módja. E nélkül az emberek megtérítésére irányzott buzgalom csak kisebbséget okoz az ügynek. A rosz, avagy csupán középszerüen erkölcsös ember, ha ez ügyben elől kiván járni, csak gyanussá teszi a jobb emberek törekvését, és ez által a világ arra a gondolatra jön, hogy a kereszténység terjesztésére intézett törekvések mind csupa örvek más czélok leplezésére. A ki nem akarja elvállalni azt a fáradságot, hogy magát folytonosan tökéletesitse, ne legyen térítő sem otthon, sem meszsze földön. A kit szomszédai aljasnak, álnoknak, cselszövőnek, kötekedőnek és barátságtalannak ismertek meg, ne beszéljen a maga érdekeltségéről mások lelkének ügyében. Az ő élete oly bántalom a vallás ellen, melyet sem annak terjesztésében tanusitott buzgalma, sem pénzadományai által nem tehet jóvá; sőt ez a bántalom még sulyosodik az által, ha ő ily módon akarja magát igazolni, s igy akar bocsánatot eszközölni.

Átalánosan tudva van, hogy a kereszténység terjedésének a pogány országokban legnagyobb akadálya a keresztény népek nyilvánvaló és tagadhatatlan romlottsága. Azért irtóznak a mi vallásunktól, mert mi oly szerencsétlen mintaképei vagyunk annak. Azok a pogányok nem tudják ugyan olvasni a mi könyveinket, de tudják olvasni életünket, s csoda-e aztán, ha megvetéssel utasitnak viszsza oly rendszert, mely alatt a vétkek annyira dúsan tenyészni látszanak. A két Indiában lakó indusoknak igazok van, midőn a kereszténységet kevéssel tartják jobbaknak önmagoknál. Ezzel a névvel szerintök együtt jár a hűtlenség, csalárdság, rablás, gyilkosság. Csodálkozhatunk-e, ha nem örömest fogadják a kereszténységet abból a kézből, mely őket lánczra verte, megrabolta? E szerint a rosz példaadás a kereszténységnek legnagyobb ellensége itthon ugy, mint távol országokban; s kétségkivül csekély jót tehetünk ott künn mindaddig, mig itthon jobbak nem leszünk, mig a valódi keresztények önnön vallásukat jobban nem értik és nem gyakorolják és saját példájok és befolyások által anynyira el nem terjesztik azt embertársaik között saját országokban, hogy a keresztény népek tekintete kevésbbé utálatos és viszszataszitó legyen a zsidókra, mahumedánokra és pogányokra

nézve. A legelső munkát minmagunkra kell forditanunk; és valójában, ha a mi vallásunk nem volna alkalmas arra, hogy több gyümölcsöt teremjen mi magunk között; nekem ugy tetszik, hogy ez esetben annak terjesztése nem érdemelne semmi lángoló buzgóságot. Az a kérdés nagyon fontos, hogy vajjon a pogány tartományok nyernének-e az által, ha azokat egészen olyanokká tehetnők, a minők jelenben az ugynevezett keresztény nemzetek? Hogy a változás sok tekintetben jótékony leune, azt megengedjük; de menynyi sötét folt maradna jellemükön? Azután is éppen ugy háboruskodnának és ugy ontanák egymás vérét, mint most, a sérelmeket éppen oly dühösen megtorolnák, a nyereséget és kitüntetést éppen ugy imádnák; az élet mindennapi ügyeit akkor is az el nem palástolt önzés elvei szerint intéznék; és az igazságtalanságnak még egy olyatén tanitásában is részesülnének, melyet eddig nem ismertek, abban tudniillik, hogy kárhoztassák és gyalázzák azon embertársaikat, a kik a theologia legbonyolultabb kérdéseit illetőleg netalán más nézetben volnának mint ők. Az igazság ott áll, hogy a keresztény nemzeteknek szükségök van egy valódi reformra, mely ehez a névhez méltó legyen. Szükséges, hogy az ő buzgalmok nem anynyiban a vallásnak idegen tartományokban leendő terjesztésére legyen irányozva, mint arra, hogy annak egyszerü világos tanitásait mindennapi foglalkozásaikra, gyermekeik növelésére, a szolgáikkal és alattvalóikkal való bánásmódra és önnön társadalmi és vallásos életökre alkalmazzák. Szükséges megérteniök, hogy az embernek kegyességét nem anynyiban az ő hitvallásából vagy meghatározott vallásos gyakorlataiból kell megitélni, hanem inkább abból, hogy saját akaratát, szenvedélyeit, világi érdekeit és itéleteit menynyiben rendeli alá a kereszténység elismert kötelmeinek, s jelesen egy olyan emberszeretetből, mely főbb vonásaiban hasonlit Jézus Krisztus szelidségéhez, erélyéhez és türelméhez. Szükségök van arra, hogy felebarátjok hitbeli nézeteinek szigoru nyomozásával felhagyjanak és komolyan igyekezzenek azon, hogy az érzelmek és cselekedetek megbirálására sokkal nemesebb mértéket keritsenek a magok számára és közöljenek másokkal, mint a milyent eddig a keresztény vallásból vettek. Szóval, meg kell ismerniök a kereszténység valódi becsét és czélját az egyedül czélra vezető és hatásos módon, hogy tudniillik annak Isten és ember iránti

szeretettel ihlető szellemét bőségesen vegyék magokba. Ha most a társulatok korában helyénvalónak tartanók a kereszténységvallás terjesztésére még valamely más intézményt ajánlani, egy oly társulatot ajánlanánk, melynek tagjai kötelesek lennének egymást az által segiteni és buzditani, hogy a Jézus hegyi beszéde tanitásai szerént éljenek. Menynyire lenne hatása egy ilyetén intézménynek, nem merjük előre megmondani; de arról az egyről biztosak lehetünk, hogy ha sikerülne, sokkal többet tenne a kereszténység terjesztésére, mint a többi társulatok összesen, a melyek jelenleg a keresztény világ pártolásában részesülnek.

A Keresztény vallás Bizonyitékai.

Róm. 1, 16: „Én nem szégyenlem a Krisztus evangeliumát.

I. RÉSZ.

Pálnak eme szavai méltók az ő határozott és önzetlen szelleméhez. Midőn ő ezeket kimondotta, akkor ő nem a tömeg viszhangja, nem bizonyos felállitott tanok szolgai utánzója volt. Körülte a nagy sokaság szégyelte Jézust. A kereszt ekkor becstelenséggel volt összekötve. Krisztus nevét éppen oly gunynyal emlegették, mint egy gonosztevőét, s az ő evangeliumát vallani anynyi volt, mint ennek gyalázatában osztozni. Minő meglepő változás történt azóta! A kereszt most ékesség gyanánt függ a szépnem nyakán. Ott csillog a hajók és hadsergek zászlóin. Mjlliók tisztelettel hajolnak meg előtte, mintha az istenség frigyszekrénye volna. A Krisztus szégyenlésének kisértete azáltal kétségen kivül nagyon sokat kevesedett. Azonban egészen nem szünt meg. A keresztény vallás iránt ma mutatott tisztelet külső, politikai, világi, és azt is inkább annak megromlottságai iránt mutatják az emberek, mint tiszta és magasztos szelleme iránt; s e szerint annak lelkiismeretes és rettenthetetlen barátai nem kell hogy csodálkozzanak azon, ha alkalmilag hidegséggel vádolják, vagy váddal illetik. Még ma is kisértetbe jöhetünk, hogy szégyeljük a mi vallásunkat, midőn kétkedők közé jutunk, a kik azt tagadják és kinevetik. Kisértetbe jöhetünk, hogy szégyeljük a Krisztus egyszerü és észszerü tudományát, ha oly szükkeblü túlbuzgókkal jövünk viszonyba, a kik homályos és tán lealacsonyitó nézeteiket az üdvösségre lényeges dolgok gyanánt tüntetik fel. Kisértetbe jöhetünk, hogy szégyeljük az ő szelidsége és önzéstelen szeretetétől áthatott, erkölcsileg tiszta parancsait, ha zabolátlanok, önzők és boszuállók közé jutunk. E veszélyekkel szembe mindnyájunknak feljegyverkezve kell lenni. Ily megpróbáltatások között hűnek lenni az igazsághoz és lelkiismerethez, az erénynek

egyik kitünő bizonyitéka. Czak az érdemli meg a keresztény nevet, a ki a hitetlenek, a türelmetlenek és lesülyedettek közt is ragaszkodik a maga elveihez.

„Én nem szégyellem a Krisztus évangéliumát.“ Ezt mondá Pál. Ezt mondanám én is. Adná Isten, hogy én az apostolok szellemét is szintugy felfoghatnám mint beszédét, s épp azzal a hősies elhatározással tehetnék tanuságot a keresztény vallásról. Azt kérdi valaki: miért csatlakozom e bizonyitásommal az évangeliumhoz? Eléadok néhányat ez alkalommal önöknek az én okaim közül. De midőn ezt teszem, engedelmet kérek, hogy miként az apostol tevé, első személyben beszélhessek; hogy beszélhessek saját nevemben, s a legközvetlenebb beszédben tárhassam fel önök előtt saját lelkemet. Vannak esetek, midőn a nyilvános beszéd czéljának az egyéni érzelem őszinte kifejezése legjobban megfelel; és a beszédnek ilyen modorát, eme szempontból tekintve, nem kell önzésnek tekinteni.

Hozzáfogok és kimutatom az okokat, a miért én a Krisztus évangéliumát nem szégyellem; és ezt oly fontos okkal kezdem, a mely a jelen beszédet egészen elfoglalja.

Én nem szégyellem a Krisztus evangeliumát, mert az igaz. Ez az én első okom. A keresztény vallás igaz, és semmi más indok nem birhatna engem annak védelmére. Nem azért fogadom én el azt, hogy népszerü, mert hiszen hamis és romlást hozó rendszerek is részesülnek hasonló tiszteletben; azért sem, hogy a társadalmi rend főtámaszának gondolják, mert én azt hiszem, hogy csak az igazság lehet üdvös maradandólag. A ker. vallás igaz, és én ezt nem könnyelmüen, hanem jól megfontolt vizsgálódás után mondom. Én nem a dajka elbeszéléseit ismétlem. Nem azért erősitem a keresztény vallás igaz voltát, mert engemet arra tanitottak, mielőtt vizsgálódni tudtam volna, vagy mivel oly társaságban nőttem fel, a mely e hithez ragaszkodott. Meglehet, hogy némelyek az én hitemet és buzgalmamat e forrásokig fogják nyomozni; s miután az ily beszámitásokat alaptalanoknak tekintem, az igazság ügye iránti hűség arra indit, hogy azokat viszszautasitsam. Az a körülmény, hogy a keresztény vallásban születtem és növekedtem, nem hogy engemet feltétlen hitre hangolhatna, sőt inkább gyakran komoly kétséget gerjesztett bennem vallásunk iránt. Midőn észleltem, mily általános dolog minden országbeli és bármi nevü embereknél, keresztényeknél, zsidóknál vagy mahomedánoknál,

hogy apáik vallását elfogadják, ismételve azt kérdeztem magamtól, vajjon nem vagyok-e én is rabszolga, vajjon nem járok-e én is vakon a hagyomány ösvényén, s nem hajlok-e én is oly szenvedőleg, mint mások, egy öröklött hit felé. Én félek a tömegnek és a közvéleménynek saját itéletem feletti hatalmától; s alig van a mi engemet inkább indithatna valamely tannak viszszautasitására, mint az a türelmetlenség, a melylyel azt értelmemre erőszakolják. Tán inkább a kétkedés felé is vezettek engem az én keresztény neveltetésem, s az én személyes összeköttetéseim, mint hogy lelkemet a tekintély alá hajtották volna.

Mindazonáltal mégis azt mondhatná valaki, hogy a kevélység, az előitéletek és sajátszerü érdekek, a melyek az én keresztény papi hivatalom sajátai, gyanussá teszik a jelen tárgy feletti okoskodásomat és itéletemet. Én erre azt felelem, hogy én magamat az ily nemü hajlamoktól épp oly szabadnak tekintem, mint az én hivatásom iránt a legkevésbbé érdeklődő ember. Nekem semmi papias előitéletem nincs. Én tudom és elismerem a papi hivatal romlottságait és ferde kinövéseit az egyház legrégibb idejétől fogva. Megvetem a zsarnokságot, a melyet az oly gyakran gyakorol az emberi lélek felett. Semmi különös szentséget nem ismerek el azokban, a kik azt fentartják. Én azt hiszem, hogy éppen oly kevés elvakitó előszeretettel fogok a keresztény vallás vizsgálásához, mint bárki más. Nem igénylem azonban, hogy hibától ment lennék; nem kivánok feltétlen hitet nézeteim iránt, s az én okaim legszigorubb megvizsgálását teljes nyugodtsággal várom. Csak azt kérem, hogy ne tartsanak engem előre a keresztény vallás szolgai vagy önző párthivének, hanem, hogy hallgassanak ki engem, mint az igazság barátját, a ki oda törekszik, hogy felebarátainak eme nagy és átalános fontosságu kérdések elhatározásánál segédkezet nyujtson. Én itt csak azért állok a keresztény vallás szószólója gyanánt, mert az az én higgadt értelmem előtt Istentől való kijelentésnek és a legtisztább világosságnak bizonyul, a melyet ő az emberi nemre árasztott. Minden más indokot viszszautasitok. Sem politika, sem a közvélemény iránti szolgaias tekintet, sem a jóktól várható szemrehányás félelme, sem magánérdek, sem valamely hasznos babona fentartásának vágya nem inditnak engem arra, hogy a keresztény vallás sorompóiban megjelenjek, hanem csupán annak igazságáról való legtisztább meggyőződésem. Én szégyelném azt, ha nem tartanám igaznak.

Én e tárgy vitatásánál erélyesen ki fogom mondani meggyőződésemet, s a hitetlenségről, mint egy nagy és veszedelmes tévelyről fogok beszélni. De midőn ezt teszem, felkérek mindenkit, nehogy szavaimat ugy értelmezzék, mintha én az egyes hitetlenek jelleme felet itéletet mondanék ki. Én ki fogom mutatni, hogy a keresztény vallás igaz, hogy az Istentől van; de ebből nem akarom azt hozni ki, hogy mindazok ellenségei Istennek és gyalázattal sujtandók, a kik azt elvetik. Fenn kivánom tartani az igazságot a szeretetlenségnek való szolgálás nélkül. Hogy a hitetlenség minden képzelhető körülmények közt vétkes, kárhoztatásra méltó, oly állitás, a melyet én tarthatatlannak gondolok; s meg lévén győződve, hogy az a keresztény vallásra nézve kártékony az által, hogy annak barátai és ellenei közt ellenszenvet támaszt, a mely mindkettőnek ártalmas, s az utóbbiakat még határozottabb ellenségeivé teszi az igazságnak, ennélfogva azt hiszem, megérdemli, ha azt beszédemnek e helyén rövid vizsgálódás alá veszszük.

Én elv gyanánt felállitom, hogy a hitetlenségnek, önmagában véve, semmi erkölcsi minősége nincs, s az sem nem erény, sem nem vétek, hanem azokból a hajlamokból vagy indokokból kell jó vagy rosz jellemét nyernie, a melyek azt előidézik vagy áthatják. A csupa értelmi cselekvények sem jók, sem roszak. Midőn én a hitről, mint egy szent erényes életelvről szólok, akkor e kifejezéssel annak kezdetleges értelmén túl megyek, és abba nemcsak az értelem helybenhagyását foglalom belé, hanem azt a hajlamot vagy érzületet is, a mely ezt a helybenhagyást meghatározta, s melynek megerősitésére az viszont alkalmas; s éppen ily széles értelmet tulajdonitunk mi a hitetlenségnek, a mikor azt vételnek nevezzük. Anynyi áll, hogy az emberi lélek, bár a mi bölcsészetünktől sok külön tehetségre van osztva, mindazáltal ritkán, vagys oha sem működteti azokat külön, hanem átalában egyesiti egy cselekedetbe. Igy midőn itéletet hoz, az akaratot és hajlamokat, vagy a mi természetünk erkölcsi tehetségeit szintugy működteti, mint gondolkozó erőnket, mint a gondolat erejét. Az emberek szenvedélyei és érdekei összszevegyülnek az értelem katározataival s azokban kifejezést nyernek. A szentirásban, mely a nyelvet szabadon, s nem bölcsészeti szigorral használja, a hit és hitetlenség ily vegyes jellegü szellemi cselekvények, vagyis az értelemnek és szivnek közös szüleményei; és csakis ez okból tárgyai a helybenhagyásnak vagy roszalásnak. Azt hiszem, hogy e nézetekben velem minden **felekezetbeli gondolkodó keresztény egyetért.**

E nézetek szerint a véleményeket és nézeteket nem lehet az erkölcsösség és erkölcstelenség hibátlan vagy változhatatlan jelei gyanánt állitani fel. Ugyanaz a vélemény lehet erényes egyik embernél, és erkölcstelen a másiknál, feltéve, a mi igen is lehető, hogy az a lélek különböző állapotaiban keletkezett. Például, ha én irigységből vagy roszakaratból felebarátomban a vételnek legkisebb jeleit is azonnal megragadnám, akkor az ő bünös voltáról való itéletem erkölcsileg rosz volna. Jusson bárki is, az igazság szeretete és részrehajlatlan vizsgálata következtében, erre a következtetésre, az ő határozata erkölcsileg helyes. Sőt e nézetek szerint az is lehetséges, hogy a keresztény hit éppen oly vétkes, mint a hitetlenség. Kétségen kivül egy oly tiszta szellemü és irányu rendszernek elfogadását, a milyen az evangélium, átalában véve kedvező jelnek kell tekinteni egy ember jellemére nézve. Ámde ha valaki azért fogadja el ezt a vallást, mert érdekeinek és népszerüségének szolgál; ha lelkét elzárja az ez ellen tett ellenvetések elől, csak azért, mert egy rá nézve nyereséges rendszerben való hitét megrenditik; ha alkudozásba ereszkedik önnön okosságával, s aláváló és önző czélokból kimeriti erejét az uralkodó hit védelmében, akkor ő éppen oly erkölcstelen keresztény hite miatt, mint az az ember, a ki a keresztény vallást ugyanazon rosz indok miatt veti el. Az embereknek igen nagy sokasága ez idő szerint a mi vallásunkat éppen abból a büszkeségből, világias érzületből, népszerüség iránti szeretetből és örökölt előitéletek iránti vak buzgóságból fogadja el és védelmezi egész szenvedélylyel, a mely az első korszakban a zsidókat és pogányokat annak elvetésére vezette; s az előbbiek hitében épp anynyira hiányzik az erkölcsösség, a menynyire az utóbbiak hitetlenségében.

Hogy a hit és hitetlenség erkölcsi jellemét megitélhessük, azokat az időket és körülményeket kell megvizsgálnunk, a melyekben azok fellépnek. Az évangélium első prédikálása alkalmával a Krisztusban való hivés emelkedett lélekre mutatott; az ő követői közé soroztatni anynyit tett, mint lemondani jóllétről, becsületről, világi szerencséről; őt vallani az igazság, erény és Isten iránti legnagyobb hűség cselekvénye volt. A Krisztusban való hitnek ma nincs ez a jelentősége. A róla való vallástétel nem mutat erkölcsi bátorságra, sőt lelki szolgaságot és anyagiságot is árulhat el. Ez észrevételek szellemileg felfogva alkalmazhatók a hitetlenségre is. A hitetlenség különböző korszakokban és különböző társadalmi helyze-

tekben különböző lelki állapotokat fejezhet ki. Mielőtt azt véteknek nyilvánitjuk és elkárhoztatjuk, ismernünk kell azokat a körülményeket, a melyek között létrejött, s lelkiismeretesen meg kell vizsgálnunk, ha vajjon ezek nem szolgálnak-e annak némi mentségül vagy igazolásul. Midőn Jézus még a földön volt, mikor csodáit az emberek szemei előtt végbevitte, mikor hangja füleikbe hangzott, mikor természetfeletti munkáinak valódisága iránt a kétségnek még árnyéka sem támadhatott, és még semmi emberi romlottság sem ragadott volt az ő tudományához, akkor a legerősebb előitélet is igazolt vala azoknak egyeneslelkülsége és igazságszeretete ellen, a kik őt megvetették. Ő ismerte is azok szivét és életét, a kik őt környezték, s hitetlenségök rugóit tisztán látta azoknak irigységében, nagyravágyásában, anyagiasságában és érzékiségében s következőleg ő azt véteknek nyilvánitotta. Mekkora változás történt ama korszaktól fogva! Jézus Krisztus elhagyta e világot. Az ő csodái egy meszszi kor eseményei, s bár számosak azok bizonyitékai, de sokak előtt teljesen ismeretlenek; sőt a mi hasonlithatatlanul sokkal fontosabb, az ő vallása annyi megromláson, meghamisitáson s szerencsétlen változáson ment át, hogy alapitójához való hasonlósága nem kis mértékben el van enyészve. A tiszta, következetes és lélekemelő igazság, a mely a Jézus ajkairól jött, érthetetlen badarbeszéddé és üres szóhangzássá lőn változtatva. A folyam, a mely forrásánál oly tiszta volt, egész folyásában el lön undokitva és megmérgezve. A keresztény vallást nemcsak képtelenségekkel halmozták el, hanem istentelen tanokkal is, a melyek a minden emberek atyját most gyarló és hiu kényurrá tették, a kit formaságok és hizelgések által meg lehet engesztelni, majd pedig mindenható kinzóvá, a ki teremtményei nagy sokaságát már eleve bűnre rendelte, s aztán a maga igazságát azoknak örök jajjaival dicsőiti. Mikor arra gondolok, hogy mi lett a keresztény vallásból a politikusok és papok kezeiben; miként alakult át a hatalom fegyverévé, miként gyötörte az emberi lelkeket századokon át, miként bénitotta meg az értelmet, s terhelte meg a képzelődést babonás agyrémekkel, miként hajtott egész nemzeteket iga alá és üldözött haragjával minden szabad gondolatot; ha elgondolom, hogy miként vették ezt a vallást majdnem minden felekezet papjai saját kezökbe, verték és nyomták rideg hitvallások mintáiba, s üldözték az örök kárhozat fenyegetéseivel azokat, a kik kezeik ime munkáinak istenes voltát kétségbe vonják; egyszóval, ha elgondolom,

hogy a keresztény vallást ily befolyások alatt hirdették és hirdetik még ma is, oly alakokban, a melyek mind az észt, mind a lelkiismeretet, mind pedig a szivet egyenlően sértik, akkor mélyen és fájdalmasan érzem, hogy menynyire különbözik e rendszer attól, a melyet Jézus tanitott, s nem merem a hitetlenségre alkalmazni azt a kárhoztató itéletet, a melylyel azt az egyház első korszakában sujtották.

Tán folytatnom kellene. Talán ki kellene mondanom, hogy a keresztény vallásnak némely romlottságaival való elvetése inkább erény, mint bűn. E pillanatban szeretném megkérdeni, vajjon vétek-e kétségbevonni a keresztény vallás igazságát, a mint az Spanyolországban és Portugalban nyilatkozik? Ha amaz éjfedte tartományokban egy honbarát, a ki a keresztény vallást csak a zsarnokság bástyájának, a hitnyomozó törvényszékek feállitójának s oly kegyetlen poroszlónak ismeri, a ki nyomorult nőt zár a kolostorba, ha oly bakónak ismeri, a kinek keze a szabadság barátainak vérével van bémocskolva; ha, mondom, a honbarát, a ki a vallásban e vétkek és nyomorok eszközét látja, azt hiszi és állitja, hogy ez a vallás nincsen Istentől, fel vagyunk-e ez által jogositva arra, hogy az ő hitetlenségét becstelenséggel és lelki romlottsággal vádoljuk, és őt gonosztevőnek bélyegezzük? Sőt inkább nem lehetséges-e, hogy szivében a keresztény vallás szelleme bátoritja arra, hogy ajkaival tiltakozzék az ellen, a mi annak nevét viseli? És ha ő nemének elnyomatása és szenvedései iránt való mély rokonszenvből tiltakozik a ker. vallás ellen, vajjon nem közelebb áll-e ő az Isten országához, mint az a pap és inquisitor, a ki kémkedőleg és kizárólag bitorolja a keresztény nevet? Jézus Krisztus azt mondotta nekünk, hogy az a hitetlenek „kárhozata, hogy ők inkább szeretik a sötétséget a világosságnál;“ és ki nem látja, hogy a kárhozatnak emez alapja abban a mértékben enyészik el, a mely mértékben a világosság kioltatik, vagy a keresztény igazság sötétség és lealázó tévelygések alá temettetik.

Jól tudom, azt fogják nekem mondani, hogy egy embert az imént előadott körülmények mellett is hibáztatni lehet hitetlensége miatt, mert a szentirás kezében, s ez elégséges arra, hogy őt Krisztus valódi tanaihoz vezérelje. Ámde a szentirás nincs átalánosan elterjedve az emlitett tartományokban; s ha el volna is, ugy tetszik nekem, hogy az emberi erőtől felettébb sokat várnánk, ha azt követelnők, hogy az a viszonyok minden lehető nehézségei

mellett is egyedül ebből a forrásból meritse az igazságot. Egy oly embertől, a ki a legsürübb sötétségben és a keresztény vallás legnagyobb romlottsága közepett született és növekedett, a ki hozzá van szokva, hogy a szentirásról untalan kicsinylő beszédeket halljon és annak eszmedús kifejezéseivel hamis szentirás-magyarázati képzeteket kössön öszsze, a kinél hiányzanak a mi legközönségesebb segédeszközeink — az oly embertől alig lehet várni, hogy az evangélium nevet viselő nagyszámu tévtanoktól különválaszsza az őshit egyszerü tanitásait. Ne kivánjunk felette sokat felebarátainktól. A keresztény vallás iránti buzgalmunkban soha ne feledjük annak méltányosságot és könyörületet ajánló szellemét. — Én a felhozottakban egy szélső esetet vettem fel, a hol egy ember a leghátrányosabb körülmények alá van vetve a keresztény vallás ismeretét illetőleg. Azonban léteznek kevésbbé komoly akadályok is, a melyek mégis menthetik a hitetlent. Az igazat megvallva, egyikünk sem tudja meghúzni a határvonalat, a mely e tekintetben a büntelenséget a büntől szorosan elválasztja. Hogy annak az embernek felelősségét megmérjük, a ki a keresztény vallást kétségbe vonja vagy megtagadja, ismernünk kell az ő szellemi fejlődésének történetét, itélő tehetségét, a korai bényomásokat és előitéleteket, a melyeknek ki volt téve, az alakokat, a melyek alatt a vallás és annak bizonyitékai legelébb nyilatkoztak az ő lelkének, és az alkalmakat, a melyeket ő azóta ama tévelyek kiirtására felhasznált, a melyek nála gyökeret vertek, mielőtt az azokat megpróbáló tehetség kifejlődött. Mi nem vagyunk az ő birái. Egy más, tévelyek alá nem vetett itélőszék előtt kell neki számot adni.

Én nem csatlakozom tehát a hitetlenség elleni közönséges hibáztatáshoz, a mely azt egy megromlott lélek biztos jelének tartja. Nem kételkedem, hogy a hitetlenség gyakran rosz hajlamból ered. A hitetlen jelleme gyakran arra a biztos feltevésre kényszerit minket, hogy ő azért veti el a keresztény vallást, hogy annak szemrehányásait kikerülje; hogy a ker. vallás tisztasága az, melyen ő leginkább megbotránkozik; hogy ő a hitetlenséget a félelemtől és erényes tartózkodástól való menedék gyanánt keresi. De ezeket a tisztátalan indokokat egy tiszta életü embernek beszámitani anynyi, mint elhamarkodva, s meglehet igazságtalanul itélni. Én nem tekinthetem a hitetlenséget lényegileg és csalhatatlanul véteknek. Azonban a legnagyobb szerencsétlenségnek tartom. Ez elvesztése az erény fősegélyének, a kisértet felett való legnagyobb hatalomnak,

az Isten legmegnyugtatóbb ismeretének, az egyedül csalhatatlan világosságnak, az egyetlen biztos reménynek. A hitetlen kimondhatatlanul nyerne, ha minden birtokáról lemondana azért az igazságért, a melyet kétségbe von, vagy elvet. És miként nyerjük meg őt e hitnek? Nem szemrehányás, gúny és felsőbbségi hang által; hanem ugy, ha kellő tisztelettel vagyunk értelme, erényei és egyéni itéletjoga iránt; ha a keresztény vallást a maga egyszerü fenségében, észszerü voltában állitjuk elébe, mint a mely bámulatosan kielégiti szellemi szükségeinket; ha minden tulzás nélkül a magok teljes erejökben kimutatjuk annak érveit; és ha mindenek felett saját jellemünkkel és életünkkel megmutatjuk, hogy oly tisztelő, felemelő és vigasztaló erő van a keresztény vallásban, a milyent semmi emberi tanitásban nem lehet találni. Ezek a megtérités igazi eszközei. A tudatlant és babonást rá lehet ugyan valamely vallásra hajtani fenyegetés és szemrehányás által. De a gondolkozó hitetlen csak bizalmatlanságot érezhet oly ügy iránt, a mely ily fegyvereket enged meg. Vele éppen ugy kell beszélni, mint egy emberrel, egy velünk egyenlővel és testvérünkkel. Tán sikerül nekünk elhallgattatni őt egy ideig az által, ha a társadalomban vakbuzgó izgatottságot és üldöző gyülöletet terjesztünk a hitetlenség ellen. De minthogy ily eljárások a keresztény vallást oda vezetnék, hogy kevésbbé szeretetreméltó és észszerütlen alakot öltsön magára, titkos ellenségei megszaporodnának, legfényesebb bizonyitékai elhomályosodnának, alapja alá lenne ásva, ereje megfogyatkoznék; és ha egyszer az idő elérkeznék arra nézve, hogy az emberek az álarczot elvessék (ez az idő pedig eljőne), akkor látnunk kellene, hogy éppen annak névszerinti soraiban egy csoport ellenség növekedett fel, a kik égnének a vágytól, hogy lealacsonyitsák azt a türelmetlen hitet, a mely oly sokáig tartotta lepecsételve ajkaikat, s tapodta az emberi lélek szabadságát és jogait.

E nézetek szerint én nem kárhoztatom a hitetlent, hacsak ő nem teszen tanuságot saját maga ellen erkölcstelen és vallástalan élete által. Nekem nem adatott az ő szivét vizsgálni. Neki azonban adatott e hatalom, és én mint barátja, felkérem, hogy ezt gyakorolja; felkérem, hogy egész őszinteséggel tekintsen saját lelkébe, vegye kérdés alá mult életét, s hozzon részrehajlatlan itéletet hitetlenségének okai felett. Hadd kérdezze meg saját magától, vajjon vizsgálta-e a keresztény vallás elveit és bizonyitékait megfontolással és az igazság szerete-

tével; vajjon vizsgálódásainál az a vágy volt-e uralkodó, hogy Isten és felebarátai iránti kötelességeit megismerje és teljesitse; vajjon nem engedte-e át magát oly szenvedélyeknek és czéloknak, a melyeket a vallás és lelkiismeret kárhoztatnak, és a melyek a lelket az igazság ellen elzárják, s a szivet az ellen megkeményitik. És ha igy önmagát kikérdezve, szive megnyugtatja, senki se kárhoztassa őt és ő ne vegye számba senki kárhoztatását. De ha lelkiismerete ellene tanuskodik, akkor neki oka van gyanuskodni és félni hitetlenségétől. Oka van félni, hogy az ő hitetlensége aljasult lélek gyümölcse, és hogy az megérik és megszilárditja a lealacsonyodást, a melyből származott.

Tudom, hogy vannak olyanok, a kik abból, a mit részemről a hitetlenség iránti engedékenységnek neveznek, a keresztény vallás iránti árulást fogják kihúzni. Vannak, a kik azt hiszik, hogy ha az ember a kétkedést nem sorozza a legroszabb vétkek közé, s a hitetlent iszonyodás és rémület tárgyává nem teszik, a néptömeg el fogja veszteni az evangeliumhoz való ragaszkodását. A keresztény vallás barátai nem könnyen tudnak arra nézve hitelvesztőbb véleményt felmutatni. E nézet épp azt tételezi fel, hogy vallásunk csak akkor kelt meggyőződést, ha azt a félelem befolyása alatt vizsgáljuk; hogy miként az ismeret más tárgyait, az evangeliumot nem lehet az emberiség higgadt és részrehajlatlan itéletére bizni. Ez oly bizalmatlanságot fedez fel a keresztény vallás iránt, a mely iránt semmi rokonszenvet nem érzek. És én itt megjegyezném azt, hogy a mi vallásunkkal való legroszabb viszszaélések éppen az annak ereje iránti kicsinylelkü bizalmatlanságból eredtek. Barátai attól tartottak, hogy különböző mesterséges támaszok nélkül nem állhatna fenn. Azt képzelték, hogy az embereket most az által kell a hitre megnyerni, hogy azt világi kiváltságokkal kötötték összse, majd fenyegetések és inquisitiók által kell ráhajtani, majd czifra formaságok által kell oda vonni, majd meg titkok és babonák által kell megfélemliteni; egy szóval, hogy a tömegre tüntető hatást kell erőszakolni, különben a vallás elbukik. Én nem viseltetem ekkora bizalmatlansággal a keresztény vallás iránt; én hiszek annak meggyőzhetetlen erejében. Az saját természetünkön alapul. Legmélyebb szükségeinket kielégiti. Valamint bizonyitéka, ugy elvei is az emberek közönséges értelméhez vannak alkalmazva, s nincs szüksége arra, hogy a félelemhez vagy a szenvedélyek valamelyikéhez intézett felhivással segitsék, a

mi ingadozóvá tenné a vizsgálódást, vagy zavarná az itéletet. Én nem féltem a keresztény vallást, ha magára van hagyva, hogy saját nyelvén beszéljen, s az emberekhez fátyol nélküli, jóságos arczával közeledjék. De nagyon félek a politika és megfélemlités fegyvereitől, a melyek a ketesztény igazságok vélt gyengeségének fenntartására vannak készitve.

Rátérek már most jelen beszédem főtárgyára, — a keresztény vallás bizonyitékai kimutatására; és oly tárgygyal kezdem, a melyre, ha sokaknak nem is, de némelyeknek szüksége van, előkészitésül arra nézve, hogy e bizonyitékokat őszintén és valódi fontosságuk szerint itéljék meg. Azzal a tétellel kezdem, hogy a kijelentés általános fogalmában semmi olyan nincs, a mi az észt sértené, a mi bármely megállapitott igazsággal vagy az Istenről és a természetről való legjobb nézeteinkkel összeférhetlen lenne.

A kijelentés fogalma nincs ellenmondásban a természettel. A legelső oktatásnak, a dolog természetéből kifolyólag e forrásból kellett jőni az emberi lényekhez. Ha nemünknek kezdete volt (és ezt csak is az atheismus esztelensége hozhatja kétségbe), akkor annak első tagjai, a kik emberi szülék nélkül teremtettek, a kiknek semmi segédeszköze nem volt az előttök élt emberek tapasztalataiban, közvetlen tanitást kivántak Teremtőjöktől; e nélkül elvesztek volna. Kijelentés volt az emberi történet kezdete, minden későbbi ismeret és fejlődés alapja. Ez lényeges része volt a gondviselés művének, és ezért nem kell Isten egyetemes rendszerében egyenetlenségnek tekinteni.

A kijelentés nem áll harczban a természettel. A természet késztet minket arra, hogy ezt megvárjuk attól a viszonytól, a melyben Isten az emberi nemhez áll. A Teremtő viszonya a legbensőbb, a mi csak létezhetik; és ez arra vezet minket, hogy egy szabad és szeretetteljes érintkezést tegyünk fel előre közte és teremtményei között. Hogy az egyetemes atya szülői érdekeltségnél fogva gyermekéhez legyen fűzve, hogy őrködjék ama lények felett, s elősegitse azoknak haladását, a kiket az ész és lelkiismeret isteni ajándékaival felruházott, ez oly természetes tan, anynyira öszhangzó az ő jellemével, hogy nemcsak a keresztény vallás előtti, hanem az azutáni bölcsészeti és vallási felekezetek is hitték

mind az általános kijelentést, mind pedig azt, hogy Isten minden emberi léleknek kijelenti magát. Ha az emberi lélek nagyszerü tehetségeit, Istennek ahoz való közelségét és az iránt való határtalan szeretetét elgondolom, hajlandó vagyok bámulni, nem azon, hogy kijelentések történtek, hanem azon, hogy azok különbözőbben nem közöltettek az emberiség szükségeihez képest.

A kijelentés meglepő öszhangban áll azzal a főmódszerrel, a melyet Isten az egyének és az egész emberi nem elébbvitelére felállitott, s ennélfogva öszhangban áll az ő rendszeres működéseivel. Honnan meritjük mi mindnyájan főbb ismeretünket? Nem a külső világegyetemből; nem az anyagi természet megállitott törvényeiből; hanem a nálunknál előhaladottabb értelmes lényektől. A bölcsek és jók tanitásai a mi fősegédeink. Ha a fensőbb lelkekkel való viszonyunk félbe volna szakitva, ha semmi más tanitónk nem volna, csak a természet a maga megállitott törvényeivel, a nap és éj és az évszakok változhatatlan forgásával, akkor mindig a gyermekkor tudatlanságában maradnánk. A természet olyan könyv, a melyet csak egy értelmes magyarázó segélyével olvashatunk. Az a nagy törvény, a mely alá az ember helyezve van, az, hogy nálánál tökéletesebb lényektől nyerjen felvilágositást és ösztönt. A kijelentés semmi sem egyéb, mint az emberiséget előbbrevivés emez általános módszerének kiterjedése. Ez esetben Isten magára vállalja azt a hivatalt, a melyre minden eszes lény hivatva van. Ő közetlen tanitója lesz egy néhánynak, közölvén velök az igazságoknak magasabb rendét annál, mint a milyent azelőtt elérni lehetett, a melyet nekik viszont meg kell tanitaniok saját nemöknek. Itt semmi új hatalom vagy elem nem lépett bé a rendszerbe, ez csupán kiszélesbitése annak a munkásságnak, a melytől az ember haladása főképpen függ.

Vegyük most fontolóra: miért vagy minő czélból rendelte Isten az emberi haladás főeszköze gyanánt a fensőbb lelkek világosságának az alsóbb lelkekkel való közlését; és ha ugy tünik fel, hogy a kijelentés meglepően alkalmas arra, hogy hasonló, bár fontosabb czélt előmozditson, akkor kezünkben egy másik jegy van arra, hogy a kijelentés és rendes gondviselés közti egybehangzást mutassa. Miért van, hogy Isten az emberek haladását az embertársaiktól való tanulástól tette függővé? Miért vannak az előhaladottabbak megbizva, hogy a kevésbbé felvilágosodottakat tanitsák?

A nagy czél, sőt azt hiszem, a főczél, az, hogy érdekes viszonyokat állitson meg az emberek között, hogy őket nemes érzelmek által egymáshoz kösse, a jóindulatu érintkezést előmozditsa, tisztább szeretetet hozzon létre annál, a milyen a csupa külső adományok közléséből származik. Már most észszerüen elhihetjük, hogy a Teremtőnek czélja éppen oly igazán magához kötni teremtményeit, mint egyikamáshoz, s maga iránt még erősebb hálát, bizalmat és szeretetet ébreszteni; mert ezen Isten iránt való érzelmek sokkal boldogitóbbak és nemesitőbbek, mint bármely más lény iránt; és nyilván való, hogy tényleg a kijelentés, vagy közvetlen isteni tanitás éppen ugy szolgál arra, hogy e kötelékeket az Isten és ember közt megállapitsa, mint az emberi tanitás arra való, hogy az embereket egymáshoz füzze. Mi tehát a kijelentésben oly czélt látunk, a mely megfelel annak, a melyet a főlény az ő közönséges gondviselésében elfogad. Ki hozhatná kétségbe azt, hogy az itt állitott czél méltó az ő közvetitésére? Az ő jósága semmi magasabb rendü czélt nem tűzhet ki, mint hogy teremtményeinek lelkét és szivét magához emelje. Atyai jelleme zálog arra nézve, hogy neki e kimondhatatlan boldogságot kell czélul kitüznie eszes teremtményei számára; s a kijelentés nemcsak az által felel meg e czélnak, hogy új tanokat tár fel az Istenhez való viszonyra vonatkozólag, hanem ama lelket megillető erősség által is, a melyet az magában foglal, s a mely mutatja, minő különös érdekeltséggel viseltetik az ő emberi családja iránt. Valóban az oktatásnak eme módjában mélyebb jelentőségü és szeretetteljesebb jellegü kifejezés van annál, a mit nekünk a természet megállitott rendje tanit. A kijelentésben Isten szól hozzánk saját nyelvünkön, azon a hangon, a melyet az emberi barátság használ. Oly szeretetet mutat, mely áttör a tartalékon és távolságon, a melyről mindnyájan érezzük, hogy az egyedül az ő munkái által való tanitási módszerének sajátja. Ez a mi lelkünket ő hozzá erősiti. Mi rátekinthetünk a természetre a nélkül, hogy arra a lényre gondolnánk, a kinek dicsőségét hirdeti; azonban Isten elválhatatlanul összse van kötve a kijelentés eszméjével, sőt annak részét teszi. Menynyivel közelebb hozza őt ez az egyenes érintkezés az emberiség tömegéhez! Ez okból a kijelentés fontosnak látszanék előttem, ha egyszerűen a természet tanitásait ismételné is. A nagy igazságoknak kevésbbé szabályos irányban, rokonibb, családiasabb hangon való emez ismétlése különösen alkalmas arra, hogy a lelket menynyei atyjának

jelenlétére és jóságára ébreszsze. Én tehát a kijelentésben oly czélt látok, a mely megfelel annak, a miért az emberi tanitás alapitva volt. Mindkettő oda czéloz, hogy a tanitót és tanitványt tiszta szeretetben összehozza.

Vizsgáljuk meg továbbá, hogy mi nemü az a tanitás, a melyet magasabb lelkek az emberek között az alsóbb rendüekkel közölni főleg hivatva vannak. Egy más megegyezést fogunk látni itt a kijelentés és a közönséges emberi tanitás közt, a mi az emberi nem tökéletesitésének nagy eszköze. Minemü az az oktatás, melyet a szülék, a korosak és tapasztaltak az ifjaknak adni igyekeznek, s a melytől ez osztálynak épsége, biztonsága főként függ? Ez oly oktatás a jövőre, felnőtt korukra nézve, a mely alkalmas arra, hogy őket azon életre előkészitse, a mely eléjök tárul. Midőn Isten nekünk életet ad, az ő akaratából történik, hogy előre figyelmeztetve legyünk létünk jövendő állására, elközeledő férfi és női korunkra, azokra a jelenetekre, kötelességekre, és munkákra, a melyeken át kell hatolnunk; s e czéltól oly lényekkel fűz összze minket, a kik már átvándoroltak azokon az ösvényeken, a melyekre mi lépni akarunk, s a kiknek kötelességök, hogy minket egy előhaladottabb kor számára felneveljenek. Az oktatás a jövőre nézve a tökéletesedés főeszköze. A kijelentésnek az a czélja, hogy nekünk e tárgyban oktatást nyujtson; hogy feltárja előttünk az életet, a mely előttünk áll, és arra alkalmasokká tegyen. Egy jövő élet annak folytonos feladata. Hogy Isten felvilágositson minket amaz életre nézve, ha arra rendelt, ez oly dolog, a mit meg kell várnunk az ő gondosságától, a menynyiben minket földi létünk jövőjét illetőleg megtanitani törekszik. Maga a természet is kiván, sőt az analogia is igér némi felvilágositást az emberi rendeltetés tárgyára nézve. E kérdést bővebben tárgyalom később. Most egyszerüen csupán a megegyezést kivánom kimutatni, a mely e tekintetben a kijelentés és a rendes gondviselés között van.

Az észrevételeknek egy más rendjére térek, a mely lelkem előtt kiválólag alkalmas arra, hogy azt a határozatlan képzetet ellensulyozza, mely szerint a kijelentés ellenmondásban van a természettel. Hogy a természetről itélhessünk, tekintetbe kell vennünk annak magasabb rendü lényeit. Vizsgálnunk kell az emberi lelket, a melyről mindnyájan érezzük, hogy az anyagnál magasabb lét. Én azzal tartok, hogy az emberi lélekben vágyak, mély vágyak vannak, a melyeket a dolgok rendes folyama által nyujtott bényo-

mások és tanitások nem elégitenek ki. Jól tudom, hogy ez oly tárgy, a mely a közönséges lelkü és érzékies emberben, ha gúnyt nem is, de bizalmatlanságot idéz elé; de én kimondom a mit tudok; és engem semmi sem indit meg oly kevéssé, mint amaz emberek gúnyjai, a kik saját természetöket megvetik. Az emberi természet legmeglepőbb nézeteinek egyike az aránytalanság, a mely egyfelől felfogásai s epedéseinek tárgyai, másfelől a közt van, a mit a jelen élet rendjén talál vagy biztosithat. Ez hajlandó arra, hogy jelen határain túlterjedjen. A tökéletességnek és boldogságnak oly eszméi támadnak, a melyeket most nem valósithat. Oly példányképet hord önmagában, a melytől naponként és óránként meszsze elmarad. Ez az önmagával való ellenkezés sok éles fájdalomnak forrása. Legtöbb emberben legalább egy homályos öntudat van arról, hogy ők valami magasabbra vannak teremtve annál, a mire szert tettek, — egy benső meghasonlás érzete, némi állandó jóra való vágy, a csupa külső birtokkal való elégületlenség; s a mely mértékben tisztulnak e meggyőződések és vágyak, abban a mértékben válnak az Istentől való oly felvilágositás és segély kivánalmaivá, a melyeket a természetben feltalálni nem lehet. Jól tudom, hogy az érintett szükségek csak gyengén vannak kifejlődve az emberek legnagyobb részében. A tömeg hozzá levén szokva, hogy gondolatait és erejét a külvilágra szentelje, nem tud béhatolni saját lelkébe és nem tudja azt magyarázni. Külső okoknak számitják bé azokat a nyomorokat, a melyek belső forrásból erednek. Nem őrzik meg azon jobb gondolatokat és érzelmeket, s alig is tudnak azokról, a melyek néha lelkeiken átvonulnak. De mégis kevesen vannak, a kik olykor ne lennének elégedetlenek önmagokkal, a kik nem érzik azt a roszat, a mit magoknak okoztak, és a kik nem vágynak arra, hogy lelkök titztább és nemesebb állapotba jusson. Az a gyorsaság, melylyel a lelkesült ékesenszólás a sokaságot megragadja, midőn előttök a szellemi világról a valóság hangján beszél, arra mutat, hogy az emberi természetnek a tudatlanság és lesülyedés közepette is mély szükségei vannak. Azonban minden ember nem merül belé egészen a külső dolgokba. Vannak, s nem kevesen olyanok, a kik sokkal hűbbek természetökhöz, s a kiket ennélfogva annak hivebb képviselőinek kell tekinteni; az ilyenekben az érintett szükségek egész erélylyel vannak kifejtve. Vannak, kik fájdalmasan érzik saját tökéletlenségöket; a kiket a nagylelküség és feláldozás ritka példái lángra gyulasztanak; a kik sem-

mit sem óhajtanak inkább, mint erőt a kisértetek felett, az önző szenvedélyek felibe emelkedést, az akaratnak a kötelesség benső törvényével való megegyezését, a botránkozás nélküli lelkiismeret nyugalmát és vallásos bizalmat; a kik örvendenének, hogy jelen életöket feláldozhatják annak a mocsoktalan, tiszta és önzetlen erénynek, a melynek előképe és csirája megvan saját lelkökben. Az ily emberek csak Istenben találnak menedéket, s készek arra, hogy az ő kegyelmes czéljairól szóló kijelentést kimondhatatlan ajándék gyanánt fogadják. Én azt mondom tehát, hogy az emberi természetnek oly szükségei vannak, a melyeket a természet nem elégit ki. És ezek nem esetleges érzelmek, sem számitásba nem tehető agyrémek, hanem mélyek és maradandók, s egy vagy más alakban minden korszakban ismétlődnek. Átlengik a nagy szellemek műveit; lánggal égnek a legmagasztosabb lelkekben. Ezek oly elvek, a melyeket Isten beoltott földi teremtményei legfensőbb rendjébe, a melyhez a kijelentést intézte; azt mondom tehát, hogy a kijelentés akármi egyéb, csak nem ellensége a természetnek.

E tárgynak bővebb felvilágositása végett vegyük még fontolóra, hogy a keresztény kijelentés az emberi természetnek minő főtehetségére akar befolyást gyakorolni, s aztán vizsgáljuk meg, vajjon e főtehetségnek kiváló méltósága és fontossága nem szolgál-e egyszersmind elegendő okul arra, hogy annak előmozditására és ápolására különös intézkedés történt. Ha igen, akkor a kijelentést az emberi lélek követelményének lehet tartani, s annak a természettel vélt összse nem illősége elenyészik. A lélek minő elvének vagy tehetségének volt tehát szánva a keresztény vallás? Bizonyára nem azért volt adva, hogy az értelmet tapasztalati vagy bölcsészeti tudományokkal gazdagitsa, vagy hogy a képzelő tehetséget és izlést tökéletesitse, az által, hogy a művészet fenséges és szép példányait mutatja fel. Nem az volt a czél vele, hogy a nyilvános életre éles elmét, vagy a magánélet számára ügyességet és találékonyságot nyujtson. Ebben kétségkivül az volt a czél, hogy mind e tehetségeket kifejtse, de csak mellékesen, és befolyása által magasabb szellemi elvre emelje. Ez eredetileg az emberben levő erkölcsi tehetséghez van intézve és különösen ahoz van alkalmazva. Ez az embert mint erkölcsi lényt veszi tekintetbe s arra czéloz, a ki lelkiismerettel vagy az erkölcsi kötelesség ismeretével van felruházva, s a ki alkalmas a szellemi jelességnek ama sajátszerü alakjára, a melyet mi igazságosságnak,

erkölcsiségnek vagy erénynek nevezünk, és ki van téve ama sajátszerü rosznak, a vétek nek. Mostmár önkéntelen felmerül az a kérdés: miért használ Isten oly rendkivüli eszközöket, hogy azok által előmozditsa az erényt, és nem a tudományt, hogy segitse a lelkiismeretet, nem pedig az értelmet és más tehetségeinket? Vajon van-e az erkölcsi tehetségben alap-ok arra nézve, hogy annak érdekében ily sajátszerü intézkedés történjék? Én azt állitom, hogy van. A mi erkölcsi természetünk felettébb különbözik minden más szellemi tehetségeinktől s meszszire feljülmulja azokat. A lelkiismeret a legfőbb hatalom mibennünk. Lényege, különös jellemvonása: a független uralkodás. Isteni tekintélylyel szól. Hivatása az, hogy parancsoljon, dorgáljon és jutalmazzon; s a boldogság és tisztelet attól a kegyelettől függ, a melylyel reá hallgatunk. Minden más tehetségeink haszontalanokká, sőt a haszontalannál is roszabbakká válnak, ha a kötelesség elve által nincsenek ellensulyozva. Az erény a legfőbb jó, a legnagyobb szépség, az isteni ajándékok legistenibbike, a léleknek ép és öszhangzatos kifejlődése s a halhatatlanság csirája. Méltó minden áldozatra, s hatalmában áll az áldozatokat és szenvedéseket a dicsőség és öröm koronájává változtatni. A bűn, vétek, egy sajátnemü rosz, a melyet semmi mással nem kell öszszezavarni, Ki nem érzi azonnal a nagy különbséget a szerencsétlenség és vétek, a test betegsége és a lélek rútsága között? A bűn, vétek, a lelkünkben és a világegyetemben levő legfelségesebb erővel való harcz. Gyülöletessé teszi az egyént önmaga előtt, s az Istenben és minden tiszta lényekben való egyenesség elvét ellene fegyverzi. Megmérgezi vagy kiszárasztja az öröm forrását, az élet szükségszerü fájdalmait kimondhatatlanul megneheziti. Ez nem idegen rosz, hanem átok és romlás épp a mi létünk központjában. Természetes szövetségesei a félelem, szégyen és önkinzás; s mig a jelent a vigasztalástól megfosztja, a jövőt remény nélkül hagyja. És én azt mondom, hogy mi ebben az erölcsi rosz által okozott sajátszerü romlásban, és az erkölcsi jónak eme sajátszerü értékében elég okot találunk arra nézve, hogy Isten az erény érdekében és a bűn elhárintására különösen közbenyuljon. Az örökkévaló atyának válik teendőjévé, hogy teremtményei erkölcsi állapota és szükségei iránt különös érdekeltséget nyilvánitson. Azoknak nagy és folytonosan tartó romlottsága alkalmul szolgál a megmentés sajátszerü módszereinek; s egy oly kijelentésnek, a

melynek czélja az emberiséget megújitani s a tökély felé vezérelni, olyszerü czélja, a mely ha nem kivánja is meg az atyai szeretetnek e kitünő nyilvánitását, de igazolja.

Az eddigi vizsgálódásokkal czélom volt nem anynyira annak bébizonyitása, hogy kijelentés történt, hanem inkább az, hogy eloszlassam azon alaptalan és határozatlan nézetet, mintha a kijelentés ellenmondásban állana a természettel és hogy kimutassam a kijelentésnek az isteni világkormányzat szellemével és alapelveivel való öszszehangzását. Már most vizsgálat alá veszem a keresztény vallás egyenes és tényleges bizonyitékait, elkezdvén nehány észrevételen ama bizonyiték természetére és elégséges voltára vonatkozólag, melyen az főleg alapul.

A keresztény vallás ezelőtt mintegy ezer nyolczszáz esztendővel keletkezett. Annak bizonyitékait tehát a történelemben kell keresni. Viszsza kell mennünk születésére, s éppen ugy értenünk kell azt az állapotot, a melyben akkor a világ volt, mint ismernünk kell annak eredete, előmenetele és alakulása körülményeit; és szerencsére e tárgyakra vonatkozólag teljesen kezünkben van az a világosság, a mi igaz itélethez szükséges. Nem kell azt képzelnünk, hogy régi vallásnak már régiségénél fogva homályba kell burkolva lenni. A keresztény vallás legkorábbi idejéből eleget tudunk arra nézve, hogy az annak igaz volta felől való kérdéshez hozzájuthassunk. A multat éppen oly igazán lehet ismerni, mint a jelent; s ez elv oly fontosnak tetszik nekem jelen beszédemben, hogy figyelmöket fel kell reája hivnom.

A multat, a mint mondám, ismerni lehet; de ez nem minden; abból meritjük legfontosabb ismeretünket. A korábbi idők a mi kiváló tanitóink. Politikai és vallásos intézményeink, törvényeink, szokásaink, gondolkozás- és életmódunk a legrégibb időkből fenmaradt és ezek legnagyobb részét a történelemből nyert világosság nélkül megérteni nem lehet.

A multnak nemcsak legközelebb elmult idejét, vagyis azokat tudjuk ismerni, a melyek saját időnkhöz legközelebb esnek, hanem azokat is, a melyek rég elteltek. Egy tanult ember sem hozza inkább kétségbe Nagy Sándornak vagy Caesarnak Krisztus előtti győzelmeit, mint a Napoleon hóditásait napjainkban. Enynyire nyitva áll számunkra a közlekedés a hajdankor némely korszakaival, oly számosak a tudósitások, a miket nekünk hátrahagytak, hogy mi azokat még a hozzájok közelebb álló időknél is jobban ismer-

jük; és egy vallás, mely ezelőtt 18 századdal keletkezett, sokkal érthetőbb, s igaz vagy hamis voltának sokkal több döntő érveivel rendelkezhetik, mint az, a melyet tőlünk csak ezen idő negyed része választ el.

A dolgok természetéből kifolyólag nemcsak sokat tudhatunk és kell tudnunk a multból; mert a jelen a multból keletkezett, annak örököse, gyümölcse, képviselője és mélyen jelezve van általtala. Az események nem enyésznek el megtörténtök pillanatában. Semmi sem történik ugy, hogy maga után nyomot ne hagyjon; s ezek sok esetben oly tiszták és különbözők, hogy saját okukra nézve semmi kétséget nem hagynak fenn. Mindnyájan értjük, hogy az anyagi világban az események miként tesznek tanuságot magokról a jövő korszakoknak. Ha egy ismeretlen tartományt meglátogatnánk, s figyelembe vennők a lávát, a mely különböző vastagságu földréteggel van boritva, és elfeketült kráterrel körülvéve, éppen oly szilárd meggyőződést szerezhetnénk arról, hogy a régi és azután következő időkben vulkán kitörések történtek, mintha azon időkben éltünk volna, a melyekben ezek megtörténtek. A föld repedései elbeszélnék nekünk, hogy minő borzasztó rázkodást szenvedett, s a rég kialudt tüzek borzasztó hatalma le lenne irva a pusztulásban, a melylyel korszakok nem tudtak szembeszállani. Már most a hóditás, a polgári és vallásos forradalmak éppen igy nyomokat hagynak a társadalomban, intézményeket, szokásokat és különféle emlékeket hagynak fenn, a melyek azok nélkül kimagyarázhatatlanok, és a melyek összesen véve azok megtörténtére nézve semmi kétséget nem hagynak fenn. A mult átnyúlik a jövőbe, a jelen tele van vele, és csupán a történelem világánál lehet értelmezni.

Azonban a korai időknek emez eredményein és maradványain kivül még más tiszta emlékeink is vannak a multból, a melyeket ha az elébbiekhez csatolunk, akkor tiszta ismeretet nyujtanak nekünk arról. Értem a k ö n y v e k e t. Egy könyv több egy megelőző kor emlékénél. A nyelv, ha le van irva, éppen oly hiven közli velünk másnak lelkét, mintha élő szóval volna elmondva. Ez egy neme a személyes érintkezésnek. A korábbi idők bölcsei ez által éppen oly valódilag átadják nekünk saját lelköket, mintha valami csoda által halottaikból feltámadnának, s velünk beszéd által közlekednének.

Ez észrevételekből azt tanuljuk meg, hogy a keresztény val-

lás az ő eredetének régisége által nincs vizsgálódásaink határain kivül helyezve; és ezeket különösen lehet arra a korra alkalmazni, a melyben az evangelium először a világnak adatott. Vallásunk nem keletkezett a hiteles történelem kora előtt. Elég eszközünk van arra nézve, hogy annak legrégibb helyzetéhez hatolhassunk; s a mi nagyon fontos, a keresztény vallás által támasztott mély és sajátszerü érdekeltség anynyira rászegezte a legtanultabb és legélesebb elméjü emberek komoly figyelmét annak eredeti kihirdetése korszakára, hogy a hajdankor egyik idejét sem lehet oly teljesen érteni. A keresztény vallás abban az időben keletkezett, a mikor Göröghon irodalma és bölcsészete szélesen és meszszi el volt terjedve, és nagy lökést adott az emberi léleknek; és a mikor Róma példátlan hóditások által a polgáriasult világ és sok félig polgáriasult tartomány központja és összekötő kapcsa lett, s oly közlekedést állitott fel az egymástól meszszi fekvő tartományok közt, a mi addig ismeretlen volt. Nem kell tehát nekünk az útat pislogó mécsnél keresgélnünk. Eszközeink és tudósitásaink különfélék és nagyszerüek. Kétségtelen tények állanak vallásunk eredetére nézve rendelkezésünkre, a melyekből annak igazsága könnyen kihúzható. Eléadok néhányat a tényekből, a melyek e tárgy feletti okoskodásunk első lépcsőit képezik.

1. Először is, egész bizonyossággal tudjuk az i d ő t, a melyben a keresztény vallás alapittatott. E tényre nézve nincs és nem lehet semmi kétség. A pogány és keresztény történetirók egybehangzólag szólanak e tárgy felől. A keresztény vallás legelébb a Tiberius idejében prédikáltatott. E korszak előtt semmi nyoma nincs, azután oly világosak és elismerttek annak lételére nézve a bizonyitékok és ismertető jelek, hogy emlitenem sem szükség. Itt az egyik fontos tény kétségtelenné van téve.

2. Másodszor ismerjük a h e l y e t, a hol a keresztény vallás keletkezett. Senki sem vitathatja el az országot, a melyben világra jött. Zsidó eredetét nemcsak az összes történelem bizonyitja, hanem rá van nyomva homlokára, s összve van szövődve annak szervezetével. Nyelve, a melyen hirdetve van, azonnal Judeába viszen minket. Neve a zsidó prófécziából származott. Az új testamentumot csak zsidók irhatták. Az irók folytonos vonatkozásai és czélzásai ama nép véleményeire és szokásaira oly természetesek, szándéktalanok és folytonosak, anynyira hozzá vannak szokva, hogy ugyanazon forrásból kölcsönözzék a metaphorákat, hasonlatokat

és typusokat, a melylyel tanaikat világositják, hogy azt lehet mondani, hogy a keresztény vallás, külső alakjára nézve, belé van gyökerezve a zsidó vallásba. És itt egy második megállapitott tényünk van. Tudjuk, hogy hol született.

3. Ismét, ismerjük az egyént, a ki a keresztény vallást alapitotta. Ismerjük szerzőjét, s a dolog természetéből kifolyólag e tényt csak tudni lehet. Egy vallás alapitója természetesen és szükségkép általános vizsgálódás tárgya. A hova csak az új hit eljut, legelébb is ez égető kérdések merülnek fel: „Honnan jön? Kinek tekintélyén alapul?“ A kiváncsiság soha sem feszültebb, mint amaz egyén irányában, a ki isteni küldetést igényel, s új vallást terjeszt. Ő az utolsó ember, a kit tekintet nélkül hagyni vagy félreérteni lehet. A keresztény vallásnál, különösen, azt lehet mondani, hogy az emberek kényszeritve voltak annak alapitójáról tudni, mert az ő története lényeges részét teszi vallásának. A keresztény vallás nem elvont tan, a mely szerzőjét látkörön kivül helyezi. Ő éppen annak lelke. Rajta alapul, s a legjobb magyarázatot az ő életében találja fel. Azonban ez észrevételeket mellőzni lehet. Annak egyszerü elgondolása, hogy a keresztény vallásnak szerzőjének kellett lenni, és hogy ezt mindig Jézusnak tulajdonitották, és senki másnak nem, az általam megállapitandó tényt kétségen kivül helyezi.

4. Továbbá megjegyzem, hogy mi a keresztény vallásnak nemcsak alapitóját ismerjük, hanem ismerjük azokat a követeket is, a kik által ő azt a világban hirdette és terjesztette. Egy új vallásnak terjesztők, első tanitók kellenek, s annak ezekkel benső összeköttetésbe kell jőnie. Egy társadalom nem tudhat keveseb-bet azokról a tanitókról, a kik valamely új hitre téritették, mint arról a hóditóról, a ki új kormány alá vetette; és a hol az irás mestersége ismeretes, és események elbeszélésére használtatik, ott az előbbi tényt éppen ugy hátrahagyják az utókornak, mint az utóbbit. Minden kor azt bizonyitja, hogy azok a férfiak voltak a keresztény vallás első hirdetői, a kiket apostolok-nak neveznek, és rajtok kivül senkiről sincs említés, hogy ily hivatalt viselt volna; és lehetetlen, hogy e tárgyra vonatkozólag ily bizonyiték hamis legyen.

5. Ismét; mi nemcsak azt tudjuk, hogy a keresztény vallást ki, mikor és hol tanitotta; hanem egy rakás különböző kútfőből azt is tudjuk, hogy minő volt átalában az a vallás, a mint ala-

pitója kezeiből kikerült. Hogy e tárgyra nézve megbizonyosodjunk, nem szükség szent iratokhoz folyamodnunk. A Krisztus és az apostolok utáni kortól fogva le a jelenkorig egy egész sora, majdnem megszámlálhatatlan serge létezik az iróknak, a kik a keresztény vallásról irtak; s bár ezeknél sok különböző véleményt fedezünk fel, s Krisztus némely tanitásainak ellentétes magyarázataira bukkanunk, mindazáltal egészben véve az ő élettörténetének nagy tényeire és vallása némely nagyszerü elveire nézve anynyiban megegyeznek, hogy mi az általa tanitott rendszer általános jellemére vonatkozólag tévedésben nem lehetünk. Az okoknak még csak árnyéka sem létezik ama véleményre nézve, mely szerint a Jézus által tanitott eredeti rendszer elveszett, helyébe az ő nevében egy új lett volna felállitva és megszilárditva. A keresztény vallás sok és nagy romlottságai nem fedték és nem tudták elfedni annak fővonásait. A legnagyobb romlottságok az apostolok halála után következő században keletkeztek, akkor, a midőn némely vad és ábrándozó felekezetek oda törekedtek, hogy az új vallást egyesitsék azzal a hamis bölcsészettel, a melyhez pogány állapotukban hozzá voltak szokva. Önök megitélhetik annak jellemét és igényeit, ha elmondom, hogy átalában véve megegyeztek egymással annak hivésében, hogy az az Isten, ki a világot teremtette, s kit a zsidók imádtak, nem a fő Isten, hanem egy alsóbb rendü és tökéletlen istenség, és hogy az anyag öröktől fogva létezett, s lényegileg és változhatatlanul rosz volt. E felekezetek mégis oda törekedtek, hogy amaz iratokban találjanak támaszt maguknak, a melyeket a keresztények nagy része az apostolok munkáinak tekintett és tisztelt; és minden gúnyolódásaik közepette is elismerték és tanitották Krisztus csodáit, feltámadását és vallásának legfontosabb elveit; ugy hogy a keresztény vallás átalános természetét, a mint az alapitójától eredett, kétségen kivül meg lehet határozni. Itt egy másik nagy fontosságu mozzanat van megállapitva.

6. Eléadtam már önöknek egynéhány részletet a keresztény vallásra vonatkozólag, a mely semmi kétséget meg nem szenved; s ez elvitathatatlan tények nagy fontosságuak egy a keresztény bizonyitékokról szóló értekezésben. De még egy sokkal fontosabb pont van, a melyet nem lehet oly hirtelen bébizonyitani, mint ezeket. Azonban remélem, hogy eleget tudok mondani arra nézve, hogy azt egy beszéd határainak átlépése nélkül kétségtelenné tegyem; és én önök komoly figyelmét felhivom reá. Azt mondom tehát,

hogy átalában nemcsak azt tudjuk, mi volt a keresztény vallás első terjedése alkalmával; hanem azt is tisztán tudjuk, a mit első hirdetői tanitottak, mert irataik kezeinkben vannak. A mi vallásunk az ő tulajdon kezök alatt van. Különösen négy elbeszélésünk van az ő mesterök életéről, munkáiról és szavairól, a mi nekünk az ő legmagánosabb és nyilvános tanitásait kezeinkbe adja. Anynyi áll, hogy nekünk még amaz iratok nélkül is erős érveink lennének a keresztény vallás igaz voltára nézve; azonban annak némely fontos elveire nézve kétségben lennénk hagyva; és belső erőssége, a mely megerősiti, sőt némelyek szerint feljülmulja a külső erősséget, nagyon sokat gyengülne. Annak, hogy az evangelium első hirdetőinek iratai birtokunkban vannak, nyilván nagy segitségünkre kell lennie azon igények megitélésében, melyekkel birhat a keresztény vallás a mi becsülésünk és tiszteletünkre nézve. Nekünk, mondom, kezeinkben vannak az iratok, és most hozzá fogok e pont tárgyalásához.

Jól tudom, hogy inkább szakavatott tudósok foglalkoznak azzal a kérdéssel, a melyre önök figyelmét most irányzom. De ez oly kérdés, a mely felett itéletet hozni józan eszü emberek illetékesek, s kiváló fontosságánál fogva minden keresztény igényelheti, hogy komoly vizsgálat alá vehesse.

A kérdés az: vajjon a 4 evangelium hiteles-e, az az: vajjon azok irták-e, a kiknek tulajdonitvák? Hogy erre megfelelhessünk, vegyük fontolóra, hogy mikép határoztuk meg átalán véve a könyvek hitelességét. Ezt azzal a világos megjegyzéssel kezdem meg, hogy valamely munka szerzőjének megtudására nem szükséges, hogy mi annak irásánál szemtanuk legyünk. Talán a jelen kor számtalan kiadványai közül egyet sem láttunk akkor, a mikor az iró rajta dolgozott. Sokkal több jön át az oceánon, és még is oly biztosak vagyunk szerzőjökre nézve, mintha tényleg láttuk volna a mint ők először megirták. Az, hogy azok, a kik valamely egyén iránt érdeklődnek, s a legjobb eszköz is van kezökben az igazság megtudására, valamely könyvet, élete idejében neki tulajdonitanak, minden kétséget eloszlat annak szerzőjére nézve. Az ilynemü erős és meszsze elterjedt meggyőződésnek okának kell lenni, és ezt csak az magyarázza meg, hogy a mű tényleg a vélt iró terméke. Jusson eszünkbe, hogy az emberekben erős hajlam van egy fontos és érdekes munka szerzőjének tudására. E tekintetben nevezetes példa állott előttünk a mi időnkben. Az Waverley

szerzője jónak látta, hogy egy darabig titokszerüségbe burkolózzék; és mi lett az eredménye? Egy politikai vagy tudományos tárgy sem okozott nagyobb izgatottságot, mint az a kérdés, hogy ki irta a művet. Nemcsak majd minden időszaki közlönynek tárgyául szolgált, hanem éppen e végre egy könyv is jelent meg, hogy a feladatot megoldja. E példa, jól tudom, felötlő volt; de ez a puhatolódzás a könyvek iránt a mi természetünk elve, s ez különösen tevékeny akkor, ha a kérdés alatti könyv sajátságos tekintély munkája.

Érintettem azt a bizonyosságot, melyet a korunkban kiadott könyvek szerzőire nézve érezünk. De a mi bizonyosságunk nem szoritkozik csupán saját korunkra. Minden olvasó ember oly biztos a felől, hogy Hume és Robertson irták azokat a történelmeket, a melyek az ő nevöket viselik, mint a felől, hogy Scott megirta napjainkban a Bonaparte életét. Ama jeles emberek ezelőtt 100 évvel születtek, s meghaltak azok legnagyobb részének születése előtt, a kikhez én beszélek. De az ő idejök és a mi időnk közti érintkezés anynyira nyitva áll és oly sokféle, hogy mi éppen oly jól ismerjük azok irodalmi munkásságát, mint a jelen korbeliekét. A most élő emberek közt többen vannak, a kik ama történetirók egykorui némelyikével érintkezésben állottak, s mi e nemzedékből különösen e csatorna által a legszabadabban érintkezünk az előttünk levővel, s annak meggyőződését az érdekes könyvek szerzőit illetőleg éppen oly tökéletesen tudjuk, mintha mi abban a korban éltünk volna. A következő kor éppen abban az érintkezésben lesz a jelennel, a melyben a jelen a multtal áll, és önök könnyen fel fogják fogni, hogy a mi eldődeinknek eme meggyőződéseit átadjuk közetlen utódainknak; és önök ilyenformán átlátják a tiszteletet, a mely a harmadik nemzedéknek ily tárgy feletti bizonyitványát megilleti.

Az imént mondottakból látjuk, hogy minő bizalommal és bizonyossággal határozzuk meg amaz iratok szerzőit, a melyeket korunkban, vagy a korunkhoz legközelebb eső időkben adtak ki. Ez észrevételeket könnyen lehet a hajdankor termékeire is alkalmazni. Midőn kérdés támad, vajjon egy régi könyvet az az egyén irt-e, a kinek nevét viseli, meg kell vizsgálnunk az ő kortársai véleményét, vagy azokét, a kik oly közel állottak az ő kortársaihoz, hogy azokkal szoros összeköttetésben állottak. Ezeknek e tárgy feletti helyes itéletet illető illetékességét láttuk; és ha ők meggyőződé-

seiket nekünk kétségtelen iratokban hagyták hátra, akkor ennek döntőnek kell lenni. E bizonyiték alapján sok régi könyvet azok szerzőinek tulajdonitunk a legszilárdabb hitben; és valóban mi a hajdankornak sok munkáját sokkal alsóbb rendü bizonyitékok alapján valódinak ismerjük el. Sok oly könyv van, a melyre nézve vélt szerzőik után sok századdal semmi feljegyzést sem lehet találni. Mindazáltal az a tény, hogy a mint azok néven emlitvék, az emberek azokat kétségtelenül egyhangulag bizonyos szerzőknek tulajdonitják, elég oknak látszik arra, hogy ha ellenkező bizonyitékot nem lehet felmutatni, azok termékeinek tekintessenek. Egy munkának emez átalános elfogadása, mint olyan, a mely egy különös irótól származott, oly eredmény, a melynek okának kell lenni; s hogy az emberek inkább őt nevezik meg, mint más embert, ez abban leli legtermészetesebb és legvilágosabb magyarázatát, hogy ezt tényleg ő irta.

Már most rátérek, hogy ez elveket a Krisztus történetét elbeszélő könyvekre, vagy is a közönségesen ugynevezett *Evangeliumokra* alkalmazzam. A kérdés az, hogy amaz iratok szerzőit illetőleg minő bizonyiték maradt hátra azok vélt szerzőinek korából, vagy az azok idejéhez oly közel álló és azzal szoros kapcsolatban álló időből, a mely azok meggyőződéseinek hü képviselője legyen. A mint láttuk, e bizonyitvány alapján kell a könyvek hitelességét elhatározni. És én ezt annak elismerésével kezdem meg, hogy e tárgyra vonatkozólag semmi bizonyitékot sem lehet egykoru irókból meriteni. Egy iró sem nezezte meg az evangeliumokat, a ki a keresztény vallás első terjesztőinek korában élt. Anynyi áll, hogy azoknak semmi kétség alá nem vont irata nem maradt fenn, a kiket ők közetlen megtéritettek. Maradt ugyan fenn egy néhány értekezés, a melyek oly férfiak nevét viselik, a kik az apostolokkal ismeretesek voltak; de ezek eredete oly bizonytalan, hogy ezekre semmi okoskodást sem vagyok hajlandó alapitani. Egyébiránt azon sem kell csodálkoznunk, hogy az első kor egyes kereszténycinek munkái hiányzanak; mert ama kor az üldözés kora volt, a mikor az emberek inkább arra voltak hivatva, hogy *meghaljanak*, mint hogy *irjanak* vallásuk érdekében. Azt is hiszem, hogy az apostolok idejében kevés fontosságot tulajdonitottak minden könyvnek, hacsak nem e kitünő férfiak adták ki, vagy látták el tekintélylyel; és igen természetes, hogy a mit mások irtak, az nem igen jött forgalomba, s hamar elenyészett.

Az első keresztények kétségtelen iratai az apostolok kora után hetven évvel kezdődnek. E korszakban valószinűleg senki sem élt az apostolok kortársai vagy azok közül, a kiket ők legelébb megtéritettek. De sokan voltak életben olyanok, a kik ismeretségben állottak azokkal, a kik ama tiszteletre méltó nemzedéket túlélték. Mikor az apostolok meghaltak, nekik sok oly embert kellett hátrahagyniok, a kik őket ismerték; és ezek közül soknak még több évig kellett élni, s érintkezésben kellett állani azzal az új nemzedékkel, a mely az apostoli kor után támadt. A keresztény irók sora e nemzedék idejében kezdődik. Bár semmi oly termékünk nincs tehát az apostoli korból, a mely az evangeliumokra nézve tanuságul szolgálna, midazáltal vannak irataink a közetlen azután következő századokból, a melyeket a mint láttuk, az azokkal való összeköttetésnél fogva a leghitelreméltóbb tanuknak kell tekinteni e tárgyra nézve. És mit tanitanak ez iratok? Erre azt felelem, hogy azok tanubizonysága tiszta és teljes. Ezekből nemcsak azt tanuljuk meg, hogy az evangeliumok léteztek az ő idejökben, hanem azt is, hogy szélesen el voltak terjedve, hogy amaz emberek iratai gyanánt voltak fogadva, a kiknek neveit viselik, és hogy az emberek oly bizalommal és tisztelettel voltak ezek iránt, a milyennel semmi más könyv iránt nem. Ezek mint oly könyvek vannak idézve, a melyeket tisztelt szerzőik azért adtak a keresztény községnek, hogy a vallásnak nyilvános és maradandó okmányai legyenek; és ugy van emlékezet rólok, mint a melyeket a hit erősitésére tartott gyülekezetekben olvastak. Kérem, fontolják meg e bizonyitékot. Ez azokból az időkből jön le hozzánk, a melyek az első korral benső összeköttetésben állottak. Ha az evangeliumokat csak az apostolok utáni nemzedék találta volna fel és hozta volna forgalomba, elfogadta volna-e az a nemzedék mint oly könyveket, a melyek az ő koruk előtt is ismeretesek és tiszteltek voltak, s a melyeket atyáik és eldődeik a legtekintélyesebb és legbecsesebb okmányok gyanánt hagytak nekik hátra? Ez a dolog sokkal világosabb, hogysem magyarázatot hivánna; de minthogy sokan az ilynemü vizsgálódásokkal ismeretlenek, elmondok egy példát. Önök jól tudják, hogy különösen a Whitfield papsága nagy izgatottságot támasztott ez országban, ezelőtt mintegy 100 esztendővel. Már most tegyük fel, ha e pillanatban négy könyv jelennék meg, a melyek ama korszak négy legjelesebb emberének, Whitfieldnek, a tiszteletreméltó Edwardsnak, és még két más az ő vallásos működ-

déseikkel a legbensőbb viszonyban álló férfiunak nevét viselnék: tegyük fel, hogy e könyvek nemcsak azt beszélnék el, a mi megtörtént, hanem amaz elveket és szabályokat is magokban foglalnák, a melyeket e vallási vezetők tanitványaira vagy bámulóira minden lehető komolysággal és tekintélylyel rábeszéltek. Lehetségesnek gondolják-e önök, hogy azok mai követőivel és a közönséggel el lehessen hitetni azt, hogy e könyveket azok vélt szerzői irták, a vallásos közönségnek zsinormértékek gyanánt vannak adva, és mint tiszteletreméltó könyvek vannak hátrahagyva, holott azelőtt semmi ily munkáról nem lehetett hallani. Ez csak halvány magyarázat; mert az Whitfield és Edwards nevek olyanok, a melyeknek kevés fontossága vagy tekintélye van, összehasonlitva azzal, a mivel az apostolok az első egyházban birtak.

Nekünk tehát erős és elégséges okaink vannak hinni, hogy az apostolok idejében azon történeteket, a melyeket evangeliumoknak neveznek, amaz egyének munkái gyanánt fogadták, a kiknek nevét viselik, s kortársaik azok sajátjai gyanánt hagyták hátra. Tán azt fogja valrki mondani, hogy mind ez igaz lehet, de az apostolok idejében azok neve alatt hamisitott könyvek is általános forgalomba jöhettek? E tulzó felvételre előbbi észrevételeim nyomán elég lenne anynyit felelni, hogy az a körülmény, hogy egy könyvet általánosan valamely szerzőnek tulajdonitanak annak életében, oly alapul szolgál, a melytől a legkevésbbé kétségbe hozható munkák hitelessége függ. Még azt is hozzátenném, hogy e bizonyitéknak a jelen esetben különösen döntő ereje van. A keresztény vallás első hirdetői, a kiknek az evangeliumokat tulajdonitják, már hivataluknál fogva koruk nyilvános emberei közé tartoztak. Nekik nagy utazásokat kellett tenniök. Ugy kell lenni, hogy a különböző tartományok lakói tanácsot kértek tőlök az új vallásra vonatkozólag. Nekik mélyen kellett érdekelni az első áttérteket Ők a világ szemei előtt éltek. Mozdulataiknak, látogatásaiknak, tevékenységőknek, szavaiknak és irataiknak figyelmet kellett ébreszteni. Az általok irt könyveknek nagy mozgalmat kellett támasztani. Nem képzelhetünk nehezebb feladatot, mint azok neve alatt hamisitott iratokkal szedni rá oly keresztényeket és keresztény községeket, a kik velök benső összeköttetésben állottak, s az általános ügy érdekében tett működéseik iránt oly élénk figyelemmel voltak. Elég alkalom volt arra, hogy a hamisságot felfedezzék; s azt képzelni, hogy ily körülmények között a hamisság sikerülhet, az iro-

dalom történetében és az emberi természetben való jaratlanságot árul el.

Ide járul még, hogy az első kereszténveknek a lehető legerősebb indokaik voltak arra nézve, hogy tisztán megtudják, vajon az apostoloknak tulajdonitott iratok valóban azoké-e. Korábbi észrevételeimben érintettem a világnak azon szorongó törekvését, melynélfogva az Waverley szerzőjét megtudni igyekezett. Az indok itt csupa kiváncsiság volt; és mégis minő komoly kutatást vitt végbe a tömeg. A szerző nevének kevés vagy semmi fontossága nem volt. A könyv ugyanaz maradt, arczképei szintoly élénkek, az emberi szivet illető leleplezések éppen oly hivek és erőteljesek voltak, lett legyen bár a szerző ismeretes vagy ismeretlen. Igy van ez a legtöbb munkával. A tudományos, bölcsészeti, erkölcsi és szépirodalmi könyvek fontosságukat és tekintélyöket nem iróiknak, hanem tartalmaiknak köszönik. A négy evangelium különbözött e tekintetben. Az első megtértekre nézve nem volt mindegy, akárkitől származtak. Ha az apostolok vagy társaik irták, akkor ezeknek bizonyos tekintélye és szentsége volt, a mivel semmi más feltétel alatt nem birtak volna. Ezek a keresztény községre nézve törvénykönyvekké lettek, a melyek megkötötték lelkiismeretöket és életöket. Azt gondolni, hogy a nagy tömeg vakon és vizsgálódás nélkül elfogadta az ilyen könyveket, holott kezében voltak mindazok az eszközök, a melyek által azok valódi eredetét megtudhatták, anynyit teszen, mint az első megtérteket eszteleneknek és kórságosoknak tartani,— oly vád, a melyet legroszabb ellenségök sem fog ellenök emelni, s a melyet az ő vallásuknak és erkölcsi rendszeröknek koruk minden bölcsészeti rendszereit meszsze túlszárnyaló elsőbbsége eléggé megczáfol.

Elvégeztem már az evangeliumok hitelességére vonatkozó ugynevezett történeti vagy külső bizonyitékot; az-az, azt a bizonyitékot, a mely onnan keletkezik, hogy amaz iratokat a keresztény vallás első és következő századaiban az apostolok iratai gyanánt fogadták és tisztelték. De mielőtt e tárgyat félbehagynám, szeretnék rámutatni egy nehézségre, a mely némelyek lelkét szorongathatná. Ugy gondolom, hogy önök közül többen hallották azt, hogy nagyon korán, valószinüleg a 2-ik század kezdetén, az apostolok nevében iratokat hamisitottak; és sokan azt kérdhetnék, hogy a négy evangelium nem tartozik-e ezek közé. A felelet erre az, hogy, a mint látszik, a keresztények nagy

része, a keresztény vallás első és következő századaiban, ezeket az apostolok vagy azok társai iratainak fogadta el és tisztelte. A hamisitás hamisitásnak marad, mert a hamisitott iratokat nem fogadták ugy, semmi tiszteletben nem tartották, sőt a keresztény község azokat mint költötteket elvetette. Ez a nagy különbség. Ne lepjen meg minket az, hogy abban a nagyszerü mozgalomban, a melyet a keresztény vallás első hirdetése és diadalai létrehoztak, sokféle tulzó nézet keletkezett, és hogy az emberek megkisértették az új vallásba megállapitott rendszereket elegyiteni: s miután az evangelium első hirdetőinek nevei kiváló tiszteletben részesültek, nem csodálkozhatunk, ha a felekezetek vezérei részint igaz, részint hamis tudósitásokat terjesztettek e kitünő férfiakról, s ez által apostoli szentesitést igyekeztek adni saját véleményeiknek. Hogy ez iratokat az apostolok iratai gyanánt terjesztették-e, vagy csak oly tudósitások gyanánt, a melyeket hallgatóik az ő tanitásaikról készitettek, még vita tárgya; azonban azok eredetére nézve kevés kétség lehet. Mi felelhetünk azok létéről, és arról a kedvezésről, a melyben részesültek. Ezeket általában azért irták, hogy némely tulzó felekezetek ábrándozásainak vagy szemlélődéseinek tekintélyt kölcsönözzenek. Ez iratok leginkább a' felekezetekre szoritkoztak, s velök együtt nagy részök elenyészett. Semmi okunk nincs, hogy ez iratokat a mi evangeliumainkkal összevétsük, a melyek eleitől fogva el voltak terjedve a keresztény világban, s ama tiszteletre méltó férfiak munkái gyanánt tiszteltettek és maradtak fenn, a kiknek neveiről nevezve vannak.

Enynyiben eléadván az evangeliumok hitelessége bébizonyitására a történeti erősséget, vagy is, hogy azokat vélt iróik irták, hozzáteszem, hogy vannak még más hihetőségi vagy *belső erősségek* is, a melyeknek magokban véve is nagy fontossága van, ha pedig az elébbiekkel kapcsolatba hozzuk, akkor oly erősséget alkotnak, a melynek nem könnyen lehet ellentállani. Az idő csak egynehányat enged érintenem azok közül.

Valamely szerző igényei mellett szól az a körülmény, ha a neki tulajdonitott könyvet más egyénnek soha se tulajdonitották. Én nem tudom, hogy a hitetlenség nevezett-e meg valamelyik században egyéneket, a kikhez inkább el lehessen nyomozni az evangeliumokat, mint azokhoz, a kiknek neveit viselik. Nekünk nem kell különböző irók közt választanunk. A versenytársak hiánya, közönséges esetekben, döntő érvnek tekintetik egy vélt szerző érdeké-

ben, hacsak magokban a könyvekben nincs valami alap, a mely más kezet gyanittasson. Miért ne alkalmazzuk ez elvet az evangeliumokra nézve is, éppen ugy, mint minden más munkákra?

Egy másik hihetőségi erősség ama hit érdekében, mely szerint az evangeliumokat a keresztény vallás első hirdetői irták, annak elgondolásából keletkezik, hogy tőlök ily könyveket várni lehetett. Alig lehet felfogni, hogy az apostolok, a kiknek buzgalma az ő rendszeröket oly sok nemzet közé bévitte, és a kik az olvasás és irás korában éltek, tanaikat a hagyományra bizták volna, s elhanyagolták volna a rendes elővigyázatot, hogy azokat az egyetlen maradandó alakba öntsék, a melyben azokat egyedül lehetett tényleg hátrahagyni, s a mely által minden más rendszer fentartatott. Észszerü dolog feltenni, hogy ők leirták, a mit tanitottak; s ha leirták, akkor alig lehetséges, hogy irataik elvesztek volna. Tudósitásaikat ugy kellett az embereknek fogadni, s mint kincseket gyüjteni öszsze, mint a hogy tudjuk, hogy az evangeliumok fogadva voltak; és innen származik egy erős gyanitás eme könyvek hitelességére nézve.

Ismét; e könyveken erősen rajta van annak bélyege, hogy az apostolok idejében irattak. Nincs bennök a későbbi idők nyoma, semmi sincs olyan, a mi oda mutatna, hogy a szerzők egy más korszakhoz tartoztak. Már most önök közül azoknak, a kik az ily dolgokkal ismeretesek, szükségtelen megjegyeznem, hogy mily nehéz egy iróra nézve, hogy azt a kort el ne árulja, a melyben él, és a dolog igen világos. Minden kornak megvannak sajátságai, vannak szokásai, eseményei, érzelmei, szavai, és saját kifejezései; s egy ember, a ki ezek közt nőtt fel, természetesen anynyira ezek befolyása alatt áll, s oly tökéletesen egyesiti ezeket saját lelkével, hogy csaknem szükségképpen és öntudatán kivül kitörnek belőle és saját szavaiban és irataiban nyilvánulnak. A jelen hasonlithatatlanul élénkebb bényomást gyakorol a multnál, s következőleg egy biráló szem majdnem mindig felfedezheti egy iró valódi korának nyomait, bármily vigyázva veszi is át a megelőző kor irályát és jellemét. Már most, az evangeliumok semmi jelét nem árulják el egy későbbi kor szokásainak, érzelmeinek, vitáinak, és eseményeinek, csupán azt, a melyben az apostolok éltek; s ha elgondoljuk, hogy a Lukács történetén kivül, mindeniken látszik, hogy egyszerü embertől származott, a kik nem voltak iráshoz szokva, akkor ez érv különös erőt ad azoknak. E fejezet alatt eléadhatnám önöknek e

könyvek hitelességének amaz erősségét, a melyet azok nyelvéből, tájszólásaiból és sajátságaiból lehet meriteni. Önök könnyen megérthetik, hogy ezek segélyével egy iratnak korát és a tartományt, a melyben irva lőn, gyakran nyomozni lehet; de ez erősség a tudósok sajátja. Itt azonban elég lesz anynyit tudni, hogy a legkomolyabb tudósok az evangeliumok tájszólásaiban és nyelvsajátságaiban tökéletes öszhangzást látnak azzal, a mit azoktól a zsidóktól várni lehetett, a kik az apostolok idejében irtak.

Egy más benső erősséget az evangeliumok valódiságára nézve, a mit mindenkinek hatalmában áll méltányolni, az evangeliumi elbeszélések irályában és jellemében lehet találni. Ezek oly egyszerüen, részletesen és mesterkéltség nélkül vannak irva, s az igazság azon természetes hangján, mely a tárgyaikkal teljesen ismeretes s valódi élményeikből irók sajátja. Önök azonban semmi oly törekvést, ovatosságot és zavart nem tudnak felfedezni, a melyeket alig tudnak kikerülni az oly emberek, a kik idegen jellemet öltenek magokra, s czéljok az, hogy a világot rászedjék. Nagy a különbség, s ezt ha leirni nem tudjuk is, mégis mindnyájan láttuk és éreztük, egy becsületes, egyenesszivü szemtanu közt, a ki elmondja, a mit látott és a mivel bensőleg ismeretes, s egy hamis tanu közt, a ki szinleli, mintha szorosan ismerné az eseményeket és egyéneket, a kik egyébiránt egészben vagy részben saját gyártmányai. Az igazságnak bizonyos saját őszintesége, keresetlen szabadelvüsége, saját irálya és arcza van, és elbeszélés soha sem volt eme tulajdonok által inkább jellemezve, mint az evangeliumok. E könyvekben meglep minket az a körülmény, hogy mig az élet és jellem, a mely ezekben le van festve, a történetben a legrendkivülibb, addig irálya a legmesterkéletlenebb. Nem törekszenek ezek jelzők után, vagy hogy a nyelvet oda emeljék, hogy az azok tárgyául szolgáló személyiség méltóságának megfeleljen. Egyszerü emberek beszélik el azokban, a mit tudtak arról a jellemről, a melyet ők sokkal mélyebben tiszteltek, mint hogy felczifrázzák és dicsérjék. Az is megjegyzésre méltó, hogy a Jézus jelleme, ámbár a legsajátságosabb és legnagyobbszerü a történetben, a minőt költeni s mint ilyent külsőleg elfogadni s fentartani a legkevésbbé lehetne, az evangeliumokban mégis a részletek és állapotok különfélesége által tökéletes egységgel és következetességgel van rajzolva és kifejtve. E bizonyiték erejét csak azok érthetik, a kik az irodalom történetével

eléggé ismeretesek arra nézve, hogy egy következetesen és sikerrel végbevitt csalás nehézségét az irodalomban meg tudják mérni. A jelen esetben egy ily következetesség majdnem csalhatatlan bizonyitéka az evangeliumnak. Tegyük fel, hogy egy későbbi korban négy iró szövetkezett volna a végett, hogy a keresztény vallás első hirdetőit személyesitsék, s azok nevében mesterök életének történetét összeállitsák. Ez embereknek, a kik távol állottak az eredetitől, s a kiknek saját lelkök fenségében semmi mintájok vagy typusok nem volt az ő jelleméről, reszkető kézzel kellett őt festeni, munkáikat oda nem illő vonásokkal bépiszkolni, hősüket némely alkalommal az emberek közönséges nézeteihez és érzelmeihez leszállitaniok, s különösen az egyes körülmények megválasztásánál és előadásánál ama különös czélnál fogva, mely őket e sajátságos együttmüködésre vezette, a magok elé rajzolt tervtől el kellett volna térni. Hogy ily körülmények közt négy iró egy oly sajátszerü és emelkedett jellemet, a milyen a Jézusé volt, keresztülvigyen, s az előadásban egymással egybehangzók legyenek, oly rendkivüliség lenne, a milyent egy kitünő szellem sem tudna létesiteni. Én azt mondom tehát, hogy az evangeliumi elbeszélésekben a legerősebb benső ismertetőjegyek vannak arra nézve, hogy amaz élő eredetiről vannak rajzolva s épp azok által, a kik a legjobb alkalommal és mindennemü eszközökkel birtak arra nézve, hogy az ő jellemét és életét megismerhessék.

Ily sokfélék, erősek és kielégitők az érvek arra nézve, hogy a négy evangelium a keresztény vallás amaz első prédikátorainak munkája, a kiknek neveit viseli. Ehez még csak azt teszem, hogy kevés régi könyv hitelessége mellett szólanak oly erős érvek. A régi korból fenmaradt munkák legnagyobb része, a melyeket az emberek kétségtelen bizalommal elismert iróiknak tulajdonitanak, sokkal alsóbb rendü bizonyitékokon alapulnak, mint az evangeliumok. E pontra nézve tehát semmi kétség nem marad fenn.

Itt megállok. Jövő beszédem tárgyát a keresztény vallásnak ama bizonyitékai fogják alkotni, melyek az itt megállapitott tényekbe bé vannak foglalva, vagy azokon alapulnak.

II. RÉSZ.

Eléadtam egynéhányat azokból a nagyszerü tényekből, a melyek a keresztény vallás eredetére vonatkoznak, a melyre nézve tiszta és teljes bizonyitékunk van. Tudjuk, hogy e vallás mikor és hol keletkezett. Ismerjük szerzőjét, és azokat a férfiakat, a kikkel tudományát először hirdettette. Ismerjük annak a vallásnak nagyszerü vonásait, a mint eredetileg tanitva volt; sőt kezeinkben vannak első tanitóinak iratai is, a melyek nyomán annak valódi jelleme kétségtelenné lesz. Most már tovább megyek és eléadok önöknek egynéhányat amaz érvek közül, a melyek a keresztény vallást támogatják, s a melyek e tényekben benfoglaltatnak, vagy azokon alapulnak. Kevésre kell szoritkoznom és azokat kell választanom, a melyek iránt némi igazságot szolgáltathatok egy beszéd keretében.

I. Én hiszem, hogy a keresztény vallás igaz, vagy hogy Istentől jött, mert előttem lehetetlennek látszik azt más okfőre nyomozni. Annak okának kellett lenni, és semmi más helyes okot nem lehet kijelölni. Az egybe nem illés e vallás és ama körülmények közt, a melyek közt létrejött, oly szembetünő, hogy mi ennek magyarázatára kénytelenek vagyunk e világon túl és feljül tekinteni. Ha a keresztény vallás eredetére viszszamegyek, s magamat annak keletkezési idejébe és tartományába helyezem, semmi olyasmit nem tudok találni az emberek véleményében, vagy a társadalom állapotában, a mi annak eredetére vagy elterjedésére nézve okul szolgáljon. A földön nem volt oly hatalom, a mely ily rendszert teremtsen, vagy fentartson. Semmi ezzel rokon nem volt a zsidó vagy pogány vallásban, vagy a társadalom helyzetében a legmiveltebb társadalmak között. Ha önök ama kor vallásait, kormányait és bölcsészeti rendszereit tanulmányozzák, még hajlamot sem fedeznek fel azokban a keresztény vallás iránt. Ez minden mással ellentétben keletkezett, semmi szövetségbe nem lépvén az emberi előitélettel vagy szenvedélylyel; és nemcsak ugy jött létre, mint mindeniknél elébbvaló, hanem mint olyan, a mely már kezdetben tökéletes volt, a mit századok bámultak, és a mi a helyett, hogy idövel homályosodott volna, annál fényesebben tünt elé az emberi lélek haladásához képest.

Jól tudom, hogy a régi pogány vallások a ker. vallás keletkezésekor elvesztették volt hitelöket a római birodalom felvilágosodott osztályainál, s lassanként vesztettek a nép feletti hatalmukból. E szerint némelyek azt állitották, hogy a keresztény vallás az ős vallás romjaiból keletkezett. De ez nem igaz: mert a pogány rendszerek hanyatlása oly okok eredménye volt, a melyek merőben ellentétben állottak oly rendszer létrehozásával, a milyen a keresztény vallás. Az egyik ok e kor iszonyu erkölcsi romlottsága volt, a mely a tömegeket arra vezette, hogy megutálják a vallást minden alakjával és korlátozó törvényeivel együtt, mialatt másokat arra inditott, hogy régi vallásukat még durvább és erkölcstelenebb babonákkal, különösen Egyptom varázsló mesterségeivel cseréljék fel. E megromlott szokásokat, e meszszi pusztitó erkölcsi fekélyt bizonyára nem fogja senki a keresztény vallás csirájának tartani. Egy másik főok, a mely a régi vallásrendszerek alapjait meglazitotta, a bölcsészet volt, ez az ember gondolkozásának valóban nemes kinyilatkozása, de a mely semmit sem tett a keresztény vallás útjának elkészitésére. A keresztény vallás keletkezésekor a legnépszerübb bölcsészeti rendszerek a skeptikai és epikurei rendszerek voltak. Ezek közül az előbbi a vallást gúnyjának czéltáblájává tette, tagadta az igazság elérésének lehetőségét, s a lelket a vizsgálódás minden tárgyára nézve a kétkedés tengerébe dobta; az utóbbi pedig a boldogságot a gyönyörbe helyezte. Csendes közönyt és derült egykedvüséget ajánlott mind a jelen, mind a jövő életre nézve, s a keresztény vallásnak az önfeláldozásról, az igazságért és kötelességért szenvedésről szóló tanitását, feltétlen esztelenségnek tartotta volna. Már most azt kérdem, melyik az az egyetlen pont, a melyben e rendszerek a keresztény vallást érintik, vagy minő ösztönt adhattak volna annak feltalálására? Van ugyan még egy nemesebb jellemü bölcsészeti felekezet; értem a stoikusokét. Ez azt tartotta, hogy az erény a legfőbb jó, és ez bizonyára sok szilárd és magasztos szellemet nevelt és táplált a zsarnokság közepett, mely akkor minden osztályt porba tiport. De a stoikusnak önelbizakodása, szigora, érzéketlensége és kevélysége, az emberiséget kihivó és gunyoló modora, az emberi szenvedés iránti részvét-hiánya, és saját erényének tulságos nagyzolása merőben ellenséges állásba helyezték e felekezetet a keresztény vallással; ugyanynyira, hogy a mi vallásunk éppen oly könnyen keletkezhetett volna a skepticismusból vagy epikureismusból, mint

a stoicismusból. Volt még egy más rendszer is, hacsak e névre érdemes; Ázsiában uralkodott és a zsidók előtt nem volt ismeretlen, ezt gyakran keleti bölcsészetnek nevezték. Ez azonban, bár kétségkivül a közönséges pogány vallással szemben előhaladás volt. ábrándos és mystikus volt, s a boldogságot az Isten szemlélésébe vagy közetlen felfogásába helyezte, a melyet elmélkedés és rajongás, a test sanyargatása és a világról való lemondás által lehet megszerezni. Nem szükség önöknek mondanom, hogy a keresztény vallás gyakorlati, jótékony szelleme minő végtelen meszsze állott e kétes szentségtől és haszontalan rajongástól. Ismétlem tehát, hogy azok a különböző okok, a melyek Krisztus idejében csendesen működtek a felállitott pogány rendszerek ellen, egyátalában nem voltak oda irányulva, hogy azok helyébe oly vallást nyujtsanak és terjeszszenek, a milyent ő magával hozott, hanem ez utóbbinak éppen anynyira ellene voltak, mint a pogány vallásnak legroszszabb alakjai.

A keresztény vallás eredetét tehát nem találhatjuk fel a pogány világban. Keressük-e a zsidóban? E tárgy sokkal ismeretesebb, mint hogy sok magyarázatot igényelne. Önök ismerik az Ábrahám maradékainak jellemét, érzelmeit és várakozásait Jézus megjelenésekor; és szükségtelen mondanom, hogy egy rendszer sem volt anynyira ellentétes a zsidó gondolkozásmóddal, mint az, a melyet ő tanitott. Judea földén vagy éghajlata alatt semmi sem volt barátságos az iránt. Erdeink búja fái éppen oly könnyen kisarjazhatnának az arab puszta homokjaiból. Tán soha sem volt nemzeti jellem mélyebben bélyegezve, mint a zsidó. A példátlan szenvedéseknek egymás után következő századai keveset tettek annak kiolthatatlan vonásai kitörlésére. Jézus idejében a nevelés és vallás egész befolyása oda volt irányozva, hogy azt az állam minden tagjában megszilárditsa. E közönség kebelében, sőt a legalsóbb osztályok közt keletkezett a keresztény vallás, az a vallás, a mely zsidó előitéletek által nem volt békóba vetve, a mely nem volt ama kor földies, szükkeblü nézeteivel bemocskolva, mintha más világból jött volna. A zsidó vallás egészen körülvette, de egy nyommal sem ártott neki, és egyetlen lehelettel sem mocskolta be annak tisztaságát. A keresztény vallás keletkeztének okát szintoly kevéssé találhatjuk fel a zsidó világban, mint a pogányoknál.

A keresztény vallás nem ama kor körülményeinek, erőinek

vagy gondolkozásmódjának terméke, a melyben megjelent. Valójában az evangelium egyik legjellemzőbb vonása az, hogy az nem lassanként keletkezett, nem nőtt. Az a gondolat, mely Jézus lelkét egy a zsidó vallásnál szellemibb, nemesebb, átalánosabb és földietlenebb vallás iránt eltöltötte, és helyét el akarta foglalni, nem alakult fokonként. Mi Jézus kora előtt semmi jelenséget, semmi kisérletet nem fedezünk fel, a mely ennek valósitására törekedett volna; annak sincsen semmi nyoma, hogy ezt Jézus fokonként érlelte volna meg. A keresztény vallás eleitől fogva a maga teljességében hirdettetett, bámulatosan szabad és merész modorban s a fáradságos kidolgozás minden jele nélkül lőn a világnak elébe tárva. Az a gyorsaság, a melylyel e vallás előlépett, e rendszernek születésekor való érettsége, a fokonként való fejlődésnek e hiánya eldöntő erősségnek látszik nekem isteni eredetére nézve. Ha a keresztény vallás emberi találmány, akkor kijelölhetnék nekem azt a valamit ama kornak történetében, a mi szerzőjének lelkét annak előállitására ösztönözte és alkalmassá tette; akkor képes lehetnék ama dolgok állapotában, a melyek közt először feltünt, annak valami csiráját, vagy valami ahoz hasonlót találni. Miként történt, hogy a sürü sötétségből azonnal déli világosság tört elő? Ha azt mondanák nekem, hogy a polgáriasult világ tudományai egyszerre emelkedtek tökélyre egy barbar csorda közepette: én ezt hihetetlennek nyilvánitanám. Azt sem könnyen tudom elhinni, hogy a keresztény vallás, a határtalan szeretet vallása, a mely lerontotta a válaszfalat a zsidó és pogány közt, s a korlátokat a nemzetek között; a mely egyetlen egyetemes Atyát hirdetett, a mely eltörölte a formaságokat, s helyökbe Istennek lélekben való imádását tette, a mely egyenlően elvetette a rómainak hamis nagyságát és a zsidónak hamis szentségét, és a mely az erény oly fenségét tanitotta, a melyet a következő századok ismerete még csodálatosabbá tett; mondom, én nem könnyen tudom elhinni, hogy emberi éles elme ily vallást hirtelen, azonnal létrehozhatott volna oly nép közt, a melynek főjellemvonásai a bigotság és szükkeblüség, a külső isteni tisztelethez való babonás ragaszkodás, más nemzetek iránti gyülölet és megvetés, s ama kevély, türelmetlen remény voltak, hogy nem sokára minden nemzetet hatalma alá hajt.

Ismétlem, hogy a keresztény vallás nem ama kor terméke volt, a melyben megjelent. Azzal a korral sem-

miben sem talált összse. Egy felekezet vagy nép viszhangja sem volt. Egyedül állott születése pillanatában. Egyetlen szót sem használt a világ kegyének megnyerésére. Nem hajlott meg semmi hiba vagy szenvedély előtt. Megvolt a maga tulajdon hangja, a tekintély és a világ feletti hatalom hangja. Gyökerén vágta azt, a mit tisztességnek és dicsőségnek neveztek mindenütt, megváltoztatta a korábbi századok történetét, kárhoztató itéletet mondott e világ bámulatának bálványaira, s az emberi természet tökélye gyanánt a szeretetnek ama lelkét mutatta fel, a mely oly tiszta és isteni, oly szabad és teljes, oly szelid és megbocsátó, anynyira meggyőzhetetlen, s rokonszenvében mégis oly gyöngéd, hogy azt még ma is kevesen fogják fel a maga terjedelmében és fenköltségében. Ily vallás nem e világból eredett.

Ezekben igyekeztem kifejteni a keresztény vallás egyik bizonyitékát. Annak keletkezése korával való összse nem illése; földi salakoktól ment volta; eredeti, kölcsönzetlen, hasonlithatlan nagysága; az a gyorsaság, melylyel az átalános sötétség közepette feltünt, mindezek erősebben jelölik előttem annak isteni eredetét. Én nem tudom azokat emberi eredetüeknek tekinteni.

II. Eléadván a keresztény vallás isteni eredetének bebizonyitására szolgáló amaz érvet, a mely onnan származik, hogy lehetetlen azt a keletkezte korabeli világ helyzetéből kimagyarázni, tovább megyek és másodszor megjegyzem, hogy ezt amaz *indokok* egyikének sem lehet tulajdonitani, a melyek az *embereket vallások gyártására inditják*. Ennek czéljai és tárgyai merőben összseegyeztethetetlenek a csalással. Ezek tiszták, magasak és fenségesek, s méltók az ég legjelesebb küldöttékez. E bizonyiték megérdemli, hogy némileg részletesen kifejtsem.

Az emberek *indokokból cselekszenek*. A vallások feltalálóinak is vannak *czéljaik*, melyeket vallásuk által elérni akarnak. Némely vallásos rendszereket *törvényhozók* alkottak, hogy törvényeiknek tiszteletet biztositsanak, az emberek lelkét a polgári hatalom előtt meghajtsák; másokat meg *papok* gyártottak, hogy hatalmukat a sokaság felett megalapitsák, magokat uralkodó osztálylyá emelják és a szorgalmasoknak vagyonát elsajátitsák. Én meg azt állitom, hogy a keresztény vallást semmi önző, nagyravágyó, földies indoknak nem lehet tulajdonitani. Ez semmi magán czélhoz nem illik. Ennek czélja nemes és magasztos, s ennélfogva égi eredetét tanusitja.

A főczél, a mely az embereket félrevezette, hogy isteni küldetést és felvilágositást igényeljenek magok részére, s hamis vallásokat terjeszszenek, a hatalom volt egy vagy más alakban, néha a politikai, máskor a lelki hatalom, néha a kettő együtt. Ki lehet-e a keresztény vallást ez önző czélból magyarázni? Én azt felelem, hogy nem. A hatalom, szerencse legkevésbbé volt az a szenvedély, a melylyel vallásunk alapitóját vádolni lehet. A keresztény vallást semmi sem különbözteti meg anynyira, mint az, hogy a legbuzgóbban ajánlja a szelidség és alázatosság lelkét, és kérlelhetetlenül elitéli amaz uralomvágyat, a mely minden időben zsákmányává tette a sokat a kevésnek, s a melyet, mint a legnagyobb szellemek tulajdonát és rugóját imádták. A ker. vallásnak e tárgy feletti hangja és nyelve egészen új és sajátszerü volt. Jézus anynyira érezte, a mint előtte senki, s ma is kevesen, az önző nagyravágyás alávalóságát s amaz emberszeretet nagyszerüségét, mely a fensőség minden jelvényét magától elutasitja, hogy az emberiséget annál jobban boldogithassa. Ő nemcsak a legmerészebb nyelven tanitotta e leczkét, hanem magát a vallásos tanitásnak keleten divott jelképes modorához alkalmazván, tanitványai elébe kis geermekeket állitott mintaképül, és maga megmosta lábaikat. Egész élete magyarázata volt az ő tanitásának. Az ő történetiróinak mesterkéletlen elbeszéléseiben az uralkodás és fensőség iránti vágynak semmi nyomát nem lehet felfedezni. Semmi felsőbbségi jelvényt nem viselt, a tiszteletnek semmi jelét nem kivánta, nem kivánt figyelmet, nem boszulta meg a mellőzést. Elutasitotta a kormányzót, a ki hizelgő köszöntéssel előtte meghajlott, rokonszenves érzelemmel fogadta a bűnbánót, a ki lábait könnyeivel áztatta. Mint barát élt együtt az ő ismeretlen tanitványaival, s bátran belévegyült a társadalom minden rangu emberei közé. Kitette magát a gúnynak, s szembe ment a halállal, a mely minden képzelhető eseménynél alkalmasabb volt arra, hogy gyalázatot nyomjon az ő nevére. Abban, a mit a világ dicsőségnek nevez, erősebb jellemvonást nem képzelhetni egy végtelen fensőségre nézve annál, a mit Jézus történetében találunk.

A hatalomnak két nemét emlitettem meg, a politikait és lelkit, mint a hamis vallások közönséges czéljait. A keresztény vallásnak különösen e czélok fölébe emelkedését kivánom megmutatni. Hogy a keresztény vallás nem politikai czélokból volt alkotva, sokkal világosabb, mintsem bebizonyitást kivánna; azonban annak sajátsága

e tekintetben nincs eléggé figyelembe véve. A hajdankorban a vallás mindenütt nemzeti ügy volt. Judeában a vallás és állam közti egység kiválólag szoros volt; s a világi fejedelemség egyike volt ama főtisztességeknek, a melyekkel a zsidó képzelet a messiást körülvette. Hogy egy vallás keletkezzék oly korban és tartományban, a mely alig tudta, hogy állam létezik; a mely semmi czélzást nem teszen arra a polgári hatalom iránti engedelmesség néhány átalános kifejezésén kivül; a mely egy hangot sem szól arról, hogy az állammal szövetkezni kivánna; a mely semmi politikai ügy vezérletét sem bitorolja, és nem vegyül az állam-dolgokba; a mely soha sem törekszik oda, még mellékesen sem, hogy a hatalmat egyes kezekben öszpontositsa; a mely semmi nemzeti istenitiszteletet nem igyekszik állitani azok helyébe, a melyeket lerontani készül; és a mely a rang és hivatali különbséget haszontalannak tekinti az erkölcsi befolyással és a magát nem fitogtató kegyességgel öszszehasonlitva; — hogy, mondom, a világ ily állapotában ily vallás keletkezzék, az különös jelenség. Mi ebben éles határvonalat látunk a keresztény vallás és más rendszerek közt, s felötlő bizonyitékot arra nézve, hogy az egészen eredeti és fenséges. Más vallásrendszerek államok számára voltak alkotva, a keresztény vallás az emberekhez, mint egyénekhez közeledett. Czélja, mit maga elébe tüzött, nem az állam dicsősége volt, hanem az egyéni lélek tökéletesitése. A keresztény vallás a helyett, hogy politikai hatalom felépitésén munkálna, inkább oda törekszik, hogy e hatalmat kisebbitse és lassanként mellőzze az által, hogy az embereket megtanitja, hogy a fenyegetés és erőszak helyébe az igazság és szeretet uralmát állitsák; az által, hogy a társadalom minden osztályát a testvéri közösség érzelmével lengi át, a mely egyátalában ellenkezik az uralkodás szellemével; s az által, hogy oly elveket állit fel, melyek az önbecsülést minden emberi lényben táplálják, s a legalacsonabb állásut is megtanitják, hogy neme leghatalmasabbjára káprázatlan szemmel tekintsen.

A keresztény vallás nem viseli magán a politikus kezének bélyegét. Egyik főczélja oda van irányozva, hogy kioltsa azt a szellemet, a melyet a nagyravágyó államférfi minden áron ápolni törekszik, s a melyre ő sikereit alapitja. Száműzi a korlátolt szükkeblü hazafiságot, a hóditás szellemét minden kegyelem nélkül elitéli, tanitványaitól megkivánja, hogy más tartományokat és népeket is oly hiven szeressenek, mint a magokét, s oly komolyan

parancsolja a béke és megbocsátás szellemét, hogy hivei közül sokan a háborut bármily alakban és körülmények között véteknek tekintik. Ma nem könnyen lehet felfogni azt az ellenségeskedést, a melyben a keresztény vallás azon korbeli minden politikai elvekkel szemben állott. Egy tan sem volt akkor anynyira meggyökerezve, mint az, hogy egy népnek legfőbb érdeke a hóditás, és hogy a társadalmi erények legnemesebbike és legfőbbike a kizárólagos hazafiság. Midőn a keresztény vallás meggyengitette a köteléket, a mely az embert az államhoz fűzte, hogy nemével köthesse, ellentétbe jött azzal, a mi a nemzeti jóllét és nagyság életelvének tetszett, s olyatén új és kiméletlen politikai forradalmat támasztott, a milyen volt az a vallásos és erkölcsi reform, a melyre czélja irányult.

A keresztány vallás tehát nem volt politikai czélból alkotva. De tán azt fogják kérdeni tőlem, hogy vajjon tisztán áll-e ama vád ellenében, hogy czélja lett volna lelki hatalmat alapitani. Sokan azt kérdezhetik, hogy vajjon ennek alapitóját nem a vallási uralom vágya ösztönözte-e, vajjon nem az volt-e az ő czélja, hogy az emberek lelkeit leigázza, hogy a világ hitének parancsoljon, magát egy terjedő felekezet fejévé tegye, hogy mint próféta nevét az emberi történelembe feljegyezze, s ilyen formán biztositsa maga részére a sokaságnak az ő akarata előtt való meghajlását, a mely sokkal szolgaibb és teljesebb lett volna, mint a milyent a királyok és hóditók elérhetnek.

Én erre azzal felelhetnék, a mit Jézus jelleméről és vallása szelleméről mondottam. A keresztény vallás alapitója, kinek oly sajátszerü magasztos felfogása volt egy önzetlen, szelid és önfeláldozó szellem erkölcsi szépségéről és nagyságáról, a minőt előtte vagy utána senki sem birt, nem egykönnyen gondolkozhatott arról, hogy a világot hatalma alá vesse. Azonban e tárgyat félbe hagyva megjegyzem, hogy ha a keresztény vallást megvizsgáljuk, abban semmi oly vonást nem fedezünk fel, a mely mutatná, hogy lelki uralomért volt alkotva. Egy ily vallásrendszernek egyik csalhatatlan jellemvonása az, hogy az emberek szenvedélyeivel és előitéleteivel mintegy kiegyezkedik. Nem tudja a világ minden polgári vagy vallási hatalmait kihivni s maga ellen egyesiteni, ezért okosan ki is kerüli azokat. A keresztény vallás ellenben nem volt engedékeny, nem irtózott a világ haragját felingerelni, s önként megindult a gyülölet és megvetés utján. Ily vallás bár-

mi egyéb volt, csak oly tervezet nem, a melynek czélja lett volna a világ lelki uralmát kezébe ragadni.

Egy más jellemvonása azon vallásnak, mely a lelki uralom szeretetéből származik, abban nyilatkozik, hogy követőibe szolgai lelket törekszik önteni. Egy ily vallás szerzője, nevét és képét rá kivánván nyomni hiveire, érdekét találja abban, hogy lelköknek szabad tevékenységét lebilincselje, tetszés szerinti tanokat erőszakol rájok, oly külső bélyegeket nyom reájok, a melyek őket másoktól elválaszthassák, oly szabályokat, formaságokat és elkülönitő szertartásokat rak reájok, a melyek szüntelen emlékeztessék őket a főnökükhoz való viszonyra. Én a lelkek ily rabszolgaságára vezető törvényhozásból semmit sem látok a keresztény vallásban. Ennek csak egy czélja van, nem az, hogy tanitóját emelje, hanem hogy a tanitványt nemesitse és jobbitsa; nem az, hogy Krisztus nevét az emberiséghez lánczolja, hanem hogy belé lehelje egyetemesen szerető szellemét. A keresztény vallás nem a formaságok vallása. Ennek csupán két jelképes szertartása van, a melyek éppen oly egyszerüek, a mily kifejezésteljesek; s ezek oly alárendelt szerepet viselnek az új testamentumban, hogy némely keresztények kétségbe hozzák vagy megtagadják azok maradandó kötelező erejét. Nem is megszoritó hitforma, vagy oly tanok összsege, a melyeknek semmi alapja értelmi természetünkben. Ezt belé lehet foglalni egynéhány nagy, egyetemes és változhatatlan elvbe, a melyeket, a menynyiben ki vannak fejtve, az ész és lelkiismeret elfogad, s mint saját örök törvényeiben gyönyörködik, és a melyek folytonosan szélesebb körü nézeteket tárnak a lélek elé, Én a menynyiben keresztény vagyok, szabad vagyok. Az én vallásom egyetlen lánczot sem rak reám. Semmi határozott korlátot nem szab lelkem elé, a melyen túl semmit sem lehet tudni. Ugy szól Istenről, mint az egyetemes atyáról, s engem az ő munkáihoz küld tanulás végett. Nem halmoz körül engem gépies szertartásokkal, nem parancsol reám bizonyos formákat, állásokat és imaórákat, nem bocsátkozik kicsinyesen a ruházat és táplálék részleteibe, s rám egyetlen egy külső jelvényt sem ragaszt. Ez Isten iránt szeretetet tanit és ébreszt, de ez érzelemnek szabatos kifejezést nem parancsol. Imát parancsol ugyan; de fősulyt a magányban végbevitt imára helyez, s a lélekben és szivben való imádáson kivül minden isteni tiszteletet haszontalannak tart. Azt

tanitja, hogy tegyünk jót, de reánk bizza, hogy kigondoljuk azokat az eszközöket, a melyekkel az emberiségnek legjobban szolgálhatunk. Egy szóval, a Krisztus egész vallását belé lehet foglalni az Isten és az emberek iránti szeretetbe, de aztán az egyénre bizza, hogy ez érzelmét oly módon táplálja és fejezze ki, mint az ő sajátszerü lelkével és helyzetével leginkább összszehangzik. A keresztény vallás kiválólag a szabadság vallása. A mely nézeteket ez az Isten atyai, részrehajlatlan, egyetemes jóságáról, minden emberi lénynek arra vonatkozó jogáról, hogy az ő akaratát vizsgálja, s az őszinteségről, megbocsátásról és kölcsönös becsülésről szóló parancsairól nyujt, mindezek egyformán segitik a gondolat szabadságát és a sziv gyarapodását. Ismétlem, hogy a keresztény vallás semmi lánczot nem ver reám. Az akármi egyéb csak nem szellemi uralom utáni törekvés.

Jól tudom, hogy erre azt fogják mondani, hogy a keresztény vallásnak, ha azt a maga történetéből itéljük meg, semmi igénye nincs arra, hogy a szabadság vallása tiszteletre méltó czimével nevezzük. Azt fogják mondani, hogy a pogány vallás egyetlen rendszere sem hatott anynyira elnyomólag az emberek lelkeire; hogy a keresztény papság zsarnokokat nevelt, a kik most a testet kinozták anyagi tüzzel, majd a lelket gyötörték a rémes lángok ijesztésével, s a kik a szabad gondolatot és szabad beszédet a legundokabb vétkek gyanánt kárhoztatták és megbüntették. Nekem nincs kedvem a papi elnyomás vonásait szeliditeni; de azt mondom, hogy ezért nem kell a keresztény vallást tenni felelőssé: a keresztény vallás semmi ilynemü hatalmat nem ad papjai kezébe. Ők ezt csak bitorolták a legkeményebb tilalmak, mesterök egész szelleme ellenében. A keresztény vallás, a szó eredeti és tulajdon értelmében, semmi papságot nem állit fel. A pap név nem létezik ennek hivatalnokai közt; a papi hatalomnak csak árnyékával sem ruház fel senkit. Ez egy emberi osztályt sem szerel fel különös szentséggel, a mely az ő közbenjárásuknak különös befolyást tulajdonitson Istenre, vagy hogy az egyes kereszténynek üdvét oly szertartásoktól tegye függővé, a melyeket csak ők tudnak végbevinni. Jézus az ő közetlen tanitványaiból tizenkettőt rendelt arra, hogy azok vallása terjedésének kiválóbb eszközei legyenek; de az ő hivataluknál semmi sem lehet egyszerübb. Ők széljeljártak, hogy minden nemzettel megismertessék Jézus Krisztusnak életét, halálát, feltámadását és tanitásait; s ez

igazságot ők szabadon és minden tartózkodás nélkül terjesztették. Ők nem ugy adták ezt át, mint titkot, annak a néhánynak, a kik az ő hivatalaikba következtek, s a kiknek utasitása szerint ezt másokkal közölnie kellett. Ök ugy közölték azt a megtérttek egész seregével, hogy azoknak egyenlő és közös tulajdona legyen, ilyen formán biztositván a lélek megbecsülhetetlen jogait mindenkinek. Az igaz, hogy ők prédikátorokat vagy tanitókat tettek az általok alakitott különböző gyülekezetekben; és abban a korai időben, mikor a vallás még új és ismeretlen volt, mikor a beszéd általi tanitás az egyetlen mód volt annak közlésére, akkor e vallás terjesztésére az látszott a legjobb útnak, hogy a legfelvilágosodottabb tanitványokat a tanitásra kinevezzék. Azonban az új testamentum sehol sem mutatja, hogy e férfiak kizárólag a magok számára akarták fentartani azt a jogot, hogy az ő vallásukat tanulmányozzák, vagy másoknak megtanitsák. A keresztények közül egyetlen egy ember sem igényelheti magának kizárólag a jogot, hogy azt magyarázza, vagy magyarázatát felebarátaira erőszakolja. A keresztény pap nem áll közelebb Isenhez, s nem dicsekedhetik azzal, hogy közetlenebb felvilágosodást nyert, mint más ember. A keresztény vallás oklevelei nincsenek rábizva inkább mint azokra, s mindenkinek jogában és kötelességében áll az ő tanitásait amaz oklevelek szerint megvizsgálni. Kijelöltem itt a keresztény vallásnak egy nemes sajátságát Ez a szabadság vallása. Ezt a szellemi hatalom utáni szomvedély a legkevésbbé sem mocskolja bé. „Egy embert se nevezzetek mestereteknek, mert mindnyájan testvérek vagytok“, ez az ő nyilt és nemes parancsa, és benne barátját és oltalmát találja fel a szabadság minden alakja.

Láttuk, hogy a keresztény vallás keletkezését nem lehet a hatalom szeretetére, a hamis vallások szerzőiben uralkodó ezen főszenvedélyre viszszavinni. Ehez azt teszem hozzá, hogy semmi más önző természetü czél sem vezethetett annak feltalálására. Az evangelium nem e világból való. Keletkezésekor a legfinomabb okosság sem tudta volna azt valamely magános vagy anyagi érdekre felhasználni. Szelleme az önmegtagadás. A gazdagságot, kényelmet és tisztességet az élet főveszélyeinek tekinti, s ha az igazság és az emberiség ügye ugy kivánja, a legkomolyabb kötelességünkké teszi, hogy mindezeket koczkára tegyük és eldobjuk magunktól. És ez elvek nem csupa szemlélődések és szó-

noki szemlélődések voltak Krisztus és az apostolok idejében. A keresztény vallás első terjesztői arra voltak hivatva, hogy gyakorolják a mit prédikáltak, és hogy ezért minden földi érdekkel felhagyjanak. Szükségesképpen át kellett előre látniok, hogy egy oly semmit nem kimélő és tiszta vallás ellenök fogja lázitani a világot. Nem csupán a szenvedés lehetőségét látták, hanem bizonyosak voltak arról, hogy a gúny, fájdalom és világi üldözés egész súlya fog fejökre szállani. Menynyire nem lehet tehát a keresztény vallást önző vagy alávaló czélból kimagyarázni?

Az evangeliumnak is csak egy czélja van, s ez sokkal világosabb, mint hogy félre lehetne érteni. Ha az új testamentumot olvassuk, látjuk, hogy czélja a legegyszerübb. Nincs semmi titkos, mellékes czélja, a mely az által árulja el magát, hogy azt elrejteni törekszik. Tökéletes őszinteség vonul át a vallás tudósitásain, s ez nem kis erősség annak igazságára nézve. A keresztény vallásnak e czélja nem egyéb, mint az emberi lélek erkölcsi tökéletesitése. Ennek czélja minden tanitásában, parancsaiban és igéreteiben oda irányul, hogy az embereket az erkölcsi rosz hatalmától megszabaditsa; hogy őket egyesitse Istennel a gyermeki szeretet által, s egymással a felebaráti szeretet kötelékeivel; hogy oly szelid és meggyőzhetetlen emberszeretettel ihlesse, a milyen a Krisztusé volt; és hogy bennök az égi és halhatatlan erények iránt fokozott vágyat és reményt gyujtson, s azok gyakorlására lelkesitse.

És most azt kérdem, mi a tiszta eredmény e nézetekből? Ha a keresztény vallást semmi önző vagy világi indokra nem lehet viszszavezetni, ha nem azért volt alkotva, hogy uralkodjék és valamely magán czélt támogasson, hanem azért, hogy az embereket önmagokon feljülemelje, és Istenhez hasonlókká tegye, akkor tehetjük-e, hogy Istenhez méltónak ne nyilvánitsuk? És kinek tulajdonithatjuk ennek eredetét, mint Istennek? Nem kell-e elismernünk, hogy egy ily hit első hirdetői a legszentebb emberek, nemöknek barátai, és az égnek küldöttei voltak? A keresztény vallás már természeténél fogva viszszautasitja a csalás vádját. Magában a tiszta szándék bizonyitékát hordja. A rosz emberek nem tudták volna ezt felfogni, még kevésbbé fogadták volna el életök nagy czéljául. Azt feltenni, hogy az önző emberek elhagyják minden magán érdekeiket és oly rendszert terjesztenek, a mely őket elitéli, és a melynek czélja az emberiség megtisztitása, akkora ok-

talanság, a milyent csak a legészszerütlenebb hitben találni lehet. Ha tehát a keresztény vallást a maga indokaiból vizsgáljuk meg, akkor az Istentől valónak bizonyul.

III. Most hitemnek egy más igen fontos alapjára térek rá, a melynél fogva a keresztény vallás isteni eredetében hiszek. Ennek igaz voltát csodák bizonyitották. Első prédikátorai természetfeletti munkákkal bizonyitották bé, hogy ők Istennek szolgái. Ők azt tették, a mit ember nem tehet, a mi isteni erőt tanusit, s a mi ilyen formán küldetésök isteni voltát megpecsételte. Egy oly vallásnak, a melynek ily bizonyitékai vannak, igaznak kell lennie. E tárgy igen fontos, és e végből béketürő figyelmöket kérem.

Jól tudom, hogy némelyek lelkében erős előitélet uralkodik a bizonyitékok általam most felhozott neme ellen. Nekik ugy tetszik, hogy a csodák saját czáfolatukat magokban hordják. Az ellenök való gyanu majdnem végtelennek látszik. E tekintetben a jelen különbözik a multtól. Voltak korszakok, a mikor az emberek akármit és mindent hittek; s mentől szörnyübb volt a mese, a hiszékeny sokaság annál mohóbban fogadta. A mint a tudomány haladt, az emberek átlátták, hogy ama csodák és természetfeletti események legnagyobb része, a miket ősapáik hittek, a képzelődés, félelem és csalás találmányai voltak. A tudomány világa elűzte azokat a szellemeket és boszorkányokat, a melyek a korábbi időket rémülettel töltötték el. Ma már tudjuk, hogy sokat amaz égi jelenségek közül, a melyek a népeket ijesztgették, és a melyeket az isteni boszu előhirnökeinek magyaráztak, természeti eredmények voltak. Azt is megtanultuk, hogy az erősen felcsigázott képzelődés végbe tud vinni némelyeket ama gyógyitások közül, a melyeket egykor a mágikának tulajdonitottak; s a tanulság, a mit nekünk a látszólagos csodák természetes megfejtései tanitanak, az, hogy a természetfeletti eseményekről szóló tudósitásokat nagy ovatossággal kell megvizsgálni és különös gonddal kell elfogadni.

Azonban az az eredmény, melyet ez új világosság a természetre és történelemre vet, az, hogy némelyek feltétlenül el akarnak vetni minden csodát. Egy csomó alaptalannak bizonyulván, ezért kárhoztató itélet van kimondva mindenikre. Az emberi lélek természetes viszszahatás következtében a hiszékenység szélsőségéből a hitetlenségbe esett. Némely emberek még arra is merészkednek, hogy magát a csoda eszméjét kineves-

sék. Ezek a természet rendjét kiszabottnak és változhatatlannak, s ennek mindennemü felfüggesztését hihetetlennek nyilvánitják. Ez előitélet, mert annak lehet nevezni, különös figyelmet látszik érdemelni; mert a mig ez el nincs oszlatva, a keresztény csodák bizonyitékainak kevés fontossága lesz. Vizsgáljuk meg ezt türelemmel és részrehajlás nélkül.

A kétkedő azt mondja nekem, hogy a természet rendje meg van határozva. Én azt kérdem tőle: ki vagy mi határozta ezt meg? Egy vas keménységü végzet? Egy hajthatatlan szükségesség? Nem hordja-e magán a természet egy értelmes ok ismerveit? Maga e rendnek eszméje nem feltételezi-e egy rendező és vezető szellemét? Nem tanuskodik-e a világegyetem, mentől jobban megvizsgáljuk, arról, hogy nálánál magasabb rendü lény létezik? A természet rendjét tehát oly akarat határozta meg, a mely meg is változtathatja. Ekkor létezik egy oly hatalom, mely csodákat tehet; ekkor a csodák nem hihetetlenek.

Erre azt lehet felelni, hogy Isten csodákat tehet, de nem akar. Nem akar? És miként tudja ezt a kétkedő? Megmondotta-e Isten ezt neki? E beszéd nem illik oly korlátolt tehetségekkel felruházott lényhez; s az az önhittség, mely a Teremtőnek ily módon szab törvényeket, és az ő tevékenységét meghatározott módokra szoritja, éppen oly kevéssé teszi a valódi bölcselemnek, mint a vallásnak szellemét.

A kétkedő semmi egyebet nem lát a csodákban, mint a min saját esze megbotránkozik. Előttem ugy látszik, hogy azok oly nagy és anynyira fontos igazságot foglalnak természetökben, hogy én nem csak ki vagyok békülve velök, hanem hajlandó vagyok örömest elfogadni bármely kellő bizonyitékot, a mely kellőleg megmutatja, hogy azok végbementek. A kétkedő előtt semmi sem oly fontos, mint a természet egyformasága, törvényeinek állandósága. Előttem sokkal magasabb rendü igazság létezik, a melyről a csodák bizonyságot tesznek, és a melyre nézve segélyöket üdvözlöm. A mit én főleg tudni kivánok, az, hogy a lélek legfőbb erő a világegyetemben; hogy az anyag annak eszköze és rabszolgája; hogy létezik egy akarat, a melynek elébe a természet akadályt nem gördithet; hogy Isten nincs megkötve a természet törvényei által, és ő azokat tetszése szerint igazgatja. Az isteni szellemnek a

világegyetem felett való eme feltétlen uralkodása az egyetlen alapja ama reménynek, hogy az emberi lélek diadalmaskodik az anyag, a természeti befolyások, a tökéletlenség és halál felett. Világos dolog, hogy azok az erős benyomások, a melyeket mi az anyagi természetről érzékeink által nyerünk, hozzákapcsolván ezt annak rendszerességéről való tapasztalatunkhoz és annak jövő egyformasága iránti ösztönszerü bizalmunkhoz, elhomályositják Istennek e fensőségét, abba a kisértetbe ejtenek minket, hogy a természet törvényeinek bizonyos foku mindenhatóságot tulajdonitsunk, s reményeinket csak azon javakra irányozzuk, a miket ezek igérnek. Az emberek nagyon hajlandók arra, hogy a szükségesség eszméjét csatolják a működés változhatatlan rendszerességéhez, s azt képzeljék, hogy határok vetvék annak a lénynek, a ki ugyanazon ösvényen jár a nélkül, hogy attól eltérne, vagy magát szüntelen ismétli. Azért mondám, hogy én gyönyörködöm a csodákban. Ezek a szellem fensőségét mutatják és bizonyitják a világegyetemben. Ezek oly szellemi erőt nyilvánitanak, a mely legkevésbbé sincs alája vetve az anyag törvényeinek. Én gyönyörködöm e bizonyitékokban, a melyek oly nagy igazságról tanuskodnak. Én örömmel üdvözlöm mindazt, a mi bébizonyitja, hogy a természetnek ez a rendje, a mely oly gyakran láncz gyanánt nehezedik reám, s a mely tökéletesedésemre nézve semmi igéretet nem foglal magában, nem független hatalmu és nem változhatatlan, és hogy a teremtő nincs a működésnek ama szük tere által korlátolva, mely előttem leginkább ismeretes.

Tán az az alak, melyben az emberek a csodák elleni ellenvetéseiket legtöbbször kifejezik, a következő: „Az Isten tökéletes bölcseségére nézve lealázó," igy szól a kétkedő, „azt tenni fel róla, hogy ő saját munkáinak rendjébe beléront. Csak az ügyetlen művész az, a ki kénytelen belényulni kezével a gépbe, hogy annak hiányait kiegészitse s annak közetlen munkásság által új lökést adjon." Ez ellenvetésre azt felelem, hogy ez az Istenről és a természetről való hamis képzetekből indul ki. Az Isten nem művezető, hanem egy erkölcsileg jó atya és kormányzó; a természet sem gép. Ha az lenne, akkor nagyobb valószinüséggel lehetne állitani, hogy csodákra nem lehet szükség. A természet csodálandóbb jelenetei közé tartozik az ellentét, a mely az azt alkotó elemek közt létezik. A természet nemcsak anyagot foglal magában, hanem

lelket is, nemcsak élettelen és öntudatlan tömegeket, hanem eszes szabadon cselekvő lényeket; és ezek képezik annak legnemesebb részét, legvégső czélját. Az anyagi világ nem magáért, hanem ezekért volt alkotva. Annak rendje nem önmagáert lett kiszabva, hanem azért, hogy magasabb rendü lényeket, Istennek értelmes gyermekeit, oktassa és tökéletesitse; s valahányszor e rendtől való eltérés, azaz, valahányszor csodaszerü müködés elősegitheti az ő értelmes teremtményeinek gyarapodását és tökéletesedését, ezt az ő bölcsesége, jósága és minden tulajdonai kivánják. Ha a főlény csupán oly czélokat tűzött ki, a milyeneket gépiességgel elérhetni, akkor ő oly tökéletes és biztos gépezetet alkothatott volna, a melynek rendes mozgásait ne kelljen felfüggeszteni. De neki hasonlithatatlanul nemesebb czélja van. Az ö nagy czélja az, hogy a szabad, eszes lelket oktassa, a gonosztól megszabaditsa, s szüntelen elébb vigye; és ki az, a ki tudva azt, hogy mi egy szabad szellem, s hogy ez mily különböző oktatást és nevelést kiván, azt meri állitani, hogy csak anynyi világosság és segély szükséges ennek kifejtésére, a menynyit a természet változhatatlan rendje nyújt?

Azt gondolom, hogy a csodákra vonatkozólag sok nehézséget el lehetne hárintani, ha különösen meggondolnók, hogy az értelmes lények főjellemvonása az erkölcsi szabadság, az a hatalom, a melynél fogva magokat roszra vagy jóra határozzák, s következőleg magokat nagy nyomorba taszithatják. Midőn Isten az embert teremtette, nem gépet alkotott, hanem szabad lényt, a ki emelkedhetik vagy süllyedhet a szerint, a mint tehetségeit felhasználja vagy velök viszszaél. Ez a tehetség, mely a lehető legnemesebb és egyszersmind legfélelmesebb, mutatja, hogy miként juthatott az emberi nem oly állapotba, a mire nézve a természet felvilágositása elégtelen volt. Valóban mentől jobban megfontoljuk az értelmes lények szabadságát, annál inkább kétségbe vonjuk egy változhatatlan rend megállapitásának lehetőségét, a mely azok minden szükségeit teljesen kielégitse; mert az ily lényeknek szükségkép tágas működési terök levén, ezek magokat számtalan különböző állapotokba juttathatják, s következőleg oly támaszt szükségelhetnek, a mely a természet tárházában nincsen. Az emberiség története igazolja ez igazságokat. A keresztény vallás behozatalakor az emberiség családja durva és lealacsonyitó tévelygésekbe volt süllyedve, s a természet világa századokon át nem tudta viszszavezetni az igazsághoz. A bölcsészet megtette a mit tehetett és czélját eltévesztette. Ugy

látszik, hogy az emberiség haladására néve új elemre, új erőre volt szükség. Hogy ilyetén szűkség esetében csodás segély lön nyujtva, ez megegyezik az Istenről képezhető legjobb nézeteinkkel. Ismétlem, hogy ha az emberek gépies lények lennének, akkor a természet szabályos rendje kielégithetné minden szükségeiket. Azonban ők szabad lények, a kik erkölcsi viszonyban állanak Istenhez, s mint ilyenek sokkal többnemü és különösebb gondozásra lehetnek méltók, mint a minőben az ész nélküli természet részesül.

Midőn a természetet vizsgálom, elég okot találok annak hivésére, hogy Isten nemcsak ez egyetlen módot szánta az emberiség tanitására és nemesbitésére. Nézetem szerint elég ok létezett, a miért a természet rendjét és szabályos folyamát alkalom szerint fel kellett függeszteni, s ahoz kijelentést is csatolni az emberi nem fejlődésének előmozditása végett. E tárgyra vonatkozólag csak néhány észrevételt mutathatok fel, de ezek előttem érdemeseknek látszanak a komoly figyelemre. — Első megjegyzésem az, hogy a természet megszabott, változhatatlan rendje nem világosit fel minket az Istenről való némely nézeteket illetőleg, a melyek kiváló érdeküek és fontosságuak, vagy legalább nem állitja előnkbe oly tisztán, a mint azt mindnyájan megkivánnók. Az őt a nagy mindenség urának jelenti ki, ki az egészről, vagy az átalános jólétről gondoskodik, de nem jelenti ki elég tisztán, mint szerető atyát, a ki az egyesek iránt érdeklődik. Én látom e kiszabott rendben az ő gondoskodását az emberi nem iránt, de rólam való állandó, határtalan gondoskodását nem látom. A természet egy átalános istenségről szól, nem pedig minden élő lélek barátjáról és jóltevőjéről. Ez egy oly szükségszerü hiány, mely az átalános törvények általi hajthatatlan és változhatatlan kormányzásból foly; és ez megkivánni látszik, hogy Isten az emberiség tökéletesitése czéljából valamely más módon is jelentse ki magát, ne csak átalános törvények által. Semmi meggyőződés sem oly fontos az emberi tökélesedésre nézve, mint az, hogy Isten atyai érdekkel viseltetik minden emberi lény iránt; s miként idézheti elő e meggyőződést sikeresebben, mint az által, ha a természet rendjét felfüggeszti azért, hogy egy az ő lelkétől ihletett követ által tudtunkra adja nekünk az ő atyai szeretetét?

Második észrevételem az, hogy bár a természet sok fontos oktatást nyújt nekünk, mindazáltal nem közetlen, erőltető tanitó. Igazságai nem szembeszökők, s következőleg az emberek figyelem

nélkül is hagyhatják és magokat azoknak befolyásán kivül helyezhetik. Például a természet az Egy Isten tanát tanitja, de nem kényszerit minket figyelmünket reá irányozni. Az Isten neve nincs felirva az égre világló betükkel, ugy hogy minden nemzetnek olvasnia kelljen; nem is zendül meg neve menydörgéshez hasonló mély és rettenetes hangon, hogy mindenki meghallja. A természet szelid, hogy ne mondjam, tartózkodó tanitó, a ki türelmes gondolkozást kiván a tanulótól, s ezért könnyen tekintet nélkül maradhat. Az emberek könnyen szemet hunyhatnak és megkeményithetik szíveiket ennek Istenről való tanubizonysága ellenében. Ugyanazért látjuk is, hogy Krisztus eljövetelekor majdnem minden nemzet elvesztette a Teremtőnek valódi dicsőségéről való ismeretét, s durva babonákra adta magát. A világ ilyen állapotára nézve nem vala alkalmas a természetnek közvetett és kevésbbé hatásos tanitás-módja, s ebben látjuk az indokot arra, a miért egy közvetlenebb, a szíveket inkább megható oktatás szükségessé lőn. Nem volt-e Istenhez illő, hogy az erkölcsi sötétség ilyetén korszakában, egy más és éltetőbb világosságot támaszszon? Midőn a teremtésnek sokszor ismételt, s majdnem egyhangu beszédére nem hallgattak, nem volt-e Istenhez illő, hogy új és serkentőbb hangon szóljon? És volt-e alkalmasabb módszer azoknak felrázására, a kiket a természet csendes rendszeressége nem tudott tanitani, mint az, hogy annak rendes folyamát félbeszakaszsza?

Rátérek egy más okra, a mely megkivánja, hogy a kijelentés hozzájáruljon a természet világához. A mint mondám, a természet nem egyenes és erőltető tanitó, s az emberek magokat annak hatásán túl tehetik. Azt mondom, harmadszor, hogy van egy kiváló pont, a melyre nézve az igazság ismerete minket oly mélyen érdekel, s a melyet a természet még is oly határozatlanul tanit, hogy az egyedül ennek világánál az igazság vizsgálására leghajlandóbb emberek sem szerezhetnek e felől teljes meggyőződést. S a kérdés, a mely minden embert legmélyebben érdekel, a következő: Élni fogunk-e újra; vagy a jelen élet minden? Elvesz-e a szellemi életerő a testtel együtt; vagy túléli? És ha túléli, hol? miként? minő állapotban? minő törvény által fog élni? Van egy benső szózat, a mely a jövendő itéletről szól. El fog-e valósággal jőni ez itélet? és ha el, miféle itéletet remélhetünk vagy mitől félhetünk? Az ember jövő élete az a nagy kérdés, a melyet viszontagságos életünk és közeledő halálunk reánk kényszerit. Én nem mondom, hogy

a természet e tárgyra semmi világot nem vet. Én azt gondolom, hogy vet; s e világosság szüntelen fényesebbé lesz azok előtt, a kiknek szemeiről a kijelentés a hályogot levette és a látásra megerősitette. De a természet egyedül nem elégiti ki szükségeinket. Én ezt bebizonyithatnám, ha viszszavinném önöket a Krisztust megelőző korszakokra, midőn az ember aggódó szelleme folytonosan oda törekedett, hogy a siron túl a homályba behatoljon, midőn a képzelődés és bölcsészet egyformán belémélyedtek a jövőbe, de nyugpontot nem találhattak. Azonban minden embernek éreznie kell, hogy neki, ha csupán a természet vezérletére van hagyva, kétségben kell bolyongania a jövő életre nézve. Honnan tanulhatom meg rendeltetésemet, ha nem Istentől? A sir szájától felvilágositást kérek az elköltözöttekre nézve, de a sir semmi feleletet nem ad. Vizsgálom a természet különböző tájait, de a porló test helyreállitásának semmi műfolyamát nem tudom felfedezni, és semmi jelt vagy nyomot nem találok arra nézve, hogy a szellem más hatáskörbe emelkedik. Látom egy a természetnél felsőbb hatalomnak szükségét, hogy az életet a halál után megújitsa vagy folytonossá tegye; és ha Isten azt akarta, hogy minket emez életről biztositson, akkor nem látom, hogy miként tehetné ő ezt másként, mint természetfeletti oktatással, csodás kijelentéssel. A csodák alkalmas, és az egyetlen módnak látszanak arra, hogy az ember jövő és halhatatlan életét kétségen kivül helyezzék; s e czélra egy csoda sem alkalmas annyira, mint éppen azok, melyek a keresztény vallásban a legfőbb helyet foglalják el, — értem a Lázár feltámadását, sőt még inkább Jézusnak feltámadását. Senki sem fogja tagadni, hogy minden igazságok közt a jövő élet a legerősebbeké teszen az erényre és legvigasztalóbb az emberiségre. Méltatlan-e tehát Istenhez, hogy csodákat alkalmazzon a végre, hogy e reményt felébreszsze vagy megszilárditsa? Nem lehet-e megvárni ezeket akkor is, ha a mint láttuk, a természet csak halvány világot vet a minden igazságok e legérdekesebbjére.

Még egy észrevételt teszek amaz álláspont támogatására, melyszerint Isten nem akarta, hogy a természet legyen az egyetlen mód, melylyel ő az emberiséget tanitja. Ha az emberi lelket megtekintjük, oly elvet fedezünk fel benne, a mely különösen fogékonynyá teszi arra, hogy a természetfeletti és csodaszerü mivelet reá hasson, s a mi ennél fogva arra indithatna minket, hogy egy ily beavatkozást megvárjunk. Értem természetünknek ama sajátságát,

melyszerint bizonyos mértékben érzéketlenekké vagy közönyösökké válunk az előttünk ismeretes dolgok iránt, de figyelmet és mély érdekeltséget támaszt bennünk mindaz, a mi különös, idegenszerü és természetfeletti. Ez a csodálatos iránti fogékonyság és előszeretet fontos része a mi szellemi természetünknek; és hogy Isten ezt felhasználja a mi nevelésünkre, ezt okosságunk már előre feltehetné. A csodákra nézve tehát alapot látok az emberi lélekben; s ha elgondolom, hogy a lélek Istennek legnemesebb munkája, akkor ezt az ő czéljai magyarázójának kell tekintenem. Mi valóban ugy vagyunk alkotva, hogy mentől jobban meg van a természet rendje határozva, annál kevésbbé indit fel minket. Ennek szakadatlan egyformasága eltompitja érdekeltségünket. Ellenben az ezen rendtől való eltérések hatalmasan felrázzák a lelket, félbeszakitják annak régi és szunynyadó gondolkozás- és cselekvés-módját, megújult vágygyal fordítják a mindenható beavatkozó felé, s előkészitik arra, hogy tisztelettel fogadja az ő akaratának közlését. Méltatlan volt-e Istenhez, a ki nekünk a csoda dolgok iránt ily fogékonyságot adott, hogy ezekhez forduljon az ő teremtményeinek magához emelése végett?

Itt bevégzem a kétkedés ama nagy ellenvetésére tett észrevételeimet, hogy a csodák ellenkeznek az isteni tökélylyel; hogy a fölény, miután a működés rendjét meghatározta, attól el nem térhet. Előttem az ilyen okoskodásnak, ha okoskodásnak lehet nevezni, semmi fontossága nincs. Ha elgondolom Istennek az emberiséghez való atyai és erkölcsi viszonyát és annak előhaladása iránti érdekeltségét; ha elgondolom, hogy menynyire összeillik az ő jellemével, hogy oly módok által ismertesse meg magát, a melyek legalkalmasabbak arra, hogy a lelket és szivet az ő jósága iránt felébreszszék; ha elgondolom, hogy nekünk a jövő életre vonatkozólag tisztább és tetjesebb felvilágositásra van szükségünk annál, a mit a természet nyújt; ha elgondolom az ember alkotását és állapotát, az ő szabad munkásságát, s azt a romlottságot, a melybe sülyedett; ha elgondolom, hogy egy anynyira lesülyedt lény minő kevés jó eredményt merithet a természet oly rendjéből, a melyet megszokott, s menynyire fogékony a lélek arra, hogy a csodaszerü közbelépések újolag felébreszszék; mondom, ha én mind ezeket tekintetbe veszem, látom, hogy a természetfeletti világosságnak és segélynek alapja megvan a természetben, s egy oly csodás kijelentésben, a milyen a keresztény vallás, oly intézkedést látok, mely nemcsak

az emberi lélek szükségeihez és állapotához van alkalmazva, hanem isteni alkotója tökélyeinek is megfelelő.

Más ellenvetések is vannak a csodák ellen Ámbár ezeket az emberek kevésbbé nyilvánitják, mint azt, a melyet az imént megvizsgáltunk, mindazáltal meglehet, hogy ezeknek nincs kevesebb befolyások, s valószinüleg oly titkon működnek sokak lelkeire, hogy észre nem vehetők. Ezek közül kettőre csupán egy pillantást fogok vetni. Én meg vagyok győződve, hogy sokan csak azért hozták kétségbe a keresztény csodákat, mert ma ilyeneket nem látnak. Ha ezeknek kétkedése a beszéd alakját öltené magára, akkor igy szólana: „Mutass nekünk csodákat, és mi elhiszszük. Mi azért gyanakodunk reájok, mert csakis a multra szoritkoznak.“ Ez ellenvetés igen gyermekes. Ezt arra az elvre lehet viszszavinni, hogy a multban semmi olyan nem hitelreméltó, a mi a jelenben nem ismétlődik. Engedjük meg ezt, és akkor hol fog megállani a hitetlenség? Menynyi oly alakja és intézménye enyészett el a társadalomnak, a melyet a hajdankori történelem emlit. A történelem tehát nem érdemel tiszteletet? Valóban, ha az emberi nem egy helyen állana, ha az egyik kor az előtte valónak csupán másolata lenne, ha mindeniknek ugyanazon szükségei lennének, akkor a csudák, a melyeket egyik kor megkivánt, mindenikben ismétlődnének. De ki nem tudja, hogy az emberi dolgokban haladás van? hogy korábban az emberiség más fokozaton állott, mint a melyen mi most állunk? hogy ennélfogva a faj nevelésének különfélének kell lenni? és hogy a mely csodák egykor fontosak voltak, ma feleslegesek lehetnek? Megkössük-e a Teremtőt, hogy ő csak változhatatlan módok által tanithat és képezhet egy fajt, a melynek tehetségei és szükségei folytonosan változnak? Azért, mert Isten a sötét korszakokban természetfeletti munkásságok által állitott elé egy új vallást, megvárjuk-e, hogy e működések ismétlődjenek akkor, a mikor a sötétség el van oszlatva és czéljok el van érve? Ki nem látja át, hogy a csodáknak természetöknél fogva ritkáknak, alkalmiaknak és korlátoltaknak kell lenni? Vajjon a gyakoriság nem gyengitené-e erejöket? és vajjon nem szünnének meg egészen, ha anynyira megszaporodnának, hogy a természet rendje részének látszodjanak?

A vizsgálódásom alatti ellenvetés mutatja nekünk a kétkedés valódi jellemét. A kétkedés lényegileg a lélek korlátoltsága, a mely a jelen pillanatot a mult és jövő mértékévé teszi. Ez az érzékek teremtménye. Ez a végtelen világegyetemnek közepette semmi más

működési módot nem tud felfogni azon kivül, a mi közetlen szemlélete alá esik. A hitetlan előtt a látható és a jelenlevő minden. Hadd gyarapitsa csak nézeteit; tekintsen szét a világegyetem végtelenségén; vegye fontolóra azokat a végtelen segélyforrásokat, a melyek a mindenhatóságban foglaltatnak; állitsa maga elé azt a sokféle állapotot, a melyen az emberi nemnek át kell jutnia; jusson eszébe, hogy a szüntelen növekedő léleknek tanitása sok különböző fegyelmet igényel; és különösen ismerje el azt a magasztos gondolatot, a melynek csirája a természetben van, hogy az ember azért volt teremtve, hogy a jelenvaló lételnél hasonlithatlanul magasabb rendü létre képződjék és emelkedjék, — és át fogja látni, hogy gyermekes dolog saját korlátolt tapasztalatát mindannak sinormértékévé tenni, a mi az emberi történelem multjában megtörtént s jövőjében történni fog.

Valóban különös, hogy a tudomány férfiai eme hibába eshetnek. A mai előhaladott tudomány tanitja nekik, hogy ez a mi földünk, a mely oly változhatatlannak látszik, nem az ma, a mi ezelőtt ezer évvel volt. Ők a mint a földet ássák, bizonyitékot találnak arra, hogy ezen a földön, mielőtt azon emberi nem lakott volna, oly állatok laktak, a melyek elvesztek, és oly fajok népesitették bé a tengert, a melyek ma ismeretlenek, és hogy az ember faj egy elpusztult és újra helyreállitott világot foglal el. A tudomány férfiainak meg kellene tanulniok magokat szabadokká tenni attól a közönséges korlátoltságtól, a mely csak a jelent látja a multban, s meg kellene tanulniok Istennek bámulatos és végtelen intézkedéseit.

Van még egy más ellenvetés a csodák ellen, az utolsó azok közt, a melyeket most vizsgálódásunk tárgyává teszünk. Ez abból a jól ismert tényből keletkezik, hogy a hajdankor történetének lapjai állitólagos csodákkal vannak rakva. Azt mondják, hogy egy csalás sem volt átalánosabb a csodákról való tudósitásoknál, s ennélfogva a keresztény vallásnak csodás jelleme annak igazsága ellen szól. Elismerem, hogy ez érvnek meg van a maga fontossága; de kész vagyok kimondani, hogy ha semmi egyebet nem tudnék a keresztény vallásról, csupán azt, hogy az teli van csodákkal; ha semmi egyebet nem tudnék annak tanairól, céljáról, befolyásáról és egész történetéről, akkor én épp ugy kétségbe hoznám azt, mint a hitetlen. Erős gyanuság lehet igenis a csodák ellen, ha azokat csak magokra, vagy azok céljától és mindazoktól

a körülményektől elkülönitve tekintjük, a melyek azokat kimagyarázzák és támogatják, mintszintén gyanu keletkezhetik mind azon események ellen, a melyek, ha nem csodásak is, de rendkivüli jellemüek. De ez csak a szigoru kutatásra és lassu hivésre szolgálhat okul, nem pedig nyomatékos és sokféle bizonyitékok visszautasitására. Én senkit sem hibáztatok azért, hogy kétségbe vonja a csodákat, midőn először beszélik el neki. A tudatlanság és vakbuzgóság ezer meg ezer oktalan csodát teremtett, százszor többet csinált ezeknél a csalás. Felhivom tehát önöket, hogy vizsgáljuk meg óvatosan a keresztény vallás csodáit; s ne kiméljük, ha magokon hordják a hamis vallások babonás mondáinak bélyegét. Én csupán őszinte kihallgatást és higgadt vizsgálódást kérek azok számára.

Valóban arra, hogy az ember minden csodát elvessen, nem elég ok az, hogy az emberek sok olyant hittek, a mi hamis. Ha önök viszszamennek azon időkre, mikor az emberek minden csodás történetet a legnagyobb mohósággal fogadtak, s elolvassák azokat a könyveket, melyeket akkor a történetről, földiratról és természeti tudományokról irtak, ugy fogják találni, hogy mindazok teli vannak tévelygésekkel; de hát azért semmi olyasmi nincs bennök, a mi az önök hivésére érdemes lenne? Vajjon nem húzódik-e át az igazság egyetlen egy ere is a tulnyomó hamisságon? És vajjon egy éles elme nem tudja-e gyakran elválasztani a valódi dolgot a költött dologtól; nem tudja-e kimagyarázni igen sok tévedésnek eredetét, nem tudja-e megkülönböztetni az okos és becsületes elbeszélőt a hiszékeny és önzőtől, s a bizonyitékok egybevetése által nem tudja-e felfedezni a rejlő igazságot? Hol fognak önök megállapodni, ha avval indulnak ki, hogy semmit sem hisznek oly dolgokra nézve, a melyeknél a korábbi korszakok tévútra tévedtek? Csalásnak kell nyilvánitaniok minden vallást és erkölcsiséget, mert az emberek e tárgyakra nézve nagyon tévedtek. Semmi sem méltatlan anynyira egy bölcsészhez, mint átalános kárhoztatást állitani fel egynéhány kedvezőtlen tényből. Ez nagyon hasonlit az embergyülölő okoskodásához, a ki abból, hogy sok vétket lát, azt huzza ki, hogy erény nincs, s azért, mert néha rászedték, azt állitja, hogy minden ember kétszinü.

Én azt állitom, hogy a költött csodáknak sokfélesége nem hogy lerontaná azokat, a melyeken a ker. vallás alapul, sőt inkább támogatja; mert először, átalában van valami alapja a koholt és

hamis dolgoknak, különösen, ha azokat átalánosan hiszik. Az igazság szeretete lényeges elve az emberi természetnek; az emberek átalában azért fogadnak el valamely tévelyt, mert valamely drága igazság van azzal összevegyülve, a mi azon időre attól elválasztthatatlan. Az elenyészett századoknak az istenség csodás beavatkozása iránti átalános hite éppen azt gyanittatja velem, hogy a csodák kapcsolatba hozattak az emberiség történetével. Avagy azt mondja-e a hitetlen, ez csupán arra mutat, hogy az emberi lélekben kielégithetetlen szomj létezik a természetfeletti iránt? Erre azt felelem, hogy ő ez okoskodásával fegyvert ad maga ellen; mert egy erős elv az emberi lélekben, a mely az embert a csodás működés keresésére és az azon való csüngésre készti, azt gyanittatja, hogy a mi létünk alkotója, a ki ezt a természetfeletti iránti szomjat adta, oda czélzott, hogy erre nézve tárgyakat is állitson elé, s ennek a mi fajunk nevelésénél helyet mutasson ki.

De továbbá megjegyzem, és e megjegyzésem kiváló fontosságu, hogy ha a hajdankor elvetett csodáit figyelemmel megvizsgáljuk, ezek nemcsak átalános véleményt támasztanak az iránt, hogy valódiak léteztek, hanem erős bizonyitékot szolgáltatnak különösen azok igazvolta iránt, a melyeken a keresztény vallás alapul. Én igy szólok a kétkedőnek: Ön csupán az igazságot állitja, midőn azt mondja, hogy a történelem tele van hamis esodákkal; én megegyezem önnel ama természetfeletti elbeszélések legnagyobb részének elvetésében, a melyekkel a hajdankori vallások dicsekednek. De miként tudjuk meg, hogy ezek hamisak? Mi nem itéljük el ezeket bizonyitékok nélkül. Észreveszszük rajtok az ámitás bélyegeit. Már most arra kérem, vizsgálják meg e bélyegeket, és azután feleljenek nekem őszintén, vajon feltalálják-e azokat a keresztény vallás csodáiban? Vajon nincs-e éles határvonal Krisztus munkái és azok közt, a melyeknek elvetésében mindketten megegyezünk? Én azt állitom, hogy van, és csak a tudatlanság téveszthetí összse a keresztény csodákat a pogány vallás csodáival. Köztök akkora az ellentét, hogy ez nem engedi meg azokat egy közös eredetre viszszavinni. A babonaság csodái a hamisság bélyegét hordják saját természetökön, és épp azok a körülmények kárhoztatják el, a melyek között azokat a tömegre erőszakolták. Azok a czélok, a melyekért ezek állitólag végbementek, olyanok, a melyek isteni beavatkozást nem igényelnek és azt nem igazolják. Azok nagy része oktalan, gyermekes vagy tulzó, és gyenge értelmet vagy be-

teges képzelődést árulnak el. Sokat természeti okokból lehet kimagyarázni. Sokat oly egyének bizonyitanak, a kik különböző tartományokban és időkben éltek, s nem volt alkalmuk azok igaz volta felől tudakozódni. Soknak eredetét azoknak önérdekében láthatjuk. a kik gyártották, s elfogadásukat a világ állapotának tudhatjuk fel. Más szavakkal, e kétes csodák a tudatlanság, szenvedélyek, előitéletek és a kor megromlottságának szüleménye voltak, a melyek azok megszilárditását elősegitették. Már most nem elég csupán azt mondani, hogy a csalásnak e különböző bélyegeit nem lehet feltalálni a keresztény csodákban. Mi éppen az ellenkező vonásokat találjuk ezekben. Ezek Istenhez méltó czél érdekében vitetnek végbe; ezek az előhaladások korában mentek végbe; ezeket fenség, jóság, fitogtatás nélküli egyszerüség és bölcseség jellemzik, a melyek végtelenül elválasztják ezeket a zavaros képzelgés álmaitól vagy a csalási törekvésektől. Ezeket az embereknek semmi érdeke, szenvedélyei vagy előitéletei ki nem magyarázhatják. Ezek oly vallás részei, a mely ellentétben állott bizonyos megállapitott eszmékkel és várakozásokkal, a mely tisztaságot és jótékonyságot lehell, a mely a kor tökélyén túlhatott, és a mely ilyenformán az *isteni eredet feltételét* hordja magában. Honnan van ez a végtelen különbség a csodák eme két osztálya között? Mindkettőt egy forrásra, és pedig egy tisztátalan forrásra akarják viszszavinni? Azonegy szellemnek akarják-e tulajdonitani azokat a munkákat, a melyek anynyira különböznek egymástól, mint a világosság és sötétség, a föld és az ég? Engemet tehát a más vallások hamis csodái nem ingatnak meg hitemben. Én azokat nem kivánom eltéveszteni szem elől; én azokat tanuimúl hivom fel. Ezek megmutatják nekem, hogy a csalás és babona mily természetesen hagyják rajta saját költeményeiken a magok bélyegét. Ezek mutatják, hogy midőn az ember Istennek működését utánozni törekszik, menynyire elárulja saját tehetetlenségét. Midőn Jézusnak hatalmas munkáit és a pogány vallás csodáit egymás mellé állitom, látom, hogy azokat éppen ugy nem lehet egymással összehasonlitani, mint nem lehet összehasonlitani a szinház gépezetét és utánzott mennydörgését a mindenség rettenetes és jóságos erőivel.

A csodákra tett fennebbi észrevételeimben főleg az volt a czélom, hogy szembeszálljak amaz átalános ellenvetésekkel, a melyek sokakba előitéletet csepegtettek egyátalában minden természetfeletti befolyás iránt, s egyetlen oly érvet sem hajlandók fon-

tolóra venni, a mely ezt támogatja. Remélvén, hogy kimutattam, hogy ez erőtelen kérdésnek sem a természetben, sem a józan észben nincs alapja, most igyekezem részletesebben előadni azon okokat, a melyeknél fogva hiszem, hogy Jézusnak és a keresztény vallás első hirdetőinek tulajdonitott csodák valóban végbementek a kereszténység igazvoltának bebizonyitására.

A tények igazságának bizonyitékai kétfélék, véltek és egyenesek, — olyanok, melyek a tény igazságát más körülményekből gyanittatják, s olyanok, melyek azt bizonyitják, s mindkettő a keresztény csodák támogatására szolgál. A bizonyitékoknak első osztályához tartoznak az eddig előadott nézetek, melyek szerint a kijelentés és csodák megegyeznek az emberi természet szükségeivel és elveivel, az Isten tökélyeivel, azzal a viszonynyal, a melyben ő az emberiség családjához áll, és az ő rendes gondviselésével. E bizonyitékot nem szükség ismételnem, csak azt jegyzem meg, hogy egy főkörülmény, mely a csodák igaz voltát gyanittatja, maga azon vallásnak fontossága, a melyhez azok tartoznak. Ha azt mondanák nekem, hogy természetfeletti dolgok történnek annak bébizonyitására, hogy három több egynél, vagy hogy az emberi életnek táplálékra van szüksége annak fentartására, én jól tudnám, hogy azok hamisak. A természet alkotója, mit szükségképpen fel kell tennünk, soha sem szakithatta volna félbe annak bölcs és bámulatos rendjét, hogy oly dolgokat tanitson, a mik minden gyermek ismeretkörébe esnek. Istennek rendkivüli közbelépése azt tételezi fel, hogy rendkivül fontos és jótékony igazságokat akart közölni. Már most én oly rendkivül fontos és következménydús igazságokat találok a keresztény vallásban, a melyek homályba boritják a tudomány minden felfedezéseit, a melyek létünknek új jellemet, czélt és érdeket kölcsönöznek. Ez illő alkalom a természetfeletti beavatkozásra, s helye van a vélelemnek a csodák igazsága mellett, a melyek egy Istenhez anynyira méltó vallást támogatnak.

De a tények melletti vélelem nem elég. Ez erősebbekké teszi ugyan az egyes bizonyitékokat; mindazáltal ezek mégis szükségesek, és a keresztény vallásban nem is hiányzanak. A tények egyenes bizonyitékai főleg kétfélék: részint szóbeli vagy irásbeli bizonyságokból állanak; részint eredményekből, nyomokból és emlékekből, a miket a tények magok után hagytak.

A keresztény csodákat mindkettő támogatja. Kezünkben van legelébb is a Jézus kortársainak, szemtanuinak, az ő követőinek és az ő vallása első hirdetőinek legmegállhatóbb tanubizonysága. Kezünkben van amaz emberek bizonysága, a kiket nem lehetett megcsalni azon tényekre nézve, a miket közölnek; kik a veszélyek és üldözések közepett tettek bizonyságot; a kik éppen azon a helyen tették azt, a hol mesterök élt és meghalt; a kik, ha tanubizonyságuk hamis volt, semmit sem nyerhettek, hanem mindent veszthettek; a kiknek iratai az erény és az emberiség iránt a legőszintébb szeretetet lehellik; és a kik végre az ő bizonyságtételeiket saját vérökkel pecsételték meg. Tényekre kifogástalanabb bizonyságokat nem lehet felhozni vagy gondolni.

Azt mondják önök: „E tanuk ezelőtt évszázakkal éltek; ha elbeszéléseiket saját ajkaikról hallhatnók, meg volnánk elégedve"; erre azt felelem: Valami jobb is van az önök birtokában, azoknak csupán magokban tekintett szavainál; a mint bébizonyitottam, önök kezében vannak azok iratai. Önöket tán meglepi, midőn hallják, hogy egy könyv jobb tanu lehet szerzőjénél; de semmi sem igazabb ennél, és én ezt egy képzelt esettel fogom bébizonyitani saját korunkból.

Képzeljék tehát, hogy egy ember, a ki azt igényli, hogy ő szemtanu volt, elbeszélné nekem amaz emlékezetes három juliusi nap eseményeit, a melyeken az utolsó franczia forradalom lefolyt; képzeljék továbbá, hogy nekem arról a forradalomról oly könyvet vagy történetet küldenének amaz országból, a melyet Francziaországban adtak ki és ott igaznak ismertek el. Vajon a két tény közül melyiket tartanók a legérvényesebbnek? Én azt mondom, az utolsót. Az egyszerü tanubizonyság megcsalhat; de hogy valamely iró oly új forradalom történetét adja ki Francziaországban, a mely ott soha sem történt meg, vagy a mely lényegesen különbözzék a valóditól, az semmi esetben nem valószinü; az meg éppen teljes lehetetlen, hogy egy ilyen történet átmenjen a forgalomba, és azonnal hazugságnak ne bélyegezzék. Egy oly történet, a melyet valamely nép igaznak ismer el, nemcsak az iróról tanuskodik, hanem tanuskodik a nemzetről is, a melynél hitelre talál. Ez a szózatok ezereinek, a tanuk sok ezerének öszpontosulása. Azt mondom tehát, hogy a keresztény vallás első tanitóinak iratai, a melyeket az ő korukbeli és az azután közetlenül élő tömeg igaznak fogadott el, nemcsak a tömeg tanubizonyságai, hanem az iróké is.

Az eseményekhez legközelebb állók közül ezeren meg ezeren tanuskodnak a keresztény csodák mellett.

De a bizonyitékoknak egy más osztálya is van, a mely gyakran erősebb a közetlen tanuknál, s ily bizonyitványok is vannak a keresztény vallás mellett. A tényeket gyakran kétségtelenekké teszik az eredmények, a melyeket azok hátrahagynak. Ez az eset áll a Krisztus csodáiról. Hadd magyarázzam meg a bizonyiték emez ágát. Az önök várostól meszsze távollétemben azt mondják nekem, hogy egy bizonyos napon a dagály akkorára emelkedett kikötőjükben, a milyent addig soha sem láttak, ez átfolyt a rakpartokon és bérohant az utcákba; én kétségbe vonom a tényt; de oda sietve látom, hogy az, a mi egykor utcza volt, tengeri burjánnal és kagylókkal van boritva, és látom a házak romjait, és megszűnöm kételkedni. A tanu megcsalhat, de ily eredmények nem hazudhatnak. Minden nagy esemény eredményeket hagy maga után, és ezek közetlenül az okról beszélnek. Kérdem, mik az ámerikai forradalom bizonyitékai? Csak irott vagy szóbeli bizonyitékunk van arról? A mi szabad alkotmányunk, társadalmunk egész alakzata, törvényeink nyelve és egész szelleme, mindezek azt bizonyitják, hogy mi angol eredetüek vagyunk és sikerrel harczoltunk a függetlenségért. Mármost a keresztény csodák oly eredményeket hagytak magok után, a melyek éppen ugy bizonyitják azok valódiságát és nem lehet azok nélkül kimagyarázni. Viszszamegyek a Krisztus Jézus korára, és engemet azonnal meglep a világ évkönyveiben a legfigyelemreméltóbb forradalom kezdete és gyors haladása. Egy új vallást látok, a melynek egészen sajátszerü jelleme van, a mely semmi elenyészett vagy létező hithez nem hasonlit, a mely néhány év alatt minden polgáriasult nemzeten áthatott, s a mely egy egészen új korszakot nyitott, új társadalmi rendet hozott létre, s az emberi lélekben oly változást idézett elé, a mely a következő századokat élesen megkülönböztette. Itt egy oly tiszta tény van, a melyet a kétkedő, ha ki tudja is magyarázni, nem fog tagadni. Látom továbbá, hogy ez a vallás egy ismeretlen, megvetett és utált népből támadott. Alapitója a kereszten halt meg, a mely a büntetésnek szintoly lealázó neme volt, mint ma a pellergér vagy bitófa. Tanitói szegények voltak, rang, hivatal és nevelés nélkül, elhiva a halászsajka és más foglalkozások mellől, a melyek soha sem adtak vala tanitókat az emberiségnek. Látom, hogy ezek az emberek éppen azon a helyen kezdik meg munkájokat, a hol mesterök vére

kiomlott, mint egy gonosztevőé; és hallom, hogy ők felhivják először az ő gyilkosait, azután minden nemzeteket és minden rangu embereket, a trónon a királyt, a papot a templomban, s valamint a nagyot és a tudóst, ugy a szegényt és tudatlant is, hogy tagadják meg a minden századok tisztelete által megszentelt hitet és imádást, s vegyék magokra az ő keresztre feszitett urok igáját. Látom, hogy a szenvedély és előitélet, az állam kardja, a pap átka, a bölcsész büszke megvetése és a népség dühe mind egyesültek e közös ellenség megrontására; és mégis látom, hogy Jézusnak alázatos apostolai minden emberi fegyver nélkül, és minden emberi hatalom ellenében magoknak útat törnek, feljülmulják az előitéletet, áttörik elleneik sorait, az ellenségeket barátokká teszik, a nagy tömegekbe a vértanuság csendes és erős szellemét lehellik, s a polgáriasodás határáig, sőt a félig polgáriasult tartományokba is oly vallást visznek, a mely többet tett a társadalom előmozditására, mint minden más okok együttvéve. Ez az eredmény. Ez sokkal maradandóbb emlék az emlékoszlopoknál vagy diadalivek-nél. Már most kérem, magyarázzák meg ez eredményeket. Ha Jézus Krisztust és az ő apostolait valóban Isten küldötte és ruházta fel hatalommal, ha csodákat vitt végbe küldetésök bébizonyitására, akkor a keresztény vallás felállitása meg van fejtve. Tegyék fel, másfelől, hogy ők őrült rajongók, vagy önző csalók voltak, a kiknek csupán saját erejökkel vagy inkább saját gyengeségökkel kellett szembeszállaniok az emberi ellentállás egész hatalmával, és ekkor önök semmi okot nem fognak találni az imént leirt bámulatos eredményekre nézve. Ily emberek éppen oly kevéssé tudták volna megváltoztatni a világ arczát, mint a folyókat viszszaforditani forrásaik felé, a hegyeket völgyekké sülyeszteni, vagy a völgyeket a fellegekbe emelni. A keresztény vallás mellett szól tehát nemcsak a tanuk kétségtelen bizonyitása, hanem az eredményeké is; az a bizonyiték, a mely mindig erősebbé válik, ha a keresztény vallás elterjedését és fejlődését a más vallásokéval. a milyen például a mahumedanismus, összehasonlitjuk, a melyek emberi szenvedélyekből származtak, s emberi hatalom által terjedtek el.

IV. Eléadván a keresztény csodákra vonatkozó nézeteimet, rátérek jelen beszédem utolsó tárgyára. Ennek terjedelme és fontos volta arra vezet engem, hogy egy következő beszédemben tü-

zetesebben foglalkozzam vele. Azonban egy a keresztény bizonyitékokról szóló értekezés lényegileg hiányos lenne, ha ez onnan hiányzanék. Értem a keresztény vallásnak azt a bizonyitékát, a mely annak szerzője jellemén alapszik.

A Jézus jelleme egészen új és eredeti volt. Ő új korszakot alkotott az emberi nem erkölcsi történetében. Az ő erkölcsi tökélye nem az ő korának tökélye volt, nem is ama nagyság másolata, a mely oly régtől fogva vonta magára a világ bámulatát. Jézus külön állott más emberektől. Ő senkitől sem kölcsönzött, és senkire sem támaszkodott. Közönséges gondolkozásu emberekkel levén körülvéve, ő az emberi erényeknek sokkal magasabb fogalmára emelkedett, mint a melyet addig valósitottak vagy csak képzeltek is, s életének és halálának főczéljául annak előmozditását tűzte ki öntudatos eltökéltséggel. Tudván, hogy ő magát e nagyszerü munkának szentelte, oly higgadt méltósággal, oly mesterkéletlen emelkedettséggel beszélt, a mely őt minden más tanitóktól megkülönböztette. Pártfogás nélkül levén, soha sem ingadozott; elégséges levén magának, viszszautasitotta a gazdagsággal vagy hatalommal való szövetséget. Mégis, mindez önállósága és rendithetetlen erélye mellett is, jelleme a legszelidebb, leggyöngédebb, legvonzóbb volt, a milyen csak valaha az emberek közt nyilvánult. Ez nem lehetett költemény, mert ki tudta volna azt felfogni, vagy ki tudta azt a fogalmat oly élettel egyesiteni, a milyent Jézus állitólag élt tetteiben, szavaiban és modorában, a mely oly természetes és keresetlen volt, anynyira át volt hatva a valódiságtól és oly méltó volt az Isten fiához?

Jézusnak kiváló jellemvonása a vegyületlen tiszta és korlátokat nem ismerő emberszeretet volt; az az emberszeretet, a mely a legszebb arányban egyesiti a fenséget az alázatossággal; az az emberszeretet, a mely éppen olyan okos lévén, a milyen buzgó, az embernek valódi szükségeit és valódi javát felölelte, a mely szives bizalommal volt ugyan annak külső szenvedése iránt, de a mely a lélekben látta az ő nyomorának mély forrását és azon munkált, hogy annak megújitása által vezesse őt tiszta és állandó boldogságra. Oly sajátszerü, oly páratlan volt a Jézus jótékonyksága, hogy az minden jövő időkre rányomta a maga bélyegét. Az ő jelleméből oly erény, jótékony befolyás áradt szét, a mely még ma is munkál. A Krisztus halála óta egy addig egészen ismeretlen emberies szellem csendesen szétterjedt a föld tekintélyes

részén. Az emberek tiszteletét lassanként az erénynek egy új mintaképe foglalta el. A társadalomban új erő működik, a mely sokkal többet tett, mint más okok együttvéve, a végre, hogy az önző szenvedélyeket lefegyverezze, és az embereket szorosan egymáshoz és Istenhez kösse. Minő emlékét birjuk mi ebben a Jézus erényének és dicsőségének! és ha a keresztény vallásnak ilyen alapitója volt, akkor annak az égből kellett származnia.

A Krisztus jellemének erejére és emelkedett voltára nézve még más figyelemreméltó bizonyitványok is vannak. Ez a jellem nem keveseket megilletett és megnyert az ő vallásának legelszántabb ellenei közül. Mig a hitetlenség egyfelől kiméletlenül nyúlt a keresztény vallás rendszeréhez, addig átalában félt bántani annak szerzőjét. Az igazat megvallva, a hitetlenek gyakran fényes tanuságot tettek a Jézus jótékony és égies erényeiről; és én e körülményt örömmel emlitem fel, minthogy ez nemcsak megtisztelő a Krisztus vallására nézve, hanem egyszersmind azt is mutatja, hogy a hitetlenség nem mindig és mindenütt öli ki az erkölcsi érzelmeket, vagy nem lehel ellenséges indulatot a jóság iránt. De ez még nem minden A Krisztus jelleme szembeszállott a tévelygések és alaptalan igények leghalálosabb és legellentállhatatlanabb ellenével, az idővel is. Semmit sem vesztett fenséges voltából a századok előhaladásai által. Midőn ő feltünt, azóta a társadalom előhaladt, az emberek nézetei szélesedtek, s a bölcsészet sokkal tisztább erények eszményképéhez emelkedett, mint a minőkkel a hajdankor dicsekedett. De habár az emberi szellem eléhaladott is, még is még mindig felfelé kell tekintenie, ha Krisztust látni és érteni akarja. Krisztus azon még mindig feljül áll. Az emberek lelki szemei előtt még mostanig annál valami tisztább, nemesebb nem jelentkezett. A keresztény vallás tehát igaz. Jézusnak az evangeliumokban lévő rajza, a mely anynyi életmeleggel teljes, s a szeretetreméltóságban és nagyszerüségben anynyira páratlan, egy eredetinek lételét kivánta. Azt hinni, hogy az ő jellemét erkölcsi elvekkel nem biró emberek találták ki, a zsidó és pogány sötétség közepette, s aztán ezzel mint valósággal épp a keresztény vallás alapitásának korában csalták meg a világot, ez rendkivüli hiszelékenységet tételez fel, s az emberi természet sajátságainak szokatlan nem ismerését mutatja. A Jézus jelleme valódi volt, és ha az volt, akkor Jézusnak annak kellett lenni, a minek ő magát kiadta: Isten fiának, a ki az ő kegyelmét és akaratát az emberiség iránt kijelenti.

Én bevégeztem, a mit e beszédemben czélul tűztem ki. Eléadtam önöknek egynéhányat a keresztény vallás főbb bizonyitékai közül. Czélom az volt, hogy ezeket minden tulzás nélkül mondjam el. Előttem alig látszik lehetségesnek, hogy őszinte becsületes lélek, a mely ezeket teljesen felfogja, nyomosságukat tagadhassa. Lehetnek ugyan erősebb érvek is, azonban kétséges, hogy vajjon az ilyeneket elé lehetne-e ugy adni, hogy a mi erkölcsi természetünkkel és Istennek erkölcsi kormányzásával megegyezzenek. Egy ilyen kormányzat megkivánja, hogy az igazság ne erőszakoltassék a lélekre, hanem hogy mi szerezzük meg azt magunknak az által, hogy értelmünket helyesen használjuk, s magunkat ahoz szabjuk, a mit már megtanultunk. Isten áraszthatna ugyan reánk oly erős világosságot, a mely lehetetlenné tegye, hogy útunkat eltéveszszük; de ha ezt tenné, akkor egy fontos mozzanatot nevelésünkre nézve jelen megpróbáltatásunk idejében megsemmisitene. A keresztény vallás ellen tehát nem lehet ellenvetésül felhozni azt, hogy annak bizonyitékai nem a lehető legerősebbek, és hogy azok nem idéznek elé általános elismerést. E tekintetben ugy van ezzel is a dolog, mint más nagy igazságokkal. Ezek sincsenek a mi hitünkre erőszakolva. A kinek tetszik, béhunyhatja szemeit ezek érvei előtt, s ellenvetéseket támaszthat ellenök. Én a bizonyitási erő ama mértékében, mely a keresztény vallást környezi, azt látom, hogy az a lélek szabadságát tiszteli és bölcsen van alkalmazva a mi erkölcsi természetünkhöz, a melyet tökéletességre vinni e vallásnak nagy czélja.

Azzal végzem, a mivel kezdettem. Én nem szégyenlem Krisztus evangeliumát; mert az igaz. Igaz és igazsága mind dicsőbben meg dicsőbben fog elétünni. Erre nézve legkisebb kétségem sincs. Jól tudom ugyan, hogy a mi vallásunkat értelmes és jó emberek vonták kétségbe; de ez nem ingatja meg annak isteni eredetében és végső diadalában való hitemet. Ezek az emberek azért vonták azt kétségbe, mert főleg romlottságaiból ismerték. A mely mértékben helyreáll annak eredeti egyszerüsége, abban a mértékben fog engedni a jó indulatuak kételye. Én nem félek a hitetlenségtől, különösen attól az alakjától, a melyet némelyek e pillanatban terjeszteni igyekeznek a mi hazánkban; értem amaz esztelen, kétségbeesett hitetlenséget, a mely mind a természet, mind a kijelentés világát ki akarja oltani, hogy minket ne csak Krisztus nélkül, de Isten nélkül is hagyjon. Én ettől éppen ugy nem félek, mint nem

félnék azon emberek törekvéseitől, a kik a napot útjából eltéritni, vagy az eget földi tüzérség által megostromolni igyekeznének. Mi vallásra vagyunk teremtve; és ha hitünk ellenségei természetünket nem tudják megváltoztatni, akkor a mi vallásunk alapja ingatatlan marad. Az emberi lélek arra volt teremtve, hogy az anyagi természetnél fennebb tekintsen. Annak Istenségre van szüksége, a kit szeressen és a kiben bizzék, és halhatatlanságra, a melyben reméljen. Annak oly vigaszra van szüksége, a melyet a bölcsészetben nem lehet feltalálni; erőre van szüksége a kisértetek között, a bánat és halál közepett, a melyet az emberi bölcseség nem tud megadni; s minthogy tudom, hogy a keresztény vallás az embereknek e mély szükségeit kielégiti, nincs semmi félelmem vagy kétségem annak diadala iránt. Az ember nem élhet hoszszasan vallás nélkül. Francziaországban terjedni kezdett a mult nemzedék kétkedő szellemével való elégedetlenség. A bölcsész pirulna amaz országban Voltaire-t, a vallás dolgában tekintély gyanánt idézni. Francziaországban a legnagyobb szellemek azon vannak, hogy útjokat viszszafelé irányozzák az igazság világához. Közülök sokat még nem lehet ugyan kereszténynek nevezni; de útjok hasonlóan ama hajdankori bölcs férfiakéhoz, a kik csillag által vezéreltetve jöttek napkeletről, Krisztus felé vezet. Én nem szégyenlem a Krisztus evangeliumát. Ebben halhatatlan élet van, és ez erőt fog szivni elleneinek bántalmából. Ez képes az emberek minden szükségeinek megfelelni. A legnagyobb szellemek fellelték abban azt a világosságot, a mire lelkök leginkább óhajtozott. A legbánatosabb és a legmagasztosabb reményeket ébresztette fel a lelkekben. Én siratom az ily vallásnak romlottságait, és pirulnék azoknak ügyvéde lenni; de magát az evangeliumot soha sem szégyelhetem.

A kijelentett vallás Bizonyitékai.

A cambridgei egyetemben 1821-ben márczius 14-én tartott beszéd,

> János III, 2. Ez méne Jézushoz éjjel és monda néki: mester! tudjuk hogy az Istentől jöttél, tanitó mesterül; mert senki nem teheti e jeleket, a melyeket te teszesz, hanemha Isten leend azzal.

Jelen felolvasásomnak a tárgya a kijelentett vallás bizonyitékai,— éppen oly nagy terjedelmü, mint rendkivül fontos tárgy. Ennek megvitatására nemcsak a tudomány lön véghetetlen változatosságban felhasználva már, hanem az értelem minden tehetségei is mozgásba inditva. Történelem, metafizika, régészet, itészet, erkölcstan és az ember természetéről szóló tudomány mind eszközül voltak e nagyszerü feladatnak megoldására, s a keresztény ügynek fontos szolgálatot is tettek. A mit a tudományos és nagy emberek e tárgyról irtak, egyetlen egy beszédbe összszeszoritani teljes lehetetlen, ha kivánatos volna is; annak a vizsgálódásnak pedig, a melybe tárgyunk vezet, terjedelmes voltát nem azért jelzém, mintha a mások munkáiból kivonatot akarnék adni; hanem mert meg akarom önökkel értetni, hogy ezzel a tárgygyal nem lehet könynyen elbánni; és mivel fel akarom önöket hivni, hogy kisérjenek engem egy olyan vizsgálódásba, a mely megfeszitett és folytonos figyelmet igényel. A mi figyelmünknek nem lehet méltóbb tárgya, mint annak a vallásnak érdekei, a melytől gyermekkorunkban a legelső bényomásokat vettük és a melyről átalánosan elismerjük, hogy a halhatatlanság iránti reményünknek egyetlen biztos alapja; valóban az emberi természet közönséges komolyságának is hiányozni kellene bennünk, ha ez a tárgy nem birna elfoglalni.

Hogy a keresztény vallást megtámadták, oly tény, mely szintoly ismeretes, mint az a körülmény, hogy ellenei közt nem közönséges elméjü emberek is találkoztak. Nekem az a czélom, hogy némi észrevételeket tegyek éppen arról, a mi nekem a keresztény

vallást érdeklő legnagyobb ellenvetésnek látszik; és arról az általános elvről, melyen igazságának bizonyitékai alapszanak; és némely részletes bizonyitékairól.

A keresztény vallás elleni ama főellenvetéssel, a mely napjainkban kiválóan fontosnak látszik, mindjárt az első lépésnél találkozunk. Ha akarnók, sem kerülhetnők ki, mert ennek a vallásnak éppen egyik alap- és lényeges tulajdonságára van alapitva. Ez ellenvetést többször inkább csak érzették mintsem nyilvánitották az emberek; s abból áll: hogy a csodákat nem lehet elhinni, és hogy valamely állitott ténynek természetfeletti jellege már elégséges bizonyitvány annak hamis voltáról. Az a hajlam, hogy a természet megállitott rendétől való eltérésben kételkedjünk, oly erős, hogy vannak őszinte keresztények, a kik a magok keresztény hitét ennek egyedül belső bizonyitékaira alapitják s Istennek külső, rendkivüli közbenjöttét, a mely által az kezdetben meg lön alapitva, nem is veszik tekintetbe. De a nehézséget ily módon nem lehet kikerülni; mert a keresztény vallás nemcsak csodák által volt megerősitve, hanem maga is, valósággal csodaszerü vallás. Ez nem olyan rendszer, melyet az emberi lélek a maga tehetségeinek rendes használata által a természet rendes folyamából nyerhetett volna. Tanai, különösen azok, melyek alapitójára vonatkoznak, arra az előnyre tartanak igényt, hogy bennök természetfeletti gondoskodás nyilatkozik az emberi nemnek megjobbitására, ugy hogy a felhozott ellenvetés még mindig nyom minket, és ha csakugyan alapos, a kereszténységre nézve veszedelmes.

Illő tehát, hogy elmélkedésünket annak megvizsgálásával kezdjük, hogy honnan származik a csodák nem hivése iránti e hajlam, és menynyiben észszerü az. Előre is némileg fontos dolognak látszik megjegyeznünk, hogy ez a hajlam a mi szellemi valónknak nem szükségképpeni alap-eleme, mint például az a hajlamunk, hogy a következményeket megfelelő okokból származtassuk. Mi valójában ugy vagyunk szervezve, hogy a természet rendének, a mely érzéki tapasztalatunk előtt mindig egyforma folyamatunak mutatkozott, állandóságát megvárjuk, azonban nem vagyunk ugy alkotva, hogy eme rend állitólagos megsértéseire fellázadjunk, és hogy azokat hihetetleneknek és képtelenségeknek tartsuk. Ellenkezőleg, az emberek átalában erős és gyógyithatatlan hajlamot mutatnak a csodák elhivésére. Csaknem minden történelmi könyvek egészen a két utóbbi századig, teljes komolysággal beszéltek

el természetfeletti tényeket. A csodákban való kétkedés aránylag új dolog, ha a régi epikureus és atheista felekezeteket kiveszszük; és nemhogy az emberi természetben alapulna, sőt inkább a hitnek túlnyomó adagával van másfelől ellensulyozva.

Honnan eredett tehát ez a kétkedés? Két főokból lehet azt kimagyarázni. I. Most már elismert tény a felvilágosodott emberek között, hogy a mult időkben, valamint a jelenben is erős hajlam volt és ma is van az emberekben a csodáknak minden vizsgálat nélküli elfogadására; és ugy találjuk, hogy az emberi hiszékenység semmit sem fogadott mohóbban, mint a csodás meséket. Ennek nyomán azt következtették, hogy ebben az emberi léleknek egy elemi ösztönét lehet feltalálni, névszerint a természetfeletti és csoda dolgok iránti szeretetet, a miből eléggé meg lehet magyarázni a csodákban bárhol mutatkozó hitet. Következőleg tehát felesleges és bölcsészet-ellenes, más okokat keresni, jelesen pedig azt a különösen bé nem bizonyitható okot megengedni, hogy valósággal vannak csodák. Ez az elhamarkodott következtetés egy példája ama rohamos átalánositási szokásnak, mely korunkat jellemzi, és azt mutatja, hogy az értelmes okoskodás kisebb haladást tett mi közöttünk, mint a hogy azzal dicsekedni szoktunk. Való, hogy a társadalom nagy részében a csodákat illetőleg nem csekély hiszékenységi elem van, és nagy hajlandóság azokat kellő megbirálás nélkül elhinni. De ezen hajlandóságnak is, valamint a mi természetünk több tehetségeinek meg van a maga határa; határozott törvények szerint működik; nem mindenható; és nem képes eszközölni, hogy minden képzelhető körülmények között szemeink csodákat lássanak, füleink halljanak és értelmünk higyjen, hanem megkivánja a működhetésre többféle körülmények és lelkünk egyéb erőinek is közrehatását. A lelkek megjelenését például, átalánosan hitték; de mily körülmények között és a léleknek milyen állapotában történtek ezek a léleklátások? Az emberek fényes nappal, vagy vidám társaságban szokták e lelkeket látni; vagy pedig magános helyeken; temetőkben, félhomályban vagy ködben, midőn a külső tárgyak oly határozatlanok, hogy a képzelődés szerint könnyen alakot ölthetnek, vagy más oly körülmények között, melyek a megrémülésre kedvezők, s könnyen eléidézhetik a kérdés alatti érzéki csodát? Ez a hiszékenységi hajlam a maga munkálkodásában éppen olyan szabályos, mint a léleknek bármelyik más hajlama, és anynyira függ a körülményektől, és az ember szellemi termé-

szetének más működései által anynyira korlátolva és gátolva van, hogy gyakran a legmakacsabb hitetlenséget az embereknek éppen azon osztályánál találhatjuk, melynek más körülmények közti hiszékenysége megvetést kelt bennünk. Átalánosan tudva van, például, hogy a védhimlő hatásában sokkal megátalkodottabban kételkedett a köznép, mint a művelt osztályok. Egyátalában határozottan lehet állitani, hogy a tudatlanokban a hiszékenység legerősebb szenvedélyeik és benyomásaik befolyása alatt működik, valamint az is tudva van, hogy a társadalom egy osztálya sem csatlakozik lassabban megegygyezésével oly tanokhoz, melyek megszokott gondolkozásmódjokat és meggyökerezett előitéleteiket határozottan megtámadják. Nagyon észellenes tehát azt állitani, hogy e hajlamból minden és bármely csodát meg lehet magyarázni. Megengedem, hogy az a tény, miszerint a természetfeletti miveletekről való elbeszélések sokszor hazugságoknak bizonyultak bé, már magában is elégséges ok arra, hogy az ilyeket különös bizalmatlansággal fogadjuk. A csodákat tehát ez okon pontosabban meg kell vizsgálnunk, mint a közönséges eseményeket. De midőn azt találjuk, hogy természetfeletti dolgoknak egész sora iránt hit keletkezett oly körülmények között, melyek egészen különböznek azoktól, melyek között költött csodák hitelre találtak, oly körülmények között, melyek a könnyen hivésre éppen nem voltak kedvezők, akkor e hitet nem lehet azon közönséges okokból kimagyarázni, a melyek az embereket a természetfeletti befolyások iránt kétkedőkké tették s csalódásra vezették. Ez esetben tehát más okokat kell keresnünk, és ha a csodák valóságos létezésén kivül más okot nem találhatunk, akkor a józan bölcselem arra kötelez minket, hogy azokat elhigyjük. Ezt a fejezetet azzal a megjegyzéssel zárom be, miszerint az embereknek az a hajlama, hogy higyjék azt, a mi ritka és csodálatos, elfogultakká tehet ugyan egyes csodák hitelessége ellen; de nem egyátalában minden csoda ellen, sőt inkább az ellenkezőt bizonyitja; mert az emberi természet nagy tehetségei és működései rendszerént igazságon alapulnak; és e hajlandóságnak, a mely minden emberrel anynyira közös, legegyenesebb magyarázatát találjuk abban, hogy az emberi nemzet elsőbb korában Istennek az emberiség gyermekies állapotához mért csodaszerü közbejövetelei nem voltak szokatlanok, és ezek az emberi nem történelmében a legkiválóbb események lévén, a csodákba való hitet és azoknak várását örök időkre elterjesztették.

2) Átmegyek most már a természetfeletti befolyások iránti kétkedés másik okára, a mely csak a legujabb időben keletkezett s inkább a műveltek között. Ez a legujabb kor, miként önök jól tudják, a természet sikerdús vizsgálása által tünik ki; és a tudomány felfedezései megerősitették azt a nagy elvet, hogy a mindenségben előforduló jelenségek átalános és állandó törvények által vannak szabályozva, vagy is, hogy a világegyetem alkatója a maga hatalmát szilárdan megállitott rend szerént gyakorolja. Minél inkább vizsgáljuk a természetet, annál változhatlanabbnak találjuk. Az okoknak és következményeknek szakadatlan lánczolatát fedezzük fel. Ugy találjuk, hogy némely oly események, miket egykoron rendkivülieknek tartottak, és természetfeletti befolyásnak tulajdonitottak, szoros összeköttetésben állanak némely megelőző körülményekkel és oly szabályszerüek, mint a legközönségesebb események. Az üstökös, a mint tudjuk, azokat a vonzási törvényeket tartja, a melyeket a nap és a plánéták. Mikor most valamely új jelenség tünik fel, senki sem tartja csodálatosnak, hanem azt hiszi, hogy szorosabb megismerés után viszsza lehet vinni valamely már ismeretes törvényre, vagy hogy az csak hatása valamely eddig még meg nem ismert törvénynek.

Immár a természet egyforma működésével való ezen nevekedő megismerkedés kétkedést támaszt bennünk az attól való állitólagos eltérések iránt, még pedig indokolt kétkedést; mert a mig az állitólagos csodákat illetőleg a tévedésre nézve több indokot lehet felhozni: a valódi csodák megmagyarázására csak egyetlen indok van: az Isten mindenhatósága; a természet rendének szabályosan meghatározott rendszere pedig erős kételyt támaszt ezen mindenhatóság csodálatos módon való gyakorlása iránt, kivéve rendkivüli czélokat, melyekre a teremtés meghatározott törvényei nem elégségesek. Azonban a természet törvényszerü működésének észlelése a néptömegnél nemcsak ezt az indokolt kétkedést költi fel az állitott eltérések iránt, hanem még azt a titkos érzést is, hogy a meghatározott rendtőli eltérések teljesen lehetetlenek. A természet erőinek ama megfigyelése, mely a tudományos kutatással oly szoros kapcsolatban áll, arra czéloz, hogy az ezen erők felett álló *hatalomban való gyakorlati* hitünket meggyengitse; és igy észrevétlenül oda jutunk, hogy a teremtés törvényeit ne az isteni munkálkodás eszközeiül tekintsük, hanem e munkálkodást korlátoló szabályoknak tartsuk, s oly szenteknek, hogy még szerzőjök sem térhet el azoktól. E titkos érzés,

mely alapjában istentagadó és minden józan bölcselemmel ellentétben áll, alapja főleg annak a kétkedésnek, a mely bármely csodák általi működés iránt kifejlődött, és a mely a mi kiváló vizsgálódásunkat igényli.

Oly ember előtt, a kinek Istenben való hite erős és gyakortati, bármely csoda éppen oly lehetségesnek látszik, mint akármely más tény, mint az életnek legközönségesebb eseményei, és a természet változatosságából a csodák ellen felállitott ok, csak annyiban nyomós előtte, a menynyiben ez a szabályosság csak záloga és bizonyitéka az Isten azon intézkedésének, miszerint a maga czéljait munkálkodásának önmaga által megállitott rendje és módja szerént akarja végrehajtani. Készséggel megengedem tehát, hogy abból az állandóságból, melylyel Isten e szabályos rendet megtartja, azt lehet következtetni, hogy ő e rendet szereti és magát ahoz tartja, s nagyon is lehet kétkedni abban, hogy ő azt csekélyszerü okért, vagy oly czélokért, melyeknek elérésére a természet rendes törvényei elégségesek, megrontsa. De ez egyszersmind a netovábbja annak, a mit a természet rendje szerént ennek alkotója irányában állithatunk. Ez nem támaszt semmi kétséget a csodák ellen egyátalában minden képzelhető esetben; sőt ellenkezőleg éppen azok javára kelthet némi elfogultságot.

Nekünk soha sem szabad megfeledkezni arról, hogy Istennek a természet rendéhez való ragaszkodása nem szükségszerü, nem gépies, hanem öntudatos és önkéntes. Ő ezen rendhez nem önmagáért ragaszkodik, vagy mintha az valami olyan szent volna, hogy tisztelnie kellene, hanem azért, mert legalkalmasabb az ő czéljai végrehajtására. Az csak eszköz, nem pedig végczél, és miként minden más eszköznek, ugy annak is félre kell vonulni, hogy ha a czélt nélküle jobban el lehet érni. Gyarló gondolkozás jele, a rendnek és módnak bálványozása, az egyszer megállitott ügyrendhez való ragaszkodás még akkor is, midőn az hátrányos, nem pedig előnyös. Ha tehát a mindenség nagy czéljait a megállitott törvényeitől való eltérés által lehet legjobban valósitani, e törvényeket kétségkivül fel kell függeszteni; s habár betü szerént meg lennének is szegve, szellemökben mégis teljesitvék; mert azok a czélok, a melyekért első sorban hozattak, megszegésök által megközelittetnek. Most már az a kérdés keletkezik, hogy mi czélokért vannak a természet és annak törvényei? Elfogultság nélkül kimondhatjuk, hogy ama czélok közül a legmagasztosabb a szellemi

lények tökéletesedése. A lélek, (mely alatt mi mind az értelmi, mind az erkölcsi tehetséget értjük), Istennek első és legfőbb végczélja. Az a czél, melyért a természet rendszere megállittatott, nyilván a lélek képzése és mivelése. Egy rend nélküli teremtésben, hol az események szabályos következetesség nélkül jőnének elé, a léleknek bizonyosan örökös gyermekségben kellene maradni; mert egy ily világban nem lehetne következtetni az okozatokból az okokra, nem lehetne általános igazságokat és törvényeket megállitani, nem lehetne az eszközöket a czélokhoz alkalmazni, azaz, nem lenne semmi ismeret az Istenről, az anyagról és a lélekről; nem lenne cselekvés, nem lenne erény. Az Istennek nagyszerü czélja a természet rendének megállitásában — ismétlem — az volt, hogy a lelket képezze és emelje. Ha azért oly eset fordulna elé, melyben a lélek érdekeit eme rendtől való eltérés, vagyis csodás hatások által lehetne jobban elésegiteni, a teremtés törvényeinek és szabályos rendszerének főczélja megkövetelné ezt az eltérést; ez esetben a csodák, a helyett hogy a természettel ellentétbe jőnének, éppen öszhangzásban lennének annak czéljával.

Mármost mi keresztényekül azt állitjuk, hogy ily eset volt. Mi azt állitjuk, hogy mikor Jézus a világra jött, a természet nem mutatkozott képesnek arra, hogy az embereknek oly tanitást nyujtson, melyben ezeknek, mint szellemi lényeknek legmélyebb érdekök volt, és a melytől legmagasb szellemi tehetségeiknek teljes fejlődése lényegesen függött; s mi azt állitjuk, hogy a természettől jöhető segitségre semmi kilátás sem volt, anynyira, hogy utolsó szükséggé vált volt egész észszerüen, kiegészitő nyilatkozatot, természetfeletti világosságot várni a világosság atyjától. Legyen szabad itt a többek közül két különös pontot megjelelnem, melyekre nézve az embereknek értelmi felvilágosodásra volt szükségök, a mit a természet nem adott. Értem, az egy Istenről és Atyáról való tanitást, mely minden kegyességnek alapja, és a halhatatlanságról való tant, mely az erényes törekvésnek nagy rugója. Ha időm volna azon kor történelmére kiterjeszkedni, megmutathatnám önöknek, hogy ezek a tanok a selejtesség és babonák mily halmaza alá voltak temetve; de ezzel csak azt ismételném, a mit önök igen jól tudnak. A hajdankor szellemművei, melyek az önök tanulmányainak is tárgyai, homlokukon hordják a sok-istenhivésnek, a legnagyobbszerü és legmélyebb érdekü tárgyakra vonatkozó undok babonáknak bélyegét. Sokkal fontosabb megjegyeznünk, hogy éppen

a természet meghatározott rendjében volt az irányzat arra, hogy az emlitett tanokat elhomályositsa, vagy legalább gyakorlati erejöket gyengitse, elanynyira, hogy ettől a szabályszerü egyformaságtól eltérés vált szükségessé, ama tanoknak az emberek lelkében való megszilárditása végett.

Hogy a természetnek szorosan meghatározott rendje, habár a gondolkodó és felvilágosodott értelem azt az egy Isten bizonyitékának tekinti, mégis arra céloz, hogy az Istent átalában elrejtse az emberek elől, világossá lesz, mihelyt meggondoljuk először azt, hogy az emberi lelket az ő alkotásánál fogva nagyon kis mértékben érdekli az olyan dolog, a mely szabályos és meghatározott, állandó rendszer szerint történik, s ugy tetszik neki, mintha azok a jótétemények, melyek határozott, változhatatlan törvények szerint folynak számára, bizonyos szükségesség nyomán jönének, és ennél fogva az ember nagyon is hajlandó csupán csak természetes okoknak tulajdonitni azokat. Ennélfogva a vallásos meggyőződések és érzelmek, a társadalom jelen eléhaladott állapotában is, nem annyira az isteni gondviselés rendes folyása, mint inkább hirtelen való, váratlan események által ébresztetnek fel, melyek a lelket felrázzák és felizgatják, s a természeten feljül álló hatalomról beszélnek. A másik ok, a miért a természet rendes folyása nem látszik kedvezőnek arra, hogy alkotójáról helyes felfogásunk legyen, az, hogy a Teremtőben inkább a nagy egész javáról való gondoskodást, mint az egyesek iránti szeretetet tünteti fel. A természet törvényei, az által, hogy a legszilárdabb rendes, törhetetlen állandósággal munkálkodnak, és soha sem változnak, hogy az egyének körülményeit és szükségeit tekintetbe vegyék, és az átalános jót czélzó szigoru működésökben az egyeseknek szenvedést is okoznak: inkább egy távol levő, elzárkozott uralkodó hatalom,, mintsem egy gyöngéd atya eszméjét keltik fel bennünk; holott az Istenről való utóbbi felfogás az egyedüli hatályos biztositék a babona és bálványimádás ellen. A természet e szerint, félő, nem vezette volna viszsza a világot az ő Teremtőjéhez. A mi pedig a halhatatlanság hitét illeti, a természeti világ nemigen látszik alkalmasnak azt tanitani, legalább elég világosan és határozottan. A természet világában nincs semmi gondoskodás és intézkedés az iránt, hogy a halottak feltámadjanak. A napsugárnak és esőcseppeknek, melyek zöldséggel vonják bé a sirokat, nincs megelevenitő hatások a porladozó testre. A tudomány kutatásai nem fedeznek fel semmi oly

titkos műfolyamot, mely az elveszett életerőt viszszaadná. Ha tehát az embernek fel kell támadni, nem a természet ismeretes törvényei alapján fog az megtörténni, hanem egy oly hatalom által, mely nagyobb mint a természet; és mimódon lehetünk bizonyosak ezen igazság felől, hanemha eme hatalom kinyilatkoztatása, azaz, oly csodák által, a melyek a jövő iránti hitet megerősitik?

Azért megkisértém a fennebbiekben annak megmutatását, hogy a természetnek megszabott változatlan rendje nem támaszt bennünk semmi kétséget a csodaszerü működés ellen, midőn ez egy oly vallásnak a megerősitésére alkalmaztatik, a milyen a keresztény vallás. A természet ellenkezőleg éppen egy ily működés megvárására jogosit fel minket. A természet világosan mutat nekünk egy felette álló hatalmat, s ez által bizonyitja a csodák lehetőségét. A természet oly czélokat és tulajdonságokat fedezett fel előttünk a maga alkotójában, melyekkel a keresztény vallás bámulatosan öszhangzik. A természetnek vannak egyszersmind fogyatkozásai is, a mik arra mutatnak, hogy alkotójának nem az volt a czélja, hogy az emberi nem tanitásának egyedüli és teljesen kielégitő eszköze legyen, s éppen ez által erősiti meg a keresztény vallást; a mely kipótolja annak fogyatkozásait, betölti hézagait, megmagyarázza titkait, és enyhiti a fájdalmakat, melyekkel az az emberek sziveit nyomasztja.

Mielőtt a csodák feletti általános elmélkedéseket bevégezném, szükségesnek tartom még Hume ezekre vonatkozó hires okoskodásáról megemlékezni, nem mintha méltó volna arra a figyelemre, melyben részesült, hanem mert nagyon tetszetes, s mert szerzőjének neve fontosságot kölcsönöz neki. Az okoskodás rövidre vonva abból áll: „A csoda-hit a tapasztaláson alapul s az is szabályozza. Igen, de gyakran tapasztaljuk, hogy némely bizonyságtétel hamis; a természet rendétől való eltérést azonban soha sem látunk. Hogy tehát az emberek megcsalhatnak minket, midőn csodák mellett tanuskodnak, sokkal megegyeztethetőbb a tapasztalással, mint az, hogy a természet a maga rendes útjától eltérne; és ebben oly bizonyiték van a csodák ellen, mely a csodák melletti bizonyitékokat ellensulyozza, és oly erős gyanu, a mely a csodák mellett felhozni szokott legerősb tanubizonyságokkal is felér.“ Nincs időm eléadni a közönséges feleleteket, miket ez okoskodás ellen tenni szoktak. Dr. Campbell műve, melyhez mindenki hozzáférhet, megmutatja önöknek, hogy ez az okoskodás csak egy pár kétértelmü szójá-

tékon alapul; e mellett még több igen finom észrevételeket is fognak önök tatálni ama könyvben a bizonyságtétel fogalmáról, és azon feltételekről s tulajdonságokról, a melyek annak érvényességét teszik. Csak néhány észrevételt kivánok tenni, a melyek szerintem figyelemre méltók.

Emez okoskodás azt állitja, hogy a tények vagy tudósitások hihetőségét csak abból, és azon egyetlen mérték szerint lehet elhatározni, hogy menynyiben egyeznek meg a természet megállitott rendével. Ha a természet magában foglalna minden lényt és minden erőt, ezt a tételt meg lehetne engedni. Ámde ha létezik egy oly lény, mely nagyobb mint a természet, és a kitől a természet minden erejét és munkálkodását nyerte, és a kinek természete és tulajdonságai éppen ugy a mi ismeret- és tapasztalatkörünkbe esnek, mint a teremtés, akkor egy másik mértéknek is kell lenni, a melyhez a tényeket és állitásokat mérnünk kell; és igy oly dolgok, melyek a természet törvényeit netalán megszegik, mégis hihetőkké lesznek, ha azok a természet alkotójának előttünk ismeretes tulajdonságaival megegyeznek.

Hume-nak ezen okoskodása igen sokat bizonyit, és annálfogva semmit sem bizonyit. Igen sokat bizonyit; mert ha a csodák melletti legnyomósabb bizonyságtételt is el kell vetnem azért, mert bizonyságtételek gyakran csaltak meg engem, mig a természet rendét mindig csalhatatlannak találtam, ugy a csodát még akkor is tagadnom kellene, ha saját szemeimmel látnám s minden érzékeim tanuskodnának mellette, mert az én érzékeim mindenike adott nekem néha hamis értesitést, mig a természet soha sem tévedett; és ennélfogva legyenek a körülmények bármily elhatározók, s a csalódás bármily kevéssé feltehető, mégsem kellene hinnem a mit látok, hallok és tapintok, s a mit a legjózanabb értelemmel használt érzékeim igaznak állitanak. Az az okoskodás ezt mind követeli, s ennélfogva igen sokat bizonyit. A jelzett esetben ugyanis a nem hivés nincs hatalmunkban, és ösztönszerüleg képtelenségnek bizonyul be; s a mi több, éppen magát a természet rendét forgatná fel, melyre maga az okoskodás van alapitva; a természetnek ezt a rendét ugyanis én csak érzékeim és itélőtehetségem munkálkodása utján ismerhetem meg, és ha ezek engem oly körülmények között is megcsalnak, melyekben semmi kétséget sem lehet megengedni, a természet melletti bizonyságtételöknek nagyon kevés értéke van.

Ez az okoskodás — továbbá — a bizonyságtétel természetének

*

nem ismerésén is alapszik. Bizonyság által — szokták mondani — csodát nem lehet bebizonyitani. Az igazság pedig abban áll: hogy a bizonyságtétel magára közvetlenül semmi tettet sem bizonyit, még a legközönségesebbet sem. A bizonyságtétel csakis egy más személynek bizonyos adott tényre nézve a lelki állapotát mutathatja. Csak azt mutathatja, hogy a bizonyságtevő hiszi, meg van arról győződve, hogy bizonyos jelenség, egy bizonyos esemény megtörtént. A bizonysngtétel itt megáll; és magának az eseménynek valóságát egészen ezen meggyőződés természetéből és mértékéből kell megitélnünk, és azon körülményekből, melyek között létrejött. Ez a meggyőződés egy következmény, a melynek okának kell lenni, s a melyet szükség megmagyarázni; s ha az eseménynek valóságos megtörténtén kivül más okát nem lehet felfedezni, akkor ezt a megtörténést el kell fogadnunk mint igazságot. Enynyire terjed csupán a bizonyságtétel. Immár egy ember, a ki valamely csodálatos jelenséget vagy eseményt állit, e meggyőződés erejéről és mélységéről a maga jellemével és magaviseletével éppen oly határozott bizonyságot nyujthat, mintha valamely közönséges eseményt bizonyitana. A bizonyságtételnek tehát éppen anynyi jelentősége van a csodákat, mint bármely közönséges eseményt illetőleg, azaz, felmutatja előttünk egy más ember lelkének meggyőződését. A csodák iránti ily meggyőződésnek is, valamint minden más meggyőződésnek meg kell keresnünk az okát, s bé kell bizonyitanunk; és ha a körülmények olyanok, hogy e meggyőződés nem származhatott és nem fejlődhetett ki semmi egyébből, mint az állitott csodának valóságos megtörténtéből, akkor az ember hitének alapelve, t. i. az, hogy minden okozatnak okának kell lenni, arra kötelez minket, hogy a csoda létezését elfogadjuk.

Meg kell jegyeznünk Hume-ról s a többi bölcsészekről, kik a mi vallásunkat ostromolják, hogy ők hajlandók inkább a csodákat átalában, mint azon egyes csodákat, a melyeken a keresztény vallás nyugszik, kétségbe vonni. Ennek az oka világos. Ugyanis ha a csodákat csak átalánosan és elvontan gondoljuk, azaz, ha kivetkeztetjük az azokat kisérő minden körülményekből, és felteszszük, hogy mint külön álló tények fordulnak elé, a melyek magokra állanak a történelemben, és szintoly kevéssé lehet kimagyarázni és okukat adni megelőző eseményekből, mint befolyásukat mutatni ki a következendő eseményekre; az ily csodák ellen valójában könnyen támaszthatni azt a nagy ellenvetést, hogy a természet ren-

dének szeszélyes és oknélküli megsértései. Az ilyen meztelen és általános alakban gondolt csodák ellen vannak főképpen a hitetlenség czáfolatai irányozva Azonban őszinteség hiánya volna a keresztény vallás csodáit ebbe az osztályba sorozni. Ezek kézzelfoghatólag különböznek amazoktól. Nem állanak magokra elszigetelten a történelemben, hanem bensőleg egybe vannak azzal csatolva. Azokat a megelőzött kornak állapota igényelte, s a bekövetkezett évszázadokban mély nyomokat hagytak magok után. Valójában, állitólagos megjelenésök óta az egész polgárosult világ történelmén ezek uralkodtak s adták meg annak szinezetét, és az egészen is érthetetlen is lenne nélkülök. Ilyen csodákkal tehát nem lehet oly általános okoskodásal elbánni, a mely csak elszigetelt, érték- és jelentéktelen csodákra alkalmazható.

Ezekben kivántam tárgyalni a csodák ellen általában felhozni szokott ellenvetéseket, s csak azt akarom még megjegyezni, hogy ezen ellenvetések épp abban a mértékben vesztik el fontosságokat, a mily mértékben nevekedik mibennünk Istennek természetfeletti hatalmáról és teremtményei iránt nyilatkozó atyai gondoskodásáról való meggyőződésünk. A csodaszerü munkálkodás nem-hivése főképp azon az alattomos atheismuson alapszik, mely a természetnek felsőbbséget tulajdonit, és mely a mig egyfelől vallja, hogy hiszen az Istenben, másfelől kétségbe vonja Istennek az emberi nem jobbitására czélzó gyöngéd gondoskodását. Oly emberre nézve, ki Istent valósággal szivében hordja, a főbb nehézség nem abban áll, hogy a csodáknak okait feltalálja, hanem hogy annak találja fel az okát, miért hogy azok nem gyakoribbak. A mindenség titkainak egyike az, hogy az alkotó folytonosan a maga műveinek fátyola megé vonul, hogy a jó atya nem nyilatkoztatja ki magát teremtményeinek határozottabb és világosabb módon. Némi hidegség és viszszataszitó idegenség mutatkozik abban, ha csak a természetnek szilárdan megszabott és hajthatatlan törvényei által kell tanittatnunk. Istennek Ádámmal és a többi patriarchákkal folytatott közlekedése, leginkább megfelel Istennek az emberi nemzethez való viszonyát illető legnemesebb fogalmainknak, és éppen oly kevéssé lephet meg minket, mint egy emberi atya egyermekei iránti gyöngédségének és szerető gondoskodásának nyilvánulása.

Azon megjegyzések után, melyeket a kijelentés ellen általában felhozni szokott ellenvetések elenyésztetésére tettem, áttérek a

keresztény vallás bizonyitékainak részletes vizsgálására, ezek azonban oly számosak, hogy ha azon szük térbe, mely még rendelkezésünk alatt áll, bé akarnám szoritani, csak száraz kivonatot, érdektelen laistromot adhatnék. Sokkal hasznosabb, ha felmutatom önök előtt lehető tisztasággal azt az átalános elvet, a melyre a keresztény vallás minden erősségeit viszsza lehet vinni, és a melyen az egész vallás alapszik, és annakutána azt nehány példával megvilágositom.

A keresztény vallás minden bizonyitéka ama nagy elvre vihető viszsza, hogy minden okozatnak meg kell lenni a maga kellő okának. Mi azt állitjuk, hogy a mi vallásunk isteni eredetü, mivel annak kellő okát nem találhatjuk sem az emberi természet erőiben vagy hajlamaiban, sem azon körülményekben, melyekben létrejött, és mivel csak annak a lénynek közbejöttéből lehet kimagyarázni, a kinek első hirdetői azt tulajdonitották, s a kinek természetével és jellemével az tökéletesen megegyezik

A keresztény vallást, mely alatt mi nemcsak a vallás tanait értjük, hanem mind azt, a mi arra vonatkozik: keletkezését, elterjedését, szerzőjének jellemét, első hirdetőinek maga viseletét — az ily tágas értelemben vett keresztény vallást csak két módon lehet megmagyarázni: vagy az emberi természet alaptehetségeiből származott, ama kornak, melyben legelsőbb prédikáltatott, serkentése, hatása és sugallata alatt; vagy pedig egy magasabb, természetfeletti munkásságból vette eredetét. Hogy e két ok közül melyikre kell viszszavinnünk a keresztény vallást, nem oly kérdés, mely ismeretkörünkbe ne esnék; mi ugyanis részesei levén az emberi természetnek, és inkább ismervén azt, mint a teremtés bármely részét, kellő pontossággal megitélhetjük alaptehetségeinek munkásságát s a hatást, melynek előhozására azok képesek. Igaz ugyan, hogy az emberi tehetségek nincsenek szabatosan meghatározva, s nem tudjuk szorosan kimutatni ama korlátokat, a melyeken túl menni nem képesek; de mégis az emberi természet s az annak tulajdonitott hatás közti aránytalanság oly nagy és kézzelfogható lehet, miszerint azonnal képesek vagyunk átlátni, hogy ily hatást az emberi természetből nem lehet kimagyarázni. Nem tudom határozottan, hogy egy vadembernek értelmi képessége minden segitség nélkül mily meszszire mehet; de hogy egy vadember a mi erdeinkben nem irhatta volna meg Newton „Principiá"-it, csaknem oly bizonyos, mint az, hogy nem teremtette a világot. Nem tudom,

hogy a testi erő mily határpontig terjedhet; de az, hogy egy ember a maga vállán az Atlást vagy Andeseket nem tarthatja, vita feletti állitás. Az a kérdés tehát, hogy vajjon az emberi természet alaptehetségeiből oly körülmények közt, melyben az Krisztus születésekor volt, ki lehet-e magyarázni az ő vallását, egy olyan kérdés, a mely felett mi illetékesek vagyunk itélni; s egyszersmind ez ama nagy kérdés, a mely körül az egész vita forog.

Mi tehát azt állitjuk, hogy az ezen vallásra vonatkozó nagyon sok kérdést, milyenek: alapitójának jelleme, sajátszerü elvei; okleveleinek nyelve és modora, elterjedése; első hirdetőinek magatartása, sorsa és szenvedései; csodálatos bizonyságtételek nyomán történt első elfogadtatása; azok a profécziák, melyeket bétöltött és a melyek benne foglaltatnak; a társadalomra gyakorolt befolyása és más azzal összekötött körülmények, — mindezeket teljes lehetetlen kimagyarázni az emberi természet erőiből és alap-tehetségeiből, hanem teljes összhangzásban vannak Istennek hatalmával és tökéletességeivel s ezekből teljesen meg is magyarázhatók.

E különböző pontokat egyenként és részletesen nem fejtegethetem, egynéhányat azonban fel akarok tüntetni az általam felállitott elv alkalmazásának megmutatására. Felveszem legelsőbb is Jézus jellemét. Miképpen lehetne ezt az emberi természet tehetségeiből kimagyarázni? Mindjárt legelsőbben is meglep minket a kereszténység alapitójának az a sajátszerüsége, hogy a mig minden más ember bizonyos mértékig kora szellemétől nyeri neveltetését, Jézusban annak a kornak melyben élt, semmi befolyását sem fedezhetjük fel. Meglehetős határozottsággal ismerjük annak az országnak, a melyben Jézus született és felnövekedett, társadalmi állapotát, gondolkodásmódját, reményeit és vágyait; s ő anynyira ment azoktól, és anynyira azok felett áll, mintha egészen más világban élt volna, vagy mintha mindenik érzéke el lett volna zárva az őt környező dolgok elől. Az ő jellemében nincsen semmi hely- és korszerü. Ezt sehogy sem lehet kimagyarázni abból, a mi őt környezte. Az ő történelme ugy tünteti fel őt, mint magára álló lényt, ki oly czélokért él, melyeket kivüle senki sem értett és a ki egyetlen lelket sem talált, a ki egészen hozzá hasonlóan érzett. Az ő apostolai, az ő választott társai magokkal vitték hozzá koruk szellemét is; és semmi sem tünteti fel inkább e szellemnek rajtok való uralkodását, mint a lassu vonakodás, a melylyel ez Jézus tanitásainak azokban az egyszerü, őszinte lelkü emberekben helyet engedett.

Jézus egy oly nemzethez jött, mely Messiást várt; és ő e méltóság igényével lépett fel; de a helyett, hogy magát a Messiásról uralkodó véleményekhez szabja, határozottan és minden tartózkodás nélkül ellenszegült azoknak. Egy oly néphez jött, mely győzelmes vezért várt, ki alatt boszuját valamint hiuságát is kielégitse elnyomóinak leverésével, ő pedig mint szellem-erkölcsi vezér jelent meg alázatosságot és békét tanitván. Ezt az el nem palástolt ellentállást nemzete legdrágább reményeivel és előitéleteivel szemben; ezt a megvetését a szokásos kedveskedéseknek, melyekkel a nagyravágyás és ravaszság magának pártosokat szokott szerezni, s azt az önkéntes elhatározást, mely szerint magát a megvetésnek és gyülöletnek kitette, semmiképpen sem lehet kimagyarázni az emberi természet közönséges elveiből; és ez a keresztény vallás alapitóját illetőleg minden önző czél lehetőségét kizárja.

Jézus egyik kiváló sajátsága eszméinek és nézeteinek nagyszerüsége és átalános volta. A mig körülötte mindenki azért várta a Messiást, hogy Isten ős népét megszabaditsa; a mig minden más zsidó büszkeségének és reményének kizárólag Judea volt a tárgya, Jézus eljött s magát a világ megszabaditójának és világosságának jelentette ki; és az ő minden tanitásaiban és egész életében egy öntudatot láthatnak önök, mely őt soha sem hagyta el — az egész emberi nemzethez való viszonyának tudatát. Az az eszme, hogy az egész emberi nemzet boldogitsa, hogy egyetemes vallást alapitson, a ledicsőbb és legnagyobb szerü volt mindazok között, melyeket valaha ember kigondolt. A korábbi vallások mindenike kizárólag valamely egyes nemzetnek volt adva. Nincs hóditó, törvényhozó vagy bölcsész, a ki határtalan nagyravágyásában is azt képzelte volna valaha, hogy minden népeket egy közös hit alá hóditson.

Egy ily egyetemes vallás eszméjét, mely zsidók és pogányok, minden népek és égaljak számára egyaránt volt szánva, sehogy sem lehet kimagyarázni azon körülményekből, melyek között Jézus élt. Ő zsidó volt; minden zsidó lelkében a legelső, legmélyebb és legállandóbb vonás annak a felsőbbségnek érzete volt, melyet a Mózes által alapitott nemzeti vallás neki magának és az ő nemzetének kölcsönzött. A zsidók és pogányok közti válaszfal az égig látszott emelkedni.

A Mózes kiváló különlegességének eltörlése, a Sion hegyi templomnak lerontása, egy oly új vallásnak felállitása, melyben

minden emberek mint testvérek találkozzanak, és a melyet közösen és egyenlően birjanak zsidók és pogányok, bizonyára ez eszmék eléállását csak legutoljára lehetne várni Judeában, s a rajongásból és ámitásból legkevésbbé származhattak.

Hasonlitsuk összse most Krisztusnak ezen eszméit az ő állásával az életben. Ő alacsony sorsban született és neveltetett, nem volt öröksége, nem voltak hatályos eszközei, rangja vagy gazdagsága, vagy hatalmas pártfogolása, semmi esélye arra, hogy nagyszerü gondolatokat, meszszire ható terveket keltsenek benne. Egy ácsnak műhelye s a kis Názáreth volt az a hely, hol egy oly gondolat érlelődött meg, mely a valaha fogamzott gondolatok között a legnagyratörőbb, legmeszszirehatóbb volt. Az emberi természetnek egyik tulajdonsága, hogy az őrültség eseteit kivéve, az embernek egyfelől tehetségei, másfelől tervei és reményei között némi arányosság legyen. Az a czél, a melyre Jézus magát elszánta, az ő világi állásához oly kevéssé talált, mintha azt vállalta volna magára, hogy megkisérti az évszakok megváltoztatását, vagy kieszközli, hogy a nap nyugoton keljen fel. Hogy egy csekély helyzetü s elnyomott nemzethez tartozó fiatal ember komolyan azon gondolkozzék, hogy a világnak tisztes koru, mélyen meggyökerezett vallásait felforgassa, nagyon különös tény; és mégis e gondolat volt az, a melytől a Jézus lelkét egészen áthatva látjuk; és bármily magasztos legyen is e czél, beszédeivel és magaviseletével soha sem száll annak szinvonalán alól, hanem mindig fensőbbségének öntudatával beszél és cselekszik, s oly méltósággal és tekintélylyel, mely az ő páratlan hivatasához illik.

Ezzel kapcsolatban nem tehetem, hogy fel ne emlitsek még Jézus jelleméből egy kiváló vonást. Ez ama nyugodt, szilárd bizalom, melylyel ő czélja valósitását tartotta folytonosan szemei előtt. Ő tökéletesen ismerte a szenvedélyek és hatalmak erejét, a melyek ellenségesen állottak vele szemközt; s egészen bizonyos volt abban, hogy erőszakos halált fog szenvedni; és mégis soha egy szót sem ejtett ki, mely az ő vallásának végleges győzelme iránt kételyt nyilvánitott volna. Az evangelium szépségeinek egyike s valódiságának egyik bizonyitéka megváltónknak azon közvetett és homályos czélzataiban van, melyeket ő békövetkezendő szenvedéseire s azokat kisérő megdicsőittetésére nézve tett; ezek a czélzások egy oly lélek munkálkodását ismertetik meg velünk, mely teljes tudatával bir annak, hogy az ő hivatása nagy szenve-

dések árán véghetetlen jót eszközölni. A közvetlen sikerről eme teljes és türelmes lemondás, ez a folytonos meggyőződés, hogy ő meghal, mielőtt vallása elterjedne, s e meszszi távolban fekvő, határtalan győzelmek iránti rendithetetlen bizalom, mind oly kiváló vonások, melyek megható szent magasztosságban tüntetik fel a mi urunkat, és a melyeket semmiképpen sem lehet kimagyarázni az emberi természet közönséges tehetségeiből s azon körülményekből, melyek között élt.

A Krisztus jelleméről tartott eddigi elmélkedésünk az ő nyilvános munkásságát és hivatását illeti Ha áttérünk arra, a mit magán egyéni jellemének nevezhetünk, a ki nem magyarázható fenségnek éppen azt a nagyságát fogjuk találni. Jézusban kétségkivül a legkiválóbb vonás volt a jó indulat és szeretet; és ámbár ez erény már ő előtte is létezett, még sem mutatkozott soha oly módon és terjedelemben. Krisztus szeretete kitűnik mindenek felett átalános voltánál fogva. Abban a korban egy oly határtalan emberszeretet, mely czéljául tűzte, hogy országokra és osztályokra való tekintet nélkül tegyen jót, teljesen ismeretlen volt. Az embert mint embert szeretni, oly szeretettel, mely a gyülölt samaritánusra, valamint a megvetett publikánusra egyaránt kiterjedett, ez volt a vonás, mely Jézust megkülönböztette nemzetének, sőt az egész világnak legjobb embereitől is. Jézus szeretetének másik jellemző vonása volt annak szelidsége, gyöngédsége, és bensősége, mely éles ellentétben állott az akkor uralkodó durva vad szellemmel és erkölcsökkel, s azzal a szigorral és hajthatatlansággal, melyet Görögország és Róma erkölcsileg legtisztább bölcselme is ugy ajánlott, mint legtökéletesebb erényt. De a legkiválóbb vonás Jézus szeretetében az igazságtalanságok és bántalmakon feljülemelkedés volt. A boszszuállás abban a korban, melyben Jézus élt, jogosultnak volt elismerve, s habár néhány bölcs ember, a ki annak az ember erkölcsi méltóságával való összeférhetetlenségét érzette, el is itélte, mégis egyik sem tanitotta az embereknek azt a kötelességet, hogy leggonoszabb ellenségeik iránt olyan jó indulattal viseltessenek, a milyet Isten mutat a bünös emberek iránt és hogy az átkokat és szidalmakat áldással és könyörgéssel kell viszonozni. A szeretetnek ezen legönzéstelenebb és legistenibb módját, a mint önök jól tudják, Jézus a legfőbb erélylyel, a legsulyosabb igazságtalanságok és méltatlanságok között is tanusitotta. Ez a példa nélküli, kitünő jóság, ez a

kor elaljasitó befolyásai fölé emelkedés, a mely alatt minden más ember erkölcsi neveltetésére nézve szenvedett, magyarázatot kiván; azt az egyet legalább bizonyitja, hogy Jézus nem volt erkölcstelen csaló, a midőn nemcsak a saját naga, hanem legbizalmasabb barátai életét is veszélynek tette ki egy oly ügyben, mely csaknem elveszettnek látszott.

Nem terjeszkedhetem ki Krisztus jellemének más vonásaira, s csak azt akarom megjegyezni, hogy volt benne egy oly vonás, mely mindenek felett alkalmas tökéletes jellem alkotására. Az ő jelleme *ellentétekből* volt összealkotva; más szavakkal, oly erények vagy erkölcsi jeles tulajdonok egyesüléséből állott, melyek nem egykönnyen látszanak egymással társulni, a melyek első tekintetre összeférhetleneknek tetszenek; de a melyek, ha csatlakoznak és egymáshoz kellő arányban állanak, oly erkölcsi összhangzatot alkotnak, mely egyenlő mértékben kelt szeretetet és tiszteletet. Igy például, mi Jézusban a jellem páratlan méltóságát, a nagyságnak oly érzését látjuk, a milyet a történelemben soha senki sem tüntetett fel, sőt meg sem közelitett; s ez mégis ő nála oly leereszkedéssel, alázatossággal és mesterkéletlen egyszerüséggel párosult, a melyről azelőtt soha senki sem gondolt volna, hogy akkora nagysággal megegyeztethető lenne. Hasonló módon a világ, ennek gyönyörei és közönséges érdekei fölé emelkedéssel, minden szigortól és feszességtől ment kellemes modor és nyájasság párosult ő nála. Az erős önérzetet önuralommal; a bűn iránti legélénkebb érzékenységet a bűnös iránti rokonszenvvel; a hivatása iránti teljes odaadást, az ellentállás és sikertelenség melletti nyugodtsággal; az átalános emberszeretetet az egyéni vonzalmak iránti fogékonysággal; a tekintélyt, mely mint a világ megváltóját illette, egy fiu gyöngédségével és háládatosságával párositotta. Ilyen volt a mi vallásunk szerzője; — és e jellemet ki lehet-e magyarázni csalásból és esztelen rajongásból? Nem hordja-e ez magán az égi eredet félremagyarázhatatlan bélyegét?

Talán mondhatná valaki, hogy ez a jellem *soha sem létezett*. Ez esetben költése módját és azt a fogadtatást, a melyben ez részesült, ki kell magyarázni; ezt pedig az emberi természet tehetségeiből éppen oly nehéz lenne kimagyarázni, mint valóságos létezését. Krisztusnak élettörténete az igazság és a valóságnak minden jegyét magán hordja; ennél őszintébb, egyszerübb, mesterkéletlenebb, keresetlenebb emlékiratot soha senki sem irt. E mellett

az ő jelleme költésének, ha csakugyan költött, igen nehéznek kellett lenni; nem levén minta, a mely szerint alakitani lehetett volna. Az egyedül áll az idők évkönyveiben. Egy oly lény felfogása, a ki maga elébe ily egészen új és magasztos czélokat tűzött, és a kit magasabb elvek vezetnek, mint a milyeket a társadalom előhaladása mostanig kifejthetett; kiváló szellemi tehetséget igényel. Hogy több egyén egyszerre, hasonló élénkséggel gondoljon ki egy ily jellemet, s nemcsak átalános kitételekben rajzolja ama költött lényt, a melyre azt a jellemet ruházza, hanem bévezesse a valóságos életbe, végetlenül változatos körülmények közé helyezze; különböző osztályu emberekkel hozza összeköttetésbe, barátokkal és ellenségekkel, s az mindenütt megtartsa jellem-azonosságát, mindenütt azt a nagy és kiváló lelket tüntesse ki, s magával mindig összhangzatosan cselekedjék; ez oly feltevés, melyet bajos elhinni; és ha az új testamentum iróinak körülményeit tekintetbe veszszük, az emberi tehetségekből ez éppen anynyira kimagyarázhatatlannak látszik, mint az, a mit fennebb állitéik, Newton „Principiá"-inak egy vad ember általi megirása. Krisztus jelleme, habár erkölcsi nagy sötétség korában lőn rajzolva, mégis kiállotta évszázak birálatát, és a mily mértékben nemesültek az emberek erkölcsi érzelmei, abban a mértékben látták át s érezték is mindinkább annak szépségét. Azt tenni fel tehát, hogy az a jellem költött, anynyi, mint azt állitani, hogy annak szerzői saját korukat jóval megelőzve, az erkölcsi ismeret és érzület rendkivüli finomságára és mélységére értek volna. De éppen e tulajdonságok nem egyeztethetők a Jézus élete iróinak jellemével, ha tudniillik ezt költöttnek tartjuk; azaz, közönséges hazugok és istentelen csalók jellemével.

De mi nemcsak nem vagyunk képesek oly erőket felfedezni, melyek ily költésre megkivántatnának; arra i n d o k o k a t is kell keresnünk. Hisz az emberek soha sem tesznek nagy erőfeszitést erős indok nélkül; és én ezennel felhivom a kétkedőt, hogy az emberi összes ösztönök közül jeleljen meg csak egyetlen egyet, mely az itten megmagyarázandó munkára indokul szolgálhatott volna.

Még azt is meg kell emlitenem, hogy ez a koholmány, ha csakugyan az volt, valóság gyanánt lőn elfogadva, oly korban, a mely anynyira közel volt ahoz, a melyre Krisztus megjelenését teszik, hogy számtalan eszköz állhatott rendelkezésül a koholmánynak felismerésére. Hogy emberek ily hamisitást a világ eleibe vihettek, és az

fogadást és sikert találhatott volna, azt emberi természetünk elveivel nem lehet megegyeztetni.

Krisztus jelleme tehát valódi volt. Csak is annak valódiságából lehet megmagyarázni azt a hatalmas forradalmat, melyet az ő vallása előidézett. És miképp magyarázhatjuk meg e jellemet, hanemha azon okból, a melynek ő maga tulajdonitotta, az atyától való elküldetéséből.

Krisztus jelleme mellett még az ő vallásában levő nagy számu körülményekre lehetne utalni; a melyek megczáfolják és viszszautasitják azt a gondolatot, hogy ez a vallás emberektől származott volna. Az a felfogás, melyet nekünk Istenről, mint atyáról nyujt; hogy az átalános emberszeretetet teszi kötelességünkké; az a fontosság, melyet a belső tisztaságnak tulajdonit; hogy lélekben való tiszteletet állit fel a formaságok és czérémoniák helyett, melyek a vallás nevét bitorolták mindenütt, de annak életét elfojtották vala; hogy többre becsüli az alázatosságot, a szelid, egyszerü erényeket a szellem azon káprázató tulajdonainál, melyek ki szokták vala zsákmányolni az emberek bámulatát; hogy a halhatatlanság titkát következetesen és világosan lelepleli; hogy az embernek mint bünösnek szükségeit kielégiti, s az emberi természet minden állapotának, tehetségeinek és szenvedéseinek megfelelő; tiszta, magasztos és mégis gyakorlati morálja; annak emelkedett és nemes indokai, s mert képes és erős oly jellem alkotására, mely a jelennél magasabb életre is előkészit; — mindezek a keresztény vallásnak oly kiváló sajátságai, a melyek mindinkább-inkább felköltik a mi csodálatunkat abban az arányban, minél világosabban megismerjük annak a kornak és országnak, a melyben ez a vallás feltünt, körülményeit; oly sajátságok, a melyekre eddig semmi kielégitő emberi okot nem lehet adni s nem is lehet találni.

Midőn elhagyom e tételeket, a melyeknek mindenikéből egy terjedelmes beszéd telnék ki, ezen vallásra nézve még csak egy körülményt akarok kiemelni, mely az én lelkemre különös hatással van. A ker. vallásnak béhozatala óta az emberi természet nagy előhaladást tett, s a társadalom nagy változásokon ment át; és a világnak ezen eléhaladott állapotában a keresztény vallás a helyett, hogy használhatóságát és fontosságát elvesztette volna, az ember természetével és szükségeivel folytonosan mindinkább megegyezőnek és azokkal összszetalálónak mutatkozott. Az emberek kinőttek a kornak,

melyben a keresztény vallás feltünt, intézményeiből, bölcseléméből, hadviselési módjából, állami szerkezetéből, köz és magán gazdáskodásából; a keresztény vallás azonban soha sem sülyedt viszsza a homályba, a mint az értelem világosodott, hanem mindig vezérelte a szellemi erők fejlődését, mindig annál nemesebb kilátásokat és nézeteket tárt fel előttök, minél inkább fejlődtek és tökéletesedtek. Az ismeret és érzés legmagasb tehetségei, melyek a mi természetünkben kifejlődtek, a keresztény vallásban oly tárgyakat találnak fel, a melyek nagyobbak, mintsem csak hozzájok illők lennének. A keresztény vallás valójában kiválóan illik a társadalom fejlettebb állapotaihoz, a mivelt lélek gyöngédebb érzelmeihez, különösön pedig a jelen állapottali azon elégedetlenséghez, mely a mi erkölcsi erőink és érzelmeink emelkedtével mindig egyaránylag növekszik. A mint az emberek a müveltségben előbbre haladnak, fogékonyokká válnak a szellemi szenvedések iránt, melyek a miveletlenebb korban ismeretlenek voltak; a keresztény vallás alkalmas azok enyhitésére. A képzelet és értelem egyre nyugtalanabbá válik; a keresztény vallás megnyugtatja azokat az örök és magasztos igazságokkal, a fenséges és korlátlan kilátásokkal, melyeket előttök feltár. A keresztény vallásnak ezen hozzáillése az emberi társadalom fejlődési fokaihoz, a melyek magasbak annál, a mikor ez a vallás világra jött, mind pedig az emberi természetnek azon időben ki nem fejlett szükségeihez, előttem nagyon figyelemre méltónak tetszik. E valláson nyilván feltünik, hogy oly lénytől származott, a ki tökéletesen ismerte az emberi természetet és a kinek hatalmában volt ennek magasb tökélyre emelkedéséről eleve gondoskodni. A kereszténységnek ez a jellemvonása próféczia-szerü. Egy meszszi jövő számára való előlegezés volt; és ha még azt is tekintetbe veszszük, mily emberek között fejlődött ki a mi vallásunk: eme sajátosságát az Istenen kivül ugyan micsoda okból tudnók kimagyarázni?

Ezekben kivántam érinteni Krisztusnak és az ő vallásának jellemvonásait. Mielőtt tovább mennék, sietek megjegyezni, hogy az egyszersmind a keresztény történelem csodái mellett is tanuskodni látszik. Ama csodákat nem oly ember tette, a kinek jelleme más tekintetekben közönséges volt. Oly lény müvelte azokat, kinek szelleme éppen oly sajátszerü volt, mint művei; a ki emberinél nagyobb tekintélylyel beszélt és munkálkodott; a kinek erkölcsi tulajdonai és fenséges czéljai emberfeletti erökhöz voltak mérve.

Krisztus csodadolgai teljes öszhangzásban vannak az ő egész jellemével, és oly arány mutatkozik közöttök, a milyet a természet legöszhangzatosabb munkáiban találunk. Az ő jellemében e szerint nagy erősség látszik a csodák mellett. Szintoly kedvezőleg szól azok mellett az ő vallása. Hogy egy oly vallás, mely isteni eredetének anynyi jegyét hordja magán, s anynyira ki nem magyarázható az emberi természet alaptehetségeiből, a Mindenhatóságtól külső megerősitésben is részesüljön, abban semmi bámulandó nincsen. E vallás rendkivüli jelleme igen jól megegyezik Istennek rendkivüli közvetitésével, sőt ugy látszik még igényli is ezt. E vallás csodái nem magános, puszta, homályos, öszsze nem függő események, hanem oly rendszerrel vannak öszszekapcsolva, mely méltó Istenhez, s mely Istennel teljes; mely meszszire terjeszti ki hatásait, s nagy és mindig gyarapodó erővel nyilvánitja ezeket az emberi dolgokban.

Eddigelé még nem érintettem azt, a mit némely irók a keresztény vallás legnyomatékosabb bizonyitékának látszanak tartani; értem a ker. csodák egyenes bizonyitékait, melyekhez a tanuk bizonyitását s ez utóbbiak jellemét, magaviseletét és külső viszonyait számithatjuk. Ezeknek tárgyalására nincs időm, s különben is felesleges volna, mivel Paley megbecsülhetetlen munkájában, a mely önök akademiai kézikönyveinek egyike, nagyon világosan és hathatósan meg vannak állitva. Csak azt akarom megjegyezni, hogy a ker. csodákat mind viszsza lehet vinni egyetlen bizonyitó okra, névszerint arra, hogy a ker. csodák kezdetben oly körülmények között találtak hitelre, hogy ezt a hitelt csakis azoknak valóságos megtörténtéből lehet kimagyarázni. Hogy a ker. vallást kezdetben a csodák okán fogadták el, és hogy annak első hirdetői és követői azon tények igazvolta iránti meggyőződésök mélységét és szilárdságát szenvedések és halálos veszélyek közti vallomásaikkal bé is bizonyitották, jól tudjuk a keresztények és pogányok ezen vallásra vonatkozó legrégibb tudositásaikból; s valójában egyedül ebből a meggyőződésből lehet kimagyarázni, hogy ők a keresztény valláshoz ragaszkodtak. Hogy ez a meggyőződés csak a csodáknak valóságos megtörténtéből keletkezhetett, azt a tanubizonyságoknak ismeretes viszonyaiból nyilván lehet következtetni; ama tanuknak ugyanis szenvedélyei, érdekei és legerősebb előitéletei kezdetben egyenes ellentétben állottak az új vallással; a kiknek tehát eléggé

fontos és komoly indokaik voltak gondosan megvizsgálni a tényeket, melyeken az a vallás alapult, és a kiknek eléggé biztos módok és alkalmak is állottak rendelkezésökre az igazságnak kideritésére; e szerint azt a gyanusitást, hogy a csodák nem valóságosak, nem lehet megengedni a nélkül, hogy meg ne döntsük egyszersmind az emberi itéletben és bizonyságtételben helyzett egész bizalmunkat, még akkor is, ha az igazság kideritésére a legkedvezőbb körülmények között volt alkalmazva, azaz, a nélkül, hogy általános scepticismust ne létesitsünk.

A keresztény vallás bizonyitékainak van még egy osztálya, melyet eddig csak alig érintettem, de a melyet gondolkodó emberek különösen fontosnak tartottak; értem az igazság és valódiság azon ismertető jegyeit, melyek a keresztény *o k l e v e l e k b e n* találtatnak; a belső erősségeket, miket az új testamentum könyvei magokban foglalnak, arra nézve, hogy azokat oly emberek irták, kik a kereszténység legelső korában éltek, a kik hitték és érzették annak igazságait, a kik részt vettek azon munkákban és küzdelmekben, melyek annak megalapitását kisérték, és a kik személyes tudat és mély meggyőződés után irtak. E belső erősségek természetét és jelentőségét, a melyeket az új testamentum könyvei nyujtanak, némi megjegyzésekkel meg akarom világitani.

Az új testamentum könyvei *t ö r t é n e t e k b ő l* és *l e v e l e k b ő l* állanak. A történelmi könyvek, névszerint az Evangeliumok és az Apostolok Cselekedeteiről irott könyv folyton folyó történeti elbeszélés, mely nehány év eseményeit foglalja magában s a melynek az a czélja, hogy a keresztény vallás keletkezésének és elterjedésének történelmét adja. Figyelemre méltó tehát, hogy ezek az iratok teljesen megfelelnek czéljoknak; hogy azok teljesen megoldják azt a kérdést, hogy ez a különös vallás miképpen keletkezett és állapodott meg a világban; és hogy azok szabatosan és kellően méltányolják az emberi dolgokban előidézett e bámulatos forradalmat. Az is figyelemre méltó, hogy oly tények sorozatát adják elé, a melyek nemcsak magok között vannak összekapcsolva, hanem összeköttetésben vannak az azokat követett tényeknek hosszu lánczolatával is, és a további történelemmel is anynyira összevágnak, hogy ezeknek felvilágositására és támogatására szolgálnak. Hogy tehát *k ö l t ö t t* eseményeknek több kézből kikerülő, több évet magába foglaló, s több tartományra kiterjeszkedő eléadása,

nemcsak egy teljes összefüggő egészet képezzen magában véve, hanem a tényleges történelemmel is szorosan és bensőleg összve legyen fűzve; hogy költött voltának felfedezésére semmi alkalmat se szolgáltasson; hogy az összve nem illésnek és ellenkezésnek még látszatát is kizárja, és hogy az teljes, sőt csak egyedül lehetséges magyarázatát adhassa az elismert történeteknek és a társadalomban történt legfontosabb forradalomnak; mindez oly feltétel, melyet minden értelmes ember azonnal eltaszit magától, és a mely, ha megengednők, a történelemnek alapelveit döntené meg.

Fennebb beszéltem a Krisztus jellemének egységéről és összhangzatáról, a mint az az evangeliumokban ki van fejtve; elmondottam azt is, hogy a különböző irók által Jézus szelleméről adott különös vonások tökéletesen összszetalálnak. Az igazságnak és valóságnak ugyanezen ismertető jelei huzódnak végig az egész elbeszélésen. Például a társadalom különböző osztályaiban a Jézus által előidézett hatás; a bámulatnak, vonzalomnak és boszankodásnak különböző érzelmei, melyeket ő felkeltett; ez érzelmeknek különböző nyilvánitása; tanitványainak itéletei, tévedései és fokonkénti felvilágosodása; mindezek az igazságnak és valóságnak oly ismertető bélyegeivel vannak eléadva, hogy azokat senki sem költhette vagy utánozhatta. Az egész eléadás éppen olyan, a milyen egy oly személynek, mint a Jézus Krisztus, valóságos megjelenése után várható volt a társadalomnak olyan állapotában, a milyen akkor volt.

A Levelek, ha lehetséges, az igazságnak és valóságnak még több ismertető jegyeivel bővölködnek, mint az evangeliumok. Azok egészen át vannak hatva a keresztény vallás első korának szellemétől. Nyilvánosan látszik rajtok, hogy oly emberektől származtak, a kik egészen belé merültek abba a küzdelembe, melyet az új vallás előidézett, a kik szivökre vették érdekeit, és a kik annak sorsához kötötték saját sorsukat. Azok éppen azt a kedélyállapotot tüntetik fel, melyet a keresztény vallás első terjesztői sajátszerü állapotának elé kellett idézni. Azok valóságos hivatali ügyekben irott levelek, közvetlen sikerre számitva, s oly czélból, hogy szembeszálljanak azokkal az előitéletekkel és szenvedélyekkel, melyeket egy ily vallásnak egyelőre mulhatatlanul fel kellett kelteni. Valamely későbbi kor viszonyainak és körülményeinek semmi nyoma sem látszik azokon, sem a későbbi kort jellemző érzelmeknek, bényomásoknak és gondolkodás-módnak, a mitől későbbi

irók nem könnyen szabadulhattak volna. P á l l e v e l e i bámulatos öszhangzásban vannak az ő történelmével. Éppen olyanok, a milyeket várni lehetett attól a tüzes szellemü férfiutól, a ki a zsidó irodalomban növekedett fel, a ki egy villám-gyorsan ráhatott csoda folytán megtért, a ki arra szánta el magát, hogy az új vallást a pogányok között prédikálja, és a ki mindenütt szembeszállott nemzetének előitéleteivel és üldöző szellemével. Vannak azokban homályos helyek is, melyek Pál történelmének és jellemének eme részeiből s a gyermek egyház körülményeiből fejlődtek ki, és a melyeket csak a keresztény vallás első korának legszorosb megismerése világosithat fel. A keresztény okmányoknak az első kor szelleme általi ezen áthatottságát csak abból a tényből lehet kimagyarázni, hogy azokat abban a korban irták a keresztény vallás valóságos és buzgó terjesztői, és hogy azok igaz meggyőződésekről és valódi tényekről szóló okmányok.

Van a vallás igazságának eddigelé tárgyalt bizonyitékainál egy még b e n s ő b b bizonyitéka, oly bizonyiték, a melyet inkább érezni lehet mintsem leirni; de a mely azért, mert az érzelmeken alapul, nem kevésbbé valódi. Értem a mi vallásunk isteni eredetéről azt a meggyőződést, a mely azokban fogamszik és erősödik folytonosan, a kik azt érzületökben és életökben gyakorlatba veszik, s egészen eltelnek annak szellemével és reményeivel. Az ilyen emberek teljes tudatával birnak annak, hogy a keresztény vallás nagyon öszszetalál az ő legnemesebb és legfőbb tehetségeikkel; ismerik annak felemelő és vigasztaló befolyását, azt a hatalmat, hogy az emberi természetnek valódi boldogságot nyujt, hogy megadja azt a békét, a melyet a világ nem bir megadni; a mely bizonyosokká teszen minket az iránt, hogy ez a vallás nem földi eredetü, hanem egy sugár az örök világosságból, s mennyei bölcseség és szeretet forrásának kifolyása. Ez az a bizonyiték, a melyet ezerek hite igazol, a kik bár nem tudják olvasni és érteni a keresztény védszónokok tudós könyveit, s tán még szavakkal sem tudják indokolni hitöket, de a kiknek bizalmok mégis gyémánt keménységü, és a kik oly meggyőződéssel ragaszkodnak a keresztény valláshoz, mely bensőbb és szilárdabb, mint hogy a csupa értelmi okoskodás eléidézhette volna.

Azonban magamnak is el kell e tárgytól térnem, a mely a mint benne eléhaladok, annál nagyobb világossággal áraszt el. Bármily hiányos is ez értekezésem, mégis remélem, miszerint minden

kétségen felül áll a következtetés, melyet felállitottam, hogy a kereszténység igaz vallás. És ha igaz, ugy a legnagyobb minden igazságok között, és szintugy megérdemli, mint meg is várja a mi tiszteletteljes figyelmünket és buzgó hálánkat. E vallást soha sem szabad öszszetéveszteni vagy felcserélni a nekünk nyujtott más közönséges jótéteményekkel és áldásokkal. Az a bűnbocsánatnak, melyre mint bűnösöknek mindnyájunknak szükségünk van, a kinyilatkoztatása. Sőt a mi több: az ember halhatatlanságának kijelentése; oly tudomány, a melyet bármenynyire kicsinylünk is, a tapasztalatlan ifjuság szép reményeinek csábitásai alatt, de mégis abban találunk erőt és vigasztalást, s a kitartó és győzedelmeskedő erénynek az az egyedüli hatályos forrása, még akkor is, ha az élet tényleges viszonyai képzelődésünk reményeit lerontják; mikor szenvedések, csalódások és kisértetek nehezednek reánk; midőn a világ gyönyörei nem képesek arra, hogy a boldogság utáni mély szomjat, mely minden kebelben ég, kielégitsék; midőn barátaink, kiket szeretünk, mint a lelkünket, meghalnak, s előttünk is megnyilik sirunk. Mindeneknek, kik engem hallgatnak, különösen pedig ifju hallgatóimnak ezt kivánom mondani: engedjétek, hogy e vallásnak igazsága a legerősebb meggyőződés legyen a ti lelketekben; engedjetek tanitásainak és intéseinek határtalan hatalmat sziveitek és egész éltetök felett.

Az Unitárius keresztény vallás ellen tett Ellenvetések megvizsgálása. 1819.

Az igazság és keresztény felebarátaink iránti valódi tisztelet megkivánja, hogy figyelembe vegyük azokat az ellenvetéseket, a melyeket a mi vallásos nézeteink ellen szerteszét felhoznak, és az ily ellenvetéseket nem szabad előre feltett gyengeségök miatt, mintha figyelmet sem érdemelnének, szem elől tévesztenünk; mert a mi előttünk gyenge, az fontos lehet felebarátunk előtt, s az igazság szenvedhet oly akadályok miatt, a melyeket egy kevés magyarázat elhárithatna. Attól lehet tartani, hogy azok a keresztények, a kiket unitáriusoknak neveznek, nem töltötték be egészen e kötelességöket. Mig ők teljesen és egész egyenességgel szembeszállottak elleneik tudós érveivel, addig elhanyagolták azokat a laza, ingatag és határozatlan ellenvetéseket, a melyek a közönségen át hullámzanak, és a melyek inkább hatnak a közönséges lelkekre, mint a formaszerü okoskodás. Ez ellenvetések némelyikére észrevételeket fogok tenni; és remélem, hogy a beszédbeli őszinteségünket senki sem fogja szigornak magyarázni, sem pedig a különböző rendszerekre tett vonatkozásainkat viszszatorlási vágynak tulajdonitani. Nem lehet azt várni tőlünk, hogy mi közönyösséggel utasitsuk viszsza azokat, a melyek a keresztény vallás némely legfontosabb és legmegnyugtatóbb nézeteire vonatkozólag előttünk szemrehányásoknak tetszenek. Miután hiszszük, hogy amaz igazságok, a melyeket Istennek jóságos gondviselése által vallani hivatva vagyunk, szükségesek az istenség jellemének védelmezésére s ez által egy tisztultabb és fenköltebb kegyesség terjesztésére, ezért kötelesek vagyunk azokról komolyan vallást tenni, s szabadon beszélni az ellenkező tévedésekről, a melyek a keresztény vallást eléktelenitik.— Mik tehát az unitárius keresztény vallás ellen felhozni szokott ellenvetések?

1.) Azt hozzák fel ellenünk, hogy mi Jézus Krisztusnak istenségét tagadjuk. Mármost mit teszen ez az ellenvetés? Mit kell a Krisztus istensége alatt értenünk? Mi nem tagadjuk azt abban az értelemben, a hogy sok keresztény, s talán a többség értelmezi, sőt éppen oly szilárdan hiszszük, mint ők magok. Mi szilárdan hiszünk Krisztus küldetésének és hivatalának istenességében, hogy ő isteni tekintélylyel szólott és az isteni tökélyeknek tiszta képmása volt. Mi hiszszük, hogy Isten lakott benne, magát általa kijelentette, általa az embereket tanitotta, s vele az ő lelkét mérték felett közölte. Hiszszük, hogy Jézus Krisztus Istennek az emberi nem irányában legdicsőbb nyilvánulása, kifejezése és képviselője volt; ugy, hogy midőn őt látjuk és ismerjük, a lálhatatlan atyát látjuk és ismerjük; ugy, hogy midőn Jézus eljött, Isten látogatta meg a világot, s láthatóbban lakott az emberek közt, mint bármely más korábbi időben. A Krisztus szavaiban Istent halljuk beszélni; az ő csodáiban Istent látjuk működni; az ő életében és jellemében Isten tisztaságának és szeretetének mocsoktalan képét látjuk. Mi tehát hiszünk Krisztusnak Istenségében, oly értelemben, a mint e kifejezést gyakran és helyesen használják. — Miben különbözünk tehát — kérdi valaki — más keresztényektől? Mi e kiváló tekintetben különbözünk: Mig mi Krisztust, a legfőbb Istennek fiát, képviselőjét és képmását tiszteljük, nem hiszszük mégis, hogy ő maga a legfőbb Isten. Mi azt tartjuk, hogy Krisztus és az Isten külön lények, két lény, nem egy és ugyanazon lény. E pontra nézve egy kis ismétlés megengedhető, mert századok vitái után sok jó keresztény félreértette a valódi különbséget, a mi közöttünk és közöttök van. A háromságosok azt tanitják, hogy Krisztus Jézus a legfőbb és végtelen Isten, és hogy ő és az ő atyja nemcsak szeretetben, tanácsban és akaratban egyek, hanem szorosan véve és betüszerint is egy és ugyanazon lény. E tanitást már mi mind az észszel, mind a szentirással a leginkább ellenkezőnek tartjuk. Mi azt mondjuk, hogy a fiu nem lehet az ő saját atyjával ugyanazon lény; hogy az, a ki a világra lett küldve, hogy azt megváltsa, nem lehet az az élő Isten, a ki őt elküldötte. A Jézus beszéde tiszta és feltételetlen. „Én nem azért jöttem, hogy saját akaratomat tegyem". — „Én nem magamtól jöttem". — „Én Istentől jöttem". Már most mi azt állitjuk, és ez a mi főeretnekségünk, hogy Jézus nem volt és nem lehetett az az Isten, a kitől ő jött, hanem más lény volt; és mi bámuljuk,

hogy valaki ez egyszerü igazságot át nem látja. Az a tan, hogy Jézus, a ki Bethlehemben született; a ki ett, ivott és aludt; a ki szenvedett és keresztre feszittetett; a ki Istentől jött; a ki imádkozott Istenhez; a ki Isten akaratát cselekedte; és a ki, midőn a világot elhagyta, igy szólott: „felmegyek az én atyámhoz és a ti atyátokhoz, az én Istenemhez és a ti Istenetekhez"; az a tan, hogy eme Jézus maga a legfőbb Isten és ugyanaz a lény volt az ő atyjával, előttünk oly éles ellentmondásban látszik lenni a szentirással, hogy annak egyszerü kimondása is elégséges czáfolat. Minket gyakran vádoltak azzal, hogy Krisztust lealacsonitjuk; de ha e vád valakit a keresztények közül illet, akkor az, attól tartunk, azokat sujtja, a kik azzal vádolják őt, hogy oly ellentmondó, s a mi mennyei atyánk felsőbbségét anynyira felforgató tant tanitott. Bizonyára a mi alázatos és kegyes mesterünk semmi okot nem adott ily vádra. Ő az Isten iránt mindig egy fiu tiszteletét fejezte ki. Magát folytonosan megkülönböztette Istentől. Minden hatalmát Istennek tulajdonitotta. Ő minden megszoritás és tartózkodás nélkül kimondotta: „az atya nagyobb nálamnál". — „Én magamtól semmit sem tehetek". Ha Krisztust Istentől külön álló, és nálánál alsóbb rangu lénynek tüntetni fel anynyit teszen, mint őt lealacsonitani, akkor elleneink tulajdonitsák e vétket annak, a kié, nem nekünk, hanem a mi mesterünknek, a kitől mi a beszédet kölcsönözzük, a kinek saját szavaival érzelmeinket kifejezzük, a kinek szavait mi nem merjük erőszakkal tiszta jelentményökben kisebbiteni. Terünk nem engedi, hogy többet mondjunk; de felkérünk minden józan eszü kereszténveket, a kik véleményeiket inkább a bibliából meritették, mint az emberi rendszerekből, hogy tekintsenek bé őszintén saját lelkeikbe, és feleljenek nekünk egyenesen, hogy nem abban az értelemben értették-e és hitték-e a Krisztus Istenségét, a melyben mi hittük, inkább, mint abban, a melyet a háromsághivők vitatnak.

2.) Egy más ellenvetésre térek rá, a mely valószinüleg többet nyom a sokaság előtt, mint bármely más. És ez az, hogy a mi Krisztusra vonatkozó tanunk elveszi a bűnöstől a remény egyetlen alapját. Ellenfeleink azt mondják: „Mi és minden ember saját természetünknél fogva bűnösök és Isten előtt végtelen vétkesek vagyunk. Felettünk az isteni igazság kardja függ, és alattunk a pokol tátong; és hol találunk menedéket, ha nem egy végtelen szabaditóban? Nekünk végtelen engesztelésre van szükségünk, s midőn önök minket ettől megfosztanak, elrabol-

ják reményünket, kitépik a szentirásból az egyetlen tant, a mely szükségeinket kielégiti. Mi, ha az önök magyarázata igaz, elégethetjük bibliánkat, mert a mi ügyünk kétségbeejtő; el vagyunk veszve örökre". A mi tanunk folytonosan ki van téve az ily lángoló heves és szertelenkedő beszéd általi támadásnak, a mely a szentirás szerint merőben alaptalan, mindazáltal rendkivül alkalmas arra nézve, hogy a közönséges és elrémült lelkekre hatást gyakoroljon.

Mármost e szónokias beszéd ellenébe, mert mi ilyennek tartjuk, egy világos kérést állitunk. Mutassanak — kérjük — egyetlen egy oly helyet a bibliában, a melyben az van mondva, hogy az ember bűne végtelen, és végtelen engesztelést kiván. Mi egyet sem találunk. E tannak még csak árnyéka sem jő hozzánk a szent iróktól. Álljunk meg egy kissé és vegyük fontolóra e tant. Ez azt tanitja, hogy bár Isten az embert gyarló, tévedő és tökélytelen lénynek, sőt a bűnre viszszatarthatatlan hajlammal teremtette, mindazáltal a teremtő őt végtelen bűnösnek tekinti, végtelen büntetést szabván reá korábbi vétkeiért; és ha megmentésére egy végtelen szabaditó meg nem jelenik, végtelen gyötrelemre van kárhoztatva! Azt kérdjük, miként vádolhatja valaki a mi jóságos és igazságos atyánkat teremtményeinek ilyetén kormányzásával? — Mi azt tartjuk, hogy az ember nem teremtetett oly állapotban, mely végtelen engesztelést szükségel; azt sem hiszszük, hogy bármely teremtmény oly állapotra juthatna, a melyből őt Isten ez erőszakos eszköz nélkül meg ne szabadithatná. Bizonyára, ha egy az igazság iránt való végtelen elégtétel elmulhatlanul szükséges lenne a mi üdvösségünkre, ha Isten éppen azért vett emberi természetet magára, hogy amaz elégtételt teljesitse, s ha e tény az evangeliumnak sajátszerü dicsőségét, életét, lényegét és megváltó hatályát alkotja, akkor azt legalább egy bibliai helyen tisztán és határozottan kifejezve kell találnunk. De, ismételjük, mi egyetlen egy ily helyet sem találunk. — Továbbá azt tartjuk, hogy az a tan, a mely szerint Isten saját lázadó alattvalóiért vér- és engesztelő áldozat lesz, éppen oly észszerütlen, a mily szentirás-ellenes. Mi mindig azt hittük, hogy az engesztelést, ha ez szükséges, a megbántott uralkodó irányában, nem pedig annak kell végbevinni; és mi nem képzelhetünk helytelenebb módot az ő tekintélye védelmezésére, mint hogy ő maga vegye magára azt a büntetést, a mely törvényeinek áthágóit illeti. — Egy más ellenvetésünk is van. Ha a végtelen

éngesztelés szükséges, s következőleg, ha ezt csak Isten tudja végbevinni, akkor nem látunk egyebet, mint hogy Istennek szenvedővé kell lennie és magára vennie a mi fájdalmainkat és szenvedéseinket; a mi oly gondolat, a melytől a kegyes lélek megborzad. E nehézség kikerülésére, azt mondják, hogy Krisztus *mint ember* szenvedett, nem mint Isten; de ha csupán az ember szenvedett, ha csak az emberi és véges lélek szenvedett, ha Krisztus, mint Isten, végtelen boldog volt a keresztfán, s csak rövid ideig tartó és korlátolt fájdalmat érzett az ő emberi természetében, akkor, kérdjük, hol van a végtelen engesztelés? Hol van az a magasztalt remény, a melyet e tan állitólag a bűnösnek nyujt?

Minket egészen elrémit az az ellenvetés, melynélfogva a bűnös számára semmi remény nincs, ha Krisztus nem volt végtelen Isten. Valóban ha végtelen jóságu és hatalmu atyánk van a mennyben, akkor semmi más végtelen személyre nincs szükségünk, hogy minket megszabaditson. A közönséges tan lealacsonyitja és tiszteletlenséggel illeti az egyetlen egy igaz Istent, a mi atyánkat, mintha ő egy magával egyenlő második és harmadik istenség segélye nélkül nem tudná helyreállitani az ő gyarló teremtményét, az embert. Mi nem birunk a mi felebarátaink bátorságával. Mi kezünkben a szentirással és amaz ünnepélyes bizonyitékokkal, a melyeket az az Isten egységére és Krisztus alárendeltségére nézve magában foglal, nem merünk Isten és a Jézus atyja mellé egy vele egyenlő vagy versenytársat állitani, a ki vele megváltatásunk eszközlésében egyenlő vagy versenytárs legyen, vagy hogy azt egy nem származott és végtelen hatalom által vitte végbe. — Vagy a mint ez gyakran történni szokott, azt kérdik tőlünk, hogy mit remélünk, ha Krisztus nem a legfőbb Isten? Mi erre azt feleljük, hogy a mi reményünk az ő atyjának és a mi atyánknak határtalan és mindenható jósága; az a jóság, a mely nem kivánhat végtelen engesztelést egy gyarló és véges teremtmény bűneiért. Istennek lényeges és változhatatlan kegyelme teszi a bűnös reményének szentirásszerü alapját, s nem Krisztus végtelen volta. A szentirásban a mi menynyei atyánk mindig ugy van feltüntetve, mint üdvösségünknek *egyedül eredeti* forrása és első oka; és senki se merészkedjék az ő dicsőségét mással megosztani. Hogy Jézus minket megszabaditani eljött, ezt egészen az atya jótékony intézkedésének köszönjük. Hogy Jézus tökéletesen alkalmas a mi üdvösségünk munkálására, ezt nem azért kell hinni, mert ő maga a legfőbb Isten,

hanem azért, mert a legfőbb és nem tévedő Isten őt e hivatalra kiválasztotta, elküldötte és hatalommal ruházta fel. Mi hálásan elismerjük azt, hogy az ő halála fontos eszköze üdvösségünknek; de annak hatályosságát Istennek az emberi nem iránti kegyelmes hajlamának tulajdonitjuk. A bocsánat reményét Jézus Krisztusnak független és végtelen elégvoltára épiteni anynyi, mint szentirás-ellenes és hamis alapra épiteni; mert Jézus azt tanitja nekünk, hogy ő magától semmit sem tehet; hogy minden *hatalmat az atya adott* neki; és hogy benne bizni lehet, mert ő nem magától jött, vagy nem azért jött, hogy a *maga* akaratát tegye, hanem mert az atya küldötte. Mi Krisztusra támaszkodunk ugyan, de ez azért van, mert ő „a szegeletkő, a melyet Isten kiválasztott és Sionba helyezett". Istennek az a megbocsátó szeretete, a melyet ő Jézus Krisztus által az emberiségnek kijelentett, s általa gyakorolt, alapja a bűnbánó reményének, a melyen mi főképpen nyugszunk, s a melynél szilárdabbat a mindenség nem nyujthat nekünk.

3.) Most egy más ellenvetésre térek. Azzal vádolnak minket, hogy mi azt várjuk, *hogy cselekedetek által és nem kegyelem által üdvezüljünk*. E váddal könnyen végezhetünk, s ennél nem is lehet alaptalanabbat képzelni. Mi nagy fontosságot tulajdonitunk ugyan a keresztény cselekedeteknek, vagy a keresztény engedelmességnek, mert azt hiszszük, hogy a Jézus parancsainak gyakorlása és az ő példája szerinti élet a czél, a melyért a benne való hit megkivántatik, és ez az a nagy feltétel, a mely alatt az örök élet megadatik. Mi megszoktuk, hogy fenkölten szóljunk egy igaz keresztény erényeiről és tökélyeiről, s irtózattal utasitjuk viszsza a gondolatot, hogy azok nem jobbak annál a külső zsidó igazságnál, a melyet a próféta „mocskos rongyoknak" nevezett; és az apostollal azt tartjuk, hogy azok „nagy becsüek Isten előtt". Azt hiszszük, hogy a szentség vagy erény éppen Isten képe az emberi lélekben; az ő fényének sugara, a legjobb tudomány, a melyet teremtményeivel közöl, a legmagasabb rendü jótétemény, a melyet Krisztus árasztani jött, az egyetlen fontos és maradandó különbség ember és ember közt. Mégis mindig és komolyan állitjuk, hogy arra az életre és halhatatlanságra, a melyet Krisztus hozott világosságra, semmi emberi erény, semmi emberi engedelmesség nem adhat törvényes igényt, *érdem szerinti jogot*. Mi látjuk és szánjuk a legjobb emberek hiányait, megtört elhatározásait és vegyes indokait. Mi mindig azt erősitjük,

hogy Isten kegyelmére, könyörületére és szabad jóságára a legelőhaladottabb kereszténynek is szüksége van, és hogy csupán ennek köszönjük az evangeliumnak a teljes bűnbánatról, és a bűnbánók örök boldogságáról szóló igéretét. Senki sem beszél oly gyakran a kegyelemről, mint mi. A mi egyik jellemvonásunk az, hogy mi az Istenségnek e szeretetre méltó tulajdonát magasztaljuk. Anynyira megszoktuk mi az Isten kegyelmének és szeretetének végtelenségével foglalkozni, hogy elleneink minket gyakran az ő igazságának elfeledésével vádolnak; s mégis azt hozzák fel ellenünk, hogy mi a kegyelmet megtagadva, az igazsághoz fordulunk, s reményünket érdemünk sokaságára alapitjuk!

4.) Most egy más ellenvetésre megyünk át, a melyet gyakran felhoznak a mi nézeteink ellen, vagy inkább azok ellen, a kik azokat prédikálják; és ez az, hogy mi erkölcsiséget prédikálunk. Hogy ez ellenvetéssel szembeszállhassunk, engedjék megtudnunk, hogy mit értenek az erkölcsiség alatt. Azt kell-e alatta értenünk, a mit tulajdonképpen jelent, t. i. a mi egész kötelességünket, a melyet vagy a természet, vagy a kijelentés ad tudtunkra? Egész terjedelmét jelenti-e ez ama kötelezettségeknek, a melyek minket, mint erkölcsi lényeket kötelezneknek? Azt a „józan, igaz, és istenes életet" jelenti-e, a melyet a mi erkölcsi világkormányzónk az ő fia által, a menny számára való előkészületül, előnkbe szabott? Ha ez az erkölcsiség, akkor örömmel nevezzük magunkat vétkeseknek ama vád ellenében, a melylyel annak hirdetéseért, s kiváló és folytonos érvényesitéseért illetnek; s miután hiszszük, hogy az evangeliumnak minden tanai, parancsai, fenyegetései és igéretei csak abból a czélból vannak kijelentve, hogy az embert erkölcsössé tegyék ez igaz és nemes értelemben, ennélfogva reméljük, hogy mi e vádat ezután is mindig igyekezni fogunk kiérdemelni.

Azonban attól félünk, hogy nem ez a jelentése ama „morál"-nak, a melyet prédikálásunk bűnének mondanak. Legalább némelyek, a kik minket igy vádolnak, azt értik ez alatt, hogy mi a világi és társadalmi erkölcsiség ajánlásához szoktunk, a mi közönséges becsületességből, közönséges jóakaratból és a durva bűnöktől való tartózkodásban áll, elhanyagolván a benső tisztaság, alázatosság, a mennyeiekről való gondolkozás és Jézus Krisztus iránti szeretet tanitását. Reméljük, hogy azok az emberek, a kik minket igy vádolnak, csupán hallomás után beszélnek, és soha sem hallgatták ma-

gok a mi tanitásainkat; mert e vád hamis; és a ki csak valaha a mi papjainkat hallgatta, az nem vádolhat minket ezzel, a nélkül, hogy magát rágalmazónak ne bélyegezze. Prédikálásunkban folytonosan el van ismerve és érvényesitve az az első és nagy parancsolat, a mely abból áll, hogy az Istent mindenekfelett szeressük; és reméljük, hogy mi azon kötelezettségeinket, a melyekkel Jézus iránt, ama barátunk iránt tartozunk, a ki érettünk meghalt, nem gyakoroljuk minden bensőség és erélyesség nélkül.

Azonban csak az igazságot mondjuk ki, ha sokakról megjegyezzük, hogy midőn ők minket azzal vádolnak, hogy erkölcsiséget prédikálunk, ez alatt nem azt értik, hogy mi csupán külső becsületességet tanitunk, hanem azt, hogy nem tanitunk némely kedvencz tanokat, a melyek előttök az evangelium velejét és kincsét teszik. Mikor az ily emberek egy beszédet hallanak, legyen a tárgya akármi, de ha nem foglalkozik a háromság elismerésével, a teljes erkölcsi romlottsággal, s más hasonló hitczikkekkel, akkor ők azt erkölcsinek nevezik. Nekünk örömünkre szolgál kimondani, hogy mi a kifejezésnek ez idegenszerü és jogositatlan értelmében „erkölcsi prédikátorok“ vagyunk; s vigasztal minket az, hogy az áll előttünk példányképül, „a ki ugy szólott, a hogy még ember soha sem beszélt“, és a ki az ő leghoszszabb beszédében egyetlen szót sem ejtett a háromságról, velünk született romlottságról, vagy különös és elválasztó kegyelemről; sőt inkább mi komolyan kételkedünk azon, hogy vajon lehetne-e a mi prédikálásunkat valósággal erkölcsinek nevezni, ha mi e tanokat, különösen a két utóbbit, tanitanók; mert bármily melegen védik is ezeket némely becsületes emberek, előttünk ugy tünnek fel ezek, hogy közel járnak az erkölcstelenséghez, mert tiszteletlenséggel illetik Istent, a felelősség érzetét gyöngitik, megtörik a szellemet, s megtágitják a vétkes szenvedély korlátait.

5.) Egy másik ellenvetésül azt hozzák fel ellenünk, hogy a mi rendszerünk nem eredményez oly sok buzgóságot, komolyságot és kegyességet, mint más vallásos nézetek. Bajos ez ellenvetést viszszautasitani oly beszéd nélkül, mi könnyen magunkkal való kérkedésnek tünnék fel. Ha e vádat világos nyelven fejezik ki, körülbelől ide megyen ki: „Mi háromsághivők és kálvinisták jobbak és kegyesebbek vagyunk nálatok unitáriusoknál, s következőleg a mi rendszerünk inkább szertirásszerü, mint a tiétek“. Immár ily nemü állitások nem igen

látszanak előttünk nagyon szerényeknek és alázatosoknak, és mi azt hiszszük, hogy az igazság nem kivánja tőlünk azt, hogy mi azt a mi kegyességünknek a felebarátainké felibe tételével védelmezzük. Azt azonban szeretnők megmondani nekik, hogy ha a mi buzgalmunk és kegyességünk gyenge, ez nem saját hibánk, nem a mi vallástanunk hibája. Mi bizonyosak vagyunk arra nézve, hogy a legfőbb lényről való nézeteink hasonlithatatlanul sokkal megragadóbbak és vonzóbbak, mint azok, a melynek ellene mondunk. A mi rendszerünknek az a nagy jelessége, hogy az kiemeli Istent, védi az ő atyai tulajdonait, s erősen ragaszkodik a szeretet, hála és tisztelet őszinte elveihez; és ha azt a körültünk terjedő tanokkal összehasonlitjuk, ugy érezzük, hogy minden emberek közt bennünket lehet legkevésbbé menteni, ha a gyermeki kegyesség fel nem ébredne és meg nem erősödnék a mi sziveinkben.

Tán nem lesz nehéz annak a vádnak egy néhány okát kitalálni, hogy a mi nézeteink nem segitik elé a kegyességet és buzgóságot. Ennek egyik oka valószinüleg az, hogy mi sok szigorral magyarázzuk Krisztusnak ama parancsait, a melyek a fitogtatást tiltják, s szerénységet és a kegyesség gyakorlásában elvonultságot parancsolnak. *Mi irtózunk a fitogtató vallástól.* Minket elkedvetlenit a magasabb rendü szentségkövetelés, a felekezet alkotásnak e sületlen és közönséges módja. Mi azt hiszszük, hogy az igazi vallás inkább tettekben, mint szavakban beszél, s főleg az általános jellem-mérsékletben és életben nyilvánul; továbbá indulatinknak az Isten parancsai alá vetésében, a hajthatatlan egyenességben és igazlelküségben, a tevékeny és igénytelen szeretetben, őszinte itéletben, s a megpróbáltatások és sérelmek közti béketürésben. Mi nem tartjuk valódi kegyességnek azt, a mely hireszteli a maga forróságát, sőt a léleknek eme titkaira nézve többre becsüljük a gyöngéd bánásmódot; és innen mi azon emberek előtt, a kik azt gondolják, hogy a vallást szembeötlőleg kell üzni, és arról szenvedélyesen beszélni, hidegeknek és halottaknak látszhatunk, midőn tán akkor, ha a sziv fedetlen lenne, nyilván látni lehetne, hogy éppen anynyira „hevül Isten iránt“, mint az övék.

Ismét, főelveinknek egyike, a mely a mi Istenről való nézeteinkből szükségképpen foly, az, hogy a vallás valami *vidám, örvendeztető*, hogy a hol a hamis theologia, vagy búskomor véralkat annak természetes hatását nem akadályozza, a szivet minden tiszta és ártatlan öröm előtt megnyitja. Mi nem hiszszük, hogy

a kegyesség saját ábrázatát elrutitja, vagy hogy mint illő ruhát, a halotti ruhát ölti magára. Igen sokan a vallást valami komor dolognak tekintik, a melyet emlitni sem lehet másként, csak elváltoztatott hangon és ábrázattal; és a hol a kegyességnek e képzelt jeleit nem látják, alig hihetik, hogy a szivben Istenről való érzelem lakozzék.

A kérdés alatti tévelygésnek egy más oka gondolatunk szerint a következő. A mi vallási rendszerünk kizárja, vagy legalább nem pártolja ama nyomasztó *ijedelmeket* és *elragadtatásokat*, a melyeket sokan a kegyességre lényegesnek vélnek. Mi nem hiszszük, hogy az emberi ételemnek tulságos félelem által való megingatása és megzavarása előkészület lenne a természetfeletti kegyelemre és megtérésre. Ezt mi a vallás borzasztó romlottságának és sülyedésének tekintjük. Mi azt hiszszük, hogy a vallás fokozatos és észszerü munka, mely néha hirtelenvaló bényomásokkal kezdődik, de a gondolkodás által erősödik, keresztény eszközök rendes használata által gyarapodik s csendesen halad a tökély felé. Mármost, minthogy mi nem jelöljük meg az időt, a mikor rajtunk a kegyelemnek viszszatarthatatlan bényomása erőt vett és újjá teremtett; minthogy mi nem beszélünk a kétségbeesés halálos küzdelmeiről, a melyekre csodaszerü világosság és öröm következett, ezért némelyek azt gondolják, hogy előttünk a kegyesség ismeretlen; — hogy minő alapos okból, ezt határozzák meg az éles eszüek.

Még egyszer; sokan megtagadják tőlünk a vallásos buzgóságot, azért, mert elveink nem engedik meg, hogy azok terjesztésére sok oly módot felhasználjunk, a melyek más kereszténveknél közönségesek. Mig mi nagyra becsüljük a mi sajátos meggyőződéseinket, s azoktól a kegyesség legjobb gyümölcseit várjuk, magunkat mégis kötelezve érezzük arra, hogy szeretettel gondolkozzunk azokról, a kik azokat kétségbe vonják vagy tagadják; s e meggyőződésünkből kifolyólag mi nem érvényesithetjük azokat azzal a heves indulatossággal, ténylegességgel és fenyegető modorban, a mely sok tekintetben bizonyos felkezetek buzgalmát alkotja; — és mi őszintén megvalljuk, hogy semmi szin alatt sem cserélnők el a mi szeretetünket az ő buzgalmokkal; s hiszszük, hogy közel van az idő, midőn azt, a ki szelidséggel és türelmességgel vallja, a mit igaznak tart, kegyesebbnek tekintik annál, a ki béjárja a tengert és szárazföldet, hogy felekezetének proselytákat szerezzen, s „bé-

zárja a kegyelem ajtaját" mindazok előtt, a kik értelmöket az ő hitformájok előtt meg nem hajtják. — Attól félünk, hogy ez észrevételekben akaratlanul az öndicsekvés útjára tévedhettünk. Azokat semmi sem csikorhatta volna ki belőlünk, csupán az a tény, hogy közönségesen azzal szoktak a mi nézeteinkkel szembeszállani, hogy gyanusitják azoknak kegyességét, a kik azokat elfogadják. Végre is, mi nem akarjuk eltagadni a mi nagy fogyatkozásainkat. Nekünk nincs mivel kérkedjünk Isten előtt, habár az igazság ügye tiltja is nekünk, hogy felebarátaink gáncsolódásainak némán megadjuk magunkat.

6.) Egy más ellenvetés nézeteink ellen az, hogy azok a kijelentés elvetésére vezetnek. Az unitárismust a „hitetlenség fele útjának" nevezték. Nem szükség ez ellenvetés ellenébe átalános okoskodást állitanunk. Csupán egy világos tényt adunk elé; és az a következő: A keresztény vallás igazsága legtehetségesebb és legkitünőbb védőinek nagy része unitárius volt; és hogy keveset mondjak, ők a mi vallásunknak tettek anynyi szolgálatot, annak a hitetlenség elleni harczaiban, mint a kereszténységnek bármelyik osztálya. Én csupán egynéhányat választok ki most amaz unitáriusok hoszszu névsorából, a kik a keresztény vallás védői voltak; de e náhány egy egész serget teszen. A Locke János neve minden tudós előtt ismeretes. Ő kitünő szolgálatot tett az emberi értelem bölcsészetének; de nem ez az ő legfőbb érdeme. A kormányzásról és türelemről megjelent iratai sokkal többet tettek Európában és Ámérikában a szabad és nemes nézetek terjesztésére, mint bármely más emberé; s Watson püspököt tán nem lehet tulzás hibájával vádolni, midőn azt mondotta: „Ez a nagy ember többet tett a tiszta keresztény vallás megalapitására, mint bármely más szerző, a kit én ismerek. Ő munkás és sikeres kutatója volt a szentirásnak. Munkái, melyeket „Pál leveleiről" és a „keresztény vallás észszerü voltáról" irt korszakot elkottak az egyházi irodalomban; és neki jutott a szerencse, hogy új és tiszta világot deritsen az új testamentum leghomályosabb helyeire, s átalában a keresztény rendszerre. Holott, jusson eszünkbe, Locke unitárius volt. — Egy más csodanagy értelmiségre térünk — Newtonra, kinek nevét a tudomány minden embere tisztelettel emliti; mert ez ama tulajdonokat juttatja eszébe, a melyek anynyira kimagaslottak a közönséges emberiség felett, hogy arra látszottak rendeltetve lenni,

hogy a lét fensőbb fokairól való felfogásainkat elősegitsék. Ez a nagy ember, a ki belső szemlélődés által birta, a mit mások csak fáradságos kutatás által nyernek meg, miután a mindenség törvényeit kikutatta, a bibliához fordult világosságért és reményért; s ámbár az ő theologiai munkáit nem lehet a Lockéival összehasonlitani, mindazáltal az emberek azt tartják, hogy ő a prófétákról és a szentirásbeli időszámitásról adott magyarázatokban, ama két kétes hely *) birálatában, a melyek a szentháromságnak legfőbb támaszai közé tartoznak, nagy becsü szolgálatot tett a keresztény ügynek. Newton is unitárius volt. — Mi nem szoktunk emberekkel dicsekedni, vagy hitünket nagy nevekkel támogatni; mert egyedül Krisztus a mi mesterünk; de örömünkre szolgál, hogy sorainkban a legnagyobb tehetségekkel biró, legélesebb eszü, és legemelkedettebb lelkü emberekre találunk; és csak mosolyogni tudunk, midőn néha oly emberektől és nőktől, a kiknek nagyon korlátolt müveltsége van és terjedelmes vizsgálódásra semmi előnyük nincs, kárhoztató és megvető észrevételeket hallunk oly tan felett, a melyet a Locke és Newton roppant értelme, a szentirás sok tanulmányozása után, s egy előitéletes és türelmetlen korral szemben, Isten igazságának ismert el. Helyén lesz megmondani, hogy az utóbbi időkben kétségbe hozták az emberek a Locke és Newton vallásos nézeteit, még pedig nagyon világos okból. Az emberek ugy találták, hogy a növekedő világosság jelen korában a ő neveik felette hasznosak lesznek az unitárius ügynek. De hogy az emberek oly sokáig és átalánosan abban a hitben voltak, hogy e kitünő emberek unitáriusok voltak, e hitet alig lehet másként kimagyarázni, mint az által, hogy magát a tényt elismerik; és mi semmi oly komoly kisérletet nem ismerünk, a czélból, hogy elvesse a bizonyitékokat, a melyeken e hit alapult.

Egy más iróra térünk, Dr. Clarke Sámuelre, a ki az angol egyháznak, és annak a kornak, a melyben élt, a legfényesebb ékessége volt. Dr. Clarke Sámuelnek akkora hirneve van a klassikai irodalom és metaphysikai szemlélődés terén, a minek semmi szüksége sincs a mi adózásunkra. Egyházi beszédei nagy becsü tárháza a bibliai birálatnak; s a természeti és kijelentett vallásról irt munkáját közös hitünk legjobb védelmei egyikének tartották. Ez a nagy ember unitárius volt. Ő erősen hitte, hogy

*) Ján. 5, 7. 8; 1 Tim. 3, 16.

Jézus az atyától külön lény, a ki tőle származott és függ; egyházának liturgiáját e tanokkal öszhangzásba kivánta hozni.

Azok előtt, a kik ismeretesek a hitetlenség amaz emlékezetes vitáival a mult század első felében, a melyet a Bolingbroke, Tindal, Morgan, Collins és Chubb iratai idéztek elé, szükségtelen arról a buzgalomról és erélyről beszélnem, a melylyel tudós unitáriusok a kereszténység ügyét védelmezték. Azonban ezeket mellőznünk kell, hogy emlékezetbe hozzunk egy férfiut, a kinek emléke becses a felvilágosodott hivők előtt; értjük Lardnert, a keresztény vallás legtürelmesebb és legsikeresebb szószólóját; a ki, azt hiszszük, minden más irónál, terjedelmesebben irt az evangelium bizonyitékairól; a kinek munkáiból a későbbi irók, mint kincstárból, meritettek; s a kinek tisztasága és szelidsége lefegyverezte a tőle nagyon különböző nézetü emberek szigorát is, s megnyerte becsülésöket. Lardner unitárius volt. — Lardner után a keresztény vallásnak legmunkásabb szószólója a hitetlenek támadása ellenében, napjainkban Priestley volt; s bármit gondoljunk is némely nézeteiről, azt hiszszük, hogy ellenei közül soha senki sem vonta kétségbe ama védelemnek fontos voltát, a melyet ő közös hitünk érdekében megtett. Mi bizonyára nem mondunk sokat, ha azt állitjuk, hogy az unitáriusokat egy felekezet sem szárnyalta túl a kereszténység ügye iránti buzgó, lényeges szolgálatban. Mégis azt mondják, hogy az unitárismus hitetlenségre vezet! Minket attól a vallástól való elszakadással vádolnak, a mely körül öszszesereglettünk a veszély pillanatában, s a melytől, hiszszük, az üldözés és halál sem választhatnak el.

Azt mondják ugyan, hogy esetek fordultak elé, hogy oly egyének, a kik a háromságos tant odahagyták, nem állapodtak ott meg, hanem egymásután addig mondottak le a keresztény vallás egyes részeiről, a mig teljesen hitetlenekké lettek. Erre mi azt feleljük, hogy ily esetekről soha sem volt tudomásunk; de hogy ily esetek előforduljanak, az nem valószinütlen, sőt ilyeneket meg is várunk; mert az természetes dolog, hogy midőn a lélek egy hibát felfedez a maga hitformájában, kétségbe vonjon minden más hitczikket, s a maga vak és örökölt beléegyezését általános kétkedéssel cserélje fel. Ez igazságnak példái előttünk állanak a jelen pillanatban, mind Franczia-, mind Spanyol országokban, a hol sokan a papság elvetése után teljes atheismusra jutottak. Mármost, ki fogja közülünk bébizonyitani, hogy a katholikus hit igaz azért, mert igen sokan,

a kik azzal felhagytak, minden más vallásos alaptant és korlátot is eldobtak; és ha ez az érv nem erős a pápaság részére, miként lehet azt a háromsági tan szolgálatára erőszakolni? Tény az, hogy a hamis és képtelen tanok, midőn teljesen előterjesztvék, nagyon természetesen felébresztik a kétkedés lelkét azokban, a kik azokat minden vizsgálódás nélkül fogadták el. Senkire nézve sem valószinű anynyira, hogy nagyon keveset higyjen, mint éppen azokra nézve, a kik azon kezdették, hogy nagyon sokat hittek; s innen mi a háromsági tant vádoljuk minden oly törekvés miatt, a mely azokban létezhetik, a kik azt odahagyják, s a mely lassanként hitetlenségre vezet.

Az unitárismus nem vezet hitetlenségre; ellenkezőleg, annak előnye abban áll, hogy a hitet erősiti. Az unitárismus a keresztény vallás, megtisztitva ama romlott hozzátételektől, a melyek az észt és erkölcsi érzelmeinket sértik. Ez egy észszerü és szeretetreméltó rendszer, a mely ellen senkinek értelme, lelkiismerete, szeretete vagy kegyessége fel nem lázad. Lehet-e ugyanezt mondani azon rendszerről, a mely három egyenlő személynek egy Istenben lételét, a természeti és teljes megromlottság, a végtelen elégtétel, a különös és kiválasztó kegyelem, s az emberiség ki nem választottait illető örök veszedelem tanait tanitja? Mi azt hiszszük, hogy ha a keresztény vallás e romlottságoktól meg nem tisztittatik, nem tud ellentállani annak a szigoru vizsgálatnak, a melynek a társadalom haladása kiteszi. Azt hiszszük, hogy reformáltatnia kell, vagy az értelmes emberek felhagynak vele. Mi tehát, mint a keresztény vallásnak barátai, és a hitetlenségnek ellenségei, oda törekszünk, hogy terjeszszük azokat a nézeteket, a melyek ez isteni rendszerben előttünk nemesebbeknek és igazabbaknak látszanak.

7.) Czélunk volt megvizsgálni még egy ellenvetést nézeteink ellen, azt t. i. hogy azok a betegségben és halálban semmi vigaszt nem nyujtanak. Azonban csak anynyi időnk van, hogy e vád feletti bámulatunkat kifejezzük. Mit! hát egy oly rendszer nem képes vigaszt nyujtani, a mely oly különös erővel nyugszik az Isten bünbocsátó kegyelmén, az ő egyetemes és atyai szeretetén, s a feltámadás és halhatatlanság hitén? A vigasz és öröm végtelen forrásait nyitja meg ez, és annak, a ki ezt gyakorlatilag elfogadja, élő, elárasztó és kimondhatatlan reményt nyujt. Ennek ereje, hogy a lelket a halálban fentartja, sokszor meg volt próbálva; s ha hinnők, hogy a haldokló emberek ihletve vannak, vagy hogy amaz utol-

só órákban a béke és remény Isten pecsétje a tanok igazságára nézve, akkor azonnal le tudnók csendesiteni az unitárismus feletti vitát. Annak, hogy e rendszernek minő hatalma van a halál lefegyverzésére, meglepő példáját adta egy fiatal lelkész a szomszéd városban,*) a kit olvasóink közül többen ismertek, s a ki barátai előtt különösen kedves volt kitünő keresztény erényeiért. Őt betegség verte le egy hasznos és boldog élet közepette, s lassan a sirba szállt. Vallása, mely éppen az imént védelmezett vallás volt, állandó békét adott lelkének, s mosolyt árasztott halvány arczára. Lelki tehetségeit megtartotta utolsó órájáig; s midőn a halál megérkezett, miután kegyes tanácsokat adott családja fiatalabb tagjainak, s hálás érzelmeket fejezett ki szülei iránt, Jézusnak eme szavaival lehelte ki lelkét: „Atyam, a te kezeidbe ajánlom az én lelkemet". Ilyen volt a halála annak, a ki ingatlan hittel vallotta azokat a nagy elveket, a melyeket mi itt eléadtunk; s mégis azt mondják, hogy tanainkban nincs vigasz a betegség és halál számára!

Ezekben igyekeztünk megmérkezni az ellenvetésekkel, a melyeket vallási nézeteink ellen közönségesen felhoznak; s ezt nem azért tettük, hogy valamely pártot alkossunk, hanem hogy előmozditsuk a keresztény vallásról való nézeteket, a melyek különösen alkalmasoknak látszanak, hogy az embereknek abban való hitét erősitsék, s azt jó cselekedetek és szent élet által gyümölcsözővé tegyék. A keresztény erény, kereeztény szentség, Isten és emberek iránti szeretet mind az, a miért küzdeni érdemesnek tartjuk; s azt hiszszük, hogy ezek benső kapcsolatban állanak az imént eléadott rendszerrel. Ha mi ebben tévedünk, fedezze fel Isten hibánkat és hiusitsa meg törekvésünket. Mi semmi más eredményre nem vágyunk, csupán arra, a mit ő helybenhagyhat, — s csak oly proselytákat óhajtunk, a kik jobbakká, tisztábbakká és boldogabbakká lesznek nézeteink elfogadása által.

*) Tiszt. Abbot E. János ur Sálemből. E czikk először 1819-ben jelent meg a „Christian Disciple-ben".

A Theologiai nevelésről.

Kivonatok ama javaslatra tett észrevételekből, melynek czélja az ily nevelés eszközeit gyarapitani a cambridgei egyetemen. — 1816.

Minthogy jelenleg egy javaslat áll a közönség előtt, melynek czélja gyarapitani a theologiai nevelés eszközeit a Harvard-egyetemen, azt gondoljuk, hogy e tárgyra vonatkozólag szivesen elfogadnak egynéhány megjegyzést azok, a kik erre nem tudtak sok figyelmet forditani, s a kiknek segélye és pártfogása igénybe vehető.

Némelyek tán azt kérdhetnék, bár remélem, hogy kevesen fognak ilyen kérdést tenni: Miért kell nekünk anynyira nyugtalankodnunk a papok nevelése miatt? A felelet világos. A papi hivatal czélja különösen fontos. A keresztény papra vannak bizva, bizonyos mértékben, az emberi nem legdrágább és legbecsesebb érdekei. Ő arra van hivatva, hogy őrködjék a társadalom erkölcsisége felett, s a kegyesség és erény elveit felébreszsze és ápolja az emberek sziveiben. Ő arra van rendelve, hogy hirdesse azt a vallást, a mely, a mint hiszszük, Istentől származott, a mely azért lett adva, hogy minket megjavitson, felemeljen és megvigasztaljon, s a melynek elfogadásától függ a jövő élet boldogsága. Nem kell-e tehát azoknak okos és sikeres nevelése miatt töprenkednünk, a kiknek teendője lesz a vallást kifejteni és érvényesiteni, és a kik befolyásának saját és gyermekeink lelke oly gyakran ki lesz téve.

A mi érdekeltségünk egy pap iránt nagyon sajátszerü. Ő az nekünk, a mi semmi más hivatásu ember nem lehet. Nekünk nem azért van szükségünk reá, hogy üzletünket intézze, s ezért jutalmat kapjon, hanem hogy barátunk, vezetőnk, tagja legyen családunknak; hogy térjen bé hajlékainkba a szomoruság idején, és legyen alkalmas arra, hogy minket a szenvedés, betegség és az élet utolsó óráiban felvilágositson, intsen és vigasztaljon.

A más hivatásu emberekkel való összeköttetésünk múló, történetes, ritka. A pappal való állandó. Legalább egy-

szer egy héten találkoznunk kell vele és oktatásait hallgatnunk. Lelkünket bizonyos mértékben az ő befolyása alá kell adnunk, s oly tárgy felett kell tőle bényomásokat fogadnunk el, a mely minket minden másoknál jobban érdekel, s a melylyel az életben való tökéletesedésünk és nyugalmunk, s jövő békénk szoros kapcsolatban állanak.

Mi azt kivánjuk, hogy a vallás szolgája tisztán, világosan beszéljen a mi értelmünkhöz; hogy gyarapitsa és szélesitse erkölcsi és vallásos felfogásainkat; hogy világot deritsen a szent könyv homályaira; hogy segitsen minket ama kételyek elűzésében, a melyek néha a keresztény igazságok felőli meggyőződéseinket megingatják; és hogy bennünk szilárd és észszerü hitet alkosson.

Mi nem csak azt kivánjuk meg tőle, hogy világosan szóljon az értelemhez, hanem inkább, hogy erőteljesen beszéljen a lelkiismerethez és szivhez; hogy gondolatainkat a világtól elvonja; hogy minket a gondolkozás nélküli élet álmaiból felébreszszen; hogy a vallást érdekes alakban mutassa fel, és szeretetünket a kötelesség számára elkötelezze. Ilyenek azok a teendők és segélyek, a melyeket a keresztény paptól szükséglünk. Ki nem látja át azonnal, hogy sok értelmi és szivbeli előkészület kell arra, hogy ő e magasztos és nemes munkákban sikeresen járjon el.

A papok nevelése iránti érdeklődésnek emez okai a vallás természetéből és fontosságából származnak. Egy más fontos észrevételünk az, hogy a mi hazánk állapota megkivánja, hogy ez ügyre több gondot forditsunk, mint a menynyit valaha forditottak. Azt vélem, senki sem fogja tagadni, hogy ez az ország átalában véve halad értelmileg. Az előmenetel eszközei sokkal bővebben és átalánosakban kezébe vannak adva az ifjaknak, mint a korábbi időkben. Szorosabb összeköttetés létezik a más országok müvelt elméivel. Számtalan intézmények állanak készen a végre, hogy tehetségeinket éleszszék, s oly mértékben közöljék az átalános ismeretet, a mint korábban nem volt elterjedve közöttünk. Az izlés nagyobb kiterjedésben van mivelve, s a szépirodalom legjobb termékei családaink közül többekhez megtalálják a magok útját. A dolgok ily állapotában, az értelemnek e növekedő tevékenységében különösen szükségünk van arra, hogy felvilágosodott papságunk legyen. A vallást nem kell gyenge és tudatlan szószólókra, korlátolt és készületlen elméjü emberekre bizni. A vallás szolgáinak gyakor-

lati bizonyitékok gyanánt kellene szolgálniok a végre, hogy azt kapcsolatba lehet hozni az értelem legnemesebb müveltségével, és nekik alkalmasoknak kellene lenniök arra, hogy a vallásnak védelmére fegyverekké változtassák a bölcsészet felfedezéseit és a lángelmék szemlélődéseit. A vallást, előadása módjában, a társadalom állapotához kell alkalmaztatni. A mely alakban azt a csecsemővel közöljük, nem elégiti ki és nem érdekli a fejlett értelmet. Hasonlóképp, ha a vallásos nevelés valamely müvelt korban nem halad elé az átalános müvelődéssel, akkor éppen azok a lelkek fogják megvetni, a kiknek befolyását nagyon kivánatos volna megnyerni az erény és kegyesség részére.

Megjegyeztem, hogy a felvilágosodott kor felvilágosodott papságot követel. Másfelől, az is megjegyzendő, hogy egy *felvilágosodott papság* hatalmas tényező arra, hogy a világosságnak, a finom miveltségnek, és minden társadalmi tökéletesedésnek *előhaladását* folytassa és gyorsitsa. E czikk határai nem engedik meg, hogy e gondolatot teljesen kifejtsem. Csak azt akarom megjegyezni, hogy tán a leggondolkozóbb emberek sem tudják, hogy mily sokkal tartozik a társadalom az értelmi tevékenységért, a gyöngéd modorért és minden intézményei erejéért ama gondolatok és érzelmek csendes és éles befolyásának, a melyet a vallásos nevelés tart elevenségben a sokaság kebelében.

Van egy más igen nevezetes ok arra, hogy egy felvilágosodott papság fennállását elé kell segiteni. Egy vagy másféle vallásos tanitók bizonyára lenni fognak; s ha e hivatalra nem lehet jól készült eszü embereket találni, akkor ez *tudatlan és yakbuzgókkal* fog megtelni. Az emberi sziv saját természeténél fogva fogékony a vallásos benyomások iránt, s annak a legfontosabb dologban a más lelkek vezetésére, irányzására, világosságára és melegére van szüksége. Tudván saját gyengeségét, s örömét találván a buzditásban, inkább fogja követni a legvakabb vezetőt, a ki bizalommal beszél az ő Istennel való érintkezéseiről, mintsem egyedül haladjon a vallásos életben. Egy felvilágosodott papság az egyedüli erősség a vakbuzgóság ellen. Mozditsák el ezt, s a népszerü buzgólkodók mintegy vizárral fogják elragadni a tömeget, ellentállhatatlan erővel fognak hatni a fiatalság heves képzelődésére, s a nők bugó vallásos fogékonyságára, sőt nyomasztani fogják még a legmüveltebb lelkeket is, a melyekben az érzelem a kiválóbb jellemvonás. Közülünk kevesen veszik fontolóra azt, hogy az emberi

sziv menynyire hajlandó a szélsőségre és vakbuzgóságra, vagy azt, hogy menynyi köszönettel tartozunk a mi biztonságunkért a vallás szolgái józan eszének, s értelmi és vallásos müveltségének.

A tudatlan papok majdnem szükségképpen vakbuzgóságra vezettetnek. Miután nem alkalmasok arra, hogy hallgatóikban az értelemhez szólás, s a vallásnak tiszta, értelmes és megható rajzolása által érdeket gerjeszszenek, az előttök oly becses fensőséget csak az által tudják megszerezni és fentartani, ha a szenvedélyeket lángra gyujtják, zabolátlan és korlátlan érzékenységet ébresztenek, s a tudatlanságot és tévelygést tovább is fentartják. Minden figyelmes embernek látnia kellett szomoru példákat ez igazságra nézve, s minő erősségül szolgál ez egy felvilágosodott papság érdekében!

Nem szükség, hogy tovább mutogassam azt a nagy érdeket, melyet a közönségnek az ifju emberek papokká nevelésében éreznie kell. De tán azt kérdi valaki: nem elégségesek a mi jelenlegi segédeszközeink? Nincsenek-e a mi szószékeink betöltve jól készült és felvilágosodott lelkitanitókkal? Miért kell e fontos czélra további segédeszközök után törekedni? Én erre azt felelem, először, hogy a mi szószékeink számára nem neveltetik elégséges számu pap. Ha e köztársaságon túl nem tekintünk is, akkor is többre van szükség annál, a menynyi rendelkezés alatt áll; ha pedig az egész országon széttekintünk, azt látjuk, hogy véghetetlen nagy darab föld van müveletlenül a szellemi szőlőből, müveletlenül azért, mert nincsenek munkások. Másodszor, azt felelem, hogy ámbár oly papok vannak a mi szószékeinkben, a kiknek adományai és tehetségei őket tiszteletre érdemesitik, mindazáltal nekünk mégis felvilágosodottabb papokra van szükségünk és birnunk kell ilyeneket. Vallás-tanitóink közül sokan panaszkodni fognak, hogy szük körülményeik oda kényszeritették őket, hogy igen korán fogjanak munkáikhoz, panaszkodni fognak, hogy intézményeink tökéletlen volta miatt sok oly segélytől voltak megfosztva, a mit a papságra való előkészület megkiván. Nekünk sok jó papunk van ugyan, de jobbakat kell birnunk. Nekünk lehetnek jobb papjaink. Azonban mindaddig nem várhatunk gazdagabb aratást, a mig bővebben nem vetünk. A papok nevelése nagyon sokat határoz az ő jövő jellemökre nézve, s a hol ez tökéletlen, ott nem kell azt várnunk, hogy hatalmas és sikeres oktatással legyünk megáldva. Egyszóval, nekünk a theologiai nevelés eszközeinek gyarapitására van szükségünk.

De tán azt kérdi valaki: miért kell inkább szaporitani a papok nevelésének tőkéit, mint az orvosokét és a jogászokét? Miért kellenek e hivatásra oly különös segéd-eszközök és gyámolitások? A papok hiánya nem fog-e éppen ugy betöltve lenni, mint bármely másnemü hivatalbeli személyek hiánya? Ez az okoskodás általános igazságu elven alapul, hogy a szükséglet betöltést teremt; de minden általános szabály alól vannak kivételek, és az a gyakorlati bölcseség legmagasabb teendőinek egyike, hogy megkülönböztesse azon eseteket, melyekre a szabályt alkalmazni nem lehet.

Minden okoskodásnak félre kell állnia a tény előtt. Tagadhatatlan az a tény, hogy mig nálunk más tudományos hivatalok el vannak lepve és túltömve, a mig a készlet az igényletet sokkal feljülmulja, addig a papi hivatal aránylag el van hagyatva, s a tisztességes állásu jelölteket, a helyett, hogy ezek tömegenként tódulnának, gyakran nem csekély gonddal és nehézséggel kell keresni.

Ennek oka a papi és más hivatalok közti különbségben található. Más hivatalok nagy haszon és kitüntetés csalétkeivel kinálkoznak; a nagyravágyáshoz, a nyereség szeretetéhez és a világban való emelkedés vágyához szólanak, a melyek anynyira hatnak az ifju lelkekre. A papi hivatal ily kecsegtetéseket nem mutat és nem is kell mutatnia. E hivatal főleg az ifju vallásos és erkölcsi érzelmeihez szól; és mi mindnyájan tudjuk, hogy menynyivel halványabbak ezek az imént emlitetteknél. Bámulhatunk-e tehát azon, hogy a papi hivatal kevéssé van meglepve?

Egy más megjegyzésre térek. A jogi és orvosi hivatalok nem igen igényelik magas erkölcsi tulajdonok birását azoktól, a kik azokra lépnek. Egy oly fiatal ember, a kinek gondolkozásmódja nem egészen tiszta, vagy a kinek jellemét bizonyos könnyelmüség bélyegzi, hozzáfoghat az e hivatásokra előkészitő tanulmányozáshoz a nélkül, hogy helytelen vagy következetlen magaviseleteért kárhoztatást vonna magára. Másfelől a papi hivatal nemcsak feddhetlen erkölcsiséget kiván, hanem lelki komolyságot, s oly elmélkedő és kegyes gondolkozásmód iránti hajlamot, a mely nem rendes jellemvonása annak a kornak, a melyben az életpályát választani kell. Ez okból aránylag kevés az oly fiatal emberek száma, a kik vagy saját érzelmeik, vagy mások tanácsai következtében papi hivatalra lépnek.

Ez utóbbi körülmény arra indit, hogy egy más megjegyzést

tegyek. A papi hivatalnak oly szine, látszata van, a mely az ifjuságot nem vonzza magához. Az ifjukor a lelkesülés és vidámság kora. De az ifju sebes vizsgálódása előtt ugy tűnik fel, hogy a papi élet bizonyos komorsággal, ünnepélyességgel és kinzó önmegtartóztatással párosul. Még a tiszta erkölcsi és a kegyes élet iránt fogékony fiatal emberek is iszonyodnak oly foglalkozástól, a melyről azt hiszik, hogy őket a világtól elkülöniti, és szigoru fegyelemmel és fájdalmas elővigyázattal terheli meg. Az út, a melyet ők a legcsendesebbnek és a legvirágosabbnak találnának, előttök tövisekkel boritottnak látszik. Nem látunk-e sok akadályt arra nézve, hogy kellő számu theologiai tanulókkal legyünk ellátva?

Most egy más igen fontos megjegyzésre térek. Láttuk, hogy nem várhatjuk meg, hogy sok oly fiatal ember lépjen a papi hivatalra, a kiket gondolkozásmódjok és érzelmeik arra alkalmasokká tettek. Tény az is, még pedig döntő tény, hogy azok a fiatal emberek, a kik ilyen formán alkalmasok, rendesen oly családokból valók, a melyeknek körülményei korlátoltak, s kevés eszközzel rendelkeznek gyermekeik nevelésére nézve. Igen jól tudjuk, hogy a papi hivatal a társadalom emez osztályából kap legtöbb egyént. Nem következik-e azonnal e körülményből, hogy e hivatás a közönségtől különös támogatást igényel? Hadd ismételjem röviden azt, a mit elmondottam. A papi hivatalnak természetéből kifolyólag az ifjuságnak csak kevés része hajlandó és alkalmas arra, hogy arra lépjen, s e kevés számból is egy tetemes rész nem tudja fedezni nevelési költségeit; s mégis a közönségnek a lehető legnagyobb érdeke van abban, hogy nekik a legjobb nevelést adja, a minőt csak a kor müveltsége és az ország vagyoni állása megengednek. Nem világos-e, hogy nagyobb tőkéről kell gondoskodni e legbecsesebb czélra nézve.

Tán itt azt fogják kérdeni: miért nem tud a papjelölt pénzt venni fel kölcsön, a melyből nevelési költségeit fedezze? Erre azt felelem, hogy neki nem mindig könnyü pénzt kölcsönözni. E mellett az adósság a legszomoritóbb teher oly emberre nézve, a kinek oly kevés fizetésre van kilátása, hogy abból hivatásával ellenkező foglalkozás nélkül alig tud elélni. Csodálkozhatunk-e azon, hogy inkább a hivatallal hagynak fel, mintsem ily terhet vegyenek magokra.

A hol valaki ezt a terhet választja, ott az eredmény szerencsétlen, s gyakran a vallás ügye a szenvedő fél. A papjelölt, nem akarván nagyobb adósságot venni a nyakába annál, a menznyi czél-

jára elkerülhetetlen, átfut tanulmányain, s előkészület nélkül lép a papságra. Első gondja az, a minek lenni is kell, hogy megszabaditsa magát pénzbeli tartozásaitól; s e czélból világi foglalkozást igyekszik összekötni az ő szent hivatásával. Ez úton a tanulmányozás és hivatása iránti kedve elmegyen. Elhanyagolja a szószékre való előkészülést, a melyet nemsokára igazolva lenni vél szaporodó családja szükségei által. Tökéletlen nevelése tehát soha sem lesz befejezve. Lelke egy helyben marad. Egy sovány könyvtár, a melyet ő gyarapitani nem tud, látja el az ő nyáját hetenként táplálékkal, a mely arra van kényszeritve, hogy mindig ugyanazon unalmas gondolatoknak minden érdek nélküli ismétlését hallgassa.

Ez a szomoru története sokaknak azok közül, a kik papi pályára lépnek. Kevés fiatal ember van közöttünk olyan, a ki tényleg kellően el volna készülve, s ennek az a következménye, hogy a vallásos tanitás nem olyan, a milyennek lenni kellene. A közönség átalában tán nem tudja megérteni, hogy a papi hivatal mily terjedelmes előkészületet kiván. Van azonban egy eszme, a mely megtanithatná a közönséget arra, hogy ennek sokkal terjedelmesebbnek kell lenni annál, a mit bármely más hivatás igényel. Az ügyvéd és az orvos foglalkozásaikat egynéhány védenczczel és beteggel kezdik meg, s gyakorlatuk csak a kevésbbé nehéz esetekre szoritkozik illető szakmáik keretén belől. Nekik tehát sok üres idejök van arra, hogy állásukba lépésök után előkészüljenek, s fokonként emelkednek nyilvános megismerésre. A pap nem igy van. Ő azennal a szintérre lép. Egy ekklézsiának minden kötelessége a vállaira nehezül. Az első pillanatban éppen anynyi emberrel jön viszonyba, a menynyinek azután is szolgálnia kell. Állása legelébb is jelentékeny. Ő betü szerint meg van terhelve, és kötelességek nehezednek reá. Csupán anynyi beszédnek elkészitése is eléggé kimeriti idejét és erejét, a menynyi tőle megkivántatik. Ha tehát az ő nevelése hiányos volt, hogy kell ezt kipótolni? E kedvetlen körülmények közt bámulhatunk-e azon, ha a szellem elveszti a maga rugóját, és csakhamar nagyon közönséges termékekkel megelégszik? Minő fontos, hogy jó alap legyen letéve a végre, hogy a theologiai tanujónak legyen ideje némi értelmi kincset összehalmozni, és hogy ő oly körülmények között neveltessék, a melyek sokkal alkalmasabbak arra, hogy benne meghódithatatlan szeretetet támaszszanak saját hivatása, tanulmánya és amaz ügy iránt, a melyre magát szentelte!

A Hitformákról.

Kivonatok egy levélből.

Az én ellenszenvem az emberi hitformák, mint a keresztény egység kötelékei, a keresztény társaság feltételei, s mint az emberi lelek békóba verésének eszközei iránt, folytonosan erősödik.

Legelső ellenvetésem is az ellenök, hogy minket Jézus Krisztustól elválasztanak. Kihez menjek a keresztény vallás ismeretéért, ha nem ahoz a nagy tanitóhoz, az Isten fiához, ahoz, a kiben az istenségnek teljessége lhkozott? Nekem, mint kereszténynek, az a kiváló előjogom van, hogy én nem emberi, hanem isteni mesternek ülhetek lábainál, hogy ahoz mehetek, a kiben az igazság minden tévedéssel való vegyülés nélkül élt és szólott; a ki a legkitünőbb értelemben Istennek bölcsesége és a világ világossága vala. És egy ember merészel-e közém és égi kalauzom és szabaditóm közé állani, s keresztény hitemnek czikkeit elömbe szabni? — Melyik az a lelki állapot, a melyben az igazságot legjobban megismerhetem? Kétségkivül az, a melyben Krisztusért minden más tanitót elhagyok, a melyben lelkem legközelebb áll hozzája; az, a melyben én magamat leginkább kiteszem az ő lelke behatásának. Ha már midőn én Jézushoz megyek, emberi szó hangzik füleimbe, a mely megmondja, mit kelljen ama nagy tanitótól hallanom, akkor miként hallgathatok én csupán reá a sziv őszinteségével? Minden protestáns felekezet azt mondja ugyan hiveinek, hogy hallgassanak a Jézus Krisztusra; de legnagyobb részök oly erősen és parancsolólag hangoztatja egyszersmind saját hitczikkeit is, hogy az égi mesternek hangja majdnem elenyészik. Azt mondják neki, hogy figyelmezzen Krisztusra, de azt is mondják, hogy elkárhozik, ha bárminő más tanitást elfogad azon kivül, a mit a hitformák tanitanak. Azt mondják neki, hogy egyedül Krisztus szava csalatkozhatatlan, de ha nem ugy fogadja el azt, a mint azt

csalatkozható emberek magyarázzák, akkor kizáratik a keresztények társaságából. Ez az, a mi bennem a hitforma-készitő iránt megütközést szül. Ő közém és idvezitőm közé áll. Nem mer engemet egyedül Jézusra bizni. Nem mer az Isten szavára hagyni. Ezt én nem tudom eltürni. Nekem, mint kereszténynek az a kiváló előjogom, hogy a lehetőleg legközelebb érintkezem a Krisztus lelkével. Nekem ugy kell az igazságot tanulnom Krisztustól, a mint ő az életéről szóló tudósitásokban és amaz emberek által beszél, a kiket nevelt és mennyei erővel előkészitett, hogy a világ előtt az ő tanui legyenek. — Kérdem továbbá: minő alapon kivánják a hitforma-készitők, hogy az emberek az ő hitczikkeiket az egyházi tagság, vagy üdvösség feltétele gyanánt ismerjék el? Mi ruházta fel őket csalhatatlansággal? „Mutassátok meg nekem bizonyitékaitokat", igy szólok hozzájok, „arra nézve, hogy Krisztus szól bennetek". Tegyetek csodát. Prófétáljatok valamit. Mutassatok magatokban valami oly istenit, a mi más emberekben nincsen. Lehetséges-e, hogy ti éppen oly gyámoltalan emberek, mint én, a kiknek nálamnál nincs több jogotok arra, hogy az új testamentumot magyarázzátok, és mégis magyarázataitokat az igazság sinormértéke, és az üdvösség szükséges feltételei gyanánt állitjátok fel. Álljatok félre az én útamból. Én a mesterhez kivánok menni. Vannak-e hatalmasabb szavaitok, mint az övéi? Hatalmasabb hangon tudtok-e szólani nálánál a lelkiismerethez vagy szivhez? Mi bátorit titeket arra, hogy előmbe szabjátok nekem, mit kell Krisztusról tanulnom, különben elvesztem?

Én csak megvetéssel határos érzelmekkel tudok az emberi hitformákra tekinteni. Minő jelentőség nélküliekké válnak azok, ha az új testamentummal szembe állitom! Mik is azok? Vázak, fagyos elvonások, metaphysikai kifejezései érthetetlen dogmáknak; ezeket tekintem én amaz üde, élő, végtelen igazság kifejezéseinek, a mely Jézustól származott! Éppen ily joggal lehetne kivánni tőlem azt is, hogy a csecsemő gyügyögéseiben a legfőbb bölcseség kifejezését halljam és fogadjam el. A hitformák ugy állanak a szentiráshoz, mint egy gyertya világa a naphoz. A hitforma-készitő Jézust egy féltuczet sorban, tán metaphysikai kifejezésekkel meghatározza, s aztán arra hiv fel engemet, hogy az én üdvözitőmről adott eme leirásba egyezzem belé. Én ezen a módon kevesebbet tanulok Krisztusról, mint tanulnék a napról akkor, ha azt mondanák nekem, hogy ez a

dicső világító test egy oly kör, a melynek átmérője egy lábnyi. Nekünk az ő közelébe kell jutnunk, őt látnunk, hallanunk, követnünk a kereszttől az égig, vele rokonszenveznünk, neki engedelmeskednünk, s igy az ő isteni dicsőségéről tiszta és világos fényt szereznünk.

A keresztény igazság végtelen. Ki képzelheti, hogy ezt egy elvont hitforma néhány sorába bérekeszthessük? Szintugy lehetnétek képesek arra, hogy a határtalan légkört, a tüzet, a mindenüvé elható világosságot, a földteke szabad szeleit darabokra tördeljétek, megmérjétek és árujegyekkel megrakjátok, mint a hogy a keresztény vallást egy néhány tételre elvagdalhatjátok. A keresztény vallás szabadabb, határtalanabb a világosságnál, vagy a szeleknél. Sokkal hatalmasabb, hogysem gyarló emberi kezek leköthetnék. Az nem anynyira rideg tan, mint inkább szellem, határtalan szeretet szelleme. A végtelent nem lehet meghatározni és megmérni ugy, mint emberi terményt. Azt nem lehet rendszerbe összevonni. Nem lehet egy csomó szabatos fogalmakban kimeriteni. Azt inkább érezni lehet, mint leirni. Csak igen gyarlón lehet kifejezni szavakkal azt a szellemi benyomást, a melyet egy valódi keresztény Krisztus jelleméről és tanitásairól nyer, s a melyen a vallásnak főhatálya nyugszik. A szavak csupán rövid, durva ismertető jegyei egy keresztény léleknek. Gondolatai és érzelmei meszsze túl áradnak azokon. Ő megismertetheti magát azokkal, a kik ugy éreznek mint ő; mert szive hangjait az ilyenek megérthetik; de ő éppen ugy nem adhatja elé vallását elvont tételek sorozatában, mint a hogy meg nem ismertetheti egy néhány átalános laza mondattal egy szeretett barátjának sokat kifejező jellemvonásait és lelke bensejét. Az volt a hibája minden felekezetnek, hogy igen erősen törekedtek arra, hogy vallásukat meghatározzák. Azon működtek, hogy a végtelent körülirják. A keresztény vallás, a mint az a valódi tanitvány lelkében létezik, nincs oly külön eszmék töredékeiből alkotva, a melyeket ő szétszaggatott tételekben fejezhessen ki. Az egy terjedelmes és mindig fejlődő egész, a melyet egy szellem hat át, s a melyben minden egyes parancs és tan a maga életadó voltát annak az egészszel való egységéből meriti. A mikor én ezt a nemes, égi tant emberi hitformákba összeszoritva és béfoglalva látom, éppen azt érzem, a mit akkor éreznék, ha látnám, hogy egy nemes felebarátom arczára és tagjaira csavarok és lánczok vannak alkalmazva, a melyek Istennek egyik legszebb művét eléktelenitik és elrontják.

Az említett keresztény igazságnak végtelenségéből következik, hogy az arról való nézetünknek mindig tökéletlennek kell lenni, minélfogva ezt folytonosan gyarapitanunk kell. A legbölcsebb hittudósok is csupán gyermekek, a kik csak halvány sugarakat szereznek a vallásról; annak még csak első elemeit tanulták; és a kiknek feladata „gyarapodni a Jézus Krisztus ismeretében". Szükség-e mondanom, mily nagy akadálya e gyarapodásnak egy megszabott hitforma, a melyen túl soha sem szabad mennünk? Egy oly vallás, a milyen a Krisztusé, megkivánja, hogy a lélek a lehető legtevékenyebb és legszabadabb legyen. A világosságnak minden új sugarát örömmel kellene fogadni, minden mozzanatot élénken megfigyelni, az isteni szózatnak minden szavát meg kellene hallani, a mit az a lélekbe sugall. A keresztény igazság szeretetének oly erőteljesnek kellene lenni, a mely készekké tegyen minket arra, hogy annak jobb felfogásáért minden egyébbel felhagyjunk. Azonban ki nem látja át, hogy az emberi hitformák, midőn a gondolatnak határt szabnak és mutatják nekünk, hol kell végződnie minden vizsgálódásnak, oda irányulnak, hogy ezt a szent buzgalmat elnyomják, szemeinket az új világosság elől bézárják, minket az emberi magyarázat hagyományos vert útjára szoritsanak, s megállitsák azt a folytonos haladást, a mely egy halhatatlan lélek élete és dicsősége.

Egy más és nagy ellenvetés a hitformák ellen az, hogy valahol azok tekintélyre vergődnek, megzavarják azt az őszinteséget és egyszerü igazszivüséget, melytől a vallásos tanitás foganatja nagyon sokat függ. Hogy a pap hatályosan beszéljen, arra nézve lényeges, hogy saját lelkéből szóljon, s ne alkalmazkodjék mesterségesen oly beszédmódokhoz, a melyeket mások elsajátitottak. Fontos dolog, hogy ő éppen abban az alakban fejezze ki az igazságot, a melyben az ő lelke előtt megjelenik, éppen azokkal a szavakkal, a melyek neki önkénytelenül gondolatainak ruházatául kinálkoznak. Mások lelkeit azon az úton lehet elérni, ha saját lelkünket őszintén, egyenesen és félelem nélkül kifejezzük. Már pedig a hitformáknak az a hatása, hogy a gondolatnak e szabad nyilatkozását megkötik. A papnak szavakat kell keresgélni, a melyek nem mondanak ellent saját egyháza szentesitett hitczikkeinek. Ha új eszmék támadnak az ő lelkében, a melyek nem állanak öszhangzásban egészen azzal, a mit a hitforma-gyártó felállitott, akkor azokat homályos kifejezés-

be kell burkolnia. Ha megtörténik, hogy kétségbe hozza egyháza hitszabályát, el kell facsarnia annak kifejezését és világos értelme helyett más jelentést kell reá erőszakolnia, hogy azt az igazságtól való eltérés nélkül elfogadhassa. Mind e műtéteknek romboló eredménye van a szivre és lélekre. Meggyengitik az önbecsülést; meghomályositják az értelem szemét; hozzászoktatják az embert, hogy az igazsággal üzérkedjék. Az ember a mely arányban gyengiti gondolatait és elnyomja meggyőződését a végett, hogy igazhitüségét a a gyanutól megvédje; a mely arányban kölcsönzi saját szavait másoktól, a helyett, hogy saját nyelvén beszélne; a mely arányban elfacsarja a nyelvet a közönséges értelemtől, csak azért, hogy egyházi pártjával jó lábon álljon és botrányt ne okozzon: abban az arányban sötétiti el és aljasitja le saját eszét, s abban a mértékben ássa alá jellemének férfiasságát és tisztaságát. Menynyire szánom én azt a papot, a ki ifjusága hevében és üdeségében magasabb rendü igazság sugaraitól lön megilletve, annál, a mi saját hitformájában van megtestesülve, és még sem mer igazságos lenni maga iránt, és arra ferdül, hogy viszhangja legyen annak, a mi nem saját lelkének egyszerü, természetes kifejezése! Sokkal jobb lenne, hogy kolduljuk a mi kenyerünket és rongyokba öltözzünk, mint hogy a keresztény- őszinteséget és igazságszeretetet feláldozzuk. Sokkal jobb egy papra nézve, hogy csürben, vagy a szabad levegőn prédikáljon, a hol lelkének teljességéből szólhatja az igazságot, mintha székesegyházakban, pompa és gazdagság közepett oly szavakat szól, a melyek legbensőbb gondolatainak nem igaz kifejezései. Ha azok, kik a hitformák bilincseit viselik, megismernék egyszer a szabadság levegőjében lélekzés és a terheletlen lélekkel való mozgás boldogságát, semmi világi vagyon vagy hatalom nem tudná őket rábirni arra, hogy lelki szabadságukkal felhagyjanak.

A hitformáknak egy más szomoru eredménye az, hogy a hitetlenséget támogatják. Egy hitformának nem az a célja, hogy vallásunk egyszerü igazságait kifejezze, ámbár sikeres volta főleg ezeken alapul, hanem az, hogy formulázza és meghatározza azokat a titokszerü tanokat (mysteriumokat), a melyek felett a keresztények versengettek. Én a „titkok“ szót nem bibliai, hanem közönséges értelemben használom, mely szerint azok alatt oly tanokat értenek, melyek az észben megütközést szülnek és némely elismert igazságnak ellentmondani látszanak. Az ily titkok a

hitformák czölöpjei. Krisztus jellemének égi erényei nincsenek belé szőve a hitczikkelyekbe. Sőt ellenkezőleg, oly tanoknak, a melyek homályos vagy érthetetlen voltuknál fogva vitát támasztottak, és a melyek fontosságukat leginkább annak a körülménynek köszönik, hogy századokon át azok mellett vagy ellen harczoltak, a hitforma-készitők a legelső helyet jelölték ki a vallásban, és annak tulajdonképpi képviselőivé tették. A keresztény vallás, a mint az a hitformákban ki van fejezve, homályos mondások, talányok, szövevényes állitmányok és nyilvánvaló ellentmondások tárlata. E hitszabályokat olvasva, ki tudna felfogni bár némi fénysugárt a keresztény vallás egyszerü, tiszta, jóságos és gyakorlati jelleméből? És mi az eredmény? A keresztény vallás a hitformák alapján oly sok homályos tannal azonosittatván, sokan oly valaminek tekintik azt, a mely csak arra való, hogy a theologusok felette czivódjanak, de a mely nagyon tövises és szövevényes a közönséges lelkek előtt, mig többen azt az emberi észen ejtett sérelemnek, a vakbuzgóság által a józan okosság felett nyert diadalnak gunyolják.

Némi megjegyzést érdemel, hogy a hitformák legnagyobb része, mig szertelen sokat foglalkozik az emberi teremtés feletti titkokkal, figyelem nélkül hagyta a vallás legnagyobb titkát. A vallásban van egy nagy titok: értem a szabad akarat vagy erkölcsi szabadság tanát. Hogy miként lehessen ezt megegyeztetni Isten eleve-tudásával és az emberi függéssel, ez oly kérdés, a mely zavarba hozza a legnagyobb elméket. A homályosság e kérdésben valószinüleg abból keletkezik, hogy mi ugyanazon eleve-tudást tulajdonitjuk Istennek, a melylyel az ember az okok ismereténél fogva bir, és azon feltevésünkből, hogy a legfőbb lény abban a viszonyban áll az időhöz, a melyben az ember. Valószinü, hogy az e pontokra vonatkozó helyesebb nézetek meg fogják menteni az akarat szabadságát némely nehézségektől. Még az ezt körülvevő nehézségek nagyok; ez a szónak közönséges értelmében titok. — Nemde különös, hogy a theologusok, a kik oly sok más titkot készitettek és minden vizsgálat nélkül elfogadtak, átalában elvetették e titkot, még pedig oly ellenvetések alapján vetették el, a melyek kevésbbé félelmesek, mint a melyeket saját találmányaik ellen fel lehet hozni? A protestáns világ nagy része feláldozta az emberi akarat szabadságát Isten eleve-tudásának és mindenhatóságának, felforgatván lényegileg minden vallást, minden

kötelességet, minden felelősséget. Ők az emberből gépet csináltak, közte és az oktalan állat közti különbséget megsemmisitették. Ugy látszik, hogy valami végzetszerűség környezi a hitformákat. Miután oly titkokkal terhelték meg a keresztény vallást, a melyektől az éppen anynyira tiszta, mint a még meg nem született gyermek, átalában félrevetették a vallásnak és az emberi természetnek valódi titkát. Felforgatták az erkölcsi világkormányzás alapját az által, hogy elvették az embertől az egyetlen tehetséget, a mely őt felelőssé teszi, s ez úton az Isten parancsaira és fenyegetéseire a kegyetlen kényuralom bélyegét nyomták. Minő leczke ez az embernek ama törekvése ellen, a mely oda irányul, hogy az ő bölcseségét isteni igazság gyanánt erőszakolja erbertársaira!

CHANNING ELLERY VILMOS

VÁLOGATOTT MŰVEI.

ANGOLBÓL FORDITJÁK ÉS KIADJÁK

AZ UNITÁRIUS TANÁROK.

V. KÖTET.

TÁRSADALMI ÉS VALLÁSOS TÁRGYUAK.

KOLOZSVÁRT.
NYOMATOTT K. PAPP MIKLÓSNÁL
1 8 7 4.

Az Egyletekről.

Jelen czikkünkben nehány észrevételt akarunk tenni azon mai napság uralkodó hajlamra, mely egyletek alakitásában és minden dolognak szervezett testületek általi végrehajtásában nyilatkozik. A véleménykülönbség e tekintetben már is mutatkozni kezd, és ugy az értelmes és áldozatkész egyének, mint a folyvást gáncsoskodók és önzők részéről panasz és zugolódás hallszik a számanélküli egyletek miatt, a melyek most illő szerénységgel, majd a tekintély hatalmával fordulnak hozzánk a segélyért, most a czélbavett jót illető szép igéretekkel, majd a már megtett üdvös dolgok felett tartott ékes dicsbeszédekkel igyekeznek minket azok pártolására megnyerni. Ezek a kételyek és zugolódások azonban leginkább abból származnak, mivel vannak egyes esetek, a melyek az egyletek müködését nem a legszebb és vonzóbb szinben tüntetik fel. Még eddig nincsenek megalapitva oly általános elvek, a melyekből kiindulva a tevékenység ezen módjának értékét meghatározni vagy a különböző egyletek viszonyos igényeit megitélni lehessen. Nem igérjük, hogy ezt a hiányt kipótoljuk, de reméljük, hogy némi segélylyel leszünk arra, hogy az emberek helyesebb itélethez jussanak ezen tárgy felett, mint a minővel most birnak.

Hogy ez a tárgy figyelmet érdemel, senki sem vonhatja kétségbe, a ki az idők jeleire vigyáz. Annak fontossága arra kényszerit, hogy gondolkozzunk felette. Valóban, korunk egyik legjellemzőbb vonása az az erély, mely a csoportosulás elvében, az egyesült erők, a társulás általi müködésben nyilatkozik. Nagyitás nélkül el lehet mondani, hogy napjainkban minden dolgot társulatok hajtnak végre. Az emberek megtanulták, hogy bizonyos esetekben az egyesülés által minő csodákat lehet tenni, és most ugy látszik azt hiszik, hogy az egyesülés mindenre alkalmazható. Alig lehet

oly tárgyat találni, a mire nézve az emberek valamely intézvényt ne létesitettek volna. Ha az emberek bizonyos nézeteket el akarnak terjeszteni vagy másokat el akarnak nyomni: társulatot alkotnak. Ha a büntető törvényt javitni vagy a szegény adósok sorsán könnyiteni akarnak: társulatot alkotnak. Ha a földmivelést, vagy ipart vagy tudományt elő akarják mozditani: társulatot alkotnak. Ha akadnak, a kik vasárnapon a lóversenyt helyeslik és akadnak, a kik még az utazást se helyeslik e napon: mindenik fél társulatot alkot. Gomba-módra szaporodnak országunkban mindenfelé az intézmények, melyeknek czélja az embereket egy s más dolog kivitelére egyesiteni. Ezen egyletek szálai mindenüvé elhatnak, kivéve talán a szegények kunyhóját, és a cselédek-, munkások-, sőt a gyermekektől is összegyüjtik a pénzt a központi pénztár részére. A társulásnak imez elve méltó a bölcsész figyelmére, kinek egyedüli czélja, hogy a társadalmat és annak leghatalmasabb rugóit megértse. Különösen érdekes ez az emberbarátra és kereszténre nézve is, mert ez egy hatalmas eszköz s jóra vagy roszra oly messzire kiható, hogy annak határait senki előre nem láthatja, meg nem határozhatja.

Az együttmüködés elvének eme hatalmas fejlődését, ugy hiszszük, igen könnyü kimagyarázni. Legfőbb oka ennek az a szerfeletti könnyüség, melyet az emberek közötti közlekedés az ujabb kor vivmányai, a kereskedés kifejlődése, a gyakori utazások, a posta-hivatalok, a gőzhajó és főkép a sajtó: hirlapok, röpiratok, időszaki és más folyóiratok, irodalmi vállalatok által nyert. Ezen eszközök segélyével azok, a kik egyenlő gondolkozással birnak, lakjanak bár szerteszélylyel az országban, könnyen megértik egymást és könnyen kezet fognak az együttes működésre. Azt a mesterfogást, a melynek Napoleon a maga győzelmeit köszönheté, értjük nagyszámu sergeknek egy helyen való öszpontositását, most alkalmazásba vette minden testület és minden felekezet. Azt lehet mondani, hogy a közlekedés megkönnyebbedése által az emberek egyik a másiknak vonzkörébe jutottak és a rokonság törvénye szerint csoportosulhatnak. A kik egy czélra törnek, feltalálják egymást az ország legtávolabb zugában is s egymással egyesülve, közös müködési tervöket megállitva, egy jól fegyelmezett hadsereg egyöntetüségével fognak a munkához. A most érintett eszközök által oly könnyüvé lett az egyesülés, hogy egynehány vezérférfiunak, a kik bizonyos dologra nézve egymással egyetértenek, egy hónap alatt

az egész országot zavarba lehet hozni, egész államokat el lehet özönleni röpiratokkal és más nyomtatványokkal, a melyek hasonlóan egymásba folyó nagy vizek zugásához, az egymástól távollevő emberek kebelében ugyanazon egy érzést ébresztik fel. Egy uj erő ez a társadalomban s ennélfogva egyike a legfontosabb erkölcsi kérdéseknek, hogy emez erőt miként kell felfognunk és abból minő kötelességek várnak reánk.

Hogy a működés ezen módjának megvannak a maga előnyei és ajánló oldalai, nagyon is világos. A főérveket e tekintetben kevés szóban összszefoglalhatjuk. Igen helyesen mondják, hogy a mit egyenként ki nem lehet vinni, egyesült erővel végre lehet hajtani. A szellem és kéz egyesülése csodákat mivel. Egyesült erők meghóditják a természetet, átfurják a kősziklákat, pyramisokat emelnek és kimeritik az oceánt. Az ember magára hagyatva, társ nélkül élve, ha csakugyan élhetne igy, a leggyengébb teremtmény volna. Egyesülve a hozzá hasonló lényekkel, ura lesz a legerősebb állatoknak, hatalmába ejti a földet és a tengert, és ismereteinek folytonos gyarapodásával, azt lehet mondani, hogy bizonyos tekintetben tulajdonává teszi a világegyetemet.

És ez még nem minden. Az egyesülés által nemcsak ereje gyarapszik az embereknek, hanem a dolgok iránti érdekeltségök és buzgóságuk is felébred. Ez a szivet lángra gyulasztja. Egy villanyos folyamhoz hasonló érzés támad azoknak szivében, a kiket a közös czél egymásnak közelébe hoz, egymással egyesit. Az ember a magányosságban elcsenevészedik. Nincs hang, a mely őt anynyira felvillanyozza, mint a rokon-lények hangja. Csak puszta szemlélése is egy emberi arcznak, melyen nemes érzés ömlik el s a jóságtól tündöklik, a tevésre vagy a tűrésre új erőt ád. Az egyesülés nemcsak azokat az erőket öszpontositja, a melyek addig is megvoltak s csak a szétszakadozottságnál fogva nem mutathattak fel semmi eredményt, hanem azon érzésnél és érdekeltségnél fogva, a melyeket felébreszt, teremtő elvvé lesz, azaz új erőket hoz létre és oly erők öntudatára segiti a lelket, a melyek máskülönben ismeretlenül maradtak volna.

Előadtuk itt azon közönséges érveket, a melyek a társulási hajlamot igazolják és ajánlják. Ezeket nehány szóban lehet összszefoglalni, t. i. hogy a társulási ösztön és saját társadalmi viszonyaink a fejlődés és eredménydús működésnek hatalmas rugói. Hogy ebben nagy igazság rejlik, minden habozás nélkül elismerjük. Hogy

kivülről jövő lökés és ösztönzés, a hozzánk hasonló lényekkel való rokonszenv és érintkezés nélkül semmire sem tudnánk menni és semmit sem tudnánk végrehajtani, ezt nem czélunk tagadni. Azonban azt állitjuk, hogy e tekintetben hiányzik a helyes nézet és józan itélet. Mi azt állitjuk, hogy a társaság helyes használására nézve az emberek még nincsenek eléggé tisztában, hogy azon főjót, a melynek abból reánk háramlania kell és azon főveszélyt, a melynek az által ki vagyunk téve, kevesen veszik fontolóra, és hogy azon téves és ferde nézetek, a melyek e tekintetben uralkodnak, a mi társadalmi viszonyainknak igen sok jótéteményeitől fosztanak meg minket. Ennek fejtegetése szoros összeköttetésben áll jelen czikkünk tárgyával. Nyilván van, hogy minél jobban ismerjük társulási ösztöneink és viszonyaink helyes használását, a főelőnyöket és főveszélyeket, a melyek abból származnak, annál inkább alkalmasok leszünk helyesen itélni meg azon egyleteket, a melyeknek segélyezésére fel vagyunk hiva. Először tehát e tárgyra nézve mondjuk el a magunk nézeteit, és ezt czélozva, szabadságot veszünk magunknak egy kissé nagyobb terjedelmet adni értekezésünknek; mert meggyőződésünk szerint, a társadalmi élet befolyása jelenleg tulhajt a czélon s főleg a jellemnek egyéniségét fenyegeti, a melyért megfelelő kárpótlást nem tud nyujtani.

Azt a nagy elvet, a melyből ezen előzetes tárgyalásnál kiindultunk és a melybe a fennebbi gondolatokat illető nézeteink mind befoglalvák, igen röviden kifejezhetjük. Ennyiből áll: A társadalom felette fontos ránk nézve, mivel az értelmi és erkölcsi erélyt és szabadságot kifejti és gyarapitja. Annak müködése az egyénre nézve abban a mértékben jótékony, a minő mértékben felébreszti benne a önmunkásságra serkentő erőt s alkalmassá teszi arra, hogy uralkodjék a társadalmi befolyásokon s azoknak ellenállhasson, a melyeknek első sorban őmaga van alávetve. A társadalom haszna abban áll, hogy tárgyakat, alkalmakat, anyagokat és rugókat szolgáltat, a melyek a lelket élénk tevékenységre ösztönözhetik s alkalmassá tehetik arra, hogy saját természete szabad s felelősséggel biró mivoltának öntudatára jusson, önmagának törvényt szabjon s felemelkedjék azon boldogságra és méltóságra, mely tehetségeinek határ és végnélküli fejlesztésében és tökélyesbitésében áll. A benső teremtő erő az a legfőbb jó, a minek társadalmi hajla-

mink és összeköttetéseink mintegy termőföldjéül szolgálnak. A lélek nem az által lesz gazdagabb, a mit másoktól csak szenvedőlegesen átveszen, hanem annak feldolgozása által. Főleg az erényről merjük állitani, hogy az nem abban áll, a mit öröklünk vagy kivülről nyerünk. Ez a léleknek benső növekvése és ezt a növekvést semmi sem segiti elő anynyira, mint a külső befolyásokkal szemben kifejtett ellentállás, mintha mindig saját meggyőződésünkre hallgatva cselekszünk, és soha sem indulunk pusztán a rokonszenv és utánzási hajlam után. Ezek szerint társulási természetünk és ebből kifolyólag egymással való szövetkezéseink csak eszközök. A czél a benső erő megszerzése; azon erőé, a melynek hivatása a társaság befolyását legyőzni és a felett uralkodni.

Mondják ugyan, hogy a társaságos életnek köszönhetjük legbecsesb ismereteinket. Igaz is, hogy ha születésünktől kezdve magányba volnánk zárva, állati tudatlanságban nőnénk fel. De az is igaz, hogy minden megszerzett ismeretnek csak anynyi becse van, a mennyiben az által értelmi tevékenységre indittatunk. Annak értékét az az erély határozza meg, a melylyel valamely megszerzett ismeretet magunkévá tenni és alkalmazni igyekszünk. Minden ismeret csak anynyiban becses, a menynyiben az önmunkásságra alkalmasokká tesz és lelkünket ujabb igazságok keresésére ösztönzi. Ha erre nem alkalmas, ugy reánk nézve semmit ér. Ha pusztán a mások itéletére támaszkodunk, a nélkül, hogy magunk is gondolkozzunk, akkor a mi értelmünk hitvány géppé aljasodik. A lélek méltóságát azon erélyből lehet megitélni, a melylyel önmagát folytonosan fejleszteni igyekszik. Hősiessé lesz akkor, midőn önmagát becsülni tudja és szabadságát egy félénk és szolgálatra hajlandó korszak közepette is megőrzi, midőn az igazság gyöngéd, de legyőzhetetlen szeretetével és a maga erejének méltóságába és fejlődésébe vetett bizalommal ellent tud állani a társadalomnak.

Hogy felebarátaink oktatására és tanácsára mindnyájunknak szükségünk van, ezt a legtávolabbról sem vonjuk kétségbe. De talán kevesen tudják, hogy mily tökélytelenek még a legjobb tanitótól nyert fogalmak is és mily sokat kell azokhoz nekünk magunknak adni öngondolkozás által, hogy azok a fogalmak határozott formát öltsenek magokra s életerősekké váljanak. Még az is nagy kérdés, ha vajjon felebarátunk egyátalában adhat-e nekünk tökéletes

letesen helyes fogalmat egy összetett tárgyról. De legyen hogy a tanító csakugyan csalhatatlan azon tárgy feletti nézetében, alig hiszem, hogy nyelve minden tekintetben hű kifejezője legyen gondolatainak; mert a szók különböző emberekben ritkán ébresztik fel ugyanazt a gondolatot. Azok a nézetek, melyeket mi a legtehetségesebb egyénektől nyerünk, a legjobb esetben is csak megközelitik az igazságot. Calhatatlan tanitókra hivatkoztunk, de hát hol találunk ilyeneket? Mi gyarló lényekkel jövünk naponként érintkezésbe, a kik közül legtöbben kevés értelmi tehetséggel birnak, az előitéletek rabjai és saját szellemi tehetségöket sem ismerik. Egy ilyen világban az értelmi tökélyesbülésnek lényeges feltétele, hogy a társadalom befolyásának s felebarátaink gondolkozásmódjának vakon ne rendeljük alá magunkat.

A mit az értelemről mondottunk, még inkább áll az erkölcsi tökélyesbülésre nézve. Nincs oly emberi lény, a kinek jelleme minden tekintetben biztos példányképül szolgálhatna. És ha található volna is egy tökéletes egyéniség, annak vak és szolgai utánzása által csak magunknak ártanánk; mert a mi egy emberben jó, egyedül benne jó, az az ő különös természetéhez tartozik, az ő tulajdon tapasztalataiból fejlett ki, csak az ő többi tulajdonságaival kapcsolatban szép és összhangzatos s a szolgai utánzás által természetellenessé, izléstelenné és erőszakolttá lenne. A lelkesedés ereje, a mi egyik emberben erény, a másikban fogyatkozás lenne; mert az erény a lélek különböző tehetségei között fennálló egyensulytól függ és az érzésnek az a fennköltsége, a mely gondolat és akaraterővel párosulva, egészséges és éltető, egy gyenge és érzékeny jellemü lélekre nézve betegséggé válnék és esztelenségbe mehetne át. Saját egyéniségével senkinek sem kell szakitani és senkinek sem kell arra törekednie, hogy a más jellemét öltse magára. Nincs oly veszélyes kisérlet, mint az embereket egyetlen egy formába önteni akarni. Minden embernek saját jellemmel kell birnia, olyannak kell lennie, a milyen több nincs, azt kell megtennie, a mit más nem tehet meg. Közös természetünknek végtelen különféleségben kell kifejlődnie. Ez elég gazdag arra, hogy számtalan formában nyilatkozzék, a szépnek és dicsőnek számtalan alakját öltse magára. Minden emberre vár bizonyos munka, a melyet saját lelkében végre kell hajtania, várnak kötelességek, a melyeket másokkal szemben teljesitenie kell, vannak oly teendők, a melyek kiválóan őt illetik, a melyeket saját lelkiismeretén kivül senki-

től mástól meg nem tanulhat. Következőleg ne vesse alá senki a maga lelkiismeretét a másokénak, hanem cselekedjék szabadon, egy oly lény erejével és méltóságával, a ki a legfőbb törvényt saját keblében hordja.

Tudjuk, hogy erre azt lehetne felelni, hogy a gondviselés születésünkkel egészen a társadalmi befolyások alá helyezvén mindnyájunkat, ez által a társadalmat az emberi lélek kiformáltatása eszközéül jelölte ki. A gyermek, mondják, kénytelen tisztán szenvedőlegesen, minden megfontolást nélkülöző együgyüséggel egy nagy sereg benyomást, gondolatot, érzést elfogadni azoktól, a kik körülte vannak. Ezt mi tudjuk. De azt is tudjuk, hogy a gyermekkor nem tart örökre. Mi tudjuk, hogy azok a benyomások, öröm és fájdalomérzések, a melyeket a gyermeki lélek környezetétől elsajátit, csak arra valók, hogy abban felébreszszék azt az erélyt, mely alkalmassá teszi a lelket ezen benyomások felett a hatalmat kezébe ragadni, mely alkalmassá teszi a lelket arra, hogy a durva anyagtól a finom és tiszta anyagot elválaszsza s ezen önmunkásság által eredetileg az érzékiség és társadalom által reá erőszakolt anyagokat saját belátása szerint módositsa s azokat egymással új összeköttetésbe hozza. A benső, önképző erőnek ezen tevékenységre való ébresztése által vergődünk ki a gyermekkorból. A ki folyvást szenvedőleges állapotban marad, az olyan ember a sirig gyermeknek marad. Mély bölcseség rejlik Jézusnak ama nyilatkozatában, hogy a ki az ő tanitványa akar lenni, annak atyját és anyját meg kell gyülölnie, vagy más szóval: hogy a nevelés által nyert előitéleteket az Isten által nekünk adott új világosságnál kell megvizsgálnunk, hogy az igazság szeretetének győzedelmeskednie kell a mi legjobb és legrégibb barátaink befolyása felett, hogy elfelejtve a társadalom uralkodó elveit azon erkölcsi tökélyre kell igyekeznünk, a mely a Jézus Krisztus életéből, szelleméből és tanitásaiból tündöklik felénk. Nagyon érdekes dolog figyelembe venni, hogy miként gondoskodott a teremtő a gyermek szabadságáról éppen abban a korban, midőn leginkább alája van vetve a társadalom befolyásának, az által, hogy tulságos elevenséget, kimagyarázhatatlan örömet, minden korlát ellen türelmetlenséget, az ujdonság iránt ingert, vállalkozási szellemet és kiváló képzelő tehetséget oltott keblébe, melyek mind igen alkalmasak arra, hogy az öregek tekintélyét ellensulyozzák és a gyermeki hiszékenységgel csodálatosan párositsák azt a kétkedő és kutató szellemet, a mely az értelmi fejlődés alapjául szolgál.

Az emberek közönségesen azt gondolják, hogy az a veszély, a mely minket a társadalom részéről fenyeget, csupán annak rosz tagjaitól származik; mivel ezeknek befolyása reánk sokkal hatalmasabb, mint a jóké. Szerintünk azonban a jók befolyása is épp oly veszélyes lehet, mint a roszaké. Legtöbbünknek nem azért kell félnünk a társadalomtól, hogy annak befolyása folytán a mi jellemünk positive roszszá lesz, hanem leginkább azért, hogy negativ jellemet nyom reánk, hogy mi mint szenvedőleges lények élünk és halunk meg, hogy lelkünk önképző és önteremtő ereje nem fejlődik ki bennünk, mi nélkül tökélyesbülésünk lehetetlen. Az a veszedelem érhet, hogy a mások meggyőződésével helyettesitjük majd a magunkét és saját tehetségeink munkásságát a másoktól való függés által korlátozni fogjuk, szóval, hogy teljesen a külső tekintélyek után indulunk, a helyett hogy magunk magunknak irányadói lennénk. A társadalom nyomása reánk állandó és csaknem megmérhetetlen; most nyiltan és követlőleg lép fel ellenünk a tekintély és fenyegetés formájában, majd halkan és gyöngéden közeledik hozzánk hizelgéseivel és igéreteivel nyervén meg magának. Minő roppant erő rejlik egy haragos tekintetben vagy mosolyban, a dicséretben és hizelgésben, a gunyban és megvetésben, a közvéleményben, a házi szokásokban és előitéletekben, azon község szellemében és állapotában, a melyhez tartozunk. A társadalomnak mindenre megvan a maga megjegyzése. Annak törvényhozása még ruházatunkra, járásunkra és testalkatunkra is kiterjed s az egyén rendesen még arczán, lélekzetvételén és hangján is magán viseli a társadalom befolyását, a melynek közepette él. Ebből kifolyólag az a nagy veszély fenyeget, hogy rabjai leszünk a mások tekintélyének és véleményének, hogy teljesen megfeledkezünk vagy tán soha sem is eszmélünk saját felelősségünkre, hogy nem ismerjük fel magunkban azt az isteni hatalmat, a melylyel magunk felett rendelkezünk és a mely magában foglalja természetünk valódi méltóságát, hogy nem becsüljük meg saját lelkünk szentélyét és azt nyitva hagyjuk környezetünk mindennemü befolyásainak. Egyetlen paizsunk ezen külső nyomás ellen az ellenállás, a mi egyszersmind erényünknek is lényeges feltétele. Minden erény egyéni müködésen, benső erélyen, önelhatározáson alapszik. A tömeg által tova sodortatni, ha mindjárt a legjobb czélra is, ennek nincs semmi erkölcsi értéke. Benső indokokra fektetett önelhatározásból kell cselekednünk, a mit cselekszünk. A jók szintugy mint a roszak ve-

szedelmünkre lehetnek, ha azon türelmetlenségnél fogva, mely a jóknak közös gyengesége, a magok meggyőződését reánk erőszakolják, és megsemmisitik a mi saját értelmi és erkölcsi tevékenységünket. Egy oly társadalom, melyben az uralkodó szokások jók és helyesek, igen is alkalmas arra, hogy az emberek egy részében külsőleg erkölcsös magaviseletet s egy gépies vallásos állapotot teremtsen, csakhogy ezt minden egyébnek lehet nevezni, csak erénynek nem. A puszta rokonszenvből vagy utánzási hajlamból semmiféle erkölcsi nagy és jó nem származik. Ezek az elvek csak békókat kovácsolnak számunkra és örökös tehetetlenségre kárhoztatnak, ha nem igyekszünk azokat hova-tovább mind inkább ellenőrizni és alája rendelni annak a benső törvényhozónak, és itélőbirónak, a melynek tekintélye Istentől van és a melynek természetünk feletti uralkodása egyedül biztositja annak szabad, dicső és örökkétartó növekvését.

Igaz tehát s ezt mindnyájunknak mélyen kell éreznünk, hogy a mi egybeköttetésünk a társadalommal a mily nagy szerencse egyfelől, szintugy nagy veszélylyel is jár. Folytonosan ki vagyunk téve annak a veszedelemnek, hogy erkölcsi itélőtehetségünktől s az önmagunk feletti rendelkezéstől megfosztassunk, pedig ha ezeket elvesztettük, szellemi létünknek legfőbb kiváltságait vesztettük el. Ezzel a lehető legmélyebben süllyedtünk az anyagi világba, a melynek fő megkülönböztető jele, hogy nem bir önerővel a mozgásra és csak kivülről ható erők hozzák mozgásba. A mitől leginkább kell félnünk, az embereknek az a törekvése, mely daczára, hogy azt Jézus is leginkább kárhoztatta, az ő követőinek is egyik legközönségesebb gyengéje volt; értjük az uralkodásra, a zsarnokságra, a velünk egyenlők szabadságának elnyomására, vezérszerep viselésre való törekvést, azt a törekvést, melynél fogva az emberek a helyett, hogy testvérei és barátai lennének felebarátaiknak, törvénybirói kivánnak lenni. A mi legnagyobb és legnehezebb kötelességünk mint társas lényeknek abból áll, hogy a társadalom nyujtotta segélyt a magunk tökéletesitésére folyvást felhasználjuk, a nélkül, hogy annak jármát magunkra vegyük, hogy a mások gondolatját, okoskodását és törekvését figyelemmel kisérjük, azonban saját itélőtehetségünk szent jogát senkinek fel ne adjuk, hogy felebarátink ösztönzését elfogadjuk és mégis saját meggyőződésünkből kiindulva cselekedjünk, hogy másokkal rokonszenvezzünk és

mégis érzelmeinknek mi adjunk irányt, hogy fogjunk kezet másokkal és mégis lelkiismeretünkre hallgassunk, hogy a társadalom iránti nagyrabecsülést az önkormányzással egyesitsük, hogy erkölcsi önállóságunkat a társadalomtól való függéssel öszhangba hozzuk, hogy becsüljünk másokat a nélkül, hogy önbecsülésünket elvesztenők, hogy szeressük barátainkat és tiszteljük a feljebbvalókat, de egy perczre se felejtkezzünk el azon erkölcsi tökély iránt tartozó legfőbb tiszteletről, a melyet egy barátunk, egy felettünk álló sem valósitott és a melynek parancsszavára hallgatva, igen gyakran kénytelenek leszünk elválni mindazoktól, a kiknek környezetében élünk. Ez a mi nagy feladatunk a társadalomban, és hogy ennek eleget tehessünk, tekintsünk szüntelen a Jézus Krisztusra, a kit semmi sem különböztetett meg anynyira más emberektől, mint erkölcsi függetlensége, mint a világgal szemben tanusitott ellenállás és annak legyőzése.

Saját erkölcsi természetünknek ezen tisztelése, a melyre most hivatkoztunk, komoly és kitartó figyelmünket igényli. Ezen erény tekintetében kivülről kevés segélyre számithatunk. Kisebb nagyobb mértékben minden vallás és minden kormány ez ellen küzd. Még az a vallás is, melyet Isten éppen azért adott, hogy az emberek általa önmaguk feletti erkölcsi uralomra jussanak, az emberi természetben rejlő önző és hatalomra vágyó elvek következtében megvesztegettetett és annak megszentelt tanitásai is arra fordittattak, hogy elnyomassék a léleknek az a szabad és független gondolkozásmódja és cselekvése, a melyeket leginkább előmozditni voltak hivatva. Valóban, egy tanitásra sincs az embereknek nagyobb szükségök, mint arra, hogy mivel tartoznak saját szellemi tehetségeiknek. Az erkölcsiség szentségét az emberi kebelben, ennek uralkodást illető isteni jogát, azt a buzgalmat, melyet ennek saját szenvedélyeink és a társadalom tulkapásai ellen leendő megőrzésére ki kell magunkban fejteni, azt az éber figyelmet, melyet annak fejlesztésére, mivelésére és megszilárditására önmagunkkal, a nagy és nemes lelkekkel, az Isten ama legfényesebb nyilatkozatával, a Jézus Krisztussal s magával Istennel való társalgás által ki kell fejtenünk, azt a tiszteletet, melylyel annak határozott parancsát meg kell hallanunk, azt az erélyt, melyet ennek érdekében örömeinkkel és fájdalmainkkal, az emberi csábokkal és hizelgésekkel szemben tanusitnunk kell, azt a magasztos nyugalmat, melyre az eljuttathat, az Istennel való amaz

öntudatos egyesülést, a melyet az nyujthat és a mely által mintegy az Isten mindenhatóságának részeseivé leszünk: erkölcsi természetünknek, az istenség lelkünkben nyilvánuló elemének és sugarának ezen kiváltságait az emberek csaknem elfeledik azon szolgai állapotban, a melynek a nagy tömeg alája van vetve a szenvedélyek és a társadalom egyesitett zsarnoksága miatt.

Igen érdekes és bátoritó reánk nézve annak szemlélete, hogy a társadalom lenyügöző hatalma a lelken éppen az által veszt erejéből, a mi első tekintetre annak gyarapodását látszik előmozditani; értjük a társadalmi érintkezés nagyobb mérvü kifejlődését. Korunknak ez ismertető jegye egyszersmind tökélyesbülésünknek egyik fő eszköze. Az emberek kezdenek szabadabban mozogni, gondolataikat és érzelmeiket kezdik kicserélni közelben és távolban élő felebarátaikkal, más országok lakóival, más kormányok alattvalóival, más hitet vallókkal. Távol levő nemzetek egymáshoz közel hozattak, kezdenek egymásra kölcsönösen hatni s ennek az az eredménye, hogy ezek a különböző s gyakran ellentétes befolyások egyensulyban tartják vagy megsemmisitik egymást és csaknem rákényszeritik az okoskodó észt, hogy működjék, hasonlitson, itéljen és gyakorolja magamagát. Mi ezt a legnagyobb jótéteménynek tartjuk, tekintve korunkban a könyvek szaporodását. A legjobb könyvben is vannak ugyan hibák és azokban teljesen megbizni nem lehet. De a mit gondolkozó és szellemes emberek szabadon irnak, az mindenesetre alkalmas arra, hogy új nézeteket fejtsen ki s az emberiség értelmi működését éberségben tartsa; egy új könyv olvasása nem egyszer megzavarja az embereket régi nézeteikben s arra inditja, hogy a nagy dolgokat más szempontból kezdjék vizsgálni s igy az egyéni s független öngondolkozást felébresztvén, ez által nagyobb jót eszközölnek, mint az ismeret által, melyet terjeszteni vannak hivatva. Ugyanaz az eredménye a különböző nyelvek tanulásának, a mely mind nagyobb tért kezd elfoglalni nevelési rendszerünkben, és mi azt hiszszük, hogy ez a legüdvösebb eredmény. Egy nagy ember azt szokta volt mondani, hogy minden új nyelv tanulása által új lelket is nyert, oly élénkek és eredetiek voltak azok a nézetek, melyekre azon nyelv tanulása közben jutott. Egy új nyelv csak magában is, nem tekintve az azon irt könyv tartalmát, előttünk felette becses azért is, hogy a gondolatoknak egy új összeköttetési sorát mutatja fel szókincseiben; és a midőn azt ugy

tekintjük, mint kulcsot, mely egy nép lelkének ismeretére vezet, melynek intézményei, nevelési rendszere, égalja, vérmérséklete, vallása és történelme a miénktől különbözik és a melyben ennélfogva közös természetünk új formát nyer, ez arra nézve, a ki ennek hasznát fel tudja fogni, megbecsülhetetlen nyeremény. Valóban mi nem tudjuk eléggé hangsulyozni másokkal való érintkezésünk mindinkább fejlődésének fontosságát, ugy tekintve ezt mint eszközt, a mi saját lelkünk szabaddá és szilárddá tételét segiti elő. Ez a legfőbb haszna a nagyobb nevelő és tanitó intézetek gyarapodásának is. Ezek egymástól különböző társadalmi elvek befolyása alá helyeznek, összeköttetésbe hoznak a holtakkal szintugy mint az élőkkel, összegyüjtik számunkra minden népek és korok eszméit, kiszabaditnak egy társulat vagy egyház vagy község szük köréből; polgártársaivá tesznek az igazság minden barátainak az ég alatt, és ezen különféle s gyakran egymással ellentétes befolyások által segitnek és felbátoritnak arra a független erkölcsi itélettételre és értelmi önelhatározásra, mi által saját nézeteink mindinkább megtisztulnak és gyarapulnak.

Sajnáljuk, hogy a vallás nem tett többet az emberek között kifejlett emez érintkezésnek előmozditására, mely a mint láttuk, igen jó eszköz a társadalmi befolyást a személyes függetlenséggel kiegyenliteni. Eddigelő a vallás általában párt- vagy felekezeti formát öltött magára és annak követői lelkiismeretbeli dolognak tartván a szükkeblüséget, igen sokszor mint a ragályos beteg, ugy kerülték más nézetü emberekkel az érintkezést és csupán saját különleges pártjok vezéreinek és tanitóinak kizárólagos befolyása alá vetették magokat. Valóban, tartunk tőle, hogy a társadalmi elv az élet semminemü viszonyaiban nem fajult az értelmi rabszolgaság oly hatalmas eszközévé, mint a vallásiban. Ennek bebizonyitására számtalan példát hozhatnánk fel, de elégnek tartjuk e tekintetben nehány jelenségre mutatni, melyeket az ugy nevezett „vallásos ébredésre szánt összejövetelek“ nyujtanak. Nekünk sok észrevételünk volna ez összejövetelek közönségesen ismert irányát illetőleg, de semmi sem okoz oly kellemetlenséget, mint az a határozott és megdöbbentő törekvés, mely szerint ezen párt emberei a lelket teljesen idegen befolyás alá akarják vetni és az önelhatározást egészen ki akarják irtani. Ezen lázas állapotban a vallás, vagy a mi annak nevét viseli, mintegy meg van mérgezve és attól épp oly nehéz megszaba-

dulni mint valamely pusztitó járványtól. A ki valamenynyire ismeri az emberi természetet, tudja, hogy minő eredménye van egy tömeg izgatottságának. Midőn ez rendszeresen fejlesztetik, a megfontolás és önellenőrzés semmivé lesz. Az egyén elvesz a tömegben s mint egy forgószélben tova ragadtatik általa. Az uralkodó kedélyhangulat, legyen az szeretet vagy gyülölet, félelem vagy lelkesülés, hatalmába ejt minden lelket, a mely nem bir valamely különös erélylyel küzdeni az ellen, vagy teljesen fogékonytalan a külső befolyásokra. A vallásos ébredésre szánt összejövetelekben (in revivals) már a tömeg egyszerre erős izgalom alá van vetve, a mely a legügyesebb módon fokoztatik és tartatik fenn. Az egyén egy pillanatra se szabadulhat ki a vezér vagy ügynöke kezeiből. *) A vallásos élet elevenitésén müködö pártnak az a czélja, hogy azon különböző összejövetelekben, melyeket vizsgálódás, értekezés, imádkozás, s magán és köz ébresztés végett tart, egy oly gépezetet állitson fel, a mely a beteges egyént testileg és lelkileg kimeritvén, öt pusztán szenvedőleges, minden ellentállást nélkülöző eszközévé tegye bárminő befolyásnak, a melyet maga a párt reá gyakorolni jónak lát. Szerencse az emberiségre nézve, hogy természetünk a folytonos ingerlés következtében lassanként elveszti fogékonyságát s az elevenség helyét bágyadtság, közöny váltja fel. Ez az állapot az isteni gondviselés által nyujtott jótékony nyugalom a tulterhelt és elnyomott lélekre nézve, hogy az egyén önmagába mélyedve kezdjen gondolkozni és önerején müködni. Igy hozza helyre a természet mindig az emberek kihágásait és nem egyszer tapasztaljuk, hogy a vallás, mely részben esztelenséggel kezdődik, fokonként az ész által igényelt méltóságra emelkedik.

A fennebbiekben kissé terjedelmesebben mint szándékoztunk, elmondottuk nézeteinket a társadalom által nyujtott valódi és legfőbb előnyökről. Ezek előttünk nagyoknak, kimondhatatlan nagyoknak tetszenek. De mint egyéb jók, ezek is komoly veszélyekkel vannak összekötve. A társadalom gyakran elnyomja az erélyt,

*) Emlékszünk rá, hogy ide vonatkozólag egy papnak, ki ezen ügyben nagyon jártas volt, egyik munkájában olvastuk: „Légy óvatos, nehogy több tüzet gyujts, mint a menynyit meg tudsz zabolázni.“ Más szókkal: Ne izgass és riassz fel több embert, mint a mennyi felett felügyeletet tudsz gyakorolni és folytonos izgatottságban tudsz tartani. Mily különös szabály oly emberekre nézve, kik azt hiszik, hogy ezt a tüzet a szentlélek éleszti természetfeletti uton és módon.

a mely mint láttuk, éltet és lelkesit. Most átmegyünk tulajdonképpeni tárgyunkra: a közczélokra, — legyenek azok jótékonysági, erkölcsi vagy vallási czélok, — alakult egyletekre, a melyek korunkban oly nagy számmal vannak. És e tekintetben két megjegyzésre kell szoritkoznunk; az elsőben kimutatni szándékszunk ezen egyletek valódi helyét és rangját; a másodikban megismertetjük az elvet, melynek segitségével a hasznos társulatokat a veszélyesektől meg lehet különböztetni, hogy ahoz képest pártolhassuk és karolhassuk fel azokat.

Először is óvakodnunk kell attól, hogy egymással összezavarjuk, mint egyenlő fontossággal biró társulatokat, azokat, a melyeket maga a Teremtő formált, a melyek saját lényünkből származnak és attól elválhatlanok, és azokat, a melyekről most szó van, a melyeket az emberek találnak fel időszerü czélokra és szükségekre. Ne helyezzük mi soha Isten intézményeivel egy szinvonalra a mi gyenge és szük látkörü terveinket. Mi elismerjük a társadalom végtelen nagy fontosságát az emberben levő erők és hajlamok kifejtésére. De a midőn mi igy gondolkozunk a társadalomról, főképp azon viszonyokat értjük, a melyekbe minket Isten helyeztetett; értjük a családi, községi, hazai viszonyokat s mindenek felett az emberiség nagy kapcsát, mely az egész emberi nemzetet egymással összeköti és nem a hittéritői, békeszerző vagy jótékonysági társulatokat, a melyeket az emberek alapitottak. Ez utóbbiaknak megvan a magok haszna és némelyek közülök nagy jót eredményeznek; de összehasonlitva azon társulatokkal, a melyekbe minket a természet helyez, csak anynyit érnek, mint a fáklya, melyet az éj sötétében meggyujtunk, szemben a mindent átható és mindent fényözönnel elöntő nap sugaraihoz képest. Megjegyezzük ezeket, mivel semmi sem közönségesebb, mint hogy az emberek kevésre becsülik azt, a mi rendes, természetes és egyetemes, ellenben nagy fontosságot tulajdonitanak a rendkivülinek, a természetellenesnek, a ritkának s ezért meglepőnek. A mesterségesen teremtett egyleteknek megvan a magok haszna, de azokat nem is lehet egyszerre emliteni a természet által létrehozottakkal s éppen ezért ez utóbbiakra különös gondot kell forditanunk.

Az emberek által teremtett társulatok alsóbb rendüségét igen könnyen kimutathatjuk példák által is. Bostonban két menhely van gyermekek számára, a melyek szerintünk is főhelyet foglalnak

el a hasznos intézmények között. Nem kis időt fordítnak reájok. Százak szövetkeznek e nemes czél előmozditására s évenként megtartatnak az évfordulati ünnepélyek, melyeken segélyt gyüjtenek számukra. És mi az eredmény? Körülbelől száz—kétszáz gyermek gondozásban részesül; jelentékeny szám, a mi mindenesetre méltó arra a gondoskodásra, a mit ezen emberbaráti intézetekre fordítanak. De hasonlitsuk össze ezen számot a város összes gyermeksergével, azokkal az ezerekkel, a kik utczáinkon és iskoláinkban tolongnak. Ki gondoskodik ezeknek táplálásáról, öltöztetéséről, neveléséről? Semmit sem hallunk aláirásokról, gyüjtésekről s mégis mily virágzó állapotban vannak a menhely gyermekeihez képest. Ezeknek gondját viseli az az egylet, melynek érdekében senki sem tüntet, nem ir dicsbeszédet, melyet Isten maga alapitott — a család. Ezeket az a mennyezet, az a hajlék védelmezi, a melyet a természet emelt s ez az intézmény végtelenül becsesebb minden kisebb és nagyobb rendü intézményeknél, melyeket az emberek találtak fel. Valóban, mihelyt a családi élet tökélyesbülne, mihelyt ez a maga kötelességeit teljesitené s a maga rendeltetésének igazán megfelelni igyekeznék, minden mesterségesen teremtett intézmények szükségfelettiekké válnának. Ime, itt van tehát az a kor, a mely a bölcs és jó emberek tevékenységére várakozik. Javitsátok a családi életet, erősbitsétek és tisztitsátok a házi élet viszonyait és többet tesztek nemünk boldogságára és előhaladására mint a legfényesebb jótékony intézetekkel. Vegyünk egy más példát: a kórházat ugyanezen fővárosban. Mily nemes intézmény, méltó a legfőbb dicséretre. De hol az a hely, a hol városunk betegei üdülést nyernek? A kórházban kell-e ezeket keresni? Lehet hogy itt is találtok 50—60 ágyat a szegények számára, s hogy ezeket ott találjuk, csak örülnünk kell rajta. Ezerek, a kik betegségbe esnek és meghalnak közöttünk, saját házaikban találhatók, az anyák és testvérek ápoló karjai között, gondozva azzal a szeretettel, a melyet csak az otthon ád. Vegyünk ismét más példát, a hittérítő társulatokat. Ez az egész ország rajong a hittéritők segélyezéséért. A gazdagok és szegények megadóztatnak ezért. Nem mondjuk, hogy, ok nélkül adóztatnak meg, mert a kereszténység oly nagy áldás hogy annak terjesztéséért minden tisztességes eszközt elfogadunk. De miben áll mind az a jó, melyet ezek eredményeznek? Fentartatik egy nehány hittérítő, a számát nem tudjuk pontosan meghatározni, a kik közül legtöbben eddig még igen keveset tettek a czél eléré-

sére. Összse lehet-e mérni ezeket az intézményeket a templomokkal, azokkal a rendes istenitisztelet tartásra alapitott gyülekezetekkel, melyeket a kereszténység szervezett és a melyek iránt maga a természet lelkesiti ugyanazon egy hit vallóit? Megmérhetetlen az a segély, melylyel ezek járulnak a kereszténység fentartásához és terjesztéséhez, és mégis az emberi természet azon sajátságánál fogva, mely szerint az erőszakolt, a mesterkélt dolgokhoz inkább vonzódik, egy a távolban működő hittérítő nagyobb fontosságunak tartatik, mint száz pap, a ki közöttünk működik, és egy hittérítőnek külországba való küldése a kegyesség sokkal nagyobb nyilatkozatának tekintetik, mint a mi saját istenitiszteletre szánt helyeink fentartása. Nem czélunk a hittérítő társulatokat lehangolni, de nem lehet tagadni, hogy a kereszténység terjesztésére hasonlithatatlanul szükségesebb arról gondoskodni, hogy azt saját természeti viszonyaink-, otthonunk-, környezetünk- és templomainkban mozditsuk elő, mint arról, hogy azt drága pénzen távol országok lakóival ismertessük meg. A keresztény vallás idegen népek közötti terjedésének legnagyobb akadályául szolgál az, hogy a kik a kereszténységhez számitják magokat, azok a népek sem sajátitják el annak szellemét. Egy vallást ajánlunk másoknak, a melyről azok, a kiknek ajánlva van, azt észlelik, hogy vallóira nézve sem eredményezett sok jót. Ebből nyilván következik, hogy kevesebbb fontosságot kell tulajdonitanunk a mi fillér-egyleteink és nemzeti egyleteink mesterséges intézményeinek, mint azon egyesüléseknek és intézményeknek, melyeket maga a természet vagy Isten alapitott.

Kérjük, ne értsenek félre. Távolról sem óhajtanók a menhelyek, a kórház, a hittérítő intézetek mellett lelkesülő egyletek tevékenységét csökkenteni. Mindnyáját szivünkből pártoljuk. Csak ki akarjuk fejezni, hogy társadalmi állapotaink javulásának és a mi boldogságunknak legfőbb forrásai azok a természetes életviszonyok és egyesületek, a melyeknek közepette élünk, és hogy ezeknek helyesebb megértésében, az ezekből származó kötelességek lelkiismeretesebb teljesitésében találjuk fel a legfontosabb társadalmi eszközöket, melyek által a világot előbbre vihetjük. Ezen megjegyzések helyességére nézve igen szembeötlő példaként áll előttünk a római egyház. Minden bizonyitás nélkül kimondhatjuk, hogy a katholikus vallás sötétebb korszakában, azon idők vagyoni állapotához képest sokkal nagyobb áldozatokat hoztak a szegények ás nyomorultak felsegéllésére, mint napjainkban;

még azon egyletek is, a melyek az alamizsnálkodást legfőbb kötelességöknek tekintették: értjük a kolostorokat. De a szerzetesek, a kik kiléptek a természet adta kötelékekből, a melyeket Isten alkotott, azért, hogy uj és mesterséges egyleteket alapitsanak, a melyekről azt hitték, hogy a jó terjesztésére alkalmasabbak lesznek, nagyon szomoru tévedést követtek el. Ez által saját jellemök is csorbát szenvedett és azok a jótéteményeket, a melyek a kolostorokból kiszórattak, még nevelték a szegénységet, a nyomort, melyet ők kevesbiteni reméltek. A természet oly szent, hogy azt büntetlenül taposni nem lehet. Tartunk tőle, hogy ugyanaz a tévedés, melyet éppen most jelöltünk meg a katholikusoknál, a protestánsoknál is tért kezdett elfoglalni: az a tévedés, mely szerint az emberek által alapitott egyleteket a természet által szentesitett viszonyok fölé akarják emelni. Beszéltek nekünk oly eseteket, a mi pedig gyakran megtörténik, hogy akadnak emberek, a kik minden felhivást, a mit családjok részéről intéznek hozzájok valamely elszegényedett családtag felsegéllése érdekében, hidegen viszszautasitanak magoktól, egyenesen azért, hogy annál tetemesebb összeggel járulhassanak a mi nagy egyleteink, jelesen pedig a hittérítő intézetek támogatásához. Ezen intézetek nagy fontosságának gondolata anynyira meghóditotta a tömeget, hogy ez kegyességnek tartja egy szegény rokonától elvonni azt a segélyt, a mivel magát más körülmények között adósnak tekintette volna irányában, hogy aztán az ettől elvont segélyt a tengeren tul küldje pogány országok számára. Beszélték nekünk, hogy a baráti szivességnek gyöngéd nyilatkozatai, a melyek egykor a nagy családok szerencsésebb helyzetben élő tagjaitól a kevésbbé szerencsés helyzetben élő tagjaira átsugároztak, és a társadalmat azon szeretettel övedzték körül, mely becsesebb minden más kapocsnál, nagyon meggyengültek, a mióta a pogány népek megtérítésére irányult mozgalom közöttünk megindult. És mi ezen nem is csodálkozunk. Sőt még inkább csodálkozunk azon, hogy még nem szünt meg egészen a barátaink iránti jótétemény nyilatkozata, egy oly tan mellett, a mely a hittérítő intézetek felállitásának az ujabb időben főalapját teszi. Értjük azt a tant, hogy az egész pogány világ a pokol feneketlen és végnélküli örvényének szélén áll, hogy naponként ezerek és évenként milliók sülyednek a kinok és gyötrelmek mélyeibe; és hogy ettől semmi sem mentheti meg őket egyéb, mint a mi vallásunk. Igen természetes, hogy a kik ezt hiszik, családjok vagy barátaik felsegéllésé-

re, nem is emlitve azoknak kényelmét, semmit sem áldozhatnak. Ezek azon kisértésnek vannak kitéve, hogy a magok és hozzájok tartozók szükségeit a lehető legkevesebbre szoritva, minden felesleges vagyonukat a hittéritő társulatok kincstárába vessék.

Ismételve kérjük, nehogy félreértessünk. Hittéritő társulatok, ha azok egészséges elvekre vannak alapitva, becsületére válnak minden keresztény gyülekezetnek. Távol legyen tőlünk, hogy mi azokat ellenséges indulattal tekintsük. Ezen sorok olvasói nem felejtkezhettek el arról a buzgalomról, a melylyel egy indiai missió pártolását ajánlottuk oly időben, midőn meg voltunk győződve a felől, hogy ezen ügynek felkarolását a föld azon részében különös körülmények szükségessé teszik. Mi csak az ellen a felfogás ellen tiltakozunk, mintha ezen intézmények fontosabbak volnának az élet más természetes viszonyainál és összeköttetéseinél. A ki azt hiszi, hogy kegyesebb dolog egy hittéritő társulat számára adakozni, mint a szükségben rokonának, barátjának vagy szomszédjának segélyt nyujtani, az olyan ember az emberek által alapitott intézményt fölébe emeli az Isten által alapitott intézménynek. Az ilyen ember azt árulja el, hogy nincs tisztában sem vallása iránt tartozó kötelességeivel, sem annak terjesztése legjobb eszközeivel. Mind az, a mit a kereszténység terjesztésére alakult társulatok ez irányban tettek, tesznek és tehetnek, összehasonlitva azon csendben és titokban végzett munkával, melyet a keresztények teljesitenek akkor, mikor családjok, környezetök s elhivatásuk iránt tartozó kötelességeiknek eleget tesznek, csak anynyi, mint egy csepp egy cseber vizhez képest. A kereszténység terjesztésére legbiztosabb út a keresztény gyülekezetek javitása, következőleg, a ki azon igyekszik, hogy e vallást ott, a hol ezt közönségesen ismerik, minden romlottságtól megszabaditsa és az erényes élet előmozditásának hatalmas eszközévé tegye, leginkább befoly a keresztény vallásnak a világon leendő elterjesztésére.

Most átmegyünk észrevételeink *második* részére, a melyben czélul tűztük, megállapitani azt az *elvet*, melynélfogva megitélhetjük, hogy a *különböző társulatok menynyiben érdemlik meg részünkről a támogatást*. Ez az elv a következő: A *társulatok becsét* az általok felébresztett és elterjesztett *erély, szabadság, tevékenység* és *erkölcsi erő* határozza meg. Minden jótékony működésnek főczélja erőt, tevékenységet és szabadságot lehelni másokba. Nekünk nincs hatal-

munkban egyetlen lényt is a szó szoros értelmében boldoggá tenni. Mi csak a boldogság eszközeit ismertethetjük meg s azoknak lelkiismeretes felhasználására való ösztönt ébreszthetjük fel másokban; de kinek-kinek boldogsága éppen ezen eszközök felhasználásán, és saját erejöknek szabados és lelkiismeretes gyakorlásán alapszik. A mások boldogitására czélzó jóakaratnak megvan a maga határozott és áthághatatlan határa. Az ember csak önmaga által, csak saját szabadsága és erélye által lehet boldog. Sőt ennél is tovább megyünk. Mi azt hiszszük, hogy Isten is csak ezen határig foly bé az ember boldoggá tételére. Isten sem boldogit más értelemben egy teremtményt is, mint hogy megismerteti velök a boldogság eszközeit, annak megszerzésére tehetséget és ösztönt ád és ezeknek gyakorlására kijelöli a tért. Ezekben, ugy hiszszük, kifejeztük azt az elvet, melyet a társulatok megitélésénél szem előtt kell tartanunk. Jók és hasznosak azok az egyletek, melyek ugy az alapitókat, mint azokat, a kiknek számára alapitva vannak, erőre, erkölcsi és értelmi tevékenységre serkentik és alkalmat nyujtanak nekik arra, hogy ezeket sikerrel használhassák. Ellenben azok az egyletek, a melyek az emberek erejének szabad és teljes kifejtését akadályozzák és elnyomják, nemcsak hogy nem hasznosak, de még károsak is. Ebből kifolyólag olyan egyletek, melyek az emberek erejének és egészségének fentartását, tagjaiknak használását, érzékeiknek finomitását, nevezetesen pedig lát- és hallszerveiknek visszaadását vagy kipótlását czélozzák, a legfőbb mértékben megérdemlik a pártolást, mert ezek az ember erejét és tehetségét gyarapitják, mig a jótékonysági segélyegyletek, melyek a munkálkodásra és küzdelemre való erőt az emberekben meggyengitik, a restségnek és tunyaságnak jutalmat osztanak vagy a koldulást a munkálkodással egy rangra emelik, a társadalomra, nevezetesen pedig azokra, kiknek segélyt akarnak nyujtani, valóságos szerencsétlenségek. Ugyancsak ez elvet szem előtt tartva, azok az egyletek, melyek arra hivatvák, hogy az emberben levő szellemet fejleszszék, a társadalom minden rangu és osztályu tagjaiban az ő lelki tehetségeik öntudatát felébreszszék, velök hasznos és felemelő ismereteket közöljenek, őket szabadságuk és erejök felett gondolkozni felbátoritsák s keblökbe az igazság keresésére és szeretetére ellenállhatatlan vágyat csepegtetnek, az ilyen egyletek a legnagyobb pártolást megérdemlik; ellenben azok az egyletek, a melyeknek

czélja és feladata, hogy az értelmet elnyomják, megalázzák és szolgaságra szoktassák, azt ott a hol van, megállapodásra kényszeritsék; azok az egyletek, melyek az ismereteknek egy bizonyos összegét közlik ugyan másokkal, de nem adnak egyszersmind ösztönt is és ingert a további fejlődésre — mindezen egyletek bármily jótékonyoknak hiresztelják is magokat, ugy tekintendők, mint a társadalom legféltettebb érdekeinek ellenei és megtámadói. Ugyanezen elv nyomán azok az egyletek, melyek arra törekesznek, hogy a nép jellemét tisztitsák és nemesbitsék, valódi erényt, józan kegyességet, minden önhaszonkereséstől ment jótékonyságot, mértékletességet terjeszszenek s mindezt főképp az erre egyedül helyes eszköz által igyekeznek elérni, az által t. i. hogy az embereket saját erejökre és tehetségeikre utalva, őket az Isten és saját kötelességeik tisztább ismeretére és önmagokon való uralkodásra inditják — az ilyen egyletek a legnemesebbek közé tartoznak; ellenben azok az egyletek, a melyek az embereket az által akarják vallásosokká és erényesekké formálni, hogy lelköket rettegésben tartják, bizonyos vélemények vagy szertartások jármát reájok erőszakolják, őket egészen mások külső befolyása alá helyezik, mi által természetesen megsemmisül az embernek önmaga feletti rendelkezési joga és a mások beszélő gépévé, a mások tetszésének vak eszközévé válik — az ilyen egyletek nem érdemesek semminemü gyámolitásra és pártolásra. Arra kérjük olvasóinkat, hogy ezeket az elveket tartsák szüntelen szem előtt, midőn valamely egylet hasznossága felett itéletet akarnak mondani s ezekkel szemben tegyék fel mindig ezt a kérdést: menynyire alkalmasok azok az emberekben erélyt, gyakorlati ügyességet, vallásos vizsgálódási hajlamot, szabad és férfias erényt támasztani. Mi nagy sulyt fektetünk ezekre a megjegyzésekre, mivel nekünk ugy tetszik, hogy igen számos egylet keletkezik, a melyeknek iránya az emberek gondolkozását korlátozni, az erélyt elnyomni, az egyének és társulatok szabad müködése eleibe gátot vetni, és mivel ez az irány még a hasznos egyleteket is veszélylyel fenyegeti, a mely ellen nem lehet eléggé óvatosoknak lennünk. Éppen ezért nem tehetjük, hogy e pontra nézve még bővebben ki ne magyarázzuk magunkat, mivel mi ezt a legnagyobb fontosságunak tartjuk.

Az egyletek gyakran egy igen is egyszerü és közönségesen ismert módon bénitják meg az egyletek szabad müködését. A hatalmat egynehány ember kezében öszpontositják, a mi annál sérel-

mesebb, minél nagyobb kiterjedésü valamely egylet. Egy széles kiterjedésü egyletben nehány ember uralkodik, ezek tesznek mindent és ha annak az egyletnek müködése, történetesen oly dolgokra irányul, melyek felett vitatkozás és versengés van, az a nehány ember, a ki az egylet élén áll, könnyen felkorbácsolhatja a tömeg szenvedélyét s ez által a kérdés eldöntésében tulsulyt nyer. Egy széles kiterjedésü, de a pártfegyelem által szorosan egyesült társulat által egynehány vezér-férfiu a magok elveiket és szellemöket közelbe és távolba elterjeszthetik, és ha ehez még tetemes pénzösszeg is áll rendelkezésökre, ezzel egy nagy sereg szolgát szerezhetnek magoknak, ugy hogy ha másként nem lehet, fenyegetések és az önző érdekek kielégitése által minden ellenmondást hallgatásra birhatnak. Ezek igy levén, attól tartunk, hogy ezen nagy kiterjedésü társulatok hazánkban lassanként oly hatalmakká növik ki magokat, a melyek egykor állami intézményeinket fogják fenyegetni, s ha nem vigyázunk reájok, szép csendesen, de minden bizonynyal a gondolat, a szó és a sajtó szabadságának elnyomását fogják eszközölni. Igen meglepő jelenség szemügyre venni, miként válnak az emberek szabad müködésének előmozdítására rendelt módok és eszközök hasonló intézmények által éppen ellenkezőjévé annak, a mire hivatva vannak. A sajtót, mint szabadságunk őrét, mint olyan eszközt, mely arra van hivatva, hogy az emberekben a gondolkozási erőt fejleszsze, alkalmat adva mindenkinek, hogy mások felett szabadon nyilatkozzék, mindnyájan nagyra becsüljük. Ámde azon röpiratterjesztő társulatok által, melyek egy egész országban el vannak terjedve és egy központi igazgatóság vezetése alatt állanak, nehány egyén, talán nem több mint húsz, azon helyzetbe jut, hogy ezen ország gyermekeinek nagy része és a felnőttek többsége részére a főolvasmányokat meghatározza és hazánkat értéktelen pártművekkel elláraszsza, a melyek csak arra valók, hogy az izlést elrontsák, a gondolaterőt elfojtsák és a türelmetlenség által esztelen szenvedélyekre korbácsolják. Engedjétek meg, hogy azok az egyletek, a melyek bárminő czélból a szenvedélyek felkorbácsolására vannak szentelve, mindenfelé elterjedjenek és egymás kölcsönös támogatására és védelmére szövetséget kössenek, és semmi sem könnyebb, mint egy oly hatalmat teremteni, mely minden nyilvános lap felett az ellenőrzési tisztet magához ragadja. Mi teljesen meg vagyunk győződve a felől, hogy azon egyletek mesterséges szaporitása által, a melyek látszó-

lag különböző czélokért alakultak, de a melyek ugyanazon vezetők által kormányoztatnak, és arra vannak hivatva, hogy valamely gyülölt párt ellen küzdjenek, egy szabad országban éppen oly kegyetlen üldözést lehet létrehozni, mint a minőt a despotismus szokott teremteni. A közvéleményt oda lehet vinni, tüzelni, gyülölt személyek és nézetek ellen ingerelni, hogy férfias nyiltsággal gondolkozni és beszélni éppen oly veszélyes lehet, mintha egy hitnyomozó székkel állanánk szemközt. Nem titok többé, hogy a ki hazánkban uralkodásra akar jutni, nincs egyébre szüksége, mint párthiveket szerezni magának, a kikkel szembe ellenséges állást foglalni el egy okos ember sem tartja tanácsosnak. Ennélfogva nekünk kötelességünk volna megakadályozni minden olyan egylet alakulását, a mely arra törekszik vagy önkénytelenül arra jut, hogy magának nagy számu párthivei által hatalmat teremtsen. Ezek éppen ugy zsarnokokat teremtenek mint az állandó hadsergek. Fojtsuk el ezeket még keletkezésökben. Helyesek-e az általok terjeszteni szándékolt nézetek vagy tévesek, az itt nem jő kérdésbe. Ilyen eszközök által semmiféle nézetet sem kell terjeszteni engedni. Még a tévedés elnyomására sem kell olyan eszközt használni, melyet az igazság ellen is éppen oly sikerrel lehet majd alkalmazni és a melynek szükségképpen meg kell semmisitnie a gondolatnak ama szabadságát, mely minden igazságnak alapja. Inkább maradjon eléretlen a legjobb czél is, ha azt nem lehet jó és igazságos eszközök által érvényesiteni. Például, mi óhajtjuk, hogy a bűnös bünhödjék, de csak törvényes úton és törvényes hatalom által. Jobbnak tartjuk, hogy a bűnös is büntetlen maradjon, mint hogy oly ember itélete nyomán essék fogságba vagy jusson vérpadra, a ki az itélőbirói hatalmat illetéktelenül ragadja magához; mert mi bizonyosak vagyunk a felől, hogy ezen sommás törvénykezés által az ártatlan többet fog szenvedni mint a bűnös; ugyanezen elv folytán azt sem helyeseljük, hogy a mit emberek tévedésnek tartanak, elnyomassék azon nagyobb társulatok egyesült kiabálása és fellépése által, a melynek vezetése egy nehány zsarnok kezébe van letéve; mert az ilyen fegyverektől inkább kell félnie az igazságnak mint a tévelynek és gonoszságnak, és nem ismerünk oly igazságot, a mely ellen ezt a fegyvert éppen oly sikeresen felhasználni ne lehetne. A mi országunkban semmitől sem lehet inkább félni, mint oly intézmények és egyletek alapitásától, a melyek által a közvéleményt oda lehet hangolni, hogy egyesek és pártok ellen zsarnoki hatalommal

lépjen fel. A dolog természete szerint a közvélemény gyakran igazságtalan; de ha ez a közvélemény nem izmosodik meg és nem állandósittatik mintegy az egymással összeköttetésben álló egyletek által, lassanként megváltozik, engedékenyebbé lesz, és új irányt véve, a méltatlanul elitélt befolyásának is ajtót nyit. Ellenben ha hatalmas egyletek a közvéleményt mintegy lánczra verik és felültetik, igen félős, hogy ez hajthatatlan, kiengesztelhetetlen zsarnokká lesz, a mely a félénket megrettenti, a merészt megbélyegzi, a szabadon nyilatkozót hallgatásra kényszeriti, és a legszebb vallási és polgári jogokat alapjokban megsemmisiti. Nem mondjuk, hogy minden nagy egylet kénytelen ily viszszaéléseket elkövetni. Tudjuk, hogy ezek közt igen sok hasznos egylet van. Azt is tudjuk, hogy vannak esetek, midőn igen is szükséges, hogy a közvélemény tömörüljön és tömegek által hasson. De mi attól tartunk, hogy maga az a tény, hogy a nagy egyletek sokszor hasznosak, még ez is növeli a veszélyt. Ezek veszélyes eszközök. Szükség, hogy elővigyázók legyünk. Minden egylet egy neme a szabályszerütlen kormányzásnak a mi alkotmányos kormányunk közepette. Tartsuk azokat szorosan szem előtt. Mihelyt észreveszszük, hogy czéljok vagy hajlamuk van egy tiszteletre méltó embert vagy osztályt elnyomni, vagy a közönségre olyan dolgokat reá erőszakolni, a melyekre nézve bölcs és jó emberek ellenkező véleményben vannak, legyünk meggyőződve arról, hogy egy veszélyes eszköz van keletkezőben müködni közöttünk, és ne mulaszszuk el határozott roszszalásunkkal ellenébe állani.

Beszéllettünk a nagy egyletek törekvéséről, mely oda irányul, hogy a hatalmat nehány ember kezében öszpontositsák. Ezt a nehány embert ezen egyletek mindenesetre nagy tevékenységre ösztönzik; de másfelől arra igyekeznek, hogy a nagy tömegben, mely az egyletet alkotja, a másokra való tétlen támaszkodást előidézzék s a szabad müködési hajlamot megsemmisitsék; és ez komoly megfontolást igénylő rosz. Kevesen fogják fel ennek szomoru következéseit. Az egyéni müködés a legfőbb jó. Mi azt óhajtjuk, hogy az emberek az igazat és jót mind inkább saját benső meggyőződésökből tegyék, mint külső ösztönzés vagy egy tömeg iránt érzett rokonszenv szülte utánzási hajlamból. Mi ezt a cselekvési módot ajánljuk. Akartok-e jót cselekedni az evangelium szellemében? Tegyétek azt titokban, zajtalan; oly zajtalan, hogy a bal kéz ne tudja,

a mit a jobb teszen. Ez az előirt szabály nem felel meg egy nagy tömeg zajos, ország-világ hiresztelt müködésének. Nem azt értjük ez alatt, hogy az emberek a jótettek gyakorlásában egymástól elszakadozzanak; mert a mint már mondottuk, igen sok jó czél van, a melyeket csak sokaknak egyesülése által lehet elérni. De átalában véve legfőbb jót saját egyéni müködésünk által tehetünk és ez által saját erkölcsi tökélyesedésünket is a legnagyobb mértékben előmozditjuk. Például, sokkal jobb, hogy a szegénynek saját belátásunk szerint, és az ő nyomora iránt érzett részvétből adjuk oda saját pénzünket, mint hogy azt mások által juttassuk bezébe. A második kézből nyert jótétemény sem az adóra, sem az elfogadóra nézve nem oly üdvös. Mindenesetre vannak szükségek, a melyeken mi közvetlen nem segithetünk vagy magunkra nem nyujthatunk kivánt segélyt. Ily esetekben egyesüljünk másokkal; de a midőn mi magunkra vagy nehány jó barátunkkal egyesülve minden zaj nélkül tehetünk jót, ez által rendesen bizonyosan több jóakaratot, több rokonszenvet és nemes indulatot tanusitunk és a segélyezettekben sokkal nagyobb hálát és elismerést ébresztünk fel, mintha mi ugyanazon czél kivitelénél egy tömegnek csak részei vagyunk. A személyes cselekvési módot soha sem szabad szemünk elől eltéveszteni. Csak az az ember ismeri igazán a társadalom valódi hasznát, a ki abból megtanulja, hogy hovatovább mindinkább az ő saját meggyőződésére támaszkodva cselekedjék, többet gondolkozzék őmaga, kevésbbé engedje magát a szám által kormányoztatni és többet bizzék saját erejében. Egy jó cselekedet, a mely saját lelkünkből származik, a bennünk levő erkölcsi elvből és nem valamely külső kényszer és jóváhagyás inditásából hajtatik végre, többet ér száz olyan cselekedetnél, mely gépies utánzásból vagy a tömegtől nyert lelkesülésből és ösztönzésből születik. Valóban a nagy tettek magánosak. A szellemek minden nagy művei mély és a magányban született gondolatokból származnak. Azok a könyvek, melyek az emberi szellemet megelevenitették, felvillanyozták és ujjá szülték, nem származtak társulatoktól. Az a legbecsesebb, a mi egyéni, a mi magán hordja a végrehajtónak sajátságos és jellemző vonását. Valóban, a társulatok főleg az által válnak hasznosokká, hogy eszközül szolgálnak és alkalmat nyujtanak tehetséges embereknek arra, hogy saját lelkök önmunkásságra ébredjen. Egy hitterjesztő társulat kevés jót eszközöl, ha nem tud oly egyént

küldeni a hit terjesztésére, a kinek nincs szüksége a társulat oktatására és utasitására, mert megbizatását és főerejét saját lelkében viszi magával. Kiemeljük ezt azért különösen, mivel érezzük, hogy mindnyájan ki vagyunk téve annak a veszélynek, hogy saját egyéniségünket és függetlenségünket áldozatul dobjuk társadalmi egybeköttetéseinknek. Félünk újabb társadalmi békóktól. Ezek már is nagyon számosak. Ezekből a megjegyzésekből megtanuljuk, hogy méltó okunk van a nagy társulatokkal szemben óvatosoknak lenni, s azok terjedését megakadályozni, a menynyiben azok az egyéni müködésnek, a személyes függetlenségnek, a tulajdon itéletnek, a szabad, önelhatározásból származó cselekvésnek ellene szegülnek vagy azt megakadályozzák, elnyomják. Tartunk tőle, hogy a létező egyletek között is nem egy van, a mely kevesek kezében öszpontositja a hatalmat és a tömegben szolgai, öntehetetlen, mások tekintélyétől függő szellemet hoz létre. Ez a mi korunk veszélye, és nekünk mint kereszténveknek és mint szabad férfiaknak kötelességünk azt legyőzni.

Előadtuk azokat az átalános elveket, a melyeket, mint hiszszük, alkalmazásba kell vennünk a közczélu egyletekkel szemben.

Hátra van feladatunknak egy más része. Szándékunkban van ugyan is, nehány megjegyzést tenni némely egyletekre, a melyek éppen mai napság a mi pártfogásunkra számitnak vagy különös figyelmet érdemelnek. Ezt cselekedve, szokott szabadelvüségünkkel fogunk szólani; azonban kérjük, ne értsenek félre, mintha mi azoknak inditó okait gáncsolnók, a kiknek cselekvési terveit és módjait hibáztatjuk.

A mértékletlenség megakadályozására alakult egyletek érdekes vonását képezik korunknak. Ezeknek czélja kétségenkivül hasznos s minden jó ember szivét egyesiti magában. Ezek az egyletek egy, tagadhatatlan nagy vétket akarnak elfojtani, annak áldozatait a leggonoszabb rabszolgaságból igyekeznek kiszabaditani s őket az állati lealjasodásból az emberekhez illő szabadságra és boldogságra kivánják felemelni. A mi ezen egyletek által igénybe vett eszközöket illeti, erre nézve azok mellett igen kedvezően szól egy körülmény. Soha sem hallottuk, hogy azok ellenszenvet támasztottak volna vagy valamely megtámadásban részesültek volna. Egy pontban azonban némelyek közülök mégis eltévelyedtek. Értjük azt a fogadást, a mit az egylet tagjai egymásnak tettek, hogy bort nem isznak. Ha meggondoljuk, hogy a bor

közönségesen ártalmatlan, sőt gyakran gyógyhatásu italnak van elismerve, hogy annak használását Jézus is megszentelte menyegzői ünnepélyen történt ecodálatos megszaporitása által, hogy a szentirás tanit hálát adni Istennek ezen jó adományért, mely „az ember szivének megvidámitására“ van rendelve, és ha ezekhez hozzáadjuk még azt is, hogy éppen a bortermő országok tünnek ki a mértékletességben, kénytelenek vagyunk ezt a fogadást meggondolatlannak tekinteni és nagyon fájlaljuk azt, mivel egy magában igen üdvös intézményt gyanussá tesz és mivel a fogadás megszegését — mivel az sokáig nem tarthat — sokan ugy fogják tekinteni, mint szabadalmat viszszatérni a kábitó likörökhöz. A mértékletlenség ellen kifejtett törekvés eredménye egy tekintetben különös megelégedésünkre szolgál. Ez egy kevéssé érzett, de végtelen becses igazságot bizonyit bé, t. i. az emberi természetnek a vétek legmélyebb fenekéből való kiemelkedhetését, megjavithatását. Ez azt tanitja, hogy az ember felett soha se essünk kétségbe. Ez azt tanitja, hogy az ember lelkében mindig található valami, a mire lehet hatni, egy fejlődésképes csira, egy ápolást érdemlő életszikra. A mértékletlenség a legreménytelenebb állapot, a mibe egy ember eshetik; daczára ennek példák vannak, melyek e vétektől való megszabadulást mutatják s a melyek legszebb jutalmul szolgálhatnak ezen munkában fáradozó emberbarátok törekvésének. Találjon ennélfogva az emberszeretet örömet abban a hitben, hogy a javulás lehetősége soha sincs elzárva, és e meggyőződés szolgáljon új és mindig erősebb ösztönül a legmélyebben elesett ember ujra felemelése nemes munkájára.

Átmegyünk a bibliai társulatokra. Ezek mellett nem szükség ügyvédkedni. Czéljok oly egyszerü, kifogástalan és üdvös, hogy fentartásukban legalább minden protestáns szivesen kezet fog. Az által, hogy ezek a társulatok a bibliát minden jegyzés és magyarázat nélkül terjesztik, jelét adják annak, hogy tiszteletben kivánják tartani az egyéni itélet jogát s igy nem érheti őket az a szemrehányás, hogy a keresztény szabadságon csorbát akarnak ejteni. Meglehet, hogy ezek az egyletek sem voltak mindig elégséges eszélylyel vezetve. Nekünk ugyanis aggodalmat szerzett már többször az a gondolat, hogy a biblia-terjesztő társulatok a tulhajtott bőkezüség és pazarlás vádját vonhatnák magokra. Mi helyes szabálynak tartjuk, hogy a hol a szegények is fizethetnek valamit a bibliáért, legyen az bármily csekély, erre őket fel kellene bá-

toritni és meg kellene engedni nekik, hogy a biblia árának ezt a csekély részét lefizessék. Mi azt hiszszük, hogy az érte fizetett csekély ár még növelné a biblia becsét és előmozditná annak figyelmes gondozását. Mi nem ugy gondolkozunk a bibliáról, mint a katholikusok és pogányok között a babonások gondolkoznak az ők ereklyéikről és talizmánaikról, mintha azoknak csak jelenléte is a családban szükségképpen valamely nagy áldás volna arra a családra nézve. Óhajtanánk tehát kezességet azért, hogy a biblia illő tiszteletben részesittetik s félünk, hogy annak pazar terjesztése ezt a tiszteletet nagyban csökkenti. Egyik okát e rosznak abban kell keresni, hogy a társulatok szintugy mint az egyesek egy kissé hiuk és szeretik évi tudósitásaikban a szép eredménynyel kérkedni; ehez képest könynyen arra a gondolatra jőnek, hogy részökre nagy elismerést szerez könyveiknek elkapkodása. Mi azt hiszszük, hogy sokkal fontosabb a biblia iránti tiszteletet biztositani, mint azt nagy körben elterjeszteni. E végre már külsőjének vonzónak kellene lennie. Szép nagy betükkel lenne nyomandó, csinosan bé kellene kötve lennie és tartós boritékkal kellene bevonni. Ez utóbbi előttünk igen fontosnak tetszik. A szegényeknek nincsenek könyvszekrényeik. Bibliáik igen gyakran ugyanazon polczon hevernek, a hol házi eszközeik, pedig nem lehet tagadni, hogy ha a bibliák ily módon bepiszkoltatnak, elszakadoznak s eldisztelenittetnek, kevésbbé fogják azokat becsülni, mint ha minderre nagyobb figyelmet forditnak.

Azonban ennél fontosabb észrevételünk van még a bibliai társulatokat illetőleg. Folyóiratunk utolsó számában bemutattuk az új testamentumnak egy kiadását, mely közelebbről jelent meg Bostonban és a mely a közhasználatban levőktől abban különbözik, hogy a görög eredetinek azon helyei, melyeknek helyes olvasására abban az időben, midőn a közönségesen elfogadott angol forditás készült, nem sokat adtak, ujonnan vannak forditva. Szerintünk az uj testamentumnak ez a forditása kétségtelenül hibátlanabb, az eredetinek megfelelőbb, mint a közönséges kiadások. És ezt mi hangsulyozni akarjuk; mivel erre a pontra a bibliatársulatok s átalában minden lelkiismeretes keresztény figyelmét szeretnők felhivni. Ezeknek mondjuk tehát: Itt van egy forditás, a mely kétségtelenül hivebb az eredetihez, mint a közönséges használatban levő forditások. Ebben a bibliában tisztábban megkaphatjátok, a mit Jézus Krisztus mondott és a mit apostolai irtak; kö-

vetkezőleg a Krisztus iránti hűség azt kivánja tőletek, hogy ezt vegyétek bé a közönségesen használt helyett. Tudjuk, hogy tanulatlan keresztények e kérdés felett nem határozhatnak. Éppen ezért teljes tisztelettel és egész ünnepélyességgel felhivjuk rá minden felekezetü és nevü tanult emberek, keresztény papok és hittanitók figyelmét. Kérjük a legnyugodtabb és legkomolyabb vizsgálatot, és ha az általunk ajánlott forditásra nézve, a mint hiszszük, ugyanazon vélemény fog nyilvánulni, ha mindenki kénytelen lesz elismerni, hogy ez a keresztény vallás ihletett és tekintélyt nyert tanitójának szavait hűbben viszszaadja, akkor nem látjuk át, miért kell annak bevételét és érdemlett terjesztését megtagadni. Mi ugy vélekedünk, hogy a bibliatársulatokra nézve ez nagy kérdés, és hogy ezek nem utasithatják el azt magoktól a nélkül, hogy közös mesterünk iránt hűtelenséget, a szentirások iránt tiszteletlenséget ne tanusitsanak. Tartunk tőle, hogy e tekintetben az illetők nem birnak elég lelkiismeretességgel. Tartunk tőle, hogy a britt és külföldi bibliatársulat az által szerezte meg bizonyos mértékig magának az egyház elismerését és háláját, hogy elhanyagolta az általa kiadott uj forditásoknál a lehető legnagyobb hűséget és pontosságot biztositani. Folytonosan halljuk a biblia iránti tiszteletet hangsulyozni; de a mi annak legerősebb bizonysága, t. i. lankadatlan törekvés azt az emberi hozzátételektől, megcsonkitásoktól és megvesztegettetésektől megtisztitani, ez a törekvés még nem látható.

Mielőtt a bibliatársulatokra vonatkozó megjegyzéseinket bevégeznők, nem hagyhatunk emlitetlenül egy a szentirást illető sajátságos eljárási módot, melyben egynehány bibliatársulat részesnek mondatik lenni. Azt mondják, hogy több városban és faluban a gazdagokat ugy mint a szegényeket meglátogatták abból a czélból, hogy kipuhatolják, ha vajjon van-e bibliájok vagy nincs. Megvalljuk, hogy mi ennek a házalásnak czélját nem értjük. Nem tehetjük fel, hogy a gazdagokra szándékoztak volna pazarolni azt a pénzt, a melyet ők azért adtak, hogy a biblia a szegények között elterjesztessék. Egyet azonban tudunk, hogy nem könynyen lehetett volna ennél alkalmasabb eszközt találni az izgatásra, és arra, hogy azt ugy tekintsék az emberek, mint sértést. Mint az idők egyik jele, ez a dolog méltó a mi figyelmünkre. E lépés után nem lenne okunk csodálkozni, hogy egy hitnyomozó szék állittassék fel, mely bizonyságot szerezzen magának arról, hogy közöttünk ki tartja meg és ki hanyagolja el a nyilvános és családi imádkozás kötelességét. Ezen

eljárás szelleme felett mosolyoghatnánk, ha tudnók hol fog megállapodni. De ez a szellem természeténél fogva tolakodó és vakmerő; ugyanazért jó lesz azt az első lépésnél feltartóztatni.

Most már átmegyünk a társulatoknak egy más osztályára: azokra, a melyek a szombat megünneplése előmozditását czélozzák. Tisztelettel hajlunk meg az indokok előtt, melyek ezen egyleteket létrehozták; de kételkedünk magának a czélnak helyessége és hasznossága felett és attól tartunk, hogy a mi lelkiismeretességből eredett, türelmetlenségben és elnyomásban fog végződni. Ezekről az egyletekről nem mondhatjuk el azt, a mit az előbbiekről mondottunk, hogy a czél, a melyre törekesznek, oly üdvös, hogy a felett a jó emberek között nem is lehet véleménykülönbség. Nem kevesen vannak, a legjobb és legbölcsebb emberek, a kik nem fogadják el azt az elvet, melyre ezek az egyletek alapitva vannak, t. i. hogy a zsidó szombat a keresztényekre nézve kötelező erővel birna. Nem kevesen vannak mély gondolkozásu hittudósok, a Krisztusnak példányszerü követői, a kik azt hitték s hiszik most is, hogy a szombatnak a negyedik parancsolatban rendelt megünneplése a judaizmusnak és nem az evangeliumnak alkotó része, hogy az merőben különbözik az Urnapjától, — a vasárnaptól, — és hogy azt a keresztényekre kényszeriteni anynyi mint ugyanazon hibába esni, a mely ellen Pál halálig küzdött, abba a hibába, hogy a keresztény vallást egy oly vallással való összekeverés által hamisitsuk meg, a mely amannak csak előkészitője gyanánt szolgált.

Nem szeretnénk félreértetni. A keresztények, a kiket mi ismerünk, mindnyájan megegyeznek abban a nézetben és vágyban, hogy az Ur-napját vagy a hét első napját a többi napoktól meg kell különböztetni, mint a Jézus feltámadásának emléknapját és azt nyilvános isteni tisztelet tartásra, nyilvános keresztény tanitásra s átalában a kegyesség élesztésére kell szentelni. Ezt a nézetet mi örömmel valljuk a magunkénak s tiszteletben tartjuk, mint valódi keresztény gyakorlatot. De nem kevesen vannak, a kik azt hiszik, hogy az Ur-napja és a régi szombat nem ugyanazon egy intézmény s ezért azokat nem kell összezavarni; hogy az előbbi nemesebb jellemmel bir és jóval fontosabb mint az utóbbi és hogy annak megszentelési módját a keresztény vallás szelleméből és czéljából kell megállapitni és nem egy ezt megelőzött törvény által. Ez egy oly kérdés, a

mely felett a keresztények eleitől fogva meghasonlottak. Mi igen is óhajtjuk, hogy a kérdés megvitattassék, hogy tisztába hozassék; de nem helyeseljük, hogy egy ily kérdéses tant tesznek az emberek nagy egyletek alapjául s roszszul esik azt látni, hogy a keresztények egy része egyesül egymással, hogy kárhoztató itéletet mondjon oly emberek hitetlensége felett, a kik épp oly erényesek, mint ők, és a kik talán még jobban felfogták a szombatra nézve a Krisztus szellemét.

Vannak, kik egész bizonyossággal állitották, hogy Isten még a zsidó törvényt megelőző időben rendelte a szombatot, mint egy állandó, egyetemes és eltörölhetetlen törvényt az egész emberi nemzet részére. De vajjon ezt az állitást be is lehet bizonyitani? Részünkről ennek semmi nyomát nem találjuk a szentirásban, az isteni kijelentés emez egyedüli biztos okmányában. Mi hajlandók vagyunk elhinni, jóllehet sok bölcs ember ezt is kérdésesnek tartja, hogy a szombat intézményének már az emberi nem eredetekor némi jelenségeire találunk. Jól tudjuk, hogy ezek igen halványak és nem számosak; de mi azért sulyt fektetünk reájok, mivel a természet és józanész egyaránt mellette szólnak annak a feltevésnek, hogy már kezdetben el kellett különözni egy napot a többitől, mint olyant, mely a vallásos érzés nyilvánulására van rendelve. Jóllehet mi e nézetet, mint nagyon is valószinüt hajlandók vagyunk elfogadni, mindazáltal ezen intézmény korábbi eredetében semmi esetre se találunk bizonyitást arra, hogy ennek immár örökre is meg kell maradni. Ellenkezőleg abból a tényből, hogy egy vallásos rendszabály vagy szertartás az emberi nem gyermekkorában származott, méltán lehet következtetni, hogy az csak egy bizonyos időtartamra szól, hacsak annak változhatatlansága nincs nyilván tanitva vagy saját természete szükségképpen nem hozza azt magával. A tételes vagy szertartásos vallás, mely megfelelt a korábbi korszakoknak, az emberiség sokkal érettebb korában nehezen elégiti ki az igényeket. Az ember fejlődő lény, következőleg vallásának is fejlődnie kell. A szentirásnak egyik legérdekesebb és legszebb vonása, a mi egyszersmind legerősebb bizonyiték is annak igazsága mellett, hogy ebben a vallás ugy van kijelentve mint egy folyton növekvő világosság, és az isteni törvényadót olyannak tünteti fel, a ki a világ különböző és egymásra következő miveltségi állapotához alkalmazza magát. Ha tehát meg is engedjük, hogy a szombat megülése már Ádámnak meg volt ren-

delve, ebből annak örökkétartósságára épp oly kevés joggal következtethetünk, mint a mily kevéssé következtethetünk a halálos ítélet örökkétartóságára, mint isteni intézményre, Istennek Nóéhoz, az emberiség második atyjához intézett eme szavaiból: „A ki embervért ont, annak vére szintén ember által ontassék ki.“

A mint már mondottuk, mi oda hajlunk nézetünkkel, hogy a szombat egy nagyon is régi intézmény; de ismételjük, hogy indokaink, melyekre ezen nézetünkkel támaszkodunk, sokkal bizonytalanabbak, mint hogy feljogositva hinnők magunkat ez alapon az elbizakodásra, még kevésbbé az ellennézetüek ledorongálására. A régi egyházi atyák legnagyobb része, Calmet szerint azt hitte, hogy a szombat törvénye Mózes előtt nem létezett, és a mint megjegyeztük, ebben a véleményben vannak a későbbi idők igen sok értelmes és kegyes keresztényei is. Midőn mi hajlandók vagyunk ezektől eltérni, érezzük, hogy e tárgy olyan, a melyet az egyesek komoly megfontolására kell hagyni. Mi nem számitjuk a szavazatokat, hogy valamely kétes kérdést eldöntsünk. Egy dolog bizonyos, hogy már Mózes előtt egyetlen egy parancsolatot sem találunk a szombatot illetőleg, sem pedig valamely intést arra, hogy ennek a világ végeig változatlanul kell maradnia. Éppen oly bizonyos az is, hogy ez intézmény állandó fenmaradása feletti kérdést a Jézus Krisztus tanitása szellemében kell eldönteni, ezen nagy próféta szellemében, a ki egyedül jogosult meghatározni, hogy az őt megelőzött vallás intézményei az ő követőire nézve meddig birnak kötelező erővel. A mi minket illet, mi a Krisztus követői vagyunk s nem a Mózeséi, vagy a Nóéi vagy az Ádáméi. Mi keresztényeknek nevezzük magunkat s a mi egyetlen sinormértékünk az evangelium. Az ó testamentumból minket semmi egyéb nem kötelez, mint a mi az új által is el van ismerve, abba be van véve. A kérdés tehát ezen sarkallik: az új testamentum, a keresztény vallás reánk szabja-e a régi szombatot?

Hogy ezen kérdés megoldását megkönnyitsük, mindenek előtt vizsgáljuk meg közelebbről ezen intézmény természetét és czélját; a mi egyébaránt nagyon világos. Szavak azt nem tehetik tisztábbá. Az ó testamentum szerint a hetedik vagy is a hét utolsó napja a többiektől el volt különitve vagy meg volt szentelve, mint a nyugalom napja, annak emlékére, hogy e napon Isten is megnyugodott a teremtés munkájától. *) Ezen intézmény

*) Olvasóinkat kérjük, tartsák szem előtt, hogy mi most csak egyszerüen

jellemző vonása, a nyugalom. A szombat szó nyugalmat jelent. Az esemény, a melynek az emlékéül lőn felállitva, a nyugalom volt. Hogy a hetedik napot jelölték szombat napul, onnan van, mert ez a teremtőre nézve is a nyugalom napja volt. Ezen nap megszentelésének főmódja a nyugalomban állott. Az intézmény megkülönböztető bélyegvonását tisztábban kifejezni nem lehetett volna. A ki a negyedik parancsolatot figyelemmel elolvassa, abból átlátja, hogy ezen nap Istennek való szentelése semmi egyébből nem áll, mint az ő nyugalmának utánzásából. Hogy menynyiben állott ebben a szombat megszentelése, kitűnik a következő helyekből: „Megtartsátok azért a szombatot, mert szent dolog az ti közöttetek. Valaki megrontja azt, megölettessék; mert valaki azon dolgot teend, annak lelke kigyomláltatik az ő népei közül. *) Hogy a szombat megszentelése az Isten példája szerinti nyugalomban állott, ennek még jellemzőbb bizonyságát találjuk az új testamentumban, hol Jézus ezt mondja: „hogy szombat napokon a papok a templomban a szombatot megtörik. *) A szombat megszentelésére nézve a nyugalom valami oly lényegesnek tartatott, hogy maga az áldozat bemutatásának munkájáról is, ámbár Istentől rendeltetett, az mondatik, hogy a szombatot megszentségteleniti. A Mózes irásaiban lehet ugyan találni egynehány kifejezést, melyek a szombat megünneplésének más módjára mutatnak; mert ő ezt „szent gyülekezetnek"

azon tudósitást adjuk elő, a mi a szombatra nézve az ó testamentumban találtatik. Hogyan kell ezt a közleményt magyarázni, oly kérdés, a mely nem tartozik jelen értekezésünk körébe. Mindazáltal megkivánjuk jegyezni, hogy az Istennek tulajdonitott nyugalom itt csak képes értelemben veendő. Isten, a ki soha el nem fárad, és a kinek mindenható munkája megszűnés nélküli, a szó tulajdonképpeni értelmében véve, soha se nyugszik. A teremtés munkáját bevégezvén, nem tette magát tétlenségbe s nem is szűnik meg egy pillanatra sem mindenható erejét gyakorolni. Az ő munkásságának egy különös módja szakadt félbe és azon kevésbbé mivelt korszak felfogásához képest ez a félbeszakadás nyugalomnak neveztetett. Nekünk ugy tetszik, hogy már maga az a tény, hogy a szombat az Istentől való olyatén felfogásra van alapittva, a mely nek csak képes értelme van, és a mely az Istenről magasabb felfogással biró lélekre nézve bizonyos tekintetben még viszszataszitó és megdöbbentő, nyilván mutatja, hogy azt nem lehet valamely állandó, örökre szóló intézménynek tekinteni. Egy ilyen intézmény nem hordja magán egy változhatatlan és egyetemes törvény bélyegét.

*) 2 Móz. 31. 14. valamint Jer. 17. 22.

**) Máté 12. 5.

nevezi; de hogy ez az elnevezés a templomon kivül egyébre rávihető-e vagy nem, nem bizonyos. Semmi esetre sem valószinütlen, hogy a nép inkább szombat nap kereste fel a levitákat és prófétákat; de erre nézve határozott rendszabályra nem akadunk és tudva van, hogy Judeában csak a fogság után épültek zsinagógák és istenitiszteletre szánt helyek. A szombat nap fő ismertető jegye tehát a nyugalom volt. Ez tette azt egy emlékjegygyé és ettől vette nevét, s hogy a szombati nyugalomra miért fektettek oly nagy sulyt, könnyü megérteni, ha meggondoljuk, hogy annak emberi és vallási czélja volt t. i. a szolgaságban élő embereknek és az állatoknak pihenést szerezni, oly intézkedés, a melyre egy miveletlen s félbarbar állapotban levő korban, hol a rabszolgák semminemü joggal nem birtak, az emberek és állatok iránt kevés könyörületet ismertek, nagy szükség volt. Ezzel összhangzásban, ugy találjuk, hogy a zsidó nemzet a szombatot mindig ugy tekintette, mint öröm- és ünnep-napot. Krisztust egy szombat napon tartandó ünnepélyre meghiván, ő a meghivást elfogadta s nekünk ugy tetszik, hogy a zsidók most is mint hajdan azt a napot a zsinagogákban és társas örömek között töltik el.

Ezek szerint a szombat természetét és czélját nem lehet félreismerni. A hetedik vagy a hét utolsó napja volt ez, melyet Isten nyugalom-napul rendelt, annak emlékezetére, hogy ezen napon ő is megszünt a teremtés munkájától, és igy ezt a zsidóknak is követni kell. Hogy a nemzeti élet és miveltség fejlődésével ezen nap megünneplése más vallásos szertartásokkal igen alkalmasan összekapcsoltathatott, ezen mi nem kételkedünk. De annak különös megszentelési módja, az egyetlen, a mely az egész népnek határozott kötelességéül volt téve, csupán a nyugalomban állott. Most már azt kérdjük: a hetedik vagy a hét utolsó napjának ily módoni megszentelését tanitja-e a keresztény vallás? A felelet erre igen tiszta. Mi azt állitjuk, a mit senki sem vonhat kétségbe, hogy az uj testamentumban egyetlen kifejezést avagy csak közvetett parancsot sem találunk, a miből azt lehetne kivonni, hogy kötelességünk ez intézményt fentartani; és azt állitjuk, hogy a keresztény világban ezt nemcsak megtalálni nem lehet, sőt a gyakorlat mutatja, hogy ez intézmény tekintélye már tényleg meg is szünt.

Ez utóbbi állitásunk olvasóink közül némelyeket megdöbbenthet; de azért az nem kevésbbé igaz. Mi azt állitjuk, hogy a ke-

resztény világ a szombat megünneplését a negyedik parancsolat értelmében a gyakorlatban már eltörölte. Van ugyan egy keresztény felekezet, a szombatosok, a kik betü szerint ragaszkodnak még a negyedik parancsolathoz. De ezeknek száma csekély s elenyészik azon keresztények nagy többsége előtt, a kik már évszázakkal ezelőtt megszüntek a szombatot a Sinai hegyről kiadott rendelet értelmében megtartani. Igaz, hogy a kereszténységnek is megvan a magok szent szombatjok. De avagy a régi szombat-e ez? Mi azt mondjuk, hogy nem s ezen pontra nézve felkérjük olvasóink figyelmét. A régi szombat, a mint láttuk, a hét utolsó napja volt, nyugalomra rendelve, annak emlékéül, hogy ezen napon Isten is megnyugodott. Kérdjük már most, hogy a hét első nap, mint a Krisztusnak halálból való feltámadása emléknapja, egy jelentőségü intézmény-e amazzal? Lehet-e kirivóbb különbséget találni két intézmény között? Lehetséges-e ezt a kettőt egymással összezavarni? A keresztény világ nem felhagyott-e már a régi szombattal? Nem annak bizonysága-e ez, hogy a régi szombatra a keresztény világnak már nincs többé szüksége? Ki volna tehát közöttünk, a ki azt ugy tekintené, mint egy egyetemes és örökké tartó törvényt?

Tudjuk, hogy erre sokan azt mondják, hogy a régi szombat még mind érintetlenül fennáll, hogy a kereszténység azt nem szüntette meg, csak a hét utolsó napjáról az elsőre tette át, és ez oly csekély jelentőségü, lényegtelen változtatás, a mi a régi intézményt egészen sértetlenül hagyja. Erre nekünk több mondani valónk van. Először is, a napoknak ilyetén megcserélése, melyet állitólag, a kereszténység eszközölt, nem lényegtelen, sőt oly lényeges dolog, a mely a régi intézményt teljesen aláássa. A régi szombat czélja volt emlékezetben tartani Istennek a teremtés munkájától való megszünését, e végre igen bölcsen éppen az a nap volt kiválasztva, melyen Isten megnyugodott. Mi most azt állitjuk, hogy innepnapul a hét első napját választani, azt a napot, melyen Isten a munkához kezdett, ezt a napot választani s azt egy egészen más eseménynek, Krisztus feltámadásának emlékére szentelni, anynyi mint teljesen félretolni a régi szombatot. Mi nem tudunk ennél lényegesebb eltérést gondolni az eredeti rendszabályt illetőleg. Ez a helyettesités, a mint ezt nevezik, teljesen eltörlés ugy a betü, mint a lényeg szerint. Ez a mi első megjegyzésünk. Másodszor azt mondjuk, hogy az új testamentumban sehol sem látjuk kifejezve,

hogy az első nap a hetedik helyett lenne helyettesítve. Egy ily változtatást bizonyosan nem tettek volna minden figyelmeztetés nélkül, ha a szombat az Isten által megállított egyetemes és állandó törvények közé tartoznék. Ámde hiában keresünk avagy csak egy szótagot is, a mely a negyedik parancsnak ezen megváltoztatására mutatna. Harmadszor, a kereszténynek semmit sem tudnak ezen helyettesítésről. Erre nézve teljes bizonyitékokkal rendelkezünk. A kik először tértek át a keresztény vallásra, azok zsidók voltak és ezek távolról sem gondolták azt, hogy a keresztény vallásnak a Mózes törvényeit eltörölni szándékában volna. Évek hosszu során át épp oly nagy tiszteletben tartották ezt a törvényt, mint azelőtt. Midőn Pál a pogányok között végzett sok munkálkodása után Jeruzsálembe ment, az öregebbek igy szóltak hozzá: „Látod, atyámfia, mely sok ezer zsidók vannak, kik hisznek és mindnyájan a törvényhez való buzgósággal felgerjedtek.“ *) Ebből nyilván van, hogy a zsidó szombatot vagy a nyugalomra rendelt hetedik napot, a zsidó ünnepek legnagyobbját mindnyájan tiszteletben tartották, és tiszteletben tartották egyszersmind, a mint mi hiszszük, a hét első napját, mint a Krisztus feltámadása emléknapját. Ily állapot volt évek hosszu során át az ős egyházban. A két napot egyformán meginnepelték. Mi ugy hiszszük, hogy nem szorul több bizonyitékra azon tan tarthatatlanságának kimutatása, mintha az apostolok tették volna a hét első napját a hetedik helyébe ünnepnapul. Még csak egy érvet hozunk fel. Pál inti a kolossébeli kereszténeket, hogy ne vegyék számba azoknak itéletét vagy kárhoztatását, a kik őket azzal vádolják, hogy a szombatot nem tartják meg. „Senki azért titeket ne kárhoztasson az ételért vagy italért vagy az innepnapra vagy a szombatokra nézve.“ **) Ez a hely igen világos. Azonban vannak, a kik ellenvetik, hogy a szombat alatt nemcsak a hetedik napot lehet érteni, hanem más innepnapokat is. De ha meggondoljuk, hogy Pál ezt a szót ezen a helyen minden megszoritás vagy kivétel nélkül használja, és hogy azt abban az időben leginkább és csaknem közönségesen a hetedik napnak vagy a hét szombatjának megjelölésére használták, teljes joggal feltehetjük, hogy az apostol is ezen értelemben szól erről az intézményről. Hogy akadhat keresztény ember, a ki ezen helyek olvasása után még itéletet mondhat vagy kárhoztathatja felebará-

*) Csel. 21. 20.

**) Kol. 2. 16.

tait azért, mert ezek kérdés alá vonják vagy éppen megvetik az ő szombatról való egyéni nézeteit, megdöbbentő bizonysága annak, hogy mily lassan hóditják meg a türelem és szabadelvüség az embereket. Ezen megjegyzések után nincs miért mondjuk, hogy mily igazságtalan dolgnak tartjuk mi társulatok segélyével erőszakolni rá az emberekre ezen nap megünneplésének különös módjait.

Előadván a legfőbb okokat, melyek a régi szombat örök érvényüsége ellen szólanak, olvasóink közül többen azt kivánhatnák, hogy adjuk elő az Ur-napjára vagy a vasárnapra is nézeteinket, s mi ezt is megteszszük, jóllehet ez a tárgy szorosan véve nem tartoznék jelen czikkünk keretébe. Mi azzal tartunk, hogy a hét első napja — a vasárnap — nyilvános isteni tiszteletartásra és a keresztény vallás ismeretének és gyakorlásának előmozditására van rendelve, és hogy ezt erre a végre a Krisztus feltámadása iránti tiszteletből változtatták. Erre a nézetre a következő szemlélődések utján jutottunk. — Valahol az evangeliumot prédikálni kezdették, követői egyházakat vagy gyülekezeteket alapitottak s ezeknek vezetésére és tanitására papok alkalmaztattak. Valahol a keresztény vallás megfogamszott, a közös vallásos gyakorlatokra és a közerkölcsiség és tökéletesedés előmozditására, mint a keresztény vallás megalapitására és terjesztésére legalkalmasb eszközök, társulatok alakittattak. Világos tehát, hogy a kijelölt czélokra bizonyos időt kellett határozni s ehez képest, ugy találjuk, hogy az első keresztények szokásba vették vallásos gyüléseiket a hét első napján, mint a Krisztus feltámadása emléknapján tartani meg. Ezt az új testamentumból és az egyház legrégibb korának egyetemes történetéből igy tudjuk. Valahol a keresztény vallás elterjedett, a hét első napja mindenütt a a keresztény isteni tisztelet és tanitás alapjául rendeltetett. Ez az alapja a szóban levő intézménynek. Mi ezt ugy tekintjük, mint tisztán keresztény intézményt — mint olyat, melynek eredete az evangeliumban van, mely szorosan az új kijelentéshez tartozik, és azzal tartunk, hogy ennek helyes megülésmódját tisztán a keresztény vallás szellemében kell meghatározni. Az új testamentumban azonban egyetlen határozott szabályt sem találunk az Ur napjának megülése, valamint az isteni tisztelet és tanitás tartása, és az ezen kivül fenmaradó idő eltöltése módjára nézve. És ez teljesen megfelel a lehető várakozásnak; mert az evangelium nem valamely meghatározott

szabályokból álló vallás, s a judaismustól éppen a maga szabad jelleme által különbözik leginkább. Az evangeliumban nagy elveket, meszsze kiható nézeteket, átalános, hasznos következményü és mindent felölelő elveket találunk, a melyeknek alkalmazása azonban az egyes egyénekre van bizva. Előnkbe adja s kötelességünkké teszi természetünk tökélyesbitését, lelkünk mivelését, azon erények gyakorlását, melyek mi bennünk az „Isten országát“ megalapitják és reánk bizza azon módok meghatározását, melyek által e nemes czélok elérését magunkra nézve legnagyobb mértékben biztosithatjuk. Miért kötnők meg tehát azt, a mit Krisztus szabadon hagyott? A vasárnapi isteni tisztelet és tanitás módjai nincsenek körülirva s ki merné azt állitani, hogy ezeket nem lehet tökélyesbiteni? Hogy ezen intézménynek oly korlátolt befolyása van és anynyira elhanyagoltatik, egyik oka éppen abban keresendő, hogy a mostani formában nem elégiti ki teljesen korunk igényeit és tartani lehet attól, hogy miveltek előtt minden becsét elveszti, ha további kisérletek tétetnek arra, hogy a vasárnap megünneplése azon babonás szigorral kezeltessék, a mely miatt már a korábbi időkben becséből sokat vesztett.

A szombat megünneplése előmozditására alakult egyletek különböző czélokat tüznek magok eleibe, a melyeket bizonyos pontig mi is szivünkből üdvözlünk, de a melyek természetöknél fogva határozott körülirást vagy szabályozást nem türnek meg s ennélfogva mint a keresztény vallás tette, az egyesek lelkiismeretére bizandók. Ezen egyletek törekvése kétségtelenül oda irányul, hogy az emberek vasárnaponként ne dolgozzanak. Általánosan szólva, nekünk is ugy tetszik, hogy e napon a munkának félbenhagyása csakugyan szent kötelesség; mert nem tudjuk belátni, hogy másképpen hogy lehessen a kijelölt czélokat csak valamenynyire is elérni. Azonban nem hiszszük, hogy a dologtól való emeönmegtartóztatást egész szigorral gyakorolták volna az első keresztények Jeruzsálemben, a kik, a mint láttuk, a hetedik napot teljes nyugalomnak szentelték, és a kiknek társadalmi kötelességeik nehezen engedhették meg a következő napot is nyugalomban tölteni el. Azt sem hiszszük, hogy az áttértek, a kik a pogány tartományokban a rabszolgák osztályából valók voltak, a hét első napján a dolgot kikerülhették volna; mert ez által a legkeményebb büntetésnek, talán halálnak tették volna ki magukat, és semmi nyomát sem találjuk annak, hogy a hivőknek ezen része szabály-

szerüen vértanuságot szenvedett volna. Tudjuk azonban, hogy az első keresztények, a minő mértékben szabadokká lettek a pogányság és zsidóság lánczaitól, az Ur-napját a munkától való pihenés napjává tették, és az indokok, hogy miért tették ezt, oly világosak és nyomosak, hogy ebben a későbbi keresztények is csaknem minden kivétel nélkül egyetértettek velek. E pontra nézve nincs és nem is lehet véleménykülönbség. A vasárnapnak nivesnappá tételét mi épp ugy kárhoztatnók, mint bárki más felebarátaink közül. De a mikor ezt nyilvánitjuk, hozzáteszszük, hogy e tekintetben a keresztényekkel szemben nem lehet a keresztény vallás szigorát alkalmazni és hogy vannak esetek, melyek a vasárnapi munkát is igazolják, a melyeknek megitélését az egyesek lelkiismeretére kell bizni. Ezen ünnepnap nagy czélját bizonynyal el lehet érni, a nélkül, hogy valaki épp oly óvatosan kerüljön minden dolgot vasárnapon, mint a mily óvatosan kerüli azt a zsidó a maga szombatján. Ez a felfogás igen is helyes lehetett egy szolgai jellemmel biró vallás alatt és a sötétség korában; de ránk nézve babona lenne. Például, mi nem tartjuk kötelezőnek a keresztényre nézve, hogy szombaton estve még az ételt is megfőzze a következő napra vagy hogy egész héten át azon törje a fejét, mi módon távolithat el magától a következő vasárnapra minden nemü kézi munkát. Ugy vélekedünk, hogy jöhetnek esetek, a melyek még a terhes munkát is igazolják vasárnapon; s önmaga, valamint családja iránti kötelességmulasztással, a gondviselés iránti hálátlansággal és babonasággal vádolnók azt az embert, a ki gabonáját inkább odaveszni engedné, mint hogy azt az isteni tiszteletre rendelt idő egy része alatt betakaritsa. E tekintetben a keresztény vallás nekünk szabadságot biztositott. Itt az egyénnek kell maga felett biráskodni és viszszautasitjuk az egyletek abbeli kisérletét, hogy e magában határozatlan kérdésre nézve keresztény társaiknak törvényeket szabjanak.

A szóban levő egyletek továbbá a p o s t a i k ö z l e k e d é s t is szeretnék vasárnapokon megszüntetni. Erre nézve a leglelkiismeretesebb emberek között nagyon eltérő nézetkülönbségek uralkodnak. Emlékezetébe hozzuk olvasóinknak, hogy ezen folyóirat egyik korábbi számában egy czikk jelent meg a szombatról, a mely ezen kisérletet, hogy a postai közlekedés vasárnapokon megszüntettessék, ellenezte. Kötelességünknek tartjuk kinyilvánitani, hogy ezen folyóirat fentartói és legjobb barátai között különböző véle-

mények találhatók e kényes kérdésre nézve. Egyben azonban mindnyájan egyetértünk, abban t. i. hogy a postai közlekedésnek vasárnapokon leendő megszüntetésére tekintélyes egyletet alakitani helytelen dolog; mert ez az egylet a maga rendeltetésétől eltérőleg könnyen politikai czélokra használtatnék s azon kisértetbe esnék, hogy magát a kormányzásba beléelegyitse s ugyanekkor hazánknak talán legbecsületesebb polgárait egy nagy tömeg lekiábálásának kitegye, őket szemrehányással s lenézéssel illesse.

Ez az egylet végre még a vasárnapokon való utazás megszüntetését is czélozza. Semmi sem bizonyosabb, mint az, hogy a vasárnapokon való szükségtelen utazás nem egyezik meg ezen napot illető kötelességeinkkel s ezért az ellen irni, prédikálni s társaságokban beszélni maga helyén is van. A szükségtelen utazás alatt olyan utazást értünk, a melyet minden különös hátrány nélkül kikerülhetünk. De ha megfontoljuk, hogy egy, a miénkhez hasonló országban, a hol a közlekedés oly nagy terjedelmet vett s oly sok irányu, az utazásra folytonosan állhatnak be esetek, a midőn azt kikerülni nem lehet, azzal tartunk, hogy ez is egy oly kérdés, a melybe az egyleteknek nincs joga beleszólani, a melyet szintén az egyén lelkiismeretére kell hagyni. Egy oly országban mint a miénk, hány egyén lehet, minden vasárnap, a kiket egészségi állapotuk, családi körülményeik vagy más ügy-bajos dolgaik arra kényszeritenek, hogy e napon is útra keljenek? Megtörténhetik, hogy valakinek jószága, melynek felügyelése reánk van bizva, veszélyben forog, hogy egy jó alkalom siklik ki kezeink közül, hogy búcsuzatlanul kell elválnunk egy haldokló vagy távozó barátunktól, ha éppen vasárnap nem indulunk útra vagy azt e napon félbeszakasztjuk. Mily nehéz gyakran az utazónak egy oly szállodát találni, a hol a vasárnapot illő nyugalommal és kényelemmel eltölthesse! A vasárnapi utazás ellen alakuló egylet ennélfogva előttünk igen is szerencsétlen vállalatnak tetszik, és tagjai szerencsét kivánhatnak magoknak, ha magokat az erkölcsi biráskodás és dictátorság bűnétől menteknek érezhetik egy oly kérdésre nézve, a melyet a gondviselés nyilván kivett az emberi törvényhozás alól. Tudjuk, hogy ezen megjegyzésekre azt lehet mondani, hogy az általunk igényelt szabadsággal viszsza lehet élni, és ebben mi nem is kételkedünk. Mi nem ismerünk egyetlen egy igazságot, kiváltságot, hatalmat, áldást, jogot, a melylyel az emberek viszsza ne éltek volna. De avagy meg kell-e fosztani az embereket a szabadságtól azért, mi-

vel az gyakran szabadossággá fajul? Olvastunk bizonyos felekezetekről, a melyek különbség nélkül kárhoztattak mindennemü mulatságot és élvezetet, mivel ezek, ha egyszer engedélyezve vannak, kicsapongássá fajulhatnak; és olvastunk másokról, a melyek törvény által szabták meg a legegyszerübb és legdurvább öltözetet, mivel minden ékesség, bármily kis mértékben megtürve, bizonyosan tulzásra és hiuságra vezet. S ugyan hát soha sem fog megszünni az ilyen lealázó törvényhozás? Soha sem jő el már az idő, midőn az embereket önmagokra lehet bizni? Az isteni igazgatás rendszerébe tartozik-e az embereket határozott rendszabályok közé szoritani? A gondviselés nem hágy-e éppen semmit az egyén belátására? A gondviselés megfosztja-e az embert minden előjogtól, a mivel viszsza is lehet élni? A keresztény vallás szorosan meghatározott s változhatatlan kötelességi formákkal lát-e el minket, mivel az ész és lelkiismeret, a kötelességek feletti itélettételben gyakran áldozatul esnek az önzésnek és szenvedélynek? A természet, a gondviselés és a keresztény vallás mily szabadon, nemesen és bizalomteljesen bánnak el az emberrel! Vajjon mikor tanulják meg az emberek egymás irányában hasonló szabad és bizalomteljes szellemet tanusitani?

Megvizsgáltuk nehányát azon különböző czéloknak, melyeket a szombat megünneplésének elömozditására alakult társulat maga eleibe tüzött. Különös czélokról szóltunk; de ugy hiszszük, hogy van még egy általános is, a mely tagjai közül némelyeknél a háttérből kikandikál és a melylyel talán kevesen vannak még tisztában, de a mely nem kevésbbé valóban létezik és a melyre nézve jó lesz előre óvatosaknak lennünk. Mi ugy látják, hogy némelyek, és pedig nem kis számmal, bizonyos határozatlan ösztönszerü érzést táplálnak magokban az iránt, hogy a keresztény vallás általok felkarolt formájának elterjesztésére szükség van egy rideg szombatra, a puritán szombatra; s hajlandók vagyunk hinni, hogy ezek az emberek ohajtanák az Ur-napját a menyyire csak lehet megkülönböztetni más napoktól, óhajtanák azt az önmegtagadás és kényszer eszközévé tenni, s ez által felhasználni egy theologiai rendszer előkészitésére, a melyet a természetes, szabad és vidám állapotban levő lélek soha sem fogadhat el. A puritánok szombatja és az ők kálvinista különczségeik együtt járnak. Ámde mi sem az egyikhez, sem a másikhoz viszszatérni nem akarunk. A puritánok, különösen azok, a ki ebbe az országba települtek le és sze-

rencsés számüzetésök által kikerülték az erkölcsöknek azt a megvesztegettetését, melyet Anglia puritan egyházaiban a polgárháboru és a hatalom birása szült, ezek a puritánok, tekintve saját korukat, mindenesetre méltó igényt tarthatnak a mi tisztelésünkre. De a megelőzött korok emberei iránt tartozó őszinte tiszteletet igen jól lehet egyesiteni az ők gyengeségeik és tévedéseik megismerésével, és fontolóra kell vennünk, hogy azok a tévedések, a melyek velök szemben menthetők, mert kikerülhetetlenek voltak, szigorubb megrovást érdemelnek, ha azokat utódaik megörökitni igyekeznek.

Ezekből lehet látni, hogy mi nem óhajtunk nagy egyleteket alakitni a végre, hogy a vasárnap megünneplése az emberekre ráerőszakoltassék. Mindazáltal óhajtanók, hogy ez a nagy fontosságu kérdés több figyelemben részesülne. Óhajtjuk, hogy a vasárnap nagyobb tiszteletben részesüljön és inkább megünnepeltessék, és a mint hiszszük, erre csak egy biztos út van és ez abból áll, hogy ezt a napot haszonhajtóbbá kell tenni, czélszerübben kell felhasználni és oly változtatásokat kell annak megünneplésében behozni, a melyek a gondolkozó embereket is kielégitik és arról győzik meg, hogy a vasárnap megünneplése nagy és boldogitó eredmények létrehozására alkalmas. A vasárnap, a mint az atyáinkról reánk átszállott, előttünk igen hiányosnak látszik. Igen természetesen, azt leginkább a papság vette kezébe s szerintünk ez még eddig nem találta fel mindazon eszközöket, a melyek azt az emberiségre nézve valódi áldássá tennék. Méltán lehet bámulni, hogy mily kevés ismeretet terjesztettek eddig az Ur-napján. Abban a meggyőződésben vagyunk, hogy korunkban jóval többet lehet és kell is tanitani, mint a megelőzött korban tanitottak; tanitani nemcsak a beszédek által, hanem ennél még jóval tanuságosabb gyakorlatok által, a mi aztán lehetővé teszi a szentirás birálati és helyesebb ismeretét, az erkölcsiségnek vagy a kötelességnek ugy alapelveiben mint részleteiben való kifejtését, a mi a közönséges tehetségü lelket is alkalmassá teszi arra, hogy a természetről és történelemről magának tisztább nézeteket szerezzen, azoknak vallásos hasznát felfogja s megismerje belőlök a keblében rejlő isteni erőt. Továbbá azt hiszszük, hogy ezt a nagy értelmi tevékenységet sikerrel lehetne gyámolitani és fokozni nagyobb mérvü jótékonysági tevékenység által, valamint az által, ha a köz és magán jótéteményekre, a családi és társadalmi szivélyességre, jóságra nagyobb gondot

forditanánk, azokban inkább gyakorolnók magunkat.*) Bizonyára már eljött az ideje, hogy megismerjük azon különböző célokat, a melyeknek elérésére a vasárnapot fel lehetne használni. A vasárnap egy jelentékeny részének a gyermekek tanitására való szentelése, a mi korunkban divik, egy nevezetes korszakot alkot ezen intézmény történetében. Ezt, a mi reményünk szerint, a tudatlanok és szegények tanitása fogja követni. E kérdést már nem fejtegetjük bővebben, de a mit eddig elmondottunk, elég lesz annak kimutatására,, hogy mily irányban kell a vasárnap megszentelését az emberek figyelmébe és gondjaiba ajánlani.

Ezekben a megjegyzésekben kifejeztük a vasárnap iránti mély tiszteletünket. Előttünk ez sokkal fontosabb nap és nemesebb célokra van szentelve, mint a régi szombat. Kénytelenek vagyunk azonban kimondani, hogy mi nem fogadhatjuk el azokat a megkülönböztetéseket, a melyeket az emberek gyakran tesznek ez és más napok között, mivel ezek előttünk egyfelől alaptalanoknak, másfelől veszélyeseknek tetszenek. Például, némelyek azt mondják, hogy a vasárnap a vallásért van életünk más közönséges napjaitól elkülönitve. Hogyan! Hát nincsenek-e napjaink egyaránt a vallásnak szentelve? A vallásnak nagyobb befolyása van vasárnapon, mint életünk bármely más napján? Van-e oly időszak, a melyben ne a kegyességnek kellene irányt adni? Nem különben, a vásárnapot némelykor mint szent napot különböztetik meg. Hogyan? Hát a szentségre való elkötelezés egyik napon nagyobb mint a másikon? Szentebb dolog-e a templomban imádkozni, mint a mi titkos kamaránkban, vagy szentebb dolog-e imádkozni, mint a mindennapi élet kisérteteit legyőzni? A vasárnap valódi megkülönböztetése abban áll: hogy ez a vallás bizonyos eszközeinek vagy meghatározott vallási cselekvényeknek van szentelve. De ezek nem szentebbek, mint más kötelességeink, és bizonyára nem fontosabbak, mint azoknak czélja: az erkölcsös élet. Attól tartunk, hogy e tekintetben a babona még fogva tartja az embereket, a mi pedig nem illő a felvilágosult kereszténységhez. Mi egész komolysággal ajánljuk a vasárnap megszentelését, de mi nem bátorkodunk az ahoz kötött kötelességeket feljebb becsülni más napo-

*) Nem lehetne-e a mi nyilvános jótekonysági intézeteink ügyei körül nagyobb munkásságot fejteni ki vasárnapokon, mint bármely más napon s ezen nap egy részének ily czélra való felhasználása ellenkeznék-e a keresztény vallás szellemével?

kéin. Nagyra becsüljük és ajánljuk a vasárnapot, mint egy oly intézményt, mely által egész életünk megszenteltetik és nemesebbé lesz; és ezen eredmény nélkül hiábanvalók, sőt ennél is roszszabbak a legszigorubb isteni tisztelet-tartások, a legdrágább áldozattételek, a leghangosabb és legáhitatosabb könyörgések. Semmi áron sem szeretnők azon kötelességek becsét kisebbiteni, a melyeket a vasárnap elénkbe szab. Nagy örömünket találjuk a békét és nyugalmat lehellő vasárnapban, mely oly alkalmas a mindennapi élet gondjait és lázas verejtékezését enyhiteni, a magunkkal, és Istennel való társalgást elősegiteni és a jövő életre is figyelmeztetni. Üdvös dolog mint testvéreknek egymással találkozni, a templomban együtt imádkozni, hallgatni az Isten igéjét, egy kis időre visszavonulni a mindennapi élet foglalatosságaitól, hogy annál nagyobb nyugalommal és annál kitartóbb figyelemmel elmélkedhessünk a legnagyobb igazságok felett. Ezen kötelességekben sok czélszerü, jeles és üdvös dolgot találunk; de ha szabad összehasonlitást tennünk, mindezek előttünk a kegyességnek és erénynek kevésbbé megható bizonyitványai, mint a minőket az önzetlen szeretetben, az önmagunkon való uralkodásban, az igazság keresésében, az igaztalan úton szerezhető vagyon megvetésében, az Istenben való rendithetetlen bizalomban, az örömek és élvek mértékletes élvezésében, a kötelesség melletti kitartó és bátor küzdelemben találhatunk, a melynek teljesitésére a keresztény a mindennapi életben hivatva van. Illő dolog imádni Isten jóságát az imaórákban; de avagy nem látszik-e ennél felségesebb dolognak az ő jóságáról való meggyőződést, mint egy ösztönt és példányképet, szüntelen keblunkben hordozni és ezt oly nemes tettekben mutatni ki, a melyek az isteni szeretet munkáihoz hasonlitanak? Jó dolog Istentől a templomban erőt kérni; de avagy nem látszik-e ennél felségesebbnek ezt az erőt az élet terhes küzdelmeiben helyesen használni s ez által egy dicső és diadalmas erényre felemelkedni? Egyébaránt nem telik kedvünk benne ily összehasonlitásokat tenni; mivel ezek rendszerint sok félreértésre adnak okot. A felvilágosult keresztény minden napot egyaránt tiszteletben tart. Reá nézve minden nap nemes kötelességeket szab, minden nap alkalmat szolgáltat a kegyesség és erény gyakorlására; minden nap küzdelmeket mér vállaira, a melyekkel viaskodva, nagyobbá és nemesebbé lesz; minden nap ád segélyt és lelkesültséget, a melyek által önmaga fölé emelkedhetik. Minden nap szent nap lehet és a legszentebb

az, a melyen az ember a legőszintébb, legbátrabb és minden kétely nélküli elhatározással rendeli alá magát az Isten akaratjának.

Célunk volt még egy nehány egyletre megtenni észrevételeinket. Azonban már is túlmentünk a kiszabott téren és igy arról le kell mondanunk. Észrevételeinket szabadon és nyiltan tettük meg; reméljük, hogy azokat senki sem fogja félreérteni. Mi érdekkel és reménnyel tekintünk az egyleti szellemre, a mely korunkat jellemzi. Mi örülünk ennek, mint általában az emberiség tökélyesitésére irányult törekvés mindennemü nyilatkozatának. Megtettük, mit megtehettünk, hogy ezen hatalmas eszközt a viszszaélések ellen biztositsuk. Ha az egyleti szellem felett az eszély és bölcseség gondosan őrködik, nem kételkedünk benne, hogy az nagy szolgálatot fog tenni amaz egyetlen valódi jó, az emberiség értelmi és erkölcsi tökélyesbülése érdekében.

Az unitárius keresztény vallás a kegyesség ápolására kiválóan alkalmas.

BESZÉD

a második congregationalista unitárius templom felszentelése alkalmával. New-York, 1826.

Márk. 12, 29. 30: „Jézus pedig felele néki: minden parancsolatok között az első ez: Halljad Izrael! a mi urunk Istenünk egy ur. Szeressed azért a te uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. Ez az első parancsolat.“

Összegyültünk, hogy ez épületet az egy élő és igaz Isten imádásának, s az ő fia, a Jézus Krisztus, által tanitott vallásnak szenteljük. Mi nem akarunk e tény által e darabocska földnek és eme feladatnak valami kiváló szentséget és titkos erőt tulajdonitani. Nem gondoljuk, hogy a most itt végbevitt szertartások következtében kedvesebb lesz az itt felajánlott ima annál, a mit a lélek magányában, vagy munkálkodás közepette emel ég felé; vagy mintha az e szószékből lehangzott oktatások sikeresebbek lennének a magános szobában vagy a szabad levegőn eléadottaknál. A felszentelés alatt kegyeletes kifejezését értjük annak a czélnak, a mire ez az épület emelve van, midőn egyesülünk imában azzal, a ki egyedül koronázhatja sikerrel a mi törekvésünket, hogy czélunk elfogadtassék és bételjék. Mi e vallásos tényre vonatkozólag semmi parancsra nem akadunk ugyan az új testamentumban, s ezért némelyek kételkednek is ennek helyes volta felől. De mi nem azok közé tartozunk, a kik az irott szót oly törvénykönyvnek tekintik, a melynek betüi szerint kell kormányoznunk egész életünket. Ellenkezőleg, mi azt hiszszük, hogy a keresztény vallás egész kitü-

nő jelessége abban áll, hogy az nem foglalkozik apró rendszabályokkal, hanem miután általános nézeteket adott a kötelességről, s tiszta és önzetlen lelket parancsolt, reánk bizza, hogy e szabályokat alkalmazzuk, és e szellemet kifejezzük, a bennünk levő isteni intő szó készsége, s ama mindig változó körülmények igényei és szükségei szerint, a melyek közé helyezve vagyunk. Azt is hiszszük, hogy a kijelentésnek nem az volt a czélja, hogy Istennek más tanitásmódjait érvényen kivül helyezze; hogy annak nem az volt a czélja, hogy a természet szavát elfojtsa, hanem hogy még hallhatóbbá tegye. Már most a természet helyesnek talál egy oly tényt, a minőt ma végbevinni egybegyültünk. A természet tanitotta meg mindig az embereket arra, hogy midőn egy fontos, s nyilvános és maradandó jó végre szánt épületet bevégeznek, azt bizonyos ünnepélyes szertartással adják át annak a czélnak, a melyre épitve van. Mi sok szentséget találunk ez erkölcsi ösztönben, e törvényben, a mely belé van irva a szivbe, s tisztelettel figyelve Istennek bárminő úton közölt sugallatára, nem kételkedünk, hogy megnyerjük az ő tetszését és áldását.

Emlitettem, hogy mi ez épületet a Krisztus evangeliuma tanitásának szenteljük. Azonban e szavak, a ker. egyház jelen állapotában, nem oly pontosak, a milyenekké egykor lesznek. Az evangeliumot különbözőleg magyarázzák. Külön alakokban prédikálják. A kereszténység külön felekezetekre van oszolva. A mikor tehát egy új imaházat látunk épitve, azonnal e kérdés támad bennünk: A ker. vallás melyik tanitási módjának van szánva? Szükségtelen mondanom, kedves hallgatóim, hogy ezt a házat a keresztényeknek amaz osztálya épitette, a kiket unitáriusoknak hivnak, és hogy itt ugy tanitják az evangeliumot, a mint azt a hivőknek ama tömege magyarázza. Önök ezt mind tudják, de talán lehetnek jelen olyanok, a kik nem társitottak kellő értelmet azzal a szóval, mely a ker. vallásról való sajátszerü nézeteinket jelzi. Az unitárius vallást oly sok szidalommal illették, oly sokszor beszéltek róla a félelem, ijedtség, boszankodás és csufolódás hangján, hogy sokan ezt valami szörnyü, istentelen és kimondhatatlan veszedelmes dolognak tekintik. Az ilyeneknek azt mondom, hogy e tan, a melyet némelyek a sátán legujabb és legtökéletesebb találmányának, az ő káromlásai összegének és legravaszabb fegyvernek tartanak, a minőt csak valaha a pokol tüzében gyárthattak, oda megyen ki: hogy Egy Isten van, az atya, és hogy Jézus

Krisztus nem ez az Egy Isten, hanem az ő fia és követe, a ki minden hatalmát és dicsőségét a mindenek atyjától nyerte, és a ki nem azért jött a világra, hogy magának legfőbb tiszteletet igényeljen, hanem hogy felemelje a lelket az atyához, az egyetlen isteni személyhez, a vallásos imádás egyetlen legfőbb tárgyához. Nekünk ugy tetszik, hogy e tan nem a pokolból eredt, hanem az Isten trónjától szállott le, hogy minket oda hivjon és vonjon. Nekünk ugy tetszik, hogy ez a szentirásból származott, oly hangos szózattal, mint viz zúgása, s oly tisztán, mintha Jézus testi alakban tisztán hirdetné füleinkbe. Mi ez épületet e tannak, és az evel következetesen magyarázott keresztény vallásnak szenteljük.

Hogy mi e tant terjeszteni óhajtjuk, nem tagadjuk. Ez oly kincs, a melyet nem kivánunk csak magunknak tartani, nem merünk bezárni saját keblünkbe. Azt tartjuk, hogy ez nekünk a magunk és mások számára is volt adva. Örvendenénk, ha ezt e nagy városban mindenütt elterjeszthetnők, minden hajlékba bevihetnők, és hazánk legtávolabbi lakóhelyéig elküldhetnők. De tán azt kérdi valaki, hogy miért óhajtjuk mi ennek elterjedését? Nem merjük azt mondani, hogy mi legkevésbbé sem vagyunk áthatva a felekezeti érzelemtől; mert mi azt dühöngeni látjuk magunk körül s többeknek kellene lennünk embereknél, ha egészen kikerülnők e ragályos szenvedélyt. Azt azonban reméljük, hogy főczélunk és törekvésünk nem felekezeties, sőt oda irányul, hogy a mostaninál tisztább és nemesebb kegyességet eszközöljön. Minket nem az vezet, hogy nézeteinket csupán ama meggyőződés által terjeszszük, hogy azok igazak; mert sok oly igazság van, p. o. történeti, metaphysikai, tudományos, irodalmi, a melyeknek terjesztésére semmi vágyódásunk nincs. Mi azokat a legmagasztosabb, legfontosabb és leghathatósabb igazságoknak tartjuk, a melyek ez okból azoknak ismeretesekké tételére állandó bizonyitékot és komoly törekvést igényelnek. E beszédek alatt nem azt értjük, hogy mi a mi különös nézeteinket az üdvösségre nézve lényegeseknek tekintjük. Távol legyen tőlünk a kizárásnak eme szelleme, az ántikrisztusnak eme lelke, a pápaság és a protestantismus minden csalódásainak e leggonoszabbika. Mi semmi egyebet nem tartunk lényegesnek, csupán azt, hogy szivünk, lelkünk és életünk szentelje magát egyszerüen és kiválólag Istennek és az ő akaratának. És biztosak vagyunk a felől, hogy ezt a legfőbb lény iránti benső és

gyakorlati odaadást a ker. vallás minden alakjában el lehet érni és fogadni. Azt hiszszük azonban, hogy ennek sokkal inkább kedvez az általunk vallott igazság, mint bármely más hitrendszer. Mi olyannak tekintjük az unitárismust, a mely kiválóan barátja a benső, élő és gyakorlati kegyességnek. Ezért becsüljük azt; ezért szeretnők elterjeszteni és azt kivánjuk, hogy csak az fogadja el, a ki abból ez égi befolyást keresi és meriti.

Miután az unitárius ker. vallásnak e jelleme és tulajdonsága, — ez a valódi, mély és élő kegyesség ápolására alkalmas volta a főok, a miért mi ahoz ragaszkodunk, s ez épületet annak tanitására felszenteljük, ezért helyén láttam, hogy azt mai beszédem tárgyává tegyem. Nem szándékom az unitárismus igaz voltát szentirásbeli tekintélyek által bizonyitgatni, mert ez érv túlterjedne egy beszéd keretén, hanem csak azt akarom, hogy annak egy emelkedett vallásos jellem alkotására vonatkozó magasabb rendü törekvését kimutassam. Ha azonban ez az álláspont fentartható, akkor nem csekély erejü bizonyitékot szolgáltattam nézeteink igaz voltának támogatására; mert a ker. vallásnak kétségen kivül az a főczélja, hogy a kegyességet előmozditsa, minket Istenhez vigyen, lelkünket ama nagy lénynyel betöltse, minket iránta élővé tegyen; és egy vallásos rendszernek a maga isteni eredetéről nincs hitelesebb bélyege, mint az, hogy az tisztán, egyenesen és különösen alkalmas arra, hogy a lelket megnyugtassa s a maga teremtőjéhez emelje. Igy szólván az unitárius ker. vallásról, mint olyanról, a mely a kegyességet előmozditja, meg kell jegyeznem, hogy én ezt a szót a maga valódi és legmagasztosabb értelmében veszem. Ez alatt nem értem mindazt, a mi a kegyesség nevét viseli, mert e czim alatt a babonaság, vakbuzgóság és formaiság szanaszét járnak és magoknak tiszteletet igényelnek. Nem értem én ez alatt a léleknek aggódó állapotát, nem rabszolgai félelmét, nem a pokoltóli iszonyodást, nem a formaságok ismétlését, nem a templomba járást, nem a hangos vallástételt, még a mások vallástalanságának szigoru birálatát sem; hanem gyermeki szeretetet és tiszteletet Isten iránt, őszinte hálát, örömteljes bizalmat, kész engedelmességet, és mindenek előtt a teremtő örökké munkás és határtalan jóságának utánzását.

Jelen beszédem tárgya megkivánja, hogy teljes szabadsággal szóljak a különböző vallás-rendszerekről. De ne értsenek félre. Ne vádoljanak engem könnyedén kegyeletlenséggel, a mit én megvetek.

Jusson eszökbe, hogy én csak a rendszerekről szólok, s nem azokról, a kik azokat elfogadják. Midőn egész egyszerüséggel előadom azt, a mi előttem jó vagy rosz tan-iránynak tetszik, nem gondoltam arra, hogy sinormértéket adjak, a melylyel azok követőinek erényét vagy vétkét mérni kell. Semmi sem lenne igazságtalanabb dolog, mint az emberek jellemét hitök sajátságaiból határozni meg; és az ok világos. Az ily sajátságok nem az egyedüli okok, a melyek a lélekre hatással vannak és azt elhatározzák. A mi természetünk számtalan más befolyásoknak van kitéve. Ha egy embernek semmit sem kellene tudni saját hitformáján kivül, ha csak saját hitfeleivel kellene találkoznia, csak oly példát kellene látni, és oly társalgást hallani, a minőt ez elébe állit; ha mindenütt csak saját hitformájával találkoznék, s ez minden más gondolatot kizárna: akkor meg lehetne várni, hogy az ő jelleme tökéletesen megfelel annak. De a mi teremtőnk nem zárt be minket ily szük iskolába. A lélek végtelen különféleségü befolyásoknak van kitéve, ezek pedig a társadalom fejlődésével szaporodnak. A nevelés, barátság, szomszédság, nyilvános vélemény, a társadalom helyzete, annak „a helynek a szelleme“, a melyben élünk, a könyvek, események, az élet örömei és foglalkozásai, a külső teremtés, természeti vérmérsékletünk, és számtalan más okok, folytonosan árasztják a lélekbe a gondolatokat, nézeteket és érzelmeket; s e befolyások oly szövevényesek, oly különösen összse vannak kötve minden ember sorsával, s annyira módositva vannak minden lélek fogékonysága és szervezete által, hogy egy tárgyra nézve sem létezik nagyobb bizonytalanság, mint a jellem képzésére nézve. Hogy az ember szabatosan meghatározza valamely vallási véleménynek a befolyások eme serege közötti hatását, az feljülhaladja az emberi erőt. Egy nagy igazságot teljesen semlegessé tehetnek a számtalan benyomások és ingerlődések, a melyeket a lélek más forrásokból nyer; és igy a más és jobb nézetek, korai szokások és erényes példák sok hibát foszthatnak meg a maga erejétől. Semmi sem közönségesebb, mint látni, hogy az emberek valamely tant hisznek, a nélkül, hogy az akaraton uralkodnék. Annak hathatóssága nem az értelem beléegyezésétől függ, hanem attól a helytől, melyet az a gondolatokban elfoglal, attól a tisztaságtól és elevenségtől, melylyel az illető felfogja, a mi közönséges eszméinkkel való társulásától, és attól, hogy menynyire hat a figyelemre, mely nélkül semmi élete nincs. Következőleg nem rit-

kán a legjelesebb embereknek is volt veszedelmes véleménye. Nem szándékozom tehát egyes rendszerek ajánlásával vagy elitélésével azok követőire itéletet hozni. Jól ismerem a léleknek azt a tehetségét, hogy az valamely tarka rendszerből oly vonásokat és elveket választ ki állandó használatra, a melyek nemesek, tiszták és nemesitők, s ezek által fentartja a maga szellemi életét a temérdek tévedés névszerinti követésének közepette. Tudom, hogy más a hitforma, a mint könyvbe van irva, s más a mint annak követői lelkében él. Egy könyvben minden tan egyforma erős és olvasható vonásokban tűnik fel. Némelyeknek halvány nyoma van a lélekben, és alig észrevehetők, mások mintha napfény által lennének beirva, s a léleknek választott, állandó világosságai. Innen az ellenkező felekezetü jó embereknél létezhetik valódi egyetértés hitök sarkalatos elveire nézve; s a különböző nyelvüek közt létezhetik lélekegység, s imádhatják Istent ugyanazon benső imádással. Nem akarom ez észrevételek által azt mondani, hogy a hiba nem rosz, vagy hogy annak nincs veszedelmes gyümölcse. Annak törekvése mindig rosz. Hanem azt mondom, hogy e törekvések oly sok ellenkező befolyás közt fejtik ki magokat, és hogy a kártékony vélemények oly gyakran halnak ki, mert nem vegyülnek összse a közönséges gondolatokkal, a lélek nem szivja be és nem változtatja saját lényévé: hogy kiváló tisztelettel lehetünk és kell lennünk amaz emberek iránt, a kiknek hitformájában sok hibáztatni valót találunk. Én e beszédben szabadon, vagy tán némelyek szerint élesen fogok beszélni a háromság-tanról; de annak védelmezői közül nem keveseket tisztelek és szeretek, s ha a mit tévedésnek tartok, az ellen nyiltan kikelek, nem szándékozom azzal a legkevesebbet is levonni az ők érdemeikből. Remélem, hogy ez észrevételek után nem fogják a komoly vitatkozást és erős meggyőződést ama kegyelet hiányának tekinteni, a melyet én vallásunk ékességének ismerek.

Már most rátérek, hogy fejtegessem és bebizonyitsam az unitárius ker. vallás fensőbbségét, mint a mely a valódi mély és nemes kegyesség előmozditásának legjobb eszköze.

I. Az unitárismus oly rendszer, a mely kiválóan kedvező a kegyességre nézve, mert az Egy, és csak Egy végtelen személyt állit a lélek elé, a kit legfőbb tisztelet illet. Nem gyengiti meg a vallásos érzelem erejét az által, hogy azt különböző tárgyak között megoszsza. A lelket egy atya körül

gyüjti és öszpontositja, a kinek határtalan, osztatlan és társ nélküli dicsősége van. Azt tanitja, hogy a lélek ehez emelkedjék fel minden lényen át. Körüle gyüjti a mindenség minden dicsőségét. Azt tanitja, hogy neki tulajdonitsunk minden jót, a mit kapunk és látunk, a természet szépségét és nagyszerüségét, a gondviselés bőkezü ajándékait, a lélek tehetségeit, a társasági kötelékeket, különösen pedig a kegyelem és váltság gazdagságát, Jézus Krisztusnak küldetését, erejét és jótékony befolyását. Minden boldogságot az atyához, mint egyetlen forráshoz, nyomoz; s a lélek, a melyet e nézetek, annál a benső kapcsolatnál fogva, mely a mindenségben levő lelkesitő és felemelő s az egy végtelen atya közt van, áthatottak, akkor és csak akkor engedheti át magát neki a legbensőbb és legmélyebb szeretettel, a mire az emberi természet csak fogékony. A háromsághivő azt vallja ugyan, hogy hiszen egy Istenben, és szilárdan akar maradni ez igazság mellett. De három személy, a kiknek külön minősége és viszonya van, a kik közül egyik küldetett s a másik a küldő, az egyik adatott, a másik az adó, egyik a szószóló, a másik hallja a szószólást, az egyik testté lesz, a másik pedig soha sem veszen részt a testesülésben — három személy igy megkülönböztetve éppen ugy három tárgya a léleknek, mint ha külön istenségek lennének; és a mi természetünkből kifolyólag nem müködhetnek oly mélyen és hatalmasan az emberi lélekre, mint egy végtelen személy, a kinek egyedül tulajdonitunk jóságot és minden boldogságot. A szivre nézve a végetlen tárgyakat szaporitani anynyi, mint azt eldarabolni. A figyelmet három egyenlő személy közt megosztani anynyi, mint azok mindenikének erejét gyengiteni. Mentől szorosabb és absolutabb az Isten egysége, annál könynyebben és szorosabban összefolynak a kegyességnek minden benyomásai és érzelmei, s annál inkább tömörülnek egy fénylő gondolattá, egy elevenitő szeretetté. Nincs nyelv, a mely egy végetlen atya gondolatának átfogó erejét kifejezhetné. Ha ez a szivbe elevenen beültetődik, szüntelen növekedik és nyer erejében. Gazdagodik Isten szavairól és munkáiról való minden új nézet által; adót gyüjt minden tartományból és minden korból; s magába vonja az anyagi és szellemi természet szépségének, dicsőségének és örömének minden fénysugarát.

Kedves hallgatóim! minthogy önök Istennek teljes befolyását érzik sziveikben, őrizzék szentül, és tartsák homály és mocsok nél-

*

kül ama fő és dicső igazságot, hogy Egy és csak Egy mindenható lény, egy végetlen atya van a világegyetemben. Ha bennem ez az igazság a maga romlatlan egyszerüségében lakozik, akkor bennem van a folytonosan gyarapodó kegyesség rugója és tápláléka. Lelkemnek oly tárgya van, a mely felé minden dolog vonz engem. Tudom, hova menjek a megpróbáltatások közepette, kit áldjak örömimben, és kit imádjak mindabban, a mit szemlélek. Ha pedig három személy tart igényt legfőbb tiszteletemre, s ezt különböző okokból igényli, egyik azért, hogy valakit elküld, a másik azért, hogy eljön az én szabaditásomra, akkor én megvagyok oszolva és zavarban vagyok. Gyenge értelmem túl van terhelve. Az egy atya helyett, a kinek karjaiban pihenhetek, lelkem egyik tárgytól a másikhoz hányódik, s én remegek, nehogy legfőbb szeretetem anynyi igénylői közül valamelyiktől elvonjam azt, a mi egyiket vagy másikat megilleti.

II. Az unitárismus az a rendszer, a mely leginkább kedvez a kegyességnek, mert Istennek szellemi voltát hirdeti és azt sértetlenül fentartja. „Az Isten lélek, és a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.“ A vallásos elv haladására és emelkedésére nézve kiváló fontosságu, hogy Istenről való fogalmainkat mentől inkább tisztitsuk; hogy eltávolitsunk tőle minden anyagi tulajdont, és mindazt, a mi a mi természetünkben korlátolt és tökéletlen; hogy őt tisztán észnek, s vegyületlen és végetlen lénynek tekintsük. Midőn Istennek ugy tetszett, hogy magának a zsidó népet kiválaszsza s őket csodaszerü tevékenysége alá helyezze, az volt a nekik adott legelső parancsolata, hogy Istent semminemü emberi alakban, semmi faragott kép, vagy valamely teremtményhez hasonló kép által ne ábrázolják. Ezután létrejött a ker. vallás. Ennek az volt egyik legfőbb czélja, hogy a vallást még inkább szellemiesitse, az által, hogy a korábbi idők ceremoniás és külső imádását eltörölte, és az által, hogy elvetette az Isten előállitásának ama durvább módjait, a melyekkel a hajdankori próféták egy müveletlen népre hatni törekedtek.

Az unitárismus megegyezik Istennek e magasztos erkölcsi czéljával. Állitja az ő szellemiségét. Nem ugy közeledik hozzá, mint emberi lényhez, hanem mint tiszta szellemhez, mint végetlen és egyetemes lélekhez. Másfelől a háromság tanának az a közetlen hatása van, hogy érzékiesiti az embereknek Istenről való fogalmait; s tényleg ez a rendszer nem egyéb viszszaesésnél a leg-

durvább és legrégibb korszakok tévedéseibe, egy testi isten imádásába. Fő jellemvonása az, hogy emberi testbe öltözött Istent tanit, a ki érzéki szervek által cselekszik és beszél, — egy oly végetlen istenséget, a ki a kereszten meghal; szóval, oly tant tanit, a mely földies voltával a legdurvább pogányok mythologiáját juttatja eszünkbe, a melytől a kegyes zsidó a mózesi vallás szürkületében irtózva fordult volna el. Előttem nem kis ellenvetésnek tetszik a háromság ellen az, hogy az felteszi, hogy Isten egy későbbi, felvilágosodott korban emberi testet vett magára, holott világos, hogy egy ily nyilvánulásra, ha egyátalában szükség volt is, különösen csak az emberi nem gyermekkorában lett volna szükség. Sokkal tisztább egy oly rendszer eredménye, a mely az Isten eszméjét lealjasitja, s az istenségnek emberi szenvedélyeket és gyarlóságokat tulajdonit, mint hogy sok magyarázatot kivánna. Annál a hiedelemnél fogva, hogy a háromság második személye testté lett, elmondhatjuk Istenről, hogy ő érzéki lény, csupán abból az általános okból kifolyólag, a melynél fogva ezt az emberről állitjuk; mert az ember csak azért érzéki, mivel lelke egyesülve van a testtel; s a testté levésnek az a valódi értelme, hogy Isten testet vett magára, a mely által ő éppen ugy cselekedett és beszélt, a hogy az emberi lélek a maga testi szervei által működik. Ilyen formán minden testi érzelmet lehet Istennek tulajdonitani. Következőleg lehet hallani, hogy a háromsághivő legbuzgóbb imádkozása közepett e rettentő szavakkal imádkozik: „Jó uram, szabadits meg minket a te szent testesülésed titka, a te szent születésed és körülmetéltetésed, a te keresztséged, böjtöd és megkisértetésed, halálküzdelmed és vérkönnyeid, kereszted és szenvedésed által, szabadits meg minket, jó uram!“ Már most felkérem önöket, itéljék meg, az emberi természet törvényeiből kifolyólag, hogy vajjon oly imádkozóknak, a kik istenöket az ő sebeiért és könnyeiért, halálküzdelme, vére és izzadásáért imádják, nem kerekednek-e fölébe egy szellemi lény fogalmának a testi létel és emberi szenvedélyesség eszméi; vajjon midőn a lélek az emberen csüng, nem veszti-e el az Istent; vajjon lehetett-e ennél biztosabb módot találni az istenség tiszta gondolatának elfojtására és megszeplősitésére? Hogy a háromsághivő az ő hitének e befolyásáról öntudattal nem bir, én azt tudom, nem is akarom azért vétkesnek mondani. De ez mégis létezik, és nem lehet eléggé fájlalni.

A római katholikusok, az emberi természethez és saját hitformájokhoz hiven, oda törekedtek, hogy képzelt istenöket képek és szobrok által szemök elé állitsák, s ez által majdnem oly eleven benyomást nyertek róla, mintha együtt élnének vele a földön. A protestáns elitéli őket azért, hogy isteni tiszteleteiken e képeket és ábrázolataikat használják; azonban ha az ily elitélő háromsághivő, akkor itéletében saját magát itéli el. Mert ha, a mint ő hiszi, egykor kötelesség volt imádással borulni le az ő megtestesült istenének élő teste előtt, minő vétek lehet abban, ha valaki ugyanazon lénynek festett vagy faragott emléke előtt imádkozik? A művész éppen oly hiven eléállitja Krisztusnak testét, mint bármely más emberi alak; s annak képét éppen oly sikeresen és helyesen lehet használni, mint egy hajdankori bölcsét, vagy hősét, hogy azt elevenen idézze viszsza a lélekbe. Igaz-e, hogy Isten határozottan megtiltotta a képeknek isteni tiszteleteinken való használatát? De vajjon miért volt eme tilalom adva a zsidóknak? Abból a határozott okból, hogy Isten semmi oly alakban nem mutatta fel magát, a mi valami ábrázolatot megengedett volna. Halljuk csak a Mózes szavait: „Oltalmazzátok annakokáért szorgalmasan a ti lelkeiteket, nehogy magatoknak valami faragott képet csináljatok; mert semmi hasonlatosságot nem látttatok a napon, melyen nektek szólott az Ur a Hóreb hegyén a tűznek közepéből.“ *) Ha már Isten e korszak után testet vett magára, akkor a tilalom oka megszünt; és ha ő más czéljai mellett azért öltözött testbe, hogy az értelem gyengeségét elősegitse, a mely érzéki alakot igényel, akkor nemcsak igazolva van egy szobor, a mely távol levő barátunkról való felfogásunkat nagyban elősegiti, hanem egyszersmind szükség van reá.

A fő lénynek eme megtestesitése és érzékitése, mely a háromság tanának lényegét teszi, szükségképpen kell hogy gátolja a tisztább és szélesebb kegyességnek gyarapodását. Ha egy lényben összevétjük az emberi és isteni tulajdonokat, akkor elvesztik különbségöket. Az istenség fénye elenyészik. Egy testté lett istenség imádóit saját természetöknek gyarlósága erősen kisérti a végre, hogy főleg az ő emberi tulajdonaihoz ragaszkodjanak, s buzgóságuk, a helyett hogy a végetlen Istenhez emelkednék, s azt a különös jellemet öltené magára, a melyet a végetlenség áraszt, inkább emberi

*) 5. Móz. 4, 15. 16. A szöveg rendjét egy kissé megváltoztattam azért, hogy az olvasó azonnal felfoghassa annak értelmét.

érzelemmé válik, olyanná, mely a maga melegét a szenvedés, vér és halál képzetétől kölcsönzi. Az ugyan lehetséges, hogy ez istenember (hogy én is a háromság-tan idegenszerü kifejezését használjam) inkább ingerli a lelket egy tisztán szellemi istenségnél; éppen ugy, mint az a szomorujáték, mely a szemhez és a fülhöz szól, inkább érdekli a tömeget a legfelségesb jellem szemléleténél. Azonban a legkönnyebben felizgatott érzelmek nem a legmélyebbek és nem a legmaradandóbbak.

Ez az emberi isten által ihletett emberi szeretet, habár eleinte forróbb, nem növekedhetik és nem hathatja át a lelket ugy, miként az a tiszteletteljes ragaszkodás, a melyet egy végetlen szellemi atya ébreszt. Az Istenről való nemesebb képzeteknek, habár ezeket lassabban lehet felfogni, megnyugtatóbb és mindent áthatóbb ereje van, s azt eszközlik, hogy folytonosan gyarapodhatnak szépségben, életben és erélyben.

Az igaz, fogják némelyek mondani, hogy a háromságos vallás az ő három szermélye közül csak egyiket változtatta át emberré lett istenséggé, s hogy a más kettő tisztán szellemi lénynek marad. De ki nem tudja, hogy az ember ahoz az Istenhez ragaszkodik leginkább, a melyik emberré lett? Vajjon, ha az Istenség testbe öltözött, nem kötelesség az is, hogy az magát ama határok közé helyezze, a hol az emberi felfogás és rokonszenv elérhetik? Hogy a háromsághivőnek az istenségről való nézeteit sokkal inkább beszinezi az ő látható, érinthető testi istene, mint a háromságnak ama személyei, a kik a magok láthatatlan és szellemi lényökben rejtve maradnak, ez anynyira öszhangzik a mi természetünk mivoltával, hogy nem szükség jobban bebizonyitani.

Barátim, álljanak szilárdan egy tisztán szellemi istenség tana mellett. Ez egyike az éltető kegyesség nagy támaszainak és eszközeinek. Ez sokkal közelebb vezet Istenhez, mint bármely más tan tehetné. A ker. vallás egyik főczélja az, hogy nekünk egy folyton növekedő érzelmet adjon Isten közetlen jelenlétéről, hogy öntudattal birjunk róla a mi lelkünkben. Már most éppen abban a mértékben távoztatjuk el őt magunktól, a mely mértékben helyet foglalnak a mi róla való felfogásunkban a testi vagy korlátolt tulajdonok. A helyett, hogy őt magában a lélekben szemlélnők és éreznők, ő egy külső távol álló lény lesz. Egy tisztán szellemi Isten tanának kimondhatatlan jótéteménye az, hogy őt oly lénynek lehet tekinteni, a ki bennünk lakik, s szellemi természetünket el-

tölti; s az által, hogy ő egyesülve van lelkünkkel, ő a bensőiességnek és barátságnak oly tárgya lehet és lesz, a minőt semmi alakkal biró lény nem hozhat létre.

III. Az unitárismus az a rendszer, a mely kitünőleg táplálja a kegyességet, mert határozott és megismerhető tárgyat állit elé imádásul, oly lényt, a kinek természete, mig egyfelől kimondhatatlanul fenséges, addig másfelől egyszerü és alkalmas az emberi felfogásra. Minden fogalmak közül egy végetlen atyáé legmagasztosabb és mégis legkevésbbé zavarba hozó. Nem foglal ez magában öszsze nem férő eszméket. Bizonyitják ezt a mi természetünkből vett hasonlatok. Megegyezik az értelemnek amaz alaptörvényével, a melynél fogva az eredménynek megfelelő okot keresünk. Ez éppen olyan vonzó, a milyen észszerü, ugyanynyira, hogy különös rokonságban áll az előhaladott értelemmel.

Istennek magasztos egyszerüsége, a mint őt az unitárismus tanitja, az által, hogy az értelmet minden zavaró és ellentmondástól megszabaditja, őtöt az emberi gondolkozás és érzelem határain belől helyezi, különös hatalmat ad neki a lélek felett. Ellenben a háromság tana egy talány. Az emberek azt titoknak nevezik. De az nem azért titokszerü, hogy miként a vallás nagy igazságai, mérhetetlen és fenséges, hanem azért, mert öszszeférhetetlen eszméket foglal magában. Egy Isten, a ki három személyből vagy tényezőből áll, oly idegen lény, anynyira nem hasonlit a mi lelkünkhöz, és mindazokhoz, a kikkel érintkezünk; anynyira homályos, öszszeférhetetlen, ellentétes, hogy azt nem lehet oly tisztán és a valódiságnak amaz érzelmével fogni fel, a mi az ellenkező rendszernek sajátja. Egy ily különnemü lény, a ki egyszerre egy és több; a kinek természetében be van foglalva az atya és fiu viszonya, vagy más szavakkal, a ki atyja és fia önmagának; a ki személyei egyikében egyszerre a legfőbb Isten és halandó ember, mindenttudó és tudatlan, mindenható és tehetetlen; egy ily lény valóban a legzavaróbb és legelszóróbb tárgy, a minőt csak emberi gondolkozás előtt felmutatni lehet. A háromság tana, a helyett, hogy egy érthető Istent tanitana, egy ellentétes tulajdonokból öszszeállitott idegen lényt ajánl a léleknek, a mely ama sötét kor bélyegét hordja magán, midőn a ker. vallás csak halvány világot árasztott, s a beteges képzelődés a természetellenes teremtés csodáival volt teli. Midőn a lélek egy oly lényről elmélkedik, a kinek ily különböző és öszszeférhetetlen tekintete van, semmi nyugpon-

tot nem talál; és a helyett, hogy határozott és öszhangzó benyomásokat nyerne, fel van zavarva változó, határozatlan képek által. Egy ily lénynyel társalogni éppen oly nehéz, mint egy oly emberrel, a kinek három különböző arcza van, s három különböző nyelven beszél. Annak, a ki e rendszerben hiszen, el kell ezt felednie, a mikor imádkozik, különben buzgóságában nyugalmat nem talál. Ki hasonlithatja öszsze ezt tisztaságra, valódiságra és erőre nézve az egy végetlen atya egyszerü tanával?

IV. Az unitárismus hő és felvilágosult kegyességet idéz elé az által, hogy Isten jellemének feltétlen és határtalan tökélyét tanitja. Ez a legmagasabb rendü szolgálat, a mit az emberi nemnek tenni lehet. A léleknek valódi gazdagságát az istenségről való igaz és nemes fogalmak teszik. Ezeket terjeszteni anynyi, mint sokkal többet tenni az értelmes teremtés előhaladására és boldogságára, mint bármely más eszközök által. Az Isten dicsőségét elhomályositani nagyobb rosz, mint a napot kitörölni. Egy vallás jelleme és befolyása meg kell hogy feleljen azoknak a nézeteknek, melyeket az az istenségről nyújt; és tiszta a törekvés abban a rendszerben, a mely legfényesebben mutatja fel az isteni tökélyeket, hogy a legfenségesebb és legáldottabb kegyességet felébreszsze.

A háromságtannak az a végzetszerü iránya van, hogy lealázza a legfőbb lény jellemét, ámbár bizonyos vagyok a felől, hogy annak védői nem szándékoznak ily nagy roszat tenni. Ez az isteni személyek szaporitásával elveszi mindeniktől a független, mindenekre elégséges és absolut tökély dicsőségét. Ezt részletesen is belehet bizonyitani. Először is, maga az az eszme, hogy három személy az istenségben bármi tekintetben is fontos, felteszi és magában foglalja ezek mindenikének tökéletlenségét; mert világos dolog, hogy ha egy isteni személynek minden lehető hatalma, bölcsesége, szeretete és boldogsága megvan, sem ő, sem a teremtés nem nyer semmit az által, ha vele két vagy száz más személyt egyesitenek. Azt mondani, hogy neki bármi czélra is bármi mértékben is szüksége van másokra, anynyi, mint megfosztani őt a független és mindenre elégséges fenségtől. Ha a mi mennyei atyánk, a mi urunk Jézus Krisztus Istene és atyja magára nem elégséges az ő teremtményei szükségei kielégitésére; ha más személyekkel való egyesülése által valami jót végbe tud vinni, a mire egyedül nem elégséges; vagy ha igy szerez igényt a legcsekélyebb foku bizalomra és re-

ményre, a melyre ő független tulajdonai által nincs feljogositva: akkor nagyon világos, hogy nem végetlen és absolut tökélyü lény. Már most a háromság tana azt tanitja, hogy az emberi nemre nézve a legnagyobb jó a három isteni lény lételéből ered, a kiknek különböző teendőik és viszonyaik vannak a világgal szemben; és az unitáriust olyannak tekinti, a ki az emberi reményt felforgatja, az által, hogy azt állitja, hogy csupán és egyedül a Jézus Krisztus Istene és atyja Isten. Ilyen formán megkisebbiti az ő végetlen dicsőségét.

Továbbá a háromság tana lealázza a legfőbb lény jellemét az által, hogy a hivőket arra kényszeriti, hogy a kötelességeket és viszonyokat ugy oszszák fel a három személy közt, a mi őket megjelölje és megkülönböztesse; mert ez úton ellenkezésbe jön az egy végetlen személyről való legmagasztosabb fogalmakkal, a kiben minden dicsőség öszpontosulva van. Ha nekünk három isteni személyt kell imádnunk, akkor külön világnál kell azokat tekintenünk, különben egyik csupa ismétlése lesz a másiknak, csupa név és hang, a mely a léleknek semmi tárgyat, semmi értelmet nem nyújt. Mindeniknek tulajdonitni kell valami jellemet, némi sajátszerü cselekedeteket, érzelmeket és viszonyokat. Más szavakkal, mindeniknek dicsőségét meg kell rabolni, hogy mindenikre valami megkülönböztető fényt lehessen vetni. E szerint a teremtés kiválólag az atya fogalmához járul; az emberek vétkeiért való elégtétel a fiuéhoz; a megszentelés pedig, e minden cselekedetek legnemesbike, a szentlélek kiválóbb munkája. Egy még fatalisabb elosztás szerint az igazságosságnak, az istenség jogai védelmének kötelessége az atya teendője, a kegyelem adásának szeretetreméltósága pedig kiválólag a fiu osztályrészébe jut. A háromság tanának e szerencsétlen befolyásánál fogva, a melyből közönséges lélek ki nem menekülhet, az istenség dicsősége három tárgy közt levén elszórva, a helyett, hogy egyesitve lenne egy végetlen atyában, elhomályosul; és az, kinek lelkét e rendszer egészen és gyakorlatilag elfoglalta, alig tudja felfogni ama dicsőség áradozását, a melyben az egy Isten magát a maga szoros egységében a kegyes hivő lelke elé állitja.

De a legroszabbat még nem mondottam el. Azt jegyzem meg harmadszor, hogy ha az emberek három isteni személyben hisznek, oly világkormányzást kell nekik tulajdonitani, a mely működési kört szab ki nekik. Senki sem enged meg három személyt a

maga hitformájában, a nélkül, hogy azokra nézve valami teendőt ne látna. Már most világos dolog, hogy a mindenség ama rendszerének, a mely egynél több végetlen működő lényt foglal magában és igényel, szabálytalannak, rendezetlennek és a tökéletes Istenhez nem illőnek kell lenni; mert semmi oly lehető vagy gondolható jó nincs, a melyre egy ily tényező nem alkalmas. E szerint ugy is találjuk, hogy a háromság tana oly igazgatási rendszert csatol magához, a mely kiválólag lealázó az isteni jellemre nézve. Ez azt tanitja, hogy a végetlen atya illőnek látta, hogy az egész emberi nem jellemét és sorsát első szüleink kezeibe tegye le; és hogy az engedetlenségnek egy ténye miatt az egész emberi nemnek megromlott természetet kell hoznia magával, vagyis romlott erkölcscsel születnie. Azt tanitja, hogy egy rövid élet hibái, hárha azt e boldogtalan befolyás alatt kezdette és töltötte el, mégis végetlen büntetést érdemelnek, és hogy az ember oly vétekkel van terhelve, a melyet a teremtett világ semmi szenvedése nem tud kiengesztelni, a melyet csak egy végetlen lény szenvedései tudnak elmosni. A háromság tana az emberi természetnek ez állapotában oly működési kört lát, a melyet annak különböző személyei teljesitnek. Tudom, hogy midőn némely háromsághivők rendszeröknek e leirását hallják, azzal vádolhatnak engemet, hogy én a merev kálvinismus hibáit tulajdonitom nekik, azt a rendszert, a melytől ők éppen ugy irtóznak, mint mi. Azonban e leirásba a kálvinismusnak semmi sajátszerüsége sincs beléfoglalva. Én azt adtam elé, a mit az egész világon a háromság tana vezérelveinek tartok; és ama hit jóindulatu követőinek, a kik e leirástól viszszaborzadnak, nem a szónokot kell hibáztatniok, hanem a hitformákat és intézményeket, a melyek e tanokat terjesztik. A mi minket illet, mi rémülettel és sajnálattal tekintünk az Isten kormányzásáról szóló ama nézetekre, a melyek természetesen és bensőleg egyesitve vannak a háromság tanával. Azok elveszik tőlünk a mi mennyei atyánkat, s helyébe egy rideg, igazságtalan urat állitanak. A mi fiui szeretetünk és tiszteletünk ezeknek ellene támad. Mi azt mondjuk a háromsághivőnek: Érints bármit, csak az Isten tökélyeit ne. Ne vessetek semmi mocskot arra a szeplőtelen tisztaságra és szeretetreméltóságra. Mi minden hibát el tudunk türni, csak azokat nem, a melyek az Isten atyai jóságára való meggyőződést felforgatják és megingatják. Ne kényszeritsenek reánk oly rendszert, a mely a lételt átkossá teszi, s a mindenséget homályba boritja. Hagyják meg nekünk egy szabad és észszerü hit

derült világosságát, szabad és egészséges légkörét; a határtalan és kimerithetetlen szeretetü egy Isten tanának nemesitő és vigasztaló befolyását, a melyet a természet és kijelentés a legboldogitóbb öszhangzásban tanit nekünk.

V. Az unitárismus kiválólag ápolja a kegyességet, mert megegyezik a természettel, a kivülünk és bennünk levő világgal; s ez öszhang által segélyt nyújt a természetnek, és attól is segélyt fogad el, a lelket Istennel hatván át. Mi egy dicső világegyetem közepette élünk, a mely azért volt teremtve, hogy az Istenségnek tanuja és hirdetője legyen; s meg lehet várni, hogy a kijelentés legyen öszhangzásban e rendszerrel, s a léleknek Istenhez emelése által egyetemes papi hivatalt teljesitsen. Az unitárismus megegyezik a természettel. Egy atyát tanit, s mentől jobban vizsgáljuk a természetet, az is azt tanit. A bölcsészet, a mely mértékben kiszélesiti a maga nézeteit a világegyetemről, annál inkább egy fenséges és szép egységet lát abban, s szaporitja a bizonyitékokat arra nézve, hogy minden dolog egy értelemtől, egy erőtől és egy szeretettől származott. Az egész külső természet hirdeti az unitáriusnak azt az igazságot, a miben ő gyönyörködik. Ezt teszi az ő lelke is. De sem a természetben, sem a lélekben nincs semmi nyoma a három isteni személynek. A természet nem háromsághivő. Semmi vonást, semmi fogantyut nem nyujt egy három személyes szerzőre nézve. A háromság tana korlátolt rendszer, egy nehány textusba, egy nehány sorba van bezárva, a melyekben a legtöbb bölcs elme sem tudta azt felfedezni. Nincs az felirva az égre és földre, nem hordja magával minden szél, nem hangozza és nem viszhangozza az egész világegyetem. A nap és csillagok semmit sem szólnak egy három személyü Istenről. Azok mind azonegy atyáról szólnak, a kit mi imádunk. A mi füleinkbe egy és ugyanaz a szózat jön Isten szavától és munkáitól, egy teljes és átható hang, a mely tisztábbá, hangosabbá és áthatóbbá lesz, a mint figyelünk, s áldott befolyásával felemeli lelkünket a mindenható atyához.

A természet és kijelentés közti emez öszhang emeli mindkettőnek a lélek feletti hatalmát. Mindkettő azonegy benyomást tevén, e benyomást mélyebbé teszik. A gondolkozó embereknek a vallás valódiságáról való meggyőződését rendkivül emeli az arról való nézetek öszhangjának látása, a melyeket ők különböző forrásból meritnek. Az ember soha sem fogadja a kijelentést annak igazságai-

ról való oly benső meggyőződéssel, mint akkor, a midőn látja, hogy az is arra a czélra és benyomásokra törekszik, a miért minden más dolog teremtve lőn. A háromság tana ellen nem kis ellenvetés az, hogy az elszigetelt tan, a mely oly Istent nyilatkoztat ki, a milyennel a mindenségben sehol sem találkozunk. Ismétlem, három isteni személy csak néhány és oly homályos textusban található, hogy egy Milton, Locke és Newton tehetséges elméi nem tudták azokban felfedezni. A természet semmi bizonyitékot nem súg nekik. És lehetnek-e azok a lélekre nézve oly valódiak és erőteljesek, mint az az egy atya, a kinek imádására a szentirás átalános folyama és bizonysága, s a természet egyetemes szózata hivnak.

VI. Az unitárismus kedvez a kegyességnek, mert Istenről új és mindig tágasodó nézeteket nyit fel a lélek előtt. Miután ugyanazt az Istent tanitja, a kit a természet, ez által arra indit, hogy mi őt a természetben keressük. Nem szorit minket az irott betüre, habár ez az Istenségnek becses nyilatkozata. A kijelentést nem olyannak tekinti, a mely az ő másnemü tanitásaitól független; nem elkülönitett eszköznek, hanem Isten ama nagy rendszere részének, a mely az emberi lelket felvilágositja; a mely szoros kapcsolatban áll a teremtéssel és gondviseléssel, s oda czéloz, hogy azokkal közremüködjék; s a mely azért van adva, hogy minket a világegyetem könyvének olvasásában segitsen. Innen az unitárismus, a hol az emberek annak befolyását tapasztalják, oda czéloz, hogy a lelket gazdagitsa és termékenyitse; megnyitja új világosság előtt, a hol az eléáll; s a vallásos ismeret eszközeit összekapcsolván, azokat sikeresebbekké teszi. A háromságtana másfelől oda czéloz, hogy a lelket korlátozza; bezárja az irott betübe; kisebbitse a világegyetem iránti érdekeltséget; s ellenszenvet keltsen benne az Isten munkáiról való világos és kiterjedt nézetek iránt. Ezt az eredményt ki lehet magyarázni először is ha meggondoljuk, hogy a háromság tana sajátszerüségei anynyira különböznek a világegyetem tanitásaitól, hogy az, a ki egyikhez ragaszkodik, elveszti a másik iránti érdekeltségét. A három isteni személy eszméi, hogy az Isten testet veszen magára, s a végetlen teremtő az által szabaditja meg a bünösöket, hogy azok büntetését egy ártatlan lényre teszi, ez eszméket nem könnyen lehet megegyeztetni a lélekben azzal, a mit a természet egy mindenható atyáról és határtalan szellemről nyújt, a kit az egész világ bé nem foghat, s a kinek helyettese az emberi ke-

belben bűnnek nyilvánitja a vétekért tiszta és ártatlan embert büntetni.

De a háromság tana ennél is ténylegesebb befolyást gyakorol az által, hogy a lelket a világegyetemről való nemesitő nézetek elől elzárja. Oda irányul, hogy Isten munkáira homályt vessen. Azt képzelvén, hogy Jézust magasabbra kell emelni az által, hogy neki kizárólagos müködést tulajdonit az emberi nem felvilágositása és megmentése körül, abba a kisértetbe jő, hogy megvet más világosságot és befolyást; s az általa eszközölt üdvözités nagyitása czéljából hajlandó nevelni az ember jelen helyzetének sötétségét és kétségbeeső voltát. Az ily benyomást nyert lélek természetnél fogva hajlik a természetről és a társadalomról való ama nézetekhez, a melyek az elpusztulás és vétek eszméit megerősitik. Abba a kisértetbe jön, hogy neheziti az élet nyomorait, s azokban csak az isteni nem tetszésnek és büntető igazságnak nyomait látja; s eltéveszti azt, hogy azok alkalmasok arra és oda czélzók, hogy a mi tehetségeinket felébreszszék, erényeinket gyakorolják, s társadalmi kötelékeinket erősitsék. Hasonlóképp növeli az emberek bűneit, azért, hogy egy végetlen elégtétel szükségességét kimutathassa. E homályos theologia homályt vet Isten szeretetének bennünk és kivülünk levő legszeretetreméltóbb némely jeleire. A lélek dicső tehetségei, magasra törése, a jellemben levő nagy és jó iránti fogékonysága, az önzetlen és szenvedő erény iránti rokonszenve, jótékony és vallásos ösztönei, a földön fel nem található boldogság utáni szomja, mindezek mellőzve vannak, vagy zugba dobva, hogy ne zavarják az ember természeti romlottságát illető rábeszélést. Az elmét arra használják, hogy kisebbitsék azt, a mi az emberi jellemben érdekes. Mig az újonnan született csecsemőnél a szenvedély kitöréseit a vele született romlottság nyilvánulásainak tartják; addig a szeretet kitöréseit, annak kedves mosolyát, ártatlan és elfojthatatlan örömét, annak szeretetreméltóságát és szépségét nem veszik figyelembe, pedig ezek ékesebben hirdetik annak magasabb rendü természetekkel való szövetségét. Az otthon szent és gyöngéd érzelmei; a szülék fáradhatatlan őrködései és örömteljes áldozatai; a gyermekek tiszteletteljes, hálás előzékenysége, a melylyel egy koros atyának vagy anyának sirba szállását megkönnyitik; a nőnek halálnál erősebb szeretete; a fiutestvérek és leánytestvérek barátsága; a beteg ágyat körülvevő aggódó érzelem; az elnyomott hang, a mely a bánkodó szivébe vigaszt lehell; mindazok a kitar-

tó kötelességek, a melyek tiszta világot árasztanak hajlékunkra; mindezeket félremagyarázzák e rendszer szószólói, mint a melyekben semmi valódi erény nincs, sőt bizonyos természeti ellenszenv van a jóság iránt. Sőt az általam ostromlott tan legridegebb tanitványai a hit és dicsőség szenvedélyére vagy a „szentségtelen természet“ valamely más munkájára vezették viszsza az önzetlen jótékonyságnak és a kegyesség legőszintébb kifejezéseinek legmagasabb rendü törekvéseit is, ha nem voltak „igaz hittel“ összekötve. Ilyformán a háromság tanának és ezzel rokon tanoknak az a törekvése, hogy Isten jóságára fátyolt boritsanak, bemocskolják az ő legszebb munkáit, elhomályositsák amaz ártatlan és tiszta érzelmek gyönyörét, a melyeket isteni lehelet éleszt lelkünkben, hogy megfagyaszszák a természet szépségét és üdeségét, s ez úton megemészszék a kegyesség táplálékát. Tudjuk, s örömet szerez nekünk a tudat, hogy e törekvést ellensulyozza a tömegnél a vérmérséklet, a jó természet, s a hála ereje, a mely egy nehézkes rendszer békóját széttöri. De magának a tannak természeténél fogva a törekves létezik és erős; s a részrehajlatlan szemlélő gyakran látja, hogy az az életre és világegyetemre vonatkozólag sötét és lesujtó nézeteket eredményez.

Miután a háromság tana oda van irányulva, hogy a természetről való vidám és magasztos nézeteket kizárja, ugy látszik, hogy ez által nemcsak megfagylalja a szivet, hanem sérti az értelmet, az erkölcsi és vallási igazságokat illetőleg. Nem bocsátja a lelket messze ki új és felemelő tárgyakért; s ez egyik magyarázata annak a meddőségnek és gyengeségnek, a mely a theologiai iratokat általában anynyira jellemzi. Nincs miért bámulni azon, hogy a mostani theologiában nincs meg a gondolat elevensége és széles köre, mert hiszen nem egyezik meg az Isten tökélyeivel és a mindenség szellemével. Nem az örök igazságokban gyökerezik; hanem szükkeblü, gépszerü, mesterséges rendszer, durva korszakok munkája, s következőleg nem alkalmas arra, hogy azzal az új világossággal vegyüljön, a mely a legérdekesebb tárgyakat elárasztja, s hogy az eredeti és haladó elmék vivmányai s kezdeményezései közé soroztassék. Ez külön áll a lélekben, a helyett, hogy új igazságokat ragadna meg, s azokat saját táplálékává változtatná. A mai háromságos theologiában kevés kivétellel nagy mértékben hiányzik a gondolat frissesége és az az erő, hogy az érdekeltséget felébreszsze a gondolkozó emberek értelmi és szellemi szükségei kielégitésére.

Magasabb rendü elméket és nagy lelkeket látok ugyan ez uralkodó rendszer követői között; azonban ugy látszik, hogy azok lánczok között mozognak, s nyomorultul töltik be ama magas hivatásukat, hogy az emberi értelem gazdagságát szaporitsák. A theologiai vitáknál inkább azt juttatják eszembe, midőn Sámson a filisteusok szük malmában őrölt, mint azt a bátor bajnokot, a ki Istennek népe felett győzedelmeskedik, s a maga örökségének határait kiterjeszti. Már most egy oly rendszer, a mely a lelket korlátozni szándékozik, s gyengiteni fogékonyságát Istennek a világegyetemben tett nyilatkozatai iránt, enynyiben ellensége a kegyességnek, s a teremtő tiszta, örömteljes, reménydús és folyton növekedő szeretetének. Oda irányul, hogy egy szomoru hangu vallást teremtsen és tápláljon, olyant, a milyen gondolatom szerint most a keresztény világon uralkodik.

VII. Az unitárismus előmozditja a kegyességet ama magas álláspont által, melyet az a kegyességnek a Jézus Krisztus jellemében és munkájában kijelöl. Ugyanis, mi az, a mit az unitárius ember Krisztus jelleme kiváló dicsőségének tekint? Én erre azt felelem, hogy ez az ő fiui buzgalma, az az odaadás, a melylyel magát Isten akaratára és jótékony czéljaira szentelte. Ha felteszszük, hogy Jézus legfőbb Istenség, akkor az ő kegyessége valami alárendelt és nem nevezhet az ő kiváló és megkoronázó tulajdonának. Mi az ő „Istennel való egységét“ nem egy bizonyos érthetetlen lényeg-egységbe helyezzük, hanem a sziv és lélek egységébe, az ő szeretete erejébe, a mely által viszszautasitott minden elkülönitő érdeket, s magát azonositotta az ő atyja czéljaival. Más szavakkal, az ő fiui kegyessége, egész lényének az ő atyja jótékony akaratára szentelése, ez ama gyöngéd dicsőség, a melyben ő lelkünknek kinálkozik mindig; s következőleg iránta való minden rokonszenvünk, iránta való egész szeretetünk és tiszteletünk mind meg anynyi alakjai egy kegyes jellemben való gyönyörködésnek, s egész róla való ismeretünk arra ösztönöz, hogy egész természetünket és létünket Istennek szenteljük, miként ő.

Továbbá az unitárismus azt tanitja, hogy Krisztusnak az a legfenségesebb munkája és hivatala, hogy az emberi kebelben a kegyességet létrehozza és szilárditsa; s következőleg e jellemet létünk főnyereménye és czélja gyanánt állitja elénk. Előttünk a Krisztus küldetésének kiváló dicsősége abban a hatalomban áll, a melylyel ő „az atyát kijelenti,“ s a lélekben az „Isten országát“ megalapitja. Az általa viselt korona alatt azt a jelességet

értjük, a melyet ő a világegyetem legjótékonyabb munkájában élvez, azt, hogy az elveszett lelket teremtője ismeretére, szeretetére és hasonlatosságára viszszahozza. A Krisztus hivataláról való eme nézetek mellett semmi sem tetszhetik előttünk oly fontosnak, mint a felvilágosodott és mély kegyesség, és mi ezért, mint a tökély és boldogságért lelkesülünk, a melyre a természet és megváltás egyiránt inditanak.

Mi azt állitjuk, hogy a háromság tana elhomályositja és meggyengiti Krisztus jelleméről és munkájáról való eme nézeteket; s ezt az által teszi, hogy másoknak szüntelen egy összse nem illő ellentétes természetről beszél. Kisebbiti az ő kegyességének erejét. Belőle legfőbb lényt csinálván, s mint az atyával egyenlő lényt, az ő trónjára helyezvén, elforditja a lelket tőle mint Isten leggyöngédebb imádójától; mint sokkal kevesebb értékü dolgot, homályba veti az ő feláldozó engedelmességét; s az egyetemes szülő iránti egész tiszteleténél, hő szereteténél, és örömteljes önfeláldozásánál más alapot mutat arra nézve, hogy őt tiszteljük. Az ő legfőbb istenségében való hit teljesen összeférhetetlen a fiui kegyesség és példás buzgóság eszméivel. A lélek, a melyet arra tanitottak, hogy őt az atyával egyenlő fenségünek és tekintélyünek tekintse, neki mint szerető fiunak jelleme hatalmát nem igen érezheti, kinek az volt az eledele, hogy az ő atyja akaratát teljesitse. A lélek, a mely hozzá szokott, hogy őt az imádság legvégső tárgyává tegye, nem könnyen ismeri fel benne az imádás mintáját, a legfőbb lényhez vezető kalauzt. Az ő jellemei összeférhetetlenek, azok egyesülése zavaró, ugyanynyira, hogy egyik sem gyakorolhatja a maga teljes erejét a lelken.

A háromság tana továbbá valamint a Krisztus jellemét, ugy munkáját is oly világitásban tünteti fel, a mely kevéssé kedvez a kegyességnek. Nem teszi főczéljának a kegyesség előmozditását. Azt tanitja, hogy az ő küldetésének az volt a legfőbb czélja, hogy Istent engesztelje ki az emberrel, nem pedig az embert az Istennel. Azt tanitja, hogy az emberi boldogság legrettentőbb ellensége az isteni igazságosság követeléseiben és fenyegetéseiben fekszik. Innen az embereket arra vezeti, hogy Krisztust inkább azért becsüljék hogy e követeléseknek megfelelt, s e fenyegetéseket eltávoztatta, mint azért, hogy az emberi lélekben a menynyei atya iránti szeretetet felébresztette. E szerint a tömeg többre látszik becsülni a megbocsátást a kegyességnél, s nagyobb nyeremények tartja, ha Krisz-

tus szenvedései által a pokol tüzétől megmenekülhet, mintha az ő befolyása által az égi szellemet, a buzgóság lelkét megnyeri. Vajjon egy ilyen rendszer kedvező-e egy nemes és mindig fejlődő kegyességre nézve?

Egy kis kitérést tán meg fognak engedni nekem. Én e fejezetet azzal az általános észrevétellel szeretném befejezni, hogy mi a mi Jézus Krisztusról való nézeteinket vonzóbbaknak tekintjük a háromság tanéinál. Mi ugy érezzük, hogy nagyon sokat veszitenénk, ha azt a határozott jellemet és szelid fényt, a melyet ő lelkünknek nyújt, felcserélnők azokkal a zavaros és ki nem egyenlithető dicsőségekkel, a melyekkel ama rendszer őt felruházni igyekszik. Az unitárismus szerint ő oly lény, a kit meg lehet érteni, mert ő egy lélek, egy öntudatos természet. A miénkkel ellenkező hit szerint pedig ő két hasonlótlan lélekből összetett felfoghatatlan lény, a kiben egyesülve van egy véges és végetlen természet, egy gyarló és tudatlan s egy mindenható és mindenttudó lélek. És vajjon egy ily lény illő tárgya-e az emberi gondolatnak és szeretetnek? Egy más fontos megjegyzés gyanánt még azt is hozzáteszem, hogy mi Jézust a helyett, hogy három homályos és érthetetlen személy közül a másodiknak tekintenők, az elsőnek és legjelesebbnek tartjuk az ő cselekvési körében, s igy ő előttünk kiváló ragaszkodás tárgya, a melyre nézve hozzá hasonló, vagy versenytársa nem létezik. Előttünk ő első az Isten fiai között, legközelebb áll az atyához, s hozzá leginkább hasonlit. Ő legelső az Isten kegyelmének és jótékonyságának hirdetői között, s általa a legtöbb jó árad a teremtésre. Ő a legelső az Isten kegyében és szeretetében; a legkedvesebb az imádók és legkiválóbb a közbenjárók között. E nagy mindenségben, a mely azért van alkotva, hogy szerzőjének tükre legyen, mi ugy fordulunk Jézushoz, mint Isten legtisztább képéhez, s hálásan adunk neki helyet lelkeinkben, de csak a másodikat a végetlen atya után, a kire ő maga irányozza a mi legfőbb szeretetünket.

VIII. Most áttérek egy igen fontos tárgyra. Az unitárismus előmozditja a kegyességet az által, hogy az embernek *mint bűnösnek* szükségeit kielégiti. A bűnös szükségeit szinte egy szóval ki lehet fejezni. Neki a teremtő kegyelméről való biztositásra van szüksége. Neki zálog kell a végre, hogy Isten a legtisztább alaku *szeretet*, azaz, hogy az ő jósága anynyira önzetlen, szabad, teljes, erős és változhatatlan, hogy azt az ő teremtményeinek

hálátlansága és engedetlensége nem tudja feljülmulni. Ez a legyőzhetetlen szeretet, melyet a szentirás kegyelemnek nevez, és a mely nem érdemre vár, hogy az előidézze, hanem kiárad a legvétkesebbre is, ez a bűnösnek egyetlen reménye, és alkalmas arra, hogy a legbuzgóbb hálát előidézze. Már most az Istennek eme kegyelmét, a mely az eltévedt gyermeket felkeresi, s a megtérőt befogadja és megáldja, a mi hitünk oly tisztán és erélylyel hirdeti, a mit túlhaladni nem lehet. Az unitárismus egy pillanatig sem figyel azokra a közönséges tévedésekre, a melyek e tiszta tulajdonságot elhomályositják. Nem akar hallani Istennek oly boszuló haragjáról, a melyet csak vérrel lehet kioltani, oly igazságosságról, a mely vasláncczal köti meg a maga kegyelmét, mig annak igényei teljesen kielégitést találnak. Hallani sem akar arról, hogy Istennek idegen befolyásra volna szüksége, a mely az ő kegyelmét felébreszsze; hanem azt tanitja, hogy a leggyöngédebb emberi szülőnek eltévedt gyermeke iránti epekedése csak halvány képe az Isten mély és elárasztó könyörületének a vétkező ember iránt. Az unitárius az isteni léleknek a megbocsátásra való lényeges és változhatatlan hajlamát ugy tekinti, mint a mely Istennek minden igéjéből kisugárzik, különösen kisugárzik pedig a Jézus Krisztus küldetésében és kijelentésében, a ki azért élt és azért halt meg, hogy az isteni kegyelem kimerithetetlen hűségét kijelentse; és a kijelentés segélyével Istennek e tulajdonát látja mindenütt, maga körül és magában. Látja a sütő napban, az esőben, a mely roszra és háládatlanra egyaránt leszáll; a békében, a mely abban a mértékben tér viszsza a lélekbe, a mely mértékben viszszatér Istenhez és a kötelességhez; a könyörületesség érzetében, a mely önkénytelen támad az emberi lélekben az elesett és elveszett iránt; és az erkölcsi ösztönben, a mely arra tanit, hogy mi e könyört szent elv gyanánt, az Isten végetlen szeretetének kifolyása gyanánt tápláljuk. Valóban az unitárismus oly szilárdan állitja az Isten kegyelmét, hogy azt a vádat emelték ellene, miszerint a bűnöstől elveszi a büntetés félelmét — oly vádat, a melynek semmi alapja nincs; mert a mi rendszerünk azt tanitja, hogy az Isten kegyelme nem ösztönszerü gyöngédség, a mely fájdalmat nem tud okozni; hanem végtelen bölcs szeretet, a mely a maga tárgyának valódi és maradandó javát óhajtja, s következőleg azt óhajtja, hogy a bűnös először is teljesen tisztává váljék, a mely nélkül szükségképpen és változhatatlanul szégyen, szenvedés és a menynyei atyától való számüze-

tés jutna részibe. Ily módon az unitárismus hozza létre legfényesebben Istennek kegyelmét és megbocsátó jóságát; és e róla való kijelentéssel oda törekszik, hogy gyöngéd és megnyugtató kegyességet ébreszszen; hogy őszinte szabad szeretetet támaszszon, a mely bánkodik azon, hogy megsértett; szabad utálatot a bűn iránt, nem azért, hogy a bűn büntetést von maga után, hanem azért, mert ez a lelket a könyörülő atyától elválasztja.

Mi ellene mondunk a háromság tanának azért, mert elhomályositja az Isten kegyelmét. És ezt különböző útakon teszi. Már láttuk, hogy ez oly nézeteket nyújt az Isten kormányzatáról, hogy alig foghatjuk fel, hogy e tulajdon az ő jellemének része lenne. A szeretetnek vagy jótékonyságnak elve a bűnös iránti kegyelem, a maga legmagasztosabb alakjában; s ezt bizonyára nem lehet oly lénytől várni, a ki minket eredendő bűnnel terhelt életre teremtett, s a ki az ily gyarló s erőtelen természet örököseit örök büntetéssel fenyegeti. Egy ilyen teremtővel a kegyelem eszméje nem egyesülhet; sőt azt mondom, hogy ily kormányzat alatt az embernek semmi kegyelemre nincs szüksége; mert ő ily teremtő iránt semmi hódolattal nem tartoznék, és természetesen nem tudna vétket végbevinni; vétek nélkül pedig sem kegyelemre, sem megbocsátásra nem lenne szükség. E rendszernek szigorusága egy alapra helyezné őt egy sértett lénynyel. A rosz a teremtőn feneklenék.

Továbbá, a háromság tana homályt vet Isten kegyelmére azon eljárás által, a mint a megbocsátást közölve hiszi. Ez azt tanitja, hogy Isten azért bocsátja meg a bűnös büntetését, mert aval egyenlő szenvedést kapott egy ártatlan lénytől; hogy a bűnös szenvedéseit el lehet mosni egy helyettes szenvedései által, melyek az isteni igazságosságot teljesen kielégitik. És ez — a „kegyelem természete?“ Mit jelent a megbocsátás, ha nem azt, hogy a szülői szeretet ereje a megtérő gyermeket viszszafogadja? E tan az üdvözitőt azzal ruházza fel, hogy érdemet igényeljen, s joga legyen követői bűneit megbocsátani; s a bűnbánónak Isten általi elfogadtatását oly elégtétel gyanánt mutatja fel, a mely méltó az ő fia érdemeihez. És vajjon a kegyelem, a mely szabad és ki nem érdemelt szeretetet jelent, nyilvánosabbá, fénylőbbé lesz-e az által, ha a jogot és érdemet üdvösségünk alapjává teszszük? Lehetett volna-e biztosabb eszközt találni ki a végre, hogy annak szabadvolta elhomályosuljon, s a bűnös hálája, az azt igénylő uralkodótól ama szenvedő felé irányuljon, a ki teljes elégtételt ad az ő vétkeért?

Tudom, azt fogják mondani, hogy a háromság tana nagyobbitja Isten kegyelmét, mert azt tanitja, hogy ő maga gondoskodott a bűnösre nézve helyettesről. De én azt felelem, hogy az a munka, a mi itt a kegyelemnek van tulajdonitva, nem a legillőbb, arra sem alkalmas, hogy azt nyilvánitsa és a szivbe benyomja. Ezt világossá lehet tenni az életből meritett példákkal. Tegyük fel, hogy valamely hitelező bizonyos adósok iránti könyörületességből rábeszél egy jó indulatu gazdag embert, hogy neki azok helyett fizessen. Vajjon az adósok nem látnának-e nagyobb könyört, nem éreznének-e mélyebb leköteleztetést, ha őket szabadon és önkéntesen mentenék fel? És vajjon az ő hálájok nem terjed-e túl a hitelezőn a helyettesig? Vagy tegyük fel, hogy valamely szülő nem akarván engedetlen de gyenge gyermekét megbüntetni, egy erősebb gyermeket beszélne reá, hogy azt helyette elhordozza. Vajjon a hibás nem látna-e megilletőbb könyört a szabad megbocsátásban, a mely egyenesen szülői szivből ered, mint e kerülő elengedésben: és vajjon nem jőn-e kisértetbe arra nézve, hogy leghőbb szeretetével a nagylelkü szenvedő felé forduljon? A helyettesitésnek eme folyamában, a melylyel a háromság tana oly hangosan dicsekszik, az Isten könyörületessége összeszövődötté válik a helyettes jogaival és érdemeivel, és *távolabbi* oka a mi üdvösségünknek. E jogok és érdemek *közelebb* vannak, láthatóbbak és a dicsőséget kegyelemmel és könyörrel osztják el a mi szabaditásunkra. Azok eltéritik a lelket az isteni jóságtól, mint a boldogság egyetlen forrásától és csak megrenditik annak reményét. Ez anynyit teszen, mint a kegyességet gyarapodása és öröme egyik legfőbb eszközétől megfosztani. Semminek sem kellene állani a lélek és Isten könyörületessége között. Semminek sem kellene osztozni a könyörrel a mi üdvezülésünk munkájában. A Krisztus közbenjárását soha sem az igazság követelésének, az érdem igényének kellene tekinteni, hanem mindig a szeretethez és könyörhez való alkalmazkodásának. Sajnálom kimondani, hogy Krisztus, a mint őt ma a tömeg tekinti, éppen ama tulajdon gyönyörét rejti el, a melyet feltárni neki czélja volt. Félek, hogy Jézus sokak előtt inkább hordja magán a megnyerő gyöngéd könyörületesség dicsőségét, mint az ő atyja, és hogy őt a bűnös kiváló menhelyének tekintik. Vajjon ez-e az út a kegyesség sziláditására?

A háromsághivők azt képzelik, hogy rendszeröknek van egy nézete, a mely kiválólag alkalmas arra, hogy a bűnösnek békét és

reményt nyujtson, s következőleg a hálát és szeretetet előmozditsa. Ez a következő. Ők azt mondják, hogy ez egy végetlen helyettesről gondoskodik a bűnös számára, a kinél semmi sem tud nagyobbszerü szabaditást eszközölni a megterhelt lelkiismeret számára. Jézus a háromság második személye levén, alkalmas volt arra, hogy a bűnért végetlen elégtételt adjon; és mi az, kérdik, a mit az unitárismusban ezzel összse lehet hasonlitani? Nekem csupán két rövid feleletre van időm. Először is egy végetlen elégtétel tana, a helyett hogy reményünket felépitené, inkább felforgatja; mert ez végetlen szigort tételez fel abban a kormányzásban, a mely ezt megkivánja. Ha én hinném azt, a mit a háromság tana tanit, hogy sem a legkisebb hibát, sem a gyermek serdülő lelkének első bűnét nem lehet megbocsátani végetlen engesztelés nélkül, akkor én ugy érezném, hogy kimondhatatlan rémitő törvényhozás, és oly törvények alatt élek, a melyek, miként a Drákóéi, vérrel vannak irva; s a helyett, hogy az uralkodónak egy végetlen helyettesről való gondoskodását megköszönném, irtóznám azoktól a tulajdonoktól, a melyek ily eszközt szükségessé tesznek. Azt mondják ugyan közönségesen, hogy végetlen elégtételre szükség van azért, hogy a bűn alávalóságára nézve illő és mély benyomást gyakoroljon. De arról, a ki minden lelket teremtett, s beléje fogékonyságot adott, nem kell ugy gondolkozni, hogy anynyira hiányzik nála a jóság és bölcseség, hogy oly világegyetemet alkotott, a mely oly rettenetes és lealacsonitó módot igényel az engedelmesség kisajtolására, a milyen egy Istennek bűnért való szenvedése. Félek, hogy ez a végetlen helyettesről való tan, a ki a bűn büntetését azért szenvedi el, hogy Istennek ellenünk való boszuját kijelentse, s igy fentartsa az ő kormányát, anynyira ismeretes mindnyájunk előtt, hogy annak szigoru jellemét tekintetbe sem veszik. Engedjék meg tehát nekem, hogy adjam elő azt önöknek új kifejezésekkel és új felvilágositásokkal. És ha, a midőn ezt teszem, megsérteném is hallgatóim valamelyikét, arra kérem, higyjék el nekem, hogy én ezt fájdalommal, és semmi más indokból, csak abból a vágyból teszem, hogy az igazság ügyének szolgáljak. — Tegyük fel tehát, hogy egy tanitó önökhez jőne, s azt mondaná önöknek, hogy a teremtő, hogy az ő gyermekeinek megbocsásson, egy bitótófát emelt a mindenség közepére, s azon a vétkesek helyett nyilvánosan kivégzett egy végetlen lényt, az ő legfőbb istenségének osztályossát; tegyük fel, hogy ő azt állitaná, hogy ez a kivégzés azért lett létesitve, hogy a legvi-

lágosabban és legrettentőbben nyilvánuljon Istennek igazságossága, és az a végetlen szenvedés, a melyet az ő törvényei nyilvánossá tettek; s tegyük fel, hogy ő még azt is hozzátenné, hogy az ég és föld minden lakóinak e borzasztó látványra kellene irányozni szemeiket, mint az engedelmesség és erény leghatalmasabb kikényszerítésére. Nem azt mondanák-e önök neki, hogy káromolja teremtőjét? Nem azt mondanák-e neki, hogy e központi bitófa homályt vet a mindenségre; hogy az oly kormányzásnak a szelleme, a melynek megbocsátási tettei enynyire vérrel vannak irva, csupa rémület, s nem szülői szeretet; és hogy annak az engedelmességnek semmi értéke nincs, a melyet e borzasztó látványnyal kell fentartani? Nem azt mondanák-e neki, hogy bár önök gyermekkorban vannak és tökéletlenek, de mégis tudnának nemesebb indokokból cselekedni, s a bünt magasztosabb nézetekből utálni; és hogy az angyaloknak, ezeknek a szeretet tiszta lángjainak, annál kevésbbé van szüksége akasztófára és kivégzett istenre, az ők loyalitások megszilárditására? Önök ily tanitásnál mind ugy éreznének, a hogy én ezt feltettem; és mégis menynyire különbözik ez az elégtétel népszerü tanától! E tan szerint nekünk egy végetlen lényünk van, a ki arra van itélve, hogy mint helyettes szenvedje el a kereszt halálát, azt a büntetést, a mely gyalázatosabb és kiválóbb az akasztófánál, s a mely csak a rabszolgák és legnagyobb gonosztevők számára van fentartva; és ő e büntetést elszenvedi azért, hogy az Isten törvényének rettenetességét kimutassa, és bűntől való iszonyodást idézzen elé a világegyetemben. Figyelembe kell vennem, hogy a tömeg, a mely e tant vallja, nincs hozzászokva, hogy azt e világnál tekintse; hogy rendesen nem tekinti Krisztus halálát bűnfenyitő kivégzésnek, az igazságosság végetlenül rettentő alkalmazásának, a melynek czélja megmutatni, hogy nekik végetlen elégtétel nélkül semmit sem kell reménliök Istentől. Az ő lelkök egy nemes ösztönnél fogva ez ijesztő nézetektől elfordul és a szenvedő szeretetéhez, önzetlenségéhez, erkölcsi nagyságához és szépségéhez hajlik; s ilyen gondolatok által a keresztet a béke, hála, szeretet és remény forrásává teszik; s ez által gyönyörü példát nyujtanak az emberi lélek hatalmáról arra nézve, hogy az a legészszerütlenebb rendszerben is ahoz ragaszkodik, a mi jó és tisztitó. Sokan retteghetnek attól a magyarázattól, a melyet én itt adtam; de én nem tudom megkülönböztetni, hogy ez minő tekintetben lennne igaztalan az elégtétel népszerü tana iránt. Én min-

den felekezetbeli kereszténynek sajnálok megbotránkoztatni; de még inkább fájlalom közös hitünk romlottságát, a melyet kifejteni ma kényszeritve éreztem magamat.

A végetlen elégtétel tana ellen még egy második ellenvetésem is van. Ha mi azt apróra megvizsgáljuk, s kétes kifejezéseitől megszabaditjuk, akkor semmivé lesz. E tan csupa gúny. A háromsághivő azt mondja nekem, hogy nekünk e rendszer szerint végetlen helyettesünk van; hogy a végetlen Istennek tetszett a mi büntetésünket magára venni, s következőleg a megbocsátás biztossá lett. De én itt azt kérdem tőle: értem-e én önt? Azt akarja-e ön mondani, hogy a nagy Isten, a ki soha sem változik, a kinek boldogsága ugyanaz volt tegnap, az ma és örökké, hogy ez az örökkévaló lény valósággal magára vette az én bűneim büntetését, valósággal szenvedett és meghalt? Minden kegyes ember, ha e kérdéssel sarkalják, azt fogja mondani: Nem. Mit jelent tehát a végetlen elégtétel tana? Hát ezt: Isten egyesitette magával a mi természetünket, vagyis egy emberi testet és lelket; s ezek viselték el a szenvedést a mi bűneinkért; s az ezekkel való egyesülésnél fogva azt lehet mondani, hogy Isten maga hordozta el. Ilyen formán e magasztalt rendszer csak szavakból áll. A végetlen áldozat gyarló embernek bizonyul, és Istennek az áldozatban való részvéte csupa költemény. Egész tisztelettel kérdem: Adhat-e e tan csak egy pillanatnyi megnyugvást is egy elfogulatlan, gondolkozó ember lelkiismeretének? Nem ingat-e meg minden reményt az által, hogy az egész vallást gyanussá és bizonytalanná teszi? Kénytelen vagyok kimondani, hogy én ebben a fenségességnek, a bölcseségnek vagy szeretetnek semmi kinyomatát, semmi Istenhez méltót nem látok; s ha én ezt ama nemesebb hittel összehasonlitom, a mely szemeinket és sziveinket Isten lényeges könyörületességére mint egyedüli reményünkre irányozza, bámulok, hogy valaki kiváló hatást tulajdonit annak, mint oly vallásnak, mely a bűnösök számára van, s mint oly eszköznek, a mely a lelket kegyes bizalommal és szeretettel tölti el. Jól tudom, hogy némelyek azt fogják mondani, hogy én, midőn egy végetlen elégtétel tanát elvetem, megfosztom magamat az isteni kegyelem minden reményétől. Az ilyeneknek azt mondanám, önök csorbát ejtenek Isten kegyelmén. Én félelem nélkül bizom magamat a kegyelemre. Én kivánom, hogy Krisztus érettem közbenjárjon. Én az ő hozzám való viszonyát Isten legszivesebb intézkedésének tekintem. Általa „ke-

gyelem és igazság" jő hozzám az égből, s ugy tekintek az ő barátságára, mint egész jövendő létem legmagasabb rendü áldásaira. De nem kérhetem és nem merem őt arra kérni, hogy az én bűneimért végetlen elégtételt adjon; hogy Isten haragját kiengesztelje; hogy a mindenek atyját saját gyermekeivel kibékitse; s hogy előttem az isteni kegyelem karjait megnyissa, melyek engem létem legelső pillanatától kezdve körülvettek és hordoztak. Az én reménynemnek alapja a teremtőnek lényeges és határtalan kegyelme, s ennél biztosabbat nekem a mindenség nem nyujthat.

IX. Mármost rátérek amaz utolsó vizsgálódásra, a melyet nekem e beszéd kerete megenged. Ez többször volt ugyan érintve, de megérdemli, hogy tisztán előadjam. Megjegyzem tehát, hogy az unitárismus előmozditja a kegyességet, mert észszerü vallás. Ez alatt nem azt értem, hogy annak igazságait tökéletesen fel lehet fogni; mert a természetben vagy vallásban egyetlen tárgy sincs olyan, a melynek a mi gondolkozásunk határain túl számtalan viszonyai ne lennének. Azt értem, hogy annak igazságai megegyeznek egymással és minden felállitott igazsággal. Az unitárismus összhangzásban áll a kijelentés nagy és tiszta elveivel; az emberi természet törvényeivel és tehetségeivel; az erkölcsi érzelem sugallatával; és azzal a világossággal, melyet a mindenség a maga szerzőjének jellemére vet. Mi e tant vallhatjuk, a nélkül, hogy önmagunkkal ellenkeznénk, a nélkül, hogy értelmi és erkölcsi tehetségeink ellen fellázadnánk, s a nélkül, hogy keblünkben az isteni intő szózatot elhallgattatnók. S ez kimondhatatlan jótétemény; mert egy oly vallást, a mely enynyire összhangzik az észszel, lelkiismerettel és egész szellemi lényünkkel, egyetemes birodalomnak alapját vetette meg a kebelben; és a sziv, semmi ellentmondásra nem találván az értelemben, kétség és félreértés nélkül teljesen és örömmel vonzódik teremtője szeretetéhez.

Mi azt hozzuk fel a háromság ellen, a mit mindig felhoztak ellene, hogy az ellenkezik az észszel és azt lealacsonitja, s igy a lelket legroszabb gúnynak teszi ki. Ennek védői közül némelyek, a kik bátrabbak voltak, mint okosak, az „értelem alávetését" még ugy ajánlották mint előkészületet annak elfogadására. Ennek kiváló tana erőszak a mi értelmi természetünkön. Három személyét, a kik együtt annak Istenét teszik, vagy három értelem nélküli különbségre, semmit nem jelentő hangra kell feldarabolni; vagy ha nem, akkor ezek három öntudatos lényt tesznek, a kiket

semmi emberi mesterség vagy metaphysikai leleményesség sem tud egy lényny é olvasztani, a kiket valósággal nem lehet egy léleknek tekinteni, olyannak, a melynek öntudata és egy akarata legyen. Már most az oly vallási rendszer, a melynek alapelve sérti az értelmet, igen természetesen egyátalában e kiváló jellemvonáshoz alkalmazkodik, és különösen észszerütlenné lesz. Ugy látszik, hogy annak, a ki a maga hitét bármi tekintetben annál a bizonyitéknál fogva kénytelen védelmezni, hogy az emberi értelem az eset által anynyira megromlott, hogy a vallás dolgában itélni nem alkalmas, és hogy Istent tiszteljük, midőn elfogadjuk azt, a mi az értelmet megbotránkoztatja, annak semmi védelme nem marad az összetornyosult oktalanságok ellenében. Ez elvek szerint annak a vakbuzgónak, a ki igy kiáltott fel: „Hiszem mert lehetetlen", méltó jogczime volt a kanonizálásra. Az ész sokkal istenibb tehetség, mint hogy azt büntetés nélkül bántalmazni lehetne. E szerint, a mint már láttuk, a háromsági tan sok lealacsonitó tévedéssel békózza le magát; s legtermészetesebb szövetségét a kalvinismusban találja fel, ama kegyetlen hitben, a mely megfosztván az Istent kegyelmétől és az embert tehetségeitől, a keresztény vallásból kinzószert csinált a félénkek számára, kétség és gúnytárgyat a keményebb szellemüek számára. Ismét azt mondom, hogy az oly tan, a mely az észt anynyira sérti, mint a háromság, annak védőit még sokkal gonoszabb gunyolódásokra készíti elé, abban a mértékben, a melyben ez a lélekbe befészkelődik. Ez leontja az igazság és hamisság közti különbséget és válaszfalakat. Beteges izlést teremt a csodás lelkesültség költeményei, tulzásai, meglepő titkai és vad álmai iránt. Lerontja az igazság egyszerü, tiszta, és vidám szépsége iránti hajlamot. Különösen midőn az értelem lealacsonitását a kegyesség ténye gyanánt tanitja, nem csodálkozhatunk, hogy a legdurvább babonákat kiaknázzák, s a tömeg kegyetlensége lépést tart a csalás és vakbuzgóság csalásaival. Az egyház története a legjobb magyarázat az ész és vallás egymástól való elválasztásának eredményeire nézve; és ha a jelenkor sok oly babonától szabadult meg, a mely alatt a keresztény vallás és az emberi természet századokon át nyögött, akkor ennek szabadulása nagy mértékben annak köszönhető, hogy az ész a maga hoszszasan sértett jogait viszszanyerte.

Teméntelen az a sérelem, melyet az észszerütlen tanok, ha az emberek teljesen hitték, a valláson elkövettek. Az emberi léleknek egysége van. Annak külön tehetségei megfelelnek egymás-

nak. Egy élet hatja át; s annak szépsége, ereje, növekedése semmitől sem függ anynyira, mint elveinek öszhangjától és együttes müködésétől. Ezt bármelyik tehetségére nézve, különösen pedig az ész nemes és különböztető tehetségére nézve megalázni anynyi, mint azon *általános sérelmet követni* el. Nincs hamisabb nézet annál, mint hogy a szivnek az értelem törpitése által kell gyarapodni; hogy a zavaró tanok a legjobb táplálékai a kegyességnek; és hogy a vallás homályban és sötétben tenyészik legbujábban. Az ész Istenért, mint annak legfőbb tárgyáért lőn adva; s éppen érette azt ugy kell tartani, hogy szent, ép, és felvilágosodott legyen, hogy védve legyen az emberi viszszaéléstől, s szelid önbecsülés hassa át.

A lélek soha sem müködhetik oly sikeresen és örömmel, mint a mikor minden tehetségei és érzelmei közremüködnek; a mikor valamely nagy és lelkesitő tárgy gondolatot és érzelmet, észt és fogékonyságot egyaránt felhiv. Soha sem tudja magát egész erővel Istennek szentelni, ha a vezér-tehetség oly lényt lát benne, a mely őt megbotránkoztatja és megzavarja. Nekünk öszhang kell a mi benső természetünkben. Nekünk oly kegyesség kell, a mely a világosságot és melegséget egyesiti, s a melyre az értelmi tehetség jósággal tekint. Mi a vallást ugy kivánjuk eléadatni, a mely az értelem legtisztább pillanataiban, az igazság vonásait tisztábban kitünteti; a mely ingadozás helyett erőt és állandóságot gyüjt az emberi lélek haladásából. Mi azt hiszszük, hogy az unitárius keresztény vallás e szükségeket kielégiti, s ezért becsüljük mi azt, mint a kegyesség legjobb barátját.

Előadtam ezekben azokat a főbb okokat, a mikre én az unitárismus igényét alapitom a végre, hogy az a felvilágosodott, mély és boldogitó kegyességet előmozditja.

Azt kérdi talán már most valaki, hogy miért becsüljük mi a mi rendszerünket és miért épitünk templomokat annak terjesztésére? Ha megengednék nekem, hogy magamat azon lelkiismeretes unitáriusok nevében fejezzem ki, a kik tanjokat saját szivökhöz és életökhöz szabják, akkor igy felelnék: Mi azért becsüljük és azért szeretnők elterjeszteni a mi nézeteinket, mert azt hiszszük, hogy az sokkal nagyobb dicsőségben jelenti ki az Istent, és sokkal közelebb viszen minket hozzája, mint bármely más. Mi egy mély szükség tudatával birunk, a melyet a teremtett dolgok ki nem elégitenek; érezzük egy tökéletes lény szükségét, a kiben a

mi erőnk és szeretetünk öszpontosulhat, egy mindenható atyáét, a kiben a mi gyarlóságaink, tökéletlenségeink és bánataink menhelyet találnak; és ilyen lényt és atyát az unitárius keresztény vallás állit elénk. Ezért becsüljük mi azt mindenek felett. Mi minden más jóval szakithatunk. Elviselhetjük az élet legszebb kilátásainak besötétülését. De az Egy Istenről és atyáról szóló eme tiszta vigasztaló tan drágább életünknél, és ezt nem hagyhatjuk. Előttünk e hit által minden szebbé válik. Ilyen atyától származván, létünket megbecsülhetetlen adománynak tartjuk. Mi a mi atyánkkal mindenütt találkozunk, s az ő jelenléte, miként a nap, megvilágitja ösvényeinket. Látjuk őt az ő munkáiban, halljuk az ő magasztalását emelkedni minden lépten-nyomon, a hol járunk. Közel érezzük őt a mi magányunkban, s néha gyöngédebben érintkezünk vele, mint a minő az emberi barátság. Látjuk őt kötelességeinkben, s azokat annál örömestebb teljesitjük, mert ez a legjobb adomány, a mit mennyei jóltevőnknek felajánlhatunk. Sőt bár szomoru a bűn tudata, de még ez sem forgatja fel a mi békénket; mert mi az Isten kegyelmében, a mint az Jézus Krisztusban nyilvánult, kimerithetetlen forrását látjuk az erőnek, tisztaságnak és megbocsátásnak mindazok számára, a kik e mennyei ajándékokat gyermeki bizalommal keresik. — E hit által egy új, a természeti érzelemnél tisztább és nemesebb jótékonyságot érzünk támadni embertársaink iránt. Az egész emberiség iránt gazdag és szabad szeretetet látunk kiáradni a közös atyától, s e szeretet által illetve mindenkinek barátai vagyunk. Egy ilyen jó atyától, a milyenben mi hiszünk, semmi jó sem igen nagy a végre, hogy azt a világ vagy a magunk számára ne várhatnók. Mi reméljük tőle az ő saját lelkét, a mit az ő legnagyobb ajándékának tekintünk; reméljük azt a boldogságot, hogy az atyával és a fiuval való lelki egyességben mindig előhaladunk az igazságban és erényben, erőben és szeretetben. Azt mondják ugyan, hogy a mi hitünk az utolsó órában nem bizonyul horgonynak. De mi ismertünk olyanokat, a kiknek végelválását ez megdicsőitette; s ennek erejéről való tapasztalatunk a megpróbáltatás és veszély közepette bebizonyitotta, hogy az megfelel az emberi természet minden szükségeinek. Mi nem kételkedünk azon, hogy e hit őszinte követőinek a halál csak átmenet lesz ama csendes, tiszta és örömteljes hajlékokba, a melyeket Krisztus az ő tanitványainak készitett. Reméljük, hogy ott e nagy és jó szabaditóval találkozunk. A hit szemeivel már is látjuk, a mint ő égies sze-

retettel maga körül tekint mindazon különböző nézetüekre, a kik az ő szellemét befogadták. Az ő szelleme; az ő mennyei atyja akarata iránti nemes és teljes odaadás; az ő egyetemes, felülmulhatatlan jótékonysága, a melylyel a maga részéről szabadon áldozta vérét, életét az emberiség üdvösségeért; ez isteni szeretet, s nem a hitformák, nevezetek és alakok azok, a melyek akkor az ő kiváló tetszését megnyerik. Mi hiszszük, hogy e szellemet feltaláljuk minden felekezetü és nevezetü emberek tömegénél; s azt is hiszszük, hogy azok, a kik minket most kárhoztatnak, felismerik egykor a rettegett unitáriusban Krisztusnak ez egyetlen ismertető jelét, s üdvözlik őt a mi közös urunk örömére. — Előadtam ezekben azokat a nézeteket, a melyekkel mi ez épületet felépitettük. Mi Istent dicsőiteni, s a tisztább, nemesebb és boldogabb kegyességet előmozditani kivánjuk. Még ha e tanban tévedünk is, azt hiszszük, hogy ez indokok fedezni fognak minket a hibáztatás ellenében; s lefegyverzik a türelmetlenséget, a mely minket e földön az egyházból, s a mennyben a mi atyánk házából kizárni óhajt.

Bevégezzük ugy, a mint elkezdettük ez épületnek az Egyetlen élő és igaz Istennek szentelésével. Mi azért emeltük ezt a mi magán házaink közepette, hogy emlékeztessen teremtőnkre. Azért épitettük e szorgalmas városban, hogy a kegyes elmélkedés és ima számára menhely legyen. Mi ezt az örökkévaló királynak és atyának, a királyok királyának és urak urának szenteljük. Felszenteljük ezt az ő egységének, az ő hasonlithatatlan és osztatlan fenségének. Szenteljük az ő szabad, meg nem vásárolt és ki nem érdemelt kegyelme dicsőitésének. Szenteljük Jézus Krisztusnak, az ő szeretete emlékének, az ő isteni erénye gyakorlásának, amaz igazság hirdetésének, a melyet ő vérrel pecsételt meg. Szenteljük a szentléleknek, Isten megszentelő befolyásának, a világosság és erő amaz égi kifolyásainak, a melyek a kegyes lelket felkeresik és felüditik. Szenteljük az imának és magasztalásnak, melyről azt hiszszük, hogy a mennyben folytatódik és tökéletesedik. Szenteljük a társas isteni tiszteletnek, a keresztény érintkezésnek, a szentek egyességének. Szenteljük a tiszta erkölcs, közrend, józanság, egyeneslelküség és átalános jóakarat ügyének. Szenteljük a keresztény intésnek, amaz intéseknek, buzditásoknak, s komoly és gyöngéd rábeszéléseknek, a melyek a bűnöst feltartóztathatják és Istenhez viszszavezetik. Szenteljük a keresztény vigasztalásnak, amaz igazságoknak, a melyek a bánatot enyhitik, a bűnbánatot eleveni-

tik, s az emberi aggodalom és félelem terhét könnyebbitik. Szenteljük a halhatatlanség tanának, ama fenséges és örömteljes reményeknek, a melyek a siron túl terjednek. Egyszóval, mi ezt ama nagy munkának szenteljük, a mely az emberi lelket tökéletesiti, s szerzőjéhez való közelebb jutásra alkalmassá teszi. Hadd találjon itt a sziv szivet. Hadd találkozzék itt az ember Istennel. Hadd emelkedjék innen mennybe áldozati füst gyanánt a magasztalás éneke, a hála elismerése, a bűnbánat sohaja, a kegyelem imája és a szent elhatározás; hogy nemzedékeken át a szülék szent hely gyanánt hagyják örökségül e házat gyermekeiknek, a hol „Isten feléjök forditotta az ő arczát“, s zálogot adott nekik az ő örökkévaló szeretetéről.

Az Emberbarát.

BESZÉD

Tiszt. Worcester Noé hittudor emléke iránti hálaadóul. Boston, november 12, 1837.

János. 13, 34. Új parancsolatot adok nektek', hogy egymást szeressétek: a mint én szerettelek titeket, ugy szeressétek ti is egymást.

Krisztusnak az volt főczélja, hogy a világot újjáteremtse, és az emberi lényekben egy mély, nagy és tartós változást idézzen elő. Ő azért jött, hogy saját szellemét lehelje az emberekbe, hogy őket hit által magával összeköttetésbe és érdekeltségbe hozza, mi által befogadnák az ő isteni erényét, miként a szőlővesszők a törzsökből, a melyen vannak, szivják az éltető erőt, és mint a tagok a főből, melyhez szervileg kapcsolvák.

Krisztusnak különösen az volt a czélja, hogy az embereket az önzés szolgaságától megszabaditsa, és felemelje őket az isteni, önérdek nélküli szeretetre. Erről kelle hogy követőit megismerjék s hogy az által az ő vallása teljesen külön legyen választva minden korábbi intézményektől. Ő ugy vélekedett, hogy ez, mintegy jelvény a homlokon viselendő, hogy mint világosság sugározzék az ábrázatról; hogy az erkölcsöket kellemmel áraszsza el, s a rokonszenv hangját adná a szónak, és különösen, hogy erélyt adjon az akaratnak, erélyt a mások javáért tenni és szenvedni. Ime a kereszténység nagyszerü előnyeinek egyike, mely összehasonlithatatlanul nagyszerübb mint minden titokszerüség, mely nevét viselte. A keresztény vallásról való ismeretünk nem azon munkásság által mérlegelendő, hogy menynyire hatoltunk belé a hittani rendszerek mélységébe, hanem az önzéstelen szeretet természete, kiterjedése, hatályossága és magasztosságának a felfogása által, melyet Krisz-

tus, mint Istenhez való hasoulatosságunkat s mint az emberi természetnek tökéletességét elönkbe szabott.

A keresztény vallásnak ezen önérdek nélküli szeretetét Krisztustól magától kell megtanulni és senki mástól. Az a világra azelőtt is vetett némi fénysugárt egyes kitünő emberek, próféták, tudósok és törvényhozók által; de annak teljes fénye mégis Bethlehemben keletkezett. A világnak azelőtti egyetemes történelme csak töredékeny jelét mutatja fel ama szeretetnek, mely Krisztusból kisugárzott. De azt a szeretetet nem is tanulhatjuk meg egyedül az ő tanitásaiból. Nekünk az ő életével kell megismerkednünk, s különösen keresztjéhez mennünk. A kereszt volt az ő szeretetének trónja. Azon uralkodott és diadalmaskodott. A megfeszitett idvezitőnek ábrázatján erősebb kifejezés látszott, mint a milyen a haldokló küzdelemé; az a nyugodt, szelid, győzhetetlen és határtalan szeretet kifejezése volt. Ismétlem, egyedül a kereszt tanithat meg minket a jézusi szeretet erélyére és nagyszerüségére. Ott látjuk annak határtalanságát; mert ő az egész világért halt meg. Ottan tanuljuk meg annak kifogyhatatlan engesztelékenységét, mert meghalt ugyanazon ellenségeiért, a kiknek kezök az ő vérétől piroslott. Ott tanuljuk meg annak önfeláldozó erejét, mert ő az élet minden kényelméről lemondott és az emberi nem ügyeért a legkeserübb fájdalmat is eltürte. Ottan tanuljuk meg annak szellemi emelkedettségét, mert ő nem azért halt meg, hogy az embereket külső és világi javakkal gazdagitsa, hanem hogy új életet, üdeséget és tisztaságot leheljen a lelkekbe. Ott tanuljuk meg annak meszsze kiterjedő czélját; mert ő azért halt meg, hogy a halhatatlanság boldogitó eszméjét megalapitsa. Ott tanuljuk meg annak gyöngédségét és rokonszenvét; mert a világ üdveért való sok gondja közt is szive tele volt háládatossággal és szeretettel mélyen tisztelt anyja iránt. Egy szóval, ott tanuljuk meg annak isteniségét; mert ő az Isten czéljainak való teljes odaadással szenvedett, s mert szive és akaratja egy volt a mennyei atyjáéval.

Nekünk kereszténveknek az az egyik fő előnyünk, hogy a Jézus Krisztusban a tökéletes szeretetnek kijelentését birjuk. Ez a nagyszerü eszme ugy tünik ki az ő életéből és tanitásából, mint tiszta és világos valóság. Ezt érteni, annyi mint a keresztény vallás szellemét érteni. Az önzéstelen szeretetnek hasonló erélyét éleszteni bennünk: az a küldetés, melyet a keresztény vallásnak teljesiteni kell a földön.

A Krisztus szeretetének van egy jellege, melyre a keresztény világ hoszszas álma után kezd figyelmes lenni, és ez: többet tenni minden dolognál az emberiség átalakitására. Krisztus az egyént szerette. Az ő ideje előtt a jóság legbámultabb alakja a hazafiság volt. Az emberek szerették hazájokat, de semmit sem gondoltak a hazájok határain túl levő embertársaikkal, és nagyon keveset az ugyanazon földön élő egyénnel, mialatt magokat a közérdekeknek szentelték, különösen pedig annak, mit ugy hivtak, hogy az „állam dicsősége". A törvényhozó, ki arra törekedett, hogy hazáját minden vetélytárson feljül emelje intézményei által; és a harczos, hogy rabigát tegyen ellensége nyakára és honát véres borostyánnal megkoszoruzza: ezek voltak az előbbi kornak nagy és innepelt nevei. Krisztus az embert szerette, nem az emberek tömegét; szerette mindeniket és mindnyáját, nem pedig egyes országot vagy osztályt. Az emberi lény saját magáért volt kedves előtte, nem pedig azon darab földért melyen élt, nem a nyelvért, melyet beszélt, s nem is a társadalmi életben elfoglalt rangfokozatért, hanem emberi mivoltáért, szellemi természeteért és azért, hogy az Isten képére van teremtve. Az emberi állapotot illetőleg, semmi külsőség sem nevelte vagy csökkentette a Jézus rokonszenvét. Ő az emberi lelket tekintette, ezt szerette. Ezen isteni szikrát kivánta ápolni, nem tekintvén arra, hogy hol lakozott és milyen homályban volt. Ő az embert saját magáért szerette és minden embert kizárás és kivétel nélkül. Az ő tanitása nem szoritkozott csak egy bizonyos egyházra vagy ekklézsiára. A hegyen megnyitá száját és beszélt a különböző elemekből álló sokasághoz. Máskor a tó közepéről adta elő példabeszédeit a partra gyült hallgatóinak. Az ő temploma a természet, a szabad ég és föld volt; és igazsága igéje mint a természet napfényének és esőjének jótékony befolyása, áthatott mindenkit. Ő az országutakon és nyilvános helyeken élt és üdvözölte az élet minden köréből és osztályából hozzá gyült sokaságot. De ő nemcsak a sokasággal rokonszenvezett. Neki nem volt szüksége a tömegre, hogy őt lelkesitse. A legegyszerübb sorsu egyéniség is megnyerte az ő tiszteletét. A kis gyermeket karjaiba vette és megáldotta; meghallotta az útszéléről tőle alamizsnát esdő koldus kiáltását; és a halál küzdelmei közt is vigasztalta az oldala mellett haldokló gonosztevőt. Ebben tündöklött isteni bölcsesége, valamint szeretete Jézusnak: ő felfogta egy emberi lény értékét. Oly igazán felfogta azt, hogy ő, a mint hiszem, megjutalmazva érezte volna

magát tanitásaiért, nagyszerü műveiért, minden fáradsága, szenvedése és keserü haláláért egy egyszerü lélek megmentése által. Az ő szeretete az emberi lény iránt felülmulta a szülők egyetlen gyermekök iránti szeretetét. Jézus mindenekben nagy volt, de semmiben sem nagyobb, mint az emberi lény értékének a felfogásában. Előtte senki sem álmadott arról. A sokat feláldozták a kevésnek. Az emberek tömegét lábbal tapodták. A történelem azon küzdelmek és intézmények elbeszéléséből állott, mely semmit se mutatott oly kiáltólag, mint az emberi nem megvetését.

Jézus a legelső emberbarát volt. Ő egy egészen új, az emberbaráti szeretet korszakát hozta magával; és attól kezdve új szellem lebegett a társadalom megzavart vize felett, s fog lebegni mig rendet és szépséget állit elő a sötétségből és zürzavarból. Azok az emberek, kiket oktatott, és a kikbe mélyen belé oltotta az ő szellemét, jelei és élő tanui voltak, hogy új ország keletkezett. Ők olyan munkára szentelték magokat, mely azelőtt ismeretlen és egészen eredeti volt, mely azelőtt nem fogamszott meg az emberek gondolataiban. Elhagyták családjaikat, birtokaikat és családjokat, s idegen földre mentek; életöket nemcsak veszélynek tették ki, hanem fel is áldozták, hogy amaz igazságot, melyet uroktól örököltek, elterjeszszék, az igaz Istent a sötétség gyermekeivel s az idvezitőt a bűnösökkel megismertessék, hogy a jövő élet és halhatatlanság hitét a haldokló keblébe oltsák s új ösztönt adjanak az emberi léleknek. Mi ugy olvassuk az apostolok kiküldését, mintha az a dolgok természetes menete lett volna; s talán soha sem is gondolunk arra, hogy ők a cselekvésnek azelőtt teljesen ismeretlen terére léptek, hogy egy nyom se jelölte ösvényöket, hogy az az eszme, mely őket a világ megtéritésére lelkesitette, azelőtt még a legértelmesebb főben sem villant meg; hogy az a minden emberi lény iránti benső szeretet, mely arra ösztönözte, hogy tengerekre szálljanak, pusztákon az égető nap heve alatt vándoroljanak, éhségtől, fogságtól és haláltól viszsza ne rettenjenek — egy egészen új égi világosság volt, szétterjedve a földön, egy új kijelentése az istenségnek az emberi természetben. Akkor egy új hang hallatszott a földön, az ima hangja a világ megujulásáért és boldogságáért. Az egyike volt a legkülönösebb eseményeknek, sőt csodáknak, mely méltóbb a bámulásra, mint a halottak feltámasztása, hogy Judeából, a legelzártabb és kisebb tartományból, mely gyülölt és szidalmazott minden más nemzetet és irtózott az azokkal

való érintkezéstől, mint bűntől; menjenek szét férfiak, hogy hirdessék a testvéri szeretet tanát, hogy minden emberi lényt, bármenynyire elesett és megvetett légyen, biztositsanak az Isten végetlen szeretete felől; hogy lerontsák a nemzetek és osztályok közti válaszfalakat; és hogy véröket ugy ontsák, mint a vizet, az egyetemes szeretet elterjesztésének munkájában. Ily hatalmasan hatott a Jézus szelleme amaz emberek szellemére, kikkel élt. Azon idő óta a világot a barbárok hullámai özönlötték el és a sötétség kora vonult végig rajta. De némi fénysugara emez isteni világosságnak a legsűrübb sötétségen keresztül is világol reánk. Amaz új ösztön, melyet a keresztény vallás adott, soha sem volt teljesen kiirtva. Mert ama sötét korszak durva faragványa is ábrázolta a keresztjéről lefüggő Jézust; s ámbár a képmást felhasználták a babonaság terjesztésére, de az mégis hathatósabban beszélt az embereknek az emberbaráti szeretetről, mint a halál, melyet érzett és szenvedett minden emberi lényért; és olyan szeliditő és nemesitő erény állott abból elő, melynek még a barbár sem állhatott teljesen ellene. A mi korunkban a Jézus szelleme világosabban mutatja igazi és dicső hatalmát; de azért nekünk is kevés okunk lehet a dicsekvésre. A társadalom fő jellegei még mindig darabosak és önzők. Az emberi lény értéke, mint egy titok, még mindig el van rejtve a nagy többség előtt; és köztünk még a legfelvilágosultabb sem tekintett eme nagy igazság felszine alá. De mégis e pillanatban is van érdekeltség az emberi természet iránt, milyen eddig soha sem mutatkozott, van rokonszenv a szenvedő emberek iránt, szánalom azon viszszaélések és roszak miatt, melyek megrontják a társadalmat, van hit az ember lelki tehetségének tökéletesedésében, van vágy megmutatni mindenkinek egy jobb helyzetre és magasabb erényre való felemelkedés eszközeit. A megvesztegetés közepette, mely eszközzé aljasitja az embert; és a dicsvágy hajhászása közt, mely a hatalom felé törekedésben tapodja el őt: még mindig van az embernek az ember iránt tisztelete, jogainak elismerése, és egy bizonyos vágy emelésére, mely egyfelől legbiztosabb jele a Krisztus szelleme magasabb felfogásának, másfelől pedig az emberi ügyek leendő boldogabb helyzetének legbizonyosabb jóslata. Az emberiesség és igazságszeretet élesebb meg élesebb hangon szólalnak fel: a szenvedők, a rabszolgaságban élők, a tutudatlanok, a szegények, a foglyok, az árvák, a hoszszasan elhanyagolt tengerészek és a sötétségben tévelygő pogányok mel-

lett. Én nem értem csupán az emberiség számára tett új intézményeket; mert ezek nem a legbiztosabb jelei a haladásnak. A társadalom közöntudatában és az egyének közérzületében egy szabadelvübb elismerés nyomait látjuk annak, mivel az ember embertársának tartozik. A külső megkülönböztetés vakitó fénye némileg elhomályosult. A kasztok és rangkórosak előitéletei kezdenek alábbszállani. Az embernek kezd több értéke lenni mint ruhakészletének vagy czimének. Mindinkább érvényre jut az az elv, hogy a kereszténynek emberbarátnak kell lennie; hogy valójában a kereszténység vallás lényege a vértanuság szelleme az emberi nem ügye érdekében.

E tárgyat e pillanatban a szomszédságunkban történt esemény juttatta eszembe; mely ugyan kevés figyelmet keltett, de a melyet magamnak való szemrehányás nélkül nem hagyhattam megjegyzés nélkül feledésbe menni. Nehány nappal ezelőtt egy nagy és nemes keblü ember szenderült jobb létre, ki ritka példányképe volt amaz emberbaráti szeretetnek, melylyel Krisztus a világot elárasztotta; s minthogy szerencsés voltam őt közelebbről és bensőbben ismerni, mint valamenynyien itt közöttünk: kötelességemnek érzem az ő páratlan jóságáról bizonyságot tenni, s felmutatni az ő példáját mintegy kétségbevonhatlan jeléül annak, hogy a keresztény vallás mit képes mivelni az emberi lélekben. Én tiszt. Worcester Nóé urat értem, kit méltán neveztek a „béke apostolának“ s a ki pályafutását a mult héten végezte be Brightonban. Az ő nagy kora — mert szinte 80 éves volt — és a hoszszas és teljes viszszavonulás, melyre elgyengülése kényszeritette, valószinüleg az ő nevét ismeretlenné tették némelyek előtt hallgatóim közül. Valóban, szokás a jelenkorban a kitünő emberekről még éltökben elfelejtkezni, ha életök hoszszura nyúlik. A társadalom most olyan, mint egy gyorsan változó szinkép. Új szinészek szoritják le a szinpadról a régieket. A dolgok korábbi állandósága szembetünőleg csökkent. Az a tekintély, mely a koros embert megilleti, sokat hanyatlott. Az ifjak mohón kapkodnak az élet kitüntetései után. Ez a zajos, élénk és forrongó jelen anynyira felemészti az emberek gondolatait, hogy az, a ki lelépett a tevékenység mezejéről, csak oly kevéssé ismeretes a serdülő nemzedék előtt, mintha halott lenne. Nem csoda tehát, ha Worcester hittudort is elfelejtették kortársai. De a jövő helyre fogja hozni a jelenkor hibáit, és a mivelődés előhaladásában a történelem annál nagyobb kegyelettel fogja őrizni

emlékeit azon embereknek, kik korukat megelőzték, és éltöket az emberiség üdvös, de elhanyagolt érdekeinek szentelték.

Worcester hittudor fáradozásai által a háborut illetőleg vagy a béke ügyében hires emberré lett, és kiváló igényt tarthatott a közfigyelemre; és ezek nem véletlen körülményeken vagy külső befolyásokon alapultak, hanem egészen az ő személyének szilárd és sajátságos irányán. Ő mindazok között, kiket ismertem, jeleskedett a keresztény vallás szellemének széles ismerete és mély átérzése által; a rokonszenv által, melylyel a Krisztus jellemét, mint a tökéletes szeretet nyilvánulását felfogta; továbbá azon tisztelet által, melyet vallásunk szelidebb nemü erényei, az alázatosság, a megbocsátás és önzéstelen szeretet erényei iránt tanusitott. Lelkületének e megkülönböztető jellemvonása meglátszott egész életén és magaviseletén. Ez különösen azon fáradozásaiban nyert kifejezést, hogy az „egyetemes béke“ a földön létrejöjjön. Ő mélyen megrendült lelkében, mint senki sem ismerőseim között, ama természetellenes viszszásság miatt, mely a ker. vallás és a keresztény államok szelleme közt létezik; s megbotránkozott azon ellenmondáson, mely Krisztusnak a békeségről, könyörületről és megbocsátásról való tanitása és ama harczok között van, melyek szétválasztják és megrontják az egyházat és világot. Minden embernek vannak különös benyomásai, melyek kedélyén uralkodnak és arra hatnak. Egyik ember inkább megütközik valamely rosz tetten, mint a más. Az a kitünő férfiu, kiről szólok, semmi által sem rázkodott meg anynyira és semmiért sem érzett oly mély szivfájdalmat, mint midőn látta, hogy az ember a maga esztelenségében megkoronázza neme gyilkolóját a legnagyobb innepélyességgel; és a mi még roszabb, hogy a keresztény gyülöli a keresztényt, s az egyház az egyház ellen harczol; hogy a vélemény és hitágazati különbségek ellenségeskedést idéznek elő azok közt, a kiket Krisztus halála által a legszorosabb testvériségbe fűzött összse; és hogy a keresztényi buzgóságot inkább felekezetek alakitására pazarolják, a helyett, hogy Krisztus szellemét terjesztenék és az egyetemes egyház nagyobbadásán s összseolvasztásán munkálnának. A legnagyobb rosz, melyre szive és lelke irányult: a háboru, az egyenetlenség, a türelmetlenség és az erőszakoskodás volt „ az észszerüség és szeretet helyett. E gondolattól ihletve élete feladatául tűzte ki, hogy a békét e földön terjeszsze. Ez ösztön következtében hozta létre a „béke-társulatokat.“ Ez új

mozgalmat, mindenek előtt ő inditotta meg; s nem kétlem, hogy az ő neve, mint a „béke barátjáé“ növekedő tisztelettel fog átadatni a jövő kornak, mivel új életerőt adott amaz elveknek, melyek lassanként megszüntetik a háboru iszonyait és végre kioltják a harczolási szellemet.

A jó és nemeskeblü ember élettörténete, a menynyire én azzal megismerkedtem, főképpen oktató és lelkesitő. Ő saját erején tanult; önképzett ember volt. Szegény sorsban született, s huszonegy éves koráig szorgalmas földmivelő ember volt, s igy nemcsak hogy nem részesülhetett iskolai nevelésben, de még azon előnyöktől is meg volt fosztva, melyek egy boldog család körében élvezhetők. Korai házassága folytán egy nagy család fentartása gondjai nehezültek vállaira. De mégis talált vagyis inkább szakitott időt arra, hogy tudományosan kiképezhesse magát a lelkészi hivatalra, s már harminczegy éves kora előtt lelkészszé is lett. Először oly szegény ekklézsiába jutott, hogy a jövedelem még családja fentartására sem volt elegendő, s igy kénytelen volt egy jószágot haszonbérbe venni, a hol nappal ernyedetlenül dolgozott; este pedig gyakran még más gépies mesterséget is gyakorolt családja javára. Ő készitette a czipőket számokra; ez olyan foglalkozás, melyről Coleridge azt jegyezte meg, hogy a kitünő emberek legnagyobb része inkább foglalkozott ezzel, mint más mesterséggel. Dolgozó műhelye mellett tentát és papirost tartott, hogy lejegyezhesse azokat az üdvös eszméket, melyeket kigondolt, vagy azon gondolatokat, melyek eszében hirtelen megvillantak egyszerü munkálkodása közben. Én a legnagyobb örömmel emlékezem meg élettörténetének eme részéről. A kézi-munka elleni előitélet, mintha az az ember méltóságával összse nem férhetne, egyike a legészszerütlenebb és legveszélyesebb elveknek, különösen egy szabad államban. Ez mutatja, hogy mily kevéssé fogjuk fel intézményeink szellemét, és hogy mily erősen ragaszkodunk Európa régi aristokrácziájának szükkörü elveihez. Imhol egy ember, magas értelmi miveltséget párositva a jellem finomságával, mindamellett, hogy szokatlan kemény munka közt növekedett. Ez ország sokat vesztett természeti és erkölcsi erejéből, és jóllétében is akadályozva van azon oly általános hajlama által, hogy az ekét odahagyják azon kevésbbé férfias foglalkozások végett, melyekről mégis azt vélik, hogy nagyobb méltóságot és kényelmet igérnek.

Worcester hittudor első műve egy baptista lelkészhez intézett különböző levelekből állott, melyekben már jelét adta amaz iránynak, melyet később követendő vala. Ezen leveleknek a főczélja nem az volt, hogy a keresztségről felmerült vitakérdéseket eldöntsék, vagy pedig a végrehajtás módját megállapitsák, t. i. hogy az bemerités vagy ráfecskendezés által történjék-e, és hogy gyermekeket vagy csak felnőtteket kereszteljenek-e meg. Ő azt akarta kimutatni, hogy ezek csak mellékes kérdések s az ezekre vonatkozó különféle véleményeknek nem kellene a kereszténységet szétválasztani egymástól; hogy a baptisták ugynevezett „elzárkozott közönsége“ ellenkezik a keresztény vallásnak nemes, tágkörü szabad szellemével, és hogy a keresztény egyesülésnek ezen akadályát el kellene távolitani.

Egy másik müve, mely őt ismeretessé tette s kitünő helyet szerzett számára hittudományunk körében, „a szentháromságról“ irt könyve volt. És a mi méltó a megjegyzésre, e mű mngelőzte e tárgy felett folyt amaz élénk vitát, mely nehány évvel később e várost és államot oly nagy izgatottságba hozta. Worcester hittudor figyelmét erre a tárgyra nem idegen benyomások vezérelték, hanem saját tanulmánya folytán jutott arra. Ő a legszigorubb — kalvinusi — felekezetben nőtt fel. Első kételyei a szentháromságot illetőleg azon zavarból és nyugtalanságból eredtek, a melybe e hitczikk az ő kedélyét imádság közben vezette. Három személyt imádni mint egy és ugyanazon Istent, mint egy és ugyanazon lényt: ez neki feletté nehéznek sőt lehetetlennek látszott. E szerint elhatározta a szentirást kezdetétől végeig elolvasni s megvizsgálni abból a czélból, hogy az Isten és Krisztus felőli hitelveket tisztába hozza. Azok a nézetek, melyekre ily formán eljutott, anynyira különböztek előbbi nézeteitől, s némelyek oly feltünőknek tetszettek, hogy azokat a nyilvánosság elé bocsátotta a következő különös czim alatt: „Bibliai ujdonságok az Atyáról, Fiuról és Szentlélekről“. — Főczélja volt ebben kimutatni, hogy a legfőbb Isten csak egy személy, t. i. az atya; és hogy Jézus Krisztus nem ez a legfőbb isten, hanem a szónak szoros és sajátságos értelmében az ő fia. A Krisztus „sajátságos és természetes fiuságáról való“ eme nézet, melyet ő ugy értelmezett, hogy Jézus az atya valódi lényegéből származott, erősen megragadta figyelmét, s éppen oly erős meggyőződéssel ragaszkodott ehez, a menynyire csak összeegyeztethető volt az saját hibázhatósága felőli mély érzetével. De ez, mint várni le-

hetett oly bölcs és szellemdús embertől, mindinkább-inkább elmosódott elméjéből abban a mértékben, a mint szorosabban megismerkedett mestere jellemének valódi fenségével. Kiadatlan kéziratainak egyikében nézeteinek e pontbeli megváltoztatásáról számot ad, és a nélkül, hogy teljesen szakitana ama hitelvvel, mely azelőtt oly becses volt előtte: arról értesit minket, hogy az már elvesztette fontosságát az ő itélete szerint. Krisztusnak erkölcsi és szellemi méltósága oly tiszta fényben magaslott ki lelkében, hogy elhomályositotta a „természetes fiuságról“ való régi nézeteit. Egy helyen igy ir: „Nem emlékszem a szentirásban egyetlen helyre sem, a melyben a Krisztus iránti szeretetről, tiszteletről és dicséretről sró volna bármi más okból, mint az ő erkölcsi méltósága iránti tekintetből. Ezt az erkölcsi nagyságot, melylyel Jézus fel volt ruházva, a legmagasztosabbnak mondja; és azon meggyőződést nyilvánitja, hogy a kereszténveknek a „természetes méltóság“ feletti vitatkozásai igen keveset emelték mesterök iránti tiszteletöket és kevéssé szolgáltak saját előnyökre. Az a kézirat, melyet emlitettem, a hetvenegyedik éve után készült, s mintegy magyarázatul szolgál jelleméhez. Az mutatja, hogy igazságszeretete erősebb volt azon makacsságnál, melylyel az öregkoru rendesen a régi nézetekhez ragaszkodik. Mutatja felülemelkedését az elméleten, melyet inkább mint bármi egyebet sajátjának képzelt vala s a mely nagyon fáradságos tanulmány gyümölcse volt. Mutatja, milyen mélyen érezte, hogy a haladás a törvénye s czélja az ő lételének, s menynyire igyekezett is haladni egész az utolsó óráig. A „Bibliai ujdonságok“ czimü müve nagy figyelmet gerjesztett, és sokakat téritett az Isten valódi egysége tanára. Az ő nyugodt és megnyerő modora nagy befolyással birt az előitéletek és részvétlenség lefegyverzésére. Ugy tapasztalta mégis, hogy ősi hitének elhagyása miatt, sok gyanusitásnak és szemrehányásnak volt kitéve; és végre oly fájdalmas benyomást gyakorolt rá az a türelmetlenség, melyet munkája előidézett, hogy egy más rövidebb müvet adott ki, a következő czimen: „Levelek a háromság vallóihoz“, melyből Krisztus valódi szelleme sugárzott ki, s melyben előadni igyekezett, hogy a legtitokteljesebb és kétesebb tárgyak feletti véleménykülönbségeknek nem kellene a jó barátokat egymástól elválasztani, a keresztényi köteléket feloldani, az egyházakat egymástól elszaggatni s a „béke fejedelmének“ tanitványait ellenséges táborrá változtatni. E müvei oly nagy tetszésben részesültek, hogy felszóli-

tották ama jelentéktelen városnak, hol lelkészkedett, elhagyására, s Bostonban egy havi folyóirat kiadásának átvételére, a melynek neve először „Keresztény Tanitvány“ volt, most pedig a „Keresztény Vizsgáló“ czimen ismeretesebb. Ebben az időben — körülbelől huszonöt évvel ezelőtt — láttam őt először. A hosszas és nehéz munka és egy sulyos betegség nyomai meglátszottak egykori athletai alakján; de ábrázatából csupa jóság sugárzott ki, mely egyszerre bizalmat és szeretetet keltett irányában. Több éven át szokott velem értekezni azon mü vezetése felett, melynek kiadója volt. Bámulattal emlékszem viszsza az ő nyugodt, csendes és szelid természetére, melylyel megengedte abban a javitásokat és kihagyásokat, miket senki sem türt volna el oly szivesen. E folyóirat kezdetben inkább tudományos dolgok terjesztésére irányult, de az ő szelleme nem türhette az ilyen megszoritásokat, és annak egyes lapjait mind inkább-inkább felhasználta a béke és emberbaráti szeretet elveinek elhintésére. Végre ezeket az elveket teljes alakba öntve világ elébe bocsátotta, mely nagyon sokat tett jövendő pályájának eldöntésére. Egy röpiratot adott ki ily czimen: „Komoly elmélkedés a hadakozások felett“. Jóllehet névtelenül s minden ajánlás nélkül jelent meg, de azonnal magára vonta a figyelmet. Ez országban roppant sokan olvasták; aztán kiadták Angliában, s mint hallottam, több európai nyelvre is leforditották. A benyomás, melyet ezen müve tett, oly nagy volt, hogy e városban egy új társulatot alapitottak, melyet „Massachusetts-i béke társulatnak“ neveztek. Most is jól emlékszem annak megalakulására ama házban, mely akkor ez ekklézsia papi laka volt; és ha ama napon volt vagy egy boldog ember a földön, az bizonyára ez intézménynek alapitója volt. E társulat adott lételt minden más hasonló irányu társulatoknak hazánkban; s befolyása külföldre is elhatott. Worcester hittudor vette át e társulat havi közlönyének a vezetését, s négy évig ez ügynek szentelte magát lankadatlan hüséggel és buzgalommal. Kétes, ha vajjon élt-e valaha ember, a ki többet tett volna nálánál a háboru kérdését illető helyes nézetek terjesztésére és az egyetemes béke korszakának a siettetésére. Ő müködését a legsötétebb időszakban kezdette meg, midőn az egész müvelt világ fel volt rázva a háboruk által s fenyegetve katonai zsarnokságtól. De éltében mégis húsz évnél tovább élvezhette az általános békét, s láthatta ez évek sorában a nemzeteket egybefüző kötelékek szaporodását, a kereskedelmi közlekedések gyarapodását, kereszténvies érzületü fér-

fiak és tudósok közti új összeköttetések alakulását a világ különböző részeiben, és a barátságos és jótékony befolyások viszonyosságát a különböző államok közt; mindezen jelenségek elősegiteni látszanak a béke elveit, s oly reményekre jogositanak, melyekre ezelőtt egy századdal még csak gondolni is esztelenség lett volna.

A háboru eltörlése, mely ügy érdekének e jó ember egész életét szentelte, többé nem ugy tekinthető, mint képzelet játéka, vagy a fellelkesült emberbaráti szeretet álma. A háboru az emberek véleményén alapszik; és a közvélemény mind inkább-inkább megvonja attól a támogatást. A háboru az emberi természet megvetésén sarkallik, ama régi, boldogtalan szokáson, mely ugy tekinti az emberi lények tömegét, mint csupa gépeket, mint állatokat, melyeknek nincs egyéb hasznuk, mint hogy agyon lövessenek s lemészároltassanak egy uralkodó dicsőségeért; e vagy ama családnak a trónon való megmaradásaért, és azon csekélyszerü érdekek- vagy önző versenygésekért, melyek csatára tüzelték az államokat. Fogjuk fel csak jól az emberi lény saját értékét; nevelés által emeljük az emberek tömegét; értsük meg, hogy az ember arra van teremtve, hogy élvezze elidegenithetlen jogait, mivelje magas tehetségeit s alapitsa meg a maga boldogságát: s ekkor a háboru főoszlopa bizonyosan el fog esni. S nem világos-e már is, hogy e nézetek azon megvetés helyébe kezdenek lépni, a melyben eddig az embert oly sokáig tartották. — A háboru egy másik támaszra talál a szükkeblü hazafiság előitéleteiben és részrehajlásában. Ámde mihelyt a testvériség magasztos keresztényi elvét igazán felfogjuk, s ha az átalános szeretet keresztény szelleme szilárd alapot nyer: akkor a hadviselés is, az emberek eme büszkesége, előttük utálat és átok tárgyai lesznek. Mily lélekemelő szemlélni, hogyan müködnek közre az események a keresztény vallás szellemével a béke előmozditásában; hogyan hajolnak meg az elzárkozott nemzetiségek a mindinkább növekedő közlekedés előtt; s miként kezdenek a különböző nemzetek, a kölcsönös látogatás, az eszmék és termékek kicserélése, egymás nyelvének s irodalmának tanulása és az erők egyesitése által az emberiség és vallás ügyében, azon öntudatra eljutni, hogy mi mindnyájan egy nagy családhoz tartozunk. A távoli tartományokat összekapcsoló minden vasúti hálózatot ugy tekinthetünk, mint a béke megalapitásának eszközlőjét. Mindenik év, mely háboru nélkül mulik el, de a helyett a barátság és érdekek kötelékeit szorosabbra fűzi a

nemzetek között, a béke létesülésének zálogául tekintendő. Ama látnoki hit, melylyel Worcester hittudor az általános háboru közepette is egy boldogabb korszak felé tekintett, s a melyen mint hiu ábrándozáson és hiszékenységen mosolyogtak, már is még az ő legvérmesebb reményeit is felülmuló valósulást nyert az emberi ügyeknek bámulatos előhaladása által.

A háboru tárgyát illetőleg, Worcester hittudor olyan elveket állitott fel, melyek némelyek előtt tulságosaknak látszottak. Ő ugyanis ama parancsolatot: „A gonosznak ellene ne álljatok“ betüszerinti értelemben magyarázta, s azt hitte, hogy nemzetek ugy mint egyesek szintugy tökéletes biztonságot találnának mint „az igazságot betöltenék“ ama tételnek szószerinti megtartása által. Jellemének egyik legszembetünőbb vonása a szeretet hatalmába, vagy mondhatnám, mindenhatóságába vetett bizalma volt. Ő ugy vélekedett, hogy az ellenség lefegyverzésére a legbiztosabb mód: annak barátjává lenni; hogy az igazi jóakarat bizonyosabb védelem a kardnál, a durva megtámadásnál és a gyémánt falaknál. Ő azt hitte, hogy soha hatalmasabb ember Amerika földét nem tapodta Penn Vilmosnál, a ki fegyvertelenül lépett be a vadonba, és kezét, mely minden földi fegyver használatától vonakodott, a vademberek felé nyujtotta a béke és testvériség jeléül. Valami nagyszerü és magasztos volt ama rendithetetlen bizalomban, melylyel ő az erkölcsi erőnek a természeti erő feletti felsőbbségéről való meggyőződését kifejezte. Hadsergek, szilaj szenvedélyek, hirtelen harag és boszuállás lelke, mit a világ hibásan „becsület“nek nevez: előtte gyenge és alávaló eszközök voltak, a melyek inkább előidézik és siettetik azt a romlást és nyomort, a minek elháritására kell vala szolgálniok. Sokan ugy fognak vélekedni, hogy ő tévedett; ám ha ugy lenne is, fenséges eszme volt az, mely őt félrevezette.

Hetven éves korában érezte, hogy ő mint béke-predikátor missióját teljesitette, és a társulatnál levő titkári hivataláról, melyet sok éven át nagy előszeretettel és buzgósággal folytatott, lemondott. De ezen nyugalomra való viszszavonulása nem volt eredménytelen. Testi gyöngesége anynyira növekedett, hogy házát nem igen hagyhatta el, de azért egész buzgalommnl tért viszsza korábbi életének kedvencz tanulmányaihoz és két theologiai munkát irt, egyiket az „Elégtételről“, másikat az „Erkölcsi romlottságról“, melyeket e tárgyakról irt könyvek közt a legérdekesebbnek találok. Ezen iratai, különösen az utóbbi, nem találtak oly nagy népszerü-

ségre, mint a hogy megérdemelték volna, az irmodor gyengesége miatt, melynek oka az ő hiányos nevelésében keresendő és a mely természetesen az évekkel mindinkább növekedett. Én itten az ő irmodorának terjedelmességét s a gondolatok tömörítésére megkivántató képesség hiányát értem. Egyébiránt művei kifejezés tekintetében sem értéktelenek. Egyszerűek és világosak, s nagy mértékben bővölködnek elmés mondatokban és azon vonzó tulajdonsággal birnak, melyet az eredeti gondolkozás szokott a műnek kölcsönözni. Ő valóban eredeti iró volt; nem abban az értelemben, mintha nagy felfedezéseket tett volna, hanem mert saját eszéből irt, s nem könyvekből vagy hagyományokból. A mit ő irt, meglehet, az előtt is létezett, de az ő szükebbkörü olvasottsága miatt az előtte új volt, s egy új feltalálás üdeségével jött neki. Némelykor nagy gondolatok villantak meg eszében, mintha ihletve lett volna; utolsó könyvének irásakor ugy látszik, mintha valami rendkivüli világosság közlését érezte volna felülről. Életének hetvenötödik éve után megszünt könyveket irni; de elméje tevékenységéből semmit sem vesztett. Egy nehéz betegség következtében anynyira elgyengült, hogy némelykor alig birt néhány perczig is társalogni; mégis a napok főbb mozgalmaiban oly érdekeltséggel vett részt, mely az ifjukor élénkségétől csak szelidsége és vidám bizalma által különbözött. Midőn hallotta, hogy városaink némelyikében átheista elveket kezdenek terjeszteni, igen elszomorodott; és magát új vizsgálódásokra adta, hogy az Isten lételét és tökélyeit bebizonyitsa, remélvén, hogy munkája által, tévelygő embertársainak javára lehet. E czélból, a természetet kezdette tanulmányozni, mint fenséges tanubizonyságát mindenható alkotójának. Soha sem fogom elfeledni azt a gyönyörérzetet, mely kevés idővel ezelőtt, arczán mutatkozott, a mint beszélte nekem, hogy éppen most olvasta a korálok történetét, ama kis állatokét, melyekből a tengerben sziget képződik. Mily csodálatosan jelentette ki magát az isteni gondviselés — kiáltott fel — ezen kis teremtményekben! — Az utolsó tárgy, melyre figyelmét forditotta, a rabszolgaság volt. Szelid lelke sohasem tudott kibékülni azzal a módszerrel, melylyel ezt a rosz intézményt gyakran megtámadják; de e baj nagyságát mélyen érezte, s több értekezést hagyott hátra mind errol, mind az előbbi tárgyról, melyek, ha nem találtatnak is alkalmasoknak a kiadásra, mégis bizonyságot tesznek azon mély és őszinte érdekeltségről, melyet az emberiség ügye iránt tanusitott.

Ime ezekben előadám egy derék ember élettörténetének vázlatát, ki ugy élt és halt meg, mint nemének barátja, s mint a kit barátjai szerettek és bámultak. Az ő lényének különösen két vonása gyakorolt rám mély benyomást. Az első az ő jellemének egysége és öszhangzata volt. Benne nem voltak szétváló és viszálykodó elemek. Egész természete egy forró és szeplőtlen szeretetbe olvadott és központosult. Az ő elhivatása az volt, hogy a békét hirdesse, és hirdette is nemcsak meghatározott napokon, hanem teljes életében. A béke szelleme rezgett szava hangjában. Az sugárzott ki tiszteletre méltó ábrázatából. Ő azt oda vitte, a hol legkevésbbé található fel, t. i. a vallásos vitatkozásokba, melyek nagy hevességgel dühöngtek körüle, de a melyek sohasem ingerelték őt haragos szóra vagy türelmetlenségre. Minden tőle vett benyomásaim öszhangzatosak. Nem emlékszem egyetlen zavart hangra is az ő szép életében. És ez a tiszta s derült kedélynyugalom nem az érzéketlenség vagy félénk békeszeretet eredménye volt; mert egész életében harczolt az ellen, mit tévelynek gondolt. A világgal sohasem lépett alkuba, de azért éppen oly mélyen, őszintén és állandóan szerette, mintha az tapsokkal és örömriadással fogadta volna minden nézetét.

A másik mély benyomás, melyet tőle nyertem, az ő lelkének önelégültsége, a külső dolgoktól való függetlensége volt. Sok éven át gyengélkedett és gyakran nagy fájdalmakat állott ki; nagyon szegényes helyzete a legszigorubb gazdálkodásra és munkára kényszeritette; s néha az a hir keringett felőle — ámbár hamisan — hogy az élet fentartására szükséges mindennapi kenyere is hiányzott. Ily sulyos megpróbáltatások és szegényes helyzet daczára is egyike volt a legmegelégültebb embereknek. Öregkoráról ugy beszélt, mint életének egyik, ha nem a legboldogabb szakáról. Társalgásában az ő mély vallásos érzelme leggyakrabban nyilatkozott a háladat alakjában, mint bármi más módon. Midőn utolsó éveiben meglátogattam, derült ábrázatát szemléltem, vidám hangját hallottam, s láttam azt az ifjui kiváncsiságot, melylyel különféle könyveket olvasott, és tanulmányozta az emberiség nagyszerü érdekeit: ekkor éreztem valójában, hogy a külvilágból mily kevés kivántatik a mi boldogságunkra. Éreztem a nagyságát amaz emberi szellemnek, mely ilyen örömet birt a maga számára saját erején teremteni. De másfelől éreztem az esztelenségét és könnyelmüségét is ama jelenleg divatozó világiasságnak, mely, mig a veszendő kül-

javakat összehalmozza, addig halhatatlan lelkét elhanyagolja. Midőn házát elhagytam és a város felé tértem, igy szóltam magamban, menynyivel gazdagabb ez a szegény ember azon dúsgazdagoknál, kik amott laknak, és megszégyeltem magam, hogy én sem vagyok egészen független a világi javaktól. Én mindig boldognak érzettem magam, midőn kötelezettségemet s hálámat kifejezhettem azok iránt, a kiket szivem és lelkem jóltevőinek kellett tartanom; s én Worcester hittudornak tartozom annak kinyilvánitásával, hogy a vele való ismerettség engem a Krisztus szellemének s az emberi méltóságnak tisztább felfogására tanitott.

Ő már egy jobb létre szenderült, hogy megjutalmazását elvegye. Ő ama tulvilágba, a melynek oly gazdag és becses zálogát hordozá saját szivében, a béke világába költözött. Eltávozott Jézus Krisztushoz, kinek szellemét oly mélyen felfogta és sajátjává tette; elment az Istenhez, kinek egyetemes, hoszszutürő és mindent átölelő szeretetét anynyira imádta és tisztelte, és erejéhez képest saját életében nyilvánvalóvá is tette. De ő nem távozott el egészen; szivét illetőleg nem; mert bizonyos vagyok abban, hogy egy jobb világ még emelte, s nem oltotta ki az ő szeretetét neme iránt; befolyását illetőleg sem távozott el, mert eszméi fenmaradnak műveiben,s emlékét mint drága kincset, sokan meg fogják őrizni keblökben. Egy oly szép és nemes szellemnek meg kellene sokszorozódnia azokban, kik előtt ő ismeretes volt. Vajha mindnyájan az ő szelleme által Isten iránt hálásabb és örömteljesebb tiszteletre, embertársaink iránt pedig tisztább, bensőbb és nemesebblelkü szeretetre buzdulnánk!

A Háboruról.

BESZÉD

Bostonban 1816-ban a congregationalis egyház lelkészei évi gyülésén.

Ezsaiás II. 4. Egy nép más nép ellen fegyvert nem von, se pedig hadakozást nem tanulnak.

Előadásom alapjául oly tárgyat választottam, mely első tekintetre a jelen alkalomhoz nem látszhatik egészen illőnek, tudniillik a háborut. Sokan ugy vélekedhetnének, miszerint olyan beszédnek, mely oly gyülekezet előtt tartatik, mely nagyobbára a vallás szolgáiból áll, ennek a szent hivatalnak kötelességeire, veszélyeire és előmozditó eszközeire kellene szoritkozni. Engem azonban ezen tárgy választására nemcsak annak észlelete vezetett, hogy századokig tartott szunnyadás után a keresztény vallás a maga békeszerető jellemének tudatára látszik ébredni, hanem az is, mert ugy vettem észre, hogy ez a gyülekezet a jelen évi ünnepélyes alkalommal elmélkedése tárgyaul akarja kitűzni azt a fontos kérdést: vajjon nem lehetne-e módokat és eszközöket találni a közvéleményt a háboru természetéről és erkölcsellenes voltáról felvilágositni. Nem óhajtom, hogy ezt a tárgyat mint más közönséges tárgyat csak megbeszéljük és ismét elejtsük. Attól félek, hogy elfoglaltságunkban a szokásos roszalás kimondásával megelégszünk, s miután ez uton lelkiismeretünket megnyugtattuk, viszszasülyedünk előbbeni közönyünkbe és az emberi szenvedély e borzasztó vihara dühöngésének éppen oly benső érdek nélküli szemlélői leszünk, mint ezelőtt. Elhatároztam tehát önöknek szivökre kötni azt a kötelességet, hogy viszont és kitartóan törekedjenek a barbár időknek e hitvány emlékét, a kereszténység elveinek ezt a legdurvább meggyalázását megsemmisiteni, egyszersmind tért engedek azon reménynek is,

hogy önökben ezt az elhatározást felébreszthetem. Biztosan hiszem, hogy nem meszsze van az a nap, melyben a keresztények hálával és szeretettel tekintendenek viszsza azokra a férfiakra, a kik a czivakodás és vérontás korában az emberiség tökéletesedése iránt nemes reményt tápláltak magokban, az erkölcsellenes előitélet hatalmával szembeszállottak, az általános sötétség közepette a kereszténység szelid világát tündökölni segitették s ez által egy új békés korszakot hoztak be az emberi nemzet történelmébe. Bárcsak önök is, kedves testvéreim, bele foglaltatnának abba a hálás viszszaemlékezésbe, melyet az a nap elé fog idézni.

A háboru nyomorai és bűnei, forrásai és óvszerei lesznek jelen elmélkedésünknek tárgyai.

Mikor az ember a háboru nyomorait és büneit szándékszik előadni, nincs kitéve annak a kisértésnek, hogy nem valódi és tulzott rémitéshez folyamodjék. Semmi éles festés sem közelitheti meg a valóságot. Sajnos, hogy még szükséges a háborut kisérő nyomoknak ecsetelése, hogy erélyos tevékenységre ébresztessünk. Csak annak meggondolásának is, hogy emberi lények tudásuk egész összegét s minden tehetségeiket arra forditják, hogy egymást kölcsönösen megsemmisitsék, borzadalmat kellene bennünk kelteni. De e tekintetben érzékeink szerfelett lusták és elhaltak. Ugy tetszik, hogy a részvétnek megszokott érzete is elköltözik belölünk a háboru hallatára. Egyetlen embertársunknak szenvedése és halála gyakran gyöngéd és tevékeny rokonérzetet kelt bennünk; de e rokonérzet legkisebb felgerjedése nélkül hallgatunk azokról az ezerekről, kik háboruban a kinzás minden nemeit türik. Béke idején egyetlen gyilkosság a velőkig átjár; de a háboru számtalan gyilkolásait mint mulattató közleményeket vesszük tudomásul. Egyetlen gonosztevőnek kivégeztetése leverőleg hat a kedélyre, és az emberszeretet abban fáradozik, hogy a halálos büntetés helyébe, a büntetés szelidebb nemét hozza bé. De az emberi jó indulat eddigelé még alig mutatott némi törekvést arra, hogy a csatáknak ama számtalan áldozatait, a kik a halál áldozati oltárán elvérzenek, a hirtelen és korai halál elől elragadja. Ez az érzéketlenség parancsolja nekünk, hogy a háborunak nyomorait és büneit a boszankodás élénk sőt éles érzetével legrészletesebb vonásaikban az emberek lelke eleibe tárjuk. A háboru nyomorait annak természetéből is nagyon könnyü kivenni. Háboru alatt azt értjük, hogy a népek végül testi erőhöz, erőszakhoz, a pusztitásnak és meg-

semmisitésnek legbiztosabb eszközeihez folyamodnak. A háboruban látjuk, hogy valamely nép, minden hatalmát, okosságát, bátorságát, tevékenységét és segédeszközeit öszpontositja, hogy ellenfelére fájdalmat és halált vigyen. A föld gyomrát felkutatják, a legerősebb elemeket egymással összekötik, a természetnek és mesterségnek minden erejét kimeritik, hogy az ember erejét emeljék a végre, hogy embertársát megsemmisitse.

Akarjátok-e látni azt a pusztitást, a melyet az ember a maga eszközeivel felfegyverkezetten véghez vihet? Tekintsetek arra a kiterjedett vidékre, mely elpusztitva s romokkal boritva van; erdei összse vannak kuszálva, mintha a villám zuzta volna összse; falvai le vannak rontva, mint földingástól; gabnamezői el vannak pusztitva, mintha vihar dühöngött volna felettök. Nem sokkal ez előtt a nap nem sütött a föld annál szebb és boldogabb tájára. De rabló hadsergek vonultak azon végig; a háboru reá vetette haragos tekintetét, s gazdagsága és áldása eltünt. Összegyültek oda ezerek és tizezerek a legtávolabbi tájakról, nem azért, hogy mint testvérek összseölelkezzenek, hanem hogy a testvéri szeretet összseköttetését egymásnak felmondják; ezerek vágattak le és morzsoltattak összse rajta, mint a polyva a széltől az élet teljes erejében, midőn legkevésbbé voltak készen a halálra.

Menjetek el, barátim, gondolatban egy uj csatatérre, itt egy rakás elhullottat találtok, kik vérökben usznak; testök meg van csonkitva, tagjaik szétszórva s az emberi alaknak és kinézésnek csaknem minden nyoma meg van rajtok semmisitve. Amott egy csomó eltaposott fekszik, kiknek összszezuzott és eltorzitott tagjain a csata-ló ott hagyta patkójának nyomait. Látunk ott olyanokat, kik ennél még irtózatosabban szenvednek; még élnek, de remény és vigasztalás nélkül élnek. Az igazság keze a vétkessel egy csapással elbánik; de a háboru áldozatai vak, irányzatlan csapások által hullván el, gyakran csak hoszszas halálos küzdelem után lehellik ki életöket. Mély hörgésök nem találkozik rokonérzettel; tagjaik a fájdalomtól rángatózva a földön tekerődzenek; száraz ajkaik égnek a szomjuságtól, sebeik szabadon állanak a levegő és a hideg előtt; a családaikra és honukra való visszaemlékezés felszáll lelkökbe, de a barátságnak vagy vigasztalásnak egy hangja sem érinti füleiket. A rémitő látvány közepette látjátok már a ragadozó madarakat és a vad állatokat a halottakon vagy haldoklókon táplálkozni, és emberi fosztogatókat, kik az elesteknek még meleg hul-

láit kirabolják. És ha szemeiteket a csatatéren tul vetitek s kiséritek a győzelmes hadserget a mint ellenfelét üldözi; az országutat halottakkal teritve látjátok, elszéledett nyájakat, letarolt mezőket, füstölgő romokat, és a boldogtalan menekvő lakósokat szükségben és kétségbeesésben; és ezzel egyetlen egy csatának rémségei sincsenek még kimeritve. A legmélyebb sebek, melyeket ejt, csendesen, titokban és tartósan vérzenek; az özvegynek, a védtelen gyermeknek, az elaggott szülőknek szemeiből olvashatni azt, s a szeretetből, melyet az elestek emléke fenntart, és a mely a bánat könynyeit hullatja, hogy azoknak utolsó küzdelmökben nem nyujthatott segedelmet.

Arra hivtalak fel titeket, hogy gondolatban járjunk bé egy csatatért, de annál van még irtózatosabb jelenet is, melyet a háboru elönkbe tár. Ez a látvány egy ostromolt város. A történelem legirtózatosabb lapjai közé tartoznak azok, melyek jól megerősitett helyek bevételéről szólanak. Ostrom alatt álló városban mindenféle nemü és koru emberek vannak együtt, nők, gyermekek, öregek, betegek. Éjjel nappal körülöttük repkednek a halálnak és tüznek kilött golyói; látják az ellenség közeledését, a védmüvek összerombolását, védőik erejének tünedezését. Az éhhaláston gyötörtetnek és pusztitatnak s az éhséget ragályos betegségek kisérik. Végül megkezdődik a támadás, minden védmű leromboltatik, és egy féktelen, az ellentállás által felbőszitett, a szenvedély és düh által feltüzelt csapat vonul végig az utczákon. A család békés hajléka megsértetik, s az istenháza sem szentély többé. A tisztes oltár nem nyujt oltalmat, a női tisztaság nem biztositást. Ha a nő, az apa, testvér, férj vagy fiu meggyilkolásakor megkiméltetik, oly sorsnak marad martalékul, mely mellett a halál kegyelemnek látszik. Ily szivszaggató jelenetekben a történelem nagyon is gazdag s mi jobb gyümölcsöt várhatunk is a háborutól?

Ezek a legszokottabb és legfeltünőbb jelenségek, azok közül, melyeket a háboru nyujt; de vannak még titkos hatásai is, a melyek kevésbbé élénken érintik az érzékeket és a képzelődést, de annál inkább meghatják a gondolkodó és jóindulatu lelket. Vizsgáljátok meg legelsőbben is azoknak állapotát, a kik közetlenül érdekelve vannak a háboruban. A katonának a csatábani szenvedéseit már láttuk; de szenvedései nem szoritkoznak csak a csata pillanatára. A háboru szakadatlan folytatása oly fáradalmaknak és erőmegfeszitéseknek, melyek az emberi természetre nézve igen

terhesek. A halál a fegyveren kivül más eszközöket is használ: kiszámitották, hogy a rendes háborukban többen halnak el betegségekben, mint ütközetekben. Ezer meg ezer ifju ember pusztul el és hal meg a miatt, hogy a hoszszu és sebes menetekben kimerül, elerőtlenedik az egészségtelen eledel miatt, s mert a szélnek és viharnak folytonosan ki van téve; a mértékfeletti erőmegfeszités miatt a nap égető melegében, s mert a nedves földön a hideg éjjeli levegőben nem nyughatik meg. Azt reméllették, hogy ha már el kell esniök, azon esnek el, a mit ők a becsület ágyának neveznek; de egy dicstelen, megtömött kórházban halnak el, körülvéve gyászos jelenetektől, a fájdalom jajjaitól, távol honuktól s minden barátaiktól, nélkülözve a szeretet készséges szolgálatait, a melyekre a betegség és elhanyatló élet mindig igényt tart.

Vizsgáljuk meg továbbá a háboru hatását azok jellemére, a kik üzik. Bészegődnek gyilkolni, oda adják magokat szolgai eszközökül, mint alkalmas gépek a hatalmasok kezeibe, hogy a legvérengzőbb megbizatásokat hajtsák végre, a nélkül, hogy az ügynek, melyre felhasználtatnak, az igazságos voltára gondolnának. Mily iskola ez az emberi jellem számára! Oly emberektől, kik a csatában vad kegyetlenségre neveltetnek, véres tettek végbevitelére vezéreltetnek, és arra szoktattatnak, hogy emberéletet minden habozás és minden lelkiismereti furdalások nélkül vegyenek el; a kik arra tanitatnak, hogy csak az értelem nélküli bátorságot nézzék erénynek; kik fosztogatás által vesztegetésre, folytonos merényletek és veszélyek által gondtalanságra vezettetve, a békében viszont meggyengülendő vas fegyelem által fékeztetnek, és a tábori, váltakozó, rendetlen életmód által a rendes élet nyugodt, öntudatos és egyforma tevékenységére alkalmatlanokká tétetnek, ily emberektől várhatunk-e egyebet, mint az emberi jogok és isteni törvények megvetését? A katona hivatásának természete által mintegy erőszakoltatik arra, hogy a halál gondolatából játékot üzzön, azzal daczoljon, hogy kinevesse, s igy igen természetesen az örök igazságszolgáltatásra való gondolatot is egészen elüzi magától; s bár minden emberek között van is leginkább kitéve a hirtelen halálnak, mégis gyakran minden emberek között ő van legkevésbbé elkészülve, hogy birája előtt megjelenjék.

Azok a hatások, melyeket a háboru az államra általában, annak jóllétére, erkölcsiségére és polgári intézvényeire gyakorol, habár kevésbbé szembeötlők, mint azok, melyeket a katonaság

szenved miatta, mégis éppen olyan szerencsétlenek. Hányszor nem sülyed szegénységbe akárhány ország azért, hogy egy oly háborut folytasson le, melyben semmi érdeke sincsen. A közterhek gyarapodnak, mig ellenben az azok hordozhatására szolgáló eszközök megapadnak. A beljavitások elhanyagoltatnak. Az állam jövedelmeit a hadi készületek kimeritik, vagy titkos csatornákon oly aljas emberek zsebébe folynak, kiket a háboru hatalomra és hivatalokra emel. A béke rendes foglalkozásai megzavartatnak; az ipar sok ágaiban egészen meggátoltatik és fennakad. A munkás, a nélkülözéstől leveretten, és éhséget szenvedő családjának jajgatásán kétségbe esve, katonának áll, oly ügy szolgálatában, melyet elitél; ez által az ország megfosztatik legerőteljesebb népességétől. A nép kiszivatik és elszegényedik, mig a háboru okozói életélvezeteik egyikében sem korlátolják magokat, sőt inkább néha az ország kirablásából és nyomoraiból táplálkoznak.

Éppen ilyen gyászos befolyást gyakorol a háboru a társadalom erkölcseire. Az ipar szüneteléseneveli a szükséget, a sinylődők pedig bünös eszközökhöz folyamodnak, hogy magokat fenntarthassák. A megnyügzött és veszélyeztetett kereskedés elveszti feddhetetlen tisztes jellemét s a ravaszságnak és czinkosságnak rendszerévé válik. A harczias tettek bámulása megrontja az állami társulat iránti erkölcsi érzést. A keresztényi szelidebb erkölcsöket, az a szerencsétlen diszfény, mely a vad, kegyetlen bátorság körül halmozódik, egészen elhomályositja. A nagylelküek, a szeretetben gazdagok, a könyörületes szivüek, a megbocsátók, azok, kiket Jézus boldogoknak és jutalomra méltóknak nevezett, kénytelenek félrevonulni a hős előtt, kinek jelleme nem csak vérrel, de néha a legaljasabb bünökkel is bé van mocskolva, és a ki e mocskokat egyetlen győzelemmel mind lemossa. Különösen pedig az által árt a háboru a nép erkölcsi érzületének, hogy megtanitja a népet arra, hogy az emberi természetet hitványnak s egy ember életét csak ugy nézze, mint egy féregét, vagy más oktalan teremtményét.

A háboru a társadalomban barátságtalan és gonosz indulatokat terjeszt. A népek a kölcsönös bántalmak által elkeseritve égnek a vágytól, hogy egymást megalázzák és megrontsák. Valóságos örömmel hallgatják, hogy az éhség, ragály, szükség, veszteségek és azok a szörnyü vereségek, melyekkel Isten a bünös országokat meg szokta látogatni, az ellenséges országot pusz-

titják. Embertársaik ezereinek legyilkolása a helyett, hogy rokonérzetet keltene bennök, őrült örömujjongást idéz elé; kivilágitják hallattára házaikat, s az egész országot elkábitja az öröm mámora. Enynyire megfásul az ember szive; legroszabb szenvedélyei nyernek tápot: megszünteti a közös emberi természet kötelékeit és rokonszenvét. Ha az ég meghallgatná a hadakozó nemzetek imáját, vagy jobban mondva: káromlásait, az egész föld már régóta pusztaság volna.

De a háboru nemcsak a társadalom jóllétét és erkölcsiségét támadja meg; befolyása az ország politikai állapotát is éppen ugy fenyegeti. A kormányt veszélyes jogokkal ruházza fel, növeli az által függőknek és az elnyomás eszközeinek számát, s oly hatalmat teremt, mely tevékeny és nagyravágyó emberek kezében az állami szabad szervezetet veszedelemnek teszi ki. A háboru a maga számára egy sereget szervez, oly emberekből, kik a polgár fogalmat és érzést a katona fogalomba és érzésbe beolvadni, elenyészni engedik; kiket szokásaik az államtól elszakitanak; kikben az uralkodó érzés, a parancsnok iránti engedelmesség; kiket a tábori élet a zsarnoki uralkodáshoz szoktat, kiknek természetükké válik czéljaikat erőszak által érni el, s embertársaik jogaiból és boldogságából játékot űzni; a kik lázongásban, kalandokban és veszélyekben találják örömüket, s megvetéssel és undorral fordulnak el a béke csendes müveitől. Csodálkozunk-e, ha az állam ilyetén oltalmazói lenézéssel tekintenek az oltalmazottak gyengeségeire, és aljas eszközökül adják magukat oda oly szabadság megsemmisitésére, melyet ők magok nem élveznek? Oly államban, melyben a katonai osztálynak elsőség adatik, a szabadság nem lehet állandó. Azokat az erőszakoskodásokat, melyeket benn véghez viszen a hatalom, külgyőzelmekkel szokta elmosni. Az államnak lényeges érdekei és jogai egy ál- és baljóslatu dicsőségnek feláldoztatnak. Az országnak értelmisége és ereje, a helyett, hogy a jogbitorlás ellen védfalul álljon, harczias tettekben meriti ki és semmisiti meg magát. A legtevékenyebb és legmagasabbra törő polgárok a seregbe rohannak és a hatalomnak szolgálatába szegődnek, mely kitüntetéseket osztogat. A nemzet győzedelmeskedik, de fáradozásának és küzdelmeinek jutalma egy járom lesz, mely éppen ugy kinozza őt, mint az, a melyet ő vet más államokra.

E szerint a háborut azon legirtozatosabb csapások közé kell számitanunk, melyek a bünös világot érhetik; és — a mi különös

tekintetet érdemel — természetében fekszik az a törekvés, hogy végnélkül szaporodjék és állandó legyen. Azzal a vérrel táplálkozik és erősiti magát, melyet kiont Azok a szenvedélyek, melyek okozzák, kielégitetésök után erőben és hevességben még gyarapodnak. A harczi szerencsétől kegyelt nemzet győzelmi mámorában, uj babérok után eseng; mig a meggyőzött nemzet, a megveretés által ingereltetve, türelmetlenül ég, hogy becsületét helyreállitsa s veszteségeit kárpótolja. A béke fegyvernyugvássá válik, kis nyugalommá a láz közepette, kis időhaladékká, mely alatt a felek fegyvereiket kiköszörüljék s a bekövetkezendő küzdelemre felfegyverkezzenek. A barátság nyilatkozatai alatt a gyülölet és bizalmatlanság leskelődik; és egy szikra elégséges, hogy a hatalmas tüzet ujra lángra gyulaszsza. Ha ez okok következtében nagyszerü katonai intézkedések tétettek, és a harczias szellem felébresztetett, a háboru a politika szükségszerinti alkatrésze lesz. A harczvágyó nép erejének és szenvedélyének külországban mezőt kell keresni. Valamely számos, hoszszasan szolgált zsoldos csapatot feloszlatni, annyi, mint a társadalomra egy veszedelmes csordát bocsátani. Ezeket a vérebeket idegen országba kell küldeni, nehogy saját országuk szivét marczangolják; igy terjed és szaporodik a háboru. Alig mult el egy vihar, s az eget már egy másik közeledő homályositja el rémitésével. A háboru eszerint egy gyászos hagyomány, melyet mindenik nemzedék az utána következőre hagyott. Mindenik emberkornak megvoltak a maga véres harczai. Menynyi ország lett sorban a pusztitásnak és öldöklésnek szinhelyévé! Mindenik nemzet legdrágább érdekei és jogai tétettek ki ujból meg ujból egy oly játék esélyeinek, mely a legbizonytalanabb mindenik között, és a melyben annak természeténél fogva, kedvező eredményt igen gyakran csak a legdurvább bátorság és a legaljasabb ravaszság várhat.

Ez, barátim! nem tulzott, sőt inkább mondhatnám, nagyon, nagyon is halvány képe azoknak a nyomoroknak, melyek a háborut kisérik; és ezeknek a nyomoroknak s a háboru büneinek az emberi nem mindig folytonosan ki volt téve; még pedig nem méltóbb czélért, mint csak azért, hogy valamely birodalmat neveljen, a mely aránytalan nagysága miatt már is ingadozott saját terhe alatt; hogy egy vas zsarnokságot tovább terjeszszen; hogy valamely hiu hetykeséget istápoljon, vagy valamely nem valódi, vagy igen nagynak vett megbántást visszatoroljon. Nem más, méltóbb okokért folyt sok emberi vér patakonként, és semmi más méltóbb okon hurczoltatott millió meg millió értelmes, halhatatlan ember, mint juhok, csatatérre.

Miután a háboru büneit és nyomorait tárgyaltam, általtérek arra, hogy felkeressem forrásait. Ez fontos része elmélkedésünknek; mert csakis forrásainak felismerése vezethet óvszereinek felkeresésére. Kétségkivül sokan, nagyon sokan ugy vélekednek, hogy a háboru okai között a roszakarat és gyülölet az első helyet foglalja el. De az emberi természet iránti igazságosság megköveteli, hogy a nemzetek ellenségeskedésének korlátoltabb befolyást tulajdonitsunk ennek a csapásnak az előhozásában, mint rendszerint történik. Tagadhatlanul igaz, hogy néha nagyravágyó emberek, kiknek érdekök van a háboruban, igen gyakran az által érik el czélukat, hogy a társadalomban a roszakarat felébresztéséhez folyamodnak; hogy azt az igazságtalanságot, mely az ország ellen elkövettetett, nagyitják; a nép türelmét és békülékenységét nevetségessé teszik; és a féltékenységnek és gyülölségnek szunnyadozó érzését viszont felélesztik. Azonban legyünk meggyőződve, hogyha a roszindulathoz és boszuhoz más magasabb életelvek nem csatlakoznának, ennek a barbár szokásnak csalfa fénye már régóta homályba borult volna, és dühöngése megszelidült volna.

Való, hogy a háboru egyik főindokát az emberi természet egyik nagyon hatalmas és közös ösztönében, névszerint a felgerjedés, ingerlődés és erős érdeklődés felébresztése iránti szeretetben kell keresnünk; egy oly ösztönben, mely bájt és ingert kölcsönöz azoknak a merész és veszélyes vállalatoknak, melyek természetünk minden erejét mozgásba hozzák. Lelkünknek egy állapotát, sőt magát a valóságos szenvedést sem tartjuk nyomasztóbbnak, eltürhetetlenebbnek, mint oly tárgyak hiányát, melyek bennünket érdekelhessenek. A lélek elfoglaltság hiányában táplálékot és zsákmányt keresve önmaga ellen támad és a biztonság állapotából, mely semmi erőfeszitést sem igényel, a veszély örvényébe rohan; az emberi léleknek e vonását könnyen felismerhetni a gyönyöröknek azon nemében, a mely minden időben kedvelt volt. Miért adatott a vadászatnak az élvezetek között mindig az első hely? Mert fáradalmai, terhei, esélyei és zajos mozgalmai a lelket izgatják s létezése tudatát és erőinek mély érzetét nyujtják annak. Miben áll az a büverő, mely az államférfiut hivatalához csatolja; mely a munka halmazával s az irtózatos felelősséggel csaknem földig nyomja? Mert nagy kárpótlást talál azokért az élénk izgatottságban és érdekeltségben, melyet éppen hivatásának fáradalmai, az életerős szellemekkeli küzdelem, a vágytársak ellenállása,

a győzelem és megveretés váltakozásai idéznek elé. Mi vonzza akkora hatalommal a nagy vagyonu és gazdag jövedelmü embert a játékasztalhoz? A tétlen, szenvedélynélküli nyugalomtól való irtózás, az élénk kedélyizgatottság és kedélymozgalom iránti szeretet. A szerencsejáték merényletei mélyebb érdeket keltenek, mint a vagyon megtartása és a kisértés ellenállhatatlanná válik. Az ilyen vonzalomnak egy másik példáját láthatjuk a szeretetben, a melylyel tengeri rablók és utonállók irtózatos foglalkozásukon csüngenek. Az a rendkivüli veszedelem, mely azzal össze van kötve, borzasztó érdeket kölcsönzött annak, s oly ember, ki hoszszasan foglalkozott ilyen veszélyes merényletekkel, az élet közönséges foglálkozásait érdekteleneknek, unalmasoknak találja. Ez egyik forrása a háborunak. Minden szerencsejátékok között a háboru ragadja meg és ébreszti fel leginkább a lelket, s ezért természetesen hatalmas vonzó erőt gyakorol azokra a nyugtalan, merész szellemekre, melyek veszélyesebb élemények és események után esengenek, mint a milyeket a béke nyujt. A vadember, a ki a maga müveletlen életkörében kevés érdekes tárgyat és az izgalomra kevés forrást talál, cseng a háboru után, mint oly tér után, melyen nyugtalan tettvágya foglalkozást talál. Ily módon müvelt emberek is találnak gyönyörüséget a háboruban, mert lelköket ingerli. Élénk részvéttel kisérik a hadsergek mozgalmait és a nagy csaták kimenetelének a remény és félelem változó érzelmeivel néznek elibe; a mi hasonlithatatlanul nagyobb érdekeltséget kelt, mint a békés foglalkozás nyugodt egyformasága.

Természetünknek egy más hatalmas ereje, melyben a háborunak forrása fekszik, a fensőbbség, a győzelem és hatalom iránti szeretet. Az emberi lélek nagyratörő, nem türi, hogy alárendelt helyzetben lássák, tulsulyra és hatalomra vágyik. Nem tartom szükségesnek annak bizonyitgatására kiterjedni, hogy ez a szenvedély különösen tulnyomó az uralkodókban, kikben a hatalomvágy annak birtoklása által meggyarapszik; s kik mindig abban járnak, hogy hatalmokat terjeszszék. Sokkal fontosabb megjegyeznünk, hogyha ez a kivánság csak az uralkodók kedélyére szoritkoznék, a háboru lassubb léptekkel haladna.

De a hatalomvágy és mások feletti kitünési szenvedély általános; és mivel mindenik egyes ember e szoross összeköttetés okán, melyben azzal az állammal van, melynek polgára, meg szokta ennek győzelmeit saját magáénak is tartani, azért mindenkiben meg-

van a hajlam, bármely háboruba belémenni, mely által egy állam más nemzetek felett tulsulyt nyerhet. Az a kivánság, hogy a mi országunk minden más országot felülmuljon, nem lenne megvetendő, ha átlátnók, hogy a népre nézve a kitünésnek mi a legtisztességesebb módja; ha éreznők, hogy az államnak dicsősége és tisztelete az ő szellemi és erkölcsi erényeiben, a tudományban, szabadságban és erkölcsi tisztaságban való kitünésben áll. De a nép tömege előtt a magasabbszerü kitünésnek ez a formája igen finom és kevéssé anyagi. Van a győzelemnek és diadalnak egy más neme, melyet jobban ért: az anyagi erőszak diadala; valamely állam területén, nem pedig szellemén nyert diadal. Ez kézzelfogható, látható tulsuly, s e mellett az emberek mindig örömest állanak készen, hogy magukat terhes áldozatoknak alávessék. Egy győzelem elmossa minden szenvedéseik emlékét, s a sokféle nyomorokért bőséges kárpótlást találnak abban, hogy nemzetök hatalmának növekedésével dicsekedhetnek.

A háborunak egy másik hatalmas forrását feltaláljuk azoknak a tündöklő tulajdonságoknak bámulásában, melyek a háboruban feltünnek. Ezek a tulajdonságok eszközölték kiválóan, hogy ennek a barbár szokásnak nyomorai és bűnei nem birnak behatást gyakorolni. Sokan találnak gyönyört a háboruban, nem a gyilkolásokért és szenvedésekért, de a vitézségért és azért az elvitathatatlan nemes bátorságért, melyet feltüntet; a hősök önmegtagadásaért, azért az erőért, mely a szenvedéseket és fájdalmakat megveti; azért a határozottságért, mely a veszélyt óhajtja; és a léleknek a test, az érzékek és a félelem felibe való emelkedéséért. Legyünk igazságosak az emberi természet iránt még tévedéseiben és kinövéseiben is. Az emberek ritkán találják kedvöket a háboruban, csak azért, mintha a nyomor forrásának tekintenék. Mikor csatákról hallanak, nem az a kép tünik fel előttök, a melynek igazság szerint kellene, — a bús szerencsétlenségnek képe, — mely nekiek a sebesülteket, megcsonkultakat és elhullottakat mutatja. Ezek a rémséges dolgok egészen eltünnek azoknak a szellemi erőknek dús fényében, melyek a csata veszélyeinek közepette feltünnek, és a melyeket az emberi természet a legélénkebb és legmélyebben megható gyönyörrel szemlél. A figyelem az elestek halmazától a győzelmes hadvezérre fordul, a kinek szelleme egy egész serget áthat és fellelkesit, és a ki borzasató nyugalommal intézi a csata rohamát; azt a pusztulást, melyet eláraszt, hatalmának bámulatában

egészen elfeledik. Ez a bámulat minden időben a legvilágosabb jelekben mutatkozott. Miért fonják azokat a virágkoszorukat, miért állitják azokat a győzelmi iveket, miért rendezik azokat a dísz-ebédeket? Mind adók, melyeket a háboru emberének fizetnek. Mig a békeszerető uralkodó, ki gondviselésszerü csendes, folytonos hatásával áldást áraszt, szelid örömüdvözlettel fogadtatik, az emberek sergenként tódulnak összse, hogy a győzedelmest örömujjongások között fogadhassák; ki talán egy valóságos szörnyeteg emberi alakban; kinek magánéletén talán a bünöknek foltjai vannak, s a kinek nagysága talán hitszegésen és erőszakoskodáson épült. E szerint lesz a háboru a dicsőség legbiztosabb és legrövidebb útja, s ez mindig igy lesz, mig a csatamező a dicsőségnek és tiszteletnek mezeje lesz; és a babér abból a gyökérből sarjadzik legdúsabban, a mely vérrel táplálkozik.

A háborunak egy másik oka az ál-hazafiság. A mi természetünknek igen természetes és nemes ösztöne, hogy szeressük az országot, mely nekünk az életet adta, melynek intézményei és intézetei által növeltettünk, melynek törvényei védenek és a melynek földéhez és színéhez fiatal éveinknek, a házias szeretetnek és a barátságnak számtalan emlékei kötnek. De ez az érzés igen gyakran korlátolt, részrehajló, kizárólagos ragaszkodássá fajul, a mely az emberi család más ágaitól egészen elidegenit minket, és más országok iránti ellenségeskedésre ingerel. A régi korban ez az érzés bámulatos erőben kifejlett, és gyakran minden más érzést felemésztett. A római előtt Róma volt a világ; más népeknek csak anynyiban volt becsök, hogy diadalait dicsőithették s hatalmát láthatóvá tehették; és oly férfiak, kik magán életökben minden igazságtalanságot és elnyomást boszankodva toroltak volna meg; ujjongottak azokon az erőszakoskodásokon, melyekkel a világ uralkodója más nemzeteket győzelmi szekeréhez lánczolt. Ez a szellem most is él; most is azt gondolják az emberek, hogy a kötelék, a mely az embereket hazájokhoz csatolja, az átalános igazságosság és emberiesség kötelezettségei alól feloldoz. Ma is azt várják az államférfiaktól és uralkodóktól, hogy hazájokat mások rovására emeljék; s az alattvalóknak hamis hazafisága szolgáltat azoknak mentséget minden olyan gonosz tettért, melyet szerencsés siker szentesit.

Engedjék meg önök a háborunak még egy forrását megemlitenem, — értem azokat a benyomásokat, melyeket arról ifjuságunkban kaptunk. Kora ifjuságunkban csak ugy ismer-

tük meg a háborut, a miként az nekünk hadi szemlék alkalmával mutatkozik, nem ugy, mint mikor rémületbe öltözötten, dühtől szikrázó szemekkel, vértől párolgó karddal kezében csatatéreken és elpusztult mezőken vonul végig. A háboru ugy, a mint mi megismertük, vidám és tündöklő köntösbe van öltözve; tekintete barátságos; szabatos szép léptekben mozog, szivderitő zenének hangja mellett halált osztó fegyverei csak a levegőt vágják. Ilyennek látszik nekünk a háboru. A fiatal szemet elkápráztatja annak fénye, s a fiatal sziv tombol lelkesitő zenéjére. Életteljes mozgékony mulatságnak tetszik, éppen olyan mulatságnak, mely az ifjuságot leginkább gyönyörködteti. A háboruróli ezen hamis képzeletet kora olvasmányaink még megerősitik. A hóditó tettei mámorban ringatnak, a midőn azokat a valódi történelem vagy heves képzeletünk előnkbe állitja. Lelkesült rokonszenvvel kisérjük sebes győzelmi menetét; a csaták során ismeretlenek levén a szenvedéssel és halállal, megfeledkezünk az elestekről és azokról a szerencsétlenekről, a kiket győzelmi szekere eltipor. Különösen a régi költők és történetirók tanulmányozása tartja élénken a lélekben a régibb barbár kornak a háboruróli nézetét és érzelmeit. A trombita, mely az Achilles és Görögország csapatainak dühét élesztette, még most is hangzik füleinkben; s bár hitünk szerint keresztények vagyunk, mégis a legkorábbi és a legmélyebb benyomásokat a czivilizálatlan hajdankor iskolájában nyertük. Sőt ha a háboru iránt ily kedvező benyomásokat ifjukorunkban nem is érzünk, mégis midőn azzal legelsőbb ismerkedünk meg, megtanuljuk ugy nézni, mint szükséges roszat, mint nyilvános életünk lényeges részét. Kibékülünk vele, mint természetünk változhatatlan törvényével, és eltöröltetésének gondolatát éppen oly merészségnek tekintjük, mint a szeleket megbékózni, vagy a villámot útjában megállitani akarni.

Megkisérlettem ezek szerint a háboru kiváló okait kifejteni; azok, miként önök látják, erkölcsi természetüek s mindnyájokat az emberi becsületről és dicsőségről való helytelen fogalmakra lehet viszszavinni és azoknak a vágyaknak és hajlamoknak eltévedésére, melyek helyes vezetés mellett arra szolgálnának, hogy az emberiségnek legnemesebb érdekeit előmozditsák. Ezek arra tanitanak minket, hogy ezt a vad durva szokást erkölcsi eszközökkel, az emberi nem gondolkozásmódjára és erkölcsi nézeteire való üdvös hatások által ostromoljuk; és ez elmélkedésünk utolsó tárgyára: a háboru óvszereire vezet. Mi-

dőn ez iránti nézeteimet előadni szándékszom, kötelességemnek tartom egy figyelmeztető fontos megjegyzést bocsátani előre: ne engedjük veszélyeztetni a béke ügyét tulzott és nem védhető elveknek érvényesitése által; különösen azt az elvet értem, hogy a háboru egyátalában és semmi körülmények közt sem megengedhető, s a kereszténység tiltja. Ezt a tant a legértelmesebb és legjelesebb emberek nagy sokasága a társadalom legbecsesebb érdekeire veszélyesnek tartja, tehát a béke fentartása érdekében teendő fáradozásainkkal nem kell egybekötni, ha nem látszik tiszta és kérdés alá nem jöhető igazságnak. Valójában a háboru, a miként rendesen folytatják, irtózatos csapás; de valamely nemzet meghóditása még nagyobb csapás, mint egy védelmi háboru; pedig nekem ugy tetszik, hogy bármely községnek elvitathatatlan joga van, hogy ily háboruhoz folyamodjék, midőn létezésének vagy szabadságának biztositására minden más eszközök elégteleneknek bizonyultak be. Átalánosan elismerik, hogy az államnak joga van, a hozzátartozók rablási vágyát és erőszakoskodását erőhatalommal viszszautasitani s hogy belellenségeit lefegyverezze és megfékezze. Micsoda okon tehetjük kérdésessé azt a jogát is, hogy egy idegen hatalom beütéseit és támadásait viszszaverje? Ha a kormánynak nem szabad egy idegen seregnek, mely az ő országába hatol, hogy elpusztitsa és meghóditsa, jogosan ellentállani, mi alapon igazolhatjuk az ellenállását saját polgárai oly egyesülete ellen, melynek éppen oly ellenséges czélzatai vannak? Az államkormány éppen azért van beállitva, hogy az államközséget minden erőszaktól, bármely kéz is akarja végbevinni, megvédelmezze. És a kormányzók hűtelenek lennének hivatalos kötelességökhez, ha a társadalom jogait, érdekeit és előhaladását belső vagy külső ellenségei olyas rablási vágyának martalékul engednék.

Azt mondják ugyan nekünk, miszerint a szentirás igy szól: „Ne álljatok ellent a gonosznak“. De a szentirás nekünk mint józanértelemmel biró lényeknek adatott. Meg kell emlékeznünk arról, hogy a józanokosságnak a szentirás magyarázása közben történt mellőzésének köszönhetjük azokat a képtelenségeket, melyek a kereszténységet csaknem egy fokra szállitották a pogánysággal. Ha ez a parancsolat semmi kivételt sem enged meg, ugy az államkormány meg van bukva, ugy a felsőbbség semmi esetben sem állhat ellent a gonosz tervnek; akkor az alattvaló semmi esetben

sem veheti igénybe a törvény segitségét, hogy jogainak tiszteletet szerezzen. De az államkormánynak éppen az a czélja és hivatása, hogy a rosz embereknek ellentálljon. Ezért viseli a polgári felsőbbség a fegyvert; és éppen neki kell óvakodni a szentirás olyatén értelmezésétől, mely arra vezetne, hogy hasztalan viselje. A háboru absolut jogosultságáról való tant annak ügyvédei azért tartják szükségesnek, hogy azt a barbár szokást eredménynyel ostromolhassák. De miként mi, ha arra volnánk hivatva, hogy a békét két czivakodó szomszéd között helyreállitsuk, nem tartanók magunkat köteleseknek ahoz a tanhoz ragaszkodni, hogy az önvédelem minden lehető esetben bün, ugy annak az elvnek akkor sem veszszük semmi hasznát, mikor abba fáradozunk, hogy a békét az egész világon megszilárditsuk. A nélkül, hogy ezt a határozatlan és veszélyes elvet vennők munkálkodásunk alapjául, kötelességünk és tehetjük is, ostromolni a háborut, az által, hogy azokat az elveket és szenvedélyeket ostromoljuk, melyek a háboru létezésének okozói; azokat pedig az által kell ostromolnunk, hogy az emberi nem erkölcsi érzelmeit és elveit emeljük és nemesitjük.

Igy például igen fontos szolgálatot tehetünk a béke ügyének az által, ha helyes és magasabb nézetet adunk az uralkodók valódi dicsőségéről s kötünk azoknak szivére. Tanitsuk meg őket, hogy az állam boldogsága és jólléte, nem pedig kiterjedése a mértéke az uralkodók dicsőségének, hogy a brutalis erőszak és a tekervényes politika, melyek mindig a hóditási vágy nyomaiban mutatkoznak, véghetetlenül alattabb állanak, mint a bölcseség, igazságosság és az olyan jótékony munkásság, mely egy országot boldoggá teszen; és hogy a föld nem hord elvetemedettebb szörnyeteget, mint az az uralkodó, ki népének az ő kezeibe letett legdrágább érdekeiért a háboru irtózatos esélyeinek kiteszi, hogy különben is gyalázatos hatalmát még növelje, és a földet a maga méltatlan nevével betöltse. Nyerjük meg az emberi nem becsülését és tiszteletét annak az uralkodónak jelleme iránt, a ki a hóditói olcsó és közönséges dicsőséget megvetve új és tartós dicsőségre törekszik; a ki a cselszövénynek és erőszakoskodásnak elhasznált fegyverét eldobva, szent és tántorithatatlan bizalommal ragaszkodik az igazsághoz és átalános emberszeretethez, mint a nép legjobb paizsához; a ki ugy vélekedik, hogy Isten azért emelte magasra, hogy a magasból, mint jótékony istenség áldást szórjon alá a világra.

Az uralkodók valódi dicsőségéről szóló ilyetén tanításhoz a népek dicsőségéről való helyes elveknek kell csatlakozni. Tanitsuk meg a népeket, hogy a nép dicsősége nem más nép erőszakolt és nagy ellenszenvvel viselt meghódoltságában áll, hanem igazságos törvényekben, és szabad intézvényekben, jól mivelt földekben és virágzó városokban, az értelmi és erkölcsi erők kifejlettségében, a tudományos miveltség elterjedésében, a nemeslelküségben és igazságosságban, a béke áldásaiban és erényeiben. Soha se fáradjunk ki a hóditás pokolból származott szellemének kárhoztatásában a mely által valamely nemzet a világ rémületévé és utálatává válik, és elkerülhetetlenül saját jóllétének sirját — legjobb esetben tündöklő sirját — ásta meg. Semmi sem mutatkozik a történelemben oly gyakran, mint az, hogy népek győzelmeik és külországokban tett hóditásaikért nagyoknak és dicsőségeseknek tartattak akkor, midőn otthon lánczokkal voltak terhelve. Soha sem lehet-e elüzni ezeket a durva, természetellenes csalódásokat? Nem lehet-e semmit tenni arra, hogy keresztény népek a dicsőségért és tiszteletért új és még eddig meg nem kisértett versenyre buzduljanak, hogy nemesen küzdjenek és harczoljanak a bölcs törvényhozásban és a közügyek javitásában való elsőbbségért, a szabadságnak és humanitásnak szellemében.

A béke ügye előmozditásának egy másik fontos eszköze abban áll, hogy az embereket a katonai bátorság bámulásától az igazi nemesség és szellemi dicsőség tulajdonságainak bámulására vonjuk. Ideje, hogy a dicsőségről való gyermekies felfogás, férfiasabb felfogása elől hátráljon; s a milyen mértékben eszközöljük ezt a változást, abban a mértékben ingatjuk meg a háboru egyik főoszlopát és vonjuk el a katonai élettől különösen vonzó erejét. A bátorság nagyon sokértelmü tulajdonság, mely különböző forrásokból ered, s ezeknek megfelelőleg különböző jelleme is van. A bátorság néha a gondolkozó erő gyengeségéből származik. Sokan azért daczolnak a veszélylyel, mert gondolkozó erejök nem birja felfogni annak nagyságát. Ilyen a fiatalság bátorsága, a könnyelmü tudatlanság bátorsága: megvetik a veszélyt, mert csak homályosan látják. Még többször származik a bátorság testi minőségekből, erős lázakból és aczél izmakból s ennélfogva éppen oly kevéssé tarthatjuk dicsőségnek, mint a testalkat szabályosságát vagy az ábrázat szépségét. Továbbá minden indulat, a mely elég erős arra, hogy a félelem indulatát legyőzze, s roha-

mával a veszedelem képzetét kizárja, legalább pillanati bátorságot ád. Igy például a boszuérzet, ha dühösen tör ki, a léleknek irtózatos erélyt kölcsönöz, és sok embert ösztönzött már arra, hogy szembe menjen a bizonyos halállal, csak azért, hogy ellenségének is hasonló sorsot készitsen. Ezekből látják önök, mily határozatlan természetü a bátorság. Gyakran a leggonoszabb bünökkel van összekötve. A legfeltünőbb példákat találjuk erre a tengeri rablók és utonállók történetében, kiknél a félénkség hiánya egyenes arányban áll lelkök eltompultságával és bünök irtózatos nagyságának tudatával. A bátorság hasonlóan bámulatos erőben mutatkozik a barbár országokban, hol a gyermeket ugy nevelik, hogy azokat a fáradalmakat és fájdalmakat, a melyeknek helyzeténél fogva ki van téve, megvesse; a hol minden polgári törvény hiányában mindenki kénytelen saját védelmezője lenni; és a hol az erkölcsi érzés fejletlensége miatt a testi erő és vad bátorság az emberi természet legnemesebb tulajdonságai gyanánt nézetnek. A zsoldos sergek szokásos bátorsága semmivel sem előbbvaló, mint a kalózoké, rablóké és a vadaké; az ily sergek csaknem legnagyobb részét anynyira kevéssé vezérli hazaszeretet vagy pedig igazságérzet foglalkozása választásában, miszerént alig lehet arról elmondani, hogy hazája van. Inkább azon kényszerültségből, melyet bünös volta idézett elé, vállalt hadi szolgálatot. Ilyenek azok a vitéz katonák, kiknek vitézségéről hallunk; vitézek, mert nincs meggondolásuk; kik életöket semmibe veszik, mert erkölcsi fogyatkozásaik az életet áldásaitól és becsétől megrabolták; vitézek, mert önakaratokon kivül rendelkezik felettök a község; vitézek zsákmány utáni vágyból; vitézek különösen azért, mert a hadi törvényczikkek fejök felett függenek. Ezért a katonai bátorságot néha a legméltatlanabb, a legerkölcstelenebb ember is megszerzi. Az utczai csavargó, a kit részegen betoborzanak, miután könnyelmü, lelkiismeret nélküli pajtásai sorába állittatik, s a katonai fegyelem szigora alá vettetik, folytonosan kitétetve a veszélyeknek, a veszedelem gondolatával megbarátkozik, és miután folytonosan halállal fenyegetik, mihelyt legkisebb félénkséget árul el; oly vitézzé válik, mint a tisztje, a kinek bátorságát is a büntetéstől s a közkatonák gyávaságáért kisérő nagyobb szégyentől való félelemre lehet igen gyakran visszavinni. Készséggel és a legnagyobb mértékben meg kell adnunk a tisztelet adóját annak a becsületes katonának, a ki életét koczkáztatja oly ügyért, melyet lelkiismerete helyesel, és a ki a győzelem feletti örö-

mét szelidséggel és könyörülettel párositja. De a mi a zsoldosok nagyszámát illeti, kik a háborut jövedelmező üzletnek tekintik, kik azért szegődnek be, hogy harczoljanak, öldököljenek, bármely ügyben történjék is az, és a kik embertársaikat éppen oly kevés rokonérzettel semmisitik meg, mint a szántövető a mezejét pusztitó férget, nem ismerem az embereknek oly osztályát, a melyre ily igazságtalanul és ilyen szerencsétlenül pazaroltatnék a bámulat. Iparkodjunk barátim, az emberi nem bámulatát és szeretetét a nagyságnak egészen más és sokkal magasabb nemére forditani, arra az igazi lelki nagyságra, mely pazarul áldozza fel a jóllétet és életet Istennek és az emberiségnek szolgálatában, és a mely a maga bátorságát abban a tántorithatatlan ragaszkodásban mutatja meg, melylyel megvetés és veszélyek között is az erényt követi. Kutassuk fel a mult idők emlékkönyveit, nem azért, hogy a pusztitó hóditót a feledéstől megmentsük, kinek élete egy eldühöngő orkánhoz hasonló; hanem hogy megmentsük az emberiség jóltevőit, a vallás és szabadság vértanuit, azokat a férfiakat, kik a rabszolgák láuczait öszszetörték, a kik a földet bejárták, hogy vigasztalást vigyenek a fogoly börtönéhez és a kiknek magasztos szellemi ereje a leghasznosabb és legnemesebb igazságokat fedezte fel és nyilatkoztatta ki. Semmitsem tehetünk-e arra, hogy minélelőbb bekövetkezzék az az idő, midőn az ékesenszólás és költészet ily embereknek a maga lángoló hódolatát megvigye, a mikor ily emberekért állitanak szobrokat és emlékeket, adnak életet a vászonnak s fonják a babért; és a mikor a fiatalság bámulata ezekre, mint a dicsőség és halhatatlanság utjáni vezetőikre és előharczosaikra fog irányoztatni?

A béke előmozditásának egy másik eszközére térek át. Vajha a keresztény papok nagyobb világossággal és határozottsággal mint eddig, iparkodnának feltüntetni a kereszténységnek békés és jóakaratu szellemét. Ennek a szellemnek, testvérim, a mi egyházi beszédeinkben éppen azt a helyet kell elfoglalni, a melyet urunk evangeliumában foglal el. A helyett, hogy egyéb tárgyak közé rejtve maradjon, a keresztény kegyadományok és erények élén kell állnia; s mint vallásunk életét és lényegét kell hirdetnünk. Meg kell az embereknek tanitanunk, hogy a szeretet nagyobb mint a hit és a remény; hogy Isten maga a szeretet vagyis a jóindulat; hogy a szeretet az Isten lényéből az emberi léleknek adatott legtündöklőbb adomány. Állitsuk a világ elé Jézust az ő jellemének teljes szeretetreméltóságá-

ban, a mint egyszer könyeket hullat Jerusalem felett, majd vérét ontja a Galgotán és utolsó órájában a maga magasztos szeretetét, mint követői jegyét és ismertető bélyegét állitja fel. Tanitsuk meg az embereket, hogy a kereszténvi jóindulatnak sajátsága, hogy mindenüvé eláradjon, mint az ég világossága és esője, s hogy vessék meg azokat a határokat, melyekkel folyamok, hegyek és tengerek a népeket megszaggatják, s hogy minden emberi lényt, mint testvért öleljenek. Ne feledjük el, hogy beszédünk csak anynyiban evangeliumi, a mennyiben ez az önzés és végnélküli szeretetet ajánlja és ébreszti, s a mi hallgatóink csak ugy és anynyiban keresztények, menynyiben a békességben és jótevésben örömüket találják.

Fájdalmas igazság, de még sem szabad elpalástolnunk, hogy az evangelium békeszerző befolyását nagy mértékben gátolja az a hajlandóság, mely minden időben különösen a keresztény papok között tulnyomó volt, hogy igen nagy sulyt fektettek a keresztény felekezeteket egymástól megkülönböztető hitczikkelyekre, s válaszfalakat huztak a különböző hitközségek között. El kell pirulni a Krisztust vallónak, ha meggondolja, hogy a türelmetlenség és üldözés szelleme egy vallásban sem dühöngött kegyetlenebbül, mint a szelid és megbocsátó megváltó evangeliuma alatt. Keresztények párologtatták a földet vértől és viszhangoztatták szidalmaktól és vádaktól. Csodálkozhatunk-e tehát, hogy a háboru szelleme, mely magában az egyház szivében ápolásban és táplálásban részesült, folytonosan dühöngött a népek között. Ha a kereszténység igazi szellemét csak fél akkora buzgalommal kötnék az emberek lelkére, mint a menynyit kétes és vitás hittani tételekre pazarolnak, a közérzületet és közös munkásságot Krisztus minden követőiben, minden népeknél rövid időn előidéznék, a minek a béke előállitására és megszilárditására az egész világon legáldásosabb befolyása lenne. A tudományos miveltség előhaladásának és a kereskedés elterjedésének következtében a keresztények a földteke mind a két felén egymáshoz sokkal közelebb vannak, mint bármely korábbi korban; és a vallásos rokonérzelmen alapult közlekedés immár lassanként az egymástól távolabbi országokat is összeköti. Mily hatalmas eszközt ad ez az egyesitő kötelék a papoknak és a béke barátainak kezébe! Nem kell-e megragadnunk a kedvező pillanatot, hogy mindenik világrészben minden kereszténynek szivére kössük, hogy hűségi és engedelmességi első kötelességök a mennyei kegyes atyjok iránti sze-

retet? Nem kell-e arra tanitanunk őket, hogy utálattal és irtózattal tekintsenek a háborura, a mely ugyanazon megváltónak követőit egymással ellenségesen szemben álló zászlók alatt a csatatérre hivja és arra ösztönzi, hogy kezeiket egymás vérével bemocskolják? Segéljük oda a sok nemzetiségü kereszténveket, hogy a béke ügyét egy szivvel és szájjal magokénak ismerjék, munkájok nem lesz hasztalan az Urban. Az emberi ügyek csakhamar egészen más, barátságos szint nyernek. A békének előre kijelentett kora hajnalpirulatban fog mutatkozni a világnak. A közvélemény megtisztul. Az álfény, mely a hős körül csillámlik, el fog homályosodni. A jellemnek nemesebb rendje fog magasztaltatni és terjedni. A világi országok lassanként az Isten és az ő Krisztussa országaivá lesznek.

Barátim! Fel akartam mutatni azokat az okokat, a melyeket, a háboru mellett fel szoktak hozni; de nincs időm reá. Engedjétek meg még kifejeznem csak azt a reménységet, hogy a háboru melletti szokásos védbeszéd, melyszerint azt azért tartják szükségesnek, hogy a bátorságot, tevékenységet és az emberi léleknek más nemes tulajdonságait felébreszsze, az emberszeretet és békebarátaiban megczáfoltatást találand. Nyilatkoztassátok ki életetek és tetteitek által, hogy nektek a pokol eme tüzvészére nincs szükségetek, hogy kebletekben hősies elhatározást éleszszen. Nyilatkoztassátok ki, hogy a békeszeretet szelleme nem rokon-egy a szelid és gyenge jellemmel. Bizonyitsuk be, hogy a bátorság, melyről azt hitték, hogy csak a vad harcztéren virágzik, békeszerető szivben sokkal dicsőbben, magasabban, sokkal szilárdabbá és állandóbbá növekedhetik. Mutassuk meg, hogy nem a félelem, hanem egy erkölcsi elv tett minket a háboru ellenségeivé. Derült kedélylyel és örömmel siessünk csatlakozni az emberszeretet minden oly vállalatához, a mely merészséget, önfeláldozást s a fáradalmaknak és munkának készséges elvállalását követeli. Hozzánk illik rettenthetetlen, rendületlen és soha nem lankadó elhatározást mutatnunk, nem a végre, hogy halált és pusztulást dobjunk a világba, hanem hogy Istennek és az emberiségnek szolgáljunk; az emberek nyomorait enyhitsük, az igazságot és az erényt terjeszszük s különösen hogy a háborut ostromoljuk. Krisztus tanitásainak sok vértanui voltak. Legyünk mindig készek, hogy vértanui legyünk a kereszténység szellemének, a béke és szeretet elhanyagolt, üldözött lelkének. Jobb szolgálatban nem élhetnénk; jobb ügyért nem halhatnánk meg. Krisztus ügye, a mindenható jóság gondviselése

és támogatása alatt arra van hivatva, hogy az emberek szenvedésein és tévedésein, a századok szokásain és elfeledett hóditók ledölt emlékoszlopain diadalmaskodjék.

Megjegyzések.

Nehány megjegyzést azokról az okokról, melyeket rendszerint a háboru mellett fel szoktak hozni, erre a helyre tartottam fenn.

Azt mondják, hogy a háboru gyulasztja a hazafiságot; midőn hazánkért harczolunk, megtanuljuk szeretni. Igen de az a hazafiság, melyet a háboru ápol, rendszerint ál és hamis; bűn, nem pedig erény; egy szükkeblü igazságtalan érzelem, mely arra czéloz, hogy egy államot más népek megalázásával és megsemmisitésével fölemeljen. Az igazi dicső hazafi jól tudja, hogy az ő hazája jólléte is be van foglalva a társadalom általános haladásába, s ugy is mint hazafi, ugy is mint keresztény örvend a más országok szabadságán és boldogságán és nagyon ohajtozik azokkal békés és barátságos viszonyban élni.

Azt szokták mondani, hogy a harczias szellem a haza védelme. De az még gyakrabban veszélyezteti a nép legbensőbb életérdekeit, az által, hogy más néppel torzsalkodásba hozza. Mint minden szenvedély, ugy ez is kielégitésére vágyik, s ezért gyakran hasztalan háboruba dönt egész népeket. A népnek nincs szüksége harczias szellemre. Legyen ő inkább a maga kormányához és intézvényeihez kötve, a megszokás, korán füzött kötelek, különösen a tapasztalásból meritett azon meggyőződés által, hogy azok jók; és soha sem fog szükséget látni az önvédelemre szükséges eszközökben és módokban.

A háborut továbbá mint eszközt ajánlják, hogy valamely nép az által meneküljön azoktól a terhektől, melyeket más népektől türnie kell. Azonban fájdalom! a háboru fegyvereit — igen természetesen — gyakran éppen azok hordozzák legdusabb sikerrel, kik legkevésbbé hódolnak a jognak és erkölcsiségnek. Igazságosság és erőszak a legkevésbbé rokonok egymással. Nem szükséges-e, hogy a keresztények mindenütt azt törekedjenek kieszközölni, hogy a népek közti vitás kérdések, valamint az egyéneké is pártszenvedélytől ment békebiráknak adassanak át elitélés végett? Ez a gondolat kivihetetlenebb-e, mint az a gondolat, hogy a vademberek

csordáit társadalmi rend állapotába helyezzük? Ez utolsót már ki is vittük; fel kellene e kétségbeesetten hagyni az elsővel?

Azt is mondották, hogy a háboru megmenti a társadalmat hasztalan, erkölcstelen és megromlott tagjaitól. Irtózatos érvelés! Ha valamely kormány megteheti, hogy egy népet ebből a czélból háboruba döntsön, éppen oly joggal a hóhérnak is adathatja azokat a polgárokat, kiket az állam terhének tart. Az igazság azonban abban áll, hogy a háboru éppen anynyi rosz egyént szül, a menynyit megsemmisit. Egy elbocsátott hadsereg legalább is éppen anynyi reménység nélküli emberrel árasztja el a társaságot, mint a menynyit abból kivont volt. Van egy más módszer is, melylyel az államot a hasztalan és veszélyes tagoktól meg lehet menteni; a mely bár nem olyan sommás, mint a háboru, de sokkal hatásosabb. Egy oly módszer, a melyet kellő erélylyel és sükerrel éppen abban a mértékben lehet alkalmazni, a melyben a háboru a kereszténység világának és szellemének engedni leend köteles. Értem azt a fáradozást, a melynek keresztény férfiak a tudatlanok és szegények képzése és nemesitése, különösen pedig a szegények gyermekei tanitása s erkölcsi növelése végett magokat alája vetették. Krisztus követőit hathatósan kérjük, hogy ezen istenies törekvésben legyenek kitartók, és terjeszszék. Az erkölcsös és vallásos elveknek terjesztése, a józan és tevékeny életre való szoktatás által a háborunak egyik főbb forrását fogják kiszáritani. Nagy mértékben fogják apasztani azt az anyagot, melyből a mi hadsergeink alakitatnak. A mily mértékben tétetnek a mi néposztályaink erkölcsösebbekké és szorgalmatosabbakká, abban a mértékben szünik a szegénység; az ország népessége annak segédforrásaival egyensulyba fogja magát tenni, s igy természetesen apadni fog azok száma, kiknek a kolduláson és csatatéren kivül nincsen más választások. Az a gond, melyet napjainkban a szegények szellemi ápolására forditanak, korunk legtiszteletre méltóbb vonásainak egyike. Jusson eszökbe keresztény barátim, hogy az önöket leginkább megillető háboru, a tudatlanság és bün elleni háboru; ebben a háboruban pedig mutassanak éppen olyan fáradhatatlan és találékony erélyt, a milyen által a világi harczosok kitüntek.

Néha azt is mondották, hogy a harczias szellem kedvező a szabadságra. Honnan van tehát, hogy több nemzetek, miután századokig háboruztak, átalánosan szolgaságra jutottak? Az igazság

abban áll, hogy a szabadságnak csak a magán- és nyilvános élet erkölcsös voltában van szilárd alapja. Az erkölcs pedig, a miként láttuk, nem a háboru szüleménye.

Elmélkedésünk tárgyául fenn maradott még ez a fő érv, melyet a háboru mellett fel szoktak hozni. Azt állitották, hogy háboru nélkül, mely az ember lelkét felingerli és megélénkiti, ennek legnemesebb erői közül némelyek szunnyadoznának, — legmagasabb tulajdonságai — a bátorság, nemesszivüség és vitézség elenyésznének. Erre azt felelem, hogy ha a háborura azért kell a népek között biztatni, mert az erélyt és hősiességet táplálja, ugy éppen abból az okból a mi családainkban, községeinkben, falvainkban és városainkban is éleszteni kellene a háborut; mert ezek a harczok hasonlóan oda hatnának, hogy hősies merészséget és a halál megvetését idézzék elé. Miért ne seregelnének összse évenként fegyverrel kezökben ugyanazon ország egyes tartományai s miért ne kelnének egymás ellen, hogy bátorságukat élénkségben tartsák? Borzalommal ijedünk viszsza ettől a gondolattól. A nemzetek közti csaták ezen barbár érv mellett miért találnának több védelmet mint a tartományok vagy családok közti csaták?

Megjegyzem továbbá, hogy ha a háboru áldás, mivel tevékenységet és bátorságot éleszt, akkor a vademberek állapota kiválóan előnyös. Mindenik vadember katona, s egész életmódja arra czéloz, hogy a legyőzhetetlen elhatározottság jellemét adja neki. Éppen ez okból az emberi társaság azon korábbi szakait, midőn az emberek arra voltak hivatva, hogy nem csak egymás között, hanem a vadállatokkal is viaskodjanak, boldogabbnak kellene tartanunk. Oly erőfeszitések, a melyeknek Hercules és Theseus hősiességét köszönjük. Éppen ez okon a középkor hübéres idejét korunk mellett nagyon magasztalnunk kellene, hisz akkor mindenik báró hadi főnök volt, mindenik vár daczolt az ellenségeskedéssel, és minden szolgát zászló alá vontak. Valjon azért kivánatos-e, hogy a földet ismét szörnyetegek pusztitsák, vagy hogy egy vad élet erőszakoskodásainak, avagy a hübéri állapotnak kitétessék, hogy a hősök száma gyarapodjék? Ha ez nem kivánatos, szünjünk meg a háboru mellett azért beszélni, mert alkalmul szolgál a tevékenység és bátorság felébredésére.

Ismétlem, a mit fennebbi előadásomban már megjegyeztem: nekünk az emberek tevékenységének ébresztése végett nincs szük-

ségünk háborura. Az emberi nem boldogitására való munkálkodásban éppen anynyi tere van a bátorságnak és nagylelküségnek, mint az annak megsemmisitésén való munkálkodásban. Az emberi nem állapota és viszonyai kimerithetetlen menynyiségü tárgyat és czélokat tárnak fel a vállalkozó szellem és nagylelkü vitézség előtt. Mit nem merészelhet a vakmerő bátorság, és menynyit nem küzdhet a vitézség azon fáradozásokban, melyeknek czélja a világ szükségeit és nyomorait enyhiteni, ismeretlen országokat felkutatni, a müvészetet és a polgárosodás előnyeit müveletlen népekhez bévinni, az ismeret határait szélesiteni, a szabadság szellemét a világon elárasztani s különösen a keresztény vallás világát és hatását terjeszteni! Az emberszeretet oly szolgálatokra szólit minket, melyek a leghatalmasabb, legemelkedettebb, legelhatározottabb és merészebb tevékenységet és munkásságot követelik. Ne gondolja senki, hogy ha a nemzetek a kereszténység szellemével el volnának telve, méltatlan nyugalomban tétlenül élnének, és hogy azon büszke, fennhéjázó gyilkosok helyett, a kiket a mostani háborus rendszer képez, csak elgyengült, gyáva rabszolgáink lennének. A keresztény jóindulat éppen oly tetterős, a mily béketürő és elnéző. Hadd fejlődjék ki egyszer akármely népnek jelleme, bizonyosan csatlakozni fog az emberi társaság minden lényeges érdekéhez. A szenvedők iránt az ég alatt mindenütt rokonszenvet fog előidézni; a vállalkozási szellemnek tágasabb tért nyit, és oly bátorságot lehel az emberekbe, mely kimerithetetlen segédforrásokat találand magában; és az embereket készségesekké teszi minden oly veszedelem és áldozat elvállalására, mely által az emberi nem nemesedését és boldogságát elé lehet segiteni. Ez az erő és ez az elv eléggé nyilatkozott és eléggé bebizonyult a vértanuk vitézségében, és azoknak kitartó küzdelmeikben, kik az evangeliumot a bálványnak szomoruan puszta hajlékaiba bévitték. Félre tehát azzal az előitélettel, mintha a háboru szükséges volna, mint a hősiesség iskolája. A békeszerető megváltónak iskolája határtalanul alkalmasabb, azoknak a nemes valamint nagylelkü és szelid erényeknek, melyek az emberiséget diszesitik, a tanitására.

A Mértékletességről.

BESZÉD

a mértékletességi egylet nagy gyülésében Bostonban 1837-ben.

Magam előtt látom a mértékletesség előmozditására alakult több társulat képviselőit. Ez egy nagy és magasztos ügy s én megköszönöm az Istennek, ha a most részemül jutott szolgálat által, munkájokban bármi mértékben támogathatom, vagy ösvényökre új világot derithetek. A jelen alkalom nagyon lelkesithet egy keresztény papot. Mily nemes bizonyitékul szolgálhat ez a gyülekezet a keresztény hit szelleme és befolyása mellett! Miért gyült összse e sokaság? Nem önző mulatságból, sem semmi világi érdekből, hanem azért, hogy gátot vessen egy nagy erkölcsi és társadalmi rosznak, hogy előmozditsa az emberek erényét, méltóságát és jóllétét. És honnan számazik ez a rokonszenv az elesettek, a bűnösök és nyomorultak iránt? A régi philosophia iskoláitól örököltük-e ezt vagy Görögország és Róma templomaiból? Nem. Mi ezt a Jézus Krisztustól örököltük. Az ő ajkairól, életéből és keresztjéről vettük. Ez a gyülekezet, ha eredetét akarnók nyomozni, Bethlehembe és a Golgothára vinne viszsza minket. Az a lökés, melyet a Jézus adott az emberi léleknek, korszakokon át működvén, az emberszeretet új és növekedő hatásaiban mind inkább-inkább mutatkozik a világnak a gonosz minden nemeitől való megszabaditása végett. E falak közt a Krisztus tekintélye néha kétségbe vonatott, jelleme rágalmaztatott. Ama szent név gyalázójának minő feleletet ad e sokaság, melyet e falak jelenleg magok közé zárnak! Az a vallás, a mely igy hozza és kapcsolja összse az embereket, tévelygő, elveszett felebarátaik segitsége, vigasztalása és megmentése végett, az istenség széles, ragyogó és igazi bélyegét hordozza homlokán.

Legyünk háládatosak, hogy ennek fénye alatt születtünk, s még háládatosabbak, ha annak némileg önzéstelen és isteni szeretetére kereszteltettünk.

A mértékletességi törekvés jelenlegi állapotában nem remélhetem, hogy az önök ügyének a tanács ujdonsága által némi szolgálatot tehessek. Ennek barátai teljesen kikutatták a tért, melyen most nekem járnom kell. Mindamellett minden ember, a ki megszokta maga gondolkozni, természetesen ragaszkodik bizonyos nézetekhez vagy pontokhoz, a legközönségesebb dolgokban is; és gondolatait ezekre központositván, néha sikerül azoknak új kitüntetést szerezni, igazi rangjokat megállapitani s számukra oly figyelmet biztositani, a melyet azok nem nyertek, hanem sajátjok.

A mértékletlenségről néha ugy gondolkoztam, talán alaptalanul, hogy annak fő és lényeges veszélyessége nem emeltetett annyira és oly gyakran ki, mint másodrangu ártalmai, és hogy az emberek nincsenek eléggé meggyőződve ennek okai- és azon gyógyszerek mélységéről, melyeket ez kiván. E meggyőződéssel hivom fel az önök figyelmét a következő pontokra: I. Miben áll a mértékletlenségnek nagy és lényeges ártalma. II. Mily nagyon elterjedtek annak kisértései. III. Melyek okai? IV. Melyek meggátlásának vagy gyógyitásának eszközei?

I. Először is azt kérdem: miben áll a mértékletlenségnek nagy és lényeges ártalma? Erre a felelet meg van adva, ha azt mondom: hogy a mértékletlenség az ész önkénytes elfojtása. A nagy ártalom benső vagy szellemi. A mértékletlen ember egy időre kivetkezteti magát eszes és erkölcsi természetéből, eldobja magától az öntudatot és önkormányzást, őrültségbe esik és ez esztelenség ismétlése által mindinkább elbénitja észbeli és erkölcsi tehetségeit. Az ilyen közvetlenül és egyenesen az észszerü természet ellen vétkezik, amaz isteni elv ellen, mely megkülönbözteti az igazat a hamistól, a jót a rosztól, mely megkülönbözteti az embert az oktalan állattól. Ebben van a bűn ama lényege, a mely annak sajátságos vétkes és szerencsétlen voltát képezi és a melynek különösen érdekelnie és felébresztenie kellene azokat, a kik annak elnyomásán fáradnak.

A mértékletlenség minden többi hibái csekélyek ezzel összehasonlitva, és szinte mind ebből folynak; s helyes és kivánatos, hogy a többi hibák is mind egyesüljenek és kövessék ezt. Kivánatos,

hogy midőn egy ember gyilkos kezet emel legfenségesebb élete ellen, midőn megsemmisiti az észt és öntudatot, ő és minden mások ünnepélyes és ijesztő figyelmeztetést vegyünk bűneik nagyságáról; hogy rettenetes külső nyomoruságok tegyenek bizonyságot a belső pusztulás felől, melyet ő készit; hogy az itélet és nyomor kezeirása az ő arczán, alakján és egész állapotán árulja el, hogy mily rettenetes egy ember, — Isten eszes teremtményére nézve, megvetni az észt és baromma lenni. Szokása a mértékletlenség ellen harczolóknak leirni a részeg ember most kipirult, majd halotthalványan felduzzadt ábrázatát. Leirják reszkető elbénult tagjait, apadó jóllétét, szegénységét, kétségbeesését. Leirják elhagyatott, örömtelen otthonját, kihült tűzhelyét, szűkös kosztját, megtört szivü nejét, gyermekei daczosságát, és mi sohajtozunk a szomoru előadáson. De szükséges, hogy mindez igy legyen. Szükséges, hogy az, a ki az intés daczára kioltja magában az ész és öntudat világát, a ki elhagyja az Isten eszes teremtményei közti rangját, és az oktalan állatok közt foglal helyet, a boszu emlékjele gyanánt álljon embertársai közt, legyen az ész megsemmisitése rettenetes bűnének tanitója mindenütt a hol mutatja magát, tanitója minden tekintetében és mozdulatában. Ha ugy volnánk alkotva, hogy az ész kiolthatható lenne és az arcz megtartaná frisseségét, a testalkat méltóságát, a test élénkségét, a külső állapot virágzó voltát, és semmi szembetünő változás nem látszanék az ember otthonjában, a helyett hogy nyernénk, inkább elvesztenők az Isten atyai gondoskodásának némely bizonyitékait. Az ő gondoskodása és jósága, valamint igazságos volta mutatkoznak ama rettentő jelekben, melyeket a részegesre rakott, ama foltokban, melyek a részeges minden örömein meglátszanak. E külső roszak, bármily borzasztóknak látszanak is, csak halvány képei a belső romlásnak. Nekünk az Istennek saját képe iránti kiméletét kell bennök látnunk, az ő atyai intéseit az értelmi és erkölcsi élet megfojtásának bűne ellen.

Mi hajlandók vagyunk gondolatainkat a vétkes *következéseire* vagy *büntetéseire* irányozni s magát a *vétket* nem venni tekintetbe. Ez a büntetés használnak nem legczélszerübb felmutatása. A büntetés a belső rosz külső jele. Feladata az, hogy valami rettenetesebbet áruljon el önmagánál. A büntetés nagysága egy módja ama bűn nagysága megtestesitésének és láthatóvá tételének a melyet az illet. A mértékletlenség nyomorai, utálatos volta, rettenetessége és fájdalmai, nem láthatók helyesen, ha nem

mutatják nekünk ama borzasztóbb nyomokat, melyeket a bűn a lélekben hagy.

A mértékletlenség ártalmai közt nagy fontosságot tulajdonitanak az általa okozott elszegényedésnek. De bárha nagy is az a hiba, mégis csekély a mértékletlenség ama lényeges veszélyével szemben, melyet most önök előtt különösen óhajtok kiemelni. Mit határoz az, hogy egy ember szegény, ha szegénységébe egy ember szellemét, erélyét, eszét és erényeit viszi? Mit határoz az, hogy egy ember kénytelen nehány évig kenyéren és vizen élni? Hányan nem jutnak a gazdagok közül ennél roszabb helyzetbe betegség miatt? A becsületes, erényes, nemeslelkü szegénység aránylag könnyü rosz. A régi bölcs ezt az erény állapotának itélte. Ez sok kereszténynek jutott osztályrészül. A mértékletlen ember szegénysége nagy nyomorát a maga okának köszöni. A ki magát koldussá teszi, az által hogy magából oktalan álatot csinál, valóban szánalomra méltó. Annak, a kinek nincs vigasztalása, a kinek csak kinzó viszszaemlékezetei és furdaló lelkiismerete van, a mint hideg tűzhelyére, szükös asztalára, rongyos gyermekeire tekint, a fájdalomnak valóban nyomasztó sulyát kell hordoznia. Hogy e szenvedést ő maga okozta magának eszének önkéntes megfullasztása által, ez a rettenetes gondolat, ez a türhetetlen büntetés.

Azt mondják, hogy ez vagy amaz embert meg kell óvnunk a részegeskedéstől, meg kell akadályoznunk, hogy a városba jöjjön, hogy a városnak terhére legyen. Az inditó okot nem szabad mellőzni; de én egy perczig sem köthetem le gondolataimat ama nehány száz vagy ezer dollárhoz, melybe a mértékletlen ember kerül. Midőn a szegények házába megyek, és látom a lealjasodást, a szellemi gyengeséget, elvetemültséget, a félig bárgyu tehetetlenséget a részeg ember arczára irva, oly romlást látok magam előtt, a mely a fentartás költségét egy porszemmé teszi a mérlegben. Én nem búsulok, hogy a társadalmat a részegesekért megadóztatják. Szeretném, hogy még inkább megadóztassák, szeretném, hogy fentartásának sulya legyen oly nehéz, hogy kényszerülve legyünk felébredni és azt kérdezni, hogy miképp menthetjük meg a tönkrejutástól. Bölcs intézkedése az az Istennek, hogy a bűn magán túl is terjeszsze nyomorait, hogy egy emberi lény se szenvedjen egyedül, hogy a ki elesik, másokat is rántson le magával, ha nem is az ő veszélyébe, legalább nyomora egy részébe. Ha a társadalom egyik tagja szenved, a többieknek is szenvedni kell; és

ez jól van igy. Ez egyike azon függéseknek, a mely által egyik a más erkölcsi biztossága iránt érdekelve leszünk és felhivatunk, hogy az elesettek megmentésén munkálkodjunk

A mértékletlenséget sokkal inkább kell önmagáért szánni és kerülni, mint külső következéseiért. E következések fő keserüségüket bünös kutfejöknek köszönik. Mi beszélünk azon nyomorokról, a melyeket a részeges családjába viszen: de vegyük el saját állatiasságát és a nyomorok megkönnyülnek. Mi beszélünk rongyokban burkolt nejéről és gyermekeiről. Legyenek ők tovább is rongyosak; de tegyük fel, hogy valamely ártatlan okból azok. Tegyük fel, hogy a részeges ember erényes férj és szerető atya volt, és hogy nem vétek, hanem betegség miatt sülyedt enynyire le családja. Tegyük fel, hogy neje és gyermekei forró szeretettel ragaszkodnak hozzá, a mit az ő fentartásokért való munkás élet és fáradhatatlan szivesség ébresztett fel: tegyük fel, hogy ők tudják, hogy jóllétökért való foglalkozás törte meg az ő alakját; tegyük fel, hogy ő elmondhatja „szegények vagyunk e világi jókban, de gazdagok szeretetben és vallásos vigasztalásban. Én elválok tőletek; de az árvák atyjára és az özvegyek istenére hagylak titeket.“ Tegyük fel ezt és menynyire másképen néznek ki e rongyok! Menynyire megváltozik a hideg, puszta szoba! A sziv melege sokat tehet a tél hidege ellensulyozására, s remény és tisztelet van ezen erényes nélkülözésben. Mi töri meg a részeges nője szivét? Nem az hogy szegény, hanem hogy részeges. Ha azon felfuvódott arcz helyett, mely most szenvedélytől van eltorzitva, majd az értelem minden sugarától megfosztva, a nő egy szeretetteljes ábrázatra pillanthatna, a mely éveken át egy jól vezetett lélek és hű sziv tolmácsa volt, minő nyomasztó suly vétetnék le róla. Oly férj az, a kinek érintése tisztátalan, a kinek gyöngeségei bünének tanubizonyságai, a ki megsemmisitette nejének minden reményeit, a ki hütelen lett azon ünnepélyes igérethez, a mely őt feleségévé tette, az ily férj az, a ki az otthont pokollá teszi, nem az, a kit a munka, betegség és az isteni gondviselés szoritott neje és gyermekei gondozására.

Mi igen sokat nézünk a bün következéseire és igen keveset magára a bünre. A bün az, a mi annak következései fősulyát képezi, a bün az, a mi az emberi nyomor poharában keserü.

II.

Lássunk már most nehány észrevételt ezen vétek kisérteteinek kiterjedéséről. És e pontnál nem használom fel a mértékletlenség statistikai adatait. Nem kisértem meg felhasználni áldozatait. Az egyetemes őrködést annak megmutatása által kivánom felébreszteni, hogy vétekre való kisértések a társadalom minden osztályában el vannak terjedve. Hajlandók vagyunk ugy beszélni, mintha a munkás, neveletlen és okulatlan osztály volna egyedül veszélyben s mintha nekünk nem volna semmi érdekünk egy ügyben, csak a menynyiben másokat érdekel. De ez nem igy van; minden osztályból sokan vannak e veszélyben. Valóban, ha megemlékszünk minden osztályból nem kevesek szomoru történetéről, a kik egykor a legszilárdabbak közt állottak s aztán engedtek a kisértésnek, arra intetünk, hogy közülünk senki se hagyjon fel a félelemmel, hogy mi is eljuthatunk az örvény szélére. Az ifjak ki vannak téve a mértékletlenség veszélyének, mert az ifjuságnál hiányzik az előrelátás, szereti a felizgulást, hajlandó a boldogságot vigságba helyezni, kész a vig gyönyörökre, és igen gyakran találja ebben vagy teszi ezt a pokolba vivő örvénynyé; az öregek sem biztosak, mert a kor elgyengiti ugy a lelket, mint a testet és hallgatólag eltörli az önellenőrzés hatalmát. A restek sincsenek kevesebb veszélyben, mint az erős dolgu munkás; mert nyughatatlan vágyak sarjadznak fel az üres lélekben és a részegitő italok izgatását kiváncsian keresik, mint menekvést a semmitsemtevés türhetetlen unalmától. A durva, faragatlan jellemü emberek könnyen beléesnek a mértékletlenségbe, mert kevés vadságot látnak benne, hogy viszszariadjanak tőle. Szomorubb az a gondolat, hogy eszes és finomérzésü emberek szinte nem kevésbé vannak ennek kitéve. A lélek erős munkája még kimeritőbb mint a kézi dolog. Az — ha szabad azt mondanom — felemészti a finomabb érzéseket és vagy a szervezet hanyatlását vonja maga után, a mi felhangolás után vágyik, vagy oly nyugtalanságot, a mely csalóka szerekben keres enyhülést. E mellett természete az a nagyerélyü lelkeknek, hogy erős izgatottságot szomjaznak, és ezt, ha nem találják meg ártatlan foglalkozásban és mulatságban, gyakran bünös kielégitésben keresik. Ez észrevételek különösen illenek a költői, képzelődő kedélyü emberekre, párosulva és gyorsitva különös érzékenység által. Az ilyen emberek, a kik saját ma-

guk által teremtett világban élnek, a kik idealis szépséggel tüzelik magukat és igen gyakran oly álmadozásba merülnek, a melyben a képzelődés szolgál a vágynak és az érzéki természet diadalmaskodik a szellemin, különösen ki vannak téve annak a veszélynek hogy elveszitsék a lélek egyensulyát, hogy elveszitsék a szelid gondolkozást, tiszta itéletet és az akarat erkölcsi erejét, az ösztön gyermekei legyenek, az egyszerü és közönséges örömöket megtanulják megvetni s bizonyos túlfeszitett és őrült kielégités lázas szomjuhozása által üzetnek a romlásba. Ilyen emberekben a tulságosság lelki okai gyakran az idegrendszer sajátságos izgathatósága által gyakran még növeltetnek. Ezért oly szomoruak a sajtó tudósitásai. Ezért szenvedtek az értelmi világ legfényesebb tehetségei oly gyakran szomoru elsötétülést és a lángész oly átható, felemelő és ihlető szava elhalt a mértékletlenség vad vagy bárgyu orditásai közt. Én most az értelmes emberek legmagasabb rendéről beszéltem; de általában el lehet mondani a müvelt emberekről, hogy ne képzeljék magukat tul a veszélyen. Azt mondják, hogy a mértékletlen emberek éppen oly nagy számmal találhatók azok közt, a kik collegiumainkon átmentek, mint az élet hasonló körében lévő azon emberek hasonló száma közt, a kik ugyanazon müvelésben nem részesültek. Azonban nem kell azt következtetni, hogy az értelem mivelése nem nyujt semmi erkölcsi segitséget. Az igazság az, hogy annak jó tulajdonságai akadályoztatnak. A mivelt emberek éppen oly gyakran esnek a kisértet áldozataiul, mint más emberek, nem azért mintha a nevelés hatástalan volna, hanem mivel közintézeteink csak egyrészbeni nevelést adnak, a mely csaknem egészen az értelem kifejtésére van irányozva s nagyon kevéssé az erkölcsi nevelésre s még kevésbbé a physikai rendszer erősitésére. A rosznak egy másik oka valószinüleg az, hogy a bőkezüleg nevelt ñatal emberek, oly életpályára lépnek, a mely kezdetben kevés vagy semmi foglalkozást sem ad, a mely tán évekig kiteszi őket a henyélés csábjainak, a mi a legveszélyesebb a tapasztalatlan és szenvedélyteljes életkorban. Ennélfogva a mértékletlenség ujonczai azon osztályból soroztatnak, a mely a társadalom főreményét képezi. És én szeretném ha itt megállhatnék. De van még egy zsákmány, melyet a mértékletlenség megragad, melyet még inkább lehet fájlalni, és ez a nő. Én nem ismerek a földön szomorubb látványt azon női arcznál, a mely egykor nem ismert más lepelt csak a nemes érzések sugárzását vagy a tisztes szerénység pirját, midőn a mér-

tékletlenkedés miatt ki van veresedve és el van éktelenitve. Még a nő sem biztos. Testi szervezetének gyöngesége oly változó érzéseknek teszi ki őtet, a melyek a sziverősitő italok csábitó felviditására készteti őket. A férfi az ő vas idegeivel kevéssé ismeri, hogy a nő érzékeny alkata mit szenved, mily sok csüggesztő képzelődés nyomul reá magányában, mily gyakran kimeritik a szüntelen gondok és az önellenőrzés ereje menynyire gátoltatik gyönge szervezete ismételt rendetlensége által. Az igazat ki kell mondanom. Mindnyájunk családjában bármily állásban, vannak veszélyeztetett egyének s a mértékletlenséget illetőleg a félelem és őrködés mindenikünké.

Ne mondjátok, hogy túlozom a mértékletlenség veszélyének való kitételeteket. Senkise mondja, midőn az egészségben megtört s értelmében megzavart részeg embert látja, „*én sohasem süllyedhetek enynyire.*“ Ő is oly kevéssé gondolt elesésére korábbi éveiben. Ifjukorának igérete éppen oly fényes volt mint a tiéd; sőt miután lefelé haladását megkezdette is, éppen oly gyanutlan volt mint a legszilárdabb körülötte; és éppen olyan méltatlankodva utasitotta volna vissza ama figyelmeztetést, hogy óvakodjék a mértékletlenségtől. E bűn veszélyessége szinte észrevétlen közelitésében áll. Csak kevesen tudják első közeledését azok közül, kik általa elvesznek. Az ifjuság nem látja vagy nem gyanitja a részegeskedést a gyöngyöző italban, a mely a gyönyör iránti minden fogékonyságát gyorsitja. A rokkant nem látja azt a sziverősitőben, a melyet orvosa rendel, és a mely ujra felhangolja elerőtlenedett szerveit. A gondolkozó és lángeszü ember semmi bénitó mérget sem fedez fel azon italban, a mely az ihletés forrásának tetszik az értelem és képzelődésre nézve. A társadalmi örömök kedvelője kevéssé álmodik arról, hogy a poharat, a mely élénkiti a társalgást, magánosan is felfogja hajtani és sokkal alább fogja süllyeszteni, hogysem részt vehessen oly társalgásban, a melyben most gyönyörködik. A mértékletlenség észrevétlen léptekkel közeledik s első nyügeit sokkal lágyabb érintéssel teszi fel, hogysem érezni lehetne. E szomoru tapasztalatból meritett igazságot mindnyájunknak még kellene tartani s a családi és társadalmi élet szokásait és intézkedéseit a társadalom minden osztályában vezetnie kellene.

Ilyen e bün *kisértéseinek kiterjedése*. Igaz azonban, hogy ha áldozatai minden osztályban fellelhetők is, főképpen mégis a társadalom szegényebb és munkás részében találtatnak.

Itt bünei és szenvedései oly fokra hágnak, a mi megijeszt és megrettent minket. Itt kell a rosznak főként ellentállani. Ezért következő észrevételeimben inkább a társadalom ez osztálya mértékletlenségének okaira és gyógyszereire szoritkozom.

III.

A mértékletlenség okai közül azon osztályban, a melyről beszéltem, nem kevés található a társadalom jelen állapotában, a melynek megszilárditására minden ember tesz valamit, és a mely a legtöbbnek közülünk sok kiváltságot ád. Ezek mellett megállok egy kissé, mivel ezek mutatják kötelezettségünket, hogy tegyünk a mit lehet a rosz eltávolitására. Az igazság azt kivánja, hogy azok, a kik jelen társadalmi szervezetünk javait élvezik, segitsék azokat, a kik hátrányaiból részesülnek. Kétségkivül a mértékletlenség első oka magokban a mértéklenkedőkben van, erkölcsi gyengeségökben és határozatlanságukban, magoknak a kisértetnek való önkéntes megadásukban. Mindazonáltal a társadalom, a kisértet gyarapitása s az emberek ellentálló erejének apasztása által, felelőssé lesz minden szélesen elterjedt vétkekért s köteles azok elnyomása végett minden erejét megfeszíteni. Ez arra vezet engemet, hogy vizsgáljam meg a mértékletlenség némely oly okait, melyeknek alapja társadalmi állapotunkban van.

A mértékletlenség egyik legközönségesebb oka a dolgok jelen állásában a gond és munka ama nehéz sulya, a mely az emberek egy nagy részére nehezedik. Igen sokan, hogy magukat és családjokat fentarthassák, gyakran oly foku munkálkodásra kényszerittetnek, a mi kimeritő a szellemre és káros az egészségre nézve. Természetesen a vigasztalást izgató szerekben keresik. Mi nem találjuk, hogy a civilisatio könnyitene az emberek foglalkozásain; még eddig nevelte azokat; és ezen eredményben látom én egy mély hiba jelét, abban, a mit mi a társadalom előmenetelének nevezünk. Az nem lehet a teremtő terve, hogy az egész élet az állati szükségek kielégitéseért való terhes munkában teljék el. Az a civilizatio nagyon tökéletlen, a melyben az emberek tömege nem talál időt a testi munkától, az értelmi, erkölcsi és társadalmi müvelésre. Szomoru látmány egész tömegeknek a terehordó barmok állapotjára való lesülyedése. A kimeritő foglalkozások képtelenné teszik a lelket ellentállani a kisértésnek. A munkával lenyügözött s állapotja által finomabb gyönyöröktől elzárt ember kénytelen érzéki élvezetekben keresni csak a vigasztalást. Miként változtattas-

sék ugy meg a társadalom állapota, hogy a tulságos nyomás bármelyik osztályra meggátoltassék, kétségkivül nehéz kérdés. Egy dolog világosnak látszik, hogy t. i. jelenlegi szervezetünkben és szokásainkban semmi kilátás sincs vigasz hozásra. Ellenkezőleg ugy látszik, hogy szegény és gazdag mind jobban-jobban elnyomatnak a szüntelen munkától, kimerítő előregondolkozástól, aggódó töprengéstől és lázas szerzéstől. Némelyek a törvényhozástól várják, hogy könnyitsen a munkás osztály terhén. De méltányos törvényeknek és polgári szabadságnak nincs elég erejök elmozditani az állapot ama feltünő ellentétit, a melyet minden civilizált államok mutatnak. Én azt hiszem, hogy a belső, szellemi javulás az egyedüli biztos gyógyszer a társadalmi roszakra nézve. A mire nekünk szükségünk van, az a keresztény, testvéri szeretetnek uj elterjedése, a mely felbuzditsa a hatalmasokat és gazdagokat, hogy bőkezüleg támogassák és felbátoritsák a szerencsétleneket vagy gyengéket; és az értelmi és erkölcsi erő uj elterjedése, a mely a sokaságot képessé tegye önfenntartására, képezze az önuralomra és lehelje beléjök a függetlenség szellemét, a mely viszszariadjon a szükségtelen segély kérésétől vagy elfogadásától. —

Egy másik ok, mely szoros kapcsolatban van az utóbbival, a szellemi lenyomottság és a tudatlanság, a melynek sokan alája vannak vetve. A kik reggeltől estig dolgoznak, a gondolat és lelki javulás szünetelése nélkül, természetesen rendkivül korlátoltak tehetségeikben, nézeteikben és az öröm forrásaiban. A jelen percz és a test lekötik gondolataikat. Az értelem, képzelődés, izlés, olvasás és müvelt társaság élvezetei, csaknem teljesen meg vannak tagadva tőlök. Az érzéki gyönyöröken kivül mi marad más nekik? Nem lévén hozzá szokva az elmélkedéshez és előrelátáshoz, mily halványnak kell lenni a vallásról és kötelességről való fogalmaknak, és mily kevéssé képesek megküzdeni a kisértéssel! Kétségkivül ez országban a mértékletlenség ez oka kevésbbé hatályos mint másutt. Itt kevesebb a vad tudatlanság mint egyebütt; de másfelől a tulságba esés hasonlithatatlanul könnyebb, ugy, hogy a neveletlen emberre nézve a vétekre való kisértés erősebb lehet itt, mint kevésbbé felvilágosodott országokban. Külső jóllétünk, ha nem kiséri aránylagos erkölcsi és értelmi javulás, hatalmas ösztönné válik a mértékletlenségre és a jóllétben lévők kötelesek ellene állani ez ösztönnek.

Átmegyek most a mértékletlenségnek a szegény és munkás osztályok közt lévő egy másik okára. És ez a közönség *általános érzékisége és földiessége*. Valóban sok erény, sok szellemiség van a tehetős osztályokban, de általában láthatatlan. Sokkal nagyobb menynyisége van ez osztályokban a világiságnak, az érzékekhez való ragaszkodásnak, és ez merész domborodással emelkedik ki. A többség tulságosan a testnek él. A hol kevés is a mértékletlenség a szó közönséges értelmében, még ott is nagy a kicsapongás. Ezerek, a kik sohasem részegek, fő boldogságukat az asztal gyönyörüségeibe helyezik. A közönségnek mily sok értelme megy füstbe; az arcznak mily sok kifejezése töröltetik ki, mily sok szellem temettetik el az esztelen bujálkodás által. Mi a nagy leczke, melyre a tehetősebb osztályok tanitják a szegényebbeket? Nem az önmegtagadás, nem szellemiség, nem az a kereszténvi nagy igazság, hogy az emberi boldogság a léleknek a test feletti diadalában fekszik, a belső erőben és életben. A szegényebbeket arra tanitják a gazdagabbak, hogy a legnagyobb jó a tétlenségben és puhaságban van. A tehetőstől lehangzó szó ellentmond a Krisztus és az igaz bölcselem elveinek. Az érzékisége és földiessége azoknak, a kik hangot adnak a közérzületnek, vádolható kiváltképpen a szegények mértékletlenségéért. Miként álljon ellent a szegény ember a mértékletlenségnek? Csupán erkölcsi erővel, az akarat erélyével, az önmegtagadás elvével lelkében. S hol tanitják erre őt? Jut-e magasabb erkölcsiség hozzá azoktól, a kiket helyzetök az ő előljáróivá teszen? A nagyszerü kérdés, melyet a jobban neveltek közt hall, az, hogy mit eszünk, mit iszunk és mivel ruházkodunk? A szüntelen való törekedés a külső, földi és érzéki jókért képezi a fő tevékenységet, melyet lát maga körül. Feltenni, hogy a szegényebb osztályok leczkét vegyenek a fényüzésben és élvhajhászásban a tehetősebbektől, s mégis ellentálljanak a kicsapongásra való kemény kisértésnek, annyi, mint oly erkölcsi erőt várni tőlök, a melyben mi magunk fájdalmas hiányt érezünk. Az ő kemény munkájokban mily kevés élet-adó igazságot, felemelő gondolatot, égi vágyat kapnak azoktól, a kik világi állásban felettök vannak!

A mértékletlenség egy másik oka, az *önbecsülés hiánya*, melyet a társadalom jelen állása tesz érvényessé a szegények és munkások közt. A menynyire a gazdagság a tisztelet tárgya, az emberek fontosságának mértéke, a kitünés ismertető jegye, csak

éppen anynyira lesz hajlam az önmegvetésre és önelhagyásra azok közt, a kiknek sorsuk nem hágy kilátást annak megszerzésére. Az ilyenek természetesen ugy érzik, mintha az élet nagy java megtagadtatnék tőlök. Magokat elhanyagoltatva látják. Állapotjok elzárja őket a szerencsésebbekkel való érintkezéstől. Azt hiszik, hogy kevés érdekök van a közjóllétben. Nem érzik, hogy elveszthető jellemök volna. Semmi sem emlékezteti őket természetök nagyságára. Semmi sem tanitja nekik, hogy homályos állapotjokban a legmagasabb jót biztosithatják magoknak a földön. A társadalom általános hangulatából azon veszedelmes nézetet meritvén maguknak, hogy a gazdagság tisztelet és boldogság, szük sorsukban semmit sem látnak, a mi önbecsülést leheljen beléjök. E csalódásban nincsenek ugyan inkább elmerülve mint a tehetősek; ők csak a társadalom szavát viszhangozzák, de a csalódás rájok mélyebb és közetlenebb romlást hoz. Sülyesztvén őket saját szemeikben, megfosztja egy hathatós óvszertől az aljas vétkek ellen. Előkészíti őket durva modorra, aljas gyönyörökre és vadállati állapotra való sülyedésre. A társadalom minden osztályai közt a szegényekkel különös részvéttel kellene bánni, mint ama fő veszélyök ellen müködő eszközzel: értem az önbecsülés elvesztését. De minden más hibákhoz még különös hanyagság járul. Csudálkozzunk-e aztán, hogy elesnek?

Más okokat is nevezhetnék társadalmi alkotmányunkban, a melyek kedveznek a mértékletlenségnek; de ezeket mellőznöm kell és csak egy jellemvonását emlitem meg a mi időnknek, a mely neveli mind e vétekre való hajlamokat. A mi korunkat az ugynevezett izgalmak iránti hajlam jellemzi, más szókkal, az erős izgató szerek szeretete. A felizgatás, a felingerlés most az általános szükség. Atyáink szelidségét, józanságát, fárasztó szorgalmát lázas nyugtalanság váltotta fel. Az olvasott könyvek nem a lángész nagy, jeles és halhatatlan müvei, a melyek nyugodt gondolkozást kivánnak és mély érzést lehelnek; hanem kezdeties munkák, a melyeken egy gőzös sebességével rohannak át, és a melyek oly gyönyört adnak, a mely hasonlit a kábitó italok által létrehozotthoz. Az üzlet versenynyé lesz, és nagy merészségek felizgatása s nagy nyereségek reménye által üzetik. Még a vallás is részt vett az általános nyugtalanságban. Némely helyeken ennek elémozditása végett oly esztelen fogásokhoz folyamodnak, a melyek ostromolják az ideg-rendszert s az érzékenyebb embert a bolondság határáig

üzik. Az emberek inkább azért mennek mindenütt a templomba, hogy felizgattassanak, mint megjobbittassanak. Az izgató szerek utáni ezen szomjuság nem zárható bé bizonyos körökbe. Ez szétáradott és jellemzi a közönséget. Behatol azon osztályok közé, a melyek szerencsétlenségre — csak egy erős izgató szert szerezhetnek magoknak: a részegitő italt; és ezek közt a kor szelleme mértékletlenségben nyilatkozik.

IV.

Feltártam önök előtt a mértékletlenség némely okait jelenlegi társadalmi állásunkban, s ezt azért tettem, hogy érezzék önök, hogy a társadalom, minden rangjaiban, különösen a legmagasabban, jogszerint köteles a rosznak ellentállani; nemcsak az igazság, hanem a jóindulat is arra kötelez minket, hogy meggátlása vagy orvoslásáért ne kiméljünk semmi fáradságot. Annak a gondolatnak, hogy társadalmunk kebelében sokan vannak, a kik a tönkrejutás szélén állnak, sokan a kik erősen csábittatnak, hogy lealacsonitsák és megsemmisitsék okos természetöket, hogy állati tulságba essenek, hogy megpecsételjék romlásukat mind ezen, mind a jövő életben, suly gyanánt kellene ránk nehezednie, komolyabb gonddal kellene eltöltenie mint a döghalál látogatásának, fel kellene ráznia minden embert, a ki megmenekedett ezen lealázottságtól, hogy tegye meg a mit tehet az elesettek megmentésére s még inkább az elesők megoltalmazására.

Az a kérdés: hogy miként gátoljuk, miként nyomjuk el e nagy roszat? Ez legyen a mi utolsó kutatásunk, s én azt felelem, hogy két eljárás-mód van. Hogy az embereket megszabadithassuk, belsőleg vagy külsőleg kell reájok hatnunk. Vagy belsőleg kell nekik erőt adnunk, hogy a mértékletlenségre való csábitásnak ellentálljanak, vagy külsőleg kell ezen csábitásokat elháritanunk. Nevelnünk kell az ellentálló erőt, vagy apasztanunk a nyomást, a melynek ellent kell állani. Mindkét befolyásmód hasznos, de az első felszámithatatlanul a legfontosabb. Egy ember sem biztos az ellenségtől, csak az, a ki erkölcsi erővel van felfegyverezve, erővel a maga lelkében, az elv hatalmával és erényes akarattal. A főeszköz tehát, a mértékletlenség elnyomására a társadalom azon osztályaiban, a melyek leginkább ki vannak annak téve, közölni velök vagy felébreszteni bennök az erkölcsi erőt, az önmegtagadás erejét, a lelkiismeret és

vallásos érzés nemesebb és erélyesebb müködését. Más szókkal, hogy a munkásokat és szegényeket megmenthessük a mértékletlenségtől, müködésbe kell hoznunk köztük az értelmi, erkölcsi és vallásos javulás eszközeit. Törekednünk kell felemelni őket mint eszes és erkölcsi lényeket, kifejteni legmagasabb természetöket. Hiábavaló azt gondolni, hogy ha ez osztályok más tekintetben változatlan maradnak, a mértékletlenségből kigyógyithatók. A mértékletlenség nem egyedül áll az ő helyzetökben és jellemökben. Az az általános lesülyedésnek csak egy része vagy jele. Alaposan csak az ő egész jellemök és helyzetök emelése által távolitható el. Egy beteg tag vagy szerv gyógyitása végett az egész testet istápolni és erősiteni kell. Igy van a lélekkel is. Ha akarjuk sem távolithatjuk el a szegényektől azokat a vétkeket, a melyek mi magunknak ártanak, és őket más tekintetekben oly romlottaknak hagyják mint előbb voltak. Csak természetök általános javitása erősitheti meg őket azon bűnök ellen, a melyek őket mind magokra, mind nemökre ostorrá teszik.

És miként lehet erkölcsi erélyt s az elv erejét közölni a társadalom kevésbbé tehetős osztályaival? Először azt felelem, hogy a legbiztosabb eszköz, nevelni azt a kedvezőbb helyzetben levők közt. Egy közönség minden osztályainak vannak összeköttetései, rokonszenvei. Ha önszeretet és érzékiség uralkodik a tehetősök és miveltek közt, a szegények és neveletlenek ezen vétkeket nagyobb alakban tükrözik viszsza. Az az ember a mértékletesség legjobb barátja az előkelők és alsóbbak közt, a kinek jelleme és élete tisztán és erősen kifejezi az erkölcsi erélyt, önmegtagadást, a testiség és gazdagság fölé való emelkedését, az érzés és elv emelkedettségét. Nem az a társadalom legnagyobb jóltevője, a ki azt egyes tények által szolgálja, hanem a kinek általános jelleme egy oly magasabb élet és szellem felmutatása, a mely áthatja a tömeget. Az ilyen emberek a földnek savai. Az egyéni erény hatalma feljülmul minden más hatalmat. Az oly egyének szaporodása, kiknek lelke tiszta erejü és méltóságu, a mértékletlenség elnyomásának, a társadalom minden osztályában, mindenek felett a legbiztosabb jele lenne.

Egy másik eszköz, testvériesebb érintkezés ápolása, mint a milyen most van a társadalom többé és kevésbbé müvelt részei közt. Jelenlegi társadalmi válaszfalainkat

és különbségeinket, a menynyiben korlátozzák a rokonszenvet, kasztszellemet, rangbálványozást tesznek az emberies szellem és közös természetünk tisztelete helyére, el kellene dobni, mint a kereszténység durva megsértéseit. A társadalom azon osztályai, a melyeknek van miveltsége, ereje és erénye, kötelesek ezeket közölni azokkal, a kiknél hiányzanak. A gyengéket, tudatlanokat, elesőket és elesetteket nem kellene elmetszeni kedvezőbb helyzetben levő testvéreiktől, nem kellene engedni, hogy folytonosan és kizárólag csak egyik a másikra hassanak és igy végnélkül terjeszszék a magok vétkeit és szenvedéseit. A jóknak szent összeesküvést kellene szervezni a rosz ellen, meg kellene támadniok külön és egyesült erővel, közeliteniök kellene hozzá, tanulmányozni, sirni és imádkozni felette, és minden tehetségeiket működésbe hozni annak elhárintására. Barátim, kiket az Isten megáldott, a kiket ő felvilágositott, a kiknek szivében iránta való tiszteletet ébresztett, mit tesztek ti az elesettekért, az elesőkért és nemetek nyomorultjaiért? Midőn egy jó keresztény az e városban levő nem fájlalt és nem sajnált bűn tömegéről gondolkozik, nem kell-e megborzadnia sziveink keménységén? Nem vagyunk-e mindnyájan egy vérből, egy természetből és egy eredetből valók; s a külső különbségeknek, a melyek holnap örökre sirba tétetnek, el kell-e minket egyik a másiktól választani, el kell-e metszenie a testvéri rokonszenv és segély kötelékeit? Egy keresztény társaságban egy emberi lényt nem kellene elesni engedni tanács, dorgálás, rokonszenv és biztatás nélkül, azoknak, a kik nálánál felvilágosultabbak és erényesebbek. Ne mondjátok, hogy ezt nem lehet megtenni. Én tudom, hogy meg lehet tenni szokásainkban, nézeteinkben és érzelmeinkben való nagy változtatás nélkül; de ezen változásokat meg kell tenni. Egy új kötéleknek egyesiteni az emberek szétszórt részeit. A felelősség egy új érzékének kell felrázni a felvilágosultakat, tehetősöket és erényeseket. A kereszténység kivánja ezt. A társadalom előhaladása kivánja ezt. Én ennek áldott jeleit látom, és ezek korunk legkecsegtetőbb képei.

Továbbá a társadalom inkább kitett osztályai emelése és erősitése végett nélkülözhetetlen, hogy czélszerübb nevelést adjunk nekik. Mi kérkedünk a nevelés eszközeivel, melyek itt a legszegényebbnek nyitva állanak. Igazsággal el lehet mondani, mind a gazdagokat, mind a szegényeket illetőleg, hogy ezen eszközök nagyon hiányosak. A mi az erkölcsi nevelést illeti, alig

történik ezért valami a mi nyilvános iskoláinkban. Nevelni, valamivel többet tesz, mint tanitani azokat az ismereteket, a melyek valamely életmód nyerésre szükségesek. Ez egy emberi lény tehetségeinek és érzelmeinek gyakorlásában és létrehozásában áll. A nevelés nem parancsoló, kényszeritő, gépies oktatása a szenvedőleges tanitványnak, hanem a tehetséges és élénkitő lelkek befolyása az ifjak szellemére. Az ilyen nevelés még eddig nagyon elszórtan található és nem lehet elég melegen kivánni. Mire való, azt kérdem, e társaság gazdagsága, mint jobb nemzedéket nevelni mint mi? Mire való a szabadság, mint kifejteni minden osztály és minden egyén tehetségeit? Mi a társadalom nagy czélja, hanemha az emberi javulás? Miért kell a köztársasági intézményeket oly féltékenyen fentartanunk, ha nem képesek egy nemesebb emberi fajt formálni, s a társadalmi élet minden fokain finomságot elárasztani?

Szomoru és uralkodó tévedés az köztünk, hogy a munkás osztályok embereitől, állásuknál fogva, minden valamire való javulás meg van tagadva. Azt hiszik sokan, hogy ezek azért élnek, hogy dolgozzanak, nem azért, hogy betöltsék egy oly emberi lény czélját, a kinek ki kell fejtenie legfelségesebb tehetségeit és érzelmeit. De ez nem igy van. A legszegényebb gyermek is birhatja és birnia kell az önmivelés bő eszközeit; és ha köztünk az emberi természet és kereszténység iránt igazi tisztelet volna, megtalálná ezeket. Egy igen értelmes utazó egy közelebbről hozzám intézett levélben arról értesit Németországból, hogy ez ország némely részeiben, a legelhagyatottabb osztályokban oly foku értelmi miveltség található, a melyről általában azt hiszik, hogy nem egyezik meg az ő állapotjokkal; hogy a természet és müvészet szépségének érzete, sok boldogságot idéz elé a társadalom oly részében, a melyről nálunk azt hiszik, hogy képtelen ezen ártatlan és emelkedett gyönyörökre, hogy a tanitás a vasárnapi iskolákban némely helyeken változatosabb mint itt, és hogy könyvgyüjtemény s tudományos ismeret sokkal alsóbb rendü lakásokban található, mint a milyenek a mi földmivelőnké. „Egy szóval — teszi hozzá az én barátom — elég bizonyitékát láttam annak, hogy az itt található értelmi miveltség a maga világát és áldásait egy oly osztályban terjeszti, a mely nálunk alig található, vagy a hol létezik is, általában azt teszik fel róla, hogy a physikai nyomor oly foka alatt működik, a mely ily müveltséggel meg nem fér.“ Az ilynemü értesitésnek uj

reményt kellene lehelni a társadalomban lévő minden osztály értelmi és erkölcsi életére czélzó philantropikus munkákba. Mily sokat lehetne tenni ezen városban az ismeretek, a gondolat élénksége, a szépség érzéke, a képzelődés és szép müvészetek gyönyörei s mindenekfelett a vallás befolyása terjesztésére egész társaságunkban! Ha megtanulnák a mi tehetőseink és müveltjeink, hogy a családjaikról való gondoskodás után, vagyonukat és befolyásukat nem fordithatják jobbra, mintha előmozditják a társadalom javulását és emelkedését, mily hamar ujra születnék e város! Mily sok nemes szellemet lehetne itt megszerezni bölcs bőkezüség által embertársaik nevelésének munkájába! A gazdagságot nem lehet jobbra használni, mint az erélyes és önzéstelen lelkü emberek megszabaditására a világi foglalkozásoktól és gondoktól, mint idő és alkalom szerzésre nekik a nemes önmivelésre, mint arravaló képesitésökre, hogy szenteljék egész erejöket és lényöket nemökéhez hasonló müvelésre. Az igazi civilizálódás legbiztosabb jele, ha a müvészetek, melyek az érzékiségnek szolgálnak, apadnak, s a szellemi foglalkozások szaporodnak, vagy ha a legtöbb tehetség az államban mindinkább elvonatik az állati életért való munkáktól és annak munkálására szenteltetik, hogy az értelem, képzelődés, lelkiismeret, tiszta vonzalom, erkölcsi erély, általában a nagy közönségnél, különösen pedig az ifjuságnál létrehozassék. A mi köztünk most magánfitogtatásra és fényüzésre elpazaroltatik, ha öntudatosan és bölcsen a nemes mivelődés eszközeinek minden osztályaink számára való megszerzésére szenteltetnék, e várost az egész föld csodájává és örömévé változtatná. A mi igy elpazaroltatik, elégséges lenne nemcsak a tudományokban, hanem a finom müvészetekben való nevelés eszközeire is. A zene is éppen ugy elterjedhetne mint Németországban, s a munka könnyitőjévé, a társaság felvidámitójává, a magány gondüzőjévé és vigasztalóvá tétethetnék a legszegényebb lakásokban is. S még többet mondok, a mit mi most elpazarlunk, egy nehány év alatt felruházná e várost Páris nevezetességeivel, egy második Louvre-el és egy Jardin des Plants-al, a hol minden osztály értelmessei alkalmat találnak a természet és müvészet iránti szeretetök müvelésére. Szerencsére a magasabb nevelés ügye kezd itt is barátokat nyerni. Hála legyen Boston ama felvilágosult és nemes lelkü fiának, kinek hamvai idegen földön pihennek, de a ki szülőföldje iránti fiui szeretetének jelét hagyta nagyszerü hagyatékában a szabadelvü nevelés terjesztésére e városban. Tisztelve le-

gyen a neve Lowelnek, szülő városa értelmes jóltevőjének. A mely közönség tevékenységét főképpen az uj nemzedék magasabb nevelésére irányozná, azt szerezné meg, a mi még eddig nem hatolt bé az emberi gondolatba; s ez az a czél, a melyért munkálkodnunk kellene. A mi fitogtatásunk, a mi fényűzésünk mily értéktelen családaink és nemünk megjavulásával szemben!

Engedjék meg itt nekem kifejeznem azt az élénk óhajtásomat, hogy vajha a mi törvényhozóink versenyre ösztönözve a más államokban mutatkozó müvelődés szelleme által és inditva ezen köztársaság régi dicsőségének szerelmétől, némi elhatározó lépéseket tennének a nevelés előmozditására közöttünk. Nekünk egy jobb tanitók képzésére czélzó intézményre van szükségünk; és a mig ez a lépés meg nem tétetik, mi lényeges előhaladást nem tehetünk. A legkiáltóbb szükség e köztársaságban a képzett tanitók hiánya. Mi dicsekszünk iskoláinkkal; de a mi iskoláink aránylag keveset tesznek a képzett tanitók hiánya miatt. Jó tanitás nélkül az iskola csak egy név. Egy intézet oly emberek nevelésére, a kik neveljék az ifjuságot, élő vizek forrása lenne, folyamokat öntvén ki a jelen és jövő idők felfrissitésére. A mi törvényhozóink még eddig megtagadták a szegény és munkás osztályoktól az ő emelésökre czélzó ezen fő eszközöket. Mi bizunk, hogy nem lesznek mindig vakok az állam legfőbb érdeke iránt.

Nekünk jobb tanitókra és több tanitókra van szükségünk a társadalom minden osztályai számára, a gazdagok és szegények, a gyermekek és felnőttek számára. Szükségünk arra, hogy a község segélyforrásai jobb tanitók előállitására, mint legfőbb szükségére, fordittassanak. A társadalom ujjá születésének egyik legbiztosabb jele lesz a tanitás mesterségének a legmagasabb rangra emelése a közönség közt. Ha egy nép megtanulja, hogy legnagyobb jóltevői és legfontosabb tagjai azok az emberek, a kik minden osztályai szabadelvü nevelésére, eltemetett értelmének életre keltésére szentelik magokat, akkor az a nép megnyitja magának az igaz dicsőség utját. Ez az igazság késziti most a maga utját. Socratest most a legnagyobb embernek tartják a nagy emberek korában. A király név elhalványodott az apostol név előtt. A tanitás szóval vagy tettel a legfőbb foglalkozás a földön. Közönségesen azt hiszik, hogy tanitókra csak az élet elsőbb éveiben van szükség. De vajjon egy emberi lény tanitásának meg kell-e valamikor szünni. És vajjon nem segittetik-e mindig elé jó nevelés által? Közülünk

némelyek természetesen el lehetnek minden tanitók nélkül, kivéve a néma könyveket. De a nagy többségre nézve az élő tanitók szava a mivelésnek egy nélkülözhetetlen eszköze. E hiány felismerése és kipótlása uj arczot adna a társadalomnak. Semmi sem szükségesebb, mint hogy a fensőbb tehetségü és jotékony szellemü emberek szenteljék magukat a kevésbbé felvilágosult osztályok oktatására, az élet nagy czélját, természetök méltóságát, jogaikat és kötelességeiket, a történelemet, törvényeket és hazájuk alkotmányát, foglalkozásaik elméletét, a külső természet törvényeit, öszhangzatát és termesztményeit s különösen azon mesterséget illetőleg, hogy a gyermekeket miként neveljék fel testi egésségben s a lélek erejében és tisztaságában. Nekünk egy uj életmódra vagy elhivatásra van szükségünk, a melynek feladata legyen az értelem felébresztése azon körökben, a melyekben az jelenleg megszokott álomban nyugszik. Mi tiszteljük és nem tudjuk eléggé tisztelni az oly emberbarátot, a ki állandó intézeteket állapit az emberi szenvedés enyhitésére. De én azt hiszem, hogy nem kevesebb jó származnék, ha magasabb képességü és önhaszonlesés nélküli embereket keresnének, megnyernének és kiküldenének, hogy közvetlenül hassanak a társadalomra. Egy oly emberbarát, a ki egy ily embert bőkezüleg ellátna eszközökkel, hogy magát a társadalom szegényebb osztályai nevelésére szentelhetné, megbecsülhetetlen jót tenne. Egyetlen egy tehetségesebb ember, a ki a neveletlenek közt élne, hogy terjeszszen hasznos ismereteket és elevenitő igazságot, társalgás és könyvek által, nyájas és barátságos érintkezés által, a tovább képzést czélzó egyesülésekre való intés, a tanulékonyabbaknak osztályokká való alakitása által, a melyeknek ő jelenléte és vezetésének lelkesitését adná, a szülőknek a physikai, értelmi és erkölcsi nevelés elveivel való megismertetése által, a családoknak az egésség eszközeiben és feltételeiben való oktatása, szóval mindazon módoknak felhasználása által, melyeket egy tevékeny nemes lélek felfedezne vagy feltalálna az értelmesség és erkölcsi élet felébresztésére; egy tehetséges ember magát igy erre szentelve, egy terjedelmes körnek uj irányt és szellemet közölhetne; és mi lenne az eredmény, ha az ily emberek szaparodnának és egyesülnének ugy, hogy befolyásuk egy közönséget egészen átjárhatna?

Mi sokat köszönünk az eszes, kegyes, tudományos és magas erényü emberek müveinek. De ezek legtöbbje szük körre van szo-

ritva. Nekünk a szabadelvü nevelők oly osztályára van szükségünk, a kiknek az legyen hivatásuk, hogy a legfelvilágosultabb lelkek nézeteit embertársaik mind inkább nagyobbodó számával közöljék. Egy állam vagyonának ugy kellene folyni mint a viznek az ilyen tanitók előkészitésére és alkalmazására, a hatalmas és nemes lelkeknek azon müre való megnyerésére, hogy nemöknek szellemi lökést adjanak.

A Jézus Krisztus, midőn a lelkitanitóságot felállitotta, letette az alapját azon értelmi és erkölcsi közegnek, a melyet én sürgetek. Ez alapon mindig tovább kellene épitenünk, mig az életadó befolyás átjárná a társadalom minden osztályát. Mily kinzó az a gondolat, hogy még ebben a pillanatban is az értelmi és erkölcsi erőnek, az isteni erélynek oly roppant tömege fekszik élettelenül közöttünk. Semmit sem tehetünk-e felébresztésére? A mig ez nem történik, lemetszhetjük a mértékletlenség ágait, de gyökere élni fog; és szerencsések leszünk, ha mérges árnyéka nem sötétiti ismét el a mi országunkat. Ne mondja senki, hogy a munkásnak nincs ideje oly oktatásra, a milyet én most ajánlok. Több kevesebb szabad időt, ha keresi az ember, lehet szinte minden életmódnál találni. Azt se mondja senki, hogy ezen munkára képes é. alkalmas embereket ne keressen senki egy oly világban mint a miénk. A kereszténység, a mely a szeretetnek oly sok csodáit hajtotta végre, a mely oly sok apostolt és martirt, Howard-okat és Clarksonokat állitott elő, ezen aratásra is támaszthat munkásokat. Semmi egyéb nem szükséges, csak a keresztény szeretetnek új kiöntése, csak az emberi nem testvériességének új fogalma, hogy oly tevékenység hozassék létre, a mely egy önhaszonleső és élvezetkedvelő korban lehetetlenségnek látszik.

Én még csak egy eszközt emlitek meg, hogy a közönség azon részének, a melyben a mértékletlenség legtöbb áldozatait találja, miként lehet erkölcsi erőt és általános javulást adni. Nemcsak az általános nevelést kell előmozditanunk, hanem különösen keresztény oktatást, keresztény tanitókat küldeni hozzájok, a kik szenteljék magokat egészen az ő szellemi jóllétökre. És itt nem tehetem, hogy örömemet ki ne fejezzem azon törekedés felett, hogy egy külön lelkészi hivatal állittassék fel itt és más városokban a szegények közt. Ez ámbár nem pártoltatik ugy a mint kellene, mégis elegendő erőben létezik annak megmutatására, hogy mit tehet. Én ugy tekintem ezt az intézményt, mint korunk egyik

legszerencsésebb jeleit. Ez azt mutatja, hogy nem halt ki közülünk annak szelleme, ki azért jött, hogy felkeresse és megmentse azt a mi elveszett. A kereszténység az az erős hatalom, a mely előtt a mértékletlenségnek el kell esni. A kereszténység megtámadja e bünt és ellentáll neki, midőn, ha egyéb nem segithet, az emberek reményeihez és félelméhez folyamodik, midőn a lelkiismerethez a mindenható biró nevében, a szivhez a könyörülő atya nevében szól, midőn az emberi gyengeségnek erőt s az emberi véteknek bocsánatot ajánl, az embereknek egy belső halhatatlan természetet s előttök álló örök lételt jelent ki, midőn ez élet felett oly fényességet áraszt el, melyet a jövő élettől kölcsönöz, midőn nemes érzelmeket ébreszt fel s az embert új kötelékkel csatolja az Istenhez és embertársaihoz. De a kereszténységnek, hogy betöltse küldetésének e részét, hogy elérje azokat, a kik a mértékletlenségnek leginkább ki vannak téve, nemcsak a templomokban kell prédikáltatnia, a hol ezek ritkán találtatnak, hanem be kell hatolnia a papok személyében az ő lakásaikba, a barátság nyelvével kell velök közöltetnie, gyermekeiket gondozása és ellenőrzése alá kell vennie. A szegényekért felállitott papi hivatal, teljesitve ezen feladatra méltó emberek által, egyike lesz a leghatalmasabb gátaknak, a melyeket valaha a mértékletlenség ellen emeltek.

E vétek elnyomásának eszközei, a melyeket eddig emlitettem, azt czélozzák, hogy erősitsék és emeljék azon osztályok egész jellemét, a melyek a mértékletlenségnek leginkább ki vannak téve. Most szeretnék egy nehány oly eszközt ajánlani, a melyek képesek ugyanazon czélt eszközölni az által, hogy ezen vétek csábeszközeit kevesitik vagy eltávolitják.

Az első eszköz, a melyet én javaslok egy népnek a mértékletlenség csábjain kivül való helyezésére, az, hogy lássuk el az ártatlan örömek eszközeivel. E pontra, ugy gondolom, még nem forditottak elég nagy gondot. Én érzem ennek fontosságát, és terjedelmesen szólok róla, ámbár némely pont, a melyet előhozhatok, némelyek előtt alig látszhatik megegyezőnek ez alkalom komolyságával. De nem kell tekintetbe vennünk azon komolyság kivánatait, a mely akadályozza hű kifejezését annak, a mi embertársainknak szolgálhat.

Mondottam, hogy egy népet a tiltott gyönyörökre való csábitás ellen az által kellene oltalmazni, hogy lássuk el az ártatlan örömek eszközeivel. Az ártatlan gyönyörök alatt én olyakat ér-

tek, a melyek mértékkel izgatnak, a melyek a léleknek derült hangulatát s nem lármás vigságát idézik elő; a melyek a testet felfrissitik a helyett hogy kimeritenék; a melyek inkább gyakoriabbak mint hoszszasan tartanak; a melyek minket testben és lélekben megelevenitve küldenek viszsza napi kötelességeinkhez; a melyekben tisztességes barátaink jelenlétében és társaságában résztvehetunk; a melyek egy hálás kegyességgel megférhetők s erre nézve kedvezők; a melyeket az önbecsülés megnemesit és azon öntudat kisért, hogy az életnek magasabb czélja van, mint a mulattatás. Minden közönség közt kell lenni gyönyöröknek, mulatságoknak és a kellemes felizgulás eszközeinek; és ha a népnek ártatlanokat nem nyujtanak, a vétkesekhez folyamodik. Az ember nemcsak a munkára, hanem az örömre is teremtetett; és a társadalom állásának az emberi természet ezen elvéhez kellene alkalmazkodni. Franczia-ország, különösen a forradalom előtt, ugy állittatott előnkbe, mint egy különösen mértékletes ország, a mely tán legalább részben kimagyarázható azon nép vele született vigságából s az egyszerü és ártatlan mulatságok befolyásából, különösen a földmivesek közt. Az emberek igen gyakran azért isznak tulságosan, hogy terüjöket lerázzák, vagy hogy a kellemes felizgulás utáni olthatlan szomjuságukat kielégitsék, és ezen inditó okok egy derült közönségből ki vannak zárva. Azon társadalomban, a melyben kevés ártatlan mulatságok vannak, a komor állapot bővölködni fog a részegeskedésben, ha alkalom adódik. A vadember mértékfelett iszik, mivel józan állapotjának órái unalmasak és egyhanguak, mivel állapotja és létele öntudatának elvesztése által kevés olyasmit veszeszt, a mit megtartani kiván. A munkás osztályok azért vannak a mértékletlenségnek leginkább kitéve, mivel jelenleg kevés más kellemes időtöltéseik vannak. Egy oly ember, a kinek a munka után feddhetetlen időtöltései vannak, kevésbbé csábittatik mint más emberek önfeledés keresésére. Neki sokkal több van egy ember gyönyöreiből, hogy sem egy vadállatéihoz fogjon. Igy az egyszerü, ártatlan örömek gyámolitása a mértékletesség fontos eszköze.

Ez észrevételek mutatják, hogy mily fontos támogatni azon törekvéseket, a melyek köztünk a zenei képzés elterjesztésére a mi országunkban megkezdődtek. Javaslatba van téve, hogy ez rendes tan tárgya legyen a mi iskoláinkban s a nép minden barátjának sikert kell kivánnia a kisérletnek. Most nem feladatom a zene minden jó befolyásáról beszélni, jelesen az erőről, a melyet a val-

lásos érzésnek és minden tiszta és nemes érzelmeknek adhat és adnia kell. Csupán mint finom időtöltést tekintve is, kedvező befolyása van a nyilvános erkölcsökre. Terjedjen csak köztünk az izlés és ügyesség e szép művészetben, s mindenik család az élvezetnek egy uj forrását nyeri meg benne. Az otthon egy uj vonzóerőt nyer. A társas együttlét kellemesebb lesz és egy ártatlan, nyilvános mulatság adatik a közönségnek. A nyilvános mulatságoknak, a melyek ugyanazon érzelemtől áthatott s ugyanazon ártatlan örömben osztozó nagy tömegeket hoznak összse, emberiesitő befolyások van és a társadalom ezen kötelékei közt talán egy sem idéz elő oly sok tiszta jót, mint a zene. Minő teljes gyönyörüséget adott a mi teremtőnk hatalmunkba, midőn egy oly légkörrel vett körül, a mely édes hangokká alakitható? És ez a jóság szinte el van veszve reánk nézve azon életmű képzésének elhanyagolása miatt, a mely által ezen isteni gondoskodást élvezhetjük.

A táncz oly mulatság, a melytől a mi országunkban a legjobb emberek óva intettek és nem is ok nélkül. A táncz az ő lelkökben mindig bállal van összekötve és ez a társas örömeknek a legroszabb alakja. Egy bálra való készületre forditott idő, a rá elpazarlott gondolkozás, az öltözés tulságossága, a késő órák, az erőkimerülés, az egészség koczkáztatása és a következő nap bágyadtsága, — ezek és más roszak, melyek ez időtöltéssel összse vannak kötve, hatalmas okok annak a társadalomból való száműzésére. De azért a tánczot nem kell elitélni. Ellenkezőleg, a bálokat egyéb okok közt azért nem kellene pártolni, hogy a táncz a helyett, hogy ritka élvezet lenne, a mely fáradságos előkészületet kiván, mindennapos mulatsággá legyen és közönséges érintkezésünk közé vegyüljön. Ez a gyakorlat a legegészségesebbek közé tartozik. Mind a test mind a lélek érzi viditó befolyását. Egy mulatság sem látszik inkább természetünkben alapultnak. Az ifjuság életkedve rögtön összhangzatos mozgásokban nyilatkozik. A táncz igazi ideája feljogositja azt a kedvező itéletre. Czélja a teljes kellemet mozgásban valósitani meg; és ki nem tudja, hogy a kellemes iránti érzék egyike természetünk magasabb érzékeinek. Kivánatos, hogy a táncz közöttünk igen közönséges legyen arra nézve, hogy különös előkészület tárgya legyen, mint a bálra; hogy ugyanazon család tagjai, mikor kedvezőtlen idő által elzáratnak, ehez folyamodjanak mozgás és felviditás végett; hogy ugyanazon család ágai alkalomszerü összejövetelüket ily módon élénkitsék meg; hogy az egy órát foglaljon

el mindazon időtöltésért való gyülésekben, a melyeknek egy részét az ifjuság képezi. Kivánatos, hogy az a képzés terjedjen ki a társadalom munkás osztályaira, nemcsak mint ártatlan gyönyör, hanem mint az erkölcsök nemesitésének eszköze. Miért ne terjedjen illem a mozgásban el az egész közönségben? A franczia nemzettől azt tanuljuk, hogy a kellem s az erkölcsök finomságának bizonyos foka minden osztályt átjárhat. Az emberbarátnak és a kereszténynek kivánnia kell a különböző állásu emberi lények közt levő válaszfalaknak leromlását és egy eszköz ennek végrehajtására, eltávolitni azon ügyetlenséget, a melyet a fáradságos foglalkozásokra való szoritkozás oly könnyen előidéz. Az ügyesség, a mely szabad és kellemes mozgást ád, ámbár gyöngébb kötelék, mint az értelmi vagy erkölcsi miveltség, mégis tesz valamit azoknak egy máshoz való közelebb hozására, a kik abban résztvesznek.

Egy másik pontot érintek meg, a mely felett nagyobb véleménykülönbség uralkodik, mint az utóbbi felett; és ez a szinház. Jelenlegi állapotjában a szinház nem érdemli meg az ajánlást, mivel erkölcstelen befolyások szinhelye; mértékletlenséget és minden vétket táplált. Midőn ezt mondom, nem azt állitom, hogy ez a mulatság alapjában és lényegében rosz. Én ugy képzelem magamnak a szinházat, a melynek minden mulatságok közt a legnemesebbnek kellene lennie és magas rangot kellene elfoglalnia a nép jellemét felemelő és izlését finomitó eszközök közt. A mély fájdalom, a hatalmas és rettenetes szenvedélyek és a magasztos érzelmek a valódi tragediában, alkalmasak minket eltölteni emberi rokonszenvvel, természetünk iránti mély érdeklődéssel, annak öntudatával, hogy az ember mit tehet, merhet és szenvedhet, és az élet végzetteljes talányainak szent érzésével. A szemlélő lelke alapjában megrázatik és az eltompultság, a melyben oly sokan élnek, legalább egy időre a gondolat és érzés hathatós voltára ébresztetik. A dráma magas czélnak felel meg, ha az emberi történelem legünnepélyesebb és legmeglepőbb részeibe helyez minket, s az emberi szivet leghatalmasabb, legrettenetesebb és dicsőbb cselekedeteiben tárja fel előttünk. De mily kevéssé teljesiti a szinház a maga feladatát! Mily gyakran kivétetik alakjából az emberi természet szörnyü eltorzitása által, s még inkább a szentségtelenség, durvaság, gyöngédtelenség és oly közönséges élcz által, a melyet egyetlen nő sem hallhat elpirulás nélkül, a ki méltó e névre, és egy férfi sem gyönyörködhetik benne önlealázás nélkül.

Lehetséges-e, hogy egy keresztény és finom izlésü nép oly szinházakba járjon, a hol oly tánczot lát, a mely csak kéjházakba illik, és a hová a társadalom legfeslettebb osztálya nyiltan tódul csábitani és rontani? Hogy a szinház jelen lealázott állapotában hagyatik, szégyen a közönségnek. Ha megbuknék, egy jobb dráma emelkedhetnék fel annak helyén. Azonban, vajjon nincsen-e egy mulatság, mely rokon a drámával, s a melyet hasznosan be lehetne hozni közinkbe? Értem a felolvasást. Egy lángész müve, egy finom izlésü, lelkesült és kitünő szavaló tehetségü ember által felolvasva, igen tiszta és magas időtöltés. Ha e müvészet müveltetnék és pártoltatnék, nagy számmal ébresztethetnének a legszebb müvek jelessége s erejének érzésére olyanok, a kik most azok iránt érzéketlenek. Nem könnyü hathatósabb módot találni ennél a finom izlésnek a közönség közt való elterjesztésére. A dráma kétségkivül erősebben szól a szenvedélyekhez, mint a szavalás; de az utóbbi érthetőbben kiemeli a szerző gondolatát. Shakspeare, méltólag szavalva, jobban megértetnék, mint a szinpadon. Aztán a szavalásnál mentve vagyunk a gyenge szinészekre való figyelmezés fárasztó voltától, a kik a szinháznál végre is a legtöbb időt foglalják el. A szavalás, elegendőleg változtatva, ugy hogy foglaljon magában ártatlan élczet, valamint pathost, szépséget és fenségességet, megfelel jelen szellemi előhaladásunknak, mig a dráma azon alul van. Ha az előadás e módja sikeresen behozatnék közinkbe, az eredmény az lenne, hogy a szavalótehetség nagymértékben kifejlődnék és ez társadalmi és házi gyönyöreinkhez uj adalékkal járulna.

Én ez előadásban ugy beszéltem az értelmi miveltségről, mint a mértékletlenség elleni védszerről, erőt és felemelkedést adván a léleknek. Nagy jót tesz ugy is mint a felüdülés forrása; és ez okból kellene terjeszteni a közönség közt. Azt lehet mondani, hogy egy mivelt lélek az ártatlan örömek határtalan számának van birtokában. Erre nézve minden dolog érdekessé lehet az által, hogy a gondolkozás vagy vizsgálódás tárgyává tétetik. A könyvek, csupán mint mulattató szerek tekintve, többet érnek, mint a föld minden divatczikkei. Az irodalom iránti izlés kellemes elfoglaltatást szerez az élet el nem foglalt és unalmas órái számára; s az ártatlan mulatságok hiányában mily sokan üzetnek még ez órában is durva és állatias gyönyörökre! Mily sok fiatal ember található e városban, a kik nem lévén hozzá szokva, hogy társalgót találjanak egy könyvben, és idegenkedvén az értelmi te-

vékenységtől a tél hosszu, unalmas estvéin, szinte üzetnek a mértékletlenség fészkeibe és a megrontó társaságokba. Egyike az idők jobb jeleinek, hogy az irodalomról és tudományról való felolvasások helyet kezdenek foglalni nyilvános mulatságaink közt s még inkább vonzanak mint a szinházak. Ez egyike jelenlegi értelmi miveltségünk első gyümölcseinek. Minő aratást remélhetünk szélesebb körben való elterjedéséből!

Ez észrevételekben kiemeltem az ártatlan mulatságok szaporitásának fontosságát egy községben. Hadd legyünk vigabbak és mértékletesebb nép leszünk. Az ártatlan örömek iránti fogékonyságunk nevelése és sok oly szenvedés eltávolitása végett, a melyek rosz szokásokra csábitanak, igen jó lenne, ha a physikai és erkölcsi nevelés nagyobb figyelemben részesülne. A testnek gyenge, félegészséges, fél-nyomorék állapotja nagyon közönséges közöttünk, a mi levertséget és nyugtalanságot idézvén elő és gyengitvén az akarat erejét, hathatós ösztönzőül szolgál az ártalmas izgató szerek használatára. A mértékletlenségnek sok esetben a testi gyengeségben van az eredete. A physikai erő nemcsak önmagáért becses, hanem mivel kedvező a mértékletességre nézve, midőn megnyitja a lelket a vidám benyomásoknak, és eltávolitja a lankadtság, nyugtalanság és levertség ama leirhatatlan érzéseit, a melyeknek megértésére egyedül a tapasztalat képesithet.

Én védelmeztem az értelmi miveltséget, de semmit sem nyerünk, ha a testet a léleknek feláldozzuk. Ne keressük a szellemi nevelést az egészség rovására. Ne tanittassuk gyermekeinket kora éveikben, a mint nagyon közönséges, szűk és szellőzetlen szobákban, a hol órákig megromlott levegőt szivnak. Egész természetünkről gondoskodnunk kell; vidámabb, lelkesültebb néppé kell lennünk; és e czélból mivelési rendszerünkben mind a test, mind a lélek erősitésére törekednünk kell.

Igen jól tudom, hogy a most kifejezett nézetek a mértékletesség minden barátjánál nem találnak osztatlan tetszést. Némelyeknek, talán sokaknak, a vallás és mulatság ellentéteseknek tetszenek, és a ki az egyiket pártolja, azon gyanuba eshetik, hogy hűtlen a másikhoz. De természetünk ellen harczolni nem anynyi mint a kegyesség vagy egészséges erkölcs ügyét szolgálni. Az Isten, a ki természetünket adta, a ki a testet és lelket ugy formálta, hogy folyvást tartó munkára nem képesek, a ki mulatság utáni erős vágyat oltott belénk a munka után, a ki minket inkább mo-

solygásra mint könyezésre teremtett, a ki a nevetést minden hangok közt a legragadósabbá tette, a kinek fia egy lakadalmi ünnepélyt jelenlétével és részvétével szentelt meg, a ki a gyermeket, a mint frisen az ő teremtő kezéből jő, megtanitotta, hogy természetét vidám játékok által fejtse ki, és a ki mind ifjat, mind öreget az élcz és humor iránti mély vonzalommal ruházott fel; ő, a ki minket igy teremtett, nem szánhatott minket komor, egyhangu életre, és nem neheztelhet oly örömek miatt, a melyek lehangoltságunkat felviditják és szellemünket a további munkára felfrissitik. Nemcsak lehetséges a mulatságot megegyeztetni a kötelességgel, hanem lelkesültebb törekvés, hűbb ragaszkodás és hálásabb kegyesség eszközévé is lehet tenni. Az igaz vallás tiszteletet parancsoló és kegyes egyszerre. Ez azt kivánja tőlünk, hogy szenvedjünk sőt meghaljunk inkább, hogysem egy hajszálnyira eltérjünk attól, a mi az Isten előtt igaz és jó; de azt is tanitja nekünk, hogy helyes és jó, rendes körülmények közt a munkával felüdülést egyesiteni, az Isten adományait örömmel elfogadni és időközönként a szivet társas gyönyörökkel megkönnyiteni. Az oly vallás, mely az Istenről sötét fogalmat ad, és az ártatlan örömek iránt babonás félelmet gerjeszt, a helyett hogy a tiszteletre méltó szokásokat gyámolitaná, az által hogy az embereket félénkekké és szomoruakká teszi, erkölcsi erejöket gyöngiti és előkészíti a mértéktelenségre, mint a lehangoltság vagy kétségbeesés ellen való mentőszerre.

Még két más eszközt kell megemlitenem a mértéktelenség csábitásainak elhárintására, t. i. a szeszes italok árulásának és használatának megnehezitését a községben.

Először tehát a szeszes italok élvezetét kell a közönségre nézve megneheziteni. Nagyon világos, világosabb hogysem hosszasan kelljen magyarázni, hogy ha eltávolitjuk azt a mi részegit, a részegséget távolitjuk el. A mily arányban a szeszes italok házainkból, asztalainkról és vendégségeinkből eltünnek; a mily arányban megtartóztatják magukat azok, a kiknek a községben befolyásuk és tekintélyök van s a tőlök függőket is ráveszik, hogy annak élvezetétől őrizkedjenek; abban az arányban kell az alkalmaknak is apadni s az arra való csábitásoknak eltünni. Jól tudom, azt hozzák fel ellenvetésül, hogy ha fel kezdünk hagyni azzal, a mivel mások viszszaélnek, mindennel fel kell hagynunk, mivel semmi sincs, a mivel az emberek viszsza ne élnének. Megengedem, hogy nem könnyü kijelölni a határokat, a hol engedményünknek meg kell álla-

ni. Ha azt kivánnák tőlünk, hogy mondjunk le az élet egyik fontos kényelméről, mivel mások azt vétek és szerencsétlenség eszközévé változtatják, kötelességünk lenne megállani és gondolkozni, mielőtt valamire határoznók magunkat. De az előttünk levő esetben ilyen okról nem lehet szó. A szeszes italok nem képeznek fontos kényelmet és semmi tekintetben élet-kényelmet. Ezek nem adnak erőt; semmit sem segitnek az egészségnek, a legkisebb hátrány nélkül mellőzhetők. Ezek nem segitnek az emberen az életnek sem terheit hordozni, sem kötelességeit teljesiteni. S midőn ezt mondom, az igazságtól meszsze elmaradok. Nem elég azt állitani, hogy soha sem tesznek jót, hanem hogy általában ártalmasok. Még mértékletes élvezetök mellett is általában hátrányosan hatnak a testre és lélekre. Tekintélyes orvosok szerint ezek nem emésztetnek meg mint az eledel, hanem mint a méreg, változatlanul keringnek a szervezetben. Mint más mérgek, ugy alkalomszerüleg ezek is használhatnak mint gyógyszerek, de midőn egy egészséges ember itallá teszi, sohasem tesznek jót, hanem közönségesen kártékonyak. A gondviselés éppen ugy nem jelölte ezeket italoknak, mint az opiumot ételnek. Tekintetbe kell venni, hogy a szeszes italok mértékletesen használva sem hasznosak, hanem hogy mértéktelen élvezetre ingerelnek; hogy oly vágyat, oly lázas kivánságot szülnek, a melynek ellentállani a sokaságnál hiányzik az erő; hogy a társadalom némely osztályaiban sokan lesznek áldozataikká; megfosztatnak általuk eszöktől, semmivé tétetnek testben és lélekben mind ezen, mind a jövő életre; hogy ily módon családok pusztulnak ki, szülők löketnek korán sirba és gyermekek vétekre és szégyenre neveltetnek fel. Tekintsék meg önök mindezeket és aztán itéljék meg, mintegy az isten szeme előtt, vajjon nem kötelesek-e egész befolyásukat latba vetni a szeszes italok élvezetének, mint egy legroszabb szokásnak, a közönség közül való kiszoritására. Ha azt kellene látniok ezen ital élvezete következése gyanánt, hogy alkalomszerüleg egy undoritó és halálos betegség üt ki a társadalom minden rétegeiben, a mely jelesen a legalsó osztályokból egész tömegeket ragad el, nem emelnék-e fel ellene szavukat; s a szeszes italok élvezetének valódi, gyakori következése nem oly rosz-e, a mely rettenetesebb a döghalálnál? Önök kötelesek ezen élvezetnek ellentállani; és miként? Önmaguknak teljes megtartóztatása által, a szeszes italoknak asztalaikról való teljes kizárása által; egész befolyásuknak és tekintélyöknek az önmegtartóztatásra való szen-

telése által. E gyakorlati komoly jelenetnek, a jóktól és tiszteletre méltóktól felmutatva, egészséges közérzületet kell elterjeszteni az egész országban. Ez a mi kötelességünk, különösen a jelen pillanatban, midőn vallásos és emberszerető férfiak nagy egyesült ereje irányult e rosz ellen, és midőn oly benyomás történt a közönségre, a mely a legvérmesebb reményt is feljülmulja. A jelen perczben, a ki szeszes italokat használ és beviszi azokat vendégségeibe, valóban a mértékletesség és emberiség ügye ellen cselekszik. Ez nemcsak példát ad gyermekeinek és cselédeinek, a mit egykor keservesen megbánhat, hanem akadályozza a jókat az emberiség erénye és boldogságaért való törekvésükben. Elhagyja a társadalmi reform zászlóját és annak ellenségei sorába áll.

Ez észrevételek után önként következik, hogy a szeszes italok árulását akadályoznunk kellene. A mit nem kellene ital gyanánt használni, nem is kellene mint olyant árulni. A minek eltávolitását a közönség java megköveteli tőlünk, azt árulni egy embernek sincs erkölcsi joga. Mindnyájan tudjuk, hogy a mértékletlenség rettenetesen szaporodik az italmérő korcsmák száma miatt. Minden jó ember óhajtja, hogy ezek bezárassanak. A törvény azonban csak kivételesen kis mértékben zárhatja be, vagy csak az ország kevés részeiben. Itt a nép akarata a törvény, és a törvényhozás keveset tehet, ha a közhangulat azt nem istápolja. Ennélfogva egy felvilágosodott és erélyes közérzületet teremteni, a mely a mértékletlenség e szabadalmazott telepeinek szétrombolását követelje, oly kötelesség, a melyre minden jó ember kötelezve van, és oly szolgálat, a melyben mindenki osztozhatik. És a szeszek árulását e tisztátalan viskókban nemcsak meg kellene neheziteni, hanem tisztességes emberek által való árulását egy nagy nyilvános rosznak kellene tekinteni. A kicsinyben áruló a nagyban áruló megé rejtődzik, a kitől vásárolja a pusztitó italt; és nincs-e joga ezt tenni? várhatjuk-e, hogy őrizkedjék kis mértékben terjeszteni azt, a mit mások szemrehányás nélkül nagyban terjesztenek? Várhatjuk-e, hogy lelkiismerete viszszadöbbenjen, midőn ő csak hires emberek nyomdokait követi?

Nem mondok itéletet azok jelleméről, a kik szeszt árulnak. Ők kereskedésök ártatlanságának hivésében nőnek fel, és ezen meggyőződésük őszinte lehet. De a tévedés, ha őszinte is, tévedésnek marad. A helyes és nem-helyes, nem emberi itélettől vagy emberi akarattól függ. Az igazság és kötelesség századokig el lehet rejtve;

de azért rendületlenül állnak, mint az Isten trónja. Igazság, igazság a világ reménye. Gyöngédséggel, de erélyesen kell ezt hirdetni.

A mértékletlenség meggátlásának nehány eszközét megemlitém. Csak anynyit adok még hozzá, hogy az emberiség minden barátjának erős ösztöne van befolyni a mértékletlenség megakadályozásába. Az e czélra alakult társaságok feltünő sikere lelkesüléssel és reménynyel kell hogy eltöltsön. De ha e társulatok és törekvések megbuknának is, még akkor sem esném kétségbe. Éppen magából a rosz rettenetes voltából merithetünk ösztönt és reményt elnyomására czélzó törekvéseinkben. Az nem lehet, hogy az Isten azért teremtett volna lényeket, hogy vadállatokká legyenek, vagy oly körülmények közé helyezte volna, a melyek jobb természetök megtagadására ellenállhatatlanul ösztönözze őket. Van és lenni kell akadályozó vagy gyógyitó szernek e leghalálosabb erkölcsi betegség ellen. Az a szerencsétlenség, hogy igen soknak a mértékletesség barátjai között nincs elég bátorságuk erélylyel használni a szellem fegyvereit az elcsábitottak megmentésére. Mi magunk nagyon érzékiek vagyunk arra nézve, hogy másokat az érzékiességtől megmenthessünk. Köztünk és a mértékletlen ember közt a különbség igen csekély, hogy megmentésére képessé tegyen. De hogy vannak eszközök ellentállani a mértékletlenségnek; hogy a kereszténységnek czélja oly férfiakat támasztani, a kik képesek és méltók ez eszközöket használni; és hogy mindig lesznek nehányan, a kik készek a szent ügyben vezérszerepet vinni, azon nem kételkedhetem. Az emberi vágyakban és szenvedélyekben valóban rettenetes erélyt látok; de el nem csüggedek. Az igazság erősebb mint a tévedés; az erény mint a bűn; az Isten mint a rosz ember. Ha buzgalommal harczolunk a mértékletlenség ellen, segitségünk és barátunk az, a ki mindenható. Szövetségünk mind az, a mi tiszta, észszerü és isteni az emberi természetben, a század haladó belátásában, mindenben, a mi a közérzületet felemeli, vallásban, törvényhozásban és bölcselemben, a szülők sohajaiban, a keresztény könyörgéseiben, az Istenháza tanitásaiban és az Isten lelke sugallataiban. Ezen szövetségekkel, barátokkal és támogatókkal a jó embereknek nem szabad csüggedni, hanem erőseknek lenni azon hitben, hogy a maga idejében aratni is fognak, ha ki nem fáradnak. —

Tuckermann József hittudor élete és jelleme felett.

BESZÉD

Bostonban a Warren-Streeti imaházban 1841-ben.

Ezelőtt öt évvel lőn ez imaház városunk szegényei erkölcsi és vallásos oktatására ünnepélyesen felavatva. Ez az esemény nem ütött zajt a történelemben s lehetnek, kik azt valami különösebb figyelemre nem látszanak méltatni. Azonban nem kevesen emlékeznek arról mégis, mint egyesekre és családokra oly sok áldást árasztó eredmények kezdőpontjáról. S nem is egy pusztán magánálló esemény ez. E kápolna egy nagy fontosságu mozgalmat jelez, a melynek nyomtalan eltünésétől egyhamar nem lehet tartani. Keletkezése Isten ama hű szolgája fáradozásinak köszönhető, a kinek érdemeül tudhatjuk be a szegények számára felállitott lelkészséget is. A legszorosabban összze van kötve e férfiu életével és munkáival s azokat feltárja előttünk. Annakokáért ez imaház szent czélra lett avatásának évünnepe méltó alkalmul szolgál nekem arra, hogy e férfiu áldott emléke iránt tartozó hálaáldozatomat megadjam, és a mit elpihenése óta mindig oly igen óhajtottam megtenni, az ő jelleme iránti becsülésemet s tetteinek nagyságát méltányló érzelmeimet kifejezzem. E végre felkérem az önök figyelmét. De mielőtt erre áttérnék, engedjék meg nekem egy általánosabb tárgyat érintenem, a mit elhunyt barátunk oly gyakran emlegetett, a mire irataiban ujra meg ujra viszszatért s a minek felfogásától függ legfőképpen a szegények érdekében alapult lelkészség fenállhatása. Ez a tárgy a következő tételbe fogható összse: Kötelessége minden községnek saját tagjai erkölcsi egészségéről gondoskodni, különösen pedig a szegényebbs a kisértéseknek inkább kitett néposztályok erkölcsi jólléte s emelése felett őrködni. Ez az igazság idvezült barátunk életében derekasan meg volt testesülve s különös erőhatálylyal ki-

fejezve, minélfogva annak szemlélése természetes és illő bévezetésül szolgálhat az ő erényekben és közhasznu munkákban gazdag életére való emlékezésnek, valamint itteni összegyülésünk czéljának is megfelel.

Barátim, mi ok vezetett minket városokban és községekben egymáshoz oly közel lakásra? — Kétségkivül az, hogy a közellét egymás iránt rokonszenvet gerjesztene; vagy a mindinkább szaporodó szükségek egymással szorosabban füznének összse; hogy egymás bajaival, szenvedéseivel megismerkednénk s egymás jóllétét és boldogságát kölcsönösen előmozditni módunk lehetne. Miért nem jöttünk lételre puszta sivatag helyeken, mindegyikünk felruházva azzal a tehetséggel, hogy külön szükségeit önmaga tökéletesen kielégithesse! Az Isten világában végtelen tér van hagyva egymástól elkülönzött, magános, hallgató lények nagy sokaságának, a melyek önző, részvétlen, rideg életörömeket élvezhetnének.

Azonban a természet roppant birodalmában semmi elkülönzött, egyedül magánálló dolgot nem látunk. Egyesülés a teremtés törvénye. Maga az anyag is jelképe az egyetemes rokonszenvnek, mert minden részecskéi együvé sietnek, s nagy tömegei a kölcsönös vonzalom által egy rendszerré kapcsolódnak összse. Menynyivel inkább van az emberi nem a rokonszenvre s kölcsönös segélynyujtásra teremtve. Menynyire nyilván való az, hogy az ember társas együttlétre van rendelve! Ő, ki a szeretet karjain jön be e világba; a kit születésétől fogva emberi jóság és szeretet hordoz utain; a ki a beszéd adományát nyerte s rokon lények közé van helyezve, a kiknek érzelmeiben osztozni ösztönt érez magában, a kiknek szivébe óhajtozik ön szivét kiönteni, s a kiknek jogai, érzelmei és érdekei az ő szivére vannak kötve és gondviselésére bizva a szeretet és igazságosság ama törvénye által, melyet egy isteni kéz irt be az ő szivébe. Lehet-e itt még kérdezni, miokért vannak ily lények polgári társas életre összegyülve? Nem azért-e, hogy a közjóllétet tennék magok elébe czélul? Nem azért-e, hogy egyik a másnak legfőbb javát kivánnák és eszközölni igyekeznének?

Hol van az igazán boldog közönség? Melyik a város, a hol lakozni mindenek felett óhajtanánk? Az a város ez, a melynek polgárai egy testet képeznek, a melyben egy osztály sem igényli mások kizárásával a vagyon és méltóság kiváltságait, a melyben egyik osztály sem zsákmánya a másiknak, a melyben általánosan uralko-

dóvá lett annak óhajtása, hogy minden emberi lénynek legyen módja s alkalma saját tehetségének kifejtésére. Melyik a legszerencsésebb község? Nem az, a melyben az élet javai csak egy néhány kézben vannak öszszehalmozva, a melyben a birtok nagy válaszfalat emel a különböző osztályok közé, a melyben a társadalom egyik része kevélyen pöffedez, mig a más résznek lelke, életkedve törve van; hanem szerencsés az olyan község, a hol a munkának megvan a maga becsülete s a kényelem és boldogulhatás eszközei mindenkire nézve kézügyben vannak. Nem az a közönség boldog, hol az értelem csak kevesekben van kifejlődve, mialatt oly sokan a tudatlanság, babona s egy durva érzéki élet martalékai; hanem az a közönség, a hol a szellem mindenkinél oly nagy becsülésben áll, hogy annak kiképzésére mindenkire nézve elegendő alkalom kinálkozik. Az a közönség, melyben a vallást nem használják eszközül arra, hogy a népnek nagy részét szolgai buta alávetésre görbeszszék, sőt a legszegényebbeknek is akként juttatják osztályrészül, hogy őket a szegénység lealacsonyitó bofolyásától megszabaditsák, lelkökbe nemes érzelmeket és reményeket ültessenek, és állatias létök sarából emberek, keresztények, Isten gyermekei életének méltóságára emeljék. Az ilyen községet nevezem én boldognak és szerencsésnek, hol az emberi természetet becsülik és tisztelik s hol a társadalmi egyesülésnek legfőbb czéljául tartják az embereknek a tudatlanság és bünök rabságából való kiszabaditását s oda irányul minden törekvésök, hogy ösztönt adjanak nekik a felvilágosodásra, az erényre és valódi boldogságra.

A legtöbb nagy városnak az a szerencsétlensége, hogy ezen egyesülés és szellemi rokonság helyett, különböző osztályokból állnak, a melyek anynyira el vannak távolodva egymástól, hogy valójában meganynyi külön községeket alkotnak. A legtöbb nagy városban, mondhatni, két nemzet van megtelepedve, a melyek ép oly keveset tudnak egymásról és ép oly kevéssé vannak egymással érintkezésben, mintha külön országokban laknának. Egy oly nagy városban mint London, csak egynehány utczai távolság a polgárosodás egyik lépcsőjéről a másikra fogja önöket vezetni, a legfensőbb miveltségről barbárságra, a szellemi képzettség lakhelyeiről baromi tudatlanság hajlékaiba, a legfinomabb társalgási modortól a legnyersebb erkölcshöz; és ez egymástól oly igen különböző társaságok aránylag keveset tudnak egymásról. Ama nagy városból utazók jőnek el hozzánk, hogy a mi indiánainkat meglátó-

gassák; de saját honjokban egy oly emberosztályt hagynak el, mely voltaképpen szintoly barbár mint az, a melyet felkeresnek, és talán egész életöket amaz osztálynak közepette töltötték el, a nélkül hogy arra csak gondoltak is volna. Ezen utazókra nézve egy kunyhó ama külvárosok egyikében, a melyet elhagytak, valami szintoly vadon — uj tünemény volna, mint az indiánok wigwamja a mi erdőséginkben. Ők szintoly kevéssé tudják, miket szenvednek ezernyi ezeren az ő városaikban, mily szerfeletti nyomorba sülyedtek alá számtalanok, s minő eszközökkel tengeti életét egy nagy sokaság, mint a mily keveset tudnak a mi vadaink életmódjáról. Menynyivel több hasznos leczkét tanulnának, menynyivel szentebb érzelmekre buzdittatnának, ha csak egy nehány lépésre saját ajtajoktól az inség, a búgond és vétek tanyáit meglátogatni nem terheltetnének, mint a menynyit nyernek ez uj világ kikutatása által! És a mit Londonról mondék, az bizonyos pontig városunkra nézve is áll. Nem kevesen születnek és élnek itt, a nélkül, hogy tudnának valamit arról, mikép él és hal körülöttük a nagy sokaság; a nélkül, hogy leszállottak volna a nedves pinczébe, hol erőtlen aggok és gyermekek éjet-napot, telet és nyarat nyavalyogva töltenek, vagy felhatoltak volna a padlásszobáig, a melynek szük és meztelen falai közé nem egy, de két három háznépe van összeszorulva. Látják a szegényeket az utczákon, de soha sem kisérik el őket gondolatjokban rideg, bus hajlékaikba s nem kérdezik hogyan töltik be a hoszszu napokat. Elutaznak, legalább könyvekben, távol tartományokba más nyelvü és szinü népekhez, ámde ismeretlenek azon néposztályok helyzetével és jellemével, a melyek azonegy anyanyelvet beszélnek velek, szemeik előtt élnek és velek örömre és búra ugyanazon állami létben vannak egyesülve. Ez az embernek az embertől, osztálynak az osztálytól való elidegenültsége, egyike ama sötét vonásoknak, a melyek korunk nagy városait jellegzik. Nyilvánvaló, hogy a polgári társaságnak valódi egyesitő kapcsa mostanig nincs még méltólag ismerve.

Boldognak nevezhető az a község, a melynek tagjai gondoskodnak egymásról, s a melyben különösen mindnyájok erkölcsi és szellemi tökéletesedése iránt érdekeltség található. A rokonérzelem, mely mások külső szükségeit szivén viseli s eledelt és öltözetet küld a szegény kunyhójába, a kereszténység áldott gyümölcse, s boldog állapot jele, ha ez a rokonérzés egy polgárzatot egészen áthat s egy testté köt összze. Azonban mi már ta-

pasztalásból tudjuk, hogy a szegényeken egyedül testi szükségeik enyhitése által lényegileg s tartósan nem segithetni. Kezdjük már elismerni, mikép egy erkölcsi testület, egy városi község legfőbb erőfeszitésének nem arra kell irányulnia, hogy a külső szükséget enyhitse, hanem hogy annak forrásait elfojtsa, az erkölcsi szükségeket pótolja, társadalmi bajoknak gátot vessen, tisztább érzelmeket és szokásokat terjeszszen, a mértékletlenség és hivalkodás kisérteteit eltávolitsa, a gyermeket kiragadja az erkölcsi romlottságból, s az embert alkalmassá s kötelessé tegye a maga saját életét fenntartó eszközök megszerzésére az által, hogy benne felkölti egy embernek szellemét s minden tehetségeit. Egy községnek dicsősége és boldogsága áll azon szeretet szülte s élő hit támogatta buzgó s erélyes törekvésekben, melyek által a felvilágosodást, önbecsülést, önuralmat és a hasznos ismeretek s erkölcsi és vallási tökéletesedés iránti hő vágyat a társaság minden osztályában elterjeszteni meg nem szünik. Ez az első czél, a legfőbb érdek, mit a polgárzatnak maga elébe ki kell tüznie, és ha e czélját eléri, azáltal minden más érdekei is biztositvák és kielégitvék.

Világos és mégis oly kevéssé elismert igazság az, hogy a legnagyobb, mit birhat egy község, maga az ember. Ez a végczélja. Bámuljuk egy város palotáit, de az azokat épitő kézmives nagyobb a palotáknál. Az emberi természet a legfejletlenebb alakjában, az inség legalábbvaló gyermekében is magasb értékü mint minden kül ékitmények. Beszéltek a ti várositok jóllétéről, virágzásáról. Én csak egyetlen igazi jollétet ismerek. Jól van-e dolga itten az emberi léleknek? — Ne mutassátok nekem a ti utczáitokon sürün tolongó tömegeket? Azt kérdem, mily fajta nép ez? Egy aljas érzésü, önhaszonleső, arany imádó, embert megvető tömeg-e az, a melyet utczáitokon tolongani látok? Ott járnak kelnek tán nőalakokban a felpiperézett rimák, vagy a hivalgó, pazar fénynyel, költséggel élő divathölgyek. Ott találkozom a fiatal emberrel, a ki csinos személyét a természet müveinek remekje gyanánt fitogtatja, renyhe tétlenségben vagy folytonos mulatozások közt tékozolja el arany óráit, és arczvonásaiban és szemeiben az elvetemültség bélyegét hordozza. Találkozom egy telhetetlen, kincssovár sokasággal, mely alattomos mesterkedéssel, csalással vágyakodik a gazdagodásra; nyugtalan lelkü, mindig töprengő néptömeggel, melyet a szükség és inség félelme tilos keresetmódokra, kétes vállalatokra is rávesz; érzéketlen emberekkel, a kik másokkal nem

törődnek, csak nékiek legyen jó dolguk. Vannak-e a ti kényelmes vagy pompás házaitoktól nem meszsze nyomoru kunyhók, a senyves inség, a könnyelmü vétek, a baromi dobzódás, az istentelenség, erkölcstelenség, a gondatlan ifjuságot kisértés tanyái; és szaporodnak ezek jóllétetek emelkedésével, s megsemmisitik az igazság és erény befolyásait? — akkor a ti jóllétetek csak hiu diszelgés; mert annak valódi haszna és czélja jobb népet hozni létre. Egy városnak dicsősége és boldogléte lakosainak nem a számában, hanem a jellemében áll. Mindazon müvészetek között, melyek egy várost szépithetnek, legmagasb az a müvészet, mely az emberi nemesbülésnek mentől kitünőbb példányait állitja elé. Gyáraink legfinomabb, legdrágább készitményei keveset érnek összehasonlitva egy bölcs és jó emberi lénynyel. A mely város gyakorlatilag magáévá tenné azt az elvet, hogy az ember nagyobb értékü minden kincshalmaznál, oly benső életerőre tenne szert, mely azt valamenynyi város élére helyezné. Az a város, melyben embereket nevelnének, a kik e nevet méltóképpen viselik, földünk fővárosa lenne.

Isten megáldotta a mi iparuukat, munkásságunkat s a mint hiszszük, továbbra is meg fogja áldani. Jósága iránti hálánkat tanusitsuk annak vizsgálásával, mi czélból adta nekünk ezt a jóllétet s mimódon tölthetjük be legjobban a minden jók adójának czéljait. Jóllétünket arra használjuk, hogy városunknak magasztosabb jellemet adjunk, hogy mivelő és tisztitó befolyásokat terjesszünk szét az életnek minden körein. Használjuk fel a jóllétet főképpen arra, hogy a jó befolyásokat állandósitsuk azon osztályokban, a melyek a kisértés veszélyeinek leginkább ki vannak téve; hogy akadályozzuk az atyák vétkeinek gyermekeikre való leszállását s fogjuk fel azok ügyét, a kikben emberi természetünk a legmélyebben alásülyedett, a kik el lévén hanyagoltatva, kétségkivül a törvény büntető karját vonandják magukra. Egy városnak semmi sem adhat oly méltó jogot az önbecsülésre, mint egészséges, erkölcsi mivolta azon lakosainak, a kik a bün csábjainak leginkább ki vannak téve. A legjobb bizonyságtétel ez arról, hogy a társadalom boldogabb osztályai bölcsek, értelmesek és jóllétökre érdemesek. Vétek és gonoszság az az államra, mi egy veszélyes betegség az emberi testre nézve, és annak eltávolitása iránt kellene minden községnek a legmelegebb érdekkel viseltetnie. E kérdést igenis fontosnak tartom, s nem tehetem, hogy azt bővebben ne tárgyaljam és önöknek komoly megfontolásra ne ajánljam.

A társadalom mindeddig kiválólag arra forditotta a maga erejét és müködését, hogy a vétket megbüntesse. Végtelenül fontosabb dolog annak eleit venni. És ezt nem csupán azok érdekében állitom, kik ellen a vétkes intézi megtámadását. Én nem egyedül vagy főleg azokra gondolok, kik a vétek miatt szenvednek; de szintugy, sőt inkább azokra, kik azt végrehajtják. A világos, nyugodt eszmélkedés perczeiben még nagyobb részvétet érzek a bünös, mint az iránt, ki ellen a büntett el van követve. Tolvajlás esetében hasonlithatlanul szerencsétlenebb és szánalomra méltóbb a lopó annál, a kit meglopott. Az ártatlan nincs elveszve a rajta esett erőszaktétel vagy megcsalás által. Nem mondhatja magáról, hogy oda van, semmivé van téve; ő büntelen, noha kárvallott. Nem viseli magán egy gyalázatos büntény bélyegét; és e különbség nagyvoltának kifejezésére nem találhatni eléggé hatályos szókat. Midőn egy büntettes börtönét meglátogatom s egy emberi lényt látok ott fetrengeni, a ki emberfelei társaságából számüzve van, a kinek nevét saját háznépénél nem szabad eléhozni, avagy csak megemlitni is a nélkül, hogy könynyek hullnának alá a szemekből; a ki barátjainak bizalmát eljátszotta, s a becsültetés reményét, az erény és lelkes igyekezet eme rugóját elvesztette; a kinek lelkiismerete helyrehozhatatlan bünsulylyal van terhelve, s a ki önszivét megkeményitette a vallás és szeretet szigora ellen; — itt, itt látok én romlást, veszedelmet. Egy megrabolt vagy meggyilkolt ember menyyivel szerencsésebb mint amaz! A mit én azért óhajtok, nem csupán az, hogy a társadalom védje magát a gonoszság, a vétek ellen, hanem hogy mindent megtegyen a lehetőségig a végett, bogy a vétek kisértéseinek kitett tagjait megóvhassa a vétkezéstől és hogy ezt szintoly jó lélekkel mivelje ezekért, mint saját magáért. Köteles volna meg nem szenvedni az emberi természetnek oly mély, oly rettenetes elsülyedését, ha a romlásnak eleit venni módjában áll. A társadalomnak nem volna szabad szörnyeket nevelni a maga kebelén. Ha nem akarja jóllétét arra forditni, hogy a tudatlanságot és szegénységet a legsötétebb bünök elkövetésétől megóvja, sőt inkább saját önzése, fényűzése, a gazdagság bálványozása, az emberi természet megvetése által nevelni s éltetni kivánja a gonosz cselekedetet, akkor szenvednie kell a gonosztól, s megérdemli, hogy attól szenvedjen.

Ohajtanám, hogy mi mint egy városi község polgárai megismernők s éreznők, mikép saját magunknak róhatjuk fel

hibául nagy részét a sok vétkeknek és inségnek, a mely környékez minket s a miért untalan panaszkodunk. Nemde elismert erkölcsi igazság az, hogy minket felelősség terhel minden roszért, a mit, bár módunkban állott volna, még sem igyekeztünk meggátolni? Ha a gondviselés módot és eszközt adott volna kezünkbe, egy szemeink előtt halállal küzdő embertársunknak megmentésére és mi azt tőle megvonnók, nem nyomná-é lelkünket az ő halálának bünsulya? Nem terhel-e minket erkölcsi felelősség egy világtalan életveszedelméért, a ki láttunkra közelit az örvény széléhez, s mi még sem adunk neki intőjelt az életet fenyegető veszélyről? Ugyanez okból számithatni be nekünk nagy részét a minket környékező nyomornak és büntettnek. Miért nevekedik fel oly számos gyermek egy városban tudatlanul s a bün csábjainak esve prédául? Mert ez a város nem gondol e gyenge teremtményeknek az átkos befolyásoktól való megóvására, a miktől pedig megóni azokat módjában állana. Miért száll alá oly gyakran a koldulás a szülőkről a gyermekekre? Azért, mert a közönség és az egyesek keveset vagy semmit sem tesznek a gonosz örökségnek megsemmisitésére. Miből származik egy nagy része a legsötétebb bűnöknek? Kétségbeesésből, közönyből s az inség és szenvedések oly nyomásából, mit a szánalom enyhitett volna. Emberi részvét, keresztényi szánalom, oh ha ez hatolna be a tudatlanok, szegények és nyomorultak hajlékaiba, ha ez emelné fel szavát a bátoritásra, vezetésre és vigasztalásra s kiterjesztené karjait a csüggedezők támogatására és felsegélésére! Minő uj világot fogna ez a lételre elővarázsolni, minő uj várost fogna ez nekünk épiteni, mily számos áldozatai az igazság szigorának lennének örvendező tanui a bőlcs keresztényi szeretet ujjáalkotó hatalmának!

Kifejezém ezekben az én részvétemet a vétkező iránt. Azonkan senkise vélje, mintha én azért legkevésbbé is óhajtanám őt azon eszélyes büntetéstől megóvni, mely egyuttal a társadalom óltalmazását s a bünös megjobbitását teszi czéljául. A mely könyörület mellőztetni akarná azt az igazságos büntetést, melyet a törvény szab a bünösre, habár nem tudva is, egy neme a kegyetlenségnek. Mint barátjai a polgári társadalom anynyi kisértet alá eshető tagjainak még kivánnók a bünösnek a büntetéstől való menekülését csaknem lehetetlenné tenni. A társadalomnak nem szabad itten megállapodni. Használjon fel az minden hatalmában álló eszközt a végre, hogy megóvhassa tagjait az erkölcsi elsülyedéstől, s a bünök és nyilvános megbüntetések nyomoritó állapotától. Különösen a gyer-

mekeket vegye oltalmába. E részben a legnagyobb fontosságu kötelem fekszik a társadalmon, a mit még egy község sem teljesitett mostanig. Ha a gyermeket ugy hagyják felnőni, hogy merőben semmi ismerete se legyen kötelességeiről s az emberi társasághoz való viszonyairól, felnőni az istentelenség és mértékletlenség gőzkörében és a hamisság s csalás megszokásában, akkor nincs miért panaszkodni a felserdült vétkei felett. A társadalom nyugton szemlélte, a mint az éveken át szoktatta magát a fegyverek használatához, a mikkel a közbátorságot és békét háborgassa; s kit nyom leginkább a felelősség terhe, ha végül a gonosztettet elköveti? A honpolgárok tudatlan és a kisértés veszélyének kitett részének erkölcsi neveléséről való gondoskodás az első kötelessége a társadalomnak.

Tudom, nem kevesen fogják mondani: „Nekünk nincs időnk másokról gondoskodni. Mi megteszszük tartozásunkat, ha magunkról és házunk népéről gondoskodunk. Hadd őrködjék kiki tulajdon háza felett s a társadalom békében fog élni.“ Mire megjegyzem, hogy a védekezés nincs a valóból meritve. Igen kevesen mondhatják azt igazán, hogy éppen semmi idejök vagy erejök nem volna oly gondoskodásra, mely az ő háznépén túl terjed. Mily temérdek időt, sőt pénzt pusztit el a lakosságnak nagy része az országban? Lenne csak akaratunk is oly erős mint tehetségünk, lenne csak testvéries részvét sziveinkben a polgárzat eleshető vagy elesett tagjai iránt; tevékeny erők mily nagy tömegét lehetne mozgásba hozni a végett, hogy a társadalmat megszabaditsuk a reá sulyosodott gonosz bajoktól, a nélkül, hogy csak legkevésbbé is csorbitanók a mi családaink iránt tartozó munkásságunkat. De minmagunknak is kárt teszünk azzal, ha annak a községnek, a melynek közepette élünk, erkölcsi állapotát elhanyagoljuk azon szin alatt, hogy saját házunknépéről tartozunk gondoskodni. Barátim, ugyan mit használ nektek a ti házatok javára való munkálkodás, ha mindjárt a szomszéd utczában levő bűnbarlangban, a tolvaj, a gyilkos, a gyujtogató fonja terveit s kovácsolja pusztitó fegyvereit? Mily kevéssé használhat az nektek, hogy a mig ti gyermekeitek nevelésén aggódtok, törődtök, azalatt mások a gyermekeiket neveletlen hagyják, a kik aztán a gonosz szenvedélyek és tisztátalan indulatok rabszolgáivá lesznek? Hol történik a ti fiaitokra a legerősebb befolyás? Az utczán, az iskolában, önnön társaik, pajtásaiktól. Gyermekeitek romlását okozhatja az az ifju nőszemély, a ki romlott emberek környezetében növekedett fel; s az ajkaikon kijövő első

szitkozódó s undok beszédek talán csak viszhangjai azon elvetemült gonoszságnak, mit a vesztökre hagyott egyének gyermekeitől tanultak. Mi az a fő akadály, mi gyermekeink nevelésére czélzó törekvéseinket ellenzi? A bennünket körülözönlő romlottság. E romlottság belopódzik a mi hajlékainkba s meghiusitja a ház befolyását. Azzal a reménynyel kecsegtetjük talán magunkat, hogy a mi kisded családi körünket az általános tisztátalanság közepette is tisztán megtarthatjuk. Ez anynyi volna, mint megkisérteni egyes lakházainknak egészségben való megtartását akkor, midőn valamely ragályos kórság dühösködik körültünk. Ha a szomszédságban felhalmozott undokság büszhödt szagot s dögvészes párát terjesztene szét mindenfelé, hiába vitatnók azt, hogy mi részünkről mindent megtettünk saját házunknak tisztántartására. A kórság azért nem kevésbbé fogna mireánk elragadni, mert mi nem valánk annak okozói. Immár az erkölcsi romlottság épp olyan vészteljes, mint a testi kórság. Nekünk személyes érdekünk van abban, hogy mindenhol rend és erkölcsi elvek jussanak uralomra. Ha a társadalmi testnek *egy* tagja szenved, a többinek is mind szenvednie kell. Ez Isten rendelése, az ő szeretetének és irgalmának rendelése; mert ily formán látja jónak bennünket inteni, hogy testvéreink javára is gondoljunk. Igen is gondoskodnunk kell a mi házunknépéről; de mi az a fő czél, a mit gyermekeink nevelése körül szem előtt kell tartanunk? Az-e, hogy őket csak önmagokért neveljük, hogy őket örömeik és élvezeteikben magokra elkülönözzük s nekik oly ismereteket nyujtsunk, melyekkel csupán saját érdekeiket mozdithatják elő? Sőt inkább nem annak kellene-e első gondunknak lenni, hogy beléjök leheljük a keresztény vallás lelkét, hogy bennök nemes érdekeltséget gerjeszszünk emberi nemök sorsa iránt, s képesitsük őket embertársaikért élni és ha kell, életöket is feláldozni? Nem ebben áll-e a valódi nevelés? S ha ebben, akkor nevelhetjük-e jobban gyermekeinket, mintha minmagunkban mintaképeit állitjuk szemök elébe az igazi részvétnek, melylyel kevésbbé megáldott embertársaink iránt viseltetnünk kell? Nem fogna-e akkor minden, még legközönségesebb tettünk is rokonérzelmet gerjeszteni fel bennök a szegények, a tudatlanok és elsülyedtek iránt, s a házi nevelés eme befolyásai nem tennék-e őket képesekké arra, hogy a családi körből ugy lépjenek ki a világ nagy piaczára, mint jóltevői saját nemöknek? Ez *kereszténi* nevelés és többet ér minden más miveltségnél. Adjatok a társadalomnak egy nemes érzésü, ön-

zéstelen lelkü fiat vagy hasonló érzésü leányt s viszszafizetitek annak kamatostul az adósságot, a melylyel tartoztok. Boldog a ház a melyben ily tagokat nevelnek, a kik jövőben új családok fejei s azon községi testekre nézve, melyeknek tagjai, sok áldás forrásai lehetnek. E tekintetben mily rendkivül hiányos még a mi nevelésünk! Mialatt bőkezüleg forditunk oly tetemes költségeket csupa felszines ismeretek szerzésére, nem sok történik oly czélból, hogy nemes, hősies, önfeláldozó lelket gyulaszszunk fel az ifjuság szivében.

E megjegyzésekre talán egy baljós skeptikus igy fog felkiáltani: „Mire való mind e fáradság? A társadalmat nem lehet megjobbitani, annak sérveit megorvosolni.“ Ámde a kétségbeesés eme szózatának nincs semmi jelentősége az emberbarát előtt, a kinek van hite Krisztusban, ez Istentől rendelt újjáteremtőjében a világnak, s a ki a történelem fényében összszehasonlitja a jelent az elmult időkkel. E tekintélyek alapján én azt erősitem, hogy a társadalmat meg lehet jobbitani. Én meg vagyok győződve, hogy ez a város új arczot öltene, egy új világgá lenne, ha a jobbak és értelmesebbek egész komolysággal igyekeznének benne szétterjeszteni önnön jóságukat és értelmöket. Nekünk elég erőnk van nagyszerü változások előidézésére, ha azzal lelkiismeretesen élünk. S én még hozzátenném: hogy Isten éppen a czélból engedi meg a roszakat, hogy törekednénk azoknak ellentállani és legyőzni. Isten azt akarja, hogy e világ jobbá és boldogabbá legyen, nem az ő közetlen befolyása, hanem az emberszeretet munkái és szenvedései által. E világ bizonyos mértékben át van engedve a gonosz hatalmának, hogy legyen a jó hatalmának emlékköve és diadaljele. A benne levő roszak és nyomorokban nincs ok a kétségbeesésre, hanem felhivás a nagyobb erőfeszitésre. Földünkön az isteni emberbarát harczot kezdett meg a rosz ellen; keresztje fel van emelve hogy harczosokat gyüjtsön a viadalra, s a győzelem meg van irva vérében. A lélek, melyet Jézus Krisztus lehel, már is képesnek bizonyult e viadalnak megbirására. Menynyit tett már is a keresztény népek vadságának szeliditése, a családi élet nemesitése, a rabszolgaság eltörlése vagy enyhitése, s kór- és menedékházak emelése által? S mindezek csak első gyümölcsei e léleknek. A nagyszerü előhaladásban, melyet a népek már is annak befolyása alatt tettek, azon tanuságra tettünk szert, hogy a társadalom nincs arra rendelve, hogy magát folyton ismételje, hogy örökké azonegy ponton yesztegeljen, s nem szükség, hogy a nagy városok to-

vább is minden rondaság és szemét fészkei legyenek. Senki sem fogta fel korunknak fő sajátságát, a ki nem ismeri fel benne az eszközöket és anyagszereket, melyek által nagy és áldásos változást idézhetni elő a társas életben. A forradalom, melynek keresztülvitelére mi hivatva vagyunk, valójában már megkezdődött. A mi korunknak megkülönböztető jellege az értelmességnek, a miveltségnek és a haladási szellemnek sokkalta nagyobb körben való elterjedése mint a korábbi időkben. A közép és munkás osztályok olyan mivelődési eszközökkel birnak, a mikről eddigelé nem is álmodtunk. S miért állapodni meg itten? Miért nem szaporitni ez eszközöket, a hol azokat már használatba vették és oda vinni, a hol még nincsenek meg? Miért vonnák meg a község egy részétől a világosságot, a részvétet, a segélyt, melyek által az jóllétre és erélyre emelkedhetik? Napjainkban kivált kábaság volna kétségbe vonni a társadalom jobbulásának lehetőségét. A gondviselés fénylő világosságban állitja szemünk elé az emberek sorsa jobbitására irányzott törekvések sikerét. Utalhatnék azon erkölcsi változásra, mely a legujabb évek alatt ment véghez közöttünk jó emberek erőfeszitései folytán, melyek által a mértékletlenség kiirtását tüzték ki czélul, ezt a legrögzöttebbnek látszó bünt, a mely minden egyebek felett szegénység és vétek forrása. Azonban ez a hazánkban támadt erkölcsi forradalom összse sem hasonlitható azzal a bámulatos müvelettel, a mi jelenleg az oceán tulsó részén megindult. Irföld az ország, a melynek lakossága merőben el volt aljasulva s koldusodva az eláradott mértékletlenség miatt. Már a zsenge gyermekkor belé volt ugyszólva keresztelve a részegességbe. És most két három év óta e százados vétek majdnem kiveszőbe van. Máté atya ezen erkölcsi forradalom inditója feljebb becsülendő a korunkbeli hősök és államembereknél. Mi protestánsok mosolygunk a katholikus egyház ó legendáin; ám itt valami nagyobb van, és ez való. Habár kétségbe vonjuk is ez egyház meghalt szentjeinek igényeit, van egy oly élő papja, a ki ezen egy munkájáról itélve megérdemli a szentek közé avatást, s a kinek neve a naptárba volna iktatandó nem sokkal alább az apostoloknál. S egy ilyetén korban kellene-e kétlenünk a társadalomnak gyökeres átalakitását s a néptömegeknek az állati tudatlanságtól s még állatibb elaljasodástól való megszabaditását?

Városunk nagyobbodik, és mi türhetetlenül óhajtjuk még gyorsabb növekedését, mintha nagy terjedelmében s lakosai számában

állana jólléte és boldogsága. De nincsen-e itt maga helyén a kérdés: minő népséget fogunk abba öszszegyüjteni? Oly vakok vagyunk-e, hogy más városok tapasztalatait ismételni kivánjuk? Csupán anyagi gazdagságunkat, testi kényelmeinket akarjuk-e nevelni? Nem tudjuk-e, hogy a nagy városok eddigelé minden kétségbeesett egyént befogadtak, egy sereg tudatlan, feslett, elvetemedett erkölcsü szegényt neveltek fel, és a dobzódás és nélkülözés, a fényüzés és inség legborzasztóbb ellentétei által vannak eltorzitva? Nem tudjuk-e, hogy a nagy városok vagyontalan munkás osztályai között a halandóság öszszehasonlitva a vidékkel rémitően nagy, és ennek nem egyéb az oka, mint a büzhödt lég, a melyben ezen emberek élnek, a lakhelyeik ronda, nyirkos és homályos volta, a sok nélkülözés, csekély ápolás, miben a gyermekek részesülnek, s a durva büntények, a melyek a tudatlanság és szegénység szülöttjei? Ne kivánnánk-e jobb sorsot e mi oly drága szeretett városunknak? Nem gyanusithattok azzal, hogy ellensége volnék annak, a mit haladásnak neveznek. Hadd viruljon fel és nevekedjék városunk. Füzzék vaspályák öszsze a nyugottal. Kapcsolják öszsze a kereskedést a legmeszszebb fekvő kelettel. Ámde mig ekként nevekedik a vagyonosodás és népesség városunkban, engedjétek még gyorsabban nevekedni a benne lakók értelmességét, kegyes és erényes voltát, házi tisztaságát és testvéries egyesülését előmozditó eszközöket. Gondoskodjunk a népnek inkább erkölcsi mint természeti gyarapodtáról. Ám vonja meg tőlunk Isten a gazdagságot, ha azt meg nem szenteljük s nemesitjük a közszellem, a magasabb rendü mivelődésre irányult intézmények, a miveltebbek és tehetősbeknek a tudatlanok és szegények sorsa iránti munkás részvéte által. Ha a gazdagság szükkeblü és megkeményiti szivünket, ha felső és alsó rendüek zárt osztályait állitja fel, ha a gazdagokat fényüzés és kevélység által megrontja s egy alávaló, semmirekellő szegény osztályt hoz létre, akkor Isten őrizzen meg attól. De a gazdagsággal nem szükség ekként viszszaélni. Nemesebb célokra is élhetni. Nevelheti az a jótétel eszközeit, tanitókat szerezhet az igazságnak és erénynek, a társadalom pusztáit viránykokká változtathatja. Ily célokra legyen szentelve a mi gazdagságunk. Ily módon hálálkodjunk érte a minden jók adójának.

Ez alkalommal csak egy eszközt emlitek fel, a mi városunk jobbléténck előmozditására szolgálhat: a szegényebb néposztályok számára felállitott lelkipásztorságot. Ezen intéz-

mény alapitása magok a viszonyok által eléggé van indokolva. Hogy a társaság amaz osztályainak, melyek a nevelés és mivelődés kevesebb elemeiben részesülnek, különösen szükségök van egy tanitó élő szavára s oktatására; hogy a kiket szokásaik s életviszonyaik kizárnak templomainkból, azokat saját házaikban látogassák meg a keresztény lelkipásztorok, volna-e ki ezt el ne ismerné? Ha a kik szellemünk és szivünk kimivelésére anynyi eszközzel rendelkezünk, nem lehetünk el a keresztény lelkészi hivatal nélkül, menynyivel kevésbbé lehetnek el a szegények. Azért kötelességünk, mit szives készséggel kellene teljesitenünk, buzgó vallásos és mivelt lelkü férfiakat küldeni szét, a kik erősitenék az erkölcs és kötelességök utján, az élet nehéz kisértetei miatt tántorgókat; vezetnék a minden jó tanácsadó nélkül szűkölködőket; felemelnék a legsulyosb körülményektől elnyomottakat, felébresztenék a saját szellemi erejökről majd semmi öntudattal nem biró lelkeket; bátorságot öntenének az elcsüggedt szenvedőkbe; egy jobb világot tárnának fel azok előtt, a kikre nézve e világ mély sötétbe van borulva s mindenekelőtt azoknak gyermekeit mentenék meg a végveszélytől s őrködnének az ifjuság felett, mely arra látszik születni, hogy a szülők szegénységét és bünét örökül nyerje. Egy ilyetén feladatra szervezett lelki pásztorság tagadhatlanul bölcs, nemeslelkü, keresztényi intézmény. Ennek gyámolitására hiv fel titeket a mai ünnepély. Tegyétek azt szivesörömest. Nem arra hivunk fel, hogy egy eredményében kétes jótékonysági vállalatot pártoljatok, hogy távol tartományokba tanitókat küldjetek, hol egy puszta hálátlan talaj évek legkeményebb munkáját igényli, mielőtt gyümölcs mutatkozhatnék. Fel vagytok hiva, itt e város szivében egy oly intézet ápolására, mely az élet vizét saját népünkre árasztandó, a melynek imaházai, vasárnapi iskolái, könyvtárai közepettünk vannak, a melynek szolgái a jó tanácsot és vigaszt azon házakba viendők, a melyek tőszomszédunkban vannak. Legyen hát áldott e jó mű és legyünk áldva mi is a jövő nemzedékektől, hogy őket igyekeztünk megóvni legalább egy részétől a korunkra árnyat vető legsulyosabb roszaknak.

Bevégzém az általános elmélkedést, melyre a mai ünnepély szolgált alkalmul. A szegények lelkészete azonban még sajátságos érzelmeket és gondolatokat is ébreszt fel bennem, a melyeknek kifejezése jól esik az én lelkemnek, s bizonyára e mai ünnepélyünk czéljával sem fog ellenkezni. A szegények lelkészetének keletkeztét főleg egyik legrégibb s legkedvesebb barátomnak köszönhet-

jük, a ki nehány hónapja egy idegen tengerparton hunyt el. Legyen megengedve nekem az ő emlékének hálaadóját itten lefizetni azzal a fesztelen szabadsággal, mire a barátság nekem, ugy tetszik, jogot ád. Én nem gyüjtöttem nagy fáradsággal összze az anyagszereket, mikből a jeles férfiu teljes élettörténetét terjeszszem elő. Csak egyszerüen közlöm emlékezéseimet, a melyek a vele folytatott hosszas társalgás folytán felmerülnek lelkemben, s remélem, hogy elhunyt barátom világos képe, mit én saját szivemben őrzök, barátaim szivébe is át fog szállani.

Tuckermann Józseffeli ismeretségem ezelőtt mintegy negyvenhét évvel kezdődött s az azóta elmult időnek nagy része alatt ugy éltünk egymással, mintha testvérek lettünk volna, a képzelhető legnagyobb bizalommal közölve egymással eszméinket és érzelmeinket, s egész őszintén kimondva egymást érdeklő birálatinkat. Én mindig különös örömérzéssel emlékezem róla, mint saját tapasztalásim körében a legkitünőbb példányáról az erkölcsi nemességnek, a ki megmutatta, miként győzheti le ember az akadályokat s a legkedvetlenebb viszonyok közt is szellemi fennségre küzdheti fel magát. Első találkozásunk alkalmával az egyetemen ő még ártatlan s elfogulatlan volt, mint egy gyermek; rokonszenves, nemeslelkü, egészen tiszta az ifjuság szokásos hibáitól; csakhogy még sohasem látszott komolyabb fontolás alá venni élete hivatását. Három évet folytonos ünnep gyanánt élt át a nélkül, hogy komolyabb tanulmányok iránt valami érdeklődést mutatott volna, átengedve magát kedvtöltéseknek, a melyek bár magukban ártatlanok, munkára szentelhetett óráit elrabolták. Mily gyakran beszélett velem élete ezen korábbi éveiről keserü megbánással! Egyetemi végső éveiben fordulat állott be, a melynek távolabbi okáról ő sokszor a legmélyebb érzéssel emlékezék. Édes anyja, mint szokta vala mondani, egyike volt a legjobb aszszonyoknak. Egy anya szeretetével s nem közönséges bölcseségével ültette vala az ő fogékony szivébe a vallás igazságait. A vallásosság, mely egyelőre csak fékező erőként hatott reá, viszszatartóztatván a rosztól, most a jóra vezérlő ösztönül kezdett működni, s ennek tulajdonitá ő főleg lelki életének gyaropodását. Az egyetemet elhagyván, a lelkészi hivatalra szentelé magát. Az ifjuság gondolatlanságával vetette magát a papi teendők árjába, a nélkül, hogy azokra bár csekélyszerü készültséggel birt volna. Ennek sok kesergetés, busitás lőn a következése, mi akkor nagyon fájt neki, de később ugy beszélett arról, mint az isteni sze-

retet üdvös fenyitéséről. Ily keveset igérő vala kezdete egy rendkivüli erélylyel és közhasznu munkássággal folytatott életpályának.

A gondviselés jóságos újja egy kisded, szegény községben jelölt ki számára állomást, a mely semmit sem nyujtott dicsvágya felköltésére vagy szellemének elszóródására. Itt évek hoszszu során át csendes egyhanguságban töltötte életét, de épp e körülmény különösen alkalmas volt arra, hogy megadja neki azt a higgadtságot, szilárd kitartást, a mire szüksége volt. Itt lett ő munkássá, — szorgalmas és lelkiismeretes tanulóvá; itt szerzé meg a theologiai tudományosságnak is gazdag kincstárát. Ekként egészité ki korábbi tudományos nevelése hiányait s erősité és élesité lelki erőit.

Azonban nem arra volt ő teremtve, hogy életét a tudománynak szentelje. Ereje nem az elvont szemlélődésben, hanem szivében gyökeredzett. Erkölcsi, vallásos, jótékony érzületének köszönhette ő főkép értelmi tehetségének kifejlését, s miután szorgalmas tanulásával a tudományban szilárd alapra tett szert, egy benső helyes ösztön megsugta neki, hogy a tudomány nem az ő hivatása. Szive a gyakorlati életre vágyakodott. Mind inkább-inkább áthatá őt a világ inséges és bünös állapotának gondolata. Midőn tanulószobájában ült, annak elképzelése, mit kell embernek szárazon és vizen szenvednie, odahagyatta vele könyveit. Ellentállhatlanul vonzották őt embertársai felé azoknak szenvedései, még inkább annak érzése, hogy van valami nagy e szenvedés alatt, s a szellemi szükségeik iránti rokonérzés. Tanulószobájának ablaka a tengerre nyilt; s a láthatáron feltünő fejér vitorlák a tengerészek tudatlanságát s erkölcsi veszélyét juttatták eszébe, s ennek következtében ő volt az első a mi hazánkban, a ki lépéseket tett az emberek emez osztályának erkölcsi javitására és oktatására. Az e végre alapitott társulat nem felelt meg ugyan a maga czéljának, minthogy ő kevéssé vagy éppen nem ismerte az embereket, a kiknek szolgálni kivánt s maga a közönség sem tudott akkor ugy, mint jelenleg, érdeklődni ezen uj reform iránt; de a szellem, mely tettre inditá, a kisérlet felsülte miatt nem csüggedett el. A missió ügyét karolta fel egész buzgalommal; rendkivüli erélylyel gondolkozott, szólt és irt arról, és ha családi viszonyai nem gátolják akkor, ugy hiszem, magát egészen a pogányok szolgálatára szentelte volna.

Mialatt a világon lévő sok gonosz elleni harcz szenvedélye ily nagyon lelkesité, egészsége hanyatlott. A testi szenvedés sötét útján vezette őt a gondviselés életének sajátképpi nagy hivatására.

Betegsége miatt nem vala többé alkalmas a hitszónoki szolgálatra, szavának szerfeletti meggyengülése miatt. Érezte, hogy meg kell szünnie a rendes prédikálástól; mint kellene hát neki működnie? Egy jó órában megragadá őt a gondolat, e város szegényei szolgálatára szentelni magát, s ez isteni szózatként nyilatkozott neki bensejében. Tanácsot kért tőlem, s én bátoritám az ő hitét s reményét, már rég óta át levén hatva azon meggyőződéstől, hogy a társadalom újabb, hatálylyal biró erőket szükségel a maga megváltására, és hogy Istennek legdrágább ajándéka az oly férfiak, a kik önfeláldozó lélekkel adják magokat eme munkára. Egyelőre csaknem remegve lépett ő be a szegények hajlékaiba, hogy nekik, egészen ismeretlen létére a maga részvétét s barátságát ajánlja. Hanem „a juhok ismerték a pásztor szavát.“ A szegények mintegy ösztönszerüleg felismerték jó barátjokat, s a legelső pillanattól fogva különös gyöngédségi és bizalmi viszony szövődék közöttük. Akkori közleményei után még élénken emlékezem a hatásra, mit a szegényekkel folytatott érintkezése gyakorolt kedélyére. Ő szerette vala őket, a mikor még kevéssé ismerte, a mikor inséges állapotjok csak a képzelődésen át hatott bé lelkébe. Azonban rajta is bebizonyult, hogy semmi szemlélődés vagy képzelgés sem pótolhatja ki a valódi tapasztalás helyét. A szegények által benne felélesztett rokonszenv s érdek oly mély, oly erőteljes volt, hogy neki ugy tetszett, mintha a szeretetnek új forrása fakadt volna fel keblében. Egy fejedelem kegyencze nem léphetett volna vidorabb kedvvel és nagyobb gyorsasággal a fényes terembe, hogy a magas kegy sugarain sütkörézzék, mint a mi barátunk sietett az inség hajlékaiba városunk sötétebb utczáiban. Mily sokszor állottam megalázódva a mély ihletü szeretet előtt, mely az ő működését érdeklő szabad közleményeiből kisugárzott. Soha sem feledhetek el egy estét, midőn ő beszélgetve velem s az elhunyt Follen tudorral a szegényeknek igényeiről s a társadalomnak hideglelküségéről, eszméinek és érzelmeinek mélysége által nemcsak mélyen meghatott, hanem bámulattal is is töltött el minket, és én soha nem feledhetem, hogy a mint elvált tőlünk, Follen tudor, kit önnön szelleme alkalmassá tett az erkölcsi nagyságnak megitélésére, igy szóla hozzám: Ez nagy ember!

Ez az embertársai iránt érzett erős szeretet nem volt vad rajongás. Söt inkább az emberi lények mindenikének magasabb szellemi természetéről, halhatatlan rendeltetéséről való tiszta, határo-

zott ismereten alapult. A ki az emberi lénynek eme nagyságát, a léleknek Istennel való rokonságát voltaképpen megismeri és mélyen érzi, az olyan embert napjainkban igen is rajongónak hiresztelik el; mert a mi társadalmunk állapota, nagy mérvben, az ember magasb rendü jogainak, igényeinek és rendeltetésének megtagadása.

Ez a szegények iránti szeretet adott a mi barátunk munkáinak erőt és sikert, ez tette az ő lelkészi tisztét életteljessé s adott annak tartósságot. Ez a ház, melyben most együtt vagyunk és többi imaházaink ebben a szeretetben birják alapzatukat. Semmi sem szakaszthatta el őt a szegényektől. Hideg, zivatarok, betegség, kinos fájdalmak nem tarthatták őt kötve saját házához s csak a családjához füző kötelékek tartóztatták viszsza a szegények közti lakástól. Mondotta is olykor, hogy ha, e földi pálya megfutása után, hatalmában állana magának újabb munkakört választani, ő a szegények angyalává óhajtana lenni; és ha az elköltözött jó emberek szellemének szabad lenne meglátogatni földünket, az ő szelleme kétségkivül az inség és fájdalom hajlékait keresné fel. S mind ebben a mint megjegyzém, nem volt valami káprázató rajongás. Ő világosan látta a hibákat és vétkeket, melyek a szegények között oly gyakoriak, ismerte azoknak fortélyosságát, renyheségét és hálátlanságát. Ott lelkészkedett közepette a rondaságnak s a hanyag gondatlanságnak, s a való élet a legdurvább alakjában tolult feléje. Ily jelenetek nem egyhamar tesznek valakit rajongóvá. De mind ezen jelenetek között az isteni erénynek most halványabb jelei, majd diadalai tüntek fel szemei előtt. Nagy lelki örömmel beszélt a béketürés, önzéstelen cselekedet s Isten akaratjában való megnyugvás példáiról közepette a sulyos szenvedéseknek, és e példák ujjmutatások voltak rá nézve, hogy a legszegényebb kunyhókban is halhatatlan lényekkel társalog, s a lélekben rejlő isteniség iránti hite örömek kútfejévé változtatta át lelkészkedését.

Tuchermann tudort olykor a vándor-lelkészség alapitójának nevezték. Ha ezt ugy értik, hogy ő lett volna első tervezője a szegények számára felállitott külön lelkészi hivatalnak, a kifejezés nem egészen helyes. Előtte már munkálkodtak férfiak, a kik kizárólag és jámbor odaadással szentelték magukat vallásos oktatására azoknak, a kik az istenitisztelet rendes helyein nem jelenhetnek meg. Az ő érdeme abban állott, hogy e foglalkodásba új életet öntött, megmutatván annak hatályos voltát; felemelvén azt elhanyagolt állásából a világ újjáalakitásának hatósabb tényezői sorába s

új reményeket keltve a társadalom ama részének erkölcsi javitására nézve, a melyet reményvesztettnek tekintettek. Az embereknek legnagyobb jóltevői nem anynyira azok, a kik egészen eredeti és meg nem kisértett munkássági módokat fölfedeznek vagy kitervelnek, mint inkább, a kik a jól ismert eszközöket és intézeteket megragadják s azokat uj hatályos tényezőkké alakitják át. Barátunk alig lépett hivatalába, azonnal felfogá, hogy az a közhasznu tevékenységnek egy addig alig sejtett mezejét tárta fel előtte. Látnoki hittel lehelé egész lelkét abba, s az ő példája és sikeres munkássága felbuzditott másokat is azon tényezőnek felkarolására. Ily értelemben igen is mondhatni, hogy ő volt alapitója a szegények lelkészségének. Általa vert az gyökeret az emberek bizalmában, a tőle kölcsönzött erélylyel ment át más kezekbe s mutatta fel magát oly alkotásként, a mely megérdemli, hogy maradandó intézménynyé legyen a keresztény egyházban. A siker nagy részét kétségkivül az ő szive tisztaságának és őszinteségének lehet tulajdonitni; de nagyrészint az ő tiszta belátásának is ugy az emberi lélek alaperőire nézve, melyek a szegényeket alkalmassá teszik a jó befolyásoknak elfogadására, mint azon eszközökre nézve, a melyek által emberi lényekhez, kik a szegényekéhez hasonló állapotban vannak, a legsikeresebb módon lehet közelitni.

E nagyszerü munka kivitelében Tuckermann tr. nem volt magára hagyva; rokonérzelmü barátok közremüködésében hathatós támogatást nyert. Müködését az amerikai unitárius társulat pártolása alatt kezdé meg. Később a szegények lelkészetének állandósitása és hatósabbá tétele végett társulat alakult ily név alatt: „testvéregylete e város egyházainak," mely eme munkát gondozása alá vette. Abból a meggyőződésből indultak ki ez egylet alapitói, hogy egy keresztény egyház nem csak a saját tagjai épitésére, hanem átalában a keresztény vallás ügyének előmozditására van felállitva s különösen köteles arra, hogy az erkölcsi és vallásos tanitásban való részesülést a környezetében levő oly családokra és egyénekre nézve is lehetővé tegye, a kik szegénység vagy más körülmények miatt a köz istenitisztelet jóvoltát nem élvezhetik. Ez eszméhez képest a testvéregylet imez egyszerü, de hatásos terv szerint lőn szervezve. Mindenik egyháznál, mely hajlandó volt a szegények lelkészeinek fentartására segédkezet nyujtani, egy fiókegylet lőn alakitva, melynek tagjai tehetségök vagy buzgóságuk szerint adakoztak, s egy központi hivatalban volt képviselve, melynek igaz-

gatása alatt állott az egész ügy. A szegények pásztorlása igy szoros összefüggésbe lőn hozva a rendes egyházi intézményekkel, s kilátásba téve, hogy ezekhez hasonlólag állandó hivatallá válhassék. De a különböző egyházakat is ezáltal egy uj kötelék füzé egymáshoz, nem a hitvallások, vagy egyházi hatóságok, vagy szervezetek köteléke, melyeknek czélja a hatalomnak vagy befolyásnak öszpontositása, hanem a keresztény szeretet munkájának és a keresztény igazság és erény terjesztésére irányult müködésnek szent köteléke.

Az egylet csak szerény dijjal látta el Tuckermann tudort, de ő nem is kivánt semmit azon felül, a mire mulhatlanul szüksége volt, hogy mentve legyen az adósságtól; de ezt megkivánta. E részben különösen érzékeny volt, anynyira, hogy a róla való tudósitás nem lenne teljes, ha e vonásról nem emlékeznénk meg. Borzadott a legkisebb pénzzavartól is mint elszenvedhetetlen rosztól. „Senkinek se légy adósa semmivel," volt a szabály, melyet ő háztartásában mindig szeme előtt tartott; és szoros gazdálkodása s bölcs előrelátása által oly karba helyezte magát, hogy egy népes családot gondozhatott a nélkül, hogy csak egyszer is előre kiadta volna jövedelmét, vagy adósságot csinált volna. E tekintetben az ő tanácsa és példája nem egy gondatlan barátjának szolgált bölcs és dorgáló leczkével.

Mi a főbb eszméket illeti, melyek őt lelkészkedésében vezeték, valamint eljárásának részleteit: ezeket megismerhetni nem anynyira egy terjedelmes, de kevéssé jelentékeny müvéből, mint azon jelentésekből, miket ő tenni szokott volt a társulatoknak, a melyeknek pártfogása alatt munkálkodott. E jelentések a tapasztalások gazdag kincstárát foglalják magokban, s kiválólag becsesek arra nézve, a ki bölcsen és sikeresen kiván hatni a szegényekre. Bizonyságot tesznek arról, mily mélyen ismerte a nyomorultak és szükölködők kisérteteit, veszélyeit és sziveit, s ámbár azoknak tévedéseit és büneit nyiltan megróvja, irányokban érzett részvéte mégis soha el nem lankad. Ez iratokból kiviláglik, hogy a magasztos érzet, mely hivatalát lelkesité, a rendithetlen bizalom volt Istennek a szegények iránt való kegyelmes czélzataiban. Szerinte az ő állapotjok soha csak egy pillanatig is el nem választotta őket teremtőjöktől. Sőt inkább Isten jelenlétét ő még mélyebben érezte a szegények szük, kényelmetlen lakházaiban mint bárminő más helyen.

A szegények magasb, halhatatlan természetének elismerése, mely az ő lelkét állandóul betölté, a velek való társalgását is a gyöngéd figyelem és megbecsülés zománczával vontabé. Ő mindig őszintén, bátran beszélett velek, de mégis mint azonegy mennyei atya gyermekeivel. Bizott az ember erkölcsi természetében, bár menynyire el volt is nyomva s romolva, s bizonyos volt abban, hogy egy sziv sem állhat neki ellent, csak sikerüljön azt meggyőzni az ő testvéries jó részvéte felől. Szabálya volt, mit egyébiránt sokkal ösztönszerübben követett ő, hogysem azt nála szabálynak lehetne nevezni, hogy mindig bátoritólag szólott a szegényekhez. Érezte, hogy a terühöz, mely alatt a szegénynek lelke és bátorsága már is majdhogy le nem roskad, nem szükség még ráadás is az ő lelki vezetőjének keménysziviisége által. Ő a testvéri szeretet hatalmával lépett fel, s ugy találta, hogy az isteni fegyverkészület. E pontra vonatkozólag nem lehetne igenis sokat mondani. Boston városát illeti minden más városok felett a dicsőség, hogy bizonyságot tett arról, mily sokat kivihetni nemes és szeretetteljes beszéd és cselekvés által a társadalom azon osztályainál, a melyekre, mint sokan hitték, csupán fenyegetéssel, szigorral és rettegtetéssel lehet benyomást tenni. Tuckermann tr. és követői a szegényekkeli társalgásokban, valamint Taylor lelkész a matrózok közti müködésében példát hagytak nekünk, hogy az emberekkel a legcsekélyebb reményt nyujtó helyzetekben is ugy kell bánni mint emberekkel; hogy a daróczruhák sőt rongyok alatt is lelhetni gyöngéd és nemes érzelmü sziveket, és hogy a szivnek, ha átalkodott is, van viszhangja egy igaz barát és testvér szavára. Az az irtózatos gondolat, hogy a társadalom bizonyos osztályait csak félelem és babona által lehet féken tartani, itt oly czáfolatot talált, mi az emberiség barátjaira rendkivül örvendeztető. Tuckermann tr. a vallást illető saját magasztos nézeteit közölte a szegényekkel is, s gyakran beszélte el nekem, mily élénk érdeklődéssel fogadták el azokat. Azonban ő sokkal eszesebb volt, mint hogy a maga nézeteit, elveit, elvont alakban vagy hittudósi nyelven közlötte volna. Szivébe voltak azok mártva, mielőtt utat találtak volna ajkaiba, és a mint azon melegen, és üdén buzogtak ki e forrásból, a szegények szomju lelke is élő viz gyanánt élvezte.

Tuckermann sikerének nagy titka abban az élénk érdeklődésben rejlett, melylyel ő az egyes ember iránt viseltetett. Nem volt természete, hogy általános módon és általános eszközökkel

hasson a tömegekre; ő különös esetekbe fektette egész lelkét. Minden szenvedő, a kit meglátogatott, különös ragaszkodást és részvétet látszott ő benne gerjeszteni. Jól emlékezem a mély megindulásra, a melylyel egy nagyon rosz utra tévedett emberről mondotta nekem: „én ennek az embernek lelkét el nem hagyhatom; meg kell azt szabaditanom.“ Ő a legroszabb emberrel is éreztette, hogy van egy barátja, és önnön személyes részvéte által ujolag összekapcsolta embertársaival.

Egy másik jellemvonása is megfejti az ő sikereit. Ő igyekezett mindenkiben felfedezni valamely jó tulajdonságot. Kapott minden szikra jón, a mi még az elesett lélekben található volt; minden családias vonzalmon, nemesebb érzésen, a mi a jellem hajótöréséből meg volt menthető. Ha csak egy hurját a szeretetnek illetheté, csak egy mélabús viszszaemlékezést a családra, vagy a multak feletti szégyen vagy bánat érzelmének, bármi halvány volt is ez, csak egyszeri felindulását, ő örült azon és remélt mint egy jó orvos, a ki a vizbefult felett őrködve, az érütésnek alig észlelhető mozzanatát vagy a leggyengébb életjelt fedezi fel. Ily esetekben reménye közel volt a teljesüléshez. Szava, hangejtése hasonló reményt keltett az elesettben. „A megtöredött nádat nem rontotta el, és a füstölgő gyertyabelet nem oltotta el.“

Hivatala megkezdésekor azzal a gondolattal volt, hogy csupán látogatások és beszélgetések által is czélt érhet, s ezeket ugy tekinté később is, mint munkásságának legfőbb eszközeit. De nem sokára ugy találta, hogy a közös istenitiszteletet nem lehet nélkülözni, sőt hogy arra szüksége van emberi természetünknek; és a szegények, már csak azon körülménynél fogva, hogy lakásukat elhagyva, tisztességes öltözetben gyülnének összse istenitiszteletre, üdvös buzditást nyernének, s ily módon a legdusabb mértékben is lehetnének egymásra jó befolyással. Ez okból ismét a prédikáláshoz fogott, habár testi erőtlensége miatt ezt sok ideig nem folytathatá, s az ez által eszközlött hatás rendkivüli volt. Szent beszédeiben, miket templomi gyülekezetek számára irt, soha sem volt nagyon hatásos, de szabad, hevenyében tartott, buzgó beszédeivel nagy sereg szegény embert vonzott maga köré, a kik ájtattal csüngtek ajkain; a nem szegényeket pedig meghatá az előadás buzgó szent tüze. A prédikálást illetőleg általában fájlalta a szószék lelketlen vitázatait, a melyek igen is gyakran az egyházat oly hideggé teszik mint a sir.

A szegényekre való befolyása nem kevéssé fokozódott az által is, hogy azt oly sokféleképp tudta érvényesitni. Ő nem csak a lelkiekben volt vezérök. Sok ügyességgel birt a mindennapi élet ügyleteire, értett a gazdasághoz, azon keresetekhez és munkákhoz, melyekkel a szegények leginkább foglalkoznak, eszközöket és módokat tudott adni kezökbe, mint kelljen kiadásukat megtakaritni s kényelmeiket szaporitni s ez által bizalmukat megnyeré. Tudott rokonszenvezni velek legcsekélyebb szükségeikben és szenvedéseikben s ekként bölcs tanácsadójok lévén földi érdekeikre nézve, egyengette utját a magasztos igazságoknak, a miket velök közlendő vala. Abban a pillanatban, midőn egyik másik tán rajongónak tarthatá, ő a háztartás jobb módjára oktatgatott egy szegény asszonyt, vagy foglalkozást keresett annak férje — vagy állomást gyermeke számára.

Itt eszembe ötlik az ő munkásságának egy ága, mely iránt ő különös érdekkel viseltetett. A szegények gyermekei iránt mély részvétet tanusitott. Ezek valának szüntelen gondolatainak tárgyai, midőn az utczákon járt vagy a szegények házába lépett. Mikor egy kolduló gyermekkel találkozott, rendesen megállitá azt s lakása s körülményei után tudakozódott. Meglátogatta a vásárhelyeket és hajógyárakat, hogy a gyermekeket felkeresse, kik ott a napot hivalkodással tölték, ezáltal az első oktatást véve a lopás mesterségében. Ő fáradhatatlan volt abbeli törekvéseiben, hogy ezen gyermekeket iskolákba helyezhesse el, és számosan neki köszönik erkölcsi megmentésöket s azt a nevelést, mely őket tisztességes életmódra juttatta. Az ő közbenjárása által nem kevesen, kik a házi fegyelem alól megszökve, a vétek utjára tántorodtak volt, a javitóházba küldettek; s menynyire örült, ha később az ilyenekkel találkozott vagy beszélhetett azokról, kik az ő befolyásánál fogva jobb utra tértek volt. A magukra vagy vesztökre hagyott gyermekek iránt általa felébresztett érdeknek köszönhetjük főleg a „földmives iskola“ felállitását. Semmi sem foglalta el szivét és lelkét oly szakadatlanul, mint a községnek kötelezettsége, az ifju nemzedék ama tagjai iránt, a kik, ha bizonyos tekintetben a társadalom örökbe nem fogadja, szükségképpen a bünnek, a gyalázatnak és büntetőtörvénynek martalékául esnek. Ha az ő emberszeretete valaha keserü szemrehányásokba tört ki, csak akkor volt, midőn a vesztökre hagyott gyermekek iránti általános érzéketlenségről beszélt, a kik saját szülőik által nem egyébre csak a koldulásra s csalásra

levén nevelve s hozzá szoktatva a pálinkagőzben éléshez, a vétket megtanulták olybá tekinteni, mint rájok nézve természetes állapotot. Befolyása oly nagy volt, hogy az utczai koldulás észrevehetőleg kevesbült köztünk, — oly siker, mely nem egy könnyen volt remélhető.

Megemlitém Tuckermann sokoldalu tevékenységét, mert abból kiviláglik, mily meszsze kiható felfogása volt saját feladatáról. Főczélja igen is a vallásos élet előmozditása volt; de a vallás nem állott egymagára az ő lelkében: érezte annak benső összeköttetését az értelmi miveltséggel, az okos gazdálkodással, a tisztasággal, illemes magaviselettel s legkivált a szülői kötelességek betöltésével; mondhatni a társas élet minden viszonyaira kiterjedt a tevékenysége.

Egy tárgyra nézve Tuckermann is egyezett véleményben s érzésben mind azokkal, kik a szegényeket látogatják s érettök munkálkodnak. Érezte, hogy a szegénység főképp a szeszes italok szerfeletti élvezetének tulajdonitható, és hogy ez rendkivüli mértékben sulyositja a szűkölködők állapotát. Az a szegény háznép, a melynek körében e vétek még nem ütött vala tanyát, az ő szemében rendkivül boldog volt. A szegénység iszákosság nélkül alig látszott előtte valami rosznak, összehasonlitva azzal a szegénységgel, mit a pálinka-kórság idézett elő. Ha valakit polgártársaink közül kiválóan tisztelt ő mint a szegények barátját, ez ama fáradhatatlan emberbarát volt,*) a ki a mértékletesség ügyét különös gondoskodása tárgyává tette, mialatt szive és keze a nyomor igényei előtt mindenkor nyitva állanak. Tuckermann nyögött, fohászkodott a dobzódás okozta pusztitás felett, mint a hajdani próféták a hazájokat sujtó csapások terhe alatt. A szeszfőző gőze az ő finom érzésének undoritóbb és halálosabb volt mint a rothadás és dögvész lehelete. Oly érzéssel pillantott a pálinkát mérő boltokra, mintha egy pokolba nyiló farkasveremre tekintett volna. Oly emberek láttára, a kik e miveltségére nagyot tartó korban is meggazdagodnak e méregnek az országban való szétterjesztéséből, kétségkivül látta lélekben, miként emelkednek ellenök az elsülyedtek átkai s az inségre jutott özvegyek és gyermekek sohajtásai. Tudom, mert füleimmel hallottam, mily esdeklő szavakkal kérte, kényszeritette e vétek áldozatait és soha sem fáradott ki a megmentésökre czélzó erőfeszitésekből. Ha ő e város és ország lakosai kereszténynyileg érző részének örökségül hagyhatta volna e vétek iránti mély meggyőző-

*) Grant Móses.

dését, akkor az rövid időn el lenne nyomva; az állam a maga tekintélye pecsétjét nem ütné tovább is a bűnnek ez utálatra méltó tenyészdéire s a civilisátiónkat nyomasztó roszak fő kútforrása ki lenne szárasztva.

Hittudorunk munkáinak befolyása nem szoritkozott csupán e városra és honunkra. Jelentéstételei Európába is eljutottak s ott hasonló törekvéseket idéztek elő. Midőn meggyengült egészsége tekintetéből külföldre kellett utaznia, Angolországban rokon lelkeknél szives fogadásra talált. Társaságát nemes, kitünő személyek keresték fel és közleményeit nagy becsüléssel fogadták. Boldognak érezte magát, hogy ottan Rammohun Roy-val megismerkedhetett. Egy barátomtól tudom, a ki találkozásukon jelen volt, hogy ez a bölcs és nagy hindu mindig a legszivélyesebb tisztelettel tüntette ki a mi hazánkfiát. Francziaországban nagy nyájassággal fogadta őt De Gerando báró, e jeles bölcsész és emberbarát, kinek a szegénység okai és segédeszközei feletti terjedelmes és mély vizsgálódásait senki sem multa feljül jelen korunkban vagy a hajdanban. Ez erényes férfiu, a kinek egyedül neve elég arra, hogy Francziaországot megmentse azon pironságtól, a melylyel olykor illették, mintha közönyös volna az emberiesség ügye iránt, tanusitotta magán leveleiben és irásaiban kitünő becsülését elhunyt barátunk jelleme és munkái iránt. Bizonyára Tuckermann befolyása már is érezhető az oczeán mindkét oldalán; és neve, mely a szegények lelkészi hivatalával a legszorosabban összve van forrva, egyike ama keveseknek köztünk, mely a távolabbi utókorra is le fog szállani. Alig van valami maradandóbb emlékjel, mint egy az emberi természet elveire alapitott jótékony intézet, s mely a társadalom nagyobb részére terjeszti ki hatását. Politikai intézmények, országló hatalmak, s csaknem minden irásai egy kornak elenyésznek. A legtöbb zajt ütött emberek odalesznek s feledésbe mennek hasonlóan egy harsonya erős hangjához. De intézmények, melyek egy népnek szokásaiba, erkölcseibe behatnak s különösen egyesitvék a kereszténységgel, a halhatatlan igazsággal, ez örökkétartó királysággal, meszsze időkig fenmaradnak. A mi barátunk oly nevet hagyott maga után, a mely élni fog; — nem mintha egy név megérdemelné a szerfeletti aggódást; — de a dicsvágyókat, a kik hirnévnek tartják egy rövid napnak dicsőitő rivaját, nem árt emlékeztetni arra, hogy az azoknak méltó bére, a kik rögös ösvényeken küzködnek erős munkákban s a kiket ők alig méltatnak

egy futó gondolatra. Tuckermann tudor nem volt egészen feljül emelkedve emez ingeren; s ki van közöttünk? De az ő mive hasonlithatatlanul kedvesebb volt neki a hirnévnél; ő éveken át munkálkodott, törődött a nélkül, hogy a munkáit követendő jó hirre, becsületre gondolt volna; s többször mondá, hogy ha a nagyok és gazdagok, a kik pártfogói voltak, fel tudnák fogni az ő hivatásának méltóságát és boldogságát, ők magok megszereznék azt s igyekeznének részt venni a munkában, a mit másokra biztak. Ő körüljárt, a szegényekkel jól tévén, nem hogy egy keresztény párt vagy felekezet czéljait szolgálja, hanem hogy őket a Jézus Krisztus szellemével s reményeivel betöltse; ezért talált ő valamenynyi felekezetnél őszinte jó barátokat, s kegyessége tán senkire sem tett mélyebb benyomást, mint azokra, a kiknek sajátságos nézeteivel és czéljaival a legkevesebb közössége volt.

Ily szellemben müködött a szegényeknek szolgáló lelkészet alapitója városunkban; egy oly férfiu, a ki örömmel áldozta fel magát az ügyért, a melynek szolgálatát Isten iránti szeretetből magára vette s maga után emlékül hagyta, nem e mulékony adóját a barátságnak, hanem azt az intézményt, mely a maradandóság zálogát birja magában és őt városunk s az emberiség jóltevői közé sorozza. E munka megkezdésekor sejtelme sem volt neki ily befolyásról és tisztességről. Azt hitte, hogy egy igen szerény hivatalra szenteli magát; nem várta, hogy nevét a szegények hajlékain tul emlegetni fognák, s boldognak érezte magát a hitben, hogy az ő szolgálatai által itt-ott egy segélyre szorult ember vagy háznép erőt, világosodást és vigasztalást nyerhet. Azonban lassanként eszmélni kezdett arról, hogy olyan mozgalmat kezdett meg, a mely tul fogja őt élni, s a melynek hivatása a társadalom legsulyosabb sérveit megorvosolni. Mind tisztább meg tisztább ismeretére jutott annak, hogy a szegényekért felállitott lelkészi hivatal, más tényezők és befolyások mellett, a társadalom egy nagy részének szinét egészen meg fogná változtatni. Szilárdan meg volt győződve arról, hogy nagy városoknak éppen nem kellene a szegénység s bünök telephelyeivé lenni, s hogy különösen a mi városunkban van elég értelmesség, erény és vallásosság arra, hogy összevágólag müködve, a társadalom elhanyagolt osztályaiban uj szellemi és erkölcsi életet költhessenek fel. E hitben müködött, türt, szenvedett és halt meg ő. Isten iránti hálája azért, hogy őt a munkásság ezen körébe küldötte volt ki, sohasem aludt ki szivéből, s még halálos

ágyában is láttam azt halvány arczáról kisugárzani azon reménynyel, hogy a munka, melynek végrehajtását Isten rábizta vala, az ő elnyugvása után is fenn fog maradni és öregbedni. Egy ilyen életből és ilyen halálból tanuljuk meg szeretni a mi szegény és szenvedő testvéreinket, s a menynyiben kitelik tölünk, küldjünk hozzájok hű és életerős férfiakat, a kiknek rokonérzelme, tanácsa és imája az ő inségöket enyhitse, lelkiismeretöket felébreszsze, szivöket megillesse, a kik az ifiakat kalauzolják, az öregeket vigasztalják s a jelen élet homályos utait a jövő élet fényével deritsék fel.

TARTALOM.

Lap.

1. Az Egyletekről. (On Associations) Forditotta Ferencz József . . . . . 1.

2. Az Unitárius ker. vallás a kegyesség ápolására kiválóan alkalmas (Unitarian Christianity most favorable to Piety), Ford. Simén Domokos . . . . . 45.

3. Az Emberbarát. (The Philanthropist). Forditotta Kovács János . . . . . 79.

4. A Háboruról. (On War). Ford. Kovácsi Antal . . . 95.

5. A Mértékletességről. (On Temperance), Ford. Benczédi Gergely . . . . . 119.

6. Tuckerman hittudor élete és jelleme felett. Beszéd. (On the Life and Character of the Rev. Tuckerman. A Discourse.) Ford. Kriza János . . . . . 149.

CHANNING ELLERY VILMOS

VÁLOGATOTT MŰVEI.

ANGOLBÓL FORDITJÁK ÉS KIADJÁK

AZ UNITÁRIUS TANÁROK.

VI. KÖTET.

A TÖKÉLETES ÉLET.

KOLOZSVÁRTT,
NYOMATOTT K. PAPP MIKLÓS ÖRÖKÖSEINÉL.
1881.

TARTALOM.

		Lap.
	Előszó. Ferencz Józseftől	V—VIII.
I.	Az emberben levő vallási elv. (The religious principle in human nature.) Forditotta Ferencz József.	1.
II.	Az Isten, kijelentve a világegyetemben és az emberiségben. (God reavaled in the universe and in humanity.) Forditotta Benczédi Gergely . .	16.
III.	A közös atya. (The universal Father.) Forditotta Benczédi Gergely	33.
IV.	Az atya szeretete az emberek iránt. (The Father's love for persons.) Forditotta Kovács János . .	48.
V.	Az élő Istenben való bizalom. (Trust in the living God) Forditotta Kovács János	59.
VI.	Az élet Isten adománya. (Life a divine gift.) Forditotta Kovácsi Antal	72.
VII.	Az élet valódi czélja. (The true end of life.) Forditotta Kovácsi Antal	90.
VIII.	A vallás tökéletesitő ereje. (The perfecting power of Religion.) Forditotta Péterfi Dénes . . .	108
IX.	Jézus Krisztus a mi testvérünk, barátunk és szabaditónk. (Jesus Christ the brother, friend and saviour.) Forditotta Péterfi Dénes	123.
X.	A keresztény vallás lényege. (The essence of the Christian Religion) Ford. Boros György . .	138.
XI.	A kereszténység czélja a tökéletes élet. (Perfect life the end of Christianity.) Forditotta Boros György	150.
XII.	Az egyetemes egyház. (The Church universal.) Forditotta Ferencz József	161.

ELŐSZÓ.

Channing E. V. válogatott műveinek VI.-dik kötete az előbbiek után hét évi időközzel jelenik meg.

Miután a megelőzött öt kötetben korunk ez apostoli szellemü szónokának és irójának életében megjelent műveiből kiválogattuk s a magyar olvasó közönségnek bemutattuk azokat, a melyeket ugy a Channing nemes és emberies gondolkozásmódjának jellemzése, mint saját viszonyaink szempontjából kiválóan becseseknek s közérdekü eknek tartottunk; miután a megelőzött kötetekből jóformán csak azon beszédei és értekezései maradtak ki Channingnek, a melyek a rabszolgaság kérdésével foglalkoznak s igy specialiter amerikai viszonyokat érintenek: e vállalatunkat bevégzettnek tekintettük.

Azonban a közelebb mult 1880-dik évben, mint Channing születése századik évfordulóján, Amerika, Anglia s az európai Continens több helyein az ő emlékére rendezett ünnepélyek, minket is arra inditottak, hogy e nagy szellem iránti tiszteletünket ez alkalomból is valami úton kifejezzük. Emlékünnepély tartásának nálunk nem lett volna oly jelentősége, mint Amerikában és Angliában; nem is tudtuk volna azt oly messze kihatóvá tenni, mint ottani hitrokonink, kik ez emlékünnepélyre, jelesen Amerikában, a legjelesebb hitszónokokat és irókat nyerték meg, vallás-különbség nélkül s ezeknek ez alkalomból elmondott vagy felolvasott beszédeikből és értekezéseikből egy egész kis Channing-irodalmat teremtettek; Angliában e mellett Channing összes műveiből 100,000 példányban egy új és olcsó kiadást rendezvén, azt, mondhatni, az emlékünnepély alkalmával elkapdosták. Mi ezeket tekintetbe véve, az emlékünnepély helyett Channing műveiből korábban kiadott öt kötetet egy hatodikkal megbővitni határoztuk el, a melyet ezennel testvérei után bocsátunk.

E kötet tizenkét beszédet foglal magában, melyeket Channing hátrahagyott s élete utolsó éveiben irt dolgozataiból választott és adott ki unokaöcse és emlékirója, Channing Henry Vilmos 1873-ban, e czim alatt: „A tökéletes élet."

Valóban, az itt közlött tizenkét beszéd megannyi sugara, együtt

pedig teljes fényképe a tökéletes életnek, melyet az ember e földön vallás-erkölcsi tekintetben elérhet s a melynek megvalósitását a keresztény vallás egyetlen nagy czéljának tart Channing nemes lelke. Mert habár e beszédek mindenike önmagában is egy bevégzett egészet alkot, lehetetlen azokban az öszhangot észre nem venni. Mintha e beszédek kiválasztásában és rendezésében egyenesen a lett volna czélja a kiadónak is, hogy Channing hit- és erkölcstani rendszerét a maga logikai egymásutánjában és sorrendjében feltüntesse.

E sorrend a következő:

I. Az első beszédben Channing alapot rak a felemelendő épülethez. Az emberi természetben levő vallási elvet tárgyalja s azt, mint a Tökéletesnek szeretetét határozza meg, a melynélfogva az ember a legtökéletesebb Egygyel való összeköttetés után vágyakozik. Ebből azon következtetésre jut, hogy az élet czélja a tökéletesség, melyet csak az élő Istennel való élő közösség által lehet elérni.

II. A második beszéd a végetlen lénynek a világegyetemben és az emberiségben nyilvánuló tökéletességeiben való önkijelentését tárgyalja. S ezen két tanubizonyság által tanitott leczkéből azon hasznos tanuságot vonja le, hogy az istenimádás a léleknek a maga eredetéhez való felemelkedése, mi által mi az általunk imádott jóság szerint igyekszünk magunkat kiformálni.

III. A harmadik beszéd imádásunk egyetlen tárgyául ama közatyát állitja elénkbe, kinek örök szeretete részrehajlás és megkülönböztetés nélkül kiterjed a minden lelkek nagy családjában élő minden gyermekére. Ez a beszéd ama jobb idő örömteljes szemléletében kulminál, midőn az egyetemes emberiséget elkülönitő válaszfalak eltöröltetnek és az egész földön egy boldog család fog lakni.

IV. A negyedik beszéd a végetlen világ teremtőjét és fenntartóját, mint az egyesek atyját tünteti fel s kifejti ama törvényeket, melyek által a legmagasabb szellemek, az emberi nem és az egyes lelkek elválhatlanul össze vannak egymással füzve egy halhatatlan szervezetben, melynek központja a mindenek atyjának élő szeretete.

V. Az ötödik beszédben Istennek az egyes emberekre is kiterjedő szeretetéből ama lelkesitő igazság van levonva, hogy bár gyarló és véges teremtmények vagyunk, mégis teljes bizalmunk lehet az iránt, hogy a legtökéletesebb lény czélja minket a határtalan jóság örök pályáján az ő tökéletessége részeseivé tenni.

VI. Az ember rendeltetésének ezen vizsgálása után a hatodik beszéd arra int, hogy az életet az abban található jók számos formáival együtt Isten adományának tekintsük. E beszédben Channing

egyik legjellemzőbb meggyőződését fejti ki, mely szerint a mindent éltető isteni immanentia mellett szellemi nevekedésünkre nekünk is szükséges egyénileg szüntelen keresni és megnyerni az isteni hatalom segélyét, s előnkbe irja az útat, melyen a pantheismus örvényeit kikerülhetjük.

VII. Hálásan fogadva az életet, mint Isten adományát, a hetedik beszédben Channing az élet czélját határozza meg, s megmutatja, hogy az emberi természet összes hajlamai, a tapasztalat minden formái azt bizonyitják, hogy az élet egyedüli czélja, mely a lélek határtalan vágyakozásait kielégitheti, s az emberben az isteni eszményt valósithatja: a szellemi tökély.

VIII. A nyolczadik beszéd kifejti a szellemi tökély eszményének két legfőbb formáját: az erkölcsi tisztaságot és az értelmi épséget. Ezen beszéd czélja ugy tüntetni fel a vallást, mint egyetemes éltető és világositó erőt. Érvelései folytán előadván Channing a maga felfogását a tökéletes életről, mely szerint az a tiszta jóság szépségében és öszhangjában nyilvánul.

IX. Igy megtörve az útat, a kilenczedik beszédben, Channing föltárja előttünk Jézus Krisztus, mint az eszményi tökélynek megtestesitése, képmása iránti érzelmeit. S megragadó hévvel szól Krisztusnak, mint szeretett testvérünknek, barátunknak és szabaditónknak az emberies nemes érzelmeket előmozditó befolyásáról.

X. Miután a tökéletes élet iránt Jézus szellemében és befolyásában az emberi nemnek adott igéretet Channing beteljesülve látja lenni, a tizedik beszédben a keresztény vallás legbenső lényegének taglalásához kezd s bebizonyitja, hogy a keresztény vallás központi elve a jóság, melynél sem az egen, sem a földön nagyobb jót találni nem lehet. Záradékul arra serkent, hogy a keresztény vallásnak ezt a tiszta, nemes és nyilt formáját alkalmazzuk korunk politikai és társadalmi mozgalmainál is minden nemzeti különbség nélkül.

XI. Előadván, hogy Jézustól nem várhatunk másként idvességet, mintha magunk elsajátitjuk az ő isteni szeretetét s Isten nem áldhat meg minket nagyobb áldással, mintha részeseivé tesz a maga szentségének, a tizenegyedik beszédben a dogmatika theologia felhőin feljül emelkedve, rámutat Istenre, mint a kinek legfőbb dicsősége azon jóságban áll, melylyel az emberiséget körülöleli.

XII. Végre, a tizenkettődik beszédben, prófétai lelkétől elragadtatva, a visiok honába emelkedik. E beszédében Channing felmagasztosult hittel vallja, hogy a menyben és földön levő keresztények egy családot alkotnak közös fejök, a Jézus Krisztus alatt,

kinek nincs szentebb elhivatása megdicsőült állapotában is, minthogy barátait és testvéreit egy egyetemes egyházban egy tökéletes községgé szervezze a világegyetem folyton terjedő szégsége s az isteni jelenlét állandó fénye mellett.

Ime, Channing e kötetben foglalt beszédeinek eszmemenete. Ugyszólva, rendszeresen feldolgozva találjuk azokban a tökéletes életről alkotott eszméit. E beszédek a mi szószékeinken való elmondásra ebben a formában, igaz, nem használhatók, sőt némely tételét nem is tudnók minden fenntartás nélkül elfogadni; de annál több anyagot adnak e czélra is; elmélkedésre, gondolkozásra s ez által a vallásos lélek megtermékenyitésére pedig kimerithetlenek. Szemben a természettudományok materialismusra hajló irányával Channing idealismusa, az ő tiszta theismusával megbecsülhetetlen szolgálatot tehet az egész keresztény világnak, mert semmi sincs távolabb Channingtől, mint a felekezetiesség. Az ő élő hite egy személyes Istenben, a kivel minden lélek élő közösségbe léphet s ez által erkölcsi épségét biztosithatja, hatalmas óvszerül szolgálhat a fatalismus ellensulyozására, a mely oly sok modern pantheisticus rendszer mellett uralomra igyekszik jutni, megbénitván ezáltal a lélek hősiességét, nagy és nemes tettek végrehajtására megkivántató erélyét. Az ő Isten iránti tisztelete, kapcsolatban önmaga iránti nemes bizalmával és önfeláldozásra kész bátorságával, a legerősebb segélyt nyujthatja a valódi jellem formálására, mely az élet minden viszonyai között a nyugodtság, a bölcseség, az erély megvivhatlan erőde. Az ő szivnemessége, emberszeretete, mely kicsiny és nagy, gyenge és hatalmas között különbséget nem ismer, ugy tekintvén minden embert, mint egy atya gyermekeit s ugyanazon mennyei dicsőség örököseit, a legalkalmasabb mód arra, hogy a jogot a szeretettel, a függést a szabadsággal egyesitni megtanitson. Végre a jóság, a melyet ő, mint a vallásos élet lényegét és czélját, mint az Istennek az emberiségben való nyilvánulását oly lelkesülten magasztal, az egyedüli kötelék az emberiség nagy családja különböző gyermekei között megkivántató egyetértés és béke föntartására. Szóval, Channing e beszéd-gyüjteménye is egy valódi szellemi kincsbánya, melyből, hogy t. olvasóink minél több ily szellemi kincset aknázhassanak ki, s az általa itt megismertetett tökéletes életet minél inkább megközelithessék, szivünkből kivánjuk.

Ferencz József.

Az emberben levő vallási elv.

Márk: XII. 29, 30: A mi Urunk Istenünk egy Ur: szeressed azért a te Uradat Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. Ez az első parancsolat.

Istennek teljes szivünkből, teljes lelkünkből és teljes erőnkből szeretése iránt alapigénkben adott parancs teljesen öszhangzik a mi természetünkkel. Isten dicsőségére vagyunk teremtve; érzéseink, indulataink, tehetségeink és erőink Istenre irányulnak; lételünk czélja Istennel való rokonság. Isten nem kivánhatná tőlünk, hogy egész lényünket neki szenteljük, ha erre egyszersmind alkalmasokká is nem tett volna a tőle nyert lelki tehetségeknél fogva. A vallás csirái eszerint saját természetünkben vannak s kifejtésök a mi gondunk. Ez igazságot szándékszom ez alkalommal megvilágitni.

I. Az elv, melyből a vallás származik, az emberi természetben levő ama vágy, mely szerint egy magánál tökéletesebb lénynyel viszonyba kiván lépni. Ép oly figyelemre méltó mint ellent nem mondható tény, hogy az emberiségnek általában mindig volt bizonyos fogalma valamely, az embert meghaladó lény létéről. Egy elv sincs, melyet az emberi természetben inkább fölismerhetnénk, mint azt a hajlamot, mely szerint az ember saját határain felül magasbra tör s valamely istenséggel kiván érintkezni. Igaz, hogy az emberek némely korszakokban nagyon is méltatlan fogalmat alkottak magoknak imádásuk tárgyairól. Mindamellett mégis midőn a magokban leginkább becsült tulajdonságokat kiválasztották s azokat határtalanul fokozták és kiterjesztették, ezzel ők is szintugy mint a felvilágosultabb korszakok az emberi léleknek önmagán feljül emelkedése és egy főbb erővel szövetkezése iránti önkénytelen vágyát tanusitották.

Ez az egyszerü szemlélődés magában elégséges a vallási elv nagyságának bebizonyitására. Az emberi természetnek kétségen ki-

vül a legnemesebb müködése ez. Ezen elvnek legkezdetlegesebb nyilvánulásában is azon szellemi erők csiráira ismerünk, a melyek által az emberiség a fejlődés folyamán a határtalan jóság fogalmához jutott. Ezt az elvet látjuk a szellem műveiben, az eszményi szépség azon formáiban, a melyeket a költészet és művészet halhatatlanit, az irók által festett azon jellemekben, melyek a valódi élet példáit jóval feljül mulják. Ezt az elvet látjuk érvényesülni a rendkivül nagy elmék és a hősi erények magasztalásában, valamint a gyönyörben, melylyel a történelemben erélyök és önzetlenségök által kortársaik fölé emelkedett férfiak pályáját kisérjük. Az emberiség által soha el nem ért kitünőség utáni vágy, az eszmény utáni törekvés, melyet a tökély szó által fejezünk ki, ez a vallás csiraelve. És ez az emberiség fejlődésének gyökér-szála. A vallás nem valamely kizárolagos ösztön. Nem valamely gerjedelemből nő ez, a mely egészen Istenben öszpontosul és más tárgyat nem keres. Ugyanazon vágyból származik, mely az embert saját természetünknél és a jelen életnél tökélyesebb keresésére ösztönözvén, ezzel forrásául szolgál minden szellemi vivmánynak és a társadalom minden irányu fejlődésének. Ez az elv, a mint láttuk, a lelket képzeleti lények teremtésére s az emberi erőt meghaladó erő és jóság iránt gyönyörérzetre lelkesiti. De ezen tárgyaknál nem állapodhatik meg. Egy ily felséges vágy kielégitésére ezek nem nyujtanak elég táplálékot. Ezt az elvet Isten önmagáért oltotta belénk. Ez által jő érintkezésbe az emberi lélek a legfőbb istenséggel. Ez az elv lényegében kielégithetlen levén, a végtelenség természetével bir s ennélfogva szükségeit sem pótolhatja ki más Lény, mint a végetlen Egy.

Ez a szemlélődés egy fontos álláspontra juttat, melyről bármely vallásformának igazságát és tisztaságát megitélhetjük. Egy vallás abban az arányban igaz, a minő tisztán meg tudja ismertetni velünk az Isten tökélyét. — Egy vallásrendszer tisztasága az Istenről adott fogalom szerint határozandó meg. Fel tudja-e az emelni gondolatainkat egy tökéletes lényhez? El tud-e minket vezetni egy nagy és dicső értelemhez? Be tudja-e tölteni lelkünket a lét okának tiszteletre méltó és nemes fogalmával? A tiszta és igaz vallásnak más ismertető jegyét én nem ismerem. A vallásnak nincs semmi becse másként, csak ha minket egy, a miénknél magasabb és szentebb természettel hoz viszonyba. A

vallás tiszte a léleknek legnemesebb tehetségei és hajlamai számára egy tárgyat mutatni fel, egy Lényt, a ki által biztosabban és élénkebben ösztönöztetik öntökélyesülésre. A mily arányban meghomályositja valamely vallás az Isten dicsőségét, vagy az ő jellemének szeretetre méltóságából és nagyságából valamit levon, abban az arányban veszti el méltóságát s csak a lélek elnyomására szolgál.

Az emberi rendszerek szükségképen mind hiányosak; mert azok az emberi lélek határai által korlátoltatnak. A legtisztább vallás is, a mely valaha létezett vagy létezni fog, nagyon messze alatta áll tárgya dicsőségének. Istenről alkotott legjobb fogalmaink is kétségtelenül sok tévelygéssel vannak vegyülve. Mi az igazságról ugy beszélünk, mintha azt egész teljességében birnok, pedig a vallásban szintugy mint egyebütt az igazságot csak megközelithetjük. Istent saját lelkünk tükrében látjuk, de ez szük keretü és gyakran homályos is. Látjuk műveiben, de ezekből csak egy kis részecskét értünk meg. Szelleme által szól ő hozzánk a szent irásban és szivünkben, de ez a beszéd emberi nyelven történvén és a mi gyarló tehetségünkhöz levén alkalmazva, az ő tökélyeinek csak csillámait vesszük észre. Maga a vallási elv, mely által Istent megismerjük és szeretjük, születésekor ép oly korlátolt, mint más tehetségeink s csak fokozatosan fejlődik. Kezdetben szükségképen hibákkal teljes. Az Istenről való kezdetleges eszme a gyermekben ép oly hiányos, mint minden más tárgyról való felfogása. A teremtőnek szükségképen emberi formát ad, őt az égbe helyezi s csak annyi erőt tulajdonit neki, a mennyivel a körülte levő dolgokat feljül mulja. Azonban az embert meghaladó lény eszméje gyökeret vervén, elő áll a vallás, s a mint előre haladunk, mind inkább levetkezzük gyermekies fogalmainkat, megtisztitjuk Istenről való gondolatunkat, elkülönitjük őt az anyagtól s mint lelket fogjuk fel, elhárintva tőle szenvedélyeinket s oly tulajdonokat irva neki, a melyeket a mi növekvő lelkiismeretünk igazaknak és szenteknek ismer. Ez által is még mindig csak közeledünk Istenhez, s vajmi lassu ez a közeledés is! Még most is sok földi, sok bennünk levő tökélytelenség marad a mi imádásunk tárgyául szolgáló istenség fogalmához hozzá tapadva. És a bölcs ember épen az által tűnik ki mások felett, hogy Istenről alkotott fogalmai közül a hozzá illetleneket folyvást tisztogatja s azokat illőbbekkel cseréli ki.

II. Tovább menyek s közvetlenebbül is megmutatom, hogy a

vallás az ember természetére tartozik és a vallásosság rendeltetése. E végre az emberi természetet veszem vizsgálat alá. Az idő rövidségénél fogva azonban csak egy nehány felvilágositásra szoritkozhatom e nagy tárgyat illetőleg, melynek az ember különböző tehetségei, hajlamai és erői mindnyájan bizonyitékául szolgálnak. Mindezek a vallásnak megannyi elemei.

1) Vegyük először a józan észt, ezt a bennünk levő isteni szikrát. Kérdem, melyek a józan ész ős-eredeti, legmélyebb és legtisztább eszméi? Azok, a melyek Istenhez vezetnek. A józan ész legelőbb is az okokat keresi. Már a gyermek összetöri játékszereit, hogy meglássa mozgató rugóit. A józan ész nem elégszik meg a létező dolgok szemléletével, hanem igyekszik eredetöket is kifürkészni. Ösztönszerüleg keresi, hogy honnan van a világegyetem rendje s nem nyugszik addig, mig az első és legfőbb okhoz fel nem emelkedik. Az Isten eszméje ennélfogva a józan ész ős-eredeti és legegyetemlegesebb eszméjében már benne van s központi elveinek egyikét teszi.

A józan észnek Istenre irányuló müködései között van egy, a mi különös figyelmet érdemel. Értem azt a törekvést, mely szerint mi a dolgokról nem egyenkint, hanem egymással való összeköttetésökben igyekszünk meggyőződést szerezni. A józan ész nem elégszik meg azzal, hogy a dolgokat egymástól elkülönzötten vegye vizsgálat alá, hanem természeténél fogva arra ösztönöztetik, hogy azokat egymással összehasonlitsa, megegyező vagy különböző tulajdonságaikat felfedezze, egymáshoz való viszonyukat, mindeniknek saját értekét s közös hatásukat megállapitsa. És semmiben sem talál nagyobb örömet, mint midőn egy oly egyetemes nagy törvényt fedez fel, a melynek minden dolog engedelmeskedik s a mely azt mutatja, hogy minden dolog egymással összeköttetésben áll. Ez elv tanitott meg minket arra, hogy a nap, föld és a csillagok egy nagy egészet alkotnak és egy törvénynek, az ugynevezett vonzás törvényének engedelmeskednek; ez elv vezetett minket arra a fölemelő meggyőződésre, hogy a megszámlálhatlan égi testek a kölcsönös függés és egymásra való jótékony hatás által egy egységes rendszert alkotnak. Ez a törekvés pedig, egybeköttetést, öszhangot — egységet — keresni a természet végetlen különféleségei között, a legegyenesebb út egy Isten hitéhez. Mert a természetnek ezen egysége tisztán egy mindenható és mindent tudó teremtőt mutat; a természetnek ezen egysége csakis a gondolat, a czél és értelemmel biró erő egysége által magyarázható meg.

2) Vegyük továbbá a lelkiismeretet s ebben ismét egy más természetes tényezőjét találjuk a vallásnak. Különösen meglepő e tekintetben, hogy lelkiismeretünk nem csak örömmel meghajol a kötelesség törvénye előtt, hanem e mellett azon meggyőződésre vezet, hogy egy kormányzó van felettünk, a ki ezt a törvényt fenntartja és végrehajtja. A lelkiismeret nem ugy szól hozzánk mint egy önálló, független vezér, hanem mint egy magasabb törvényhozó képviselője. Midőn mi lelkiismeretünknél fogva valamit igaznak vagy nem-igaznak lenni megismerünk, ezen meggyőződésünk egy oly tekintély eszméjével párosul, mely tiszteletre méltóbb az emberi tekintélynél s mintegy általa vagyunk e megkülönböztetés megtételére kényszeritve. Hogy ez e lelkiismeretnek természetes müködése, megtudhatjuk abból a tényből, hogy az emberek különböző időkben, különböző országokban és viszonyok között a lelkiismeret szavát általánosan az istenség mi bennünk nyilatkozó szavának tekintették. Midőn mi magunkról helybenhagyó vagy kárhoztató itéletet mondunk, lelkiismeretünk eme müködésében nem tekintjük magunkat önálló biráknak, hanem bizonyos előérzetnél fogva ugy tetszik nekünk, mintha egy más törvényszék előtt állanánk. Főleg midőn azt látjuk, hogy a gonosz életü ember szerencsés, ezt oly igazságtalanságnak érezzük lenni, a mely szükségképen kiegyenlitést igényel. Az erény mindenható védőjére hivatkozunk. Erkölcsi természetünk az igazságszolgáltatást kivánja. A lelkiismeretnek azon müködése, hogy van egy igazságos Isten, oly erős mi bennünk, hogy az ő jelenlétének érzésétől nem tudunk menekülni. Gyakran megtörténik, hogy a gonosz ellent akarván állani ama felsőbb törvényhozó intésének, ereje megtörik az igazság parancsszava előtt. Az istenség kézirása a lélekben, habár néha elmosodni látszik is, az élet ünnepélyes pillanataiban ismét látható és olvasható lesz. A lelkiismeret tehát a vallás hirnöke. S minél inkább engedelmeskedünk annak, és minél inkább valóvá és élővé lesz bennünk az igazság eszméje, annál bensőbben és mélyebben érezzük az erény mindenható barátjának, Istennek létét.

3) Ha továbbá érzéseinket vesszük vizsgálat alá, még tisztábban átlátjuk, hogy természetünk a vallásra van formálva. Minő érzés ébred fel legelébb az emberi szivben? A gyermeki szeretet, a szülői jóság iránti hálás érzés. S avagy nem ez-e a vallásnak is csirája, alapelve? Hiszen mi egyéb a vallás, mint mennyei atyánk iránt keblünkben fölébredő gyermeki

szeretet? E szerint az emberi sziv első érzése tényleg Istenre irányul. Annak első önkénytelen mozzanata a kegyességnek egy eleme.

Természetünknek egy más jellemző vonása az a nemes érzés, mely fölébred bennünk valahányszor egy önzés nélküli jótékonysági tényt látunk. Nem képzelhetünk oly embert, a kiben ez az erkölcsi érzés teljesen hiányozzék, a kinek szive meg ne indulna, midőn másokat az emberszeretet munkáinak gyakorlásában gyönyört találni, másokkal minden számitás nélkül jót tenni s magok körül közelben és távolban boldogságot terjeszteni lát. Ez egy más csirája a vallásnak. Mert mi egyéb a vallás, mint Isten határtalan jóságában való rokonszenves öröm? mint a becsülésnek ez a nemes indulata, mely hozzá emel, a ki az emberek iránti jó akaratnak főforrása és a kinek önzetlen szeretete, dicsősége előtt minden más jóság csak árnyék?

Átmegyek keblünknek egy más érzésére, mely szintén erős bizonyitéka annak, hogy mi vallásos lények vagyunk. Értem azt a hajlamot, mely a nálunknál nagyobbat tisztelni, a megfoghatatlant bámulni, a megmérhetlent csodálni, a fönségest imádni indit. Az emberi természetben rokonság van azzal, a mi nagyszerü, s gyönyört talál a fönségesben. Innen van, hogy vonzalmat érzünk a természet nagyszerü tüneményei iránt s meghatottan állunk meg a puszták és tengerek, a messze elhangzó vizesések és felhőkig érő bérczek előtt. Ez az érzés nyilatkozik abban az érdekben, a melyet a sokaság tanusit oly egyének iránt, a kik a szabadság és emberiség ügyében értelmök és erélyök, hősi bátorságuk és önfeláldozásuk által kitünnek. Az embert semmi sem hatja meg inkább, mint az akaraterő nagysága. Szeretjük, a mi a végetlenség bélyegét viseli magán. A tiszteletnek ez az elve oly erős, hogy a midőn az emberek az igaz Isten ismeretétől elhajolva, helyette saját képzelődésük által teremtett lényeket istenitettek, ezekben mindazt összpontositották és megtestesitették, a mit helyesen vagy helytelenül a legfőbb méltóságban feltételeztek. A szive szerint imádásra teremtetett s az imádás tárgyát keresi. Valami felségesebb után áhitozik, mint a mit a földön talál. A tiszteletnek ez az indulata a léleknek állandó ösztöne Isten iránt.

Lelkünknek egy más érzése, mely szoros viszonyban van a tisztelettel s mint a vallás csirája szintén figyelmet érdemel: a szépnek szeretete. Szépség, te a világegyetemet sugaraiddal elözönlő csudás bűbáj, ki maradhatna érzéketlen vonzó ábrázatod

előtt? Kinek szive nem repesett az örömtől, midőn szemeit hegyeken és völgyeken, megmivelt mezőkön, hullámokon és erdőkön, a felkelő és lenyugvó napon, az álló csillagokon s az ég kék boltozatján legeltette? A midőn már a szépnek ezen szeretete erős indulattá fejlődik, ennek természetes következése, hogy lelkünk egy nagyobb szépséghez emelkedik föl, mint a minő a teremtményekben nyilatkozik. A kiknek van szemök, hogy lássák és van szivök, hogy érezzék a természet szeretetre méltóságát, mely egy nagyobb és szentebb jelenvalóról szól, azok az Istent látják a természet ünnepies öszhangjában, üde pásitjában, szép formájában és napsugaraiban egyaránt. Meg vagyok győződve, hogy a természet szépsége sokakra nézve erősebb bizonyitéka Isten lételének, mint annak bölcs elrendezése; mert a világegyetemnek ezen szépsége egy jelképe és kinyilatkoztatása az istenségnek s annak szeretete által mi az örök-szépséghez vezettetünk.

Mindezekből azt látjuk, hogy az emberi természetben levő hála, becsülés, tisztelet és öröm érzése, hogy többeket ne emlitsek, mindnyájunkat fogékonyokká tesznek Isten végetlen jósága iránt s ezeknek Istenre irányulása alkotja a kegyességet. Hogy ezek az indulatok főleg a teremtőnek szentelendők, megérthetjük abból a tényből, hogy mindenik határtalan és igy végetlen tárgyat is keres. Egyik sem elégithető ki az emberekben található szeretet, értelem és erő mennyiségével. Arra inditnak, hogy nagyobb, teljesebb és ragyógobb kitünőségről szerezzünk magunknak fogalmat, mint a minő a földön létezik. Ezeket az érzelmeket csak a végetlenben való gyönyör elégiti ki s nem lelnek nyugalmat egyébben, mint egy végetlen lényben, a ki magában minden jóságot egyesit.

4) Könnyen folytathatnám tovább is e szemlélődéseimet, annak megmutatására, hogy a vallás az ember természetéhez tartozik. De legyen elég a léleknek még csak két lényeges müködésére hivatkoznom, a melyek különösen alkalmasak azt Istenhez emelni. Kioltha tatlan vágy fesziti minden ember keblét a boldogság után, melyet a jelen soha ki nem elégithet, sőt az egész világegyetem sem tud teljesen betölteni, a mely az élet szenvedései és küzdelmei között még inkább fokozódik, örömei által pedig nagyobb, nemesebb és tisztultabb lesz. E mellett még nagyobb és ellenállhatlanabb vágya a mivelt léleknek, a mint már érintve volt, a tökéletességre való törekvés, minden gonosznak legyőzése, a folytonos haladás, megvalósitása az életben azon

magasztos eszménynek, a mely iránt minden nemes lélek fogékony. Hol ember van, e vágy és törekvés is mindenütt nyilvánul, most panaszaikban és reményeikben, majd küzdelmeikben és az ezek által kivivott sikerben. De a földön nincs oly jó, a mely az embereket e tekintetben teljesen kielégithesse. Innen van egy végetlen jóság és tökély keresése, a mi aztán a gondolkodó lelket szükségképen Istenhez vezérli.

5) Az előadottakban igyekeztem röviden megmutatni, hogy az emberi természetben levő minden nagy elv megannyi csirája a vallásnak, melyből az Isten iránti hit természetesen fejlődik ki. Ha további bizonyitékokra lenne szükség arra nézve, hogy a miket mondék, csakugyan természetünkben van, t é n y e k r e hivatkozhatom. Kérdezzük meg a történelmet, ha vajjon a vallás az ember természetére tartozik-e? Minő elv folyt be hasonló erélylyel az emberi törekvésekre? A hajdani törvényhozók minó elvre hivatkoztak mint olyanra, mely a polgári intézmények alapjául szolgál? A vallásra. Minő elv volt, a mely Mohamednek Kelet birodalmát adta? Minő elv vezérelte a keresztes háboruk alkalmával Európát Ázsiába? Megengedem, hogy ezek a mozgalmak a vallási elv kinövéseiből indultak. De ezen kinövések is azt mutatják, hogy a vallás mélyen gyökerezik a lélekben. S ha tovább tekintünk a történelem széles mezején, kérdem, melyik elv teremtette minden kornak és országnak a maga legönfeláldozóbb és legrettenthetlenebb martyrjait, a kik dicsőitő hymnuszokat énekeltek a bőrtönök fenekén, mosolyogva léptek a vérpadra, jajkiáltás nélkül szedvedték el a pallost és tüzet és visszautasitották a kegyelmet, midőn szavaiknak visszavonásával a szenvedésektől megszabadulhattak volna? O h, b á m u l a t o s e r e j e a v a l l á s n a k a l é l e k b e n! Hány embert inditott ez arra, hogy elhagyva embertársaik vidám társaságát, magányos helyekre vonuljanak, a hol szivöket néma csendben Istennek szentelhessék s az ő örömet lehellő jelenlétét érezzék! Mi mindenre alkalmasakká tette a vallás az embereket tenni és türni! Mily kibeszélhetetlen fájdalmakat megenyhitett! Minő erőt, békét, reményt öntött a haldoklóba! S még kérdheti valaki, hogy a vallás az embernek természetére tartozik-e? Az égi atya iránti szeretetnél a szív erősebbet soha sem érzett. S még kételkedhetik valaki, hogy az ember nem e szeretet nyilvánitására van-e formálva? Hol találhatja meg az ember keblét hevitő tiszteletének és szeretetének, vágyainak és reményeinek méltó tárgyát egyébben, mint az Istenben!

III. Barátim, mi valóban birjuk a vallás iránti eme tehetséget. Ne hanyagoljuk el azt a magunk kárára. A mint láttuk, ez alkotja az emberi természet központi s mindent átható elvét. És azt alkalmas eszközök által mivelni, fejleszteni s uralkodóvá lehet tenni. Élővé s munkássá tenni azt, ez legyen a mi legfőbb törekvésünk. Tevékenységünknek nagy mezeje itt van. Kifelé irányozván legfőbb tehetségeinket, meghiusitjuk czélunkat és megfosztjuk magunkat saját boldogságunktól. A mi benső világunk végetlenül többet ér mint a külső világ. Istennek saját benső nkben trónt emelni megmérhetlenül nagyobb czél, mint rendelkezni minden külső birodalom felett. Dicsekedünk az erővel, melylyel naponként uralmunk alá hajtjuk az anyagi világot, hasznunkra forditván az elemeket, tüzet, szelet és gőzt; és sajnálkozással, ha nem boszusággal tekintünk az időre, melyben az emberek nem is álmodtak e vivmányokról. De vajjon nem vészteljesebb tudatlanságot találhatni-e közöttünk? Van ennél egy fönségesebb erő is, a melyhez hasonlót ritkán találhatni. Az az erő ez, melynélfogva az ember lényének szellemi elemeit egyesitni és irányozni tudja, az az erő melynélfogva az előitéletektől értelmét megszabaditja s azt az igazság benyomásainak átengedi, az az erő, mely a szivet a lealázó önzéstől elforditja s az önzetlen szeretetben Istennel egyesiti. Ezt az erőt mindnyájan birjuk s erre büszkébbek lehetnénk mint az életre.

Mindezekkel nem akarom azt mondani, hogy vallásos jellemünket tisztán csak magunk által emelhetjük. Nem vagyok oly eszélytelen, hogy az embernek másoktól teljesen független erőt tulajdonitsak. Egy tudományt, mesterséget vagy nyelvet sem tanulhatunk meg mások segélye nélkül. Csak mások által segittetve tökélyesithetjük magunkat vagy hajthatunk végre valamely fontos vállalatot Csak az ásványország és az elemek segélyével mivelhetjük a földet vagy hajózhatjuk át a tengert. És az Isten folytonos segélye és oltalma nélkül épen semmit se tehetnénk, sőt nem is létezhetnénk. Az ember magára hagyatva gyenge. Ereje azon tehetségben áll, mely szerint a természet és embertársai segélyét használni és keresni tudja. Áll mindenek felett abban, hogy keresni és használni tudja az Istentől származó szellemi hatást. Ezt a hatást meg lehet nyerni az után való vágyakozás és törekvés által. Ez a hatás tényleg mindig müködik reánk, még akkor is, midőn nem keressük — müködik a lelkiismeret és jozan ész minden nyilatkozatában, bá-

toritásában, intésében és szemrehányásában, a léleknek a tévelytől és bűntől való megszabadulása s a bölcseségben és erényben való növekedése utáni titkos vágyában. Isten nekünk mérték felett adja a maga segedelmét. A midőn tehát azt mondom, hogy az Isten iránti szeretetet mimagunkban feltaláljuk, azt értem, hogy feltaláljuk azt az ihletés által, melyet Isten megszünés nélkül éreztet minden emberrel.

Mivé lehetnénk mi, ha magunkhoz és az égtől nyert vallásos élet emez eszközeihez hivek lennénk! Mindnyájunknak van, ugy vélem, hite Istenben s alkalomszerüleg el is ismerjük vele való szoros viszonyunkat. De a puszta hitnél, a gépies imádásnál s az iránta való hála elmuló gerjedelmeinél többre is eljuthatunk. A vallási elv lelkünk valódi életévé lehet. Isten, ki most oly távol van tőlünk s talán alig több egy névnél, ránk nézve minden lények között a legközelebbivé és a legvalódibbá lehet. Mélyebb és szentebb tiszteletet és ragaszkodást érezhetünk iránta, mint a minővel szülőinket, gyermekeinket és legkedvesebb barátinkat öleljük. S a kegyességnek ezen ereje által az erkölcsösségnek oly szilárdságára, oly határtalan emberszeretetre és békére tehetünk szert, a mely a tudományt is felülmulja. A vallás iránti eme tehetség az örök vidámság rugója minden kebelnek. Én le nem mondanék róla a megszámlálhatlan világok minden ajándékáért. Ahoz vonz ez, a kitől mint élő központból sugároznak ki a napok és világrendszerek a magok szépségökkel és áldásaikkal s a kinek dicsőségéhez mérten mindezek csak halvány viszsugarak. Szánakozunk a barbar népeken, a kikben értelem, képzelődés és érzés még szunyadnak. De avagy közöttünk nem szunyadoznak-e még istenibb tehetségek sokaknak keblében? Isten tiszteletének és a vele gyermeki benső viszonyban élésnek tehetségével megajándékozva, nem hagyjuk-e el öt, nem dobjuk-e oda lelkünket a muló gondok, örömök és élvek zajló tengerének! Szálljunk magunkba s ébredjünk saját természetünk és rendeltetésünk öntudatára. Ne rontsuk össze és ne semmisitsük meg ezeket. Bensőnknek meggyilkolása sokkal gyászosabb mint az állati élet elvesztése, a lelkünkben okozott kár sokkal fájdalmasabb mint városok elhamvadása vagy az orkán által okozott pusztitások. E földön s bárhol nincs szomorubb látvány egy szellemi halálra jutott okos és erkölcsi lénynél, a ki csak anyagi és földi dolgokért, Isten és remény nélkül él. Ovjuk meg lelkünket ezen benső haláltól — ezen érzéketlenségtől a mi mennyei atyánk jelenléte, tekintélye és jósága iránt.

Azt kérditek: minő eszközök által lehet e czélt elérni, hogy Istennel benső közösségben éljünk? Erre elsőben is azt felelem: használjuk fel értelmünk teljes erejét, minél tisztább és teljesebb fogalmat szerezni magunknak Isten lényéről. Szenteljük rá gondolkozó elménknek legfönségesebb tehetségeit, hogy ezen dicső valóhoz felemelkedhessünk. Nem szabad másokra háritni a kötelességet, hogy érettünk gondolkozzanak. Nem szabad megelégednünk, hogy a mások szemével nézzünk. Saját lelkünket kell kitartással és folytonos erélylyel gyakorolni. Istent illetőleg az igazságnak egyik főforrása ránk nézve a kijelentés, következőleg ennek komoly és beható tanulmányozása elmulaszthatlan kötelességünk. A kijelentésről szólva, a keresztény vallást értem. Jóllehet a zsidók irataiban is találhatók a legfőbb istenséget illető magasztos helyek, mindazáltal ezekben az irók igen sokszor alkalmazkodnak az akkori kor még durva társadalmi viszonyaihoz és az akkori népek még miveletlen állapotához. S a keresztények közül nem kevesen azért ingottak meg a végetlen lény iránti eszméjökben, mivel őt ama fél-barbar kor felfogása szerint tekintették, a helyett hogy megismerni igyekeztek volna őt Jézus tanitásaiból, a ki azért jött, hogy a judaismus, valamint a paganismus felhőit eloszlassa és a ki egyedül jelentette ki az atyát, vagyis a teremtő atyai jellemét a maga teljes fényében. Aztán a keresztény kijelentést tanulmányozván, annak inkább világos, mint homályos helyeiből igyekezzünk magunknak Istenről ismeretet szerezni, Jézusnak egyszerü tanitásaiból inkább, mint az apostoli levelek némely nehézkes okoskodásaiból. Többet mondok, a kereszténység isteni jellemét ne pusztán azon helyekből tanuljuk, a melyek Istenről szólanak, hanem a Jézus Krisztus jellemeből, a ki azért jött mihozzánk, hogy az Atyának képmása legyen s azon jellemből, a melyet mibennünk formálni kiván Jézus, vagyis ezen vallás parancsaiból; mivel ezek inditnak minket Istenhez való hasonlatosságra törekedni. A ki az ismeretnek ezen három forrását u. m. az Istenre vonatkozó határozott tanitásokat, a Jézusban nyilvánult és általa ránk nézve is kötelezővé tett erényeket egyesiti, a ki ezekre tekint, midőn a legfőbb lényről magának fogalmat akar szerezni, az nem tévelyeghet az ő ismeretében. Azt állitám, hogy a kijelentés tanulmányozása érdekében értelmünk legjobb ereit kell alkalmaznunk. De a kijelentés a szellemi világosságnak nem egyedüli forrása. Jézus Krisz-

tus Istent mindenütt: a természetben, a gondviselésben és a lélekben meglátni tanitott. Ő az Isten munkáira s az emberiség által lett önkijelentésére hivatkozik szüntelen. S bizonyára, Istent felfogni és megismerni másképen nem tudjuk, mintha a kijelentés mellett mindabból okulást szerzünk, a mit látunk, érzünk és szenvedünk. Jézus nem azért jött, hogy minket egy könyvbe bezárjon, hanem hogy föltárja előttünk az universumot, mint szellemi nevekedésünk iskoláját.

Azonban értelmünknek hü és független felhasználása, Istenről helyes nézeteket alkotni magunknak, még nem a legfőbb parancs. Ezzel engedelmességet kell összekötnünk Isten akaratja iránt, a menyire azt megismerhetjük, különben az értelemnek minden munkája keveset fog érni. Tanulmány vagy felvilágosult népek közt élve, teremtőnket illetőleg helyes elmélethez juthatunk. De ez csak elmélet fog lenni. Inkább szó mint tényismeret, üres fogalom marad, ha avval nem egyesitjük az Istenről való benső meggyőződésből származó lélek-nemesitő engedelmességet. A legfőbb lény helyes ismeretére sokkal fontosabb az erkölcsi, mint pusztán értelmi meggyőződés. Kérem ezt figyelembe venni. Hogy Istent megismerhessük, valami hozzá hasonlónak kell mibennünk lenni. A gonosz ember sem a kivülről jövő világosságból, sem az angyalok serginek oktatásaiból nem fog magának Istenről helyes fogalmat alkotni. A ki önzésnek, hiuságnak, irigységnek, érzékiségnek vagy tunyaságnak engedi át magát, a ki lelkiismeretét érzéketlenné teszi és szivét megkeményiti, annyi mint ha szánszándékkal elzárná lelkét a legfőbb jó elől, mintha látó idegeinek megölése vagy szemszerkezetének elpusztitása által önmaga meg akarná magát fosztani a nap fényétől. Értelmi miveltség egy lépéssel sem visz közelebb Istenhez, ha azzal nem párosul benső, erkölcsi fegyelmezettség: a szenvedélyeken való uralkodás, a lelkiismeretnek tiszteletben tartása és a jó és nemes elveknek és indulatoknak magunkban fokozatos fejlesztése. A végetlen szellemnek saját szellemünk nyilvánulásában és munkásságában kell magát kijelentenie, különben soha sem fogjuk Istent tisztán megismerni. Például, Isten erkölcsi tisztaságáról vagy büntől való idegenségéről olvashatunk és beszélhetünk bár mennyit, mert soha megérteni azt nem fogjuk, mig saját lelkiismeretünk oda nem emelkedik, hogy a gonoszt minden formában megvesse. Csak ezen

benső birónak ünnepélyes és szelid szemrehányása, szemben minden gonoszszal, tesz képesekké amaz igazságos törvényhozónak, a kinek nevében és tekintélyével szól a lelkiismeret, erkölcsi jellemét a maga valódiságában felfogni. Hasonlóan a mi ismeretünk Isten jóságáról mindaddig felületes, a mig azt bensőleg nem érezzük, a mig mibennünk is az övéhez némileg hasonló szeretet nem nyilatkozik, a mig az önzést magunkban le nem győzve, nem adtuk át lelkünket a jótékonyság nemes szellemének. Csak igy ismerhetjük meg igazán az atyát, csak igy leszünk mi is viszhangjai az ő szeretetének, mely az összes teremtésből felénk sugárzik. Továbbá, a ki az uj testamentumot olvassa, annak tanitásából tudja, hogy a lélek Istentől származik s halhatatlanságra van rendelve. De ennek olvasása még nem győz meg annak valóságáról. Ha én magam nem gyakorlom lelkemet az igazságban és erényben s ez által nem szerzek magamnak meggyőződést lelkem erejéről és szépségéről, hiába hallgatom a halhatatlanságról való tanitásokat, azok rám nézve kevéssel érnek többet, mint a pusztában elhangzó kiáltó szó. Külső dolgok nem tanithatják meg nekem, hogy mily felséges adománya Isennek a lélek. A teremtőnek legdicsőbb müve elrejtve marad előttem. Ha saját szivem semmit sem mond nekem a halhatatlanságról, e tan ajkaimon puszta szónak marad. Ennek igazolására önökre hivatkozom. Kérdem, nincsenek-e ezeren, a kik a kereszténység ragyogó fényében élve, csaknem oly ismeretlenek az igaz Istennel, mint a pogányok. Isten nagyságáról, jóságáról és irgalmáról használni szokott közhelyek és elévült kifejezések nem azt mutatják-e, hogy a keresztények között is még sokan nincsenek tisztában azoknak jelentőségével s nem érzik fölemelő voltukat? Kivülről nyert tanitás által soha sem látjuk meg az isteni lényt. Szükség, hogy a lélek az értelem működésével erkölcsi munkásságot kössön össze. És a keresztény vallás Istenről való ismeretünket semmi által sem mozditja annyira előre, mint ez igazságnak előnkbe állitása, saját gyarlóságunk iránti öntudatunk felébresztése által és az által, hogy lelkiismeretünknek a bün ellen való tiltakozásaiban s kötelességeink betöltésére irányuló serkentéseiben engedelmeskedésre indit.

Ennélfogva, ha eleget akartok tenni a parancsnak, hogy Istent teljes szivetekből, teljes lelketekből, teljes elmétekből és teljes erőtökből szeressétek, kezdjétek azon, hogy tisztitsátok meg magatokat minden gonosztól. Könyörögjetek

buzgón Istenhez, hogy legyen segitségtekre a rosz szenvedélyek és szokások elleni küzdelmeteikben és az ő akaratja iránti állhatatos engedelmességben. Az engedelmességre kész lélek ezen nemesitő szándékával olvassátok a szentirást és a legegyszerübb hely, a melyben Jézus az ő Atyjáról szól, uj fényt áraszt lelketekre. Hasonló módon tanulmányozzátok Jézus jellemét s benne, ki az Atya képmása volt, mindinkább és határozottabban megismeritek az isteni jóság teljességét és fönségét. Az engedelmesség ezen szellemében tekintsetek a természetre s vizsgáljátok a teremtő müveit s azoknak szépsége és öszhangja mind inkább meghatja lelketeket, mig az eget és földet összeolvadni látjátok alkotójok dicséretében. E szellemmel tekintsetek be saját lelketekbe, vizsgáljátok meg mi jó és nagy a mások lelkében, és a végetlen lélek mind inkább nyilvánnulóvá lesz előttetek az ő dicső művében, az emberi lélekben. S végre a kötelesség iránti ezen nemesitő szándékkal kérjétek az isteni lelket s meg fogjátok találni. Ama szent Egygyel való egygyé létel törekvésében egy titkos erő segitségtekre jő. A béke égi harmata száll rátok. Hiszem, hogy ily módon és élettel valamivel közelebbről fogjátok érezni a lelkek Atyjával való érintkezéstöket s részessei lesztek az egyetemes világosság és erő amaz áldásainak, a melyekről jó emberek már sokszor beszéltek, melyek által a lélek uj lángra lobban s uj erélyt nyer és a melyek bár nem csudások, mégis isteni eredetre mutatnak s mint Isten lehellete érintik a lelket. Ezen különböző módszerek által lassanként élő közösségbe juttok teremtőnkkel, a mely közösség jóllehet még felette gyenge, összehasonlitva azzal, a mely rátok egy más életben várakozik, mindazáltal jóval nagyobb és erősebb, annál, a minővel fogalommal birtatok vallási pályátok kezdetén.

Azon igazság hangsulyozásával zárom be beszédemet, a melyről titeket meggyőzni szándékoztam. A vallás nem valamely természetellenes vagy elérhetlen jó. Csirái bennünk vannak. Mindnyájunknak van lelki szeme az Isten látására, értelme, hogy őt megismerje, szive, hogy szeresse s akaratja hogy neki engedelmeskedjék. Szellemi természetünk az, isteni tökélynek bélyegvonása. Dicső kiváltság! Ne adjuk fel! Ne veszitsük el lelkünket muló dolgok miatt. Mert lelkeink a bennünk lakozó istenség templomai lehetnek. Sőt részessei lehetnek az élő Isten dicsőségének és áldásainak. Értelmünk helyes használása, őszinte és megnemesitő engedelmesség által igye-

kezzünk mindnyájan élvezni ezt a fokonkénti felvilágosultságot és megszenteltetést, mi a menynek kezdete! Ekkor látni fogjátok, mily hideg az egyházi szónok legmelegebb beszéde is s mily kevéssé tudja kifejteni a legnagyobb ékesszólás is azt az áldást, mely a léleknek a legtökélyesebb Egygyel való egyesülése iránti buzgó törekvésből származik.

Az Isten, kijelentve a világegyetemben és az emberiségben.

Példabeszédek: VIII. 1—4. Avagy a bölcseség nem kiált-e, és az értelem nem bocsátja e ki az ő szavát? Tinéktek, óh tiszteletes jeles férfiak, kiáltok, és az én szóm az embereknek fiaihoz vagyon!

Annak a tételnek, melyből ezen szavak vannak véve, czélja megtanitni minket, hogy az igazság, mely tökéletességre és boldogságra vezethet, mindig és mindenütt azt tanitja nekünk, hogy az Isten állandólag körül veszen minket az ő oktatásaival; hogy bárhová megyünk, az ő bölcseségének szava mindenütt követ; hogy egyedül a mi saját hibánk, ha folyvást nem leszünk bölcsebbek és jobbak. Az igazságnak ez az egyetemes jelenléte az a tárgy, a melyre az önök figyelmét felhivom. Ennek megértése egész lételünk megértésére fog segitni. Mert ez meg fogja nekünk mutatni, hogy minden sorsban kifogyhatatlan eszközeit birjuk a növekedésnek és igy uj bizalomra ébreszt előjogaink használatában, s uj tevékenységre a jótékonyság gyakorlásában.

A bölcseség mindenütt jelenvaló. Mindenütt találkozunk vele. Ez tündöklik a napban. Besugarozza az egeket. Ez susog a természet minden hangjában s ragyogva sugárzik a jó és bölcs emberek jellemében s még fényesebben saját lelkünkben. Tanitóink tehát mindnyájan körülettünk, bennünk, felettünk és alattunk vannak. Az isteni bölcseség nincs valamely könyvbe bezárva s nem is egyedül a szószékekről hallható. Annak minden papoknál jobb szószolói vannak. Az igazi papnak egyik nagy feladata arra segitni hallgatóit, hogy a nálanál bölcsebb tanitókat megértsék, s ezek összhangzóbb szavának megnyissa füleiket. Lelkeiknek az egymást felváltó napok tanitásaira való forditása által éreztetnie kellene velők, hogy ők minden emberi iskolánál felsőbb, az Isten, a világegyetem iskolájában vannak, a hol mindig és mindenütt gyüjthetik az igazság kincseit.

Jézus mondá: „Én vagyok a világ világossága.“ És mikor mondá ezt? Abban a perczben, a melyben megnyitandó volt a vak ember szemeit. Ez emberre nézve ő világosság akart lenni. És miként? Hogy új világosságot teremtsen számára? Nem! A világosság megvolt már. A nap már felhötlen fényben sütött rá. Egy vékony hártya volt az egyedüli közfal azon vak ember és a körülette minden oldalon elterülő dicső világ közt. Jézus ezen fátyol felemelése által adott neki világosságot. Hasonló módon a Jézus Krisztus világosság nekünk szellemileg. Ő nem teremt új igazságot; mert az igazság örökkévaló. És a mi még fontosabb, ő nem tanit egészen új igazságot az embereknek. A vallás nagy elvei az emberi természethez tartoznak és azok nyilatkoznak az Isten minden müveiben és az ő gondviselésében. Mi nem azért élünk sötétségben, mintha az igazság napja nem sütne ránk és körülettünk. Mert szellemi világosság, fényesebb a nappalinál, járja át napi életünket. Bennünk van az ok, hogy nem látunk. A belső szem vagy egészségtelen, vagy be van hunyva. Lenne csak nyitva, egyszerre egy oly szellemi világegyetembe vezettetnénk, mely szebb és magasztosabb, mint a teremtés s mint a mely a vak ember szemébe tünt, midőn Jézus mondá: „láss.“

A bölcseség mindenütt jelen való. Minden lépten a legnagyobb igazságokkal találkozunk. Jézus az atya kijelentése végett jött. De vajjon az Isten, a végetlen és egyetemes atya, csak azon egyszerü hang által ismertetik-e meg, mely évszázakkal ezelőtt a Jordán partjain vagy a Tiberiás tónál hallatott? Ismeretlen-e az a nyelv, melyet az egek és a föld örökké beszélnek? Üres-e a természet lapja? Semmit sem hirdet-e az emberi lélek az ő teremtőjéről? Nem hirdet-e az öntudat a saját magáénál felsőbb tekintélyt? Nem veszi-e észre az ész egy oly szellem nyomát, a melyet meg nem foghat, de a melynek maga is egy sugara? Nem talál-e a sziv a teremtés köreiben bizalomra és szeretetre méltó barátot? Oh, igen! Az Isten mindenütt ott van, nemcsak az ő lényegileg láthatatlan jelenléte által, hanem hatalmának és tökéletességének jelei által. Mi nem a világosság, hanem a szellemi látás hiánya miatt nem látjuk őt.

Ez az észrevétel kiterjeszthető —noha korlátolva — a Jézus halhatatlansági tudományára is. A jövő életről valóban semmit se tudhatunk

az érzékek által. De ennek eszméje egyike az emberek által legáltalánosabban elfogadottaknak. A halhatatlan élet gondolata megelőzte a Jézust. Csillámait még a legsötétebb és legbarbarabb időkben is feltaláljuk. Ennek a nagy igazságnak csirája megvan a mi természetünkben; megvan az öntudatban, a mely saját elemeinek egyike gyanánt zárja magában a jutalmazás előérzetét; megvan az észben, mely a jelenben egy bevégzetlen rendeltetést lát, melynek folytatásra van szüksége végczéljának betöltésére; megvan a boldogság utáni szomjuhozásban, a mely mélyebb hogysem a földön kielégittessék, de egy végetlenül boldog lény utáni vágyban nyilvánul; megvan az erkölcsi jóság és szépség szeretetében, a mely abban a mértékben ébreszti fel a mocsoktalan erény eszményképét és a legtökéletesebb lénynyel való egyesülés vágyát, a melyben müveltetik. Valóban a mi egész természetünk szava, kellőleg magyarázva, egy magasabb életutánni kiáltás. Az élet lázas tevékenysége nem egyéb, mint sürgős nyomulás a jónak azon teljessége felé, mely a földön fel nem található, és oly állapotra való rendeltetésünket jelenti, a mely hasonlithatlanul szebb, mint a hogy most felfoghatjuk. Az ég igazán kijelentetik nekünk az emberi sziv minden tiszta hajlamában és minden bölcs és jótékony cselekedetben, a mely a lelket tiszteletben és háladatosságban emeli fel. Mert az ég csupán tisztaság, bölcseség, jóakarat, öröm, béke, ezek legtökéletesebb alakjában. Igy azt mondhatjuk, hogy a halhatatlan élet folyvást környékez minket. Dicsőségének nehány sugara süt ránk mindenben, a mi szeretetre méltó, hősies és erényesen boldog bennünk vagy másokban. A tiszta lélek magában hordozza azeget és ezt az eget hirdeti minden körülte levőknek.

Azon állitással, hogy a vallás nagy igazságai mindenütt fénylenek körültünk és bennünk, nem vonom kétségbe a keresztény kijelentés értékét. A keresztény vallás összegyüjti a világegyetemen szétszort igazságot, és a napéhoz hasonló fénynyel tölti a lélekre. De még inkább gyógyitja vakságunkat az által, hogy feltárja a szenvedélyeket és vétkeket, melyek elfátyolozzák a lelket a szellemi világosság elől, és eszközöket szolgáltat azon hártyák eltávolitására, melyek a belső szem elé gyülnek és gátolnak a természet kijelentéseinek látásában. Nem találhatunk szavakat a Jézus Krisztus által igy nyujtott világosság értékének kifejezésére. De nagyon tévedünk, ha azt gondol-

juk, hogy az ő evangelioma az egyedüli világosság, hogy hozzánk minden sugár egyetlen könyvből jő, hogy semmi fény sem támad az Isten müveiből és gondviseléséből, hogy a vallásban nincs más tanitónk azon a nehány lapon kivül, a mely a bibliába van bekötve. A Jézus Krisztus nemcsak azért jött, hogy minket különös tanitásában részesitsen, hanem hogy megismertessen azon elévülhetlen leczkékkel, a melyeket Isten mindig felhalmaz a mi saját és minden ember tapasztalatában s a világegyetem törvényeiben és mozgalmaiban. Az ő czélja nem az, hogy egyedül csak szavát halljuk, hanem hogy nyissuk meg füleinket a bölcseség, erény és kegyesség azon számtalan szavainak, melyek most a szellőben, majd a menydörgésben hangzanak felénk az egész természetből és életből. Ő nem ad nekünk egy szük rendszert és nem kivánja, hogy annak határai közé szoritsuk vizsgálódásunkat. Ő nem lánczolja le az észt merev, alaki hit által. Ő nemes elveket ad nekünk, a melyeket meg kell testesitnünk, mindenütt alkalmaznunk, és a melyek által kell az egész lételt magyaráznunk. A ki csak a bibliát tanulmányozza, az e könyvet nem helyesen tanulmányozza. Mert ha helyesen olvasná, az tanulságért elküldené őt minden teremtményhez, a melyet Isten teremtett, és minden eseményhez, a melyben Isten müködik. A hegyi beszédet nem helyesen olvasta az olyan olvasó, a ki nem tanulta meg olvasni azokat a beszédeket, a melyek az évszakok változásaiban s az emberi történelem változásaiban vannak megirva. A bölcseség ugy szólott a Jézus által, mint főoraculuma által. Ez az isteni szabaditó életéből és leczkéiből avval a tiszta, szenytelen dicsőséggel sugárzott ki, a melylyel az égben nyilatkozik. De a bölcseség nem szoritkozik egy szekrényre. Fénye nincs egyetlen körhöz kötve. A jelentkező legalacsonyabbnak is megadja feleleteit. Mi az erkölcsi és vallási igazság tanitóinak nagy serege közt élünk. Keresés, fizetés nélkül körülveszik ösvényünket. Visszautasitjuk s mégis védelmeznek. Szolgálatukat legelső lélegzetünkkel kezdik és a legutolsó órában sem hagynak el.

Ezen észrevételekben újra meg újra két nagy tanitóra utaltam, a melyek mindig a bölcseség leczkéit adják nekünk. 1-ör. a külső világegyetemre; és 2-or. a gondolkozó, erkölcsi lények világára. Főczélom ezen eléadásban a bölcseség azon szavára figyelmeztetni önöket, a mely az emberiességből keletkezik. De lássuk először röviden az isteni kijelentést a természet által.

I. A bölcseség vagyis az erkölcsi és vallási igazság szava szól hozzánk a világegyetemből. Minő áldás lenne ránk nézve, egyenként és összesen, ha valóban fel tudnánk ébredni a teremtés dicsőségére, a melyben élünk! A legtöbb ember tényleg egész életében aluszik ezen rengeteg és nagyszerű világban. Hatalmas változások történnek körülettök, melyek alkalmasak lelkeiket bámulásra és hálaadásra ragadni, és még sem indulnak meg jobban, mintha egy malomba volnának bezárva, látva csupán a korongok örökös forgását s hallva csak a gépezet egyhangu zörgését és zakatolását. Ha a teremtőnek tetszett volna, ily gépezet közt születhettünk volna. És az emberek érzéketlensége gyakran nem látszik ennél jobb sorsot érdemelni. De ily szük falak közé való szoritás helyett, mi ezen megmérhetetlen világban élünk. A helyett, hogy egy nehány halvány lámpa terjesztené csak a szükséges sugarakat, kimerithetlen ragyogásu és szépségü fénytenger önti el naponként az általunk lakott bolygót. És a tűz, mely fenntartja a földi teremtmények életét, örökké frissen lobog millió mértföldekre.

Ha felszólittatnám, hogy egy szóban fejezzem ki a legfontosabb tanuságot, melyet a bölcseség feltár a teremtésben, igy szólanék: a természet mindenütt rámutat szerzőjének végtelenségére. Mindenütt magán hordozza a végtelen bélyegét. Hirdeti a határtalan, kifürkészhetlen tökélyt, áthatva minden gondolatot és kifejezést. Mintegy egész nagyszerüséggel, megmérhetetlen értelemmel és kimerithetetlen bőséggel van mintázva és alakitva legkisebb parányában is. Ez a világegyetem dicsősége. És ezt szemlélni annyi, mint a világegyetemet érteni. A mig igy nem látjuk a végetlent a természetben, addig nem tanultuk meg a leczkét, melyet a bölcseség mindenütt tanit. Azt mondom, hogy a végetlen minden dologban ki van jelentve. A legközönségesebb dolgot sem veszem ki. A kő egy oly erő miatt esik a földre, mely ellenőrzi a napot, a bolygókat és minden világokat a megmérhetlenségben. A leeső alma nem jelentette-e ki Newtonnak, hogy ugyanaz a törvény, mely azt a gyümölcsöt a földre vonzotta, tartja a földet a maga pályájában és köti a teremtést egy összhangzó egészbe? Nézd a legszerényebb vadvirágot. Az egész természet kezet fogott ezen burjány létrehozására. Ez magába foglalja minden elemek — fény, meleg, levegő — befolyását. Nap, föld és tenger összejőnek, hogy adózzanak neki. A legkisebb tárgy a természetben hat minden tárgyra és rá is hat mindenik, ugy, hogy mindenik jelenti min-

deniket és az ő képét viseli mindenik. Szóval, hogy megérthessük az Isten legegyszerübb munkáját, a világegyetemet kell megértenünk. Mert bármily törékeny és mulandó mű sem létezhetne mások nélkül. A legkisebb mű is élő része ennek a nagyszerü élő világegyetemnek. Megszámithatlan kötelékei vannak a határtalan teremtéssel, — összeköttetései, melyek finomabbak, gyorsabbak és változobbak, hogysem bármely véges elme kinyomozhatná. Igy minden legcsekélyebb részecske az örök végetlenről beszél és a legistenibb igazságot hirdeti, mely a földön vagy az égben kifejezhető.

Viszont egy kifürkészhetlen titok van a világegyetem minden müködésében és erejében, a mely csudával veszi körül mindennapi életünket és felségessé teszi a legközönségesebb müvészetek ismeretes folyamát. Mily bámulatosan különbözik a természet a teremtés módozataiban az emberi ügyesség munkáitól. Egy ember által készitett gépben követni tudjuk a mozgató erőt, felfedezzük a szerkezetet, mely által ez az erő részről-részre vitetik. De a természetben, mely annyira teljes mozgással, hol van a mozgató erély? Láthatjuk-e a mindent átölelő, mindent átható erőt, a mely az első lökést adja a mozgó egésznek és mozgást szül a mindenségen át, mely forgatja a bolygókat és napokat rengeteg pályájokon és ugyanazon perczben élénkit számtalan és sokféle állatokat és növényeket? Tekints egy buzaszemre! Ez a mag a mult idők összes aratásainak gyümölcse a világ teremtése óta. Ez viszszavisz minket azon órára, mikor a reggeli csillagok örömtől sugároztak az ujonnan született föld felett. Ebben központosulnak a napok és esők, a földek és éghajlatok egyesitett erői oly időkorig, a meddig a történelem nem terjed. És ismét ezen gyenge magban termékeny erély van egész birodalmakat, sőt az egész földgömböt növényzettel beboritni s magát vég nélkül szaporitni. Oly titkokra, mint ezek, korszakok tudománya igen kevés vagy semmi világosságot sem öntött. És ezek még egy mélyebb titkot tárnak fel. Mi és honnan van az az életnek nevezett elv, melynek ez a mag közöni a maga saját szerves jellemét, — a mely módosithatja és gátolhatja a természet törvényeit, a mely arányos egészszé alakithatja és tökéletes szépségben fejtheti ki a növényt? Az élet, ez a rettenetes hatalom, mely oly végtelenül különböző alakokat veszen fel, — az élet, mely megtölti a földet, levegőt és tengert mozgással, növéssel, tevékenységgel és örömmel, — az élet, mely fölvidit min-

ket, mi az? Minő szem ismerheti fel, minő gondolat magyarázhatja ki annak titkát? Igy találkozunk a végtelennel, a titokzatossal, a kimagyarázhatatlannal, elburkolva a legalsóbb teremtményekben. De a mi érzékeink körébe esik, csak semmi, szemben a láthatatlannal érinthetetlennel, megfoghatatlannal, a mi amazokon kivül esik. És ha a bölcseség igy beszél a legcsekélyebb létel által, minő hang jő hozzánk a minket övedző megmérhetlenségtől!

Minő áldás lakni ezen átlátszó légben, melyet a szem határ nélkül áttekinthet, ezen árjában a tiszta, szelid, derült világosságnak, ezen megmérhetlen mennyezete alatt az égnek és látásában ezen számtalan csillagoknak! Egy végtelen világegyetem nyilik meg minden perczben a mi szemeink előtt. *És ez a világegyetem egy végtelen hatalom, értelem, tisztaság, boldogság és szeretet jele és jelképe.* Ez a boldogság, igazság és erény határtalan és végetlen közléseinek záloga az élő Istentől. Igy vagyunk mi — ha szabad igy kifejezni magamat — mindig érintkezésbe vele, átölelve, áthatva és éltetve általa. Minő kifejezhetetlen haszon van egy ily kijelentés tanitásaiban! Minő név van irva az egészen át mennyei fényü betűkkel! Egy oly szellemi hang járja azt át, mely ünnepélyesebb, fenségesebb és áthatóbb, mintha az oceánok, dörgések, forgószelek és égések a magasztalás egyetlen kitörésében vonatnának össze. Ez a hang annál ékesebben szóló, mert szellemi, mert oly hang, melyben a legbölcsebb szól minden szellemekhez.

II. Ez a bölcseség azon szavának megvizsgálására vezet minket, mely a szellemi világban nyilatkozik, az erkölcsi és értelmes lények világában, az emberiségben, melynek mi mindnyájan egy részét tesszük. Ez a tárgy kimerithetetlen. Mert az emberi természet könyvének nincs vége. Az egymást követő nemzedékek által minden nap új lapok adatnak hozzá. Az erkölcsi és vallási igazságokat, melyeket a bölcseség az emberi lélekből, az emberi életből, az emberi tapasztalatból vonhat, nem lehet kimeritni. Én ezekből csak egyetlen nagy tanuságot választok ki, melyet az egész történelem bizonyit. Ez a tanuság az, hogy *az emberi természetben egy igazán isteni elem van, mely méltó minden tiszteletre;* hogy a végetlen, mely a külső világegyetemben tükröződik, még sokkal fényesebben rajzolódik le a belső szellemi világban; vagy más szavakkal, hogy az embernek vannak oly tehetségei és elvei, melyek oly sorsot jövendölnek, melynek határát nem lehet körül

irni, a melyek teljesek talányokkal, sőt még kevésbé megfoghatók, mint azok, melyek az anyagi teremtés által jelentetnek ki.

Hogy a bölcseség folytonosan ezt a tanuságot fejezi ki az által, a mit mi ismeretesnek látunk az emberi életben, oly tan, mely meglephet némelyeket, a kik azt gondolják, hogy a szemlélet épen ellenkező eredményekre vezet. A történelem és tapasztalat sokak előtt nem látszanak magasabb érzéseket igazolni az emberi nem iránt a szánalomnál vagy megvetésnél. Az ily szemlélők tévedése két kútfőre vihető vissza: először, ezek nem értik a bölcseség legmagasabb hivatását; másodszor, félbölcseségben nyugosznak, a mely rosszabb a tudatlanságnál. Ezen tévedések mindenikéhez fér még egy nehány szó.

1) A kik kicsinylik az emberi természetet, teszik azt a bölcseség legmagosabb hivatásai egyikének nem ismeréséből. A bölcseség főmunkája a jelek magyarázatában áll. Csak azt tudni, mi jelen van és látható: egyenlő a semmit sem tudással. Annak kellene a nagy czélnak lenni, hogy megismerjük, mit jelent a látható jelen, mit jelez, mi származik belőle s csira gyanánt mi van bele burkolva. A bölcseség látja a jövőt a jelenben, mert a jelenben a jövő jeleit látja. A jelen világ a jelek világának mondható. A mit látunk az csak a láthatatlan jele. Azon tulajdonságok alatt, melyekkel a szem találkozik, mások, hasonlithatlanul hatalmasabbak feküsznek. Az életben egy esemény más következő események prófétai jele és előfutárja; és annak fontossága, csaknem mindig, nem annak saját független jellemében áll, hanem azon hajlamokban és befolyásokban, melyek bele vannak burkolva, a jövendő jóban vagy roszban, a melyeknek az előfutárja. Ezek az észrevételek főképen illenek az emberi természetre. Mert erről el lehet mondani, hogy a jeleken kivül alig ismerünk egyebet. Ez csak épen megkezdette kifejlődését. Csak az első lépést tette meg egy végtelen pályán. Legjobb jelképe az a mag, a mely épen most buvik a föld felszinére és igyekszik kibontani redős szirmait. A mit az ember még eddig érzett, gondolt és tett, csak előjele annak a mit éreznie, gondolnia és tennie kell. Az ő legjobb nyereségének értéke abban áll, a mire készül. A jelen állapot az ember történetében, az ő jövőjére való tekintet nélkül tanulmányozva, végtelen tévedésre vezetne. Mert az ő legmagasabb javulása, rendeltetésének csak egy jeladása és halvány előjele.

2) A másik tény, a melyből az emberi természet általánosan

téves megbecsülése kimagyarázható, az, hogy a legtöbb ember félbölcseségben pihen, a mi rosszabb a tudatlanságnál. A kik legmegvetőbben beszélnek az emberről, az igazat mondják, de csak a fél-igazat. Az emberi természet sebei és fájdalmai, a melyek kitárásában ők gyönyörködnek, valódiak. Az emberi vétkek elitélésében semmit sem nagyitnak, semmit sem túloznak. A történelem és tapasztalat szörnyü mértékben bizonyitják az önzést és igaztalanságot a mi nemünkben. Azok, a kik az emberi természet nagyságát állitják, ezen pontban nem különböznek annak gyalázóitól. Nem kötik be szemeiket. A vétekből épen annyit látnak, mint a világ szerinti bölcs ember. De itt van a különbség ezek és a világ szerinti bölcsek közt. Az emberek szenvedélyei és önzései közt ők egy másik, egy isteni elemet, egy szellemi elvet látnak. Ők azon tehetségeket és hajlamokat mindig harczolni látják az emberi szivben levő gonosz ellen, a melyek természetökre nézve égiek és egy halhatatlan rendeltetésről beszélnek. Ők ezekben az emberi természet igaz magyarázatját látják, annak eredetében és végében

Kerüljük a félbölcseséget. Ez a leggonoszabb előitélet gyökere. Mi nem annyira az által bántjuk az egyeseket, hogy hamisan hibákat tulajdonitunk nekik, hanem az által, hogy jellemöket, mint egészet egyoldalulag tekintjük. S épen ezen a módon sértjük nemünket is. Én hajlandó vagyok a világ szerinti bölcs embernek a létező társadalom elleni minden vádjait megengedni. Sőt tovább megyek és azt mondom neki, hogy nem öleli fel a tényleges rosz mélységeit. Mert ennek tevésére oly erkölcsi érzék kivántatik, melyre ő nem jutott el. Én nem tartok dicsbeszédet az emberi természet jelenlegi állapota felett még a legczivilizáltabb községekben sem. A mi egész társadalmi gépezetünknek szoros kifürkészésre, teljes reformra van szüksége. De én nem állok itt meg. Ha ezt tenném, elveszteném a nagy tanuságot, melyet a bölcseség a történelem minden lapján hirdet. Ez a tanuság az, hogy az ember, minden hibáival, egy csudálatos lény, felruházva megfoghatatlan méltósággal, méltó saját szünet nélküli örködésére és gondjára, méltó, hogy az égtől végtelen szeretettel látogattassék meg. A végtelen láthatóbban rajzolódik le benne, mint a külső világegyetemben. Ez a nagy igazság tanulható ki minden társadalmi összeköttetéseinkből. Ez a csirája az emberi javulásra czélzó minden biztos és örvendetes törekvésnek. A szabad intézményeknek ez valódi gyökere. Egyedül ebből származhatik magas hangu erkölcsi rokonság és bol-

dog érintkezés az emberek közt. Ez az igazság a kereszténységnek központi elve, és ennek felismerése hiányában szegények, szükkörüek és tehetetlenek nevelésünk, policziánk, törvényhozásunk és társadalmi érintkezésünk létező rendszerei. Ily nagy igazság ez, a melyről azt állitom, hogy az ember egész életéből tanittatik. Tudom, mily hihetetlenséggel találkozom hallgatóim részéről, midőn azt erősitem, hogy az egyetlen tanuság, mely méltó, hogy a társadalom megtanulja, az, a melyet eddig legkevésbé tanultak. És szerencsétlenségre az ál-theologia aljas önhaszonleséssel szövetkezett az ember lelkének elzárására annak befogadása ellen. De azért, hogy kétségbevonatik és tagadtatik, nem kevésbé igaz, nem kevésbé fontos. Az ember valóban egy talányszerü lény, felruházva isteni tehetségekkel és váratva határtalan boldogságtól. Ilyen az igazság. Es én ehez a theologusok és a világszerinti emberek hiszékenytelensége miatt még szorosabban ragaszkodom.

Miután ily módon leküzdöttem az emberi természetet illetőleg annyira uralkodó kicsinylő nézeteket, miután megmutattam ezeknek eredetöket és bebizonyitottam, hogy ugyanazon körülmények, a melyek szülik, ha helyesen magyaráztatnak, elégségesek azokat megczáfolni: igyekezni fogok egyenesen felmutatni az emberi élet bizonyság-tételét az istenről az emberben.

A tárgy oly terjedelmes, hogy legjobb lesz figyelmünket egyetlen pontra irányozni. És én egyszerre a legközönségesebbre térek, az ember legfelségesebb elvére — az erkölcsi elvre. Mi oly közönséges mint az igazság eszméje? Hol nem találkozunk annak jelenlétével, az emberi élet minden viszonyaiban, a nevelés minden rendszereiben, törvényhozó termeinkben, történeti emlékeinkben, törvényszékeinkben, a közvélemény itélőszékeinél, családi társalgásainkban, magán barátságainknál, emberi és vallási szervezeteinkben? Valóban, az egész emberi élet egy vagy más módon az erkölcsi megkülönböztetések megismerése. És egyetlen korszakban sem volt egy nemzet is, mely legalább egy pillantást ne vetett volna az igaz és rosz nagy elveire.

Az igaz, a jogos, a jó, a szent — ezek a szavak valami oly magasztost fejeznek ki, a mely bennünk a tisztelet és becsülés oly érzelmeit kelti föl, a melyek merőben különböznek azon benyomásoktól, melyeket a jónak egyéb formái iránt érzünk. A lelkiismeret a kötelességet parancsolván, ebben annak legmagasabb értekét jelenti ki. Az igaz átalában nagyobb a maga lényeges tulajdonsá-

gában, mint az előnyös, a kellemes, a nagyszerü. Ezt meg kell tenni, ha minden egyéb dolog eligazitatlan marad is; ezt meg kell nyerni, ha minden egyéb elvész is. A jó egyéb nemei sajátságos szervezetünkhez mért alkalmas voltuk következtében becsültetnek. De az igazság, jóság és igaz megérdemlik, hogy saját magukért becsültessenek. Megfogható, hogy mi ugy alkottathattunk volna, hogy a sötétséget többre becsüljük a világosságnál, vagy hogy táplálékot találjunk abban, a mi most mérges. De egy lény, ugy alkotva, hogy elvetemültséget lásson az érdek nélküli szeretetben és tiszteletre méltóságot a gonoszságban, egy megfoghatlan szörny lenne. Igazán, mi ép oly kevésbé képzelhetünk egy ily erkölcsi lényt, mint egy olyan értelmes lényt, ki a részt nagyobbnak gondolná az egésznél. Felfogni tehát az igazat, nem egyéb, mint megismerni a legnagyobb jót, azt a mi méltó a legnagyobb szeretetre, a mi nemcsak élvezetek igérete által hivogat, hanem az absolut parancsolat szavát fejezi ki és korlátlan uralmat követel. Mily felséges az igaznak ez az elve és mily nagy az a lélek, a melynek ez egyik eleme.

Azt mondám, hogy minden emberben megvan az igaznak ez az eszméje. De ez még nem minden. Benne nemcsak megvan az igaz eszméje; hanem ő maga alkalmas is az igazságra. Mi az igaznak nemcsak bámulására vagyuk alkotva; mert ugyanazon tehetség, mely azt egyetemes törvénynek tekinti, a mi legfőbb törvényünknek is hirdeti. Az igaz nem mint megközelithetetlen lények dicsősége jelentetik ki nekünk, a kiket reménytelen távolságból kell tisztelnünk, hanem világos öntudatával annak, hogy az igazság saját életünkkel össze van kötve. Ezt mindnyájan érezzük. Egy tapasztalat sem ismeretesebb ennél. És a világegyetemben levő legmagasabb lényről se mondhatni semmit ennél lényegileg nagyobbat. Van-e csak egy is köztünk, a ki soha sem hozott áldozatot a kötelességnek, soha sem tagadott meg egy szenvedélyt, nem áldozott fel egy gyönyört, nem szenvedett fájdalmat inkább, hogysem megsértse az igaznak belső törvényeit? A rosznak ellenálló tehetség megvan minden emberben akár használja, akár nem. Mi mindnyájan birjuk, kisértet és veszteség közt, a jóhoz, igazhoz és szenthez való ragaszkodás tehetségét. És mi tudjuk, hogy birjuk; mert öntudatunk van lealáztatásunkról, a mikor azt nem használjuk. Ez a tehetség, melyet mindnyájan oly állandólag használunk kisebb kisértések ellen, oly csira, melyet isteni erélylyé lehetne kiterjeszteni.

Ez az égi erő némely emberekben tényleg müködésben van. Ezekre hálás bámulattal és szives tisztelettel kellene tekintenünk, mint az emberi természet igazi kijelentéseihez. Voltak emberek, kikben az igaz, a jó, a szent mindent meghóditó szeretetet ébresztettek fel; a kiknek szellemében az erkölcsi magas kitünőség — hasonló ahoz, a milyen Jézus Krisztusban nyilatkozott — a napét felyül muló fényességgel tündöklőtt; a kik természetök egész erejét a jól-tevés elhatározásába öszpontositották; a kik a szigoru kötelességet oly határozott erélylyel ragadták és tartották meg, mely az ellene irányzott erőkkel arányban növekedett; a kiket az igaztól szenvedés és nyomor, üldözés és éhség, hajótörés vagy kard el nem választhattak. Ezek az emberi történelem hősei, a kik a mult adatainak fényt adnak. Az ily hősiesség, bár ritka, nem emberfeletti. Csakis kiterjedése és kifejtett alakja ez annak az erőnek, mely minden emberben mutatkozik, midőn a kötelesség érdekeben a legcsekélyebb áldozatot teszi. Ez a magas igazságosság mint egy mag van meg minden szivben. Ez valóban az emberiség igazi lényege.

Az előbbi észrevételekben az igaz elvéről az emberi szivben ugy beszéltem, mint a mely az egyénnek a kötelességet kijelenti. Most egy más nézetre térek át, melyet a fennebbiek már magokban rejtenek, de a mely külön kifejtést érdemel. Ti érzitek mi az igaz és jó, és kötelezve érzitek magatokat, hogy azt tiszteljétek. De ez még nem minden. Avagy a kötelesség ugy jelenti-e ki magát lelkedben, mint csupán személyes kötelezettség, vagy mint a mely csak rád tartozik? Ismersz-e oly szabályt, melyet csak neked egyedül kellene megtartanod? Midőn az öntudat a jogot, jóságot, igazságot, tisztaságot rád kényszeriti, nincs-e határozott meggyőződésed arról, hogy ezek nem csupán személyes kötelezettségek? Nem ismered-e meg egyszerre, hogy az igazságnak egy oly törvénye lakozik benned, a melynek minden ember alá van vetve? Sőt nem érzed-e, hogy az igazságnak ez a nagy törvénye nemcsak az embereket kötelezi, hanem minden értelmes lényeket, hogy az nem csak egyedül a földnek, hanem a világegyetemnek is törvénye? Egy oly ideiglenes, önkénytes rendeletnek látszik-e előtted a jog, a melyet később vissza lehet vonni, és a mely más lényeket és embereket nem illet? Ellenkezőleg, nem vagy-e bensőleg meggyőződve, hogy a jog oly örökké való, mint a mily egyetemes? A jogszerüség, jóság, érdeknélküliség, igazság, tisztaság, szeretet eszméit nem helyezed-e át az égre? Az égről való fogalmadnak ezek tény-

leg nem lényeges elemei-e? Nem ezek által képzeled-e a lényeket a lételnek magasabb fokán? Nem épen az-e egy magasabb lénynek eszméje, hogy az erkölcsi tökély elemei oly teljességben és egységben lakoznak benne, a minőben a földön nem találhatók? Itt tehát megtanuljuk az emberi természet nagyságát. Ez az erkölcsi elv — a legmagasabb törvény az emberben — a világegyetem törvénye, ugyanazon törvény, melynek a legfelsőbb lények alá vannak vetve, és a melynek való engedelmességben találják felemeltetésöket és örömüket. Az ember és a legfelsőbb lények tehát lényegileg egy rendhez tartoznak. Egy családot képeznek. A jóságnak ugyanazon szelleme eleveníti mindeniket. Mindenikre nézve ugyanazon legfőbb törvény, ugyanazon legfőbb jó létezik. Képzelődés és lángész, legihletettebb perczeikben, semmit sem rajzolhatnak fényesebbnek az égben az erkölcsi jóságnál, azon jóságnál, melynek csirája a legegyszerübb emberi szivben is kifejlődik. Közvetlenül látjuk, hogy ez a jóság nem szoritkozik egy helyre és időre, nem egy nemzetnek, nem is egy világnak terménye, hanem egyetemes, örökkévaló, változhatlan, általános és méltó rá, hogy az iránt minden lélek a legmélyebb tisztelettel és szeretettel viseltessék mindenha. Lehetséges volna-e tehát az emberi lelket, a mely jóslata és egyszersmind tárgya ezen egyetemes és örökkévaló törvénynek, ugy tekintenünk, mintha az csak egy időre és ezen szük földre lenne teremtetve?

Idáig csak megközelitettük az emberi természet igazi nagyságát. Most a lélekről oly ismeretet nyerünk, a mely magasztos lelkesedéssel tölt el, a melynek kifejezésére minden nyelv gyenge és a mely felé minden gondolat csak halvány közeledés. Az ember, habár természetére nézve emberi is, képes az Isten eszméje felfogására, az Istennel erős, szoros, gyöngéd és tisztitó rokonságba való lépésre, sőt az Isten tökélyében és boldogságában való részeszülésre. Mi megindulás nélkül halljuk ezt a nagy igazságot. Ez oly igazság, mely feltámasztja a halottakat! Ennek egész életünket örömre kellene hangolnia. A mit eddig mondottam, csak előkészület erre. Én az igazság, a jó, a szent elveiről beszéltem. De az Istennek — a tökéletes lénynek — ezen eszméje nélkül az erkölcsi elv elenyésznék és elhalna a roszszal való harczban. Én ezen elvnek határtalan irányairól és törekedéseiről beszéltem; de egy vég nélküli atya nélkül, a ki azok tárgyául és fentartásául szolgál, ily törekvések hiábavaló jajgatások lennének s nemsokára kétségnek adnának helyet.

Az igazság iránti emez oly élénk erkölcsi természet bennünk még gyenge és tökéletlen s szükséges, hogy tápláljuk, erősitsük és teljesebbé tegyük a legfőbb jóval való közlekedés által. Ennek szeretet-tárgyul szüksége van egy tökéletes lényre, bizalom-tárgyul egy mindenható, egy örökkévaló lényre, a kinek változhatlan segitsége alatt örökké fejlődhetik. Az nem élhet és nem mozoghat az egyetemes világ igazságos kormányzójában való hit nélkül, a ki elnyomja a roszat s a legjobb jutalmakkal, a legmagasabb erényben növekedő erővel jutalmazza a jól-tevést. Igy az ember erkölcsi természete vágyik az Isten után és meg kell öt találnia. Hogy az emberek az Istent a külső teremtésben meglátják, onnan van, mert természetök rokon vele s nem fejlődhetik ki s nem találhat nyugalmat nála nélkül. Mi felfogjuk és kivánjuk őt, mert képét erkölcsi és értelmi tehetségeinkben hordozzuk és ezek azok forrásához vezetnek. Nincs-e tehát semmi nagy az emberi természetben? Hiszen ebbe van beburkolva az Isten eszméje; természetünk belső ösztön és szükség által emeltetik az Istenhez. Az ember a külső teremtésben az Isten mindenhatóságát látja. De saját öntudatában az isteni tekintély szavát hallja. Az emberi természet szerves rokonságban érzi magát Istennel, nem mint az anyag csupán phisikai összeköttetés, hanem erkölcsi törvény által. Ez a felelősség öntudatával tartozik hozzá, melyet még lealjasodásában sem vethet el magától. Tisztelheti s még inkább szeretheti az Istent. Nincs-e nagyság egy ily természetben? A világegyetemben ennél nem lehet magasabb eszme az Istenről. Isten tiszteletéhez, az ő jóságával való hármoniához, az ő akaratjával való egyetértéshez hasonló nagyság nem lehet. Ez a tisztelet, ez az egyetértés nem csak tehetségében van az embernek, hanem egyesen végczélja lételének és semmi más rendeltetésben nem találhatunk nyugalmat és örömet.

Igaz, hogy az Isten eszméje az emberi szenvedélyek által sajnálatra méltólag elhomályositatott. Mindazáltal az ember vallásos természetének romjai közt is csillámlott némi égi tüz. És különösön érdekes szemlélni, hogy az isteni elemnek őntudata az emberi természetben miként keveredett össze a legvastagabb babonával. Igy a pogány nemzetek közt szélesen elterjedve látjuk a kitünő emberek, törvényhozók, hazafiak és hősök istenitésének gyakorlását. De miért hitték a földön, hogy a legnagyobb és legjobb emberek az égbe vitetnek? Mivel az emberi nem legkitünőbbjeiről azt gondolták, hogy

az Istenekkel egy családba tartoznak. Vastag babona volt ezen a halottak iránt mutatott tiszteletben. De ezen tévedés alatt, mint minden tévedés alatt, nagy igazság rejlett. Abban a szélesen kiterjedt gyakorlatban, az Isten és ember közötti atyafiság halvány árnyéka tünt ki. Abban jelent meg az az igazság, a mely azóta oly fényesen feltündöklött az emberi és isteni egyesülésében, a Jézus Krisztus jellemében. Mily felségesen nagy az ember, midőn igy mint egy szellemi lényt tekintjük a végtelen szellemmel való társaságban! Benne van megtestesülve az Isten eszméje. Ő az Istent atyjának nevezi.

És most azt kérdhetné valaki, mi a gyakorlati haszna ezen nézeteknek? Én azt felelem, hogy minden igazságok közt a leghatásosabb, a legnagyobb. És hogy a keresztény vallás mindemellett oly csekély eredményt mutat fel, ennek oka leginkább az a sötétség, mely amaz igazságokat elhomályositja. Viszont ha azt kérditek, miért törekszem annyira kifejezni az emberi természetről ezen nézeteket? Én azt felelem: becsülöm ezen nézeteket, mivel azok megerősitik hitemet a Jézus Krisztusban és valóságot adnak annak a nagy reménynek, melyet a kereszténység tár fel előttünk. Jézus, a mint minket tanitott, azért jött, hogy az embereket az Isten hasonlatosságára teremtse, beléjök isteni erényt leheljen, és őket az égi életre előkészitse. A hitetlen kineveti ezt a jót, mint valótlant, mivel nem tartozik természetünkhez. De én az emberi természetbe pillantók és érzem, hogy egy oly lénynek, mely ily rendeltetésre van teremtve, minőt a kereszténység kijelent, oly jeleket kell magába hordania, melyek végczélját előre jelzik. Az én hitemnek tehát örvendetes megerősitése, hogy az isteni elvnek világos jeleit találom az emberi lélekben, hogy oly tehetségeket találok, melyek az isteni tulajdonságokkal kapcsolatban vannak, melyek az Isten képében és egy halhatatlan élet jövendőlésében tárulnak fel.

Egy másik gyakorlati haszna az emberi természetről most kifejezett nézeteknek a következő: abban az arányban a mint azok elfogadtatnak, lényegesen átalakitják ember-társainkkal való rokonságunknak, közlekedéseinknek és társulásunknak módját. Ezek egy új társadalmi életbe emelnek minket. Valóban, ezek egy egészen új jellemet adnak társadalmi érintkezésünknek. Ennek az érintkezésnek azon becsülés által kell meghatároztatnia, melyet az emberi természetről alkotunk. A ki az embert a vad állatnál ke-

véssé becsüli többre, ugy él az emberekkel mint vad-állatokkal. Az ilyen emberben hiányozni fog az emberek jogai és érzelmei iránti tisztelet. Csak arról fog gondolkozni, hogy őket a maga eszközeivé tegye. Főképen arra fog törekedni, hogy külső megkülönböztetések által föléjök emelkedjék. Keveset gondol azzal, hogy miként tapodtatnak láb alá, gunyolódik azon gondolattal, hogy azok boldogságáért éljen és haljon. A társadalom most minden törvényei, intézményei és szokásaiban hanyatlásban van az embereknek azon vaksága miatt, melynél fogva az isteni elvet önmagokban és egyik a másikban nem látják. Terjesszük el csak egyszer ezt a nagy igazságot a társadalomban, és az hatalmasabb forradalmat idéz elé, mint a milyenről a politikusok valaha álmodtak. Ez az igazság meg fog nemesiteni minden társadalmi kötelességet, megszentesit minden társadalmi viszonyt. Oly bánást és gyöngéd tiszteletet lehel az emberek magaviseletébe, a mely megszégyeniti azt, a mit most udvariasságnak neveznek. Véget vet annak a külső, látszatos, felületes életnek, a melyre most oly sokan fecsérlik idejöket, vagyonukat, gondolatukat és legjobb tehetségeiket. Mély részvétet ébreszt fel az elnyomott emberiség iránt. Az újitás szellemét terjeszti el mindenfelé, a dajka-szobától a törvényhozás terméig. Ez az igazság a társadalmi rend minden mesterséges kötelékeit az emberi testvériség szent kötelékével helyettesiti. Egy ember ezen nagy igazsággá szivében nem sértheti meg embertársát, mert az emberiben az istenit látja. Egyetlen oly lényt sem nevezhet alacsonynak, a kiben a saját maga legmagasabb tehetségei és érzelmei vannak burkolva. Képzelhetsz-e tehát oly gyakorlati igazságot, mint a minő ez az ember nagyságáról, mint erkölcsi lényről való tan? Ez új földet fog teremteni.

És végre, hogy ennek legfőbb hasznáról szóljunk, ez a tan — a szivbe oltva — miként alakitná át az Istennel való összeköttetésünket! Nincs időm e nagy tárgyat most kifejteni, pedig eddigelé még soha kellően nem fejtetett ki. Azon felvilágosodott meggyőződésnek hiányában, hogy az embernek az isteni elvben része van, a vallás minden korszakokban többé-kevésbbé babonaságba sülyedt. Elnyomta a lelkeket, melyeket fel kellett volna emelnie. A vallás csak a legmagasabb hatalom kiengesztelésére szolgáló eszköznek tekintetett a helyett, hogy ugy tekintetett volna mint egy lajtorja, melyen a lélek a maga forrásához emelkedhetik, mint egy isteni fénysugár, melynek világánál az ember a legfőbb isten-

séget megkeresheti, mint egy lelki hódolat, mely minket az általunk imádott jóság képére formál s embertársaink iránti önzetlen szeretetünket égi élettel erősiti meg. Mily buzgón kell óhajtani, hogy a vallás az önző babonából ilyenképen az Istennel való nemes érintkezésbe emeltessék. És soha sem fog az a maga igazi dicsőségére jutni addig, mig az ember magát mint Isten gyermekét és a gyermeki rokonságot, mely természetével együtt született, maga és a szellemek atyja közt jobban meg nem érti.

Barátim, mily kevéssé ismerjük mi magunkat! mily igazságtalanok vagyunk önmagunk iránt! Mindent tanulmányozunk, csak az isteni elvet nem saját személyünkben. Az igazság ajkainkon lehet. De mily kevés szivben él!

Nekünk új kijelentésre van szükségünk, nem az égről vagy pokolról, hanem a bennünk rejlő szellemről.

A közös atya.

Rom. III. 29. Avagy az Isten csak a zsidóké-e? Avagy nem Istene-e a pogányoknak is? bizony a pogányoknak is Istene.

Pál apostol iratait különös sors érte. Ezeknek az atya általános és részrehajlatlan szeretetének kijelentésé volt a czélja, és arra használtattak fel, hogy őt, mint egy részrehajló és önkényü uralkodót tüntessék fel. Ezek azt czélozták, hogy az Isten országát minden ember előtt megnyissák, és oda ferditették, hogy azt a sokaság előtt bezárják s csak kevesek számára szoritsák. A legszabadabb szellemet lehellik, és mégis azokból vonták a türelmetlen bigottság számára a főbizonyitékokat. Ennél különösebb valami az emberi gondolat történetében soha sem történt. Páltól, az isteni kegyelem és könyörület nagy tanitójától, a ki azért élt, hogy lerontsa a zsidók és pogányok közti válaszfalat s az emberi nemet testvéri szeretetben egyesitse, származtatták a gyászos dogmákat, hogy az Isten némelyeket a boldogságra kiválaszt, s másokat örökké tartó szenvedésre kárhoztat, hogy egy érthetetlen hit elfogadása lényeges kellék az ember megváltására, és hogy a kik ezt vallják, fel vannak jogositva mindazokat, kik azt elvetik, az Isten ellenségeinek s a Krisztus egyházában egy hely elfoglalására méltatlanoknak hirdetni.

A Pál leveleinek történetéből megtanuljuk, mily végzetes az isteni kijelentés szellemét a betüvel helyettesiteni, és mily veszélyes a szentirást anélkül olvasni, hogy magyarázatánál az ész és az öntudat világát igénybe vennők. Ezt nem tanulmányozták azzal az általános értelemmel és őszinteséggel, a melyet az emberek más irásoknál szoktak használni. És ezért az apostol szabad, bátor nyelvét kifacsarták eredeti jelentéséből és egy oly rendszer támogatására forditották, melytől ész és öntudat visszariad, és a mely a kereszténység örvendetes evangeliumát a legszomorubb evangeliummá változtatja, a mely valaha prédikáltatott.

A Pál leveleinek a volt a nagy czélja, hogy az emberi nem szellemi jogát védelmezzék a zsidók kizárolagos bigottsága ellen, hogy az Istent mint minden emberek atyját mutassák fel és megtanitsák, hogy ő nem zárkozott Judéa földjére vagy Jeruzsálem templomába, hogy a Jézus Krisztus nem egy kis nemzet, hanem az egész világ megmentésére jött, hogy a menyország, a szentirás végetlen áldásai határtalan szabadsággal nyiltak meg az emberiségnek általában. Ez a nagy „titok," vagy más szókkal az Istennek sokáig rejtve maradt czélja, a melyről Pál oly nagyszerü nyelven beszél. Ezen „titok" alatt ő nem érthetetlen dogmát értett, hanem az Istennek azon, a korszakok elől elrejtett kegyelmes czélját, hogy az egész emberi családot egybegyüjtse a Jézus Krisztus alatt, hogy minden válaszfalat leromboljon nemzetek és osztályok közt, és mindennemü és állásu embereket egyesitsen a közös atya szellemi tiszteletében. Vigyétek magatokkal ezt a nagy igazságot, és birni fogjátok a kulcsot a Pál irásaihoz. E nélkül ezen nemes tanitó gazdag kincsei bépecsételt könyv lesz előttetek.

Szent leczkénkben a Pál leveleinek központi eszméje van letéve. Én először azon tanról teszek nehány észrevételt, hogy az Isten „a pogányok Istene," főkép azért, hogy erősitsem meggyőződésünket annak igazsága felől; aztán másodszor, vizsgálni fogom az általános elvet, mely ezen tanban foglaltatik; és harmadszor alkalmazni fogom ezt az elvet a mi időnkre és erkölcsi szükségeinkre.

I. Isten „a pogányok Istene." Hogy Pál ezen tételének teljes értelmét felfogjuk, meg kell vizsgálnunk azon körülményeket, melyek közt azt irta. Ez a tétel, mely a mi napjainkban sokkal elhasználtabbnak látszik, hogysem figyelmet ébreszthetne, a léleknek bámulatos nemességére mutat abban az időben. A pogányok gyülöletesek voltak a zsidó előtt. Velök enni szentségtelenségnek gondolta. Őket kutyáknak nevezte. A pogány világ iránt oly ellenszenvben neveltetett, melyhez hasonlót nem találunk. Istent a maga kizárólagos Istenének követelte. Népének minden szenvedéseiben, annak az isteni lénynyel való különös rokonságával, az emberiség többi része feletti felsőbb vallásos felemelkedettségével vigasztalta magát. És egy gyorsan eljövő napnak reményében élt, a mikor a Messiás megboszulja szenvedéseiket és minden nemzetet az ők lábaikhoz terel. Hogy egy zsidó megtagadja ezt a mélyen gyökeredzett és szinte kiirthatatlan dölyföt, hogy leszáljon a hiu dicsőség

magaslatáról s helyet foglaljon az utált és kárhozott pogányok közt, hogy testvérei gyanánt ölelje, s az Isten szeretetéhez és a Messiás országa áldásaihoz való egyenlő jogát erősitse: ez oly belső forradalom, a szenvedély, előitélet és nevelés feletti oly diadal volt, a melyet most alig tudunk méltányolni. Ha teljesen fel tudnók fogni, bámulással kellene eltelnünk azon erkölcsi nagyság iránt, a mely szent leczkénk egyszerü szavaiban nyilatkozik. Pál midőn ezeket irta, nemcsak minden korábbi és legmélyebb benyomásait megsértette, hanem életét is veszélynek tette ki. Olyan volt a csapás, melyet e nyilatkozattal népe kevélységére és szenvedélyére mért, hogy vérét szomjuhozták, és bárhova utazott, gyilkos szándékkal követték. Ily lázitók voltak az általunk csekély felindulással olvasott szavak. A mint előre bocsátottam, egy nehány észrevételt terjesztek elé ezen tanról a végett, hogy szilárditsam annak igazsága felől való meggyőződésünket.

1) Isten „a pogányok Istene“ igy szól Pál; és mi nem ismernök-e el ezt az igazságot? A pogány nemzetek, valóban, messze távoztak Istentől, és a zsidók azt hitték, hogy ő azokat merőben elhagyta. De nem igy volt. A közös atya a legmélyebb értelemben mindig az ő atyjok volt. Miként hagyhatta volna ő el a maga teremtményeinek a földszinén elterjedt millióit? Judéa csak egy folt volt a földön. Temploma kisebb pont volt, hogysem a szemlélő szeme csak egy nehány mértföldnyi távolból is észrevehette volna. Be lehetett-e a végetlent ezen szük helyre szoritni? Lehetett-e az ő szeretetét azon kevesekre mérsékelni, a kiknek különösen kijelentette a maga akaratát? Még a legsötétebb korszakokban is az Isten „a pogányok Istene“ volt. Habár ismeretlenül is, mindig közel volt és soha sem szünt meg bennök müködni. A pogányoknak meg volt a magok kijelentésök. Világosság ömlött az égből az ők lelkökbe. Az isteni törvény „szivökbe volt irva.“ Az Isten bennök az igazságosság, jóság és kötelesség eszméi alatt fénylett. Nem találtatott nemzet, bármennyire le volt is sülyedve és aljasodva, melyre ezen sugarak ne sütöttek volna. A legdurvább vad is lát némi különbséget a jó és a rosz, az igaz és igazságtalan, az önző és résztvevő között. Minden emberi lélekben van egy hang, mely az igazról susog; egy vádló, mely félelmet okoz és töredelmet ébreszt, egy próféta és biró, mely, habár határozatlanul is, végső megtorlásra mutat; van öntudat, mely, ha azt elnyomják is, teljesen el nem hallgattatható. A legdurvább törzsek közt is megtaláljuk egy felsőbb hatalom némi

megismerését, egy jövő élet némi halvány sugarát. És mind ezen eszmékben Istent látjuk működni a lélekben a maga befogadtatásáért. Azon sem kell kételkednünk, hogy ő a legromlottabb nemzeteknél is találkozott szerető tisztelettel és engedelmességgel, a melyre atyai kedvezéssel tekintett. Az atyának sok temploma volt oly szivekben, a melyek az ő nevét soha sem ismerték. Isten őrizzen minket azon rettenetes gondolattól, hogy azon miliárdok, a kik pogány sötétségben vannak temetve, ki vannak rekesztve az ő szeretetéből. Szellemi szükségeiknek valóban fel kellene ébreszteniök a mi részvétünket, és pedig annál inkább, minél nagyobb világosság adatott nekünk, melyet ezen testvéreinkhez küldhetünk. Ők mégis csak testvéreink. És ők is oly bőven részesülnek az atya szeretetében mint mi. Isten soha sem hagyja magát tanu nélkül.

2) Hogy az Isten „a pogányoknak Istene," megtanuljuk azon bámulatos előhaladásból, melyet az emberi természet tett a pogány korszakokban. Emlékezzünk meg Görögországról, a hősök, költők és bölcsek eme földjéről! A szellem isteni adománya — az ihletés egyik alakja — oly mértékben hintetett azon kis területre, a milyenben az ég alatt egyetlen más vidékre sem. Görögországnak adatott a szépség kijelentése, mely annak irodalmára és művészi munkáira elenyészhetlen kellemet öntött, és a szentirás után azokat tette a mult idők legbecsesebb hagyományaivá. Azon csudálatra méltó országban mi nem csupán szellemmel és az értelem diadalaival találkozunk, hanem lealázó vétkek közt is fényes erények nyilatkozataira ismerünk. Sokrates, a ki inkább a halált választotta, hogysem elálljon azon igazság hirdetésétől, melyet Isten adott neki a nép számára, typusa volt az igazság és emberiség ama nagy áldozatának, a kinek Palestinában kellett világolnia s a jövő korszakokat megmentenie. A görög bölcsészet kétségen kivül tökéletlen értelmi vezető és tehetetlen erkölcsi tanitó volt. Gyakran összezavarta az Istent és természetet, a halhatatlanság felöl inkább okoskodott mintsem hitte s némely iskolákban teljes hitetlenségbe süllyedt. Mindenek felett hiányzott lelkesitő befolyása a tömegre. Nehány magas csucson csillámlott s a népes völgyeket egyetlen sugár nélkül hagyta. De nem volt-e Isten a pogányok Istene, midőn a görögökben az észnek oly nemes tehetségeit ébresztette fel, őket oly nagyszerü művészi munkákra ösztönözte s hazafias hősiességök és páratlan geniusok által az emberi nem neveltetését oly messzire vitte?

3) Isten „a pogányok Istene"; és ő akkor is igazságos volt

irántok, midőn őket elhagyni látszott, a maga választott népét tölök elválasztván. Mert miért választatott el a zsidó az emberiség többi részétől? Miért huzatott a széles vonal közte és az emberek többi gyermekei közt? A kedvezés szelleméből? Egyik család iránti részrehajlásból minden többiek felett? Igy álmadozott a zsidó. De semmi ennél nem állott távolabb az igazságtól. A gondviselés nagyszerü czélja, midőn különös szellemi kedvezésben részesitette e népet, az volt, hogy egy végtelen jónak az emberi nemmel való közlésének útját előkészitse. Ábrahám azért hivatott ki, hogy az ő magvában a földnek minden családjai megáldassanak. Mózes a Jézus hirnöke volt. A judaismus az egész világ számára tanitókat nevelő elemi iskola volt. A héber próféta azért nyert ihletést, hogy hirdesse az egyetemes világosság azön korát, mikor az Isten ismerete ugy borítja a földet, mint a vizek a tengereket. A zsidó nép történetében semmi sem mutatja őket az Isten személyes kedveltjeinek. Ellenkezőleg, történetök az isteni gáncsolások, fenyegetések és bűntetések halmaza. Még kiváltságaik is különös szenvedéseket hoztak reájok. Megkülönböztetésök rettenetes volt. Az egyetemes bálványozás korában kötelességök volt fentartani a tiszta theismus fényét és az egyetlen Isten tiszteletét. És minthogy ezen szellemi feladathoz nem volt elég erkölcsi erejök, folytonos hütlenséget követtek el, nem feleltek meg a megbizatásnak, és igy a legrettentőbb itéleteket vonták magokra, a melyek valaha egy nemzetet értek. Végre midőn az idő megérkezett, melynek minden megelőző korok előfutárjai voltak, az az idő, mikor a „válaszfalnak“ a választott nép és az egész emberi család közt le kellett omlania s a zsidóknak a pogány világot testvériségbe kellelt fogadni, — ők visszariadtak dicső feladatuktól; és megvetvén az emberiséget, ők magok vettettek meg Istentől. Régi megkülönböztetésük csak alkalmul szolgált romlásukra, azon büszke és kizáró szellem által, melyet az ébresztett volt. Templomuk, melynek a nemzetek előtti megnyitását megtagadták, romhalmazzá omlott. És korszakokon át egy szétszórt, megvetett, gyülölt, megromlott és üldözött törzset képeztek. A közben az egy igaz Istenben való hit, a melynek ők öntudatlan hirnökei és prófétái voltak, az egész pogány világban elterjedt. Látjuk tehát, hogy a közös atya, a zsidok kiválasztása ténye által, magát a pogányok istenének lenni bizonyitotta még akkor is, mikor őket elvetette.

4) Az Istennek a maga pogány gyermekei iránti ezen szere-

tete oly tan, a melyet nekünk kereszténveknek még meg kell tanulnunk. Mert mi is, mint a zsidó, hajlandók vagyunk magunkat kevésbé kedvelt testvéreink fölé emelni. A keresztények tömegének még most is az a tana, hogy a pogányok az Isten haragjának tárgyai. Mindazokról, kik az evangelium körén kivül élnek és halnak, azt hiszik, hogy örök veszedelemre vannak kárhoztatva. Ezen az alapon nyugszik a legtöbb missio-vállalat. Tőlünk azért kivánják, hogy a szentirást oda küldjük, a hol azt nem predikálják, mert az emberek az Istent a kereszténység határán kivül könyörtelen birónak tartják; mert azt hiszik, hogy a föld többi részei az éggel nincsenek összeköttetésben, mert attól félnek, hogy az oly emberi lény, a ki elég szerencsétlenül pogánynak született, oly örökölt átkot viszen magával a sirba, melyet soha sem lehet lerázni. Jól emlékszem, mennyire megütődtem egy missionárius előadása olvasásakor, a melyben a szónok felszámlálta a pogány világ azon millióit, a kik a gyülés nehány órája alatt meghalnak; és kérte hallgatóit, hogy gondolatban figyeljenek azok orditására, a mint pokolra szállnak. De miként hiheti egy ép eszü ember, hogy az emberi nemnek hasonlithatlanul nagyobb része elhagyatik Istentől? Ha a kereszténység valóban ilyennek mutatta az Isten jellemét, bátran kérdhetjük: minő jogunk van ily vallást tartani vagy terjeszteni? Mert található-e a pogányság minden hamis istenei közt csak egy is igazságtalanabb és kegyetlenebb az oly istenségnél, a kit egy ily rendszer nyujt tiszteletünk tárgyául? De a keresztény vallás sehol sem tanitja ezt a szörny-hitet. S még inkább egyetlen ember sem hisz vagy hihet egy ily ijesztő tant a maga szivében. Az emberek ezt szavakban kifejezhetik; de az emberi természet tiltja ahoz belső megegyezését adni. Ha a keresztények, a kik azt vallják, komolyan megfontolnák, mit jelent egy ily tan és abból a tényleges következményeket kivonnák, ha egyszer csakugyan elhinnék, hogy minden órában, éjjel és nappal, embertársaiknak ezerei meritteinek az Isten soha meg nem szünő boszuja által a végnélküli szenvedés örvényébe — hogy tudnák elviselni még a létet is? Ugy tekintenének e világra, mint egy pokolra és kivánnának kimenekedni könyörtelen zsarnokának uralma alól. Nem! Az emberi szív sokkal jobb tanitó, mint a theologia ezen sötét rendszerei. Titkos mélységében hiszen, a mit talán nem mer szavakban foglalni, Isten részrehajlatlan, igazságos, egyetemes és atyai szeretetében.

II) Második helyén már most áttérek szent leczkénk tanának legegyetemesebb alakjában való kifejtésére. A szentirást kevés haszonnal olvassuk, ha a helyi vagy időszerü történetekre vonatkozó tételekben nem fedezünk fel oly egyetemes igazságokat, a melyek minden helyekre és időkre egyformán alkalmazhatók. A szent leczke nyelve megengedi a szellemi átforditást. Az minden korszakokra illő igazságot foglal magában. Ez az igazság az, hogy Isten egyformán szereti az embereket bár mily állásuak, nemzetüek, állapotuak és jellemüek legyenek is; hogy az atyának nincsenek választottai és nem tesz válogatást; hogy ő a maga lényegében részrehajlatlan és egyetemes szeretet. Ez a keresztény vallás alapigazsága, mely áthatja és megdicsőiti annak minden más igazságait. Tekintsük meg egy nehány bizonyitékait, a mint adva vannak a természeti és szellemi világegyetemben.

1) Az Isten egyetemes és részrehajlatlan szeretetének ez a nagyszerü igazsága világosan tanittatik a természetben a teremtő minden müvei által. És ez a bizonyitvány nagy értékü. Mert az Isten müvei egyenlő tekintélyüek az ő szavával. Ez az ő két szava, a melyek összhangzók és örökké azoknak is kell lenniök. — És nekünk nem kell biznunk a biblia egy magyarázatában sem, mely a világegyetemből vont igazsággal is meg nem egyezik. A világegyetem azt tanitja, hogy Isten nem a keveseknek, hanem mindeneknek Istene. Midőn a természeten áttekintesz, minő jelét tudod egy részrehajló Istennek felfedezni? Tanitja-e a természet a maga szerzőjének kedvezését? A világegyetem központi igazsága az, hogy az Isten általános törvények által kormányoz, melyek minden lényre egyaránt illenek és nyilván mindenek javára hozattak. Mi ugyanazon egy igazságos rendszer alá helyeztettünk, a mely hajlithatlan részrehajlás nélkül igazgattatik. Egyetlen oly áldás sem ér egyet is közülünk, mely minden testvérteremtmény javára is ne szolgálna. Nem lövel-e a fényes nap oly derült sugárt a kunyhóba, mint a palotába? Nincs-e ugyanazon dicső látvány kiterjesztve minden szem előtt? Egy nehány gazdag, igenis, monopolizálhatja az ember-művész műveit; képtárába zárhatja annak festményeit és elrekesztheti azokat a közös bámulás elől. De mik minden művészek festményei együtt véve, összehasonlitva ezen tiszta egeknek, ezen aranyos vagy sötét felhőknek, a föld és tenger ezen korlátlan kilátásainak felséges szépségeivel, melyeket a gondviselés eleven szinekkel minden nap ujra fest és összhangzó arányokban min-

den gyermekei szemei előtt kiterjeszt! Az eső csak égy kevés kegyelt mezőre esik-e; vagy a nedv bizonyos faju virágokon és fákon kivül a többiekben a keringést megtagadja-e? Némely emberek, valóban, szerencsésebbek lehetnek embertársaiknál. De ez azért van, mert hasznukra tudják forditni ama nagy törvényeket, a melyek épen ugy működnek a mások mint ezek javára. A földmives, a ki a legtermékenyebb földön a legjobb buzát termeszti, nem részrehajló bőkezüségnek köszöni sikerét, hanem a magról és talajról való tudományának és a müvelés azon törvényeinek való engedelmességének, a melyeket mindenek alkalmazhatnának. A természet részrehajlatlan a maga mosolygásában, valamint mérges pillantásaiban. Ki kerülheti ki ennek zivatarait, földrengéseit és romboló erőit? Kiért csendesiti el boszus hullámait? Ifju és öreg, jó és rosz, ugyanazon emésztő lángba burkoltatnak, vagy ugyanazon elboritó tengerbe merülnek. A vénkor és gyengeség egy kiváltságolt osztályt sem kiméInek. Kincseinket elpazarolhatjuk a betegségek és járványok elleni falak emelésére. De a gondviselésnek nincsenek kiválasztottjai. A fájdalom, betegség és halál ép ugy áttörnek az erős és gazdag sorompóin, mint a szerényéin és szegényéin. Még kevesebb különbséggel járnak ama rettenetes természeti katastrofák, melyeket a babonás félelem különös boszu kifejezéseibe öltöztet. Egy szóval a világegyetem az Isten részrehajlatlanságát tanitja. Neki mindenek számára egy törvénye, egy szeretete van.

2) Én a természetet hivtam bizonyságul, hogy az Isten mindeneknek Istene. De a külső természet nem legmagasabb kijelentése Istennek. A vallás a közös atyát olyannak jelenti ki, mint a ki müködik az emberi lélekben és saját szellemét közli az emberrel. S vajjon szeszélyesen megszorittatik-e az Isten ezen szellemi ereje? Kizáratik-e avagy csak egy emberi lény is ennek befolyása alól? Isten szelleme, mint ő maga, nem ismer határt. Nincs oly lélek, a melyhez ő nem beszél, nincs oly emberi szállás, a melybe ő legjobb adományaival be nem hatol. Különösen megczáfolják Isten szellemének helyhez kötött vagy részletes müködéséről való fogalmát a kitünő szentek, emberbarátok és szellemes emberek történetei. A szegények kunyhóiból, magából a bün fészkeiből, a tevékeny foglalkozás zajából származtak azon emberek, a kik teljesek levén szellemi adományokkal, a világ vezetői, vigasztalói, világosságai és megujitói lettek. Egy halász-bárka volt az a galileai keskeny tengeren, melyről az Isten egyetemes vallá-

sának leghathatósabb szolgái előhivattak. Ezek szerény szavaira most buzgón figyelnek az iskolában, templomokban és az egész civilizált kereszténység palotáiban. Ez nem is volt különös eset. Ebben csak egy egyetemes törvény illustrálását látjuk magunk előtt. Ebből megtanuljuk, hogy az Isten hat az emberi lelkekre minden időben és helyeken és hogy az emberek minden sorsban és körben részesülnek az ő ihletettségében. Ezen ténynek meglepő példája van jelenleg előttünk azon nagy reformban, mely egész nemzetünket izgalomban tartja.*) Kik most a mi országunkban a mértékletesség legtevékenyebb szószólói? Nem a vallás papjai, nem azok, a kik sohasem mentek tulságba. Épen magából a mértékletlenség posványaiból, a részegitő italok gőzétől füstölgő korcsmákból támasztott Isten tanubizonyságokat ezen bün ellen. Ajkak, melyekből tegnap a részegség ugy öntötte az esküt, mint pokolból a hangokat, ma az erényhez való visszatérésre kérik a vándorokat. Felpuffadt arczok, melyekről a kicsapongás egykor letörölte az emberiség vonásait, most nyájas rokonszenvtől sugaraznak, valamint azok, a kik csak az imént földrészeggé itták magokat, régi társaikat tartóztatják vissza attól az uttól, a mely romlásra és dicstelen halálra vezet. A miveltek és tekintélyesek, a rendesek és józanok lakásaira szoritkozik-e tehát az Isten szelleme? Nem látjuk-e miként lépik ő bé a vétek és szégyen legalsóbb kunyhóiba s ott az igazság és szentség papjait találja?

III) Miután röviden megvizsgáltam az Isten részrehajlatlan és egyetemes szeretetének ezen egyszerü, de döntő bizonyitékait, megkisérlem ezt az elvet magunkra alkalmazni. Nekünk nem azon különös czélért van szükségünk e tanra, a melyért Pál használta. De maradnak más különbségek az emberek közt, rang és állapot, nemzet és szin, jellem és miveltségbeli különbségek, a melyek alapján az emberek elválnak egyik a másiktól. Minő idegenség, hidegség, tartózkodás és szivbeli keménység; minő önmagasztalás és elzárkózás származnak gyakran ezen különbségekből, melyeket arra rendelt az Isten, hogy kölcsönös függést teremtsen és szorosabban egymáshoz füzzön! Az idő ezen bizonyitékoknak most csak kettejével engedi meg, hogy foglalkozzam.

1) először is azt kérdem: Isten csak a gazdagok atyja-e? Nem atyja-e egyszersmind a szegényeknek is? Mily hihetetlenül tul-

*) A vashingtoni mértékletességi mozgalom.

becsülik az emberek a külső állapot különbségeit. A szerencsések hajlandók ugy érezni, mintha ők az elhagyottakkal nem egy nemhez tartoznának. De az ég és föld tulajdonosa előtt, a kié minden világok kincse, mily jelentéktelennek kell lenni a legnagyobb fénynek és bőségnek! Vajjon a végetlen szellem, különös tartozkodási helyéül a palotát választja-e fényes termeivel, gazdag szönyegeivel, megrakott asztalaival és csillogó lámpáival? Vajjon el kerüli-e a kunyhót rongyos falaival, agyag padozatával, a félig éhenhalt gyermeksereg sirásával, fárasztó gondjaival és rosszul jutalmazott munkájával? Ellenkezőleg, ha Istennek van egy kiválasztott helye a földön, vajjon az nem a türelmes, zugolódás nélküli, bizalmas és erényes szegénység szerény hajléka-e? A föld legnemesebb szellemei közül mily sokan állottak elé az elnyomottak hajlékaiból, a szük körülmények szigoru fegyelméből! Hangok, a melyek nemzeteket megreszkettettek, kiskorukban nem ritkán alamizsnáért könyörögtek. A szellem emberei, kiknek müvei világosságot árasztottak a földre, idegenek szivességének köszönték neveltetésüket, és korai életök a csupa létért való reménytelen küzdelem volt. De miért fejtegessük tovább, mit a legnagyobb szentek, tudósok, költők, államférfiak és ember-barátok számtalan életirói tanusitnak? Vegyük ezekhez még csak a legfőbb bizonyitékot. Mikor Isten a maga szeretett fiát a világra küldötte, szólitott-e fel épitészeket és müvészeket, hogy számára fényes palotát emeljenek? Nem tanulhatjuk-e még most is az isteni bölcseségnek egy leczkéjét a bethlehemi jászoltól? Templomainkban megünnepeljük a Jézus születésének ezt az esetét. A költők énekelnek róla. Festők illustrálják. De megemlékezünk-e róla, mikor az utczákon koldusokkal találkozunk, vagy a tatarozott ablaku, lyukas fedelü és füstős falu kunyhók mellett elhaladunk?

2) Még egyszer kérdem, Isten egyedül a jók Istene-e, vagy nem Istene-e egyszersmind a roszaknak is? Hihetjük, hogy Isten, bizonyára, különös helybenhagyással tekint a szentre, őszintére és önérdek nélkülire. De nem kiván szellemi tökélyt és örökös boldogságot ezek számára inkább, mint a legromlottabbaknak. Sőt ugy látszik, hogy a szentirás ugy irja le az Istent, mint a ki a rosz iránt különösen érdeklődik. Jézus az Istennek az elesettek iránti szeretetét a pásztorról való példabeszéddel illustrálja, a ki száz juhából egyet elvesztvén, elhagyja a kilenczven kilenczet, hogy az elveszett után menjen, és hozzá teszi: „Több öröm van az égben

egy megtérő bűnösön, mint kilenczven kilencz igazon, kiknek nincs szükségök megtérésre.“ A jók nem nyelik el és nem szabad nekik elnyelniök az Isten szeretetét. Mert a gonoszokban a jóságnak ugyanazon képességei vannak. Minden emberben, habár elrejtve is, a szeretetnek és szentségnek egy végtelenül értékes csirája rejlik, a mely kifejtésre vár. És a mindeneket látó szemre nézve ez soha sem vesz el. Ez kifejezhetetlen szeretetet ébreszt fel. Igen! Isten szereti a legroszabbat is. Mi, a mi képzelt tisztaságunkban visszavonulhatunk tőlük; megérintésüket a magunk beszennyezésének gondolhatjuk és igy szólhatunk: „állj félre.“ De Isten igy szól a maga elvetett gyermekéhez: „Jer közel.“

Lehet, hogy én olyanokhoz beszélek, a kik nagy vétkeket kikerültek. Áldjátok az Istent boldogságtokért. Örvendjetek a kedvező körülményeknek, melyek biztonságtokra összetalálkoztak. De ne hidjétek, hogy Isten kizárólag a ti Istenetek. Ne emeljetek áthághatlan falat magatok és az elesettek közé. Még akkor is, ha mind belsőleg, mind külsőleg tiszták vagytok is, ha az önhitségtől szabadok vagytok is, nem külső inditó okok, minők a szokás, vélemény és érdek, hanem a rosztól való mély irtozás által: ne képzeljétek magatokat az Isten különös választottjainak. Közülünk ki igényelhet ily különös kedvezést a tiszta erények alapján? Mennyi ingadozó lépést nyomozhatunk hátrahagyott életünkben, mennyi botlást, mennyi tétovázást és mennyi esést! Nem emlékezhetünk-e vissza oly kritikus perczekre, mikor, ugyszólva, csak a körülmények határoztak jellemünk és magaviseletünk felett, mikor, ha az alkalom kedvezett volna akaratunknak, mi is az eltaszitottakhoz csatlakozhattunk volna. Nem érzed-e magadban, hogy a mi vagy, az Isten kegyének köszönöd, a mely gyakori gyarlóságaid között nyomon kisért; az ő szelleme belső fenyegetéseinek, a barátok intő szavainak, a kiket az ő gondviselése helyezett ösvényed körül; eseményeknek, melyek megfontolásra ösztönöztek, szent gondolatoknak és meggyőző véleményeknek, a melyek, nem tudod honnan, a te lelkedbe leheltettek? Ki tekintheti át a maga történetét a nélkül, hogy megszabaditását ne az Isten kegyének tulajdonitsa? Melyik őszinte ember nem érzi közös tapasztalat és közös természet által magát saját nemének reformálására kötelezve? Egy igazán jó ember, igenis, tudni fogja, hogy ő jó; nem gyakorol öncsalást, öntudattal bir előmeneteléről és háladatos érette. De elismeri, hogy azzá a mi, az Isten

véghetetlen jóságába helyezett bizalom által lett. És az ő felsőbbségét nem igyekszik felfuvalkodottan magának tulajdonitni. Tudja, hogy egy, a magáénál magosabb erőre való támaszkodás által emelkedett. Tudja, hogy ezer kétségek közt, az önvád és töredelem perczeiben miként tartatott fenn az Isten ama szabad szeretetében való bizalom által, mely a legméltatlanabbat sem hagyta el soha. Az a nagy igazság, hogy Isten atyai szeretete még az érdemetlenekre is kiterjed, a jó embernek a roszszal való küzködésiben kezdettől végig erőssége. Saját győzelmei által megtanulja hasonló diadalokat remélni a leginkább eltévelyedettektől is. Erénye, miután azt ezek szerint ugy tekinthetni mint Isten munkáját, melyet ő sok tökélytelenség közt hozott létre, szövetségi kötelék lesz a bűnösökkel. Saját szellemi története megmutatja neki, hogy oly élő erély van az emberi lélekben, melyet a vétek, bármily halálos is, meg nem semmisithet. Senkiben sem kételkedik. Mindenekkel a közös atya szeretete szerint bánik. Előtte Isten nem egyedül a jók, hanem a roszak Istene is.

Midőn én a roszak iránt tartozó gyöngédségről igy beszélek: nem kivánom a vétket szépitni, vagy az erény és vétek közti különbséget eltörölni. A különbség lényeges. Nekünk soha sem szabad összetévesztenünk azt, a ki elvből cselekszik, azzal, a ki a szenvedély rabszolgája. Az a csalfa udvariasság, a mely mindenekkel egyaránt bánik, árulás az Isten iránt. Boszusággal kell a nemtelenekre tekintenünk. De a boszuságnak azzal a komoly kivánsággal kell vegyülnie, hogy a roszat tevőt megtéritsük. Tudjuk, hogy a komoly megfeddésnek gyöngédséggel való ilyen egyesitése lehetséges, mert ezt gyakoroljuk gyermekeink, rokonaink és barátink iránt, midőn férre lépnek. Gyülölnünk kell a vétket, akár magunkban, akár azokban, a kik nekünk legkedvesebbek. De a mint szeretjük önmagunkat, midőn legkeserübb szemrehányásokat is teszünk magunknak: ugy szeretnünk kellene hibázó ember-társainkat is, midőn vétkeikért komoly ábrázattal és keményen megfeddjük. Valóban, az egyedül igaz szeretet a roszak iránt az, a mely irtozzik hibáktól és bennök hasonló irtozást igyekszik fölkelteni. A szeretet ugy át tudja járni a lelkiismeretet, mint egy kétélü kard. — A boszúnak semmi erőszakossága sem oly nagyjelentőségü, mint a szeretet szelid megfeddése. A gyöngédség, mely az istentelenséget menti, a kegyetlenség legrosszabb formái közé tartozik. Midőn Isten sohase hiányzó könyörülettel tekint a gonoszakra, és az erényhez való megtérésöket

kivánja, rettentő itéletet bocsát a töredelmetlenekre. És a mi körünkben nekünk ugyanazon kibékithetlen gyülöletet kell éreznünk és kifejeznünk minden rosz tett iránt. Én nem kérek semmi beteges érzelgést a bűnbe esettek számára. Én nem akarnám lefegyverezni a minden ember kebelében ülő birót. Ez a belső jós ritkán mond igen szigoru itéletet a vétekre. Mi magunkat és másokat nagy készséggel mentegetjük. A megsértett erény igazi hangja ritkán hallszik ebben a csalárd világban. A lelkiismeretet soha sem szabad elhallgattatni. Mindazáltal Isten nem hagyja el a legroszabbakat se. Ő azoknak is atyjok marad és azok az ő halhatatlan gyermekei. Ő mindig örömmel fogadja, ha visszatérnek az ő hűségére, hogy a tisztaság és világosság angyalai lehessenek. Ezt az igazságot soha se feledjük el. A gonoszság semmi mértékének sem szabadna minket embertársainktol elidegenitni vagy az emberiség kötelékét elszakitni. Soha se keményitsük meg sziveinket testvéreink ellen, bármily nemtelenek is legyenek. Megtérésükért könyörögjünk komolyan és örvendjünk, ha minden szellemi segitséget, bátoritást és vigasztalást adhatunk nekik. Igy gondoltam megvilágositni ezen két alkalmazás által az Isten egyetemes és részrehajlatlan szeretetét.

És most bérekesztésül kérdezzük meg magunktól határozottan: mi volt a zsidók bűne, mely ellen az apostol oly komolyan tiltakozott? mi volt az, a mi templomukat porba döntötte, Jeruzsálemet romhalmazzá változtatta s nemzetöket, mint a polyvát az egész földön szétszorta? az az ők kevély elkülönzésök saját nemöktől. Bűnök az volt, hogy az Isten kizáró kegyelmét maguknak követelték, hogy embertársaikat egyenlő jogokba fogadni nem akarták s az Istennek minden gyermekei iránti részrehajlatlan szeretetét tagadták. S vajjon ugyanaz a szellem nem ugyanazt a romlást hozza-e ránk? A magunk elválasztása nemünktől szellemi halál? Annyi mintha egy tagot a testről levágunk; az elválasztott tagnak el kell veszni. Nem kérdés mi választ el embertársainktól, legyen az rang, gazdagság, müveltség, lángész vagy épen erény, ha jó tulajdonságaink vagy jó tetteink elválasztanak a nemünkkel való rokonszenvtől, azok a mi romlásunk lesznek. Semmi sem oly gyülöletes az Isten szemében, mint az a kevélység, a különbségnek az a képzelt szelleme, az a felfuvalkodott lenézése másoknak, a mi arra viszi az embereket, hogy nagyitsák a mi helyzetökben, értelmökben vagy jellemök-

ben különös, és ezt magok és az emberiség közé választófalul emeljék. Jézus semmi tulajdonságot sem gyülölt és kárhoztatott oly szigoruan honfitársaiban, mint ezt az elkülönző kevélységet. Még az érzékiség legnagyobb kicsapongásai sem bántották őt annyira, mint a pharizeusok szelleme. A pharizeusok szelleme még most is ezer alakban él. Ez a szellem az, a mely valamely különös előny, külső nyereség vagy belső szerzemény alapján igy szól a kevésbé jogosulthoz: „állj férre.“ A kereszténység azt kivánja tőlünk, hogy minden emberben ismerjük meg ugyanazt a halhatatlan szellemet, az Istenség ugyanazon csiráját s az Isten ugyanazon képét.

Az egyetemes emberiség ezen szelleme épen a lelke a mi vallásunknak. Ennek égi hatalma még eddig alig érezhető. Ezért van hogy a kereszténység áldásai közül oly kevés jelenik meg a kereszténységben. Fájdalom, mi nélkülözzük az emberiességet. Mi beszélünk róla, mi valljuk azt, de lényeges elveinek jellemünkben és életünkben ellene mondunk. Mi válaszfalakat emelünk magunk és embertársaink közt. Csekély különbségeket nagyra fuvunk. — Szerződésszerü szokásokkal körül kerteljük magunkat. Kemény küzdelem nélkül, ha akarnánk sem törhetnénk át ezen akadályokon az egyetemes szeretethez. Szokásaink megrögzött gondolkodás és cselekvésmódunk, a társadalom modora és divatja, mind, mind akadályoznak minket ebben. Öntudatlanul is folytonosan megsértjük az ember legmagasabb jogát, azt a jogot, mely azt követeli, hogy ugy tekintsük őt és ugy bánjunk vele, mint Isten gyermekével. Az ember legnemesebb rokonsága tényleg tagadtatik. A nagy világosság, melyben ezt a köteléket tekintenünk kellene, még csak alig is pitymallott fel ránk. Minő újjászületés fog lenni az az egész társadalomban, midőn az emberek megtanulják teljesen hinni egy égi atyával való szellemi rokonságukat! Mi birjuk ezt az igazságot szavakban. Ki érzi ennek elevenitő hatását? Midőn mint valóság tünik fel a társadalmi életben, akkor át fogja alakitani a világot. Akkor lesz új ég és új föld teremtve. Akkor lesz a mi nemünk békés és boldog családdá, igaz gyermeki szeretet által vezérelt imádok templomává. A társadalom minden más reformjai fölöslegesek. Mindaddig, mig az emberek szemei meg nem tisztulnak, hogy egyik a másikban, még a leginkább elsülyedettben és elesettben is, az istenségnek egy sugarát, az Isten képének egy visszatükrözését, amaz erkölcsi és szellemi természetet lássák, melyben

az Isten müködik s azt égi kegyével és halhatatlan élettel támogatja; a mig igy az égi atyát minden emberi gyermekeiben meg nem ismerik és nem tisztelik: mindaddig a közösség igaz köteléke hiányozni fog ember és ember s ember és Isten közt. Mindaddig a törvény és udvariasság minden formái alatt bizalmatlanság és egyenetlenség, kevélység, féltékenység és gyülölet lopodzik az egyesek szivébe, a házi életbe, a szomszédok társalgásába, nemzetek politikájába és ezt a szép földet a pokol képmásává változtatják. De jőni fog egy jobb nap. A menyország közel van. Habár lassan is egy tisztább kereszténység foglalja el a helyét annak, a mi most csak nevét viseli. Nem lehetünk-e mi ezen jobbnak hirnökei? Üdvözöljük szivünkkel! Életünk mutassa annak szépségét és hatalmát.

Az atya szeretete az emberek iránt.

Luk. XII. 7. „Még fejetek hajszálai is mind meg vannak számlálva".

Hogyan kell teremtőnkkel élnünk: mint idegeneknek vagy mint gyermekeknek? Hogyan imádjuk őt: mint hozzánk közel vagy mint tőlünk távol levő lényt? Minő viszonya van hozzánk: mint egy messze távolban élő uralkodónak, kinek nincs közvetlen és különös gondja az egyesekre, vagy mint egy atyának, ki nem csak az egész családra gondot visel, hanem annak minden egyes tagjára egyformán kiterjed örködése?

Ezek nagy kérdések, szerencsénkre azonban vallásunk kielégitő feleleteket ad rájok. Bármily határozatlanok legyenek is a természet tanitásai e kérdéseket illetőleg; bármily kevéssé tudja is a magára hagyatott józan ész egy folytonos és minden egyes teremtményre kiterjedő gondviselés igazságát megállapitani; bármily szigorunak látszik is a világegyetemben uralkodó rend, melynek a magán érdekek alá vannak rendelve: mint keresztények, mi mégis meg vagyunk arról győződve, hogy Isten, az egyetemesről való kormányzatában az egyesekről sem felejtkezik el, hogy ő nem csak minden értelmes lénynek, hanem átalában minden teremtménynek atyja.

A bölcseségnek a legtökéletesebb foka — a mi a mindent tudó elme sajátja — hogy a világon élő lények ügyeit és minden egyes tagnak az érdekét egyszerre felfogja, hogy egy egyetemes uralkodó széles látkörét egy atyának minden aprólékosságra kiterjedő és gyöngéd gondoskodásával egyesitse. Ezt teszi a mi Istenünk. Ő a mindenség Istene és mégis az én Istenem. Ugyan abban a pillanatban áthatja az eget és a földet, gondoskodik a megszámlálhatlan teremtmények fentartásáról, fejlődéséről és növekedő boldogságáról; jelen van velem, s épen ugy ismeri jellememet, cselekedeteimet, szükségeimet, megpróbáltatásaimat, örömemet és reményeimet, mintha én volnék szeretetének egyedüli tárgya.

Mindnyájunknak lényeges érdeke, hogy elménkben ily nézetet tápláljunk Istenről. Arra kell törekednünk, hogy róla való felfogásunkban a részletes és egyetemes gondviselés fogalmát egyesitsük. Egyfelől nem szabad az ő szerető gondoskodását szükebb körre szoritnunk, mintha csak egyedül ránk figyelne; sem pedig azt gondolni, mintha csak csupán velünk tenne jól. Mert ez a feltevés megfosztaná az ö végetlenségétől s homályt vetne határtalan jótéteménye fényére. Az ilyen nézet a vallást az önzés dajkájává tenné s a legfőbb lénynyel való összeköttetésünket önérdeküvé változtatná. Sohase kisértsük meg Istent monopolizálni. Sohase képzeljük, hogy Isten azért létezik, hogy csupán csak a mi egyéni szükségeinket intézze. Egy pillanatra se feledjük az egyetemeshez való viszonyát. Imádjuk őt ama kifogyhatatlan jótéteményiért, melyekkel gazdag tárházából megszámlálhatlan teremtményeit szüntelen elárasztja. De másfelől vigyázzunk, nehogy a végtelen lényről való nézetünknek ilyetén kiszélesitésében ama viszonylagos igazságot szem elől eltévesszük — hogy ámbár a mindenség összes lényei az ő gondoskodásának tárgyai, hogy az ő szelleme átöleli a világegyetemet — mégis ép olyan figyelemmel van iránt unk, mintha a világegyetem megszünve létezni, csak mi maradnánk életben élvezni az ő teljes gondozását. Istennek hozzánk való viszonya nem kizárólagos, hanem mindent magában foglaló. A végetlen elmét ne a miénk szerint itéljük meg. Azért, mivel mi gyarló emberek, midőn egy város, község vagy nemzet kormányzását vezetjük, elmellőzzük az egyesek ügyeit abbeli gyengeségünk miatt, hogy az összest és részletest nem birjuk egyszerre áttekinteni, ne gondoljuk, hogy a végtelen szellem sem bir reánk folytonos gondot viselni, mivel gondviselése a végetlen szellemvilágba terjed ki. Ne képzeljük, mintha cselekedeteink mellőzve és feledve lennének a megszámlálhatlan teremtmények sokasága miatt, melyeket Istennek kormányoznia és szeretnie kell. Sohase aggódjunk azon, hogy szükségeink el vannak felejtve, mivel roppant nagy azok száma, kik a közös Atyához folyamodnak és hogy végetlen nagy a családja, melyről gondoskodnia kell. Sohase véljük, hogy a mi jellemünk és egyéniségünk jelentéktelen érdekü, mivel nagyon sok a magasabb tulajdonokkal és erényekkel birók száma, a kik az adakozó király figyelmét magokra vonják. Ha csak mi volnánk is egyedüli teremtményei a világon, akkor se gondolhatna ránk állandóbban és gyöngédebben; akkor se tudna szigorubb lenni kötet

lességeink elhanyagolása miatt, vagy nagyobb örömet érezni az igazságossághoz való hüségünkért.

Az emberi elme, mely hajlandó Istent saját maga után mérlegelni, mindig nehézségre talált az emlitett két nézet egyesitésében. Ezen tulajdonságánál fogva több Isten imádásába esett. Az embereknek szükségük levén Istenre, ki saját érdekeik fölött örködnék és félve, hogy a mindenség atyja nem venné őket figyelembe, alsóbb rendü istenségeket találtak fel — Isteneket egyes országok és nemzetek számára, sőt családi Isteneket is minden ház számára, hogy azokban oly felsőbb hatalmat birjanak, a kinek védelme alá helyezhessék gyengeségeiket. A keresztények között is ép ez a nehézség létezett és még ma is ez észlelhető. E nézetnek tulajdonitható a szenteknek az Istenek sorába emelése a katholikus egyházban. Sőt a protestánsok között is sokan vannak, kik az egyetemes atyát egyesek Istenévé teszik és az ő áldásait csak saját felekezetük számára követelik, mintha attól félnének, hogy az ő kegyének egy részét elvesztik, ha azt hiszik felőle, hogy az egész emberi nemhez épen olyan kegyelmes, mint irántuk.

I) Abban nincs semmi következetlenség, hogy az Istennek részletes és egyetemes gondviselésében egyszerre higyjünk. Ő örködhetik az összes felett és mégis minden egyes felett, mintha minden egyes egyetemes volna. Az igazság nagyon egyszerü, mely minket annak felfogásában segit, hogy Istennek figyelme nem kerüli ki az egyeseket, az összes mindenség fölött való örködése miatt. És ez igazság a következő: ugyanis, az egyén az élő (szerves) egésznek egy élő (szerves) része — lényeges kapcsolatban egymással — kölcsönösen hatva egymásra, elfogadva és viszonozva a jót gyarapodásuk és erejük arányában. A világegyetemnek ilyszerü alkotásából következik, hogy az egész a részek gondozása által tartatik fenn és tökélyesül. Az egyetemes jó az egyéni jóval szoros kapcsolatban van. Ugy hogy az egyiknek felügyelete maga után vonja a másikét, valamint az egyik elhanyagolása mindkettőnek az elhanyagolását. Minő alapon gondolnám azt, hogy Isten figyelmen kivül hagy engem, mivel oly roppant nagy családra kell gondot viselnie? Hiszen én is ehez a családhoz tartozom. Engem is élő kötelék füz ahoz. Szüntelen befolyást gyakorlok reá. Alig végezhetek valami cselekedetet, mely következményeiben csupán enmagamra szoritkoznék.

Másokra is kihat az, hogy én mi vagyok, mit mondok és teszek. És emezeknek is meg van a maguk befolyási körük. Ugy, hogy egyes cselekedetem tágas körben terjedhet s hathat egy egész nemzetre vagy az emberiségre. Vétkem által hozzájárulok a romlottság terjesztéséhez a világegyetemben. Erkölcsi romlottságom által sokakat megszomoritok. Mig másfelől az erényben való tökélyesülésem által fajomnak boldogitójává lehetek. Minden uj igazság, melyre eljutok, az emberiségnek egy fényesebb világossága lehet. Nem kell tehát azt képzelnem, hogy Istennek irántam való érdeklődése kisebbedik, mivel az a szellemvilág végtelen sokaságára is kiterjed. Ellenkezőleg, Istennek már csak azért is inkább kell érdeklődnie irántam, mivel másokra is ép ugy befolyást gyakorlok, mint enmagamra. Én az emberiség nagy családjának tagja vagyok; s nem tökéletesedhetem vagy szenvedhetek a nélkül, hogy hatáskörömben jót vagy roszat ne terjesszek. K. H. Ne gondoljátok, hogy titeket Isten számba sem vesz, mivel megszámlálhatatlan azok száma, kikről gondoskodnia kell. A különböző eszközök egyike, mely által számos gyermekeiről gondoskodik, az ők előhaladásuk munkálása. A mások, valamint saját magatok érdekei azt kivánják, hogy a mindenség atyja előhaladástok fölött örködjék. Mert épen a mily mértékben bölcsek, hasznosak és boldogok vagytok: abban az arányban váltok az egyetemre áldást hozóvá. Ne csüggedjetek el, tehát, midőn a teremtmények sokaságát szemlélitek magatokat körül, s midőn meggondoljátok, hogy ti a milliók között csak egyet tesztek; mert ezen millióknak lényeges érdekei minden egyes érdekeivel közösek. Ti, mint egyének, jót vagy roszat áraszthattak magatok körül s a következő nemzedékekre végetlenül.

A fennebbi észrevételekből láttuk, hogy azon benső és lényeges összeköttetés alapján, mely az egyén és egyetemes közt létezik, önként következik, hogy Isten, midőn minden egyes személyről gondot visel, akkor az összesről is gondoskodik; továbbá, hogy Istennek átalános és részletes gondviselése között teljes összhangzat van. A teremtmények ugyanazon lényeges összeköttetéséből én egy más bátoritó nézethez jutok, a mely szintén hasonló eredményre vezet. Ebből azt tanulom meg, hogy Istennek összes teremtményeihez való figyelme — távol attól, hogy tőlem megvonja — épen azaz eszköz, melylyel saját javamat előmozditja. Minthogy a mindenség atyjának nagy

családjával eredetileg összeköttetésben vagyok: világos, hogy az én boldogságomra szolgál, ha az a család örködés alatt áll és jóllétnek örvend. Tegyük fel, hogy a teremtő körültem mindenkit elhagyna azért, hogy egyedül engemet boldogitson, vajjon én nyernék-e Istennek ezen kizárólagos gondoskodása által? Az én boldogságom a körültem levőkével közös és azokéból származik, e szerint Istennek mások iránt mutatott kegyességét én is élvezem. Ez nem elmélet, hanem gyakorlat által szentesitett tény. Fajunk előhaladásából az áldások ujabb nemében részesülünk mindennap. Különböző egyének tudományos buvárlatai, felfedezései és művészetei által ujabb igazságok ismeretére jutunk és mivelődünk, jóllehet amaz egyéneket az előtt soha se láttuk, sőt talán még nem is hallottunk róluk. Naponként élvezünk olyan kényelmet és gyönyört, melyet távoli országokban a tudomány és mesterség előhaladása hozott létre. És a mennyiben önzetlen, tiszta és feddhetetlen jellemmel vagy emelkedettebb szellemmel és magasabb értelmi müveltséggel birunk, ezen tulajdonokhoz nem a különböző korokban élt egyes jeles embertársaink nemes példái, tettei, iratai és élete által jutottunk-e? Mennyivel boldogabb, bölcsebb és erényesebb lenne közülünk mindenik, ha a község, melyben élünk s mindazok a személyek, kikkel érintkezünk, humánusabbak és tökélyesebbek volnának! Mellőz-e tehát Isten minket, midőn másokról gondoskodik? Mi által éreztethetné Isten hathatósabban velünk áldását, mintha a világegyetemet, melyhez mi is tartozunk s melynek élő tagjai vagyunk, előbbre viszi a tökéletesedésben? Bizton elhihetjük, hogy oly közeli és lényeges az összeköttetés a nagymindenségben e mi világunk és más világok között, hogy az emberi nemre boldogság árad minden más teremtmény előhaladásából. E szerint a teremtő a mi boldogságunkról és az erényben való tökélyesülésünkről gondoskodik, midőn a látható és a szellemvilágot bölcsesége által kormányozza. Ezt a boldogságot pedig elveszithetjük s valóban, el is veszitjük vétek — önszeretet — által, mely ép oly visszatetsző Isten előtt, mint az ő teremtményei előtt. De ezt a szomoru sorsot enmagunk idéznők elő. Ilyen elkülönzés mennyei atyánk elmellőzéséből nem fog származni; mert az ő czélja mindnyájunkat együttesen boldogitni az általa megáldott világegyetemben.

II) Miután már láttuk, hogy az egyetemesről való isteni gondviselés-tan mily szépen összeegyeztethető az egyesekről való isteni gondviselés tanával, vizsgáljuk meg közelebbről annak gyakorlati alkalmazását. Gondoljunk csak rá, mily gyönyörű eszmét foglal magában! E felfogás szerint mi mindnyájan Istennek élénk emlékében vagyunk. Minden pillanatban az ő mindent látó szemei előtt állunk, és sokkal jobban ismer minden egyes személyt közülünk, mint mi enmagunkat. Perczről-perczre az élő Isten támogat minket s az ő élete, mindenható jóakarata által, állandóan egyesül a miénkkel. Pillanatról pillanatra javunkat eszközli és semminemü áldás nem jő az ő közvetlen szerető gondoskodása nélkül. Szóval a legszentebb Atya soha se téveszti szem elől jellemünket és magaviseletünket. Mindenütt jelen van, hogy törekvéseinkben, terveinkben lelkesitsen és hogy segélyt és alkalmat nyujtson szellemi gyarapodásunkra. Előtte tudva van erényünk s gyönyörködik benne; de ép ugy tudva van bününk is, a melyet elitél. Ez utóbbi nézetet tartsuk mindig figyelemben. Azért mivel Isten folytonosan közelünkben van s jól tesz velünk, ne képzeljük, hogy hozzánk való viszonya boldogságunkat biztositja, ha erkölcsileg és szellemileg érdemetlenek vagyunk arra. Az igaz, hogy Istentől csak jó származhatik; de ne feledjük el, hogy ez a jó rosszá válhatik hibáink által! Emlékezzünk ama nagy igazságra, hogy velünk született természetünknél fogva a mi boldogságunk saját őrizetünkre van bizva. Mi teljes szabad akarattal vagyunk felruházva, a mely nélkül erény nem is létezhetik. És igy enmagunknak kell elhatározni, vajjon az isteni adományok teljesitik-e feladatukat a boldogság megalapitásában, vagy pedig keserüséget és fájdalmat idéznek elő. Nem létezik olyan áldás — nem még a legdrágább isteni adomány sem — a mely hanyagságunk, visszaélésünk és roszaságunk által ne válhatnék számtalan nyomoruság forrásává. Következőleg bármily benső legyen is Istennel való összeköttetésünk, ez még nem biztositja boldogságunkat, a mi közremüködésünk nélkül.

A mi mennyei atyánkkal való benső és gyöngéd rokonságunk még a legmagasabb képzelmet is felülmulja. Ő a mi teremtőnk és megelevenitőnk, fentartónk és jóltevőnk, tanunk és biránk. Minden más lénynyel való összeköttetésünk ehez képest nagyon távoli és idegen. A legbensőbb barát és a leggyöngédebben szerető szülők is, — Istennel összehasonlitva — csak idegenek hozzánk. Nincs

arra megfelelő szó, melylyel a teremtőnek teremtményeivel való emez élő egységét hűen ki lehetne fejezni. A mi testünk nincs oly szoros kapcsolatban elménkkel, mint Isten a mi legbensőbb énünkkel. Mert a testet el lehet választani a lélektől a nélkül, hogy annak működése megszünnék; de ha Isten elhagyná gondolkozó tehetségünket, azonnal megsemmisülne. Ime, mily közel van hozzám az én teremtőm! Engemet nem csak környez befolyásával, mint a levegővel, melyet bélehellek, hanem szellemével át is hatja és élénkké teszi egész valómat. E pillanatban is általa gondolkozom, érzek és beszélek. Ennyire ismerve eme rokonsági viszony hatályosságát és terjedelmét, hogyan lehetne őt elfelejteni?

Istennel való lényeges összeköttetésünk eme magasztos tárgyára nem azért irányoztam becses figyelmeteket, hogy csak mulékony fölhevülést keltsek bennetek, hanem hogy szent és legfőbb kötelességünknek tartsuk e meggyőződést szüntelen ápolni. Ha ez az igazság gyökert ver szivünkben, akkor az életről egészen uj fogalmat alkotunk. Az olyan ember, — a ki érti, hiszi és érzi, hogy ő, mint egyén, a végetlen teremtő folytonos figyelmének tárgya és hogy a legfőbb lény személyes érdeklődéssel viseltetik, nem csak jelen boldogsága, hanem állandó tökélyesülése iránt is: a gondolatok és megilletődés magasabb honába emelkedett, a melyet az, a ki csak a kül- és változó világgal való összeköttetésünkre figyel, föl se foghat. Ha az olyan ember, ki a csupa érzéki léten kivül teljes tudatlanságban élt, az Istennek mindent átható jelenlétéről hirtelen tiszta fogalmat szerezne, helyzetére nézve sokkal nagyobb változáson menne keresztül, mint az, a ki valamelyik reggel egy egészen uj világban ébredne fel, a mely más lényekkel van benépesitve, uj szépséggel felékesitve és olyan törvények által kormányozva, a milyeneket ő soha sem ismert a gyakorlati életben. Az ilyen ember arra a meggyőződésre és biztositásra jutna, hogy végre megtalálta lelke számára azt a mindent kielégitő tárgyat, a melyhez tisztelettel, hálával, bizalommal és szeretettel közeledhetik; megtalálta az erő biztos forrását minden földi gyengesége ellen, magasabb reményeinek kiapadhatatlan tárházát, a szent érzemények, a lankadni nem tudó erély, égi öröm és végetlen jó kutfejét, melyre áhitozott. Szóval teljes átalakuláson menne keresztül.

Másfelől, a mily mértékben nem veszem tekintetbe hitetlen-

ségem miatt az Istennel való benső viszonyomat, abban a mértékben vesztem el belső nyugalmamat, a tökélyesülési vágyat és az enmagamtól való megszabadulás erejét. A jövő sötét szinben tünik fel s a remény elhagy. Olyan forma változás áll be, mint azon utasnál, a ki, midőn fellegek boritják el az eget, midőn homályos köd borul utjára, addig tapogatódzik a sötétben, mig elvesz. Az élet világossága az Istennel való szüntelen érintkezés tudatában áll. De ne várjuk a végetlen lénynek lelkünkben leendő rögtöni kinyilatkoztatását. Amaz égi hithez, hogy Isten mindenekre gondot visel, végetlen kegyelmü és szüntelen hat ránk jótékony befolyásával, csak lassanként juthatunk el. Az áldás azért nem lesz kevesebb értékü, mivel szellemi előhaladásunkhoz képest fokozatosan nyerjük. Lelkünket illetőleg soha sincs megállapodás, csakis a minden tökéletességgel biró lénynyel való egyesüléskor.

III) Hogyan juthatunk el tehát az élő Istennel való lényeges viszonyunk maradandó öntudatára? Hogyan szerezhetjük meg magunknak azt a biztos megnyugvást, hogy ő mindig velünk van, szabagságunkkal összeférhetőleg mindenben segélyt nyujt, mennyei boldogságra vezérel, az ő tökéletességének közvetlen ismeretéhez juttat s örömmel fogad szeretetteljes társaságába? Valaki azt mondhatná: „Eddigelé avval a tudattal éltem, mintha nem volna Isten. Elmém zavart, szivem hideg. Hogyan ébredjek most arra a gondolatra, hogy érezzem, szeressem és szolgáljam ez élő Istent s örvendezzek benne, a kiről ön beszél?“ Kevés idő van a feleletre, s épen ezért csak annak megmutatására szoritkozom, hogy melyik az első lényeges lépés a lelki atyához való közeledésre és vele való igazi egyesülésre.

Hitem szerint az egyik főeszköz, hogy az Isten jelenlétét biztosan érezzük, abban nyilvánul, ha mi rögtön és határozottan ellent állunk mindannak, a mit szivünkben és lelkünkben rosznak gondolunk és azonnal komolyan kezdünk engedelmeskedni az isteni akaratnak, a mint az lelkiismeretünkben megszólal. Azt mondjátok, hogy a teremtő ujabb és közelebbi megismerésére vágyakoztok. A végetlen lény mélyebb ismerete utáni eme szomjatok vezéreljen titeket arra, hogy ellenezzétek mind azt, miről meg vagytok győződve, hogy az isteni tisztasággal, jósággal és igazságossággal harczban áll. A minő arányban diadalmas-

kodtok a magatokban észlelt roszak felett, épen abban az arányban derültebb fényben látjátok lelki szemeitekkel a mennyei atyát. Sőt viszonzásul még hathatósabb erőt nyertek ellene állani a bünnek, a mely kitartó erő aztán előkészit titeket az isteni természet és jellem bensőbb ismeretére. Ez isteni ismeret megszerzése és ez a bün ellen való rögtöni küzdelem lényeges és benső viszonyban vannak egymással. Egyik sem mulhatja felül a másikat; mert Istent, mint minden jónak kutfejét, csak a mi tökélyesülő jóságunk által ismerhetjük meg. Az olyan ember, ki szándékosan elmulasztja kötelességét s lelkiismerete sugallata ellenére is Isten parancsa ellen cselekszik, a legfőbb lény megismerésére nehezen juthat el. Ezen hüséges kitartás nélkül hiában való minden imádkozás akár a templomban, akár magányban; hiában való minden vallásos olvasmány és áhitatoskodás. Ha nem akarjátok korlátozni ama vágyakat, melyeket a benső biró az isteni szellem sugallatára kárhoztat, akkor a menynyei atya előtt idegeneknek kell lennetek és azok is fogtok maradni. A rosz szenvedélyek és érzéki vágyak elhomályositják az értelmet s megtörik a szivet. Különösen fontos, — sőt elengedhetetlen — hogy önmagunk iránti engedékenységünknek s akaratosságunknak álljunk szigoruan ellent. Mig ezeknek rabszolgái vagyunk, addig soha sem foghatjuk fel Istennek igazi dicsőségét; mert az ő dicsősége a tökéletes szeretetben áll. Ha azt akarjuk, hogy lelkünk a legfőbb lény temploma legyen, melyben isteni világosság, öröm és béke lakozzanak, akkor teljesen le kell vetkeznünk azt a romlott szellemet, mely az isteni tisztasággal és önzetlenséggel harczban áll.

Ha igazán akarjátok ismerni teremtőtöket; ha azt akarjátok, hogy az ő jelenlétének tudata valóban áthasson titeket, ha az ő jóságának részesei óhajtotok lenni: akkor őszintén kezdjetek azonnal kitartó harczot mindazon szokások, szenvedélyek és vágyak ellen — legyenek bármilyenek — melyekről lelkiismeretetek azt mondja, hogy nem kedvesek Isten előtt. Nem szükség messze mennetek annak megtanulása végett, hogy az Istenről minél tisztább fogalmat nyerjetek. Legelsőbben is a kebletekbe támadó vétkes indulatokat igyekezzetek elnyomni. A mint keletkeznek: azonnal mutassatok megvetést iránt ok; szilárd akarattal, okoskodással és imádkozással diadalmaskodjatok azokon. Az ilyen lelki küzdelem, bármily jelentéktelennek látszik is, többet tehet minden más befolyás-

nál arra, hogy az Istennel benső és szeretetteljes viszonyba jöhessetek. Ezen akaraterő nélkül — melyet másként megbánásnak lehet nevezni — egy lépéssel se juthattok közelebb a minden szentek szentéhez, a szent és igaz Istenhez. E nélkül mindig végtelen távolban lesz tőletek s ugy tünik föl, mint felhőkben rejtezett félelmes Isten. Szokásban van a biblia olvasását, az isteni tiszteletek gyakorlását, elmélkedést stb. ajánlani a vallásos érzelmek felébresztésére; s ezek mind fontosak is, mint segédeszközök. Én részemről is semmi esetre se kicsinylem a vallásos érzelem fölkeltésére szolgáló emez eszközöket, sőt ajánlom, hogy gyakoroljátok mindeniket. De lelkiismeretetek meghallgatásával s a kisértések ellentállásával kapcsolatban gyakoroljátok; mert e nélkül az egyházi fegyelem bárminő eszközei is csak titeket gunyolnának ki. Azok előidézhetnek pillanatnyi hatást s gyujthatnak hirtelen fellobbanó lángot a buzgóság iránt; ámde az ilyen vallásos felhevülések és ömlengések csak helyhez és időhez vannak kötve s akkor homályosulnak el, a midőn legnagyobb szükség lenne világító fényökre s lelkünket nem árasztják el derült fénynyel s égi békével.

K. ai! beszédem folyamában kifejtettem ama nagy igazságot, hogy a végetlen Isten állandóan körültünk és bennünk van; hogy a mi mennyei atyánk személyesen érdeklődik mindnyájunk iránt; hogy a világegyetem alkotója ép oly közel van hozzánk, mint saját életünkhöz s hogy a minden jók adója szűntelen jól tesz velünk. Ez igazság megértése által a boldogság megszerzéséhez való eszköz birtokába juthattak, olyan eszköz birtokába, milyent az egész világ nem adhat s a melyet a körülmények változtával is senki el nem vehet. Ez igazság nőjjön össze a ti lelketekkel. És teremje meg számotokra a legbensőbb szeretetet és bizalmat. Ekkor igazán megtaláltátok a menedéket, meg az öröm, remény, bátorság és az erő kimerithetetlen forrásait. Egész odaadással igyekezzetek lelkeiteket feltárni a végtelen lény befolyása előtt mindaddig, mig annak teljességével bételtek. Van-e valaki köztetek, kiben egy örökkévaló atya létéről való emez igazság, ki minket állandóan támogat és megelevenit, ujjá teremt és ujjá szül, szunyadoznék; van-e valaki, a kire nézve a józanokosság, lelkiismeret, természet, hagyományok, Jézus igéi s a különféle áldások számtalan nemei hatás nélküliek lennének, hogy benne a mindenható iránt, kitől minden áldás származik, a hálaérzelmet felkeltsék? Ha van, az ilyen szivnek megátalkodottsága a világosság atyja iránt, a kitől

jön alá minden jó és tökéletes ajándék," egy napon ugy fog megjelenni előttünk, mint a milyen valóban, mint a legnagyobb bün, melyet egy szabad akarattal biró értelmes lény elkövethet. A mennyire szeretitek halhatatlan lelkeiteket, oly mértékben igyekezzetek elnyomni a rosz uralmát. Az ilyenre nézve az itélet lelki halál. Most és mindörökké az égtől kérjetek segélyt annak elnyomására. Legyen az élő Isten legfőbb a ti gondolataitokban és sziveitekben, a mint legfőbb a világegyetemben. Szenteljétek lelkeitek teljesen annak, a ki teremtette, hogy igy a ti lelketek az Isten lelkével egygyé legyen.

Az élő Istenben való bizalom.

1. Tim. IV. 10. Mi bizunk az élő Istenben.

Jelen beszédem tárgya a vallásos bizalom. Ennek elsőbben elvét, másodszor azt a jót veszem vizsgálat alá, melyet eredményeül felállitni jogosulva vagyunk. Czélom pedig az lesz, hogy az isteni élet eme csiráját minden lélekben fejleszszem.

A bizalom lényeges része az emberi természetnek. Életünket a bizalom szellemében kezdjük meg, s bizalommal ragaszkodunk szülőinkhez és zsenge korunk vezetőihez. Még előhaladott korunkban is, jóllehet számtalan csalódáson és rászedetésen mentünk keresztül, valahol meg kell akasztanunk bizalmunk horgonyát. A nélkül nem élhetünk, hogy ne legyen egy olyan lény, a kire, mint bizalmas barátra támaszkodhatunk. Átalános bizalmatlanság a társadalmi lételt elviselhetlenné tenné. A társadalomban legszánalomra méltóbb ember az, a ki nem talál senkit, kiben bizzék; a ki nem hiszi, hogy környezetében szivesség létezzék; a ki csak önző közönyt lát mindenben és gyülől mindenkit közelben és távolban. Ez általános bizalmatlanság, valóban, oly természetellenes, hogy az ép elmében soha se fedezhető fel. Ezt az esztelenség első jelének lehet tekinteni, s ha még ápoltatik, a józan ész teljes megzavarodásával végződik.

Arra születtünk, hogy másokban bizzunk, s jaj annak, a ki nem tud bizni! S mégis a bizalom is szenvedéssel jár, mert minden bizalom tökéletlen, sőt nagyon sok csalfa is. Olyan egy sincs, a melyben néha ne csalódnánk. Mily ritka e földön az olyan állandó hűség, mely fölött sem időnek, sem körülménynek nincs semmi hatalma. Majdnem mindenki annyira ragaszkodik saját énjéhez és önérdekeihez, hogy tökéletes igazságot és nagylelkűséget nem mutathat még azok iránt sem, a kik leginkább biznak benne. Megtörté-

nik, hogy legjobb barátink, — kik különben a legtisztább szándékkal vannak — a helyes itélet, meleg sziv és akarat hiánya miatt nem eszközölhetik ki számunkra azt a jót, a mit tőlük várunk. A bizalomnak addig nincs teljes nyugalma, mig meg nem találta a tökéletes lényt, kinek változhatatlan hűsége alatt a határtalan jóság biztos reményéhez erősitheti horgonyát.

Vizsgáljuk meg csak, minő öszhangzat van az isteni és emberi természet között! A bizalom elve, a mint látók, az emberi léleknek lényeges részét teszi. Életünket az tartja fenn. És mégis, hacsak embertársaink körére szoritkozunk, bizalmunk folytonosan kigunyoltatik, ugy hogy némelykor semmi névvel nevezendő emberi jóakaratra nem támaszkodhatva, meghodol a szivemésztő kétkedésnek. A bizalom tökéletes jóság után vágyik. Már természeténél fogva végetlen és változhatatlan lényt keres. És egyedül csak abban találhat nyugalmat. Természetünk Isten végett teremtetett, épen mint szemünk az Isten dicső képmásának világosságáért, a napért.

Két kérdésre hivom fel különösen figyelmeteket. Elsőben: mi a vallásos bizalom elve? Másodszor: micsoda jó az, a miért Istenben bizhatunk.

I. Az első kérdést illetőleg azt felelem, hogy a vallásos bizalom Istennek az egyes személyek iránt való atyai szeretetén nyugszik. Ez igazság felfogása és hivése az Istenben való bizalom csirájának elültetése; de ezt az igazságot, mint valóságot, nem oly könnyü a szivben meggyökereztetni. Engedjétek meg, hogy példákkal bizonyitsam be. A midőn a teremtésen végig nézünk: legelőször is az élő lények rendjében az egymásután következés törvénye ötlik szemünkbe. Az állatok és növények saját fajuk másából állanak elő, és a midőn tenyésztő erejöket bizonyos határig kifejtették, ismét megsemmisülnek. A különböző fajok fenmaradnak, de mindenik fajnak az egyedei jőnek és mennek; egy darab időre feltünnek és aztán megint elenyésznek, hogy utódaiknak helyet adjanak. Az ember is ugyanennek a törvénynek van alávetve. Születik, fokozatosan fejlődik, az aggkor bizonyos határáig eljut, aztán láthatólag hanyatlik s végre eltünik. A felhozott példák azt a benyomást tehetik a világ felületes szemlélőjére, hogy a teremtő előtt az egyénnek kevés értéke van, hogy az emberi faj fentartatik s öröklétre van hivatva, de a fajt alkotó egyének természetében, ugy

látszik, nincs semmi állandóság. Csak ugy jelennek meg a földön, mint futó fellegek által vetett árnyékok, melyeknek legnagyobb része csekély nyomot hagy hátra. Előtörnek, mint meteorok a végtelenségből s aztán a sötétség elnyeli. A szivességnek világos jelei láthatók a természet törvényében, mely alatt minden egy ideig létezik. Sok készlet áll élvezetökre rövid pályafutásuk alatt; de az a jóakarat, mely nekik lételt ad, ugy látszik, inkább hajlandó a lények végetlen sorát gyarapitni korlátolt és tökélytelen javakkal, mint az egyedeket tartós és állandó boldogságra juttatni. E nézet szerint, Isten a változatosság, sokaság és fejlődés iránt való előszeretetből csak mulékony és változó lételnek a szerzője, bármily tünékenyek legyenek is a létezésnek különböző nemei. Ha Istenről ily fogalmunk van, akkor bizalmunknak nagyon gyengének kell lenni. Méltán várhatjuk hatalmától és jóságától, hogy az emberi nem mindig fenmarad s azt még inkább, hogy tökéletesedni fog. De hogy Isten állandó érdeklődést mutasson egyesek iránt, hogy egyes lények ez örökké változó sokaságból, mintegy kivételképen, legfőbb és maradandó javakat fognak élvezni, ebben nem bizhatunk. Az iránt nem lehetünk biztosak, hogy ez vagy amaz egyén, egészben véve, teljes osztályrészese lesz a jónak; mert ámbár a természetben bőven van áldás az emberi nem számára, mégis embertársaink nagy része annyira el van zárva attól, hogy látszólag sokkal többet szenvednek, mint a mennyit élveznek.

Vannak sokan, a kik az isteni gondviselésről alkotott eme nézetnél megállapodnak: következőleg az ilyeneknek nincsen olyan bizalmuk Istenben, mely azt a nevet megérdemelné. Ezek elismerik ugyan mint a körültök levő rövid éltü sokaság szerzőjét, valamint azon ideiglenes javak adóját, a melyeket élveznek; de az egyesek iránt való atyai érdeklődését nem fogják fel. Az ilyenek Istent azokból itélik meg, a miket látnak, már pedig azok csak változók és mulékonyok. Az emberi nem előttök folytonosnak látszhatik, de az egyének folytonosságát illetőleg semmi igéretet nem látnak. E szerint kevés vagy épen semmi bizalmuk sincs Istenben a saját magok és mások részére, a mennyiben személyeknek tekintetnek. De minden egyén elméje lényegileg nagyobb, mint a milyennek mutatkozik. Egy elme sem jelenik meg a maga teljes kifejezésében vagy tevékenységében. Ellenkezőleg, a mit mond és teszen, az csak benső erejének nyilvánulása. Midőn egy genialis ember valamely műremeket alkot a müvészet vagy tudomány terén; vagy pedig a mikor egy hős vagy emberbarát nagy-

szerü vállalatra szenteli magát, ugy érzitek-e. mintha minden egyes tényező mérlege lenne az ő szellemi erélyének? A bölcsész vagy költő egy ragyogó gondolatban nem egy értelem-világot s az akaratnak élő erejét tárja-e föl előttünk, a mely a nélkül, hogy ki lenne merülve, mindig újabb és szebb alakban tündöklik? Az elme nem olyan tehetség, melyet mérlegelni lehessen, mint az anyagi erőt. Mindenik elme új inger alatt új tehetségeket fejt ki, olyanokat, mikről mások nem is álmodtak s önmaga előtt ismeretlenek voltak.

Ha ez igaz minden emberi elmére nézve, hogyan gondolhatnók, hogy kevésbbé igaz az isteni elmét illetőleg? Ki képzelheti azt, ki a roppant világegyetemet megszemléli, hogy az az értelem, mely annak lételt adott, felemésztődik, és semmi egyebet nem várhatunk attól, mint csupán azt a hatást, a melyet most látunk? Vizsgáljátok meg az élet számtalan alakjait e földön, aztán emeljétek föl szemeiteket az égre s kérdem: elhihetitek-e, hogy annak, a ki alkotta a megszámlálhatatlan világokat és a megmérhetetlen térben szép rendben fentartja, ne volna más czélja velünk, mint amaz egynapos teremtményekkel, melyeket magunk előtt látunk? Nem vagyunk-e körülvéve egy végetlen elme jelei által s nem lehetünk-e biztosak az iránt, hogy az ily elme tanácsai megmérhetlenek s arra kell irányulnia, hogy képzeletet felülhaladó jóval árasszon el? Elhihetjük-e, hogy egy ilyen lény az emberi természetet ne alkotta volna magasabb szellemi fejlődésre annál, mint a minőnek e bolygó csillagon jelenleg tanui vagyuk? Nem épen az ember jelen állapota tökélytelenségében és titokzatosságában van-e a bizonyiték arra nézve, hogy még nem látjuk rendeltetése czélját, hogy a végetlen atya határtalan jósága tervének csak egy kis részét jelentette ki nekünk, s hogy mi sokkal gazdagabb nyilvánulásait várhatjuk kimerithetlen kegyelmének, mint a milyeneket eddig tapasztaltunk?

Azon ellenvetésre, hogy az Istenben való bizalmat az által kell mérlegelnünk, a mit az emberiség tapasztalatában jelenleg észlelünk, megfeleltem. Ugyanis azt állitám, hogy az elme, s különösen a végetlen elme tulajdonképeni természetétől összehasonlithatlanul nagyobb jót kellene várnunk, mint a milyent tényleg szemlélünk. De a kétkedőnek egy más felelettel is szolgálhatok, és erre különösen felhivom figyelmeteket. Bizalmunkat — azt mondjátok — abból kell megitélni, a mit látunk. Ám legyen, de vigyázzatok, hogy

a mit láttok: igazán felfogjátok és megértsétek. Milyen ritka az ilyen pontos és mindent felfogni biró észlelő tehetség! És mégis, e nélkül micsoda merészség birálat alá venni egy végetlen és örökké élő Istennek czéljait. Bárminő teremtményt tekintsünk meg, annak valóban végetlen összeköttetései vannak a mindenséggel. Az az örökös multat ábrázolja, a melynek eredménye. És egyszersmind a végtelen jövő jelét hordozza magán, a mely felé törekszik s vezeti az útat. Következőleg, a ki nem különbözteti meg a jelenben a multat és jövőt; a ki nem fedezi fel a látott mögött a nem láttottat: nem fogja fel helyesen és nem is mondhat itéletet felette. A dolgok felszine, melyre szemeiteket vetitek, egy végetlen örvényt takarhat. S e felszint csak annyiban értitek, a mennyiben abban a titokteljes mélység jeleit alant nyomozzátok. Ti igy szóltok: „Az emberi faj egyedei gyarló és mulékony lények, születnek, nőnek és eltünnek épen mint a növények vagy oktalan állatok; és hogyan gondolhatjuk, hogy az örökkévaló Isten mélyen érdeklődjék az ily mulékony teremtmények iránt, vagy mikép higyjük felőle, hogy köteles azokat örökkétartó javakkal elárasztani!“ Bizonyosak vagytok-e tehát, hogy felfogtátok az emberi lényt, a midőn ugy beszéltek róla, mint a ki a változás és szétoszlás ugyanazon törvényének van alávetve, a melynek minden földi teremtmény engedelmeskedik? Nincs semmi mélyebb az ő természetében annál, a mit egy esetleges pillantással megtekintetek? Nincs valami olyan tulajdonság, a mely őt az alatta levő, élő teremtmények sorából kiemeli? Nincsenek-e olyan elemek benne, a melyek egy folytonos és örökkétartó létezés zálogai?

Vegyünk csak egy tényt. Minden kül változások között, nincsen-e minden embernek öntudata saját azonosságáról, és hogy mindig ugyanazon egyén? A körülte levő összes állagok összetétele és szétbomlása közepett, nem érzi-e, hogy a gondolkozó, érző és akaratelv benne egy, megoszthatatlan és szétválhatatlan lényeg marad? Nincs-e a lélekben egység, a mely megkülönbözteteti azt az anyagi tezmészet szétmáló összetételeitől? És továbbá, ez egyén változandó és mulékony elemekből van-e összerakva? Vajjon az ég és föld tünékeny látványának csupán csak visszaverődése és képmása? Vajjon csak viszhangja ama hangoknak, a melyek egy folytonos teremtésben rezegnek és elhalnak? Ellenkezőleg, ki nem tudja, hogy ő az örök igazságot felfogó tehetséggel bir, s olyan tulajdonokkal, a melyek az örökkétartó jó elérésére

lelkesitik? Nincsen-e mindnyájunknak fogalmunk az igazról, az isteni törvényről, a mely régibb az időnél, s a melyet a lélekből soha se lehet kitörölni? Nincs-e a lelkiismeretben egy olyan szózat, melyről érezzük, hogy nem elhaló hang, hanem az örökkévalónak és mindenhatónak hirnöke? Nincs-e fogalmunk a végetlen nagyságról, mely minden véges lényt magában zár; az absolut lényről, mely felett semmi változásnak sincs hatalma? Nincs-e fogalmunk a végetlen egységről, a ki ugyanaz volt tegnap, ugyanaz ma és ugyanaz lesz mindörökké? Nincs-e tehetségünk arra, hogy e végetlen és változhatatlan lény közvetlen közelében jussunk, hogy a minden tökéletességgel biró lényt imádjuk, hogy a kibeszélhetetlen jóságot szeressük? Nem birunk-e mindnyájan öntudattal a természet minden ereje fölött álló erőről, öntudattal, hogy ahoz életünkben és halálunkban ragaszkodjunk, ha mindjárt mindaz, a mi a világon leghatalmasabb és legrettentőbb összeesküdnék is, hogy attól elszakitson?

Egy oly lény természetében, mint az ember, nincsenek-e jelek a folytonos létezésről? Csak az az ő sorsa is, hogy az anyagi világ tünékeny alakjaival összevegyittessék? Van az emberi természetben egy bámulatos szenvedély — ha szabad e kifejezést használnom — a mely szüntelen az állandó és változhatatlan után törekszik s a mi által nem csekély jelét adja saját halhatatlanságának. Állandóan változó alakokkal levén környezve, az elme mindig azon tünődik, hogy e muló typusok mögött egy olyan határozott valóságot találjon, a melyre támaszkodnia lehet. A természet szüntelen változásai közepett azután sóvárog, hogy olyan állandó törvényt fedezzen föl, a melynek minden változás alá van vetve, maga pedig soha sem változhatik. Hiszen, a tudomány is ama nagy feladat megoldásán fáradozik, hogy e változás közepette az egyetemes és változhatatlan törvényt kitalálja. És mily édes öröm tölti el a bölcsész lelkét, midőn a látszólag kibonyolithatlan zavarban csak némi nyomát is fölfedezheti ama főelvnek, mely minden eseményt kormányoz! Az ember szereti az egyetemest, a változhatatlant és az egységest. Minden oldalról korlátokra talál, de épen ezek, ugyszólva, késztetik egy benső erély kifejtésére azokat átugrani. Physikai alkata csak nehány lábnyi tért foglal el, de azért gondolatával végtelenségekbe szárnyal. Az idők perczeiben, árjában él, és mégis hátra- és eléfelé is az örökkévalóságba tekint. Igy a

létezésnek épen e korlátozottsága kelti fel benne egy határtalan és végnélküli élet eszméjét. Vethettek-e egy futó pillantást még csak egy ilyen lényre is, mint ez, és mondhatjátok-e, hogy ti nem láttok semmi egyebet egy mulandó pálya világos jelénél? mondhatjátok-e, hogy a faj megmaradhat, de az egyed meg fog semmisülni; hogy a tünékeny emberi nem leginkább megtalálja élőképét a vizgőzben, mely a tengerből felszállván, egy perczre meggyül a fellegekben s aztán elpárolog, vagy esőcseppekben újra lehull abba a mélységbe, a honnan felszállott volt? Ti abból itéltek s azt mondjátok, a mit láttok. S ugy nézitek az embert, mint a vadember néz egy jeles találmányt, a nélkül, hogy annak sokféle haszna közül csak egy is megvillanna elméjében, vagy pedig, a mint a gyermek bámul egy szépmüvészeti tárgyat. Szóval: látván nem láttok. A mi legérdemesebb az emberben a látásra, az el van rejtve előttetek. Ti addig az emberről valósággal semmit sem tudtok, a mig meg nem különböztetitek benne a változhatatlan és halhatatlan természet nyomait, a mig nem ismertek el józan eszében, lelkiismeretében, szeretetében és akaratában valami olyast, a mi Istennel egyesülve van. Ne beszéljetek a társadalmi élet csalfa látszatából meritett emberismeretetekről. Az emberi természetre vonatkozó minden ismeretetekkel, melylyel dicsekedtek, annak csak felszinét érintitek. Az emberi természet, megkülönböztető elveit illetőleg, még eddigelé egy ki nem jelentett titokzatosság előttetek.

E szerint abból, a mit látunk, nem lehet következtetni, hogy Isten nem érdeklődik az egyén iránt, és hogy benne nem lehet bizni, mint olyanban, a ki minden egyes személynek különös javát akarja. Isten minden emberi elmébe a magáéhoz rokon erőket lát: az égi boldogság és dicsőség elemeit, a melyek a menynyei atya szeretetét minden egyes lélekkel elválaszthatlanul összefüzik. És ezek az isteni elemek feljogositnak minket olyan bizalomra, a mely teljesen különbözik attól, a mely az ember mulékony létezésének felületes szemléléséből származik.

II. Most már az általam kitüzött második kérdést veszem tárgyalás alá, t. i. „Micsoda jó az, a miért mint egyének, bizhatunk Istenben?“ Egy felelet azonnal önként értetődik. Nekünk nem szabad, nem kell azért biznunk Istenben, hogy ő megadja számunkra mind ama javakat, a melyeket önkényesen, szabad tetszésünk szerint választunk. A tapasztalat semminemü felhatalmazást és felbátoritást nem nyujt arra, hogy oly jövőt alkossunk a

magunk számára, a milyen után a csupa természeti hajlamok és szenvedélyek sóvárognak, és hogy azért helyezzük bizodalmunkat az Isten atyai szeretetébe, mivel biztositékot várunk tőle eme vágyaink beteljesitésére. Az emberi élet az ilyen csalfa bizodalom által előidézett hiu remények és meghiusult törekvésekből van összerakra. Istenre nem tekinthetünk még ugy sem, mint legsulyosabb szenvedéseink elleni védpaizsra. A világegyetem törvényei, jóllehet működésükben átalában véve igen jótékonyak, iszonyu roszat hoznak némelykor az egyénre. Miért bizhatunk tehát Istenben? Feleletem az, hogy mi késedelem és egy percznyi habozás nélkül bizhatunk, hogy Isten természetünk tökélyesülését óhajtja, és hogy e nagy czél elérésére mindig olyan útakat és módokat nyujt, a melyek az ő mindentudósága és az ember erkölcsi szabadságával teljes öszhangban állanak. Csak egy igaz jó van a szellemi lényre nézve, és ez annak tőkéletesedésében található fel. Az emberek lassan jőnek rá ez igazságra, pedig ez a kulcs az isteni gondviseléshez és az élet titkaihoz. Ha a létezők változatos sorain, a melyek vizsgálódásaink alá esnek, végig tekintünk, nem ugy találjuk-e, hogy mindenik teremtmény java saját természete által van meghatározva; és nem áll-é mindeniknek a jólléte a saját typusához való tökéletesedés gyarapodásában? S kérdem, hogyan lehetne az ember is máskép boldog, mint az őtet jellemző minden tehetségének ugyanezen törvény szerint való tökéletesedése által? Igy a testi jóllét is szabad, egészséges és öszhangzatos kifejlődésétől: azaz, szervezete tökéletességétől függ s van feltételezve. Csonkintsd meg a test valamelyik szervét, vagy mozditsd el a maga helyéről s a létezés kinos fájdalommá változik. S mennyivel inkább függ a lelki boldogság a lélek összes tehetségeinek szabad, ép és öszhangzatos fejlődésétől? Az értelmi, erkölcsi, szellemi tökéletesedés, vagy más szavakkal: az akarat, lelkiismeret és józan ész erélyes működése, a mely egész szellemi természetünket önmagával, embertársainkkal és Istennel öszhangzatba hozza, csakis egyedül ez érdemli meg a jó nevezetet. Ezt tanitja a keresztény vallás. Mert azt tüzte ki végczélul, hogy a lelket megszabaditsa minden betegségtől, tulságtól, gyengeségtől és bűntől, hogy helyreállitsa a rendet annak összekötő erői között, hogy felébressze benne a kötelesség elvét, mint kormányzó törvényt, és hogy fejleszsze azt az egyetemes szeretet és tökéletes egyenesség szépségében. Ime, ezen jóért bizha-

tunk Istenben teljes bizodalommal. Bizonyosak lehetünk abban, hogy ő kész és akar is azzal minket elárasztani, hogy ő folytonosan hivogat és vezérel minket ama jó felé gondviselése és szent lelke által, a különböző megpróbáltatások és viszontagságok utján épen ugy, mint a diadalok és boldogságnál fogva; és hacsak saját akaratunk nincs teljesen megromolva, akkor semmiféle világi hatalom sem foszthat meg minket attól.

Ilyen az a jó, a miért bizhatunk Istenben: az egyedüli jó, a mely feljogosit a benne való bizalomra. Isten nem igér semmi mást, vagy kevesebbet, mint természetünk tökéletességét. Mi nem bizhatunk benne jóllétünk végett, nem tehetjük azt, a mit akarunk sikerünk érdekében; mert gyakran meghiusitja legkitartóbb munkánk eredményét és váratlanul megalázza a legbüszkébb hatalmat. Nem az egészség, barátság, tisztelet s külső nyugalom azon javak, a melyek miatt Istenben bizalmunkat helyezhetjük. Még csak egyetlenegy világi boldogság sincs biztositva számunkra. És ez jól is van igy. Istennek külső ajándékai — melyek csupa árnyékok, mint a boldogságé — hamar eltünnek, és azok mulékonysága jelenti ki, ellentétül, az egyedüli igaz jót. A józanész és lelkiismeret, ha csak szavukra hallgatunk, meggyőznek minket a felöl, hogy minden külső emelkedés benső nemesség nélkül csak hiu látszat; hogy a legsikeresebb pálya lelki épség gyarapodása nélkül nem egyéb egy hosszura nyult betegségnél, a szenvedélyek és vágyak egy szokásos lázánál s inkább halál, mint élet; hogy nincs állandó hatalom, tartós béke egyébben, mint az igaznak tántorithatlan elveiben; hogy nincs igazi uralkodás más, mint saját szellemünk kormányzása; nincs valódi szabadság, csak a határtalan, önérdek nélküli szeretetben, és nincs teljes öröm másban, mint élő létezésében ama végtelen jelenlétnek, felségnek és jóságnak, a kiben élünk, mozgunk és vagyunk mindnyájan.

Ez a tökéletes jó, ha keressük, ép oly biztos, minthogy Isten létezik. Ebbe helyezzük bizalmunkat. Ha magam körül tekintek, nem látok semmi olyat, a miben bizhatnék. Mindenfelöl csak a nyugtalan oceán habjait s az enyészet nyomait szemlélem. De a mulandó létezés eme világa közepett mégis van egy halhatatlan természet. És ez: az emberi lélek; a ti lelketek, az én lelkem, minden emberi lény lelke. S erősen hiszem, hogy ez halhatatlan; mert isteni ereinél fogva rokon az atyával. Ezt a lelket, meggyőződésem szerint, azért teremtette, hogy önma-

gának dicső képmása legyen, hogy szembe szálljon minden roszszal s azokat mind legyőzze, hogy keresse szüntelen és megtalálja a jót, hogy engedelmeskedjék az igaz örök törvényének, melyet az Isten saját akarata is megerősit. Én Istenben ezen végetlen jóért bizom. S nem ismerek semmi más jót ezen kivül, a mi végett bizzam benne. Vegyétek el ezt s akkor nem érdemes élni sem nektek, sem nekem. Ezentul a mi létezésünk czéltalan lenne; a világegyetem pedig csak erőpazarlásnak látszanék.

Ha a kétkedő az emberi természet jelenlegi alantias fejlődésére mutatna, ha azt kérdezné tőlem, hogy minő igéretet látok a léleknek egy magasabb állapota iránt, a mi bizalmam tárgya: azt válaszolnám, hogyha nem volna kielégitő felelet e kérdésre, még akkor is biznom kellene. Mégis hinnem kell, hogy a milyen bizonyos egy tökéletes Isten létezése, ép oly bizonyos, hogy az ő czélja nem lehet más, mint a tökélyesités, és hogy előbb vagy utóbb legmagasztosabb müvére — az emberi szellemre — hatással kell lennie. Hinnem kell tehát, hogy ha valóban isteni tehetségeket adott, azokat fejlődhetés végett kellett adnia. Nem hihetem, hogy a lelkiismeretet azért adta volna csak, hogy étvágyaink, kivánságaink által elnyomjuk; hogy a józanész fáklyáját s a jóság iránti nemes vágyat csak azért gyujtotta volna meg, hogy a kétségbeesés éjjelében kialudjék. De az emberi nem jelenlegi alantas állapotjából meritett ellenvetésekre is van még egy feleletünk. Hát alantas helyzetében is nincsen senki, a ki a jó magas czélját az emberi természetben feltüntetné? Nincs senki olyan, kiben a szellem diadalmaskodik a testen, kiben a szeretet isteni elve legyőzi az ént; nincs senki, a ki előtt a kötelesség szózata a legtisztább, legmeggyőzőbb és a legparancsolóbb minden más szózatnál; nincs senki, a ki előtt Isten egy dicső valóság és a ki erős, nyugodt, derült és vidám tud lenni az ő mélyen érzett jelenlétében? Nincsenek olyanok, a kik ugy szeressenek, mint Jézus szeretett, és a kik ugy tudjanak szenvedni és meghalni fajukért, mint az ember fia? Igenis, léteznek ilyen emberek. Ezek azok, a kik kijelentik nekünk természetünk valódi czélját, azt a jót, a melyre egyenkint és mindnyájan rendelve vagyunk. Igaz, hogy az emberi természet jelenben fejlődése nagyon tökéletlen fokán áll. De azért mégis hiszem, hogy tökéletesedés a végczélja. Mert a végczél olyan valami, a mit fokonként érhetünk el. Semmit sem kezdhetünk a végczélnál. Nem vitathatjuk azt, hogy valamely lény nincs a jó elérésére rendelve,

mivel azt azonnal el nem érheti. Mint gyermekek kezdjük el az életet, jóllehet öregségre vagyunk teremtve. Épen igy fejletlen értelmi és erkölcsi tehetségekkel kezdjük meg az életetet is, s mégis bölcseségre és erényre vagyunk rendelve. Az a bölcsész, kinek felfedezései most bámulatba ejtenek minket, egykor nem tudott különbséget tenni jobb és bal keze között. Egy szent szeráfnak is lelki erei ép oly szerényen rejtőztek egy csirában, mint egy halandó csecsemő elméje. Isten czélját a bennünk rejlő törekvésekben kell olvasnunk, nem pedig a legelőször nyert tehetségben. Isteni tehetségekkel mindegy bárminő helyzetet foglalunk el a kiindulásnál, ha egyszer a rendeltetésünk teljesitésére serkentő szellem fel van ébresztve bennünk. Arra nézve, a ki egy végtelen pályára a tökéletesedés felé törekvés ösztönével lép, micsoda fontossággal bir az, hogy hol kezdi meg az első lépést? A jövő egészen az övé.

De talán ti azokra hivatkoztok, kikben ez előhaladási szellem, a tökéletesedés után való törekvés ez ösztöne hiányzik, és a kik tétlenségbe s vétekbe sülyednek. S talán azt fogjátok kérdezni, hogy vajjon Isten szándéka ezek iránt is oly szeretetteljes. Én azt felelem, hogy az. Mert ők nem az isteni kegyelem hiánya miatt esnek el. Már a jóság természetéből következik, hogy azt a teremtő nem erőszakolhatja egy teremtményére sem és szenvedőlegesen az nem is fogadható el. Az egyénnek magának kell azt keresnie és azért küzdenie, és csakis önmagát kell vádolnia, ha nem kereste és meg nem találta. Mindnyájunknak éreznünk kellene, hogy a mi teremtőnk atyailag hivogat a legfőbb jó felé és erőt, segélyt ajánl elérésére. Minden kötelességben, melyet Isten elénkbe szab, a tökéleleség útját jelöli ki, s a lelkiismeret minden szemrehányásában arra int, hogy a halálhoz vezető útról letérjünk. A változás, megcsalattatás, szenvedés és gyász által csak el akar vonni minket attól, a mi mulandó, és megnyerni az egy igaz, örök végczélnak. A legelesettebb emberi lényt is egy benső szózat megbánásra serkenti; és neki biznia kellene Istenben, hogy ha e szózatra hallgat: akkor a kegyelmes atya biztató reménye által új életre kél, újult erőt nyer, megvigasztalódik és az ő lesülyedt állapotából az angyalok dicső társaságába jut.

Mily magasztos tan az, hogy ha a jóságot ápoljuk keblünkben, az örök élet még most elkezdődik számunkra! Lehet-e valami felemelőbb és nemesitőbb ama bi-

zalomnál, hogy Isten mindenféle változást csak eszközül küld a mi soha meg nem szünő szellemi gyarapodásunk végett, hogy ő azért rendeli a mi társadalmi viszonyunkat, hogy olyan szeretetet ápoljon bennünk, a mely végre magába öleli a szellemi világot, hogy ő azért küldi a megpróbáltatást, hogy a jóakarat hatalmát felébreszsze, azt a hatalmat, a melynek minden akadály enged, és a melynek lényünk előhaladásában itt képzelhetetlen jótékonyság csudáit kell müvelnie! Minő boldogitó érzet biztositva lenni a felől, hogy a mi nevelésünk folytonosan előre halad egy gondos atya vezetése alatt, a ki az egész természetnek, a gondviselés eseményeinek, az összes társadalomnak, az igazság és tiszta meggyőződés apostolainak létrehozója! Minő boldogság hinni azt, hogy mi egy végetlen Istennek eme végtelen világegyetemében örökre fogunk élni, hogy mi időről-időre a lelkek nagy családjával bensőbb és tisztább összeköttetésbe jövünk, és rokonszenvünket szélesebb meg szélesebb körben fogjuk terjeszteni, hogy mi Istenhez mind közelebb-közelebb jutunk és az ő szellemi életének részesei leszünk tisztultabb felfogásunk és bensőbb szeretetünk által! A bizalomnak ezen biztositékai nem álmok. Ezen örök és fenséges igazságok nyilvánulnak természetünkben, irva vannak Isten igéjében s tündöklenek a Jézus jellemében. Nem! Ezek nem álmok. Mindnyájunkra nézve dicső valóságokká válhatnak. Ez nem olyan bizalom, a melyet csak kevés kiválasztottnak kell ápolni. Mindnyájan hivatalosak vagyunk az ilyen bizalom ápolására, és feljogositva atyánk által arra, hogy e kimondhatatlan jót ugy tekintsük, mint lételünk végczélját.

Ime, a fennebbiekben előadtam a vallásos bizodalmat, annak elvét és czélját. Az idő rövidsége miatt még csak egy indokot emlitek meg a végett, hogy erősen ragaszkodjunk e bizodalomhoz, mint a szellemi erő forrásához. Mi gyakran beszélünk gyengeségünkről. Azt mondjuk, hogy az az erőhatályosság nincs meg az életben, a mit reményben óhajtunk. De ez a tulajdonképeni gyengeség csak a bizalom hiányából keletkezik. Mi lelkesit arra, hogy a jónak más formáit keressétek? Ti azt hiszitek, hogy azok birtokotokban vannak. Mi az éltető lelke minden nagy vállalatnak? Az a bizalom, hogy valóban ki is lehet vinni. A pogány bölcseségnek a volt a maximája, hogy „minden dolog lehetséges annak, a ki azokat annak tartja.“ Bizni egy magasabb erőben annyi, mint amaz erőnek részese lenni. Már többször volt

idézve, hogy egy hadsereg ereje a fővezérben való bizalom által megkétszereződik. Bizzatok azért, csak bizzatok s akkor erősek lesztek. Nem képzelhetitek el, minő megbecsülhetetlen kincs, minő szilárd erőhatályosság van az erős bizodalomban! Bizzatok saját szellemi lényetekben, bizzatok az élő Istenben.

K. H. Vajjon valóban igy bizunk-e mi Istenben? Vajjon az isteni jóság tanában való bizalmunk több-e a csupa hagyományos megnyugvásnál? Ugy ragaszkodunk-e hozzá, mint egyéni szellemünk valódi atyjához, a ki komolyan óhajtja a mi egyéni előhaladásunkat egy végtelen életben? Élénken és igazán érezzük-e, hogy ő közel van hozzánk mint egy állandó jó barátunk, hogy vezéreljen, bátoritson s megáldja nemes vágyainkat és törekvéseinket? És ebben a bizodalomban örködünk-e, imádkozunk-e? Igyekezünk-e erős elhatározással keresni és elérni ugy saját magunk mint embertásaink számára a létezés legfőbb czélját, halhatatlan lelkünk tökéletesedését?

Az élet Isten adománya.

I. Korinth. II; 12: Mi pedig nem e világnak lelkét vettük, hanem a lelket, mely az Istenről vagyon, hogy megtudhassuk azokat, a melyeket nekünk ajándékozott az Isten.

Egy igazság sem érdekli annyira szíveinket, mint az a tanítétel, hogy egészen Istentől — életünk adójától függünk. Ez a tanítétel egy jószágot állít előnkbe, mely folytonosan számtalan áldást áraszt reánk; és egy hatalmat, mely minden perczben megszünteti azokat. A leggyöngédebb és legbensőbb viszonyt fogalmaz magában önmagunk és a legnagyobb lény között. Életünk minden javára az ajándék bélyegét nyomja. A szokásos hálátlanságra ébreszt. Megdorgálja a kemény szivet, mely a mindent fenntartó atyáról megfeledkezve él; szemrehányást és figyelmeztetéseket tesz kegyelmes törvényei megvetése ellen. Arra tanít, hogy minden más lény, összehasonlítva azzal a végtelen Egygyel, a ki mindenek felett, mindenek előtt és mindenekben van, csak semmi. És arra hiv fel, hogy isteni jótevőnk iránt oly odaadó szeretettel viseltessünk, mely melegebb és állandóbb mindazon szeretetnél, melylyel bármely más barátunk iránt viseltetünk.

Függésünkről ezen meggyőződés, bár nagyon fontos, nem önkéntesen fogamzik és önakaratunk nélkül nem is erősödik meg lelkünkben. Istennek nem czélja, hogy erőszakolva menyjünk hozzá. A kegyeletes benyomások felett magunknak kell örködni s azokat ápolnunk, különben nem erősödnek meg és nem gyarapszanak. Magában a világ alkotásában egy fontos törvény van, mely némileg hátrányos függésünk megismerésére. Kétségen kivül egyéb czélzatok mellett ennek még az a czélja is van, hogy részben tanításunkra szolgáljon: megpróbáltatás, hogy felkeltse figyelmünket. A törvény ez: Az Isten ugy alkotott minket, hogy az élet javainak legnagyobb része tevékenységet igényel részünkről, hogy azok megszerzését biztositsuk. A durva anyag mindnyájunk számára adva van, valamint a mó-

dok is, melyekkel azt használatunkra idomithatjuk; de közremunkálásunk nélkül a természet által nyujtott előny kimondhatlanul csekély. Ez intézkedés czélja nyilván látható: arra czéloz, hogy tehetségeinket fejleszsze Egy ily világ értelmes és munkás lények számára, bámulandó iskola. Találékonyságunkat, elhatározottságunkat, kitartásunkat, bátorságunkat, vállalkozási szellemünket, béketürésünket, tevékenységünket a lehetőségig igénybe veszi s a gyakorlat által növeli. Ez által pedig minden mulékony gyönyörüségnél nemesebb jutalomban: a sikerrel biztató reményben részesülünk. A gondviselés e rendszere nagyon bölcs. Fogadjuk háladatossággal. Azonban a munkásság, különösen a sikeres munkásság a hatalom tudatát kelti fel bennünk, sőt igen gyakran a független hatalom tudatát. Látható, oly teremtett dolgokkal levén környezve, melyekre sikerrel hathatunk, azok urainak nevezzük magunkat s megfeledkezünk azok teremtőjéről és fenntartójáról. Ugy tetszik nekünk, hogy önerőnken vivjuk ki jóllétünket. Az önzés dicsóiti munkásságunkat, mignem az önhittség elmérgesiti az élet minden áldását.

Van azonban egy gondolat, mely nagyon alkalmas az önhittség veszélyes hatásának megsemmisitésére. Való, hogy a jó sikert bizonyos értelemben magunknak köszönhetjük, azaz önmunkásságunk nélkül nem részesülnénk abban. De végre is, boldogságunk eszközlésének nagy munkájából minő kis részt teljesitünk mi; minő kevés jót tulajdonithatunk kezeinknek. Elvetjük a magvakat, melyeket egy más hatalom teremtett, oly földbe, melyet egy más hatalom teritett el körülettünk. Egy kevéssé müveljük s azzal megállunk. De minő soknak kell e munka és az érett gyümölcsök szedése között történni! Mennyi napfénynek kell fel- és letünni; menynyi harmatnak és esőnek lehullani! És e müveletekben minő kis része van törpe csekélységünknek? Felhathat-e szavunk a fellegekig és megparancsolhatjuk-e a legkisebb esőcseppnek is, hogy a kiaszott földre lehulljon? A mi rendelkezésünkre terjednek-e el a gyökérszálak a földben s nő fel a magas szár; rendelkezésünkre tárja-e fel a virág a maga szépségét a nap fényében és terjeszti illatának árját a levegőben? Épen igy, hajóinkhoz is anyagot vágunk oly erdőkből, melyek születésünk előtt nőttek s dicsekszünk szerencsés tengeri utainkkal. De vajjon a tenger a maga áramlataival ellenőrzésünk szerint mozog-e? A szelek szolgáink-e? És az idegen égaljak terményei befolyásunkra nőnek-e? Valóban, a jelen rendszer

szépen van kigondolva egyfelől arra, hogy tevékenységünknek tért nyisson, más felől hogy függésünknek érzetét mélyen szivünkbe vésse. Áldásainkat önmunkásságunk által nyerjük; de azok oly számtalan összeköttetésben vannak és oly sok, a mi hatásunkon egészen kivül eső befolyástól függnek, hogy függésünket épen legnagyobb győzelmünk pillanatában ismerjük meg. De a tanitást csak azok értik meg, kik arra el vannak készülve. Isten senkire sem erőszakolja a bölcseséget. Élhetünk a nélkül, hogy megismerjük hatalmát s bálványozzuk önmagunkat; de ez munkásságunkat vétekké s áldásainkat csapássá változtatja.

Miképen segithetlek titeket, barátim, hogy ezt a függést mélyen érezzétek? Engedjétek meg, hogy elészámláljak nehányat a leginkább ismertebb áldások közül, melyek nyilvánosan mutatják egy felettünk álló, mindig fenntartó hatalom létezését.

I) Az egészség megbecsülhetetlen áldás. Sokszor a legnagyobb áldásnak nevezték s azt mondják, hogy nélküle az életnek nincs becse. Ez nagyon is kemény szó. Volt szerencsém ismerni olyanokat, kik gyengeség és gyakori betegeskedés közt, de értelmi erő s méginkább vallásos megadás által fenntartva, az életet hálásan és vidáman sokkal nagyobb jónak tartották, mint a milyennek némely erős és egészséges ember nem is képzelte. Minden esetre az egészség megbecsülhetetlen előny s mulhatatlanul szükséges erőink teljes fejlesztésére és érvényesitésére. Megszakadás nélküli birása azonban kiválóan alkalmas arra, hogy gondtalan elbizakodást és büszke önhittséget keltsen. Mégis, igen méltán bámulhatunk, ha a legegészségesebb ember is egy pillanatra is megfeledkezhetik az élet adójáról, hisz bajosan lehet oly áldást nevezünk, mely kevésbé függene az ember akaratától, mint az egészség. Igaz, hogy a mértékletesség és az egészségi törvények megtartása, kétségen kivül nyujthatja létezésünket, ha az emberi társaságot tágabb értelemben vesszük. De az egyes ember mértékletessége még nem nyujt kezességet egészségéről. Az egészség számtalan oly szervnek: rostoknak, ereknek, izmoknak, vértekecseknek, hártyáknak, a melyekről aránylag semmit sem tudunk, az öszhangja, egyensulya és szabályos munkálkodása. És a legkisebb sejtben, melyről semmi tudomásunk sincs s a melyről semmit sem hallottunk, eléfordulható legkisebb esetleges zavar, kezdete lehet oly feloszlató műfolyamnak, mely a legerősebb embert is sirba viheti;

egy haszontalan kis ér, ha oly piczinyleg is sértetik meg, hogy nagyitó üveggel sem birhatjuk felfedezni a sértést, vonaglásba hozhatja az egész testet. Melyikünk tud bepillantani ebbe a szövevényes szerkezetbe? Ki láthatja meg annak a kis gyuladásnak első halvány szinét, mely rövid időn az arcz aszkoros pirosságává vagy a tüdőben emésztő tüzzé válik? Ki tudja felfedezni egy észrevétetlenül elpattant kis edényben a betegség és feloszlás nyomait? Kiindulunk erőteljesen s lecsilapitjuk vérünket, kilehelvén a tulságos meleget ajkunkon és a rendesen erősitő üde levegőben életszervünk valamelyike halálos sérülést kap; betegségünket az északi szél valamely történetes fuvallatától számitjuk.

És az egészséget nem csak e káros esélyek veszélyeztetik; hirtelen való kényes változásai kimagyarázhatatlanok. Véletlenül megbetegszünk, nem is tudjuk, hogy miként és miért. Lankadtság lep meg; közönséges teendőinket tehernek érezzük. Táplálék, levegő, mozgás és üdülés iránti vágyunk eltompul. Az élet elveszti kellemét s fokonként gyengül valami titkos hanyatlás miatt. Ha ily hirtelen való változások látása uj óvatosságra hiv fel, remélhetjük-e, hogy nagyobb gondosság által megszabadulunk a közös veszélytől? Ez az aggódás maga még nagyobb csapás, mint a melyet ki akarunk kerülni. Egészségünk szerfeletti féltése nem csak képzelt betegségeknek tesz ki, hanem valóságos betegségeket is szül. A hypokondrikus, ki minden szellőtől őrizkedik, ki mindig mérlegeli eledelét és folytonosan fél a fáradság miatti kimerüléstől, elveszti minden élénkségét és a halál kerülése által még hamarább találkozik azzal, a mitől fél. Hogy ily kényes, különös szerkezetü s a betegségnek oly sokféle forrásai közé helyezett teremtmények folytonosan egészségesek legyenek, valóságos csoda. Ennek kiváló hatásának kell reánk lenni. Minden nap, melyet szenvedés nélkül zárunk be, Isten szerető gondviselésének kedves bizonysága legyen előttünk. És midőn reggelenként felébredünk, fogadjuk hálásan az új adományt, az életet. Valóban az Isten adja nekünk az életet. Az ő mindenható munkásságának köszönhetjük egészséges izmainkat, karjaink erejét, biztos járásunkat. Az ő elevenitő segitsége által járhatunk, kelhetünk, hogy illatos levegőt, megható élvezeteket, vonzó foglalkozást, kedves társaságot és egész életünkben folytonos örömet találjunk.

Hallgatóim, ne hogy egészséges voltotok elbizakodottakká tegyen; fogadjátok és használjátok azt, mint az Isten kedves ajún-

dékát. Ifjak, ne éljetek vissza ez isteni ajándékkal és ne rongáljátok tulzásokban, nehogy pirulnotok kelljen érte. Ruganyos lépéstök, arczátok virága, nyilt tekintetetek, fénylő szemeitek és jó egészségtekbeni örömötök mindig Istenről, azok adójáról beszéljen; használjátok azokat, mint tőle nyert kölcsönt ártatlan örömekre, férfias törekvésekre, a társadalom hasznára s tisztes és boldog életpályára való készülésre.

II. A legközelebbi tárgy, mely önként előjön az, hogy mi függünk Istentől, mint világi javaink adójától. Ez annyira megvitatott tárgy, hogy alig szükséges tovább tárgyalnunk. Születésünk óta halljuk, hogy „a gazdagság szárnyra kel és elrepül". A világi gazdagság mulandó volta az erkölcstanitók közönséges tárgya volt mindig. Minden ország, minden kor látta, hogy virágzó családok szegénységre jutottak; hogy egykor gazdagok kénytelenek voltak azokhoz folyamodni segitségért, a kiket egykoron ők segedelmeztek. És az ily változásokat népmondák, próféták és költők fenntartottak a végett, hogy ez által arra tanitsák az embereket, hogy ne bizakodjanak a bizonytalan gazdagságban, hanem használják, mint nekik adott talentumot, melyről egykor számolniok kell. Szükséges-e egy ennyire világos igazságot figyelmetekbe ajánlani? De mi közöttünk is a gazdagság most is büszke önhitséget kelt. A gazdag emberről megkülönböztetésül azt mondjuk, hogy „független". És a sokaság fut a gazdagság, mint a „függetlenség" eszköze után. Hogy a vagyon semmi tekintetben sem lenne az ember befolyása alatt, hogy a szorgalom, okosság és óvatosság semmit sem tehetnek annak megszerzésére és biztositására, nem szükség mondanunk, hogy az által függésünket bizonyitsuk. Az embereknek tagadhatatlanul van befolyásuk gazdagodásukra. De tekintsen csak mélyebben a dologba a legszerencsésebb ember is s meg fogja vallani, hogy előmenetelében mily nagy részt tulajdonithat valamely esetlegességnek, azaz, előre nem látott valamely szerencsés körülménynek. Hányszor nem buknak meg oly vállalatok, a melyek a legszebb reménynyel biztattak; mig mások, melyeknek keveset igértünk, fejedelmi vagyonok alapjává lettek. Boldogultál az életben. Mi okon? Mert szerencsés pillanatban születtél s épen a maga idejében fel tudtad használni a szerencse áramlatát. És ha a szerencsés pillanat el vesz vala, semmi, bármely erélyes törekvés sem hozta volna vissza az aranyos első alkalmat. Valamely nagyszerü közesemény, melyre semmi befolyásod sem volt,

kedvezett magán terveidnek. Valamely korábbi ellenkező áramlat, némelyeknek vállalataikban megbukása, kereskedelmi rázkódás, háboru, kigázolhatatlan bajba sodorhattak volna. Mások, a kik ép oly vérmes reménységgel voltak, mint te s a kiket talán a te jó szerencséd bátoritott fel, a vállalkozás ugyanazon mezejére léptek, hogy csalódást és szegénységet arassanak.

A vagyonszerzésnek azt a módját, a mely a legközönségesebb a mi nagy városainkban, a kereskedést „sorsjáték"-nak nevezték el. Valóban, a kereskedés a hirtelen meggazdagodás vágya miatt bizonytalanabbá lett, mint a hogy kellene, s ha a legnagyobb józansággal is vezettetik, szükségesképen folytonos koczkáztatás. A számitások, melyeket megkiván, oly terjedelmesek és bonyolultak, hogy a legnagyobb ész sem foghatja fel. A fogyasztás és termelés törvénye oly szövevényes, hogy a legjózanabban itélő is tévedhet benne. Ezért a vagyon legillőbb jelképének mindig a hánykódó tengert tartották, melynek hullámain nagyobbára szereztetik is. A társadalom előhaladása még nagyon keveset tett a vagyon biztositására. A gondviselés ugy intézkedett, hogy a vagyon növekedésével annak birása bizonytalanabbá legyen; mintha ez által hathatósabban akarta volna tanitni az ember függését. Régebben nálunk kevesebb, de biztosabb és szilárdabb vagyon volt. Kevesebb nagy vagyonok, csekélyebb jövedelmek voltak; de a vagyon reálitásokba, házakba és földbirtokba levén fektetve, kevésbbé volt kitéve a hullámzásnak. Napjainkban a gépek fejlődése, a személyes vagyon növekedése, a hitel rengeteg fejlettsége, a kereskedés nagy elterjedése az egyes emberek és az egész közönség közti vagyoni viszonyt véghetetlenül megszaporitotta. A vállalatok szövetkezése gyarapodott. Nagy társulatok összetett vagyonát és munkásságát igénybe vevő vállalatok hajtatnak végre folytonosan növekvő sebességgel, a verseny az őrültségig lázas. És ennek a szélesen elterjedett közösségnek, ennek a meszszire terjedő összeköttetésnek és összefüggésnek az a következése, hogy a szegénynek ép ugy, mint a leggazdagabbnak vagyonát egyaránt érdekli a föld bármely szegletében előforduló valamely politikai, társadalmi vagy ipari esemény. Egyetlen banknak a megbukása oly csapás lehet egész kereskedelmi községekre, melyet az egész nemzetben minden háznép megérez. Ma mindenki érdekelve van az ugynevezett „terminus" által; jelentékeny szó, nagyon jól kifejezi a közösség változékony állapotát. A forgalom

csökkenése és ingadozása mindenfelé nyomoruságot áraszt. Egy nagy üzlet megszünése egy egész csapat kereset nélküli munkást nyomorba sülyeszt. És az egyesek, miként a társulatok nagy vagyonukat sokkal könnyebben elköltik, mint a hogy összehalmazzák; e szerint a vagyon ép ugy emelkedik és száll, miként a vihartól hánykódó tenger hullámai. Innen származik a vagyon miatti szerfeletti aggódás: oly csapás, mely lényegesen csökkenti azt a jólétet, melyet a termelő foglalkozásoknak és a kereskedelemnek kifejlődött állapota nyomán szerzünk.

Az ily csapások és megpróbáltatások az Isten mindent kormányozó gondviselésében való bizalmat szükséges képen nevelik. Ily változékonyságnak csak látása is jó iskola arra, hogy függésünket benne megtanuljuk. Egy ily kimagyarázhatlanul szövevényes világban a jó sikert vallásos érzéssel a legfőbb hatalomnak kell tulajdonitanunk. A gazdag embernek érezni kell, hogy Isten munkája, hogy sorsa különbözzék szegényebb embertársai sorsától, egyszersmind ő szabályozta kötelességeit és előnyeit. A vagyont Istentől nyert adománynak kell tekintenünk. Meg kell gondolnunk, hogy a mit embertársainkkal szemben magunkénak tartunk, Istennel szemben nem a miénk, mert ő a változhatatlan igazság legfőbb törvénye alá vetette. A társadalmi törvények megvédelmezhetik ugyan vagyonunkat az emberek erőszakoskodása ellen, de teljesen erőtelenek akkor, midőn Isten adományai visszavételeivel meg akar minket alázni. A villám, tűz, fagy, zápor, eső, ragya, országos csapások, politikai zavarok és számtalan más oly tényezők, melyekkel Isten a népek és egyesek sorsát rendezi, nem tartoznak emberi törvényhozás körébe. Vagyonunk épen annyira sérthető, mint személyünk. Azok az eszközök, melyekkel gyarapitjuk, meg is semmisithetik. Az emberi tényezők, melyekkel fel akarjuk épiteni, össze is ronthatják, megsemmisithetik.

A vagyon e szerint függőkké tesz titeket. Kössétek azt össze gondolatotokban mindig Istennel, az adóval. Keressétek általa és szenteljétek neki. Az önbizakodással szerzett és élvezett vagyonnak elvesztése leverő csapás. Az a lélek, mely nem szokta meg egy felsőbb hatalomra támaszkodni, anyagi eszközei megsemmisültével istáp nélkül marad s miként gyakran láthatjuk, kétségbe esik és arra a félőrültségre vetemedik, hogy eldobja magát az életet, mint érték nélküli dolgot.

III) Mi függünk Istentől az értelemért. Napjainkban

az értelmi tehetség kiváló tiszteletben részesül; és talán semmi vagyon sem szül nagyobb büszkeséget és önelégültséget. Az értelem valóban nemes adomány, de mindenesetre adomány. A lelkek atyjától nyerjük; és mint nagyon bizonytalan bizományt birjuk. Ennek tudata erősitse bennünk azt az alázatos meggyőződést, hogy teljesen mástól függünk. Mindnyájan érezzük, hogy saját értelmi természetünk felett bizonyos fokig némi hatalmunk van. Mindnyájan tudjuk, hogy szorgalommal, vizsgálódással és tanulással gazdagithatjuk értelmünket s hogy az emlékezetünkbe halmozott gondolatok bizonyos mértékig saját tulajdonunkká válnak. Ehez képest az életirás teli van a tanultság csodáival s oly emberekkel, kiknek eszök többféle ismeretek tárháza volt. Ezek az észóriások igen gyakran ugy vélekedtek, mintha csak saját erejöken emelkedtek volna a közönséges mérték szinvonala felébe.

De van egy gondolat, mely különösen alkalmas arra, hogy a lángész elbizakodottságát csökkentse. Annak meggondolása, hogy ámbár vizsgálódás, tanulás és elmélkedés által sok ismeretet összehalmazhatunk, de hogy ezek az emlékezetünkbe összehalmazott ismeretek minő élénkséggel menyjenek át értelmünk tulajdonába — a miben pedig áll főképen azok becse — az nincs hatalmunkban. Egy nagyeszü ember kétség kivül előadhatja korábbi nézeteit, de nem tudja tetszése szerint oly élénkséggel adni elő, a mely azoknak mások értelmére való hatását biztosithassa. Hatásosan akar irni vagy beszélni, de csak egyszerü, szelid előadássá lesz fáradozása, mert szelleme nem emelkedik belső erő hatására, mint a madár szárnyai, hanem külső erőnek kell hajtani, mint egy gépet. Szavai nem jőnek lelkéből, legjobb készülés után is munkájában nincs lélek. Lelkesültsége nem önkéntes, kellemes és szabad, hanem vonszolja terhét, miként rosz gebe, melyet a korbács pillanatra sebeske mozgásba hoz. Ezért történik, hogy néha némely nagy szellem, mind önmagát, mind bámulóit cserbe hagyja. Ha elbizakodottságában önerején függetlenül nagyszerü dolgot akar müvelni, azt látja, hogy elégtelen és gyámoltalan. Alázatosságot kell tanulnia abból a tényből, hogy legsikerültebb törekvései egy váratlan és kimagyarázhatlan oly segedelemtől származtak, melyet ő sem elő nem idézhet, sem meg nem semmisithet.

Azonban semmi esetre sem czélom a tudomány vagy szellemi munkálkodás becsét csökkenteni. De bár mennyit tanuljunk és fáradozzunk, még sem önthetjük lelkünkbe ké-

nyünk-kedvünk szerint azt az erélyt, melyet a lélek inspiratiojának nevezünk. Ugy látszik, hogy maga a tudomány bizonyos mértékig állandó és mi tőlünk függ; de a lélek benső ereje és tüze, a melytől a tudomány hasznossága függ, minden birtokunk közt a legbizonytalanabb. A vagyon a nap egyik részében ép oly értékes, mint a másikban, sőt rendes változások ellen biztosithatjuk is. Ám de az értelem élete minő változandó. Minden nap van oly óra, melyben ellankad. Néha hetek mulnak el a nélkül, hogy egy világos gondolatunk jőne. Szomoruan érezzük, hogy értelmünk napja elborult. A fény, mely lelkünket körülsugározza, nem tűndöklik oly tartósan, mint a nap; ennek az égi testnek fogyatkozásait előre megmondhatjuk, felkeltét és lementét előre tudjuk: de a lélek napja felkel és lemegy a nélkül, hogy tudnók miként. Sugárzása akkor halványul el, mikor leginkább esengünk tündöklő világosságáért. Az ész napja! mi az? Nem lehet-e az Isten, sokkal egyenesebb értelemben mintsem gondolnók. Az a tündöklő fény, az a buzgó melegség, a melylyel a lélek néha áradozik s a mely a léleknek uj erőt és messzi-ható gondolatokat, az érzelemnek uj melegséget és emelkedettséget ád: honnan jőnek ezek? Nem a lelkek lelkének kisugárzásai-e? Nem az ő közvetlen adományai-e?

Számtalan könyvet irtak már az emberi lélekről és megjelelték a törvényeket, a melyek szerint a gondolatok csoportosulnak. De a léleknek magasabb müködéseit, annak istenibb intuitioit, eredeti eszméit még soha senki fel nem fejtette. Azok jőnek és mennek, nem tudjuk honnan és hová. Meg tudjuk némileg érteni, hogy egy szellemdús emberben a gondolatok bizonyos rende mi módon keletkezhetett; de az élet, melyet eszményi alkotásainak ad, a szinezet, melyet azokra lehet, a fény, melylyel azokat tündökölteti, az a gyöngédség és emelkedettség, melylyel azokat megtestesiti, az a világosnál több eléadás, mely által azokat más eszmékkel összeköti, az az öszhang, melybe azokat az átalános igazsággal hozza, az az éltető erő, melylyel azokat terjeszti, hogy hallgatói vagy olvasói lelkét megnyugtassa s azokban a gondolatoknak és érzelmeknek uj világát keltse: ezek mind megmagyarázhatatlan csodák. A bölcselem nem tudja felfejteni azok eredetét és munkálkodásuk módozatait; csak tapasztalatból érezhetjük. Maga a nagy szellem, midőn ezen tehetségei munkálkodnak, akkor érzi leginkább, hogy ő maga nem rendelkezhetik azok felett; nem állanak elé az ő para-

csára és nem tartanak az ő tetszése szerint. Ha kegyes ember, hálát ad Istennek az értelmi világosság ez áramlatáért, mint az ő lelki erejének különös közléseéért és imádkozik, hogy lelke minél többször legyen tárva ez égi adomány elfogadására.

IV) Most már azt akarom megmutatni, hogy az isteni lénytől erkölcsi és vallásos tehetségeinkért függünk; és hogy az a valódi lelki erő, mely által mindenikünk a jóban gyarapszik, Isten adománya. A mi függésünknek ezen szempontból felfogása hasonlithatlanul leginkább megérdemli, hogy hozzá ragaszkodjunk. Ámde az a felfogás, hogy a mi saját akaratunk és mennyei atyánk akarata közt szoros egység van, kiválóan sok nehézségekbe ütközik. Felhivlak azért, hogy komolyan figyeljetek, mert e nélkül ily mély igazságot soha sem lehet kellően felfogni. Vannak olyan emberek, a kik annak hallattára, hogy mi Istentől függünk az erkölcsös és vallásos életért, az igazságosságért és jámborságért hajlandók igy szólani: Hogyan! nincs-e nekünk magunknak tehetségünk arra, hogy megismerjük az igazságot, hogy érezzük a jót s gyakoroljuk az erényt? Ha nincs: honnan származik kötelezettségünk tudata? Tehetség nélkül nem lehet felelőség; tagadd meg ezt tőlünk s azonnal megszününk az erkölcsi törvény kötelezettsége alatt állani. Nekünk magunknak, nem pedig másnak kell helyettünk meghatározni magunk viseletét és jellemünket; különben sem dicséret, sem hibáztatás nem érhet kötelességeink teljesitéseért vagy elhanyagolásáért". Ez az ellenvetés valósággal alapos s megérdemli, hogy gondosan vizsgáljuk. Minden embernek a szive azt mondja, hogy a mig valamely hatalom áll felette, oly hatalom, mely az ember magaviseletét meghatározza, addig ez nem felelős érzelmeiről vagy tetteiről s igazságosan nem részesülhet sem jutalomban, sem büntetésben; hadd gondolkozzék és tegyen az tetszése szerint. Az Isten adhat nekem más javakat, például, egészséget, minden közremunkálásom nélkül. Születésemkor kaphatom, birhatom a nélkül, hogy gondozzam. De jóságot senki sem adhat; még a mindenhatóság sem tehet engem saját közremunkálásom nélkül a becsülés tárgyává. Csak az a cselekedet erényes, a mely az ember önelhatározásából és akaratából származik. Csak annyiban lehet az ember jó a szó erkölcsi értelmében, a mennyiben maga határozza el magát arra, hogy jó legyen. És minden ember, a ki megkérdezi a belső birót s megfigyeli, hogy mikor és

miért hibáztatja vagy dicséri, ugy fogja találni, hogy ezek az itéletek azon tudaton alapszanak, hogy az ember ezzel a lelki tehetséggel bir; tehát az egyéntől függ, hogy rosz vagy jó legyen.

Könnyen támadhat tehát az a kérdés: hogyan függhet az ember az Istentől az erényért? Miért kell azt az Istennél keresnie, ha a tehetség, hogy arra szert tegyen, az ő maga keblében honol? Ez a nehézség sokszor volt érezhető. Az ember erkölcsi függése és azon erkölcsi szabadság közt, mely mulhatlanul szükséges arra, hogy az ember tetteiért felelős legyen, látszólag levő összeférhetlenség némely fe'ekezetet arra vezetett, hogy ezen képzelt ellenmondó elemek egyikét vagy másikát feladja. A keresztények közül többen azon buzgalomból, hogy az ember istentőli függésének elvét bizonyitsák és hogy kitüntessék, hogy a kegyesség és az erény Isten adományai, megtagadták az egyéni tehetséget. Azt tanitják, hogy az ember teljesen tehetetlen és azt mondják, hogy a vallás a szentlélek ellentállhatatlan befolyása alatt álló élet. Ebből helyesen azt lehet következtetni, hogy a morálnak nincs nagyobb értéke, mint a szép arcznak, vagy vagyonnak, vagy bármely más, a gondviselés által adott előnynek. És midőn ennek a tannak vallói, a helyett, hogy ezt a következtetést tennék, az örök kárhozat tüzével halmazzák el azokat a szerencsétlen teremtményeket, kikre a mindenható kegyelem nem szállott, oly tant állitanak fel, melynek a józanokosság és lelkiismeret egyaránt ellent mond, mint a mely ellenkezik Istennek mind igazságosságával, mind könyörületességével. Vannak oly keresztények is, kik azért, hogy megmentsék az ember felelőségének elvét és hogy az emberrel saját tehetségét és hatalmát éreztessék, eltitkolták előtte az ő függését, vagy legalább nem állitották azt oly határozottsággal, mint a szentirás és minden korbeli szent emberek, hogy komoly kötelességek alapja legyen. Ily módon nagy szellemi méltatlanság követtetett el. Hiszen, a hogy én az élettörvényeit felfogom, annak mély érzése nélkül, hogy mi a kegyességért és erényért a minden jó fejétől függünk, egyikben sem tehetünk nagy eléhaladást.

Ezekben állithatjuk meg azt a kétféle tévedést, a melyekbe az emberek esni szoktak azon nehézség miatt, hogy nem tudják összeegyeztetni az ember tehetségét az istentőli függéssel. Miképpen lehet e két nagy igazságot összhangzásba hozni? Miként egyeztethetjük össze felelősségünk érzetét azon meggyőződéssel, hogy nincs és nem is lehet bennünk jóság, csak Isten adományából?

Két szempont van, melyek szerintem elégségesek arra, hogy Istentől lelki gyarapodásunkért való függésünket mélyen belénk véssék, a nélkül, hogy megfosztanának erkölcsi tehetségeink érzetétől.

1.) Az első ez: Hogy jellemünk és magunk viselete felett hatalmunk van, az természetünknek és lelkünk alkotásának kifolyása. Mi képesek vagyunk az erényre, mert meg vagyunk áldva józanokossággal, lelkiismerettel és azzal, a mit az önelhatározás elvének lehet nevezni, mely szerint saját józanokosságunkat és lelkiismeretünket magunkra nézve kötelező törvényekül fogadjuk el. Vedd el ezeket a tehetségeinket, azonnal sem jót, sem roszat nem tehetünk. És ezért az alsóbb rendü állatokat, mert épen ezzel a tehetséggel nem birnak, sajátlag sem nem dicsérhetjük, sem nem hibáztathatjuk. Ezek a fenséges tehetségek a valódi gyökerei a mi erkölcsi munkásságunknak és felelősségünknek. Ámde honnan származnak ezek a tehetségeink s miképen tartatnak fenn? Honnan származott természetünk kimondhatatlan nagy gazdagságával? Ezek mind Isten adományai! Neki köszönhetjük szelleműnket, a józanokosságnak e fényét, a lelkiismeret intő szózatát, és azt a hatalmat, hogy józanokosságunkat és lelkiismeretünket vezetőinkül választhatjuk. És nem csak egyszer mindenkorra kaptuk ezeket a tehetségeket, hanem folytonosan istápolja az, a ki eredetileg adta. Istennek bennünk lakó munkássága nélkül ezek a szellemi erők elhalnának. Miként a nap világossága Istennek hatalma által minden reggel visszatér hozzánk: ugy az értelem világosságát is mindig ujra felderiti reánk ez a hatalom, mikor álmunkból felébredünk; és nélküle épen ugy nem tudnánk gondolkozni és erkölcsösen érezni, miként nem tudjuk eléidézni a nap világát és annak fényét. Igaz, hogy jelen jó hajlamaink és szándékaink, ha vannak, korábbi jó tetteinknek a következései s ennyiben magunknak köszönhetjük. Igen, de az a tehetség, a melylyel azokat a tetteket végrehajtottuk, természetünknek szerves eleme, melyet Isten adományozott. De még inkább köszönjük Istennek lelkünknek azt a csodálatos elvét, melyet „szokás"-nak nevezünk és a mely jelen jellemünket össze füzi a multtal és a mely által a jó terjed és megörökittetik, és minden erkölcsös munkálkodás a következendőt könnyebbé és sikeresebbé teszi. Hogy most őszintébb az én önmegtagadásom, mint korábban; ha szabadabban engedelmeskedem, mint korábban, az az én lelkemnek attól

az alkotásától függ, melyet eredetileg az Isten adott s a melyet az Isten folytonosan fenntart. Tehát Istennek köszönhetem gyarapodásomat és eléhaladásomat.

Adjuk még ehez továbbá, hogy a mi természetünk összes magasztos tehetségével teljesen tehetetlen lenne arra, hogy a kegyességben és erényben fejlődjék, ha nem lennénk oly társadalomban és oly erkölcsi közösségben, a melyben ezek a magas tehetségek a tevékenységre czélt és ösztönt találnak. Zárjunk el egy embert egyedül, ne legyen környezete, mely Istenről beszéljen neki, ne legyenek embertársai, kiknek jóindulatát, igazságosságát és szeretetét érezze, ne részesüljön tanulás által felvilágosodottságban, ne lásson példát, melyet kövessen s a melytől lelkesüljön, minden tehetsége elalszik, elgyengül. Semmi kötelességet sem vágynék teljesitni, a kötelességnek eszméje sem lelkesitené. A mi erkölcsi és vallásos gyarapodásaink, a mennyiben ilyenekkel birunk, nem csak természetünk, hanem társadalmi viszonyainknak, az emberiséggeli összeköttetésünknek és az alkalmatosságoknak következései, melyek szerint fajunkkal munkálkodhatunk és arra hathatunk. S ki helyezett oda, a hol vagyunk, s ki füzött össze másokkal a szeretetnek annyi szálával? Ki tett a szellemi mindenség élő tagjaivá, ki tárta fel füleinket és sziveinket azon tanitás és buzditás előtt, melyeket az isteni intézkedés törvényei örökösön nyujtanak? Mindezeket a külső eszközöket, indokokat és alkalmatosságokat épen ugy Istennek kell köszönnünk, miként az erényességre és boldogságunkra szolgáló velünk született tehetségeinket. Nélküle tehát semmit sem tehetnénk. Neki, mint a természet és a társadalmi rend alkotójának köszönhetjük egészen vallásos és erkölcsi fejlődésünket. Az ő elevenitő munkássága nélkül belső biránk elnémulna, kötelességünkről észszerü felfogásunk elenyésznék, az a tehetségünk, hogy az igazsághoz ragaszkodhatunk, elveszne. Midőn a nap megujultával felébredünk, mennyire bensőleg kell éreznünk, hogy lelkünknek szava, mely lelkesitve bátorságot és szép reményeket sugdos nekünk, ismét hallatszik; és hogy a mindenható hatalom adja nekünk a tehetséget, hogy a multat jövő javulásunkra használjuk.

Folytonos függésünk ez érzete nem lehet eléggé mély. Az is világos, hogy ez semmi esetre sem ütközik össze erkölcsi tehetségeink gyakorlásával, sem erkölcsi szabadságunkat nem korlátolja. Ellenkezőleg, azt feltételezi, hogy tehetséggel birunk s csak azt ta-

nitja, hogy ez a tehetség ajándék. De azért, mert ajándék, kevésbé valódi, kevésbé sajátunk-e s kevésbé vagyunk-e felelősek annak használatáról? S valójában, a felelőségnek nem a legbizonyosabb jele és megszentesitése-e az, hogy tehetségeinket egy nálunknál magasabb lény bizta reánk, a kinek, mint egyedüli Istennek joga van számon kérni mi tőlünk, hogy miként használtuk a tehetséget, melyet reánk bizott. Ebből azt tanuljuk, hogy mivel Isten teremtette és tartja fenn a mi szellemi természetünket és a szellemi mindenséget, melylyel kapcsolatban élünk, erkölcsi és vallásos gyarapodásunkat az ő ajándékának kell tartanunk, de egyszersmind saját müveinknek is. Ez az első felvilágositásom.

2.) De ezzel még nem meritettük ki tárgyunkat. Világos, hogy az irásban a függésről ennél mélyebb tan van kifejezve. Az irás nem csak azt tanitja, hogy Isten fenntartja a természetet, melyet örökre megteremtett, hanem azt is állitja, hogy pótlólag is gyarapitja a mi természetünkbe eredetileg oltott lelki erőt. Tisztán mondja, hogy Isten a maga lelkét adja azoknak, a kik kérik. Ebből nem csak azt érthetjük meg, hogy ő megáld minket értelmi és erkölcsi ajándékokkal és természetes módokat ad, melyek által azokat fejleszthessük, mert ezeket élvezzük, akár kérjük, akár nem. Hanem annak értelme az, hogy könyörgésünk meghallgatására erőt és világosságot áraszt belénk és hogy az ő lelki segitsége nélkül nem lehetünk tökéletesek. Ezen tan szerint erkölcsi és vallásos előnyeinkért való függésünk állandó és teljes. Azonban azt állitom, hogy ez a függés nem ellenkezik emberi tehetségeinkkel s jellemünk alakitását teljesen saját elhatározásunkra és akaratunkra bizza.

Ha azt kérdik tőlem, hogy miképen egyeztetem össze az ember erkölcsi tehetségeit ezzel a szellemi befolyással? A felelet nagyon könnyü. Az embernek fejlődéséért szüksége van az isteni erőre. De ezt az isteni erőt csak az nyerheti meg, a ki keresi. Az Isten bőkezüségéből mindnyájan megtalálhatjuk; e nélkül nem hajthatja végre czéljait. De azzal a tehetséggel adta, hogy vágyakozzunk utána s az atya örömét találja abban, ha teljes mértékben használjuk. Midőn azt állitom, hogy az ember a maga tehetségeit Istentől nyeri, azzal nem tagadom, hogy az ember alkalmas arra, hogy jó lehessen. Mert ha bár keresés után kapja az arra való

erőt, de ez valódilag sajátja lesz; és mind az az erény, a melyet az ember felmutat, épen annyira tőle függ, mintha csak maga akaratából minden segitség nélkül szerezte volna. Az erő nem abban áll, hogy magunkra egyéni munkásságunk által képesek legyünk mások befolyásának mellőzésével célokat érni el. Az ember nem azért erős, hogy segedelem nélkül erőt fejt ki, hanem ereje abban a mértékben gyarapszik, a mint más lények tetterejét össze tudja szedni és hasznára forditani. Ennek megvilágitását látjuk minden közönséges vállalatban. Az ember leghatalmasabb müveleteit nem csak saját karjaival hajtja végre, hanem segitve a természet erői, a szél, tűz, gőz és gépi erő által. Erejét sokszorozza az által, hogy számtalan más tényezőt alkalmaz s az által sajátjává tesz.

Ezt az igazságot világitja meg magasabb módon a kötelesség és a vallás rendszere. Ha szellemi gyarapodásra törekszem, elérhetem-e czélomat egyedül csak tőlem telhető, bár gyakran megujitott munkásságommal? Bizonyára nem! Embertársaim buzditására, vezetésére, bátoritására és segitségére támaszkodom. Olvasom, a mit a szentek és bölcsek irtak, arra törekszem, hogy azok gondolatait és szellemét lelkembe öntsem; magam elébe állitom az áldozatkészeknek, önzésnélkülieknek, a hősöknek és becsületeseknek példányképeit. Csatlakozom a körömben levő jeles és bölcs emberekhez. Az egyéni érintkezést és barátságot összekapcsolom az erkölcsös és vallásos mivelődés közös eszközeivel; milyenek az isteni tisztelet a gyülekezetben, az uri szent vacsorával való élés, a jótettekben, a kegyesség gyakorlásábani részvétel. Szóval, gyarapodni törekszem a jóban az által, hogy fajomnak jóságát és bölcseségét magamévá teszem, elsajátitom. Minő segitségemre szolgálnak nekem ezek a hatások! Hányszor megtörténik, hogy midőn lelkem elkomorodik, csüggedez: embertársaimnak gondolatai, szavai, tekintete uj lángot gyujtanak abban! Hányszor megtörténik, hogy midőn czéljaimban ingadozom, egy biztató szó, egy szép példa egészen feleleveniti hanyatló erőmet! Az ily tények oly gyakoriak, hogy nem is lehet vitatni. És ezek világosan mutatják annak a tehetségnek a természetét, a melylyel az ember saját jellemét megalkothatja; azt a képességünket, hogy magunkat a velünk rokon teremtmények lelkesitő segedelmének felhasználása által emelhetjük. A keresztény vallás pedig azt tanitja, hogy azon segedelem mellett, melyben az emberiség életéből részesülünk, nagy szükségünk

van a lelkek atyjának segitségére, mely véghetetlenül hathatósabb és a mely nélkül azoknak a más tényezőknek nem lenne semmi hatásuk. Egyszersmind azt is tanitja, hogy ezt az isteni befolyást könnyebben megszerezhetjük, mint bárminő, akár mely egyes embertől vagy az egész emberiségtől származó segedelmet. Mert az teljes mértékben meg van igérve mindazoknak, kik azt komolyan kérik és keresik. Minden időben, bár hol, minden körülmények között imádkozhatunk érette.

Hogy mi ehez képest az isteni szellemtől függünk, hogy nekünk mennyei befolyásra van szükségünk, ha el akarjuk érni a tökéletes életet, a ki valaha megkisértette e magasztos czél elérését, nem vonja kétségbe. Ti, a kik soha sem kisértettétek meg a fenséges czél elérését, kérdésessé tehetitek, sőt tagadhatjátok is. Ti nem tartjátok nagy dolognak a ti értelmetek szerint jónak lenni; mert a jóság zászlóját nagyon alant hordozzátok. Ti soha sem emeltétek fel szemeiteket ahoz az égi fényhez, melyhez a lelkiismeret és a kereszténység utal; s jelesen soha sem iparkodtatok komolyan szenvedélyeiteken uralkodni. Most még nem birjátok megitélni azok hatalmát. Nem ismeritek, minő mohó a nagyravágyás és fösvénység; mert egész életetökben szövetségben voltatok erényeitek ez ellenségeivel. Addig sehogy sem ismeritek meg, minő befolyást gyakoroltak azok reátok s minő kemény lánczba vertek, a mig nem iparkodtok ezt lerázni. Ezek a zsarnokok óriásokká szoktak nőni s megvetéssel nevetik erőtlen ellentállástokat s elzsibbasztják gyenge akaratotokat.

A jó ember, az igazi szent, a valódi keresztény, a ki a legnagyobb szellemi önállósággal látszik birni, a legkevésbé teszi kétségessé és tagadja a mindenható segedelmének szükséges voltát. Függését egyre mélyebben érzi. Az égi aspiratio, midőn a lelket megszállja, hasonlatos a sötétségben hirtelen gyujtott világossághoz. Nem is képzelt fogyatkozásokat tüntet fel abban. A véteknek uj érzését kelti fel. Feltünteti az indokok visszásságát, a melyek szerint addig hibáztatás nélkül cselekedtünk. A jó embernek erkölcsi felfogása és érzése naponta finumul s ezeknek beható éles látása a legbensőbb hiányokat is felfedezi. Az ember külső fogyatkozásai, nagyobb hibái könnyen kijavithatók; de azok a bünök, melyek szorosabban tapadnak hozzá, a melyek össze füződnek természete szálaival —

büszkesége, hiusága, önhittsége, maga iránti engedékenysége s mindenek felett önakaratábani bizakodása, a mindenható akaratával szemben: ezek csak észrevehetőbbekké lesznek. Ugy találja, hogy a lélek gerjedelmei forrásának megtisztitása, elháritása mindazoknak, a mik annak mélységét csökkentik, a lappangó rosznak rejtekéből való kiüzése, az önzés minden tervét, kezdeményezését, érdekeit körülhálózó kötelékeinek felbontása sokkal nagyobb munka, mint a külső illem szép erődeinek felépitése. Valamely hatalmas gerjedelem, egy szokatlan megpróbáltatás oly törvénytelen indulatokat hoz tevékenységbe, melyeknek legyőzése felett már dicsénekeket énekelt az ember. Hoszasan alvó gonosz indulatok, valamely veszélyes megkisértés; a szerencse áramlata, vagy valamely szerencsétlen csapás, hizelgés és kedvezés, vagy üldözés és veszély által felébresztetvén, oly erővel törnek elé bűnhelyökről, hogy ön maga kétkedik, ha valóban vallásos-e az ő élete. A megpróbáltatás e pillanatában egy titkos felsohajtás, a léleknek Isten megszabaditó kegyelmeérti felkiáltása tudtára adja a jó embernek, hogy közvetlenül Istentől függ. Minő hálás örömmel ragaszkodik ekkor ahoz a biztos tudathoz, hogy soha sincs egyedül; mert az atya vele van; hogy a minden jók élőforrása oly közel van hozzá, mint élete és kész az égi világosságot és erőt benne megujitani.

Jelen beszédemet azon megjegyzéssel zárom be, hogy *Istentől, mint mindenek adójától való függésünket abban az arányban érezzük, a melyben a vallás szellemi voltát felfogjuk*; ha felülemelkedünk a hitvallásokon és czikkelyeken, szertartásokon és hitformákon és megtanuljuk, hogy a jámborság és jóság a szeretetben, a mennyei atyánk és embertársaink iránti tiszta, önzés nélküli jó indulatban és cselekedetekben áll. És a ki nem csak külső isteni tisztelet után óhajtozik, hanem teremtőjével és megtartójával bensőleg egyesülni vágyik, az a ki élénken iparkodik állandó jótevőjének jelenlétét érezni, hamar megtanulja, hogy az emberi tehetségek erőtelensége a látható világ ábrándjai és a véghetetlen egység láthatatlansága miatt szerfelett bajos az eszményi, szellemi magaslatot elérni és azon megállni. Mindazáltal, ha szivét valóban áthatotta az isteni befolyásnak érzete, folytonosan arra törekszik, hogy bensőbben és teljesebben megismerje azt, „*a kiben élünk, mozgunk és a ki által vagyunk*“. Mindig azt óhajtja, miként minden időben a jó emberek, hogy tartózkodás nélkül, önkéntesen, örömmel

áldozhassa fel legmagasabb tehetségeit, melyekről tudja, hogy a legjobb lénynek köszönheti. Komoly elhatározással eseng tehát a tisztelet, szives önfeláldozás és tiszta bizodalom után, mely a legcsekélyebb cselekedetet a szentek-szentjének imádó szolgálatává változtatja; az után a szóval kifejezhetetlen háládatosság után, a mely mindenét annak áldozza, a kitől előbb nyerte; az után eseng, hogy minden önző gondtól, törekvéstől, aggodalomtól, félelemtől megszabadulva, a bizalom teljes fiui szeretetbe lépjen. Az atyához való eme közeledés, az atyával való ezen élő rokonság életének vég czélja lesz. Ámde ez a jóság, mely minden javak felett áll, még mélyebben érezteti vele az isteni szellemtől való közvetlen függését. De ez az égi boldogság csak az égből jöhet. Lankadatlan pillantásokkal tekint a mennyei áldás kiapadhatatlan forrásához. És midőn vándorlása tartamára ez áldás biztositva van s midőn lelkén oly nyugalom ömlik el, melyet földi egyenetlenség nem zavarhat meg és midőn a jövőjét boritó fellegek eloszlanak, és az égi hon kimondhatatlan fényességben feltárul előtte; s midőn az atya jelenlétét, mint egy látható barátét érzi és a teljes tökéletességnek atyai szeretete egész lényét áthatja, midőn azért szemeit hálás könnyekkel, halhatlan reménynyel emeli fel ahoz: ily magasztos pillanatokban honnan származtathatja változhatatlan örömét? Tapasztalatából tudja és érzi, hogy ez a békesség mindörökké Isten békességének befolyása alatt áll. Hálával és tisztelettel ismeri el, hogy lelke felett és lelkében az égi szellem munkálkodik, örökös nappal világát deritvén arra. Ekkor az Isten ujjaival az ő szivébe irt igazság azon dicső valósággá lesz, hogy mindazoknak, a kik a szent lelket kérik, az atya megadja.

Az élet valódi czélja.

János IX. 4. Szükség nekem annak cselekedeteit cselekednem, a ki engemet elbocsátott, mig nappal vagyon.

A czélt, melyre valamely lény teremtetett, szükségképen ennek természete határozza meg. A mily mértékben ismerkedünk meg a különböző rendü teremtmények tehetségeivel, sajátságaival és alkotásával, abban a mértékben értjük meg azt a jót, a melyre azok határozottan kijelelve vannak. Az alsóbb rendü teremtményeknek, az ásványoknak, növényeknek vagy állatoknak végczélját könnyen átláthatjuk alkotó elemeik viszonyos egyszerüségénél fogva s azért, mert pontosan engedelmeskednek létezésök törvényeinek.

De midőn az emberhez érkezünk, nehézségre találunk. Az ember szerves elemeiben nem egyszerü. Két, láthatólag teljesen különböző természetet egyesit magában: a testit és szellemit. A mindenség törvényeinek sincs szükségszerüen alávetve. Belső szabadsággal, szabad akarattal bir; azzal a hatalommal, hogy saját esze törvényeit kövesse, bármely külső befolyással szemben. Ehez képest minő véghetetlen változatosság van az emberek munkálkodásában! Minő ingatagság és állhatatlanság czélzataikban! Vágyaik mennyire kiterjednek, vállalataik mennyire szétágazók! Mekkora ellentét van az oktalan állat változhatatlan ösztöne és az emberi szellem zajongó küzdelmei, reményei, aggodalmai, tündöklő gondolatai és határtalan vágyai között!

I. Miként határozzuk meg tehát ez emberi lény czélját? Miért teremtetett ez a rejtélyes teremtmény, melyet annyi hatás űz, mely oly sok tehetséggel van megáldva s ezeket számtalan irányban szabadon használhatja? Azt mondám, hogy valamely lénynek a czélja az ő természetében nyilvánul. S mit mutat az ember természete?

1) Ha nemünket vizsgáljuk, hogy e kérdésre feleletet kapjunk: az első tárgy, mely előttünk feltünik, az ember testi alkotása, mely

kapcsolatba hozza őt a külvilággal. Egy anyagi szerkezettel biró lényt látunk benne, melyre hatással van a világosság, levegő és a föld, mely ki van téve annak, hogy az elemek szenvedtessék, melynek a külső segedelem folytonos megújulására van szüksége, éhezik és szomjuhozik a táplálékért, fázik, védelmet keres a hévség ellen, folytonosan megújuló állati szükségek zaklatják; és ezen különböző befolyások alatt létezése legnagyobb részét testéről való gondoskodásra használja fel. Ha, például, végig megyünk egy nagy város utczáin, minő foglalkozó élet áradoz ott mindenfelé. Minő szakadatlan tevékenység űzi a rohanó tömeget! Minő sietve jár, minő gond ül az arczokon. Hány kerék forog szakadatlan. Mennyiféle áru van kitárva. Minő számtalan árucsarnok van megrakva a föld különböző részeinek terményeivel. A szélesen elterülő földeket az ekevassal hasogatják, a legtávolabbi tengereket hajókkal szeldelik, hogy mindent összehalmazzanak. És ezen szakadatlan tevékenység főczélja a test fentartása, az állati élet nyujtása, állati szervezetünk ruházása, táplálása, kényeztetése és feldiszitése. Az első benyomás, melyet egy ily város látása tesz, bizonyosan az, hogy az emberi természet állati czélért van teremtve. Az utczákat tömötten szegélyező házak eredeti czélja a test védelmezése; ugy tetszik, mintha az a sokaság, mely az utczákon tolong, csak azért tömörült össze, hogy védelmi harczot folytasson az anyagi elemek ellen. S meg kell vallanunk, hogy ha beszédbe bocsátkozunk a foglalkozó sokasággal, az első benyomás igazolást nyer. Hisz *ugy látszik, hogy a testi élvezet a legfőbb jutalom, a mely az emberek gondolkozásának és foglalkozásának a rugója.*

Ezt meg kell engednünk. De vajjon ezzel megtaláltuk-e az élet nagy czélját? Vajjon, ha az ember ugy van teremtve, hogy fennmaradásáért és testi gyönyörüségeért munkálkodjék, többre nincs-e teremtve? A mit eddig elmondottunk, azzal kimeritettük-e az ember természetét? Csak oly tehetségei vannak-e, melyekkel csupán az anyagi világra hathat? Ezen kérdésekre feleletül nehány egyszerü észrevételt teszek, de a melyek nagyon jól meg fogják mutatni, hogy *lételünknek nagy czélja nem a külső testi javak.*

2) Mindenek előtt figyelmet érdemel az, hogy ámbár az ember arra van teremtve, hogy testeért munkálkodjék, de épen e munkálkodása közben oly természetet tüntet fel, mely végtelenül magassabban áll, mint a testé. Épen akkor, midőn oly szükségeinek,

melyekben az állatokkal osztakozik, a pótlásán munkál, azt mutatja, hogy ő sokkal több mint az állatok. Az emberről kicsinylőleg már többször elmondották, hogy sokkal szolgaibb munkára van kárhoztatva, mint az iga-vonó barmok, hogy egy állat sincs oly kiválóan kijelelve a munkára, mint ő, hogy egyen sincsen oly teher, mint rajta. Arcza veritékével kell aratnia kenyerét. De ezen munkájában oly tehetségeket tüntet fel, a melyeknek az állatoknál még nyomait sem látjuk. E szerint az ember munkálkodása az ő nagyságának bizonyitéka, s azt jelzi, hogy a testi létezésnél magasabb czélja van életének. A külső testi javak megszerzésében minő értelmi és erkölcsi tehetségeket tüntet fel az ember. Hogy megtartsa a romlékony, a gyenge testi szerkezetet, mily magasra és minő messziségre kell emelkedni az emberi szellemnek gondolataival! Minő rengeteg mélységekbe hatol bé, minő sokféle anyagokat hoz kapcsolatba; minő tevékenységet, minő mély számitást, a nehézségekkel szemben minő bátorságot, találékonyságot és kitartást, a nem vélt veszedelmekben minő erőt tanusit. Az emberi értelem, hogy a test fenntartását biztositsa s annak kényelmet és gyönyörüséget szerezzen, kikémlelte a természet mindenik országát, behatolt a föld gyomrába és kibányászta a különféle érczeket; bejárta az eget a látás eszközeivel, hogy a tengereken kalauzt találjon, alkatrészeire elemzett minden testet, felemelkedvén azon nagy törvények megértésére, melyek a mindenséget vezérlik, szolgálatába vette azok gépi erejét, felfedezte azok vegyi rokonságait és felölelte a gravitationak mindazokat magába foglaló elvét. Egyszóval, a testért való gondoskodásában az emberi szellem oly értelmi erőt fejtett ki, mely annyira határtalan és terjengő, mint maga a mindenség. Tehát elhitethetjük-e magunkkal, hogy ez a szellem csak a testért teremtetett, a nagyobb a kisebbért, a határtalan és mindig fejlődő szellem a rövid életü por szerkezetért? Lehetséges-e, hogy a mérhetetlen és kimerithetetlen értelmi erő csak azért létezik, hogy egy állati létezésért szolgáljon? Miképen lehet a szellem e megaláztatását összeegyeztetni a nem-teremtett szellem bölcseségével?

Az eddig felfejtett rokon tények a meggyőzésig tanuskodnak az ember valódi czéljáról. Az ember, habár részben állat, azt mutatja, hogy több mint állat. Midőn anyagi természetéről gondoskodik, egy magasabb szellemi természetet tüntet fel. És a midőn a külvilágért él, bebizonyitja, hogy ezen külső világ felett áll. Nem

szükség az ember természeti gyönyörüségein tul mennünk, hogy megérezzük, miszerint létezésének egy nemesebb lelki gyönyörüség a czélja. Vegyünk fel, például, egy innepélyt, melynek az a czélja, hogy teljes gyönyörrel töltse el érzéseinket. Ha végig nézünk a fényesen megrakott asztalon, mi hat meg bennünket? Nemde annak meggondolása, hogy minő rengeteg értelmi tevékenység fordittatott ezen látvány eléállitására? Minő mély tudományos kutatás, minő elmés kisérlet, minő ügyes próbálgatás volt szükséges csak annak a pohárnak is eléállitására, a melyből iszunk. Mennyi müvészi ismeretnek, müvelt izlésnek és minő teremtő képzelődésnek kellett egyesülni, hogy az érczeket azon szép ékszerekké alakitsák át, melyek szemeinket gyönyörködtetik! Az edények kellemes alakjai az ősi korból szállottak mi reánk s a régészeknek, történészeknek, valamint a müvészeknek egyesitett tapasztalatáról és kutatásairól tanuskodnak. Ezen fényüzési czikkek közül hány nem került ide a világ más végéről, hullámzó oceánon keresztül, a kereskedelem számtalan tényezői s az emberi okosságnak és akaratnak a természeti elemek feletti győzelme által. A fényüzés is, melybe a gyenge akár a baromiságig merülhet, tisztán mutatja, hogy az ember tudományra, bölcselemre, müvészetre, társas életre született s az értelmi fejlődésre oly tehetségeket nyert, melyeket nem lehet korlátok közé szoritni.

3) Azt beszéltem el, hogy minő nagy értelmi tevékenységet forditunk testünk gondozására; most már kérlek, fontoljátok meg, mily csekély az az állati előny, melyben az értelmi tevékenység e bámulatos kifejtése után részesülünk. Ha munkásságunknak állati élvezetek mérhetlen sokasága lenne a gyümölcse, könnyen arra a meggyőződésre jöhetnénk, hogy azokért, mint végczélért vagyunk teremtve. Ámde nem a legérzékenyebben lep-e meg mindnyájunkat az a tapasztalat, hogy mily csekélyek ezek a gyönyörüségek azokhoz a küzdelmekhez, munkákhoz és aggasztó gondokhoz mérten, a melyekkel szereztük? Ha azok a mi legfőbb javaink lennének, bizonyosan nem adattak volna oly szükösen. Lám, minő mulékony érzéki gyönyört szereznek az embernek az ő fáradalmas áldozatai! A gondolkozásnak és tevékenységnek bámulatos kifejtése után is mit nyer az ember valósággal? A sikert nagyon hiányosnak találjuk, ha elképzeljük azokat a veszélyeket, a melyek az emberi természetet fenyegették. Az élet eszközei legnagyobb részének csak nemleges következései vannak. Nem annyiban élvezetért, mint a

viszontagságok kikerüléséért épit az ember házat, sző ruházatot, szántja a földet, bekoszálja a tengereket. Végre is mennyit kell kiállania, és mily kevéssé lehet megelégedve a legjobb esetben is! Törékeny testét nehány évig gédelgeti a betegségek folytonos változásai közt, s aztán az élet maga, mely folytonos csatározás volt, a halál rövid vonaglásában, hirtelen oda lesz. Azt mutatja-e ez, hogy az állati javak lennének az ember létezésének képzelt czéljai?

Egy teremtmény sem munkálkodik annyit a testért, mint az ember, s mégis csupán a testet illetőleg talán egyik sem élvez oly keveset, mint az ember. Vegyük fel ennek megvilágitására a munkás osztályt, mely minden nemzetben a legnépesebb; miképen gyötrődik reggeltől estig, hét nap közül haton, hidegben és melegben gyakran veszélyek közepette, hogy megszerezze szerény és szükös táplálékát, hogy hajléka és ruházata legyen, melyek bár megvédelmezik a szenvedéstől, de a szép érzékének és finom izlésnek nagyon csekély valódi élvezetet nyujtanak. Vagy vegyük a kereskedőknek és az üzlet embereinek a sorsát, kik a napot az üzleti helyiségben töltik, éjjeiket aggodalmak háborgatják, az időjárás változásait, az üzlet hullámzásait s a divat szeszélyeit lesik. Tegyük mérlegbe az ők fáradozásával és gyötrődéseikkel mindazokat a tisztán állati élvezeteket, egyesitve azokkal a kényelmekkel, kedvtelésekkel és finom élvezetekkel, melyeket a vagyon nyujthat, mit gondoltak, merre fog hajlani a serpenyő? Ha a végtelen nehézségekre gondolunk, melyekkel házunkon kivül és belől egyszerü háztartásunkban küzdünk, az ár, melyet testi fenntartásunkért fizetünk, szerfelett nagynak tünik fel. Mennyire szembeötlő e tekintetben az ellentét az alsóbb állatok és az ember közt. Midőn nyárban látjuk, hogy a számlálhatlan rovarok virágról-virágra repkednek, ezeknek édes nedvét szivják, a mezőn mindenütt tárt lakomát találnak. Saját gondoskodásuk nélkül mézet esznek nem sietős étkezés közben, hanem verőfényes órákon és napokon át: érezzük, hogy az érzéki gyönyöröket illetőleg a moj több előnyben részesül, mint az ember. És midőn nyájakat és csordákat látunk kényök-kedvők szerint barangolni a zöld legelőn, reggeltől estig szaggatva kedves táplálékokat, ez egész munkájok, ez valódi gyönyörüségök, ilyenkor ugy tetszik nekünk, hogy azok az állatok állati élvezet tekintetében sokkal felette állanak a gyötrődésben kimerült gazda felett, a ki a nyugalomnak és gyönyörüségnek rövid ideig tartó váltakozása közben kövéríti épen

azt a földet, melyen a megelégedett nyáj gondtalan legel, sőt ennek számára télire takarmányt gyüjt csürébe.

Az sem világos, hogy vajjon a polgárosodás könnyiti-e az ember terheit? Nemünk ős-idők óta abban fáradozik, hogy a földet testi paradicsomává változtassa. Mégis bátran kérdésessé tehetjük, hogy vajjon a mesterségek minden fejlődése után is többet élvezünk-e mi, mint elődeink? A polgárosodás ugyanis, midőn megszaporitotta szükségeinket, megszaporitotta egyszersmind a gyötrődés és gondoskodás különböző módjait is; és midőn a kényelem szeretetét inkább növelte, mint az önuralmat és megelégedést, az érzékenykedést gyötrődéssé fokozta, a csekély nélkülözést komoly terüvé változtatta s új érzékeny kellemetlenségekkel látogatott meg. Ha tehát mérlegbe teszszük az ember fáradalmait élvezeteivel, be kell vallanunk, hogy az állati javak igen korlátoltak, igen rövid ideig tartók és nagyon kevéssé kielégitők arra, hogy az élet végczéljául tekinthessük.

4) Egy másik szempontra megyek át, mely épen ezt a tanuságot adja, de sokkal érezhetőbb módon. Tekintsünk körül ebben az anyagi világban, miként az minden irányban szolgálatunkra áll. Azt tanitja-e nekünk, hogy az ember létezésének a czélja állati előny? Gyakran mondották, hogy minő rengeteg gépezet van mozgásba hozva a végre, hogy az állati teremtést fenntartsa és annak kényelmet szerezzen.[a] Kétségen kivül a mindenség számtalan czéljai közül ez az egyik. De az emberiséget illetőleg ez nem a nagy czél. Ezt nem csak a természet korlátolt szolgálatából következtetjük, hanem annak gyakran ellenséges munkálkodásából. Minő rémitő, de egyszersmind jótékony látványt nyujt a teremtett világ! Nézzük csak a napot, a mi rendszerünkben ezt a legjotékonyabb tényezőt. Nem küld-e nyárban perzselő sugarakat, melyek lázakat idéznek elé s télben oly kevés meleget, hogy csaknem megfagyunk a hideg miatt, az üditő levegőben nem kelt-e fel halálos kigözölgéseket is? Nem gyüjt-e össze néha sürü fellegeket, melyek záporokban alá-hullva, egy nap alatt egy egész évszak munkáját megsemmisitik, mig másutt egész vidékeket elperzsel az aszály?

A természet nagy törvényei általános müködésökben valósággal jótékonyak, s minél jobban kitanuljuk, annál inkább feltünik bennök a teremtő Isten. De a ki figyelemmel szemléli az anyagi világ rettenetes hatalmát, a mint az a meny-

dörgésben, villámlásban, földrengésben, a vulkánokban és a forgószelek által felkavart tenger zugásában nyilatkozik, gondolhatja-e, hogy a földnek nincs magasabb haszna, mint hogy az ember állati szükségeit kielégitse? Hisz, az ember életének nagy része a természet romboló elemeivel való küzdelemben jár le. Minő veszélyes barátaink annak legközönségesebb adományai is. A tüz, melylyel az érczeket meghóditjuk s hajlékunkat felvidámitjuk, folytonosan romlással fenyeget: vassal és kőfallal kell körülvennünk, különben meggyujtja lakásunkat, elharapodzik az útczákon s egész vagyonunkat, nemzedékek szerzeményét egy óra alatt hamuvá változtatja. Még a rovarok sergeivel is harczolnunk kell gabonáinkért és gyümölcseinkért, és e szerint napi kenyerünkért folytonosan viaskodunk. A természetet barátunknak nevezzük. Hatalmas erői azonban, a mint látszik, épen annyira ellenségeink mint barátaink. Maga a természet nem mutatja-e világosan, miszerint ugy van berendezve, hogy az embert hősies tevékenységre serkentse, harczra hiván fel minket. Miként hallgathatjuk el, hogy a természetet „gépnek“ nevezzék, mintha csakis az ember anyagi hasznáért forgó malom volna? Hatalmas és rémitő müködései, világosságának hullámai, csillag-sergei, kimagyarázhatatlan rejtélyei vajjon csak állati gyönyört nyujthatnak-e? Vajjon nem az-e nyilvános rendeltetésök, hogy az emberben messzire ható gondolatokat keltsenek, hogy mély tiszteletet ébreszszenek, hogy lankadatlan bátorságot öntsenek belénk, és tevékeny összhangzatba hozzanak minket az összes anyagi erők felett végtelen magasságban álló erővel?

A gondolkodó ember a természetet korán sem tekinti holt gépnek. Kimondhatatlan szépségének és nagyságának látványában mélység után mélység tárul fel előttünk és az örömnek, hálának és jóakaratnak oly benső forrásai nyilnak meg, melyek épen annyira kimerithetlenek, mint annak szakadatlanul folyó élete. Mert a hatalomnak és szeretetnek szelleme hatja át, tündökölteti, tartja összhangzatban és élteti ezt a különösen rendezett egészet, a melylyel saját szellemünket rokonságban és barátságban egyesülve lenni érezzük.

5) Ezt a tanitást nyujtja nekünk a természet. De azt az igazságot, hogy az ember magasabb czélért van teremtve, abból is megtanulhatjuk, ha mélyebben tanulmányozzuk a társadalmat, a mely legelsőbb azt a benyomást teszi

ránk, mintha több lényeknek a végetti egyesülése volna, hogy egyik a másiknak az állati élet fenntartásában segedelmére legyen. Minő emléke egy város az emberi ész halhatatlan tevékenységének; és minő bizonyiték az ember szellemi rendeltetése mellett. Midőn a köz- és magánhasználatra emelt tekintélyes épületek között járkálunk, midőn látjuk, hogy az idomtalan kősziklák összetöretvén a kőbányában, szép arányu, bámulatos nagyságu épületekké emeltetnek, ha megfigyeljük a különböző müszaki mesterségeket, melyek a természet teremtő hatalmát utánozzák és a durva anyagokat a társadalmi finom érzéshez illő kellemes alakokra idomitják, lehetetlen nem éreznünk, hogy az ember oly lény, kit Isten sugallata arra hiv fel, hogy ő-vele társteremtő legyen. És ha bemegyünk a házakba, melyek tömötten egymás mellett állanak, mit találunk ott? Vajjon csak biztositásunk és elhelyezkedésünk végett emelt épületek-e azok? Nem látunk-e ott azonnal számtalan oly dolgokat, melyek az állati élvezeteknél sokkal magasabb izlésre vonatkoznak, oly szellemi lények izlésére, kik gyönyörüségöket találják a szépben, a jó rendben és összhangzatban? Vajjon a festvények a falakon, csak arra valók-e, hogy szineikkel látérzékünket gyönyörködtessék? Nem árasztanak-e azok örömet, gyönyört és méltóságot? Lehetnek ott olyanoknak a képei, a kikkel hosszas barátság, vagy egy jobb élet iránti közös remény által gondolatban sok esztendeig egyek voltunk; lehet ott valamely hős jellemnek az ábrázolata, vagy valamely hősies vállalatot feltüntető jelenet, a mely arra emlékeztet, hogy az élet és az élet minden áldása mily készséggel áldoztatott fel az igazságért, a hazáért vagy Istenért. Egyetlen ily festvény egy házban, elégséges bizonyiték az ember szellemi hivatására.

Ismét azt kérdem, mi az ember lakásának a czélja? Csak oly hely-e az, hová néhány embertárs összegyül, hogy egy szobában biztosságban egyék, igyék és aludjék? A házat azért épitjük, hogy hajlék legyen, oly központ, melyben egy család egyesüljön, hogy legyen egy kedves zug, melyben gyöngéd érzelmek honoljanak, melynek falai között szeretet lakozzék, hol az élet gyöngédségei czélt és boldogságot találjanak, hogy szülők és gyermekek egymást szivökre szoritsák, hogy a bánat és öröm kölcsönös bizalommal megosztassék, hogy a megzavart kedély letehesse terhét, s megbocsátásban és békében nyugalmat találjon; szóval, a hol emberi lényeknek a jelen élet kötelességeire és a jövőnek tökéletességére

való növelésének nagy munkája elkezdödjék és folyan. Ezek az emberi lakás valódi czéljai. Midőn egy város utczáin végig megyünk, minő mély érdekkel gondolunk arra, hogy ezekben a számtalan hajlékokban a családi élet minő dús románczokban, hogy ott szivek vannak, melyek körében a családoknak nappal szétszort tagjai esténként összegyülnek, férj és nő, szülők és gyermekek s testvérek; a gyengét és szenvedőt az erősebbek táplálják, az öregeket a fiatalság tisztelettelteljes készséggel ápolja, s mindezekben az önzés nélküli szeretetnek rokonérzete, fáradozása, reményei, aggodalmai és örömei! Egy városban tehát csak oly lények nyomaira találunk-e, a kik mulékony testi javakért vannak teremtve?

Továbbá, a földi használatra szánt épületek között nem látunk-e templomokat égfelé mutató tornyokkal, iskolákat az ifjuság tanitására, közkönyvtárakat, melyekben fel van halmozva a különböző korok bölcsesége, könyvgyüjteményeket, melyek készséggel szolgálnak nekünk, hogy minden kor és minden ország bölcseivel, törvényhozóival, bölcsészeivel, történészeivel és költőivel közlekedjünk; látunk muzeumokat, tudomány-csarnokokat a müvészet számára, kór- és szeretetházakat; mindezek arról tanuskodnak, hogy az embernek az a rendeltetése, hogy a társadalomnak tagja legyen, hogy tökéletesitse nemét, és hogy az emberiséget Isten országává változtassa, hogy a földi szép és jótékonyság gyakorlása által egy szellemi világ magasabb munkásságára és örömeire készüljön!

II. Az ember állati természetének vizsgálásában megmutattam, hogy az élet czélja nem állhat csupán csak a külvilágra való hatásból; ennek szükséges következéseül most már azt mondom, hogy az élet nagy munkája benső. Ez mostani állitásunk. Az ember valódi elhivatását szelleminek nevezhetjük, mint a mely teljesen különbözik az állatitól.

1. Az embernek szellemi természete van. A lélek ugy van teremtve, hogy minden anyagi dolgok közt és felett eltekintsen. Ezt az igazságot egy közvetett, de teljesen meggyőző érvvel akarom bebizonyitni. A lélekben oly elveket találunk, a melyek képesekké tesznek, sőt — mondhatni — kényszeritenek minket, hogy magában az anyagban egy véghetetlenül fensőbb lénynek a jeleit fedezzük fel. Az anyag oly korlát-e, melyen a szellem nem hatolhat át s a melyen tul sötétség van? Mily könnyen átlépik e korlátot! A természetben mindenütt egy termé-

szetfeletti hatalom bizonyitékaira talál. Isten. Isten! Ez a dicső eszme, mely az egész teremtésről tündökölve sugárzik. A lélek az égben az ő véghetetlenségének jelképét, látja a természet kapcsolatában és összhangjában az ő egységét fedezi fel. A mindenség, bár mérhetetlen, szép és nagyszerü, nem birja kielégitni a lelket, sőt fenségesebb gondolatokra ragadja. Minél szélesebb látkört nyer az anyagi dolgokról, annál türhetetlenebbnek talál minden anyagi korlátot. Minél magasabb látpontokat tár fel a mindenség, a lélek annál inkább vágyik egy felsőbb lényhez emelkedni. Folytonosan valami véghetetlen és változhatlan, mint minden véges és változandó létezésnek az alapja felé eseng. Csak ennek mindenhatóságában tud megnyugodni, mint minden erő forrásában, központjában, fenntartójában és irányzójában.

Mennyire ránk nyomta Isten a mi rendeltetésünk bélyegét, a midőn a feléje való törekvésnek e vágyát belénk oltotta. Az egész mindenségben a legnagyobb eszme — az ő tökéletes lényéről eszme — miért ragyog az emberi lelken? Ha az ember azért lenne teremtve, hogy legfőbb javát az anyagi természet határain belől találja fel: miért sugárzik a véghetetlen szellem az egész természetből ránk? Az Isten eszméje! Álljunk meg kissé s fogjuk fel ennek nagyságát. Minden más tudomány jelentéktelenné halványul ennek méltósága előtt. A világ minden kincstárai szegények ezzel szemben. Ez az eszme, ha addig fejlődik és világosul, mig előttünk valósággá válik, olyan mint egy lelkünkben meggyuladott új nap. Új világosság sugárzik ki belőle az egész mindenségre és mindenségben. Ez eszme átalakitó hatalmára minden dolog újjá lesz. Az Isten eszméje kiapadhatatlan forrása az erőnek a gyengeséggel szembe, a békének a viszontagságok között, a bátorságnak a munkálkodásban és türésben, az állandó reménynek, a halhatatlan életnek. A czinikus megvetéssel szólhat az emberi természetről s való, hogy a világi közönséges alantas jellegü eszméket, elveket és érzelmeket nem is igen lehet magasztalni. De oly lény, a ki az Isten eszméjét fel tudja fogni, bár mennyire elesett legyen, ez egyszerü hatalom által minden világi javak feletti jóságra emelkedhetik. Világos, hogy ily eszme nem adatott minden czél nélkül. Mennyei rendeltetésünk pecsétje, Isten hiteles kézirása a lélekre, azt jelentvén, hogy az ember valódi czélja, hogy folytonosan arra törekedjék, hogy szellemileg hozzá hasonló legyen.

2) Egy másik bizonyitékára megyek át annak, hogy a lélek

ugy van teremtve, hogy minden anyagi érdek felett tul tekintsen. Micsoda nagy indok készteti az embert a természet tanulmányozására? Tudjuk, hogy e czélra rengeteg munka forittatott. Ugyan mi inditotta az embert, hogy az eget, földet, a levegőt, a növényeket és állatokat, egyszóval, a teremtmények minden rendét vizsgálja? Miért összpontositotta Newton nagy eszét a mindenség mozgásának meghatározására, s Linne miért szentelte munkás életét az állat- és növényország megismerésére? Miért vetette meg sok természettudós a müvelt társadalom kényelmeit és biztonságát s vad erdőségekbe mélyedett, hogy a madarak és rovarok szokásait megfigyelje, hogy új ásványokat és növényeket fedezzen fel? Ezeknek a természetvizsgálóknak az volt-e nagy czéljok, hogy a világi javak eszközeit szaporitsák? Nem. A tudomány elolthatatlan szomja, ismereteik körének szélesitése, a teremtett világ — mint egység — rendének és szépségének megértése utáni legyőzhetetlen vágy hajtotta őket sivatag pusztaságokba és kényszeritette, hogy a lehető erélylyel, legnagyobb áldozatok árán is fáradozzanak a természet titkainak megmagyarázásában. Az igazság, az igazság volt az Istenség, melyet ők imádnak. A tudomány nagy emberei, a helyett, hogy testöket gondozták volna, készséggel használták fel éjjeli nappali tanulásokra; elitélték nélkülözésre, fáradságra, szenvedésre gyarló ruházkodásra, szük táplálékra és szegénységben haltak meg, hogy lelkök az igazság világosságában élhessen. Mily sok ily dicső martyr hagyta fenn emlékét a tudományok történelmében. Ismét kérdem, ugyan mi hevitette a természet-vizsgálók lelkét? A kiolthatlan vágy, hogy a látható dolgokon át az elrejtett okokig hatolhassanak, hogy felfedezzék a nagy törvényeket, a melyek minden anyagi mozgást áthatnak és kormányoznak, hogy a mindenség szövevényesnek tetsző zavarában egységet és öszhangzatot fedezzenek fel. Ez a czél lelkesitette őket.

Az igazság utáni ezen éhezésben és szomjuhozásban kicsoda nem látja meg az emberi lélek dicső czéljának megjelelését? Ne hidjétek, mintha ezt csak nehány kiválóan megáldott embereni tapasztalásból mondanám, a mi semmi bizonyiték sem lenne azon czélt illetőleg, melyre nemünk teremtetett. Az emberek közt az osztályok szerinti különbség sokkal kisebb, mintsem göndoljuk. A legmélyebb bölcsész is csak fokra, nem nemre különbözik a legmüveletlenebb földmüvestől. Minden ember, bár szük körben, naponta fejleszti azokat a tehetségeket, me-

lyeket a bölcsész használ a maga fenséges munkálkodásában. Mindenki szereti az igazságot magát. És az a buzgalom, melylyel a felolvasási termeket nagy és kis városainkban, sőt faluhelyeken is a sokaság hetenként megtölti, a melyből nem kevesen a napot kézi munkával töltik el, de a kik, hogy új világosságot nyerjenek, és a szellemi felüdülés gyönyörüségeért elfelejtik a fáradságot, egyik bizonyitéka a szellemi czélnak, melyre egész nemünk teremtetett, egyszersmind előjele egy nemesebb társadalmi állapotnak, melynek bizonyosan meg kell jőni.

3) Eddigi vizsgálódásainkban láttuk, hogy a szellem épen az anyag tanulmányozása közben ezen túl néz és szellemi javakat keres. Most már azt állitom, hogy az emberi értelem nem szoritkozik a tanulásnak csak ezen ágaira, hanem mindenütt magasabb vizsgálódásokra való vágyakodást nyilvánit. Minden országban, minden korban a legnagyobb emberek magának a léleknek mélységes tanulmányozására adták magokat, és ez egy másik feltünő bizonyitéka annak, hogy mi arra vagyunk teremtve, hogy minden külső dolgok felett egy szellemi czélra tekintsünk. Bár szerfelett sok tanulás fordittatott az anyagi világ megismerésére, de az emberiség a maga legmagasabb törekvéseit minden korban a belső világ vizsgálására szentelte. Az emberi szellem minden dolgoktól, bármily csodálandók és szépek lettek legyen is külsőleg, önmagához, mint a gondolkozás legérdekesebb tárgyához fordult. És önmagában, eredeti tehetségeiben és érzelmeiben, eredeti képességeiben és növekedő gyarapodásában, a függésnek és szabadságnak ő benne való bámulatos egyesülésében oly kimerithetetlen rejtélyeket és problemákat talált, melyeket a korok hosszu sora még nem birt megfejteni. A bölcselmi tanulmányok kiváló bizonyitékot nyujtanak szellemi természetünk nagyságáról; megmutatják, hogy ennek a szellemnek a müvelése életünk főbb feladata. A bölcsészek, a mint a lelket tanulmányozták, abban nem csak a mindig változó külső világtól az érzékek útján nyert benyomásokat, hanem változhatatlan elveket is találtak, melyek magának a léleknek tényleges elemei; feltalálták abban a jognak, Istennek, a végoknak, a véghetetlenségnek, az önzés nélküli szeretetnek, az erkölcsi szabadságnak, a felelősségnek eszméit, oly eszméket, melyek az átalánosság és örökkévalóság bélyegét viselik, melyek nem önkényes, helyhez kötött, mulékony fogalmak, hanem szellemi természetünk lényeges sajátjai

és a létezés legmagasabb rendével hoznak minket kapcsolatba. Mig az ember körül minden változandó, addig az ember az emberi lélekben változhatatlan elemekre, az örök igazságróli meggyőződésre talált.

Valóban, a bölcsész, a mint a lelket tanulmányozta, nem csak azt ismerte fel, hogy meg van különböztetve az anyag változó alakjától azon tehetség által, hogy változhatatlan elvek felfogására képes, hanem még arra a kérdésre is elérkezett: vajjon a lelken és szellemen kivül létezik-e tényleg valami a mindenségben; vajjon az anyag és test bir-e tényleges létezéssel; vajjon a látszó külső természet nem csak a mi gondolkozásunk teremtménye-e, vagy más szóval, midőn a külvilág létezését hiszszük, nem csak saját fogalmainknak tulajdonitunk-e valódiságot? Ezért a bölcselemnek hajnala óta voltak iskolák, melyek azt állitották, hogy az anyagi mindenség csak annyiban létezik, a mennyiben elménk azokat gondolja. Távol legyen tőlem, hogy ez elmélettel egyetértsek; azonban örömmel fordulok ahoz, mint a mely mutatja, hogy a lélek minő készséggel halad el az anyag mellett, s a melyben az embernek saját szellemi nagyságának tudata nyilatkozik, s még azt mondom, hogy midőn e tant egészben elvetem, annak egy lényeges részét, mint kétségkivüli igazságot, elfogadom. Nem mondom, hogy a világ csupán csak gondolatunkban létezik, de azt állitom, hogy legérdekesebb sajátságait a szemlélő észtől nyeri; a kültárgyak alakjai, például, tényleg léteznek ugyan, de szépségöket — ezt a csodás bájt — azoknak a gondolatoknak és érzelmeknek köszönhetünk, melyeket mi azokhoz füzünk, és a melyeknek azok csak visszavert képei. Valamely hely egyik ember előtt paradicsom lehet azoknál a kedves és boldog gondolatoknál fogva, melyeket ahoz köt, mig a másik előtt sivatag pusztaság. A külvilág szépsége a mi saját lelkünkből kisugárzó diszfény. A teremtett világ érdekes volta mennyiben függ attól a hatalomtól és jó szándéktól, mely az egészet láthatólag áthatja! De a hatalom és szándék szellemi tulajdonságok, melyeket csak értelmünk munkásságában ismerünk fel. E szerint a mi szellemünkből származik az a nagy eszme, mely a mindenséget ránk nézve az élő Isten jelképévé változtatja. Nem lehetünk-e hát biztosak a felől, hogy a szellem szellemi célokért teremtetett, fejül emelkedvén mindazon javak felett, melyeket a mindenség nyujthat.

4) Annak egyik bizonyitékául, hogy az ember czélja szellemi, kérlek, gondoljatok az emberi lélek egyik kiváló hajlamára. Értem az embernek azt a tehetségét, hogy a tényleges tapasztalat határain belől nem létező szépséget is gondolhat. A bölcsészek ezt a tehetséget képzelődésnek nevezik; ez alatt némelyek azt a tehetséget értik, mely a valóságot nagyitja vagy elferditi, mely álmokból táplálkozik és hasztalan visiokban használja fel önmagát. Ha ez a képzelődésnek valódi munkássága, nem pedig tévedése lenne; akkor is ugy tekinteném, mint egy oly lényről jelt, a melynek magasabb elhivatást, rendeltetést kell teljesitenie. Az ifju kor álmodozásai, melyekben annyi erő pazaroltatik el, egy oly szellem esengése, mely azért teremtetett, a mit soha meg nem talált, de mindig keresnie kell, mint eszményképet. A képzelődésnek semmiesetre sem czélja a hasztalan ábrándozás. Ez a tehetség, ha az erkölcsi elvvel összhangzatosan munkálkodik, miként mindig munkálkodnia kell, isteni biztositék az emberi természet szellemi czéljáról. A képzelődés tulszárnyalja a mulandót és korlátoltat. Abban találja gyönyörüségét, hogy kellő arányban egyesitse mindazt, a mi kedves van a természetben és a lélekben. A jóság elemeitől a rossznak és csúfnak minden vegyületét elválasztja s ez által a hasonlithatatlan kitünőség és tökéletes szépség fogalmára vágyakodik. Az erénynek és nagyságnak az emberi természetbeni gyenge és fejletlen állapotában égi jóságnak csiráit ismeri fel, és angyali dicsfényt fedez fel, melyet az embernek egykoron viselni kell. A képzelődés ennélfogva felmagasztalja és megfinomitja mindazt, a mit megérint. A láthatóban mindig a láthatatlannak a jellegét és a külső világban a belsőnek a képét nézi s e szerint a kettőt összhangzatba hozza s mind kettőre fényt áraszt. Minden dologban, a melyre tekint, amazoknál nagyobb lényt lát. Tökéletesedés, ez az éltető levegő és elem, melyben a képzelődés lélekzik és él. Minő égi tehetség! Minő bizonyiték létezésünk czéljáról. Honnan van az emberi lélekben a tökéletesség utáni e vágyakodás, ha az ember nem végtelen tökéletesedésre van teremtve?

A képzelődésnek ez elve, az el nem ért jóság utáni ezen vágyakodás, ezen gyönyörködés a teljes szépségben és boldogságban nem csak egyes kegyeltek sajátja. Az emberi élet minden iránybani szakadatlan törekvésének a kutforrása; minden nagy kezdeményezésnek a lelke, de ha az erkölcsi természettől megválik, ha el-

bizakodottság űzi, a nagyravágyás romboló eszközévé fajul. Mindenekfelett a képzelődés lelkesiti a költőket, kiknek munkái minden nemzetek vigasza és buzditása volt mindig a társadalom minden fokozatán. Jól tudom, hogy sokan, mindőn hallják, hogy a vallás tanitója a költészetet jelnek tartja arra, hogy az ember ugy van teremtve, hogy a külső dolgokon tul tekintsen, hajlandók azt gongolni, hogy a valóságot képzeletnek akarja feltüntetni. Nekik, mondják, tények, nem ábrándok kellenek. Magam is tisztelem a tényeket s nem is hivatkozom egyebekre. Tény az is, — ugyan ki tagadhatja? — hogy a költészet létezik és létezett minden népnél, vadaknál és müvelteknél, annak magvai oly gazdagan vannak elhintve az emberi lélekben, hogy azt a szépséget, melyben tündöklik, fel nem ismerni annyi, mint szemeinket az emberi természet egyik legnemesitőbb látványa előtt behunyni. Tény, bár ugy látszik, hogy sokan sehogy sem akarják elismerni, hogy az ó-szövetségben egész könyvek költemények, a melyekben a kegyességnek és prophetiának fenségesen nyilvánuló hangjai számtalan szivnek hurjait hozták és hozzák ma is mozgásba. Tény, hogy minden nemzetnél a vallás és hazafiság a költészet nyelvén szólott meg legelsőbben, és hogy némely nemzetek a költői szellemet inspirationak tekintették és annak müvei a mult idők legszebb vivmányai közé soroztatnak. Ezek az egész történelem által igazolt tények. És ha meggondoljuk, hogy a költészet legfenségesebb tiszte a leleknek a tökéletesség utáni vágyakodását kielégitni, s az égi erényt sokkal vonzóbb, ajánlatosabb alakba öltöztetni, mint a milyet szemeink láthatnak: miként nem látnok át annak ujjmutatására, hogy az ember szellemi czélért van teremtve?

5) Egy másik szempontra térek át, mely teljesen bebizonyitja az ember szellemi rendeltetésének igazságát. Kérlek, fontoljátok meg, hogy természetünk ösztönzéséből az emberi jellem melyik nyilatkozatát szemléljük a legmelegebb bámulattal? Mi költi fel kiválóan tiszteletünket embertársaink iránt? Kiknek neveit ejtjük ki a legszivélyesebb tisztelettel? Kik azok az emberek, a kikben az emberi természet a maga legfényesebb dicsőségével látszik nyilatkozni, kikről látszik, hogy hivatásukat legjobban betöltötték? Midőn ezekre a kérdésekre megfelelünk, ugy találjuk, hogy azok az egyének hagytak magokról embertársaik emlékében és szivében legtartósabb nyomokat, azokra gondolunk önkéntesen áradozó szeretettel és tisztelettel, a kik külső javaikat legnagyobb mértékben áldozták fel belső elvekért, az igazságért, az embe-

riségért, a vallásért, hazaszeretetért és szabadságért. Nem azoknak adózunk tisztelettel és kedves megemlékezéssel, a kik a testért munkálkodtak, hanem azoknak, a kik azt erényes czélokra, mint martyrok feláldozták; nem azoknak, kik külső vagyont gyüjtöttek, hanem azoknak, kik attól nagylelküen megváltak; nem azoknak, kik életöket őrizték és féltették, hanem azoknak, kik azt örömest feláldozták. Drámákban, regényekben, a történelemben és életiratokban az elvekért és nemes érzelmekért küzdő hős szenvedő minden meg nem romlott sziv szeretetét megnyeri. A világi javaknak kötelességeink teljesitésével szemben való megvetése az emberi nagyság eszményének megvalósitása. Az a meggyőződés és készség, hogy az élet legnagyobb anyagi javait, sőt ha kell magát az életet is feláldozzuk, lényeges tényező az emberi természet felmagasztalására s nem csak a tüzes fiatal kor illusioja, vagy a vak lelkesülés felhevülése. Ezt a meggyőződést nem adja fel a későbbi kor bölcselkedése se. A tapasztalat egészen mellette tesz bizonyságot; szentesiti az öntudat, ez az átalános és örök törvényhozó, melynek legfőbb parancsolata az, hogy az igazságért mindenünket oda kell adnunk. Minő bizonyitékot birunk mi ebben arra, hogy mi ugy vagyunk teremtve, hogy az állati létezés felett messze eltekintsünk. Midőn erős vágyaink és szükségeink arra kényszeritenek, hogy jóllétünk külső eszközeiért munkálkodjunk, akkor is a legnagyobb szeretettel és bámulattal viseltetünk azok iránt, a kik azokról örömest lemondanak. Az ilyeneknek emeljük a legszebb szobrokat. A népek bölcsesége, geniussa és szive megőrzi és megszenteli az ily hősök emlékét. Történelemben és dalban, festvényekben és szobrokban életet adunk emléköknek és képeiknek. Maga a vakhit, midőn a martyrok maradványait kincs gyanánt őrzi és azoknak csodatevő hatalmat tulajdonit, a testről való lemondásnak és az igazság és jóság érdekében való feláldozásának dicsőséges voltáról tanuskodik. Nem azért vagyunk-e tehát valósággal teremtve, hogy minden külső dolgon túltekintsünk és szellemi czélt keressünk?

6) Az ember szellemi hivatásának még csak egy bizonyitékát akarom felhozni. Ez a halhatatlan élet utáni vágyakodásnak a hitben nyilvánult elve. Ezt a hitet természeti elvnek nevezem, nem csak azért, mert minden népeknél nyilvánosan feltünik és egykoru az emberi nemmel, hanem mivel minden ember legmagasabb tehetségeiben és érzelmeiben gyökeredzik. A halhatatlanság hite

a jövőbe nézésnek és a reménynek legfensőbb nyilvánulása. Ki nem foglalkoznék ezekkel minden időben? Mi tudná ezeknek röptét a jelen világ jövőjének korlátai közé szoritani? A remény és jövőbe tekintés nemde velünk született tehetségek, a melyek az örökkévalóság felé vonzanak és a melyek a sirnál nem enyészhetnek el? A jövő életben való hit természetszerü, mert szükségképen származik az Isten és a kötelesség eszméiből, oly eszmékből, melyek a lélekkel rokon-szülöttek! Az Istennek tökéletessége örök mindenhatósága és jósága, a mint azokat valósággal megismerjük, azt a biztos reményt keltik fel bennünk, hogy az ő kezéből a jelennél sokkal magasabb életet fogunk kapni; és a kötelesség tudata biztositékot nyujt az igazságos megjutalmaztatásról és a folytonos tökéletesedésről mindazok számára, kik az erényességet keresik. Teljes lehetetlen, hogy oly lény, a mely ily nagyszerü gondolatokra képes, mulandó testbe zárassék s fejlődésében ily rövid életre szorittassék. És ép ezért egy mély hiányt érzünk természetünkben, melyet a külvilág semmi esélyei sem pótolhatnak, s a mely a polgárosulással, mivelődéssel, tudománynyal és a természeti világ felett szerzett uralkodásunkkal arányosan növekszik, a mely csalódásainkat és kedvetlenségünket nagyban növeli, a mely gyakran feljajdul és szünet nélkül a létezés fenségesebb módját keresi. Valóban, sokan a jövő életet annyira valónak, oly közelinek tartják, hogy a jelen iránt nem is érdeklődnek. A tényleges élet ugy elhalványul a halhatatlanság világossága előtt, mint a gyertya-világ a nap előtt. A hit eléggé erős lesz arra, hogy ennek a muló világnak eseményeit csekélységeknek tartsa. Az a lény, a mely ily nagy kilátásokkal és fenséges reménynyel van megáldva, nem láthatólag arra van-e teremtve, hogy egy szellemi czélért éljen és mindig a felé törekedjék?

A tanuság, melyet jelen beszédemben tárgyaltam, nem üres elmélet, hanem gyakorlati igazság, mely egyenesen a gyakorlati életre czéloz és jelen, valamint jövő boldogságunkat lényegesen érdekli. Nekem ugy tetszik, hogy napjainkban kiváló komoly tárgyalást igényel; nem mintha tagadnák, de mivel az anyagi áramlat egészen elterelte szemeink elől. Minden korban természetünk valamelyik eleme aránytalanul kiválik és igen kizáró befolyást gyakorol. Napjainkban az anyagi elv annyira tulságosan hatalmassá fejlődött, hogy az ember szellemi és anyagi természete közti kellő egyensuly megzavarodott, ha még nem semmi-

sittetett. Mi a czivilisatió oly szakába jutottunk, melyben az embernek a külső erők feletti hatalma valósággá lesz. Az anyagi világ törvényeinek ez ismerete oly nagy lendületet és gyakorlati alkalmazást nyert, a milyet ennekelőtte soha. Következőleg a testi jóllétre és élvezetre való kilátás, mely ezelőtt csak kevesekre volt szoritva, most átalánossá kezd lenni. Szerencsétlenségre azonban a szellem munkásságára nem derült amazzal arányos új világosság. Ugy látszik, hogy kihalóban van az az igaztan, miszerint az ember nagysága és boldogsága csak a lélek erejében áll és abban található fel: az örök igazság tiszta felfogásában és arról való mély meggyőződésben, az Isten és kötelességeink iránti nyugodt odaadásban, az igazhoz való erős ragaszkodásban, az önuralkodásban minden változás és megprobáltatás közben, s abban, hogy szerényen teljesitjük vagy türjük, bármit szab előnkbe lelkiismeretünk, hogy önzés nélkül bátran áldozzuk fel magunkat azokra a jó munkákra, a melyekre a gondviselés kijelel.

Csak ez a szellemi uralkodás, csak a lelkünkben levő ezen égi ország tartós; egyedül ez nyujt méltóságot és békeséget. És mégis minő kétkedéssel, közönynyel. sőt megvetéssel fogadják az emberek az ily tant az anyagiságnak, a gépeknek és az embernek a természet erői feletti hatalmában való büszke elbizakodottság korában. Hirdessük mégis e tant, azon erős meggyőződésben, hogy a mi mellett a lelkiismeret minden korban oly határozottan tanuskodik, meg fog valósulni. Az ember szellemi természete nem a theologusok álmadozása, melynek a természeti tudományok világossága előtt el kelljen enyészni. A legnagyobb valóság a földön. Az ember lelkén kivül itt minden mulandó árnyék; az egyedüli örök létezés abban van. Mikor fogjuk fel a halhatatlan lélek fenséges nagyságát, veszélyeit, felelősségét és dicső elhivatását? Oh, bárcsak szólalna meg a hatalmas szózat, hogy az emberi szellemet az állati élet halálából felkeltse, hogy saját természetének öntudatos ismerete által megnyugtassa, hogy felemelje azon czélok méltó felfogására, a melyekért az Isten, a kötelesség, az önzetlen szeretet és a meny eszméi belé oltattak! Mily csalfa úton bolyongunk, midőn szakadatlanul a mulandóért fáradozunk, s vakok és érzéketlenek maradunk az örökkévaló, a tökéletes és az isteni iránt!

A vallás tökéletesitő ereje.

Mát. V. 48. „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes."

Mi az, a mi a vallást legfőbb javunkká teszi? Sok titokszerüség eltávolitodnék a vállásos életből és az emberek bölcsebben és nagyobb buzgalommal törekednének arra, ha jól fel tudnák fogni azt az igazi boldogságot, melyet a vallás nyujt. Nézeteimet ezt illetőleg nehány szóban kifejezhetem. Az én nézetem az, hogy egy értelmi és erkölcsi lénynek legfőbb java: természetének tökéletesitése. Semmi sem nyujthat boldogságot, már a mit annak lehetne nevezni, és tartós haszonnal nem járhat az emberre nézve, ha nem emeli föl arra az erkölcsi kitünőségre, melyre őt Isten szánta. A vallás a béke és öröm forrása, midőn átalán az erényre lelkesit, midőn mint kitünőleg megelevenitő erő, az értelemnek és szivnek életet és erélyt kölcsönöz, a lelkiismeretet erősiti a kötelesség legyőzhetlen érzetével ruházván fel, s a szivben tiszta és önzetlen szeretetet ébreszt, és a gondolatot legmagasabb tárgyaihoz ragadja föl s igy egész lényünket neveli, hogy elérje azt a teljességet, összhangot és szépséget, a melyek együttesen a tökélyt alkotják.

A vallás benső befolyása által ad boldogságot. Sokan más elhivatást tulajdonitanak a vallásnak. Ugy tekintik, mint az Isten imádását a végre, hogy kegyét megnyerjük. Azt képzelik, hogy a vallás haszna és idvezitő ereje abban áll, hogy másra és nem mi reánk való hatása által teremtőnkkel kibékit s kivülről szerzi meg számunkra azt a jót, a mit lelkünk kifejtése és fölemelése által ad meg. Valóban, kevesen tudják megérteni, hogy mily lényeges dolog legmagasabb érzelmeik és tehetségeik növeltetése, hogy e nélkül nekik semmi nincs javukra, és hogy ezt elémozditni a vallás nagy feladata.

Ez igazság megérdemli, hogy bővebben kifejtsem. Engedtessék meg azért azt újolag formuláznom, hogy teljesen érthető legyen. Én

azt állitom, hogy a vallás nagy elhivatása az emberben a lelket életre kelteni, fölemelni és megtisztitni és igy isteni eredetijéhez hasonlóvá tenni. Más útat nem tudok, melyen a vallás boldogságunkat munkálhatná; mert más boldogságot sem ismerek, csak is a jó, bölcs, egyenes, erős, hatalmas, önzetlen és fenkölt jellemét. Én a vallás áldásait abban keresem, hogy az magában foglalja és előmozditja az erkölcsi kitünőséget, a lelket egészségessé teszi, abba öszhangot önt, növeli és kellő arányokban fejti, annak isteni szépséget kölcsönöz és arra a hatalomra emeli föl, melyre teremtve van. A vallás feladata, ismétlem, az, hogy az ember egész szellemét, az észt, a lelkiismeretet, az érzelmet és akaratot fölébresztve, müködésbe hozza; erélyt és szent czélt teremtsen s az igazságnak és jóságnak csöndes és észszerü, de mindazáltal mélységes szeretetére inspiráljon, melyet a világ minden hatalmasságai sem ingathatnak meg. Ha nem remélném a vallástól ezt a megelevenitő befolyást, nem beszélnék arról ugy, mint legfőbb jóról. Mert legfőbb javunk lényünk tökéletesitése és semmi sem érdemli meg ama nevet, a mi azt magában nem hordozza és elé nem mozditja.

Jól tudom, sokan azt mondják, hogy boldogságunk Istentől és nem magunktól származik. És e nézet, helyesen magyarázva, nagy igazságot is rejt magában. A boldogságnak egyedüli forrása Isten. De a dolgok természetéből és az ő saját tökéletességéből kifolyólag, teremtményeit azok által a tehetségek által és szerint áldja meg, melyekkel őket felruházta és nem más úton. Én nem várhatok teremtőmtől más boldogságot, csakis a mi természetem szerint találhat engem. És mi az én természetem? Mindenek előtt erkölcsi lény vagyok. Kötelességérzetem van, az erényt felfogni tudom és hallom a benső szózatot, mely isteni tekintélylyel parancsolja, hogy a jót minden cselekedetemben tiszteljem, s a rószat szivemből és életemből kiirtani törekedjem, és hogy igyekezzem abban a tökéletességben elébaladni, a melynek sugarát fölfogtam, de a mely még teljes fényében messze áll előttem. Ebből kifolyólag azt állitom, hogy egy ily lénynek tulajdonképeni boldogsága, melyre teremtve van, a becsületesség elvének követése. A mennyire tudatom van arról, hogy élek, ép annyira van tudatom arról is, hogy az erkölcsi elv azért adatott, hogy természetemet hatalmával kormányozza, s hogy annak ellenállva, vagy a szenvedélyeknek engedve át lényem fölött az uralmat, elvesztem, el kell hogy veszitsem azt, mi reám

nézve a legnagyobb jó. Semmi más valódi jó nem marad számomra. Annak ellenállva, önmagam ellen cselekszem, lelkem isteni részének leszek ellensége; keblemben folytonos háborut viselek és a világon a legnagyobb szenvedést vonom magamra: az önszemrehányást. E nézetek mutatják, minő értelemben kell azt hinnünk, hogy boldogságunk Istentől származik. Ő a boldogságot mi általunk, egész lényünknek fejlesztése által és nem más úton adja. És az Istennek ismerete, szeretete és szolgálata, vagyis a vallás, a legfőbb jó eszköze, azért, mert a vallás az a nagy megelevenitő elv, mely lényünket tökéletesiti.

Ennélfogva mi — jegyezzük meg jól — boldogok nem az által leszünk, a mink van, hanem az által, a mik vagyunk; lelkünk tisztasága és ereje, nem pedig az által, mi nekünk kivülről adatik. Nekünk igenis nagy hajlamunk van az élvezet eszközeinek féktelen gyüjtésére, mialatt a lelket parlagban és a jellemet fejtetlen hagyjuk. Nagy hajlamunk van magát a vallást is ugy tekinteni, mint a külső gyönyör egy nemét, és attól azt várni, hogy valami titkos hatás által tegyen boldoggá, a helyett, hogy ugy tekintenők, mint központi élet-adó elvet, mint a lélek finomitó és tisztitó nagy eszközét.

I. Arra a kérdésre, hogy a vallásnak tökéletesitést eszközlő ereje miben áll, s abban erősödve, hogyan erősödik meg mi bennünk minden nemes elv? Megkisérlem nehány feleletet adni, első sorban erkölcsi természetünkből kifolyólag.

1) A vallás a lelkiismeretnek végtelen nagy értéket kölcsönöz. A vallás nem teremt lelkiismeretet. Mert akár vagyok vallásos, akár nem, mint embernek lenni fog bizonyos kötelességérzetem s különbséget tudok tenni a jó és rosz között. De ez erkölcsi elv, hogy ha azt nem egy igazságos Istenben való bizalom eleveniti és tartja fenn — élet nélküli. A lelkiismeret egymagára nem tud a kisérteteknek ellenállni és minket valódi méltóságunkra fölemelni. A szenvedélyek igen erősek. Nem érezzük-e mindnyájan ennek igazságát? Hitessük el csak az emberrel, hogy a világon senki se gyakorol reá korlátozó hatalmat lelkiismeretén kivül, és mondjuk, hogy nincs nagyobb törvényadója és birája saját eszénél, mindjárt valamely alsóbb elvnek fog szolgailag hódolni. A lelkiismeret nem ugy van alkotva, hogy egyedül kormányozzon, hanem hogy uralmát egy fensőbb lénynyel való öntudatos közösségből nyerje. És ezt a fensőbb lényt a vallás jelenti ki nekünk. A vallás ama végetlen teremtőben való hit, ki örvend és gyönyörét találja a helyes cselekvésben, me-

lyet nekünk a lelkiismeret parancsol. E meggyőződés a kötelességnek isteni szentséget ád. A vallásból megtanulom, hogy az igaz eszméje nem egyéni, magán, személyes meggyőződés, hanem egy fő lénytől származik, Istennek ihletése; megtanulom, hogy az nem csupán lelkem puszta hangja, hanem egyszersmind a végetlen akarat szózata lelkemben. S igy azt látom, hogy a jóság nem csupán lelkem törvénye, hanem a világegyetemnek is legfőbb törvénye; azt látom, hogy minden értelmes lény alá van annak vetve, hogy az egész teremtett világ betöltésére törekszik.

Egy szent Istenben való eme hit nélkül, a kötelesség szava csak gyönge hang lenne keblemben, mig ő-vele szózata hatalmasabb lesz a menydörgés harsonájánál. Istenben való hit nélkül az igazság törvényének megsértésével is remélhetném a boldogság megnyerését. Igy tudom, hogy a boldogságot jobb lenne inkább kinpadon, vagy tüzes kemenczében keresnem, mint rosz tettekben. Igy nekem az egész természet az igazság hirdetője lesz, mert az ég és föld, napfény és vihar, ugy a mint egymásra következnek, egy mindenható hatalmat jelentenek ki, kinek az erényt védnie és a bűnt elnyomnia kell. Isten nélkül az én indokaimnak, gondolataimnak, kivánságaimnak és szándékaimnak senki más ellenőrizője nem lenne saját lelkemen kivül, s akkor eltitkolhatnám magamtól és másoktól benső tisztátalanságomat és hiányaimat. De igy egy világosság, mely áthatóbb, mint ezer nap világa s melyet semmi felhő nem homályosit, lövel le dicsfényével reám és én érzem, hogy legtitkosabb szándékaim sincsenek a végetlen szent Isten előtt elrejtve. Ki nem ismeri el, hogy egy mindenható törvényadóban, egy mindenütt jelenlevő itélő-biróban való bizalom, kinek törvénye és legnagyobb gyönyörüsége az ő gyermekeinek erkölcsi tökéletessége, a lelkiismeretnek tekintélyt ad s a kötelességet megszenteli?

2) A kérdést más oldalról tekintve: a vallás az erkölcsi javulás hatalmas rugója. Csak is az Istenben való bizalom ad nekünk reményt, az erkölcsi tökéletesség elérésére. A remény tevékenységre lelkesit. De az Istenben való bizalom nélkül az embernek nem lehet elég reménye arra, hogy kitartó munkára ösztönöztessék az erkölcsi kitünőség utáni törekvésében. Igaz, hogy az erénynek vannak más segédei is a valláson kivül: a lelkiismeret helybenhagyó és tiltó szózata, embertársaink becsülése és tisztelése, s az igazságosság és szeretet jelen jutalmai. De amaz örködő fegyelem legbensőbb gondolataink és szándékaink felett, az önzetlenség

és benső tisztaság utáni aspiratio, a szenvedés megvetése a jóltevés munkáiban, a lélek egészségének és haladásának előbbre becsülése világi érdeknél, a mindent elnyeléssel fenyegető önszeretet fékezése, melyek mind oly lényegesek az erkölcsi kitünőségre, és a becsületesség állandóságára nézve, mindezek nem tőlünk származnak. Ezek az isteni ihletésnek folytonos és újabb táplálékát igénylik. A szenvedély hatalma annyira rettenetes, a kisértet annyira csalárd, a példa befolyása annyira ragadós, hogy az ember, kinek az önmagáén kivül semmi más magasabb hatalomról nincs tudata, s a ki semmi más eléhaladást nem várhat, csupán melyet saját segélytelen akarata által érhet el, kétségbeeshetik, hogy a rosz egyesült hatalmasságainak mi modon álljon ellent. Egy végetlen indok szükséges, hogy minket az önzéssel és a világgal való eme folytonos harczban küzdelemre tüzeljen. És hol lehet találni ezt, hogy ha nem hiszünk egy örök-jóságu fölényben és a jövő életben, a hol a mi jelen szellemi fejlődésünk a tökéletességgel koronázódik?

Foszszanak meg csak a vallás prófétai reményeitől s azonnal lehangoló ellentétek közé jutok. Látom és helyeslem a jót, s javulásra és haladásra határozom magam. Van fogalmam a kitünőségről, égek a vágytól, hogy azt jellememben és tényekben megvalósitsam. De a halandóság tudatának sulya lelkemet porig leveri; ellenállhatlan vágyak ragadnak meg és arra össztönöznek, hogy ne engedelmeskedjem; minden szenvedély és vágy végletekre hajlandó, s az érzékiség és restség az erkölcsi természet fölfelé való törekvéseit folyton lefelé vonja. És nē volna-e a világegyetemben más magasabb hatalom a rosz legyőzésére, mint csak az, mely saját keblemben van? Hogy valósithatom meg hát valaha az erkölcsi kitünőség amaz eszményét, mely előttem fénylik? Akkor az erénynek csakis igen alacsony fokára küzdhetem fel magamat. S ha meggondolom, — a minthogy vallásos hit nélkül meg kell hogy gondoljam — hogy ez erényem is oly hamar elmuló, hogy a sirnál megszünik; ha meggondolom, hogy minden magasabb aspirationak, jótékony rokonszenvnek és becsületes törekvésnek el kell a testtel enyészni, lesz-e elég indokom arra, hogy tökéletességre törekedjem? A reménya vallás adománya. A vallás nem csak azt tanitja meg nekünk, hogy van egy végetlen törvényadó, hanem egy végetlen erkölcsi szellem is, ki az erényre lelkesit. Azt tanitja, hogy az Isten gyönyörködik értelmes teremtményei tökéletesitésében, hogy minket arra teremtett, hogy szelleméből velünk közöljön, azt tanitja, hogy ezen szelleme

közlésében határt nem ismer. Megtanitja, hogy mi belső és külső kisértéseknek vagyunk kitéve azért, hogy ezek mintegy ösztönözzenek a küzdelemre és emlékeztessenek a segély szükségességére és készitsenek a szellemi lét magasabb fokaira. Azt tanitja, hogy az örökkévaló Isten végetlen szeretetet táplál minden emberi lélek iránt és hogy jelenlegi erényünk csak egy folyton növekvő jóság magva. A vallás tanitása szerint semminemü törekvés el nem veszhet. És a mit itt megnyerünk, átviszszük magunkkal a jövő életbe. A halál újraszületés leend. Örökkévaló szülőtől származva, bizonyára, a mint Isten él, mi is élni fogunk örökre. Az örök szellemmel való összekötteteésünk a jövő záloga. Neki hatalma van minket megtartani és előbbre vinni a végetlen világegyetemen keresztül végnélkül. Az örök jósággal való hittel keblemben érzem, hogy szellemem tökéletessége nem álom, hogy az valósággá válhatik, hogy szellemem tiszta, hatalmas, fénylő és boldog lehet tényleg mint egy angyalé; hogy ha a vallásos élet törvényeihez hűséges leszek, meggyőzőm nemcsak a halált, de a mi a halálnál sokkal rettenetesebb, az erkölcsi rosz hatalmát. A mennyei atyában való hittel, reményem nem ismer határt arra nézve, hogy mi lehet az ember a Jézus Krisztus és az ő vallásának tisztitó befolyása alatt. Előre látom, hogy itt a földön, s talán nem is oly messze, mikor a kereszténység minden romlottságaitól megtisztittatik, az emberi jellem nagyobb méltóságra és szépsépre fog emelkedni, mint azt jelenleg csak gondolhatnók is. És midőn a jövőt, az idők végetlen sorát szemlélem, még csak megközelithetőleg sem tudnám megmondani, hogy az ember az Isten és ember iránti kötelesség érzetével az erőnek, a szeretetnek, a boldogságnak minő magas fokait fogja elérni. A leghatalmasabb nyelv, melylyel a szellem és kegyesség valaha az ember jövő boldogságát festeni próbálta, erre halványnak és kifejezéstelennek látszik. Az ember a végetlen és halhatatlan Isten befolyásai alatt folyton tökéletesedve, oly sorsról van a jövőben biztositva, mely ép annyira megfoghatlan jelenleg, mint magának az Istennek lénye.

3) Még van egy tekintet, mely mutatja, hogy a vallás a jellem emelésének hatalmas rugója. A vallás tiszteletünk és szeretetünk tárgyául oly lényt ajánl, kinek jelleme a szeretetre és tiszteletre méltó lelki tulajdonok összegét magában foglalja; a ki mindig és mindenütt azt a tökéletes jóságot jelenti ki nekünk, mely után erkölcsi természetünk vágyódik. Mindnyájan tudjuk, minő előny szár-

mazik egy nemes tulajdonságokkal felruházott emberrel való társalgásból; mennyire nemesiti szellemünket, midőn bámuljuk; jelenléte, hangja, arczulata, befolyása mennyire fölemel a közönségesség köréből. A kitünőséget szemlélni és szeretni annyi, mint attól lelkesittetni. Egy kitünő lényhez való ragaszkodás magában kitünő dolog, és minket az ő képére formál. S a vallás által mi a végetlen tökély közelébe jutunk. Növeli a lélekben a szemlélet erejét, a hálát, rokonszenvet és fiui félelmet a mindenség atyja iránt. Megismeri mindenütt a teremtésben a legnagyobb és legjobb szellem nyomait és fénylő jeleit. Megtanit érezni, hogy a mi minket örökké körülölelve tart, az valami nagyobb, mint az emberi erő, magasztosabb, mint emberi jelenlét. Nem ismerek mást, mi minket valóban fölemelhetne, csupán azon lénynyel való öntudatos viszonyt, mely sokkal fenségesebb, mint a mi lényünk. Mi szenvedünk és gyakran igen erősen szenvedünk az emberekkel való érintkezésben. Folytonosan ki vagyunk téve annak, hogy az alsóbb érzelmek hatalmába kerüljünk, ugy hogy egészen érzéketlenek leszünk magasabb szellemi természetünk valósága és értéke iránt. De a mennyei atya jelenlétének és tökelyének érzete és saját lényünk szellemiségének tudata bensőnket világossággal önti el. S a szeretet és tisztelet érzelmei a minden jónak ezen láthatlan forrása iránt a testiség földre vonzó vágyait elnyomják. Ha a vallás életelvünkké lesz, nagyobb átalakulást szül lényünkben, mint akár az, ha új szemekkel áldatva meg, magasabb szellemi lényektől látnók magunkat körülvéve és velök bizalmas társalgást folytathatnánk. Valóban, minden más barátság, összehasonlitva emez isteni barátsággal, mely a vallásos életnek épen a lényegét alkotja, elégtelennek bizonyul be arra, hogy a jellemet emelje és ránk boldogságot áraszszon.

II. Az a tan, hogy a vallás csak ugy szolgál javunkra, hogy ha egész lényünket finomitja és tökéletesiti, oly nagyfontosságunak tetszik előttem, hogy szükségesnek látom még bővebben kifejteni. Ugy vagyok meggyőződve, hogy a vallás korlátolt uralmának egyik oka müködéséről alkotott szűk felfogásban rejlik. Hogy a vallás egyetemes elv, mely befolyásával egész lényünkre kihat, mely mindenik tehetségünket teljességre fejti, mit egyébképen el nem érhetnénk, mely értelmünken, lelkiismeretünken és akaratunkon át ihlettel tölti el keblünket, korlátozva a vágyakat és szenvedélyeket, valamint a szeretetteljes érzelmeket is; a közönséges életnek új érdekeket kölcsönöz, a gyakorlati erélyt fokozza és növeli, a társadalmi modort

finomitja és ékesiti, barátságos társalgásainkba vidám és nemes hangulatot önt, szóval, egész léuyünkre megújitó hatást gyakorol: ez oly igazság, melyet az emberek még nem értettek meg kellően. Innen sokan a vallást a helyett, hogy ugy fognák fel, mint a mely magában foglalja mindazt a mi jó, bölcs, erélyes, szép, nagy és boldog az emberi természetben van, kétes kifejezésü szónak veszik, melylyel különösen a gondolat korlátozását és elnyomását kötik össze s kizáró érzést és sötét világnézletet társitnak.

Részemről ajánlani sem tudnám a vallásos életet, ha nem ebben a széleskörü világitásban szemlélhetném, a melybe most kisérlem meg helyezni. Mert a tökéletességen kivül semmi sem tehet minket boldoggokká. És a tökéletességnek épen az az eszméje, hogy lényünk egész természete kellő arányokban fejtessék ki, ugy hogy legmagasabb és legértékesebb erőink vigyék a vezérszerepet és a többiek is saját körükben müködve, teljesitsék a nekik jutott szolgálatot. Összhangzatos fejlettség alkotja, mint mindnyájan jól tudjuk, a test egészségét és szépségét. Az az ember, kinek csak nehány szerve fejlődnék ki, szörny lenne csupán. Még ha nemesebb részei, a fővel vagy a szemmel történnék is ez, mégis csak torzalaknak néznők. A test csak akkor egészséges és szép, midőn az életelv minden részében müködik, mindeniket kellő mértékben kiterjeszti, ugy hogy az egész összarányához és erejéhez mindenik hozzá járul. Az ilyent nevezzük tökéletes testnek. A lélek tökéletessége is annak értelmi tehetségei, érzelmei, vágyai és erői összarányos tevékenységében, életében áll, melyben azok mind egy összhangzatos egésszé olvadnak.

Nagy tévedés volt az emberektől mindig, hogy fogalmaikat a vallásról nagyon is annak egyenes müködésére való tekintettel alkották meg. Azt hitték, hogy főleg az Istenről való közvetlen gondolatokban, hozzá intézett közvetlen beszédben és az ő dicsőségének közvetlen szemlélete által előidézett érzelem-gerjedelmekben áll. A vallás, igy fogva fel, nem biztositja legfőbb boldogságunkat. Jól tudom, hogy e szellemi müveletek gyakran a legnagyobb gyönyört szerzik, a mi csak emberi természetünknek lehetséges. A kegyes lelkületü ember, midőn szellemének és szivének minden erejét összesiteni tudja teremtője végetlen jóságán, s a láthatlan és örökkévaló világgal hittel és reménnyel érintkezni tud, már előre élvezi ama kibeszélhetlen, dicsőségteljes örömet. De nem

szükség mondanom, hogy a gondolat és érzés emez emelkedettsége nem lehet még a legfinomabb lelkeknek se rendes állapota. Bizonyára, mi nem ugy vagyunk teremtve, hogy lelkünk a teremtő szemléletén folyton ily átszellemült állapotban legyen. Bármint törekednénk is, hosszasan nem tudnók e szemléletet kitartani. És hogyha hosszasabban kitartanók, isteni szemléletünk tehetségeink kimerültségében és megbénitásában végződnék. Azonkivül, nem kevesen vannak, kiknek már alkotásuknál fogva nincs tehetségük a vallásos érzelem eme föllengésére. S ha a vallás csak az Isten szemléletén érzett közvetlen öröm által biztositná boldogságunkat, valóban, kevéssel járulna jóllétünk elősegitésére; életünk szükségképen más kötelességeknek és foglalatosságoknak levén szentelve: a felebarátainkkal való közös életnek, munkának, nyugalomnak és teremtő erőnk használatának az anyagi világban. Mi nem élhetünk folyton imádásba merülve, nem irányozhatjuk szellemünket folytonosan egy tárgyra. S minél tündöklőbb az a tárgy, annál hamarább megvakittatnánk és kimerittetnénk általa.

Nekem öntudatom azt mondja, hogy végtelen sokféle gondolatra, érdekre, rokonszenvre és foglalatosságra vagyok teremtve. Van bennem vágy, mely arra ösztönöz, hogy keressem, a mi uj és vizsgálódjam a titokzatos után; van okoskodó tehetség, mely arra készt, hogy a megismertből az ismeretlenre következtessek és hogy a részletes dolgokból általános igazságra emelkedjem; képzelet, mely az anyagi világ és a jelen határait tulszárnyalja; szépérzet, mely minden öszhangban gyönyörködik; vannak társas érzelmek, melyek ezer alakban követelnek kifejezést a körültem levők viszonyai és jellemei szerint; érzékek, melyeken keresztül az anyagi világ megszámlálhatlan képei nyomulnak lelkembe; és végre állati vágyak, melyek arra ösztönöznek, hogy erőmet anyagi tárgyakon alkalmazzam. S természetem mindezen őserői és hajlamai megannyi tehetség az örömre és az ő saját formáját a jóban mindenik megköveteli. Csak egy egyetemes elv tehet engem valóban boldoggá, mely lényem mindezen különböző elemei felett felügyel, azokat védi, elébivja és az ő rendjük szerint kielégiti. Ilyennek tartom én a vallás befolyását és e hatása következtében lesz a vallás a mi legfőbb javunk.

E pontnál annál inkább időznöm kell, mert a vallásnak semmi sem okozott annyi kárt, mint az a téves nézet, hogy az kizáró elv. Az emberek minden korban azt gondolták, hogy természetük

valamelyik részét fel kell a vallásnak áldozniok. Hogy a vallásos elvet ápolják, némelyek társas érzelmeik ellen harczoltak, és pusztai életet éltek; mások érzékeik ellen keltek harczra és minden gyönyőrüket asketismusban találták; némelyek az ész ellen indítottak támadást és babonás módon féltek még gondolkozni is; mások a képzelet ellen és rettegtek költeményeket olvasni; mások ismét a politikai és hazafiui elv ellen és a közügyektől vonultak vissza: mindnyájan azt gondolván, hogy ha természetes érzelmeiknek szabad játékot engednek, vallásos életüket hervasztják el vagy oltják ki. S igy a vallás és az emberi természet közti ellenségeskedés fogalma egy vagy más alakban minden vallásu hivők lelkében belopódzott. Én pedig mindezekkel a nézetekkel szemben azt állitom, hogy a vallás valódi feladata az ember egész természetét összhangzatos cselekvésben kifejteni és egy isteni rend szerint való kifejtés által megmutatni, hogy az emberi természet minő isteni mü s minő isteni boldogságra van teremtve.

Hogy a vallás eme hivatását és működését jobban megérthessük, vegyük figyelembe azt, hogy az emberi természet felsőbb és alsóbb erőkből van összealkotva. Mindezeket a vallás gondja alá veszi, a legalsóbbat ugy, mint a legmagasabbat. De boldogságunkat azon sajátságos módon mozditja elé, hogy először a legmagasabbat eleveniti meg és tökéletesiti. És a vallásnak csakis erre a befolyására terjedhetek ki e beszéd szük keretében. Az emberi természet e magasabb erőit rendesen két főerő alá szokták vonni, t. i. az erkölcsi és értelmi alá, az elsőt nevezik lelkiismeretnek, vagy az igaz tehetségének, a másodikat értelemnek vagy az igazságot megismerő tehetségnek. Ezek levén legmagasabb tehetségeink, nagyon is világos, a mint beszédem fennebbi fejezetében bizonyitottam, hogy boldogságunk azoknak szabad és teljes kifejtésétől függ. A vallásról való helyes nézet, melyet tartok tőle, nem elég méltóan fejezek ki, az, hogy a vallás ama nagy elv, mely emberiségünk eme jellemző tehetségeit megeleveniti és növeli s hogy főleg ezen az úton eszközli boldogságunkat. A fennebbi fejezetben megmutattam, hogy miként tökéletesiti a vallás erkölcsi tehetségeinket a lelkiismeret kifejtése által. Most áttérek magasabb tehetségeink második osztályára, az értelmire s megkisérlem bebizonyitani, hogy a vallás hivatva van az értelmet is tökéletesitni.

Fájdalmasan esik megjegyeznem, hogy az ész az emberiség nagy többségére nézve, eddig még kevés boldogságnak volt a forrása. Az ész a nagy sokaságot illetőleg minden nemzetnél tétlenségre, közömbösségre van kárhoztatva. A munkás osztálynál, mely a napi élet nehéz munkájától és kényszer körülményeitől el van nyomva s lelkét a sok előitélet és babona elsötétitette, a neveléshiányai miatt az ész mindenütt éhezik. És minden osztálynál bármily mivelt legyen is, az ész még igen nagy részben az érzékek és önző szenvedélyek rabszolgája és azt valódi dicsőségének tudatára kell még ébreszteni. Én a vallást ugy tekintem, mint ama hatalmat, a mely által emez isteni tehetségnek kinyilatkoznia és való boldogságára fölemelkednie kell. Arra a kérdésre, hogy a vallás miként hat oly jótékonyan az értelemre, többféleképen felelhetnék, de legyen elég most ezekből csak egy nehányat választanom ki magyarázatul.

1. A vallás tehát az értelemre csodálatos ihletéssel hat, először is az által, hogy kimutatja lényeges nagyságát és megtanitja önmagát tisztelni. Ezt a tiszteletet az értelem iránt csupán a vallás tanitja. Mert egyedül a vallás jelenti ki, hogy értelmünk összeköttetésben van az Istennel, az ő bölcseségéből származik, az ö szellemével rokonságban áll és tehetsége van az ő örök igazsága világának befogadására. Istentől elválasztva csak oly tehetségnek tekinthetem eszemet, melynek élete igen rövid időre terjedhet s a jelen határain tul alig lehet kilátása haladásra. S midőn ezt meggondolom, lelkemet leveretve érzem az emberi értelem tehetetlensége és elégtelensége miatt.

Nincs a gondolatnak egyetlen tárgya is, melyben a mi ismeretlen, határtalanul felül ne mulná azt, a mit abból megismerni tudok. Abban a pillanatban, a mint akár az anyagi dolgok, akár a szellemi lények, akár az élettelen kő, vagy a gondolkodó lélek felszinénél alábbhatolok egy nagy mélységgel állok szembe, melyet értelmem jelen állapotában meglábolni nem tud. Még a positiv tudomány szük körében is a tévedések egyre figyelmeztetnek értelmi gyengeségemre. Ugy hogy az emberi ész minden ténye csak megalázódásra vezet. Nem csodálom, ha némely magasabb tehetségü, de hit nélküli embereket a bölcsészek szélsőségeinek és meghiusult kisérleteinek szemlélete arra inditott, hogy az emberi észnek az igazság elérése iránti minden igényeit kigunyolják. Csak a midőn az örökké való bölcs Istenhez való rokonságun-

kat felfogni tudjuk, érthetjük meg önmagunkat s leszünk önmagunk előtt a tisztelet és nemesebb érdek tárgyai. Az emberi lélek a végetlen szellem szülöttének tekintve, öntudatosan osztozik Isten szelleme nagyságában. Ha tudom hogy egy végetlen értelem hatja át a világegyetemet, érzem, hogy, számomra is határtalan értelmiségre van az út megnyitva.. Ha tudom, hogy ez a végetlen értelmi erő szülte lelkemet s érdekkel viseltetik az iránt, felette örködik s azt azért teremtette, hogy mind inkább kifejtse a magában rejlő tehetségeket és mindinkább részese legyen az ő igazságának: avagy nem tiszteletet kell-e érez· nem értelmem iránt? Ekkor örömmel és reménynyel tekintek a nagy mindenségre, mely előbb lehangolt, mert annak nagyságában csakis szélesebb mezejét látom az értelmi mivelődésnek. Ekkor nem fog lehangolni az, hogy lassan mivelődöm, mert tudom, hogy lelkem előtt a tökéletesedésre az örökkévalóság áll. Nem fognak lesujtani ama nehézségek, melyekkel az igazság keresésében találkozom, mert a gondolat ama tevékenysége és merész volta, mely az akadályokkal való küzdelemben és fáradságos nevelés által jött létre, legjobb előkészület a végtelen haladásra. Igy nyilatkoztatja ki a vallás az emberi értelem nagyságát és méginkább szentségét. Mert kijelenti azt, hogy az ész nem csak képileg, de valóban isteni erő, mely bennünk munkál. Semmi más indok nem ösztönözhet minket annyira, mint ez, hogy azt az égi adományt gondozzuk és jól használjuk Ez indok erejét még kevésbé értik az emberek, mert az embernek az Istenhez való élő viszonyát a vallás élő befolyása által még kevésbé ismerik és a mit eddig vallásnak neveztek, inkább irányult az emberi ész elnyomására, mint megelevenitésére.

2. A vallás, továbbá, az értelemnek életet ad és tevékenységét az öröm eszközévé teszi. A gondolat minden tárgyainak uj érdeket kölcsönöz. A vallás azzal kezdi, hogy kijelenti nekünk a világegyetemben a legfenségesebb lényt, kit lelkünk keres, kinek jelleme kimerithetlen ugy lényeges tökéletességében, mint tökéletessége végtelen kinyilatkoztatásaiban; és a kinek hozzánk való közelsége és reánk való állandó befolyása a lelket oly mélységes csodálattal tölti el, milyennel semmi más lény el nem töltheti. De ez még nem minden. A vallás a teremtett világot ugy jelenti ki nekünk, mint a mely élő összeköttetésben van a lények eme lényével, ugy jelenti ki, mint az ő végetlen erejének munkáját, folytonos gondviselésének tárgyát, melyet az ő ha

tártalan jósága ölel körül s végetlen ereje mozgat és irányoz. Igy az az összes létezőkre uj világot vet s azokat egy részecskéjével ruházza fel amaz érdeklődésnek, melylyel Istent magát szemléljük. Igen! Minden bennünk és körültünk létező dolgok, a föld, a tenger és az egek, embertársaink és az anyagi világ, az emberi természet és nemünk története, mindezek, a midőn gondolatainkban a végetlen szellemmel társitjuk, fényesebb dicsőségbe emelkednek, mélyebb jelentőséggel tünnek elő és az észt uj varázserővel vonzák. A világegyetem az isteni bölcseség nyitott könyvévé lesz. Semmi kicsiny dolgot sem fogunk érdektelennek tartani a vizsgálódásra, midőn megismerjük, hogy arra az Isten gondolata van nyomva s az az ő tökéletességének valamely jelvénye. Minden valódi tudomány lényegileg vallásos. A tudomány a természetben levő maradandó és egyetemes törvény szemléletéből ered. S rendeltetése az összeköttetéseket, viszonyokat és összhangzatos törvényeket a teremtettségben kikutatni. A természetet ugy tekinti, mint egy óriási rendszert, mint egy milliárd részekből összszealkotott egészet, mely részek egymással mind kapcsolatban vannak és együttesen munkálnak a közczélra. S mindezek az összhangzatok, összeköttetések, egyetemes törvények egy fensőbb, öntudatos czélok szerint cselekvő szellem kifolyásai, kifejezései. Láthatóvá lett isteni értelem. A tudomány tehát a természetet átható értelmet tanulmányozza. Igy minden felfedezéseiben tényleg az isteni ész rendszerét kutatja és habár akaratlanul is, az Isten kinyilatkoztatott igazsága dicsőségét munkálja. A tudomány minden irányzatai az Istenhez vezetnek. S következőleg, a tudományt soha sem lehet oly örömmel és diadallal üzni, mint a midőn a végetlen szellemmel való közösség élőtudata eleveniti és vezérli az emberi szellemet.

3. Ez még egy más nézetre vezet a vallásos elvnek az értelem tökéletesitésére való befolyását illetőleg. A vallás kedvez az ember ama legfőbb erénye, a lélek egyenességének, őszinte magatartásának, melylyel a világosságot bárhonnan jöjjön befogadja. Egyenesség az itéletben, részrehajlatlanság a vizsgálódásban, felülemelkedettség az előitéleten sokkal inkább elvezet az igazság megtalálására, mint a legfénylőbb észtehetség vagy a legnagyobb szorgalom. Ez az egyszerü őszinteség többet ér minden könyvnél, minden tanitónál, iskolánál, minden irodalmi készültségnél. Bármily

nagy értelmi tehetséggel legyen az ember megáldva, bármennyi ismereti eszközök álljanak rendelkezésére, hogyha hiányzik nála az egyenesség, nyiltság a meggyőződésben, készség tévedésének belátására és elismerésére s mindenek felett az igazságnak, mint szent dolognak tisztelete: értelmi adományai csak arra fognak szolgálni, hogy előitéletében megerősitsék, hogy azokkal oly nézeteket védelmezzen, melyeket a szenvedély sugalmaz, vagy hogy oly tanokat találjon ki, melyek leginkább előmozditják hirneve megalapitását. A legvadabb elméletek, a legkártékonyabb tervek, a legveszedelmesebb nézetek magas értelmi tehetséggel megáldott emberektől származtak. Nem ismerek semminemü befolyást, mely a valláséhoz csak hasonlitható is lehetne az egészséges szellem nevelésére. S ezt a befolyást nem csak az által gyakorolja, hogy az ész iránti tiszteletre indit, mit már emlitettünk, hanem az által is, hogy azt a meggyőződést kelti fel, hogy az ész az igazság felé való folytonos haladásra van teremtve s következésképen azt a jelen tökéletlen nézetekhez lebilincselni, annyi mint megrabolni rendeltetésétől. S még inkább az által gyakorolja a vallás ezt a befolyást, hogy élénken érezteti, hogy mi vizsgálódásainkat, okoskodásainkat, itéleteinket amaz Isten jelenlétében gyakoroljuk, a ki örök világosság, s a kinek értelme igazság. Az az elrejtettség, melylyel a szellem vizsgálódásait üzi, bizonyitékait fontolgatja és ellenvetéseket tesz, viszi az embert arra, hogy elzárja szemeit a világosság elől. De az Isten jelenlétének tudata felelősséget támaszt bennünk, ugy itéleteinkre, mint cselekedeteinkre nézve. Annak tudata, hogy az ő tiszta szemei vigyáznak reánk, arra ösztönöz, hogy mi is vigyázzunk magunkra és hogy gondosan védekezzünk minden kivülről jövő befolyás és szenvedélyeink ellen is, melyek eszünket félrevezethetnék. Igy a vallás az értelmet megvilágositja, a lelket föltárja az igazság előtt, és az igazság ama légkör, hol összes természetünk megvilágosodik, és alkalmassá lesz arra, hogy a tökéletes világosság világába lépjen be.

4. E tant t. i. hogy a vallás az értelmet főképen megeleveniti és reánk nézve áldássá teszi, még sok más oldalról lehetne s szerettem volna is megvilágositni, de most az idő rövidsége nem engedi. Szándékomban volt, például, megmutatni, hogy az egyetemes szeretet elve, melyet az igaz vallás magában foglal s mely valóban, annak lényege, a lelket a legszélesebb körü gondolkozásra

inditja és egyszersmind az ismeretet ténylegessé és gyakorlativá teszi s hogy az által az ismeret bölcseségbe megy át, mert az az emberiség szolgálatában a legfőbb jó elémozditására van irányozva.

5. És ismét kivántam volna részletesen föltüntetni, hogy a vallás a világosság forrása az értelemre nézve az által, hogy a legmagasabb rendü igazságokra és igy égi boldogságra vezérli. E pontnál könnyen a mysticismus vádját vonhatom magamra. De én azt hiszem s ezt kivántam is megmutatni, hogy a legmagasabb igazságok nem azok, melyeket kivülről tanulunk. Azokat külső tanitás utján nem lehet nyerni. Belőlről fejlődnek ki és épen a vallásos életben való eléhaladásunk által. A tökéletesedés uj eszméi, a halhatatlanságról való uj meggyőződésem, az Istenről való uj tudat és szellemi természetünknek uj felfogása, mind ezek, mint kijelentések jőnek és oly fénynyel jelennek meg lelkünkben, mely nem e világból való! S igy mi az emberi életet és a világegyetemet mélyebbre hatóan szemlélhetjük. Az eszményeket szélesebb jelentőségükben foghatjuk fel. Sugarai a végetlen szellemnek és a jövő világnak csillámlanak föl lelkünkben, melyeket bár emberi nyelven meghatározni nincs hatalmunkban, de melyekről tudjuk, hogy valóságoknak felelnek meg. S ez a magasabb belátás, mely által az értelemben a jövő élet fényessége előre tükröződik, a vallásos elv erősödéséből és uralkodó befolyásából származik, minek következtében mi mindinkább Isten képévé formálódunk. Kétségtelenül igaz az, hogy a vallás az értelmet áldássá teszi, és pedig végtelen áldássá.

E beszédben igyekeztem megmutatni, hogy a vallás miért legfőbb javunk: azért mert életet és erőt ad legmagasabb tehetségeinknek, azokat a legegészségesebb, legösszhangzatosabb működésbe hozván és a tökély keresésében megelevenitvén. Komolyan kivánom hangsulyozni, hogy a vallás áldásos volta nem abban áll reánk nézve, hogy titkos uton megszerzi számunkra a mindenható lény kegyét, a ki mindent tesz érettünk a nélkül, hogy mi közremüködnénk, hanem abban, hogy kifejti bennünk ama tiszta, erős, önzéstelen magas jellemet s ama széles látkörü, igaz és bölcs értelmiséget, mely minket isteni szülőnk képmásává formál és leginkább alkalmatossá tesz a vele való közösség élvezetére az általa teremtett természeti és szellemi világban. A vallás arra hiv, hogy legyünk tökéletesek, mint a mi mennyei atyánk tökéletes.

Jézus Krisztus a mi testvérünk, barátunk és szabaditónk.

Luk. II. 10—12. „Ime, hirdetek nektek nagy örömet, mely az egész népnek öröme leszen. Mert született nektek ma a megtartó, ki az Ur Krisztus. Ez pedig nektek a jele: Találtok egy kis gyermeket bepolálva feküdni a jászolban."

A karácson, melyet a kereszténység nagy sokasága a Jézus születésének emlékére ül, ismét megérkezett. Ma a földteke mindkét részén s csaknem egyik sarktól a másikig a hálaadás hangjai emelkednek föl Krisztusnak e világra jöveteleért. E nap megünneplése nem teszi ugyan lényeges részét vallásunknak. De természetes és emberies dolog, hogy midőn testvéreink közül oly sokon forditják szivüket és gondolataikat Bethlehem felé, mi is csatlakozzunk hozzájuk rokonszenvünkkel az ők kegyes hálaadásukban. Következőleg, a fölolvasott alapigét választottam ki vezérfonalul ma reggeli elmélkedésünkhöz.

Miért kell „nagy örömet" éreznünk, midőn gondolatban a „jászolban" fekvő kis gyermek körül gyülekezünk? Erre a kérdésre többféleképen lehet felelni. Alapigénkből két gondolatot olvasok ki, melyeket becses figyelmeteket megnyerve, rendre fejtegetni fogok. Először is, örvendenünk kell azért, mert ő a mi szabaditónk *született*; másodszor, mert ő egyszerü, *alázatos* sorsban született. Lássuk tehát Jézust e két szempontból először s aztán, hogy mily értelemben lett szerintem a bethlemi jászolban született kis csecsemő szabaditónkká.

I. Nagy örömünk telhetik abban, hogy szabaditónk *született*, hogy *ő a mi természetünkben* jelent meg. Ismeretes előttetek némely keresztények ama tana, melyet a szentirás több helyének betüszerinti értelme is támogat, hogy Jézus eleve létezett. Én pedig azt mondom, hogy nekünk azért kell hálálkodnunk és örvendeznünk, hogy Jézus nem valamely eleve-létezett dicsőségben jelent

meg, hogy ő nem a menyből szállott alá valamely árkangyali öltözetben, hanem az emberiség ruhájában jött hozzánk. Ez közelebb hozta őt szivünkhez s közte és mi közöttünk a rokonszenvnek végtelenül becses kötelékét erősitette meg.

Jézus születésénél fogva valóban emberi lény, s ez a mi örömünk. Ő a mi vérünkből való vér volt. Neki ép ugy meg voltak szükségei és vágyai, éhsége és szomjusága, gyönyör és fájdalom érzelmei és szenvedélyei, mint nekünk. Asszonytól született ő is, anya szoritotta karjai közé, anyának kebeléről táplálkozott s érezte a gyermeki hálát és gyöngéd szeretetet. Megvoltak nála is az emberi élet viszonyai a rokonokkal, szomszédokkal és barátokkal. Munka közt növekedett fel mint más halandó, kenyerét maga kereste meg, tapasztalatból ismerte az élet ama nehéz terheit, melyeket az emberek nagy részének viselni kell. S igy ő tényleg egy volt a mi fajunkból, az emberiség nagy családjának egyik tagja. S nekünk okunk van örvendezni, hogy ily szabaditó küldetett hozzánk. Nem azt akarom mondani, hogy egy ily szabaditó erősebben rokonszenvezhet velünk, mint a ki nem embertől származott. De bizonyára ily szabaditó rokonszenvét inkább értjük. És ez nagyon fontos. Nem azt akarom mondani, hogy egy angyalfeletti lény nem elégithette volna ki szükségeinket és érzelmeinket, ugy mint fajunkból egyik. Nekünk a lények fensőbb rendéről sok tekintetben visszás eszméink vannak, a mennyiben az emberek magasabb rendével hasonlitjuk össze a földön. Mi hajlandók vagyunk az angyalokat ugy fogni föl, mint a kik tőlünk végtelenül el vannak választva, kik fensőbbségük tudatával igen el vannak telve s ránk azzal az érzéssel tekintenek le, melylyel e világ aristokratiája az emberek alsóbb osztályait lenézi. De az igaz tan, hitem szerint az, hogy a mily mértékben emelkedik a lény az értelmiség és erény fokazatain fölebb, abban a mértékben terjeszti ki gyöngéd rokonszenvét a lények alsóbb osztályaira, vagyis a különböző rendek és osztályok fogalmán felülemelkedve, minden lényt, kinek esze, lelkiismerete van s Istent megismerni tudja, testvérének tekint. Minden lényt tisztel, mint vele lényegileg egyenlőt végetlen haladási tehetségénél fogva. Saját természetét megismeri a legalsóbb emberi teremtésben is és a legelesettebbet legkészebb fölemelni. Igen! az én hitem az, hogy kik az emberi gyöngeség, bú és bánat iránt a legnagyobb rokonszenvvel viseltetnek s az emberek bűnei iránt a legmélyebben éreznek, azok a nálunk felsőbb lények.

Nem mondom tehát, hogy a Jézusnak, ha egy az angyaloknál fensőbb lény volt, emberré kellett hogy legyen a végre, hogy az emberekkel érezni tudjon, de szükséges lett volna akkor is azért, hogy az emberek bizalmat helyezhessenek rokonszenvébe, s hozzá testvérileg és barátilag közeledhessenek. Ha mint rajtunk határtalanul felül álló lény, idegen formában, mennyei fényességgel, de szükségeinket nem érezve jött volna Jézus a világba, bámulatba ejthette volna az embereket, és fényével elvakithatta volna, de nem kelthetett volna maga iránt oly rokonszenvet, hogy az emberek szabadon, bizalmasan közeledjenek hozzá. Ily szokatlan nagyság előtt az emberi szellem lesülyedt volna alsóbb voltának tudatában. Tehetségeiben meg lett volna kötve és szabad cselekvésében megakadályozva. Ilyen égi idegent nem értettek volna meg az emberek. Az emberi érzelmek nyelvét az ő ajkain nem lehetett volna szószerint magyarázni. A sokaság nem értette volna, hogy egy ily égi lényben hogy lakozhatik egy testvérnek szive, egy „asszonytól születettnek“ érzése. Megbecsülhetlen amaz előny, mely annak tudatából származik, hogy Jézusnak emberi eredete volt, hogy minden emberi szükségnek és kisértésnek alá volt vetve, hogy ő a mi saját emberi természetes viszonyaink szerint élt s hogy igy érzelmei, rokonszenve s egyetemes testvériség érzete szabadon és állandóan nyilatkozhatott s hogy e kötelék valósága érezhető volt.

S én azt mondom, hogy minél nagyobb volt a szabaditó, a ki jött, annál nagyobb volt a szükség az ő nagyságának leleplezésére, annál inkább emberi formában s még pedig a legalsóbb sorsu ember formájában kellett hogy megjelenjék. Semmire se volt inkább szükség mint arra, hogy az emberek szabaditójukat saját erényeiben és tanitásaiban foghassák fel. És e végre neki mindent le kellett vetkezni, mi érzékfeletti lehetett volna, hogy az emberek kedvet kapjanak a hozzá közeledésre, hogy szellemét ábrázatán, hangjában és mozdulataiban figyeljék és olvassák, s őt szabad vizsgálódásuk tárgyává tegyék. E végre tett Jézus, a mint én fogom fel, szándékosan csudákat, a legegyszerübb módon. És ő a szeretet müveiben kivánta fenségét kinyilatkoztatni. Olyan bámulatba ejtő csodák, melyek az emberi észt tulhaladják, akadály lettek volna Jézus valódi jellemének felfogásában. Következőleg, [mig csudáinak meg volt benső hatóereje s méltóságteljes egyszerüséggel voltak végre hajtva, mi isteni küldetését igazolta, másfelől annyi szelidséggel és jótékonysággal voltak téve, hogy őt mint az emberiség barátját és testvérét és egyszersmind Urát tüntették fel.

E nézetek mutatják, hogy mit köszönünk Jézus emberi származásának. E körülmény őt közénk helyezi. Ő egyik mi közülünk. Igy mi érteni tudjuk őt. Bizhatunk rokonszenvében. Én valóban érezem, hogy az égi világról való mostani nézeteim mellett nem jőnék zavarba egy árkangyal előtt sem. De e nézeteket a kereszténységtől nyertem. Azok ismeretlenek voltak a Jézus megjelenéseig. S meglehet, hogy csalódom, de talán egy árkangyallal nem tudnám társitni a testvéri szeretet eszméjét. De Jézussal, a ki Bethlehemben született, igenis tudom. Neki emberi természete volt s igy tudom, hogy ő a mi természetünket tisztelte és becsülte. Asszonytól születvén, mindnyájunknak testvére s igy mindnyájunk iránt testvéri szeretetet érez. Én valóban mélyen érzem az ő nagy voltát. S hozzá hasonló nagyságot az Isten nagyságán kivül nem ismerek. De emberi születése az emberi természetben való részvétele nagyságát vonzóvá, bátoritóvá teszik, nem pedig vakitóvá és közelithetlenné. Bármily nagy is volt, asszonytól született. Anya keblén nyugtatta fejét ő is. Szemei könnyeket sirtak az emberi bánat fölött. Érzett fájdalmat, mint mindnyájan érzünk és természetes borzadálylyal töltötte el a kinos halál. Igy ő egyik volt közülünk. Ember volt. Én benne testvéremet és barátomat szemlélem. Érzem ama széleskörü, szeretetteljes, emberi rokonszenv valóságát, mely az ő egész jellemét és életét mások felett oly dicsően kiemelte. Örvendezzünk, hogy a Krisztus, a szabaditó született.

II. Továbbá örvendezzünk azért, hogy alázatos sorsban született. Jászol volt az ő ringató bölcsője. Szemeim előtt látom amaz egyszerü helyet és oly gyönyörüséggel szemlélem a szegénységben született csecsemőt, a minőt nekem bárminő fényes születés látása nem nyujthat. Nagy örömmel telik el lelkem e szemléleten, mert Jézus alacsony születése bevezetés az ő pályájának nehéz küzdelmeire és szenvedéseire. A jászol előre jelzi a keresztet. Szenvedésének és keresztjének köszönhetjük mi inkább, mint minden egyébnek az ő lelke, szelleme és jelleme ismeretét, ezekben mutatta ki ő különös erejét, gyöngédségét, önzetlenségét s nagy rokonszenvét és szeretetét.

Örömem van ama felhőkben, melyek kezdettől fogva folytonosan feje fölé tornyosultak, mert benső világossága keresztül tört azokon és visszasugárzó dicsfénynyé változtatta. Nekünk keresztényeknek nagy kiváltságunk van abban, hogy ismerjük Jézus jelle-

mét és szellemét s ezeket ama körülmények fejtették ki, melyekben Jézus helyezve volt. Hányszor megtörténik, hogy a nagy erény rejtve marad és a nagy tehetség szunyadik az alkalmas kör s a megpróbáltatások hiánya miatt, melyek a valódi nagyság kinyilatkoztatásának szükségképi feltételei. Ha Jézus királyi palotában születik, kényelmes bölcsőben ringatják, s születésétől fogva nagy pompa környezi, bármily pazar kézzel osztogathatta volna szellemi adományait, szeretetének mindenhatósága soha sem lett volna az, a minek ma ismerjük. Nem talált volna ellenzésre, s igy nem lett volna alkalma legfőbb győzelmei, a szelid hősiesség s a legyőzhetlen emberszeretet győzelmeinek kivivására. Bármennyire neki szenteli magát a szeretet munkáinak, nem tudtuk volna őt érteni. Egy király Jézus, kit minden lépten engedelmes sokaság követ, ki semmi más hangot nem hall, csupán dicshangokat, kinek még a kivánságát is ellesik s akaratját a legkisebb intését teljesitik, szerethetett volna ugyan minket ép annyira, mint a szegény és üldözött Jézus; de ki pillanthatott volna be az ő lelkének mélységeibe? Ki mérhette volna meg jósága erejét? Ki foghatta volna fel, hogy egy új rend szelleme jelent meg az emberek közt? Miből tanuljuk meg Jézus szellemét ismerni és érezni? Abból, hogy látjuk, hogy a tudatlanokkal és alsóbb osztályuakkal társalog, sorsukhoz alkalmazkodik azért, hogy ama nagy igazságokat velök annál inkább megértethesse s őket új erényekkel és reményekkel gazdagithassa. Abból, hogy látjuk, hogy ellenségek, kémek, rágalmazók veszik körül, s a merre csak tekint, mindenütt gyülöletes szemekkel, rosszakaratu tekintettel, gúnyos mosolyival találkozik, és ő mégis nem szünik meg az isteni igazság kincseit változhatlan hüséggel és szelidséggel tárni fel. Abból, hogy látjuk, hogy a gyilkosok kezébe esik, s szeplőtlen és áldásos életét a legfélelmesebb és gyalázatosabb halállal jutalmazzák és ő mégis egész lélekkel ragaszkodik az emberiség ügyéhez, melyet Isten bizott rá s átkaikat imával viszonozza, melyben részükre bűnbocsánatot kér. Ezekből lehet Jézus szellemét megismerni, ezekből ismerem én őt. S én ez ismeretet ép annyira becsülöm, a mennyire örvendezek alacsony születésén, mely lehetővé tette azt, hogy önmagát kinyilatkoztassa.

Jézus Krisztus jelleme és szelleme e felfogását rendkivül nagy fontosságunak tartom. Reám nézve ez a legnagyobb jó, melyet tőle nyerhetek. E nézetemmel tudom, hogy sok kereszténytől különbözöm, kik Jézus születésének azért örvendenek, mert azt hiszik, hogy

az ő eljövetelének czélja a volt, hogy szenvedéseivel nekik a bűnbocsánatot megszerezze. Én születésének főleg azért örvendek, mert ő szenvedéseivel égi szeretete kinyilatkoztatására, lelkének kitárására és igy az emberi lelkek ujjáteremtésére jelent meg az emberek közt. Az emberi lelkek újjáteremtése, fölemelése volt Krisztusnak legfőbb czélja. S minő eszközök által müködhetett volna e czélra hatályosabban, mint a hogy tette, saját kitünősége, önzetlensége, isteni szeretete kinyilatkoztatása által. S ez hovatovább a legnagyobb jónak látszik előttem, melyet Jézus születéséből származtathatunk. Ő lelkének bensőségét nyilatkoztatta ki nekünk. Soha semmi sem gyakorolt az emberi lélekre oly hatást, mint Jézus lelke és jelleme. A mivelődés és erkölcsi jobbulás összes eszközei közt ezzel hatásra nézve semmi sem versenyezhet. Ama nagy erő, mely az emberi nemet előrevinni van hivatva, Jézusnak mind tisztábban értett és hovatovább mélyebben érzett jelleme. Következőleg én örvendezek Jézus emberi és alázatos születésén, mert jellemét az fejtette ki. Igy lőn ő kijelentve, mint az isteni tökéletesség tiszta képe.

S tehetném-e, hogy ezért ne csodáljam és imádjam a gondviselés bölcseségét. Látom, hogy az emberi szemek előtt csekély jelentőségü eszközök által az ég legnagyobb szándékai valósulhatnak meg. Közülünk bárki, ha meglátogathatta volna a bethlemi bölcsöt és szemlélte volna a kis gyermeket az állatok jászoljában, nem egy jelentéktelen életsors jelét látta volna-e e körülményben? És mégis, ez alacsony születés volt nyitánya ama bár rövid, de dicsőséges pályának, mely által a legnagyobb szellem örök uralmát megalapitotta az emberiség felett. Ama csecsemőben az elhaladó szemlélő csakis a szegénység örökösét láthatta és sajnálkozhatott mostoha sorsa fölött. És mégis ama csecsemő előtt a történelem legfényesebb nevei elhomályosulnak. Az a császár, kinek parancsára hivták Jézus szüleit Bethlehembe, milliók előtt csak e csecsemő élete történetéből ismeretes. A régi bölcsek és hősök mind távolabb maradnak tőlünk s a történelem tényeik emlékezetét mind szükebbre vonja. De Jézus Krisztus neve, tényei és igéi felett az időnek semmi hatalma nincs. Azok a mult sötétéből napnak fényességével ragyognak elé. Kitünő jelleme oly hatást tud kelteni, hogy a most élők ezreire az ő megjelenése óta lefolyt évszázak átszárnyalása csak egy pillanat, hogy a Mester lábainál találják magukat. Mintegy a sokaság

közt látják magukat, mely őt követte; hallják szavait, elmerülnek jóságos tekintetébe, rokonszenveznek, barátkoznak vele, mintha még most is a földön járna. Egy név dicsősége sem hasonlitható össze a Jézusévai. Senki sem tudott az emberi szivben magának oly helyet szerezni, mint ő. Egy nevet sem emlitnek a szeretet és tisztelet ama hangján, mint az övét. Minden más babér hervad az övé mellett. Az ő babérai örökké frisek a hála könynyüitől öntözve. És ezt a különös dicsőséget Jézus az alázatos sorsnak köszöni, melyben született. Mert alázatos, szegény, szenvedő és üldözött élete volt, mi által szellemét megmutatta, megmutathatta, mely alakját minden idő szivébe bevéste.

Ebből megérthető, miért találok én oly nagy örömet Jézus alanti születésében. Annak köszönhetni jelleme, lelke, szelleme és isteni jósága kifejlését. Másokat inkább érdekel a kereszténységnek különböző nézpontok szerint tanulmányozása. Némelyek legnagyobb fontosságot tulajdonitnak ama kérdés helyes elhatározásának, „hogy minő helyet foglal el Jézus a világegyetem lényei közt, hogy vajjon ő Isten, angyal vagy ember? Távol legyen tőlem, hogy ily vizsgálódásoknak ellene akarjak mondani, mert minden igazságnak meg van a maga értéke. De én ennél sokkal fontosabbnak tartom a Jézus jelleme felfogását. S épen azért a mi feladatunk: közeledjünk tiszta szelleméhez, tanuljuk megismerni gondolatait, érzelmeit, magas föllendüléseit, elveit és szándékát. Szivének szelid és mégis oly bensőségteljes szeretetét kell mindinkább megismernünk. Amaz egyetemes emberszeretetet kell felfognunk, mely egy világot ölelt körül, ama gyöngéd emberszeretetet, mely határtalan kiterjedésében a legszegényebbekhez is betért, hogy azoknak buját és szükségeit megoszsza; amaz önzetlen emberszeretetet, mely még a roszakért, a háládatlanokért is mindent meg tudott tenni és elviselni; amaz eszményi szeretetet, mely állandóan és végetlen érdeklődéssel tekintett az ember lelkére, mely inkább sajnálta annak bűneit, mint fájdalmait, mely azt mint halhatatlant tisztelte és halhatatlan kitünőségre vágyott emelni. Ezek a theologiának ama mysteriumai, melyeket én megmagyarázni szeretnék. Kiváltságnak mondanám ugyan, ha érteni tudnám, hogy Jézus minő rangot foglal el a lények sorozatában; de ennek tudásával mégis nincs összekötve, hogy én jobb és boldogabb legyek. De az ő szelleme szépségének, szeretetreméltóságának, összhangjának és nagyszerüségének felfogása, ez az az ismeret, mely minden lélekre, a ki egyszer azt elérni tudja, átalakitó, megtisztitó befolyást gyakorol.

Szokatlan nyomatékossággal beszéltem Jézus szelleme és lelke megismerésének végtelen fontosságáról. És tettem ezt azért, mert nem látom eléggé méltányolva. Ennek az ismeretnek tulajdonitom főleg a Jézus vallásának hatályosságát és a társadalomra gyakorolható jótékony befolyását. És hogyha e nézet elfogadásra talál, egyezni fogtok velem abban, hogy Jézus születését ugy tekintsük főleg, mint az isteni gondviselés eszközét arra nézve, hogy az ő sajátos jellemét megismerjük.

Én azért azt állitom, hogy a keresztény vallás hatályossága Jézus jellemében fekszik. A kereszténység Jézus életének ismerése nélkül aránylag keveset tehetett volna a világért. Jézus az ő égi szeretetével vallásának élete. A kereszténység igazságai, hogyha mint elvont elvek szállanak az emberiségre, aránylag kevés hatást gyakoroltak volna. Az emberek Istennek egy közönséges küldöttétől is elfogadhatták volna ama szabályokat, melyeket Jézus adott. De mennyire mások e szabályok elevenitő hatásukban, midőn annak ajkairól szállanak el, ama meleg és nemes szivből buzognak föl, ki minket oly gyöngéden szeretett, ki érettünk meghalt, hogy az életnek eme törvényei lelkünkbe iratnának! A tökéletes szeretet, melyet Jézus nyom szivünkbe, ha bölcsész tanitja, szép speculatio lehetett volna és mint egy fényes látomány tündökölhetne előttem. De hihetnék-e annak valóságában, ugy a mint most hiszek, a midőn azt Jézusban élve, megtestesülve látom? Minő lelkesitő remény ébred föl most bennem ez erény megvalósitására, midőn látom ama végtelen vágyat Jézusban, melylyel ő azt minden emberi szivbe becsepegtetni akarja, a midőn tudom, hogy épen ez a lelkesitő befolyás volt életének és halálának célja. Más bölcsek is beszéltek nekem Istenről. De kitől tanulhattam volna meg az ő isteni tökéletességének lényegét ismerni, mint ő tőle, ki bizonyos értelemben az Istennek fia, képmása, ki különösen az atya határtalan szeretetének megtestesülése? És melyik más tanitótól tanulhattam volna meg, hogy a főlényhez azzal a fiui érzelemmel közeledjem, mely vele való közösségem boldogságát alkotja? Más látnokoktól is hallhattam volna az égről, de a midőn Jézusban az ég szellemét a földre hozva szemlélem, minő más felfogásom van ama jobb világról! És a midőn végre egy Istennek szentelt élet és halál után visszatérni látom őt a boldogok ama tiszta hajlékaiba, mennyivel közelebb jőnek azok hozzám! Minő szokatlan befolyást gyakorol lelkemre a jövő gondolata Jézussal társitva! A Jézus

szelleme tehát az ő vallásának valódi élet-adó hatalma; és mi méltán örvendezhetünk az ő emberi, alázatos sorsu születésének, mely által gyémánt tiszta jelleme ragyogva feltünt, hogy világitson „minden népek“ előtt, minden időken keresztül.

E nézetekben nem speculatiot fejeztem ki. Sok hatalmas tény bizonyithatja, hogy a Jézusban lakozott szeretet szelleme, melyet benne alázatos, szenvedő sorsa fejtett, nyilatkoztatott ki, volt rugója az emberiség jobbulásának és kölcsönözte vallásának a legnagyobb hatályosságot. Sok időkön keresztül tényleg alig maradt a keresztény vallásnak más eleme Jézus jelleme jótékony befolyásán kivül. Minden egyéb elhomályositttatott; és a kereszténységnek jótékony befolyásai csaknem ebből az egyetlen forrásból eredtek. Az északi barbár népeknek a római birodalomba betörése után a keresztény vallás gyászos hanyatlást szenvedett. Az Istennek, mint atyának valódi jellemét nagy mértékben eltévesztették az emberek szemeik elől. Ugy fogták fel, mint részrehajló és bosszuálló hatalmasságot, a kit külső szertartásokkal kell megengesztelni és ez alapjában téves felfogásnak megfelelően egy új theologiai és szertartási rendszer lépett az első kereszténység helyébe. De Jézus jelleme mégis nem veszett el. Az Isten mint rettentő zsarnok jelent meg. De a keresztre feszitett Jézus mégis könyörületet és békét lehelt maga körül. A körülte összpontosult gondolat a kifogyhatatlan kegyelem, határtalan rokonszenv és szeretet gondolata volt. A kereszt, mely előtt a barbár meghajolt, a minden szenvedést elviselő szeretet jelvénye, bizonysága volt. Az föllebbezett durva szivéhez és táplálta a humanitás szikráját keblében. Innen van, hogy a legsötétebb korszakokban közkórházakat alapitottak, s a fegyverek csörgései és a hűbéres bárok vad bosszúálló harczai közt a magával tehetetlen nyomor szent volt. A kereszten vérző Krisztus szeretetének tulajdonithatjuk a középkor legnemesebb intézményét — a lovag-rendet. A lovag-rend bátorságát a kor szelleméből és észak legyőzhetlen erélyéből kölcsönözte. De az a különös dicsősége, hogy magát a gyenge, a megsértett, a védtelen ügyének védelmére szentelte: a humanitásnak eme nemes eleme Krisztus szeretetéből sugárzott ki. És ez által áldása lett a világnak. Igy Krisztus szelleme, melyet az ő emberi, alázatos születése hozott létre, az ember szabaditásán munkált a kereszténység legsötétebb és legszerencsétlenebb korszakaiban is.

S még világosabban láthatjuk a Jézus szellemének hatalmát,

ha az új és a régi világ közti nagy különbséget tekintjük. Mi alkotja az új idők fensőbbségét? Tudom, hogy vannak, a kik azt mondják, hogy az új-világ nem dicsekedhetik fensőbbséggel a régi világ felett. De engem csodálatba ejt, hogy valaki a régiek történetét olvashatja a nélkül, hogy észre ne vegye az emberi nem rendkivüli haladását. Nem haladtunk valóban annyit, a mennyit kellett volna és haladhattunk volna. És bizonyos tulajdonságokban a régi kor fölülmul minket. De van egy dicső sajátja jelen társadalmunknak, mely keblemet új reménynyel és hálával tölti el mindig. A keresztény világban jelenik meg a humanitás szelleme, mely a régi világban egészen ismeretlen volt. Az ember ugy tekinti embertársát, mint azelőtt soha nem tekintette. Uj és szent kötelékek fűzik most az embereket egymáshoz. Az emberszeretet müködik, mely nem csak hogy rokonszenvvel és segélylyel száll le a társadalmi nyomor legalsóbb mélységeig, hanem az emberiség nagy családja érdekei iránti meleg ügyszeretettel eltekint a szomszédság és nemzetiség határaitól is. E szellem végtelenül örömteljesebb igéret a világnak, mint a milyet a régi kor legmagasabb értelmi müveltsége is adhatott. Igaz ugyan, hogy ez még gyönge azokban az országokban is, hol a legkedvezőbben ápolják. Hazánkban sem oly erős még, hogy velünk a négert és indiánt testvérünknek ismertesse el, ugyanazokkal a szent jogokkal, melyekkel mi birunk, és ugyanazon drága lélekkel, mint a miénk. De mégis a testvériség, a humanitás szelleme munkál az egész kereszténységben az egész világon keresztül. És honnan e szellem? A bethlehemi jászol annak bölcsője. E szellem jót téve, a betegeket gyógyitva, a szomorkodókat vigasztalva, a bűnösöknek megbocsátva és önmagukkal kibékitve, a béke és szeretet uralmát hirdetve átjött Zsidóországon, és a sötét, kietlen középkoron keresztül leszállott mi hozzánk. Nem örvendünk-e hát a mi testvérünk, barátunk és szabaditónk alázatos születésének? Hogy alakitotta ő át milliók lelkét annyi évszázon keresztül saját képére, jellemének vonzó ereje, életének lelkesitő hatalma által! És mily hatalmas szellemének uralma a jelenben! Folytonosan találkozunk egyénekkel, a kiket Jézus isteni jósága vonz, s a kikben hasonló isteni erény épül fel. Midőn az emberi természet eme fölmagasztosult alakjait szemlélem és látom, hogy az emberi lélek az ő égi önzetlenségének befolyása alatt miként tisztul az önzéstől s miként ápol gyöngéd, nemes, finom és széleskörü érzelmeket minden ember iránt és miként emelkedik a fiui imádásban a végetlen atyával

való magasztos közösség érzetére: különös hálával telik el szivem, hogy mennyit köszönünk mi Idvezitőnk alázatos születésének. Mert a lélek eme nemessége, melyet általa már elértünk, félreismerhetlen záloga ama tökéletességnek, melyet követőinek igért. És e tökéletes élet a valódi idvezülés.

III. És most kérdhetjük, hogy a bethlehemi jászolban született csecsemő mily értelemben szabaditója az emberiségnek? A felelet erre a mily fönséges: ép oly egyszerü. Jézus Krisztus az emberiség nagy fölszabaditója. Ő azért jött, hogy az ember lelkét szabaddá tegye. Azért jött, hogy az emberi természetnek szabadságot adjon annak érzelmei, tehetségei és erélye minden fokozatain át, lénye és sorsa minden terén. Ezért ő a mi szabaditónk. Az idő rövidsége miatt csak néhány vonásban szólhatók e nagyszerü tárgyról.

1) Jézus azért jött, hogy az értelmet fölszabaditsa, hogy az embernek gondolatbeli szabadságot adjon, hogy széttörje ama láncokat, melyek az észre bilincset vetettek, hogy az embereket az igazság komoly szeretetére lelkesitse, annak vizsgálásában buzditsa, felülemelkedvén szenvedélyeiken, előitéleteiken, önző érdekeiken, felülemelkedvén szokáson, hagyományon és mások tekintélyén. A kereszténység az értelem szabadság-levele, fölhatalmazván, sőt rendelvén minden embernek, hogy tehetségeit szabadon használja az igazság s különösen pedig a vallási igazság keresésében. E szabadságot a keresztények kevésre becsülték eddig, habár minden más szabadságnak ez az alapja s az emberi szellem fejlődésének nélkülözhetlen feltétele. Hogyha az elnyomatás bármily formáját nézzük, nem találunk a világon egyet is gyászosabbat az értelem elnyomatásánál. Mindenütt látjuk, hogy az emberek a szabad gondolatot restség, félelem és önérdekből a babonának vetik alá és hogy a rosz nevelésből származott előitéletek inkább megkötik, mint bármi egyéb. Szellemöknek nincs szabad játéka. A ki a hitnek járt országútján egy lépéssel tulhalad, a legtöbb országban azonnal büntetést mérnek rá, kinozzák és gyanusitják, hogy visszaüzzék. Igy van ez, bizonyára, mindazokon a helyeken, hol a pogányság, a mohamedán vallás és a római katholicismus uralkodik. S bárcsak a szellem felett való zsarnokság csak azokra a helyekre szoritkoznék! Bárcsak a protestáns országokban a szabadság levegőjét szivhatnók. De a szellem itt is lánczokat visel, habár könnyebbeket.

De Jézus azért jött, hogy a gondolatot fölszabaditsa, hogy annak isteni rendeltetését visszaadja. „Mindeneket megpróbáljatok, és a mi jó, azt megtartsátok," ez az ő vallásának örök elve. Ő proclamálta minden értelmes lénynek jogait, és az emberi észt az „Isten mélységes dolgainak" vizsgálatára hivta fel. Az emberi szellem igazságra teremtetett és pedig nemcsak egy nehány igazságra, hanem minden igazságnak határtalan mértékben való elsajátitására. Az emberi ész természete ép oly terjedelmes, mint a levegő, melyet belélegzünk, oly fényes, mint a világosság, mely a világegyetemben mindenfelé szétterjed. Arra teremtetett, hogy mindig előre haladjon. Gyönyörét találja az Isten és az ő munkáiról, a természetről és önönmagáról való új és mindig szélesbülő nézetekben és a lánczok alatt is, melyekkel lekötötték, határtalan szabadság után küzdött; ennyire elnyomhatatlan annak vele született erélye. Minő haladást fog tenni most, hogy nagyobb szabadságot élvez, képzelni se tudjuk. Hogy mindig fényesebb világosságot fog nyerni, és hogy a theologiának sötét tévedéseit, melyek hosszú időn keresztül mintegy börtönbe zárták, el fogja dobni s a mainál hasonlithatlanul tisztább és nemesebb kereszténységet ölel át, ebben nem kételkedem. A világosság kora jobban meg fogja érteni, mint mi érthetjük, hogy minő értéke van a Krisztus által adott értelmi szabadságnak.

2) De Jézus nem csak azért jött, hogy az értelmet megszabaditsa, hanem azért is, hogy az elnyomott lelkiismeretnek fölszabaditója legyen, hogy a szenvedélyek hatalmát megtörje, hogy az erkölcsi erőt megszabaditsa és az emberi természet trónjára emelje; hogy a kötelesség törvényének új életet és új rendet adjon és az erkölcsi jóság és nagyság egy dicső eszményét mutassa fel, minélfogva az emberi szellem mindig magasabb igazságosság után aspirálhasson, mint a minőről a világ erkölcsisége, melyet az okosság és hasznosság elve vezérel s mely főleg biztonságra és jóllétre törekszik, valaha csak álmodhatott is.

Mindnyájunknak tudata van, bármily hiányos legyen is az, hogy az emberi természetben létezik egy elv, mely gyönyörködik a hősi erényben, csodálja és tiszteli azokat a kitünő embereket, kik az önfeláldozásig tudják magukat valamely ügynek odaszentelni, mely örömmel táplálkozik amaz elbeszélésekből, melyekben az ember az élet nagy kisértései és veszélyei közt a kötelességhez hű marad, és nemes önzetlenséggel cselekszik, ha mindjárt életébe kerül is.

Mindnyájan érezzük, legalább bizonyos mértékben, hogy bennünk ez a fensőbb természet müködik, ugy hogy mi a legnagyobb rokonszenvvel és örömmel telünk el, midőn olvassuk ama férfiak és nők emlékiratait, kik az önzéstől megtisztulva, tiszta elvet követtek, magukat nagy célokra szentelték és életükkel, mely a szeretetben mindinkább növekedett, az égi világ áldottságába emelkedtek. S a szivnek és akaratnak eme nagy hatalmát, mely minket tökéletességre ösztönöz, jött Jézus, hogy szabaddá tegye. Az ő célja az volt, hogy azt növelje, erősitse és uralomra emelje, hogy jelleme, példája és befolyása által megnyerje amaz isteni jóságnak, mely minket annak követésére indit.

3) És ismét, Jézus nem csak azért jött, hogy az értelmet és erkölcsi tehetséget fölszabaditsa, hanem hogy a szeretet fogva tartott erélyét is szabaddá tegye. Az ember szeretetre teremtetett, szeretetből él, és életének mértéke szeretetének nagysága és szabadsága. Az ember a szeretet karjaiba született és a szeretet keblén ápoltatott. És mi a családi életben gyakran látjuk az önzetlen rokonszenvnek csodálatosan kifejlett erejét. De az emberi sziv nem ugy teremtetett, hogy szeretetével csakis az otthonra szoritkozzék, bármily égi legyen is amaz otthon. Érzelmei a rokonszenv folyton növekedő árjával kiterjednek egyik körről a másikra és mind szélesebb térre áradnak ki, mig végre az egész faj szeretetének nagy folyamával egyesülnek. De vannak az emberi természetben oly elemek is, melyek az egyént magába zárni, s önzésének rabszolgájává tenni törekesznek. S a Krisztus idvezitésének egyik dicső jellemvonása épen az, hogy szeretetünket fölszabaditja, lerombolja az önzés börtönfalait és minket szabadon vezet be eme jóságos nagy egyetembe, az atyának és az ő nagy családjának dicső otthonába, hogy megtanit minket, hogy miképen találjunk legnemesebb érzelmeinknek tárgyat Istennek minden gyermekeiben; hogy bátorit, hogy saját jóllétünket az emberi nem előhaladásának javaival azonositsuk, s arra buzdit, hogy az emberek minden osztályával és állapotával érezzük összeköttetésünket: tisztelettel csodálván a jót, kiegyeztetvén a könyörülettel a roszat, rokonszenvezvén a boldogokkal, gyöngéd részvétet tanusitván a szenvedők iránt, megszabaditván az elnyomottat, reményt ápolván mindenekre nézve; arra buzdit, hogy életünket teljesen egygyé tegyük nemünk életével. Bizonyos diadalmi örömet érezhetünk az egyén lényének eme kiterjesztésében s a szere-

tetnek eme határtalan kiterjesztése volt épen Idvezitőnknek valódi czélja.

4) De ez még nem minden. Jézus nem csak azért jött, hogy az értelmet, a lelkiismeretet és a szeretetet fölszabaditsa. Ő azért jött, hogy még ennél is fenségesebb idvezitést hozzon számunkra, hogy az embert a teremtés zsarnok uralma alól megszabaditva, közvetlen érintkezésbe hozza a teremtővel. Senki sem ismerheti az emberi természetet, mig ama központi elvet felfogni nem tudja, melyet a Végtelen szeretetének nevezhetnénk. A legmélyebb, legfenségesebb, a legnagyobbszerü érzelem az emberben a végtelen jóság utáni vágy, a legfőbb jósággal való egyesülési aspiratio. Lehetetlen nem éreznünk, hogy minket mindaz, a mi korlátolt, fáraszt. Mindig és mindenütt szeretünk feljülemelkedni a végesség korlátain. A végetlen teremtő a lélek legbensőbb lényében folyton eleveniti eme kielégithetlen vágyat, melynek egyedül csak ő a megfelelő tárgya, melyet egyedül csak az ő elárasztó teljessége elégithet ki. A jónak a teremtett világban található számtalan különböző formái egy időre elnyomhatják, bebörtönözhetik és elvadithatják emez isteni elvet, de kiirtani nem tudják. Az mindig vár a szabaditóra. S Jézus azért jött, hogy a végtelen tökélynek eme szeretetét lánczaiból fölszabaditsa. És az igazi szabadulás megjön, midőn a lélek, mely hosszasan fogva volt látható, tapintható, anyagi börtönében, uralmát visszanyeri és égi szülője felé kezd emelkedni, épen azokat a teremtett dolgokat használva az Istenhez való visszatérésének szolgáiul, melyek elébb őt tették szolgává. S minő szabadságot nyer az a szellem, mely megmenekedve az érzéki jó minden csalfaságaitól, szabadon adja át magát a végetlen atya iránti tiszteletnek, bizalomnak és örömteljes hálának, a kinek tökéletes jellemében, czéljaiban és munkáiban legnemesebb tehetségeinek örök müködési tért, legfenségesebb szeretetének mindinkább megvilágosuló tárgyat talál.

5) És végre az idő rövidsége miatt még csak arról szólok, hogy Jézus azért jött, hogy szabaddá tegye a reménynek bennünk lakozó legyőzhetlen érzelmét is, mely minden emberi szivben fellendül és nyugtalan szárnyakon keresi a jövőt. A remény a kikémlelhetlen jövőnek új téreit nyitja meg, hol a legszebb kilátások intenek felénk, és soha el nem muló öromek hivogatnak. De a remény, hogyha csak erre a világra szoritkozik, meg-

kötve kell hogy magát érezze. Föllendülő szárnyai a sirnál hirtelen lecsapódnak. És az áthatlan háttér, mely szárnyát szegi, egy rettentő sötét birodalom. S Jézus azért jött, hogy eme sötétséget elüzze és a remény előtt egy határtalan mezőt nyisson föl, mind tisztább és fényesebb világossággal. Oh minő szabaditás ez! Megmentetni a halál minden félelmétől; biztosittatni affelől, hogy végetlen időken keresztül vándorolhatunk, mig égi reményünk beteljesedik; biztosittatni affelől, hogy e földön nyert tökéletességünk csak kezdete az örökkévalóságban reánk várakozó haladásnak; és hogy mi ott az értelmiségnek, erőnek, szeretetnek és megáldottságnak legnagyobb mértékét érhetjük el: oh, e szabaditás értékét megmérni nem lehet. Jézus azért jött, azért élt és halt meg, hogy adja nekünk a mindenséget és a mindenség Istenét azáltal, hogy szellemünket mindkettővel összhangzásba hozza, és hogy belénk a mennyire csak felfogni tudjuk, a mennyei atya szellemét, bölcsességét, szeretetét és szentségét, tökéletes örömét és békéjét lehelje. Fogadjátok be azért, tiszteljétek, kövessétek és szeressétek emez áldott Idvezitőt! Vigyétek át éltetekbe az ő elveit. Bizzatok igéreteiben, mig azok átalakitanak az Isten képévé és megszerzik számatokra e világon a jövő élet zálogát.

Oh, dicső Szabaditó! Üdvözlünk téged világunkban. Üdvözlünk szivünkben. Áldunk amaz isteni jóságért, melyet az égből hoztál, ama lelkekért, melyekben a felebaráti szeretetet felköltötted és e szeretetben Istenhez felemelted; áldunk az isteni jótékonyság, emberszeretet ama munkáiért, melyekre nemünket a te szellemed lelkesitette; a tiszta égi élet ama reményeért, a mely által követőid a halál felett diadalmaskodnak. Oh szerető szabaditónk, oh isteni mesterünk! szeretet és tiszteletteljes hálával adozunk neked e földön s reméljük, hogy tégedet egykor még inkább megismerni, szeretni fogunk s hozzád mindinkább hasonlók leszünk, tégedet mindinkább és méltóbban megközelitünk az égben.

A keresztény vallás lényege.

1. Tim. I. 11. A boldog Isten dicsőséges evangeliuma.

E szavak a keresztény vallás magasztosságát fejezik ki, mely evangeliumnak vagy örömhirnek mondatik. Nevezik az áldott Isten dicsőséges evangeliumának, hogy jelezzék vele amaz igazságok és áldások magasztosságát, a melyeket kijelent. Jelen értekezésemben szándékom megmutatni, hogy mi teszi azt méltóvá ily nagy dicséretre. Előadom annak lényeges jellemét és megmutatom, hogy miért érdemes mindenki elfogadására.

I. Először is azt kérdem: mi a kereszténység? Hogy e kérdésre megfelelhessek, nem szükség az egész ujtestamentomot ismételnem. E könyv magában foglalja a vallást; de minden verse nem használható a kereszténység megértésére. A Jézus vallásában egység van. Ez pedig nagyon szük keretbe összefoglalható. Az ujtestamentum különböző szabályain egy szellem ismerhető fel, melynek amazok mindnyájan megannyi formái. Különböző dogmái egy nehány nagy, vagy tán épen egyetlen igazságra összevonhatók. A kereszténység megismerésének helyes módja pedig az, hogy mintegy, ezen lényeget vonjuk le az ur különböző tanitásaiból, hogy emelkedjünk fel ezen egyetemes szellemhez, mely minden parancsolatait átlengi, hogy hatalmunkba keritsük ezt a nagy központi igazságot, a mely körül minden többi sorakozik s a melyből mindnyájan nyerik dicsőségüket. A kereszténység megértése nem abban áll, hogy minden külön igazságot és szabályt rendre vizsgáljunk, hanem hogy ismerjük meg ezen különböző tanitásoknak egymáshoz és ama nagy czélhoz való viszonyát, a melynél mindnyájan találkoznak; épen a mint az emberi test megismerésére nem elégséges az egyes tagokat külön és egymástól elválasztva vizsgálni meg, hanem meg kell nézni azoknak szerkezetét, öszhangzó rendjét és közös aránylagosságát, a melyeket egy élet hat át s a melyek mind egy közös czél elérésére müködnek össze. Én ugy hiszem, hogy a

kereszténységnek van egy nagy központi elve, a mely körül minden igazság sorakozik s a melyből az áldott Isten dicső evangeliuma áll. Én hiszem, hogy ennél nincs elfogadásra méltóbb és elevenitőbb igazság. Vallásunkat ugy fogjuk fel és az élő hitre ugy jutunk el, a mint mi ez igazságba hatolunk és a mint az minket áthat. Ez a nagy elv röviden igy fejezhető ki: „Istennek az ő határtalan atyai szeretetéből kifolyólag czélja az, hogy az emberi lelket tökéletesitse, hogy azt megtisztitsa minden büntől, teremtse saját képére, töltse be saját lelkével, tegye szabaddá; adjon neki mennyei életet és halhatatlanságot: azaz, hogy adjon neki önmagából egy mennyei hatalommal, erénynyel és boldogsággal teljes életet. Istennek a Jézus Krisztus által kijelentett és végrehajtott nagy czélja az, hogy az embereket a jelen állapot tökéletlenségein, kisértésein, vétkein és szenvedésein felül egy istenesebb létre emelje. Ez örömhir minden népeknek, mivel olyan vallás, a mely alkalmas arra, hogy betöltse minden emberi lény szükségeit.

Az ujtestamentumban azt látom, hogy Isten az emberi lelket kimondhatatlan érdekkel és szeretettel tekinti; hogy az egy bizonyos értelemben az ő végtelenségének nyomát viseli magán, mivel tehetségei oly csirák, a melyek vég- és határ nélkül kiterjeszkedhetnek; hogy ő azt még akkor is szereti, ha elesik s felemelni óhajtja; hogy ö fiát azért küldötte, hogy azt szabaditsa meg minden egyenetlenségtől; hogy ő mindig azon van, hogy azt oly isteni erénynyel ruházza fel, mely örök virulásban és gyümölcsözésben jusson az örök életre. Az ujtestamentumból tanulom meg továbbá, hogy Isten a mi tökéletességünket czélozza. Ez alatt értem legszabadabb gyakorlását és folytonos fejlődését legfőbb tehetségeinknek, milyenek az értelem ereje és élénksége, az erkölcsi elv legyőzhetlen erélye, az igazság utáni tiszta és erős vágy, a jóság és nagyság határtalan szeretete, a minden önzéstől szabad jótékonyság, Istennek és az ő közvetlen jelenlétének szüntelen tudata, a felvilágosult és érdek nélküli szellemekkel való közremüködés és barátság, ama jó akarat és jótékony befolyás fényes dicsősége, melynek csak halvány példánya a nap, mely annyi világot és meleget áraszt szét. A kereszténység az ember emez erkölcsi tökéletességét Isten nagy czélja gyanánt jelenti ki előttem. Ha az ember természetét tekintem, ugy látom, hogy abban az egyedüli, gazi és tartós jó az erkölcsi tökéletesség; s következőleg ennek

igérete a legfőbb igazság kell hogy legyen, melyet valamely vallás csak tartalmazhat. Természetünk legfőbb tulajdona az erkölcsi hatalom, ama hatalom, a mely az erényt felfogja és gyakorolja, a mely a jóságot méltatja és keresi. Ez levén főelvünk, célul csak is egy boldogság állhat előttünk. Maga Isten oltotta ezt a boldogság vezéreül keblünk szentélyébe és ennek helyét semmi más el nem foglalhatja. A ki a kötelesség ezen elvének hiven engedelmeskedik, békében él mind magával, mind más lényekkel. A ki ezt elhallgattatja, vagy ellenébe áll, békétlenségben él mind magával, mind másokkal. Már pedig ehez hasonlitható ellenségeskedés nincs. Az ilyen ember nem a durva anyaggal áll harczban, hanem az igazság, a világegyetem legfőbb elvét teszi saját szivében s minden más lényben a maga szemrehányójául és ellenségeül. S e főhatalommal vagy ki kell békülnie s azt barátjául megnyernie, vagy le kell mondania a boldogságról. Egy ily lény előtt nincs más kielégitő jó, csak az erkölcsi tökéletesség. Ha Istennek nem az a czélja, hogy az embert erre felemelje, ha az ember nem tekinthet ezért a mindenható kegyelmére, hatalmára és inspiratiójára: akkor reménységének nincs semmi oly tárgya, a mely a boldogság nevét megérdemelné. A kereszténység csak annyiban legjobb adománya Istennek, a mennyiben ezt az egyetlen boldogságot előnkbe tárja és hatáskörünkbe helyezi; a menynyiben azt teremtetésünk nagy czéljául jelenti ki. Midőn a kereszténységet igy tekintem, érthetővé lesz előttem, hogy kijelentéseit miért nevezik „elrejtett gazdagságnak“ és miért mondatik „ama szeretetnek, mely minden ismeretet felül mul“.

A mondottak által nem czélom a kereszténységnek azt a kizárólagos érdemet tulajdonitani, mintha az fedezte volna fel előttünk, hogy az Isten czélja az emberi lélek tökéletesitése. Maga a lélek erői és hajlamai által, az el nem ért jó utáni olthatatlan szomja és aspiratiójával oly természetet jelez, a mely határtalan és jelenleg megfoghatatlan haladásra van utalva. Midőn ismét az anyagi teremtés végtelenségét és csodálatos rendjét s legparányibb részének szép alkotását szemlélem, biztosnak érzem magamat a felől, hogy a léleknek, Isten ezen még nemesebb müvének még nagyobb és öszhangzóbb létre van hivatása, mint a minőt most tapasztalok vagy felfoghatok. Mindenek felett az öntudat a maga intéseivel, igéreteivel és jóslataival azt tanitja, hogy van egy jövő az emberek számára, a hol sokkal többet kell megnyernünk és elviselnünk

mintsem e földön csak képzelni is lehetne. De nekem az Isten czéljáról egyenesebb, közetlenebb és határozottabb bizonyságra van szükségem. És ily tanubizonyság a kereszténység. A keresztény vallás nem philosophiai deductio, mely homályos igazságokon alapszik és csak kevesek által érthető meg. Mennyei magasztos kihirdetése az az emberi halhatatlanságnak és egy istenibb életnek. És ez meg van pecsételve csodák, azaz isteni közbelépések által, melyek szintén érthetők, meglepők és mindenkit meghatók. Én azt tartom, hogy a csodák legmegfelelőbb bizonyitékai egy oly vallásnak, mely az embernek szellemi tökélyre emelését hirdeti. Mert mik a csodák? A világegyetemben levő oly szellemi hatalom cselekvényei és nyilvánulásai, a mely felül áll az anyag hatalmán és törvényein. És szellemi természetünk diadala a halál és az anyagi befolyás felett egy ily hatalom létezésén alapszik.

A kereszténység csodái nem hogy engemet megzavarnának, sőt inkább megerősitést nyernek mind értelmemtől, mind szivemtől. Nekem ugy tetszik, hogy azok az emberi történelemben a legindokoltabb és a legfontosabb események. Én nem azért méltánylom azokat, mivel a csoda szenvedélyét kielégitik, — habár ez elv egyike természetünk nemes bélyegvonásainak — hanem azért méltánylom, mivel ezek mindenki által megérthető módon felfedezik, hogy van egy oly valódi lény, a mely hatalmasabb a természetnél, hogy van egy lélek, a mely felfüggeszteti és megváltoztathatja, ha ugy akarja, az anyagi világ rendes müködéseit; következőleg, a halál hatalma nem a legfőbb, és a lélek oly tökéletességre emelkedhetik, minőt a természet nem adhat. A kereszténység a maga csodáival és tantételeivel az a biztositék és zálog, a melyre nekem az emberi lélek ezen felemelése végett szükségem van. Következésképen én felismerem benne az áldott Isten dicsőséges evangeliumát, vagy mint olyan vallást, a mely buzgó tanitványait biztositja a legmagasztosabb jóról, melyet maga a mindenható hatalom adhat.

Bárcsak elég hatalmam volna arra, kedves hallgatóim, hogy e jó nagyságáról titeket meggyőzhesselek. Mennyire sajnálandó dolog, hogy sokan sohasem tudják felfogni, hogy saját természetök tökéletessége megvalósitható boldogság, hogy bennök csaknem egészen el van fojtva az az öntudat, hogy nekik tehetségökben áll azt elérni, és hogy ők épen arra vannak teremtve. A nagy közönség a nélkül,

hogy valódi meggyőződése volna róla, elfogadja azt az elvet, hogy neki hajlandósága és tehetsége is van ama felsőbb életre, a melyet a kereszténység tár elejébe. Pedig ezen meggyőződés nélkül semmit sem tudunk létezésünk czéljáról. A mi elméink felett sürübb sötétség függ, mint a csillagtalan éjszaka. Mi sem magunkat, sem embertársainkat nem ismerjük. Mi nem tudjuk megmagyarázni sem életünket, sem szenvedésinket, sem örömeinket. Szükségünk van emez igazságra, a mely egész életünknek értéket és nagyszerüséget kölcsönöz; a mely egyedül őnt belénk teljes bizalmat Isten iránt, a mely egyedül tanit meg emberbecsülésre; a mely felül emel minden kisértésen s a melylyel szembe szállhatunk a szenvedély, kisértés és mindenféle rosz hatalmával. Miképen birhatjuk ez igazságot, mely nélkül annyira szegények vagyunk tevékeny életre, és miképen lehet ez tiszta valósággá előttünk? Saját határozott munkálkodásunk, törekvés, elmélkedés, ima, testünk, az érzékek és a külvilág kivánalmainak ellenállása, saját lelkünkbe szállás, a tapasztalatra hallgatás által, a melyek naponkint azt tanitják, hogy a világon nincs jó, a melynek forrása nem legfelsőbb természetünk nemesitése.

II. Minél többet gondolkozom a kereszténység ezen sarkalatos igazságáról, vagyis Isten azon czéljáról, hogy a lelket tökéletességre emelje, annál inkább érzem ezen vallás dicsőségét és nagyszerüségét; annál inkább érzem, hogy ha más javakat, vagy másféle boldogságot igért volna, nem lett volna oly dicső. Csak a mi saját tökéletességünkben feltalálható menyország az a jó, melyért méltó élnünk. Sokszor hangsulyoztam ezt az igazságot; de nekem ugy tetszik, hogy ez annyira átható értékü, miszerint megérdemli a gyakori és komoly emlegetést. A kereszténység méltánylása teljesen ennek megértésén alapszik. Tegyük le tehát első és alapigazságul, hogy egy erkölcsi lényre nézve csak is egy lényeges állandó jó van és ez lelkének ereje, egészsége és tisztasága. Fogd fel e tant a maga helyes értelmében és kezedben van a kulcs, a melylyel a természet és gondviselés, a kötelesség, kisértés és boldogság, szóval a jelen és jövő élet titkait rendre felnyithatod. Ez a tan, hogy a lélek tökéletessége egyedüli boldogságunk, semmi esetre sincs ellentétbe azzal a nagy igazsággal, hogy Isten a mi legfőbb javunk. Valóban, Isten boldogságunk örök forrása. De hogy? Nem ugy, hogy minket tétlen és szenve-

dőleges helyzetünkben örömmel áraszt el, hanem hogy elménket és szivünket tevékenységre ébresztve, az ő jellemének megértésére s ez által arra segit, hogy az ő tökéletességéből minél többet elsajátitsunk. Hogy Istenben gyönyörködhessünk, közel kell őt hoznunk magunkhoz az által, hogy értelmünk erejét gondolatban és elmélkedésben az ő jóságára és tökéletességére öszpontositsuk s még inkább az által, hogy az ő tökélyeit szent akaratának megbecsülése, tisztelése, szeretete és elfogadása által tegyük a magunkévá. Én Istenben csak annyira gyönyörködhetem, a mennyire az isteni lelket a magaméra teszem. Az ő bölcs és jótékony czéljainak az enyimekké kell lenniök. Be kell színom — ha lehet ily kifejezéssel élnem — azt a szellemet, a mely müveit és szavát átlengi. Nekem az igazat és jogost azért kell elfogadnom, a miért ő fogadja el; azaz: szeretnem kell azt és ragaszkodnom hozzá saját magáért. Isten csak is ugy lesz állandó és legfőbb jó reám nézve, ha magát szellemi természetemen átleheli, ha felkarolom mind azt, a mit tökéletes jelleme az enyémnek kölcsönöz.

Az a vágy, hogy e nagy igazságot, miszerint a lélek tökéletessége a boldogság egyedüli forrása s következőleg a kereszténység, mely ezt Isten czéljának jelenti ki, dicsőséges vallás, minél mélyebben emléketekbe véssem, arra bir engemet, hogy hozzak fel bizonyitékot vagy magyarázatot, mely a mint remélem, nem lesz igen elvont egy népszerü beszédben. Tény, hogy egy lelkes vagy értelmes szellemi lényre nézve az örömnek nincsenek felségesebb tárgyai, mint más lelkek vagy szellemi lények. Én örömet lelek az anyag és az alsóbb rendü állatok ismeretében és használatában. De azok nem elégithetnek ki. Oly lények társaságára vágyom, a melyek legfelsőbb természetemnek részesei. És ha azt kérdik, hogy ezen szellemi lényekben mi van olyan, a mi nekem a legtisztább és legállandóbb gyönyörüséget nyujthat? Azt felelem, hogy erkölcsi méltóságuk. Homályositsd el ezt a méltóságot a legfőbb lényben; oltsd ki bölcseségének, igazságának és mindenható jóságának világát; töröld, semmisitsd meg az erényes elvü és szellemi haladásra képes embertársakat: és mi marad az égen vagy a földön, a mi megindituon, a mi ragaszkodásunkat és bizalmunkat kiérdemelje, a mi reményre és örömre lelkesitsen? A világegyetem dicsősége ki lenne oltva. A földön ugy, mint az égben, a jóság ezen méltósága az élvezet egyetlen nagy tárgya. Semmi egyéb nem adhat tartós örö-

met. És kérdem, hogy lehessen ezt élvezni, ha nem a lelkeinkben levő megfelelő méltóság által? E nélkül nem birnók azt a szervet, a melylyel azt másokban felfedezhetjük. Ki nem ismerné el, hogy saját jelleme lealacsonyitásával elszakitja magát a tiszta és nagy lelkek élvezésétől; hogy a bün gyakorlása vakká teszi az erény szépsége iránt; hogy értelmének és szivének korlátozása által képtelenné teszi magát a mások nagy gondolatai- és nemes szándékaival való közlekedésre és másfelől, hogy a mily mértékben halad a tökéletesség felé, ugy erősiti meg azon szent és boldog köteléket, a melyek őt Istennel és minden más erkölcsi méltósággal biró lénynyel egyesitik s igy nyer uj erőt, hogy azok méltóságát élvezze?

Hogy a lélek teszi az élvezet nagy tárgyát, sokkal nagyobb igazság, mint képzelhetnők. Még a külső, anyagi természet is főleg az által lesz boldogságunk előmozditója, hogy az az értelmi vagy szellemi fönség kinyilatkoztatója. Csak az élvezheti igazán a természetet, a ki mindenütt az isteni értelmet látja kisugárzani belőle és a ki előtt az mindig szerzőjének tökéletességét tünteti fel. Azt gondoljuk tán, hogy a természetnek saját szépsége van, melyben minden felette levő valóságra való hivatkozás nélkül gyönyörködhetünk. Igen, de a természeti szépség az isteni értelem összhangzó tulajdonainak képe vagy jelvénye. Az a szellemi szépség kinyomata. És a ki öntudata és a saját lelkében levő szépség visszasugárzása által az utolsót nem ismeri, az keveset tudhat és keveset érezhet az első felől. Igy saját elménk tökéletesedése örökösévé tesz minden jónak, a kül ugy mint a szellemi világban. Ne keressünk tehát más boldogságot ezen kivül. Érezzük szivünkben, hogy ezt a kereszténység ugy jelentvén ki nekünk, mint Istennek irántunk való szándékát, ezzel kielégiti minden szükségünket, és hogy ez a legdicsőbb mindazon adományok között, a melyeket az emberi nemnek adott.

E beszédben arra törekszem, hogy előtökbe adjam azt, a mi — nézetem szerint — a kereszténység központi főelve. Én ugy vélekedem, hogy mi csak annyiban értjük vallásunkat, a mennyiben e nagy elv iránt tisztába jövünk és azt az egész rendszert áthatni és összekapcsolni látjuk. Már megmondottam, hogy az evangelium tanai és szabályai e lényeges és mindent átölelő igazságban találkoznak. Isten czélja az, hogy a lelket az erkölcsi rosz hatalma alól tökéletességre emelje — ez a kereszténység kezdete és vége. Ebbe annak mind tanitása belefoglalható; erre minden visszavihető. Ha

időm volna, átvizsgálhatnám az evangelium minden egyes tanát, és megmutathatnám, hogy mindazokat vissza lehetne vezetni erre. Most azonban csak egyetlen példát hozok fel; de ez is teljesen elegendő.

A kereszténység első nagy tana az Isten atyai jelleme. Nekünk egy Istenünk van, a mi atya. A kereszténységben nincs ennél biztatóbb és lelkesitőbb igazság. De mit értünk az alatt, hogy Istent atyánknak nevezzük? Nincs e tételben semmi egyéb kifejezve, minthogy ő minket teremtett? Ő teremtette a követ: atyja-e tehát annak? Azt értjük-e hogy ő nekünk testet és az érzéki lét örömeit adja? Ezeket megadja a madárnak és a féregnek is; de az irás sehol sem nevezi őt atyjuknak. Nem! Világos, hogy ez a szó szellemi rokonságot fejez ki. Kifejezi Isten összeköttetését az emberi lélekkel. Isten atyja azoknak a teremtményeknek is, csakis azoknak, a melyeket saját képére teremtett, a melyeket olyan lélekkel ajándékozott meg, mint az övé, a melyeket arra a végre teremtett, hogy közelithetnék meg őt legfőbb tulajdonságaiban. Szülőnek lenni annyi, mint rokon-természetet közölni valakivel, azt őrizni, nevelni és vezetni a tökéletes kifejlődésig. Isten szeret minket mint atya, mert különösen szereti mindnyájunkban a lelket, s mert mindenben odatörekszik, hogy e lelket magához hasonlóvá tegye. Midőn Istent „atyának" nevezitek, ne gondoljátok, hogy ő egy gyenge, engedelmes lény, a ki csupán a ti jelen és jövő boldogságtokért törődik. Ezzel megaláznók a mi isteni jóltevőnket. Ugy gondoljatok ez atyára, mint a ki kimondhatlan érdekkel tekint a bennetek levő szellemre, mint a ki nektek csupán a tiszta jóságtól jövő boldogságot óhajtja; mint a ki a ti tökéletességteket ugy óhajtja, mint teremtetéstök fő és megkoronázó végét. Ez az Istennek mint atyánknak egyedüli igaz ismerete. És igy az ő szülői jellemének tana egy és ugyanaz az erkölcsi tökélyre juttatás ama nagy elvével, a melyről én oly szilárdan állitottam, hogy az a kereszténység lényege és központja.

III. Barátim, Istennek az emberiség iránti ama nagy czélja, a melyet ma a kereszténység lényege gyanánt tüntettem fel előttetek, soha sem hathat elég mélyen át minket. Soha sem tudjuk elég valódilag megérteni és érezni, hogy természetünk tökéletessége, melyért Isten teremtett és megváltott minket, a legnagyobb és egyedüli igazán jó. Nézetem szerint a lélek csak annyiban tiszta, bölcs és érdemes saját boldogságára, a mennyiben ezt a nagy igazságot a magáévá teszi. Bármi más úton várni boldogságot az Isten

ezen czéljával való közremüködésen kivül, annyi minthogy magunknak kedvetlenséget szerezzünk, s elpazaroljuk munkánkat és életünket. Minden egyéb szándék és minden más boldogságra vezető eszköz szükségképen hiábavaló. E nagy elvet nem terjeszthetjük ki elég messzire. Mint egyetemes és tiszta igazságot mondhatjuk ki, hogy az egyének vagy községek állandó boldogságára csak az folyhe, a mi befolyaz emberi természet ezen tökéletességére. Egyének és községek folytonosan más útakon keresik az igazságot, de csak azért, hogy szerencsétlenül megbukjanak és szégyent valljanak.

E pillanatban, a mivelt világban egy hatalmas mozgalmat látunk. Trónok inognak, és a megelőző korok legszilárdabb intézményei a forradalom árja által elsepertetni látszanak.*) Én örvendek e mozgalom felett, habár örömem nem egészen aggodalom nélküli. De csak azért örvendek, mivel azt ama nagy igazság világánál tekintem, a melyet ma igyekeztem feltüntetni, mivel korunk forradalmi szellemében az emberi lélek szabadabb és magasabb mükődésének biztositékát, a társadalom oly állapotának zálogát látom, a mely sokkal illőbb tökéletes emberi lényekhez. Én a világ jelenlegi állását teljesen ez erkölcsi fényben tekintem. A feldulást érdemlő despotismusok annyiban roszak, a mennyiben az emberek tehetségeit leigázták, a mennyiben a lelket megalázták és elnyomták. Az a szabadság, a mely után az emberek áhitoznak, csak annyiban fog jónak mutatkozni, a mennyiben a léleknek erőt és növekedést fog kölcsönözni, a mennyiben a kereszténységgel az emberi természet előhaladására szövetkezik. Az emberek keveset fognak nyerni azzal, ha a külső despotismustól megszabadulnak, de lelkük lebilincselve marad. Az embernek alá kell vetve lenni valamely törvénynek, és hogyha a keblökben levő törvényt: az Isten, kötelesség és tökéletesség törvényét nem szabad választás útján fogadják el legfőbb tőrvény gyanánt, akkor az önző szenvedély zsarnoksága alá esnek, ez pedig egy külső iga alá fogja hajtani nyakukat.

Én bizom a világ jelenlegi küzdelmében, mert az előttem sokkal szellemibb, sokkal erkölcsibbnek látszik eredetében ugy mint irányulataiban, mint bármelyik a megelőzők közül. Ez nagyban különbözik a megelőző korok azon lázadásaitól, midőn valamely elnyo-

*) 1830—31 tele.

mott vagy szolga-nép az éhség és nyomor fojtó nyomása folytán vad ellenállásban tört ki kormánya ellen. Most az embereket nem csak physikai szükség és szenvedés, hanem eszmék, elvek egy jobb társadalmi állapot iránti gondolat foglalkoztatják, a mely alatt az emberi természet jogai elismertetnek és a közönség bármely rétegében nagyobb igazság fog szolgáltatni a léleknek. A jelen mozgalomban tehát erkölcsi, szellemi és az emberiség tökéletesitésére irányuló elem van; és ebben van az én nagy reménységem. Midőn azonban látom a zabolátlan szenvedélyek iszonyu hatalmát, a melyek a társadalom jobb rendjének fogalmával összevegyülnek és azt gyakran hatalmukba ejtik, midőn elgondolom, hogy az önző, a kétszinü és a nagyravágyó emberek mint forditották a nép nemes lelkesülését saját czéljaikra; midőn megtekintem azt a sötétséget, a mely a nemzetek felett lebeg, azt az eszeveszetséget, a melylyel a papuralom és babona elől, mint egyetlen menedékhelyre, a hitetlenség és vallástalanság karjaiba rohantak, s midőn látom, hogy a lázadás és lázas felizgultság idején milyen nehezen tudnak az emberek a bölcseség azon gyöngéd szavára hallgatni, mely azt tanitja, hogy a dicsőség és boldogság egyedül az erkölcsi tökéletességben áll: félelem fog el. Én nem a végeredménytől félek, nem az igazság, jog, erény, kegyesség végső győzelmét féltem, nem is az emberiség sorsa fokozatos jobbulását: hanem féltem a közelebbi eredményeket, azokat a közvetlen eredményeket, a melyeket a jelen nemzedék embereinek kell tapasztalni és érezni.

A világ ilyen állásában különösen fontosnak látszik előttem, hogy a kereszténységet a maga tiszta jellemében ismerjék meg és ugy tüntessék fel, a mint én azt ma igyekeztem előtökbe tárni. Amaz alsórendü nézetek, a melyek oly igen hosszasan uralkodtak, helyet kellene hogy adjanak ezen legmagasabbnak. Azok a sötétebb korokat tán megillették. De már bevégezték munkájokat és ideje volna, hogy eltünjenek. A kereszténységet meg kellene menteni és szabaddá tenni az érthetetlen és ésszerütlen dogmáktól, az idétlen és képimádásra vezető formáktól és szertartásoktól, a melyekkel azt a félelem, előitélet, hiuság, papuralom és önhaszonlesés azonositni törekedtek. Annak a mult sötétségéből és romlottságából saját égi fényében és isteni egyszerüségében kellene előállani. Ugy kellene felfogni, mint a melynek csak egy a czélja: az emberi természet tökéletesitése, s az embereknek nemesebb lényekké emelése. Sze-

*

retném, hogy a kereszténység oly fényben terjedne szét, melynél mindenki átlátná, hogy mennyire előmozditni igyekszik befolyásával és tanitásával az állam igazi szabadságát, szintugy mint az egyes ember méltóságát és örök fejlődését. Tanitsák és tekintsék igy a kereszténységet, s az az emberi dolgokra új hatalomként fog hatni. Valameddig igy nem tekintik, én kétkedni fogok sikerében. Elmult az az idő, melyben bármely vallás erős és tartós hóditást tehessen a világon másként, mintha abban a magas jellemben jelenik meg, a melyet mi e beszédben a kereszténységnek tulajdonitottunk. Az emberek egy rendszernek sem vetik alá hitöket, a mely nem viseli magán világos jeleit annak, hogy az emberi természet legfőbb elveihez és erőihez van alkalmazva, s a mely nem nyit tért a végtelen fejlődésre. Az emberek kezdik tultenni magokat az érthetetlen tanitásokon. Tudják, hogy a vallás dicsőségét azzal az erkölcsi dicsőséggel, hatalommal és tökéletességgel kell mérni, a melyet az a léleknek kölcsönöz. Én tehát nem tudom, mikép lehetne nagyobb szolgálatot tenni a kereszténységnek, vagy hogy hatalmát mikép lehetne inkább kiterjeszteni, mintha azt ugy tanitjuk mint Isten nagy czélját az emberi nem tökéletesitésében és mint azon nagy hatalmat és eszközt, a melylyel e tökéletességet el kell érni.

Barátim, igyekeztem tárgyunkat a keresztény és mivelt világ tényleges állapotához alkalmazni. Jöjjünk közelebb. Ti hallottátok, hogy Isten czélja az emberi lélek megtisztitása és tökéletesitése, hogy ő a maga fiát küldötte el, hogy azt minden gonosztól megváltsa, és szenytelenül állitsa teremtője és birója eleibe. Hiszitek-e ezt? Hiszitek-e, hogy az emberi lélek magasabb életre van teremtve, mint a milyent most élvezhet? Biztok-e abban, hogy saját lelketek bünnélküli tisztaságra tud emelkedni? Létetek tökéletessége feltünt-e előttetek mint amaz egy dicső jó, a miért a lét adatott, a miért annak vegyes örömei és kisértései kimérettek, a miért az atya elküldötte fiát az égből? Hiszitek-e, hogy az angyalok boldogsága a tiétek lehet és hogy e boldogságra titeket üdvözlettel fogadnak? Ti hisztek Istenben. De hogy? Mint a külvilág szerzőjében? Ezzel még csak a küszöbön állatok. Higyjetek benne még inkább mint szerzőjében egy benső világegyetemnek, a melynek szépsége, nagyszerüsége, összhangja és rendkivüli fönsége megmérhetlenül felülmulja mindazt, a miről a természet az ő végtelen jóakaratát illetőleg tanuskodik. Beszéltek az ő szeretetéről. Érzitek-e, hogy ez a szeretet sokkal nagyobb és határtalanabb, mintsem hogy megelé-

gedhessék bármely jóval, a mely nem alkalmas arra, hogy gyermekeit magával egy rangra emelje? Megtanultátok-e, hogy a testen át a halhatatlan szellemre tekintsetek s érezzétek, hogy ez a szellemek atyja előtt végtelenül becses, s hogy ennek előttetek is, mint gyermekei előtt hasonlóan becsesnek kell lenni? Ez és csupán ez a keresztény hit. Hiányzik-e bennünk a lélek tökéletességre rendeltetésének ezen hite? Akkor a kereszténységet, mint puszta hangot, csak a betüből ismerjük. Akkor a dicsőséges evangelium jelentőségét teljességgel nem fogtuk fel. Akkor az élet világa soha sem támadt fel bennünk. Akkor még saját lelkeinkről kijelentést kell nyernünk. Akkor a mindent megvilágositó igazság hajnala, a mely lételünk ezen csecsemő korának kimondhatlan érdeket kölcsönöz, még nem derült fel ránk. Akkor az örökkévaló nap vigaszt, reményt, békét és kimerithetlen hatalmat adó fényével még nem sugárzott ránk áldásosan. De ez az igazság ránk ragyoghat, ha elméink feléje fordulnak. Ez a nap felderülhet és a mi atyánk végtelen szerelme, mint a reggel, ránk derülhet.

Igyekezzünk élőhitté változtatni magunkban azt, hogy az Isten akarata végtelen magasra emelni azt a lelket, a mely jó cselekedeteivel ugy ragaszkodik hozzá, mint hű teremtőhez. „A minden kegyelemnek Istene pedig, ki elhivott minket az ő örökkévaló dicsőségére a Jézus Krisztusban, titeket, kik egy kissé megnyomorittattatok, tegyen tökéletesekké, erősitsen meg, tegyen állandokká és állhatatosokká. Dicsőség és hatalom Istennek örökkön-örökké. Amen.

A kereszténység czélja a tökéletes élet.

Máté VII. 21: Nem minden, a ki ezt mondja nekem, Uram! Uram! menyen be a menyországba, hanem a ki teljesiti az én mennyei atyám akaratát.

E szavakban egy szövétnekünk van, a melynek világossága el fog vezérelni minket azokon a tekervényes utakon és azok között a zárfalak között, a melyeket az ellenséges indulat az emberben levő isteni templom körül felállitott. Megtanuljuk azokból, hogy a vallásban mi a fődolog. Itt van kijelentve az a halhatatlan jó, a melyet Jézus élete és halála czéljául tüzött ki. Az Isten akaratának teljesitése — kötelesség erkölcsi és vallásos feddhetetlenség — igazságosság elvben és tettben — az atyának és minden értelmes teremtményeinek igazságban és cselekedetben való szeretete, ezek foglalják el a méltóság legfőbb helyét égen és földön egyaránt. A menynyire ezekben előre haladunk, annyira közeledünk a menyország felé. Vajha ez az igazság teljes dicsőségben tünnék ki abból a homályból, a melybe a theologia téves rendszerei beburkolták; vajha áttörne a mysteriumok fellegein, melyek oly sokáig elzárva tartották, s a napéhoz hasonló fényességben sütne lelkeinkre. Az Isten akaratát soha addig nem teljesitjük egész erőnkkel, a mig meg nem tanuljuk, hogy sem az időben, sem az örökévalóságban nincs semmi, a mi a tökéles élettel összehasonlitható lenne.

I. Az Isten akarata alatt rendesen az ő parancsait értjük. Jézus, az alapigében különösen azokat a szabályokat értette, a melyeket a hegyen előadott, minthogy amaz emlékezetes beszéd szelleme e szavakban összpontosul. Ama nagy igazság, a melyre ez a tétel és az egész új-szövetség vezet, nagyon kevés szóban kifejezhető. Én azt állitom, s be is bizonyitom, hogy a keresztény vallás tárgya, ama nagy áldás, a melynek közlésére Jézus jött: a jellem fönsége — a vallásos, társadalmi és önkormányzó erény, a mely e rendeletekben elő van adva, s a mely Jézus minden tanitását áthatja.

Én azt állitom, hogy a legfőbb jó, a melyre ő czéloz, az, a melyet bensőnkben hajt végre. Az ő befolyása az emberi jellemre a legszentebb befolyás. Én ez igazságra nagy sulyt fektetek, mert bárha egyszerünek látszik is, az emberek még sem értik eléggé. A közönséges dogma azt tartja, hogy Krisztus azért jött, hogy más javakat adjon, és különösen, hogy a megsértett istenséget kibékitse bűnös gyermekeivel, hogy megvédje az embereket az isteni haragtól[1] és a külső büntetéstől. Ellenkezőleg, én azt hiszem, hogy az ő nagy czélja az, hogy az emberek elméjét, szellemét és jellemét megváltoztassa, és hogy e változás dicsőségében áll hivatásának dicsősége. Erény, igazság, tisztaság, Isten és ember iránti szeretet; szóval, jóság az a nagy jó, a mely ránk Jézus Krisztustól háromlik. Ez az ő megváltása. Ez igazságot óhajtom az alábbiakban kideriteni.

1) Hogy Jézus nagy czélja az embereknek a bűnből erényre téritése volt, azt a szentirás számtalan helyéből megtanulhatom. Ezt mindenütt felehet találni, hol egyenes bizonyitásban, hol pedig vonatkozásban. Ezzel találkozom a törvényben, az igéretben és a példázatban. „Az ő nevét Jézusnak fogjátok nevezni", igy szól az angyal, „mert ő meg fogja menteni a népet bűneitől, vagyis a vétektől és erkölcsi rosztól." „Én azért jöttem — igy szól Jézus — hogy az embereket megtérésre birjam." „Isten azért küldé őt, hogy minket megáldjon, — mondja Péter — elforditván tőlünk az egyenetlenséget." „Ő magát érettünk adta, — igy szól Pál — hogy minket megváltana minden hamisságtól és tisztitana magának kiváltképen való népet, jó cselekedetekre igyekezőt." „Meghalt érettünk, hogy mi is meghalván a bűnnek, az igazságnak éljünk." De szükségtelen az idézeteket szaporitani. Mi világosabb az egész új-szövetségből mint az, hogy vallásunk nagy czélja önmagunk javitása, az igazságosság, a jó tettek gyakorlása, és hogy ezeket megtéve, a keresztény vallás a maga czélját elérte?

2) A szentirásról átmegyek arra a kijelelentésre, a mely mindig megegyez az irással, a józan észre; és azt állitom, hogy az Isten és világegyetem természetéből kifolyólag, a Jézus Krisztus nagyobb jót velünk nem közölhet, mint ez az erény, ez az igazságosság, a melyről szólottam. Azért állitom ezt, mert ez a legfőbb jó, minővel csak Jézus maga is birhat. A Jézus Krisztusról sokféle vita és versengés foly. De kérdem: mi volt az ő fő ismertető jele? Nem szenytelen erénye-é? Sorozd Jézust oda, a hová csak akarod, végül

is nem jellemének kitünősége, önzetlensége, nagy és jóravaló törekvése, mennyei szelidsége, szenytelen tisztasága-e azok, a miket te legjobb tulajdonságainak tartasz? Fegyverezd fel bár világfeletti hatalommal, de a szeretetet vedd el tőle, s nem homályositod-e el dicsőségét? Tulajdonits neki végtelen bölcseséget, de akaratának jogosultságát tagadd meg, s nemde a minden tudást nem változtatod-e átokká mind rá, mind másokra nézve? Kérdem, van-e Jézusnak valamije oly drága, oly dicső, mint az erény, a mire tanitványait tanitja? Mi az, a mi Jézus Krisztust oly kedvessé teszi az atya előtt? A következő tételből megtanulhatod. Jézus igy szólott tanitványaihoz: „ha az én parancsolataimat megtartjátok, az én szeretetemben maradtok meg, miképen én is az én atyámnak parancsolatait megtartva, az ő szeretetében maradtam.“ Kérlek, fontoljátok meg e szavakat. Jézus azt a különös szeretetet, melylyel őt Isten ihlette, messiási hivatalát s mindazt a hatalmat, a melylyel fel volt ruházva, engedelmességének, erkölcsi és vallásos bensőségének, s Isten iránti csüggedetlen szeretetének tulajdonitotta. Honnan lehetett ő ily különös közösségben Istennel? Maga mondja: „az Isten nem hagyott el engemet, mert én mindig olyan dolgokat cselekszem, a melyek kedvesek előtte.“ Ez volt közte és az atya közti egyesség köteléke. Ő akarata, okossága és élete ezen igazságosságának tulajdonithatta nemcsak földi küldetését, hanem mennyei koronáját is. Pál arról tesz bizonyságot, hogy Jézus halálig való engedelmességéért teljes hatalmat és méltóságot nyert jutalmul mind e földi, mind a jövő életben. Igy *Jézus sem az égben sem a földön nem adhat semmi oly becsest, mint a jóságot.* Közönséges nyelven azt szoktuk mondani, hogy „Krisztus a királyi székben ül. De milyen értéktelen lenne ez a trón, habár a legdrágább égi kincsekből állana is, összehasonlitva azon isteni szeretettel, a mely benne lakozik és lelkét elfoglalja? Az ő valódi trónja az a hatalom, a melyet megpróbált és győzedelmes erénye ad neki a tisztaság ama honában. Beszélnek az ő „fényességéről“ és „alakja tündökléséről“, de ezek csak szellemének kisugárzásai. A csupán külső fény elhomályosul, ha értelmi és erkölcsi tökéletességéhez hasonlitjuk. A kereszténytek között Krisztus rangját illetőleg folyt vitatkozások elforditották figyelmöket az új-testamentumban tanitott egyszerü igazságtól, t. i. hogy az ő változhatlan igazságossága, állandó engedelmessége, isteni szeretete, tökéletes megegyezése atyja akaratával voltak és lesznek mindig az ő legfőbb dicsősége és legna-

gyobb öröme; s következőleg, hogy ő ennél áldásosabbat nekünk sem adhat. Midőn Jézus minket vallása által atyja akarata teljesítésére bir, egyszersmint saját boldogságának és saját menyországának állapotába is bevezet — megtétetve velünk azt, a minek megtevésében áll az ő boldogsága — bevisz saját országába és megosztja velünk saját trónját. Igen, mert országa csak más elnevezése az igazságosságnak, trónja pedig az a magaslat, a melyre az erény szüntelenül tör.

3) E felfogást ismételten is hangsulyoznom kell, mert nekem ugy tetszik, hogy nincs közönségesebb tévedés az összes keresztény felekezetek között, mint az, hogy Jézustól valamely nagyobb jót várnak az erény és szentség, az Isten és emberek iránti igaz szeretetnél. Pedig ez magában foglal minden jót. Ez ugyanaz a lélekre, a mi az egészség a testre nézve, ez tesz minden egyebet élvezhetővé, összhangzásba hoz Istennel és a világgal, megadja benső békességünket. Tulajdonképen minden boldogság forrása a lélekben van. Igaz ugyan, hogy minden boldogság az Isten adománya, de ő ezt saját szellemi fejlődésünk által adja meg, mint a növekedő tisztaság jutalmát és gyümölcsét. Egyetlen boldogság sem fog hosszasan viritni számunkra, a melynek csirái nincsenek saját megtisztult lelkünkben, a mely nem a bölcseség és szeretet belső gyökeréből nő ki. A jövő boldogság nem valamely szenvedőleges jó, mely külső forrásokból ered, nem valamely oly gyönyör, melyet ugy belehelhetünk mint az illatárdús levegőt, a nélkül, hogy még gondolkoznánk is felette, vagy gondoskodnánk is róla. A boldogság vize nem olyan, hogy az ránk folyón még akkor is, ha tunya tétlenségben maradunk. Az égi boldogság tevékenységben áll. Az hatalom. Tiszta és világos gondolat, az igazság és jogosság szeretete. Erőt adó barátság és munkás szeretet. Feláldozása minden erőnknek Istenért — a szépnek Isten minden müveiben feltalálása — hála és tisztelet-áldozat jóságának mindig megujuló és sokszorozódó bizonyitékaiért. Rokonszenvünk és jóindulatunk kifolyása s felebarátaink iránti szeretetünk gyakorlása. Mennyei boldogság alatt értem azt, midőn a lélek a kegyesség és erény cselekedetei által a gondolat ama nagy, magasztos és teremtő hatalmára emelkedik, a mely mellett e földön még a legkitünőbb genius törekvései is elhomályosulnak; értem azt a tiszta szeretetet, a melynek a történelemben ismert legönfeláldozóbb hős tettek is csak halvány előképei. Az égi boldogság azon erkölcsi és vallási elv, a mely min-

den tehetségünket, indulatunkat és akaratunkat áthatja és tökélesiti, következőleg, nagyobbat mint a jóság emez elve nem adhat nekünk Jézus Krisztus soha, örök időkig. Az ő legfőbb tiszte abban áll, hogy ez úton minket mennyei atyánk akaratának teljesitésére vezéreljen. S midőn igy lelkünket a legfőbb lélekre irányozza, a menny boldogságát adja nekünk, a melyet semmi más úton megtalálnunk nem is lehet.

Ez észrevételekből láthatjátok, hogy én az igazságos cselekedetet, az Isten akaratának teljesitését tartom a kereszténység első és utolsó czéljának. Én a Jézus ama parancsolatait, a melyeket a hegyen adott ki, s melyekről életében oly dicső bizonyságot tett, ugy tekintem, mint vallásának leglényegesebb részét, s mint a melynek minden egyéb alá van rendelve. Teljesitsd be ezeket, és az ő vallásá benned czélhoz jutott. Tekintsd ezeket élted szabályai gyanánt, s házadat sziklára épitéd. Legyenek azok tetteid irányadói s elnyerted a menyországot — épen most lépsz bele. A Krisztusnak tehát főleg ama parancsai érdekelnek minket, a melyek az Isten akaratát, vagyis a tökéletes erényt hirdetik. A Krisztus minden tantételének, igéretének és más tanitásának nagy czélja, hogy biztositsák eme parancsai iránt való engedelmességet. Ha amazokat többre becsüljük a parancsoknál, a czélt alárendeljük az eszközöknek.

II. 1) E nézetek ellen azt lehetne felhozni, hogy mig én a fontosságot egészen az engedelmességre és a tökéletes erényre helyezem, addig az új-testamentum legnagyobb sulyt az erényre fektet. „Hogy idvezüljünk, hinnünk kell," — mondják. „Erény, tisztaság, szentség még nem elégséges. Krisztusban való hit a legbecsesebb kincs." Erre én azt felelhetem, hogy Pál ellenkező dogmát tanitott ama nevezetes tételben, melyben a hitet, reményt és szeretetet összehasonlitva, azt mondja, hogy „ezek között legnagyobb a szeretet." Én azonban mellőzöm e feleletet. Én elismerem a hit fontosságát. De mégis ragaszkodom az erényes engedelmesség felsőbbségéhez. Mert ugyan mi a hit, és mi annak a haszna? A Krisztusban való hit annyit tesz, hogy fogadjuk el és ápoljuk azokat a nagy igazságokat, melyekből a tiszta élet foly, melyek által a lélek megerősödik, hogy a rosznak ellenálljon, a kül- és belkellemetlenségeket legyőzze s tökéletességre törjön. A hit értéke a jellem feletti hatalmában, a szent szándék erejében, az emberszeretet növelésében, a léleknek Istennel való egyesitésében áll, a melyekre minket lelkesitni alkalmas. Más szóval: a hit csak eszköz, az engedelmesség pedig maga a czél. Mit tesz Krisztusban hinni? Azt, hogy higyjük, miszerint ő és vallása Istentől jött, s e meggyőződést tény-

leg is hajtsuk végre. Hogy ismerjük el, miszerint parancsaiban isteni főnség és tekintély van, és azokat fogadjuk el életszabályul. Hogy jellemében isteni tisztaságot lássunk, s azt készséggel vegyük példányképül. Hogy legyünk meggyőződve, miszerint az ő vezetése alatt tökéletességre jutunk, s e megbecsülhetetlen jóért feledjünk el minden más vezetőt. Hogy higyjünk a szentségnek mindazon alakjaiban, a melyekről ő igéretet tett, s e meggyőződésben miveljük azokat. Hogy higyjük, miszerint a tiszta-szivüek meglátják Istent s e meggyőződésben tisztitsuk meg gondolatainkat, képzeleteinket és vágyainkat. Hogy higyjük, miszerint az irgalmasok irgalmasságot nyernek, és a kik megbocsátnak, azoknak megbocsáttatik; s e meggyőződés által ápoljuk a tiszta és kegyes erényt. Hogy higyjük, miszerint a ki kér, annak adatik: s e meggyőződésben keressük buzgón az Isten szent lelkét. Egyszóval: a hit meggyőződés arról, ha hogy mi Jézus szavait teljesitjük, hasonlók leszünk ahoz az emberhez, a ki házát kősziklán épitette — és e meggyőződésben engedelmeskedjünk. Előttem semmi sem világosabb, mint a hit igaz haszna. A hit teljesen gyakorlati hasznáért ajánltatik, egyszerüen azért, hogy segélyt és erőt adjon nekünk a véteknek ellenállani s bátorságot öntsön belénk ama jellemtökéletesség után törekedni, mely a Jézus parancsaiból és példájából tündöklik elénk.

2) Továbbá, az emberek közönségesen azt hiszik, hogy a Krisztus iránti szeretetnek valamely különös hatása van, hogy ez által könnyebben lehet biztositni az üdvöt, mint az ő törvényei iránt való általános engedelmesség által. Távol legyen tőlem, hogy én a Krisztus iránti szeretetet a legkevésbbé is lehüteni akarnám. Érzem, hogy ő még nem nyerte ki az emberektől azt a szeretetet, a melyet megérdemel. Erősen örvendenék, ha iránta tartozó mély tiszteletünk és örömteljes hálánk igényeit valamely új erővel tüntethetném fel. De Krisztusnak ezt a becsülését nem szabad félreérteni. Különösen pedig gondolatainkban soha se válaszszuk el azt az ő parancsai iránti engedelmességről, s ezen becsülésünkben ne emelkedjünk felül az általános jogosságon. A Krisztus szeretete csak más elnevezése az erény szeretetének. Az nem valamely theologiai felbuzdulás, nem valamely titkos hatásu láz, mint néme lyek gondolják, a mely elkülönözhető lenne az erkölcsi épségtől, az ember-szeretettől, Isten és felebarátunk iránt tartozó kötelességeinktől. Nagyon tévednénk, ha azt hinnök, hogy üdvességünket előmozditja a Krisztus iránt alkalom szerint érzett hév, mely a szivben helyet foglalhat a nélkül, hogy a mi közönséges érzelmeinket, min-

dennapi életünket áthassa. A Krisztus jelleme a tökéletes erény. Következőleg a Krisztushoz való ragaszkodás, a mint előbb is mondám, csak más elnevezés az erényhez való ragaszkodás helyett.

A Jézus iránti szeretet nagyszerüsége abban áll, hogy az az erkölcsi fönség legtisztább, legkedvesebb és legmagasztosabb nyilvánulásának a szeretete, s a legbiztosabb vezetőnk annak elérésére. Jézust szeretni annyi, mint szeretni azt, a kiben az emberi erény a maga tökéletességében nyilvánult, s a ki azért jött, hogy közölje velünk azt, a mi saját lelkében legtökéletesebb volt. Az az önzetlenség, önfeláldozás és határtalan jóság szeretete. Amaz akarat szeretete, a mely egészen megtisztult az önzéstől, és egészen az Isten akaratjának és szerető szándékainak van szentelve. A nyugodtság, állhatatosság, bátorság és nagylelküség szeretete. Ama szellem szeretete, a mely felül emelkedett a világon, annak hiábavalóságain, kétszinkedésén, véleményén, előitéletén és legfélelmesebb fájdalmain. Szeretete annak, a ki magát érettünk adta, hogy megszabaditana minket minden vétektől és mocsoktalanul adjon át Istennek. Ki nem látja át tehát, hogy a Krisztus szeretete egy és ugyanaz a jó és nagyért való önfeláldozással, a tökéletességre törekvéssel, az Isten akaratának egész odaadással való teljesitésével.

3) Tudom, hogy a keresztény vallás parancsainak általam jelzett fontossága homlokegyenest ellenkezik ama közönséges előitélettel, hogy az evangelium megkülönböztető főnsége annak sajátságos tantételeiben áll. Nekem a kereszténység tantételeit távulról sem czélom kicsinyiteni. De azt állitom, hogy mindezek ama parancsolatokon alapulnak, s mindeniknek az a czélja, hogy a keresztény erény legfőbb értékét tanitsa. Egészen ebben áll azoknak jelentősége. Hadd mutassak meg néhányat közülök részletesebben.

A keresztények közül némelyek azt állitják, hogy a halhatatlanság tana a kereszténység nagy találmánya és az kölcsönzi ennek a főértéket. De kérdem, hogy a halhatatlanság miért van kijelentve? Egyenesen azért, hogy indokul szolgáljon az engedelmességre. A jövő élet, melyet Jézus napfényre hozott, az igazságos elégtétel állapota, melyben a kik jót tesznek, dicsőségre, tisztességre és békére emelkednek, azok pedig, a kik roszat tesznek, szégyenre, kinra és nyomorra jutnak. A halhatatlanságban való hit annyi, mint hinni az erény örökös győzelmében és növekedésében, s e meggyőződés folytán keresni azt, mint legfőbb jót.

Mások ismét azt mondják, hogy az isteni megbocsátás tana a kereszténység nagy dicsősége. De kérdem, kinek van megigérve az isteni megbocsátás? Kivétel nélkül mindenkinek? Krisztus a keresztről általános és feltétel nélküli bocsánatot hirdetett-e? Ki nem tudja, hogy az új-testamentumban a megtérés mindig össze van csatolva a bűnök megbocsátásával, és hogy az utóbbi mindig az első indokául használtatik? Ki nyer bocsánatot az evangélium szerint? A tékozló! Igen! De nem addig, a mig vagyonát dobzodó életre pazarolja, hanem csak a mikor megtört szivvel, a lelkiismerettől üldözve atyja házához visszatér. A mi atyánk bocsánata Jézus által olyanoknak volt megigérve, a kik a bűnt elhagyják és engedelmeskednek akaratának; következőleg, engelmesség a czél, a miért az isteni megbocsátás prédikáltatik.

Némely keresztény ismét azt mondhatja, hogy az üdvözülés tana a kereszténység nagy tana, mely sokkal lényegesebb annak minden parancsainál és sokkal többet ér minden erényre ösztönző ingereinél? Az üdv egy magasztos tan. De mit jelent? Az irások szerint, az üdv megmenekülés az erkölcsi rosztól, hibától és vétektől, a lélek betegségétől s visszatérés a benső igazságra, kegyességre és erényre. Következőleg üdv és keresztényi engedelmesség egy és ugyanazon dolog. Az üdv nem is lehet egyéb. Nézetem szerint a betegre nézve csak egy üdv lehetséges, és ez egészsége visszaadása. Igy a rosz emberre nézve is csak egy az üdv, t. i. hogy tegyük őt igazán, valóban és öntudatosan jóvá, hogy tépjük szét rosz szokásainak lánczait, s emeljük az igazi vallásos élet méltóságára és békéjére. Egy értelmes és erkölcsös ember annyiban tekinthető megváltottnak és megáldottnak, a mennyiben szabadon és teljesen választja azt, a mi jó, nagy és isteni, s a mennyiben tettei szabályzójául az Isten akaratját fogadja el. Ennélfogva ismétlem, hogy üdv és erény csak különböző oldalai ugyanazon legfőbb jónak. De most már egy lépéssel tovább megyek, s a vitás kérdés valódi erődjéhez jutok.

4) Vannak olyan keresztények, a kik azt mondják, hogy az evangeliumnak van egy főelve, mely annak valódi lényegét teszi, de a melyet én még nem is érintettem; a mely pedig sokkal fontosabb az emberi nemre nézve, mint a Krisztus minden parancsai együttvéve. És ez Krisztusnak a kereszten elfolyt vére által való megváltás. Ez az elégtétel, mondják némelyek, az evangélium fő megkülönböztető pontja, s a kereszténység minden más része ezzel szemben csak alárendelt helyet foglal el. „A kereszt! igen, a kereszt

vallásunk központja — mondják ők — a mely körül a parancsok és igéretek forognak, s a melytől mindannyian fényt és életet kölcsönöznek.“ A „keresztben való bizalom“-nak sokkal közvetlenebb és lényegesebb befolyása van üdvünkre, mintha életünkben a hegyi beszéd minden parancsait bármily tökéletesen végrehajtjuk is.

Erre azt felelem, hogy én a keresztet és a Krisztus vérét becsülöm annyira, mint bármely más keresztény becsülheti. Egész életemben örömmel nézném a keresztet, és szellemi értelemben mindig óhajtanék ama vérből inni. Én oly igazán remélem, mint keresztény ember valaha remélte vagy remélhette, hogy a Krisztus keresztje által fogok megváltatni. De mit értek én e kifejezés alatt? Azt-e hogy engemet az a fa fog megváltani, a melyre Krisztus felfeszittetett? Azt értem-e hogy engemet az az *anyagi* vér fog megváltani, a mely sebeiből kifolyt? Avagy tán testi szenvedéseitől várom ezt a jótéteményt? Nem! Én a Krisztus keresztje és vére alatt semmi külsőt, semmi anyagit nem értek. Én a Jézus szellemét, jellemét és szeretetét értem, melyeket halála nyilvánvalókká tett, s melyek kitünően alkalmasok arra, hogy engemet hozzá füzzenek s erényei részesévé tegyenek. Értem vallását, a mely vére által pecsételtetett meg, s melynek szelleme legdicsőségesebben tündöklött elő keresztjéről. Értem azokat a nagy elveket, a melyekért ő meghalt, s melyeknek egyedüli czéljuk az, hogy az emberi természetet megtisztitsák.

E nézetek szerint a Krisztus keresztje és vére a keresztény erény eszközei. Hogy lehet azokat magán az erényen fejül emelni? Engemet egészen megdöbbent és elrémit az a durva érzékies felfogás, a melyen gyakran a „Krisztus véréről“ beszélnek, mintha tán az ő külső sebei és testi szenvedései valamivel járulhatnának üdvünkhöz, mintha bármi egyéb megmenthetne, mint az ő szelleme és igazsága. Ugyanazon szavakat, a melyeket igy Krisztusra alkalmazunk, máskor is használjuk, és pedig észszerüen. Hogy lehet az, hogy a vallásban oly önkényesen eltérünk a köz és és helyes értelmezéstől? Például, gyakran mondjuk, hogy szabadságunk elkobozatott és hazánk szabaddá lett „a honfiak vére által.“ S mit értünk ez alatt? azt-e hogy az anyagi vér, a mely testükből kifolyt, vagy sebeik, vagy pedig szenvedésük mentette meg a hazát? Nem! Mi azt értjük, hogy hazánk szabadságát oly embereknek kell köszönnünk, a kik inkább szerették a hazát, mint életöket, s a kik örömmel ontották véröket annak védelmében. Vérök alatt mi hazafiságukat, szabadsághoz való ragaszkodásukat értjük, a melyet haláluk-

kal pecsételtek meg. Értjük nagylelkü hősiességöket, melynek a halál volt koronája. Értjük azokat az elveket, a melyekért meghaltak, azt a szellemet, melyet önfeláldozásuk kitüntetett, s a melyet az az önfeláldozás szétszort és megerősitett a közönségben. Szintugy a Krisztus vére alatt értem az ő szellemét, az ő teljes odaadását az emberi erény és az Isten akarata ügye iránt. Az ő keresztje alatt értem égi szeretetét; értem a kegyesség és igazság nagy elveit, melyekről bizonyságot téve halt meg. A Krisztus vére által megváltatni annyi, mint az ő jósága által váltatni meg. Más szavakkal annyi, mint hogy Jézus Krisztus elvei, vallása, jelleme és mindent legyőző szeretete által tisztuljunk meg minden bűntől és öltözzük fel az erényt. E nézetek szerint az erkölcsi tisztaság, keresztény erény, szellemi tökéletesség a legfőbb jó, a mi a Krisztus keresztje és véréről ránk háromolhatik. Oh! vajha szavaink elég erősek lennének arra, hogy ez egyszerü s mégis legmagasztosabb igazságot a kereszténység legszélső határáig elterjeszthetnék. Ez igazság sajnosan és veszedelmesen el van homályositva. Közönséges felfogás szerint a Krisztus halála, a helyett hogy a hősi erény nagy ösztönzője volna, elégtétellé változtatott; és sokan azt hiszik, hogy ők sokkal inkább boldogulnak a Krisztus haldokló kinjai, mint önfeláldozó életében való részvét által. Kétlem, hogy egyetlen tévedés is inkább megfoszthatta volna a kereszténységet nemesitő és tisztitó hatalmától, mint a kiengesztelés eme hamis nézetei. Ha azt gondoljuk, hogy a kereszt az által áld meg minket, hogy valamely csodás hatalomnál fogva Istent velünk szemben kiengeszteli, és nem ugy hogy jellemünket megváltónk szelleméhez és képéhez hasonlóvá teszi, akkor veszedelmünkké lesz s romlásunkat eszközölheti. Egy dologról bizonyos vagyok, s ezt teljes meggyőződéssel mondom is ki: Krisztus keresztjétől nagyobb jót én nem nyerhetek, mint az önfeláldozást, az Isten iránti szeretetet, és a határtalan emberszeretetet, melyeket a kereszt oly dicsteljesen nyilvánvalóvá tett. S azok, a kik Krisztus halálából nem ezt, hanem valamely képzelt homályos és csodás jót várnak, a kereszténység fő czélját illetőleg nagyon tévednek. Nem lenézésből vagy szeretet hiányában beszélek ily keményen, hanem azért, mert a mélyen érzett nagy igazság halk és szelid tolmácsolással nem érvényesülhet, mivel kevésbé hangsulyozott beszéd nem volna megfelelő öntudatom, okosságom és szivem legerősebb meggyőződéseinek.

III. Barátim, e beszédemben előadtam ama nagy jót, a melynek a terjesztésére a Jézus Krisztus jött — a legdrágább ajándékot,

melyet nekünk adhat. Én semmit sem ismerek, a mi egyenlő értékü volna az erkölcsi méltósággal, a felvilágosult, erőteljes, önzetlen és megszentesült lélekkel; amaz Isten iránti szeretettel, a mely minket hozzá hasonlókká tesz. Nem ismerek semmit, a mi ránk nézve oly fontos volna, mint saját lelkünk tökéletesitése. Tökéletes jóság a legfőbb jó, mondhatnám azt is, hogy az egyedüli jó. Gyakran halljuk, hogy az erény jutalmait ugy emlegetik, mintha azok el volnának választva az erénytől, és az erény csak eszköz volna. De én meg vagyok győződve, hogy az erény sokkal többet ér, mint minden külső jutalom; annak legfőbb elégtétele önmagában, növekedő erejében, saját belső nyugalmában, az Isten és lelkünk között alakuló összhangzatban, abban a rokonszenvben és barátságban találtatik, a mely azonosit minket a világegyetemmel. Hasonlóképen a vétek bőntetéséről ugy beszélnek, mint legnagyobb roszról, melytől félnünk kell. De én meg vagyok győződve, hogy a vétek magában sokkal rettentőbb, mint annak minden következményei, sokkal félelmesebb, mint bármely pokol, s fő nyomorultsága benne van saját gyülöletes természetében. Következőleg az ember megváltatása egyedül abban áll, ha lelkét az erkölcsi rosztól és mindenféle folttól és rutságtól megtisztitva, tisztaságra, emberszeretetre, kegyességre és Isten gyermekéhez illő tökéletességre igyekszik, a mint ez az ő szerelmes fiában, a Krisztusban kijelentetett.

A földi élet nagy feladata az, hogy teljesitsük mennyei atyánk akaratát, hogy alakitsuk magunkat a jóság legtisztább eszménye szerint, a melyet nekünk mintául a természet, az öntudat és a kijelentés nyujt. Az evangeliumnak ez a gyakorlati haszna az egyedüli üdvözitő hit a Jézus Krisztusban. Mert mi csak is annyira ismerjük őt, és csak annyira hiszünk benne, a mennyire felismerjük, szeretjük és utánozzuk életének és jellemének ezt a tökéletességét. Az egyetemes igazságnak, Isten és felebarátaink határtalan szeretetének, a tökéletes életnek minden más jók feletti becsülése az egyedüli igazi bölcseség, az egyedüli valódi imádás. A jövő életről semmit sem tudunk, ha nem halljuk onnan felénk hangzani a megáldó szózatot, a mely int és egyszersmint befogad ama tisztaságba, igazságba, szeretetbe, szentségbe, békébe és örömbe, a melyek az ég áldásai.

Az egyetemes egyház.

Efez: IV. 4. Egy test és egy lélek vagytok, miképen hogy a ti hivatalotoknak egy reménységére is hivattattatok.

E tétel azt az egységet fejezi ki, melynek czélja a kereszténeket egymással összefüzni, abban az arányban, a mint vallásuk szellemétől áthatva s közös fejükkel tényleg összekapcsolva vannak. A keresztények egy testet alkotnak, s nem elkülönzött, egymástól független követői Krisztusnak, a kik magányosan járjanak saját útaikon, elrejtve mások előtt hitöket, keblökbe zárva s nem éreztetve másokkal szeretetöket. Krisztus nem csak azért jött, hogy egy tant hirdessen, hanem hogy egy egyházat alapitson, egy vallási társulatot formáljon, egy szellemi községet szervezzen. Vallását az egész emberiség közkincseül, közörömére, a hála és dicséret, az áldozat és munka közalapja gyanánt jelentette ki. E vallásnak az egész világra kiterjedő ügynek kell lennie, a melynek érdekében megszámlálhatlan tömegek szövetkezzenek, azt egyesitett imáik, vágyaik, küzdelmeik és szenvedéseik által előmozditván; a melyet egyik kor a másiknak átadjon, s a mely minden nép és kor önzetlen és kegyes embereit magának megnyerje. Krisztus nem egyes egyének vezére. Az új szövetségben Krisztusnak tulajdonitott elnevezések a legszorosabb és legbensőbb viszonyt fejezik ki azok között, kiket ő barátainak nevez. Krisztus a fő és a keresztények az ő teste — egymásnak élő tagjai. Amaz a szegeletkő és ezek egy templom — rá, mint alapra felépitve — a szilárdságot és alakot annak különböző anyaga és részei czélszerü és helyes összeköttetése adván meg. Ő a pásztor, mi a nyáj. A keresztény vallás ennélfogva kiválóan társasági vallás, mely követőit egymás iránti szolgálatra kötelezi, keblökben a testvéri szeretetet felébreszti, azt kivánja, hogy a kereszténység fejlesztése és terjesztése érdekében kezet fogva munkáljanak, egyszóval: a hivőket lélekben és cselekedetben egy szerves egységgé forrasztja össze.

I. Előzetesen is föl lehet tenni, hagy azon vallásnak, melynek kútfeje az ember teremtője, kinek lénye szeretet, szükségképen társasági vallásnak kell lennie. Mert az ember természeténél fogva kiválóan társaságban élő lény.

Az emberiség minden nagy tényeit társaság hajtotta végre. Társaság környez minket életbe lépésünk pillanatában s ennek befolyása alatt állunk utolsó óránkig. Embertársaink karjai fogadnak születésünkkor s ölelnek halálunkban. Az első és utolsó szó, melyet hallunk, emberi szó. Bölcsönktől sirunkig a társadalom kötelékei között élünk. A szeretésben és szerettetésben érzett boldogság, az egymás sorsában való részvétből származó öröm, a segély, melyet a gyermek és agg, a gyenge és beteg mások meleg rokonszenszében talál, a családi kör varázsa és ereje, a baráti társalgás élvei, a testvéri bizalmasság édes érzése, azok a bámulatba ejtő vállalatok, melyek községek és nemzetek egyesitett gondolatának és munkásságának köszönik lételöket, az irodalom, müvészet, tudomány, törvény, vallás fénye, a mint ez egyik nemzedéktől a másiknak, egyik kortól a másiknak átadva nagyobb lesz, és sok más áldása az életnek, melyeknek elősorolására nincs idő — mindazt bizonyitják, hogy a midőn a mennyei Atya minket társas életre teremtett, ebben iránt unk a legnagyobb jótéteményt tanusitotta.

A társadalom befolyását a maga tagjaira alig lehet megmérni. Néha egészen megsemmisiti az ember szabad müködését. Az egyének csaknem szenvedőlegesen és öntudatlanul formáltatnak a környezet által, a melyben élnek. Minő meglepő példája a társadalom hatalmának az egyesek formálására a nemzedékről nemzedékre pontosan átszálló nemzeti jellemvonások! Mily kitörölhetlen vonásokat vés ez a befolyás az arczra és testalkotra, a vérmérsékletre és lelki hajlamokra! Mily számos testi, értelmi és erkölcsi bélyegvonásait hordozza minden ember azon népnek, a melynek kebelében született! A lelkek észrevétlenül, de bőven ömlenek át egymásba. Ez a szellemi kölcsönös egymásrahatás egyén és egyén között oly gyors, finom és erős, hogy egy pillantás, vagy egy hang elég arra, hogy a lelkek egymást megismerjék s egyik a másikkal gondolataiknak és indulataiknak egész sorát kicseréljék. A keblünkben szunyadó érzelmek munkás tevékenységre ébrednek, midőn körülöttünk másokban ugyanazon érzelmeket látjuk nyilatkozni. És a tömeg, az egyeseknek ezen egymásra hatása által, most nemes, majd

nemtelen irányban, oly lelkesültségre ragadtatik, a melyre rendes körülmények között teljesen képtelen.

A léleknek szélesebb körü müködésre hivatottságát mutatja továbbá az a tulajdonsága, mely szerint nagy tettek után szomjuhozik s erre magának megfelelő tért keres a hazafiságban, mely minden korban és minden nép kebelében oly hatalmasan szokott nyilatkozni. A hazának ez a hő szeretete mily diadalmasan küzd a jelen czivilisatiot jellemző önzés szükkeblü befolyásai ellen is! Mindennap látunk embereket, a kik bár nem birnak rendkivüli tehetséggel, sem magas jellememelkedettséggel, mégis egész odaadással szentelik magokat azon község érdekeinek, a melyben élnek, büszkék dicsőségére, örvendenek győzelmeinek, megaláztatásában szintugy mint szerencséjében részt vesznek, fölvirágoztatására örömest feláldozzák saját javaikat, rajta csüngnek, ha vész környezi s oltalmazásában életőket koczkára teszik. A nemzetöket ért gyalázat nagyobb fájdalmat okoz, mint saját személyök bántalmazása. Kitünő törvényhozóikat, hőseiket s nagy embereiket, tartozzanak bár azok megelőzött korszakokhoz s igy legyenek bár előttük ismeretlenek, csaknem istenitik s ugy tisztelik, mintha közvetlen elődeik volnának.

Sőt az emberi lélek müködésének még a hazaszeretet ezen nemes szenvedélye sem nyujt elég tág mezőt. Az ember az emberiség életébe is bele éli magát. Ki nem tudja, hogy még a közönséges embereket is mennyire érdekli embertársaiknak sorsa, azoknak eseményei saját hazájuk határain tul messze is; rokonszenvük, figyelmök és reményök mennyire kiterjed s felkarol mindent, mit az emberek tesznek és szenvednek az egész földön? Miként lesznek az egyik világrész lakói a másik világrész lakóinak társaik, egymástól távol élő nemzetek egymásnak a küzdelemben és áldozatban szövetségesei s mily örömmel szemlélik a szabadság és miveltség terjedését bárhol a széles világon! Mily móhon olvassák ezerek és milliók a napi lapokat, nem önző nyereségvágyból, vagy hogy haszonhajtó vállalatok számára útakat találjanak fel, hanem tisztán minden faju és nevü emberek iránt érzett rokonszenvből és azon vágytól indittatva, hogy ismerjék mindenütt az emberiség sorsát s azon mozgalmakat, melyek közt az emberiség él! Az emberiség sorsa iránt érzett érdekeltség teszi népszerüvé az útleirásokat, melyek által sokan, a kik szülőföldjük határát soha át nem lépték, szellemileg bejárják a földgömböt s baráti és testvéri ismeretséget kötnek a délőv és földsark lakóival.

*

Eddig a közönséges emberekről szóltunk. De ha magasb miveltségü lelkeket teszünk vizsgálódásunk tárgyaivá, ugy találjuk, hogy ezek határtalanul kiterjeszthetik a maguk rokonszenvüket és az emberiség legtávolabb levő tagjaival is szoros viszonyt tudnak kötni. Az irodalom és tudomány emberei, a világ minden nemzetei között szétszorva, irodalmilag szivesen egyesülnek, megtanulják egymás nyelvét, gondolataikat és fölfedezéseiket készségesen kicserélik, kutatásra, szemlélődésre, történeti és birálati vizsgálódásra társulatokat alkotnak, a melyekbe a legtávolabbi tartományok szakférfiai részt vesznek és a tudomány fejlődésében, mint közös ügyben örömet találnak. És a különböző országok tudós embereinek az ész ezen nagy köztársaságában való egyesülése által a tudomány oly rohamos fejlődést nyert, a mi a megelőzött korszakokban példátlan volt. Hasonlóképen az emberbarátok, főleg a kik ugyanazon emberbaráti czélokért lelkesülnek, örömmel vesznek hirt a különböző népek között elért reformokról, jól esik tudniok, hogy a jótékonyság nagy ügye, a melynek ők is áldozatot kivánnak hozni, közel és távol barátokat és szövetségeseket nyer s a legtávolabbi eredmények ép ugy áthatják szivöket, mint a saját magukéi.

Mindezek felett az egyetemes emberiség öntudatos életközössége a legmélyebben érezhető a vallás birodalmában. Itt a legfogékonyabb természetünk a társas élet iránt. Egyszerü elgondolása annak, hogy a földön még számosan vannak, a kiknek vallásos hite, reménye és szeretete a miénkkel közös, az ihletéshez hasonló lelkesülésre ragad mindnyájunkat. A kegyes lelkü ember új buzgósággal imádkozik, midőn tudja, hogy megszámlálhatlan kegyes lelkek egyesülnek vele azon egy Isten és Atya imádásában, a ki mindnyájuk felett van és a kiben mindnyájan vagyunk; midőn érzi, hogy ez a lelki szövetkezet nem szoritkozik a mi kis világunkra, hanem kiterjed miriárd világokon egy fönséges templommá, a melyben Isten lakozik; midőn érzi, hogy az ő dicsőitő hymnuszát viszhangozzák az angyalok égi karai, hogy az ő kegyes érzelmei öszhangzanak az Isten megszámlálhatlan lelki teremtményeinek érzelmeivel és örömével az egész világegyetemben és hogy ő már a jelenben is élő tagja egy halhatatlan szervezetnek, a mely hova-tovább mind tökélyesebbé lesz; midőn a nemzetek, sőt az egész emberiség közötti különbségek is összeolvadnak a menny szent és áldott társadalmának szeretetében és örömében.

II. És most vizsgáljuk meg közelebbről az egyetemes egyház ezen egységének körét: meddig terjed és kiket ölel fel magában, hogy gondolatainkat és érzéseinket, reményeinket és müködési irányelveinket illetőleg annak megfelelő magaslatra emelkedhessünk.

Egy test és egy lélek vagytok. Krisztusnak egy, nem több egyháza van. A keresztények mindnyájan egy közönséget alkotnak. Legyenek bár szétszakadozva, elkülönözve, megoszolva: egy főhöz való tartozásukban, egy hit és szellem osztályosságában egy oly egyesitő elvet birnak, a mely jóllehet most nem méltányoltatik eléggé, soha meg nem semmisittethetik és a mely végre is minden hivőt láthatóan és feloldhatlanul egygyé fog forrasztani. A kereszténység, mint a szeretet vallásának természete hozza magával, hogy a kik azt elfogadják, egy társaságot formáljanak. A keresztény egyesülés a keresztény vallással együtt jár s ennek terjedésével terjed. Alapigénk általában ezt tanitja nekünk.

1) Ha már a keresztények egyetlen egy testületet alkotnak, ebből következik, hogy nemcsak a különböző nevezetü s a világon szétszortan levő keresztények vannak egymással közeli viszonyban, hanem az égiekkel is szoros összeköttetésben állanak. Mindnyájan egyformán a Krisztuséi levén, a keresztények a földön ugy, mint a mennyben szükségképp bele vannak foglalva amaz egy testbe, a melyet ugyanaz a fiuságí szellem hat át, a mely az Isten gyermekeinek egész nagy családját lelkesiti. Következőleg ezek egymáshoz a legbensőbb viszonyban állanak most is mindenütt.

Ezen két osztályt közönségesen a vitézkedő és diadalmaskodó egyház nevezete alatt szokás emliteni. De ezen szavak csak ama viszonylagos körülményeket jelzik, a melyek között ugyanazon testület különböző tagjai időszerint vannak. A vitézkedő és diadalmaskodó egyház egy egyház, és közelg az idő, melyben ez a megkülönböztetés elenyészik és a melyben Krisztus minden követői, ugyanazon győzelemtől megkoszoruzva, közös fejük körül ugyanazon látható testületbe gyüjtetnek össze. Ezt a tant fejezi ki a szentirásnak gondolatban és nyelvben egyaránt kiválóan nagyszerü és emelkedett helye a zsidókhoz irt levélben, a hol az iró igy szól: „Járultok a Sion hegyéhez és az élő Isten városához, a mennyei Jeruzsalemhez és a sok ezer angyalokhoz, a közönséges gyüléshez és az első szülötteknek gyülekezetökhez, kik beirattak mennyben és a mindeneknek birá-

jukhoz, az Istenhez és a tökéletesekké lett igazaknak lelkekhez.“ Más szókkal: a Krisztus egyházával való lelki egyesületnél fogva a szentekkel való benső és valódi közösségbe léptünk, a mely annál erősebb és kiterjedettebb lesz, minél közelebb jutunk mi és ők a mennyei dicsőség felé.

2) Először is a mennyei kereszténynek helyzetét tekintve, a kik életökben a szentségnek és szeretetnek Krisztus követői között minél nagyobb elterjedésén munkáltak, meg őben hihetetlen, hogy halálukban lelköknek ezen nemes hajlamát ugy levetköznék, mintha a mulandó testnél az sem érne többet. Mert mi a menny, a melybe ők beléptek, ha nem a szeretet tökélye, minden nemes indulatnak zavartalan öszhangja? Feltehetjük ugyan, hogy a pusztán földi természet vágyai távol esnek a megtisztult szellemtől, mindazáltal a kegyesség és jóság iránti ragaszkodásnak a léleknek a tökéletes életben való fejlődésével még erősbülnie kell. A mennyben levő keresztényeknek a földön levő keresztények iránt érzett állandó rokonszenve előttünk minden kétségen felülivé lesz, ha hiszszük, hogy Krisztus tanitványai halálukban vele közvetlen személyes érintkezésbe lépnek. Emlékezni fogtok a Pál szavaira, hogy „a testet levetkezni annyi, mint az Ur előtt megjelenni.“ A keresztények találkozása a mi idvezitönkkel nem lehet csak olyan, mint a mi találkozásunk egyik a másikkal, mert a jövő életben a léleknek lélekkel való érintkezése minden bizonnyal szorosabb kell hogy legyen, mint itt a földön. Amazoknak az ő szellemével oly érintkezésök van, a minőt itt a tökélytelen emberek között a legszorosabb barátság sem enged meg. Jézus lelkében a barátság érzelme az uralkodó. Barátság az ő valódi lénye. Én meg vagyok arról győződve, hogy ugyanaz a nagy szeretet, mely Krisztust a kereszt kinszenvedései között fentartotta, az ő jelen megdicsőült állapotában állandóan kisugárzik földön levő követőire s ezeknek tökéletesedése és teljes megváltatások iránti szakadatlan törekvésben nyilvánul. A keresztények a mennyben Krisztus ezen szeretete mélyébe a szellemi látás új világosságával tekintenek, mely „minden ismeretet feljül halad,“ mig ők magok is „teljesek lesznek Isten dicsőségével.“ Ennélfogva lehet-e csak képzelnünk is, hogy a mennyei keresztények ezen isteni érzelem légköret élvezve, a mely az égből szüntelen a földre száll, és ezen mindeneket átölelő szeretet meleg és vonzó sugarai között élve, elfordithatnák tekintetöket itt a földön levő egyházról? Midőn fejökkel a Krisztussal még szorosabb viszonyba

jönek, elszakadhatnának-e a tagoktól, a kik oly kedvesek és közel állók hozzá, hogy az ő testéből való testnek mondatnak?

Nem kétlem, hogy a keresztények, kik a szellemi világba jutottak és megszabadultak az önzés salakjától, a mely szeretetöket itt e földön megzavarta, ott oly szeretettel tündökölnek, a melyről nekünk halandó állapotunkban jóformán még fogalmunk se lehet. Némi megfogást azonban szerezhetünk magunknak arról, az irás eme szavai után: „az igazak fénylenek mint a nap," ezen ragyogó szolgája a legfőbbnek, a ki világosságban lakozik. Hiszen ki tudná csak fel is tenni, hogy a jó emberek, kik az egyház kebelén nevekedtek s abban a mennyei életre elkészültek, halálukban attól hidegen elforduljanak, hogy azok a vértanuk, kik az egyházat jobban szerették, mint az életet s annak védelmében szenvedett lángok között emelkedtek az égbe, szakithatnának annak érdekében kifejtett buzgalommal, melynek dicsőségük koronáját köszönhetik? Az üldözés tüze nem emészthette meg, csupán megtisztithatta és fokozhatta ezt az isteni buzgalmat. Meg vagyok győződve, hogy nagy, ámbár közönséges tévedés azt tenni fel az eltávozottakról, hogy ők annyira el lennének merülve létük új módjában, miszerint az előbbiről teljesen megfelejtkeznének. Feltenni róluk, hogy ők a világról, a melyben élni kezdettek, teljesen megfelejtkeznek, annyi mint ezt az életet értéktelenné tenni, annyi mint egy sereg hiábanvaló tapasztalatot kitörölni az élet könyvéből. Azt gondolni, hogy ők közönnyel tekintenek erre a világra, hol az ők mesterök életének szintere volt s még most is látszanak rajta lábainak nyomai, a mely oly benső összeköttetésben áll jelleme nyilvánulásával s folytonos gondjának tárgyát teszi, annyi mint halottakká tenni őket a mester jóra irányult dicső szándéka iránt. Kétséget nem szenved, hogy ők a mi világunkról egészen más érzelmekkel gondolkoznak, mint a minők egyszer őket lelkesitették. Rájok nézve amazoknak fénye elhomályosult új hajlékuknak ragyogása között. Az embereknek egy nap előnyeiért folytatott küzdelmei és versengései előttük gyermekies dolgoknak, sőt bünösöknek látszanak. Előttük ezen világnak különös becset az ad, hogy azt ugy tekintik, mint a halhatlan lélek szülőhelyét, mint iskolát, melyben a lélek a menyországra neveltetik. De mint ilyen, végetlen nagybecsü s arra mély érzéssel tekintenek.

Az előadottakban egy felette tiszteletreméltó sajátságát ismerjük meg azon viszonynak, melyet a kereszténység hozott létre követői között. Ez egy örökös és folyton növekvő viszony. A küzdel-

mek és szenvedések egy nemzetért, melynek megvan a maga keletkezése s gyorsan siet kitüzött határához, a mely hanyatlásával és bukásával rövid idő multán elenyészett és csaknem elfeledett birodalmak sorsában osztozik, elmosodhatnak a hazafi lelkéről. A halál elszakithatja azt a köteléket, a mely az embert nemzetéhez füzte s véget vethet nemcsak annak érdekében kifejtett törekvéseinek, hanem sorsa iránti rokonszenvének is. De a kereszténynyel ez nem történhetik meg. A ki az egyetemes egyházért munkált és szenvedett e földön, az egy halhatatlan ügynek, egy oly társaság érdekeinek szentelte tehetségeit, a mely tuléli a napot és csillagokat és a mely égi eredetü levén, az ég felé irányul s ott tökéletességre kiván jutni. A halál őt nem ragadhatja ki egyházából, sem összeköttetését azzal nem gyengitheti meg a legkisebb mértékben is. Ellenkezőleg, elmegy egyesülni ezen társulat diadalmas, megtisztult és megáldott részével, a kik között az ő vonzalma itt alatt vitézkedő testvérei iránt, a helyett hogy kialunnék, új lángra gyul.

Azon módokról, a melyek által a keresztények a szellemi világban a maguk vonzalmukat a földön levő keresztények iránt kinyilatkoztatják, az általok tett szolgálatokról és segélyről, nem kisérlem meg szólani. Azt a tant, hogy ők, mint a kegyelem szolgái jelennek meg a halandóknak, hogy ezen küldetésökben az angyalok tisztét teljesitik, a kikhez hasonlókká lesznek, jóllehet a józan ész ez ellen semmiesetre se tiltakozik és a sziv azt örömmel fogadja, miután nem alapszik a kijelentésen, csak fenntartással kell elfogadni. De van egy tiszt, mely által a megdicsőült lelkek a földön levő egyházzal tényleges és áldásos összeköttetést tartanak fenn, a melyről kételkednünk nem lehet. Krisztus példájával szemeik előtt, a ki szüntelen közbenjár az emberekért, és azon előjognál fogva, mely szerint közelebb jutottak Istenhez, mint a mig a testben voltak: kételkedhetünk-e a felett, hogy könyörgéseikben megemlékeznek kisértetek között levő testvéreikről, a kik azt a harczot harczolják, a melynek terheit és fájdalmait ők tapasztalatból ismerik? Utolsó lehelletökig könyörögvén az egyházért, feltehetjük-e, hogy jelen felmagasztosult állapotukban, midőn kérésöknek, mivel az tisztább szivből származik, eredményesebbnek is kell lenni, imádásuknál ezt a szent kötelességet nem teljesitenék? Mi jogosit fel minket azt gondolni, hogy az ima csupán a földre szoritkozik vagy hogy annak

ereje meggyengülhet a mennyben? Meg van-e ott tagadva a keresztényektől amaz előjog, mely itt meg van adva, hogy Isten áldását kérhessék barátaikra és testvéreikre? Én nem kétkedem, hogy az angyalok örömteljes dicsérete között a szeretet közbenjárói kevésbé elragadó, de gyöngédebb hangja is hallható. Majd talán megtudjuk, hogy Isten trónjához nem emelkedhetik kedvesebb áldozat, mint a szentek kérése az ők szenvedő s ezen próba-helyen veszélynek kitett testvéreikért. Ezekben egy magyarázatát adtam a mennyben s a földön levő keresztények közötti élő összeköttetésnek.

3) Lássuk most, miként folyhat be a földön levő keresztény a maga részéről ezen egyesülésre? Az emlékezet és remény által; visszatekintve az elköltözött szentek életére és jellemére, mig ők szintén e világ lakói voltak s örvendező szivvel előlegezvén az ők társaságukat a jövő világban. A maga vallása szellemétől áthatott keresztény hálás megemlékezés által tartja fenn a viszonyt azokkal, a kik előtte elmentek, főleg a jelesebbekkel, kiknek az egyház érdekében tett szent szolgálataik és áldozataik őket a tisztelet koszorujával övezte körül. Az ilyen keresztény nem tekinti a maga vallását csupán a jelen pillanat áldása gyanánt, hanem a legmélyebb érdekkel tanulmányozza annak mult történeteit. Megemlékezik arról, hogy vallása hosszu századok során jött le hozzá s azt az ő születését megelőzőleg élt és meghalt milliók meggyőződése, szenvedései, imái és erényei adták át neki. Vallásáról örömmel gondolkozik a Jézus által mondott hasonlat szerint, mint egy magról, mely századokkal ezelőtt lőn a földbe elvetve s nevekedést a mult okmányaiban feljegyzett legszentebb egyének könyei és verejtéke, vére és aggodalmas gondjai által nyert. Az igaz keresztényre nézve nincs oly megható történet, mint az egyetemes egyházé. Lelke egyesül a tiszta és kegyes lelkekkel, a kik kitartással ragaszkodtak ahoz a veszélyben, a kik a kereszt kinszenvedései alatt szellemi paizszsal felfegyverezve vivtak érette, a kik önfeláldozásukkal, szenvedéseikkel és halálukkal győzedelmeskedtek a gonosz hatalma felett. Az apostolok, a mint ezek mindeneket eltürni és mindeneket legyőzni tudó szerettel felfegyverezve, a keresztény igazságot vad és barbar népek között a föld végső határáig elterjesztik, előtte az elhirhedt hősök és törvényhozók felett magosan állanak, mint az emberi természet legfönségesebb és legmegragadóbb alakjai az ó-kor homályos regióiban. Érzi személyes kötelezettségét a Krisztus ezen megpróbált követői hite és ragasz-

kodása iránt s áldást mond rájok a munkáért, melynek gyümölcseit ő naponta élvezi. Az emlékezet által nekünk ily módon ép oly igazi érintkezésünk van a megdicsőült szentekkel, mint a minő van a még itt élőkkel. Jóllehet ők már halottak, mégis szólnak hozzánk. S boldogok vagyunk, ha meg tudjuk nyitni lelkünket az elköltözöttek befolyásának s benső viszonyt tudunk fentartani azon nagyokkal és jókkal, a kik minket a béke világában megelőztek.

Az elköltözöttek és megdicsőültek e szerint távol régiokról és messze időkről szólnak mi hozzánk. De közelebbi időkről és családiasabb eseményekről is szólnak. Valóban, községeinkben és házainkban nincs hely, a mely meg ne lenne szentelve az ők áldott képe által. Mily jól esik nekünk az ők jelességeikre, főlényükre, szemben ezen világ ajándékaival megvesztegethetlen egyszerüségükre, az általok tanusitott mérséklettségre, az általok birt szabadelvüségre s azon öntudatosságra emlékezni, melylyel magukat az isteni kegyelem bizományosainak tekintették. Történetük korszakai, a melyre gondolatinkkal a legörömestebb visszaszállunk, azok, a melyekben ők soha nem ingadozó elvszilárdságot és soha nem lankadó szeretetteljességet tanusitottak; a melyekben arczuk az Isten iránti önzetlen és legyőzhetlen bizalom fényétől tündöklött. Mily bizonyos meggyőződést kell nekünk érzeni a jóság ezen nemes formáinak örökkévalóságáról és halhatatlanságáról! Mily bizonyosság örvendeztet meg minket, hogy ezek a barátink egy dicsőbb világba költöztek, midőn azon világ derült szelleme ragyogott arczukon e földön is! De midőn a jók minket elhagynak, emlékezetünk történetünknek nemcsak kitünő oldalával foglalkozik. Nekünk mindenesetre jól esik oly tényeket idézni vissza emlékünkbe, a melyek erre méltók és általános elismerésben részesültek. De mily kedves dolog azon nemes, zajtalan és folytonos erényekről is megemlékezni, a melyeknek köre az otthon volt s a családi élet magányára vetették szelid sugaraikat, a melyeket talán a miénken kivül senki sem látott, a kegyességnek és szeretetnek oly teljét mutatván nekünk, a minőt egy közcselekedet se tudott volna létrehozni? Mily meghatók a visszaemlékezések a szeretet munkáira, mely áldozatokat hozott a nélkül, hogy azokat áldozatoknak tartaná, és saját bánatát elfojtotta, hogy azzal a másokét ne nevelje, a mely elhordozta a mások gyengeségeit, jóllehet soha sem is látta őket. Mily áldásteljes a visszaemlékezés a követelés nélküli kegyességre, a mely nem tett külső czégért a maga tetteinek, hanem minden zaj és lárma nélkül uralt minden

gondolatot és cselekedetet s lemondásban, kitartó kötelességben és dicsekedés nélküli szeretetben hatott szüntelen.

A jók és szentek befolyása a jelen világra ennélfogva nem szoritkozik csak földi életökre. Hiszen mikor oly kedvesek, oly vonzók, oly erőteljesek minket vezérelni és megnyugtatni, mint mikor a halál őket tőlünk elszakitotta? Ekkor érezzük igazán, hogy a mi lelkökben tökéletes volt, biztositva lőn. A földdel való érintkezés által többé semmi szeny hozzájok nem ragadhat. Mint a csillagok elfoglalták helyöket a tisztaságnak és békének régiójában. Égi szentség és kellem fényruhájába öltözve jőnek előnkbe. Nem kell-e nekünk őket gondolatban követni magas lakhelyökbe s tőlük istenibb bölcseséget tanulni, mint a minőt a földön tanitottak?

Higyjük azt is, hogy ők szintén magokkal viszik hátrahagyott szeretteiknek minden emlékét. Ennek a földnek, hol erkölcsi lényök kifejtését megkezdették, a hol először hallották meg a lelkiismeret szavát, először érezték a szeretetet, első csatájokat vivták s első győzelmeiket nyerték, a leggyöngédebb összeköttetéseknél fogva örökre becsesnek kell maradni előttük. A jó barátok, a kik őket áldották és a jó barátok, a kiket ők megáldottak, soha sem számüzethetnek keblökből. Igaz, hogy egy időre tőlünk elváltak, de azért minket el nem felejthetnek. Szivök, mely oly sokáig dobogott éretttűnk, most is dobog, csendesebben ugyan, de mélyebb érzéssel. Szeretnek minket. Mi szentebb érdek tárgyai vagyunk előttük most, mint vala. És ez az érdek azon arányban szilárdul, a mily arányban a megdicsőültekhez hasonlatosabbakká s társaságukra méltóbbakká leszünk.

De a keresztény a maga égi testvéreivel nem csak erényeik hálás emléke által tartja fenn az összeköttetést. Még szorosabban hozzájok köti őt a remény. Nem ugy emlékszik rájok, mint a történelem mumiáira, a kiket csak a hagyomány okmányaiból lehet megismerni. Ők még élnek s ugyanazon szerves test tagjai, a melynek ő is tagja. Már érzi a testvériséget velök. A mi által hozzájok van kötve, az több mint távolról való bámulás, ez szoros és szives barátság. Móhon előlegezi a jövő létet, mivel ott találkozni fog a tiszteletre méltó halottakkal, kiknek szellemével táplálkozik most is életirataik, történetök és munkáikból. Örömmel gondol arra, hogy majd hallani, látni s családias érintkezésbe fog jőni ihletett prófétákkal és szent költőkkel, emberbarátokkal és bölcsekkel, tudósokkal és müvészekkel, a közélet nagyszivü hőseivel, kiknek jelleme

és tettei tiszta szándékot és nemes vágyakat érleltek meg benne s ezen felmagasztosult remények azok dicső magaslata fölé emeli. A tér, mely őt tőlük elválasztja, naponként kisebb lesz, s jelen homályos fogalma róluk nemsokára tiszta, teljes, benső és személyes ismeretséggé válik. A hitben állhatatos levén, bizik benne, hogy azok örömmel fogadják s iktatják be a maguk társaságába. S ezen bizalma nincs is helyes alapok nélkül. Ha az angyalok örvendenek egy bűnös megtérésén, lehet-e azon kételkednünk, hogy a mennybe érkezése egy léleknek, mely a földi harczot már bevégezte és a halhatatlanság koronáját elnyerte, ne lenne örvendetes esemény az ők jóakaratu társaságának. Valóban, dicső és dicsőítő remény, hogy minket a tiszteletre méltók és kitünők, az alázatosak és nemesek, a kik előttünk eltávoztak a világosság hazájába, fognak ott üdvözülni. De ne féljünk e reménynek helyet adni keblünkbe. Mert Krisztus, az *első* annyi testvéreink közül nem tekinti munkáját bevégzettnek addig, mig kérése nem teljesül, hogy mindazok, a kik őt szeretik és benne hisznek, vele egyek legyenek és egyek legyenek egymással is, mint ő és az Atya egyek és a hol ő van, ott legyenek ők is.

Midőn a földön levő keresztények és a mennyben levő keresztények közötti egyesülés reményéről beszélek, legyen szabad megvallanom, hogy ezen tárgyat illető érzelmeim kiválóan megszilárdultak lelkemben katholikus országok látogatása által. Tudom, hogy e nyilatkozatom gyanussá teheti nézeteim helyességét. De nem kell kételkednünk abban, hogy a katholikus egyház tévelygései között az ős-igazságnak számos maradványai találhatók. A reformatio rohamos és kimélytelen heve számos elvet és gyakorlatot megvetett, a melyek tiszteletünket és utánzásunkat megérdemlik. A katholikus egyház, a mint tudva van, az elköltözött szentek emlékét kiváló tisztelettel ápolja s azoknak barátságát keresi. S mindamellett, hogy vallásuk ezen iránya számos babonát szült, bölcsen cselekedtek, arra törekedvén, hogy megsokszorozzák az élet fájának ezen csiráit az által, hogy fenntartották azon szent férfiak és nők példáit, a kiknek a kereszténység a maga tavasz-korában oly sokat köszönhetett. Ezen tartományokba én is jó adagával léptem azon közönynek, a mely a protestánsoknál a katholikusok visszaélései félelméből származott. De a midőn a szobrok és festmények figyelmemet fölébresztették s lelkemet Krisztusnak az egyház első korszakbeli hű követőire vonták, midőn anyjának Máriának égies szeretetén

elmerengtem, midőn főleg a vértanut az ő utolsó órájában szemléltem és láttam csudásan összevegyülni arczán a kereszthalál kinjaival a halhatatlanság öröme, a rendithetlen bizalom, nyugodt állhatatosság, hősi bátorság és gyöngéden megbocsátó szeretet ragyogó sugarait — jobban éreztem, mint bármikor azelőtt, hogy ezeknek az első tanitványoknak méltó igényök van a mi hálás szeretetünkre. Éreztem, hogy az ők szenvedésteljes haláluk jövő időkre lelkesitőleg hatott ki s azokká tették őket, a mik most is, örökös tagjaivá az áldottak ama gyülekezetének, a melyhez tartozni vágyakozom én is. Örömömet találtam abban, hogy ugyanazon egy fő iránti tisztelet által velek egygyé lehetek, s jóllehet most az időben távol vagyok is tőlük, reméltem, hogy egy napon megköszönhetem nekik hűségöket azon dicső evangeliumhoz, mely az én minden reményeimet kifejlesztette.

III. Barátim, nem foglalkoztam volna oly hosszasan a mennyben és a földön levő keresztények ezen közösségével, ha nem tartanám ezt az igazságot gyakorlati szempontból kiválóan fontosnak. Némelyek egy tanitást sem tartanak gyakorlatinak a közönséges kötelességek aprólékosságig menő fejtegetésén kivül. Pedig tényleg a vallásban azok a leggyakorlatiasabb szemlélődések, a melyek a legnemesebb érzelmeket ébresztik fel és a cselekedetek legnemesebb rugóit érintik. És a most fejtegetett tárgy kiválóan alkalmas a szellemi világról való meggyőződésünknek életet és elevenséget adni s lelkünket feljül emelni a porias gondolkozás-módon, a melybe oly hajlandó elsülyedni. A mennynek vonzó erőt az ottlevő lények adnak. S habár az Isten jelenlétének gondolata elégséges lángra lobbantani mi bennünk a menny iránti forró vágyat, mindazáltal ezt nagyban elősegiti az a meggyőződés, ha a mi Atyánk házát ugy tekintjük, mint hajlékát mindazon kitünőségeknek, a kiknek élete a földet megszentelte. A mily mértékben egyesülünk gondolatban az elsőszülöttek társaságával és egyházával, abban a mértékben tanuljuk megbecsülni saját szellemi tehetségeinket, melyek egyedül tehetnek minket méltókká ily magas társaságra.

Szerencsétlenségünkre azonban az ily természetü szemlélődések sokak előtt nem csak minden gyakorlati hasznot nélkülözőknek, hanem a képzelődés valótlan költeményeinek tetszenek. Ezek előtt mindaz, a mi jelen tapasztalatunk körén kivül esik, csak visio és képzelődés. Rájok nézve a szellemi világ nem létezik. És a maga-

sabb rendü lények eszméjét, jóllehet ezt az irás oly világosan tanitja s minden hagyomány bizonyitja, csak kétkedve fogadják. Pedig ha a kijelentés hitelre méltó, az ég és föld közötti közlekedés a legbizonyosabb. A feltámadott és megdicsőült Jézus Krisztus, ki egykor itt alant élt, most a magasban él, még pedig nem közönyös szemlélőként, hanem mint hatalmas tényezője az egész emberi nemzetet illető jónak. Határtalan szeretetéből megbizott angyalokat küld ő szerteszét a világba, az idvesség minden örököseinek szolgálatára. Közel hozzá vannak a keresztények, a kik hittel távozván el innen, most vele együtt éreznek és együtt munkálnak mindig terjedő egyháza növekedésének előmozditásában. És a lélekre nézve, a mely le tudja rázni magáról a föld nyügeit és szabadon tudja gyakorolni szellemi erőit, ezek a nézetek ép oly józanoknak és észszerüeknek tünnek fel, mint a mily vidámitók és fölemelők.

Mily hasonlithatlan méltóságu az egyetemes egyház, a mint mi azt most tárgyaltuk! Terjedelmére nézve minden más társulatot feljülmul, a maga széles körébe gyüjtvén az Isten trónja körül tökéletesekké lett szellemeket, szent embereket és az Atya gyermekeit minden nemzetből. Tartosságára nézve nem csak az idők rázkodásait kiállotta, tulélvén birodalmokat és államokat, a melyekben gyökeret vert s azoknak lehanyatlása után még most is elévülhetlen teljességben virágozván, hanem hivatva van a természeti világ jelen rendjét is tulélni s dicsőségről-dicsőségre haladni a világegyetem regióiban, annak minden változásai között. Mily örvendeztető a bizalom, hogy mi már most egy oly királyság polgárai vagyunk, a mely örökre állandó, tagjai egy közönségnek, mely soha el nem mulható élet elve szerint van szervezve.

Midőn mi a hit és remény által magunkat azon világba helyezzük át, hol az emberi természet minden bűntől és fájdalomtól ment és ott látjuk minden idők és országok jó, igaz, bölcs és kegyes lelkeit — egy sokaságot, melyet senki meg nem számithat — új életre, új erőre, új barátságra, a megmérhetlen teremtés új szemlélésére, a magasabb rendü lényekkel és Istennel együtt munkáló szeretet új szolgálatára lelkesülve — oh, akkor nyilvánvalóvá lesz előttünk a halhatatlanság megható magasztossága, akkor hálás szivvel érezzük, hogy a léleknek ezen szülőhelye és iskolája méltó az ő isteni teremtőjéhez és a maga felséges rendeltetéséhez.

Annakokáért, mivelhogy ennyi sok bizonyságoknak fellege áll körülöttünk, szilárd és örömteljes bizalommal hor-

dozzunk el minden szenvedést, teljesitsünk minden kötelességet, fogadjunk el minden áldozatot, töltsük be az egyetemes és részrehajlatlan szeretet törvényét s mint saját ügyünket, karoljuk fel az igazság, jog, emberiesség, szabadság és szentség ügyét, a mely minden jók ügye levén, nem lehet, hogy a gonoszság minden hatalmán győzelemre ne jusson. Erősödjünk meg abban a boldogitó meggyőződésben, hogy minket mindenütt és mindenkor átkarol, áthat, őriz, vezerél és fenntart az Atya és Barát hatalma, a kik rólunk soha meg nem feledkezhetnek, és hogy mindazok a lelkek, a kik a földön a legtökélyesebb Egy-et keresni, ismerni, szeretni és szolgálni kezdették, az égi hazában ismét egyesülnek s üdvözölve lesznek együttesen a világegyetem szabadságában és az ő jelenlétének állandó világában.